

PRZYSPOSOBIENIE MIĘDZYNARODOWE DZIECI

Katarzyna Bagan–Kurluta

PRZYSPOSOBIENIE
MIĘDZYNARODOWE
DZIECI

Temida2
Białystok 2009

© Copyright by Temida 2
Białystok 2009

Rada Programowa Wydawnictwa Temida 2:

Leonard Etel, Marian Grzybowski, Adam Jamróz, Dariusz Kijowski, Cezary Kosikowski, Adam Lityński, Emil Pływaczewski, Stanisław Prutis, Eugeniusz Ruśkowski, Walerian Sanetra, Halina Świączkowska, Bogdan Wierzbicki

Redaktor Naukowy wydawnictwa: Halina Świączkowska

Żadna część tej pracy nie może być powielana i rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie i w jakikolwiek sposób (elektroniczny, mechaniczny), włącznie z fotokopiowaniem – bez pisemnej zgody wydawcy.

ISBN 978–83–89620–64–4

Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2006–2008
jako projekt badawczy

Recenzent:

Maksymilian Pazdan

Krzysztof Pietrzykowski

Opracowanie graficzne i typograficzne:

Katarzyna Frąckiewicz, Jerzy Banasiuk

Projekt okładki:

Jerzy Banasiuk

Redakcja techniczna:

Jerzy Banasiuk

Korekta:

Bogumiła Manciewicz

Wydawca: Temida 2

Przy współpracy i wsparciu finansowym
Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku

Spis treści

Wstęp	9
-------------	---

Rozdział I

EWOLUCJA PRZYSPOBIENIA W PRAWIE MATERIALNYM

1. Kamienie milowe w regulacji prawnej przysposobienia	17
1.1. Przysposobienie w prawie rzymskim	18
1.2. Przysposobienie w Kodeksie Napoleona	26
1.3. Przysposobienie w prawie staropolskim – od Średniowiecza do rozbiorów	29
1.4. Przysposobienie w prawie państw zaborczych	34
1.5. Przysposobienie w prawie II Rzeczypospolitej	49
1.6. Przysposobienie w polskim prawie powojennym	56
2. Przysposobienie w prawie materialnym wybranych państw	88

Rozdział II

PRZYSPOBIENIE W PRAWIE KOLIZYJNYM

1. Polska ustawowa regulacja kolizyjna przysposobienia	141
1.1. Stosowanie ogólnych zasad polskiego prawa międzynarodowego prywatnego w odniesieniu do przysposobienia	160
2. Przysposobienie w umowach bilateralnych zawartych przez Polskę	176
3. W drodze do przyjęcia uniwersalnych rozwiązań. Przysposobienie w multilateralnych umowach międzynarodowych	182
4. Kolizyjnoprawna regulacja przysposobienia w prawie wybranych państw	215
4.1. Conflicts approach	216
4.2. Jurisdictional approach	241
5. Treść pojęcia przysposobienie międzynarodowe	270

Rozdział III

DZIECKO I RODZINA JAKO PODMIOTY OCHRONY

1. Ochrona rodziny i dzieci w konstytucjach.....	278
2. Prawnomiędzynarodowa ochrona praw dziecka.....	300
2.1. Prawa dziecka a prawa człowieka	300
2.2. Prawa dziecka jako prawa człowieka	304
2.3. Dziecko jako podmiot szczególnej ochrony	307
3. Pojęcie rodziny. Podmiotowość prawna rodziny	327

Rozdział IV

DOBRO DZIECKA JAKO PODSTAWOWA ZASADA PRZYSPOBIENIEM

1. Relacje między pojęciami interes dziecka, interes rodziny, interes państwa.....	339
1.1. Dobro dziecka jako wartość prawem chroniona.....	339
1.2. Pojęcie dobra dziecka – potrzeba definicji?.....	346
1.3. Dobro dziecka jako zasada	360
1.4. Interes państwa i dobro rodziny	362
2. Interes państwa jako przesłanka ingerencji władzy państwowej w sferze przysposobienia	367
3. Realizacja dobra dziecka.....	372
4. Rodzicielstwo, sieroctwo, adopcja – zjawiska powiązane.....	375
5. Subsydiarność przysposobienia międzynarodowego.....	383
6. Zerwanie więzów między dzieckiem a państwem jego pochodzenia (obywatelstwa).....	388
7. Handel dziećmi	389
8. Kontrola statusu dziecka po orzeczeniu o przysposobieniu międzynarodowym.....	399
9. Adopcje przez pary nie będące małżeństwami i przez homoseksualistów	408

Spis treści

Podsumowanie	418
Akty prawne.....	439
Literatura.....	466
Orzecznictwo	509
Strony internetowe	515

WSTĘP

*„Od każdej placówki lepsza bywa rodzina,
jakakolwiek by była.”¹*

Doniosłość analizy tematyki przysposobienia – w moim przekonaniu – wiązać należy z przemianami obyczajowymi zachodzącymi we współczesnych społeczeństwach. Przysposobienie, jako instytucja stara, zakorzeniona w prawie rzymskim, nie powinno budzić kontrowersji. Jednak ich powodem mogą stać się pojawiające się mediach doniesienia dotyczące adopcji dzieci, które z racji istniejących więzi z biologicznymi rodzinami nie powinny być przysposabiane, udaremnionych prób nielegalnego wywozu grup dzieci pod przykrywką akcji humanitarnych, czy też małżeństw zawieranych przez nieświadome swego pochodzenia rodzeństwa, adoptowane w dzieciństwie przez różne rodziny. Niezdrową atmosferę wokół przysposobienia potęguje swoista moda na adopcje wśród gwiazd kina i muzyki – z jednej strony czyni przysposobienie mniej egzotycznym, z drugiej jednak przyczynia się do myślenia o dzieciach jako zabawkach, które można porzucić, gdy się znudzą. Co jednak należy podkreślić, przysposobienie, w związku z tymi okolicznościami, stało się zjawiskiem bardziej „publicznym” w tym sensie, że przestało być wstydliwie ukrywaną tajemnicą. Oznacza to, że zdjęto z niego odium instytucji, za którą ukrywa się tę właśnie wstydliwą niemożność posiadania dzieci przez przysposabiających. W perspektywie oznaczać to również może łatwiejszą możliwość eliminacji sytuacji patologicznych, czyli takich, w których z premedytacją zrywane są więzy rodzinne istniejące między dzieckiem a jego biologicznymi krewnymi, aby zadośćuczynić chęci posiadania dziecka przez przysposabiającego. Jednak moda na adopcje może skutkować również sytuacjami odwrotnymi – a więc nasileniem takich przysposobień.

W odniesieniu do instytucji przysposobienia międzynarodowego pojawia się jeszcze więcej kontrowersji, czy to ze względu na usankcjonowanie możliwości utraty przez państwo kontroli nad swoimi obywatelami, czy na zagrożenia, jakie jej stosowanie może rodzić w odniesieniu do dziecka. Wątpliwości potęgowane są przez doniesienia w mediach o przedmiotowym traktowaniu adoptowanych dzieci lub dzieci, które mają być adoptowane, o wykorzystaniu przysposobienia do nieuregulowanego prawem wykreowania relacji rodzinnoprawnych (na przykład adopcja prenatalna w przypadku sztucznej prokreacji) lub relacji, w której stroną jest osoba,

1 J. Konieczna, Adopcje. Staramy się raczej zniechęcać, „Prawo i Życie” 1987, nr 47, s. 6.

której czynna legitymacja adopcyjna jest kwestią dyskusyjną (adopcja przez homoseksualistów).

Na skutek zmian w obyczajowości, które w dużej mierze dotyczą rodziny, coraz częstsze są związki, które niewiele mają wspólnego z klasycznym modelem rodziny: ojciec–matka–dziecko. W tym kontekście pojawia się pytanie, czy adopcja, która według prof. S. Grzybowskiego, polega na stworzeniu w drodze przewidzianego prawem postępowania więzów rodzinnych, mających spełniać taką samą lub co najmniej podobną funkcję, jaka wynika z „naturalnych” węzłów krwi i pochodzenia² ma być metodą na odtworzenie relacji w ramach klasycznie pojmowanej rodziny, czy też ustawodawca powinien reagować na zmiany społeczne, wprowadzając rozwiązania bliższe zmieniającej się obyczajowości. W związku z tym można nawet pozostawić pytanie, czy funkcją tych rozwiązań ma być ochrona tradycyjnych wartości, czy też nie, a zatem czy prawo powinno stanowić swoisty kamień milowy, czy też raczej lustro, w którym odbijają się potrzeby społeczne?

Przedmiotem rozważań zawartych w rozprawie jest **przysposobienie międzynarodowe, rozumiane jako ustanowienie sztucznej więzi rodzinnej między osobami pochodzącymi z różnych systemów prawnych (między osobami związanymi z różnymi obszarami prawnymi), którego skutkiem jest zmiana powiązania dziecka z jednym obszarem prawnym na powiązanie z innym państwem, z którym z reguły związany jest przysposabiający**. Praca dotyczy jedynie zastosowania tej instytucji w odniesieniu do dzieci – stąd brak jest w niej rozważań dotyczących adopcji osób dorosłych, a jeśli pojawiają się one, to w związku z ewolucją instytucji przysposobienia w ogólności. W pracy przyjęto przy tym, że zgodnie z art. 1 Konwencji praw dziecka, dzieckiem jest każda istota ludzka w wieku poniżej 18 lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność³.

Z przyczyny pierwotnego braku adopcji międzynarodowej, w pracy pokazana została ewolucja przysposobienia jako takiego, celem zilustrowania zmian dotyczących jego funkcji. Współczesne odniesienia do adopcji służą natomiast dwóm celom. Po pierwsze, mają ukazać (na przykładzie polskich przepisów), że regulacje dotyczące przysposobienia międzynarodowego były ukoronowaniem rozwiązań dotyczących przysposobienia, logicznym krokiem w kierunku wzmocnienia kontroli nad jego stosowaniem po wcześniejszym wzmocnieniu więzi między przysposobionym a przysposabiającym i jego rodziną. Po drugie, mają zilustrować istniejący w wielu państwach brak odróżnienia przysposobienia międzynarodowego od krajowego na gruncie prawa materialnego. Dopiero na gruncie prawa kolizyjnego lub przepisów dotyczących jurysdykcji możliwe jest odróżnienie tych instytucji – choćby

2 S. Grzybowski, *Przysposobienie całkowite*, „Państwo i Prawo” 1979, nr 2, s. 38.

3 Dz.U. 1991 r., Nr 120, poz. 526.

przez wprowadzenie obowiązku spełnienia wymogów adopcji wynikających z określonego prawa lub przeszkód jurysdykcyjnych uniemożliwiających podjęcie orzeczenia w sprawie w stosunku do konkretnej osoby. Tylko w przypadku niektórych państw przepisy prawa kolizyjnego wskazują właściwość prawa materialnego, własnego kraju, czy też, jak w Polsce, spotykamy się z interpretacją pojęcia przysposobienia międzynarodowego (zagranicznego) na gruncie prawa materialnego nieodpowiadającą jego znaczeniu z punktu widzenia prawa kolizyjnego. Analizując krajowe rozwiązania dotyczące przysposobienia międzynarodowego, zastanawiający wydaje się fakt ochrony tylko własnych (z punktu widzenia forum) dzieci adoptowanych do innych państw. Taka refleksja towarzyszy lekturze przepisu art. 114 § 1 k.r.o., gdzie przyjęto, że za przysposobienie międzynarodowe należy uważać wyłącznie sytuację, gdy dziecko zmienia miejsce zamieszkania w Polsce na miejsce zamieszkania w innym państwie. Zatem sytuacja odwrotna, nie określona jako przysposobienie międzynarodowe, nie będzie podlegała ograniczeniom dla niego właściwym. Choćby z tego względu można mówić o instrumentalnym traktowaniu przysposobienia międzynarodowego, idąc dalej – o traktowaniu go jako instrumentu polityki demograficznej państwa.

Niniejsze opracowanie dotyczy przysposobienia międzynarodowego jako zjawiska prywatnoprawnego. Zastanawiając się w tym kontekście nad tym, jakie przepisy mogą regulować przysposobienie międzynarodowe – należy przyjąć, że przedmiotem analizy powinny stać się przepisy prawa rodzinnego (prawo materialne) oraz przepisy prawa prywatnego międzynarodowego (prawo kolizyjne). Idąc dalej, próba określenia, czy przysposobienie międzynarodowe jest rodzajem przysposobienia, wyróżnionym w związku z istnieniem jakiejś jego cechy, prowadzi do stwierdzenia, że przysposobienie międzynarodowe jest przysposobieniem w świetle prawa kolizyjnego – w związku z tym nie ma potrzeby mówić o rodzajach przysposobienia. To, co w prawie rodzinnym nazywa się przysposobieniem (bez względu na rodzaj), w prawie kolizyjnym nazywa się przysposobieniem międzynarodowym – bez względu na to, czy dotyczy dzieci pochodzących z forum, czy też nie.

Pisząc o przysposobieniu nie sposób pominąć dobra dziecka, jako wartości, której realizacja jest nierozdzielnie z nim związana. Przy przysposobieniu międzynarodowym kwestia realizacji dobra dziecka jest tym istotniejsza, że trudniejsza do oceny. Przy przysposobieniu możliwe jest, że wartości prawem chronione: dobro dziecka i interes rodziny mogą pozostawać ze sobą w konflikcie, przez co ich jednoczesna realizacja staje się niemożliwa. W przysposobieniu nie można mówić o urzeczywistnieniu dobra rodziny, jeżeli jest realizowane jedynie dobro dziecka, na przykład, jeżeli jedno z małżonków przysposabiających nie w pełni akceptuje konsekwencje przysposobienia. Jeśli dodać do tego interes państwa (zwany również społecznym), sytuacja staje się jeszcze bardziej skomplikowana. Z jednej strony można twierdzić, że interes państwa wymaga, aby zrealizowane zostało dobro

dziecka, nawet kosztem interesu jego biologicznej rodziny. Z drugiej strony można hipotetycznie założyć, że możliwa jest sprzeczność wszystkich tych trzech wartości (interesów) ze sobą i niemożność ich jednoczesnego urzeczywistnienia. Przy przysposobieniu międzynarodowym interes państwa nabiera szczególnej wagi, państwo realizuje go między innymi w drodze wprowadzania jego szczególnych ograniczeń lub odmiennie – w drodze liberalizacji przepisów go dotyczących, generalnie jednak – poprzez wprowadzenie określonego reżimu prawnego przysposobienia, tak w zakresie prawa rodzinnego, jak prawa prywatnego międzynarodowego. Zawsze jednak pozostaje wątpliwość, czy prowadzona przez państwo polityka adopcyjna jest wyrazem realizacji interesu państwa, czy też dobra dziecka.

W tym kontekście założeniem wstępnym postawionym w pracy jest zasadnicza zmiana w pojmowaniu przysposobienia, szczególnie ze względu na jego cel. W związku z przyjętym założeniem pojawia się szereg zadań, które w pewnym stopniu zawężają analizę przedmiotową problemu, a które przewidziano do realizacji w rozprawie. Są to:

1. Prześledzenie genezy i ewolucji przysposobienia w celu wskazania momentu pojawienia się w niej elementów chroniących dziecko.
2. Określenie powiązań między rodzinnoprawną ochroną interesów dziecka a ochroną praw dziecka na gruncie międzynarodowego prawa ochrony praw człowieka.
3. Analiza pojęcia dobra dziecka i odniesienie się do potrzeby jego zdefiniowania.
4. Wskazanie mechanizmów skuteczniejszej ochrony dobra dziecka.

Rozważania dotyczące przysposobienia międzynarodowego w zasadniczy sposób wiążą się z istotą i charakterem prawnym przysposobienia jako instytucji prawa rodzinnego – stąd nie sposób tych kwestii pominąć, szczególnie w związku z ewolucją jego funkcji oraz przyjęciem międzynarodowych rozwiązań go dotyczących. Na etapie analizy konkretnych regulacji pojawić się muszą asocjacje z naturalnymi więziami rodzinnymi imitowanym przez przysposobienie i z rodziną jako instytucją. Przy okazji należy zastanowić się, co oznaczają pojęcia: rodziny oraz więzi rodzinnych – aby uświadomić sobie, co powinno być „imitowane” przez przysposobienie. Przyjęcie, że poprzez stosunek przysposobienia imitowane są relacje o charakterze rodzinnym prowadzi do konieczności określenia, kto tworzy rodzinę, jakie mają być jej funkcje oraz jakiego rodzaju więzi istnieją między członkami rodziny.

Kolejnym zadaniem, jakie przewidziano do realizacji w niniejszej pracy jest ustalenie jak przedstawia się jednoczesna realizacja koncepcji przysposobienia międzynarodowego i zasady dobra dziecka w wybranych systemach prawnych oraz do wskazania możliwości i sposobów ulepszenia istniejących rozwiązań. Wskazaniu

posłuży budowa idealnego modelu regulacji kolizyjnej przysposobienia, w założeniu opartego na rozwiązaniach zaczerpniętych z polskiego systemu prawnego, konwencji międzynarodowych, ale również z obcych systemów prawnych – tak państw europejskich, jak i pozaeuropejskich. Bez znaczenia dla sposobu skonstruowania takiego modelu pozostaje koncepcja stworzenia jednolitego europejskiego prawa cywilnego (prywatnego), o ile przyjąć, że włączyć weń należy również prawo rodzinne⁴, ponieważ dotyczy ona stworzenia rozwiązań o charakterze materialnoprawnym, eliminujących potrzebę stosowania norm kolizyjnych. Celem pracy jest, w związku z powyższym, ukazanie na gruncie polskich i zagranicznych przepisów prawa materialnego i kolizyjnego konstrukcji prawnych przysposobienia, ocena realizacji w tym kontekście zasady dobra dziecka oraz wskazanie elementów, które mogłyby posłużyć do budowy modelu skuteczniejszej ochrony interesów w przysposobieniu. Główna hipoteza rozprawy jest następująca: **Przysposobienie międzynarodowe powinno być dokonywane dla dobra dziecka – w jego wyniku powinno dojść do realizacji zasady dobra dziecka. Przysposobienie międzynarodowe jest jednak uwarunkowane interesem państwa (państw, z których pochodzą strony), stąd istnieje zagrożenie traktowania go jako narzędzia realizacji konkretnych interesów państwa, którym podporządkowane będzie dobro dziecka. W tym kontekście możliwa jest interpretacja pojęcia dobra dziecka w taki sposób, jak wymaga tego interes państwa i postawienie między tymi pojęciami i wartościami znaku równości – postępowanie z gruntu niesłuszne i prowadzące do spostpowania wartości, która powinna być chroniona przede wszystkim, a idąc dalej – samego dziecka jako podmiotu przysposobienia międzynarodowego.**

Dla uzupełnienia i obrony powyższej, ogólnej hipotezy celowe jest postawienie szeregu następujących, bardziej szczegółowych twierdzeń:

1. Skutkiem ewolucji funkcji przysposobienia była zmiana charakteru tej instytucji z majątkowego na rodzinnoprawny.

4 Postulat ten obecny jest w literaturze europejskiej przełomu wieków XX i XXI. W szczególności por. D. Martiny, *Is Unification of Family Law Feasible or Eden Desirable?*, w: A. Hartkamp, M. Hesselink, E. Hondius, C. Joutstra, E. du Perron (ed.), *Towards a European Civil Code*, Nijmegen – The Hague – Boston 1998, s.151–172; K. Boele–Woelki, *The road towards a European family law*, *Electronic Journal of Comparative Law*, vol. 1.1., November 1997, <http://law.kub.nl/ejcl/11/art11–1.html> oraz K. Boele–Woelki (ed.), *Restatement of European Family and Succession Law*, *Electronic Journal of Comparative Law*, vol. 4.3, November 2000, <http://www.ejcl.org/43/editor43.html>, i S. van Erp (ed.), *The European Union and Private Law*, *Electronic Journal of Comparative Law*, vol. 5.3, November 2001, <http://www.ejcl.org/53/editor53.html>; M. V. Antokolskaia, *The process of modernization of family law in Eastern and Western Europe*, *Electronic Journal of Comparative Law*, vol. 4.2, September 2000, <http://www.ejcl.org/42/art42–1.html>. Por. także M. Antokolskaia (ed.), *Convergence and Divergence of Family Law in Europe*, Intersentia, Antwerpen – Oxford 2007; M. Antokolskaia (ed.), *Harmonisation of Family Law in Europe: A Historical Perspective*, Antwerpen, Oxford 2006, T. Sokolowski, *Pojęcie europejskiego prawa rodzinnego*, w: H. Cioch, P. Kasprzyk (red.), *Z zagadnień prawa rodzinnego i rejestracji stanu cywilnego*, Lublin 2007, s. 11–21.

2. Elementy, które pierwotnie mogły świadczyć o ochronie interesu przysposobianego (głównie majątkowego) uległy stopniowemu przekształceniu w zasadę dobra dziecka, po tym, gdy dopuszczalna stała się adopcja dzieci.
3. Niektóre z wcześniejszych rozwiązań dotyczących przysposobienia służyły ochronie interesów dziecka, mimo że nie istniała jeszcze zasada dobra dziecka (bezdzielnosć przysposabiających – interesy przysposobianego dziecka i dzieci biologicznych przysposabiających).
4. Zasada dobra dziecka jest powiązana z prawami dziecka, uzasadnione jest jej wywodzenie z prawnomiędzynarodowej ochrony dziecka i jego praw.
5. Na gruncie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz ustawy Prawo prywatne międzynarodowe brak jest definicji przysposobienia międzynarodowego.
6. Konstrukcja regulacji zastosowanej w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym odnośnie do przysposobienia międzynarodowego ma na celu ochronę jedynie polskiego dziecka i świadczy o niejednakowej ochronie wszystkich dzieci, które potencjalnie mogą być stronami takiego przysposobienia.
7. Okoliczności wymienione w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym jako decydujące o uznaniu przysposobienia za międzynarodowe nie odpowiadają okolicznościom, które decydują o takim uznaniu na gruncie prawa prywatnego międzynarodowego.
8. Możliwe jest wskazanie czynników, które decydują o realizacji dobra dziecka, jednak wątpliwość budzi potrzeba zdefiniowania pojęcia dobra dziecka, z racji możliwości zmniejszenia elastyczności posługiwania się nim w konkretnych przypadkach.
9. Możliwe jest wprowadzenie mechanizmów w większym stopniu zapewniających realizację zasady dobra dziecka w odniesieniu do przysposobienia międzynarodowego, jak amerykański *nexus* test, brak orzekania o przysposobieniach, które nie będą uznane w innych państwach, wprowadzenie obowiązku składania postadopcyjnych raportów o sytuacji dziecka.
10. W polskim prawie brak jest regulacji, których funkcją jest skuteczna kontrola sytuacji dziecka po orzeczeniu przysposobienia, jak rejestracja przysposabiających, kontrola sytuacji dziecka po adopcji przez sądy orzekające w sprawie, obowiązek przysposabiających składania raportów postadopcyjnych.
11. Celowa jest odmienna regulacja przysposobienia międzynarodowego na gruncie ustawy Prawo prywatne międzynarodowe.

Powyższe określenie hipotezy, celu pracy oraz zadań, które mają być w niej zrealizowane, wpłynęło na ukształtowanie struktury rozprawy. Na jej konstrukcję składają się cztery rozdziały. Pierwszy z nich dotyczy materialnoprawnej regulacji

przysposobienia. Ukazano w nim ewolucję funkcji przysposobienia w płaszczyźnie historycznej. W rozdziale tym podjęto próbę stwierdzenia, jaka jest geneza przysposobienia, w jakim kierunku zmierzała jego ewolucja i kiedy zaczęto łączyć przysposobienie z dobrem dziecka. Analizie poddano rozwiązania uznane za najważniejsze dla rozwoju tej instytucji oraz rozwiązania polskie lub obowiązujące na ziemiach polskich, aby ukazać pewną logikę i kierunek przemian w zakresie przysposobienia. Ponadto zaprezentowano okoliczności oraz przesłanki przyjęcia współczesnych regulacji przysposobienia na świecie oraz wybrane regulacje prawne obowiązujące w państwach wszystkich kontynentów, z uwzględnieniem elementów, które mogą świadczyć o realizacji dobra dziecka w przysposobieniu, w tym w przysposobieniu międzynarodowym. Drugi rozdział rozprawy poświęcony został prezentacji przysposobienia w ujęciu kolizyjnoprawnym. Ponieważ przyjęto, że jeśli nawet prawo rodzinne (materialne) nie reguluje odrębnie przysposobienia międzynarodowego, prawo kolizyjne odnosi się jedynie do niego⁵, to założeniem przyświecającym analizie regulacji kolizyjnych było przekonanie, że odzwierciedlają one politykę adopcijną państw, świadczą o wartościach chronionych prawami tych państw oraz składają się na całościowy obraz przysposobienia międzynarodowego jako instytucji stosowanej w międzynarodowym obrocie prawnym. Stąd też w tym rozdziale odniesiono się również do pojęcia przysposobienia międzynarodowego, które budzi wątpliwości na styku prawa rodzinnego i prywatnego międzynarodowego. Zaprezentowane zostały tak rozwiązania polskie, jak i zagraniczne, przedstawiono i poddano analizie akty prawa krajowego oraz źródła pochodzenia międzynarodowego – o ile w odniesieniu do Polski możliwe było ukazanie regulacji zawartych w umowach dwustronnych, to realizacja tego zadania nie była możliwa w odniesieniu do porozumień bilateralnych zawieranych przez inne państwa. W rozprawie ograniczono się zatem do prezentacji umów wielostronnych dotyczących przysposobienia, a rozwiązania o charakterze regionalnym, dotyczące jedynie niewielu państw, umieszczono w części poświęconej prawom kolizyjnym wybranych państw, a nie umowom międzynarodowym. Powodem tego zabiegu była intencja ukazania kompleksowości rozwiązań obowiązujących w poszczególnych państwach. Z racji przyjęcia założenia o potrzebie przeanalizowania przepisów kolizyjnych w dużej grupie państw, nie odniesiono się do istniejących w tych regulacjach ogólnych zasad stosowania norm kolizyjnych. Natomiast potencjalne możliwości ich zastosowania zostały wskazane i przeanalizowane na gruncie prawa polskiego. Trzeci rozdział dotyczy prawnej ochrony dziecka i rodziny w aspekcie prawa międzynarodowego oraz rozwiązań zawartych w konstytucjach poszczególnych państw. Wybór dokumentów podyktowany został chęcią wskazania, kto (dziecko, rodzina) i co (wartości, jak dobro dziecka) jest chronione przez ustawy zasadnicze i czy istnieją różnice dotyczące tej ochrony w zależności

5 Z zastrzeżeniem, że może się ono również odnosić do przysposobień krajowych, jednak dokonywanych w państwach o niejednolitym prawie.

od położenia geograficznego, ustroju lub religii obowiązującej w danym państwie. Na ich podstawie możliwe było ukazanie znaczenia, jakie państwo wiąże z instytucją rodziny oraz powodów wprowadzenia przepisów chroniących dzieci. Również na ich gruncie możliwe jest przesledzenie, co jest w interesie państwa i jakie działania mogą być przez państwo podejmowane dla realizacji tego interesu. Ponadto przyjęto, że na podstawie postanowień zawartych w aktach z zakresu międzynarodowej ochrony praw człowieka najprecyzyjniej można będzie wskazać, gdzie należy dopatrywać się genezy zasady dobra dziecka i odniesienia jej do przysposobienia. Zatem prezentacja rozwiązań dotyczących praw człowieka, a następnie praw dziecka umożliwiła podjęcie próby ukazania genezy dobra dziecka oraz powiązania przysposobienia z dobrem dziecka oraz z określonymi prawami, jakich dziecko jest beneficjentem. Ostatni rozdział dotyczący dobra dziecka stanowi, w pewnym stopniu, podsumowanie wszystkich kwestii związanych z dobrem dziecka, które zostały zasygnalizowane w poprzednich rozdziałach. Odniesiono się w nim do celowości definiowania pojęcia dobra dziecka. Zawarto w nim także rozważania dotyczące wartości, które mogą być konkurencyjne wobec tego dobra. Podjęto w nim również próbę zidentyfikowania tych problemów, które stanowią o kontrowersjach dotyczących realizacji dobra dziecka w związku z przysposobieniem międzynarodowym.

Przygotowanie rozprawy o wskazanym powyżej zakresie wymagało przeprowadzenia analizy znacznej liczby zagranicznych aktów prawnych oraz dorobku doktryny i judykatury. Wykorzystane zostały w niej krajowe akty prawne będące źródłami regulacji przysposobienia w prawie rodzinnym i prywatnym międzynarodowym oraz źródłami ochrony rodziny i dzieci w prawach konstytucyjnych i w międzynarodowym prawie ochrony praw człowieka. Oprócz orzecznictwa polskiego Sądu Najwyższego, wykorzystano orzecznictwo sądów zagranicznych, w tym przede wszystkim amerykańskich – z racji specyfiki systemu *common law* i roli, jaką spełniają w nim orzeczenia precedensowe, ale również z powodu wielości adopcji międzynarodowych dokonywanych przez Amerykanów, również na terytorium tego państwa oraz pewnych kontrowersyjnych zagadnień związanych z przysposobieniem, które właśnie tam były przedmiotem rozstrzygnięć sądowych.

EWOLUCJA PRZYSPOSOBIENIA W PRAWIE MATERIALNYM

1. Kamienie milowe w regulacji prawnej przysposobienia

Przesłanką wyboru regulacji prawnych było ukazanie ewolucji funkcji przysposobienia – stąd wybór aktów prawnych, które w najlepszy sposób odzwierciedlają te przemiany. Jako „kamienie milowe”, a więc regulacje fundamentalne dla rozwoju adopcji, potraktowano prawo rzymskie, Kodeks Napoleona oraz wielkie europejskie kodyfikacje z przełomu XVIII i XIX wieku. Na tym tle przedstawione zostało prawo polskie, od średniowiecznych początków instytucji adopcji po rozwiązania współczesne. Ponieważ rozprawa w dużej części dotyczy prawa polskiego, celowe było ukazanie oryginalnego prawa polskiego, bez względu na to, czy stanowiło ono kamień milowy w ewolucji przysposobienia, czy też nie. Z racji braku przysposobienia międzynarodowego, a co za tym idzie, jego regulacji, przed II wojną światową, rozważania na ten temat umieszczono właściwie tylko w części dotyczącej współczesnych czasów. Zatem większość dywagacji dotyczy przysposobienia jako instytucji prawnej oraz próby odpowiedzi na pytania fundamentalne z punktu widzenia jego funkcji: komu lub czemu miało ono służyć oraz jaki był kierunek przemian go dotyczących? Aby odpowiedzieć na te pytania, należało przeanalizować wybrane ustawy pod kątem przesłanek adopcji, jej skutków i charakteru oraz możliwości jej rozwiązania. Odniesiono się również do kwestii formy, w jakiej adopcja była dokonywana, przyjmując, że ma ona znaczenie z punktu widzenia oceny, czym interesom miała służyć – a więc, czy była w interesie przysposobianego, przysposabiającego czy państwa, które sprawowało kontrolę nad adopcjami. Celem szczegółowej prezentacji rozważań była też próba określenia momentu, od którego można mówić o powstaniu fundamentów nowoczesnych rozwiązań, które zaowocowały dozwoleń na adopcje dzieci i przyjęciem zasady dobra dziecka, kierującej przysposobieniem. Celowe było również stwierdzenie, jak daleko we współczesnym prawie odeszliśmy od rzymskich rozwiązań, dzięki którym adopcja weszła do obrotu prawnego.

1.1. Przysposobienie w prawie rzymskim

Przysposobienie w prawie rzymskim oznaczało przyjęcie obcej osoby za swoje dziecko¹. Pojmowane było jako przybranie sobie dziecka² lub przyjęcie innej osoby do rodziny i pod władzę³, a dokonywane jak czynność prawna, na mocy której obcy wchodził jako syn do rodziny⁴. W tym ogólnym sensie „przysposobienie” jawi się jako instytucja pozornie jednolita, jednak jej złożoność i zmienność w czasie podyktowana była przemianami w samym prawie rzymskim, akcentacją roli władzy ojcowskiej w rzymskiej rodzinie oraz różnicami w pozycji prawnej osób przysposabianych.

Przysposobienie pierwotnie wykształciło się pod dwiema postaciami, w zależności od tego, czy przysposobiony był *sui iuris*, czy *alieni iuris* (to znaczy od tego, kogo przysposabiano) i w zależności od formy przysposobienia⁵, jako *adrogatio* (*arrogatio*) i *adoptio*⁶. Pierwszą z nich, wcześniejszą, zwano również przysposobieniem *patris familias* (*homo sui iuris*), drugą – przysposobieniem (adopcją) *sensu stricto* – *hominis alieni iuris*⁷. Oba rodzaje przysposobienia wiązały się początkowo z wypełnieniem szeregu formalności, co świadczyło o dużej wadze i pewnej ostrożności, z jaką współcześni traktowali tę instytucję. Szczególnie dotyczyło to *adrogatio*, które skutkowało utratą zdolności prawnej (majątkowej) przez przysposobionego⁸ – osoba *sui iuris* stawała się osobą *alieni iuris*⁹. Nazwa *adrogatio* wywodzi się od terminu *rogatio* (zapytanie). Takie zapytanie było skierowane przez adrogującego do ludu na zgromadzeniu – czy wyraża zgodę na wejście adrogowanego (zwierzchnika familijnego) pod władzę zwierznika familijnego innej rodziny¹⁰. Stosowane było wobec osób młodych, niedoświadczonych sierot lub półsierot pozbawionych ojca¹¹ i poddane swoistej kontroli. Pierwotna forma *adrogatio* wymagała

- 1 W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2003, s. 187; W. Osuchowski, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu* pod red. W. Litewskiego i J. Sondla, Warszawa 1986, s. 231 oraz W. Litewski, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001, s. 80.
- 2 K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 2000, s. 245.
- 3 M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Kraków 2000, s. 141. *Non solum tamen naturales liberi secundum ea quae diximus in potestate ostra sunt, verum et hi quo adoptamus* (G. 1, 97).
- 4 W. Bojarski, *Prawo rzymskie*, Toruń 1999, s. 112.
- 5 J. Zabłocki, „*Adrogatio*” w prawie rzymskim, w: M. Kosek, J. Styk (red.), *W trosce o rodzinę. Księga pamiątkowa ku czci Prof. Wandy Stojanowskiej*, Warszawa 2008, s. 601.
- 6 *Modestinus libro secundo regularum: Quod adoptionis nomen est quidem generale, in duas autem species dividitur, quarum altera adoptio similiter dicitur, altera adrogatio, adoptantur filii familias, adrogantur qui sui iuris sunt* (D. 1, 7, 1, 1), w: W. Rozwadowski, *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł*, Poznań 1992, s. 306 oraz W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2003, s. 188. O potrójnym znaczeniu terminu *adoptio*, w świetle przekazów Cycerona pisze M. Kuryłowicz, Marcus Tullius Cicero o rzymskiej adopcji, w: A. Dębiński, G. Górski (red.), *Historia et ius. Księga Pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Henryka Karbownika*, Lublin 1998, s. 254–255: termin ten w sensie ścisłym oznacza adopcję osoby *alieni iuris* (podległej władzy ojcowskiej), termin *adrogatio* oznacza adopcję osoby *sui iuris* (niepodlegającej władzy rodzinnej), w sensie ogólnym termin *adoptio* – przyjęcie osoby do rodziny agnacyjnej w drodze *adoptio* w sensie ścisłym lub *adrogatio*.
Za: R. Taubenschlag, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1969, s. 235.
- 7 W. Litewski, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001, s. 81.
- 8 W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2005, s. 103.
- 9 J. Zabłocki, *op. cit.*, s. 603.
- 10 K. Kolańczyk, *op. cit.*, s. 246.

dopełnienia szeregu wymogów wynikających z prawa sakralnego. Dochodziło do niej w wyniku uchwały (ustawy) wydanej przez zgromadzenie ludowe (kurialne)¹² dla poszczególnych przypadków przysposobienia¹³, poprzedzonej między innymi zbadaniem dopuszczalności przysposobienia przez *collegium pontificum*¹⁴ i stwierdzeniem, czy nie jest ono dokonywane na szkodę adrogowanego¹⁵. W późniejszym czasie pojawiła się druga jego postać, która była dokonywana na podstawie restryktu cesarskiego¹⁶. Właściwie niewielkie znaczenie miała zgoda adoptowanego. Co prawda, przy *adrogatio collegium pontificum* zapytywało go o zgodę na przysposobienie, ponadto zrzekał się on wcześniejszego kultu rodzinnego (*sacrorum destatio*), jednak nie do końca znane jest znaczenie tych oświadczeń; nie wiadomo, czy *adrogatio* doszłoby do skutku bez ich złożenia¹⁷. Z drugiej jednak strony restrykt cesarski dotyczący adrogacji osoby niedojrzałej wydawany był dopiero po zbadaniu jej powodu, stwierdzenia, czy jest on właściwy i czy adrogacja leży w interesie niedojrzałego¹⁸. Podkreślić należy, że adrogacja nie mogła być dokonana na szkodę adrogowanego, z niegodnego powodu lub celem uniknięcia rozliczenia się ze sprawowanej nad pupilem opieki po uzyskaniu przez niego dojrzałości. Stąd też adrogujący składał przysięgę, że jego zamiary są słuszne i uczciwe¹⁹. Również początkowy zakaz adrogowania niedojrzałych może dowodzić intencji ochrony ich interesów, obok interesów adrogujących²⁰. *Adrogatio* w pierwotnej postaci stosowane było do III w. n.e., z tym że w I w. p.n.e. funkcje zgromadzenia ludowego przejęło 30 liktorów. Za czasów Dioklecjana umożliwiono szersze stosowanie adrogacji w drodze restryktów²¹.

Przypuszczalnym celem wprowadzenia adopcji (*adoptio*) mogło być uzupełnienie istniejącej już adrogacji. Być może chodziło o rozszerzenie katalogu osób wyłączonych dotąd z adrogacji, a więc właściwie wszystkich poza dojrzałymi mężczyznami *sui iuris*, dopuszczenie do przysposobienia plebejuszy lub liberalizacja ograniczeń związanych z adrogacją, a dotyczących bezdzietności adrogującego i jego widoków na posiadanie potomka w przyszłości (wiek, stan zdrowia, pozostawanie w związku małżeńskim, różnica wieku między adrogującym a adrogowa-

12 *Per populum qui sui iuris sunt arrogantur*; (Ulp. 8, 3), w: W. Rozwadowski, *op. cit.*, s. 306.

13 A. Dębiński, *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, Warszawa 2005, s. 195.

14 W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2003, s. 188; M. Kuryłowicz, *Marcus Tullius Cicero o rzymskiej adopcji*, w: A. Dębiński, G. Górski (red.), *Historia et ius*. Księga Pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Henryka Karbownika, Lublin 1998, s. 255.

15 W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *op. cit.*, s. 104.

16 W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2003, s. 188.

17 *Ibidem*.

18 I. 1, 11, 3, *Institucje Justyniana*, Warszawa 1986, s. 33.

19 J. Zabłocki, *op. cit.*, s. 608–609.

20 Por. interesująca koncepcja, *ibidem*, s. 611–612.

21 W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *op. cit.*, s. 104; M. Kuryłowicz, *Adoptio* prawa rzymskiego. Rozwój i zmiany w okresie poklasycznym i justyniańskim, Lublin 1976, s. 24–30.

nym) oraz z jej uroczystą formą²². Pierwotna postać *adoptio* powstała w wyniku interpretacji przez pontyfików ustawy XII tablic²³, a właściwie wynikającej z ustawy możliwości wyjścia przez syna spod władzy ojca w wyniku trzykrotnej sprzedaży syna przez ojca (mancypacji)²⁴. Adopcji dokonywano w drodze czynności prawnej – umowy zawieranej między adoptującym a ojcem naturalnym (biologicznym). Po jej zawarciu następowała mancypacja, której skutkiem było przejście adoptowanego spod jednej *patriae potestas* pod drugą²⁵ i raczej była ona kombinacją mancypacji i *in iure cessio* (pozornego procesu windykacyjnego)²⁶. Taka postać *adoptio* utrzymała się do końca okresu klasycznego, potem adopcja dochodziła do skutku przez złożenie oświadczenia do protokołu sądowego w obecności adoptującego i adoptowanego²⁷. Pojmowano to również jako nieformalną umowę między głowami dwóch zainteresowanych rodzin²⁸. Można ją zatem nazwać aktem prywatnym dokonywanym przez strony w oparciu o władzę magistratu²⁹, w przeciwieństwie do adrogacji, która była aktem publicznoprawnym³⁰. Adrogowany brał czynny udział w adrogacji, natomiast adoptowany był przedmiotem czynności dokonywanej przez dwóch ojców rodzin³¹. W pierwotnej postaci *adoptio* wola adoptowanego nie odgrywała żadnej roli, w późniejszej, za Justyniana, jego zgoda była konieczna, jeśli był dojrzały³². Wystarczyło, że milczał i nie sprzeciwiał się³³, a zatem przysługiwało mu również prawo do sprzeciwu³⁴.

Najbardziej doniosłe zmiany w zakresie przysposobienia wprowadził do prawa rzymskiego Justynian. Zmiany te związane były w dużej mierze z osłabieniem władzy ojcowskiej³⁵. Pozostawił obie postaci przysposobienia, jednak z jednolitej dotąd adopcji wydzielił: *adoptio plena* (adopcję pełną) i *adoptio minus plena* (adopcję niepełną). Jego zasługą było również odniesienie do przysposobienia maksymy: *adoptio naturam imitatur* (*adoptio naturam imitatur et pro monstro est, ut maior sit filius*

22 Jak słusznie zauważa M. Kuryłowicz, *Geneza i forma rzymskiej adopcji*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, 1975, vol. XXII, s. 146–147.

23 Tabula IV (4,2): *Si pater filium ter venum duit, filius a patre liber esto*, M. I J. Zabłocky, *Ustawa XII Tablic. Tekst, tłumaczenie, objaśnienia*, Warszawa 2003, s. 29.

24 W przypadku córki (W. Osuchowski, *op. cit.*, s. 232) i wnuków (W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne. I. Prawo materialne*, Kraków 1993, s. 115) jednokrotnej mancypacji.

25 A. Dębiński, *op. cit.*, s. 195.

26 Por. R. Taubenschlag, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1969, s. 236 i M. Kuryłowicz, *Geneza i forma rzymskiej adopcji*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, 1975, vol. XXII, s. 144 i n.

27 W. Osuchowski, *op. cit.*, s. 232.

28 A. Dębiński, *op. cit.*, s. 194.

29 K. Kolańczyk, *op. cit.*, s. 246. *Per praetorem autem filii familiae a parentibus dantur in adoptionem* (Ulp. 8. 3), w: W. Rozwadowski, *op. cit.*, s. 306.

30 M. Kuryłowicz, M. Żolnierczyk, J. Kosiorkiewicz, *Historia prawa państw antycznych (ze szczególnym uwzględnieniem prawa rzymskiego)*, Lublin 1980, s. 86.

31 J. Zabłocki, *op. cit.*, s. 602.

32 W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2003, s. 189.

33 W. Bojarski, *op. cit.*, s. 112.

34 M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *op. cit.*, s. 142.

35 M. Kuryłowicz, M. Żolnierczyk, J. Kosiorkiewicz, *op. cit.*, s. 87.

quam pater)³⁶ oraz stosowanie jej w praktyce jako reguły. Stąd też przyjęcie założenia, że przysposabiający powinien być starszy od przysposobianego³⁷ oraz wprowadzenie reguł dotyczących różnicy wieku między stronami – za Justyniana było to 18 lat³⁸.

W okresie poklasycznym nastąpiło odejście od służebnej roli przysposobienia względem przysposabiającego ojca rodziny. Skutkiem adopcji nie musiało być objęcie adoptowanego władzą ojcowską, możliwa stała się adopcja przez kobiety. Adopcja powodowała skutek w postaci powstania sztucznej relacji między rodzicami a dziećmi³⁹, która z reguły sprowadzała się do ukonstytuowania sztucznej władzy rodzicielskiej nad osobą, która nie pochodziła od przysposabiającego⁴⁰. Za Justyniana dalszym zmianom uległy również reguły dotyczące dopuszczalności przysposobienia. Dopuszczono do przysposobienia przez osoby, które miały naturalne potomstwo⁴¹, kobiety, których dzieci zmarły (*in solatium amissorum liberorum*)⁴², nie dopuszczono natomiast do przysposobiania przez kastratów⁴³, choć i ten zakaz został w późniejszym czasie uchylony.

Szczególne znaczenie przysposobienia odnosiło się w szczególności do sytuacji, gdy w rodzinie nie było naturalnego potomstwa, a raczej męskiego potomka. Jego celem było przedłużenie rodu, bytu rodziny, a co za tym idzie, kultu rodziny (rodu) i dziedziczenia – Rzymianie wychowywani byli w duchu poszanowania tradycji własnego rodu, kultu przodków⁴⁴. Jednak bywało sposobem wykorzystania

- 36 I. 1, 11, 4. Instytucje Justyniana, Warszawa 1986, s. 33. Jednak już Cycero twierdził o konieczności naśladowania natury przy adopcji: *De domo sua* 14,36: „*ut haec simulata adoptio filii quam maxime veritatem illa suscipendorum liberorum imitata esse videatur*”, odnosząc się do kwestii zachowania różnicy wieku między stronami, tj. niedopuszczalności adrogowania osoby starszej od adrogującego (por. M. Kuryłowicz, Marcus Tullius Cicero o rzymskiej adopcji, w: A. Dębiński, G. Górski (red.), *Historia et ius*. Księga Pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Henryka Karbownika, Lublin 1998, s. 262), czy do naśladowania w kwestii spółnienia biologicznego syna (por. M. Kuryłowicz, Zasada „*adoptio naturam imitatur*” w prawie rzymskim, w: A. Dębiński, E. Szczot (red.), *Plenitudo Legis Dilecto*. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin, Lublin 2000, s. 149–150). Z tekstów źródłowych wynika zresztą konsekwencja w głoszeniu idei imitowania natury w adopcji, między Ciceronem a Justynianem, za: M. Kuryłowicz, Zasada „*adoptio naturam imitatur*” w prawie rzymskim, w: A. Dębiński, E. Szczot (red.), *Plenitudo Legis Dilecto*. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin, Lublin 2000, s. 150, która zaowocowała przyjęciem, że adrogujący powinien być starszy o 18 lat od adrogowanego (*ibidem*, s. 156). Por. M. Kuryłowicz, *Adoptio* prawa rzymskiego. Rozwój i zmiany w okresie poklasycznym i justyniańskim, Lublin 1976, s. 166–169.
- 37 *Minorem natu non posse maiorem adoptare placet* (I. 1, 11, 4), Instytucje Justyniana, Warszawa 1986, s. 33, choć w praktyce zdarzały się wyjątki od stosowania tej reguły, por. W. Litewski, Rzymskie prawo prywatne, Warszawa 2003, s. 189.
- 38 W. Litewski, Rzymskie prawo prywatne, Warszawa 2003, s. 190.
- 39 *Ibidem*, s. 188 oraz Podstawowe wartości prawa rzymskiego, Kraków 2001, s. 80.
- 40 W. Osuchowski, *op. cit.*, s. 231.
- 41 W. Litewski, Podstawowe wartości prawa rzymskiego, Kraków 2001, s. 81.
- 42 W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *op. cit.*, s. 105, choć, być może, na adopcję przez kobiety, których dzieci zmarły, zezwolił już Dioklecjan, R. Taubenschlag, W. Kozubski, Historia i instytucje rzymskiego prawa prywatnego, Warszawa 1947, s. 280–281; R. Taubenschlag, Rzymskie prawo prywatne, Warszawa 1969, s. 236.
- 43 I. 1, 11, 10. Instytucje Justyniana, Warszawa 1986, s. 34. Inaczej K. Lutostański, Prawo cywilne rodzinne, pokrewieństwo i powinowactwo; uznanie, uprawnienie i wywód rodu; przysposobienie; opieka; ubezwłasnowolnienie, Warszawa 1926, s. 60.
- 44 H.I. Marrou, Historia wychowania w starożytności, Warszawa 1969, s. 333–334.

przysposobionego jako siły roboczej⁴⁵. Adrogacja stała się narzędziem przedłużenia rodziny i rodu, skutkowałą połączeniem dwóch rodzin agnatacznych w celu wzmocnienia jednej z nich⁴⁶. Adopcja *sensu stricto* służyła zaś „uregulowaniu ekonomicznych kłopotów rodziny mało liczebnej, a silnej gospodarczo, przy jednoczesnym ulżeniu rodzinie liczebnej, a słabszej ekonomicznie”⁴⁷, choć również przedłużeniu ciągłości rodziny i rodu, realizacji chęci posiadania syna, zaspokojeniu potrzeb adoptującego natury rodzinnej, emocjonalnej i uczuciowej⁴⁸, czy w końcu „stworzeniu instytucji pozwalającej z jednej strony na zaspokojenie chęci posiadania dziecka dla osób bezdzietnych, a drugiej zaś – na polepszenie w określonych przypadkach sytuacji dziecka”⁴⁹. Zarówno *adrogatio*, jak i *adoptio* dotyczyło głównie dojrzałych mężczyzn, jednak adopcji dokonywać można było tak wobec dojrzałych lub niedojrzałych mężczyzn i kobiet⁵⁰, jak i dzieci⁵¹, jednak nie własnych pozamałżeńskich⁵². Pierwotnie przyjmowano, że adrogacji może dokonać bezdzietny *pater arrogans*, który ukończył 60 lat⁵³, jedynie względem osób, które mają ukończone 14 lat (*pubes*), dopuszczając dokonywanie jej za Antonina Piusa również względem osób młodszych. Przesłanką adrogacji w takim przypadku było zapewnienie niedojrzałemu jednej czwartej części spuścizny po adrogującym, gdyby ten zmarł przed uzyskaniem dojrzałości przez adrogowanego⁵⁴. Od Antonina Piusa adrogowane mogły być również kobiety⁵⁵. Określenie tak wysokiego wieku minimalnego związane było z przyjęciem, że jest to granica zdolności prokreacji. Natomiast przesłanka wieku po

45 W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2003, s. 188, choć szczególnie adrogacja związana była z ustrojem rodowym.

46 M. Kuryłowicz, M. Żolnierczyk, J. Kosioriewicz, *op. cit.*, s. 86. Jej funkcją było wypełnienie braku biologicznego potomka, ale również realizacji interesu rodu, ochrony kultu, por. M. Kuryłowicz, Marcus Tullius Cicero o rzymskiej adopcji, w: A. Dębiński, G. Górski (red.), *Historia et ius*. Księga Pamiątkowa ku czci Księdzę Profesora Henryka Karbownika, Lublin 1998, s. 256–257.

47 Cytowane za: M. Kuryłowicz, Geneza i forma rzymskiej adopcji, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, 1975, Vol. XXII, s. 147.

48 *Ibidem*, s. 149.

49 *Ibidem*, choć, jak się wydaje, przykład przytoczonej przez autora adopcji przedstawionej przez Terencjusza (Adelph. 41–50) przekonuje o tym, że jej motywem mogła być chęć ulżenia naturalnemu ojcu przez jego pozabawionego rodziny brata. Trudno chyba wnioskować, że bezpośrednim powodem tej adopcji, a co za tym idzie, również celem wprowadzenia instytucji adopcji było polepszenie sytuacji dziecka, co upodobniałoby ją do funkcji do koncepcji współczesnego przysposobienia.

50 W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2003, s. 190.

51 M. Kuryłowicz, Geneza i forma rzymskiej adopcji, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, 1975, Vol. XXII, s. 149.

52 Tak o adrogacji A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 15; P. Święcicka-Wystrychowska (red.), *Prawo rzymskie. Repetytorium*, Kraków 2003, s. 81. Odmiennie M. Kuryłowicz, Adrogacja własnych dzieci pozamałżeńskich w rzymskim prawie klasycznym. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1969, z. 2, s. 13–30; *tenże*, Adrogacja własnych dzieci pozamałżeńskich w rzymskim prawie poklasycznym i justyniańskim, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*”, 1974, z. 2, s. 25–35.

53 A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 15. Choć brak było ustawowo określonych warunków, a kształtowały się one w drodze praktyki kapłanów, por. M. Kuryłowicz, Marcus Tullius Cicero o rzymskiej adopcji, w: A. Dębiński, G. Górski (red.), *Historia et ius*. Księga Pamiątkowa ku czci Księdzę Profesora Henryka Karbownika, Lublin 1998, s. 259.

54 R. Taubenschlag, W. Kozubski, *op. cit.*, s. 280–281; *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1969, s. 235.

55 W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2003, s. 188.

stronie adrogowanego służyć miała uniknięciu ryzyka wykorzystania jego braku doświadczenia i zabezpieczyć go przed oszustwem (majątkowym)⁵⁶.

Przysposobienie w ogólnym sensie, jako instytucja prawna, służyło przysposabiającym, a nie przysposobianym⁵⁷, o czym świadczy chociażby fakt, że było ono dokonywane dla utrzymania ciągłości rodziny⁵⁸ w sytuacjach nietrwałości małżeństw⁵⁹, ich bezdzietności oraz braku możliwości dopuszczenia do dziedziczenia dzieci spoza wężła małżeńskiego. Mogło umożliwić wzmocnienie rodziny poprzez włączenie do niej osób z zewnątrz, obcych, ale również krewnych lub później – dzieci pozamałżeńskich. W przeciwieństwie do współczesnych rozwiązań, możliwe było przyjęcie kogoś do rodziny w charakterze wnuka lub prawnuka lub „awansowanie” wnuka na syna⁶⁰. W najpełniejszy sposób interesy przysposabiającego i jego rodziny były realizowane przy zastosowaniu *adrogatio*. W jej wyniku adrogowany przechodził pod władzę i do rodziny adrogującego, możliwe było, że pod władzę tę przechodziły również podległe adrogowanemu osoby. Jego majątek w drodze sukcesji uniwersalnej wchodził do majątku adrogującego⁶¹. Na skutek adrogacji gąsła rodzina adrogowanego, natomiast po stronie adrogującego następował przyrost w postaci majątku i potencjału ludzkiego⁶².

Generalnie zatem, skutki przysposobienia dotyczyły sfery życia rodzinnego obu stron, ale również kwestii dziedziczenia. Przysposobiony wchodził do rodzi-

56 J. Zabłocki, *op. cit.*, s. 605–607.

57 W. Litewski, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001, s. 80.

58 Również jako instytucja prawa greckiego adopcja była postrzegana przez pryzmat zapewnienia ciągłości rodziny przez włączenie do niej osób z zewnątrz, gdy brak było następcy naturalnego, niedopuszczenia do upadku domu rodzinnego, zabezpieczenia kontynuacji kultu rodzinnych bóstw i przodków. Por. J. Rominkiewicz, *Adopcja i dziedziczenie w mowach Isajosa*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*” No 1646, Prawo CCXXXV, 1995, s. 22; H. Kapiszewski, *Dyskolos Menandra i jego znaczenie dla prawa greckiego i rzymskiego*, EOS, R. LII 1962, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 50–51. Również rzymskie prawa prowincjonalne w Egipcie i w Syrii stanowiły w pewnym sensie odbicie instytucji prawa rzymskiego, chociaż istniał wyraźny rozdział na prawo państwowe (rzymskie) i prawa prowincjonalne (wschodnie). *Patria potestas* rozumiana była jako władza rodzicielska rozciągająca się na całe życie dziecka (według prawa państwowego) oraz ewentualnie jako władza, która powiązana była z opieką i która, jak opieka, kończyła się wraz z pełnoletnością dziecka (według praw prowincjonalnych). Na przykład w prawie syryjskim instytucja ta miała dualistyczny charakter (rzymska koncepcja *patria potestas* oraz lokalna, pojmowana jako opieka). W tych koncepcjach mieściła się adopcja jako sposób wejścia pod władzę ojcowską, choć znów można mówić o pewnym dualizmie, gdyż na skutek uciążliwości w stosowaniu rzymskich przepisów, szczególnie dotyczących adrogacji sierot, sporządzano również nieformalne akty przysposobienia. Niemniej jednak, w Egipcie po IV w. n.e. skutkiem umownej adopcji było powstanie po stronie przysposabiającego obowiązków: troski o dziecko, zarządzania jego majątkiem i zwrócenia mu go, gdy dojdzie do pełnoletności (dojrzałości) oraz pozostawienia mu spadku. Za R. Taubenschlag, *Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych*, Warszawa 1955, s. 335 i 347. Również na temat wpływu praw wschodnich na prawo rzymskie: A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 18–19 i 26–29.

59 Zanik *affectio maritalis* u jednego z małżonków prowadzi do rozwiązania małżeństwa, za: W. Wołodkiewicz, *Czy rzymskie prawo przestało istnieć?*, Kraków 2003, s. 45. Rozwody wśród osób pochodzących z wyższych warstw społecznych były niezmiernie częste, apogeum tego zjawiska miało miejsce w I w. p.n.e., M. Kuryłowicz, *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie*, Lublin 1994, s. 60.

60 K. Kolańczyk, *op. cit.*, s. 245.

61 M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Kraków 2000, s. 142 oraz W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2005, s. 103.

62 K. Kolańczyk, *op. cit.*, s. 245.

ny przysposabiającego, stawał się jego krewnym agnacyjnym⁶³, dziedzicem ustawowym. Co więcej, przejmował jego stan i nazwisko oraz kontynuował kult jego rodziny i przodków⁶⁴. Jego majątek przechodził do majątku przysposabiającego – jednak przysposabiający był zobowiązany zwrócić go, gdyby przysposobiony zmarł przed uzyskaniem dojrzałości⁶⁵. Przysposobiony nie zrywał jednak więzów wynikających z pokrewieństwa kognacyjnego z naturalną rodziną, z wyjątkiem wprowadzonej przez Justyniana *adoptio plena*⁶⁶. Była ona dokonywana przez ascendentą, np. przez dziadka adoptowanego, a jej skutki były podobne do skutków ogólnie pojmowanego przysposobienia⁶⁷. *Adoptio minus plena* dokonywana przez osobę obcą (*pater adoptivus extraneus*), nie krewnego⁶⁸, nie pociągała za sobą zmiany w *patriae potestas*, a więc przysposobiony nie wchodził pod władzę ojcowską przysposabiającego, a pozostając pod władzą swego ojca naturalnego zyskiwał prawo do dziedziczenia ustawowego po przysposabiającym⁶⁹. *Adoptio minus plena* była zatem bardziej zbliżona do instytucji prawa spadkowego niż rodzinnego⁷⁰.

W przypadku rzymskiego przysposobienia trudno jest mówić o jednolitości. Ukształtowane zostało pierwotnie jako instytucja związana z silną pozycją ojca rodziny i, przede wszystkim, z *patriae potestas*⁷¹. Adrogacja skutkowałą uznaniem przysposobionego za syna, tak jakby narodził się z małżeństwa adrogującego i jego żony. Stawał się krewnym agnacyjnym ojca i jego żony, nabywał prawo do dziedziczenia po nich i do sprawowania opieki nad żoną adrogującego ojca w razie śmierci tego ostatniego⁷². Adopcję w ogólnym pojęciu można nazwać aktem prawnym, skutkiem którego przysposabiający nabywał władzę ojcowską nad przysposobionym. Nabycie *patriae potestas*, odzwierciedlające pierwiastek rodzinny adopcji, z czasem, w czasach poklasycznych, ustąpiło realizacji jedynie pierwiastka majątkowego. Zamiast przejścia na przysposabiającego władzy ojcowskiej pojawiło się, jako

63 Kognacja (*cognatio*) rozumiana jako naturalne pokrewieństwo (pokrewieństwo krwi), agnacja (*agnatio*) – jako podleganie władzy jednej, tej samej osoby. M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *op. cit.*, s. 126–127; W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne. I. Prawo materialne*, Kraków 1993, s. 50 i 118.

64 W. Rozwadowski, *op. cit.*, s. 210.

65 W. Osuchowski, *op. cit.*, s. 233.

66 *Ibidem*, s. 233.

67 Charakter *adoptio plena* miało przysposobienie przez dziadka macierzystego i dziadka ojczyściego, jeśli chodziło o syna emancypowanego oraz adrogacja. Por. A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 31.

68 M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *op. cit.*, s. 142.

69 W. Bojarski, *op. cit.*, s. 112. Oraz roszczenie o utrzymanie, por. P. Święcicka–Wystrychowska (red.), *op. cit.*, s. 81.

70 M. Kuryłowicz, M. Żolnierczyk, J. Kosiorkiewicz, *op. cit.*, s. 87. Nowym rozwiązaniem było zerwanie związku między *adoptio (minus plena)* a władzą ojcowską, por. M. Kuryłowicz, *Adoptio prawa rzymskiego. Rozwój i zmiany w okresie poklasycznym i justyniańskim*, Lublin 1976, s. 163–166.

71 Jak pisze L. Górnicki (Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939, Wrocław 2000, s. 258), w odniesieniu do międzywojennych projektów kodyfikacji polskiego prawa rodzinnego, w instytucji władzy rodzicielskiej w sposób nadzwyczaj silny przejawia się publicznoprawny aspekt prawa rodzinnego. Twierdzenie to z równym powodzeniem można zastosować do rzymskiej *patriae potestas* przed schyłkiem jej znaczenia, jak do władzy ojca, w świetle przepisów Kodeksu Napoleona, BGB oraz Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego (o czym zresztą dalej L. Górnicki).

72 J. Zablocki, *op. cit.*, s. 613–615.

skutek przysposobienia, prawo do dziedziczenia po przysposabiającym⁷³, czyli można twierdzić, że przysposobienie służyć miało regulacji dziedziczenia lub wyznaczeniu sukcesora⁷⁴. Pierwotna akcentacja pierwiastka rodzinnego adopcji sprowadzała się do przyjęcia, że instytucja ta ma służyć rodzinie, odzwierciedla intensywność więzów wynikających z pozostawania pod władzą ojca, w rodzinie i w rodzie, ale jest również narzędziem służącym zmianie dotychczasowych relacji społecznych, a czasem także celom politycznym⁷⁵; w jej następstwie plebejusz mógł stać się patrycjuszem, Latyn uzyskać obywatelstwo Rzymu⁷⁶. Z czasem jednak instytucja *patria potestas* znacznie osłabła, stopniowo zmieniał się również model rzymskiej rodziny z agnacyjnego na kognacyjny. Miały na to wpływ tak dążenie do uzyskania samodzielności przez dojrzałych synów i wyemancypowania się spod władzy ojca, jak i degeneracja samej instytucji rodziny związana z rozwiązłością jej członków, rozwodami, brakiem potomstwa i procederem sprzedaży dzieci do stanu niewolniczego. Na zmiany w prawie rzymskim wpływ mogły mieć również czynniki o charakterze zewnętrznym, jak przykłady odmiennego pojmowania adopcji przez mieszkańców prowincji wschodnich, ale również Grecji i Babilonii. W końcu już w IV w. p.n.e. grecka adopcja służyła dziedziczeniu, a wcześniej kształtowana była poprzez stopniowe dodawanie elementów majątkowych, niecałkowite wiązanie przysposobionego z nową rodziną i pozostawienie pewnego rodzaju więzów rodzinnych z jego naturalną rodziną (na zasadzie kognacji) oraz rozerwalność adopcji, podczas gdy rzymska adopcja była nierozwiązywalna⁷⁷. Oba rodzaje rzymskiego przysposobienia były dokonywane w interesie i pod kontrolą władzy państwowej. Uzasadnione wydaje się twierdzenie, że miało to również związek ze specyfiką wychowania Rzymian w duchu czci rodziny i rodu, ale również tradycji narodowych i państwa⁷⁸. Co zatem dobre dla rodziny i rodu, powinno być również z pożytkiem dla państwa – i na odwrót. Adopcja była aktem prywatnym dokonywanym przez strony w oparciu o władzę magistratu⁷⁹, adrogacja była aktem publicznoprawnym⁸⁰, „przedmiotem zainteresowania całego społeczeństwa oraz państwa”⁸¹. W takich okolicznościach, efektem zmian wprowadzonych przez Justyniana było utrzymanie kontroli państwowej nad przysposobieniem oraz osłabienie jego roli w prawie rodzinnym i w konse-

73 Por. J. Bardach, *Adopcja w prawie litewskim XV i XVI w.*, Wilno 1938, s. 2.

74 M. Kuryłowicz, *Zasada „adoptio naturam imitatur” w prawie rzymskim*, w: A. Dębiński, E. Szczot (red.), *Plenitudo Legis Dilecto*. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin, Lublin 2000, s. 151.

75 M. Kuryłowicz, *Zasada „adoptio naturam imitatur” w prawie rzymskim*, w: A. Dębiński, E. Szczot (red.), *Plenitudo Legis Dilecto*. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin, Lublin 2000, s. 151.

76 Z. Ziemiński, *Podłoże społeczne przysposobienia dziecka w Polsce Ludowej*, Warszawa 1956, s. 14.

77 A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 19 i n.

78 Por. rozważania dotyczące ideału rodziny i kwestii wychowania Rzymian w: H.I. Marrou, *op. cit.*, s. 333–335.

79 K. Kolańczyk, *op. cit.*, s. 246. *Per praetorem autem filii familiae a parentibus dantur in adoptionem* (Ulp. 8. 3), w: W. Rozwadowski, *op. cit.*, s. 306.

80 M. Kuryłowicz, M. Żołnierczyk, J. Kosioriewicz, *op. cit.*, s. 86.

81 M. Kuryłowicz, *Marcus Tullius Cicerone o rzymskiej adopcji*, w: A. Dębiński, G. Górski (red.), *Historia et ius*. Księga Pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Henryka Karbownika, Lublin 1998, s. 258.

kwencji stało się instytucją prawa spadkowego⁸². Wprowadzenie przez Justyniana dwóch rodzajów adopcji miało olbrzymie konsekwencje historyczne. *Adoptio minus plena*, dla której charakterystyczne było ograniczenie skutków w płaszczyźnie podmiotowej tylko do przysposobionego i przysposabiającego, z wyłączeniem rodziny przysposabiającego oraz zachowanie więzów rodzinnych przysposobionego z jego rodziną naturalną⁸³, była stosowana z dużym powodzeniem w państwach europejskich, szczególnie w XIX w., kiedy wyparła zupełnie stosowanie innych postaci przysposobienia. Podkreślić jednak należy, że osłabienie – za czasów Justyniana – znaczenia przysposobienia dla stosunków rodzinnych dotyczyło rodziny agnacyjnej. Jego znaczenie dla rodziny kognacyjnej wzrosło, szczególnie w odniesieniu do rodzin, które utraciły dzieci. Można zatem mówić o wprowadzeniu pierwiastków natury emocjonalnej (współczucie, relacje uczuciowe) do instytucji dotąd służącej budowaniu potęgi rodu. Ponadto samo założenie, że przysposobienie powinno być realizowane zgodnie z paremią *adoptio naturam imitatur*, było zabiegiem, który wpłynął na późniejsze regulacje przysposobienia.

1.2. Przysposobienie w Kodeksie Napoleona

Kompleksowość i doskonałość rozwiązań prawa rzymskiego stały się powodem renesansu zainteresowania nimi w Europie Zachodniej i w konsekwencji – do przyjęcia w kodyfikacjach instytucji stworzonych przez prawo rzymskie. Asumptem do rozwoju teorii prawa i późniejszych kodyfikacji w Europie Zachodniej stały się już w XII w. przede wszystkim *Corpus Iuris Civilis*, Instytucje i *Digesta* Justyniana. Mimo późniejszych starań idących w kierunku stworzenia kodeksów opartych na prawie natury, tak w Landrechcie Pruskim, jak i w kodeksie cywilnym austriackim i w Kodeksie Napoleona, znalazły się instytucje prawa rzymskiego, traktowane nawet jako „doskonały wyraz prawa naturalnego”⁸⁴. Sam Kodeks Napoleona, uchwalony 21 marca 1804 r. jako *Code civil des Français*⁸⁵, stanowił połączenie praw zwyczajowych (*coutumes*) z północnej Francji oraz prawa rzymskiego, a ściślej mówiąc, opartego na nim pisanego prawa obowiązującego w południowej Francji. Ponadto na jego kształt wpłynęło także prawo kanoniczne, przedrewolucyjne ordonanse królewskie i ustawodawstwo doby rewolucji⁸⁶. Instytucja przysposo-

82 S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1956, s. 218.

83 A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 14.

84 Tak na ten temat przedstawiciele XVIII-wiecznej francuskiej szkoły prawa natury, za: K. Sójka–Zielińska, *Rola prawa rzymskiego w pracach kodyfikacyjnych wieku Oświecenia*, „Czasopismo Prawno–Historyczne”, 1975, z. 1, s. 112 i W. Wołodkiewicz, *Rzymskie korzenie współczesnego prawa cywilnego*, Warszawa 1978, s. 8.

85 Pod taką nazwą funkcjonował do 1807 r., kiedy to nadano mu nazwę Kodeks Napoleona. Po upadku cesarza powrócono do nazwy Kodeks cywilny, aby w czasach II Cesarstwa znów nazwać go Kodeksem Napoleona i po 1870 roku powrócić do nazwy – Kodeks cywilny, która do chwili obecnej jest stosowana. Natomiast w Polsce funkcjonował do końca swego obowiązywania jako Kodeks Napoleona. Za: K. Sójka–Zielińska, *Prawo cywilne*, w: J. Bardach, M. Senkowska–Gluck, *Historia państwa i prawa Polski*. Tom III. Od rozbiorów do uwłaszczenia, Warszawa 1981, s. 135.

86 *Ibidem*, Por. K. Sójka–Zielińska, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2008, s. 96–97.

bienia nie była znana zwyczajowemu prawu francuskiemu, a na południu kraju stosowano ją do wywoływania skutków spadkowych⁸⁷. Jednakże była, tak wcześniej, jak później, wykorzystywana do celów politycznych, jak „adopcja przez naród” dokonywana w czasach Rewolucji Francuskiej, adopcja przez Napoleona i na mocy jego dekretu dzieci generałów, oficerów i żołnierzy, którzy zginęli w bitwie pod Austerlitz i w końcu – adopcja przez Francję wszystkich sierot, których ojcowie lub osoby utrzymujące rodziny zginęły lub stały się całkowitymi inwalidami podczas działań wojennych w I wojnie światowej (na mocy ustawy z 27 lipca 1917 r.)⁸⁸. O zainteresowaniu nim i jego użytecznością można mówić od 1792 r., kiedy to Zgromadzenie Narodowe poleciło Komisji Kodyfikacyjnej umieszczenie przysposobienia w przygotowywanym kodeksie⁸⁹. W pierwszym projekcie Komisja przyjęła, że miałyby to być instytucja wyjątkowa, stosowana za zgodą Zgromadzenia Narodowego przez zasłużonych obywateli⁹⁰. Zresztą pierwotna niechęć Komisji do wprowadzenia regulacji stała się powodem żądania uwzględnienia jej w Kodeksie przez Napoleona, jako pierwszego konsula. Upatrywał on w przysposobieniu sposobu na następstwo własnego tronu, w braku naturalnego potomstwa ze związku z Józefiną⁹¹. Do projektu wprowadzono więc adopcję pełną, dopuszczając przysposobienie tylko przez bezdzietnych małżonków, których wiek nie mógł przekraczać 70 lat. Przysposobiane mogły być osoby małoletnie, młodsze o co najmniej 19 lat od przysposabiających. Ta adopcja nie mogła być rozwiązana, jednak przyznano przysposobionemu do ukończenia przez niego 25 roku życia uprawnienie do jej odwołania⁹². Skutkiem adopcji miało być wejście do rodziny przysposabiającego i wyjście ze swej rodziny biologicznej. Jednak krewni przysposabiającego mogli specjalnym rozporządzeniem wyłączyć przysposobionego od dziedziczenia, wówczas tracili prawo do dziedziczenia po nim i jego potomstwie⁹³. Projekt ten został zmieniony i w 1802 r. zaprezentowano właściwie ostateczne rozwiązanie, które potem znalazło się w Kodeksie i miało służyć szczególnie bezdzietnym kupcom i fabrykantom. Adopcja stała się w jego ujęciu sposobem na zapewnienie przysposabiającemu podpory na starość i spadkobiercy⁹⁴. Regulacja wprowadzona do kodeksu zmieniła charakter adopcji na niepełną oraz wprowadziła szereg ograniczeń, między innymi w postaci przesłanek adopcji w odniesieniu do obu stron. Przepisy dotyczące adopcji znalazły się w kodeksie w I księdze – o osobach (art. 7–515), w tytule VIII –

87 A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 36.

88 Za: J.St. Piątkowski (red.), *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Część 1, Wrocław–Warszawa–Kraków 1985, s. 909.

89 K. Lutostański, *op. cit.*, s. 60–61.

90 B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym i procesowym. Dokonania i skutki*, Warszawa 1966, s. 10–11.

91 S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1956, s. 219.

92 B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym i procesowym. Dokonania i skutki*, Warszawa 1966, s. 10–11.

93 A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 41–42.

94 B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym i procesowym. Dokonania i skutki*, Warszawa 1966, s. 10–11.

O przysposobieniu i opiece dobrowolnej. Przysposabiającym, zgodnie z art. 343, mogła być osoba dowolnej płci, bezdzietna i nieposiadająca zstępnych prawych, która skończyła lat pięćdziesiąt. Przysposobiany powinien być natomiast pełnoletni, czyli w świetle przepisu Kodeksu powinien mieć co najmniej 21 lat (na adopcję osób niepełnoletnich dozwolono dopiero w wyniku noweli do kodeksu z 1923 r.)⁹⁵. Różnica wieku między nimi powinna wynosić co najmniej 15 lat⁹⁶. Ponadto, na podstawie art. 345, powinny być spełnione dość rygorystyczne warunki dotyczące obu stron, mianowicie: przysposobianym powinna być osoba, którą przysposabiający przez co najmniej 6 lat w ciągu jej małoletniości wspierał i „ciągle miał koło niej starania” lub osoba, która ocaliła życie przysposabiającemu (ratując go w walce, z płomieni lub z wody). Sześćioletni okres ciągłych starań o przysposobianego miał stanowić o trwałości zamiarów przysposabiającego, miał również dowodzić o oparciu stosunków wzajemnych między stronami na pewnego rodzaju sentymencie⁹⁷. Sposobem na przygotowanie do adopcji, świadczącym przede wszystkim o spełnieniu wymogu wspierania małoletniego, była przewidziana w art. 361 i następnym opieka dobrowolna nad małoletnim. Samo przysposobienie, mimo że zawarowane wieloma ograniczeniami, sprowadzało się jedynie do wywołania skutków natury majątkowej – przejścia majątku przysposabiającego na przysposobionego po bezpłodnej śmierci tego pierwszego. Przysposobiony nie zrywał więzów ze swoją rodziną naturalną. Adopcja nie dotyczyła sfery stosunków rodzinnych obu stron, dotyczyła jedynie relacji między przysposabiającym a przysposobionym, powstałej na skutek zawarcia między nimi kontraktu⁹⁸. Miała zatem charakter kontraktu, który obowiązywał strony, nie odnosił się natomiast do sfery ich stosunków rodzinnych w ich rodzinach naturalnych⁹⁹. Na podstawie przepisów Kodeksu Napoleona przysposobienie stało się instytucją prawa majątkowego. Miało służyć uczynieniu z przysposobionego dziedzica ustawowego przysposabiającego¹⁰⁰. Była to adopcja niepełna, podstawowym jej skutkiem było nabycie nazwiska, a większość przepisów Kodeksu dotyczyła jej skutków majątkowych¹⁰¹. Adopcja osoby dorosłej właściwie eliminowała możliwość powstania więzi uczuciowej, jak między rodzicami a dziećmi. Z jednej strony, adoptowany pozostawał członkiem własnej rodziny biologicznej, ponieważ jego więź z nią nie ulegała zerwaniu, z drugiej – okoliczności uzasadniające adopcję miały zagwarantować istnienie pewnych więzów emocjonalnych

95 S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1956, s. 219.

96 Tekst polski wybranych fragmentów Kodeksu Napoleona w: G. Bałtruszajtys, J. Kolarzowski, M. Paszkowska, K. Rajewski, *Wybór źródeł do historii prawa sądowego czasów nowożytnych*, Warszawa 1996, s. 109 i n.

97 K. Lutostański, *op. cit.*, s. 64. Jednak zdaniem R. Pawłowskiej (*Wybrane elementy przysposobienia w polskim prawie prywatnym. Rys historyczny*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego”, Pedagogika. Historia wychowania 1988, nr 17, s. 68), tak uregulowana adopcja była sztucznym tworem, który uniemożliwiał powstanie między stronami więzów uczuciowych.

98 K. Sójka–Zielińska, *Prawo cywilne*, w: J. Bardach, M. Senkowska–Gluck, *op. cit.*, s. 140.

99 S. Plaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*. Cz. II: Polska pod zaborami, Kraków 1998, s. 67.

100 S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1956, s. 218.

101 B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym i procesowym*. Dokonania i skutki, Warszawa 1966, s. 11.

między stronami kontraktu, opartych na wdzięczności czy przywiązaniu. Stąd można przyjąć, że było to doskonale narzędzie służące nie tyle nawet przedłużeniu rodu przysposabiającego, co zapewnieniu sobie przez niego, w związku z wdzięcznością przysposobionego za czynione starania, opieki na starość, a być może również pewnego rodzaju kultu po śmierci, co w jakiś sposób przypomina rzymską dbałość przysposobionego o *sacra* po przysposabiającym. Jednocześnie mogło służyć poprawie sytuacji przysposobionego, oprócz majątku nabywał on nazwisko przysposabiającego, co mogło mieć niebagatelne znaczenie tak w jego życiu osobistym, jak działalności zawodowej (handlowej). Niemniej jednak cały czas trudno mówić o prawnorodzinnym charakterze tej instytucji, czy o związkach natury rodzinnej, jakimi miała ona skutkować. Wydaje się, że najsluszniejsze byłoby potraktowanie jej jako umowy „wzajemnej”, zawieranej przez dorosłe osoby, świadome tego, jakie cele chcą w jej wyniku osiągnąć. Motywacją dla jej zawarcia mogło być istnienie uczucia sentymentu lub wdzięczności, chyba jednak nie uczuć rodzicielskich. Wzajemność umowy wiąże się natomiast z tym, że można ją traktować jako odpłatę za ratunek (ze strony przysposabiającego) lub za opiekę (ze strony przysposobionego). Oznacza to, że w związku z określonym świadczeniem, czy działaniem na rzecz jednej strony umowy, które miało miejsce jeszcze przed jej zawarciem, druga strona zobowiązywała się do pewnego rodzaju świadczenia, które można potraktować jako wyraz wdzięczności lub swego rodzaju odpłatę. Stąd też w takim ujęciu bliżej adopcji do transakcji handlowej niż do instytucji prawa rodzinnego. Przesłanka bezdzietności przysposabiającego, a właściwie nieposiadania przez niego potomków prawych, potencjalnie nie stanowiła przeszkody dla przysposobienia własnych dzieci nieślubnych. W tym kontekście można adopcję uznać za instytucję, która mogła wzmocnić istniejące między rodzicem a nieślubnym dzieckiem więzy rodzinne oraz w zasadniczy sposób poprawić sytuację dziecka. Kodeks wpłynął na ukształtowanie adopcji w ten sposób w innych ustawach krajowych, z wyjątkami na rzecz dopuszczenia adopcji małoletnich.

1.3. Przysposobienie w prawie staropolskim – od Średniowiecza do rozbiorów

W średniowiecznej Polsce znane było przysposobienie (*afatomia*), które miało prawdopodobnie charakter rodzinny, powodowało powstanie stosunku ojciec–syn i wejście przysposobionego w prawa biologicznego potomka, jak przy adopcji pełnej¹⁰². Było aktem o charakterze formalnym, dochodziło do skutku w wyniku uroczystego aktu prawnego, któremu towarzyszyło szereg czynności symbolicznych (postrzyżyny przysposabianego przez przysposabiającego, wręczenie przysposabia-

102 A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 36, za: P. Dąbkowskim, *Prawo prywatne polskie*, Lwów 1910, s. 477.

nemu oręża, wzięcie go na kolana przez przysposabiającego)¹⁰³. W trzynastowiecznych polskich źródłach adopcja występuje już jako instytucja wykształcona, stosowana głównie przez rycerstwo i szlachtę¹⁰⁴, skutkująca powstaniem sztucznego pokrewieństwa między przysposabiającym a przysposobionym¹⁰⁵. Jednak pierwotna jej funkcja, polegająca na powołaniu do życia między stronami stosunku ojciec–syn, została z czasem zmieniona i przysposobienie stało się raczej instytucją prawa spadkowego, bowiem wywierało skutki odnoszące się jedynie do dziedziczenia. Przemiany dotyczące funkcji adopcji i jej charakteru, a zwłaszcza uwypuklenie jej majątkowych aspektów, w Polsce miały prawdopodobnie miejsce w związku z analogiczną jej ewolucją w prawie germańskim, a właściwie z przekształceniem się rzymskiej *adoptio minus plena* pod wpływem prawa germańskiego¹⁰⁶. Adopcja powodowała przejście praw do majątku nieruchomego na przysposobionego po śmierci przysposabiającego. Z tej racji, wydaje się, że można ją nazwać sposobem rozporządzenia majątkiem przysposabiającego na wypadek śmierci (*adoptio in hereditatem*) i potraktować jako sposób obejścia ograniczeń dotyczących swobody testowania i alienacji¹⁰⁷. Na taki sposób ukształtowania adopcji być może wpłynęły również tradycje traktowania jej po części jak instytucji prawa spadkowego w prawie greckim i attyckim, sięgające IV w. p.n.e. Używana była ona jako rodzaj darowizny na wypadek śmierci, stosowane były ponadto, poza adopcją między żyjącymi, dwa osobne rodzaje adopcji: testamentowa i pośmiertna¹⁰⁸. Ponadto instytucja ta była wykorzystywana dla zapewnienia następstwa tronu po przysposabiającym, co jednak dotyczyło jedynie przypadków adopcji w obrębie dynastii¹⁰⁹. Również to przysposobienie nie wywoływało skutków w sferze rodzinnej stron – przejścia przysposobionego do rodziny i pod władzę przysposabiającego. Wzmacniało jedynie pewność objęcia tronu przez przewidywanego następcę, wyznaczonego przez księcia. Za przykład mogą tutaj służyć adopcje: Przemysła II przez Mszczuja i syna Henryka Głogowskiego przez Łokietka oraz Bolesława Wstydliwego przez Władysława Laskonogiego¹¹⁰.

103 K. Sójka–Zielińska, Historia prawa, Warszawa 1998, s. 109.

104 S. Piłza, Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Cz. I: X–XVIII w., Kraków 1997, s. 250.

105 B. Dobrzański, Komentarz do prawa rodzinnego, Łódź 1947, s. 132; wskazuje, że już w 1237 r. zanotowano przypadek przysposobienia, co może świadczyć o tym, że istniało już ono jako wykształcona w ówczesnych czasach instytucja, jednak, nie była stosowana często.

106 Por. B. Walaszek, Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym i procesowym. Dokonania i skutki, Warszawa 1966, s. 7–9.

107 Tak na ten temat: J. Bardach, Historia państwa i prawa Polski. Tom I. Do połowy XV wieku, Warszawa 1965, s. 288; J. Bardach, Adopcja w prawie litewskim XV i XVI w., Wilno 1938, s. 245 i n.; J. Rafacz, Adopcja w Polsce w XVI w., w: Księga pamiątkowa celem uczczenia 350 rocznicy założenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Warszawa 1931; A. Stelmachowski, Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym, Warszawa 1957, s. 36–38; B. Walaszek, Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym i procesowym. Dokonania i skutki, Warszawa 1966, s. 9.

108 Por. A. Stelmachowski, Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym, Warszawa 1957, s. 19–21.

109 T. Maciejewski, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003, s. 133.

110 Za: J. Bardach, Historia państwa i prawa Polski. Tom I. Do połowy XV wieku, Warszawa 1965, s. 245 i 288 oraz W. Sobociński, Historia rządów opiekuńczych w Polsce, „Czasopismo Prawno–Historyczne”, t. 2, 1949, s. 340.

Wspomnieć należy, że na ziemiach polskich stosowany był prastary zwyczaj adopcji zięciów, w braku synów. Adopcja ta wywoływała skutki z zakresu prawa rodzinnego, gdyż zięć wchodził do rodziny żony, ale również miała wpływ na stosunki majątkowe stron. Zięć osiadał w gospodarstwie teścia i, jak można się domyślać, prowadził je po jego śmierci, co świadczy również o nabyciu przez niego uprawnień z zakresu prawa spadkowego¹¹¹. Instytucja ta, choć traktowana jako rodzaj adopcji, znana była również jako prymactwo, tj. wszelkie przyjęcie na stałe w dom mężczyzny spowinowaconego przez małżeństwo, i traktowana jako odrębna od adopcji instytucja, mimo znacznych podobieństw do przysposobienia, szczególnie w sferze stosunków między zięciem a teściem¹¹². Znane było ono tak prawu ziemskiemu, jak i wiejskiemu¹¹³. Przysposobienie na podstawie prawa miejskiego, szczególnie po XVI w. stosowano rzadko, często natomiast posługiwano się instytucjami prawa opiekuńczego – kuratelą i opieką¹¹⁴. W prawie ziemskim po XVI w. utrzymany został majątkowy charakter przysposobienia. Pomimo że adopcja traktowana była jako formalne przyjęcie osoby obcej za syna, to wywierała skutki jedynie dotyczące przejścia spadku z przysposabiającego na przysposobionego. Przysposobiony nie zrywał więzi rodzinnej ze swoją rodziną naturalną, dziedziczył po niej, nie nosił nazwiska przysposabiającego, z wyjątkiem sytuacji, gdy po śmierci przysposabiającego przysposobiony osiadł w odziedziczonym majątku. Stopniowo wprowadzano liczne ograniczenia dotyczące dziedziczenia przez przysposobionego dóbr przysposabiającego. Na przejście praw szlacheckich od połowy XV wieku potrzebna była zgoda monarchy, od początku XVII w. – sejmu¹¹⁵. Po stronie przysposabiającego występować mogli tak mężczyźni, jak kobiety, choć te ostatnie – za zgodą krewnych. Adoptowani byli przede wszystkim mężczyźni, choć mogły być również kobiety. Nie stosowano ograniczeń związanych z różnicą wieku między stronami. Do adopcji wystarczyło oświadczenie woli przysposabiającego, które mogło być odwołane¹¹⁶. Wspomnieć należy, że również na Litwie pierwotnie adopcja powodowała zmianę przynależności rodzinnej przysposobionego i miała charakter rodzinny. Jednak już w XV i XVI w. adopcje dokonywane na Litwie utraciły ten charakter, natomiast skutkowały pewnymi uprawnieniami z zakresu prawa spadkowego, prowadzącymi się do objęcia przysposobionego zapisem majątkowym dotyczącym części swobodnej majątku, ewentualnie powstaniem stosunku podobnego do relacji między wychowawcą a wychowankiem (opiekunem–pupilem). Pierwotnie adopcja wraz ze skutkami o charakterze rodzinnym rodziła również prawo dziedziczenia po

111 J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*. Tom I. Do połowy XV wieku, Warszawa 1965, s. 288.

112 Por. J. Bardach, *Adopcja w prawie litewskim XV i XVI w.*, Wilno 1938, s. 79–91.

113 S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*. Cz. I: X–XVIII w., Kraków 1997, s. 250.

114 K. Bukowska, *Miejskie prawo prywatne*, w: Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*. Tom II. Od połowy XV wieku do r. 1795, Warszawa 1957, s. 304.

115 J. Rafacz, *op. cit.*, s. 266 i n.

116 Z. Zdrójkowski, *Ziemskie prawo prywatne*, w: Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *op. cit.*, s. 282–283; S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*. Cz. I: X–XVIII w., Kraków 1997, s. 250.

przysposabiającym. Jednak w wyniku zmian, jakie zaszły pod koniec XV w., przyjęto inną koncepcję związaną z możliwością przejścia części majątku przysposabiającego na przysposobionego, który nie był już członkiem jego rodziny, zapisem¹¹⁷. Przyjęcie do domu przysposabiającego, które zdarzało się, jednak nie powodowało wejścia do jego rodziny i wyjścia z rodziny biologicznej przysposobionego, podyktowane było najczęściej motywami ekonomicznymi: zapewnieniem sobie pomocnika lub zastępcy w pracach w gospodarstwie, zagwarantowaniem opieki na starość. Motywy te stanowiły często o dokonaniu przysposobienia. Obok nich w literaturze wymienia się: darowiznę majątku przysposabiającego, uzyskanie pewnego rodzaju usług i świadczeń, które zazwyczaj wykonywały dzieci naturalne, wdzięczność wobec przysposobianego za jego życzliwość, dobry stosunek, pomoc okazaną przysposabiającemu, wdzięczność wobec ojca lub rodziców przysposobianego i w końcu – zapewnienie sobie pamięci po śmierci. W większości przypadków motywy te były realizowane poprzez wyznaczenie określonych obowiązków, jakie powinien realizować przysposobiony względem przysposabiającego. Mogły być one realizowane za życia przysposabiającego, jak obowiązki: opieki nad nim i jego obrony, utrzymania go oraz odbywania służby wojskowej zamiast niego, okazywania mu czci i opieki nad jego dziećmi oraz po jego śmierci – obowiązek opieki nad jego duszą¹¹⁸.

W XVI-wiecznym prawie ziemskim, a więc wśród szlachty, znana była ponadto instytucja adopcji braterskiej oraz adopcji do herbu. Pierwsza z nich skutkowałą poprzez złożenie oświadczeń woli przez obie strony, w wyniku powstawał między nimi stosunek braterski i, przede wszystkim, nabywali oni uprawnienia spadkowe wynikające z tego stosunku. Adopcja braterska stanowiła zatem rodzaj umowy o przeżycie¹¹⁹. Druga z nich umożliwiała przyjmowanie w szeregi stanu szlacheckiego osób spoza tego stanu, w szczególności majątnych mieszczan. Skutkowałą przyjęciem przysposobionego do rodu szlacheckiego przysposabiającego, przyjęciem przez niego herbu szlacheckiego i jego zawołania. Rodziła skutki publicznoprawne, nie powodowała natomiast skutków majątkowych. Już jednak Konstytucja z 1601 r. zakazywała przyjmowania do herbów nieszlachty, pod groźbą utraty własnego szlactwa¹²⁰. Adopcje do herbu ustały w związku z powtórzonym w Konstytucji z 1616 r. zakazem adoptowania do herbu plebejuszy¹²¹, choć, jak wydaje się, przypadki przyjmowania obcych do rodziny i herbu zdarzały się i w nieco późniejszych czasach, stąd zakaz adopcji jeszcze raz powtórzony został w Konstytucji z 1633 r. W Konstytucji tej zapisano: „ponieważ ludzie prostego stanu *artibus illicitis* w tytuły i prerogatywy szlacheckie wdzierać się zwykli, zapobiegając temu, żeby te *honoris encomia*

117 Szeroko na ten temat: J. Bardach, Adopcja w prawie litewskim XV i XVI w., Wilno 1938, s. 27–50.

118 *Ibidem*, s. 20–27, 50 i 67–69.

119 S. Plaza, Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Cz. I: X–XVIII w., Kraków 1997, s. 250.

120 T. Czacki, O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w Pierwszym Statucie dla Litwy 1529 Roku wydanem. Tom I, Warszawa 1800, s. 264.

121 Z. Zdrójkowski, Ziemskie prawo prywatne, w: Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *op. cit.*, s. 283.

et virtutis praemia, tanto sudore od przodków naszych nabywane, lada kto sobie nie uzurpował, postanawiamy: aby żaden szlachcic nie ważył się *ignobilem* do herbu przyjąć i za nim świadczyć i za powinnego swego przyznawać pod utraceniem własnego szlachectwa swego”¹²². Wspomnieć należy, że instytucją adopcji do herbu posłużono się również, kiedy w 1413 r. Litwa łączyła się z Koroną. Wówczas polskie rody udzieliły swoich herbów litewskim rodzinom, co zresztą w wielu przypadkach spotkało się z niechęcią i odesłaniem herbów na znak braku intencji pozostawania w tzw. rycerskim pokrewieństwie. T. Czacki przytacza statystyki dotyczące ilości przypadków wejścia do stanu szlacheckiego na różne sposoby, przez nobilitację, indygenaty, ale również adopcję. Było tych przypadków (przypuszczalnie za panowania Jagiellonów) 55 na ogólną liczbę 1856 rodzin szlacheckich, choć do ksiąg ziemiańskich wpisanych było 38 814 właścicieli ziemskich. Ponadto powołuje przypadki wcześniejszych, znanych mu z literatury rodzajów przysposobienia, jak: *adoptio per arma, adoptio per comam vel capillum resectum, adoptio per tactam vel resectam barbam*. Wszystkie te adopcje, jak podaje, nie skutkowały nabyciem władzy ojcowskiej przez przysposabiającego, a jedynie powstaniem związku między osobą udzielającą herbu i osobą do niego wchodzącą lub były oznaką najwyższego szacunku dla przybranego syna. Sceptycznie odnosząc się do tej instytucji, określa ją jako wprowadzenie takiego przybranego syna między skórę a odzienie przysposabiającego¹²³.

W realiach staropolskich adopcja przestała być stosowana w związku z przekształceniem jej charakteru i funkcji w majątkowe i wprowadzeniem ograniczeń obrotu majątkiem, również w związku z dziedziczeniem. Wskazane powyżej ograniczenia jej dotyczące służyć miały głównie interesom szlachty, ponadto stopniowo następował rozkład więzi rodowej, co nie przyczyniało się do popularyzacji instytucji, która miała taką więź wzmacniać. Stąd też XVII wiek lub nawet koniec XVI wieku uważany jest za okres, w którym stosowanie adopcji w obrocie prawnym praktycznie ustało¹²⁴. Wcześniej stosowane praktyki pokazują, że adopcja mogła służyć bardzo wielu celom, od przyziemnego zapewnienia sobie pomocy w gospodarstwie, po zagwarantowanie następstwa tronu. Wynika z tego, że instytucja o pierwotnie rodzinnym charakterze z czasem mogła służyć celom politycznym. Odejście od jej stosowania wydaje się, że wynikało z obawy przed możliwościami jej wykorzystania do wprowadzenia zbyt wielu osób do stanu szlacheckiego, a przede wszystkim z braku akceptacji dla czynienia szlachty z osób niższych stanów.

122 Za: J.S. Bystroń, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII*, Warszawa 1976, s. 182.

123 T. Czacki, *op. cit.*, s. 263–264.

124 B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym i procesowym. Dokonania i skutki*, Warszawa 1966, s. 9; A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 37.

1.4. Przysposobienie w prawie państw zaborczych

Po rozbiorach na tereny byłej Rzeczypospolitej wprowadzone zostały rozwiązania prawne państw zaborczych. W wyniku przemian historycznych na obszarze Polski obowiązywały przepisy zawarte w wielkich europejskich kodyfikacjach XIX wieku. W zaborze pruskim przepisy Landrechtu Pruskiego (PPK¹²⁵) z 1794 r.¹²⁶ zezwalały na adoptowanie jedynie osobom co najmniej pięćdziesięcioletnim, bezdzietnym i nie obowiązany do bezżenności. Brak było ograniczeń dotyczących płci, co oznaczało, że przysposabiającymi mogli być zarówno mężczyźni, jak i kobiety, z tym że zamężna kobieta przysposobić mogła tylko za zezwoleniem męża, a między stronami powinna być odpowiednia różnica wieku. Adopcja była dokonywana na piśmie, w formie kontraktowej. Umowa była zatwierdzana przez odpowiedni organ władzy, któremu przysługiwało prawo do uchylenia stosunku adopcyjnego. Przysposobiony nie wchodził do rodziny przysposabiającego, nie zrywał więzów rodzinnych z rodziną naturalną, ponieważ w niej pozostawał. Przysposabiający, jeśli był mężczyzną, nabywał co prawda władzę rodzicielską (ojcowską) nad przysposobionym, nie nabywał natomiast praw do jego majątku¹²⁷. Majątkiem zarządzał nadal ojciec naturalny przysposobionego, przekazując mu przypadające korzyści. Przysposobiony mógł przybrać nazwisko przysposabiającego, jednak mógł również pozostać przy własnym nazwisku¹²⁸. Jednakże istnienie stosunku przysposobienia między osobami, które zawarły związek małżeński, stanowiło przesłankę wniesienia skargi o stwierdzenie nieważności małżeństwa¹²⁹. Przepisami *Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB), zawartymi w rozdziale drugim poświęconym pokrewieństwu, utrzymano kontraktowy charakter przysposobienia. Była to umowa zawierana między przysposabianym a przysposabiającym, potwierdzona przez właściwy sąd (§ 1741). Przysposobienie, czyli inaczej przyjęcie w miejsce dziecka, nie mogło nastąpić pod warunkiem lub z oznaczeniem czasu (§ 1742), a przysposobienie jednego dziecka nie stało na przeszkodzie dalszym przysposobieniom (§ 1743). Przysposabiającymi mogły być, jak uprzednio, osoby nieposiadające ślubnych potomków (§ 1741), które skończyły 50 lat. Różnica wieku między stronami stosunku przysposobienia została określona w § 1744 na co najmniej 18 lat, jednak zarówno przeszkoda wieku, jak i różnicy wieku mogły zostać wyłączone w drodze dyspensy¹³⁰. Możliwa była również adopcja wspólna, tylko przez parę małżeńską. Dziecko już

125 Powszechne Prawo Krajowe dla państw królewskich pruskich, *Allgemeines Landrecht für die Königlich Preussischen Staaten*, obowiązywało do 1900 r., kiedy to zostało zastąpione *Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB).

126 Tekst polski wybranych fragmentów Landrechtu Pruskiego w: G. Bałtruszajtys, J. Kolarzowski, M. Paszkowska, K. Rajewski, *op. cit.*, s. 78 i n.

127 S. Piłza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*. Cz. II: Polska pod zaborami, Kraków 1998, s. 67.

128 K. Orzechowski, *Prawo cywilne*, w: J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, *op. cit.*, s. 630; S. Piłza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*. Cz. II: Polska pod zaborami, Kraków 1998, s. 66–67.

129 S. Piłza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*. Cz. II: Polska pod zaborami, Kraków 1998, s. 62.

130 Tekst polski, w: W.L. Jaworski, *Prawo cywilne na ziemiach polskich*, Tom II. Część I. Rodzice i dzieci, Warszawa-Kraków 1920, s. 142–147. Wybrane fragmenty Kodeksu cywilnego niemieckiego z 1896 r. (BGB), w: G. Bałtruszajtys, J. Kolarzowski, M. Paszkowska, K. Rajewski, *op. cit.*, s. 176 i n.

adoptowane mogło, póki istniał stosunek przysposobienia, być adoptowane tylko przez małżonka tej osoby, która je adoptowała (§ 1749). Do przysposobienia konieczna była zgoda współmałżonka, o ile któraś ze stron była w związku małżeńskim, z wyjątkiem przypadków, gdy współmałżonek stale nie mógł złożyć oświadczenia lub gdy jego pobyt był stale nieznany (§ 1746) oraz zgoda rodziców, jeśli przysposabiany nie ukończył 21 lat (matki, jeśli był dzieckiem nieślubnym). Zgoda ta nie mogła być wyrażona przez zastępcę i była nieodwołalna (§ 1748). Dopuszczalne było zawarcie umowy przysposobienia przez osoby ograniczone w zdolności do działania. Wówczas do jej zawarcia potrzebna była zgoda ustawowego zastępcy oraz zezwolenie sądu opiekuńczego (§ 1751). W Kodeksie dopuszczono również adopcję przez opiekuna lub kuratora, jednak pod warunkiem wcześniejszego zwolnienia z urzędu lub (w przypadku byłego pupila) złożenia rachunków ze swego zarządu i wykazania, że majątek pupila istnieje. Na adopcję taką zgodę powinien wyrazić sąd opiekuńczy (§ 1752). Do zawarcia umowy przysposobienia dochodziło przed sądem lub notariuszem, w równoczesnej obecności obu stron. Nie można jej było zawrzeć przez zastępcę, chociaż w imieniu dziecka, które nie ukończyło 14 lat, umowę zawierał jego ustawowy zastępca, za zgodą sądu opiekuńczego (§ 1750). Umowa następnie podlegała sądowemu potwierdzeniu. Sąd odmawiał potwierdzenia, gdy nie były spełnione ustawowe przesłanki przysposobienia – wówczas umowa traciła moc. Potwierdzenie umowy powodowało wejście w życie adopcji (z chwilą potwierdzenia), ale strony były związane umową przed potwierdzeniem (§ 1754). Potwierdzenie po śmierci przysposabianego dziecka było niedopuszczalne, chyba że została przed jego śmiercią doręczona do sądu prośba o potwierdzenie lub gdy doręczenie to zostało zlecone sądowi albo notariuszowi przy lub po udokumentowaniu umowy (§ 1753). Podstawowym skutkiem adopcji było uzyskanie przez dziecko prawnego stanowiska dziecka ślubnego przysposabiającego lub wspólnego ślubnego dziecka małżonków, jeśli była to adopcja wspólna (§ 1757). Ponadto dziecko otrzymywało nazwisko rodzinne przysposabiającego lub nazwisko rodzinne, którego kobieta – przysposabiająca – używała przed zamęciem, jeśli dziecko zostało adoptowane przez kobietę, która wskutek wstąpienia w związek małżeński używała innego nazwiska albo nazwisko rodzinne męża, w przypadku adopcji wspólnej. O ile w umowie adopcyjnej nie postanowiono inaczej, dziecko mogło dołączyć do swojego nowego nazwiska poprzednie nazwisko rodzinne (§ 1758). Adopcja nie dawała adoptującemu praw spadkowych (§ 1759). Jeśli podlegał mu z mocy władzy rodzicielskiej zarząd majątkiem dziecka, powinien on sporządzić i dostarczyć do sądu zupełny i odpowiadający stanowi faktycznemu spis tego majątku. Brak wypełnienia tego obowiązku spowodować mógł odebranie mu przez sąd opiekuńczy zarządu majątkiem (§ 1760). Skutki adopcji rozciągały się na potomków dziecka, urodzonych już w czasie zawarcia umowy i na później urodzonych, tylko wtedy, gdy umowa została zawarta także z już urodzonym potomkiem (§ 1762). Natomiast nie rozciągały się one na krewnych adoptującego – jego małżonek nie stawał się powinowatym

adoptowanego dziecka, a małżonek przysposobionego nie stawał się powinowatym adoptującego (§ 1763). Adopcja nie zmieniała praw i obowiązków, które wynikały ze stosunku pokrewieństwa między przysposobionym a jego naturalnymi krewnymi (§ 1764), powodowała natomiast utratę władzy rodzicielskiej nad przysposobionym przez jego naturalnych rodziców, a przez matkę nieślubną – prawa i obowiązku pieczy nad osobą dziecka. Prawo i obowiązek pieczy mogły odżyć, jeśli matka lub ojciec mieli dostarczać dziecku utrzymania, a władza rodzicielska przysposabiającego kończyła się lub spoczywała z powodu jego niezdolności do działania (§ 1765). Obowiązek alimentacyjny wobec dziecka i tych jego potomków, na których rozciągają się skutki adopcji, obciążał przysposabiającego przed rodzonymi krewnymi dziecka (§ 1766). W umowie adopcyjnej możliwe było ograniczenie skutków przysposobienia. Możliwe było wykluczenie użytkowania majątku dziecka przez przysposabiającego oraz prawa dziedziczenia przysposobionego po przysposabiającym. Pozostałe skutki nie mogły ulec zmianie (§ 1767). Możliwe było umowne zniesienie adopcji, nawet po śmierci przysposobionego – przez pozostałe osoby zainteresowane, które były związane skutkami przysposobienia (§ 1768 i 1769). Jeżeli osoby związane stosunkiem przysposobienia, wbrew ustawowemu zakazowi, a raczej przeszkodzie do zawarcia małżeństwa wynikającej z § 1311, taki związek zawarły, to z chwilą tą ulegał zniesieniu stosunek prawny powstały między nimi przez adopcję. Również w wyniku zawarcia małżeństwa gasła władza rodzicielska, nawet jeżeli małżeństwo było nieważne, chyba że nieważność polegała na braku formy a małżeństwo nie zostało wpisane do rejestru małżeństw (§ 1771).

W austriackiej Powszechnej Księdze ustaw cywilnych z 1811 r. (ABGB)¹³¹ przysposobienie zostało uregulowane w rozdziale dotyczącym praw między rodzicami i dziećmi. Przysposabiać mogły osoby obu płci. W § 179 nazwano je: ojcem przysposabiającym (przysposobicielem) lub matką przysposabiającą (przysposobicielką), a dziecko przysposobione „za własne” – przysposobieńcem. Przeszkodami, które uniemożliwiały dokonanie przysposobienia było uroczyste ślubowanie stanu bezżennego przez przysposabiającego i posiadanie biologicznego, ślubnego potomstwa, w tym dzieci legitymowanych oraz wnuków¹³². Do dzieci nieślubnych odnosiły się przepisy dotyczące legitymacji, przeto przyjęto, że niemożliwe jest przysposobienie własnego dziecka nieślubnego przez któregośkolwiek z rodziców¹³³. Przysposabiający powinni mieć ukończone 40 lat (do 1914 r. § 180 ABGB stanowił, że przysposabiający powinien mieć skończone 50 lat, przepis został zmieniony § 18

131 *Allgemeines Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der Österreichischen Monarchie*, wybrane fragmenty polskiego tekstu w: G. Baitruszajtyś, J. Kolarzowski, M. Paszkowska, K. Rajewski, *op. cit.*, s. 90 i n. oraz w: W.L. Jaworski, *op. cit.*, s. 141–142.

132 Powszechny austriacki kodeks cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego przez prof. dra St. Wróblewskiego. Część 1 (§§ 1–937), Kraków 1914, s. 157.

133 *Ibidem*, s. 158.

noweli I z 12 października 1914 r.)¹³⁴, przysposobiany (przysposobieniec) natomiast powinien być od nich młodszy przynajmniej o 18 lat. Jeśli przysposabiający lub przysposobiony pozostawał w związku małżeńskim, do przysposobienia konieczna była zgoda współmałżonka, chyba że był on umysłowo chory, miejsce jego pobytu było nieznanne lub jeżeli małżeństwo było rozwiedzione (§ 180). Do przysposobienia dziecka konieczna była zgoda jego ojca ślubnego, a w jego braku – matki, opiekuna i sądu. Zezwolenie ojca ślubnego, dopóki żył, było potrzebne, chociażby dziecko było pełnoletnie. Jeżeli adopcja następowała za granicą, a przysposabiający był obcym poddanym, wówczas podlegała ona prawu obowiązującemu w miejscu zawarcia umowy, choćby adoptowany był poddanym austriackim. W takim wypadku sąd austriacki odmawiał wnioskowi przysposobianego o przesłuchanie ojca w kwestii wyrażenia przez niego zgody¹³⁵. Na odmowę zgody bez gruntownej przyczyny przysługiwała skarga do sądu. Natomiast przysposobienie za wskazaną zgodą było przedkładane rządowi krajowemu do potwierdzenia¹³⁶, a sądowi – do wciągnięcia w akta sądowe (§ 181). Skutkiem przysposobienia było przybranie przez przysposobionego nazwiska przysposobiciela lub nazwiska rodzinnego przysposobicielki, z umownie określonymi wyjątkami dotyczącymi zatrzymania własnego szlacheństwa rodzinnego i nazwiska rodzinnego lub złączenia starego nazwiska z nazwiskiem nowym (na przejście z przysposabiających na przysposobionego ich szlacheństwa i herbów potrzebne było zezwolenie monarchy) – § 182. Jednak według orzecznictwa popartego doktryną: „ustalenie nazwiska adoptowanego w ten sposób, że po jego własnym nazwisku dodane będzie nazwisko przybranych rodziców, stanowi *essentiale* umowy adopcyjnej i nie podlega dyspozycji stron (G. VII. 3178 Jud. 171): nie jest więc dopuszczalny układ, że dziecko nosić będzie tylko nazwisko adoptującego (G. VIII)”.¹³⁷ Między przysposabiającym a przysposobionym i jego potomstwem powstawała relacja taka jak między ślubnymi rodzicami i dziećmi, w szczególności przysposobiciel przejmował władzę ojcowską nad przysposobionym, powstawał między stronami obowiązek alimentacyjny, a przysposobiony dziedziczył po przysposabiającym, jak jego dziecko ślubne. O ile jednak ustawowe prawo spadkowe przysługiwało przysposobionemu po przysposabiającym, to ten drugi nie nabywał tego uprawnienia względem majątku po zmarłym przysposobionym (§§ 753, 756). Stosunek przysposobienia dotyczył tylko jego stron i zstępnych przysposobionego, z wyłączeniem ich rodzin naturalnych, jednakże małżonek przysposobionego sta-

134 I. 276 d.u.p., za: J. Basseches, I. Korkis, M. Allerhand, Kodeks cywilny z roku 1811 obowiązujący w Małopolsce i na Śląsku Cieszyńskim oraz ustawy dodatkowe, Lwów 1936, s. 65.

135 Powszechny austriacki kodeks cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego przez prof. dra St. Wróblewskiego. Część 1 (§§ 1–937), Kraków 1914, s. 159.

136 Na podstawie rozporządzenia z 29 czerwca 1850 r. 1. 257 d.u.p. umowy przysposobienia były zatwierdzane przez sąd, a zgodnie z dekretem z 28 czerwca 1837 r. nr 209 zb.u.s. adopcja była nieważna, jeśli nie została zatwierdzona za życia przysposabiającego. Por. W.L. Jaworski, *op. cit.*, s. 151.

137 Za: Powszechny austriacki kodeks cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego przez prof. dra St. Wróblewskiego. Część 1 (§§ 1–937), Kraków 1914, s. 159.

wał się powinowatym przysposabiającego¹³⁸. Przysposobiony nie wychodził z własnej rodziny naturalnej i nie tracił praw wynikających z tej przynależności (§ 183). Możliwe było inne, umowne ukształtowanie skutków przysposobienia, pod warunkiem jednakże wystąpienia skutku z § 182 oraz braku naruszenia praw osób trzecich (§ 184). Zniesienie stosunku przysposobienia, gdy przysposobiony był małoletni, uwarunkowane było zezwoleniem jego zastępców, a więc ojca naturalnego (gdy na przykład przysposabiała kobieta), opiekuna lub kuratora¹³⁹ i sądu. Skutkowało powrotem małoletniego pod władzę ślubnego ojca (§ 185), nie działało się jednak tak w przypadku śmierci przysposabiającego¹⁴⁰.

W 1808 r. do Księstwa Warszawskiego wprowadzony został Kodeks Napoleona i rozwiązania dotyczące adopcji w nim zawarte. Kodeks obowiązywał również w Rzeczypospolitej Krakowskiej i w Królestwie Polskim, gdzie dwukrotnie dokonano w nim zmian, w tym zmiany polegającej na wprowadzeniu w 1825 r. Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego, przepisami którego uchylone zostały części Kodeksu Napoleona dotyczące prawa osobowego i rodzinnego oraz umowy przedślubnej (księga I, księga III, tytuły V i XVIII)¹⁴¹. W Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego z 1825 r.¹⁴² przyjęto niewielkie zmiany względem przysposobienia w stosunku do unormowań zawartych w Kodeksie Napoleona. Przede wszystkim skierowane były na liberalizację przepisów uzależniających adopcję od 6-letniego okresu utrzymywania małoletniego¹⁴³. W świetle art. 310, okres ten został skrócony do trzech lat. I tak, na podstawie art. 308, przysposabiać mogły osoby płci obojga, które ukończyły 50 lat w czasie przysposobienia, nie miały dzieci (bowiem "obowiązek względem dzieci prawych istniejących jest mocniejszym nad wszelkie uniesienia" – stąd też koncepcja unieważnienia adopcji, jeśli w chwili nawiązania stosunku adopcyjnego poczęte było dziecko naturalne przysposabiającego i, o ile urodziło się ono żywe lub zdolne do życia)¹⁴⁴, ani innych zstępnych prawych, starsze o co najmniej 15 lat od osób, które chciały przysposobić. Przysposobić mogła jedna osoba lub małżonkowie, wspólnie. Do przysposobienia przez jednego małżonka potrzebna była zgoda drugiego współmałżonka (art. 309), ponieważ przysposobienie bez zgody współmałżonka przypominałoby spółdenie lub urodzenie dziecka pozamał-

138 Por. F. Zoll, J. Wasilkowski (red.), Encyklopedia podręczna prawa prywatnego założona przez Henryka Konica, Zeszyt XXXI (Zeszyt pierwszy Tomu IV-go), Warszawa 1939, s. 1964–1965, za: Klang, *Kommentar zum allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch*, t. I, cz. I, Wiedeń 1933, s. 970.

139 Powszechny austriacki kodeks cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego przez prof. dra St. Wróblewskiego. Część 1 (§§ 1–937), Kraków 1914, s. 161.

140 Por. F. Zoll, J. Gwiazdomorski, L. Oberlender, T. Sołtysik, *Prawo cywilne*, t. IV, Poznań 1933, s. 145.

141 P. Jurek, *Historia państwa i prawa polskiego. Źródła prawa, sądownictwo*, Wrocław 1996, s. 72–76. Choć tytuł XVIII księgi III uchylono ostatecznie Prawo o przywilejach i hipotekach z 1825 r., K. Sójka–Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 1998, s. 245.

142 Tekst w: W.L. Jaworski, *op. cit.*, s. 139–141 oraz Z. Łączyński, *Prawo cywilne obowiązujące w województwach centralnych*, Warszawa 1937, s. 46–51.

143 K. Sójka–Zielińska, *Prawo cywilne*, w: J. Bardach, M. Senkowska–Gluck, *op. cit.*, s. 507; S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*. Cz. II: Polska pod zaborami, Kraków 1998, s. 67.

144 Por. K. Lutostański, *op. cit.*, s. 62–63.

żeńskiego¹⁴⁵. Przysposobienie nie mogło mieć miejsca przed pełnoletnością przysposobianego, a więc przed ukończeniem przez niego 21 lat¹⁴⁶. Co więcej, osoba taka przed ukończeniem 25 lat obowiązana była uzyskać zezwolenie rodziców, jeśli oboje żyli, lub ojca, jeśli matka była przeciwnego zdania. Jeśli któreś z nich zmarło, potrzebna była zgoda drugiego, pozostającego przy życiu rodzica. Po ukończeniu 25 lat przysposobiany obowiązany był zasięgnąć ich rady, lub jednego z nich, jeśli drugi nie żył (art. 311). Art. 310 ustawy wprowadzono tzw. adopcję uprzywilejowaną¹⁴⁷, zwaną również przysposobieniem wynagradzającym (renumeracyjnym)¹⁴⁸, czyli przysposobieniem, „które miało charakter opłaty za doznaną od przysposobionego przysługę”¹⁴⁹. Adopcja uprzywilejowana miała miejsce, gdy przysposobiany uratował życie przysposabiającego z niebezpieczeństwem dla własnego życia. Okoliczność ta została wskazana jako alternatywa dla przesłanki trzyletniego okresu w ciągu małoletności przysposobianego, podczas którego przysposabiający miał łożyć na potrzeby jego utrzymania i mieć ciągle o niego starania. W takim wypadku odpadały przesłanki związane z wiekiem: przysposabiający nie musiał mieć ukończonych 50 lat, wystarczyło, że był pełnoletni; nie była wymagana określona różnica wieku między stronami, wystarczyło, że przysposabiający był starszy od przysposobianego. Pozostawały natomiast przesłanki bezdzietności i braku zstępnych prawych oraz zgody współmałżonka na przysposobienie¹⁵⁰. Druga sytuacja, w jakiej mogło dojść do adopcji uprzywilejowanej, została uregulowana w ustawie z 13/26 maja 1913 r. o zastosowaniu do Królestwa Polskiego zasad zdania Rady Państwa z 3 czerwca 1902 r. o polepszeniu losu dzieci nieślubnych. Adopcja własnych dzieci nieślubnych, na podstawie art. 13 ustawy, możliwa była wbrew przesłankom wskazanym w Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego, a właściwie z dopuszczeniem wyjątków od przepisów kodeksowych. Przysposabiający nie musiał mieć ukończonych 50 lat i być o 15 lat starszym od przysposobianego – powinien być pełnoletni. Wystąpienie przeszkody braku bezdzietności lub posiadania zstępnych prawych nie eliminowało możliwości przysposobienia, a jedynie ją ograniczało. Pełnoletnie potomstwo prawe, uprawnieni oraz zstępni przysposabiającego musieli wyrazić na piśmie, z potwierdzonym notarialnie podpisem, zgodę na przysposobienie. Zgodę w tej samej formie musiał również wyrazić drugi z rodziców dzieci prawych, uprawnionych lub rodzice zstępnych, a adopcja mogła nastąpić tylko za ich życia, o ile potomstwo to było niepełnoletnie. Adopcja mogła nastąpić przed osiągnięciem pełnoletności przez przysposobionego, bez wcześniejszego utrzymywania dziecka przez przysposabiającego i ciągłych o nie starań przez okres 3 lat. Zgoda matki dziecka

145 *Ibidem*, s. 63.

146 S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1956, s. 219.

147 Takie określenie adopcji podaje W.L. Jaworski.

148 Za F. Zoll, J. Wasilkowski (red.), *op. cit.*, s. 1968.

149 K. Lutostański, *op. cit.*, s. 67.

150 Por. rozważania dotyczące adopcji uprzywilejowanej, w: W.L. Jaworski, *op. cit.*, s. 150–151. Tekst ustawy: Zb. ustaw i rozp. 1913 poz. 998 oraz Z. Łączyński, *op. cit.*, s. 485–487.

nieślubnego na przysposobienie go przez ojca była wymagana tylko wtedy, gdy uznała ona dziecko dobrowolnie¹⁵¹.

Skutkiem przysposobienia było nadanie przysposobionemu nazwiska przysposabiającego lub nazwiska, które przysposabiająca kobieta miała z domu swej rodziny, a raczej dodanie go do wcześniejszego własnego nazwiska przysposobionego (art. 312). Przysposobiony nie wychodził ze swojej rodziny naturalnej, był nadal jej członkiem i zachowywał wszystkie prawa wynikające ze stosunku pokrewieństwa (art. 313), nie ustawały również obowiązki alimentacyjne między przysposobionym a jego rodzicami naturalnymi. Natomiast przysposobienie powodowało powstanie obowiązku alimentacyjnego między przysposobionym a przysposabiającym względem siebie nawzajem (art. 314). Również, na podstawie art. 35, 137 i 183 prawa o małżeństwie z 24 czerwca 1836 r., stanowiło przeszkodę do zawarcia małżeństwa. W świetle art. 35 przeszkoda pokrewieństwa i powinowactwa cywilnego zachodziła w odniesieniu do małżeństwa między: 1) osobą przysposabiającą, osobą przysposobioną i jej zstępными, 2) dziećmi przysposobionymi i dziećmi z małżeństwa spółdzionymi z jednej i tej samej osoby, 3) przysposobionym i małżonkiem przysposabiającego. Ponadto art. 137 stanowił o zakazie małżeństwa między stronami przysposobienia, chyba że przeszkoda ta została usunięta w drodze dyspensy konsystorza ewangelickiego generalnego. Małżeństwo zawarte wbrew tej przeszkodzie było nieważne. Zakaz ten, na podstawie art. 183, dotyczył w takiej samej mierze osób należących do wyznań chrześcijańskich, niechrześcijańskich, starozakonnych oraz mahometan¹⁵². Przysposobiony nie nabywał prawa do dziedziczenia po krewnych przysposabiającego, dziedziczył jednak po przysposabiającym, tak jak dzieci zrodzone w małżeństwie. W przypadku śmierci przysposobionego za życia przysposabiającego, zstępным przysposobionego służyło prawo zastępstwa (art. 315). Przysposabiający nie nabywał prawa do dziedziczenia po przysposobionym. W przypadku bezpotomnej śmierci przysposobionego za życia przysposabiającego, jego majątek przechodził na krewnych, za wyjątkiem takich jego składników, które pochodziły od przysposabiającego i które wracały do niego lub jego zstępnych z obowiązkiem zwrotu nakładów łożonych z majątku, który od przysposabiającego nie pochodził (art. 316). Prawo żądania zwrotu rzeczy przekazanych przez przysposabiającego dotyczyło również majątku pozostawionego po bezpotomnie zmarłych dzieciach wcześniej zmarłego przysposobionego, jednak nie służyło następcom przysposabiającego, jeśliby ten zmarł wcześniej niż zstępni przysposobionego (art. 318). Adopcja miała charakter kontraktowy. Umowa zawierana była przed sędzią pokoju i była zatwierdzana przez sąd ziemski (art. 320). Sąd badał, czy dopełnione zostały przesłanki adopcji oraz czy przysposabiający cieszył się dobrą sławą i po wysłuchaniu wniosków prokuratora królewskiego wydawał wyrok ograniczający się do stwierdzenia,

151 W.L. Jaworski, *op. cit.*, s. 150–151.

152 Tekst polski, w: Z. Łączyński, *op. cit.*, s. 99–150.

że miało miejsce lub nie miało miejsca przysposobienie (art. 321–322). Przed upływem trzech miesięcy od ogłoszenia wyroku jedna ze stron powinna była wnieść ten wyrok pod rozstrzygnięcie trybunału apelacyjnego, który potwierdzał lub uchylał wyrok. Brak wniesienia wyroku przed trybunał, bez względu na jego treść, powodował, że przysposobienie uważane było za upadłe (art. 323). W ciągu trzech miesięcy po ogłoszeniu wyroku przez trybunał apelacyjny przysposobienie na żądanie jednej ze stron było wpisywane do księgi aktów urodzenia właściwej ze względu na miejsce zamieszkania przysposabiającego. Wpis odbywał się tylko i wyłącznie na podstawie urzędowego wyciągu wyroku apelacyjnego, a pozostawienie przysposobienia bez wpisu powodowało, że nie rodziło ono skutków prawnych. Wyciąg przysposobienia, które zostało wpisane do księgi aktów urodzenia (stanu cywilnego) powinien być następnie w ciągu ośmiu dni przesłany na koszt strony żądającej prokuratorowi królewskiemu przy właściwym sądzie ziemskim, aby mógł on wywieścić go w takich miejscach i w tylu egzemplarzach, ile uznał za potrzebne (art. 324). Procedura ta mogła toczyć się także, jeśli przysposabiający zmarł po zawarciu umowy przysposobienia przed sędzią pokoju, ale przed ostatecznym jego zatwierdzeniem (art. 325). Ponadto po dopełnieniu wymogu wynikającego z przepisu art. 324, strona mogła żądać sporządzenia wzmianki o przysposobieniu na brzegu aktu urodzenia przysposobionego. Kodeks nie przewidywał możliwości odwołania przysposobienia, czy to za zgodną wolą stron umowy, czy też na skutek powołania się na niewdzięczność przysposobionego. Jednak w praktyce możliwe było uczynienie przysposobienia bezskutecznym przez powstrzymanie się od przedstawienia umowy do zatwierdzenia, czy zgłoszenia przysposobienia do wpisu w aktach stanu cywilnego. Brak możliwości odwołania przysposobienia był najprawdopodobniej podyktowany przekonaniem, że niemożliwe jest odwołanie umowy o szczególnym charakterze, wykazującej cechy rodzinne – analogiczne do umowy małżeńskiej. Dotyczyło to nawet sytuacji, gdy obie strony wyrażały zgodę na rozwiązanie stosunku przysposobienia. Natomiast niemożność odwołania umowy przez przysposabiającego w związku z niewdzięcznością drugiej strony miała swoje źródło w tym, że skutki dotyczące dziedziczenia i obowiązków alimentacyjnych nie były wywołane przez umowę przysposobienia, a wynikały z ustawy¹⁵³.

Kodeks wprowadził również, za Kodeksem Napoleona, adopcję testamentową, która stawała się skuteczna, gdy przysposobiony przyjmował ją po śmierci przysposabiającego i której nie dotyczyły rozbudowane wymogi formalne. Wymaganiami stawianymi przysposabiającemu przy tej adopcji było spełnienie przesłanki wieku (50 lat), bezdzietności oraz braku zstępnych prawych, ponadto mogła nim być tylko osoba będąca opiekunem dobrowolnym przysposobianego od co najmniej 2 lat. Adopcja skuteczna była tylko wówczas, gdy przysposabiający umarł przed upły-

153 Argumentacja ta została przedstawiona przez K. Lutostańskiego, *op. cit.*, s. 75–76.

wem trzech miesięcy po uzyskaniu pełnoletności przez przysposobianego¹⁵⁴. Mimo że przepisy dotyczące przysposobienia nie miały szerszego zastosowania w praktyce¹⁵⁵, to były wykorzystywane do sztucznego „tworzenia” jedynaków, którzy byli zwolnieni ze służby wojskowej¹⁵⁶, w przeciwieństwie do prawa austriackiego, które przewidywało, że tylko rodzeni synowie lub wnuki były zwolnione od służby wojskowej i przeniesione do rezerwy zapasowej, o ile utrzymywały niezdolnych do zarobkowania rodziców lub dziadków¹⁵⁷.

W obowiązującym w zaborze rosyjskim Zwodzie praw Cesarstwa Rosyjskiego (Tom X, cz. I) z 1832 r.,¹⁵⁸ do przysposobienia dopuszczono osoby wszelkiego stanu, bez różnicy płci, oprócz tych, które ze względu na swe powołanie ślubowały bezżenność (art. 145) oraz tych, które miały własne dzieci prawe lub uznane za prawe (art. 145¹). Przysposabiający powinien mieć przynajmniej trzydzieści lat i być o przynajmniej osiemnaście lat starszy od przysposobianego. Powinien nadto mieć ogólną zdolność prawną (art. 146). Oprócz przysposobienia przez jedną osobę ustawa nie dopuszczała innej adopcji niż przez dwie osoby, małżonków (art. 147). Niedopuszczalne było również przysposobienie chrześcijan przez niechrześcijan i na odwrót (art. 148), a staroobrzędowcom i wyznawcom różnych sekt zabroniono przysposobiania prawosławnych¹⁵⁹. Do przysposobienia wymagana była zgoda rodziców lub opiekunów albo kuratorów przysposobianego i jego samego, o ile miał więcej niż 14 lat (art. 149) oraz współmałżonka przysposabiającego (art. 150). Wyjątkowo, zgodnie z orzecznictwem, zgoda współmałżonka mogła nie być wymagana, jeśli cierpiał on na długotrwałą chorobę umysłową lub też zginął, co zostało potwierdzone przez sąd¹⁶⁰. Przysposobienie przez duchownych oraz służby kościelne (diaków i psalmistów) dozwolone było tylko po uzyskaniu zezwolenia od biskupa diecezjalnego (art. 151), a przez szeregowych wszelkiej broni – po uzyskaniu zezwolenia władzy przełożonej (art. 160). Prawo do przysposobienia przysługiwało na mocy art. 163 również cudzoziemcom, względem podrzutek lub dzieci nie-

154 Przesłanki adopcji testamentowej zostały wskazane w art. 326 Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego, natomiast opieka dobrowolna została uregulowana w art. 326–335.

155 S. Piłaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*. Cz. II: Polska pod zaborami, Kraków 1998, s. 67.

156 K. Sójka–Zielińska, *Prawo cywilne*, w: J. Bardach, M. Senkowska–Gluck, *op. cit.*, s. 507. (§ 31 ust. 2 ustawy wojskowej z 5 lipca 1912 r. l. 28 d.u.p.). Za: Powszechny austriacki kodeks cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego przez prof. dra St. Wróblewskiego. Część pierwsza (§§ 1–937), Kraków 1914, s. 160.

157 § 31 ust. 2 ustawy wojskowej z 5 lipca 1912r. l. 28 d.u.p. Za: Powszechny austriacki kodeks cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego przez prof. dra St. Wróblewskiego. Część pierwsza (§§ 1–937), Kraków 1914, s. 160.

158 Tekst w: Z. Rymowicz, W. Świącicki (tł. i opr.), *Prawo cywilne ziem wschodnich*. Tom X, Cz. I Zwodu Praw Rosyjskich, Tom pierwszy, Warszawa 1932, s. 53–58. Wybrane fragmenty Zwodu ustaw cywilnych w: G. Bałtruszajtyś, J. Kolarzowski, M. Paszkowska, K. Rajewski, *op. cit.*, s. 148 i n.

159 Prawo z 12 marca 1891 r. (7525), art. 4, oraz prawo z 17 kwietnia 1905 r. (26125), art. 5 i 7, w: Z. Rymowicz, W. Świącicki (tł. i opr.), *op. cit.*, s. 54.

160 Wyrok Cywilnego Kasacyjnego Departamentu Senatu Rządzącego 32/1898 pyt. 52.

pomnych swego pochodzenia¹⁶¹, o ile zostaną ochrzczone i wychowane w religii, a prawo do ochrzczenia według obrządku swego wyznania podrzuteków niechrzczo-nych oraz dzieci niewiadomego pochodzenia, które wzięli na wychowanie – chrześ- cjanom wszystkich wyznań (art. 163¹). Ustawa wprowadziła ułatwienia dotyczą- ce przysposobienia własnych dzieci nieślubnych. Na podstawie art. 150¹ możliwe było jego dokonanie wbrew przesłance wieku przysposabiającego (powinien być on jedynie pełnoletni), różnicy wieku między stronami oraz braku własnych dzie- ci prawych lub uprawnionych. Jeśli przysposabiający miał potomstwo, zobowiąza- ny był do uzyskania jego zgody na piśmie, z notarialnym potwierdzeniem podpi- sów, o ile było ono pełnoletnie. Jeśli dzieci prawe i uprawnione nie były pełnoletnie, to do przysposobienia mogło dojść tylko za życia drugiego z ich rodziców, który nie był przysposabiającym i po wyrażeniu przez niego pisemnej zgody z notarialnie po- twierdzonym podpisem. Zgoda matki na przysposobienie przez ojca jej dziecka nie- ślubnego wymagana była tylko wtedy, kiedy imię matki wymienione było w metry- ce urodzenia dziecka lub gdy pochodzenie od niej dziecka stwierdzono sądownie.

W ramach skutków przysposobienia przysposabiający mógł udzielić przyspo- sobionemu swego nazwiska, przy czym kobiety niezamężne na udzielenie swego nazwiska za życia swych rodziców winne były uzyskać ich zgodę (art. 152). Przy- sposobiony uzyskiwał względem przysposabiającego wszelkie prawa i obowiązki dzieci prawych wraz z prawem do dziedziczenia po nim, z zastrzeżeniem, że dzie- dziczny majątek przysposabiającego niemającego synów dzielił się pomiędzy jego córki a przysposobionego w częściach równych (art. 156¹). Korzystając z pełni praw syna prawego, wyłączał z dziedziczenia bocznych krewnych przysposabiają- cego¹⁶², a jego zstępni zastępowali go przy spadkobraniu z mocy prawa zastępstwa (art. 156⁴). Prawa i obowiązki rodziców naturalnych przysposobionego względem niego i odwrotnie wygasaly, z wyjątkiem tych, które zostały określone w przepisach art. 156⁵ i 156⁷ ustawy¹⁶³. W świetle pierwszego z nich, w razie bezpotomnej śmierci przysposobionego, jego majątek przypadł przysposabiającemu, jednak majątek, który był darowany przysposobionemu przez jego rodziców lub przez przysposabia- jącego, wracał do darczyńcy. Natomiast na podstawie art. 156⁷ przysposobiony za- chowywał prawo do spadkobrania po swoich rodzicach i krewnych. Przesposobiony dziedziczył po krewnych przysposabiającego tylko wówczas, gdy to prawo przysłu- giwało mu z mocy prawnego z nimi pokrewieństwa (art. 156³). Nie był natomiast uprawniony do emerytury i jednorazowej zapomogi za służbę przysposabiającego (art. 156). Zwód, jako jedyna ustawa państw zaborczych obowiązująca na ziemiach polskich, przewidywał inną niż kontraktowa formę przysposobienia. Postępowa-

161 Na mocy orzecznictwa, również względem innych osób, Wyrok Cywilnego Kasacyjnego Departamentu Senatu Rządzącego 32/1898 pyt. 54.

162 Orzeczenie Sądu Najwyższego, zamieszczone w urzędowym Zbiorze Orzeczeń Izby I Cywilnej 188/1926.

163 Wyrok Cywilnego Kasacyjnego Departamentu Senatu Rządzącego 64/1912.

nie o przysposobienie odbywało się przed sądem, wszczęte na wniosek przysposabiającego¹⁶⁴. W trakcie postępowania możliwe było zgłaszanie sprzeciwów przez osoby trzecie, a sąd orzekał po stwierdzeniu, czy zostały spełnione wymogi¹⁶⁵. Na orzeczenie odrzucające wniosek o przysposobienie przysługiwały środki zaskarżenia¹⁶⁶. Inną formę miało przysposobienie przez mieszczan i obywateli wiejskich (włościan). Odbywało się ono przez zapisanie przysposobionego do składu rodziny przysposabiającego (art. 155)¹⁶⁷, a raczej złożenia przez przysposabiającego odpowiedniego oświadczenia woli przed urzędnikiem gminy. Z chwilą przyjęcia oświadczenia adopcja była dokonana. Wystąpienie z wnioskiem o wpisanie przysposobionego do spisu rodzinnego przysposabiającego był ukoronowaniem przysposobienia w drodze administracyjnej, jednak nawet bez wpisu adopcja była ważna¹⁶⁸.

Kodeksy obowiązujące na ziemiach polskich wprowadzały szereg odmiennych rozwiązań, co zdecydowanie komplikowało stosowanie przepisów prawnych w praktyce. Stąd pewnie instytucja przysposobienia była w okresie między początkiem XIX w. a zakończeniem I wojny światowej stosowana sporadycznie. Dotyczyło to zresztą tak obszaru Polski, jak i innych państw europejskich. W krytycznych opracowaniach dotyczących przysposobienia w ustroju feudalnym i kapitalistycznym można spotkać się ze wzmiankami na temat stosowania tej instytucji w celu zmiany nazwiska korzystnego z przyczyn związanych z prowadzeniem działalności handlowej (machinacje, nieuczciwa konkurencja), czy też pozornej legalizacji związków między konkubentami¹⁶⁹. Dla przykładu, ze statystyk dotyczących przełomu wieków wynika, że we Włoszech dokonywano około 100 przysposobień rocznie, a we Francji – około 50¹⁷⁰. Adopcja miała charakter majątkowy – uznano ją za instytucję użyteczną w obrocie majątkiem w dobie kształtowania się kapitalizmu przemysłowego. W związku z tym, w interesie przysposabiającego i jego rodziny było związanie spadkobiercy (przysposobionego) z majątkiem przysposabiającego w ten sposób, że miał on prowadzić w nim określoną działalność przemysłową. Adopcja stała się, jak się wydaje, narzędziem, a przy okazji najlepszym sposobem takiego związania¹⁷¹. Świadczy to o roli przysposobienia w realizacji interesu rodziny

164 E. Płonka, Przysposobienie całkowite w prawie polskim, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 798, Prawo CXXXII, 1986, s. 11.

165 H. Konic, Prawo osobowe. Wykład porównawczy na tle prawodawstw obowiązujących w Polsce w zestawieniu z kodeksem szwajcarskim, Warszawa 1924, s. 250.

166 E. Płonka, Przysposobienie całkowite w prawie polskim, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 798, Prawo CXXXII, 1986, s. 11.

167 Przepis ten został uchylony Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r. o uchyleniu odrębności stanowych, Dz.U. Nr 92, poz. 824, ogłosz. 25 października 1927 r. w: Z. Rymowicz, W. Święcicki (tł. i opr.), *op. cit.*, s. 55–56.

168 E. Płonka, Przysposobienie całkowite w prawie polskim, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 798, Prawo CXXXII, 1986, s. 12.

169 Por. R. Moszyński, Przysposobienie, Warszawa 1954, s. 10–11. O ile z pierwsza z tych informacji może budzić pewne wątpliwości, druga wydaje się prawdopodobna.

170 A. Stelmachowski, Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym, Warszawa 1957, s. 39.

171 B. Wałaszek, Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym i procesowym. Dokonania i skutki, Warszawa 1966, s. 10.

lub rodu. Postawienie na pierwszym planie skutku nabycia nazwiska po przysposabiającym oraz dziedziczenia po nim wskazuje, że przysposobienie, bez względu na możliwość powołania do życia relacji analogicznych do rodzinnych, miało skutkować przyjęciem osoby obcej „pod nazwisko” przysposabiającego i przejęcie przez nią praw związanych z sukcesją majątku rodzinnego (z pewnymi ograniczeniami na rzecz majątków rodowych) w imię przedłużenia rodu. Zatem dominującą funkcją przysposobienia była realizacja interesów przysposabiającego i jego rodziny, poprzez stworzenie „imitacji” kontynuacji jego naturalnej rodziny. O tym, że dbałość o zapewnienie przysposobianemu zastępczego środowiska rodzinnego nie była pierwszoplanowym celem stosowania tej instytucji, a zgoła była traktowana w sposób marginalny, świadczyć może fakt, że brak między stronami więzi rodzinnej¹⁷² nie był powodem do odmowy przysposobienia. Potwierdzenie dla takiej konstatacji może stanowić, co prawda późniejsze już, ale podjęte w tym samym stanie prawnym, orzeczenie Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z 24 sierpnia 1923 r.¹⁷³ W jego świetle, podejrzenie, że adopcji dokonano w celu umożliwienia uzyskania polskiego obywatelstwa i zezwolenia na przeniesienie własności nieruchomości nie stanowiło powodu do odmowy jej zatwierdzenia¹⁷⁴. Z drugiej jednak strony, zapewnienie zastępczego środowiska rodzinnego mogłoby z pewnością stanowić społeczny cel adopcji, nawet w oderwaniu od jej majątkowej funkcji, gdyby przysposabiane były dzieci. Takie, a nie inne ukształtowanie przesłanek przysposobienia stawia pod znakiem zapytania możliwość stosowania tej instytucji w stosunku do dzieci i częstotliwość jej stosowania wobec nich. Do takiego wniosku można dojść porównując przesłanki wieku przysposabiającego i różnicy wieku między stronami: PPK – 50 lat i odpowiednia różnica wieku (wynik porównania może być różny, w zależności od tego, jaka różnica wieku między stronami była traktowana jako odpowiednia), BGB – 50 lat i co najmniej 18 lat różnicy między stronami (choć możliwa dyspensa w odniesieniu do obu przesłanek), czyli że przysposabiany mógł mieć w chwili przysposobienia maksymalnie 32 lata, ABGB – 40 lat i co najmniej 18 lat różnicy między stronami (22 lata jako maksymalny wiek przysposabianego w chwili przysposobienia), KCKP – 50 lat i co najmniej 15 lat różnicy między stronami, ale do przysposobienia nie mogło dojść przed uzyskaniem przez przysposabianego pełnoletności (czyli że przysposabiający powinien być w wieku między 21 a 35 lat), Zwód Praw – 30 lat i przynajmniej 18 lat różnicy wieku między stronami (maksymalny wiek przysposabianego dziecka to 12 lat). Wszystkie te wyliczenia dotyczą przyjęcia, że przysposabiający w chwili przysposobienia osiągnął wiek minimalny, określony

172 Nie chodzi tutaj o istnienie stosunków rodzinnych, ale o ich charakter. Czyli w takim samym stopniu można twierdzenie to odnieść do istnienia więzi emocjonalnej charakterystycznej dla stosunków wiążących członków w końcu najbliższej rodziny.

173 IV. W. 27/23, OSP 1923, t. II, poz. 629.

174 B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym i procesowym*. Dokonania i skutki, Warszawa 1966, s. 31; A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 75 i n.

w ustawach. Ponieważ jednak nie określono w nich maksymalnej granicy wieku, do której przysługiwała mu legitymacja czynna, założyć można, że przysposabiającymi były osoby w starszym niż minimalnie określony wiek, które utraciły nadzieję na posiadanie biologicznego potomstwa, a ich decyzja o przysposobieniu podyktowana była chęcią przedłużenia rodu i przekazania określonej osobie (nie dziecku) majątku. Jedyne w Zwodzie Praw odniesiono się w rzeczywistości do dziecka jako istoty niepełnoletniej (zgoda na adopcję dziecka, które ukończyło 14 lat, przepisy dotyczące adopcji dzieci porzuconych lub niewiadomego pochodzenia), a nie dziecka jako osoby, w tym dorosłej, pochodzącej od kogoś lub której relacje rodzinne w rodzinie naturalnej lub przysposabiającej były w określony sposób ukształtowane przez adopcję. Jednak biorąc pod uwagę przewidzianą w Kodeksie Napoleona, a potem w zmodyfikowanej postaci w KCKP, przesłankę kilkuletniego okresu podejmowania ciągłych starań i łożenia na niepełnoletnie jeszcze dziecko, które jako pełnoletnie może już być adoptowane przez swego dobroczyńcę, można twierdzić jeżeli nie o chęci ze strony ustawodawcy doprowadzenia przed adopcją do ukształtowania między jej przyszłymi stronami więzi o charakterze emocjonalnym, to przynajmniej – o pewnej determinacji stworzenia jakiegokolwiek, poza majątkową, więzi między stronami przysposobienia, które nie były względem siebie osobami przypadkowymi i tym samym zagwarantowania trwałości relacji i realizacji celu, dla którego adopcja została dokonana. We wszystkich kodeksach przesłankami przysposobienia była bezdzietność przysposabiającego (choć mógł on mieć zstępnych niesłubnych i innych przysposobionych) oraz jego dość wysoki wiek, który zmniejszał prawdopodobieństwo posiadania własnych dzieci (oprócz Zводу Praw, w którym legitymacja czynna przysługiwała już osobom trzydziestoletnim) i różnica wieku między stronami (*adoptio naturam imitatur*). Przysposobienie, dokonywane w formie kontraktu (oprócz przewidzianego w Zwodzie Praw postępowania sądowego), poddane było kontroli sądu. Wystąpienie czynnika sądowego było zatem konieczne do ustanowienia przysposobienia, a przy okazji skomplikowanie procedury i wielość czynności, jakie powinny być dokonane, aby przysposobienie doszło do skutku (w szczególności w świetle przepisów KCKP), odstręczać mogły od zainteresowania tą instytucją lub skutkować odejściem od zamiaru adopcji już w trakcie postępowania. Przyjęcie formy kontraktowej przysposobienia teoretycznie mogło łączyć się z względną łatwością zniesienia powstałego w jej następstwie stosunku prawnego, choćby w drodze uchylecia jego skutków następną umową¹⁷⁵, jednak wniosek ten nie do końca może być traktowany jako uzasadniony, biorąc pod uwagę nieodwołalność przysposobienia w świetle przepisów KCKP¹⁷⁶. Pierwszoplanowym skutkiem przysposobienia było nabycie nazwiska przysposabiającego przez przysposobionego¹⁷⁷. W świet-

175 S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1956, s. 220.

176 K. Lutostański, *op. cit.*, s. 75–76.

177 Za zgodą przysposabiającego, w świetle przepisów Zводу Praw. Por. Za F. Zoll, J. Wasilkowski (red.), *op. cit.*, s. 1962.

le przepisów wszystkich, oprócz Zводу Praw, kodeksów, przysposobienie nie naruszało stosunków rodzinnych przysposobionego z jego naturalną rodziną, z wyjątkami wynikającymi z przepisów dotyczących chociażby pierwszeństwa obowiązku alimentacyjnego przysposabiającego przed rodzicami biologicznymi przysposobionego, nabycia władzy rodzicielskiej przez przysposabiającego i utraty jej przez rodziców biologicznych (w świetle przepisów ABGB, utrata władzy rodzicielskiej przez ojca miała miejsce tylko wówczas, gdy adoptującym był mężczyzna)¹⁷⁸. Powodowało jednocześnie uzyskanie przez przysposobionego stanowiska prawego dziecka ślubnego przysposabiającego, z wyjątkami, które według F. Zolla i J. Wasilkowskiego dotyczyły: 1) braku dziedziczenia przez przysposabiającego po przysposobianym (BGB, ABGB, takie same uprawnienia do dziedziczenia jak rodziców biologicznych w świetle przepisów Zводу Praw), 2) ograniczenia w dziedziczeniu przez przysposobionego majątku rodowego po przysposabiającym, na podstawie przepisu Zводу Praw, 3) braku przeszkody do zawarcia małżeństwa między stronami adopcji, w świetle przepisów ABGB, 4) obowiązku sporządzenia spisu majątku przysposobionego przez przysposabiającego, o ile z tytułu władzy rodzicielskiej otrzymał on zarząd tym majątkiem (BGB), 5) możliwości umownej zmiany skutków adopcji, a więc ukształtowania pozycji przysposobionego odmiennie niż dziecka ślubnego przysposabiającego (BGB, ABGB, Zwód Praw)¹⁷⁹. Stwarzało ono między stronami raczej stosunki podobne jak między rodzicem a dzieckiem ślubnym, które, jak ogólnie można przyjąć, rozciągały się na zstępnych przysposobionego¹⁸⁰. Uzasadniać twierdzenie o podobieństwie, a nie o takich samych stosunkach, może przepis Zводу Praw, na mocy którego ukształtowano pozycję przysposobianego jako spadkobiercy przysposabiającego (który nie miał synów) uprawnionego do takiej samej części majątku zmarłego, jak jego córki (o ile je miał), a nie jak synowie. Co prawda w świetle art. 156¹, t. X, cz. I Zводу Praw przysposobiony korzystał z pełni praw syna prawego (z wyjątkiem majątku rodowego), wyłączając od spadkobrania bocznych krewnych spadkodawcy (S.N. 188/26), ale: „Najbliższe prawo dziedziczenia po ojcu lub matce służy dzieciom ich prawym płci męskiej; w razie zaś śmierci tychże miejsce ich zajmują z mocy prawa zastępstwa wnuki, gdy zaś i tych nie ma przy życiu, to prawnuki i tak dalej” (art. 1127 przed zmianą z 1912 r.) i: „Przy dziedziczeniu majątku ziemskiego (poza obrębem miast), tak rodowego, jak i nabytego, każda córka przy synie, czyli siostra przy bracie, otrzymuje z tego majątku siódmą część. Gdyby zaś przy podziale tego majątku części synów okazały się mniejsze, aniżeli części córek, to po wydzieleniu części ustawowej na rzecz owdowiatego małżonka reszta majątku dzieli się pomiędzy synami i córkami w częściach

178 Por. Za F. Zoll, J. Wasilkowski (red.), *op. cit.*, s. 1965.

179 *Ibidem*, s. 1693. W tej samej publikacji por. na temat stosunków między przysposabiającym a rodziną przysposobionego oraz między przysposobionym a rodziną przysposabiającego (s. 1964–1965).

180 Z pewnymi różnicami dotyczącymi umownego lub ustawowego źródła rozciągnięcia tych stosunków między BGB i ABGB oraz różnicami między regulacją w tych ustawach a przepisami Zводу Praw.

równych” (art. 1128 ust. 2 przed zmianą z 1922 r.)¹⁸¹. Wydaje się, że o podobieństwie, a nie tożsamości tych stosunków świadczyć mogła chociażby możliwość umownego wyłączenia prawa przysposobionego do dziedziczenia po przysposabiającym na mocy przepisów BGB i AGBG, brak możliwości dziedziczenia przez przysposabiającego po przysposobionym (co z drugiej strony mogło chronić przed zawieraniem umów w celu uzyskania korzyści majątkowych kosztem majątku przysposobionego¹⁸²) oraz zniesienie skutków adopcji w przypadku zawarcia małżeństwa między jej stronami (BGB).

Obok przysposobienia istniały podobne lub w jakimś stopniu zastępujące je instytucje, które stosowano w stosunku do dzieci. Była nią opieka dobrowolna, instytucja pomocnicza wobec przysposobienia, o charakterze dobroczynnym¹⁸³. Według przepisów KCKP zastępowała częściowo przysposobienie w odniesieniu do osób niepełnoletnich i stanowiła „okres przygotowawczy” do przysposobienia (art. 326–335). Opieka, na podstawie art. 329, mogła być stosowana tylko na korzyść dziecka, które nie ukończyło 18 lat, a skutkowała powstaniem obowiązku żywienia wziętego w opiekę, wychowania go i utrzymywania przy życiu. Wzięcie na wychowanie (umieszczone w AGBG razem z przysposobieniem w części poświęconej stosunkom podobnym do stosunku prawnego między rodzicami a dziećmi), w świetle § 186 było podobnym do przysposobienia umownym wzięciem przez jedną osobę na wychowanie dziecka drugiej osoby, które mogło być potwierdzone przez sąd, jeśli umowa ograniczała prawa dziecka lub nakładała na dziecko szczególne obowiązki¹⁸⁴. Ponadto, według dekretu kancelarii nadzwyczajnej z 1 kwietnia 1813 r., wychowawcy podrzutków mogli takie dzieci zatrzymać u siebie aż do końca 22 roku życia i „używać ich w swem zajęciu”. Władza miejscowa oraz duchowni powinni zawsze czuwać, aby dziecko nie doznało krzywdy¹⁸⁵.

Kodeksowe regulacje dotyczące adopcji własnych nieślubnych dzieci różniły się od siebie. O ile przepisy AGBG zakazywały takich adopcji, PKP i BGB nie zawierały żadnych przepisów, w świetle których takie dzieci należałoby traktować odmiennie od innych potencjalnych przysposabianych, o tyle na podstawie przepisów

181 Por.: Z. Rymowicz, W. Świącicki (tł. i opr.), *op. cit.*, s. 56 i 641–642.

182 O czym w odniesieniu do KCKP: K. Lutostańska, *op. cit.*, s. 78.

183 *Ibidem*, s. 81.

184 Przepis ten stanowił, że: Prawa i obowiązki przysposobicieli i przysposobieńców nie mogą być stosowane do dzieci, które są wzięte jedynie na wychowanie. Każdy może brać dziecię na wychowanie; jeżeli jednak strony chcą w tej mierze zawrzeć umowę, a przez nią dziecko miałoby być ograniczone w prawach swoich, lub jeżeli na nie miałyby być nałożone szczególne obowiązki; natenczas umowa ta powinna być przez sąd zatwierdzoną. Wychowujący nie mają żadnego prawa do zwrotu kosztów na wychowanie łożonych.

185 Zb. u.p.t. 40 n. 32 s. 64. Należy tu wspomnieć, że dla Styrii wydana została osobna ustawa krajowa dotycząca ochrony dzieci poniżej dwóch lat oddanych odpłatnie na wychowanie, która przewidywała wprowadzenie systemu kontroli nad wychowawcami i wychowaniem. Możliwe było odebranie dzieci w razie stwierdzenia nieodpowiedniego stanu rzeczy lub zaniedbania wychowanków oraz karanie przekroczeń (ustawa z 4 września 1896 r. l. 66 dz. u.k.r.), w: Powszechny austriacki kodeks cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego przez prof. dra St. Wróblewskiego. Część 1 (§§ 1–937), Kraków 1914, s. 159.

KCKP i Zводу Praw nastąpiło złagodzenie warunków takich adopcji, gdyż nie miały do nich zastosowania przesłanki wieku przysposabiającego (według KCKP również przysposabianego), różnicy wieku między stronami i bezdzietności przysposabiającego (w świetle przepisów Zводу Praw, według KCKP posiadanie przez niego dzieci nie eliminowało możliwości przysposobienia, a jedynie ją ograniczało) oraz według KCKP – trzyletniego okresu starań i łożenia na dziecko. W obu regulacjach ograniczono się do odniesienia się do przesłanek adopcji, co oznaczało, że jej skutki we wszystkich przypadkach były takie same. Z drugiej jednak strony, przysposobienie obejmowało tylko część stosunków prawnych między rodzicami a dziećmi¹⁸⁶, podczas gdy przysposobienie własnego dziecka nieślubnego powodowało powstanie stosunku przysposobienia między stronami, ale również stosunku pokrewieństwa, stwierdzonego w wyniku uznania dziecka.

Spośród trzech szczególnych rodzajów przysposobienia wprowadzonych przez KCKP, przysposobienie testamentowe miało najbardziej majątkowy charakter, chociaż z drugiej strony było ukoronowaniem dwuletniego okresu opieki dobrowolnej przysposabiającego nad niepełnoletnim dzieckiem. W praktyce jednak nie miało zastosowania z racji zbyt drobiazgowego uregulowania obowiązków opiekuna dobrowolnego, mimo to, jako instytucja martwa, istniało w polskim prawie do 1946 r.¹⁸⁷

1.5. Przysposobienie w prawie II Rzeczypospolitej

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości do przysposobienia nadal stosowano przepisy ustaw państw zaborczych. I tak w województwach zachodnich stosowano obowiązujące przepisy Niemieckiego Kodeksu Cywilnego – BGB z 1896 r. (§§ 11, 1306, 1311, 1741 do 1772, 1776, 1899, 2043), w południowych – Powszechnej Księgi ustaw cywilnych z 1811 r. – ABGB (§§ 179–185, 755, 756), zmienione częściowo I nowelą z 12 października 1914 r., we wschodnich – t. X cz. I Zводу Praw Cesarstwa Rosyjskiego (art. 145–163¹) zmienione prawami z 12 marca 1891 r. i z 3 czerwca 1902 r. i w województwach środkowych – Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 r. (art. 102, 308–325)¹⁸⁸. Wspomnieć należy, że do 25 listopada 1922 r.¹⁸⁹ na Spiszu i Orawie stosowane było nieskodyfikowane, zwyczajowe prawo węgierskie, a od daty tej – przepisy ABGB¹⁹⁰. Ze względu na rygoryzm tych przepisów, w szczególności obowiązujących w Królestwie Polskim, dokonywanie

186 Tak na temat przysposobienia według KCKP F. Zoll, J. Wasilkowski (red.), *op. cit.*, s. 1968. Wydaje się, że to stwierdzenie można w pewnym stopniu odnieść do przysposobienia według Zводу Praw, choć w jego świetle relacje między stronami przysposobienia były najbliższe stosunkom między rodzicami a dziećmi.

187 E. Płonka, Przysposobienie całkowite w prawie polskim, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*” No 798, Prawo CXXXII, 1986, s. 12, za: W. Ankwicz, O przysposobieniu, GS, 1892, nr 6, s. 87.

188 Za F. Zoll, J. Wasilkowski (red.), *op. cit.*, s. 1956.

189 Na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z 14 września 1922 r., Dz.U. RP, Nr 90, poz. 833.

190 H. Konic, *op. cit.*, s. 6 oraz J. Strzebińczyk, Funkcje władzy rodzicielskiej w ustawodawstwie okresu II Rzeczypospolitej, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*”, No 1152, Prawo CLXXXVI, 1990, s. 301–302.

adopcji w dwudziestoleciu międzywojennym było niezmiernie utrudnione. Ponadto służyły one właściwie ochronie i realizacji interesów majątkowych, a nie dobra dziecka¹⁹¹. Dodać tu należy, że adopcja w ówczesnych czasach była traktowana jako instytucja, która miała zaspokoić uczucia rodzicielskie osób bezdzietnych¹⁹², służyć sztucznemu tworzeniu dalszego potomstwa (wliczając w to potomstwo przysposobionego)¹⁹³ a nie jako sposób tworzenia zastępczej rodziny dla dzieci jej pozbawionych¹⁹⁴. Znacznym utrudnieniem był również brak ustawy regulującej stosunki międzydzielnicowe, co zostało naprawione w 1926 r.¹⁹⁵ W ramach Komisji Kodyfikacyjnej prowadzone były prace nad kodeksem cywilnym, który miał zawierać również dział poświęcony stosunkom prawnym rodziców i dzieci. Projekt ich dotyczący został przygotowany przez S. Gołąbą, referenta Podkomisji Prawa o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki i ogłoszony w 1934 r.¹⁹⁶ W uwagach wstępnych do projektu znalazło się stwierdzenie, że „dziecko jest kitem rodziny, który rodzinę spaja i umożliwia jej odrodzenie czy odbudowę”, jednak „nie ma powodu przypuszczać, że państwo postawi kiedykolwiek interesy dziecka ponad swe własne, mimo potrzeb militaryzmu i mimo rzekomego spadającego procentu urodzeń”¹⁹⁷. Nawiązano w nich do projektu prawa małżeńskiego, w którym wysunięto na pierwszy plan interes dzieci wobec równych praw i obowiązków małżonków oraz dobro dziecka, które może stanąć na przeszkodzie dozwoleń na prawne rozłączenie małżonków, konstatując, że decydujące znaczenie dla stosunków małżeńskich (czy też szerzej rodzinnych) ma interes rodziny, który realizowany jest przez zapewnienie potomstwu należytego wychowania. Jak podaje, za Motywami projektu, L. Górnicki: „Interes rodziny przeważał nad wszystkim po to, by zapewnić potomstwu odpowiednie wychowanie. Z drugiej jednak strony niezbędna była ingerencja państwa w stosunki rodzinne, jako że pierwiastek indywidualistyczny nie powinien tu zbyt przeważać nad aspektem socjalnym. Jeżeli egoizm indywidualny dochodzi do swoich szczytów, stanowiąc zagrożenie dla społeczeństwa i państwa, wówczas organy państwowe muszą wkraczać ze swymi normami i podejmować odpowiednie działania”¹⁹⁸. Rodzinę postrzegano zatem jako instytucję indywidualno–społeczną, poddaną kontroli i ingerencji państwa w sytuacjach, gdy pierwiastki indywidualistyczne

191 F. Ryszka (red.), *Historia państwa i prawa Polski 1918–1939. Część II*, Warszawa 1968, s. 177, S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Cz. 3. Okres międzywojenny*, Kraków 2001, s. 101–102.

192 Za F. Zoll, J. Wasilkowski (red.), *op. cit.*, s. 1956.

193 Choć na skutek śmierci obu stron stosunku przysposobienia i zstępnych przysposobionego ustawały wszelkie związki rodzinne, które powstały wskutek przysposobienia, K. Lutostański, *op. cit.*, s. 78 i 81.

194 M. Balcerk, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978, s. 53–54.

195 Ustawą z dnia 2 sierpnia 1926 r., o prawie właściwym dla stosunków prywatnych wewnętrznych (Prawo prywatne międzydzielnicowe), Dz. U. R.P. Nr 101, poz. 580.

196 Rodzina. Projekt działu polskiego kodeksu cywilnego o stosunkach prawnych rodziców i dzieci opracowany przez prof. S. Gołąbą Referenta Podkomisji, Komisja Kodyfikacyjna, Podkomisja Prawa o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki, Zeszyt 1, Warszawa 1934.

197 *Ibidem*, s. 6.

198 L. Górnicki, *op. cit.*, s. 255. Stąd przewidziano szeroki zakres kompetencji Państwowej Władzy Opiekuńczej.

brały górę nad społecznymi (państwowymi)¹⁹⁹. Podniesiono również, że Konstytucja z 1921 r. poprzez przepis art. 103²⁰⁰ chroni rodzinę, w tym dzieci bez dostatecznej opieki rodzicielskiej, jednak ochrona ta jest niewystarczająca. Konstytucja powinna zawierać przepis dotyczący przyznania dzieciom prawa do szczególnej opieki, która miałyby być realizowana również przez rodziny zdrowe, z licznym potomstwem. W tekście projektu regulacja adopcji znalazła się w ostatnim, szóstym rozdziale, w art. 94–101. Podkreślono, że rozwiązania w nim zaproponowane odpowiadały normom przyjętym niemalże jednolicie w europejskich kodeksach cywilnych. Przesłankami adopcji, które powinien spełnić przysposabiający, było ukończenie przez niego 40 lat i brak potomstwa. Różnica wieku między nim a przysposabianym wynosić winna co najmniej 18 lat (art. 94). Powołana w projekcie Państwowa Władza Opiekuńcza mogła zwolnić ze spełnienia tych warunków adopcji, jednak przysposabiający musiał być pełnoletni i mieć nieograniczoną zdolność do działania (art. 95). Dopuszczalne, w świetle art. 96, było przysposobienie przez ojca swojego nieślubnego dziecka. Małoletni nie mógł być przysposobiony bez zgody rodziców lub opiekuna, jednak kompetencji Państwowej Władzy Opiekuńczej poddano rozstrzygnięcie sprawy, jeśli zgody bezzasadnie odmówiono (art. 97). Warunkiem adopcji było wyrażenie zgody na nią przez małżonka przysposabiającego, dopuszczono również przysposobienie wspólne przez małżonków (art. 98). Adopcja, pod rygorem nieważności, powinna być dokonana przed Państwową Władzą Opiekuńczą, która mogła odmówić jej zatwierdzenia, jeśli po przeprowadzeniu dochodzenia okazało się, że z adopcji miała wyniknąć szkoda dla przysposobionego (art. 99). Skutkiem przysposobienia było uzyskanie przez przysposobionego i jego potomstwo nazwiska adoptującego i prawa do dziedziczenia po nim, bez utraty praw w swej własnej rodzinie. Natomiast przysposabiający był obciążony obowiązkami rodzicielskimi (art. 100). Adopcja mogła być rozwiązana przez podjęcie takich samych czynności i zachowaniu tych samych formalności, co przy jej zawarciu. Sąd w drodze procesu cywilnego rozstrzygał w sprawach spornych, uwzględniając okoliczności sprawy i wagę powodów do rozwiązania oraz żądanie rozwiązania przysposobienia wniesione przez adoptującego tylko wówczas, jeśli zaszły powody do wydziedziczenia przysposobionego (art. 101).

Projekt nie doczekał się realizacji, tak samo zresztą, jak powołany w uwagach wstępnych do niego, projekt prawa małżeńskiego. Ich los podzielił również następ-

199 Por. A. Zieliński, *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*, Warszawa 1975, s. 19.

200 „Dzieci bez dostatecznej opieki rodzicielskiej, zaniedbane pod względem wychowawczym – mają prawo do opieki i pomocy państwa w zakresie oznaczonym ustawą. Odjęcie rodzicom władzy nad dzieckiem może nastąpić tylko w drodze orzeczenia sądowego. Osobne ustawy normują opiekę macierzyństwa. Praca zarobkowa dzieci niżej lat 15, praca nocna kobiet i robotników młodocianych w gałęziach przemysłu, szkodliwych dla ich zdrowia, jest zakazana. Stałe zatrudnienie pracą zarobkową dzieci i młodzieży w wieku szkolnym jest zakazane.” Konstytucja marcowa Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921, tekst na podstawie Dz.U. R.P. Nr 44, poz. 267, w: B. Lesiński (red.), *Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, Poznań 1995, s. 285 i n.

ny projekt Komisji Kodyfikacyjnej z 1938 r.²⁰¹, w którym znalazły się rozwiązania ze zmodyfikowanego projektu z 1934 r., z dodanymi przepisami dotyczącymi przysposobienia wspólnego przez małżonków oraz dotyczącymi rozwiązania przysposobienia²⁰². Godny uwagi jest jednak fakt umieszczenia w pierwszym z projektów przepisów mających na celu ochronę przysposobianego (przed szkodą, która mogłaby wyniknąć z adopcji, przed nieograniczoną możliwością rozwiązania przysposobienia na wniosek przysposabiającego)²⁰³. Dopiero przed samym wybuchem II wojny światowej uchwalona została ustawa o ułatwieniu przysposobienia małoletnich²⁰⁴, a celem jej wprowadzenia była głównie poprawa losu dzieci porzuconych i nieślubnych – w pierwotnej postaci ustawa ta dotyczyć miała zresztą tylko dzieci porzuconych²⁰⁵. Jako motyw ustawodawczy przytaczano nawet liczbę 2475 podrzutków zgłoszonych na policję w 1937 r.²⁰⁶, a zważywszy statystyki dotyczące sierot w okresie międzywojennym, trosce o poprawę ich losu trudno się dziwić. Z danych dotyczących działalności Rady Głównej Opiekuńczej, powołanej w 1916 r., a zlikwidowanej w 1920 r., odnoszących się do sytuacji w 1920 r. wynika, że dysponowała ona 2315 placówkami zajmującymi się prowadzeniem opieki nad dziećmi, w formie zamkniętej i otwartej, w których było 223410 wychowanków (w tym w byłej Kongresówce – 139514, w Małopolsce – 13344, na Kresach Wschodnich – 70552 wychowanków). Na uwagę zasługuje również fakt, że w latach 1921–1924 do Polski wróciło ze Związku Radzieckiego około 15 tysięcy repatriowanych sierot i półsierot. O warunkach, w jakich przebywali wychowankowie w zakładach opieki świadczyć może bardzo wysoki wskaźnik ich śmiertelności (jeden z najwyższych na świecie). W 1928 r. z 53 tysięcy wychowanków takich zakładów zmarło 1380 osób²⁰⁷. W zestawieniach publikowanych przez Ministerstwo Opieki Społecznej podano, że w 1928 r. w Polsce było 1011 zakładów opieki zamkniętej dla dzieci i młodzieży opuszczonej, w których znajdowało się 53700 wychowanków. Liczba ta spadła w 1932 r. do 890 zakładów i 44200 wychowanków. Ponadto istniały tzw. zakłady specjalne dla dzieci trudnych do prowadzenia, niedorozwiniętych, ozdrowień-

201 Projekt prawa o stosunkach rodziców i dzieci, Komisja Kodyfikacyjna, Warszawa 1938. Mimo braku kontrowersji, jak w przypadku projektu prawa małżeńskiego osobowego przygotowanego przez prof. K. Lutostańskiego, projektem prof. Gołęba dotyczącym prawa o stosunkach z pokrewieństwa i opieki i o opiece z lat 1934 i 1938 nie nadano mocy obowiązującej. Zostały one opublikowane przez Podkomisję prawa o stosunkach z pokrewieństwa i opieki (Por. S. Grodziski, Prace nad kodyfikacją i unifikacją polskiego prawa prywatnego, „Kwartalnik Prawa Prywatnego”, 1992, z. 1–4, s. 17), projekt prawa o stosunkach rodziców i dzieci został po modyfikacji w stosunku do wersji z 1934 r. przyjęty w pierwszym czytaniu przez Komisję (Por. P. Fiedorczyk, Stosunki prawne z pokrewieństwa w pracach nad unifikacją prawa cywilnego w latach 1945–1946, „Miscellanea Historico-Iuridica”, Tom III, Białystok 2005, s. 56).

202 B. Walaszek, Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym i procesowym. Dokonania i skutki, Warszawa 1966, s. 33.

203 E. Płonka, Przysposobienie całkowite w prawie polskim, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 798, Prawo CXXXII, Wrocław 1986, s. 20.

204 Ustawa z 13 lipca 1939 r., Dz.U. R. P. Nr 63, poz. 416.

205 F. Ryszka (red.), *op. cit.*, s. 177.

206 *Ibidem*.

207 Por.: M. Balcerk, Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939, Warszawa 1978, s. 79, 165 i 173.

ców, dzieci kalekich, niewidomych i głuchoniemych. Było ich 56, a w nich 3600 miejsc (dane pochodzą z 1935 r.)²⁰⁸. W latach 1936–1939 nastąpił bardzo intensywny wzrost ilości rodzin zastępczych. W 1936 r. było ich 6175 a w nich 8173 wychowanków. W 1938 r. odnotowano 8447 rodzin zastępczych, a w nich 10617 wychowanków²⁰⁹.

Ustawa nie wyłączała stosowania przepisów ogólnych kodeksów obowiązujących na ziemiach polskich w odniesieniu do trybu i skutków przysposobienia małoletnich (art. 1.2). W art. 6 wskazano nawet, że skutki przysposobienia określają przepisy ogólne. Jednak nazwisko przysposobionego małoletniego, w braku innej umowy, zmieniane było na nazwisko przysposabiającego. Ponadto w wyniku przysposobienia dziecka nieznanymi rodzicami, nie ujawnionymi w ciągu 2 lat lub dziecka opuszczonego, któremu rodzice nie zapewniali utrzymania przez 3 lata i które korzystało z opieki społecznej, ustawały jego obowiązki wobec rodziny, która traciła również prawo do dziedziczenia po nim. W wyniku tej regulacji ukształtowana została adopcja w postaci pośredniej – między przysposobieniem niepełnym a pełnym. Cechami przysposobienia niepełnego było powstanie relacji tylko między przysposabiającym i przysposobionym, z wyłączeniem rodziny przysposabiającego, oraz brak utraty przez przysposobionego praw w rodzinie biologicznej, zaś pełnego – utrata uprawnień rodziny biologicznej wobec przysposabiającego oraz brak dziedziczenia po nim przez członków rodziny biologicznej²¹⁰. W skróconych wyciągach z aktu urodzenia oraz w dokumentach osobistych przysposobionego, w których należało wskazać rodziców, przysposabiający byli wymieniani jako jego rodzice. Wyciągi takie były wystarczające w sprawach szkolnych, wojskowych, ewidencji ludności oraz ubezpieczeń społecznych (art. 12). Do przepisów ogólnych ustawa odwoływała się także w kwestiach formy aktu przysposobienia (art. 7), rozpoznania wniosku o zatwierdzenie przysposobienia przez sąd, po wezwaniu przysposobionego, który ukończył 14 lat, jego przedstawiciela ustawowego, przysposabiających, rodziców przysposobionego, jeśli byli znani oraz właściwego organu opieki, w przypadku dzieci, których rodzice byli nieznanymi lub dzieci opuszczonych (art. 9.1) oraz w sprawach nieuregulowanych ustawą (art. 13). Jako regułę wprowadzono przysposobienie przez małżonków, liczących nie mniej niż 35 lat, którzy zawarli związek małżeński co najmniej przed 5 laty. Sąd właściwy do zatwierdzenia umowy przysposobienia mógł jednak zezwolić na przysposobienie przez osobę samotną, liczącą co najmniej 35 lat lub przez małżonków, którzy nie spełniali wskazanych uprzednio warunków. Zgoda ta była uwarunkowana wystąpieniem wyjątkowo ważnych powodów przysposobienia, a w szczególności brakiem możliwości posiadania własnych

208 Za: Polityka Społeczna Państwa Polskiego, Ministerstwo Opieki Społecznej, Warszawa 1935, s. 307.

209 Za: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978, s. 311–313.

210 E. Płonka, *Przysposobienie całkowite w prawie polskim*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 798, Prawo CXXXII, 1986, s. 21.

dzieci przez małżonków. W każdym z przypadków przysposobienia przysposabiający powinien być o co najmniej 15 lat starszy od przysposabianego i nie mieć zstępnych ślubnych (art. 2). Ustawą wyznaczono również maksymalną granicę wieku przysposabianego. Małoletni mógł zostać przysposobiony tylko do ukończenia przez niego 7 lat, ewentualnie do ukończenia 12 lat, o ile przysposabiającyłożył na jego utrzymanie i wychowanie przez 3 lata przed ukończeniem przez niego 12 lat albo choćby przez krótszy okres czasu przed wejściem w życie ustawy. Jeśli przysposabiającyłożył na utrzymanie i wychowanie przysposabianego przez co najmniej 3 lata przed wejściem ustawy w życie, wiek przysposabianego nie był brany pod uwagę, czyli mógł być on przysposobiony bez względu na swój wiek, o ile był małoletni (art. 3). Unormowanie to, jakkolwiek towarzyszące często anachronicznym przepisom, dawało podstawę do twierdzenia, że ustawodawca uwzględnił rodzinno-prawny charakter przysposobienia²¹¹, akcentując przy tym znaczenie, jakie dla nawiązania i funkcjonowania stosunku przysposobienia ma powstanie między jego stronami więzi wynikającej z długotrwałej dbałości przysposabiającego o dziecko oraz znaczenie wieku dziecka dla powodzenia adopcji. Ponadto ustawową przesłanką przysposobienia dziecka (małoletniego) rzymskokatolickiego wyznania było także samo wyznanie przysposabiającego lub jednego z przysposabiających małżonków (art. 4). Umowa przysposobienia zawierana była między przysposabiającym a przedstawicielem ustawowym małoletniego przysposabianego. Oświadczenie samego przysposabianego było także wymagane, jeśli ukończył 14 lat. Jeśli przysposabiane było dziecko, którego rodzice byli nieznanymi lub dziecko porzucone, zgodę na przysposobienie wyrażał organ opieki społecznej wyznaczony przez Ministra Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrem Opieki Społecznej, w drodze rozporządzenia (art. 5). Akt przysposobienia można było sporządzić także przed sądem właściwym do zatwierdzenia umowy przysposobienia (art. 7). Zatwierdzenie umowy przez sąd właściwy według przepisów ogólnych odbywało się na wniosek jednej ze stron. Sąd uprzednio rozważał, czy zachodziły ustawowe warunki przysposobienia, czy przysposobienie było korzystne dla przysposobionego, a w szczególności, czy przysposabiający dawał rękojmię należytego wychowania dziecka. Ponadto, w przypadku dzieci, których rodzice byli nieznanymi i dzieci porzuconych sąd stwierdzał, czy zachodziły warunki upoważniające organ opieki społecznej do działania w imieniu dziecka (art. 8). Postępowanie o zatwierdzenie umowy przysposobienia toczyło się przy drzwiach zamkniętych (art. 9.2), a postępowanie sądowe w sprawach o przysposobienie wolne było od opłat sądowych (art. 10). Stosunek przysposobienia mógł być zgodnie rozwiązany przy odpowiednim zastosowaniu przepisów o zawarciu umowy przysposobienia i jej zatwierdzeniu. Ponadto zarówno przysposabiającemu, jak i przysposobionemu przysługiwało prawo żądania w drodze powództwa rozwiązania stosunku przysposobienia z wyjątkowo ważnych powodów

211 *Ibidem.*

(art. 11). Ustawą wprowadzono ponadto kilka zmian do Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 r. (art. 308, 310, 311, 313). Choć przepisy ustawy nie zostały w pełni wykorzystane z racji wybuchu wojny²¹², to były jednak stosowane, również w czasie wojny w Generalnej Guberni, gdzie posłużyły do uratowania wielu sierot przed prześladowaniami lub zagładą z powodów narodowościowych albo rasowych²¹³. Natomiast zaletą ustawy, podkreślaną w późniejszej doktrynie, była nowoczesność rozwiązań manifestowana przez ujednoczenie warunków i złagodzenie przesłanek przysposobienia oraz przyjęcie zasady kierowania się interesem dziecka²¹⁴, czy jak to określił A. Strzembosz, nadania przepisom „już wyraźnego charakteru środka opieki nad dzieckiem pozbawionym należytej pieczy rodzicielskiej”²¹⁵. Tym też ustawa różniła się od obowiązujących na obszarze Polski zagranicznych regulacji, jak i od projektów ustaw przygotowywanych w latach 30-tych. Wydaje się jednak, że to właśnie zagraniczne kodyfikacje stały się fundamentem dla stworzenia nowocześniejszej, nastawionej na większą ochronę interesów przysposobianego, którym stało się dziecko. W oczywisty sposób świadczy o tym podobieństwo zastosowanych w niej rozwiązań do obowiązujących już wcześniej. O jej nowoczesności świadczy również odejście od koncepcji przysposobienia niepełnego w przypadku dzieci porzuconych i próba większego ich powiązania z przysposabiającymi, czy też raczej oderwania od biologicznych rodzin. Uchwalenie ustawy było reakcją na istnienie palącego problemu dużej ilości sierot, w takiej mierze było ono podyktowane interesem państwa. Sądząc zresztą po uwagach wstępnych do projektu ustawy z 1934 r., to interes państwa, a nie dziecka był czynnikiem decydującym o przyjęciu tej ostatniej polskiej przedwojennej regulacji dotyczącej przysposobienia. Na uwagę zasługuje również fakt wcześniejszego niż uchwalenie ustawy wykorzystania do walki z sieroctwem instytucji rodzin zastępczych. Skoro jednak, mimo stosunkowo dużej, dynamicznie rosnącej ich ilości, ta instytucja nie okazała się wystarczająca – przyjęto rozwiązanie, które pozwalało na trwałe związanie adoptowanego dziecka z przysposabiającym. Koncepcja przedkładania adopcji, właśnie z racji trwałości wynikającej z niej relacji, nad inne, mniej trwałe sposoby zapewnienia dziecku opieki, jest współcześnie powszechnie akceptowana. Natomiast o chęci utrwalenia stosunków między stronami przysposobienia świadczy wprowadzanie do ustaw krajowych adopcji pełnych oraz ograniczanie dopuszczalności rozwiązywania

212 Czy raczej nie w pełni wprowadzone w życie, jak pisali A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983, s. 74 i J. Starczewski, *O nową instytucję prawa, „Opiekun Społeczny” 1947, nr 5–6, s. 200 i n.*, wskazując na stosunkowo dużą popularność w okresie międzywojnia instytucji rodzin zastępczych, w związku z rozbudowanym formalizmem adopcji oraz brakiem przysposobienia pełnego.

213 F. Ryszka (red.), *op. cit.*, s. 177 oraz M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978, s. 276.

214 Por. J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, pod redakcją J. Pietrzykowskiego, Warszawa 1990, s. 473.

215 A. Strzembosz, *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*, Lublin 1985, s. 36–37.

przysposobień. Z całą pewnością niektóre z przepisów tej ustawy stanowiły przyczynek do wprowadzenia rozwiązań idących właśnie w tym kierunku.

1.6. Przysposobienie w polskim prawie powojennym

Po II wojnie światowej znów konieczne stało się rozwiązywanie problemu osieroconych dzieci. W świetle danych uzyskanych w wyniku spisu dzieci i młodocianych przeprowadzonego w czerwcu 1945 r. na terytorium II Rzeczypospolitej na ogólną liczbę 6 939 795 dzieci, 1 544 132 było osamotnionych, czyli sierot zupełnych, półsierot lub dzieci opuszczonych²¹⁶, mimo że z Polski do Niemiec zostało wywiezionych podczas okupacji około 200 tysięcy dzieci, z czego powróciło tylko około 15–20%²¹⁷. Na podstawie tego samego spisu stwierdzono również, że stosunek ogólnej ilości dzieci żyjących w 1945 r. w kategoriach wiekowych od 0 do 6 lat wynosił około 60% względem ilości dzieci w tych samych kategoriach wiekowych żyjących i zarejestrowanych w spisie ludności w 1931 r.²¹⁸ Remedium na problem osieroconych dzieci mogło stać się umożliwienie adopcji dzieci przez osoby, które straciły potomstwo podczas wojny – w drodze wprowadzenia odpowiedniej regulacji prawnej. Nie tylko w Polsce zauważono rolę, jaką może odegrać adopcja w związku ze znacznym zwiększeniem ilości sierot, jako konsekwencją wojny. Przykładem reakcji ze strony państwa mogą być włoskie dekrety dotyczące sierot wojennych z lat 1919 (nr 1357) i 1940 (nr 1458)²¹⁹. Powojenne prace nad wprowadzeniem takiej regulacji w Polsce Ludowej zakończyły się stosunkowo szybko. Przysposobienie uregulowano najpierw przepisami dekretu Prawo rodzinne z 22 stycznia 1946 r.²²⁰, potem kolejnych dwóch²²¹ aktów normatywnych: Kodeksu rodzinnego oraz przepisów wprowadzających kodeks z 27 czerwca 1950 r.²²² a ponadto Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz przepisów wprowadzających kodeks z 25 lutego 1964 r.²²³

216 Dane pochodzą z publikacji Biblioteki Służby Społecznej: J. Wojtyniak, H. Radlińska, *Sieroctwo. Zasięg i wyrównanie*, Wrocław–Warszawa 1946, s.15 oraz z A. Kelm, *op. cit.*, s. 82–83. Inaczej – 1 milion sierot – podaje Cz. Pilichowski, *Sytuacja dzieci polskich w latach drugiej wojny światowej*, w: Cz. Pilichowski (red.), *Dzieci i młodzież w latach drugiej wojny światowej*, Warszawa 1982, s. 38.

217 A. Kelm, *op. cit.*, s. 82–83.

218 W poszczególnych kategoriach wiekowych: 0–67%, 1–59,1%, 2–58,4%, 3–61,3%, 4–64,7%, 5–68,8%, 6–66%. Oznacza to, że około 40% dzieci w tym wieku, zamieszkujących terytorium przedwojennej Polski, straciło życie podczas wojny. Por. J. Wojtyniak, H. Radlińska, *Sieroctwo. Zasięg i wyrównanie*, Wrocław–Warszawa 1946, s. 8. W świetle innych statystyk w czasie II wojny światowej zginęło ponad 2 miliony polskich dzieci i młodzieży. Za: Cz. Pilichowski (red.), *Dzieci i młodzież w latach drugiej wojny światowej*, Warszawa 1982, s. 9.

219 Za: E. Holewińska–Łapińska, *Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci a stan prawny obowiązujący w Polsce*, w: M. Safjan (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne*, Warszawa 1994, s. 40.

220 Dz.U. Nr 6, poz. 52 oraz Prawo cywilne (zunifikowane), Część I, Warszawa 1947, s. 93 i n. W uzasadnieniu do VIII tezy do dekretu pisano: „Tragiczne skutki ostatniej wojny spowodowały konieczność jak najdalej idącego ułatwienia przysposobienia celem umożliwienia stworzenia rodzin zastępczych dla sierot” (AAN MS 4306, k. 481), za: P. Fiedorczyk, *op. cit.*, s. 74.

221 W tym ostatniego, dwukrotnie zmienianego. Gwoli ścisłości – druga zmiana ustawy nie miała już miejsca w okresie PRL-u, a w III Rzeczypospolitej.

222 Dz.U. Nr 34, poz. 308.

223 Dz.U. Nr 9, poz. 59 i 60.

Dekret z 1946 r., był, jak podkreślano, oryginalnym tworem polskiej myśli prawniczej, co oznacza, że nie oparto regulacji w nim zawartej na wzorach zaczerpniętych z ustawodawstw dzielnicowych lub innych państw²²⁴. Przepisy dotyczące przysposobienia znalazły się w dziale IV (art. 76–84), a uzupełniały je przepisy Dekretu z 21 maja 1946 r. o postępowaniu przed Władzą Opiekuńczą²²⁵. W świetle art. 77 § 1, 82 § 1 zd. drugie i 83 zd. drugie, przysposobienie miało charakter kontraktu, zawieranego w drodze złożenia zgodnych oświadczeń woli stron przed notariuszem, zatwierdzanego przez władzę opiekuńczą. W przypadku, gdy przysposabiany nie miał pełnej zdolności do działań prawnych, akt przysposobienia mógł być zawarty przed władzą opiekuńczą (art. 77 § 2). Zezwolenie władzy opiekuńczej na przysposobienie wymagane było w przypadkach, gdy przysposabianym był małoletni, który nie ukończył lat 14 lub ukończył już lat 14 oraz gdy była nim osoba ubezwłasnowolniona całkowicie lub częściowo. Oświadczenie woli w imieniu małoletniego przed ukończeniem 14 roku życia i ubezwłasnowolnionego całkowicie składał jego przedstawiciel ustawowy, a do skutecznego oświadczenia woli przez małoletniego powyżej 14 roku życia i ubezwłasnowolnionego częściowo potrzebna była zgoda jego przedstawiciela ustawowego (art. 78 § 1 i 2), a zatem nie rodzica, jeśli nie był przedstawicielem ustawowym dziecka. Przepisy dekretu nie wykluczały adopcji własnych dzieci pozamałżeńskich, natomiast, jak podnoszono w doktrynie, niedopuszczalna była adopcja własnych dzieci małżeńskich, uprawnionych, uznanych za swoje lub zrównanych, ponieważ miało ono być środkiem sztucznej kreacji praw, które dziecko małżeńskie już ma, oraz współmałżonków, ponieważ stosunki wynikające z małżeństwa byłyby nie do pogodzenia ze stosunkami wynikającymi z relacji rodzic – dziecko²²⁶. Przysposobić mogła osoba o pełnej zdolności do działań prawnych, która ukończyła 35 lat. Ustanowiona została również różnica wieku między stronami, której zachowanie umożliwiało dokonanie przysposobienia – było to co najmniej 15 lat. Jednak dekret dopuszczał również przysposobienie niepełnoletniego przez osobę, która ukończyła 25 lat, gdy niepełnoletni był przez nią wychowywany i utrzymywany przez co najmniej 3 lata (art. 76), wówczas przesłanka 15 lat

224 Por. B. Dobrzański, Komentarz do prawa rodzinnego, Łódź 1947, s. 7.

225 Dz.U. Nr 22, poz. 140 – art. 21 (§ 1. Postępowanie o zatwierdzenie aktu przysposobienia wszczynają się jedynie na wniosek przysposabiającego lub przysposobionego. § 2. Właściwość miejscową władzy opiekuńczej określa się według osoby przysposabiającego; poza tym stosuje się odpowiednio art. 6 (O ile przepis szczególny nie stanowi inaczej, właściwą jest władza opiekuńcza miejsca zamieszkania osoby podlegającej pieczy, a w braku miejsca zamieszkania – władza opiekuńcza miejsca jej pobytu. Jeżeli osoba ta nie ma w Polsce ani miejsca zamieszkania ani miejsca pobytu, właściwą jest władza opiekuńcza jej ostatniego miejsca zamieszkania, w braku i tej podstawy – władza opiekuńcza, w której okręgu ma siedzibę Sąd Najwyższy). Jeżeli w chwili wszczęcia postępowania przysposabiający już nie żyje, właściwą jest władza opiekuńcza, która byłaby właściwa w chwili śmierci przysposabiającego. § 3. Przepisy paragrafu poprzedzającego nie dotyczą właściwości władzy opiekuńczej, która udziela zezwolenia na zawarcie aktu przysposobienia, jeżeli przysposobiony nie ma pełnej zdolności do działań prawnych (art. 78 § 3 prawa rodzinnego). § 4. Postanowienie władzy opiekuńczej staje się skuteczne dopiero po uprawomocnieniu się. § 5. Władza opiekuńcza nie może zmienić postanowienia o zatwierdzeniu aktu przysposobienia i art. 22 (Przepisy artykułu poprzedzającego stosuje się odpowiednio do zatwierdzenia aktu rozwiązania przysposobienia).

226 Por. B. Dobrzański, Komentarz do prawa rodzinnego, Łódź 1947, s. 134–135 i 142.

różnicy wieku między stronami, zdaniem doktryny, nie znajdowała zastosowania²²⁷. Przysposabiający lub przysposabiany, jeśli pozostawali w związkach małżeńskich, powinni uzyskać zgodę współmałżonka na przysposobienie. Zgoda nie była wymagana, gdy współmałżonek nie miał pełnej zdolności do działań prawnych lub jeśli nie pozostawał we wspólności małżeńskiej (art. 79). Na mocy art. 79 § 1 i art. 81, przysposabiającym mogła być jedna osoba (w tym małżonek rodzica dziecka, z tym że nie uregulowano kwestii braku utraty przez tego rodzica praw i obowiązków rodzicielskich na rzecz współmałżonka²²⁸), ale przysposobienia mogli dokonać również małżonkowie wspólnie (przysposobienie wspólne). W świetle przepisów dekretu, skutki przysposobienia miały dwojaki charakter. Część z nich miało charakter skutków koniecznych, powstających z racji odniesienia do nich norm o charakterze bezwzględnie obowiązującym. Na wystąpienie tych skutków strony umowy nie mogły mieć wpływu. Wystąpienie innych skutków uzależnione było od woli stron, wyrażonej w umowie. Strony mogły umówić się co do ich wystąpienia, a raczej wyłączyć ich wystąpienie²²⁹. W pierwszej grupie skutków znalazły się: nabycie przez przysposobionego prawa do noszenia nazwiska przysposabiającego oraz przez przysposabiającego – praw i obowiązków rodzicielskich. Skutkiem przysposobienia było przejście praw i obowiązków rodzicielskich z rodziców biologicznych przysposobionego na przysposabiającego, jednak przysposobiony nie wychodził ze swojej rodziny biologicznej (art. 83), więzy te nie ulegały zerwaniu. Zyskiwał natomiast nazwisko przysposabiającego i prawo do dziedziczenia po nim, jednak powstanie tego prawa nie było skutkiem koniecznym przysposobienia. Uprawnienia dotyczące noszenia nazwiska oraz dziedziczenia rozciągnięte zostały również na dzieci przysposobionego, jeżeli pozostawały pod jego władzą rodzicielską, co do nazwiska – na żonę, jeśli wyraziła zgodę na przysposobienie. Jeśli po stronie przysposabianej występowała mężatka lub wdowa, nazwisko przysposabiającego dodawane było do jej nazwiska rodowego, co nie wpływało na jej nazwisko po mężu (art. 82). Strony mogły umówić się co do dodania nazwiska przysposabiającego do nazwiska przysposobionego, jeśli były one odmienne, natomiast nie mogły umownie wykluczyć zmiany nazwiska²³⁰. Mogły wyłączyć prawo dziedziczenia przysposobionego po przysposabiającym. Ponadto mogły umówić się, że przysposabiający nie ma prawa pobierania pożytków z majątku przysposobionego. Na mocy art. 77 § 3 i art. 80 § 2, strony związane były stosunkiem przysposobienia od chwili zawarcia aktu przed notariuszem, a więc od chwili złożenia przed nim swych oświadczeń woli, bez względu na

227 Por. F. Zoll, *Prawo cywilne w zarysie opracowane przy współudziale dra A. Szpunara*, t. IV. *Prawo rodzinne i spadkowe*, Kraków 1948, s. 94 oraz B. Dobrzański, *Czy wymóg minimalnej różnicy wieku piętnastu lat w art. 76 § 1 pr. rodz. odnosi się także do przypadków przysposobienia przewidzianych w § 2 tegoż artykułu?*, "Państwo i Prawo" 1948, z. 1, s. 133–136.

228 O braku celowości dosłownej interpretacji art. 83 dekretu w związku z tą kwestią zob. B. Dobrzański, *Komentarz do prawa rodzinnego*, Łódź 1947, s. 135 i 148.

229 S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1956, s. 221.

230 F. Zoll, *Prawo cywilne w zarysie opracowane przy współudziale dra A. Szpunara*, t. IV. *Prawo rodzinne i spadkowe*, Kraków 1948, s. 95.

późniejszy termin zatwierdzenia aktu przez władzę opiekuńczą. Skuteczności aktu nie tamowała śmierć przysposabiającego przed zatwierdzeniem, tamowała natomiast śmierć przysposobionego – w jej przypadku zatwierdzenie nie mogło nastąpić (art. 80 § 3). Do rozwiązania stosunku przysposobienia w drodze zgodnego oświadczenia stron stosowane były odpowiednio przepisy regulującego jego ustanowienie. Jednakże zatwierdzenia aktu rozwiązania nie tamowała śmierć którejkolwiek ze stron²³¹. Obie strony były ponadto uprawnione do żądania w drodze powództwa rozwiązania stosunku przysposobienia z ważnych powodów. B. Dobrzański jako ważne powody wyliczył niewykonywanie obowiązków wynikających z przysposobienia, np. obowiązku dostarczania utrzymania, dopuszczenie się hańbiącego przestępstwa, ciężkiej zniewagi, nastawanie na życie²³². Zatwierdzenie rozwiązania przez władzę opiekuńczą miało moc prawną od zawarcia aktu rozwiązania, natomiast w przypadku rozwiązania wyrokiem sądowym – od daty doręczenia pozwu (art. 84).

Przepisy dekretu odzwierciedlały manifestowaną po wojnie troskę o moralne (w przeciwieństwie do majątkowych) potrzeby ludzi, w tym o wyrównanie krzywd moralnych wynikających z sieroctwa. Przysposobiony stawał się dzieckiem przysposabiającego, o czym dodatkowo świadczyła możliwość uzyskania przez przysposabiającego dodatkowych świadczeń na dziecko (przysposobionego): dodatku do wynagrodzenia, przydziałów kartkowych oraz świadczeń sierocych przez przysposobionego, w razie śmierci przysposabiającego²³³. Jednakże przysposobienie nie skutkowało powstaniem żadnych więzów rodzinnych między przysposobionym a rodziną przysposabiającego, w tym jego dziećmi biologicznymi, w sytuacji odejścia od wcześniej stosowanej przesłanki bezdzietności. Brak tej przeszkody oraz obniżenie minimalnej granicy wieku przysposabiającego uzasadnia twierdzenie, że ustawodawca w większym stopniu uwzględnił interes osób, które miały być przysposabiane niż potencjalnych przysposabiających, dla których adopcja miałaby być środkiem umożliwiającym realizację niespełnionych uczuć macierzyńskich. Jako środki zapewnienia dobra dziecka (a raczej przysposabianego, którym mogła być również osoba dorosła), a przynajmniej polepszenia jego sytuacji można również potraktować wprowadzenie zezwolenia na adopcję ze strony władzy opiekuńczej wynikającego z art. 78 § 3 dekretu oraz zgody przedstawiciela ustawowego osoby, która miała zostać przysposobiona²³⁴. Jednak w doktrynie krytykowane było niedostateczne podkreślenie zasady dobra dziecka, sprowadzone do wskazania w art. 3 prawa rodzinnego konieczności realizacji dobra osoby, która podlega pieczy władzy opiekuń-

231 Jednak o braku możliwości zatwierdzenia przysposobienia po śmierci przysposabianego, jako konsekwencji przyjęcia, że ma służyć ono jego dobru pisał B. Dobrzański, Komentarz do prawa rodzinnego, Łódź 1947, s. 143.

232 *Ibidem*, s. 149.

233 A. Dokowska, Przysposobienie a życie, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy”, 1947, nr 7, s. 34–35.

234 Tak na ten temat B. Dobrzański, Komentarz do prawa rodzinnego, Łódź 1947, s. 138.

czej oraz interesu społeczeństwa²³⁵. Krytyce poddano również utrzymanie kontraktowej formy przysposobienia, czy też dopuszczalność kontraktowego kształtowania stosunków majątkowych²³⁶ oraz dopuszczenie adopcji osób pełnoletnich²³⁷. Ponadto wprowadzenie adopcji jako formy organizującej rodzinę zastępczą²³⁸ oraz umożliwienie adopcji osób dorosłych, a nawet całych rodzin, stawiało, zdaniem doktryny, pod znakiem zapytania cel przysposobienia i możliwość jego realizacji²³⁹. Z. Ziemiński, krytykując adopcje osób dorosłych, stwierdził, że dokonywały jej wyłącznie osoby z klas posiadających w celach: ułatwienia siostrzenicy, wdowie uzyskania zezwolenia na wyjazd do Izraela, dla zmiany chłopskiego nazwiska narzeczonego bratanicy, zamiast uznania dzieci biologicznych, po ślubie z ich matką – w celu zachowania pozorów²⁴⁰. Adopcja miała charakter *minus plena*, co, jak się wydaje, miało sprzeczne z interesem społecznym skutki i nie do końca odpowiadało warunkom powojennym²⁴¹. Podnoszono, że brak adopcji pełnej zniechęca potencjalnych przysposabiających do adopcji i powoduje raczej zainteresowanie kupnem dziecka i zarejestrowaniem go jako swego. J. Starczewski przytaczał nawet ogłoszenia prasowe, poprzez które poszukiwano dzieci („Kto odda na własność noworodka (chłopiec) do dobrego domu za wynagrodzeniem zgłaszać się...”, „Przyjmę dziecko za własne”), pisząc również o dużej liczbie dzieci w placówkach opiekuńczych i jeszcze większej ilości potencjalnych przysposabiających, którym odmawia się adopcji z racji ochrony więzów dziecka z biologicznymi rodzicami, o wielu dzieciach nieznanego tożsamości powracających z Niemiec oraz wielu przysposobionych przez rodziny podczas wojny – bez dokumentów i ustabilizowanego statusu prawnego. Porównując przepisy ustawy z 1939 r. z przepisami dekretu, twierdził, że z tych pierwszych wynikała możliwość stworzenia silniejszych więzów między stronami, choć nie była to adopcja pełna, a z przepisów dekretu nie – stąd był to krok wstecz. W końcu postulował wprowadzenie instytucji przyswojenia, której treścią miało być „przyjęcie przez osobę lub małżeństwo dziecka z pełnymi prawami dziecka ślubnego”²⁴². Z dzisiejszej perspektywy przepisy dekretu także wydają się krokiem wstecz w stosunku do ustawy z 1939 r. z dwóch powodów. Pierwszym z nich jest wskazany tu brak należytego zaakcentowania dobra dziecka w przysposobieniu, co skądinąd da się wytłumaczyć tym, że oprócz dzieci przysposabiane mogły być także osoby dorosłe. Dru-

235 B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym i procesowym. Dokonania i skutki*, Warszawa 1966, s. 35; A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 85.

236 J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem pod redakcją J. Pietrzykowskiego*, Warszawa 1990, s. 473.

237 S. Breyer, B. Dobrzański, S. Gross, M. Grudziński, J. Ignatowicz, A. Stelmachowski, Z. Wisniewski, *Kodeks rodzinny. Komentarz*, praca zbiorowa pod redakcją M. Grudzińskiego i J. Ignatowicza, Warszawa 1959, s. 568.

238 B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym i procesowym. Dokonania i skutki*, Warszawa 1966, s. 35.

239 A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 87.

240 Z. Ziemiński, *Podłoże społeczne przysposobienia dziecka*, Warszawa 1956, s. 21.

241 P. Fiedorczyk, *op. cit.*, s. 74.

242 J. Starczewski, *Handel niemowlętami wczoraj i dziś*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1948, nr 4, s. 29–33.

gim natomiast jest przyjęcie systemu adopcji niepełnej. Ponadto w ramach tej jednej adopcji niepełnej istniały w istocie dwa rodzaje przysposobienia, z których jedno uzasadnione było względami majątkowymi – prawem do dziedziczenia po przysposabiającym²⁴³, a forma stosowana we wszystkich przypadkach była skomplikowana. Z racji szeregu wad tej regulacji, braku przystawania do społeczno–politycznych realiów i szybkości wprowadzonych zmian można twierdzić, że rozwiązania zawarte w dekreście miały charakter doraźny.

W Kodeksie rodzinnym z 1950 r. mniej uwagi poświęcono przysposobieniu, jednak w stosunku do poprzedniej regulacji wprowadzono szereg zasadniczych zmian, wynikających zresztą z odwzorowania nowej regulacji na rozwiązaniach przyjętych w Związku Radzieckim, a potem w innych państwach socjalistycznych²⁴⁴. W porównaniu z poprzednią regulacją, przepisami kodeksu ułatwiono dokonywanie adopcji w imię realizacji celu, jakim było stworzenie rodziny zastępczej w celu wychowania przysposobionego zamiast rodziców²⁴⁵ lub zapewnienia pieczy dzieciom, które były pozbawione naturalnej rodziny²⁴⁶. Po pierwsze, przysposobienie straciło swój kontraktowy charakter. W świetle nowego przepisu art. 67, następowało ono przez orzeczenie władzy opiekuńczej na żądanie przysposabiającego, traktowane jako materialnoprawna przesłanka przysposobienia²⁴⁷ i po uzyskaniu zgody przedstawiciela ustawowego przysposobianego, a jeśli miał on więcej niż 13 lat, dodatkowo także jego zgody. Celowość wprowadzenia tej zmiany została wielokrotnie potwierdzona w doktrynie, bowiem powszechnie akceptowany był pogląd, że nie powinno się stwarzać możliwości kształtowania ważnych spraw dotyczących rodziny, a zwłaszcza jej ustroju, osobom zainteresowanym – przy pomocy instrumentów stosowanych do kształtowania stosunków majątkowych. Ze względu na doniosłość tych spraw, kształtować je powinno państwo, a ściślej mówiąc jego organy, w tym wypadku sądy²⁴⁸. Po drugie, zmienione zostały również przesłanki, które powinny spełnić strony, aby przysposobienie stało się możliwe. Usunięta zo-

243 S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1956, s. 224.

244 Por. Kodeks RSFR z 1926 r. (art. 57–67), do którego wprowadzona została ponownie, nieobecna w radzieckim prawie od 1918 r., instytucja przysposobienia, i czechosłowackie prawo rodzinne z 1949 r. (§§ 63–69). Por. S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1956, s. 222. Por.: M. Grudziński i J. Ignatowicz (red.), *Kodeks rodzinny. Komentarz*, Warszawa 1955, s. 342: „Od burżuazyjnej formy adopcji państwo radzieckie odgradziło się już w pierwszych latach swego istnienia, znosząc w ogóle w 1918 r. adopcję. Przywrócono ją w nowej formie w 1926 r., gdy nie było już obawy, że posłuży ona elementom kułackim do wyzyskiwania pracy dzieci;”, por. G.M. Swierdłow, *Sowieckie siemiejnoje prawo*, Moskwa 1951, s. 170 i nast. Por. G.M. Swierdłow, *Sowieckie siemiejnoje prawo*, Moskwa 1958, s. 240–241.

245 Tak widział podstawowy cel przysposobienia S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1956, s. 233.

246 A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 98 i 106; *tenże*, *System pełnej czy niepełnej adopcji*, „*Nowe Prawo*” 1955, nr 11, s. 27.

247 Por. A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 185; M. Pazdan, *Zdolność przysposabiającego do „żądania przysposobienia”*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*”, *Prace Prawnicze* 1962, z. 9, s. 102.

248 Por. na przykład: A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 170, B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym*, Warszawa 1966, s. 47; S. Szer, *Prawo rodzinne w zarysie*, Warszawa 1969, s. 214; J. Panowicz–Lipska, *Zgoda na przysposobienie*, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*”, 1985, z. 1, s. 51.

stała przesłanka wieku przysposabiającego, pozostawiono jedynie warunek posiadania pełnej zdolności do czynności prawnych. Ponadto przyjęto, że między stronami powinna istnieć odpowiednia różnica wieku, nie przewidując sztywnej granicy określonej ilości lat, jak było uprzednio. Różnica ta powinna w zasadzie odpowiadać normalnej różnicy wieku, jaka występuje między rodzicami a dziećmi (16–18 lat), jednak większa niż normalnie różnica wieku, jak się okazało, nie wyłączała możliwości orzeczenia przysposobienia, o ile przysposabiający byli zdrowi i sąd przyjął, że mogli oni wychowywać dziecko²⁴⁹. W przepisach obowiązujących na ziemiach polskich, po raz pierwszy dobro dziecka, jako pojęcie i wartość wiązana z przysposobieniem, pojawiła się w ustawie z 1939 r. Jej skutkiem, również po raz pierwszy, miały być korzystne dla dzieci adopcje, co badano przy ich zatwierdzaniu. Natomiast w realiach powojennych w kodeksie z 1950 r. po raz pierwszy przyjęto, że po stronie przysposobianego mógł występować jedynie małoletni, a przysposobienie mogło być dokonane tylko dla jego dobra²⁵⁰. Jak pisano, zezwolenie na adopcję tylko osób małoletnich było spowodowane dążeniem do dalszego przystosowania tej instytucji do roli jej wyznaczonej w społeczeństwie socjalistycznym²⁵¹. W wyjątkowych przypadkach możliwe było dokonanie przysposobienia małoletniego, który pozostawał pod władzą rodzicielską obojga rodziców (art. 65). Jako takie wyjątkowe przypadki były traktowane sytuacje, w których dziecko pozbawione było normalnej pieczy rodzicielskiej, mimo że formalnie pozostawało pod władzą obojga rodziców osobne zamieszkiwanie rodziców dziecka, gdy ojcostwo zostało ustalone w drodze sądowej, rozwód rodziców dziecka, ich separacja faktyczna, faktyczne niepochodzenie dziecka od męża matki, zaniedbywanie dziecka przez rodziców, które doprowadziło do ograniczenia ich we władzy rodzicielskiej, długotrwała choroba lub kalectwo jednego lub obojga rodziców dziecka utrudniające wychowanie dziecka, faktyczne wychowywanie dziecka przez inną niż biologiczną rodzinę, z którą połączyły je więzy uczuciowe²⁵². Ponownie przyjęto, że przysposobić może osoba, która, jeśli pozostaje w związku małżeńskim, uzyska zgodę współmałżonka na przysposobienie. Wymóg uzyskania zgody był wyłączony w dwóch przypadkach

249 Orzeczenie SW w Krakowie z dnia 8 lutego 1955 r., III CR 31/55, BMS 1955, nr 4, s. 62, w: B. Dobrzański, Przysposobienie, Katowice 1965/66, s. 6.

250 W szeregu orzeczeń powstałych na gruncie kodeksu z 1950 r. Sąd Najwyższy poruszył kwestię dobra dziecka, np. w orzeczeniu SN z dnia 15 września 1951 r., C 717/51, OSNCK 1953/2/37; orzeczeniu SN z 30 września 1952 r., nr C 1513/52, OSNCK 1954/1/5; „Państwo i Prawo” 1953, nr 5–6, s. 814; orzeczeniu SN z dnia 2 czerwca 1953 r., I C 464/53, OSNCK 1954/1/23, „Nowe Prawo” 1953, nr 11, s. 80; orzeczeniu SN z 18 stycznia 1954 r., nr I C 1538/53; „Nowe Prawo” 1954, nr 5–6, s. 187; orzeczeniu SN z dnia 22 lutego 1954 r., I C 1669/53, „Nowe Prawo” 1954, nr 7–8, s. 183; uchwałę SN z dnia 25 września 1959 r., I Co 24/59, OSN 1960/3/85; orzeczeniu SN z 21 grudnia 1957 r., OSN 1959, poz. 76 (dotyczące władzy rodzicielskiej, ale zawierające wskazanie co należy rozumieć przez pojęcie dobra dziecka w sytuacji dokonywania wyboru między osobami, które mogą sprawować władzę rodzicielską nad dzieckiem). Z. Ziemiński, Prawo rodzinne Polski Ludowej, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1964, nr 4, s. 83 i n. nazwał ustawę z 1950 r. kodeksem dziecka, ponieważ wyznaczała ona prymat dobra dziecka we wszystkich sytuacjach konfliktowych w rodzinie. Por. J. Winiarz, Ochrona praw matki, dziecka i rodziny, Warszawa 1965, s. 23.

251 Za: M. Rybicki, Projekt kodeksu rodzinnego na forum Sejmu, „Państwo i Prawo” 1963, nr 8–9, s. 196.

252 Por. M. Grudziński i J. Ignatowicz (red.), *op. cit.*, s. 351–352.

(w tym w pierwszym, przewidzianym we wcześniejszej regulacji i drugim, nowym): braku zdolności do czynności prawnych współmałżonka i wystąpienia trudnych do przezwyciężenia przeszkód w porozumieniu się z nim. Ponownie przyjęto, że przysposobić wspólnie mogą tylko małżonkowie (art. 66)²⁵³. W art. 65 wyraźnie stwierdzono, że w wyniku przysposobienia między przysposabiającym a przysposobionym powstawał taki stosunek, jak między rodzicami a dziećmi. Ponadto skutkowało ono ustaniem dotychczasowej władzy rodzicielskiej lub opieki nad przysposobionym, a obowiązki alimentacyjne między nim a jego rodziną naturalną istniały nadal, o ile inne osoby zobowiązane do świadczeń alimentacyjnych nie były w stanie ich realizować (art. 69). Co prawda w kodeksie znów pominięto kwestię braku zerwania więzów rodzinnych z rodzicem, którego małżonek adoptował jego dziecko, ale pozytywnie w tej kwestii wypowiedział się Sąd Najwyższy w orzeczeniu z 22 lutego 1954 r.²⁵⁴ Przysposobiony otrzymywał nazwisko przysposabiającego, a jeśli został przysposobiony przez małżonków wspólnie – nazwisko męża. Jeśli przysposabiający wyraził na to zgodę, przysposobiony mógł do tego nazwiska dołączyć swoje dotychczasowe nazwisko (art. 68). Choć na skutek zmian w radzieckim prawie postulowano w polskiej doktrynie wykładnię przepisów kodeksu idącą w kierunku realizacji systemu adopcji pełnej, to ówczesna tam regulacja nie uzasadniała twierdzenia o istnieniu takiego systemu. Uchwała plenum Sądu Najwyższego ZSRR z 13 października 1950 r. dotyczyła wprowadzenia zasady niedziedziczenia przysposobionego po członkach jego rodziny biologicznej i członków jego rodziny biologicznej po nim oraz dziedziczenia przez niego po przysposabiającym i przez przysposabiającego po przysposobionym – jako narzędzia realizacji zasady zerwania w wyniku przysposobienia więzi między przysposobionym a jego rodziną biologiczną. W świetle ówczesnych przepisów między przysposobionym a przysposabiającym powstawały więzy natury rodzinnej, jednak kwestią dyskusyjną były jego relacje z rodziną przysposabiającego. To samo zresztą można powiedzieć na temat stanu prawnego wynikającego z polskiego kodeksu z 1950 r., choć podnoszono, że skoro skutki adopcji rozciągają się na zstępnych przysposobionego, należy przyjąć, że rozciągają się również na rodzinę przysposabiającego²⁵⁵. Argumentami świadczącymi za istnieniem wówczas systemu adopcji niepełnej był sposób dziedziczenia (przysposobiony dziedziczył po przysposabiającym na równi z jego dziećmi, nie dziedziczył jednak po jego rodzinie, przysposabiający nie dziedziczył po przysposobionym, a przysposobienie nie naruszało wzajemnych praw spadkowych przysposo-

253 Niekoniecznie równocześnie, por.: orzeczenie SN z dnia 15 października 1954 r., I CR 1189/54, OSNCK 1954/1/23.

254 „Przysposobienie małoletniego przez męża jego matki jest szczególnym przypadkiem przysposobienia. [...] matka nie traci tu, wbrew zasadzie art. 69 § 1 k.r., swej władzy rodzicielskiej. Jej dziecko jest na skutek przysposobienia pod wspólną władzą rodzicielską obojga małżonków”, I C.1669/53, „Nowe Prawo” 1954, nr 7–8, s. 183.

255 Por. M. Grudziński i J. Ignatowicz (red.), *op. cit.*, s. 344–345; A. Stelmachowski, Przysposobienie w nowym kodeksie rodzinnym, „Nowe Prawo” 1950, nr 12, s. 55.

bionego i jego rodziny biologicznej)²⁵⁶ oraz subsydiarność obowiązku alimentacyjnego²⁵⁷. Obie strony przysposobienia mogły żądać rozwiązania stosunku przez władzę opiekuńczą, o ile wystąpiły ważne powody. Po uzyskaniu pełnoletności przez przysposobionego stosunek mógł również ulec rozwiązaniu przez sąd lub, jak było przewidziane wcześniej w odniesieniu do kontraktu przysposobienia, w drodze zgodnego oświadczenia stron złożonego przed notariuszem (w formie aktu notarialnego). Rozwiązanie przysposobienia nie powodowało powrotu do poprzedniego nazwiska przysposobionego, chyba że któraś ze stron z ważnych powodów takiego skutku żądała (art. 70). W doktrynie podkreślano, że jedynym celem adopcji stało się zapewnienie dziecku rodziny²⁵⁸. Likwidacja w kodeksie ograniczeń adopcji – brak przesłanki wieku, określonej różnicy wieku między stronami, miała na celu realizację dobra dziecka. Wydaje się, że również w imię dobra dziecka umożliwiono adopcję dzieci pozostających pod władzą rodzicielską, nawet w sytuacji, gdy rodzice nie wyrażą na nią zgody, pod warunkiem, że zgodzi się na nią małoletni, który ukończył 13 lat, czyli taki, który nabył ograniczoną zdolność do czynności prawnych²⁵⁹. W końcu adopcję osób pełnoletnich uznano za niedopuszczalną, ponieważ nie zmierzała do zapewnienia im zastępczej rodziny²⁶⁰. Rozwiązania dotyczące nazwiska pozwalały na zatarcie śladów pochodzenia przysposobionego od kogoś innego niż przysposabiający²⁶¹. Ustawę krytykowano jednak, w związku z niedostatecznym stopniem ochrony dziecka w nowej rodzinie²⁶², koniecznością stosowania kodeksowej regulacji do adopcji pasierbów, pozostawieniem umownej formy rozwiązania przysposobienia oraz brakiem adopcji pełnej, a przynajmniej rozciągnięciem skutków istniejącego przysposobienia na zstępnych przysposobionego²⁶³ lub niewystarczająco jasną czy konsekwentną regulacją skutków przysposobienia będącą powodem dyskusji co do istnienia lub nieistnienia systemu adopcji pełnej²⁶⁴ oraz koniecznością wyrażenia zgody na przysposobienie nie przez rodzica, a przez przedstawiciela ustawowego dziecka²⁶⁵. Kontrowersje budziła kwestia możliwości adop-

256 Art. 21 prawa spadkowego, w: M. Grudziński i J. Ignatowicz (red.), *op. cit.*, s. 346. Autorzy komentarza byli zwolennikami tezy o istnieniu systemu adopcji pełnej na gruncie przepisów kodeksu z 1950 r. Teza ta została powtórzona w kolejnym wydaniu komentarza, z wskazaniem istnienia wyraźnych reminiscencji systemu adopcji niepełnej w przepisach dotyczących dziedziczenia. Por. S. Breyer, B. Dobrzański, S. Gross, M. Grudziński, J. Ignatowicz, A. Stelmachowski, Z. Wiszniewski, *Kodeks rodzinny. Komentarz. Praca zbiorowa pod red. M. Grudzińskiego i J. Ignatowicza, Warszawa 1959*, s. 570–573.

257 M. Grudziński i J. Ignatowicz (red.), *op. cit.*, s. 348–349.

258 Por. S. Breyer, B. Dobrzański, S. Gross, M. Grudziński, J. Ignatowicz, A. Stelmachowski, Z. Wiszniewski, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Praca zbiorowa pod red. B. Dobrzańskiego i J. Ignatowicza, Warszawa 1975*, s. 694.

259 S. Szer, *Prawo rodzinne, Warszawa 1956*, s. 224–225.

260 B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym i procesowym. Dokonania i skutki, Warszawa 1966*, s. 37.

261 S. Szer, *Prawo rodzinne, Warszawa 1956*, s. 227.

262 M. Rybicki, *op. cit.*, s. 197.

263 A. Wolter, *Kierunki zmian polskiego prawa rodzinnego, „Państwo i Prawo” 1958*, nr 8–9, s. 288–289.

264 S. Breyer, B. Dobrzański, S. Gross, M. Grudziński, J. Ignatowicz, A. Stelmachowski, Z. Wiszniewski, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Praca zbiorowa pod red. M. Grudzińskiego i J. Ignatowicza, Warszawa 1966*, s. 628.

265 B. Dobrzański, *Przysposobienie w projekcie kodeksu cywilnego, „Nowe Prawo” 1960*, nr 5, s. 650–654.

cji własnych dzieci pozamałżeńskich. Z jednej strony podkreślano, że jest ona niedopuszczalna, gdyż jej celem jest stworzenie stosunków rodzinnych między stronami, a stosunki te między rodzicem a dzieckiem już istnieją i nie ma potrzeby ich tworzyć²⁶⁶. Z drugiej strony podnoszono, że twierdzenie to jest słuszne, jednak nie odnosi się do przypadków przysposobienia własnych dzieci pozamałżeńskich, które nie zostały uznane lub których pochodzenie (ojcostwo) nie zostało ustalone przez sąd i w efekcie dzieci te nie zostały zrównane w prawach z dziećmi małżeńskimi²⁶⁷. Z. Ziemiński, pisząc zresztą o tzw. społecznych typach przysposobienia, wymieniał przysposobienia maskujące, w których wzgląd na ocenę ze strony otoczenia wymuszał przysposobienie, aby ukryć pewne anomalie życia rodzinnego, w tym adopcję legitymacyjną, czyli przysposobienie przez mężczyznę własnego dziecka pozamałżeńskiego jako dziecka cudzego, a obok niej – adopcję, która miała na celu osłonić kogoś przed konsekwencjami społecznymi pozamałżeńskiego macierzyństwa (np. adopcja pozamałżeńskiego dziecka córki)²⁶⁸. W efekcie Sąd Najwyższy w orzeczeniu z 30 marca 1962 r. zdecydował o niedopuszczalności przysposobienia własnego dziecka przez osobę, której ojcostwo zostało ustalone w sposób przewidziany przez prawo²⁶⁹. Ponadto umożliwiono stronom decydowanie jedynie w odniesieniu do wystąpienia dwóch skutków przysposobienia: dołączenia przez przysposobionego do nabytego w drodze przysposobienia nazwiska własnego, dotychczasowego nazwiska (art. 68 § 2) oraz wyłączeniu zastosowania art. 40 prawa o aktach stanu cywilnego dotyczącego ujawnienia przysposabiających jako rodziców w odpisach skróconych i wyciągach z aktu urodzenia, małżeństwa i zgonu dziecka²⁷⁰. Oceniając ustawę pod względem praktycznej użyteczności rozwiązań w niej zawartych, można twierdzić, że najistotniejszym skutkiem zerwania z kontraktową formą przysposobienia i wprowadzenia wszechznanego przez wnioskodawcę postępowania sądowego kończącego się wydaniem orzeczenia sądu opiekuńczego w sprawie było obniżenie kosztów postępowania²⁷¹ i wzrost ilości adopcji²⁷²:

266 S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1956, s. 226.

267 B. Dobrzański, *Komentarz do prawa rodzinnego*, Łódź 1947, s. 134–135; A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 125–129; M. Grudziński i J. Ignatowicz (red.), *op. cit.*, s. 352.

268 Z. Ziemiński, *Podłoże społeczne przysposobienia dziecka*, Warszawa 1956, s. 58–59.

269 III Cr 124/62, OSN 1962, poz. 47. Por. S. Breyer, B. Dobrzański, S. Gross, M. Grudziński, J. Ignatowicz, A. Stelmachowski, Z. Wiszniewski, *Kodeks rodzinny. Komentarz. Praca zbiorowa pod red. M. Grudzińskiego i J. Ignatowicza*, Warszawa 1975, s. 699.

270 B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym i procesowym. Dokonania i skutki*, Warszawa 1966, s. 37.

271 Również przez zwolnienie z opłat sądowych, na mocy art. 68 prawa o kosztach sądowych w sprawach cywilnych, za: S. Breyer, B. Dobrzański, S. Gross, M. Grudziński, J. Ignatowicz, A. Stelmachowski, Z. Wiszniewski, *Kodeks rodzinny. Komentarz. Praca zbiorowa pod red. M. Grudzińskiego i J. Ignatowicza*, Warszawa 1959, s. 569.

272 A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 90.

1946	1122 spraw w sądach, w tym 610 o zatwierdzenie i 512 o zezwolenie na przysposobienie
1947	2836 spraw w sądach, w tym 1238 o zatwierdzenie i 1598 o zezwolenie na przysposobienie
1948	5604 sprawy w sądach, w tym 2399 o zatwierdzenie i 3205 o zezwolenie na przysposobienie
1951	6258 wydanych orzeczeń
1952	6107 wydanych orzeczeń
1953	6508 wydanych orzeczeń
1954	6949 wydanych orzeczeń
1955	7310 wydanych orzeczeń

W powojennej rzeczywistości efektem wprowadzenia dekretu z 1946 r. były ułatwienia w dokonywaniu adopcji w porównaniu do poprzedniego stanu prawnego, wprowadzone celowo jako remedium na dużą liczbą sierot i rodziców, którzy stracili dzieci²⁷³. Jednocześnie, wzorowane na radzieckim²⁷⁴ oderwanie prawa rodzinnego, a w nim przysposobienia, od prawa cywilnego, które miało regulować tylko zagadnienia prawa majątkowego²⁷⁵, posłużyło również do zmiany jej postrzegania z instytucji rodzącej skutki na poły rodzinne, na poły majątkowe lub jedynie majątkowe na instytucję o charakterze rodzinnym, oderwaną od majątkowego charakteru. Jeszcze w pracach Wydziału Cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej z 1956 r. postulowano włączenie prawa rodzinnego do kodeksu cywilnego, między innymi, z powodów umieszczenia w kodeksie rodzinnym przepisów o stosunkach majątkowych, natomiast poza kodeksem rodzinnym – przepisów o charakterze niemajątkowym wiążących się w sposób zasadniczy z prawem rodzinnym oraz z racji braku uzasadnienia dla oderwania prawa spadkowego od prawa rodzinnego²⁷⁶. Stąd w projekcie kodeksu cywilnego z 1960 r.²⁷⁷ prawo rodzinne znalazło się w jego księdze

273 A. Lityński, O prawie i sądach początków Polski Ludowej, Białystok 1999, s. 222.

274 Por. A. Lityński, Historia prawa radzieckiego 1917–1991. Krótki kurs, „Miscellanea Historico-luridica”, Tom III, Białystok 2005, s. 164; Z. Radwański (red), Zielona księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2006, s. 29–31 – również na temat intencji włączenia prawa rodzinnego powtórnie do kodeksu cywilnego w III Rzeczypospolitej.

275 Na temat okoliczności i dyskusji dotyczącej zmiany systematyki polskiego prawa cywilnego: A. Lityński, O prawie i sądach początków Polski Ludowej, Białystok 1999, s. 232; *tenże*, Pół wieku kodyfikacji prawa w Polsce (1919–1969). Wybrane zagadnienia, Tychy 2001, s. 95.

276 A. Lityński, O prawie i sądach początków Polski Ludowej, Białystok 1999, s. 255–256; M. Kallas, A. Lityński, Historia ustroju i prawa Polski Ludowej, Warszawa 2003, s. 410–412.

277 Projekt kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1960.

czwartej, natomiast kolejne projekty z lat 1961²⁷⁸ i 1962²⁷⁹ już go nie zawierały. Propozycja regulacji przysposobienia znajdowała się w projekcie z 1960 r. w Dziale II, w art. 959–969. Co ciekawe, w art. 963 projektu zaproponowano, aby warunkiem przysposobienia było wyrażenie na nie zgody przez przysposabiane dziecko, które ukończyło 10 lat. W uzasadnieniu do projektu stwierdzono, że koncepcja włączenia prawa rodzinnego do kodeksu ma „tylko charakter roboczy”, a jej realizacja uzależniona jest od publicznej dyskusji. Wskazano w nim, że jedną z zasadniczych zmian, które miałyby być wprowadzone przepisami zawartymi w projekcie jest: „dopuszczenie tzw. adopcji pełnej, polegającej na całkowitym w zasadzie włączeniu osoby przysposobionej do rodziny przysposabiającego, a w konsekwencji – na zerwaniu związku z rodziną naturalną przysposobionego”. W tym czasie nadal istotne było upowszechnienie adopcji, o czym w odniesieniu do projektu pisał B. Dobrzański, wnioskując wprowadzenie zmian, które odpowiadałyby potrzebom społecznym i nie hamowały rozpowszechnienia przysposobienia, wskazując zresztą, że wprowadzenie *adoptio plena* oraz zgody *in blanco* rodziców biologicznych dziecka na adopcję mogłyby wywołać taki skutek²⁸⁰. W 1962 r. został opracowany odrębny projekt kodeksu rodzinnego i opiekuńczego²⁸¹, który stał się podstawą do przyjęcia następnej regulacji w 1964 r.²⁸² Jak podaje E. Kantowicz, na kształt zawartej w nim regulacji dotyczącej dzieci wpływ miała Deklaracja praw dziecka i w niej należy poszukiwać źródła zmian w polskim prawie rodzinnym²⁸³. W kodeksie rodzinnym i opiekuńczym z 1964 r. regulacja dotycząca przysposobienia umieszczona została w Dziale II, w art. 114–127²⁸⁴. Była ona rozwinięciem poprzedniego uregulowania

278 Projekt kodeksu cywilnego, Warszawa 1961. Projekt jest uzupełniony uzasadnieniem ogólnym, w którym, między innymi odniesiono się do kwestii braku objęcia kodeksem prawa rodzinnego. Paradoksalnie, z uzasadnienia odczytać można, że prawo rodzinne jest jednym z podstawowych działów prawa cywilnego, jest do niego tradycyjnie zaliczane (*ibidem*, s. 178) oraz dość kuriozalny argument (tzw. ogólnopolityczny) za wyłączeniem prawa rodzinnego z kodeksu cywilnego. Mianowicie: „zniesienie odrębności prawa rodzinnego, odrębności będącej u nas od 1950 roku faktem dokonany, obniżyłoby społeczną rangę tego działu ustawodawstwa nie przynosząc realnych korzyści” (*ibidem*, s. 189). Poza teźami o istnieniu tradycji odrębności prawa rodzinnego, deprecjonowania rangi społecznej prawa rodzinnego przez włączenie go do kc., niemożności umieszczenia w jednym akcie przepisów z zakresu prawa gospodarczego i rodzinnego (por. J. Winiarz, O potrzebie i kierunku reformy prawa rodzinnego RP, w: Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga poświęcona Tomaszowi Dybowskiemu, *Studia Iuridica* 1994, t. 21, s. 210–211) pojawiło się również twierdzenie odwrotne: umieszczenie prawa rodzinnego w odrębnym akcie prawnym i nadanie mu nazwy kodeksu miałyby nadać mu wyższą rangę, w: S. Grzybowski, Z problematyki uytuowania prawa rodzinnego w systemie prawa cywilnego (zagadnienia przepisów części ogólnej oraz oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński), w: Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga poświęcona Tomaszowi Dybowskiemu, *Studia Iuridica* 1994, t. 21, s. 201–202 oraz wyzwolić stosunki rodzinne „spod tak charakterystycznej dla prawa kapitalistycznego dominacji spraw majątkowych”, za: M. Rybicki, *op. cit.*, s. 197.

279 Projekt kodeksu cywilnego oraz przepisów wprowadzających, Warszawa 1962.

280 B. Dobrzański, Przesposobienie w projekcie kodeksu cywilnego, „Nowe Prawo”, 1960, nr 5, s. 639 i n.

281 Projekt kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz przepisów wprowadzających, Warszawa 1962.

282 Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz przepisy wprowadzające z 25 lutego 1964 r., Dz.U. Nr 9, poz. 59 i 60.

283 E. Kantowicz, Ochrona dziecka w świetle Konwencji praw dziecka, „Nowa Szkoła” 1991, nr 6, s. 336.

284 Pierwotny kształt tej nowej regulacji znalazł się w projekcie kodeksu cywilnego z 1960 r. w Tytule II, Rozdziale II, Dziale II, art. 109–119. Różnic względem przyjętej regulacji w projekcie było stosunkowo niewiele. W ustawie dodano (według numeracji przepisów z ustawy z 1964 r.) art. 119, 120, 122 § 3, 124 § 2 oraz 127. Obniżono też wiek przysposabianego z 14 na 13 lat, którego zgoda potrzebna jest na dokonanie przysposobienia (art. 118 § 1). Por. Projekt Kodeksu Rodzinnego i Opiekuńczego oraz Przepisów wprowadzających kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, Warszawa 1962, s. 23–25.

z 1950 r. Po pierwsze, rozszerzona została regulacja dotycząca nawiązania stosunku przysposobienia. Dochodziło ono do skutku w wyniku orzeczenia sądu opiekuńczego na żądanie przysposabiającego. Nie mogło być wydane po śmierci którejkolwiek ze stron (art. 117)²⁸⁵. Do przysposobienia wymagana była zgoda przysposobionego, jeśli skończył 13 lat i jego rodziców²⁸⁶. Wyrażenie przez nich zgody nie było konieczne, jeśli zostali pozbawieni władzy rodzicielskiej, byli nieznani lub porozumienie z nimi napotykało trudne do przewyciężenia przeszkody. Zgoda ojca nie była wymagana, jeśli jego ojcostwo zostało ustalone przez sąd i nie przyznano mu władzy rodzicielskiej. Rodzice mogli przed sądem opiekuńczym wyrazić zgodę na przysposobienie swego dziecka w przyszłości, bez wskazywania osoby przysposabiającego. Zgoda ta mogła być odwołana przez oświadczenie złożone przed sądem opiekuńczym złożone nie później niż przed rozpoczęciem sprawy o przysposobienie ich dziecka (art. 118). Wprowadzenie *novum*, jakim było przysposobienie anonimowe, miało zapobiec wymuszaniu świadczeń pieniężnych przez biologicznych rodziców od potencjalnych przysposabiających oraz szantażom dotyczącym zdradzenia dzieciom nieświadomym swego biologicznego pochodzenia tajemnicy przysposobienia przez rodziców biologicznych²⁸⁷. Ponadto sensu wprowadzenia blankietowej zgody na przysposobienie upatrywano w chęci wczesnego wyjaśnienia sytuacji dziecka, zwłaszcza gdy znajdowało się ono w domu dziecka oraz eliminacji możliwości kontaktów między przysposabiającym i przysposobianym z biologicznymi rodzicami przysposobianego²⁸⁸. Na podstawie art. 120, zgoda na przysposobienie nie mogła zostać wyrażona wcześniej niż po upływie miesiąca od urodzenia się dziecka. Ten nowy przepis miał zapobiegać podejmowaniu nieprzemyślanych decyzji przez z reguły niezamężne matki zaraz po porodzie²⁸⁹. Do adopcji dziecka pozostającego pod opieką potrzebna była zgoda jego opiekuna, jednak sąd opiekuńczy, biorąc pod uwagę szczególne okoliczności oraz dobro dziecka, mógł orzec o przysposobieniu bez jego zgody (art. 119).

Niezmienione pozostały wymagania, jakie powinny być spełnione przez strony przysposobienia. Ponownie przyjęto regułę, że przysposobić można jedynie osobę

285 Zgodnie z orzeczeniem SN z dnia 30 września 1952 r., C 1513/52, OSNCK 1954, nr 1, poz. 5.

286 Co do źródła uprawnienia do wyrażenia zgody przez rodziców oraz charakteru prawnego zgody zob. E. Budna, W sprawie charakteru prawnego zgody rodziców na przysposobienie anonimowe dziecka, "Przebieg Sądowy" 1996, z. 3, s. 44 i n. oraz literaturę tam powołaną; J. Panowicz-Lipska, Zgoda na przysposobienie, "Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1985, nr 1, s. 51 i n.; M. Goettel, W sprawie charakteru prawnego zgody rodziców na przysposobienie, "Nowe Prawo" 1990, nr 1/3, s. 54–59; U. Maziarzewska-Leszczyna, Charakter prawny zgody rodziców na przysposobienie dziecka, "Acta Universitatis Wratislaviensis", No 1194, Przebieg Prawa i Administracji XXVII, 1991, s. 141–150.

287 Za: B. Dobrzański, Przysposobienie, Katowice 1965/66, s. 14–15 i *tenże*, Jakie zmiany wprowadzi Kodeks rodzinny i opiekuńczy? (dokończenie), "Palestra" 1964, nr 6, s. 18; B. Walaszek, Zarys prawa rodzinnego i opiekuńczego, Warszawa 1971, s. 182.

288 Por. S. Breyer, B. Dobrzański, S. Gross, M. Grudziński, J. Ignatowicz, A. Stelmachowski, Z. Wiszniewski, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Praca zbiorowa pod red. M. Grudzińskiego i J. Ignatowicza, Warszawa 1966, s. 649–650.

289 Por. B. Dobrzański, Przysposobienie, Katowice 1965/66, s. 13.

małoletnią i tylko dla jej dobra, jednak niedopuszczalne było przysposobienie własnego dziecka, zwłaszcza przez osobę, której ojcostwo było ustalone przez sąd²⁹⁰, dyskusyjna natomiast była możliwość adopcji rodzeństwa i własnych wnuków²⁹¹. Pozostawiono również przesłankę pełnej zdolności do czynności prawnych po stronie przysposabiającego oraz przesłankę istnienia odpowiedniej różnicy wieku między stronami przysposobienia (art. 114). W świetle postanowienia SN z dnia 29 listopada 1972 r., różnica ta powinna być jak najbardziej zbliżona do występującej w rodzinach naturalnych, a przysposobienie przez osoby starsze jest o tyle uzasadnione, o ile już wcześniej między nimi a przysposobianym zostały nawiązane więzy uczuciowe²⁹². Ponadto w wyroku z 8 sierpnia 1967 r.²⁹³ sąd uznał, że znaczna różnica wieku między stronami nie stanowi sama z siebie przeszkody w przysposobieniu, a w postanowieniu z dnia 22 czerwca 1972 r.²⁹⁴, że odpowiednia jest różnica wieku 13 lat między nimi. Stosowanie tego przepisu skutkowało orzekaniem adopcji w stosunku do osób, między którymi istniała duża różnica wieku, a w opinii pracowników placówek opiekuńczych, nie powinna wynosić więcej niż 40 lat²⁹⁵. Przysposabiać mogły osoby, które ukończyły 18 lat, bez względu na płeć, jednak, jak zauważył A. Stelmachowski, wątpliwe było orzekanie przysposobienia przez osoby, które z racji wieku nie były zdolne do zawarcia małżeństwa, a tę zdolność mężczyzna nabywał w wieku 21 lat²⁹⁶. W praktyce zresztą najczęstsze były przysposobienia przez małżonków; przysposobienia przez pojedyncze osoby dotyczyły najczęściej dzieci małżonków adoptujących rodziców – zarazem takie adopcje były najbardziej pożądane. Według badań przeprowadzonych przez Ośrodek Adopcyjny TPD w Warszawie w 1963 r., na 200 przypadków adopcji tylko 5 było dokonanych przez poje-

290 Orzeczenie SN z dnia 30 marca 1962 r., III CR 124/62, OSNC 1962, nr 2, poz. 47.

291 Por. B. Dobrzański, *Przysposobienie*, Katowice 1965/66, s. 6–7; S. Breyer, B. Dobrzański, S. Gross, M. Grudziński, J. Ignatowicz, A. Stelmachowski, Z. Wiszniewski, *Kodeks rodzinny. Komentarz. Praca zbiorowa pod red. M. Grudzińskiego i J. Ignatowicza*, Warszawa 1959, s. 583; S. Breyer, B. Dobrzański, S. Gross, M. Grudziński, J. Ignatowicz, A. Stelmachowski, Z. Wiszniewski, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Praca zbiorowa pod red. M. Grudzińskiego i J. Ignatowicza*, Warszawa 1966, s. 632–634.

292 III CRN 284/72 (niepubl.), Lex nr 7190, za: E. Holewińska–Łapińska, *Prawne przesłanki kwalifikowania „rodziców adopcyjnych” a praktyka sądowa w sprawach o przysposobienie*, w: K. Ostrowska, E. Milewska (red.), *Adopcja. Teoria i praktyka*, Warszawa 1999, s. 44.

293 I CR 120/67, OSNC 1968, nr 12, poz. 210.

294 III CRN 133/72, OSP 1972, nr 6, poz. 123.

295 Por. E. Holewińska–Łapińska, *Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci a stan prawny obowiązujący w Polsce*, w: M. Safjan (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne*, Warszawa 1994, s. 45 za: B. Passini, *Zastępcze środowisko rodzinne – ich miejsce w systemie opieki nad dzieckiem*, „Praca Socjalna” 1992, nr 3, s. 18.

296 Por. I. Bielicka, A. Stelmachowski, E. Sztekiel, *O przysposobieniu (adopcji) dzieci mówią: lekarz, działacz społeczny, prawnik*, Warszawa 1966, s. 82; S. Breyer, B. Dobrzański, S. Gross, M. Grudziński, J. Ignatowicz, A. Stelmachowski, Z. Wiszniewski, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Praca zbiorowa pod red. M. Grudzińskiego i J. Ignatowicza*, Warszawa 1966, s. 634–635. Obecnie o minimalnym wieku 21 lat w odniesieniu do przysposabiającego można mówić w związku z postanowieniem Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci. Por. E. Holewińska–Łapińska, *Prawne przesłanki kwalifikowania „rodziców adopcyjnych” a praktyka sądowa w sprawach o przysposobienie*, w: K. Ostrowska, E. Milewska (red.), *op. cit.*, s. 43; J. Gajda, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2002, s. 447.

dynczą osobę, a w każdym z tych przypadków przysposabiającym była kobieta²⁹⁷. W ustawie znalazła się także regulacja dotycząca przysposobienia wspólnego; dodatkowo rozciągnięto je na sytuację, kiedy osoba przysposobiona przez jednego z małżonków następnie jest przysposobiona przez drugiego małżonka (art. 115)²⁹⁸. W art. 116 pozostawiono również wymóg uzyskania zgody współmałżonka na adopcję dziecka i przesłanki zwolnienia z obowiązku uzyskania takiej zgody (brak pełnej zdolności do czynności prawnych, wystąpienie trudnych do przewyżczenia przeszkód w porozumieniu się z nim). Ponadto zostały szeroko uregulowane skutki przysposobienia, wprowadzono również możliwość wystąpienia dwojakich jego skutków. W myśl art. 121, przysposobienie powodowało powstanie między jego stronami stosunku jak²⁹⁹ między rodzicami a dziećmi. W związku z tym przysposobiony nabywał prawa i obowiązki wynikające z pokrewieństwa z krewnymi przysposabiającego, a ustawały jego prawa i obowiązki wynikające z pokrewieństwa ze swoją naturalną rodziną oraz prawa i obowiązki jego naturalnych krewnych względem niego, z wyjątkiem sytuacji, gdy dziecko małżonka zostało przysposobione przez drugiego małżonka. Wówczas te prawa i obowiązki istniały tak względem pierwszego z małżonków, jak jego krewnych. W wyniku przysposobienia ustawała również dotychczasowa władza rodzicielska lub opieka nad przysposobionym, z wyjątkiem wskazanego już przysposobienia dziecka małżonka przez drugiego współmałżonka, kiedy to władza rodzicielska przysługiwała obojgu małżonkom wspólnie (art. 123). Ponadto przysposobiony otrzymywał nazwisko przysposabiającego. Jeśli został przysposobiony w wyniku adopcji wspólnej lub jeśli był dzieckiem małżonka przysposobionym przez drugiego małżonka – otrzymywał nazwisko, które nosiły lub nosiłyby dzieci urodzone z tego małżeństwa. Sąd opiekuńczy w orzeczeniu swym decydował, na żądanie przysposobionego i za zgodą przysposabiającego, że przysposobiony będzie nosił nazwisko złożone z jego dotychczasowego nazwiska i nazwiska przysposabiającego. Rozstrzygał również, który człon nazwiska, jeśli po którejś ze stron występowały nazwiska złożone, wchodzić będzie w skład nazwiska przysposobionego. Sąd mógł również w orzeczeniu o przysposobieniu zdecydować o zmianie imienia lub imion przysposobionego, następowało to tylko za jego zgodą, jeśli ukończył 13 lat (art. 122). Na podstawie art. 124 przysposabiający mógł jednak

297 Por. A. Zieliński, *O nowym kodeksie rodzinnym i opiekuńczym*, Warszawa 1965, s. 51–52, 75. Ta tendencja zdawała się utrzymywać i w późniejszym czasie, jak wynika z danych dotyczących Ośrodka Adopcyjno–Opiekuńczego w Rzeszowie z lat 1994–1998: chętnych do adopcji pojedynczych osób zgłosiło się w tym czasie 11, w tym ani jeden mężczyzna. Za: D. Dominik, *Kandydaci na rodziców adopcyjnych w Ośrodku Adopcyjno–Opiekuńczym w Rzeszowie*, w: K. Ostrowska, E. Milewska (red.), *op. cit.*, s. 96.

298 Por. orzeczenie SN z dnia 15 października 1954 r., I CR 1189/54, OSNCK 1954, nr 1, poz 23.

299 Według K. Bielawskiej–Jackowskiej (Nowe elementy przysposobienia w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, „Palestra” 1968, nr 4, s. 29–30), sytuacja przysposobionego nie różniła się w zasadzie od sytuacji dziecka biologicznego rodziców, oprócz możliwości zachowania przez przysposobionego za zgodą przysposabiającego swojego dotychczasowego nazwiska poprzez dołączenie go do nazwiska przysposabiającego lub jego małżonka oraz tego że przysposobiony, który w chwili jego dokonania miał ukończone 13 lat mógł sprzeciwić się nadaniu mu przez przysposabiającego nowego imienia oraz wzmiankę o przysposobieniu w odpisie zupełnym aktu urodzenia przysposobionego.

żądać, w przypadku wyrażenia na to zgody przez wszystkie osoby, których zgoda była potrzebna do nawiązania stosunku przysposobienia, aby sąd orzekł o bardziej ograniczonym zakresie skutków. Polegały one wyłącznie na powstaniu stosunku między przysposabiającym a przysposobionym i jego zstępnymi. Zgody odnośnie do ograniczenia skutków przysposobienia nie musieli wyrazić rodzice, którzy wyrazili zgodę na przysposobienie dziecka bez wskazania osoby przysposabiającego. Zmienione zostały przepisy dotyczące rozwiązania stosunku przysposobienia. Po pierwsze, nie było ono dopuszczalne, jeśli wskutek niego miałyby ucierpieć dobro małoletniego dziecka. Zresztą, jak już wcześniej podnosił B. Dobrzański, z orzecznictwa Sądu Najwyższego wynikało traktowanie dobra dziecka jako przesłanki wyłączającej rozwiązanie wówczas jeszcze niepełnego przysposobienia³⁰⁰. Rozwiązania przysposobienia mogły z ważnych powodów żądać obie strony, na podstawie art. 125 § 1, i prokurator, na podstawie art. 127. Według informacji zaprezentowanych przez A. Strzembosza, za ważne powody w sprawach o rozwiązanie przysposobienia uznawane były: nawiązanie przez przysposobionego trwałych kontaktów z biologicznymi rodzicami lub rodzeństwem, niewłaściwe zachowanie przysposobionego, a w szczególności popełnienie przestępstwa na szkodę przysposabiających lub innych osób, jego pasożytniczy tryb życia oraz trudności wychowawcze, a ponadto przewlekła choroba przysposobionego, jego niedorozwój umysłowy, rozwód przysposabiającego z matką przysposobionego dziecka, zawiniony przez przysposabiającego brak pieczy nad przysposobionym oraz konflikt stron na tle braku akceptacji przysposobienia w rodzinie przysposabiających³⁰¹. Sąd, orzekając rozwiązanie stosunku przysposobienia, mógł, biorąc pod uwagę okoliczności, utrzymać wynikające z tego stosunku obowiązki alimentacyjne. Niedopuszczalne było rozwiązanie stosunku przysposobienia po śmierci którejś z jego stron, chyba że przysposabiający zmarł po wystąpieniu z żądaniem jego rozwiązania. Wtedy na jego miejsce w procesie wstępował kurator ustanowiony przez sąd (art. 125). Skutki przysposobienia

300 B. Dobrzański, *Przysposobienie*, Katowice 1965/66, s. 32–41. Por. orzeczenie SN z dnia 2 lipca 1953 r., I C 464/53, Zb. O. 1954, poz. 23; uchwała SN z dnia 25 września 1955 r., I Co 24/59, OSPIKA 1960, nr 4, poz. 111, orzeczenie SN z dnia 13 września 1956 r., III CR 201/58, „Państwo i Prawo” 1959, nr 7, s. 167.

301 A. Strzembosz, *op. cit.*, s. 274–275. W kwestii możliwości uznania dobra dziecka za ważny powód por. S. Grzybowski, „Ważne powody” jako przesłanka rozwiązania stosunku przysposobienia, „Państwo i Prawo” 1979, z. 6, s. 15–16. Zob. ponadto B. Walaszek, *Rozwiązanie przysposobienia w polskim kodeksie rodzinnym i opiekuńczym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym*, „Studia Cywilistyczne”, 1966, t. 7, s. 107–118 oraz: orzeczenie SN z dnia 18 czerwca 1956 r., OSPIKA 1958, poz. 21; orzeczenie SN z dnia 13 listopada 1958 r., „Państwo i Prawo” 1959, nr 7, s. 167; orzeczenie SN z dnia 16 maja 1958 r., I CR 529/57, OSNCK 1960, nr 1, poz. 11; orzeczenie SN z dnia 2 marca 1955 r., II CR 1749/55, OSNCK 1956, nr 2, poz. 36; orzeczenie SN z dnia 20 października 1961 r., „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1962, nr 3, s. 387; uchwała SN z dnia 25 września 1959 r., I Co 24/59, OSNCK 1960, nr 3, poz. 85; wyrok SN z dnia 17 grudnia 1965 r., I CR 309/65, OSNCP 1966/7–8/132; orzeczenie SN z dnia 5 lutego 1966 r., II CR 473/65, OSP 1966, nr 11, poz. 249; wyrok SN z dnia 28 października 1969 r., II CR 439/69, OSP 1970, nr 4, poz. 91; wyrok SN z dnia 16 listopada 1966 r., I CR 385/5/86, OSP 1968/5/86; wyrok SN z dnia 16 lutego 1976 r., IV CR 10/76, OSNC 1976/12/266, a w odniesieniu do winy strony: orzeczenie SN z dnia 16 maja 1958 r., I CR 529/57, OSNCK 1960, nr 1, poz. 11; wyrok SN z dnia 2 czerwca 1966 r., II CR 167/66, OSNC 1967/3/55; orzeczenie SN z dnia 23 stycznia 1962 r., „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1963, nr 1, s. 344; wyrok SN z dnia 20 września 1973 r., II CR 462/73, OSNC 1974/5/100; orzeczenie SN z dnia 2 czerwca 1953 r., I C 464/53, OSNCK 1954/1/23.

ustawały z chwilą rozwiązania stosunku między stronami. Jeśli nastąpiło ono po śmierci przysposabiającego, skutki przysposobienia ustawały z chwilą jego śmierci. Mimo ustania skutków przysposobienia, przysposobiony zachowywał nabyte przez siebie nazwisko. Jednak sąd mógł w orzeczeniu o rozwiązaniu stosunku przysposobienia postanowić, jeśli zachodziły ważne powody i na wniosek jednej ze stron, o powrocie przysposobionego do swojego pierwotnego nazwiska (art. 126). Choć w doktrynie można się spotkać z opinią, że „przysposobienie niepełne wpasowane było w system adopcji socjalistycznej”³⁰², najważniejszą zmianą, jaką wprowadzono przepisami kodeksu, było wprowadzenie przysposobienia pełnego jako postaci przysposobienia podstawowej, przy jednoczesnym pozostawieniu jedynej dotąd prawem uregulowanej adopcji niepełnej. Tak widział znaczenie zmian w zakresie regulacji B. Dobrzański, twierząc, za projektem kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 1962 r., że: „brak adopcji pełnej był od dawna uważany za dotkliwą wadę naszego systemu prawnego, ponieważ przysposabiający często pragną, ażeby dziecko przysposobione uchodziło za ich własne dziecko ze wszystkimi skutkami wynikającymi z więzów krwi”³⁰³. Był on zresztą orędownikiem całkowitej rezygnacji z przysposobienia niepełnego w imię zmniejszenia możliwości handlu dziećmi i popularyzacji prawa, nazywał je resztką formy kontraktowej adopcji³⁰⁴. Ponadto, w przeciwieństwie do wcześniejszej regulacji, rodzicom zostało przyznane osobiste prawo do wyrażenia zgody na adopcję, bez względu na zawieszenie władzy rodzicielskiej lub jej brak z racji ograniczonej zdolności do czynności prawnych³⁰⁵. W ustawie nie uwzględniono zakazu adopcji krewnych (w szczególności dyskusyjna była kwestia adopcji między rodzeństwem³⁰⁶), także, dopuszczalności adopcji własnego dziecka³⁰⁷, co wynikało raczej z przyjęcia założenia o istnieniu innych środków prawnej regulacji stosunków między rodzicami a dziećmi³⁰⁸ lub bardziej współcześnie podkreślanego stanowiska o braku wpływu adopcji dziecka nieślubnego na jego sytu-

302 Za: B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym i procesowym. Dokonania i skutki*, Warszawa 1966, s. 37.

303 B. Dobrzański, *Przysposobienie*, Katowice 1965/66, s. 5. Również za najważniejszą zmianę uważała wprowadzenie przysposobienia pełnego K. Bielawska-Jackowska, *op. cit.*, s. 29, 34.

304 B. Dobrzański, Na marginesie projektu kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, „*Nowe Prawo*” 1963, nr 3, s. 346–347, ale również w: *Przysposobienie*, Katowice 1965/66 oraz w: *Przysposobienie w projekcie kodeksu cywilnego*, „*Nowe Prawo*”, 1960, nr 5 (167).

305 K. Bielawska-Jackowska, *op. cit.*, s. 34.

306 Por. A. Zieliński, *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*, Warszawa 1975, s. 237 i przeciwie – S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966, s. 293; B. Walaszek, *Zarys prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Warszawa 1971, s. 187.

307 Por. S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966, s. 292 w związku z orzeczeniem SN z dnia 30 marca 1962 r., III CR 124/62, OSNC 1962, nr 2, poz. 47. Chyba że w drodze ponownego przysposobienia po śmierci poprzedniego przysposabiającego. Por. uchwała składu 7 sędziów SN z dnia 17 marca 1969 r., III CZP 126/68, OSNCP 1969, nr 12, poz. 209.

308 Por. I. Bielicka, A. Stelmachowski, E. Sztekiel, O przysposobieniu (adopcji) dzieci mówią: lekarz, działacz społeczny, prawnik, Warszawa 1966, s. 85–86 i 92–93. Jednak B. Walaszek, *Zarys prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Warszawa 1971, s. 183–186 uznawał niedopuszczalność przysposobienia dziecka przez rodzica, który je uznał lub którego ojcostwo (macierzyństwo) zostało ustalone przez sąd, natomiast nie widział przeszkód dla przysposobienia własnego dziecka nieślubnego.

cję prawną, przy równouprawnieniu wszystkich dzieci³⁰⁹. Ponadto chwalono rezygnację z ostatniego reliktu kontraktowej formy przysposobienia³¹⁰. Według B. Walaszka, regulacja stanowiła odzwierciedlenie chęci ustawodawcy realizacji dobra dziecka, o czym świadczyły przepisy dotyczące przesłanek przysposobienia (art. 114), wszczęcia postępowania i orzeczenia sądu (art. 117), skutków przysposobienia (art. 121) oraz jego rozwiązania (art. 125 § 1)³¹¹. Wprowadzenie zgody blankietowej miało swoje plusy, chociażby w postaci przyspieszenia postępowania. Jednak, jak stwierdził B. Walaszek³¹², a za nim A. Szpunar³¹³, mogło wpłynąć demoralizująco na stosunki rodzinne. Oznaczało to, że wyrażenie zgody skutkujące zrzeczeniem się dziecka mogło być traktowane jako korzystne z punktu widzenia dziecka i jego dobra, jeśli zostało przysposobione, a nie pozostawione w placówce opiekuńczej i jeśli przysposobienie nie zostało rozwiązane, w szczególności w przypadkach, gdy motywacją wyrażenia zgody *in blanco* były okoliczności istniejące po stronie rodzica, które faktycznie uniemożliwiały mu wykonywanie opieki nad dzieckiem.

Pierwotny tekst ustawy został zmieniony po raz pierwszy w 1975 r.³¹⁴ W rezultacie całościowej oceny dotychczasowego funkcjonowania ustawy przez komisję sejmową z okazji 10-lecia jej obowiązywania³¹⁵. Do art. 118 dotyczącego wskazania osób, których zgoda była konieczna do dokonania przysposobienia, dodany został dodatkowy paragraf. Przyjęto w nim, że sąd opiekuńczy mógł w wyjątkowych wypadkach orzec o przysposobieniu, nie żądając zgody przysposobianego, jeżeli z oceny stosunku między nim a przysposabiającym wynikało, że uważał się on za dziecko przysposabiającego i kiedy, w ocenie sądu, takie żądanie byłoby sprzeczne z dobrem przysposobianego – zatem zakładając, że zachowanie tajemnicy adopcji wobec przysposobianego dziecka jest w jego interesie, czyli stanowi element jego dobra³¹⁶. Ponieważ zgoda taka była wymagana w przypadku, gdy przysposobiany ukończył 13 lat, wobec tego przyjęć można, że przepis ten miał mieć zastosowanie do sytuacji, gdy wychowywał się on od dawna w domu przysposabiającego, pozostawiając

309 E. Holewińska–Łapińska, Prawne przesłanki kwalifikowania „rodziców adopcyjnych” a praktyka sądowa w sprawach o przysposobienie, w: K. Ostrowska, E. Milewska (red.), *op. cit.*, s. 43.

310 S. Szer, Pokrewieństwo i opieka w świetle kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, „Państwo i Prawo” 1964, z. 8–9, s. 237.

311 B. Walaszek, *Zarys prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Warszawa 1971, s. 180–181.

312 B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym. Dokonanie i skutki*, Warszawa 1966, s. 177–178.

313 A. Szpunar, Recenzja książki B. Walaszka, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym. Dokonanie i skutki*, Warszawa 1966; „Nowe Prawo” 1967, nr 2, s. 269.

314 Ustawą z dnia 19 grudnia 1975 r. o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz.U. Nr 45, poz. 234.

315 Por. J.St. Piątowski, *Zmiany w prawie rodzinnym*, „Państwo i Prawo” 1976, nr 4, s. 32–33; J. Ignatowicz, *Doniesienie zmiany w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym*, „Nowe Prawo” 1976, nr 4, s. 543–545.

316 Por. uwagi na ten temat zasięgania opinii dziecka odnośnie do przysposobienia na gruncie postanowień Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci, E. Holewińska–Łapińska, *Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci a stan prawny obowiązujący w Polsce*, w: M. Safjan (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne*, Warszawa 1994, s. 47.

stając w przekonaniu, że jest jego dzieckiem³¹⁷. Zmieniona została również treść art. 124 dotyczącego ograniczenia skutków przysposobienia. Uchylona została regulacja zawarta w § 2, dotycząca braku konieczności uzyskania zgody rodziców, którzy zgodzili się na przysposobienie bez wskazania osoby przysposabiającego. W jej miejsce wprowadzono przepis o niedopuszczalności ograniczenia skutków przysposobienia w wypadku, gdy rodzice przysposobionego wyrazili przed sądem opiekuńczym zgodę na przysposobienie ich dziecka bez wskazania osoby przysposabiającego. Ponadto dodany został kolejny paragraf, z którego wynikało, że sąd opiekuńczy mógł, na żądanie przysposabiającego i za zgodą osób, których zgoda była potrzebna do nawiązania stosunku przysposobienia, w okresie małoletności przysposobionego rozszerzyć skutki orzeczonego już na podstawie art. 124 przysposobienia. Dodano również przepis art. 124¹, w którym przewidziano, że w wypadku, gdy rodzice przysposobianego wyrazili zgodę na jego przysposobienie bez wskazania osoby przysposabiającego, nie było dopuszczalne ani uznanie przysposobionego, ani sądowe ustalenie jego pochodzenia³¹⁸. Do części ustawy dotyczącej rozwiązania stosunku przysposobienia dodano art. 125¹. Na tej podstawie niedopuszczalne było rozwiązanie takiego stosunku, jeśli na jego nawiązanie zgodzili się rodzice dziecka, nie wskazując osoby przysposabiającego³¹⁹, co oznaczało wprowadzenie trzeciego, całkowitego rodzaju przysposobienia (*adoptio plenissima* lub *adoptio tota* – przysposobienie pełne nieodwołalne, całkowite, anonimowe, nierozwiązywalne, nierozzerwalne, *in blanco*, blankietowe). Termin „przysposobienie całkowite” został przyjęty w doktrynie za sprawą S. Grzybowskiego³²⁰. Obok traktowania go jako jeden z trzech rodzajów przysposobienia – obok pełnego i niepełnego³²¹ – w doktrynie uważa się je za szczególną odmianę przysposobienia pełnego, a nie odrębny rodzaj przysposobienia³²². W kontekście jego wprowadzenia podnoszono w doktrynie zbyt wąskie

317 J. St. Piątkowski, Zmiany w prawie rodzinnym, „Państwo i Prawo” 1976, nr 4, s. 45–46; J. Ignatowicz, Doniesie zmiany w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, „Nowe Prawo” 1976, nr 4, s. 555.

318 Por. rozważania w: E. Wiśniowska, Przysposobienie anonimowe a zakaz ustalania pokrewieństwa przysposobionego, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 665, Przegląd Prawa i Administracji XVIII, 1984, s. 113–121, w tym dotyczące niedopuszczalności ustalania macierzyństwa. Por. uchwałę 7 sędziów z dnia 20 marca 1976 r., III CZP 77/75, OSNCP 1976, nr 9, poz. 185 („orzeczenie pełnego przysposobienia dziecka nie stoi na przeszkodzie ustaleniu ojcostwa. Nie dotyczy to przewidzianego w art. 124¹ kro wypadku, gdy rodzice wyrazili zgodę na przysposobienie bez wskazania osoby przysposabiającego”), wyrok SN z dnia 21 lutego 1973 r., III CRN 332/72, OSNC 1973, nr 12, poz. 224 („orzeczenie pełnego przysposobienia dziecka pozamałżeńskiego nie stoi na przeszkodzie żądaniu przez matkę dziecka ustalenia ojcostwa tego dziecka”) z głosem B. Dobrzańskiego i z głosem E. Holewińskiej-Łapińskiej, „Nowe Prawo” 1974, nr 5, s. 670–678; J. St. Piątkowski, Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (za 1976 rok), „Nowe Prawo” 1977, nr 5, s. 689.

319 Według wyroku SN z dnia 17 listopada 1976 r., I CR 391/76 (niepubl.), Lex nr 7877, wyłączona jest dopuszczalność rozwiązania takiego przysposobienia, bez względu na przyczynę oraz K. Wojnarowicz, Kilka uwag dla praktyki na tle stosowania art. 125¹ kro, „Problemy Praworządności” 1979, nr 11, s. 23–25, również w sprawie, w której wbrew tej regulacji, przysposobienie powinno, zdaniem autorki, zostać rozwiązane.

320 S. Grzybowski, Przysposobienie całkowite, „Państwo i Prawo” 1979, nr 2, s. 38–48 oraz Prawo rodzinne. Zarys wykładu, Warszawa 1982, s. 204.

321 Por. J. Gajda, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz, Warszawa 2002, s. 440; E. Płonka, Przysposobienie całkowite w prawie polskim, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 798, Prawo CXXXII, Wrocław 1986, s. 3 i 117 i n.

322 Por. J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem pod red. J. Pietrzykowskiego, Warszawa 1990, s. 491; H. Ciepła, B. Czech, T. Domińczyk, S. Kalus, K. Piasecki,

ujęcie treściowe art. 15 § 1 kodeksu dotyczącego niedopuszczalności zawarcia związku małżeńskiego między przysposabiającym a przysposobionym³²³. Wbrew postulatowi doktryny, nierozwiązywalność przysposobienia przyjęto tylko w sytuacji wyrażenia na nie przez rodziców zgody *in blanco*, wzmacniając je jeszcze w drodze wprowadzenia jego całkowitej tajemnicy³²⁴. Jednak, co należy zauważyć, w doktrynie pojawiały się również postulaty odwrotne – o potrzebie rozwiązywalności przysposobienia, gdyż nie jej brak, a właściwie układające się między stronami relacje są gwarantem trwałości tego stosunku³²⁵. Według J. Ignatowicza, rozszerzenie nierozwiązywalności na wszystkie przysposobienia pełne byłoby możliwe, gdyby w ustawie znajdował się wymóg wychowywania przysposobianego przez przysposabiającego przez jakiś czas lub też wcześniejszego poznania się stron³²⁶. Jednak w ten sposób stworzone zostały podstawy do twierdzenia, że adopcja jest sposobem trwałej i definitywnej zmiany sytuacji rodzinnej dziecka i że powoduje powstanie stabilnych stosunków rodzinnych³²⁷, szczególnie zresztą w przypadku przysposobienia całkowitego, które traktowano jako zasadnicze³²⁸. Wskazywano jednak, że adopcja spełnia również rolę środka pomocy sierotom społecznym oraz dowartościowania istniejących już, faktycznych relacji rodzinnych (adopcje pasierbów)³²⁹. Krytyce poddano przepisy dotyczące tajemnicy przysposobienia, sprzeczne z prawem poznania przez dziecko swojej tożsamości³³⁰ oraz to, że dziecko, które nie ukończyło 13 lat, a jest świadome swojej sytuacji rodzinnej, nie może wyrazić zgody na adopcję oraz zmianę nazwiska jako jej konsekwencję³³¹. Postulowano usprawienie postępowania adopcyjnego, wprowadzenie zasadniczych zmian, jak limity czasowe ograniczenia władzy rodzicielskiej, rozwiązania, które pozwolą na pozbawienie praw rodzicielskich rodziców, którzy nie wykonują swych obowiązków przez okres 6 miesięcy lub na orzeczenie adopcji bez zgody rodziców, którzy nie

M. Sychowicz, Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem pod redakcją K. Piaseckiego, Warszawa 2000, s. 633; T. Smoczyński, Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 1997, s. 177.

323 J. Winiarz, O potrzebie i kierunku reformy prawa rodzinnego RP, w: Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga poświęcona Tomaszowi Dybowskiemu, *Studia Iuridica* 1994, t. XXI, s. 213.

324 J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem pod red. J. Pietrzykowskiego, Warszawa 1990, s. 473.

325 Por. K. Policiewicz, Rozwiązanie adopcji, „Gazeta Prawnicza” 1986, nr 19.

326 J. Ignatowicz, Doniesie zmiany w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, „Nowe Prawo” 1976, nr 4, s. 554–555.

327 M. Saffan, Osamotnione dzieci. Rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka, Warszawa 1983, s. 14–15 i 21.

328 Zasadniczą postacią przysposobienia nazwał je J. Ignatowicz, w: J. St. Piątkowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńczego, Część 1, Wrocław–Warszawa–Kraków 1985, s. 926.

329 Por. J. Panowicz–Lipska, Przystosowanie. Zagadnienia wybrane, w: T. Smoczyński (red.), Rodzina w świetle prawa i polityki społecznej, Poznań 1990, s. 61–62. Autorka wskazuje, że z racji na duży procent (około 40%) przysposobień pasierbów, jej zasadniczy cel ustawodawczy, jakim jest stworzenie dziecku zastępczego środowiska rodzinnego, nie jest w pełni realizowany.

330 T. Smoczyński, Pojęcie i status osobowy dziecka w świetle konwencji praw dziecka i prawa polskiego, „Państwo i Prawo” 1991, z. 4, s. 52–53. Choć zatarcie śladów pochodzenia dziecka miało być oznaką większego związania dziecka z rodziną przysposabiającą. Por. J. St. Piątkowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńczego, Część 1, Wrocław–Warszawa–Kraków 1985, s. 926 i n.

331 Wokół praw dziecka, Cz. I, Raporty, Ekspertyzy, Opinie, Warszawa 1993, s. 8–11 i 18.

sprawują opieki/pieczy nad dzieckiem przez określony okres czasu³³², limit czasowy dotyczący dopuszczalności odwołania zgody na przysposobienie przez rodziców³³³, rozszerzenie katalogu przyczyn, dla których przysposobienie może być orzeczone bez takiej zgody. E. Holewińska-Łapińska sugerowała rozważenie dopuszczalności takiego orzeczenia w wyjątkowych przypadkach, gdy rodzic bez uzasadnionych przyczyn nie mieszkał z dzieckiem, nie przyczynił się do jego wychowania, nie okazywał mu troski i nie interesował się jego losem – bez względu na to, czy rodzic taki został pozbawiony władzy rodzicielskiej, czy też nie, w szczególności w sytuacji, gdy dziecko przebywało w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Uzasadnieniem dla wprowadzenia takiego rozwiązania było opóźnianie, a nawet uniemożliwienie przez rodziców adopcji dziecka, która mogłaby być orzeczona w najkorzystniejszym z punktu widzenia dobra dziecka okresie jego życia³³⁴. Sugerowano również konieczność zobowiązania sędziów, aby w sprawach dotyczących ingerencji w sferę władzy rodzicielskiej ściśle współpracowali ze specjalistycznymi instytucjami zajmującymi się diagnostyką psychologiczno-pedagogiczno-społeczną³³⁵. Autorzy komentarza do kodeksu z 1990 r. przyjęli istnienie ośmiu zasad, których realizację w odniesieniu do adopcji umożliwiały ówczesne przepisy kodeksowe: 1) dobra dziecka, która rządzi przysposobieniem w chwili powstania (powstawania) stosunku między stronami, w czasie jego trwania i w związku z jego rozwiązaniem (choć A. Mączyński podnosił, że stosowanie kryterium dobra dziecka ograniczone jest do kwestii uregulowanych w art. 114 § 1, art. 118 § 2, art. 119, art. 125 § 1 k.r.o.³³⁶), 2) niemajątkowego charakteru przysposobienia, czego przejawem jest między innymi niedopuszczalność adopcji osób pełnoletnich, 3) zrównania przysposobienia z naturalnym stosunkiem rodzicielskim, w imię paremii *adoptio naturam imitatur*, z wyjątkami dotyczącymi możliwości dokonania adopcji niepełnej oraz rozwiązania przysposobienia, 4) niekontraktowej formy powstania przysposobienia, 5) ograniczonej rozwiązywalności przysposobienia, 6) tajemnicy przysposobienia, 7) państwowego nadzoru nad przysposobieniem („przeznaczeniem przysposobienia jest [...] kształtowanie osobowości młodego członka społeczeństwa i obywatela państwa, to w prawidłowym funkcjonowaniu tej instytucji zaangażowany jest także interes ogólny; przysposobienie przestało przeto być tylko „prywatną” sprawą zainteresowanych stron tego stosunku, państwo czuwa nad respektowaniem interesu ogólnego i kontroluje adopcje na etapie jej powstawania i w postępowaniu dotyczącym jej rozwiązania”), 8)

332 *Ibidem*, s. 6, 18; E. Holewińska-Łapińska, *The legal procedures for adopting children in Poland by local citizens and by foreign national*, w: E.D. Jaffe (ed.), *Intercountry adoptions. Laws and Perspectives of "Sending" Countries*, Dordrecht-Boston-London 1995, s. 89.

333 Miesiąc od jej wyrażenia, za: J. Panowicz-Lipska, *Przysposobienie*. Zagadnienia wybrane, w: T. Smoczyński (red.), *Rodzina w świetle prawa i polityki społecznej*, Poznań 1990, s. 70.

334 E. Holewińska-Łapińska, *Przysposobienie bez zgody rodziców*, „Gazeta Prawnicza” 1989, nr 11, s. 3.

335 M. Andrzejewski, *Sieroctwo przed sądem*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1992, nr 3, s. 114.

336 Por. A. Mączyński, *Konwencja o prawach dziecka a polskie przepisy o przysposobieniu*, „Studia Iuridica” 1994, t. XXI, s. 230.

bezwzględnej mocy przepisów normujących przysposobienie.³³⁷ Podobnie zresztą uważał J. Ignatowicz, z tym że trzy pierwsze zasady potraktował jako założenia zasadnicze, pięć następnych – jako posiłkowe³³⁸. Adopcja, jako instytucja osobowego prawa rodzinnego, stosowana w interesie dziecka, traktowana była jako jedna z form zapewnienia dziecku pozbawionemu środowiska rodzinnego, warunków takich, jakie miałyby wychowując się w zdrowej (normalnej) rodzinie naturalnej³³⁹ lub dziecku pozamałżeńskiemu albo z rozbitej rodziny żyjącego w niepełnym środowisku rodzinnym normalnych warunków rozwoju (nić pokrewieństwa powstaje mimo braku więzi biologicznej lub bez względu na istnienie tej więzi, na przykład w związku z adopcją własnego dziecka nieślubnego)³⁴⁰. Jednocześnie skutkuje powstaniem określonych praw po stronie przysposabiającego, który powinien dziecku zapewnić normalne warunki rozwoju, przy stosowaniu której uwzględnione powinny być również jego interesy³⁴¹. Jak pisał J. Ignatowicz, w ówczesnych polskich przepisach z powodzeniem połączona została rzymska zasada *adoptio naturam imitatur* z zasadą dobra dziecka³⁴², natomiast S.R. Piechocki, odnosząc się do funkcji przysposobienia, stwierdził, że należy rozpatrywać je w aspekcie socjologicznym (zapewnienie dziecku ciepła, troski i pieczy rodzicielskiej ze strony osób, które nie mają własnych dzieci, tym samym zaspakajając ich instynkt macierzyński) oraz w aspekcie prawnym (na gruncie art. 114 § 1 ustawy – realizacja dobra małoletniego dziecka)³⁴³.

Po raz drugi ustawa została zmieniona w 1995 r.³⁴⁴ i ta zmiana miała charakter generalny – zmieniony został cały dział poświęcony przysposobieniu, a regulacja wówczas wprowadzona do chwili obecnej ma moc obowiązującą. Powodami wprowadzenia dość radykalnych zmian było uznanie, że regulacja adopcji w do-

337 Za: J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem pod red. J. Pietrzykowskiego, Warszawa 1990, s. 474–475 oraz J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem, pod red. J. Pietrzykowskiego, Warszawa 1993, s. 543–544.

338 J. Ignatowicz w: J.St. Piątkowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńczego, Część 1, Wrocław–Warszawa–Kraków 1985, s. 922, 924. W Komentarzu do kodeksu z 2000r. zasad tych wskazano 7, pominięta została ostatnia zasada – bezwzględnej mocy przepisów normujących przysposobienie. Por. H. Ciepła, B. Czech, T. Doimińczyk, S. Kalus, K. Piasecki, M. Sychowicz, Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem, pod red. K. Piaseckiego, Warszawa 2000, s. 633 i J. Gajda, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz, Warszawa 2002, s. 440.

339 J. Ignatowicz, Prawo rodzinne. Zarys wykładu, Warszawa 1995, s. 209.

340 J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem, pod red. J. Pietrzykowskiego, Warszawa 1990, s. 472; M. Sośniak, Prawo cywilne i rodzinne w zarysie. Tom III. Prawo rzeczowe, rodzinne i spadkowe, Katowice 1985, s. 213).

341 W tym duchu: J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem, pod red. J. Pietrzykowskiego, Warszawa 1990, s. 473.

342 J.St. Piątkowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńczego, Część 1, Wrocław–Warszawa–Kraków 1985, s. 923–924.

343 S.R. Piechocki, Ochrona tajemnicy przysposobienia, „Nowe Prawo” 1979, nr 1, s. 3.

344 Ustawą z dnia 26 maja 1995 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. Nr 83, poz. 417. W związku ze zmianami, jakie były wprowadzane w odniesieniu do tej instytucji J. Gajda (Przysposobienie dziecka w prawie polskim, w: P. Kasprzyk (red.), Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane, Lublin 2005, s. 249) podnosił, że nie skostniała ona na pewnym etapie swojego rozwoju.

tychczasowym kształcie nie była wystarczającym środkiem przeciwdziałania skutkom sieroctwa społecznego i pozostawiała szereg niejasności i niespójności. Ponadto zmiany były spowodowane ratyfikacją przez Polskę Konwencji praw dziecka³⁴⁵. Dział II obejmuje, jak wcześniej przepisy art. 114–127, jednak w tej konstrukcji znalazło się również szereg dodanych przepisów. Obecnie zatem jego konstrukcja wygląda następująco:

- Art. 114 (małoletniość przysposabianego),
- Art. 114¹ (walory przysposabiającego),
- Art. 114 (zmiana miejsca zamieszkania),
- Art. 115 (przysposobienie wspólne),
- Art. 116 (przysposobienie przez jednego z małżonków),
- Art. 117 (orzeczenie o przysposobieniu),
- Art. 117¹ (ponowne przysposobienie),
- Art. 118 (zgoda przysposabianego),
- Art. 119 (zgoda rodziców przysposabianego),
- Art. 119¹ (zgoda *in blanco*),
- Art. 119 (okres wyczekiwania na udzielenie zgody),
- Art. 120 (zgoda opiekuna przysposabianego),
- Art. 120¹ (osobista styczność przed orzeczeniem przysposobienia),
- Art. 121 (skutki przysposobienia pełnego),
- Art. 121¹ (utrzymanie praw i obowiązków wynikających z pokrewieństwa),
- Art. 122 (nazwisko przysposabianego),
- Art. 123 (ustanie władzy rodzicielskiej dotychczasowej),
- Art. 124 (przysposobienie pełne),
- Art. 124¹ (przysposobienie pełne nicodwołalne),
- Art. 125 (rozwiązanie stosunku przysposobienia),
- Art. 125¹ (zakaz rozwiązania przysposobienia całkowitego),
- Art. 126 (konsekwencje rozwiązania stosunku przysposobienia),
- Art. 127 (legitymacja czynna prokuratora).

345 E. Holewińska-Lapińska, Nowelizacja norm o przysposobieniu – adopcje zagraniczne, „Monitor Prawniczy” 1995, nr 11, s. 323–324.

Szereg zmian dotyczyło nawiązania stosunku przysposobienia. Wprowadzono możliwość wyjątkowego wydania orzeczenia sądowego o przysposobieniu po śmierci jednego ze współmałżonków, którzy złożyli żądanie przysposobienia wspólnego, jeśli małżonek zmarł po wszczęciu postępowania, a pozostający przy życiu współmałżonek podtrzymuje żądanie przysposobienia wspólnego oraz gdy przysposobiany przez dłuższy czas przed wszczęciem postępowania pozostawał pod pieczą obojga żądających przysposobienia małżonków lub tylko tego z nich, który zmarł i powstała między nimi więź, jak między rodzicami i dzieckiem (art. 117 § 3). W miejsce zmarłego wnioskodawcy wstępuje w postępowaniu kurator ustanowiony przez sąd opiekuńczy (§ 4), a przysposobienie to powoduje takie same skutki, jak przysposobienie orzeczone przed śmiercią małżonka (§ 5). Dodany został przepis dotyczący ponownego przysposobienia, które może być dokonane po śmierci przysposabiającego (art. 117¹). W przepisie odnoszącym się do kwestii uzyskania zgody przysposobianego na nawiązanie stosunku przysposobienia: wprowadzono ciążący na sądzie opiekuńczym obowiązek wysłuchania przysposobianego, który nie ukończył 13 lat, jeżeli może on pojąć znaczenie przysposobienia (art. 118 § 2) oraz upoważniono sąd opiekuńczy do wydania orzeczenia bez żądania zgody (lub wysłuchania) przysposobianego, ponadto wówczas, gdy nie jest on zdolny do wyrażenia zgody (§ 3). Natomiast w przepisie art. 119 § 2 znalazło się upoważnienie sądu opiekuńczego do wydania orzeczenia o przysposobieniu, mimo braku zgody rodziców dziecka przysposobianego, o ile wystąpią szczególne okoliczności, rodzice mają ograniczoną zdolność do czynności prawnych, a odmowa zgody na przysposobienie jest oczywiście sprzeczna z dobrem dziecka. Na podstawie nowej regulacji, przepisy dotyczące przysposobienia za zgodą rodziców bez wskazania osoby przysposabiającego (zgoda *in blanco*) stosowane są odpowiednio w dwóch przypadkach: kiedy jedno z rodziców wyraziło taką zgodę, a zgoda drugiego nie jest do przysposobienia potrzebna (chyba że porozumienie się z drugim z rodziców napotyka trudne do przezwyciężenia przeszkody i nie stosuje się tego przepisu) – art. 119¹ § 2 oraz gdy rodzice przysposobianego są nieznani lub nie żyją, jeżeli sąd opiekuńczy w orzeczeniu o przysposobieniu tak postanowi (§ 3). Wydłużono również okres po urodzeniu dziecka, po upływie którego możliwe jest wyrażenie przez rodziców zgody na przysposobienie dziecka – z wcześniejszego miesiąca na sześć tygodni (art. 119²). Wprowadzona została nowa instytucja tzw. okresu preadopcyjnego, czyli okresu osobistej styczności przysposabiającego z przysposobianym, przed orzeczeniem przysposobienia. W kompetencjach sądu opiekuńczego leży określenie sposobu i okresu tejże osobistej styczności³⁴⁶ (art. 120¹ § 1), jeśli zostanie ona określona jako piecza nad

346 Czyli tzw. okresu próbnego (por. H. Ciepla, B. Czech, T. Domińczyk, S. Kalus, K. Piasecki, M. Sychowicz, Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem, pod red. K. Piaseckiego, Warszawa 2000, s. 677) lub preadopcyjnego, albo według terminologii przytoczonej przez M. Posłuszną-Owczar i E. Wiciun z Ośrodka Adopcyjno–Opiekuńczego we Włocławku (Kontynuacja pracy psychologiczno–pedagogicznej z rodziną adopcyjną, w: K. Ostrowska, E. Milewska (red.), *op. cit.*, s. 170), okresu periadopcyjnego, który rozpoczyna się pierwszymi kontaktami z dzieckiem, a kończy prawomocnym orzeczeniem sądu, a charakteryzują go częste kontakty dziecka z przyszłymi ro-

dzieckiem, stosowane będą do niej przepisy dotyczące rodzin zastępczych, jednak koszty utrzymania przysposobianego obciążają przysposabiającego (§ 2). Sąd opiekuńczy powinien orzec odnośnie do okresu osobistej styczności przysposabiającego z przysposobianym, gdy przez przysposobienie przysposobiany ma zmienić dotychczasowe miejsce zamieszkania w Rzeczypospolitej na miejsce zamieszkania w innym państwie, w dotychczasowym miejscu zamieszkania przysposobianego lub w innej miejscowości w Polsce (§ 3). Sąd opiekuńczy, wykonując nadzór nad przebiegiem styczności osobistej stron, może posłużyć się pomocą ośrodka adopcyjno-opiekuńczego lub organu pomocniczego w sprawach opiekuńczych (§ 4). Wprowadzono zatem obligatoryjność okresu preadopcyjnego, w istocie jako przesłankę przysposobienia międzynarodowego³⁴⁷, a co za tym idzie – nałożono na sąd obowiązek określenia jego długości i rodzaju kontaktów między potencjalnymi stronami przysposobienia oraz upoważniono sądy do fakultatywnego orzekania o tym okresie przy adopcjach krajowych³⁴⁸. Oznacza to w istocie nieco odmienne traktowanie adopcji międzynarodowej, choć wydaje się uzasadnione twierdzenie, że wskazane byłoby orzekanie o każdej adopcji tylko po pozytywnym przejściu przez strony próbnego okresu. O ile w związku z adopcjami międzynarodowymi mało realna z przyczyn praktycznych wydaje się możliwość spędzenia przez cudzoziemca długiego okresu preadopcyjnego w Polsce, o tyle w odniesieniu do adopcji krajowych takich wątpliwości nie ma. Wydaje się ponadto, że wzajemne kontakty między przysposabiającym a przysposobianym zanim zapadnie finalne orzeczenie, mogą jedynie wzmocnić więzy pomiędzy nimi lub dać podstawę do odmowy takiego orzeczenia, ewentualnie, jak określił cel wprowadzenia okresu preadopcyjnego J. Gajda, zapobiegać nieprzemyślanym adopcjom³⁴⁹. Stąd wydaje się, że jedynie wzgląd na dobro dziecka w konkretnych przypadkach lub fakt, że dziecko już znajduje się w rodzinie przysposabiającego (np. jeśli przysposabiającym jest krewny dziecka, ojczym lub rodzic zastępczy) powinien decydować o orzeczeniu sądu bez konieczności odbycia okresu preadopcyjnego. Argumentem za tym przemawiającym jest zauważona przez M. Safjana w połowie lat 90-tych XX w. polityka stosowania swoistych adopcji *de facto*, czyli ustanawiania rodzin zastępczych zamiast adopcji w odniesieniu do dzieci, które nie mogły być adoptowane ze względu na ich sytuację prawną, wiek, stan

dzicami, nawet związane z mieszkaniem z nimi – w przeciwieństwie do okresu preadopcyjnego, który według autorki trwa do momentu pierwszych kontaktów z dzieckiem, a obejmuje całokształt przygotowań wnioskodawców do kwalifikacji na przyszłych rodziców adopcyjnych oraz okresu postadopcyjnego, obejmującego cały pobyt dziecka w domu rodzinnym po orzeczeniu adopcji.

- 347 Za traktowaniem okresu preadopcyjnego jako przesłanki przysposobienia międzynarodowego H. Ciepla, B. Czech, T. Domińczyk, S. Kalus, K. Piasecki, M. Sychowicz, Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem, pod red. K. Piaseckiego, Warszawa 2000, s. 677; odmiennie: H. Haak, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Przysposobienie. Komentarz, Toruń 1996, s. 116–120.
- 348 J. Gajda, Przysposobienie dziecka w prawie polskim, w: P. Kasprzyk (red.), Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane, Lublin 2005, s. 253, J. Gajda, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz, Warszawa 2002, s. 440, 485.
- 349 J. Gajda, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz, Warszawa 2002, s. 485.

zdrowia³⁵⁰, ale również wcześniejsze stosowanie okresu preadopcyjnego jako miernika powodzenia przyszłej adopcji przez Ośrodki Adopcyjno–Opiekuńcze TPD, bez udziału sądów. Brak udziału sądu oznaczał, że nie określał on ani sposobu styczeńności, ani nie decydował o jego długości, a ustalenia poczynione w odniesieniu do jego trwania nie stawały się podstawami do wydania orzeczenia w sprawie adopcyjnej – ośrodek zawierał umowę z rodziną zastępczą na czas określony i oceniał jego przebieg³⁵¹. Poza tym w zakresie przesłanek przysposobienia nie poczyniono aż tak wielu zmian, dodana została jedna przesłanka po stronie przysposabiającego: mianowicie jego kwalifikacje osobiste powinny uzasadniać przekonanie, że będzie należycie wywiązywał się ze swoich obowiązków (art. 114¹)³⁵². Dodano również przepis dotyczący miarodajności dnia złożenia wniosku o przysposobienie dla oceny małoletniości przysposabianego (art. 114 § 2). Ponadto wprowadzono przysposobienie międzynarodowe (zagraniczne), rozumiane jako takie, które powoduje zmianę dotychczasowego miejsca zamieszkania przysposabianego w Polsce na miejsce zamieszkania w innym państwie (a nie miejsca pobytu, co miało zapobiec obchodzeniu zasady pierwszeństwa adopcji krajowych³⁵³) oraz regułę, że może być ono stosowane tylko wówczas, jeśli tylko w ten sposób można zapewnić przysposabianemu odpowiednie zastępcze środowisko rodzinne. Okolicznościami wyłączającymi jej stosowanie są: istnienie stosunku pokrewieństwa lub powinowactwa między przysposabiającym i przysposabianym oraz wcześniejsza adopcja siostry lub brata przysposabianego przez przysposabiającego (art. 114), bez względu na stopień pokrewieństwa lub powinowactwa między stronami oraz na obywatelstwo i miejsce zamieszkania przysposabiającego³⁵⁴. Przyjęcie takiej redakcji przepisów dotyczących przysposobienia międzynarodowego wzbudziło wiele kontrowersji w doktrynie. Sugerowaną przez J. Mazurkiewicza treścią przepisu powinno być: „chyba że przysposobienie jedynie przez osobę zamieszkałą za granicą może uratować życie albo zdrowie przysposabianego lub zapewnić mu wychowanie w rodzinie, jak również wówczas, gdy przemawia za tym wzgląd na potrzebę ochrony związków uczu-

350 M. Safjan, Rezolucja nr (77)33 w sprawie umieszczania dzieci poza rodziną a stan prawny obowiązujący w Polsce, w: M. Safjan (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne*, Instytut Warszawa 1994, s. 178.

351 M. Safjan, *Instytucja rodzin zastępczych. Problemy prawno–organizacyjne*, Warszawa 1982, s. 72–82 i uwagi *de lege ferenda* w odniesieniu do stanu prawnego przed wprowadzeniem do kro okresu preadopcyjnego. Fakt zawarcia umowy na czas określony miał odróżniać rodzinę preadopcyjną od zastępczej. Jednak w braku regulacji dotyczącej tej pierwszej, umowy dotyczące okresu preadopcyjnego powinny być z reguły zawierane na czas nieokreślony. Wynikało to z orzeczenia SN z dnia 9 grudnia 1975 r., III CRN 307/75, OSNCP 1976, nr 10, poz. 220, choć Sąd Najwyższy dopuścił zawarcie jej w konkretnym przypadku z woli stron na czas oznaczony, niezbędny do przeprowadzenia formalności związanych z adopcją dziecka (*ibidem*, s. 75).

352 Por. rozważania H. Haaka, *op. cit.*, s. 17–19 dotyczące braku wyjaśnienia pojęcia „kwalifikacje osobiste” oraz uchwała SN z dnia 9 czerwca 1976 r., III CZP 46/75, OSNCP 1976, nr 9, poz. 184.

353 Jak podają: H. Ciepla, B. Czech, T. Domińczyk, S. Kalus, K. Piasecki, M. Sychowicz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, pod red. K. Piaseckiego, Warszawa 2000, s. 643.

354 Por. E. Holewińska–Łapińska, *Nowelizacja norm o przysposobieniu – adopcje zagraniczne*, „Monitor Prawniczy” 1995, nr 11, s. 325; H. Ciepla, B. Czech, T. Domińczyk, S. Kalus, K. Piasecki, M. Sychowicz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, pod red. K. Piaseckiego, Warszawa 2000, s. 647.

ciowych przysposobianego”³⁵⁵. Na etapie projektów zmian³⁵⁶ krytycznie wobec zakazu przysposobienia międzynarodowego oraz dwóch od niego wyjątków w związku z treścią art. 21 Konwencji praw dziecka wypowiedział się A. Mączyński, twierdząc, że pierwszy z wyjątków (przysposobienie jedynie przez osobę zamieszkałą za granicą może zapewnić przysposobionemu wychowanie w rodzinie) polega na przyjęciu okoliczności, której nie można udowodnić, natomiast znaczenie drugiego (gdy między stronami przysposobienia istnieje stosunek pokrewieństwa lub powinowactwa albo gdy przysposabiający adoptował już brata lub siostrę przysposobianego) jest niewielkie, z racji ograniczonej ilości przypadków, do których będzie miał on zastosowanie. Ponadto zauważył brak możliwości odstąpienia od wprowadzenia (a zatem i stosowania) zakazu z racji na dobro dziecka, a nawet podniósł tezę o przyjęciu w obu projektach zmian założenia o sprzeczności przysposobienia międzynarodowego z dobrem dziecka³⁵⁷. E. Holewińska-Łapińska wskazała natomiast na pominięcie istnienia więzi emocjonalnej jako samodzielnej przesłanki przysposobienia międzynarodowego, słusznie widząc w uwzględnieniu jej potencjalne zagrożenie dla obchodzenia zasady pierwszeństwa adopcji krajowej oraz na brak uwzględnienia woli rodziców biologicznych wyboru osoby przysposabiającego, o ile w jej przypadku nie występuje przesłanka zwalniająca od zakazu przysposobienia międzynarodowego³⁵⁸.

Ostatnia ze zmian dotyczy przysposobienia wspólnego. Sąd opiekuńczy może orzec, na wniosek przysposabiającego, o przysposobieniu wspólnym, jeśli przysposabiający był małżonkiem osoby, która wcześniej dziecko przysposobiła i zmarła (art. 116). W zakresie skutków przysposobienia wprowadzono następujące zmiany, dotyczące przysposobienia pełnego:

- 1) na podstawie art. 121 § 3 i 121¹ § 1 nie ustają prawa i obowiązki przysposobionego względem krewnych przysposabiającego oraz prawa i obowiązki krewnych przysposabiającego względem przysposobionego w sytuacji, kiedy adopcja dotyczyła dziecka naturalnego jednego z małżonków i małżeństwo ustało wskutek śmierci przysposabiającego,
- 2) na podstawie art. 121 § 3 i 121¹ § 2 nie ustają również prawa i obowiązki krewnych zmarłego rodzica naturalnego względem przysposobionego oraz

355 J. Mazurkiewicz, Nie wylewać dziecka z kąpielą, „Rzeczpospolita” 8/11/1993. Por. również J. Mazurkiewicz, Opinia o rządowym projekcie ustawy o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, kodeksu postępowania cywilnego oraz ustawy prawo prywatne międzynarodowe (druk sejmowy nr 540), w: Opinie o projekcie ustawy o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego... – adopcja, separacja (druk sejmowy nr 540), Biuro Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Zeszyt Nr 118 (O–93/92), s. 3–4.

356 Teksty projektów w: „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1992, nr 1–4, s. 207–213 i 1993, nr 4, s. 20–29.

357 A. Mączyński, Konwencja o prawach dziecka a polskie przepisy o przysposobieniu, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI, s. 235–236.

358 E. Holewińska-Łapińska („Adopcja zagraniczna” – projektowana zmiana prawa polskiego, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI, s. 241–242). Por. również prezentację proponowanych wówczas rozwiązań w: E. Holewińska-Łapińska, Przysposobienie – projekty nowelizacji, „Państwo i Prawo” 1994, z. 2, s. 57–66.

przysposobionego względem nich, jeśli małżonek przysposobił dziecko swego współmałżonka, którego drugi rodzic zmarł i jeśli sąd opiekuńczy w orzeczeniu o przysposobieniu tak postanowi,

- 3) na podstawie art. 121 § 4 skutki przysposobienia pełnego zostały rozciągnięte na zstępnych przysposobionego,
- 4) na podstawie art. 122 § 2 przepisu dotyczącego złożonych nazwisk, w których skład miałyby wchodzić nazwisko lub nazwiska przysposabiającego oraz nazwisko lub nazwiska przysposobionego nie stosuje się w razie sporządzenia nowego aktu urodzenia przysposobionego z wpisaniem przysposabiających jako jego rodziców,
- 5) na podstawie art. 122 § 3 do zmiany imienia lub imion przysposabianego stosuje się odpowiednio przepis art. 118 § 2, który nakazuje sądowi opiekuńczemu wysłuchanie przysposabianego, który nie ukończył 13 lat, jeśli może on pojąć znaczenie przysposobienia,
- 6) do wymienionych w art. 124¹ niedopuszczalnych po wyrażeniu zgody *in blanco* przez rodziców przysposobionego na jego przysposobienie – uznania przysposobionego oraz sądowego ustalenia jego pochodzenia dodano unieważnienie uznania i zaprzeczenie jego pochodzenia.

Najmniej zmian wprowadzono w odniesieniu do rozwiązania stosunku przysposobienia. W świetle art. 125¹ § 2 przysposobienie, na które rodzice przysposobionego wyrazili przed sądem zgodę bez wskazania osoby przysposabiającego (całkowite) nie stoi na przeszkodzie ponownemu przysposobieniu za życia przysposabiającego. Ponadto w art. 126 dotyczącym skutków rozwiązania stosunku między stronami wprowadzono kosmetyczne poprawki dotyczące zachowania przez przysposobionego otrzymanego imienia lub imion oraz zapisu dotyczącego powrotu do pierwotnego nazwiska. Ponadto dodano zdanie: „na wniosek przysposobionego sąd orzeka o jego powrocie do poprzednio noszonego imienia lub imion”.

Spośród zmian wprowadzonych w 1995 r. najistotniejszymi wydają się: wprowadzenie zasady pierwszeństwa przysposobienia krajowego, rozszerzenie możliwości stosowania przysposobienia całkowitego i zwiększenie prawdopodobieństwa orzekania przysposobienia zgodnie z dobrem dziecka³⁵⁹, które jest konsekwencją zwiększenia swobody sądu, który jest uprawniony do orzekania wbrew nieuzasadnionemu stanowisku rodziców o ograniczonej zdolności do czynności prawnych oraz wprowadzenie obowiązku zasięgnięcia przez sąd opinii ośrodka adopcyjno-opiekuńczego lub innej specjalistycznej placówki oraz opinii dziecka, które ukończyło

359 E. Holewińska–Łapińska, Nowelizacja norm o przysposobieniu – adopcje zagraniczne, „Monitor Prawniczy” 1995, nr 11, s. 324.

13 lat³⁶⁰. Skutkiem rewizji przepisów kodeksu była eliminacja szeregu wątpliwości dotyczących dopuszczalności adopcji całkowitej: pasierba, dotąd niemożliwej z racji braku zgody *in blanco*³⁶¹ oraz dziecka nieznanymi rodziców³⁶² lub nieżyjących rodziców³⁶³, ponadto konieczności uzyskania zgody blankietowej tylko jednego rodzica biologicznego dziecka, jeśli zgoda drugiego, na podstawie art. 118 § 1 k.r.o., nie była potrzebna³⁶⁴. Podkreślano, że nowa regulacja umożliwiła rzeczywiste wyodrębnienie przysposobienia całkowitego, jako odrębnego rodzaju adopcji, a przy okazji odrywając to pojęcie od pojęcia adopcji blankietowej, z racji przyjęcia dodatkowych, poza zgodą *in blanco* przesłanek tego przysposobienia³⁶⁵. Niewątpliwą zaletą nowej regulacji było wprowadzenie okresu preadopcyjnego. E. Holewińska-Łapińska, pisząc o adopcjach międzynarodowych, stwierdziła, że obligatoryjny okres preadopcyjny „wymusza na wnioskodawcy dłuższy kontakt z dzieckiem, pozwala sądowi w minimalnym chociaż stopniu kontrolować proces adaptacyjny, zwiększa prawdopodobieństwo trwałości orzeczonego przysposobienia”³⁶⁶. Co prawda zakładano, że sądy nie będą stosować okresów preadopcyjnych tylko w sprawach adopcji przez małżonka rodzica dziecka lub przez rodzica zastępczego³⁶⁷, jednak słusznie postulowano wprowadzenie obligatoryjności okresu preadopcyjnego także w odniesieniu do adopcji krajowych, ponieważ zmieniona regulacja w pełni nie chroni dobra dziecka³⁶⁸. W przeciwieństwie do poprzedniej redakcji, w artykule 114 nie przyjęto,

- 360 Por. E. Holewińska-Łapińska, *Adopcja po nowelizacji*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1996, nr 2, s. 26.
- 361 Por. J. Gajda, *Przysposobienie dziecka w prawie polskim*, w: P. Kasprzyk (red.), *op. cit.*, s. 249; J. Gajda, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2002, s. 504; H. Ciepla, B. Czech, T. Domińczyk, S. Kalus, K. Piasecki, M. Sychowicz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, pod red. K. Piaseckiego, Warszawa 2000, s. 694.
- 362 Por. argumenty za dopuszczalnością i brakiem dopuszczalności przed zmianą ustawy w 1995 r.: M. Gilewicz, *Przysposobienie całkowite w polskim prawie rodzinnym*, „Studia Cywilistyczne” 1981, t. XXXI, s. 162–164; E. Płonka, *Przysposobienie całkowite w prawie polskim*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 798, Prawo CXXXII, Wrocław 1986, s. 69 i n.; S. Grzybowski, *Przysposobienie całkowite*, „Państwo i Prawo” 1979, nr 2, s. 41–42; L. Franaszczyk, *Przysposobienie dziecka nieznanymi rodziców*, „Nowe Prawo” 1987, nr 6, s. 43 i n.; J. Gajda (*Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2002, s. 480–481) porusza kwestię odpowiedniego stosowania przepisów art. 119¹ § 1, 119², 124 § 2, 124¹, 125¹ w sytuacjach, gdy oboje rodzice dziecka są nieznanymi lub nie żyją.
- 363 J. Panowicz-Lipska, *Przysposobienie całkowite po nowelizacji kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 1995 r.*, Księga Pamiątkowa Ku Czci Profesora Leopolda Steckiego, Toruń 1997, s. 206–207, E. Holewińska-Łapińska, *Przysposobienie po nowelizacji*, „Monitor Prawniczy” 1995, nr 12, s. 360–361.
- 364 Por. E. Płonka, *Przysposobienie całkowite w prawie polskim*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 798, Prawo CXXXII, Wrocław 1986, s. 69, E. Holewińska-Łapińska, *Przysposobienie po nowelizacji*, „Monitor Prawniczy” 1995, nr 12, s. 360.
- 365 J. Panowicz-Lipska, *Przysposobienie całkowite po nowelizacji kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 1995 r.*, Księga Pamiątkowa Ku Czci Profesora Leopolda Steckiego, Toruń 1997, s. 206–213.
- 366 Por. E. Holewińska-Łapińska, *Adopcja po nowelizacji*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1996, nr 2, s. 23.
- 367 *Ibidem*.
- 368 Po pierwsze, brak jest możliwości oceny przyszłych stosunków i więzi między stronami przysposobienia, po drugie – określenie okresu preadopcyjnego skutkowało przeniesieniem dziecka z placówki opiekuńczej do domu potencjalnych przysposabiających, por. J. Mazurkiewicz, *Nie wylewać dziecka z kąpiela*, „Rzeczpospolita” 8/11/1993, J. Mazurkiewicz, *Limit na styczność. Postępowanie adopcyjne*, „Rzeczpospolita” 12/08/1996, J. Mazurkiewicz, *Opinia o rządowym projekcie ustawy o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, kodeksu postępowania cywilnego oraz ustawy prawo prywatne międzynarodowe (druk sejmowy nr 540)*, w: *Opinie o projekcie ustawy o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego... – adopcja, separacja (druk sejmowy nr 540)*, Biuro

że można przysposobić jedynie osobę małoletnią, tylko że można przysposobić osobę małoletnią, co mogło, zdaniem J. Winiarza i J. Gajdy³⁶⁹, sugerować dopuszczalność stosowania wyjątków od tej reguły. Również wydłużenie terminu (z miesiąca do sześciu tygodni), po upływie którego można wyrazić zgodę na przysposobienie dziecka stało się przedmiotem krytyki – odczytano je jako nieuzasadnione z punktu widzenia dobra dziecka i chroniące raczej interesy rodziców, poza tym przedwczesne, ponieważ za argumentem konieczności dostosowania polskich przepisów do postanowień Konwencji haskiej z 1993 r. nie poszła w tym czasie jej ratyfikacja³⁷⁰. Ponadto na gruncie obowiązujących przepisów pojawiły się nowe, sygnalizowane przez doktrynę, problemy do rozstrzygnięcia, jak dopuszczalność wspólnego przysposobienia przez małżonków pozostających w separacji, dopuszczalność adopcji przez osoby samotne o homoseksualnej orientacji płciowej³⁷¹, dopuszczalność adopcji dziecka poczętego oraz od dawna dyskutowany w doktrynie problem dopuszczalności adopcji przez rodzeństwo³⁷². Sugerowano również wprowadzenie roz-

Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Zeszyt Nr 118 (O-93/92), s. 4. Por. również E. Holewińska-Lapińska, Opinia o projekcie ustawy „o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, kodeksu postępowania cywilnego oraz ustawy prawo prywatne międzynarodowe” (druk sejmowy nr 540), w: Opinie o projekcie ustawy o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego... – adopcja, separacja (druk sejmowy nr 540), Biuro Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Zeszyt Nr 118 (O-93/92), s. 27, gdzie autorka postulowała wprowadzenie dodatkowej regulacji w tej materii: „Powierzenie przysposabiającemu pieczy nad osobą przysposobianego może nastąpić po wyrażeniu zgody na przysposobienie przez osoby uprawnione. Do zakończenia sprawy o przysposobienie prawo rodziców do osobistej styczności z dzieckiem ulega zawieszeniu, nie może też nastąpić przywrócenie władzy rodzicielskiej”. Natomiast B. Passini (Opinia o ustawie z dnia 26 maja 1995 r. „o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw” (druk senacki nr 231), w: Opinie o ustawie z dnia 26 maja 1995 r. o zmianie ustawy kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw – adopcja (druk senacki nr 231), Zeszyty Biura Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Nr 256 (O-38/95), czerwiec 1995 roku, s. 15) wyraziła negatywną opinię o wprowadzeniu obligatoryjnego okresu preadopcyjnego przy przysposobieniu międzynarodowym.

369 J. Winiarz, J. Gajda, Prawo rodzinne, Warszawa 1999, s. 225.

370 Por. J. Mazurkiewicz, J. Zaporowska, Niewola europejskich standardów, „Rzeczpospolita” 16/02/1996. Odmienienie A. Szpunar, Opinia o ustawie z dnia 26 maja 1995 r. „o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw” (druk senacki nr 231), w: Opinie o ustawie z dnia 26 maja 1995 r. o zmianie ustawy kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw – adopcja (druk senacki nr 231), Zeszyty Biura Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Nr 256 (O-38/95), czerwiec 1995 roku, s. 10.

371 Według E. Holewińskiej-Lapińskiej (w: T. Smyczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 12. Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2003, s. 479–480), orientacja seksualna wnioskodawcy może być przedmiotem badania z punktu widzenia zgodności przysposobienia z dobrem dziecka, a adopcja przez osobę pozostającą w związku partnerskim z osobą tej samej płci może być uznana za sprzeczną z tym dobrem, co więcej zakazana w świetle celowościowej wykładni art. 18 Konstytucji z 1997 r.

372 J. Gajda, Przysposobienie dziecka w prawie polskim, w: P. Kasprzyk (red.), *op. cit.*, s. 250, 254–257; J. Gajda, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz, Warszawa 2002, s. 454; J. Mazurkiewicz, J. Zaporowska, Czy pani senator jest *pro-life*, „Rzeczpospolita” 14/06/1995, J. Mazurkiewicz, J. Zaporowska, Adopcja prenatalna, „Rzeczpospolita” 1/09/1995 (odnośnie do senackich prac nad zmianą 19 ustaw oraz projektów tych zmian, w tym zmiany polegającej na wprowadzeniu dopuszczalności wszczęcia postępowania adopcyjnego przed urodzeniem się dziecka). Problem dopuszczalności adopcji *nasciturusa* pojawił się już w polskiej doktrynie wcześniej, na gruncie przepisów kodeksu z 1964 r. Por.: Z. Ziębiński, Podłoże społeczne przysposobienia dziecka w Polsce Ludowej, Warszawa 1956, s. 177; B. Walaszek, Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym. Dokonanie i skutki, Warszawa 1966, s. 127; A. Szpunar, Recenzja książki B. Walaszka, Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym. Dokonanie i skutki, Warszawa 1966, „Nowe Prawo” 1967, nr 2, s. 270; J. Mazurkiewicz, Adopcja zamiast aborcji, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 1152, Prawo CLXXXVI, 1990, s. 197–213, na etapie prac nad zmianą ustawy – negatywnie M. Safjan, Opinia o senackim projekcie ustawy zmieniającej kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz innych ustaw (druk senacki nr 103) oraz o poprawkach do projektu zgłoszonych przez senatora A. Darazę dotyczących zmian w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, w: Opinie o senackim projekcie ustawy o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz

wiązania pozwalającego na zapewnienie dobra dziecka w przypadku rozwiązania przysposobienia, w związku z automatyczną reaktywacją praw i obowiązków wynikających z biologicznego pokrewieństwa³⁷³. T. Smyczyński na etapie opiniowania projektów zmian postulował, w związku z adopcjami międzynarodowymi, określenie trybu poszukiwania rodzin adopcyjnych w kraju, sposobu rejestracji dzieci nadających się do adopcji i kandydatów na przysposabiających, charakteru ośrodków adopcyjnych i stosunku sądów do ich ustaleń, utworzenie organu centralnego, między innymi odpowiedzialnego za kontrolę wykonania orzeczeń o przysposobieniu i za współpracę z analogicznymi organami w innych państwach³⁷⁴ oraz przyjęcie dyrektywy postępowania dotyczącej ustalania przez sąd, że dziecko nie ma szans na adopcję w kraju³⁷⁵.

W wyniku ewolucji polskiego prawa rodzinnego nie ma wątpliwości, że jego podstawową zasadą jest zasada dobra dziecka. Warunkuje ona zarówno powołanie do życia stosunku przysposobienia, jak i odnosi się do jego trwania (wykonywania władzy rodzicielskiej) oraz jego rozwiązania (nie jest dopuszczalne, jeśli dobro dziecka miałoby ucierpieć). Przysposobienie ma ponadto służyć również drugiej stronie, w sferze zaspokojenia jej instynktu opiekuńczego³⁷⁶. Poza zapewnieniem dziecku zastępczego środowiska rodzinnego, ma ono skutkować poprawą statusu dziecka w jego relacjach z osobami, które faktycznie sprawują wobec niego funkcje rodzicielskie, w przypadku relacji pasierb/pasierbica–ojczym/macocho³⁷⁷ oraz mak-

- innych ustaw (druk senacki nr 103), Zeszyty Biura Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Nr 225 (O–78/94), październik 1994 roku, s. 22. W związku z niedopuszczalnością przysposobienia przez rodzeństwo por. J. Gudowski, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Orzecznictwo, Kraków 1998, s. 392 w związku z postanowieniem SN z dnia 21 czerwca 1985 r., III CRN 58/85, Lex nr 8722, „Nowe Prawo” 1988, nr 10–12, s. 248–256 („orzeczenie przysposobienia między rodzeństwem nie jest dopuszczalne”) z głosem B. Gneli.
- 373 J. Winiarz, J. Gajda, *op. cit.*, s. 238; A. Szpunar, Opinia o ustawie z dnia 26 maja 1995 r. „o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw” (druk senacki nr 231), w: Opinie o ustawie z dnia 26 maja 1995 r. o zmianie ustawy kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw – adopcja (druk senacki nr 231), Zeszyty Biura Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Nr 256 (O–38/95), czerwiec 1995 roku, s. 12.
- 374 T. Smyczyński, Opinia o projekcie ustawy „o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, kodeksu postępowania cywilnego oraz ustawy prawo prywatne międzynarodowe” (druk sejmowy nr 540), w: Opinie o projekcie ustawy o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego... – adopcja, separacja (druk sejmowy nr 540), Biuro Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Zeszyt Nr 118 (O–93/92), s. 32–33. Por. także M. Safjan, Opinia o senackim projekcie ustawy zmieniającej kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz innych ustaw (druk senacki nr 103) oraz o poprawkach do projektu zgłoszonych przez senatora A. Darażę dotyczących zmian w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, w: Opinie o senackim projekcie ustawy o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz innych ustaw (druk senacki nr 103), Zeszyty Biura Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Nr 225 (O–78/94), październik 1994 roku, s. 22.
- 375 T. Smyczyński, Opinia o ustawie z dnia 26 maja 1995 r. „o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw” (druk senacki nr 231), w: Opinie o ustawie z dnia 26 maja 1995 r. o zmianie ustawy kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw – adopcja (druk senacki nr 231), Zeszyty Biura Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Nr 256 (O–38/95), czerwiec 1995 roku, s. 4. Por. B. Passini, Opinia o ustawie z dnia 26 maja 1995 r. „o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw” (druk senacki nr 231), w: Opinie o ustawie z dnia 26 maja 1995 r. o zmianie ustawy kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw – adopcja (druk senacki nr 231), Zeszyty Biura Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Nr 256 (O–38/95), czerwiec 1995 roku, s. 14, w kwestii zasięgnięcia opinii ośrodków adopcyjno–opiekuńczych.
- 376 J. Ignatowicz, Prawo rodzinne. Zarys wykładu, Warszawa 1995, s. 209–210.
- 377 T. Smyczyński, Stosunki między rodzicami a dzieckiem w ustawodawstwie Rady Europy, „Państwo i Prawo” 1995, z. 1, s. 22.

symalnym zbliżeniem statusu przysposobionego do sytuacji biologicznego dziecka³⁷⁸. W związku z tym uzasadnione jest twierdzenie, że skutkiem przysposobienia jest powstanie między jego stronami trwałego stosunku prawnego, identycznego jak między rodzicami i dziećmi³⁷⁹. Analizując przemiany polskich regulacji można dostrzec dwie prawidłowości. Po pierwsze, wszystkie powojenne zmiany prowadziły do wzmocnienia relacji między przysposabiającym a przysposabianym i uczynienia z adopcji instytucji o trwalszym charakterze. W tym kontekście należy mówić najpierw o pojawieniu się adopcji pełnej, potem – adopcji całkowitej. Odejście od systemu adopcji niepełnej, a więc całkowite oderwanie przysposobianego dziecka od rodziny biologicznej oznacza w istocie akceptację tego, że adopcja wprowadza radykalną zmianę sytuacji dziecka – jednak sytuacja, w której dziecko się znajduje nie uzasadnia utrzymywaniu przez nie więzi z biologiczną rodziną. Co więcej, sytuacja ta nie uzasadnia powrotu dziecka na łono biologicznej rodziny, nawet w sytuacji, gdy adopcja nie powiedzie się. Po drugie – zmiany dotyczące regulacji przysposobienia były z reguły następstwem sygnalizowanych wcześniej przez doktrynę problemów oraz kwestii, które wymagały uregulowania. Przeróżne aspekty adopcji były przedmiotem bardzo żywego zainteresowania doktryny, w ostatnich latach również w związku ze stosowaniem postanowień konwencyjnych. Zmiany, które zaszły w zakresie adopcji były bardzo znaczne, zważywszy, że punktem wyjściowym dla obecnych rozwiązań były właściwie regulacje przyjęte w XIX wieku. W międzyczasie pojawiło się zjawisko adopcji międzynarodowej, które stało się przedmiotem odrębnej regulacji dopiero w 1995 r. Dość paradoksalne jest, że została ona uregulowana dopiero wtedy, gdy istniały już międzynarodowe instrumenty chroniące dzieci w takich adopcjach, a właściwie nawet to one stały się bodźcem dla wprowadzenia polskiej regulacji. Można zatem zastanawiać się nad tym, czy wcześniej nie dostrzegano problemów charakterystycznych dla adopcji międzynarodowych, czy też były one rozpatrywane za pośrednictwem instrumentów właściwych dla adopcji krajowych. Stąd też pytanie, czy adopcje międzynarodowe w ogóle wymagają odrębnych regulacji na gruncie prawa rodzinnego, czy też należy uregulować je przepisami prawa kolizyjnego, ewentualnie przepisami prawa publicznego, wprowadzającego odpowiednie środki kontroli przebiegu takich adopcji?

378 J. Panowicz–Lipska, *Przysposobienie całkowite po nowelizacji kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 1995 r.*, Księga Pamiątkowa Ku Czci Profesora Leopolda Steckiego, Toruń 1997, s. 207.

379 Za: J. Ignatowicz, w: K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2003, s. 891; K. Gromek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2004, s. 825; P. Pogonowski, *Postępowanie w sprawach o przysposobienie. Wybrane problemy*, w: P. Kasprzyk (red.), *op. cit.*, s. 261, 274.

2. Przysposobienie w prawie materialnym wybranych państw

Dla przedstawienia zróżnicowania istniejących w prawach materialnych rozwiązań posłużono się tymi ich elementami, które mogłyby mieć znaczenie z punktu widzenia realizacji dobra dziecka w przysposobieniu. W związku z tym szczególnie uwagę zwrócono na następujące kwestie: formę adopcji, zerwanie więzów przysposobionego z biologiczną rodziną, status przysposobionego jakby był dzieckiem pochodzącym z małżeństwa, rozwiązywalność przysposobienia, warunki, których łączne spełnienie prowadzi do powstania tego stosunku (przesłanki przysposobienia)³⁸⁰, subsydiarność adopcji międzynarodowej, zasadę kierowania się dobrem dziecka przy przysposobieniu³⁸¹.

Na materialnoprawny kształt regulacji przysposobienia międzynarodowego oraz jego stosunek do przysposobienia krajowego wpływ mogło mieć usytuowanie państw w jednej z dwóch grup wyróżnionych w związku z praktyką adopcyjną – państw importujących i eksportujących dzieci. W pierwszej grupie państw, gdzie znalazły się wysoko uprzemysłowione państwa świata, w tym USA³⁸², Kanada³⁸³ i inne państwa zachodnioeuropejskie, jest stosunkowo niewiele dzieci do adopcji, natomiast dużo potencjalnych przysposabiających. O potencjale osób chętnych do przysposobienia w tych państwach świadczą dane dotyczące ilości dokonanych adopcji w 1960 r.: w USA 130 000, w Wielkiej Brytanii – 18 000, w Niemczech – 8 000, a we Francji – 4 000 oraz fakt, że pod koniec lat 90-tych XX wieku w Niemczech na jedno adoptowane dziecko przypadało 25 par chętnych do adopcji.³⁸⁴ Z kolei o bra-

380 Por. J. Strzebińczyk, *Prawo rodzinne*, Kraków 2002, s. 327.

381 Przyjmując, że przesłanki przysposobienia odnosić można do przysposobianego, przysposabiającego i innych osób, dobro dziecka traktując jako zasadę, która „przenika instytucję przysposobienia we wszystkich stadiach jego istnienia”, a sposób powołania do życia tego stosunku prawnego, jako tryb przysposobienia (Por. J. Ignatowicz, *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Warszawa 1995, s. 209, 210–217) lub inaczej – do jego stron, konieczności uzyskania zgody określonych osób, sposobu powołania do życia stosunku przysposobienia i rządzącego całością przysposobienia kryterium dobra dziecka. (Por. J. Winiarz, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1995, s. 232).

382 Z drugiej jednak strony Stany Zjednoczone stanowią również źródło dzieci do adopcji międzynarodowych. Brak jest danych dotyczących ilości dzieci wyjeżdżających z USA (głównie do Kanady i Europy). Jednakże z informacji publikowanych przez kanadyjską *Adoption Council* wynika, że w latach 1993–2002 Kanadyjczycy adoptowali 786 dzieci o amerykańskim obywatelstwie. Za: D. Rachford, *Statistically Speaking: Intercountry Adoption, Political Sensitivity, and the United States*, 25 *Child. Legal Rts.* J. 2005, s. 66.

383 Liczba adopcji międzynarodowych do Kanady utrzymuje się od 1995 r. mniej więcej na tym samym poziomie – między 1800 a 2200 przypadków rocznie. W 2005 r. takich adopcji było 1871. Adoptowane dzieci pochodziły z: Chin (973), Haiti (115), USA (102), Pld. Korei (97), Rosji (88), Filipin (70), Indii (41), Ukrainy (39), Etiopii (31), Tajwanu (30), Jamajki (22), Tajlandii (21), Kolumbii (18), Pakistanu (17), Ghany (15), Konga (11), Bułgarii (10), Liberii (10), Kambodży (10), Hong Kongu (8), Gujany (8), Nigerii (6), Brazylii (6), El Salwadoru (5), St. Vincent/Grenadines (5), innych (113). W wykazie państw, z których pochodziły dzieci brak jest Polski, jednak adopcje takie zostały odnotowane przez Adoption Council of Canada w 2004 r., było ich 6. Źródło: Citizenship and Immigration Canada 2005 international adoption statistics for the Adoption Council of Canada (17.08.2006), <http://adoption.ca/> (9.05.07).

384 Za: A. Ładyżyński, *Uwarunkowania weryfikacji, przygotowania i przeprowadzenia procesu adopcyjnego w wybranych krajach*, w: K. Ostrowska, E. Milewska (red.), *op. cit.*, s. 108–111. Z drugiej jednak strony, ilość adopcji dokonanych w Wielkiej Brytanii w latach 1976–1993 zmniejszyła się dwukrotnie, wraz z czterokrotnym wzrostem

ku dzieci do adopcji w Irlandii świadczą dane dotyczące ilości przeprowadzonych postępowań – w 1981 r. dokonano 1191 adopcji, w 1991 r. – 648, z czego 380 dzieci zostało adoptowanych przez krewnych. Wprowadzenie nowej ustawy adopcyjnej³⁸⁵ w tym samym 1991 r. zaowocowało ponad trzystoma wnioskami adopcyjnymi dotyczącymi rumuńskich dzieci, którymi zaopiekowały się irlandzkie rodziny³⁸⁶. Drugą grupę, do której należą państwa biedniejsze i o większym przyroście naturalnym, charakteryzują duże możliwości pozyskania dzieci do adopcji z racji wielu osieroconych dzieci, w tym sierot społecznych oraz mniejszego zainteresowania nimi jako przysposobianymi ze strony osób dorosłych (na przykład państwa azjatyckie oraz położone w Ameryce Południowej³⁸⁷). Początkowa ostrość podziału na państwa bogatsze (importujące lub przyjmujące) i biedniejsze (eksportujące lub wysyłające) została zresztą poddana w wątpliwość w związku z dość silną pozycją gospodarczą Korei Południowej i jej ciągłym traktowaniem jako źródła dzieci dla rodzin amerykańskich. Na zachwianie tego podziału wpłynęły również przemiany wewnątrz bloku państw komunistycznych i w rezultacie rozpad tego bloku. Rosja, państwo uważane wcześniej za mocarstwo, w obecnych czasach, razem z Chinami, są państwami, z których pochodzi najwięcej dzieci, które znalazły adopcyjnych rodziców za granicami kraju swego pochodzenia³⁸⁸. Obok nich państwami wysyłającymi największe ilości dzieci były Bułgaria i Rumunia; Polska znajduje się w pierwszej dwudziestce państw o największej ilości eksportowanych dzieci³⁸⁹. Trudno jest zatem mówić o wyraźnym podziale państw na dwie grupy, tym bardziej, że wspomnieć należy o państwach, w których adopcja nie jest dozwolona lub nie jest regulowana prawem jako niezgodna z zasadami Koranu, podziałe, na podstawie którego określone państwa „przydzielone” są na stałe do jednej z grup. Ciekawa sytuacja występuje w państwach byłej Jugosławii – Słowenia stała się państwem, do którego adoptowane są dzieci z Macedonii oraz z Bośni i Hercegowiny. Takim sposobem zamiast adopcji krajowych, wewnątrz jednego wielonarodowego państwa, dochodzi do ado-

ilości samotnych matek wychowujących dzieci oraz dwukrotnym wzrostem ilości aborcji wśród niezamężnych kobiet (*ibidem*, s. 108).

385 Adoption Act z 1991 r. (No. 14/1991), Irish Legislation http://www.bailii.org/ie/legis/num_act/1991/zza14y1991.1.html#zza14y1991s10 (12.07.07).

386 Informacje podane za notatką na temat adopcji przez rodziny irlandzkie dzieci pochodzących z zagranicy sporządzoną w Dublinie 17 lipca 1992 r. przez I Sekretarza Polskiej Ambasady w Irlandii, udostępnioną przez Ministerstwo Sprawiedliwości.

387 Adopcje międzynarodowe są dla tych państw również źródłem dużych zysków. Według J.G. Stein (A Call to End Baby Selling: Why the Hague Convention on Intercountry Adoption Should Be Modified to Include the Consent Provisions of the Uniform Adoption Act, 24 “Thomas Jefferson Law Review”, 2001–2002, s. 65) Korea Południowa zarabia na nich rocznie 15–20 mln \$, Gwatemala – 5 mln \$, Honduras – 2 mln \$ w ciągu pierwszych 9 miesięcy 1991 r.

388 M. Pereboom, The European Union and International Adoption, <http://www.adoptionpolicy.org/pdf/4-28-05-MPereboomTheEUandInternationAdoption.pdf>. (12.03.07). W 1987 r. do amerykańskich rodzin adopcyjnych trafiło 122 dzieci z Europy, natomiast już po zmianach politycznych w państwach Europy Wschodniej i Centralnej, niektóre z nich stały się bardzo poważnymi źródłami pozyskiwania dzieci do adopcji przez amerykańskie rodziny adopcyjne. Por. N.B. Graff, Intercountry Adoption and the Convention of the Rights of a Child: Can the Free Market in Children Be Controlled?, 27 „Syracuse J. Int'l L. & Com”. 2000, s. 406.

389 E. Holewińska–Łapińska, Prawne przesłanki kwalifikowania „rodziców adopcyjnych” a praktyka sądowa w sprawach o przysposobienie, w: K. Ostrowska, E. Milewska (red.), *op. cit.*, s. 38.

pcji międzynarodowych³⁹⁰. Jak wynika z danych amerykańskiego Departamentu Stanu i kanadyjskiej *Adoption Council*, w 2005 r. doszło do zwolnienia procedur dotyczących adopcji międzynarodowych (Haiti, Mołdawia, Filipiny, Rosja), związanej ze zmianami w prawie czasowej (Azerbejdżan, Białoruś, Gruzja, Sierra Leone, Ukraina) lub permanentnej z nich rezygnacji (Kambodża³⁹¹, Gwatemala, Rumunia) w państwach, z których wcześniej adoptowanych było wiele dzieci³⁹². Z drugiej jednak strony na przełomie XX i XXI w. notowano stały wzrost adopcji międzynarodowych do państw bogatszych, czego przykładem jest Szwecja, w której adopcje takie rozpoczęły się na niewielką skalę w latach 50-tych XX w. W latach 1969–2004 co najmniej 40 tysięcy dzieci przyjechało w ten sposób do Szwecji, natomiast przełom wieków i pierwsze lata XXI w. to około 800–1100 dzieci adoptowanych rocznie³⁹³. W niektórych zaś państwach zmieniono, wraz ze zmianami w prawie, politykę adopcijną na bardziej liberalną, ze względu na duże dysproporcje między ilością dzieci przebywających w domach dziecka a ilością adopcji. Na przykład w Chorwacji w 2002 r. na 1500 dzieci przebywających w instytucjach opiekuńczych tylko 135 zostało adoptowanych. W tym czasie wprowadzono tam ustawę legalizującą związki osób tej samej płci³⁹⁴, nie zdecydowano jednak o przyznaniu homoseksualistom lub partnerom w takich związkach prawa do adoptowania dzieci³⁹⁵.

Wielość dzieci rumuńskich adoptowanych przez rodziny amerykańskie, kanadyjskie, francuskie i włoskie stanowi pokłosie rządów Nicolae Ceausescu i prowadzonej przez niego polityki antyaborcyjnej³⁹⁶ i prokreacyjnej (w tym braku regulacji adopcji³⁹⁷) oraz następujących po jego śmierci czasów, gdy ujawniono informacje o tysiącach porzuconych i chorych (w tym zarażonych HIV w wyniku trans-

390 Nie jest to jednak znacząca liczba przypadków, z racji braku akcesji części państw byłej Jugosławii do konwencji haskiej z 1993 r. i braku dwustronnych umów dotyczących adopcji zawartych między nimi. Por. S. Kraljić, *Legal Regulation of Adoption in Slovenia – Do We Need Changes?*, w: A. Bainham (ed.), *The International Survey of Family Law*, 2006 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2006, s. 401–402.

391 Być może zmiany w Kambodży zostały spowodowane oznakami zaniepokojenia ze strony innych państw, w związku z fałszerstwami dokumentów adopcyjnych, korupcją, handlem dziećmi i z udziałem w tych procedurach pośredników adopcyjnych. Przejawem braku akceptacji dla takich praktyk było ogłoszone przez Wielką Brytanię czasowe zawieszenie adopcji dzieci z Kambodży przez brytyjskich rezydentów w czerwcu 2004 r. Por. Department for Education and Skills, <http://www.dfes.gov.uk/intercountryadoption/cambodia.shtml> (10.11.2005).

392 Za: Adoption Council of Canada, <http://adoption.ca/> (8.05.07).

393 Por. A. Saldeen, *The Children's Ombudsman, Adoption by Homosexual Partners and Assisted Reproduction*, w: A. Bainham, *The International Survey of Family Law*, 2004 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2004, s. 440.

394 Zakon o istospolnim zajednicama, *Narodne novine*, 2003, no 116.

395 Por. D. Hrabar, *The Protection of Weaker Family Members: The Ombudsman for Children, Same-Sex Unions, Family Violence and Family Law*, w: A. Bainham, *The International Survey of Family Law*, 2004 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2004, s. 112–113, 115–117, 120–121.

396 W przeciwieństwie do radzieckiego traktowania aborcji jako jedynej metody antykoncepcji oraz polskiej ustawy z 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. Nr 12, poz. 61), w świetle której dopuszczalne było przerywanie ciąży ze względu na trudne warunki życiowe kobiety ciężarnej. Por. A. Stelmachowski, *O właściwe środki prawne w zakresie realizacji polityki rodzinnej*, „Państwo i Prawo” 1976, z. 8–9, s. 59–60.

397 Por. O.A. Djużewa, *Problemy zakonodательства o meždunarodnom usynowlenii*, „Gosudarstvo i Prawo” 1995, nr 6, s. 41–42.

fuzji niebadanej pod tym kątem krwi) rumuńskich dzieci, koczujących na ulicach i wędrujących w strasznych warunkach w instytucjach opiekuńczych³⁹⁸. W okresie między 1989 a 2003 rokiem w USA wydanych zostało ponad 8300 wiz emigracyjnych dla rumuńskich sierot (w tym 2594 tylko w 1991 r.), a 600 w Kanadzie w latach 1995–2001³⁹⁹. W trakcie procesu akcesyjnego Rumunii do Unii Europejskiej pojawiła się konieczność zrewidowania rumuńskiej polityki wobec dzieci. W związku z tym w grudniu 2000 r. nowo mianowany premier Nastase ogłosił faktyczne zawieszenie adopcji międzynarodowych. 21 czerwca 2001 r. Rumuński Komitet Adopcyjny wystąpił z rocznym moratorium na niedokonywanie adopcji międzynarodowych w związku z korupcją, a jeszcze w tym samym roku rząd wydał dwa ordynanse (8 października – OUG No. 121 i 6 grudnia – No. 384), w których przyjęto, że ochrona dzieci jest jednym z priorytetów rządowego programu na lata 2001–2004 wprowadzonego w związku z integracją Rumunii z UE oraz zezwolono na prowadzenie postępowań w sprawach adopcji międzynarodowych w nadzwyczajnych przypadkach (np. w odniesieniu do dzieci specjalnej troski), jeśli adopcje takie będą zgodne z dobrem dziecka. W ciągu następnych dwóch lat w Rumunii przygotowany został pakiet projektów ustaw, które dotyczyły ochrony praw dzieci oraz adopcji. Nowe prawo adopcyjne zostało przyjęte w maju 2004 r. Na podstawie jego przepisów adopcja międzynarodowa jest dozwolona tylko między krewnymi do drugiego stopnia pokrewieństwa. W międzyczasie, podczas trwania moratorium dotyczącego niedokonywania adopcji pojawiły się informacje o trwających postępowaniach dotyczących adopcji międzynarodowych 105 rumuńskich dzieci przez włoskie rodziny, natomiast, podczas gdy obowiązywały przepisy ordynansu tylko wyjątkowo dopuszczającego stosowanie adopcji międzynarodowych – o 1115 takich adopcjach (384 dzieci zostało adoptowanych przez przysposabiających z USA, 230 – z Włoch, 224 – z Hiszpanii, 73 – z Francji, 49 – z Izraela i 44 – z Niemiec)⁴⁰⁰. Z rumuńskich przepisów wynika, że o adopcji decyduje sąd, ma ona charakter przysposobienia pełnego i jest z reguły nierozwiązywalna. Przysposobić można osobę do momentu osiągnięcia przez nią pełnej zdolności do czynności prawnych. Po osiągnięciu pełnej zdolności do czynności prawnych możliwe jest przysposobienie takiej osoby tylko przez osobę z rodziny, która ją wychowywała. Niedopuszczalna jest adopcja przez rodzeństwo (braci). Wspólna adopcja przez dwie osoby jest możliwa tylko wtedy, gdy przysposabia małżeństwo. Przysposabiającym może być osoba o pełnej zdolności do czynności prawnych, która jest o co najmniej 18 lat starsza od przysposobianego (warunek ten może zostać przez sąd uchylony z ważnych przyczyn). Osoba

398 M. Pereboom, *op. cit.*

399 Dane za: US Department of State <http://www.travel.state.gov/family/adoption/resources/02.html>, Adoption Institute <http://www.adoptioninstitute.org/FactOverview/international.html> i BC Families of Adoptive Children <http://www.bcadoption.com/articles/intercountry/romania.htm>

400 Informacje podane za: Romania & International Adoption. Press Information, Joint Council on International Children's Services, <http://www.jcics.org/JCICSPressInformationRo.pdf>. (13.03.07).

taka powinna dawać materialne i moralne gwarancje harmonijnego rozwoju adoptowanego dziecka.

W 1991 r. przyjęto w Rosji zasadę subsydiarnych względem krajowych adopcji międzynarodowych. Miały one dotyczyć dzieci, dla których adopcja międzynarodowa była jedynym sposobem na opuszczenie sierocińców. Większość spośród ponad 633 tysięcy sierot pozostających w sierocińcach stanowiły dzieci z fizycznymi i psychicznymi problemami zdrowotnymi. Niechęć do adopcji dzieci starszych i chorych pogłębiły problemy ekonomiczne w kraju, stąd ilość potencjalnych przysposabiających w Rosji zaczęła spadać w latach 1992–1996, z 14 tysięcy do mniej niż 9 tysięcy, aby dojść do dramatycznie niskiej liczby 12 adopcji krajowych w 1997 r.⁴⁰¹ Instytucja adopcji pojawiła się w prawie radzieckim w 1926 r., po prawie 10 latach całkowitego zmarginalizowania jej znaczenia na całym ówczesnym terytorium ZSRR. Znamienne jest, że brak regulacji adopcji w radzieckim kodeksie z 1918 r.⁴⁰² był podyktowany niemożnością sprawowania przez państwo kontroli nad adopcjami, natomiast jej regulacja w 1926 r.⁴⁰³ – niemożnością kontroli nad bezdomnymi dziećmi, które stały się zagrożeniem dla porządku publicznego⁴⁰⁴. Znamienne jest również to, że do regulacji z 1926 r. wprowadzono dobro dziecka jako przesłankę adopcji oraz to, że adopcja stała się instrumentem służącym uregulowania statusu dziecka, gdy dekretem z 1944 r. uniemożliwiono dochodzenie ojcostwa wobec dzieci pozamałżeńskich⁴⁰⁵. Chociaż radzieckie prawo nie zabraniało adopcji przez cudzoziemców, przypadków takich adopcji było niewiele, a były one dokonywane przez obywateli USA, Włoch i Izraela⁴⁰⁶. Po rozpadzie ZSRR wspólne dotąd dla wszystkich republik prawo rodzinne stało się przedmiotem osobnych kodyfikacji w poszczególnych państwach. W 1990 r. na Łotwie uchwalono nowy kodeks cywilny, a właściwie powrócono do kodeksu z 1937 r., tym samym zrywając z koncepcją oderwania prawa rodzinnego od prawa cywilnego. W 1994 r. przyjęto Ustawę o prawie rodzinnym w Estonii, w 1995 r. – kodeks rodzinny w Rosji. W kolejnych latach powstały: Kodeks cywilny Gruzji (1997 r.), Kodeks Białorusi o małżeństwie i rodzinie (1999 r.),

401 S. Thompson, The 1998 Russian Federation Family Code Provisions on Intercountry Adoption Break the Hague Convention Ratification Gridlock: What Next? An Analysis of Post-Ratification Ramifications on Securing an Uniform Process of International Adoption, 9 "Transnational Law & Contemporary Problems" 1999, s. 706.

402 W świetle art. 183 Кодекса законов РСФСР об актах гражданского состояния, брачном, семейном и опекунском праве (КЗАГС) z 16 września 1918 r., Собрание узаконений (СУ) РСФСР 1918 г., № 76, ст. 818: С момента вступления в силу настоящего закона не допускается усыновление ни своих родных, ни чужих детей. Всякое такое усыновление, произведенное после указанного в настоящей статье момента, не порождает никаких обязанностей и прав для усыновителей и усыновленных.

403 СУ РСФСР 1926 г., № 13, ст. 101.

404 H.D. Krause, Creation of Relationships of Kinship, w: A. Chloros, M. Rheinstein, M.A. Glendon (ed.), International Encyclopedia of Comparative Law, Vol. IV. Persons and Family, Tübingen–Leiden–Boston 1973, s. 75; M. Nazar, Etapy i kierunki rozwoju radzieckiego prawa rodzinnego (1917–1987), „Annales Universitatis Mariae Curie–Skłodowska” 1988, vol. XXXV, s. 252 i 258.

405 M. Mladenović, M. Janjić–Komar, Ch. Jessel–Holst, The Family in Post–Socialist Countries, w: A. Chloros, M. Rheinstein, M.A. Glendon (ed.), *op. cit.*, s. 117.

406 Por. V.G. Maslov, Adoption of children from the Ukraine, w: E.D. Jaffe (ed.), Intercountry adoptions. Laws and Perspectives of "Sending" Countries, Dordrecht–Boston–London 1995, s. 113–114.

litewski kodeks cywilny i kodeks rodzinny Azerbejdżanu (2000 r.) oraz kodeksy rodzinne: Mołdawii (2001 r.), Armenii (2004 r.) i Ukrainy (2005 r.)⁴⁰⁷.

Obecnie istniejące w państwach byłego bloku państw socjalistycznych regulacje dotyczące przysposobienia nie są jednolite, choć między niektórymi z nich występują znaczne podobieństwa. Przysposobienie regulowane przez *Semejnij Kodeks Rosijskiej Federacji* z 1995 r.⁴⁰⁸ jest pełne. Jednak jego konsekwencją może być zachowanie osobistych praw niemajątkowych i majątkowych oraz obowiązków w relacjach: członkowie rodziny biologicznej przysposobionego – przysposobiony, gdy: przysposabia jedna osoba (na życzenie matki, jeśli przysposabiający jest mężczyzną lub na życzenie ojca – jeśli przysposabiający jest kobietą) lub jedno z rodziców dziecka zmarło – na prośbę rodziców zmarłego rodzica – w stosunku do krewnych zmarłego rodzica, pod warunkiem, że wymaga tego dobro dziecka. Przysposobienie może zostać rozwiązane w wyniku orzeczenia sądu, gdy przysposabiający uchylają się od wykonywania nałożonych na nich obowiązków rodziców, nadużywają swych praw rodzicielskich, okrutnie obchodzą się z dzieckiem, są przewlekle chorzy na alkoholizm lub narkomanię, jak również na innej podstawie – biorąc pod uwagę dobro dziecka i jego opinię. Nie może natomiast zostać rozwiązane, gdy w momencie wystąpienia z wnioskiem o jego rozwiązanie przysposobiony jest pełnoletni – wówczas jest ono możliwe tylko za wzajemnym porozumieniem stron i za zgodą rodziców przysposobionego – jeśli oni żyją, nie zostali pozbawieni praw rodzicielskich lub zdolności do czynności prawnych. Wnioskować o rozwiązanie przysposobienia mogą rodzice przysposobionego, przysposabiający, przysposobiony, o ile ukończył 14 lat, organy opieki oraz prokurator. Dopuszczalne jest tylko przysposobienie osoby niepełnoletniej i tylko w jej interesie, uwzględniając jej etniczne pochodzenie, religię, przynależność kulturową, język, możliwość zagwarantowania zgodnego z jej dziedzictwem wychowania i wykształcenia, a także w celu zagwarantowania jej pełnego fizycznego, psychicznego, duchowego i moralnego rozwoju. Niedopuszczalne jest, z wyjątkiem przypadków uzasadnionych interesem dzieci, rozdzielanie rodzeństw i przysposabianie ich przez różne osoby. Do ustanowienia przysposobienia dziecka konieczne jest uzyskanie opinii organu opiekuńczego o tym, że jest ono zgodne z interesami przysposabianego dziecka wraz z informacją o osobistym kontakcie przysposabiającego z przysposabianym dzieckiem. Czynnej legitymacji adopcyjnej nie mają osoby: sądownie pozbawione lub ograniczone w zdolności do czynności prawnych; małżonkowie, z których jeden został przez sąd pozbawiony lub ograniczony w zdolności do czynności prawnych; osoby ograniczone lub po-

407 Por. rozważania dotyczące systemowych podobieństw i różnic, w: O.A. Khazova, *Family Law In the Former Soviet Union: More Differences or More Common?*, w: M. Antokolskaia (ed.), *Convergence and Divergence of Family Law in Europe*, Antwerpen–Oxford 2007, s. 97–103.

408 Z późniejszymi zmianami, zob. *Sobranije zakonodatelstwa Rosijskiej Federacji*, 1996, No 1, s. 16; *Semejnij Kodeks Rosijskiej Federacji*, Biblioteka Kodeksów, Moskwa 2002, s. 61–62, tekst kodeksu również w: <http://base.consultant.ru/mbu/cgi/online.cgi?req=doc;base=NBU;n=51018> (24/07/07).

zbawione przez sąd władzy rodzicielskiej (praw rodzicielskich); osoby zwolnione z funkcji opiekuna w związku z nienależytym wypełnianiem swoich obowiązków, byli przysposabiający, jeśli przysposobienie sąd rozwiązał z ich winy; osoby, które ze względu na stan zdrowia nie mogą wykonywać władzy rodzicielskiej (praw rodzicielskich), gdy cierpią na chorobę określoną w odpowiednim spisie sporządzonym przez organy Federacji; osoby, które w momencie orzekania o przysposobieniu nie mają dochodów pozwalających na zabezpieczenie dziecku minimalnego poziomu życia; osoby, które nie mają stałego miejsca zamieszkania; osoby skazane za umyślne przestępstwo przeciwko życiu lub zdrowiu; osoby mieszkające w pomieszczeniach, których warunki sanitarne i techniczne nie odpowiadają normom. Sąd może zdecydować o przysposobieniu w odniesieniu do tej ostatniej kategorii osób, jeśli przemawia za tym interes dziecka, natomiast tej ostatniej okoliczności nie bierze się pod uwagę w przypadku adopcji przez ojczyzna lub macochę. Przysposobić wspólnie może tylko małżeństwo. Jeśli jest kilka osób chętnych do przysposobienia tego samego dziecka, wówczas pierwszeństwo mają jego krewni, jeżeli tak dyktuje interes dziecka.

Różnica wieku między przysposabiającym niepozostającym w związku małżeńskim a dzieckiem nie powinna być mniejsza niż 16 lat, jednak sąd może, z przyczyn uznanych przez siebie za ważne, różnicę tę zmniejszyć (nie stosuje się w przypadku przysposobienia przez ojczyzna lub macochę). Przysposabiający powinni przejść badania lekarskie, z których wyniknie, że nie cierpią na choroby ich dyskwalifikujące (gruźlica, choroby narządów wewnętrznych i systemu nerwowego, dysfunkcje kończyn, choroby zakaźne, alkoholizm i narkomania, schorzenia psychiatryczne i wszystkie upośledzenia, które uniemożliwiają pracę)⁴⁰⁹. Aby dziecko zostało skierowane do adopcji międzynarodowej, jego dane powinny zostać umieszczone w lokalnym rejestrze (na okres 1 miesiąca), następnie w regionalnym rejestrze (1 miesiąc) i w federalnym rejestrze (6 miesięcy). Warunkiem takiego skierowania jest, aby w tym czasie (8 miesięcy) nie znalazł się potencjalny przysposabiający w kraju. Przysposobienie międzynarodowe dziecka, obywatela rosyjskiego, dopuszczalne jest tylko wówczas, jeśli niemożliwe jest umieszczenie dziecka w rodzinie obywateli rosyjskich, mających miejsce zamieszkania na terytorium Federacji – nie odnosi się to do przysposobienia przez krewnych dziecka. Zatem dziecko może być oddane do adopcji obywatelom rosyjskim mającym miejsce zamieszkania poza terytorium Federacji, cudzoziemcom, a w tym osobom nieposiadającym obywatelstwa żadnego państwa, którzy nie są krewnymi dziecka, po upływie 6 miesięcy od umieszczenia jego danych w federalnym rejestrze.

409 Za: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_441.html (24/07/07).

Kodeks Republiki Białorusi o małżeństwie i rodzinie z 1999 r. (art. 119–141)⁴¹⁰ zawiera rozwiązania analogiczne do rosyjskich – tak w kwestii przesłanek adopcji, jak jej skutków i rozwiązywalności. Ciekawą odmiennością jest przyjęcie, że z reguły niedopuszczalne rozdzielenie rodzeństw może nastąpić, jeśli przysposabiający nie obstają przy zachowaniu tajemnicy adopcji i zobowiązują się nie przeszkadzać w kontaktach dziecka z rodzeństwem – wówczas sąd nakłada na przysposabiającego obowiązek poinformowania dziecka o posiadanym rodzeństwie i miejscu jego pobytu.

Regulacja ukraińska⁴¹¹, mimo pewnych podobieństw, różni się w dosyć dużym stopniu od rozwiązań rosyjskich i białoruskich. Przewidziano w niej przysposobienie pełne, rozwiązywalne. Jak w dwóch poprzednich ustawach, przy adopcji przez jedną osobę (na życzenie matki, jeśli przysposabiający jest mężczyzną lub na życzenie ojca – jeśli przysposabiający jest kobietą), prawa i obowiązki w relacji dziecko–biologiczny rodzic mogą dalej istnieć. Jeśli jedno z rodziców dziecka zmarło lub zostało pozbawione zdolności do czynności prawnych, rodzice tego rodzica lub rodzeństwo dziecka, które ma być przysposobione przez małżonka drugiego z rodziców mogą wnioskować do sądu o utrzymanie istnienia między nimi a dzieckiem więzów rodzinnych. Sąd decyduje o utrzymaniu więzi rodzinnych, kierując się dobrem dziecka. Rozwiązanie przysposobienia może nastąpić w wyniku orzeczenia sądu, jeśli: 1) godzi ono w dobro dziecka i nie jest środkiem zapewnienia mu odpowiedniego środowiska rodzinnego i wychowania, 2) przysposobiony jest opóźniony w rozwoju, cierpi na chorobę psychiczną lub inną nieuleczalną chorobę, o czym nie wiedział i nie mógł się dowiedzieć przysposabiający w momencie przysposobienia, 3) między stronami powstały relacje, które, bez winy przysposabiającego, uniemożliwiają wypełnianie przez niego jego obowiązków wobec przysposobionego dziecka. Niemożliwe jest rozwiązanie przysposobienia po uzyskaniu przez przysposobionego pełnoletności, z wyjątkiem sytuacji, gdy bezprawne zachowanie którejś ze stron zagraża zdrowiu lub życiu drugiej strony lub komuś z jego rodziny. Przepisowanie może być jednak rozwiązane, gdy przysposobiany uzyskał pełnoletność, za porozumieniem stron lub na wniosek jednej ze stron, jeśli relacje rodzinne nie ułożyły się w należyty sposób. Przepisać można dziecko (osobę w wieku od 2 miesięcy do 18 lat), a w wyjątkowych sytuacjach sąd może orzec o adopcji osoby pełnoletniej pozbawionej rodziców i opieki. Niedopuszczalne jest rozdzielenie ro-

410 *Vedomosti Natsionalnogo Sobrania Respubliki Belarus*, 1999.#23. St 16, W.G. Tichinia, W.G. Gołowanow (red.), *Komentarz do Kodeksu Republiki Białorusi o braku i semje*, Minsk 2000.

411 *Kodeks Rodzinny Ukrainy z 2002 r.*, *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*, 2002.#21–22. St 135, *Siemiejnyj kodeks Ukrainy, Informacyjno–prawowy centr Ksilon, Charków 2005* (na temat wcześniejszej regulacji adopcji na Ukrainie, na gruncie Kodeksu o małżeństwie i rodzinie, między innymi przewidującej ustanowienie adopcji w drodze decyzji organu administracyjnego por.: N. Sawina, *Przysposobienie dzieci według prawa ukraińskiego*, „*Palestra*” 1996, nr 3/4 s. 174–177); *Ustawa no 2562 On Legislative Amendments to Ukraine’s Laws (regarding adoptions)* z 20 marca 2007r. (za: U.S. Department of State http://travel.state.gov/family/adoption/intercountry/intercountry_3175.html (24/07/07).

dzeństw, jednak sąd, po zasięgnięciu opinii organu opieki, może o nim orzec. Wówczas, jeśli przysposobienie nie jest tajemnicą dla przysposabianego, powinien on zostać poinformowany o miejscu zamieszkania swojego rodzeństwa. Przysposabiający powinien mieć ukończone 21 lat, a jeżeli adoptują oboje małżonkowie, dotyczy to obojga. Różnica wieku między przysposabiającym a przysposabianym nie może przekroczyć 45 lat, natomiast powinna być większa niż 15 lat. Przysposabiać mogą osoby stanu wolnego lub małżonkowie, wspólnie. Osoby, które nie są małżonkami nie mogą wspólnie przysposabiać, jednak jeśli tworzą rodzinę (z wyjątkiem par tej samej płci), sąd może orzec o takim przysposobieniu przez obojga partnerów. Jeśli dziecko ma tylko jednego rodzica, nie może być przysposobione przez nikogo innego oprócz małżonka tego rodzica. Sąd może zdecydować o adopcji przez partnera (nie małżonka) rodzica, o ile tworzą oni rodzinę. Nie mogą przysposabiać osoby: 1) pozbawione lub ograniczone w zdolności do czynności prawnych, 2) pozbawione praw rodzicielskich, 3) które adoptowały wcześniej dziecko, a adopcja została zakończona z ich winy, 4) znajdujące się w rejestrze lub na leczeniu w ośrodku leczenia schorzeń psychoneurologicznych lub narkomanii, 5) nadużywające alkoholu lub środków narkotycznych, 6) niemające stałego miejsca zamieszkania i stałej pracy (dochodów), 7) cierpiące na chorobę określoną w odpowiednim spisie. Ponadto przysposabiać nie mogą osoby, których interesy są sprzeczne z interesami dziecka, które ma być adoptowane. Jeśli zaś chodzi o adopcję międzynarodową, to pozostający w stanie wolnym cudzoziemcy nie mają czynnej legitymacji adopccyjnej w stosunku do ukraińskich dzieci. Pierwszeństwo w adopcji mają obywatele Ukrainy: 1) wychowujący dziecko, które ma zostać przysposobione, 2) małżonkowie rodziców, 3) przysposabiający kilkoro dzieci – rodzeństwo, 4) krewni przysposabianego dziecka. Przede wszystkim jednak pierwszeństwo mają małżeństwa. Przysposabiać można dzieci, których dane znajdują się w odpowiednich państwowych rejestrach, a przysposabiać mogą tylko te osoby, których dane znajdują się w analogicznych rejestrach państwowych. We wrześniu 2005 r. na Ukrainie zaprzestano przyjmowania wniosków adopcyjnych z 6 państw (w tym USA), z których przysposabiający nie składali raportów o sytuacji dziecka po orzeczeniu adopcji⁴¹². Do 1 stycznia 2007 r., w związku z reformą systemu adopcyjnego, nastąpiło tymczasowe zawieszenie przyjmowania jakichkolwiek wniosków adopcyjnych składanych przez cudzoziemców (w tym przez krewnych dzieci lub osób, które wcześniej adoptowały dziecko z Ukrainy)⁴¹³.

Również litewska⁴¹⁴ adopcja jest pełna. Adoptowane mogą być dzieci, które ukończyły 3 miesiące, a adopcja własnych dzieci oraz braci i siostr jest zabronio-

412 V. Crawley, U.S. Urges Parental Follow-up Reports for Intercountry Adoptions, State Department plans to implement Hague Convention in 2007, <http://usinfo.state.gov/gii/Archive/2006/Apr/21-866860.html> (24/07/07).

413 Informacja za: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, Update on Ukraine Adoption, July 5, 2006, http://travel.state.gov/family/adoption/intercountry/intercountry_2973.html (24/07/07).

414 Por. Kodeks cywilny z 2000 r., Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, 2000, Valstybės žinios, no 74–2262.

na. Dziecko już przysposobione może być adoptowane ponownie przez małżonka ojczyzna/macochy. Niedopuszczalne jest rozdzielanie rodzeństw w związku z adopcją, chyba że wymagają tego względy zdrowotne lub dzieci zostały wcześniej rozdzielone ze względu na inne okoliczności i nie ma możliwości zapewnienia im życia razem. Przynosiący nie powinien mieć więcej niż 50 lat (mogą być wyjątki dotyczące adopcji dzieci starszych, to znaczy takich, które ukończyły 8 lat) i być należycie przygotowany do adopcji. Przynosić mogą małżonkowie wspólnie albo osoby stanu wolnego lub małżonkowie – osobno (w wyjątkowych okolicznościach). Nie mogą adoptować osoby, które zostały pozbawione lub ograniczone w zdolności do czynności prawnych, których władza rodzicielska została ograniczona, osoby, które były opiekunami/kuratorami, a stosunek opieki/kurateli został rozwiązany z ich winy. Różnica wieku między przynosiącym a przynosiąnym powinna wynosić nie mniej niż 18 lat (różnica ta może być zredukowana do 15 lat w przypadku adopcji przez małżonka biologicznego lub adopcyjnego rodzica dziecka). Sąd może ustanowić okres preadopcyjnej opieki nad dzieckiem przez przynosiących (6–12 miesięcy). Litewski rząd publikuje listę chorób dyskwalifikujących przyszłych przynosiących. Są na niej: dipsomania (alkoholizm), narkomania, choroby psychiczne, AIDS/HIV, gruźlica zakaźna, przewlekła niewydolność nerek z koniecznością dializy, choroba Alzheimera, płasawica Huntingtona, ALS lub choroba Lou Gehriga, epilepsja ze zmianami psychicznymi i osobowościowymi, zwyrodnienie wieloukładowe i trzecie lub czwarte stadium choroby nowotworowej)⁴¹⁵. Adopcja może być orzeczona tylko w stosunku do dzieci, których dane zostały umieszczone na liście dzieci skierowanych do adopcji (z wyjątkiem przypadków przysposobienia przez małżonka rodzica dziecka oraz przysposobienia przez osoby, z którymi dziecko mieszka). Warunkiem skierowania do adopcji międzynarodowej jest, aby przez okres 6 miesięcy od momentu zarejestrowania dziecka na liście nie znalazł się obywatel Litwy, który chciałby dziecko adoptować lub sprawować nad nim opiekę albo kuratelę. Przynosić mogą tylko te osoby, których dane zostały umieszczone na państwowej liście potencjalnych przynosiących (z wyjątkiem współmałżonków rodziców i krewnych dziecka, które ma być przynosić). W przypadku większej ilości osób chętnych, aby adoptować to samo dziecko, priorytet na liście przyznaje się: 1) krewnym dziecka, 2) małżonkom, 3) osobom, które adoptują wszystkie dzieci z rodzeństwa, 4) obywatelom Litwy, 5) osobom, które adoptują lub adoptowały dzieci małżonka, 6) osobom, w których rodzinie dziecko mieszka i przez które jest wychowywane. Natomiast pierwszeństwo w adopcji mają, po kolei: 1) małżonkowie rodziców biologicznych lub adopcyjnych dzieci, 2) krewni, 3) osoby chcące przynosić wszystkie dzieci z rodzeństwa, 4)

415 Za: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_414.html (19/07/07). Por. propozycje dotyczące zmian w litewskim prawie adopcyjnym jeszcze na gruncie poprzedniej regulacji w: J. Vasiliauskas, Procedures for adopting children in Lithuania for local citizens and foreign nationals, w: E.D. Jaffe (ed.), *op. cit.*, s. 107–111.

małżeństwa. Jeśli osoby chętne do adopcji należą do tej samej kategorii, wówczas pierwszeństwo mają osoby, które zostały wcześniej zarejestrowane na liście przysposabiających.

Rozwiązania przyjęte w innych państwach postsocjalistycznych nie są jednolite. Na przykład w Bułgarii⁴¹⁶ stosowana jest zarówno *adoptio plena*, jak i *adoptio minus plena*. Obie orzekane są przez sąd i w interesie dziecka. Adopcja niepełna z mocy prawa ulega rozwiązaniu w przypadku śmierci przysposabiającego, natomiast adopcja pełna może być w takim przypadku rozwiązana, jeśli wymaga tego dobro przysposobionego dziecka. Rozwiązanie przysposobienia jest możliwe za zgodą stron, jeśli mają one pełną zdolność do czynności prawnych, w związku z ciężkim przestępstwem popełnionym przez jedną ze stron lub innymi okolicznościami, które w zasadniczy sposób wpłynęły na stosunki między przysposabiającym i przysposabianym. Wystąpić z wnioskiem o rozwiązanie przysposobienia mogą przysposabiający, przysposabiany (lub prokurator w jego zastępstwie), rodzice biologiczni przysposobionego dziecka, a przy adopcjach międzynarodowych – Minister Sprawiedliwości. Przysposobić można osobę, która w chwili wystąpienia z wnioskiem nie skończyła 18 lat (rekomendowane są adopcje dzieci, nie młodszych niż 4–5-miesięczne). Przysposabiać mogą osoby o pełnej zdolności do czynności prawnych (18-letnie lub młodsze, jeśli wstąpiły w związek małżeński), które nie zostały pozbawione władzy rodzicielskiej. Różnica wieku między przysposabiającym a przysposabianym powinna wynosić co najmniej 15 lat (nie odnosi się to do adopcji przez małżonka biologicznego rodzica dziecka, a odnosi się tylko do jednego małżonka, jeśli małżonkowie adoptują wspólnie). Niedopuszczalne jest przysposobienie przez krewnych w linii prostej, braci, siostry. Dziadkowie (lub jedno z nich) mogą przysposobić dziecko tylko wtedy, gdy urodziło się ono poza węzłem małżeńskim lub jeśli jego rodzice zmarli (jedno lub oboje) – jeśli jest to w interesie dziecka. Przysposobić wspólnie może małżeństwo. Rodzeństwo (bliźnięta) powinno być przysposabiane razem. Adopcja pełna jest obowiązkowa w trzech przypadkach: gdy rodzice dziecka, które ma zostać przysposobione są nieznani, gdy oddaniu dziecka do instytucji opiekuńczej towarzyszyła blankietowa zgoda na adopcję oraz gdy zostało oddane do instytucji opiekuńczej i zgody blankietowej na adopcję nie wyrażono, ale dziecko zostało porzucone przez rodziców. Do adopcji międzynarodowej, traktowanej jako subsydiarny sposób zapewnienia dziecku środowiska rodzinnego, dziecko jest kierowane po upływie 2 miesięcy od wpisania go do rejestru ministe-

416 Na podstawie СЕМЕЕН КОДЕКС з 1968 г., Art. 49–67В, 136В–136Z, Обн. ДВ. бр.41 от 28 Май 1985 г., изм. ДВ. бр.11 от 7 Февруари 1992 г., попр. ДВ. бр.15 от 21 Февруари 1992 г., изм. ДВ. бр.63 от 15 Юли 2003 г., доп. ДВ. бр.84 от 23 Септември 2003 г., изм. ДВ. бр.42 от 17 Май 2005 г., изм. ДВ. бр.30 от 11 Април 2006 г., <http://lex.bg/laws/ldoc.php?IDNA=1594118657> (05.07.07), polski tekst ze stanem prawnym na 1 kwietnia 1976 г. w: E. Wierzbowski, W. Skierkowska (opr.), Prawo rodzinne i spadkowe europejskich państw socjalistycznych, Tom II, Warszawa 1976, s. 133–136.

rialnego. Do takiego rejestru jest natomiast wpisywane, jeśli 3 bułgarskie rodziny odmówiły jego adopcji⁴¹⁷.

Natomiast w Chorwacji⁴¹⁸, Serbii⁴¹⁹ i Słowenii⁴²⁰ adopcja jest pełna. Przysposobienie w Chorwacji orzekane jest przez sąd w interesie dziecka i trwa do momentu osiągnięcia przez adoptowane dziecko 18 lat. Przysposabiać mogą małżeństwa wspólnie lub jeden z małżonków może za zgodą drugiego przysposobić jego biologiczne lub adoptowane dziecko. Osoby niepozostające w związkach małżeńskich mogą przysposabiać dzieci tylko wtedy, jeśli taka adopcja jest dla dobra dziecka. Nie mogą przysposabiać osoby będące w związkach pozamałżeńskich, partnerzy homoseksualni. Przysposabiający mogą mieć więcej niż 35 lat, lecz różnica wieku między nimi a przysposabianym dzieckiem nie może przekraczać 45 lat (oprócz adopcji rodzeństwa/przyrodniego rodzeństwa adoptowanych już dzieci – wówczas tylko jeden z przysposabiających powinien spełniać wymóg różnicy wieku). Przesłanką adopcji międzynarodowej jest zgoda *Ministry of Health and Social Welfare*. Uzyskanie takiej zgody jest utrudnione z racji manifestowanego przez ministerstwo przekonania o niezgodności adopcji międzynarodowych z dobrem dziecka, ze względu na oderwanie od korzeni, zerwanie kontaktów z krewnymi, utratę chorwackiej tożsamości⁴²¹. Serbska i słoweńska adopcja jest ponadto nierozwiązywalna, a decyduje o niej organ administracyjny (*Center for Social Work*). W Serbii w jej wyniku nie zostają zerwane więzy między rodzicem dziecka, którego małżonek lub heteroseksualny partner je adoptował. Adoptowane mogą być dzieci w wieku od 2 miesięcy do 18 lat. Różnica wieku między przysposabiającym a przysposabianym powinna wynosić nie mniej niż 18 lat i nie więcej niż 45 lat (można uzyskać zwolnienie z tego wymogu, wystawione przez Ministra zajmującego się ochroną rodziny jeśli adopcja jest dla dobra dziecka). Przysposabiać mogą małżeństwa (również związki zawarte na podstawie prawa zwyczajowego) oraz osoby stanu wolnego (za specjalnym zezwoleniem Ministra). Przeszkodą w adopcji jest bliskie pokrewieństwo (jest nie dopuszczalna między wstępnymi i zstępnymi, rodzeństwem i przyrodnim rodzeń-

417 Za: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_359.html (19/07/07) oraz T. Zankova, Adoption according to Bulgarian family law, w: E.D. Jaffe (ed.), *op. cit.*, s. 53–66.

418 Por. Family Code z 2003 r., Narodne novine, no 116/2003. Zob. także: D. Hrabar, *op. cit.*, s. 112–113, 118–121.

419 Serbian Family Act z 2005 r., Official Journal of the Republic of Serbia, 2005, no 18. Por. M. Draškić, G. Kovaček Stanić, The New Family Act of Serbia, w: A. Bainham (ed.), *The International Survey of Family Law, 2006 Edition*, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2006, s. 358–360 i 367–368; O. Cvejić Jančić, Reform of adoption according to the new Serbian Family Act, w: L. Wardle, C.S. Williams (ed.), *Family Law: Balancing Interests and Pursuing Priorities*, Buffalo–New York 2007, s. 252–259.

420 Marriage and Family Relations Act z 1976 r., Ur 1 SRS, no 15/76, 30/86, 1/89, 14/89; Ur 1 RS, no 13/94, 82/94, 29/95, 26/99, 70/00, 64/01, 110/02, 42/03, 16/04. Por. S. Kraljić, *op. cit.*, s. 395–406. Na temat regulacji w poszczególnych częściach Jugosławii, w aspekcie historycznym, patrz: M.H. Vasilev, Przysposobienie w SFRJ, "Studia Iuridica Silesiana", 1990, nr 14, s. 67–79, a tekst jugosłowiańskiej ustawy o przysposobieniu z 1947 r., według stanu prawnego na 1 stycznia 1965 r., w: E. Wierzbowski (opr.), *Prawo rodzinne i spadkowe europejskich państw socjalistycznych*, Tom I, Warszawa 1965, s. 153–158.

421 Za: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_370.html (19/07/07).

stwem) oraz nierozwiązany stosunek opieki. Nie mogą adoptować osoby ograniczone lub pozbawione władzy rodzicielskiej lub zdolności do czynności prawnych, cierpiące na choroby, które mogą mieć szkodliwy wpływ na dziecko oraz osoby skazane za niektóre przestępstwa. Pierwszeństwo mają rodziny o serbskim pochodzeniu⁴²², stąd można mówić o subsydiarnym charakterze adopcji międzynarodowych.

W Słowenii przysposabiać mogą osoby dorosłe. Różnica wieku między przysposabiającym a przysposabianym powinna wynosić co najmniej 18 lat (w wyjątkowych przypadkach, jeśli jest to zgodne z dobrem dziecka, centrum spraw socjalnych może wyrazić zgodę na adopcję bez spełnienia tego warunku). Dziecko powinno być adoptowane przez obojga małżonków, z wyjątkiem przypadków adopcji przez małżonka rodzica dziecka. Przysposabiającym nie może być osoba pozbawiona praw rodzicielskich; osoba, co do której istnieje prawnie uzasadnione przekonanie, że będzie wykorzystywać i krzywdzić dziecko, osoba, która nie gwarantuje zapewnienia stałego osobistego rozwoju dziecka i przygotowania go do niezależnego życia i pracy, w końcu – osoba, która została pozbawiona zdolności do czynności prawnych lub jest psychicznie niepełnosprawna albo chora, ewentualnie może stanowić zagrożenie dla życia i zdrowia dziecka. Przysposabiającym nie może być bliski krewny dziecka, jego brat lub siostra, nie może też nim być jego opiekun/kurator lub podopieczny. Przysposabiane mogą być tylko dzieci. Zasadą jest, że słoweńskie dziecko jest adoptowane przez obywatela Słowenii. Dopiero w braku takich potencjalnych przysposabiających, dziecko może być adoptowane przez cudzoziemca (nie dotyczy to sytuacji, gdy dziecko jest adoptowane przez małżonka swego rodzica).

Również w Czechach⁴²³ adopcja jest pełna, w niektórych przypadkach nierozwiązywalna. W jej wyniku nie ulegają zerwaniu więzy między rodzicem (i jego krewnymi) a dzieckiem, które zostało adoptowane przez małżonka rodzica. Adopcja może być rozwiązana tylko na wniosek przysposobionego lub przysposabiającego, z wyjątkiem adopcji nierozwiązywalnej, która: 1) może być dokonana przez małżeństwo, małżonka biologicznego rodzica dziecka lub wdowca/wdowę po biologicznym lub adopcyjnym rodzicu dziecka – w wyjątkowych przypadkach osoba niepozostająca w związku małżeńskim może adoptować dziecko, o ile sąd będzie przekonany, że adopcja taka spełni swoją funkcję społeczną; 2) adoptowane mogą być tylko dzieci powyżej 1 roku; 3) dziecko może być adoptowane ponownie tylko

422 Za: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_2846.html (24/07/07).

423 Zob. Zákon o rodině z 4 grudnia 1963 r. §§ 63 do 77, 94/1963 Sb., zmiana: 132/1982 Sb., zmiana: 234/1992 Sb., zmiana: 72/1995 Sb., zmiana: 91/1998 Sb., zmiana: 360/1999 Sb., zmiana: 301/2000 Sb., zmiana: 109/2002 Sb., zmiana: 320/2002 Sb., zmiana: 321/2002 Sb., zmiana: 315/2004 Sb., zmiana: 383/2005 Sb., zmiana: 134/2006 Sb., zmiana: 227/2006 Sb., zmiana: 115/2006 Sb., zmiana: 342/2006 Sb., zmiana: 112/2006 Sb.; polski tekst według stanu prawnego na 1 stycznia 1965 r. w: E. Wierzbowski (opr.), Prawo rodzinne i spadkowe europejskich państw socjalistycznych, Tom I, Warszawa 1965, s. 98–102 oraz Zákon o sociálně-právní ochraně dětí z 1999 r., 359/1999 Sb., zmiana: 257/2000 Sb., zmiana: 272/2001 Sb., zmiana: 320/2002 Sb., zmiana: 518/2002 Sb., zmiana: 222/2003 Sb., zmiana: 52/2004 Sb., zmiana: 315/2004 Sb., zmiana: 436/2004 Sb., zmiana: 501/2004 Sb., zmiana: 57/2005 Sb., zmiana: 381/2005 Sb., zmiana: 134/2006 Sb., zmiana: 373/2006 Sb.

gdy: adoptuje je małżonek adopcyjnego rodzica, adopcyjny rodzic zmarł, poprzednie przysposobienie zostało rozwiązane. Na skutek rozwiązania przysposobienia między dzieckiem a jego biologiczną rodziną odradzają się więzy rodzinne, a dziecko wraca do swego poprzedniego nazwiska. Adoptować mogą osoby fizyczne, których styl życia gwarantuje, że adopcja będzie dla dobra dziecka i społeczeństwa. Nie mogą adoptować osoby niemające pełnej zdolności do czynności prawnych, osoby cierpiące na choroby, które mogłyby mieć szkodliwy wpływ na stosunki powstałe w wyniku adopcji (sąd ma obowiązek bardzo starannie zbadać kwestie związane ze zdrowiem przysposabiającego)⁴²⁴. Adoptować wspólnie mogą małżeństwa, możliwe jest również przysposobienie tylko przez jednego z małżonków, za zgodą drugiego. Zgoda nie jest wymagana, gdy małżonek ten utracił zdolność do czynności prawnych lub gdy jej uzyskanie wiązałoby się z poważnymi problemami. Między przysposabiającym a przysposabianym powinna być odpowiednia różnica wieku. Adoptowana może być tylko osoba niepełnoletnia⁴²⁵, dla jej dobra. Dziecko przed orzeczeniem o adopcji powinno spędzić z przysposabiającym co najmniej 3 miesiące (nie dotyczy to sytuacji, w których dziecko adoptuje rodzic zastępczy, z którym dziecko mieszkało co najmniej 3 miesiące przed orzeczeniem o adopcji). Adopcje międzynarodowe są stosowane subsydiarnie wobec krajowych, ponadto pierwszeństwo mają rodzice adopcyjni wskazani przez rodziców biologicznych dziecka oraz małżonkowie biologicznych lub adopcyjnych rodziców dziecka.

Natomiast na Słowacji⁴²⁶ pełne adopcje nie mają charakteru nierozwiązywalnego. Oznacza to, że orzeczone przez sąd przysposobienie może być również przez sąd rozwiązane – z ważnych powodów dotyczących dobra dziecka (do 6 miesięcy po uprawomocnieniu się orzeczenia o adopcji, na wniosek przysposobionego lub przysposabiającego – albo bez wniosku). Na skutek rozwiązania przysposobienia między dzieckiem a jego biologiczną rodziną powstają więzy rodzinne, a dziecko wraca do swego poprzedniego nazwiska. Co ciekawe, wcześniejsza regulacja w postaci ustawy o rodzinie z 1963 r. (nr 94) odnosiła się do dwóch rodzajów adopcji: zwykłej, która była rozwiązywalna oraz nierozwiązywalnej, która mogła być dokonana tylko w odniesieniu do dzieci w wieku powyżej 1 roku. Wyznaczenie takiej granicy wieku było podyktowane wnioskami z praktyki medycznej dotyczącymi niemożności rozpoznania niektórych wad zdrowotnych dziecka przed ukończeniem

424 Por.: Z. Kralickova, *Adoption and Implementation of the U.N. Convention on the Rights of the Child in the Czech Republic and Slovakia*, „The Journal of East European Law” 2003, Vol. 10, no. 1, s. 110–126.

425 Sąd Konstytucyjny Czech uznał, że zarzut jakoby w świetle przepisów aktu Zákon o rodině osoby dorosłe były dyskryminowane poprzez odebranie im możliwości bycia przysposabianymi nie jest uzasadniony, ponieważ równość podmiotów prawa nie jest kategorią absolutną, dziecko jako osoba niedojrzała fizycznie i psychicznie potrzebuje specjalnej ochrony, a środkiem tej ochrony jest adopcja. Wyrok Konstytucyjnego Sądu Republiki Czeskiej (No 295/1996 Sb.), za: Z. Králíčková, *Adoption in the Czech Republic: Reform in the Light of the Child Welfare Laws*, w: A. Bainham (ed.), *The International Survey of Family Law*, 2003 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2003, s. 126.

426 Zákon o rodině a o změně a doplnění některých zákonů z 19. ledna 2005, §§ 97 do 109, 36/2005 Z.z., změna: 36/2005 Z.z., změna: 297/2005 Z.z., změna: 615/2006 Z.z.

przez nie 1 roku⁴²⁷. Obecnie przysposobić może osoba fizyczna o pełnej zdolności do czynności prawnych, która ma odpowiednie kwalifikacje osobiste, zdrowotne (nie mogą przysposabiać osoby cierpiące na choroby, które mogłyby mieć szkodliwy wpływ na stosunki powstałe w wyniku adopcji – sąd ma obowiązek bardzo starannie zbadać kwestie związane ze zdrowiem przysposabiającego)⁴²⁸ i moralne, która swoim sposobem życia, i osób, które z nią mieszkają, zagwarantuje realizację dobra dziecka. Między przysposabiającym a przysposobionym powinna być odpowiednia różnica wieku. Przysposobić można tylko dziecko, dla jego dobra. Adoptować wspólnie mogą małżeństwa, jeden z małżonków może adoptować za zgodą drugiego. Zgoda nie jest wymagana, gdy małżonek ten utracił zdolność do czynności prawnych lub, gdy jej uzyskanie wiązałoby się z poważnymi trudnościami. Dziecko przed orzeczeniem o adopcji powinno spędzić co najmniej 9 miesięcy pod opieką przysposabiającego. Przysposobić może tylko osoba, która ma ustanowione miejsce pobytu (zwykłego) w Słowacji, ewentualnie osoba, która ma miejsce pobytu w państwie–stronie Konwencji haskiej o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego z 1993 r.⁴²⁹

Na Węgrzech⁴³⁰ pełna adopcja, o której decyduje organ administracyjny może być rozwiązana także w drodze decyzji administracyjnej, którą poprzedza porozumienie między przysposabiającym i przysposobionym. Przysposabiać mogą małżeństwa wspólnie (preferowane) oraz osoby stanu wolnego. Przysposabiający nie powinien mieć więcej niż 45 lat. Rodzice mogą wyrazić zgodę na adopcję dziecka przed jego urodzeniem.

Z kolei geneza traktowania niektórych państw azjatyckich jako potencjalnych źródeł pozyskiwania dzieci do adopcji przez amerykańskie rodziny łączona jest z amerykańskimi adopcyjnymi programami rządowymi, realizowanymi w związku z udziałem amerykańskich żołnierzy w konfliktach zbrojnych na tym kontynencie. Pierwszy z nich dotyczył udziału prywatnych agencji adopcyjnych, między innymi założonej przez Harry'ego Holta *Holt International Children's Services*, w po-

427 Por. Z. Kredátusova, Zawarcie małżeństwa, pochodzenie dziecka oraz przysposobienie w Republice Słowackiej, w: P. Kasprzyk (red.), *op. cit.*, s. 374–375.

428 Por.: Z. Kralickova, Adoption and Implementation of the U.N. Convention on the Rights of the Child in the Czech Republic and Slovakia, „The Journal of East European Law” 2003, vol. 10, no. 1, s. 110–126.

429 Za: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_446.html (24/07/07).

430 Family Code z 1986 r. (por. U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_396.html (19/07/07) oraz Overview of substantive laws relating to the adoption of children, w: J.H.A. van Loon, Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 107; J.H.A. van Loon, International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption, „Recueil des Cours” 1993, VII (244), s. 390; zmieniony w 1990 r., Act No. 15 z 6 marca 1990 r., Magyar Közlöny, No. 20, 6/03/1990, s. 403, oraz Recht In Ost Und West, No. 4, 15 July 1990, s. 213, Filiation and Adoption, 17 „Ann. Rev. Population L.” 1990, s. 99.

zyskiwaniu dzieci z Południowej Korei po 1953 r.⁴³¹ Drugi program, wprowadzony w kwietniu 1975 r. przez amerykańską administrację rządową z prezydentem Geraldem Fordem na czele, został nazwany „*Operation Babylift*” i dotyczył wywiezienia z Wietnamu sierot, których liczbę szacowano na 70 000. Nie bez znaczenia był fakt, że oprócz dzieci: kalek – ofiar wojny oraz takich, które straciły w niej rodziców, w sierocińcach, z których dzieci planowano wywieźć do USA, znajdowały się dzieci urodzone z wietnamskich kobiet i amerykańskich żołnierzy. Pierwsza próba lotniczego transportu dzieci skończyła się katastrofą, w której zginęły 154 osoby, w większości dzieci. Jednak w rezultacie program został zrealizowany – w wyniku 30 lotów wojskowych i prywatnych samolotów około 2600 dzieci z wietnamskich sierocińców trafiło do USA, Kanady, Australii i niektórych państw europejskich. Jednak sam pomysł wwiezienia dzieci do USA na podstawie specjalnej wizy podpisanej przez prezydenta państwa oraz towarzysząca mu konieczność uzyskania indywidualnych wiz dla każdego dziecka przez potencjalnych przysposabiających w ciągu 90 dni od wjazdu dzieci na terytorium USA, stały się przedmiotem poważnej krytyki ze strony członków amerykańskiej administracji (np. H. Kissingera)⁴³². Obecnie, zarówno w Korei Płd.⁴³³, jak i w Wietnamie⁴³⁴ adopcje dokonywane są w formie kontraktu. W pierwszym z państw skuteczność adopcji zależy od jej rejestracji, w drugim – wymagane jest zatwierdzenie umowy przez prowincjonalny organ administracyjny, a dokumenty dotyczące sprawy są również rozpatrywane przez organ sądowy (*judicial service*). O ile w Korei adopcja ma charakter niepełny i jest rozwiązywalna, to w Wietnamie, mimo że jest pełna, to również możliwe jest jej rozwiązanie. O rozwiązaniu decyduje sąd. Może o nim zdecydować w związku z: 1) dobrowolnym porozumieniem między przysposabiającym i pełnoletnim przysposobionym w kwestii rozwiązania istniejącego między nimi stosunku, 2) skazaniem przysposobionego za przestępstwo godzenia w życie, zdrowie, godność lub

431 J.H.A. van Loon, International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption, “Recueil des Cours” 1993, VII (244), s. 229 oraz J.H.A. van Loon, Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 39 i por. O.A. Djużewa, *op. cit.*, s. 41.

432 C.N. Le, Asian Adoptions on the Rise, “Asian Nation”, 18 stycznia 2006 oraz informacje ze strony internetowej poświęconej programowi i osobom w nim uczestniczącym: <http://www.vietnambabylift.org/>.

433 Kodeks cywilny z 1958 r., zmieniony w 1990 r., Current Laws of the Republic of Korea, Release No. 14, 1990, s. 499–556. Por. Filiation and Adoption, 17 „Ann. Rev. Population L.” 1990, s. 100, w 1995 r., Law No. 4913 of 5 January 1995, Current Laws of the Republic of Korea, Release 32, 1995, s. 556[11]–[18]. Por. Filiation and Adoption, 21 „Ann. Rev. Population L.” 1994–1995, s. 119 i w 2005 r. Zmiany dotyczące adopcji wprowadzone Korean Family Law Reform Bill z marca 2005 r. (Act No. 7427) mają wejść w życie 1 stycznia 2008 r. (stąd nie zostały uwzględnione w tekście). Por. Mi-Kyong Cho, Recent reform of Korean family law, w: L. Wardle, C.S. Williams (ed.), *op. cit.*, s. 37–38.

434 The Marriage and Family Law (No. 22/2000/QH10 of June 9, 2000), [http://vbqapl.moj.gov.vn/law/en/1991_to_2000/2000/200006/200006090007_en\(08.07.07\)](http://vbqapl.moj.gov.vn/law/en/1991_to_2000/2000/200006/200006090007_en(08.07.07)), Decree of the Government Stipulating the Procedure of Marriage, Adoption of Illegitimate Children, Adoption of Children and Tutorship of Children Between Vietnamese Citizens and Foreigners No.184/CP, Promulgated by Decree of the Central Government of the Socialist Republic of Vietnam on November 30, 1994, Tekst w: [http://www.novexc.com/viet_adoption_law.html\(08.07.07\)](http://www.novexc.com/viet_adoption_law.html(08.07.07)). Informacje również za: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, [http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_349.html\(15.05.2007\)](http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_349.html(15.05.2007)).

honor przysposabiającego, złe traktowanie lub prześladowanie przysposabiającego, albo za trwonienie majątku przysposabiającego, 3) popełnionymi przez przysposabiającego czynami (wykorzystywanie dziecka do pracy, wykorzystywanie seksualne lub handel dziećmi, przestępstwa godzenia w życie, zdrowie, godność lub honor innej osoby, złe traktowanie lub prześladowanie kogoś z członków swojej rodziny, zmuszanie młodych osób do popełniania przestępstw lub udzielanie młodym przestępcom schronienia, oszukańcza wymiana dzieci lub ich uprowadzanie, przestępstwa seksualne względem dzieci, namawianie lub zmuszanie swoich dzieci do popełniania czynów niezgodnych z prawem lub moralnością). W przepisach tych państw właściwie brak jest odrębnej regulacji przysposobienia międzynarodowego, jednakże w wietnamskim prawie znajduje się nakaz przedkładania przez przysposabiającego informacji odpowiedniemu urzędowi państwowemu na temat warunków zdrowotnych adoptowanego dziecka, aż do ukończenia przez nie 18 lat, co ma pewne znaczenie z punktu widzenia kontroli nad przebiegiem adopcji międzynarodowej. Różne są przesłanki przysposobienia. W Korei Płd. możliwa jest tylko adopcja przez małżeństwa (wspólna), przysposabiający powinni być małżeństwem od 3 lat i być w wieku między 25 a 44 lata. Możliwe jest orzeczenie adopcji, gdy przysposabiający są starsi w sytuacjach, gdy tylko jeden z nich ma więcej niż 45 lat, gdy już wcześniej adoptowali koreańską sierotę lub gdy mają zamiar adoptować sierotę z poważnymi problemami zdrowotnymi. Przysposabiający nie powinni mieć więcej niż pięcioro dzieci (włączając dzieci adoptowane), a różnica wieku między przysposabiającymi nie powinna wynosić więcej niż 15 lat. Ich dochód powinien być wyższy od średnich dochodów w ich państwie i wystarczyć, aby utrzymać i wychować przysposobianego. W Wietnamie przysposabiać mogą osoby heteroseksualne: samotne lub małżeństwa, o pełnej zdolności do czynności prawnych, które są o co najmniej 20 lat starsze niż przysposobiani. Przysposobiane dzieci, które ukończyły 9 lat muszą na piśmie wyrazić zgodę na adopcję. Przysposobić można dziecko do 15 roku życia, adopcja dziecka starszego niż 15-letnie jest możliwa, jeśli jest ono inwalidą wojennym, osobą niepełnosprawną, osobą, która utraciła zdolność do czynności prawnych lub jeśli przysposabiają osoby stare i samotne. Ponadto przysposabiający powinni mieć etyczne kwalifikacje i zdolność do opieki, wspierania i kształcenia dziecka, nie mogą mieć ograniczonych praw rodzicielskich, nie mogą być to osoby, które zostały skazane za przestępstwa godzenia w życie, zdrowie, godność lub honor innej osoby, złe traktowanie lub prześladowanie kogoś z członków swojej rodziny, zmuszanie młodych osób do popełniania przestępstw lub udzielanie młodym przestępcom schronienia, oszukańcza wymianę dzieci lub ich uprowadzanie, przestępstwa seksualne względem dzieci, namawianie lub zmuszanie swoich dzieci do popełniania czynów niezgodnych z prawem lub moralnością. Wietnamskie prawo zakazuje adopcji dzieci przez osoby homoseksualnej orientacji seksualnej.

Analizując regulacje dotyczące adopcji w państwach azjatyckich, trudno jest mówić o jednym modelu, który byłby stosowany w większej liczbie państw. Przykładowo przepisy Filipin⁴³⁵ odrębnie regulują przysposobienie międzynarodowe – jest ono stosowane subsydiarnie względem krajowego, rozumianego jako dokonywane na Filipinach przez obywateli tego państwa i cudzoziemców, bez zamiaru wywiezienia dziecka za granicę. W *Intercountry Adoption Act* z 1995 r. przewidziano, że w ciągu pierwszych 5 lat obowiązywania aktu, nie może być więcej niż 600 adopcji międzynarodowych rocznie. Przysposobić można dziecko (do 15 roku życia), a przysposabiający powinien mieć ukończone 27 lat i być o 16 lat starszy od przysposabianego (chyba że jest jego rodzicem lub małżonkiem rodzica), mieć zdolność do wykonywania władzy rodzicielskiej w świetle praw ojczystych stron, uczestniczyć w szkoleniu (doradztwie) adopcyjnym prowadzonym przez akredytowanego doradcę w jego państwie, spełniać przesłanki bycia przysposabiającym wynikające z jego prawa ojczystego oraz z prawa filipińskiego, być zdolnym zapewnić wszystkim swoim dzieciom, w tym przysposabianemu dziecku, należyte wychowanie i opiekę oraz dobry przykład, zgadzać się zapewnić przysposabianemu podstawowe prawa dziecka wynikające z ustawodawstwa Filipin i z Konwencji praw dziecka. Przysposabiającym nie może być osoba, która popełniła przestępstwo moralnie haniebne, nie może być również osoba, która pochodzi z państwa nieutrzymującego z Filipinami stosunków dyplomatycznych, w którym brak jest analogicznych jak na Filipinach akredytowanych agencji adopcyjnych. Jeżeli wnioskodawca pozostaje w związku małżeńskim – adoptować dziecko powinni oboje małżonkowie (przysposobienie wspólne). Adopcja może zostać orzeczona po 6-miesięcznym okresie próbnym (preadopcyjnym). Natomiast w trybie adopcji krajowych mogą adoptować osoby dorosłe, o pełnej zdolności do czynności prawnych, zdolne do utrzymywania i opieki nad swoimi ślubnymi lub nieslubnymi dziećmi. Przysposabiający powinien być o co najmniej 16 lat starszy od przysposabianego, chyba że jest jego biologicznym rodzicem lub małżonkiem biologicznego rodzica. Przysposabiać nie mogą: 1) opiekun/kurator przysposabianego dziecka aż do momentu rozliczenia kończącego relację między nim a podopiecznym, 2) osoba, która została skazana za popełnienie czynu moralnie nagannego, 3) cudzoziemiec, z wyjątkiem przypadków, gdy jest to były obywatel Filipin, który chce adoptować dziecko, z którym łączą go więzy pokrewieństwa, gdy jest to współmałżonek filipińskiego rodzica dziecka (z prawego łoża), które ma być adoptowane, gdy jest to małżonek obywatela Filipin, który chce z nim wspólnie adoptować dziecko spokrewnione ze współmałżonkiem wzię-

435 Kodeks cywilny z 1987 r., Executive Order No. 209, July 6, 1987, as amended by Executive Order No. 227, July 17, 1987, http://www.weddingsatwork.com/culture_laws_familycode01.shtml, <http://www.abogadomo.com/main.html> (03.07.07), The Child and Youth Welfare Code of 1974 r., Presidential Decree No. 603, December 10, 1974, <http://www.chanrobles.com/childandyoungwelfarecodeofthephilippines.htm> (03.07.07), Intercountry Adoptions Act z 1995 r. (Republic Act No. 8043), Tekst aktu w: Official Gazette, vol. 91, no. 32, 7/08/1995, s. 5006–5011, www.gov.ph/laws/ra8043.doc (18/07/07). Por. Filiation and Adoption, 21 „Ann. Rev. Population L.” 1994–1995, s. 118. Na obszarze Filipin stosowane są ponadto prawa zwyczajowe.

mi krwi. Małżonkowie powinni adoptować wspólnie, z wyjątkiem przypadków adopcji przez jednego z nich swojego niesłubnego dziecka oraz adopcji przez jednego z nich dziecka z prawego łóża drugiego z nich. Nie może być adoptowana: 1) osoba dorosła, chyba że jest biologicznym dzieckiem przysposabiającego lub jego współmałżonka lub gdy dziecko było uważane przez przysposabiającego za własne i tak traktowane w okresie przez uzyskaniem przez nie pełnoletności, 2) cudzoziemiec z państwa, z którym Filipiny nie utrzymują stosunków dyplomatycznych, 3) osoba wcześniej już adoptowana, chyba że adopcja została unieważniona lub rozwiązana. Adopcja jest orzekana przez sąd, który w każdym przypadku powinien ocenić, czy jest ona dokonywana dla dobra dziecka. Jej konsekwencją jest zerwanie więzów przysposobionego dziecka z biologiczną rodziną i jego wejście do rodziny przysposabiającego. Jednak przysposobiony pozostaje ustawowym spadkobiercą swoich rodziców biologicznych. Po przysposobionym dziedziczą jego zstępni (ślubni i niesłubni) oraz współmałżonek. Jeśli natomiast dziedziczyć mają wstępni – wówczas w połowie dziedziczą rodzice biologiczni, w połowie przysposabiający. W przypadku, gdy przysposobiony pozostawił po sobie współmałżonka lub nie pochodzące z prawego łóża dzieci oraz przysposabiających, wówczas w połowie dziedziczą współmałżonek lub dzieci, w połowie – przysposabiający, jeśli zaś pozostawił po sobie zarówno współmałżonka jak i nie pochodzące z prawego łóża dzieci oraz przysposabiających – będą oni dziedziczyli w 1/3 części, jeśli przysposobiony pozostawił po sobie tylko przysposabiających – wówczas będą oni dziedziczyli w całości. Adopcja jest rozwiązywalna w trybie postępowania sądowego. Z wnioskiem może wystąpić każda osoba upoważniona przez sąd lub działająca w imieniu organu państwowego (jeśli przysposobiony jest niepełnoletni lub brak mu zdolności do czynności prawnych, z powodów ustawowo określonych dla utraty lub zawieszenia praw rodzicielskich), przysposobiony (gdy ma co najmniej 18 lat, z powodów przewidzianych prawem dla wydziedziczenia) oraz przysposabiający, gdy przysposobiony popełnił czyn, który może się stać powodem do wydziedziczenia lub gdy opuścił dom przysposabiających na okres co najmniej 1 roku, zanim osiągnął pełnoletność lub popełnił czyn, poprzez który całkowicie odrzucił adopcję.

Z kolei w chińskim prawie⁴³⁶ brak jest odrębnej regulacji dotyczącej adopcji międzynarodowej⁴³⁷. Przysposobienie jest kontraktem – ma charakter pełny, jest rozwiązywalne. Możliwe jest jego rozwiązanie w drodze porozumienia stron, które

436 Marriage Act z 1980 r., zmieniony w 1998 r., Adopted at the 5th Meeting of the Standing Committee of the 9th National People's Congress on November 4, 1998 and promulgated by Order No. 10 of the President of the People's Republic of China on November 4, 1998, http://www.goldenlawyer.com/eng/law/adoption_law.htm (3.07.07). Ponadto zmiany dotycząca warunków stawianych przysposabiającym zostały wprowadzone od 1 maja 2007 r. Informacje za: UK Department of Education and Skills, <http://www.dfes.gov.uk/intercountryadoption/index.shtml>, i US State Department http://travel.state.gov/family/adoption/intercountry/intercountry_3110.html (15.05.2007).

437 Choć jest akt prawny regulujący rejestrację takich adopcji. Por. Measure Registering Adoption of Children by Foreigners in the People's Republic of China z 1999 r., Approved by the State Council on May 12, 1999, promulgated by Decree No.15 of the Ministry of Civil Affairs on May 25, 1999, http://www.goldenlawyer.com/eng/law/adoption_reg.htm (03.07.07).

zawarli umowę adopcyjną (jeśli adoptowane dziecko ma 10 lat, potrzebna jest jego zgoda). W przypadku porzucenia, złego traktowania lub innego naruszenia praw dziecka przez przysposabiającego, osoba, która zawarła z przysposabiającym umowę adopcyjną, jest uprawniona do jej rozwiązania. Jeżeli w tej kwestii dojdzie do sporu między stronami, sprawa jest rozstrzygana przez sąd. Możliwe jest rozwiązanie przysposobienia w drodze porozumienia między przysposabiającym a przysposobionym, który stał się osobą dorosłą, w sytuacji, gdy ich dalsze wspólne życie jest niemożliwe – w przypadku braku porozumienia w tej kwestii, właściwy do rozstrzygnięcia sprawy jest także sąd. W prawie chińskim przyjęto przesłankę dobra dziecka jako decydującą o adopcji. Ponadto bardzo szczegółowo określono cechy jakie, powinni posiadać przysposabiający oraz przeszkody adopcyjne. Przysposabiać mogą małżeństwa, choć również pojedyncze osoby – w obu przypadkach wykluczone są osoby homoseksualne a jeśli osoba płci męskiej adoptuje dziewczynkę, wtedy różnica wieku między nimi powinna być nie mniejsza niż 40 lat. Oboje małżonkowie powinni być w wieku między 30 a 50 lat (55, jeśli mają zamiar adoptować dziecko wymagające szczególnej troski), para powinna być małżeństwem od co najmniej 2 lat. Jeśli jednak któreś z małżonków było we wcześniejszym związku małżeńskim (nie więcej niż w dwóch) – para powinna być małżeństwem od 5 lat. Jeden z przysposabiających powinien mieć stałe zatrudnienie, roczny dochód rodziny powinien wynosić przynajmniej 10 tys. dolarów, a wartość majątku rodziny powinna być nie mniejsza niż 80 tys. dolarów. Oboje przysposabiający winni być zdrowi fizycznie i psychicznie, wykluczone są osoby, które cierpią na: AIDS, niedorozwój umysłowy, choroby zakaźne w fazie zakaźnej, ślepotę, utratę słuchu i mowy (z wyjątkiem adopcji dzieci chorych na analogiczne schorzenia), dysfunkcje ciała i kończyn, poważne deformacje twarzy, poważne schorzenia wymagające długiego leczenia i nierokujące pozytywnie na przyszłość (nowotwór, rumień guzowaty, zapalenie nerek, epilepsja), schizofrenię, otyłość, miały poważne transplantacje organów przeprowadzone w okresie 10 lat przed złożeniem wniosku adopcyjnego lub przeszły w okresie 2 lat przed złożeniem takiego wniosku leczenie poważnych zaburzeń psychicznych, jak: depresja, mania, nerwica natręctw. Przysposabiający powinni mieć co najmniej średnie wykształcenie. Powinni być osobami honorowymi, o dobrym charakterze, nie mogą to być osoby, które mają kryminalną przeszłość związaną z aktami domowej przemocy, seksualnego wykorzystywania, opuszczeniem lub wykorzystywaniem dzieci (nawet jeśli nie zostały aresztowane lub skazane za te czyny), używaniem narkotyków i leków uzależniających oraz nadużywaniem alkoholu (wnioskodawca powinien porzucić nałóg co najmniej 10 lat przed złożeniem wniosku adopcyjnego). W rodzinie przysposabiających powinno być nie więcej niż pięcioro dzieci do 18-tego roku życia, z czego najmłodsze nie powinno być młodsze niż 1 rok (wyjątki w przypadku chęci adopcji dzieci wymagających szczególnej troski). Przysposobić można dziecko do 13 roku życia.

Z racji rozległości kontynentu azjatyckiego, wielości państw oraz różnych okoliczności, które wpłynęły na ukształtowanie ich systemów prawnych, wydaje się, że można wśród nich wyróżnić co najmniej trzy grupy państw: pierwszą, do której należą państwa, których przepisy prawne powstały pod wpływem już istniejących rozwiązań (państwa skupione w *British Commonwealth*, Japonia), drugą – z państwami, w których na skutek zmian ustrojowych doszło również do przemian w zakresie prawa rodzinnego (byłe republiki ZSRR) oraz trzecią, w której znajdują się państwa, w których bardzo dużą rolę odgrywa religia, również jako czynnik kształtujący prawo (państwa islamskie, Izrael). Co warto podkreślić, w niektórych państwach oprócz prawa pozytywnego stosowane jest również prawo zwyczajowe (Chiny, Filipiny, Indonezja, Kirgizja, Sri Lanka). Ponadto, przyjęcie pewnych rozwiązań podyktowane było, jak się wydaje, również polityką państwową. Najlepszym przykładem takiego rozwiązania są przepisy chińskie. W związku z polityką demograficzną władz chińskich, z pewnością stosowane są one częściej do adopcji międzynarodowych niż krajowych, a prowadzą do dosyć rygorystycznej selekcji kandydatów na przysposabiających. Przy okazji należy zauważyć, że Chiny, z których adoptowanych jest wiele dzieci, są państwem, w odniesieniu do którego nigdy nie pojawiły się w przeciwieństwie do innych państw, w tym azjatyckich doniesienia dotyczące nieprawidłowości w procedurze adopcyjnej, korupcji czy handlu dziećmi.

Z kolei hinduskie tradycje dotyczące adopcji sięgają 5000 lat wstecz – Krishna, jako nowonarodzone dziecko uwięzionej pary królewskiej, został oddany nowym rodzicom, którzy wychowywali go w miłości i w przeświadczeniu, że oprócz nich ma on jeszcze biologicznych rodziców. Hinduskie adopcje, z początku nieuregulowane, były dokonywane głównie przez krewnych, a celem ich było przedłużenie rodu i przekazanie spadku adoptowanemu krewniakowi. Pierwsza prawna regulacja, powstała jeszcze za czasów brytyjskich rządów w Indiach w 1890 r., miała na celu sformalizowanie adopcji. Jednak na jej podstawie osoby, które nie wyznają wiary *hindu*, mogą jedynie uzyskać prawo do opieki nad dzieckiem. Późniejszy o ponad 60 lat *The Hindu Adoption and Maintenance Act*⁴³⁸ umożliwia dokonywanie adopcji przez Hindusów. Adopcje międzynarodowe mogą mieć miejsce na mocy tego aktu tylko wówczas, jeśli zarówno dziecko, jak i przysposabiający są Hindusami, a rząd prowadzi szeroko zakrojoną akcję zachęcającą do adopcji hinduskich dzieci przez mieszkające za granicą osoby hinduskiego pochodzenia. Stąd też adopcje międzynarodowe mogą być dokonywane przez nie-Hindusów tylko wyjątkowo, gdy w ciągu trzech miesięcy nie zostaną znalezieni rodzice dla dziecka, ewentualnie po uzyskaniu prawa do opieki nad dzieckiem i wywiezieniu dziecka do innego państwa⁴³⁹.

438 Z 1956 r., zmieniony w 1962 r. i w 1976 r. (tylko dla hinduistów, sikhów i jainistów, buddystów, bramho/arya/prarthana samajistów), Act nr 78 z 1956 r., India Code, Legislative Department, <http://indiacode.nic.in/> (03.07.07) i <http://www.vakilno1.com/bareacts/hinduadoptionsact/hinduadoptionsact.htm> (08.07.07).

439 K. Lilani, *Adoption of children from India*, w: E.D. Jaffe (ed.), *op. cit.*, s. 24–25 i 31–33.

Cudzoziemcy mogą starać się o uzyskanie prawa do opieki nad dzieckiem na podstawie przepisów *Guardians and Wards Act* z 1890 r. (*Act* nr 8), a następnie po wywiezieniu dziecka z Indii – o orzeczenie adopcji na podstawie ich prawa personalnego. Na podstawie przepisów *Guardians and Wards Act* niemożliwe jest uzyskanie praw rodzicielskich ani adoptowanie dziecka⁴⁴⁰. Osoby starające się o uzyskanie opieki nad dzieckiem, w celu późniejszego adoptowania go, powinny mieć nie więcej niż 90 lat (łącznie – para/małżeństwo), 45 (jedna osoba), w żadnym wypadku wiek opiekuna nie powinien być niższy niż 30 lat i nie wyższy niż 55 lat, a różnica wieku między opiekunem a podopiecznym powinna wynosić 21 lat⁴⁴¹. Ponadto Sąd Najwyższy w orzeczeniu z 6 lutego 1984 r. w sprawie *Laxmi Kant Pandey v. Union of India* wypowiedział się w kwestii pierwszeństwa adopcji krajowych przed międzynarodowymi⁴⁴². Adopcja dziecka na mocy *The Hindu Adoption and Maintenance Act* jest możliwa w przypadku hindusów, dorosłych i dojrzałych umysłowo mężczyzn, za zgodą żony (chyba że żona porzuciła świat, została uznana za umysłowo chorą lub przestała wyznawać wiarę *hindu*), kobiet dorosłych i dojrzałych umysłowo, niezamężnych lub wdów albo takich, których małżeństwa zostały rozwiązane. W wyjątkowych przypadkach przysposabiać mogą mężatki, których mężowie porzucili świat, przestali wyznawać wiarę *hindu* lub zostali uznani przez sąd za psychicznie chorych. Adoptowane mogą być osoby, które wyznają wiarę *hindu*, nie zostały wcześniej adoptowane, nie pozostają w związku małżeńskim (chyba że istnieje zwyczaj, na podstawie którego jest to możliwe), w wieku poniżej 15-go roku życia (chyba że istnieje zwyczaj, na podstawie którego jest możliwa adopcja osób starszych). W momencie adopcji przysposabiający dziecko płci męskiej nie może mieć syna, wnuka (syna syna), prawnuka (syna syna syna), a płci żeńskiej – córki lub wnuczki (córki syna). Jeśli przysposabia kobieta, a przysposabiana jest osoba płci męskiej, wówczas różnica wieku między nimi powinna wynosić co najmniej 21 lat. Taka adopcja jest dokonywana dla dobra dziecka, jest pełna i nierozwiązywalna. Ma formę kontraktu, ale sąd musi wyrazić zgodę na oddanie dziecka do adopcji przez opiekuna (nie przez rodziców). Według danych *Central Adoption Resource Agency* (CARA) w 1991 r. dokonanych zostało 936 krajowych adopcji oraz 1190 międzynarodowych – przez osoby niemające hinduskiego rodowodu. W następnym roku tych pierwszych adopcji było 1293, drugich – 1007⁴⁴³.

440 Delhi Newline, cities.expressindia.com/fullstory.php?newsid=119919, (4.03.2005), India News, news.newkerala.com, (16. 03.2005), The Adoption Council of Canada <http://adoption.ca/> 8.05.07. oraz UK Department of Education and Skills <http://www.dfes.gov.uk/intercountryadoption/index.shtml> (15.05.2007).

441 Informacje za U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_398.html (18/07/07).

442 J.H.A. van Loon, International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption, "Revue des Cours" 1993, VII (244), s. 225–226 oraz J.H.A. van Loon, Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 37–38 i Filiation and Adoption, 13 „Ann. Rev. Population L.” 1986, s. 140–141.

443 K. Liliani, *op. cit.*, s. 35.

W większości państw islamskich adopcja nie jest dozwolona, a wynika to z interpretacji Koranu, według których istnieje w nim zakaz tworzenia sztucznych więzów rodzinnych. Odnoszą się one do koranicznej przypowieści o związku małżeńskim proroka Mahometa z byłą żoną jego adoptowanego syna, który w świetle ówczesnych zwyczajów traktować należało jako związek nieczysty. W wyniku przyjęcia, że adopcja *de facto* nie powodowała powstania żadnej więzi rodzinnej, takie małżeństwo mogło zostać zawarte⁴⁴⁴ – stąd też czerpane są zakazy nadawania przysposobianym nazwiska przysposabiających, dziedziczenia, kreowania przeszkód małżeńskich między stronami oraz traktowania adoptowanego dziecka jak dziecka pochodzącego z węzła małżeńskiego przysposabiającego. Jednak w niektórych państwach zezwala się osobom innego wyznania dokonywać adopcji na podstawie ich praw personalnych/religijnych (Egipt, Syria, Liban, Malezja, Iran), a w niektórych dopuszczono adopcję, wprowadzając jej regulację (Tunezja, Indonezja, Malezja). Jednak w większości państw muzułmańskich elementów przysposobienia można się doszukać w instytucjach raczej o charakterze opiekuńczym – *kafalah* lub *el dham*⁴⁴⁵ czy też *sarparasti*⁴⁴⁶, podczas gdy adopcja w ogóle nie jest prawem uregulowana (Algieria, Irak, Afganistan)⁴⁴⁷ lub jest zabroniona (Pakistan)⁴⁴⁸. Wspomniane instytucje opiekuńcze nie skutkują powstaniem stosunku pokrewieństwa, nie mają wpływu na zmianę stanu cywilnego stron, ich efektem jest powstanie osobistej powinności, na mocy której „przysposabiający” zajmuje się „przysposobianym”, ma obowiązek zaspokajać jego potrzeby i dbać o jego utrzymanie⁴⁴⁹. Przykładowo, w świetle art. 116–125 algierskiego Kodeksu rodzinnego z 1984 r.⁴⁵⁰, *kafala*, czyli legalne przyjęcie, to zobowiązanie do dobrowolnego wzięcia na utrzymanie, wykształcenia i opieki nad małoletnim dzieckiem – w ten sam sposób jak ojciec swojego syna. Jest ono ustanawiane aktem prawnym, przez sędziego lub notariusza, za zgodą dziecka – jeśli ma ono ojca i matkę. Uprawnionym do legalnego przyjęcia (*křfil*) może być muzułmanin, rozsądny, nieskazitelny, który jest w stanie utrzymać przyjęte dziecko (*makfoul*) i jest zdolny do jego ochrony. Dziecko może być znane-

444 N. Anderson, Islamic Family Law, w: A. Chloros, M. Rheinstein, M.A. Glendon (ed.), *op. cit.*, s. 74.

445 J.H.A. van Loon, International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption, "Revue des Cours" 1993, VII (244), s. 209–211 oraz J.H.A. van Loon, Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 25–27.

446 Instytucja uregulowana irańskim Unattended Children Protection Act z 1975 r. (1353 r.), tekst polski ustawy (Ustawa o opiece nad dziećmi pozbawionymi opieki rodzicielskiej) udostępniony przez Ministerstwo Sprawiedliwości RP. Por. S.N. Ebrahimi, Protective Institutions for Children under Iranian Family Law, w: A. Bainham (ed.), The International Survey of Family Law, 2004 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2004, s. 229–232.

447 D. Rachford, *op. cit.*, s. 66.

448 Za: UK Department of Education and Skills <http://www.dfes.gov.uk/intercountryadoption/index.shtml> (15.05.2007).

449 J.L. Iriarte Ángel, Adopción internacional, w: A.L. Calvo Caravaca, J. Carrascosa González, P. Blanco Morales Limones, J.L. Iriarte Ángel, M. Esclava Rodríguez, M. Angeles Sánchez Jiménez, Derecho Internacional Privado, Vol. II, Granada 2000, s. 154.

450 Ustawa nr 84–11 z 9.06.1984 r., JORA no 24 du 12–06–1984, Par l'Ordonance no 05–02 du 27 février 2005, ONTE 2005, s. 25 bis oraz <http://www.lexalgeria.net/droitdefamille.htm> (9.05.07).

go lub nieznanego pochodzenia. Przyjęte, powinno zachować swoje oryginalne pochodzenie, o ile znani są jego rodzice. Legalne przyjęcie nadaje przyjętemu dziecku ustawową opiekę i uprawnia go do takich samych świadczeń rodzinnych i szkolnych, jakie ma dziecko pochodzące z małżeństwa. Zapewnia również zarządzanie dobrami dziecka przyjętego, pochodzącymi ze spadku, zapisu lub darowizny w najlepszym jego interesie. Uprawniony do legalnego przyjęcia może zapisać w testamencie lub darować przyjętemu dziecku jedną trzecią swojego majątku. Rozporządzenie testamentowe wykraczające poza to ograniczenie jest nieważne, nie wywiera skutku prawnego, chyba że wyrażą na nie zgodę spadkobiercy. Jeśli ojciec lub matka żądają powrotu dziecka pod ich opiekę, dziecko, o ile jest w wieku pozwalającym na rozpoznanie znaczenia swoich czynów, decyduje w tej kwestii. Gdy jest w wieku, który nie pozwala mu na rozpoznanie znaczenia czynów – wówczas zgodę na powrót wyraża sędzia, biorąc pod uwagę dobro dziecka. Wniosek o odstąpienie od legalnego przyjęcia powinien być wniesiony do sądu, który je ustanowił, po zawiadomieniu prokuratora. W przypadku śmierci uprawnionego, prawo do legalnego przyjęcia przechodzi na jego spadkobierców, o ile zobowiążą się oni do jego realizacji. W przeciwnym wypadku sędzia powierza opiekę nad dzieckiem instytucjom właściwym do spraw opieki społecznej.

Państwem, do którego trafia najwięcej dzieci (więcej niż do wszystkich innych państw razem wziętych), są Stany Zjednoczone Ameryki Północnej. Swoisty *baby boom* na adopcje międzynarodowe rozpoczął się tam na początku lat 50-tych XX w. i miał związek z uczestnictwem USA w wojnie w Korei⁴⁵¹. Na skutek zmian w amerykańskich przepisach, które między innymi polegają na tzw. subsydiowaniu adopcji (tym sposobem rodziny, których nie byłoby stać na adopcję dziecka, uzyskują tę możliwość w drodze pomocy państwowej)⁴⁵² oraz zmiany w postrzeganiu adopcji – stała się ona raczej środkiem realizacji prawa dzieci do rodziny i ich potrzeb w tym zakresie niż metodą zapewnienia realizacji uczuć macierzyńskich bezdzietnym parom. Stąd też agencje adopcyjne poszukują dla dzieci rodzin adopcyjnych tej samej rasy oraz pochodzenia etnicznego, kulturowego i religijnego. Ten sposób postępowania wynika również z protestów Afroamerykanów wobec tzw. adopcji transrasowych oraz z opinii niektórych ekspertów dotyczących zaburzeń osobowości czarnego dziecka wychowanego w białej rodzinie⁴⁵³. W USA w 1987 r. było 8%

451 N.B. Graff, *op. cit.*, s. 405. Między 1953 r. a 1981 r. 38 tysięcy koreańskich dzieci zostało adoptowanych przez amerykańskie rodziny. Por: S. Thompson, *op. cit.*, s. 707.

452 Por. H.D. Krause, *Family Law In a Nutshell*, St. Paul 1977, s. 155.

453 Por. H.D. Krause, *Family Law In a Nutshell*, St. Paul 1977, s. 155; A. Bahl, *Color-Coordinated Families: Race Matching in Adoption in the United States and Britain*, 28 "Loyola University Chicago Law Journal" 1996–1997, s. 45 i n.; E. Bartholet, *Race Separatism in the Family: More on the Transracial Adoption Debate*, 2 "Duke Journal of Gender Law & Policy" 1995, s. 99–105; S. Maldonado, *Racial hierarchy and international adoptions*, w: L. Wardle, C.S. Williams (ed.), *op. cit.*, s. 263–264; D.S. Rosettenstein, *Trans-Racial Adoption in the United States and the Impact of Considerations Relating to Minority Population Groups on International Adoptions into the United States*, w: N. Lowe, G. Douglas (ed.), *Families Across Frontiers*, The International Society of Family Law, The Hague–Boston–London 1996, s. 605–623. Kontrowersje dotyczą także dzieci pochodzących z indiańskich ro-

transrasowych adopcji – 1% stanowiły adopcje czarnych dzieci przez białe kobiety, 5% – dzieci innych ras przez białe kobiety i 2% – dzieci białych przez kobiety innych ras⁴⁵⁴. Być może właśnie w związku z tymi okolicznościami ilość adopcji międzynarodowych dokonywanych przez Amerykanów nie maleje (około 5% wszystkich adopcji w 1992 r.⁴⁵⁵). Obok nich stosowane są wewnątrz kraju tzw. adopcje bezpośrednie (po zrzeczeniu się przez rodziców biologicznych władzy rodzicielskiej lub po pozbawieniu ich opieki nad dzieckiem), niezależne (w wyniku umieszczenia dziecka przez rodziców biologicznych w wybranej przez siebie rodzinie adopcyjnej), przez rodziny zastępcze oraz przez ojczyma/macochę. Te ostatnie są stosowane najczęściej, w 1992 r. stanowiły 42% wszystkich dokonanych w USA adopcji (na przełomie lat 1975–1976 w stanie Kalifornia było ich 56%). Na drugim miejscu pod względem ilości adopcji znajdują się adopcje niezależne (37% wszystkich dokonanych w USA adopcji w 1992 r.)⁴⁵⁶.

Na kształt amerykańskich adopcji wpłynęły regulacje statutów stanowych oraz orzecznictwo sądów, stąd też różnice między regulacjami w poszczególnych stanach. Próba uogólnienia prowadzi do stwierdzenia, że w amerykańskim prawie przyjęto priorytet adopcji wspólnych przez małżonków nad adopcjami przez osoby samotne, priorytet adopcji przez osoby młodsze nad adopcjami przez osoby starsze. Przykładowo, według statutu Utah, dziecko może być adoptowane przez osobę niepozostającą w związku małżeńskim, jeśli nie ma odpowiednich par małżeńskich, które wystąpiły z wnioskiem adopcyjnym, dziecko zostało umieszczone u swojego krewnego, który ma zamiar je adoptować, między dzieckiem a osobą, u której zostało ono umieszczone powstały więzy emocjonalne, osoba taka została wybrana przez rodzica dziecka, który wyraził zgodę na adopcję albo jest to w najlepszym interesie dziecka⁴⁵⁷.

Trudno natomiast mówić o priorytecie adopcji przez krewnych dziecka nad adopcjami przez osoby niespokrewnione, choć w statutach dwóch stanów (Kalifor-

dzin, tak w USA, jak i w Kanadzie, również Aborygenów – w Australii, por. J.H.A. van Loon, *International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption*, "Recueil des Cours" 1993, VII (244), s. 219–221 oraz J.H.A. van Loon, *Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990*, w: Hague Conference on private international law, *Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993*, Tome II. *Adoption – co-operation*, The Hague 1994, Annex C, s. 31–33.

454 Por. K. Mannino, *Statistically Speaking*, 22 „Children’s Legal Rights Journal”, Spring 2002–2003, s. 26–27.

455 *Ibidem*, s. 27.

456 Dane za: M. Berry, *Współczesne problemy adopcji*, w: Z.W. Stelmaszuk, *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem*, Warszawa 1999, s. 234–235. Autorka używa określeń: administracyjne rodzaje adopcji lub kategorie.

457 Utah Code, Title 78. Judicial Code, Chapter 30. Adoption, http://le.utah.gov/~code/TITLE78/78_29.htm (20.06.07). Por. R.I. Aaron, *Proposals For Truce In the Holy War: Utah Adoption*, „Utah Law Review” 1970, s. 325–379; A.R. Appell, *Blending Families Through Adoption: Implications for Collaborative Adoption Law and Practice*, 75 „Boston University Law Review” 1995, s. 997–1060.

nia⁴⁵⁸ i Minnesota⁴⁵⁹) znajdują się przepisy tego pierwszeństwa dotyczące. Co ciekawe, statut Massachusetts ogranicza możliwość adopcji właśnie z racji na przesłankę bliskiego pokrewieństwa, niedopuszczalna jest adopcja brata, siostry, wuja i ciotki (obok nich, co wydaje się oczywiste, choćby z racji natury łączących strony więzów, również małżonka)⁴⁶⁰, natomiast w świetle przepisów statutu Południowej Dakoty dopuszczalna jest adopcja nieślubnych dzieci przez ojców⁴⁶¹. Można również mówić o bardzo ostrożnym podejściu do kwestii odmienności między stronami adopcji – religijnych i rasowych, szczególnie tych ostatnich, które jeszcze w latach 70-tych XXw. w niektórych stanach południowych traktowane były jako przeszkoda uniemożliwiająca adopcję. Ostrożność ta polega w dużej mierze na przyjęciu, że rasa i religia są czynnikami, które należy oceniać z punktu widzenia dobra dziecka, które ma zostać przysposobione. Co prawda w niektórych statutach stanowych przyjęto, że wyznanie, rasa, kolor skóry lub pochodzenie, obok ślepoty, głuchoty lub innego fizycznego upośledzenia (Wisconsin⁴⁶², Floryda⁴⁶³ – inwalidztwa lub niepełnosprawności) nie mogą być przeszkodami w adopcji, to w innych z kolei sąd może na wniosek rodziców umieścić dziecko u rodziców adopcyjnych tego samego, co ono

- 458 California Family Code <http://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/calawquery?codesection=fam&codebody=&hits=20> (20.05.07). Por. D.E. Abrams, S.H. Ramsey, A Primer on Adoption Law, 52 „Juvenile and Family Court Journal”, Summer 2001, s. 23–43; J. Patterson Auld, Racial Matching vs. Transracial Adoption: Proposing a Compromise In the Best Interests of Minority Children, „Family Law Quarterly” 1993, Vol. 27, No 3, s. 447–460; B.L. Atwell, Surrogacy and Adoption: A Case of Incompatibility, 20 „Columbia Human Rights Law Review” 1988–1989, s. 1–59; A. R. Appell, Blending Families Through Adoption: Implications for Collaborative Adoption Law and Practice, 75 „Boston University Law Review” 1995, s. 997–1060; S. Parveen Ali, Homosexual Parenting: Child Custody and Adoption, 22 „University of California Davis Law Review” 1988–1989, s. 1009–1038; K.E. Hong, Parents Patri[archy]: Adoption, Eugenics, and Same-Sex Couples, 40 „California Western Law Review” 2003–2004, No. 1, s. 1–77; K. Bennison, No Deposit No Return: The Adoption Dilemma, 16 „Nova Law Review” 1991–1992, s. 909–935.
- 459 Minnesota Statutes z 2003 r. Chapter 259, Change of name, adoption <http://www.revisor.leg.state.mn.us/stats/259/> (24.08.04), http://ros.leg.mn/revisor/pages/statute/statute_chapter.php?year=2006&start=245&close=267&history=&border=0 (12.06.07). Por. D.E. Abrams, S. H. Ramsey, *op. cit.*, s. 383–402.
- 460 General Laws of Massachusetts, Chapter 210. Adoption of children and change of names. Adoption of children [http://www.legislature.mi.gov/\(S\(d4h1v1uewfwzswj45ij2pysb1\)\)/mileg.aspx?page=getobject&objectname=mcl-288-1939-X&queryid=18387043&highlight=michigan%20AND%20adoption%20AND%20code](http://www.legislature.mi.gov/(S(d4h1v1uewfwzswj45ij2pysb1))/mileg.aspx?page=getobject&objectname=mcl-288-1939-X&queryid=18387043&highlight=michigan%20AND%20adoption%20AND%20code) (12.06.07).
- 461 South Dakota Codified Laws, Title 25. Domestic Relations, Chapter 25–6. Adoption of Children <http://legis.state.sd.us/statutes/DisplayStatute.aspx?Type=Statute&Statute=25-6> (19.06.07). Por. D.E. Abrams, S.H. Ramsey, *op. cit.*, s. 23–43; A.R. Appell, Increasing Options To Improve Permanency: Considerations In Drafting An Adoption With Contact Statute, 18 „Children’s Legal Rights Journal” Fall 1998, No. 4, s. 40; A.R. Appell, Blending Families Through Adoption: Implications for Collaborative Adoption Law and Practice, 75 „Boston University Law Review” 1995, s. 997–1060.
- 462 Wisconsin Statutes, Charitable, Curative, Reformatory and Penal Institutions and Agencies, Chapter 48. Children’s Code, <http://nxt.legis.state.wi.us/nxt/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm&vid=WI:Default&d=index&jd=top> (21.06.07).
- 463 The 2007 Florida Statutes, Chapter 63, http://www.leg.state.fl.us/statutes/index.cfm?App_mode=Display_Statute&Search_String=&URL=Ch0063/SEC2325.HTM&Title=->2007->Ch0063->Section%202325#0063.2325 (14.11.07). Por. S. Parveen Ali, *op. cit.*, s. 1009–1038; C.L. Worsnop, The Florida Statute Prohibiting Adoption by Homosexuals in View of Seebol v. Farie: Expressly Unconstitutional, 16 „Nova Law Review” 1991–1992, s. 983–1007.

wyznania (Arkansas⁴⁶⁴, Delaware⁴⁶⁵). Również problemem, z którym się zmagano przez wiele lat, a który być może również stał się powodem większej popularności adopcji międzynarodowych, jest kwestia zgody na adopcję, w szczególności ojca dziecka pozamałżeńskiego⁴⁶⁶ oraz terminu, kiedy może być ona wyrażona przez uprawnione osoby i jej odwoływalności⁴⁶⁷. Analiza przepisów statutowych prowadzi może ponadto do przyjęcia następujących ogólnych wniosków: 1) brak jest przepisów odrębnie regulujących adopcje międzynarodowe, w większości statutów stanowych została uregulowana kwestia uznania adopcji dokonanej za granicą lub z jej walidacji (jednak w statutach 18 stanów oraz Dystryktu Kolumbia brak jest takich regulacji⁴⁶⁸), 2) ze względu na przesłanki adopcyjne ten model adopcji nazwać można „wolną amerykanką”, 3) zasadą kierującą adopcjami w każdym stanie jest dobro dziecka, 3) adopcje są w większości stanów nierozwiązywalne, 4) są to adopcje pełne. Użycie określenia „wolna amerykanka” uzasadnione jest znikomością przeszkód adopcyjnych określonych w statutach stanowych oraz tym, że w większości stanów prawo dozwala na adopcję każdej osoby przez każdą osobę dorosłą. W konsekwencji oznacza to, że jedyną przesłanką adopcji jest wiek przysposabiającego. Nieco inne rozwiązania dotyczące jego wieku polegają na przyjęciu w stanie Oregonu⁴⁶⁹, że każda osoba może adoptować inną osobę lub dozwoleniu na adopcję przez osoby niepełnoletnie (adopcja własnych biologicznych lub biologicznych dzieci współmałżonka w Massachusetts, Ohio⁴⁷⁰ i w Nowym Jorku⁴⁷¹). Dozwoleniu

464 Arkansas Code, Title 9. Family Law. Chapter 9. Adoption, <http://www.arkleg.state.ar.us/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm&vid=bl:code>, (11.03.03). Por. J. Patterson Auld, *op. cit.*, s. 447–460; B.L. Atwell, *op. cit.*, s. 1–59; A.R. Appell, *Blending Families Through Adoption: Implications for Collaborative Adoption Law and Practice*, 75 „Boston University Law Review” 1995, s. 997–1060.

465 Delaware Code, Title 13. Domestic Relations, Chapter 9. Adoption http://delcode.delaware.gov/title13/c009/index.shtml#P-1_0 (20.05.07).

466 Czyli tzw. domniemanego ojca (putative father).

467 Por. H.D. Krause, *Family Law In a Nutshell*, St. Paul 1977, s. 158–170.

468 Stanami tymi są: Alabama, Arizona, Kentucky, Louisiana, Michigan, Mississippi, Nebraska, Nevada, New Jersey, Nowy Jork, Rhode Island, Południowa Dakota, Teksas, Utah, Virginia, Washington, Zachodnia Virginia i Wyoming. Ponadto nie zostało to uregulowane w prawie statutowym czterech spośród pięciu terytoriów USA: American Samoa, Guam, Puerto Rico i U.S. Virgin Islands. Por. *Summary of Laws Regarding International Adoptions Finalized Abroad: 50 States and 5 U.S. Territories*, National Clearinghouse on Child Abuse and Neglect Information, National Adoption Information Clearinghouse, July 2003, <http://naic.acf.hhs.gov/general/legal/statutes/international.pdf>.

469 Oregon Revised Statutes z 2005 r., Title 11. Domestic Relations, Chapter 109, Parent and Child Rights and Relationships <http://landru.leg.state.or.us/ors/109.html> (25.08.04), <http://www.leg.state.or.us/ors/109.html> (18.06.07). Por. *Religious Matching Statutes and Adoption*, 51, „New York University Law Review” 1976, s. 262–284; *Religion as a Factor In Adoption, Guardianship and Custody*, Notes, 54 „Columbia Law Review” 1954, s. 376–403.

470 Ohio Revised Code, Title [31] XXXI. Domestic Relations – Children, Chapter 3107: Adoption <http://codes.ohio.gov/orc/3107> (18.06.07). Por. F.Y. Ake, *Breaking the Seal: Ohio’s Revised Adoption Law*, 20 „Akron Law Review” 1986–1987, s. 769–781; S.J. Becker, *Second-Parent Adoption by Same-Sex Couples In Ohio: Unsettled and Unsettling Law*, 48 „Cleveland State Law Review” 2000, s. 101–130.

471 New York State Consolidated Laws, Domestic Relations Laws z 1909 r., Chapter 14, Article 7, Adoption <http://assembly.state.ny.us/leg/?cl=29&a=1> (24.08.04 i 18.06.07). Por. *Religious Matching Statutes and Adoption*, *op. cit.*, s. 262–284; *Religion as a Factor In Adoption, Guardianship and Custody*, *op. cit.*, s. 376–403; St. Thomas More Institute for Legal Research, *Matching for Adoption: A Study of Current Trends*, 22 „Catholic Lawyer” 1976, s. 70–86; *The Law of Adoption of Children*, 3 „New York Law Review” 1925, s. 345–349; A. Bahl, *op. cit.*, s. 41–79; B.L. Atwell, *op. cit.*, s. 1–59; S.H. Ash, *A Critical Appraisal of Adoption In New York State*, 20 „Brooklyn Law Review” 1953–1954, s. 27–59; A.R. Appell, *Blending Families Through Adoption: Implications for Collaborative Adoption Law and Practice*, 75 „Boston University Law Review” 1995, s. 997–1060; L.A. Beerbower, *Religious*

na adopcję przez osoby dorosłe może towarzyszyć określenie ich wieku minimalnego, tzn. 18 lat (Kentucky⁴⁷², Louisiana⁴⁷³), 21 lat (Oklahoma⁴⁷⁴) czy 25 lat (Georgia⁴⁷⁵, Idaho⁴⁷⁶). W kilku stanach przyjęta została przesłanka różnicy wieku między przysposabiającym a przysposobianym: 10 lat (Kalifornia – sąd może nie brać tej przesłanki pod uwagę w przypadku adopcji przez ojczyma/macochę, siostrę, brata, ciotkę, wujka lub rodzeństwo cioteczne/stryjeczne – jeśli adopcja jest w interesie stron i w interesie publicznym, Georgia, Nevada⁴⁷⁷, Południowa Dakota, Utah), 15 lat (Idaho), przysposobiany powinien być młodszy od adoptującego (Massachusetts, Rhode Island⁴⁷⁸). W świetle statutu New Jersey⁴⁷⁹ sąd może odstąpić od traktowania wieku przysposabiającego (18 lat) i różnicy wieku między stronami jako przesłanki przysposobienia. Na mocy kilku statutów ocenę, czy wnioskodawca spełnił przesłanki przysposobienia, pozostawiono sądowi. Stąd według statutu Georgii przysposabiającym powinna być osoba finansowo, fizycznie i psychicznie zdolna do opieki nad dzieckiem, Hawajów⁴⁸⁰ – każda właściwa/porządna osoba. Natomiast w Illinois⁴⁸¹ i Washingtonie⁴⁸² przyjęto dodatkową przesłankę, którą powinni spełnić przysposabiający – posiadanie pełnej zdolności do czynności prawnych, a gdzie indziej posłużono się wskazaniem okoliczności wyłączających czynną legitymację adopcijną. W Illinois adoptować nie mogą osoby, które: porzuciły dziecko; nie wykazywały należytego zainteresowania, troski i odpowiedzialności za dobro dziecka;

Matching In Adoption: New York's Approach and the First Amendment, 33 „University of Pittsburgh Law Review” 1971–1972, s. 601–610.

- 472 Kentucky Revised Statutes, Title XVII, Chapter 199.00, Adoption, <http://www.lrc.state.ky.us/KRS/199-00/CHAPTER.HTM> (24.08.04 i 12.06.07).
- 473 Children's Code <http://www.legis.state.la.us/lss/lss.asp?folder=200> (24.08.04) i <http://www.legis.state.la.us/lss/search.htm> (12.06.07). Por. C.J. Barbier, A Historical Comment on the Substantive Adoption Law of Louisiana, 15 „Loyola Law Review” 1968–1969, s. 297–306.
- 474 Oklahoma State Statutes z 1999 r., Chapter 10. Children, Oklahoma Adoption Code, <http://www.lsb.state.ok.us/> (14.11.07).
- 475 Georgia Code, Title 19. Domestic Relations, Chapter 8, <http://www.legis.state.ga.us/legis/GaCode/Title19.pdf> (24.08.04) i <http://www.lexis-nexis.com/hottopics/gacode/default.asp> (20.05.07).
- 476 Idaho Statutes, Title 16. Juvenile Proceedings, Chapter 15. Adoption of Children, <http://www3.state.id.us/idstat/TOC/16015KTOC.html> (1.06.07).
- 477 Nevada Revised Statutes, Title 11. Domestic Relations, Chapter 127, <http://www.leg.state.nv.us/NRS/NRS-127.html> (13.06.07). Por. Joint Adoption: A Queue Option?, Note, 15 „Vermont Law Review” 1990–1991, s. 197–226.
- 478 State of Rhode Island General Laws, Title 15, Domestic Relations, Chapter 15–7, Adoption of children, <http://www.rilin.state.ri.us/Statutes/TITLE15/15-7/INDEX.HTM> (24.08.04 i 19.06.07).
- 479 New Jersey Permanent Statutes, Title 9. Children – Juvenile and Domestic Relations Courts, http://lis.njleg.state.nj.us/cgi-bin/om_isapi.dll?clientID=23337616&Depth=2&expandheadings=on&headingswithhits=on&hitsperheading=on&infobase=statutes.nfo&record={3349}&softpage=Doc_Frame_PG42 (13.06.07). Por. Survey of New Jersey Adoption Law, Editorial Notes, 16 „Rutgers Law Review” 1961–1962, s. 379–415.
- 480 Hawaii Revised Statutes z 2003 r., Chapter 578, http://www.capitol.hawaii.gov/hrscurrent/vol12_ch0501-0588/hrs0578/hrs_0578-.htm (24.08.04 i 20.05.07).
- 481 Illinois Compiled Statutes, 750 ILCS 50/ Adoption Act – FAMILIES (750 ILCS 50/) Adoption Act., Chapter 40, <http://www.ilga.gov/legislation/ilcs/ilcs3.asp?ActID=2098&ChapAct=750%26nbsp%3BILCS%26nbsp%3B50%2F&ChapterID=59&ChapterName=FAMILIES&ActName=Adoption+Act%2E> (1.06.07). Por. L. Hall Armstrong, In the Courts: Gay Couples and Adoption, „Children's Legal Rights Journal” 2002–2003 Vol. 22, No 1, s. 27–29; C. Benson, C. Godsil Cooper, J. Handler, R. Walters, The Best Interests of the Child – The Illinois Adoption Act In Perspective, 16 „DePaul Law Review” 1974–1975, s. 100–126.
- 482 Revised Code of Washington, Title 26. Domestic Relations, Chapter 33. Adoption, <http://apps.leg.wa.gov/RCW/default.aspx?cite=26.33> (21.06.07). Por. T.M. Somogye, Opening Minds to Open Adoption, 45 „Kansas Law Review” 1996–1997, s. 619–645.

opuściły dziecko na co najmniej 3 miesiące, stale lub powtarzająco się zaniedbywały dziecko (również, gdy wynikiem tego była śmierć dziecka); dokonywały powtarzających się aktów szczególnego okrucieństwa wobec dziecka; nie zapewniły mu odpowiedniej ochrony przed czynnikami szkodliwymi dla jego dobra; w inny sposób źle zachowywały się wobec dziecka; są zdeprawowane, o czym świadczy skazanie za poważne przestępstwa (jak morderstwo, akty seksualne wobec dziecka, pobicie dziecka); otwarcie i notorycznie cudzołożą; są nałogowymi pijakami lub narkomanami; zaniechały podjęcia należytych wysiłków w celu poprawy warunków dziecka; które spowodowały odebranie go jego partnerowi oraz nie dołożyły należytych wysiłków w celu powrotu dziecka do rodzica; których dziecko zostało umieszczone w rodzinie zastępczej lub czasowo pod opieką instytucji opiekuńczej (*Department of Children and Family Services*) w związku z kryminalną działalnością rodzica. Przysposabiającymi nie mogą być także osoby, co do których są dowody, że miały chęć zrzec się praw rodzicielskich lub nie utrzymywały kontaktów z dzieckiem, które notorycznie nie zapewniały dziecku, pomimo swych finansowych i psychicznych możliwości, środków utrzymania i mieszkania, psychicznie niezdolne do wykonywania obowiązków rodzicielskich. Adoptować nie może matka biologiczna dziecka, w którego krwi, moczu lub śmółce wykryte zostały substancje określone w art. 102(f) *Illinois Controlled Substances Act*, z wyjątkiem przypadków zaleconego przez lekarza podawania matce takich środków, jeśli ma ona jeszcze przynajmniej jedno dziecko, które uznano za zaniedbane, a nie poddała się odpowiedniemu leczeniu, doradztwu lub udziałowi w programie rehabilitacyjnym. Podstawą do domniemania, że osoba nie nadaje się na przysposabiającego, są: co najmniej dwukrotne incydenty fizycznej przemocy wobec dziecka, oskarżenia o stosowanie fizycznej przemocy oraz uniewinnienie z powodu niepoczytalności, ustalenia dotyczące stosowania fizycznej przemocy związane ze śmiercią dziecka. Również według statutu Indiany⁴⁸³ karalność za określone przestępstwa uniemożliwia adopcję dziecka, przy czym również sąd nie może uznać osoby karanej za te przestępstwa za odpowiedniego przysposabiającego, Virginii⁴⁸⁴ – osoby, które dopuściły się przestępstw o podłożu seksualnym nie mogą złożyć wniosku adopcyjnego. Znikoma ilość przeszkód adopcyjnych w rzeczywistości nie oznacza jednak, że dziecko może być adoptowane przez kogokolwiek. Podczas postępowania adopcyjnego przeprowadzany jest szczegółowy wywiad dotyczący przysposabiającego, co więcej, z reguły postępowanie ma charakter dwuetapowy. Pierwszy etap kończy orzeczenie sądu dotyczące tymczasowego skierowania dziecka do rodziny (osoby) wnioskującej o jego adopcję w celu zamieszkania z nią/nim podczas minimum sześć-

483 Indiana Code, Title 31, Art. 19. Family law: Adoption, <http://www.in.gov/legislative/ic/code/title31/ar19/> (12.11.07).

484 Virginia Statutes, Title 63.1, Chapter 11, <http://leg1.state.va.us/cgi-bin/legp504.exe?000+cod+63.2-1201> (21.06.07). Por. Recent Development, *Malpass v. Morgan: Determining when a Parent's Consent to an Adoption is Withheld Contrary to the Best Interest of the Child*, 60 „Virginia Law Review” 1974, s. 718–727; R. M. McL., *Adoption In Virginia*, 38 „Virginia Law Review” 1952, s. 544–551.

ciomiesięcznego okresu preadopcyjnego, dopiero drugi – finalne orzeczenie adopcji. Długość okresu preadopcyjnego regulują prawa stanowe. Możliwe jest odstąpienie od orzeczenia o nim w przypadkach, gdy dziecko już mieszka z wnioskodawcą (krewnym lub rodzicem zastępczym) przez określoną przepisami liczbę miesięcy. Te dość restrykcyjne przepisy umożliwiają stworzenie stabilnych podstaw adopcji, opartych na wykształconych między jej stronami więzach emocjonalnych oraz na ich wzajemnym poznaniu się zanim dojdzie do przysposobienia. Z drugiej strony przyczyniają się do spowolnienia postępowania, stąd też pewnie zainteresowanie Amerykanów przeprowadzaniem postępowań adopcyjnych za granicą, gdzie brak jest tego rodzaju przepisów. We wszystkich stanach o adopcji orzeka sąd. Skutkiem orzeczenia jest zerwanie więzów pokrewieństwa między przysposobionym a jego naturalną rodziną i uzyskanie przez niego statusu takiego jak biologiczne dziecko przysposobionego. Jednakże w ramach tak określonych następstw adopcji występują zróżnicowania dotyczące: 1) możliwości ustanowienia kontaktów z członkami rodziny biologicznej, w tym tzw. *open adoptions*⁴⁸⁵, w których sąd orzekając o adopcji, decyduje o zatwierdzeniu zawartej między przysposabiającym a rodzicem biologicznym dziecka umowy dotyczącej przyszłych kontaktów dziecka lub przysposabiającego z członkami rodziny biologicznej dziecka (Arizona⁴⁸⁶, Kalifornia, Connecticut⁴⁸⁷, Floryda, Indiana, Maryland⁴⁸⁸, Massachusetts, Minnesota, Montana⁴⁸⁹, Nebraska⁴⁹⁰, Nevada, New Hampshire⁴⁹¹, Nowy Meksyk⁴⁹², Nowy Jork, Oklahoma, Oregon, Rhode Island, Południowa Karolina⁴⁹³, Południowa Dakota, Tennes-

485 Por. A.R. Appell, *Increasing Options To Improve Permanency: Considerations In Drafting An Adoption With Contact Statute*, 18 „Children’s Legal Rights Journal” 1998, No. 4, s. 36–37. Adopcje takie są definiowane w doktrynie jako: “the sharing of information and/or contacts between the adoptive and biological parents of an adopted child, before and/or after the placement of the child, and perhaps continuing for the life of the child”. Por. T.M. Somogye, *op. cit.*, s. 619, za M. Berry.

486 Arizona Revised Statutes, Title 8. Chapter 1 – Adoption, art.1–4 (General Provisions, Adoption Subsidies, Non-recurring Adoption Expenses, Interstate Adoption Assistance Compacts), <http://www.azleg.state.az.us/Arizona-RevisedStatutes.asp?Title=8> (20.05.07).

487 General Statutes of Connecticut, Revised to January 1, 2007, Chapter 803, Termination of parental rights and adoption, http://www.cga.ct.gov/lco/Statute_Web_Site_LCO.htm (14/11.2007).

488 *Maryland Revised Statutes, Maryland Code, Family law, Title 5. Children*, <http://michie.lexisnexis.com/maryland/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&cp=> (12.06.07).

489 Montana Code Annotated 2005, Title 42. Adoption, http://data.opi.state.mt.us/bills/mca_toc/index.htm (12.06.07).

490 Nebraska Revised Statutes, Chapter 43. Infants and Juveniles, <http://uniweb.legislature.ne.gov/LegalDocs/view.php?page=s43index> (13.06.07).

491 New Hampshire Statutes, Title 10, Chapter 126D – Compact – Hard to place children, <http://www.gencourt.state.nh.us/rsa/html/xii/170-b/170-b-mrg.htm> oraz <http://www.gencourt.state.nh.us/rsa/html/NHTOC/NHTOC-X.htm> (13/11/2007).

492 New Mexico Statutes and Court Rules, Chapter 32A. Children’s Code, Articles 5. Adoptions, <http://www.conway-greene.com/nmsu/lpext.dll?f=templates&fn=main-hit-h.htm&2.0> (13/11/07).

493 South Carolina Code of Laws, Title 20. Domestic Relations, Chapter 7. Children’s Code, Article 11. Disposition of Cases before the Family Court, Subarticle 7. Adoption, <http://www.scstatehouse.net/code/statmast.htm> (19.06.07).

sec⁴⁹⁴, Vermont⁴⁹⁵, Waszyngton, Zachodnia Virginia⁴⁹⁶, Wisconsin), ustanowienia kontaktów z biologicznymi dziadkami dziecka (Alabama⁴⁹⁷, Arkansas, Maine⁴⁹⁸, Minnesota, Nevada, Północna Karolina⁴⁹⁹, Oklahoma, Oregon, Teksas⁵⁰⁰), rodzeństwem (Arkansas), 2) braku zerwania więzów między rodzicem a dzieckiem, które zostało adoptowane przez współmałżonka tego rodzica (Arizona, Kolorado, Connecticut, Delaware, Floryda, Indiana, Kansas⁵⁰¹, Kentucky, Minnesota, Missisipi⁵⁰², Missouri⁵⁰³, Montana, Nevada, New Hampshire, New Jersey, Nowy Jork, Północna Karolina, Północna Dakota, Ohio, Rhode Island, Tennessee, Vermont, Zachodnia Virginia, Wisconsin) lub nawet jego partnera w tzw. *second parent adoptions* (Vermont⁵⁰⁴), 3) możliwości dziedziczenia przysposobionego po biologicznych rodzicach (Alaska⁵⁰⁵, Connecticut, Floryda, Georgia, Hawaje, Maine, Massachusetts, Minnesota, Montana, Nebraska⁵⁰⁶, New Jersey, Nowy Jork, Północna Dakota, Ohio, Rhode Island, Tennessee, Vermont). Interesującym rozwiązaniem są tzw. *standby adoptions*, przewidziane prawem Illinois oraz Iowa⁵⁰⁷, gdy zgoda biologicznego rodzica dziecka na adopcję (opiekę nad dzieckiem, zrzeczenie się praw rodzicielskich) uwarunkowane jest wystąpieniem przyszłych okoliczności, jak śmierć tego rodzica. Szczególnie w związku z uprawnieniem przysposobionego dziecka do dziedziczenia po biologicznych rodzicach w stosunkowo dużej ilości stanów powstaje pytanie, czy amerykańskie adopcje można określić jako pełne? Wydaje się, że twierdzenie takie można uzasadnić tym, że w większości stanów, w któ-

- 494 Tennessee Code, Title 36. Domestic Relations, Chapter 1. Adoption, [http://michie.lexisnexis.com/tennessee/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&cp= \(19.06.07\).](http://michie.lexisnexis.com/tennessee/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&cp= (19.06.07).)
- 495 Vermont Statutes, Title 15A. Adoption, [http://michie.lexisnexis.com/vermont/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&cp= \(20.06.07\).](http://michie.lexisnexis.com/vermont/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&cp= (20.06.07).) Por. Joint Adoption: A Queer Option?, *op. cit.*, s. 197–226.
- 496 West Virginia Code, Chapter 48. Domestic Relations, Article 22. Adoption, [http://www.legis.state.wv.us/WVCO-DE/48/masterfrmFrm.htm \(21.06.07\).](http://www.legis.state.wv.us/WVCO-DE/48/masterfrmFrm.htm (21.06.07).)
- 497 The Code of Alabama as of 1975 r., Title 26. Infants and Incompetents, Chapter 10. Adoption of children, [http://www.legislature.state.al.us/CodeofAlabama/1975/coatoc.htm, \(20.05.07\).](http://www.legislature.state.al.us/CodeofAlabama/1975/coatoc.htm, (20.05.07).)
- 498 Maine Revised Statutes z 2003 r., Title 18–A: Probate Code, Art. IX. Adoption, [http://janus.state.me.us/legis/statutes/18-A/title18-Ach9sec0.html \(12.06.07\).](http://janus.state.me.us/legis/statutes/18-A/title18-Ach9sec0.html (12.06.07).)
- 499 North Carolina General Statutes z 2003r., Chapter 48. Adoptions, [http://www.ncga.state.nc.us/gascripts/Statutes/StatutesTOC.pl?Chapter=0048 \(18.06.07\).](http://www.ncga.state.nc.us/gascripts/Statutes/StatutesTOC.pl?Chapter=0048 (18.06.07).)
- 500 Texas Statutes, Family Code, Title 5. The Parent–Child Relationship and the Suit Affecting the Parent–Child Relationship, Chapter 162. Adoption, [http://lo2.tlc.state.tx.us/statutes/fa.toc.htm \(20.06.07\).](http://lo2.tlc.state.tx.us/statutes/fa.toc.htm (20.06.07).) Por. D.E. Abrams, S.H. Ramsey, *op. cit.*, s. 23–43; E.W. Bailey, Adoption „By Estoppel”, 36 „Texas Law Review” 1957–1958, s. 30–43.
- 501 Kansas Statutes, Chapter 59. Probate Code, Article 21. Adoption, [http://www.kslegislature.org/legsrv-statutes/getStatute.do?number=23013 \(12.06.07\).](http://www.kslegislature.org/legsrv-statutes/getStatute.do?number=23013 (12.06.07).) Por. T.M. Somogye, *op. cit.*, s. 619–645, R. R. Crawford, Symposium on the Child and the Law. Adoption, 10 „Kansas Law Review” 1961–1962, s. 541–554.
- 502 Mississippi Code z 1972, Title 93. Domestic Relations, Chapter 17. Adoption, Change of Name and Legitimation of Children, [http://michie.lexisnexis.com/mississippi/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&cp= \(12.06.07\).](http://michie.lexisnexis.com/mississippi/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&cp= (12.06.07).)
- 503 Missouri Revised Statutes, Title XXX. Domestic Relations, Chapter 453. Adoption and Foster Care, [http://www.moga.state.mo.us/STATUTES/C453.HTM \(24.08.04 i 12.06.07\).](http://www.moga.state.mo.us/STATUTES/C453.HTM (24.08.04 i 12.06.07).) Por. M.M. Beck, Juvenile & Adoption Law, Adoption of Children In Missouri, 63 „Missouri Law Review” 1998, s. 423–458.
- 504 *Joint Adoption: A Queer Option?*, *op. cit.*, s. 197–226.
- 505 Alaska Statutes (2006). Title 25. Marital and Domestic Relations, Chapter 23. Adoption, [http://www.legis.state.ak.us/cgi-bin/folioaisa.dll/stat06/query=/doc/%7B@11556%7D? \(20.05.07\).](http://www.legis.state.ak.us/cgi-bin/folioaisa.dll/stat06/query=/doc/%7B@11556%7D? (20.05.07).)
- 506 *Wulf v. Ibsen*, 184 Neb. 314, 167 N.W.2d 181 (1969).
- 507 Iowa Code 2007 and Merged Supplement, Chapter 600. Adoption, [http://nxtsearch.legis.state.ia.us/NXT/gateway.dll/2007%20Iowa%20Code/2007code/1/27534?f=templates&fn=defaultURLquerylink.htm \(12.06.07\).](http://nxtsearch.legis.state.ia.us/NXT/gateway.dll/2007%20Iowa%20Code/2007code/1/27534?f=templates&fn=defaultURLquerylink.htm (12.06.07).) Por. J. Bamberger, Adoption In Indiana, 17 „Indiana Law Journal” 1941–1942, s. 225–236.

rych dziecko może dziedziczyć po swym biologicznym rodzicu przesłanką dziedziczenia jest śmierć tego rodzica poprzedzająca adopcję. Wątpliwości co do modelu adopcji mogą jednak powstać na gruncie przepisów czterech stanów: Alaski i Arkansas w odniesieniu do adopcji przez jednego z małżonków, której skutkiem jest powstanie relacji między przysposobionym i przysposabiającym, z wyłączeniem jego współmałżonka i rodziny; Południowej Karoliny, gdzie adopcja nie powoduje rozerwania więzi między dzieckiem a biologicznym rodzicem, który sprawuje władzę rodzicielską nad dzieckiem oraz New Hampshire, gdzie w przypadku adopcji przez jednego z małżonków więzy dziecka z rodzicem biologicznym odmiennie niż przysposabiający płci mogą zostać nienaruszone, o ile wyrazi na to zgodę dziecko i ten biologiczny rodzic. Analiza powyżej wskazanych rozwiązań ustawowych prowadzi do twierdzenia o pewnej hybrydalności amerykańskich systemów adopcyjnych, która ta polega na przyjęciu rozwiązań właściwych dla systemu adopcji pełnej (wyjście przysposabiającego z rodziny biologicznej i wejście do rodziny przysposabiającego) i niepełnej (dziedziczenie przysposabiającego po biologicznych rodzicach). Ponadto możliwość zapewnienia przysposobionemu dziecku kontaktów z członkami jego biologicznej rodziny po orzeczeniu adopcji wydaje się bliższa idei adopcji niepełnej, *notabene* zastanawiać się można, czy rozwiązanie takie nie godzi w zasadność twierdzenia o potrzebie utrzymania tajemnicy przysposobienia i o potrzebie umiejscowienia dziecka tylko w jednej (przysposabiającej) rodzinie. Jednakże na stosowanie tego rozwiązania (tak jak na całość postępowania adopcyjnego) ma wpływ zasada dobra dziecka, stąd można przyjąć, że sądowe zezwolenie lub ustanowienie kontaktów uzależnione jest od dobra dziecka, którego postępowanie dotyczy. Z jednej strony można twierdzić, że zasada dobra dziecka stała się więc uzasadnieniem wprowadzenia nowego rozwiązania, z drugiej zaś, że to amerykańskie realia wpłynęły na jego wprowadzenie – stosunkowo niewielkie możliwości adopcji małych dzieci nieświadomych swego pochodzenia oraz częste uzależnienie zgody rodziców na adopcję od przyszłego zapewnienia kontaktów z dzieckiem lub informacji o nim⁵⁰⁸. Jego zwolennicy twierdzą, że gwarantuje ona większe powodzenie i stabilność adopcji, włącznie z uniknięciem poczucia odrzucenia dziecka przez rodziców biologicznych, co ważne z racji przyjętej w większości stanów nierozwiązywalności adopcji. Przykład przepisu statutu Waszyngtonu w najlepszym stopniu odzwierciedla rozwiązanie przyjęte w USA. Intencją ustawodawcy jest zapewnienie dzieciom stabilnego środowiska rodzinnego, stąd orzeczenia adopcyjne mają charakter ostateczny. Jednak i w tej pozornej jednolitości znalazły się odmiennie regulacje. W Kalifornii przysposabiający może wystąpić do sądu, który orzekł adopcję, o jej rozwiązanie, gdy przysposobione dziecko nie nadawało się do adop-

508 Por. A.R. Appell, Increasing Options To Improve Permanency: Considerations In Drafting An Adoption With Contact Statute, 18 „Children's Legal Rights Journal” 1998, No. 4, s. 36–37; D.E. Abrams, S.H. Ramsey, *op. cit.*, s. 23–43.

cji, czego przysposabiający nie był świadomy – konsekwencją warunków istniejących przed adopcją jest niedorozwinięte umysłowo lub chore psychiczne. W Idaho – przysposobienie może zostać rozwiązane za porozumieniem przysposobianego i przysposabiającego, jeśli ten ostatni był małżonkiem biologicznego rodzica przysposobionego, a ich małżeństwo zostało rozwiązane.

Łatwość adopcji w państwach Ameryki Łacińskiej podyktowana była przede wszystkim sytuacją ekonomiczną. W świetle raportu UNICEF-u z 1986 r. dotyczącego porzuconych dzieci w Kostaryce, bieda była najczęstszym powodem porzucenia dzieci przez rodziców; zaraz po niej były: śmierć, uzależnienie od alkoholu, uzależnienie od narkotyków, prostytutka, choroba oraz nieodpowiedzialność/niezdolność matki⁵⁰⁹. Na skutek biedy rodziców i braku możliwości dostarczenia przez nich dzieciom podstawowych środków do życia oraz częstych przypadków hańbiących kobietę urodzeń dzieci poza węzłem małżeńskim, w Brazylii⁵¹⁰, Argentynie⁵¹¹, Chile⁵¹², Peru⁵¹³ i Ekwadorze⁵¹⁴ adopcja stała się dla dzieci przebywających w domach dziecka i na ulicach jedynym sposobem poprawy sytuacji życiowej. O skali biedy mogą świadczyć dane dotyczące sytuacji brazylijskich dzieci w 1990 r.: 1) mieszkało tam około 65 milionów dzieci i młodzieży do 19 roku życia, 2) jedna czwarta wszystkich dzieci cierpiała na nieodwracalny niedorozwój umysłowy spowodowany niedożywieniem, 3) 61%, a na północnym wschodzie – 85% dzieci w wieku od roku do czterech lat mieszkało w domach bez podstawowych urządzeń sanitarnych, 4) ponad 4 miliony dzieci w wieku od 7 do 14 lat nie chodziło do szkoły, 5) w dużych miastach około 4% dzieci nie mieszkało ze swoimi matkami, w San Paulo było to ponad 200 tysięcy dzieci⁵¹⁵. Przy okazji adopcja stała się metodą zarabiania pieniędzy przez pośredników oraz rodziców dzieci – trudno tu zresztą mówić o braku uczciwości czy o działalności kryminalnej, skoro prawa tych państw nie zabraniały przyjmowania korzyści majątkowych w związku z adopcją. Sytuacja ta uległa zmianie w związku ze stopniowym wprowadzaniem do praw materialnych zasady dobra dziecka, na skutek wiązania się przez te państwa w latach 90-tych XX w. umowami międzynarodowymi, jak Konwencja praw dziecka czy konwencja haska z 1993 r. Towarzyszyło mu przyjęcie odrębnych przepisów regulujących adopcje międzynarodowe – ograniczających je lub zakazujących, ewentualnie wpro-

509 Za: M. Bennett, *Latest Developments In Intercountry Adoption*, 17 „*International Legal Practitioner*” 1992, s. 11.

510 Por. Informacje zawarte w: D. Carvalho da Silva, *The legal procedures for adopting children in Brazil by citizens and foreign nationals*, w: E.D. Jaffe (ed.), *op. cit.*, s. 121–134.

511 Por. C.P. Grosman, D.B. Inigo, *Adoption of children in Argentina by local citizens and foreign nationals*, w: E.D. Jaffe (ed.), *op. cit.*, s. 156–158.

512 Por. C. Reyes Duenas, *Legal and social aspects of the adoption of Chilean children*, w: E.D. Jaffe (ed.), *op. cit.*, s. 177–182.

513 E.W. de Sztrancman, I. Sztrancman Waisblack, *Peruvian foreign adoptions*, w: E.D. Jaffe (ed.), *op. cit.*, s. 185 i n.

514 C. Maldonado, A. Marques, L. Hayes Vertulfo, B. Cordero, C. Valdez, *Adoption in Ecuador*, w: E.D. Jaffe (ed.), *op. cit.*, s. 199–200.

515 Za: D. Carvalho da Silva, *op. cit.*, s. 123–124.

wadzających ich subsydiarność względem adopcji krajowych. W pierwszej grupie państw, gdzie adopcja jest ograniczona znalazły się Boliwia⁵¹⁶, Kostaryka⁵¹⁷ (tylko do państw, które ratyfikowały konwencję haską z 1993 r.), Nikaragua (przysposabiający powinien być obywatelem tego państwa lub mieć tam miejsce swojego zwykłego pobytu oraz zamiar pozostania tam do momentu ukończenia przez przysposobione dziecko 21 lat)⁵¹⁸ i Wenezuela (stosowanie tylko w odniesieniu do obywateli państw, które ratyfikowały konwencję haską z 1993 r. lub osób mających miejsce zwykłego pobytu w państwach, z którymi Wenezuela zawarła umowy dotyczące adopcji)⁵¹⁹. Wśród państw, gdzie adopcja międzynarodowa jest zakazana, jest Argentyna. Legitymacja czynna do adopcji przysługuje tylko obywatelom Argentyny i osobom, które ustanowiły w tym państwie miejsce swego zwykłego pobytu oraz mieszkają tam przez okres 5 lat poprzedzający złożenie wniosku o ustanowienie opieki nad dzieckiem, które chcą adoptować (okres opieki trwa od 6 do 12 miesięcy)⁵²⁰.

Kubańskie prawo również zakazuje adopcji międzynarodowych, w tym przez osoby posiadające więcej niż jedno obywatelstwo. Ponadto przewiduje prawo sprzeciwu wobec adopcji, które przysługuje dziadkom przysposobianego dziecka, w ich braku – jego wujkom oraz pełnoletniemu rodzeństwu, możliwe do realizacji w trakcie postępowania adopcyjnego⁵²¹. Adopcje międzynarodowe są niedozwolone w Paragwaju, jednak stosowane są wyjątki od tego zakazu na rzecz przysposobień do państw, które ratyfikowały konwencję haską z 1993 r. oraz zawarły z Paragwajem umowę dwustronną dotyczącą adopcji. Poza tymi wyjątkami adoptować mogą obywatele lub stali rezydenci Paragwaju, a pierwszeństwo mają małżeństwa. Przysposabiający zobowiązują się do składania przez cztery lata po orzeczeniu adopcji postadopcyjnych raportów (trzy razy w roku)⁵²².

516 Kodeks rodzinny z 1972 r., Ley No. 996 z 4 kwietnia 1988 r. (Codigo de Familia), Titulo III. De la adopción de menores y de la arrogación de hijos, art. 215–243, Tekst w: Red de Información Jurídica LEGISLACION ANDINA, <http://www.cajpe.org.pe/rrij/bases/legisla/bolivia/codfamilia.HTML> (22.12.2007).

517 Na mocy moratorium z 2003 r., wcześniej cudzoziemcy mogli adoptować tylko dzieci w wieku powyżej 4 lat, młodsze, jeśli adoptowali rodzeństwo lub gdy dziecko wymagało szczególnej troski. Por. Z. Martinez Moncada, C. Aguilar Sanabria, *Adoption In Costa Rica*, w: E.D. Jaffe (ed.), *op. cit.*, s. 147.

518 Informacje dostępne na stronie U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_427.html (29/07/07).

519 Wynika to z art. 444 The Organic Act for the Protection of the Child and the Adolescent z 1988 r. Por. G. Parra-Aranguren, *General Provisions and Family Law Matters in the Venezuelan 1998 Act on Private International Law*, w: P.J. Borchers, J. Zekoll (ed.), *International Conflict of Laws for the Third Millennium, Essays in Honor of Friedrich K. Juenger*, New York 2001, s. 107.

520 Código Civil de la República Argentina, Actualizado al 20–9–05, Biblioteca del Tribunal Superior de Justicia, http://www.jusneuquen.gov.ar/share/legislacion/leyes/codigos/codigo_civil/CC_art0311a0340.htm (9.05.07). Ley 24.779 Adopción z 1997 r., Legislación Argentina, No. 626, April 1997, s. 3–8. Por. Filiation and Adoption, 23 „Ann. Rev. Population L.” 1996–1997, s. 69.

521 Kodeks rodzinny, Ustawa nr 1289 z 14 lutego 1975 r., Gaseta Oficial z 15 lutego 1975 r., Por. W. Skierkowska, *Prawo rodzinne Republiki Kuby*, „Nowe Prawo” 1983, nr 7–8, s. 146–147. Por. US. Department of State, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_3092.html (12.10.07).

522 Na podstawie Supreme Court Resolution No. 121 z 31 maja 1994 r., „La Ley, Revista Jurídica Paraguaya” 1994, Vol. 17, No. 2, s. 384–387. Por. Filiation and Adoption, 21 „Ann. Rev. Population L.” 1994–1995, s. 117.

Subsydiarność adopcji międzynarodowej przyjęto natomiast w Brazylii⁵²³ (pierwszeństwo przysposabiających obywateli tego państwa oraz państw, które ratyfikowały konwencję haską z 1993 r.), Chile⁵²⁴, Peru⁵²⁵ (pierwszeństwo krewnych dziecka, w następnej kolejności – obywateli tego państwa, w ostatniej kolejności adoptować mogą osoby, które nie są obywatelami tego państwa, ponadto przysposobić można tylko te dzieci, których dane zostały umieszczone w specjalnym krajowym rejestrze), Meksyku (podobnie, z pominięciem rejestru)⁵²⁶, El Salvadorze (pierwszeństwo krewnych dziecka, przysposabiający, jeśli nie jest spokrewniony z dzieckiem, powinien mieszkać z nim przez okres 1 roku poprzedzający orzeczenie adopcji jako rodzic zastępczy)⁵²⁷, Urugwaju (ponadto przesłanką adopcji jest mieszkanie przysposabiającego z przysposabianym dzieckiem przez okres 6–ciu miesięcy, z wyjątkiem sytuacji uzasadnionych dobrem dziecka oraz pobyt przysposabiającego w Urugwaju przez 6 miesięcy)⁵²⁸. Jednakże nie zawsze związanie się przez te państwa postanowieniami konwencji prowadzi do wprowadzenia regulacji w istocie chroniących dobro dziecka. W świetle raportu dotyczącego realizacji przez Gwatemalę międzynarodowych standardów wynikających z konwencji haskiej z 1993 r., państwo to nie ma ustanowionej władzy centralnej odpowiedzialnej za kontrolę nad postępowaniami w sprawach adopcyjnych, ustawodawstwa niesprzecznego z postanowieniami konwencji, systemu pozwalającego na poszukiwanie rodziców dla dziecka w kręgu rodzinnym, w kraju, a dopiero później subsydiarnie – za granicą, odpowiednich instytucji doradzających przysposabiającym, wprowadzonego zakazu uiszczania opłat za adopcję, przepisów dotyczących odróżnienia opłat uzasadnionych i nieuzasadnionych oraz systemu akredytacji pośredników w adopcjach⁵²⁹.

Jako podstawowy rodzaj adopcji w państwach Ameryki Łacińskiej tradycyjnie traktowana była adopcja niepełna. Wynikało to z częstych, podyktowanych biedą, przypadków wychowywania dzieci przez obcych im ludzi, jednak z zachowaniem

523 Informacje dostępne na stronie U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_358.html (25/07/07).

524 Por. C. Reyes Duenas, *op. cit.*, s. 173–183 U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_364.html (27/07/07).

525 Por. Supreme Decree No. 009–91–RE z 5 lipca 1991 r. creating a special register for Peruvian minors who are adopted by persons who are not residents in the country. *El Peruano*, 12/07/1991, Normas Legales, Revista de Legislación y Jurisprudencia 1991, No. 181, s. 106–107. Por. Filiation and Adoption, 19 „Ann. Rev. Population L.” 1992, s. 64; E.W. de Sztrancman, I. Sztrancman Waisblack, *op. cit.*, s. 185–198.

526 Código Civil Federal, Nuevo Código publicado en el Diario Oficial de la Federación en cuatro partes los días 26 de mayo, 14 de julio, 3 y 31 de agosto de 1928, TEXTO VIGENTE, Última reforma publicada DOF 13–04–2007, Cámara de Diputados del H. Congreso de la Unión, Secretaría General, Secretaría de Servicios Parlamentarios, Centro de Documentación y Análisis, Diario Oficial de la Federación 29/05/2000, <http://www.diputados.gob.mx/LeyesBiblio/index.htm> (03.07.07); kodeksy cywilne w 31 stanach Meksyku, w tym Kodeks cywilny Mexico City z 2002 r., Codigo civil del estado de Mexico, Toluca de Lerdo, México, a 29 de abril de 2002, <http://www.diputados.gob.mx/LeyesBiblio/gobiernos.htm> (03.07.07).

527 Informacje dostępne na stronie U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_378.html (27/07/07).

528 Informacje dostępne na stronie U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_346.html (29/07/07).

529 U.S. Law, the Hague Adoption Convention, and Guatemala (5/16/07), U.S. Department of State: <http://travel.state.gov/pdf/T0440HagueAdoptionschart051607.pdf> (27/07/07).

więzów, jakie łączyły te dzieci z biologicznymi rodzinami, ale również z pierwotnego uregulowania adopcji wzorowanego na Kodeksie Napoleona oraz hiszpańskim kodeksie cywilnym, do którego w 1889 r. wprowadzono przysposobienie⁵³⁰. Obecnie w większości państw istnieją dwa rodzaje adopcji – niepełna i pełna – a w Chile obok *adopción ordinaria* i *adopción plena* występuje jeszcze *adopción simple*, traktowana jako tymczasowy środek zapewnienia opieki i ochrony dziecka. Orzeka o nich sąd lub adopcja jest dokonywana w formie kontraktu zatwierdzanego przez sąd (Brazylia⁵³¹ – *adoção simples*, Chile⁵³², Dominikana – *adopción ordinaria*, Kostaryka⁵³³, Gwatemala, Honduras⁵³⁴, Meksyk, Urugwaj⁵³⁵). Czynną legitymację adopcijną mają zarówno kobiety, jak i mężczyźni – mogą przysposabiać wspólnie, o ile są małżeństwem (w Brazylii, Kolumbii⁵³⁶, Paragwaju⁵³⁷ również, gdy są w konkubinacie) lub oddzielnie. Brazylijskie prawo zezwala na adopcję małżonkom pozostającym w separacji lub osobom, których małżeństwo zostało rozwiązane w drodze rozwodu, o ile okres preadopcyjny rozpoczął się w okresie ich wspólnego życia i o ile uzgodnią oni kwestie związane z opieką nad dzieckiem i z odwiedzinami.⁵³⁸ Zdarza się jednak, że mężczyźni nie mogą oddzielnie adoptować dzieci. W ten sposób ogranicza ich czynną legitymację adopcijną prawo kolumbijskie, przyjmując jednocześnie priorytet adopcji wspólnych i jedynie dodatkowo dopuszczając adopcje dzieci starszych lub wymagających szczególnej troski przez kobiety. Mężczyźni stanu wolnego nie mogą adoptować dzieci również w Gwatemali i w Paragwaju. Natomiast prawo Argentyny nie zabrania adopcji przez homoseksualistów (w tym mężczyzn), a państwo prowadzi kampanię zachęcającą homoseksualistów do adopcji

530 Por. J.H.A. van Loon, International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption, "Recueil des Cours" 1993, VII (244), s. 209, 213 oraz J. H. A. van Loon, Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 25, 27.

531 Kodeks cywilny z 1916 r., zmieniony w 1985 r., Ustawa o dziecku i młodzieży dorastającej z 16.07 1990 r., Código de Menores z 1979 r. Teksty ustaw w udostępnione przez Ministerstwo Sprawiedliwości RP.

532 Ley sobre Adopción de Menores z 1988 r. – Ley No 18.703, Ley No 7613 z 1943 r.; Diario Oficial, No. 33.067, 10/05/1988. Por. Filiation and Adoption, 15 „Ann. Rev. Population L.” 1988, s. 137.

533 Kodeks rodziny z 1973 r., por. A. Bergmann, M. Ferid, D. Henrich, Internationales Ehe und Kinderschaftsrecht mit Staatsangehörigkeitsrecht, Frankfurt am Main–Berlin 1983, Costa Rica, s. 22–24.

534 Kodeks cywilny, art. 120–184, Decree No. 61–89 z 15 maja 1989 r., La Gaceta, No. 25.839, 24/05/1989, s. 5–6. Por. Filiation and Adoption, 16 „Ann. Rev. Population L.” 1989, s. 115.

535 Kodeks cywilny z 1869 r., zmieniony w 1990 r., Código de Menores z 1934 r., Ley de Legitimación adoptiva z 1945 r., zmienione w 1978 r., No. 16.108 z 4 kwietnia 1990 r., Diario Oficial, No. 23087, 20/04/1990, s. 106A. Por. Filiation and Adoption, 17 „Ann. Rev. Population L.” 1990, s. 101; Overview of substantive laws relating to the adoption of children, w: J.H.A. van Loon, Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 113, J.H.A. van Loon, International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption, "Recueil des Cours" 1993, VII (244), s. 397–398.

536 Código de Menores z 1989 r., Decree No. 2737, 27 November 1989, Diario Oficial, 27/11/1989, s. 5–23. Por. Filiation and Adoption, 16 „Ann. Rev. Population L.” 1989, s. 113.

537 Pary z co najmniej czteroletnim stażem. Por. Informacje dostępne na stronie U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_434.html (29/07/07).

538 Por. D. Carvalho da Silva, *op. cit.*, s. 121–134, U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_358.html (25/07/07).

opuszczonych dzieci, pozostających w instytucjach opiekuńczych⁵³⁹. Przesłankami, które powinni spełnić przysposabiający są: wiek (Argentyna – 30 lat lub 3 lata stażu małżeńskiego, przy przysposobieniu wspólnym, bez względu na wiek małżonków, Boliwia – wiek między 25 a 50 lat lub 15 lat różnicy wieku między przysposabiającym a przysposabianym, Brazylia – 21 lat, a w przypadku adopcji wspólnej 21 lat powinien mieć ukończone ten przysposabiający, który jest głową rodziny, Chile – pełnoletność, Kolumbia – 25 lat, ale nie więcej niż 38, a wyjątkowo 50 lat, Kostaryka – nie mniej niż 25 lat i nie więcej niż 60 lat, a przy adopcji wspólnej – dodatkowo 5-letni staż małżeński, Kuba, Ekwador⁵⁴⁰, Urugwaj – 25 lat, El Salvador – 25 lat i 5-letni staż małżeński, przy przysposobieniu wspólnym, jeśli dziecko nie ukończyło 1 roku – nie więcej niż 45 lat, Gwatemala⁵⁴¹, Peru – 18 lat, Meksyk – 25 lat, Nikaragua – między 25 a 40 lat, Paragwaj – między 25 a 50 lat, Urugwaj – 25 lat i 4-letni staż małżeński, przy przysposobieniu wspólnym, Wenezuela⁵⁴² – mężczyzna 30 lat, kobieta 28 lat, przy adopcji dziecka współmałżonka – 21 lat, przy adopcji wspólnej – mężczyzna 30 lat, kobieta 21 lat i co najmniej 3-letni staż małżeński, przy wspólnej adopcji nieślubnego dziecka jednego z małżonków – 21 lat); bezdzietność (Argentyna – przy adopcjach wspólnych, jeśli małżonkowie udowodnią, że niemożność posiadania potomstwa wynika z przyczyn medycznych, wówczas sąd może orzec o przysposobieniu, mimo że małżeństwo ma staż krótszy niż 3 lata, Wenezuela – ślubne lub nieślubne dzieci, chyba że adopcja dotyczy nieślubnego dziecka); różnica wieku między przysposabiającym a przysposabianym (Argentyna – 18 lat, Brazylia – 16 lat, Kolumbia, Kostaryka, Kuba, El Salvador, Urugwaj – 15 lat, Ekwador – 40 lat przy adopcji przez jedną osobę, 14 lat między dzieckiem a młodszym małżonkiem, przy adopcji wspólnej, Meksyk – 17 lat, Peru – tyle lat, ile ma przysposabiany, pod warunkiem, że przysposabiający jest pełnoletni, tj. 18 plus wiek dziecka, Wenezuela – 17 lat między mężczyzną przysposabiającym a dzieckiem, 15 lat – między kobietą przysposabiającą a dzieckiem); pełna zdolność do czynności prawnych (Chile, Kuba – ponadto pełnia praw politycznych, właściwy poziom moralny); fizyczna, psychiczna oraz finansowa zdolność do adopcji (Kolumbia, Kostaryka – ponadto dobra opinia oraz pełnia praw obywatelskich, na adopcję przez emerytów i rencistów musi wyrazić zgodę sąd, Kuba); dobry charakter (Meksyk); pomyślnie przeżyty okres preadopcyjny (Brazylia – minimum 15 dni w przypadku adopcji

539 Zob. M.B. Dias, Same-Sex Couples, w: A. Bainham (ed.), *The International Survey of Family Law*. 2003 Edition, Published on Behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2003, s. 75–77.

540 Kodeks cywilny z 1869 r., zmieniony w 1984 r., i w 1990 r., Act No. 83 z 19 lipca 1990 r., Registro Oficial, No. 486, 25/07/1990, s. 3. Por. Filiation and Adoption, 17 „Ann. Rev. Population L.” 1990, s. 99; Código de Menores z 1976 r., zmieniony przez Decree No. 1177 z 8 stycznia 1990 r., Registro Oficial, No. 354, 12/01/1990, s. 2–5. Por. Filiation and Adoption, 17 „Ann. Rev. Population L.” 1990, s. 98. Por. C. Maldonado, A. Marques, L. Hayes Vertulfo, B. Cordero, C. Valdez, *op. cit.*, s. 199–214.

541 UK Department of Education and Skills <http://www.dfes.gov.uk/intercountryadoption/index.shtml> (15.05.2007).

542 Código Civil de Venezuela, Copia de la Gaceta Oficial No.2.990 extraordinario de 26 de Julio de 1982, Ley de Adopción z 1983 r., The Organic Act for the Protection of the Child and the Adolescent z 2 października 1988 r., Gaceta Oficial de la República de Venezuela, Extraordinary Nr. 5266, 2/10/1988.

dzieci do drugiego roku życia i minimum 30 dni w odniesieniu do dzieci starszych, Urugwaj – 1 rok, a przy adopcji międzynarodowej możliwe skrócenie tego okresu do 6 miesięcy, Wenezuela – co najmniej 3 miesiące, jeśli przysposabiany nie ukończył 21 lat). Przeszkodą adopcyjną może być natomiast pokrewieństwo (Argentyna – wstępni nie mogą adoptować zstępnych, Brazylia – zakaz adopcji rodzeństwa, Wenezuela – zakaz adopcji ślubnych dzieci), wcześniejsze pozbawienie praw rodzicielskich (Kostaryka) lub status opiekuna lub kuratora przysposobianego dziecka (Brazylia, Kostaryka, Wenezuela), ta sama płeć (Ekwador), choroba zakaźna lub psychiczna (Paragwaj). Chilijskie prawo różnicuje przesłanki dokonania *adopción ordinaria* i *adopción plena*. O ile pierwszą mogą dokonywać osoby dorosłe o pełnej zdolności prawnej, to drugą – tylko małżeństwa (ewentualnie małżonek biologicznego rodzica dziecka). Przysposabiający małżonkowie powinni być w wieku 25–60 lat i być oboje starsi o 20 lat od przysposobianego dziecka, a adopcja może dotyczyć tylko dzieci opuszczonych lub sierot. Kostarykańska i wenezuelska *adopción plena*, w przeciwieństwie do *adopción simple* może być dokonana tylko wspólnie przez małżonków w odniesieniu do dziecka, które nie ukończyło 14 (w Kostaryce) lub 15 lat (w Wenezueli). Przepisy Kostaryki pozwalają na adopcję dziecka starszego, o ile w momencie ukończenia 14 lat mieszkało ono u przyszłych przysposabiających i utrzymywało z nimi związki o charakterze rodzinnym lub emocjonalnym. Poza tym, prawo Gwatemali i Kuby określa wiek maksymalny, do jakiego dziecko może zostać adoptowane – 21 lat (Gwatemala), 16 lat (Kuba).

Również we francuskojęzycznych państwach afrykańskich, jak Mali, Senegal, Gabon, Gwinea, Burundi czy Wybrzeże Kości Słoniowej, adopcja dokonywana na podstawie praw zwyczajowych jest adopcją niepełną, a wynika to również z tradycji sięgającej Kodeksu Napoleona⁵⁴³. Zwyczajową genezę ma także adopcja w Etiopii, jednak według prawa zwyczajowego skutkowało ona zerwaniem więzów z rodziną biologiczną, natomiast według przepisów kodeksu cywilnego wprowadzonego w 1960 r. – te więzy nie zostają zerwane. Natomiast niechęć do dokonywania adopcji w kraju i w konsekwencji – popularność adopcji międzynarodowych podyktowana była dwiema przyczynami: 1) przekonaniem, że kobieta powinna mieć własne dzieci, a adoptowane dziecko stanowi chodzący dowód jej bezpłodności i hańby, 2) obawą przed niewiadomym pochodzeniem adoptowanego dziecka i cechami, które mogło odziedziczyć po rodzicach. Funkcją etiopskiej zwyczajowej adopcji było przedłużenie rodu, jednak z tradycji wynikało również sprawowanie opieki nad dzieckiem zmarłych rodziców przez dalekich krewnych, stąd wcześniejszy brak sierot bez opieki. Natomiast (względna) popularność adopcji międzynarodowych w la-

543 J.H.A. van Loon, *International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption*, "Revue des Cours" 1993, VII (244), s. 209 oraz J.H.A. van Loon, *Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990*, w: *Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co-operation*, The Hague 1994, Annex C, s. 25.

tach 1963–70 oznaczała, że adoptowanych zostało 40 dzieci (23 przez Szwedów, 4 przez Ghańczyków, 6 przez Amerykanów, 3 przez Duńczyków, 2 przez Brytyjczyków, po 1 przez Francuzów i Liberyjczyków) – dla porównania, w tym samym okresie tylko 10 dzieci zostało adoptowanych przez etiopskie rodziny⁵⁴⁴.

Bardzo interesujące i zgoła nowatorskie rozwiązania dotyczące adopcji były stosowane wśród Maorysów w Nowej Zelandii, na podstawie prawa zwyczajowego oraz *Native Land Act (No 15)* z 1909 r. Co prawda adopcja międzynarodowa, wówczas zresztą, jak wydaje się, nieznana, nie mogła być dozwolona, z racji niedopuszczalności przysposabiania dzieci spoza plemienia, jednak już wówczas przesłanką adopcji było dobro dziecka. Mimo że funkcją adopcji było wzmocnienie plemienia, to punktem honoru jego członków było niepozostawianie porzuconych i osieroconych dzieci bez domu. Według prawa zwyczajowego: 1) pełna adopcja miała miejsce wówczas, gdy dziecko zostało adoptowane we wczesnym dzieciństwie i mieszkało z przysposabiającym do zawarcia małżeństwa lub osiągnięcia wieku męskiego, 2) jeśli nie była to adopcja pełna – wówczas, aby określić zakres praw dziecka wynikających z adopcji, należało wziąć pod uwagę wszystkie okoliczności jej towarzyszące, 3) brak było wymogów dotyczących formy dokonania adopcji, dziecko powinno być po prostu uznawane przez członków plemienia (a przynajmniej tych, którzy mieszkali z przysposabiającym) za dziecko adoptowane przez przysposabiającego, 4) w następstwie adopcji przysposobiony był traktowany jak krewny przysposabiającego (*relative by blood*), a jeśli adopcja była dokonana za zgodą plemienia, był on uprawniony do władania częścią ziem plemienia oraz do dziedziczenia po przysposabiającym, 5) w braku bliskich krewnych stawał się on jedynym dzieckiem przysposabiającego, o ile zapewnił mu opiekę na starość (w przeciwnym wypadku tracił prawo do dziedziczenia), 6) adopcja mogła być rozwiązana, możliwa była też zmiana w zakresie jej skutków prawnych dotyczących przysposobionego w drodze oświadczenia przysposabiającego (w tym ustnego testamentu).⁵⁴⁵ Natomiast w świetle przepisów części IX *Native Land Act* o adopcji orzekał sąd. Mogła być ona orzeczona tylko w stosunku do członków plemienia lub ich potomków. Przysposabiającymi mogli być małżonkowie lub jeden z nich albo osoba niepozostająca w związku małżeńskim (wówczas różnica wieku między nią a przysposabianym powinna wynosić co najmniej 30 lat). Przysposobione mogło być dziecko, które nie ukończyło 15 lat i które, jeśli miało więcej niż 12 lat, wyraziło zgodę na adopcję. Sąd nie orzekał adopcji, jeśli uznał, że przysposabiający nie jest odpowiednią osobą do sprawowania opieki nad dzieckiem, zdolną do zapewnienia mu utrzymania i jeśli adopcja była sprzeczna z dobrem dziecka. Przesłanką adopcji było uzyskanie zgody rodziców lub żyjącego rodzica dziecka, bez względu na to, czy było to

544 J.H. Beckstrom, *Adoption in Ethiopia Ten Years After the Civil Code*, 16 „J. Afr. L.” 1972, s. 160–168.

545 F.O.V. Acheson, *Adoption Among the Maoris of New Zealand*, 4 „J. Comp. Legis. & Int'l L.”, 3rd ser. 1922, s. 60–68, 70.

dziecko małżeńskie czy pozamałżeńskie. Zgoda taka nie była wymagana, jeśli dziecko zostało porzucone lub jeśli rodzice (rodzic) z jakiegoś względu nie byli odpowiedni do sprawowania opieki i pieczy nad dzieckiem. Adopcja mogła być odwołana, jeśli sąd uznał to za właściwe⁵⁴⁶. Również w świetle obecnie obowiązujących w Nowej Zelandii przepisów *Adoption Act* z 1955 r. z późniejszymi zmianami oraz *Adoption (Intercountry) Act* 1997⁵⁴⁷ dobro dziecka kieruje przysposobieniem. Adopcja jest pełna (nie ulegają zerwaniu więzy między przysposobionym a jego biologiczną matką, jeśli przysposabia go sama lub ze współmałżonkiem), rozwiązywalna w drodze orzeczenia sądu (w związku z błędem lub rozmyślnym wprowadzeniem w błąd sądu, który orzekał w sprawie lub osoby zainteresowanej – orzeczenie może być wydane w odniesieniu do osób (przysposobiony oraz przysposabiający lub oboje przysposabiający), które żyją i mają miejsce zamieszkania w Nowej Zelandii, nawet gdyby orzeczenie o adopcji było wydane w innym państwie i orzekana przez sąd. Przysposobić dziecko (tj. osobę do 20 roku życia) może każda osoba, bez względu na to, czy ma miejsce zamieszkania w Nowej Zelandii. Przysposobić mogą małżonkowie wspólnie, może biologiczna matka lub ojciec dziecka (osobno lub razem ze współmałżonkiem). Tylko w przypadku wyjątkowych okoliczności adopcja może być orzeczona w odniesieniu do osoby, która: 1) nie ukończyła 25 lat i nie jest o 20 lat starsza od przysposobianego, 2) nie ukończyła 20 lat i nie jest krewnym dziecka, 3) nie jest matką lub ojcem dziecka. Adopcja dziecka płci żeńskiej przez mężczyznę może zostać orzeczona tylko wtedy, jeśli jest on ojcem dziecka lub gdy istnieją szczególne okoliczności uzasadniające wydanie orzeczenia. Adopcje krajowe mają pierwszeństwo przed międzynarodowymi, ponadto przysposabiający powinien przebywać na terytorium Nowej Zelandii przez 2 lata, zanim wystąpi z wnioskiem adopcyjnym⁵⁴⁸. Również w Australii istnieją przepisy ograniczające jurysdykcję w sprawach adopcyjnych – ze względu na brak pobytu, domicylu lub obywatelstwa przysposabiającego lub obecności dziecka w państwie⁵⁴⁹, z wyjątkiem adopcji orzeczonych w trybie konwencji haskiej z 1993 r., tym samym określające przeszkody adopcyjne po stronie obu stron oraz ograniczające możliwość dokonywania adopcji międzynarodowych. W świetle przepisów poszczególnych terytoriów Australii: przysposabiający powinien przebywać⁵⁵⁰ lub mieć miejsce zamieszkania na terytorium, a przysposobiany powinien być tam obecny (Australian Capital Ter-

546 *Ibidem*, s. 68–69.

547 Tekst w: New Zealand's Research Archive, <http://rangi.knowledge-basket.co.nz/gpacts/reprint/text/2006/an/009.html> (15.07.07).

548 Za: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_3070.html (18/07/07). Mimo braku doprecyzowania, o jaki pobyt chodzi (prosty czy zwykły), wydaje się, że przyjęcie dość długiego jego okresu, a co za tym idzie uniknięcie sytuacji, gdy osoba znajduje się przypadkowo na terytorium państwa i nic jej z nim nie wiąże (w tym umiejscowienie tam jej życiowych interesów) świadczyć może o intencji nadania mu znaczenia właściwego dla pobytu zwykłego.

549 State or territory (na złożoną strukturę Australii składa się 6 stanów i 2 terytoria. Por. K. Bagan–Kurluta, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2006, s. 16).

550 Wydaje się, że w australijskich regulacjach chodzi o pobyt zwykły, obok którego występuje określenie – być obecny, które, jak się wydaje, można zinterpretować jako pobyt prosty.

ritory⁵⁵¹, Northern Territory⁵⁵², Queensland⁵⁵³), przysposabiający lub oboje przysposabiający powinni przebywać lub mieć miejsce zamieszkania w państwie, a przysposobiani powinni być tam obecni (New South Wales⁵⁵⁴, South Australia⁵⁵⁵), przysposabiający lub oboje przysposabiający powinni przebywać lub mieć miejsce zamieszkania na terytorium, a przysposobiani powinni być tam obecni lub urodzić się tam i być tam pod opieką organu opiekuńczego (Tasmania⁵⁵⁶, Victoria⁵⁵⁷), przysposabiający/oboję przysposabiający powinni być obywatelami Australii lub jeden z przysposabiających powinien być obywatelem Australii, a drugi – państwa, w którym status dzieci przysposobionych nie różni się od statusu dzieci biologicznych, ponadto przysposabiający powinien mieć pobyt lub miejsce zamieszkania w państwie (w trybie konwencji haskiej z 1993 r. – pobyt zwykły w państwie konwencyjnym) oraz być obecny w państwie i być uprawnionym do pobytu tam lub powinien tam urodzić się i być tam obecny (Western Australia⁵⁵⁸).

W przepisach adopcyjnych państw Europy Zachodniej istnieją różnice dotyczące możliwości rozwiązania przysposobienia oraz organów decydujących o jego ustanowieniu. We wszystkich państwach adopcją kieruje zasada dobra dziecka, a podstawowym rodzajem przysposobienia jest adopcja pełna. Przysposobienia krajowe mają pierwszeństwo wobec międzynarodowych, stąd można mówić o stosowaniu tam zasady subsydiarności przysposobienia międzynarodowego. W większości państw brak jest poza tym przepisów odrębnie je regulujących, poza występującymi w niektórych państwach wymogami stawianymi przysposabiającym (obywatelstwo, miejsce zamieszkania, pobyt zwykły lub inny związek z forum), których spełnienie warunkuje dopuszczalność adopcji. Ponadto wspólne dla wszystkich systemów

551 Na mocy Australian Capital Territory Consolidated Acts, ADOPTION ACT z 1993 r., Australasian Legal Information Institute, A joint facility of University of Technology, Sidney and University of New South Wales Faculties of Law: http://www.austlii.edu.au/au/legis/act/consol_act/aa1993107/ (14.07.07).

552 Northern Territory Consolidated Acts, ADOPTION OF CHILDREN ACT, Australasian Legal Information Institute, A joint facility of University of Technology, Sidney and University of New South Wales Faculties of Law: http://www.austlii.edu.au/au/legis/nt/consol_act/aoca191/ (14.07.07).

553 Queensland Consolidated Acts, ADOPTION OF CHILDREN ACT z 1964 r., Australasian Legal Information Institute, A joint facility of University of Technology, Sidney and University of New South Wales Faculties of Law: http://www.austlii.edu.au/au/legis/qld/consol_act/aoca1964191/ (14.07.07).

554 New South Wales Consolidated Acts, ADOPTION ACT z 2000 r., Australasian Legal Information Institute, A joint facility of University of Technology, Sidney and University of New South Wales Faculties of Law: http://www.austlii.edu.au/au/legis/nsw/consol_act/aa2000107/ (14.07.07).

555 South Australian Consolidated Acts, ADOPTION ACT z 1988 r., Australasian Legal Information Institute, A joint facility of University of Technology, Sidney and University of New South Wales Faculties of Law: http://www.austlii.edu.au/au/legis/sa/consol_act/aa1988107/ (14.07.07).

556 Tasmanian Consolidated Acts, ADOPTION ACT z 1988 r., Australasian Legal Information Institute, A joint facility of University of Technology, Sidney and University of New South Wales Faculties of Law: http://www.austlii.edu.au/au/legis/tas/consol_act/aa1988107/ (14.07.07). Por. Filiation and Adoption, 15 Ann. Rev. Population L. 1988, s. 136.

557 Victorian Consolidated Legislation, ADOPTION ACT z 1984 r., Australasian Legal Information Institute, A joint facility of University of Technology, Sidney and University of New South Wales Faculties of Law: http://www.austlii.edu.au/au/legis/vic/consol_act/aa1984107/ (14.07.07).

558 Western Australian Consolidated Acts, ADOPTION ACT z 1994 r., Australasian Legal Information Institute, A joint facility of University of Technology, Sidney and University of New South Wales Faculties of Law: http://www.austlii.edu.au/au/legis/wa/consol_act/aa1994107/ (14.07.07).

prawnych jest przyjęcie przesłanki wieku minimalnego przysposabiającego (niekiedy również maksymalnego), różnicy wieku między stronami oraz zgody określonych osób na przysposobienie. Przysposabiać z reguły mogą osoby dorosłe, o pełnej zdolności do czynności prawnych – same lub wspólnie ze współmałżonkami, o ile pozostają w związkach małżeńskich (niekiedy również w związkach niebędących tradycyjnie rozumianymi małżeństwami). Przysposobienie pasierba nie powoduje zerwania więzi dziecka z rodzicem, który jest małżonkiem przysposabiającego. O największych odmiennościach względem tych w miarę jednolitych rozwiązań można mówić w odniesieniu do prawa austriackiego. W Austrii, na podstawie przepisów *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* z 1811 r. (art. 179–185A)⁵⁵⁹ przysposobienie jest kontraktem, na którego zawarcie wymagane jest zezwolenie sądu. Adopcja ma charakter niepełny. W jej konsekwencji przysposobione dziecko uzyskuje status prawowitego dziecka (legitymację) przysposabiających plus nazwisko, powstaje między nimi obowiązek alimentacyjny, a przysposabiający dziedziczy po przysposobionym. Jednakże więzy między przysposobionym i jego rodziną biologiczną nie zostają zerwane, o czym świadczy istnienie obowiązku alimentacyjnego przysposobionego wobec rodziców biologicznych (w odwrotnej relacji – pierwszeństwo mają przysposabiający) oraz praw spadkowych. Możliwe jest odwołanie lub rozwiązanie przysposobienia w wyniku orzeczenia sądu. Może być ono odwołane: 1) za porozumieniem stron umowy lub na wniosek jednej z nich, jeśli przysposabiający w momencie zawarcia umowy nie miał zdolności do czynności prawnych i po jej nabyciu/odzyskaniu nie potwierdził chęci związania się przysposobieniem, 2) z urzędu lub na wniosek którejś ze stron, jeśli przysposobiane dziecko wbrew brakowi zdolności zawarło umowę, o ile nie wyraził na to zgody jego przedstawiciel ustawowy lub w jego zastępstwie nie zezwolił na to sąd, 3) z urzędu lub na wniosek jednej ze stron, jeśli dziecko zostało przysposobione przez więcej niż jedną osobę, a osoby te nie są małżeństwem lub gdy umowa została zawarta tylko po to, aby umożliwić przysposobianemu przybranie nazwiska przysposabiającego lub aby stworzyć zewnętrzne pozory przysposobienia dla ukrycia sprzecznych z prawem stosunków płciowych, 4) na wniosek jednej ze stron, jeśli umowa przysposobienia nie została sporządzona na piśmie i nie minęło 5 lat od uprawomocnienia się sądowego zezwolenia na przysposobienie. Przysposobienie może być rozwiązane, jeśli: 1) oświadczenie jednej ze stron lub osoby uprawnionej do wyrażenia zgody na przysposobienie zostało złożone pod wpływem podstępstwa lub przymusu (nie póź-

559 Por.: Overview of substantive laws relating to the adoption of children, w: J.H.A. van Loon, Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 105; J.H.A. van Loon, International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption, "Recueil des Cours" 1993, VII (244), s. 388 oraz U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_415.html (18/07/07). Tekst ustawy w: Bundeskanzleramt Österreich <http://ris1.bka.gv.at/bgbl-pdf/index.aspx> i <http://www.ibiblio.org/ais/abgb1.htm#t1h3> (30/07/07), polski tekst dostępny w archiwach Ministerstwa Sprawiedliwości.

niej niż rok po ustaleniu błędu lub ustaniu stanu przymusu), 2) przysposobienie zagroża dobru dziecka (z urzędu), 3) ma ono służyć dobru dziecka i nie jest sprzeczne z uzasadnionym wnioskiem przysposabiającego, jeśli małżeństwo przysposabiających zostało rozwiązane lub unieważnione, ewentualnie jeden z przysposabiających zmarł (na wniosek przysposobionego), 4) na zgodny wniosek stron umowy, o ile przysposabiany ma zdolność do czynności prawnych, a przysposabiającym jest osoba posiadająca zdolność do czynności prawnych⁵⁶⁰, która nie ślubowała uroczyste stanu bezżeństwa. Przysposabiać mogą małżonkowie (z reguły wspólnie, chyba że jeden z małżonków przysposabia biologiczne dziecko drugiego lub jeden z małżonków nie spełnia ustawowych warunków przysposobienia (zdolność, wiek), jego miejsce pobytu jest nieznanie od co najmniej 1 roku albo małżonkowie od co najmniej 3 lat nie utrzymują wspólnoty małżeńskiej lub z innych równie ważnych powodów lub osoby stanu wolnego. Przysposabiający powinni mieć więcej niż 30 lat (mężczyzna) lub 28 lat (kobieta), jednak możliwe są odstępstwa od tej reguły, jeśli małżonkowie przysposabiają wspólnie dziecko lub gdy jeden z nich przysposabia dziecko drugiego małżonka. W każdym takim przypadku powinna istnieć między przysposabiającym a przysposabianym stosunek odpowiadający stosunkowi, jaki istnieje między rodzicami a dziećmi. Przysposabiany powinien być o 18 lat młodszy od przysposabianego (możliwe wyjątki, jeśli między przysposabiającym a przysposabianym istnieje stosunek odpowiadający stosunkowi, jaki istnieje między rodzicami a dziećmi), ewentualnie o 16 lat – jeśli przysposabiający jest biologicznym rodzicem przysposabianego dziecka lub jego krewnym. Przysposabiający nie powinien mieć kryminalnej przeszłości. Przysposobienie międzynarodowe jest ograniczone podmiotowo – przysposabiający powinni przebywać w Austrii (*legal residents*).

Współczesna regulacja adopcji we Francji jest wynikiem szeregu zmian wprowadzonych do Kodeksu Napoleona z 1804 r. – ułatwień w jej dokonywaniu z 1923 r. (w związku z koniecznością zapewnienia rodzin sierotom z I wojny światowej), wprowadzeniu w 1939 r. legitymacji adopcyjnej (jako odmiany dotąd niepełnej adopcji), której skutkiem było niemal całkowite zrównanie w prawach adoptowanego z biologicznym potomkiem przysposabiającego, rezygnacji z kontraktowej formy adopcji w 1958 r. i zasadniczej zmiany prawa adopcyjnego w 1966 r.⁵⁶¹ Obecnie obowiązujące przepisy przewidują⁵⁶² *adoption simple* (przysposobienie niepełne),

560 Eigenberechtigte Personen.

561 Na temat ewolucji we francuskim prawie adopcyjnym, między innymi wprowadzenia ustawami z 1939 r. i 1963 r. adopcji uprawniającej (*légitimation adoptive*), której skutkiem było uzyskanie przez adoptowane dziecko statusu dziecka pochodzącego z małżeństwa, zob.: K. Potrzebowski, *Adopcja w ustawodawstwie francuskim*, „Nowe Prawo” 1977, nr 9, s. 1260–1266 oraz E. Płonka, *Przysposobienie według prawa francuskiego po reformie z 1976 r.*, „Studia Cywilistyczne” 1988, t. XXXIV, s. 157–194. Por. G. Griolet, C. Vergé, M.H. Bourdeaux, *Code Civil. Annoté d’après la doctrine et la jurisprudence. Avec renvois aux ouvrages de MM.*, Paris 1917, s. 98a–98d. oraz H.D. Krause, *Creation of Relationships of Kinship*, w: A. Chloros, M. Rheinstein, M.A. Glendon (ed.), *op. cit.*, s. 74.

562 Kodeks cywilny z 1804 r., zmieniony w 1976 r., *Legifrance. gov. fr, Le service public de la diffusion du droit*, <http://195.83.177.9/code/liste.phtml?lang=uk&c=22&r=314> (12.07.07), Decree No. 85–938 z 23 sierpnia 1985 r.

którego skutkiem jest utrzymanie więzów rodzinnych z rodziną biologiczną dziecka, łącznie z prawem do dziedziczenia oraz powstanie więzów między przysposabiającym a przysposabianym (uzyskanie przez przysposabiającego władzy rodzicielskiej). Jest ono rozwiązywalne; do rozwiązania dochodzi w wyniku orzeczenia sądu, na wniosek przysposabiającego, przysposobionego, a jeśli jest on niepełnoletni – prokuratora lub biologicznych rodziców albo członka rodziny przysposobionego. Obok niej w kodeksie uregulowano *adoption plénière* (przysposobienie pełne), które skutkuje zerwaniem więzów przysposobionego z biologiczną rodziną i statusem przysposobionego, jakby był dzieckiem pochodzącym z małżeństwa – jest nierozwiązywalne. Przysposobić mogą małżeństwa z co najmniej dwuletnim stażem, niebędące w separacji. Jeśli staż małżeński jest krótszy – oboje małżonkowie powinni mieć więcej niż 28 lat. Przysposobić może również jedna osoba, wówczas powinna mieć co najmniej 28 lat. Nie ma ograniczeń dotyczących wieku, jeśli jeden ze współmałżonków chce przysposobić dziecko drugiego współmałżonka. Przysposabiający powinni być o co najmniej 15 lat starsi od przysposabianego dziecka, 10 – w przypadku adopcji dziecka współmałżonka (sąd może wyrazić zgodę na adopcję w wyjątkowych przypadkach, jeśli różnica wieku jest mniejsza). Przysposobić można dziecko, które nie ukończyło 15 roku życia (nie ma tego wymogu przy adopcji niepełnej), które przebywa z potencjalnym przysposabiającym od 6 miesięcy. Przysposobiane są dzieci, na których adopcję wyrazili zgodę rodzice lub rada rodziny, dzieci porzucone i wychowankowie państwa (*pupilles de l'Etat*)⁵⁶³. Podobnie w Belgii, na podstawie przepisów Kodeksu cywilnego z 1804 r. z późniejszymi zmianami⁵⁶⁴, obok nierozwiązywalnej *adoption plénière*, która możliwa jest tylko w odniesieniu do osób (przysposabianych) będących w wieku poniżej 18 lat, dopuszczalna jest rozwiązywalna w wyniku orzeczenia sądu *adoption simple*. Jej skutkiem jest uzyskanie przez przysposabiającego władzy rodzicielskiej (w tym prawa korzysta-

(dotycząca postępowania adopcyjnego w odniesieniu do wychowanków państwa), Journal Officiel de la République Française, 5 septembre 1985, p. 10273 i Law No. 96–604 5 juillet 1996 r., Journal Officiel de la République Française, 6 juillet 1996, p. 10208; Recueil Dalloz Sirey 1996, no. 28, s. 329–334. Por. Filiation and Adoption, 23 „Ann. Rev. Population L.” 1996–1997, s. 70.

563 Por.: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_384.html (15.05.2007) oraz A. Machowska, K. Wojtyczek (red.), Prawo francuskie, Tom I, Kraków 2004, s. 173–174.

564 Tekst dostępny w: Banque Carrefour de la législation, <http://www.cass.be/loi/loi.htm> (30/07/07); polskie tłumaczenie – z archiwów Ministerstwa Sprawiedliwości. Zmiany: z 26 stycznia 1987 r., Moniteur Belge–Belgish Staatsblad, Publié le: 1987–04–01 fin Service Public Federal Justice, s. 4831–4832 oraz Filiation and Adoption, 14 „Ann. Rev. Population L.” 1987, s. 119, 31 marca 1987 r.; Moniteur Belge–Belgish Staatsblad, publié le: 1987–05–27 fin Service Public Federal Justice, s. 8250–8270 oraz “Revue de droit international et de droit comparé” 1988, No. 4, s. 354–357; “Revue régionale de droit” 1987, no. 43, s. 320; Filiation and Adoption, 14 „Ann. Rev. Population L.” 1987, s. 118–119, 27 kwietnia 1987 r., Moniteur Belge–Belgish Staatsblad, publié le: 1987–05–27 fin Service Public Federal Justice, s. 8270–8274 oraz “Revue de droit international et de droit comparé” 1988, no. 4, s. 353–354, “Revue régionale de droit” 1987, no. 43, s. 320, Filiation and Adoption, 14 „Ann. Rev. Population L.” 1987, s. 119, 20 maja 1987 r., Moniteur Belge–Belgish Staatsblad, Publié le: 1987–05–27 fin Service Public Federal Justice, s. 8274–8276 oraz “Revue de droit international et de droit comparé” 1988, no. 4, s. 351–352, 361, Filiation and Adoption, 14 „Ann. Rev. Population L.” 1987, s. 119, i z 18 maja 2006 r. (Loi modifiant certaines dispositions du Code civil en vue de permettre l’adoption par des personnes de même sexe (1)), Moniteur Belge–Belgish Staatsblad, Publié le: 2006–06–20 fin Service Public Federal Justice.

nia z majątku dziecka, prawa żądania uwłasnowolnienia przysposobionego spod władzy rodzicielskiej i prawa do wyrażenia zgody na zawarcie małżeństwa), powstanie obowiązku alimentacyjnego oraz dziedziczenie przysposobianego po przysposabiającym. Natomiast brak zerwania więzów przysposobionego z rodziną biologiczną sprowadza się do istnienia obowiązku alimentacyjnego przysposobionego wobec rodziców biologicznych (w odwrotnej relacji – pierwszeństwo mają przysposabiający) oraz prawa spadkowe. Przysposabiać mogą osoby stanu wolnego, pary małżeńskie oraz pary w związkach rejestrowanych i nierejestrowanych (heteroseksualnych, stałych, uczuciowych z co najmniej 3-letnim stażem, o ile nie są ze sobą spokrewnione i o ile takich związków nie zakazuje prawo), nie mogą rodzice biologiczni (o ile pochodzenie dziecka zostało ustalone). Przysposabiający powinien mieć ukończone 25 lat i być o 15 lat starszy od przysposobianego (z wyjątkiem adopcji przez małżonka/partnera rodzica biologicznego lub adopcyjnego dziecka – wówczas powinien on mieć ukończone 18 lat i być o 10 lat starszy od przysposobianego dziecka). Adopcja może nie zostać orzeczona, jeśli dziecko nie było wychowywane przez wnioskującego adopcję przez okres 6 miesięcy przed jej orzeczeniem, o ile jest ona w interesie dziecka. Adopcja międzynarodowa jest stosowana subsydiarnie wobec krajowej. W Niemczech⁵⁶⁵ adopcja jest orzekana przez sąd (wniosek składany do sądu powinien być w formie aktu notarialnego). Jest to przysposobienie pełne, nie ulegają zerwaniu więzy rodzinne z rodzicem (i jego rodziną), którego małżonek adoptował dziecko, nie ulegają zerwaniu więzy rodzinne z rodziną biologiczną, jeśli małżonek rodzica adoptował dziecko, którego drugi rodzic zmarł, pod warunkiem, że nie był pozbawiony praw rodzicielskich (prawa do opieki rodzicielskiej nad dzieckiem). W przypadku adopcji przez krewnych lub powinowatych drugiego albo trzeciego stopnia zerwaniu ulegają tylko więzy dziecka i jego zstępnych z rodzicami dziecka oraz ustają wynikające z takiego pokrewieństwa prawa i obowiązki. Przysposobienie może zostać rozwiązane na wniosek złożony nie później niż 3 lata po orzeczeniu adopcji, jeśli zostało orzeczone bez wniosku przysposabiającego, zgody przysposobianego lub jego rodzica (gdy była ona konieczna), ewentualnie, gdy taki wniosek lub oświadczenie zostało złożone w braku zdolności do czynności prawnych, nieświadomości, w trakcie zaburzenia umysłowego, w wyniku pomyłki, podstępny lub groźby. Stosunek przysposobienia nie może zostać rozwiązany, jeśli dobro dziecka zostałoby w wyniku rozwiązania poważnie zagrożone, chyba że przeważające interesy przysposabiającego wymagają

565 Na mocy Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) z 1896 r., Gesetz zur Beendigung der Disriminierung gleichgeschlechtlicher Gemeinschaften z 2001 r., BGB1, I, 2001, 266, zmieniony 4 grudnia 1992 r. (Sammelblatt, Vol. 44, No. 3, 11.01.1993, s. 89), 1 stycznia 2002 r., (Neugefasst durch Bek. V. 2.1.2002 I 42, 2909; 2003, 738; zuletzt geändert durch Art. 11 G v. 5.9.2006 I 2098), Federalny Dziennik Ustaw, 2002 r., część I, nr 2, Bonn, 8 stycznia 2002. Por. H. Oberloskamp, Adopcja, "Jurysta 1995, nr 7, s. 22–24 i 30–33 i M. Hochwald, Zawarcie małżeństwa i przysposobienie dziecka w prawie niemieckim i prawie cywilnym międzynarodowym, w: P. Kasprzyk (red.), *op. cit.*, s. 354–359. Informacje dotyczące przemian w niemieckim prawie adopcyjnym zob.: J. Ciszewski, Nowe prawo adopcyjne w Republice Federalnej Niemiec, „Palestra” 1978, nr 2, s. 32–41.

rozwiązania. Sąd może również z urzędu rozwiązać przysposobienie dziecka, gdy jest to z istotnych względów konieczne dla jego dobra. Stosunek przysposobienia zostaje rozwiązany w momencie zawarcia przez przysposabiającego (wbrew zakazowi wynikającemu z prawa małżeńskiego) związku małżeńskiego z przysposobionym lub jego zstępnym. Przysposabiać mogą osoby stanu wolnego i osoby pozostające w związkach małżeńskich; tylko małżeństwa mogą przysposabiać wspólnie, jednak partner (heteroseksualny lub homoseksualny) w związku pozamałżeńskim może przysposobić dziecko. Również homoseksualny partner rodzica dziecka może je przysposobić. Przysposabiający powinien mieć ukończone 25 lat (jeśli adoptuje dziecko współmałżonka – 21 lat), jeśli adoptują małżonkowie wspólnie, wówczas jeden z nich powinien mieć ukończone 25 lat, a drugi – 21 lat.⁵⁶⁶ Możliwe jest przysposobienie dziecka przez jednego ze współmałżonków, jeśli drugi nie może przysposabiać, ponieważ nie ma zdolności do czynności prawnych lub nie ukończył 21 lat. Przysposobienie powinno być z reguły orzeczone dopiero wtedy, gdy przysposabiający opiekował się dzieckiem przez odpowiedni okres czasu, który zwany jest okresem próbnym. Nie można orzec o przysposobieniu, jeśli stoją temu na przeszkodzie przeważające interesy dzieci przysposabiającego lub przysposobianego lub gdy istnieje obawa, że interesy przysposobianego będą zagrożone przez dzieci przysposabiającego (interesy prawno-majątkowe nie powinny mieć rozstrzygającego znaczenia). Dopuszczalne jest przysposobienie osób pełnoletnich, o ile jest to uzasadnione obyczajowo i jeśli między jego stronami nawiązany został stosunek rodzic-dziecko. Dobro dziecka jest zasadą rządzącą adopcją. W związku z tym osoba, która uczestniczyła w sprzecznym z ustawą lub z dobrymi obyczajami pośrednictwie adopcyjnym lub przemieszczeniu dziecka w celu jego przysposobienia lub zleciła to osobie trzeciej albo zapłaciła za to, może przysposobić dziecko tylko wówczas, gdy jest to niezbędne dla dobra dziecka. W Szwajcarii adopcja została uregulowana przepisami Kodeksu cywilnego z 1907 r, zmienionego w 1976 r. (art. 264–269c) oraz Ustawy Federalnej z dnia 22 czerwca 2001 r. o Haskiej Konwencji o Przysposobieniu oraz o działaniach służących ochronie dziecka w przysposobieniu międzynarodowym⁵⁶⁷. W niektórych kantonach dochodzi do niego w drodze orzeczenia sądu, w pozostałych – w drodze decyzji administracyjnej. Jest to przysposobienie pełne, nierozwiązywalne. Przysposobić dziecko mogą osoby, które opiekowały się nim i wychowywały je przez co najmniej 1 rok. Wspólnie przysposabiać mogą tylko małżonkowie. Małżonkowie mogą przysposabiać po pięciu latach od zawarcia małżeństwa lub po ukończeniu 35 lat. Osoba pozostająca w związku małżeńskim może sama przysposobić, o ile skończyła 35 lat i jeśli wspólne przysposobienie jest niemożliwe, ponieważ: współmałżonek jest trwale niezdolny

566 Dane również za: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_386.html (19/07/07).

567 Obowiązują ca od 1 stycznia 2003 r., RS 211. 221. 31

do wydawania samodzielnych sądów, od więcej niż 2 lat jest nieobecny, a adres jego zamieszkania jest nieznany lub gdy od daty orzeczenia przez sąd rozvodu upłynęło co najmniej 3 lata. Przysposabiany powinien być młodszy od przysposabiającego o co najmniej 16 lat. Przysposabiający powinien mieć miejsce swojego zwykłego pobytu w Szwajcarii i powinien być z tym państwem związany, na przykład przez zainteresowania i przyjaciół⁵⁶⁸. Przysposobienie nie powinno przynieść nieuzasadnionego uszczerbku dobru innych dzieci przysposabiających. Na podstawie włoskich przepisów⁵⁶⁹ orzekana jest adopcja niepełna (rozwiązywalna, w wyniku której przysposabiający uzyskują władzę rodzicielską nad dzieckiem) lub pełna (nierozwiązywalna, stosowana do porzuconych dzieci). Przysposabiać mogą małżonkowie pozostający w związku małżeńskim od co najmniej 3 lat, jeśli nie są w separacji (z wyjątkiem przypadków, gdy do separacji, śmierci jednego z małżonków lub utraty przez niego zdolności do czynności prawnych dojdzie w trakcie okresu preadopcyjnego). Wiek osób adoptujących nie powinien być niższy niż 18 lat i nie powinien przekraczać wieku osób adoptowanych o więcej niż 40 lat (ograniczenie to może zostać uchylone, gdy sąd dla nieletnich stwierdzi, że na skutek braku przysposobienia dziecko dozna poważnej, niemożliwej do uniknięcia w inny sposób, krzywdy). Możliwa jest adopcja, gdy wiek jednego z małżonków przekracza górną granicę wieku o nie więcej niż 10 lat. Przysposobić może również osoba nie pozostająca w związku małżeńskim, gdy przysposabiany jest sierotą bez ojca i matki, a przysposabiający jest z nim związany więzami pokrewieństwa do szóstego stopnia włącznie lub istnieniem stałych i długotrwałych kontaktów utrzymywanych od czasu utraty rodziców (co najmniej 18 lat różnicy między stronami), gdy wobec przysposobianego została stwierdzona niemożność powierzenia na okres preadopcyjny (co najmniej 18 lat różnicy między stronami) lub gdy tak wynika z art. 3 ust. 1 ustawy 104 z dnia 5 lutego 1992 r. i oboje rodzice dziecka nie żyją. Przysposobić może również małżonek, jeśli nieletni jest dzieckiem (w tym adoptowanym) jego współmałżonka. Jeśli przysposabiający pozostaje w związku małżeńskim i nie w separacji, dziecko powinno być adoptowane przez obojga małżonków. Przysposobiani mogą być nieletni, a na mocy postanowień kodeksu cywilnego (część VIII, tom I), również osoby pełnoletnie⁵⁷⁰. Adopcja międzynarodowa jest traktowana jako subsydiarna wobec kra-

568 Za: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_332.html (24/07/07).

569 Ustawa nr 184 z dnia 4 maja 1983 r. w sprawie przysposobienia i powierzenia małoletnich, Ustawa nr 149 z dnia 28 marca 2001 r. – Zmiany w ustawie nr 184 z dnia 4 maja 1983 roku o „Przepisach w sprawie przysposobienia i powierzenia małoletnich” oraz w Dziale VIII Księgi Pierwszej Kodeksu Cywilnego, Dziennik Ustaw Republiki Włoskiej, 26.04.2001, Seria ogólna nr 96, Ustawa nr 476 z dnia 31 grudnia 1998 r. – Ratyfikacja i akt wykonawczy Konwencji w sprawie opieki nad małoletnimi i współpracy w zakresie adopcji zagranicznych podpisanej w Hadze 29 maja 1993 r. zmiany ustawy nr 184 z 4 maja 1983 r. w zakresie przysposobienia małoletnich obco-krajowców (tekst uzyskany dzięki uprzejmości Ministerstwa Sprawiedliwości RP).

570 S. Vecchio Verderame, International adoption in the Italian legal system, w: L. Wardle, C.S. Williams (ed.), *op. cit.*, s. 292–298.

jowej, ponadto przysposabiający powinni legalnie przebywać we Włoszech⁵⁷¹. Również w Portugalii⁵⁷² pierwszeństwo w adopcji mają Portugalczycy. Ponadto, aby adoptować dziecko w Portugalii, należy mieć tam ustanowione miejsce swego pobytu (*legal residence*), aczkolwiek możliwe jest uzyskanie zgody portugalskiego sądu na transfer dziecka, które ma być przysposobione do innego państwa i przeprowadzenie tam postępowania adopcyjnego – wówczas nie ma wymogu dotyczącego pobytu w Portugalii. W Hiszpanii przysposabiać mogą osoby, które mają ustanowione tam miejsce pobytu⁵⁷³. Jest to adopcja pełna, nierozwiązywalna, jednak więzy z rodziną biologiczną nie zostają zerwane w sytuacji, gdy adoptowany jest dzieckiem małżonka przysposobionego (nawet gdy ten zmarł) oraz gdy ponad 12-letnie dziecko ma tylko jednego rodzica, a przysposabiający jest innej płci niż ten rodzic – pod warunkiem, że jest to uzasadnione ze względu na dobro dziecka i jeśli związek dziecka z biologicznym rodzicem powinien być utrzymywany. W państwach skandynawskich podstawowe odmienności dotyczą rozwiązywalności adopcji pełnej oraz organów, które decydują o ustanowieniu stosunku adopcyjnego. W Danii adopcja uregulowana została *Adoption Act* z 1972 r., z późniejszymi zmianami⁵⁷⁴. Dochodzi do niej w wyniku decyzji administracyjnej lokalnego *Regional Government Department (Statsamt)*. W świetle ustawy jest to adopcja pełna, rozwiązywalna. Do jej rozwiązania może dojść w wyniku decyzji administracyjnej, którą wydaje *Minister of Family and Consumer Affairs* lub orzeczenia sądu. Przysposobienie może zostać rozwiązane na zgodny wniosek przysposabiającego i przysposobionego (jeśli któryś z nich nie ma zdolności do czynności prawnych – potrzebna jest deklaracja

571 Za: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_403.html (19/07/07) oraz Overview of substantive laws relating to the adoption of children, w: J.H.A. van Loon, Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 107; J.H.A. van Loon, International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption, "Recueil des Cours" 1993, VII (244), s. 390.

572 Na mocy art. 1973–2002–D Kodeksu cywilnego z 1966 r., zmienionego w 1977 r. i w 1993 r. (Decree–Law No. 185/93 of 22 May 1993, Diário da República, Series 1–A, No. 119, 22/05/1993, s. 2792–2801. Por. Filiation and Adoption, 21 „Ann. Rev. Population L.” 1994–1995, s. 119). Informacje za U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_439.html (24/07/07) oraz Overview of substantive laws relating to the adoption of children, w: J.H.A. van Loon, Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 109; J.H.A. van Loon, International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption, "Recueil des Cours" 1993, VII (244), s. 390.

573 Por. Kodeks cywilny z 1889 r. zmieniony w 1987 r., Real Decreto de 24 de Julio de 1889 oraz Ley 21/1987, de 11 de noviembre, por la que Se modifican determinados artículos del Código Civil y de la Ley de Enjuiciamiento Civil en materia de adopción, Ley de Enjuiciamiento Civil, aprobata por Real Decreto de 3 de febrero de 1881, Ley 1/2000, de 7 de enero de Enjuiciamiento Civil, Ley Orgánica 1/1996, de 15 de enero, de Protección Jurídica del Menor, de modificación parcial del Código Civil y de la Ley de Enjuiciamiento Civil, Ley Orgánica 4/2000, de 11 de enero, sobre derechos y libertades de los extranjeros en España y su integración social, reformada por Ley 8/2000, de 22 de diciembre, Real Decreto 864/2001 de 20 de Julio, por el que se aprueba el Reglamento de ejecución de la Ley Orgánica 4/2000, de 11 de enero, Ley General de la Seguridad Social aprobada por Real Decreto Legislativo 1/1994 de 20 de junio (teksty aktów prawnych dostępne w: www.mtas.es/SGAS/FamilialInfancia/Adopcion/LegisAdop.htm (12.10.07)), zob. również: Filiation and Adoption, 14 Ann. Rev. Population L. 1987, s. 123) i specjalne ustawy dla poszczególnych regionów autonomicznych (Comunidades Autónomas).

574 Consolidated act no. 928 from 2004, The Libraries of the Faculty of Law, <http://www.familiestyrelsen.dk/adoption/lovgivning/love/the-danish-adoption-consolidation-act/> (06.07.07).

opiekuna prawnego), przysposabiającego i biologicznych rodziców dziecka, o ile rozwiązanie będzie w interesie dziecka i za jego zgodą, jeżeli ukończyło 12 lat. Wnosić o rozwiązanie przysposobienia mogą również biologiczni rodzice dziecka, jeżeli przysposabiający zmarł, a rozwiązanie przysposobienia jest w interesie dziecka. Przysposobienie może być rozwiązane przez sąd, jeżeli przysposabiający jest winny poważnego wykroczenia przeciw dziecku lub w sposób ciągły nie wykonuje swoich obowiązków wobec niego, a rozwiązanie przysposobienia ma fundamentalne znaczenie dla dobra dziecka. Nie można przysposobić własnego biologicznego dziecka. Przysposabiającym może być osoba, która ukończyła 25 lat, jednak decyzja może być wydana w odniesieniu do osoby, która ukończyła 18 lat, jeśli jest to podyktowane szczególnymi względami. Przysposabiający dziecko musi uzyskać aprobatę specjalnego organu powołanego przez *Minister of Family and Consumer Affairs*, z wyjątkiem przypadków adopcji dziecka współmałżonka lub adopcji przez bliskiego krewnego dziecka albo przez osobę w inny sposób blisko związaną z dzieckiem lub jego rodzicami. Osoba pozostająca w związku małżeńskim może adoptować dziecko tylko wspólnie ze swoim małżonkiem, chyba że: 1) małżonka nie można odnaleźć, 2) małżonek ze względu na chorobę psychiczną, defekt psychiczny lub podobne okoliczności jest niezdolny do prowadzenia swoich spraw, 3) jest to adopcja biologicznego lub przysposobionego dziecka współmałżonka (możliwa jest również adopcja dziecka biologicznego lub przysposobionego swojego byłego małżonka, jeśli jednak małżeństwo zostało rozwiązane w drodze rozwodu lub unieważnione, wówczas adoptowana może być tylko osoba pełnoletnia). Przysposabiać wspólnie mogą tylko małżeństwa, dopuszczalne jest przysposobienie dziecka partnera homoseksualnego⁵⁷⁵. Przesłanką adopcji jest dobro dziecka. Przysposabiać na podstawie przepisów *Adoption Act* mogą osoby mające miejsce pobytu zwykłego w innym państwie, o ile wnioskodawca lub jego małżonek jest obywatelem Danii i adopcja w państwie miejsca jego pobytu jest niemożliwa, pod warunkiem, że decyzja o adopcji wydana w Danii będzie ważna w państwie jego miejsca pobytu. *Minister of Family and Consumer Affairs* może zezwolić na adopcję w przypadku, gdy sprawę łączą inne więzi z Danią, generalnie jednak adoptować mogą osoby, które ustanowiły swój dom w Danii – co wiąże się z przyznaniem im statusu rezydenta (*legal resident*)⁵⁷⁶. Również w świetle norweskich przepisów⁵⁷⁷ do adopcji (pełnej) dochodzi w drodze decyzji administracyjnej. Wydaje ją Ministerstwo Sprawiedliwości w interesie dziecka. Przysposabiać mogą osoby, które ukończyły 25 lat, jednak z ważnych przyczyn Minister może zdecydować o adopcji przez osobę, która ukończyła 20 lat. Różnica wieku między przysposabiającym a przysposobianym nie powinna

575 Możliwość taka istnieje od 1999 r. Por. M. Stus, Instytucjonalizacja związków partnerskich i małżeństw homoseksualnych w ustawodawstwie państw europejskich, „Państwo i Prawo” 2005, z. 5, s. 83.

576 Za: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_372.html (19/07/07).

577 Adoption Act z 1986 r., Act no. 40 of 30 April 1993 relating to registered partnership <http://www.ub.uio.no/cgi-bin/ujur/ulov/sok.cgi?type=LOV> (06.07.07).

przekroczyć 45 lat⁵⁷⁸. Adopcja biologicznego dziecka może mieć miejsce tylko wtedy, gdy wpłynie ona na prawny status dziecka lub w przypadku nowej adopcji dziecka, które było już wcześniej adoptowane. Osoba niezdolna do czynności prawnych może adoptować tylko za zgodą swego opiekuna. Osoba pozostająca w związku małżeńskim może adoptować dziecko tylko wspólnie ze swoim współmałżonkiem, chyba że jest on psychicznie chory lub opóźniony w rozwoju, albo zginął, ewentualnie w przypadku adopcji dziecka swojego współmałżonka. Przysposobienie wspólne możliwe jest tylko w przypadku małżonków, partnerzy związków rejestrowanych nie mogą wspólnie przysposabiać, jednak jeden partner może przysposobić dziecko drugiego partnera. W Finlandii, na mocy *Adoption Act* (153/1985) z 8 lutego 1985 r., *Adoption Decree* (508/1997) z 1997 r.⁵⁷⁹, przysposobienie jest pełne, nierozwiązywalne (ale rozwiązanie następuje w momencie, gdy przysposabiający wstąpi w związek małżeński z przysposobionym), orzekane przez sąd. Możliwa jest adopcja dzieci i osób dorosłych. Nie można adoptować własnego biologicznego dziecka, chyba że zostało ono wcześniej przez kogoś innego adoptowane. Przysposabiający powinien mieć co najmniej 25 lat. Adopcja przez osoby młodsze, które ukończyły 18 lat, jest możliwa w przypadku dziecka współmałżonka lub własnego, wcześniej przez kogoś innego adoptowanego albo z innych wyjątkowych przyczyn. Małżonkowie mogą adoptować dziecko tylko wspólnie, za wyjątkiem sytuacji, gdy małżonek adoptuje dziecko swego współmałżonka lub własne, które ktoś inny wcześniej adoptował oraz gdy współmałżonek nie może w sposób ważny wyrazić swej woli z przyczyny choroby lub upośledzenia lub gdy miejsce pobytu/zamieszkania współmałżonka jest nieznanne. Osoby stanu wolnego nie mogą przysposobić dziecka wspólnie. Przysposabiający powinni mieć status stałych rezydentów i rzeczywiście mieszkać w Finlandii, ponieważ wywiezienie adoptowanego dziecka z Finlandii z zamiarem zamieszkania z nim w innym państwie nie jest możliwe. Cudzoziemcy nie mogą adoptować fińskich dzieci⁵⁸⁰. Przysposobienie regulowane szwedzkimi przepisami⁵⁸¹ jest pełne, nierozwiązywalne. Orzeka o nim sąd, o ile

578 Za: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_3083.html (24/07/07).

579 N:o 153 Laki lapseksiottamisesta, Annettu Helsingissä 8 päivänä helmikuuta 1985, Tekst aktów prawnych w: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1985/en19850153.pdf> oraz <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1997/en19970508.pdf> (06.07.07), również informacje za: 25, *Journal of Family Law* 1986–1987, v. 1, s. 115 i *Filiation and Adoption*, 13 „Ann. Rev. Population L.” 1986, s. 138 i *Filiation and Adoption*, 23 „Ann. Rev. Population L.” 1996–1997, s. 69–70.

580 Za: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_382.html (19/07/07).

581 *Children and Parents Code* z 1949 r., (Föräldrabalken 1949:381, por. K. Potrzebowski, *Adopcja w ustawodawstwie szwedzkim*, „Nowe Prawo” 1980, nr 5, s. 94–97); *Government Bill* 2001/02:123, *Swedish Code of Statutes – SFS* 2002:769 (obowiązuje od 1 lutego 2003 r. Za: A. Saldeen, *The Children's Ombudsman, Adoption by Homosexual Partners and Assisted Reproduction*, w: A. Bainham (ed.), *The International Survey of Family Law*, 2004 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2004, s. 439–444 oraz A. Saldeen, *Minor Amendments and Statutory Proposals: Brussels II, Same-Sex Adoption and Other Matters*, w: A. Bainham (ed.), *The International Survey of Family Law*, 2003 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2003, s. 413–416); *Intercountry Adoption Affairs Bill* 2003/04:131(A. Saldeen, *Legislation on Forced Marriage and Intercountry Adoption*, w: A. Bainham (ed.), *The International Survey of Family Law*, 2003 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2003, s. 413–416).

uzna, że jest ono w interesie dziecka. Przysposabiać mogą kobiety i mężczyźni – osoby, które ukończyły 25 lat. Osoba, która ukończyła 18 lat może przysposobić swoje własne dziecko lub dziecko swojego małżonka, ewentualnie taka adopcja może mieć miejsce z nadzwyczajnych przyczyn. Przysposabiać mogą pary homoseksualne, partnerzy rejestrowanych związków partnerskich (wspólnie)⁵⁸² oraz osoby o orientacji homoseksualnej (osobno lub dzieci biologiczne lub adoptowane swoich partnerów). Małżeństwa powinny przysposabiać wspólnie, chyba że współmałżonek mieszka w nieznanym miejscu lub cierpi na ciężkie zaburzenia psychiczne. Jeden ze współmałżonków może przysposobić dziecko biologiczne lub adoptowane drugiego współmałżonka⁵⁸³.

Grecka ustawa nr 2250 z 15 marca 1940 r. – Kodeks cywilny (rozdział 13, art. 1542–1588)⁵⁸⁴ przewiduje adopcję pełną, rozwiązywalną, orzeczaną przez sąd. O jej rozwiązaniu również decyduje sąd, jeśli do pierwotnego orzeczenia doszło w konsekwencji oszustwa, przymusu, bezprawnego postępowania. Przysposobienie może być także rozwiązane, jeśli przysposabiający utracił w wyniku orzeczenia sądu prawo do opieki nad przysposobionym lub jeśli zaistniał któryś z powodów usprawiedliwiających wydziedziczenie przysposobionego dziecka oraz jeżeli zostało orzeczone w stosunku do małżonka biologicznego rodzica dziecka, a małżeństwo zostało rozwiązane w drodze rozwodu i władza rodzicielska została przyznana biologicznemu rodzicowi dziecka. W końcu, może zostać rozwiązane za porozumie-

ly Law, 2006 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2006, s. 441–444); Ordinance containing Instructions for the Swedish Intercountry Adoptions Authority – 2004:1145 (SFS 2004:1145 Förordning med instruktion för Myndigheten för internationella adoptionsfrågor, w: Legal provisions concerning adoption (excerpts), MIA Swedish Intercountry Adoptions Authority, Stockholm, 2006, s. 13–14); Intercountry Adoption Intermediation Act – 1997:192 (SFS 1997:192 Lag om internationell adoptionsförmedling, w: Legal provisions concerning adoption (excerpts), MIA Swedish Intercountry Adoptions Authority, Stockholm 2006, s. 8–10); Act consequent upon Sweden's accession to The Haag Convention on Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption – 1997:191 (SFS 1997:191 Lag med anledning av Sveriges tillträde till Haag-konventionen om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner, w: Legal provisions concerning adoption (excerpts), MIA Swedish Intercountry Adoptions Authority, Stockholm, 2006, s. 7); Registered Partnership Act – 1994:1117 (SFS 1994:1117 Lag om registrerat partnerskap, The Office of the Ombudsman Against Discrimination on Grounds of Sexual Orientation: <http://www.homo.se/o.o.i.s/1630> (6.07.07)), Foreign Adoption Orders (Approval) Ordinance – 1976:834 (SFS 1976:834 Förordning om prövning av utländskt beslut om adoption, w: Legal provisions concerning adoption (excerpts), MIA Swedish Intercountry Adoptions Authority, Stockholm 2006, s. 6).

582 Dotyczy także adopcji międzynarodowych. Możliwość taka istnieje od 2003 r., na podstawie ustawy nr 603 z 7 czerwca 2002 r. Por. M. Stus, *op. cit.*, s. 83.

583 Family Law. Information on the rules, Regeringskanliet, Ministry of Justice, Sweden, 2007, s. 44; K. Potrzebowski, Adopcja w ustawodawstwie szwedzkim, „Nowe Prawo” 1980, nr 5, s. 94–97.

584 <http://www.adopting.org/adoptions/adoption-law-greece.html> (29/07/07), Greek Civil Code, Athens 2000 oraz U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_387.html (19/07/07) oraz Overview of substantive laws relating to the adoption of children, w: J.H.A. van Loon, Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 107 i J.H.A. van Loon, International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption, “Recueil des Cours” 1993, VII (244), s. 388. Por. także P. Agallopoulou, La Reglementation des Adoptions Internationales selon le Droit Hellénique, w: N. Lowe, G. Douglas (ed.), *op. cit.*, s. 637–651 oraz E. Kounougeri–Manoledaki, Difference of Religion and the Adoption of Minors in Greek Law (Marginal issues regarding adoption and parental care), w: N. Lowe, G. Douglas (ed.), *op. cit.*, s. 653–662.

niem przysposabiającego i pełnoletniego przysposobionego (o ile trwało przynajmniej 1 rok przed złożeniem wniosku). Adopcja natomiast będzie unieważniona, jeśli przysposabiający wstąpi w związek małżeński z przysposabianym – jeżeli małżeństwo zostanie unieważnione, wówczas w stosunku adopcji zostaną zachowane tylko majątkowe prawa przysposobionego. W przypadku odpadnięcia powodu rozwiązania lub przebaczenia winnemu rozwiązaniu, możliwa jest restytucja stosunku adopcji. Przepisy mogą osoby stanu wolnego oraz małżeństwa (zawsze adopcja wspólna poza przypadkami adopcji przez męża rodzica dziecka). Przepisy przysposabiający powinien mieć zdolność do czynności prawnych i być w wieku między 30 a 60 lat. Przepisy przysposabiający (lub jeden z nich, jeśli adoptują wspólnie małżonkowie) powinien być o co najmniej 18 lat starszy od przysposabianego, ale nie o więcej niż 50 lat (nie dotyczy to małżonka, który chce adoptować dziecko przysposobione przez drugiego małżonka). Przy przysposobieniu dziecka małżonka oraz z innego ważnego powodu sąd może zezwolić na przysposobienie, jeżeli różnica wieku jest mniejsza niż 15 lat. Przepisy przysposobić można tylko dziecko, z wyjątkiem adopcji przez współmałżonka rodzica dziecka lub osoby spokrewnionej lub spowinowaczonej do czwartego stopnia łącznie – kiedy możliwa jest adopcja osoby dorosłej. Jeżeli przysposabiający ma już dzieci, sąd powinien wysłuchać ich zdania na temat adopcji, biorąc pod uwagę ich dojrzałość. Adopcji międzynarodowych jest w Grecji niewiele, ponieważ są one możliwe tylko wówczas, gdy przysposabiający ma greckie obywatelstwo lub greckie pochodzenie i przebywa na terytorium tego państwa. Wyjątkowo mogą być one orzekane wbrew tym ograniczeniom, jeśli dziecko ma problemy zdrowotne⁵⁸⁵ – w praktyce przysposabiający powinien mieć miejsce pobytu w Grecji (oprócz adopcji, w których pośredniczą prywatne osoby lub instytucje – *private adoptions* oraz adopcji dzieci chorych przebywających w greckich instytucjach opiekuńczych). Sąd orzeka o przysposobieniu, jeśli osobowość, zdrowie, stosunki rodzinne i sytuacja majątkowa przysposabiającego i przysposabianego oraz ich zdolność wzajemnego dopasowania się służą dobru przysposabianego dziecka. Cypryjskie *Adoption Law* z 1995 r.⁵⁸⁶ przewiduje adopcję pełną orzekaną przez sąd. Przepisy przysposabiać mogą: wspólnie małżonkowie, biologiczny ojciec z żoną lub biologiczna matka dziecka z mężem (wspólnie), mąż matki dziecka lub żona ojca dziecka oraz jedna osoba, w przypadku wystąpienia szczególnych okoliczności, jak: wcześniejsza adopcja dziecka przez jej współmałżonka, śmierć poprzedniego przysposabiającego, rozwiązanie poprzedniej adopcji. Przynajmniej jeden z przysposabiających powinien mieć skończone 25 lat (z wyjątkiem przypadków, gdy przysposabiane jest jego biologiczne dziecko lub współmałżonka) lub 21, gdy jest krewnym dziecka. Ograniczenia do-

585 Za: D. Rachford, *op. cit.*, s. 65. W świetle danych tam przytoczonych w 2000 r. greckie władze zezwoliły na wyjazd, jako konsekwencję adopcji międzynarodowej, 3 greckich dzieci (być może jednak dane dotyczą tylko dzieci, które wyjechały do USA).

586 Republic of Cyprus, The Adoption Law of 1995, No. 19(I) of 1995, English translation prepared by the Service for the Revision and Consolidation of the Cyprus Legislation, AEN (A) – L. 267, Nicosia, Printing Office of the Republic of Cyprus.

tyczące wieku nie są stosowane, jeśli przysposabiającym jest biologiczny ojciec lub matka dziecka. Adopcja jest orzekana w interesie dziecka i nie powinna skutkować wystąpieniem jakiegokolwiek ryzyka dla dziecka. Przysposabiający powinni przebywać na Cyprze przez 2 lata przed wszczęciem procedury adopcyjnej lub mieć tam status stałych rezydentów⁵⁸⁷.

587 Za: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_2879.html (19/07/07).

PRZYSPOSOBIENIE W PRAWIE KOLIZYJNYM

1. Polska ustawowa regulacja kolizyjna przysposobienia

Regulacja dotycząca przysposobienia znalazła się po raz pierwszy w dwóch ustawach z 2 sierpnia 1926 r. – Ustawie o prawie właściwym dla stosunków prywatnych międzynarodowych (Prawo prywatne międzynarodowe)¹ i Ustawie o prawie właściwym dla stosunków prywatnych wewnętrznych (Prawo prywatne międzydzielnicowe). Z racji jednakowych potrzeb obrotu prawnego i pewnej synchronizacji rozwiązań, a także początkowego ujęcia obu aktów w jednym dokumencie², należy oba rozwiązania omówić łącznie. Obie ustawy tworzone były z myślą o realizacji tych samych idei: pewności obrotu prawnego, stałości i jednolitości norm prawnych, słusznego i jasnego rozgraniczenia sfer działania różnych porządków prawnych³. W związku z brakiem suwerenności, nie było dotąd w polskim prawie ustawy kolizyjnej, ani doświadczeń związanych z jej tworzeniem, a Komisja Kodyfikacyjna, a głównie referent obu projektów, F. Zoll, w swoich pracach oparł się na wzorcach zagranicznych i konwencyjnych. W ustawach znalazły się główne myśli przewodnie zaczerpnięte z konwencji haskich, uchwał instytutu prawa międzynarodowego prywatnego oraz projektów ustaw belgijskiej i austriackiej, której współtwórcą był zresztą F. Zoll. Czerpano również z bogatej doktryny francuskiej, włoskiej i niemieckiej⁴.

W obu ustawach przysposobienie regulował art. 23, a regulacje tam przyjęte były w zasadzie jednolite. Prawem właściwym, w świetle przepisu pierwszej ustawy, było prawo państwa, do którego należał przysposabiający, w świetle ustawy drugiej – prawo, któremu osobiście podlegał przysposabiający. Jednolitość uję-

1 Dz.U. R.P. Nr 101, poz. 581.

2 Zob. historię prac legislacyjnych oraz uwagi dotyczące ustaw zawarte w: L. Górnicki, *op. cit.*, s. 116 i n.

3 *Ibidem*, s. 125.

4 Por. Sprawozdanie Komisji Kodyfikacyjnej, w: Projekty ustaw w przedmiocie prawa prywatnego międzynarodowego i międzydzielnicowego uchwalone przez Komisję Kodyfikacyjną Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 9 kwietnia 1921 r., s. 13 oraz Motywy rządowe dołączone do projektów ustaw, w: W. Dbałowski, J. Przeworski, Ustawy o prawie międzynarodowym i międzydzielnicowym, Warszawa 1928, s. 140 i n. oraz liczne publikacje F. Zolla przedstawiające jego sylwetkę.

cia przysposobienia sprowadzała się więc do objęcia jego przesłanek i skutków⁵ prawem, z którym związany był przysposabiający w chwili dokonania adopcji. Natomiast nieco odmiennie przedstawione zostały okoliczności świadczące o tym związku, a zatem wpływające na wskazanie prawa. Prawo personalne, jak zauważył K. Przybyłowski, na gruncie przepisów wspomnianych ustaw było wskazywane za pośrednictwem określeń, których nie można nazwać łącznikami: prawo, któremu osoba podlegała osobiście lub któremu podlegała, prawo państwa, do którego osoba należała⁶. Ponieważ w ustawie o prawie prywatnym międzynarodowym dla stosunków rodzinnych przyjęty został prymat powiązania w postaci obywatelstwa, przynależność przysposabiającego oceniana była przez pryzmat tego łącznika. Jak przedstawił to Z. Cybichowski, zasada przynależności (*Staatsangehörigkeit*), zastosowana w ustawie, stanowić miała odgałęzienie zasady narodowości. Jej treścią było przyjęcie za odpowiednie prawa państwa, do którego osoba należała. Innymi słowy, można mówić tutaj o przynależności państwowej (*nationalité, Staatsangehörigkeit*), pokrywającej się z obywatelstwem⁷. Natomiast wydaje się uzasadnione twierdzenie, że na podstawie art. 1.1. wspomnianej ustawy, dotyczącego zdolności osobistej osób fizycznych, o przynależności przysposabiającego mogło również świadczyć powiązanie w postaci miejsca zamieszkania w sytuacji, gdy nie można było ustalić obywatelstwa takiej osoby. W ustawie prawo prywatne międzydzielnicowe wprowadzono mało precyzyjne określenie osobistego podlegania prawu, nie tylko zresztą w odniesieniu do adopcji. Znalazło się ono na przykład ponadto w art. 13.1. dotyczącym prawnej możliwości zawarcia ważnego związku małżeńskiego. W przepisie tym w kwestii osobistego podlegania prawu wyraźnie odwołano się do art. 1 i 2 ustawy dotyczących osób, w których przewidziano zastosowanie prawa obowiązującego w miejscu zamieszkania do oceny zdolności osobistej⁸ polskiego obywatela oraz przyjęto, że w przypadku zmiany miejsca zamieszkania, osoba taka będzie podlegała w dziedzinie zdolności osobistej, stosunków rodzinnych i praw spadkowych prawu nowego miejsca zamieszkania dopiero po upływie jednego roku. W świetle art. 3, przez miejsce zamieszkania rozumiano miejsce na obszarze Polski, gdzie obywatel polski mieszkał z zamiarem stałego pobytu. Ustawa dopuszczała wielość miejsc zamieszkania, w sytuacji takiej przewidyując, że decydujące znaczenie dla wskazania właściwości prawa miało miejsce, w którym skupiał się główny i przeważający zakres działalności osoby. Obywatel polski, mieszkający za granicą, podlegał prawu obowiązującemu w ostatnim miejscu zamieszkania w Polsce. Jeśli miejsca zamieszkania w Polsce nie dało się ustalić, wówczas właściwe było prawo obowiązujące w stolicy państwa. Na mocy art. 3.2.

5 Taki zakres statutu przysposobienia określa F. Zoll, *Międzynarodowe międzydzielnicowe prawo prywatne w zarysie*, Kraków 1945, s. 49.

6 Por. K. Przybyłowski, *Prawo prywatne międzynarodowe. Część ogólna*, Lwów 1935, s. 108.

7 Z. Cybichowski, *Prawo międzynarodowe publiczne i prywatne*, Warszawa 1932, s. 441.

8 W ustawie brak jest określenia zdolność prawna, pod nietrafnym, jak zauważył Z. Cybichowski, terminem zdolności osobistej kryje się zdolność do działania osoby. Por. Z. Cybichowski, *op. cit.*, s. 451.

rozszerzono domicyl na osoby znajdujące się w pewnego rodzaju zależności od innej osoby lub pod władzą tej osoby (męża, ojca lub, uogólniając, głowy rodziny), co znalazło odzwierciedlenie w uwagach K. Przybyłowskiego dotyczących rzeczywistej i uzasadnionej w przepisach współczesnych mu systemów prawnych przewagi męża w stosunku do żony, rodziców w stosunku do dzieci oraz uznania prawa męża za decydujące w szeregu przepisów⁹. Zdania, że stosunkami prawnymi między rodzicami a dziećmi rządzić powinno jedno prawo, prawo ojca, jako głowy rodziny, był również Z. Cybichowski¹⁰. Zastosowana w ustawie konstrukcja *domicilium voluntarium* pozwoliła na rozciągnięcie miejsca zamieszkania męża na mężatkę sądowo nie rozłączoną, a miejsca zamieszkania ojca na dzieci ślubne (nieletnie lub niewłasnowolne), uprawnione (legitymowane), jak również przysposobione. Dzieci nieslubne dzieliły natomiast domicyl matki. W przypadku, gdy mąż mieszkał za granicą, a żona i dzieci pozostawały w Polsce, jako właściwe stosowane było prawo miejsca ich stałego pobytu. Wydaje się, że rozwiązanie takie zostało wprowadzone z jednej strony w związku z konstrukcją *domicilium voluntarium*, a co za tym idzie, z niemożnością wyrażenia przez żonę i dzieci prawnie wiążącego zamiaru przebywania w danym miejscu stanowiącego nieodłączny element domicylu, a z drugiej strony – z chęcią objęcia takich osób ochroną polskiego prawa. Zatem zastosowanie łącznika stałego pobytu było jakby przedłużeniem zastosowania podstawowego dla stosunków rodzinnych w ustawie o prawie prywatnym międzynarodowym łącznika domicylu. L. Babiński, komentując przepisy ustawy o prawie właściwym dla stosunków prywatnych międzynarodowych, pisał, że sposób regulacji przysposobienia poprzez wskazanie jednego prawa właściwego „nie jest bezspornie i powszechnie aprobowany, istnieją bowiem mocne poglądy za innym rozwiązaniem, mianowicie takim, aby domagać się zgodnego poglądu zarówno ustawodawstwa uprawniającego (adoptującego), jak i ustawodawstwa uprawnianego (adoptowanego)”, czego przykładem miało być prawo francuskie. Jednak przywołując ważne, jego zdaniem, orzeczenia w sprawach adopcyjnych, zaprezentował dwa orzeczenia niemieckiego Sądu Najwyższego (*Reichsgericht*) z 11 lipca 1928 r.¹¹ i z 11 lipca 1929 r.,¹² z których wynikało, że skutki adopcji cudzoziemskiego dziecka przez Niemca polegały wyłącznie na prawie niemieckiemu, a prawo ojczyste dziecka nie było brane pod uwagę, nawet gdy było bardziej wymagające w odniesieniu do „czynników mających wyrazić zgodę na adopcję, lub gdyby w ogóle instytucji adopcji nie znało”¹³.

Reasumując, na podstawie przepisów obu ustaw z 1926 r. przysposobienie zostało poddane jednemu prawu – personalnemu przysposabiającego, jako przyszłego

9 Por. K. Przybyłowski, *Prawo prywatne międzynarodowe. Część ogólna*, Lwów 1935, s. 109 i n.

10 Z. Cybichowski, *op. cit.*, s. 466.

11 Bulletin I. I. I. nr 6571.

12 *Ibidem*, nr 6158.

13 L. Babiński, *Zarys wykładu prawa międzynarodowego prywatnego. I. Nauki ogólne*. Prawo osobowe, Warszawa 1935, s. 233 i 229–230.

ojca¹⁴, jak to określił F. Zoll, z racji tego, że adopcja jest „zwykle objawem życzliwości adoptującego dla adoptowanego”¹⁵. W świetle prawa prywatnego międzynarodowego było to *lex patriae*, a posiłkowo *lex domicilii*, na podstawie prawa prywatnego międzydzielnicowego – *lex domicilii*, a posiłkowo – prawo miejsca stałego pobytu. Na podkreślenie zasługuje jednak fakt, że w częściach ogólnych ustaw brak było przepisów dotyczących ustalania powiązań między osobą a obszarem prawnym (obywatelstwa, miejsca zamieszkania). Przepisy takie znalazły się jedynie w części poświęconej osobom, w tym głównie ocenie ich zdolności osobistej¹⁶. Jedyne przepisy ogólne, które mogły znajdować zastosowanie również w kwestiach przysposobienia, dotyczyły ustalenia brzmienia, treści i właściwości prawa obcego (art. 39.2 ustawy o prawie prywatnym międzynarodowym i art. 32 ustawy o prawie prywatnym międzydzielnicowym). W ujęciu art. 39.2, gdy niepodobna było stwierdzić treści obcego prawa lub ustalić faktu rozstrzygającego w ostatnim rzędzie o prawie właściwym, władze polskie właściwe zastosować miały prawo obowiązujące w Polsce. W myśl art. 32, gdy niepodobna było ustalić faktu rozstrzygającego w ostatnim rzędzie o prawie właściwym, władza polska stosować miała prawo obowiązujące w miejscu jej siedziby. Treść tych przepisów stanowiło zatem zezwolenie na zastosowanie *legis fori*, ale przy założeniu, że sytuacja taka będzie miała miejsce tylko przed władzami polskimi, a więc generalnie rzecz biorąc w Polsce, i dodatkowo przy założeniu posiłkowości polskiego prawa, a więc wyczerpania wysiłków ku ustaleniu rzeczywistego powiązania lub treści prawa obcego. Pomijając jednak możliwość stosowania tych ostatecznych rozwiązań prowadzących do wskazania polskiego prawa, z przepisów tylko tych ustaw trudno jest wnioskować na przykład o właściwości prawa w przypadku wielokrotnego obywatelstwa, bez względu na to, czy osoba taka była polskim obywatelem. Ówczesna doktryna przyczyniła się do wprowadzenia niejakiego zamętu wokół tej kwestii. Wypowiadali się na ten temat K. Przybyłowski (traktowanie osoby, która wśród innych obywatelstw miała obywatelstwo polskie zawsze jako polskiego obywatela, co wynikało z wskazanych przez niego aktów prawnych oraz stosowanie do cudzoziemca o wielokrotnym obywatelstwie prawa tego państwa, z którym, jako obywatel, był on najsilniej związany, co między innymi wynikało, jego zdaniem, z Konwencji w sprawie obywatelstwa podpisanej w Hadze 12 kwietnia 1930 r.)¹⁷, Z. Fenichel (stosowanie art. 1.1 prawa prywatnego międzynarodowego do przypadków przynależności osoby do

14 Z. Cybichowski, *op. cit.*, s. 466.

15 Za F. Zolla, Międzynarodowe międzydzielnicowe prawo prywatne w zarysie, Kraków 1945, s. 49.

16 Choć, jak pisze K. Przybyłowski, art. 1 prawa prywatnego międzynarodowego należy traktować jako przepis ogólny i, co więcej, „stosować jako zasadę w regule wszędzie tam, gdzie jakaś norma polskiego prawa prywatnego międzynarodowego (czy zawarta w ustawie o prawie przyw. mnar., czy gdzie indziej, jak np. w prawie wekslowym czy czekowym) przewiduje właściwość prawa ojczystego stron jako prawa personalnego (i to w jakiegokolwiek formie)”, K. Przybyłowski, *Prawo prywatne międzynarodowe. Część ogólna*, Lwów 1935, s. 114.

17 *Ibidem*, s. 116 oraz K. Przybyłowski, Bezpaństwowość i wielorakie obywatelstwo, „Czasopismo Sędziowskie” 1934, z. 3, s. 115–123 (osobna odbitka).

wielu państw)¹⁸, L. Babiński (sędzia powinien stosować zasadę miejsca zamieszkania w przypadku niemożności ustalenia obywatelstwa)¹⁹, J. Sułkowski (stosowanie prawa obowiązującego w miejscu zamieszkania osoby, gdy żadne z jej obywatelstw nie było polskie)²⁰.

Poza statutem przysposobienia pozostawały kwestie dotyczące warunków osobistych przysposobianego, w tym głównie jego zdolności do wyrażenia zgody, ale również zgody osoby, z którą pozostawała w relacjach wynikających z prawa rodzinnego (ojciec, matka). Poddano je jego prawu personalnemu, ustalonym na podstawie wspomnianych już art. 1 obu ustaw²¹, z zastrzeżeniem wynikającym z prawa prywatnego międzynarodowego, że zmiana obywatelstwa osoby nie pociąga za sobą utraty już uzyskanej pełnoletności (art. 1.2). Pewne wątpliwości, na tle przedstawionych już przepisów dotyczących zdolności osobistej, może budzić brak regulacji dotyczącej rozciągnięcia konstrukcji *domicilium voluntarium* na opiekuna i pupila. Dyskusyjne jest zatem, w zakresie jakiego statutu mieściło się wyrażenie zgody na adopcję, jeśli dotyczyła ona niepełnoletniego sieroty posiadającego opiekuna prawnego.

Poza statutem przysposobienia pozostawiona została ponadto jego forma. Podlegała ona ogólnym przepisom dotyczącym formy czynności prawnej. W świetle art. 5 prawa prywatnego międzynarodowego i art. 7 prawa prywatnego międzydzielnicowego, podlegała ona prawu właściwemu dla samej czynności. Wystarczyło jednak zastosowanie się do prawa obowiązującego w miejscu sporządzenia czynności, jeśli to miejsce nie było wątpliwe.

Po zmianach ustrojowych ustawy z 1926 r. okazały się niewystarczające i nieprzystające do nowych warunków²². Jak podkreślano, sprawy rodzinne, regulowane prawem prywatnym międzynarodowym, były szczególnie często przedmiotem rozstrzygnięć sądowych. Sądy napotykały zaś trudności związane z niepełnością rozwiązań ustawowych i szeregiem istotnych luk, ale również z dezaktualizacją przepisów względem zasad wówczas nowego prawa rodzinnego²³, w tym faworyzowaniem prawa ojczyźnego męża i ojca²⁴. W toku prac nad nową ustawą za szczególnie istot-

18 Z. Fenichel, *Prawo prywatne międzynarodowe i międzydzielnicowe*, Kraków 1928, s. 38.

19 Por. K. Przybyłowski, *Prawo prywatne międzynarodowe. Część ogólna*, Lwów 1935, s. 117.

20 J. Sułkowski, *Conception du droit international privé d'après doctrine et la pratique en Pologne*, „*Rec. des Cours*”, 1932 – III, Tom 41, s. 631 i n.

21 Por. F. Zoll, *Międzynarodowe międzydzielnicowe prawo prywatne w zarysie*, Kraków 1945, s. 49. Jednak Z. Cybichowski (*op. cit.*, s. 466–467) wyraźnie opowiedział się za zastosowaniem prawa ojczyźnego dziecka (lub innej osoby, np. jego matki). Jego zdaniem, „jeśli prawo przysposabiającego zgody tych osób nie żąda, pozbawiliby, zastosowane wyłącznie, dziecko i matkę praw, które im się podług prawa ojczyźnego należą”.

22 Por. obszerna krytyka aktualności ustawy w: L. Babiński, *Zagadnienia współczesnego polskiego prawa międzynarodowego prywatnego*, Warszawa 1958, s. 22–42.

23 Za. J. Rajski, O projektowanych przepisach nowego prawa rodzinnego międzynarodowego, „*Nowe Prawo*” 1962, nr 6, s. 822 oraz *tenże*, Uwagi ogólne do projektu prawa prywatnego międzynarodowego, „*Nowe Prawo*” 1961, nr 3, s. 369–370.

24 K. Przybyłowski, *Kodyfikacyjne zagadnienia polskiego prawa prywatnego międzynarodowego*, „*Studia Cywilistyczne*” 1964, t. V, s. 3 i J. Skąpski, *Zasada równości płci w odniesieniu do stosunków między rodzicami*

ną (poddaną publicznej dyskusji) uznano między innymi kwestię właściwości *legis patriae* przysposabiającego – a więc, czy w ogóle uznać tę właściwość i jaki powinien być zakres uznania²⁵, szczególnie w związku z ogłoszonym przez Komisję Kodyfikacyjną projektem poddania przysposobienia oraz jego uchylenia *lex patriae* przysposobianego²⁶. Pojawiła się także propozycja poddania przysposobienia takiemu samemu prawu, jakiemu miałyby być poddane stosunki prawne między rodzicami i dziećmi – *lex patriae* obojga rodziców lub osoby sprawującej władzę rodzicielską, a w przypadku odmiennych obywatelstw rodziców – prawu wybranemu przez sąd²⁷.

Podobnie jak w ustawie z 2 sierpnia 1926 r., w ustawie Prawo prywatne międzynarodowe, wprowadzonej 12 listopada 1965 r.²⁸ przyjęto prymat łącznika obywatelstwa dla wskazania prawa właściwego dla przysposobienia. Obecną, zmienioną w 1995 r.²⁹ redakcją przepisu art. 22, wprowadzono rozwiązanie szersze od pierwotnego przyjętego w 1965 r., jak również od wcześniejszego – z 1926 r. Przyjęto dla przysposobienia właściwość prawa ojczystego przysposabiającego (§ 1) oraz *legis patriae* osoby, która ma być przysposobiona – w kwestii zgody tej osoby, zgody jej przedstawiciela ustawowego oraz zezwolenia właściwego organu państwowego, a także ograniczeń przysposobienia z powodu zmiany dotychczasowego miejsca zamieszkania na miejsce zamieszkania w innym państwie (§ 2)³⁰. Przepis art. 22 znajduje zastosowanie do klasycznie rozumianego przysposobienia, które tworzy sztuczny węzeł prawny na wzór naturalnych więzów między rodzicami a dziećmi

a dziećmi (łącznie z adopcją) w socjalistycznych systemach prawa międzynarodowego prywatnego ze szczególnym uwzględnieniem prawa polskiego, „Studia Prawnicze” 1978, z. 3, s. 42.

25 J. Rajski, O projektowanych przepisach nowego prawa rodzinnego międzynarodowego, „Nowe Prawo” 1962, nr 6, s. 823.

26 Por. komentarz do dwóch propozycji regulacji, ustalenia ojcostwa i macierzyństwa i stosunków między rodzicami i dziećmi (art. 23 projektu) oraz przysposobienia i jego uchylenia (art. 24) oraz uwagi dotyczące konieczności większej kolizyjnej ochrony dziecka w przysposobieniu oraz konieczności uwzględnienia prawa ojczystego przysposabiającego, B. Walaszek, W sprawie niektórych postanowień polskiego projektu prawa prywatnego międzynarodowego, „Nowe Prawo” 1962, nr 9, s. 1181–1189.

27 L. Babiński, Zagadnienia współczesnego polskiego prawa międzynarodowego prywatnego, Warszawa 1958, s. 128. Autor postulował zresztą odejście od sztywnego stosowania się do reguł ustawowych w kierunku wzmocnienia kompetencji judykatury. O ile podnosił kwestię braku ustaw kolizyjnych w wielu państwach, to na gruncie polskiego prawa opowiadał się za stosowaniem łącznika obywatelstwa, klauzuli porządku publicznego oraz stosowania przepisów polskiego prawa rodzinnego i cywilnego również do cudzoziemców (s. 119–124).

28 Dz.U. Nr 46, poz. 290.

29 Dz.U. Nr 83, poz. 417: Art. 4. W ustawie z dnia 12 listopada 1965 r. – Prawo prywatne międzynarodowe (Dz.U. Nr 46, poz. 290) w art. 22 w § 2 kropkę zastępuje się przecinkiem i dodaje się wyrazy „a także ograniczeń przysposobienia z powodu zmiany dotychczasowego miejsca zamieszkania na miejsce zamieszkania w innym państwie”. Natomiast w projekcie ustawy znajdował się nakaz respektowania ograniczeń dotyczących adopcji międzynarodowych, które przewiduje *lex patriae* przysposobianego, gdy jest on polskim obywatelem, nie ma obywatelstwa żadnego państwa lub, gdy jego obywatelstwa nie można ustalić. Por. J. Mazurkiewicz, Nie wylewać dziecka z kąpielą, „Rzeczpospolita” z 8 listopada 1993 r..

30 W trakcie prac nad projektem ustawy pojawiły się propozycje poddania przesłanek przysposobienia i jego rozwiązania (uchylenia) prawu ojczystemu przysposobianego dziecka, a skutków – prawu ojczystemu przysposabiającego lub przyjęcia dopuszczalności adopcji tylko wówczas, jeśli jest zgodna również z prawem ojczystem przysposobianego. Por. J. Rajski, O projektowanych przepisach nowego prawa rodzinnego międzynarodowego, „Nowe Prawo” 1962, nr 6, s. 831; B. Walaszek, W sprawie niektórych postanowień polskiego prawa prywatnego międzynarodowego, „Nowe Prawo” 1962, nr 9, s. 1188–1189 i n.; J. Skąpski, *op. cit.*, s. 44.

i które wywołuje skutki w sferze prawa rodzinnego. W aspekcie stosunków eksterytorialnych, jakie reguluje ustawa, przepis ten ma zastosowanie do przysposobienia międzynarodowego, gdzie oprócz zwykłych skutków adopcji występuje skutek w postaci zmiany miejsca zamieszkania przez przysposobionego i do którego dochodzi w sytuacjach, kiedy strony pochodzą z różnych obszarów prawnych (w tym do sytuacji, gdy cudzoziemiec mieszkający w Polsce przysposabia mieszkające w Polsce dziecko o polskim obywatelstwie, a w wyniku przysposobienia nie dochodzi do zmiany miejsca zamieszkania dziecka, ponieważ rodzina ta ma zamiar mieszkać w Polsce). Z racji równouprawnienia systemów prawnych, przepis ten stosowany jest tak do stosunków prawnych regulowanych polskim prawem, jak i do relacji, które polskiemu prawu są nieznane, a przewidują je obce przepisy. Takim sposobem w zakresie statutu adopcyjnego znajduje się przysposobienie dzieci, przewidziane polskim prawem rodzinnym i opiekuńczym oraz przysposobienie osób pełnoletnich, którego polskie prawo nie przewiduje. Ponadto w jego zakresie mieszczą się również inne instytucje obcego prawa, podobne w skutkach do przysposobienia, a nim niebędące³¹. W zakresie tego statutu mieści się również przysposobienie przez małżonków (wspólnego), a z racji braku odrębnej regulacji, należy przyjąć stosowanie do jego oceny obu ich praw ojczystych. Uzasadnione wydaje się poddanie przesłanek przysposobienia odrębnej ocenie w świetle ich praw ojczystych, bez względu na to, czy występują one po stronie jednego z przysposabiających, obojga, czy też odnoszą się również do przysposobianego. Jednakże zastosowanie art. 22 w takim samym stopniu do jednego, jak i drugiego przysposabiającego powoduje również poddanie innych, poza przesłankami przysposobienia, kwestii, mieszczących się w statucie adopcyjnym, dwóm prawom. Przy założeniu, że prawa te należy stosować łącznie, przyjąć należy, że w związku z różnicami w ramach tych systemów prawnych może pojawić się konieczność przeprowadzenia zabiegów dostosowawczych, ewentualnie może nie dojść do orzeczenia o przysposobieniu wspólnym³². Sytuacja taka wystąpi oczywiście tylko wówczas, gdy małżonkowie będą mieli odmienne obywatelstwa.

Statut, określony za pomocą normy z art. 22, określa również sposób przysposobienia, a więc rodzaj zdarzenia skutkującego powstaniem stosunku przysposobienia³³. Mowa tutaj o przysposobieniu na podstawie orzeczenia sądu, w drodze za-

31 Według B. Gnelli, *Przysposobienie w prawie prywatnym międzynarodowym* (nieopublikowana praca doktorska napisana pod kier. prof. dr hab. A. Mączyńskiego), Kraków 1983, Uniwersytet Jagielloński, Wydział Prawa i Administracji, s. 10, chodzi tu o wszystkie przypadki (instytucje), w których powstanie relacji nie jest uzależnione od pokrewieństwa (pokrewieństwo nie jest przesłanką, a czasem może być przeszkodą powstania relacji).

32 Por. B. Gnella, *Przysposobienie obywateli polskich przez cudzoziemców w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, „Palestra” 1988, nr 10, s. 8–9. Autorka jest zdania, że nieuzasadnione jest przenoszenie na grunt prawa prywatnego międzynarodowego zaczerpniętej z prawa rodzinnego koncepcji dwóch stosunków adopcyjnych w przypadku przysposobienia wspólnego, a ponieważ wspólnie przysposabiać mogą tylko małżonkowie, przysposobienie wspólne należy traktować jako sprawę z zakresu stosunków osobistych między małżonkami, a nie sprawę każdego z małżonków z osobna.

33 Por. M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 1996, s. 192.

warcia umowy, również na podstawie decyzji odpowiedniego organu, a teoretycznie nawet – odpowiedniego gremium (np. rodzinnego). Jednakże w sytuacji stosowania statutu adopcyjnego w postępowaniu prowadzonym w Polsce, jedynym, możliwym w świetle polskiego prawa procesowego, jako *lex fori processualis*, zdarzeniem powodującym powstanie stosunku przysposobienia będzie orzeczenie sądu. Inne zdarzenia mogą być zatem brane pod uwagę jedynie wtedy, gdy co prawda statut adopcyjny został określony za pomocą polskiej normy kolizyjnej, jednak sprawa toczyła się poza granicami Polski. Jednakże trudno przyjąć założenie o umiejscowieniu sposobu przysposobienia w statucie adopcyjnym za uniwersalne, ponieważ sam sposób przysposobienia może regulować jedynie prawo procesowe *forum*, nie zaś jego prawo materialne. Biorąc pod uwagę jedynie polskie prawo rodzinne i opiekuńcze, to twierdzenie o takim zakresie statutu adopcyjnego wynika z przepisu art. 117 § 1 k.r.o., który przewiduje, że przysposobienie następuje przez orzeczenie sądu opiekuńczego na żądanie przysposabiającego³⁴.

Z całą pewnością w zakresie statutu adopcyjnego mieszczą się materialnoprawne przesłanki przysposobienia leżące po stronie przysposabiającego oraz przysposabianego. Statut ten określa, kto może przysposobić i jakie wymagania, cechy lub kwalifikacje osobiste powinien posiadać lub spełniać, dotyczące na przykład wieku³⁵, stanu cywilnego, długości stażu małżeńskiego, bezdzietności. Podlegają mu również przesłanki leżące po stronie przysposabianego, wynikające z określonej sytuacji rodzinnej, w której się znalazł, ale również wymagania dotyczące jego zgody, zgody jego przedstawiciela ustawowego lub odpowiedniego organu państwowego (opiekuńczego)³⁶. Jednakże doktryna nie jest zgodna³⁷ co do tego, które, w związ-

34 Jednoznacznie za umiejscowieniem kwestii sposobu w zakresie statutu adopcyjnego opowiedział się M. Sośniak (Prawo prywatne międzynarodowe, Katowice 1978, s. 214), odnosząc to również do treści aktu adoptującego, która, jak wydaje się, może również wynikać z przepisów proceduralnych.

35 Por. uzasadnione uwagi B. Gnelli, Przysposobienie obywateli polskich przez cudzoziemców w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego, „Palestra” 1988, nr 10, s. 11 dotyczącego niesłusznego przyjęcia w postanowieniu SN z dnia 2 czerwca 1980 r., I CR 124/80, OSNCP 1981, nr 1, s. 13 z glosami K. Potrzebowski (OSPiKA 1981, z. 6, poz. 103) i B. Gnelli (OSPiKA 1982, z. 12, poz. 212), że kwestia wieku przysposabiającego jako przesłanki przysposobienia nie wchodzi w zakres art. 22 § 1 ppm („Przepis art. 114 § 1 k.r.o., określający górną granicę wieku, po przekroczeniu której osoba traci bierną zdolność przysposobienia, nie jest wyrazem podstawowych zasad naszego porządku prawnego w dziedzinie ochrony rodziny przez Państwo i nie wyznacza charakteru jego ustroju. Z punktu widzenia samej instytucji przysposobienia nie jest to też przepis, do którego miałby zastosowanie art. 22 § 1 prawa prywatnego międzynarodowego”).

36 Co do stosowania każdego z osobna z praw wskazanych art. 22 do oceny zgody odpowiedniego organu na przysposobienie w doktrynie istnieje względna zgodność (odmiennie E. Wierzbowski, w: Prawo rodzinne i spadkowe europejskich państw socjalistycznych, t. I, Warszawa 1965, s. 25). Por. B. Gnella, Przysposobienie obywateli polskich przez cudzoziemców w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego, „Palestra” 1988, nr 10, s. 12.

37 Por. M. Pazdan, Zdolność do czynności prawnych osób fizycznych w polskim prawie prywatnym międzynarodowym, ZN UJ 1967, t. 158, s. 37 i 39 oraz B. Gnella, Glosa, OSPiKA 1982, z. 12, poz. 212, s. 459 (to prawo, które daje większą ochronę przysposabianemu); B. Wałaszek, Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym. Dokonanie i skutki, Warszawa 1966, s. 80–82 (prawo ojczyste przysposabianego rozdzielnie, a nie łącznie); M. Sośniak, Précis de droit international privé polonais, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 197–198 (*lex patriae* przysposabianego wyłącznie), W. Ludwiczak, Międzynarodowe prawo prywatne, Poznań 1996, s. 214 (kumulatywnie z prawem ojczystym przysposabiającego); M. Pazdan, Prawo prywatne międzynarodowe, Warszawa 1996, s. 190–191 i *tenże*, Przysposobienie w konwencji polsko–jugosłowiańskiej z 1960 roku, „Studia Iuridica Silesiana” 1990, nr 14,

ku z brzmieniem art. 22, prawo będzie właściwe do oceny zgody przysposabianego i jego przedstawiciela ustawowego – czy to, którego stosowanie wynika z § 1, czy § 2. Na uwagę zasługuje stanowisko B. Gnelli, która twierdzi, że jeżeli prawo ojczyście przysposabiającego wymaga uzyskania zgody przysposabianego na przysposobienie i/lub zgody jego przedstawiciela ustawowego, nie ma potrzeby stosować w tym zakresie prawa ojczyście przysposabianego, zakładając, że stosowane powinno być to prawo, które bardziej chroni przysposabianego³⁸. Wątpliwość jednak może budzić kwestia braku badania prawa ojczyście przysposabianego, jeśli *lex patriae* wymaga zgody przysposabiającego i jego przedstawiciela ustawowego i przyjęcie prawa bardziej rygorystycznego w tym zakresie, jeśli brak jest próby ich skonfrontowania. Wynika z tego, że zaniechanie próby porównania rozwiązań wynikających z tych dwóch systemów prawnych uniemożliwia stwierdzenie, które z praw bardziej chroni przysposabianego, umożliwi jedynie stwierdzenie, że prawo ojczyście przysposabiającego wymaga uzyskania zgody przysposabianego i jego przedstawiciela ustawowego, bez względu na to jak reguluje tę kwestię *lex patriae* przysposabianego. Wydaje się, że nie było intencją ustawodawcy tworzenie sytuacji, w której przysposobienie nie mogłoby być uznane w obu państwach, a raczej przyjęcie, że powodem wyłomu w stosowaniu *legis patriae* przysposabiającego jest możliwość istnienia w tym względzie bardziej rygorystycznych przesłanek nawiązania stosunku przysposobienia na gruncie prawa ojczyście przysposabianego, brak realizacji których może doprowadzić do nieuznania orzeczenia³⁹. Jeśliby natomiast przyjąć koncepcję oceny tych wyraźnie wskazanych przesłanek tylko i wyłącznie przez prawo wskazane art. 22 § 2 ppm., wówczas o zgodzie przysposabianego, jego przedstawiciela ustawowego, o zezwoleniu właściwego organu państwowego oraz o ograniczeniach przysposobienia związanych ze zmianą miejsca zamieszkania decydować będzie prawo ojczyście przysposabianego, bez względu na stopień rygoryzmu rozwiązań w nim zawartych. W tym miejscu wydaje się celowe przypomnienie tezy przedstawiciela przedwojennej doktryny, w świetle której mniejszy rygoryzm *legis patriae* przysposabiającego, głównie sprowadzający się do braku żądania zgody przysposabianego (lub innych związanych z nim osób), pozbawiłby, gdyby to

s. 81–82 (równoległe z prawem ojczyście przysposabiającego); M. Sośniak, B. Walaszek, E. Wierzbowski, Międzynarodowe prawo rodzinne, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 293 (oba prawa rozdzielnie). Zdaniem M. Pazdana (Prawo prywatne międzynarodowe, Warszawa 1996, s. 190), z postanowienia SN z dnia 9 lutego 1972 r., CRN 115/7, OSN 1972, nr 7–8, poz. 147 z glosami T. Erecińskiego („Państwo i Prawo” 1973, z. 5, s. 164 i n.) i A. Mączyńskiego („Nowe Prawo” 1974, nr 3, s. 369) można wnioskować o wyłączeniu stosowania przepisu art. 22 § 1 w tym zakresie przez art. 22 § 2.

38 Por. B. Gnelli, Przysposobienie obywateli polskich przez cudzoziemców w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego, „Palestra” 1988, nr 10, s. 11–12, również w związku z odmiennym stanowiskiem SN, który w postanowieniu z dnia 9 lutego 1972 r., III CRN 115/71, OSNCP 1972, nr 7–8, poz. 147 (z glosami T. Erecińskiego, „Państwo i Prawo” 1973, nr 5, s. 164–168 i A. Mączyńskiego, „Nowe Prawo” 1974, nr 3, s. 369–374) przyjął, że zgoda przysposabianego i jego przedstawiciela ustawowego na przysposobienie wchodzi w zakres art. 22 § 2 ppm.

39 Co wydaje się korespondować z międzynarodowymi rozwiązaniami dotyczącymi adopcji, ale również odstępstw w stosowaniu *legis fori* w prawie brytyjskim w związku z unikaniem tzw. *limping adoptions*.

prawo stosować wyłącznie, przysposabianego i te osoby praw przysługujących im według ich prawa ojczystego⁴⁰. Wynika z tego, że gdy *lex patriae* przysposabiającego gwarantuje równą lub większą ochronę praw przysposobianego od jego prawa ojczystego, tego ostatniego prawa nie ma potrzeby stosować, co w pewnym stopniu potwierdza tezę B. Gnelli. Jeśli zatem prawo ojczyste przysposabiającego w równym lub większym stopniu niż prawo ojczyste przysposabianego chroni jego interesy, ingerencja tego ostatniego prawa wydaje się niepotrzebna. Z drugiej jednak strony, jak już wspomniano, orzeczenie przysposobienia tylko na podstawie przepisów prawa ojczystego przysposabiającego może doprowadzić do braku jego uznania w państwie, którego obywatelem jest przysposobiony⁴¹. W sytuacji, gdy *lex patriae* przysposabiającego nie gwarantuje należytej, z punktu widzenia przysposabianego, ochrony, wówczas należałoby zastosować odpowiednie przepisy gwarantujące taką ochronę systemu prawa ojczystego przysposabianego.

Bardziej uzasadnione, biorąc pod uwagę zmiany, jakie były poczynione w toku prac nad projektem ustawy, wydają się stanowiska dotyczące stosowania obu praw w zakresie wskazanym ustawą⁴² – kumulatywnie lub równoległe, choć wątpliwość może budzić kwestia pogodzenia rozwiązań wynikających z tych praw, czyli zastosowanie ich w praktyce. Jeśli przyjmując słuszność tych koncepcji, w kwestiach wyznaczonych zakresem normy art. 22 § 2 właściwe będą oba wskazane prawa, tak samo miarodajne do rozstrzygnięcia sprawy, bez względu na treść przepisów w nich zawartych i na stopień ich rygoryzmu. Według koncepcji równoległej właściwości wskazanych systemów prawnych, są one stosowane oddzielnie. Zachowują swą odrębność, a co za tym idzie, brak jest możliwości poddania syntezie norm je tworzących⁴³. Oznacza to, że w przypadku wystąpienia zasadniczych różnic w przepisach tych praw, skutkujących chociażby wystąpieniem wzajemnie niwelujących się skutków ich zastosowania, sędzia prowadzący postępowanie nie ma możliwości ingerencji w materię przepisów prowadząc postępowanie dostosowawcze. O ile zatem realizacja pierwszej koncepcji wydaje się prostsza, logiczna i bardziej praktyczna, o tyle za realizacją drugiej przemawia hipotetyczna celowość wprowadzenia takiej konstrukcji przepisu art. 22 oraz względ na skuteczność orzeczenia za granicą. Wydaje się natomiast, że brak jest wątpliwości co do przyjęcia, że w zakresie art. 22 § 2 ppm. mieści się ograniczenie dotyczące zmiany miejsca zamieszkania dziecka

40 Z. Cybichowski, *op. cit.*, s. 466–467.

41 Por. J. Rajski, O projektowanych przepisach nowego prawa rodzinnego międzynarodowego, „Nowe Prawo” 1962, nr 6, s. 831.

42 Por. brzmienie art. 23 w świetle projektu z 10–12 stycznia 1963: „Stosunek przysposobienia podlega prawu ojczystemu przysposabiającego, dla powstania stosunku przysposobienia właściwe jest nadto prawo ojczyste osoby, która ma być przysposobiona”, a w następnej redakcji: nie można dokonać adopcji, jeśli nie zachowa się również przepisów *legis patriae* przysposabianego. Por. M. Sośniak, B. Walaszek, E. Wierzbowski, *op. cit.*, s. 288–290.

43 Por. M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 1996, s. 191. Odmienne przy kumulatywnym ich stosowaniu, gdy niewykluczone jest, jak się wydaje, dokonywanie zabiegów dostosowawczych.

po przysposobieniu – a więc wynikający z polskiego kodeksu rodzinnego i opiekuńczego obligatoryjny okres preadopcyjny⁴⁴.

Statut adopcyjny określa przesłanki, które dotyczą w takiej samej mierze przysposabiającego, jak przysposabianego, mianowicie różnicy wieku między nimi, istnienia wężła pokrewieństwa. Mieści się w nim również cel przysposobienia, którym zresztą, zgodnie z coraz powszechniejszymi rozwiązaniami prawnymi, powinno być dobro dziecka⁴⁵. Jednak wydaje się, że poza sferą statutu adopcyjnego mieści się ocena motywów, jakimi kieruje się przysposabiający⁴⁶.

W zakresie statutu adopcyjnego w zasadzie mieszczą się również skutki przysposobienia, które składają się na wzajemne prawa i obowiązki stron powstałego stosunku. Jego elementem jest przede wszystkim ocena rodzaju przysposobienia, od którego zależy kształt tych stosunków (przysposobienie pełne, niepełne, rozwiązywalne, nierozwiązywalne), jak również ocena wpływu adopcji na dalsze istnienie więzów przysposobionego z rodziną naturalną. Idąc dalej, ponieważ statut adopcyjny decyduje o typie (rodzaju) przysposobienia, a co więcej, o treści relacji powstałej między stronami, to powinien on również decydować o: zmianie nazwiska lub imienia i nazwiska przysposabianego, zakresie władzy rodzicielskiej i obowiązków przysposobionego względem przysposabiającego⁴⁷ oraz istnieniu między nimi obowiązku alimentacyjnego. Co do umiejscowienia pierwszej i ostatniej z tych kwestii w zakresie statutu adopcyjnego nie ma w doktrynie zgodności – tak, jak co do tego, czy stosunki prawne między przysposobionym a jego rodziną biologiczną reguluje statut adopcyjny czy pochodzenia⁴⁸. Zdaniem B. Walaszka, stosunki prawne między przysposobionym a jego biologicznymi krewnymi reguluje statut adopcyjny „ponieważ oddziaływanie na nie dokonanego przysposobienia jest właśnie (jego) odblaskowym skutkiem”⁴⁹. Natomiast według M. Pazdana, jeżeli w świetle statutu adopcyjnego przysposobienie prowadzi do całkowitego zerwania więzów między przysposobionym a jego rodziną naturalną, kwestia uprawnień i obowiązków alimentacyjnych między stronami przysposobienia również mieści się w tym statu-

44 Por. J. Panowicz–Lipska, *Przysposobienie dziecka*, w: T. Smyczyński (red.), *Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia*, Poznań 1999, s. 220.

45 Wynika to choćby z art. 114 § 1 k.r.o.

46 Sąd zatem nie jest zobligowany do stwierdzenia w kwestii uzasadnionych motywów występujących po stronie przysposabiającego. Choć można rozważać, czy między celem przysposobienia a motywami przysposabiającego powinien istnieć nierozzerwalny związek, czy też możliwa jest sytuacja, kiedy takiego związku w ogóle brak. Na temat oceny motywów i obowiązku ich badania w świetle prawa francuskiego i szwajcarskiego, zob. M. Pazdan, *Zdolność przysposabiającego do „żądania przysposobienia”*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1962, nr 49, *Prace Prawnicze*, z. 9, s. 115.

47 Choć również dobrze można twierdzić o celowości poddania ich statutowi stosunków między rodzicami a dziećmi. Por. B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym. Dokonanie i skutki*, Warszawa 1966, s. 287–288.

48 Za tym pierwszym rozwiązaniem opowiada się M. Sośniak, B. Walaszek, E. Wierzbowski, *op. cit.*, s. 324; również M. Sośniak (*Prawo prywatne międzynarodowe*, Katowice 1978, s. 215).

49 B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym. Dokonanie i skutki*, Warszawa 1966, s. 287.

cie. Natomiast jeżeli więzy o charakterze naturalnym nie zostały całkowicie zerwane, o czym zresztą też decyduje statut adopcyjny, wówczas w kwestii roszczeń alimentacyjnych miarodajny będzie statut alimentacyjny, wskazany za pośrednictwem przepisu art. 20 ustawy ppm.⁵⁰ Zdaniem W. Ludwiczaka, do roszczeń alimentacyjnych między osobami związanymi stosunkiem przysposobienia należy, na podstawie analogii, stosować prawo wskazane wspomnianym już art. 20 ustawy ppm⁵¹. Wynika z tego, że przepis ten będzie miał zastosowanie bez względu na rodzaj przysposobienia i istnienie więzów między przysposobionym a jego rodziną naturalną. Istniejące w doktrynie rozbieżności dotyczą również ulokowania kwestii zmiany imienia lub imienia i nazwiska przysposabiającego w statucie adopcyjnym lub personalnym dziecka, przy założeniu, że prawo do nazwiska, jako prawo osobiste, podlega prawu personalnemu⁵². Również niejednoznacznie w kwestii właściwości prawa do oceny wpływu zdarzeń rodzinnoprawnych na nazwiska osób wypowiedział się Sąd Najwyższy w postanowieniu z 8 sierpnia 2003 r.⁵³: „w literaturze przyjmowane jest zapatrywanie, iż nazwisko i jego ochrona⁵⁴ podlegają tzw. statutowi personalnemu danej osoby. Statut ten wyznacza prawo właściwe określone na podstawie art. 9 § 1 ppm., a więc prawo ojczyście. Sporna jest natomiast kwestia, czy zasada ta dotyczy również wpływu poszczególnych zdarzeń rodzinnoprawnych (zawarcie małżeństwa, rozwód) na nazwisko osoby, której te zdarzenia dotyczą. Według jednego stanowiska, kwestia powyższa powinna być rozstrzygnięta w sensie pozytywnym, inne stanowisko zakłada natomiast, że wpływ powyższych zdarzeń rodzinnoprawnych na zmianę nazwiska powinien być oceniany według prawa właściwego dla tych zdarzeń i ich skutków. Oznacza to, że zmiana nazwiska w wyniku zawarcia małżeństwa podlega prawu wskazanemu przez normę z art. 17 ppm. Przyjąć trzeba, że ze względu na polskie obywatelstwo wnioskodawczyni wpływ zawarcia przez nią małżeństwa na jej nazwisko, należy – zgodnie z art. 9 § 1 i art. 2 § 1 ppm. – oceniać według prawa polskiego. [...] Przyjęcie, że wnioskodawczyni zamieszkuje

50 M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 1996, s. 194.

51 W. Ludwiczak, *op. cit.*, s. 217.

52 Por. B. Walaszek i M. Sośniak, *op. cit.*, s. 259 (stanowi to kwestię sporną); M. Sośniak, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Katowice 1978, s. 215 i M. Sośniak, B. Walaszek, E. Wierzbowski, *Międzynarodowe prawo rodzinne*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 324 (jednoznacznie lokują kwestię nazwiska przysposobionego w statucie adopcyjnym); B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym. Dokonanie i skutki*, Warszawa 1966, s. 286–287 (również w pewnym stopniu skłania się ku temu pogładowi). Por. również E. Holewińska–Łapińska, „Adopcje zagraniczne” w praktyce polskich sądów, Warszawa 1998, s. 244; B. Gneta, *Przysposobienie w prawie prywatnym międzynarodowym* (nieopublikowana praca doktorska napisana pod kier. prof. dr hab. A. Mączyńskiego), Kraków 1983, Uniwersytet Jagielloński, Wydział Prawa i Administracji, s. 142 i n.; J. Ciszewski, *Praktyka sądów w sprawach o przysposobienie obywateli polskich przez cudzoziemców i osoby zamieszkałe za granicą*, „Problemy Wymiaru Sprawiedliwości” 1977, nr 1, s. 103; K. Potrzebowski, *Adopcja w ustawodawstwie USA*, „Nowe Prawo” 1981, Nr 5, s. 83; Potrzebowski K., *Adopcja w ustawodawstwie francuskim*, „Nowe Prawo” 1977, nr 9, s. 1264–1265.

53 Postanowienie SN z dnia 8 sierpnia 2003 r., V CK 6/02, OSNC 2004, nr 7–8, poz. 131, Biul. SN 2004, nr 1, poz. 11.

54 W dalszej części uzasadnienia SN, powołując się na art. 23 kc., art. 8 Europejskiej konwencji praw człowieka i podstawowych wolności oraz decyzję Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 10 września 1997 r., (ETPC 26272/95) stwierdził, że nazwisko jest dobrem osobistym oraz należy do sfery życia prywatnego i rodzinnego.

w F., w świetle art. 17 § 3 ppm. oznacza, iż stosunki osobiste i majątkowe między wnioskodawczynią a jej małżonkiem powinny być oceniane według prawa niemieckiego. Zważywszy, że czas zamieszkania wnioskodawczynie w Niemczech obejmuje co najmniej okres od zawarcia małżeństwa, uznać trzeba, że w świetle tego przepisu prawo niemieckie było i jest właściwe dla oceny wpływu zawarcia małżeństwa na nazwisko wnioskodawczynie. Przyjęcie przez wnioskodawczynię nazwiska męża w wyniku zawarcia małżeństwa trzeba zatem rozpatrywać na gruncie prawa niemieckiego. Prawo to jest właściwe do oceny brzmienia nazwiska, które obecnie nosi wnioskodawczynie. [...] Rozważając kwestię dotyczącą ustalenia prawa właściwego dla nazwiska wnioskodawczynie na podstawie art. 17 ppm., trzeba mieć na względzie okoliczność, że wobec różnego obywatelstwa małżonkowie nie mają wspólnego prawa ojczyzstego i dlatego kwestia ta musi być rozstrzygnięta na podstawie łącznika miejsca zamieszkania 17 § 3 ppm.” Oczywiście rozważania dotyczące wpływu takich zdarzeń rodzinnopravných, jak zawarcie małżeństwa czy też rozwód na nazwisko można z równym powodzeniem odnieść do wpływu przysposobienia i jego ewentualnego rozwiązania na nazwisko (imię lub imię i nazwisko) przysposobionego. Argumentami za stosowaniem w takich sytuacjach statutu adopcyjnego, przytoczonymi przez B. Walaszka⁵⁵, są: ścisły związek zmiany nazwiska dziecka z przysposobieniem oraz wzgląd na traktowanie stosunków adopcyjnych całościowo i poddanie ich jednemu prawu. Z pierwszym z nich należy się zgodzić, w końcu jest to jeden z najważniejszych skutków adopcji, a w *adoptio minus plena* – najważniejszy. Drugi z argumentów budzi zastrzeżenia, z tego powodu, że nie wszystkie skutki adopcji mieszczą się w zakresie statutu adopcyjnego, a tylko tym uzasadnione sztuczne przyporządkowywanie ich do tego jednego statutu chyba nie jest celowe⁵⁶.

Również umiejscowienie kwestii dotyczących dziedziczenia w związku z przysposobieniem w zakresie statutu adopcyjnego czy też poza nim była przedmiotem dyskusji doktrynalnych – przez dziedziczenie w związku z przysposobieniem należy rozumieć dziedziczenie przez przysposobionego po rodzicach i krewnych biologicznych, dziedziczenie przez przysposobionego (i jego zstępnych) po przysposabiającym i jego krewnych oraz dziedziczenie przez przysposabiającego i jego

55 B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym*. Dokonanie i skutki, Warszawa 1966, s. 286–287.

56 Przykładowo J. Delatre Falconbridge (*Essays on the Conflict of Laws*, Canada Law Book Company Ltd., Toronto 1954, s. 808) pisał o statusie adoptowanego oraz jego uprawnieniu do dochodzenia udziału w spadku po przysposabiającym jako o dwóch zupełnie odrębnych od siebie kwestiach regulowanych odrębnymi statutami, podając za Dicey'em (*Conflict of Laws* 1949, s. 511) regułę: if a person adopts a stranger by blood, the law of the domicile of the adapter and of the person adopted at the date of the adoption determines whether the adopted person has the status of an adopted child; the question whether an adopted child can succeed as a child to movables or immovables under an intestacy or a will is determined by the law of the domicile of the testator or intestate at the date of his death in the case of movables and the *lex situs* in the case of immovables).

krewnych po przysposobionym i jego zstępnych⁵⁷. Wskazać właściwość prawa dla powyższych sytuacji można tak na podstawie norm z zakresu statutu adopcyjnego, jak na podstawie norm z zakresu statutu spadkowego – stąd też powstała więcej niż jedna koncepcja rozstrzygnięcia. Pierwsza z nich zakładała wyłączenie stosowania statutu spadkowego, druga – wyłączenie stosowania statutu adopcyjnego, trzecia, a zarazem ostatnia, łączne stosowanie obu statutów. Według M. Pazdana, skutkiem zastosowania pierwszej z nich może być doprowadzenie do powołania do dziedziczenia osób, które w świetle *legis adoptionis* nie są zrównane pod względem dziedziczenia z dziećmi biologicznymi przysposabiającego, drugiej – zlekceważenie kręgu osób powołanych do dziedziczenia na podstawie *legis successionis*, trzeciej z kolei zawężenie możliwości dziedziczenia do przypadków, gdy przewidziane jest ono przez oba statuty⁵⁸. Biorąc pod uwagę te koncepcje, na akceptację zasługuje pogląd, w świetle którego do oceny dziedziczenia w związku z przysposobieniem właściwy jest statut spadkowy. To on decyduje o tym, czy w kręgu spadkobierców ustawowych po przysposabiającym lub jego krewnych jest przysposobiony i jego zstępni. Jednak to statut adopcyjny rozstrzyga odnośnie do zrównania przysposobionego i dzieci naturalnych w prawach spadkowych⁵⁹ oraz, jak się wydaje, wyjścia przysposobionego z rodziny biologicznej, bądź w niej pozostania mimo adopcji. Oznacza to, że to statut spadkowy określa, czy dojdzie do dziedziczenia między przysposobionym a jego rodziną naturalną, mimo że o istnieniu więzów o charakterze naturalnym między tymi osobami decyduje statut adopcyjny. Oznacza to w istocie, że w zakresie statutu adopcyjnego mieści się skutek przysposobienia w postaci powstania określonej zresztą za pomocą rodzaju (typu) adopcji relacji między jej stronami, której treścią jest między innymi całkowite zrównanie przysposobionego w prawach (w tym w prawie do dziedziczenia) z prawami dziecka biologicznego lub pozostanie dziecka w rodzinie biologicznej, mimo adopcji – dla pozostałych kwestii dotyczących dziedziczenia właściwe jest *lex successionis*. Poza statutem adopcyjnym znajdzie się również kwestia, czy przysposobienie stanowi przeszkodę zawarcia związku małżeńskiego, do jej oceny zastosowane zostanie prawo właściwe do oceny możliwości zawarcia małżeństwa, wskazane art. 14 ustawy ppm.⁶⁰

Statutowi adopcyjnemu podlegają kwestie związane z rozwiązaniem stosunku przysposobienia: ocena, czy możliwe jest jego rozwiązanie po śmierci przysposabiającego lub przysposobionego, jakie powody uzasadniają rozwiązanie i kto może go żądać, w jakim czasie po powstaniu stosunku adopcyjnego możliwe jest jego roz-

57 Por. M. Pazdan, Zagadnienia kolizyjnoprawne powołania do dziedziczenia, „Studia Prawnicze” 1976, z. 1–2, s. 50–51; B. Walaszek, Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym. Dokonanie i skutki, Warszawa 1966, s. 276–277, 285–286.

58 M. Pazdan, Zagadnienia kolizyjnoprawne powołania do dziedziczenia, „Studia Prawnicze” 1976, z. 1–2, s. 51–54. Por. B. Walaszek, M. Sośniak, Zarys prawa międzynarodowego prywatnego, Warszawa 1973, s. 258–259.

59 Por. J. Jakubowski, Prawo międzynarodowe prywatne. Zarys wykładu, Warszawa 1984, s. 149; M. Sośniak, Prawo prywatne międzynarodowe, Katowice 1978, s. 215.

60 M. Pazdan, Prawo prywatne międzynarodowe, Warszawa 1996, s. 194.

wiązanie, jakie są skutki rozwiązania. Odnosi się to tak do przysposobienia przez jedną osobę, jak i do adopcji wspólnej. Statut adopcyjny decyduje również o wyborze sposobu rozwiązania, a więc czy nastąpi ono w drodze orzeczenia sądu, czy też w drodze umowy, podlega mu również unieważnienie przysposobienia⁶¹. Gdy statut adopcyjny dopuszcza dokonanie lub rozwiązanie przysposobienia w drodze umowy, o zdolności do jej zawarcia i o jej formie zdecydować jednak normy z art. 9 § 1 i 12 ustawy ppm.,⁶² a więc normy te znajdują zastosowanie także w kwestiach związanych z oceną konsekwencji działania z naruszeniem formy lub z działaniem wbrew ograniczeniom zdolności. Statut adopcyjny decyduje również o istnieniu innych rodzajów ustania przysposobienia, ich przesłankach i sposobach urzeczywistnienia, na przykład o możliwości sądowego uznania dziecka przysposobionego przez przysposabiającego lub sądowego ustalenia ojcostwa przysposabiającego wobec tegoż dziecka, które skutkują ustaniem stosunku przysposobienia⁶³.

Na koncepcje rozgraniczenia zakresu statutu adopcyjnego od zakresów innych statutów ma, jak się wydaje, wpływ kwestia oddzielenia samego aktu przysposobienia i jego skutku w postaci wykreowania określonej sytuacji, a raczej relacji między przysposobionym a przysposabiającym od innych skutków adopcji: imienia i nazwiska przysposobionego, władzy rodzicielskiej nad przysposobionym, obowiązku alimentacyjnego, dziedziczenia⁶⁴. Najprostszym byłoby zatem przyjęcie, że wszystkie te skutki mogą być przedmiotem oceny z punktu widzenia innych statutów – chodźby z racji takiej, że nie są one w sposób nierozzerwalny związane z przysposobieniem. Mogą być również skutkami innych zdarzeń rodzinnopravných bądź relacji biologicznego pokrewieństwa, czy też, jak pisze B. Walaszek, „kiedy skutki prawne łączące się z adopcją są właściwe innej instytucji prawnej i po prostu z niej wynikają, podczas gdy fakt dokonanego przysposobienia stanowi tutaj w pewnym sensie tylko punkt wyjściowy”. Taka konstatacja wydaje się uzasadniona wówczas, gdy w wyniku przysposobienia dochodzi do wykreowania relacji takiej jak między rodzicami a dziećmi, czyli wejścia dziecka do rodziny przysposabiającego i zerwania jego więzów z rodziną biologiczną. Natomiast skutkiem *adoptio minus plena* jest kreacja relacji bardziej złożonej, którą trudno porównać do stosunków między biologicznymi krewnymi, stąd też oderwanie skutków takiej adopcji od samego aktu przysposobienia i w ten sposób wykreowanej relacji wydaje się mniej uzasadnione – na przykład w sferze obowiązku alimentacyjnego, ale wydaje się, że można byłoby tę tezę odnieść również do dziedziczenia.

61 B. Walaszek, Rozwiązanie przysposobienia w polskim kodeksie rodzinnym i opiekuńczym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym, „Studia Cywilistyczne” 1966, t. VII, s. 147.

62 M. Pazdan, Prawo prywatne międzynarodowe, Warszawa 1996, s. 195.

63 B. Walaszek, Rozwiązanie przysposobienia w polskim kodeksie rodzinnym i opiekuńczym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym, „Studia Cywilistyczne” 1966, t. VII, s. 148.

64 Choć, gdyby uznać je za bezpośrednie skutki przysposobienia lub takie, które są ściśle z nim zespolone, to należałoby je, według B. Walaszka, M. Sośniaka (Zarys prawa międzynarodowego prywatnego, Warszawa 1973, s. 259) poddać statutowi adopcijnemu.

Norma kolizyjna zawarta w art. 22 nie wyznacza w sposób sztywny chwili, z jakiej powiązanie będzie miarodajne dla wskazania prawa właściwego dla przysposobienia. Zakres statutu adopcyjnego jest o tyle szeroki, że dotyczy samego zdarzenia prawnego, jak i jego skutków rozciągniętych w czasie, czy jak to widział J. Jakubowski aktu przysposobienia i stosunków między przysposabiającym a przysposobionym, stanowiących następstwo tego aktu⁶⁵. W normie z art. 22 brak jest natomiast rozdzielenia właściwości prawa, na przykład dla przesłanek i skutków adopcji. Wydaje się oczywiste, że o przesłankach decydować będzie miarodajne prawo, czy też prawa, z chwili dokonania przysposobienia. A więc to prawo ojczyste przysposabiającego z chwili dokonania przysposobienia oraz, w wyraźnie określonym zakresie, prawo ojczyste przysposobianego z chwili dokonania przysposobienia zadecydują o jego przesłankach i czy zostały one spełnione. Jednakże, wydaje się, że bardziej precyzyjnym i przystającym do rzeczywistości byłoby przyjęcie, że chwilą tą jest moment złożenia wniosku o przysposobienie, a dalej idąc, moment, w którym rozpoczyna się postępowanie, w którego toku ustala się prawo właściwe i je stosuje. Oczywiście założyć można z dużą dozą prawdopodobieństwa, że prawa ojczyste przysposabiającego i przysposobianego z chwili rozpoczęcia postępowania, będą to te same prawa, co z chwili jego dokonania. Oczywiście, przy założeniu, że postępowania w sprawach o adopcję nie są zbyt rozciągnięte w czasie⁶⁶ i że zmiana prawa ojczystego jest na ogół procesem długotrwałym. Przy założeniu natomiast, że będą to inne prawa lub jedno z nich będzie inne, postępowanie będzie toczyło się po raz wtóry. I tylko w takim przypadku ewidentnie to chwila dokonania (a raczej dokonywania) przysposobienia zadecyduje o stosowaniu określonego prawa. Zatem przy ocenie przesłanek przysposobienia będziemy mieli do czynienia ze statutem niezmiennym, ustalonym według określonej chwili, czy to rozpoczęcia postępowania, czy jego zakończenia, ewentualnie jak to przedstawili B. Walaszek i M. Sośniak z chwili, kiedy stan faktyczny przysposobienia został ukończony, a więc – prawomocnego wydania orzeczenia sądu⁶⁷. Natomiast powiązanie z tym samym momentem oceny rozciągniętych w czasie skutków przysposobienia może budzić wątpliwości. I stąd większość przedstawicieli doktryny opowiada się za przyjęciem jako miarodajnego każdorazowego statutu adopcyjnego, choć według J. Jakubowskiego jest to statut niezmienny, a decyduje chwila dokonania aktu adopcji. Co ciekawe, twierdził on jednak, że rozwiązanie adopcji podlega każdorazowemu prawu ojczystemu przysposabiającego⁶⁸, przyjmując w tym zakresie zmienność statutu. Błędne wydaje się natomiast sztywne przyjęcie, że w § 1 mamy do czynienia ze zmiennym

65 J. Jakubowski, *Prawo międzynarodowe prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 1984, s. 148.

66 Choć twierdzenie to może niekiedy być poddane w wątpliwość, biorąc pod uwagę roczne okresy preadopcyjne, które stosowane były na przykład na podstawie przepisów prawa włoskiego, ale również na podstawie przepisów amerykańskich statutów stanowych.

67 Por. B. Walaszek, M. Sośniak, *op. cit.*, s. 249, choć bardziej precyzyjne wydaje się określenie, z chwili, gdy sąd orzekał.

68 J. Jakubowski, *Prawo międzynarodowe prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 1984, s. 148–149.

statutem, bez względu, czy oceniamy przesłanki przysposobienia, czy jego skutki, natomiast w § 2 – z niezmiennym, kiedy to bierzemy pod uwagę prawo personalne przysposabianego z określonego momentu⁶⁹. Wydaje się bardziej uzasadnione przyjęcie powiązania bardziej związanego z rzeczywistością, a więc kaźdoczesności tego statutu – w przypadku oceny aktualnej treści stosunku przysposobienia. Wydaje się, że jedynym argumentem przeciwko takiemu założeniu jest, biorąc pod uwagę możliwość zmiany statutu lub działania *in fraudem legis*, diametralna zmiana w zakresie praw i obowiązków stron w stosunku do stanu z chwili dokonania przysposobienia lub brak przepisów kształtujących takie stosunki w nowym statucie. Jednakże wydaje się to myśłą dość abstrakcyjną, zważywszy choćby na zbliżanie w drodze konwencyjnej ustawodawstw państwowych. Ponadto wydaje się sensowne powiązanie stosunków między stronami przysposobienia z rzeczywistymi regułami, jakim podlega rodzina, również uwzględniając ich ewolucję w czasie. Inaczej jednak, w przypadku oceny unieważnienia przysposobienia, jako innej możliwości ustania tego stosunku, gdzie wydaje się słuszne poddanie go *lex patriae* przysposabiającego z chwili dokonania przysposobienia. Przemawia za tym fakt, że decydują o nim wyłącznie okoliczności istniejące w tej konkretnej chwili⁷⁰.

Odnosząc się po raz wtóry do realności powiązania, także związanego z upływem czasu i przemianami, jakie mogą zajść w rodzinie, wydaje się, że zastosowanie łącznika obywatelstwa, niekiedy w niewielkim stopniu tę realność powiązania może odzwierciedlać. W przysposobieniu międzynarodowym, którego elementem jest zmiana miejsca zamieszkania przez przysposabianego, waga tego elementu jest podkreślana, choćby z racji przyjęcia konieczności dodatkowej oceny ograniczeń przysposobienia z punktu widzenia *legis patriae* przysposabianego. Sama zmiana miejsca jego zamieszkania jest zatem oceniana z punktu widzenia co najmniej dwóch praw ojczyustych, których zastosowanie wcale nie musi odpowiadać rzeczywistemu powiązaniu osób z obszarem prawnym. Jeśli bowiem przyjąć odmiennosc obywatelstwa i miejsca zamieszkania po stronie przysposabiającego, to wydaje się, że zastosowanie łącznika obywatelstwa do jakiegokolwiek aspektu jego życia równie dobrze może być traktowane jako stworzenie fikcyjnego powiązania. Tak samo fikcyjne będzie zatem rozciągnięcie tego powiązania na skutki przysposobienia. Trudno abstrahować tutaj od całości koncepcji ustawy ppm, opierającej się w swych założeniach na priorytecie łącznika obywatelstwa w stosunkach z zakresu prawa osobowego, rodzinnego i opiekuńczego oraz spadkowego, jednak wydaje się, że zastosowanie łącznika obywatelstwa przysposabiającego do oceny rozciągniętych w czasie skutków adopcji może być błędem. Adopcje w dużej, jeśli nie w naj-

69 B. Walaszek, M. Sośniak, *op. cit.*, s. 248–249. Na stanowisku niezmienności prawa ojczyustego przysposobionego w świetle art. 22 § 2, w odróżnieniu od zmiennej *legis patriae* przysposabiającego w świetle art. 22 § 1 stanął również M. Sośniak, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Katowice 1978, s. 214.

70 Potwierdza to stanowisko B. Walaszka i M. Sośniaka, *op. cit.*, s. 260–261.

większej mierze dotyczą dzieci, stąd zresztą poddanie ich relacji w ramach sztucznie stworzonej rodziny, prawu, które ma być najbardziej związane z przysposabiającym, a więc często lub z reguły z głową rodziny lub z obojgiem pełnoletnich, decydujących o sobie członków tej nowej rodziny. Dziecko, wchodząc do takiej rodziny ma dzielić jej los prawny, tak jak podlega rzeczywistym regułom jej funkcjonowania. Jednak przy założeniu, że rodzina w trakcie trwania stosunku przysposobienia zmieni miejsce zamieszkania, czemu nie będzie odpowiadała zmiana obywatelstwa – rzeczywiste reguły jej funkcjonowania zostaną w jakimś stopniu zmienione i dopasowane do reguł (również prawnych) obowiązujących na tym nowym obszarze prawnym, reguły dotyczące stosunków w ramach przysposobienia pozostaną niezmiennione. Biorąc pod uwagę konstrukcję art. 19 § 1 ustawy ppm., który wyznacza właściwość prawa dla stosunków prawnych między rodzicami a dzieckiem w naturalnej rodzinie, to pozwala ona w jakimś stopniu na wyeliminowanie rozbieżności między stanem fikcyjnego powiązania rodziców poprzez obywatelstwo z jakimś obszarem prawnym i stanem ich faktycznego powiązania z miejscem zamieszkania. Ponieważ relacje te poddano prawu ojczystemu dziecka, to w sytuacji, gdy dziecko w drodze urodzenia nabędzie obywatelstwo państwa, na terytorium którego jego rodzice mają miejsce zamieszkania, powiązanie to okaże się faktycznym i odnoszącym się do całej rodziny. Natomiast w analogicznych w końcu relacjach w sztucznie stworzonej rodzinie rozwiązanie jest odwrotne. Oczywiście nonsensem byłoby twierdzenie, że przysposobienie należy poddać *legi patriae* przysposobionego (dziecka). Jednak wydaje się, że wszystkie problemy mogłyby być rozstrzygnięte przez przyjęcie powiązania w postaci miejsca zamieszkania przysposabiającego lub kombinacji powiązań, przy zastosowaniu łączników obywatelstwa i domicylu albo nawet obywatelstwa i pobytu zwykłego.

Na uwagę zasługuje koncepcja J. Jakubowskiego dotycząca wprowadzenia regulacji, w której w imię dobra dziecka stosować by można zasadę przemiennej (alternatywnej) właściwości prawa ojczystego lub prawa obowiązującego w miejscu zamieszkania dziecka, w zależności od tego, które byłoby bardziej dla niego korzystne (autor pisał o przyjętej w polskim prawie prywatnym międzynarodowym zasadzie priorytetu dobra i interesów dziecka, której wyrazem jest przyjęcie w art. 19, 20 i 23 ppm. właściwości prawa ojczystego dziecka, a wskazując tę koncepcję w ramach propozycji *de lege ferenda*)⁷¹. Umożliwia ona uwzględnienie dobra dziecka już na etapie określania właściwości prawa oraz odejście od sztywnego trzymywania się priorytetu stosowania *legis patriae*, co jest korzystne szczególnie w sytuacji, gdy dziecko nie mieszka w państwie swojego obywatelstwa. Koncepcja zastosowa-

71 J. Jakubowski, Pakty Praw Człowieka a prawo międzynarodowe prywatne, „Państwo i Prawo” 1977, nr 11, s. 22. Autor pisał o przyjętej w polskim prawie prywatnym międzynarodowym zasadzie priorytetu dobra i interesów dziecka, której wyrazem jest przyjęcie w art. 19, 20 i 23 ppm. właściwości prawa ojczystego dziecka, a wskazując tę koncepcję w ramach propozycji *de lege ferenda*.

nia korzystniejszego prawa jest bliższa amerykańskim teoriom analizy celowościowej, prowadzącej do wskazania prawa właściwego dla rozstrzygnięcia sprawy niż tradycyjnej metodzie opartej na wskazaniu właściwości prawa za pomocą łączników. Kontrowersje może budzić już samo określenie „korzystniejsze prawo”, podobnie jak w amerykańskiej doktrynie – lepsze prawo czy też lepsza norma prawna (*better rule of law*⁷²). Z jednej strony zarówno amerykańskie koncepcje, jak i propozycja J. Jakubowskiego stanowią próbę odejścia od mechanicznego sposobu wskazywania prawa, której trudno odmówić słuszności, z drugiej – skutkiem ich zastosowania może być powstanie sytuacji, w której trudno jest przewidzieć, które prawo (z dwóch) będzie miało zastosowanie i, paradoksalnie, jakie będą skutki jego zastosowania. R. Leflar, twórca koncepcji *choice-influencing considerations* sugerował przyjęcie katalogu czynników, które należy uwzględniać w procesie wskazywania prawa właściwego: przewidywalność rozstrzygnięć sądu, zapewnienie międzynarodowej i międzystanowej równowagi, ułatwienie zadań sądu, uwzględnienie *governmental interest fori* i w końcu – zastosowanie lepszej normy prawnej. Wskazane przez niego czynniki można nazwać przesłankami analizy kolizyjnoprawnej, jednocześnie miały być elementami swoistego testu na słuszność decyzji w kwestii właściwości prawa. Ich ogólny charakter zachęcał do traktowania ich jako konkurencji dla tradycyjnych reguł kolizyjnych, jednak autor koncepcji w rzeczywistości nie proponował metody wskazywania prawa, tylko identyfikował czynniki, które powinny, jego zdaniem, być brane pod uwagę w procesie wskazywania prawa⁷³. Konfrontując założenia przyjęte przez R. Leflara z koncepcją J. Jakubowskiego, możnaby przyjąć, że dobro dziecka (traktowane jako hipotetyczna przesłanka analizy kolizyjnoprawnej) powinno wpłynąć na wybór jednego z dwóch konkurujących praw. Konsekwencją przyjęcia tej tezy byłoby jednocześnie akceptacja niepewności co do wyniku postępowania w sprawie – trudno tu zatem mówić o przewidywalności rozstrzygnięcia. Ponadto należałoby zastanowić się, czy na etapie wskazywania właściwości prawa możliwa jest ocena, który z dwóch systemów prawnych będzie lepszy i który w rzeczywistości zagwarantuje realizację dobra dziecka.⁷⁴ Wydaje się, że lepszym rozwiązaniem byłoby przyjęcie realności powiązania sytuacji z określonym systemem prawnym, którego przepisy gwarantowałyby realizację dobra dziecka. Czyli bez uciekania się do stosowania rozwiązania niepewnego (w sensie braku możliwości przewidzenia rezultatu postępowania przez jego uczestników ale również w sensie braku możliwości przewidzenia wyniku zastosowania wskazanego prawa), możliwa jest realizacja dobra dziecka na podstawie przepisów wskazanego prawa materialnego.

72 R. Leflar, *American Conflicts Law*, Indianapolis–New York–Charlottesville 1977, s. 256 i n.

73 Por. A.A. Ehrenzweig, *Conflicts in a nutshell*, St. Paul 1974, s. 33–34.

74 Por. rozważania dotyczące, amerykańskiej teorii *better-law approach* reprezentowanej przez D.F. Caversa, R.A. Leflara i F.K. Juengera, w: M. Martinek, J. Poczobut, *Doświadczenia Niemiec i Szwajcarii w kodyfikacji prawa prywatnego międzynarodowego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2003, z. 4, s. 754–755.

Obowiązek zastosowania przepisów prawa ojczystego przysposabianego został w ustawie określony w sposób wyraźnie kategoriyczny, choć w doktrynie pojawiły się wspomniane już wątpliwości dotyczące stosowania obu przepisów, a w szczególności stosunku normy z art. 22 § 2 do normy z art. 22 § 1⁷⁵. W tym aspekcie interesującym problemem jest, czy zastosowanie art. 22 § 2 wyłącza we wskazanym w nim zakresie zastosowanie przepisu paragrafu poprzedniego, czy też wprowadza dodatkową kompetencję prawa, którego właściwość nie wynika z przepisu art. 22 § 1. W rozważaniach dotyczących tej kwestii odniesiono się do treści i stopnia rygoryzmu wskazanych praw, a więc do sfery prawa merytorycznego wskazanego przez normy kolizyjne. Jednak abstrahując od nich, należy stwierdzić, że przypisanie którejś z cech określonej osoby (np. obywatelstwa) wagi decydującej o zastosowaniu prawa stanowi o uprzywilejowaniu jej w relacjach z innymi osobami uczestniczącymi w tym samym stosunku prawnym. Przyjęcie priorytetu powiązania w postaci obywatelstwa przysposabiającego dla statutu adopcyjnego jest uzasadnione choćby tym, że przysposobiony wchodzi do rodziny przysposabiającego, mieszka z nim pod jednym dachem i w jednym państwie, którego prawo z reguły powinno stać się jego prawem ojczystym. Upraszczając, można mówić o tym, że przysposabiający daje przysposabiającemu nazwisko, dom i obywatelstwo. I z tego względu wydaje się uzasadnione uwzględnienie przepisów prawa ojczystego obu tych osób⁷⁶.

1.1. Stosowanie ogólnych zasad polskiego prawa międzynarodowego prywatnego w odniesieniu do przysposobienia

Teoretycznie do przysposobienia mogą znajdować zastosowanie wszystkie instytucje ogólnej części prawa prywatnego międzynarodowego. Jednak gdyby powiązać ich zastosowanie ze współcześnie artykułowanym celem adopcji, jakim jest realizacja dobra dziecka, powstaną szereg wątpliwości – stąd wątpliwości te dotyczą tylko przypadków przysposobienia dzieci. Abstrahując jednak od tej uwagi dotyczącej podmiotów adopcji, prawdopodobieństwo stosowania instytucji części ogólnej ustawy ppm wynika przede wszystkim z dwóch faktów: 1) występowania po stronie podmiotowej przysposobienia osób pochodzących z różnych obszarów prawnych i przyjęcia dla określenia powiązania między nimi a tymi obszarami prawnymi łącznika obywatelstwa, 2) różnic w prawach kolizyjnych i materialnych tych obszarów prawnych.

Pierwsza grupa przypadków zastosowania reguł ogólnych wiąże się więc z sytuacjami, w których występują komplikacje na gruncie zastosowania *legis patriae*

75 Do tego problemu odnieśli się między innymi M. Pazdan, J. Jakubowski, W. Ludwiczak, A. Mączyński, T. Ereciński i M. Sośniak.

76 Między innymi takim uzasadnieniem uwzględnienia prawa ojczystego przysposabiającego, obok prawa ojczystego przysposabianego, posługiwano się podczas dyskusji nad kształtem ustawy o ppm. Zob. J. Rajski, O projektowanych przepisach nowego prawa rodzinnego międzynarodowego, „Nowe Prawo” 1962, nr 6, s. 831.

stron. W procesie rozstrzygnięcia sprawy o przysposobienie zastosowanie znajduje przepis art. 2 dotyczący ustalania prawa właściwego w przypadkach podwójnego lub wielokrotnego obywatelstwa, jeśli ustawa wskazuje jako właściwe *legem patriae*. Ponieważ w art. 22 dwukrotnie posłużono się łącznikiem obywatelstwa, możliwość wielokrotności obywatelstwa teoretycznie może wystąpić w przypadku obu stron przysposobienia. Sytuacja taka będzie oczywiście bardziej prawdopodobna, jeśli po obu stronach wystąpią osoby dorosłe. Jednakże wydaje się również możliwe, że dziecko, które ma być przysposobione, nabędzie wcześniej więcej niż jedno obywatelstwo. Tym bardziej prawdopodobna jest sytuacja, gdy wielokrotnym obywatelstwem legitymuje się lub legitymują się przysposabiający. W każdym z tych przypadków zastosowanie znajduje reguła stosowania prawa polskiego do polskich obywateli oraz stosowania prawa państwa obywatelstwa cudzoziemca, z którym jest on najściślej związany. W związku z zastosowaniem tej reguły, warte uwagi wydaje się przedstawienie sytuacji, w której osoba o polskim obywatelstwie, mająca miejsce zamieszkania⁷⁷ w innym niż Polska państwie i legitymująca się jego obywatelstwem występuje z wnioskiem o adopcję dziecka o polskim obywatelstwie. Na podstawie norm kolizyjnych zawartych w art. 22 i w art. 2 ustawy ppm., właściwe do rozstrzygnięcia sprawy jest prawo polskie. Przy realności powiązania, a nawet dwóch powiązań w postaci obywatelstwa i domicylu, po stronie przysposabiającego, którego prawo ojczyste decyduje nie tylko o orzeczeniu przysposobienia, ale również o trwałym i rozciągniętym w czasie stosunku adopcji z innym niż polski obszarem prawnym, stosowanie polskiego prawa nie wydaje się zabiegiem uzasadnionym. Reguła najściślejszego związku, stosowana w przypadku ustalania *legis patriae* cudzoziemców, z całą pewnością odnosi się do kwestii realności powiązania. Wydaje się, że połączenie dwóch powiązań – a więc często tylko administracyjno-państwowej więzi w postaci obywatelstwa oraz więzi, w której silnie akcentowany jest pierwiastek woli wraz z umiejscowieniem najistotniejszych spraw o charakterze życiowym lub rodzinnym w postaci domicylu, stanowi o takiej realności powiązania. Wydaje się zatem uzasadnione rozważenie, czy rozciągnięcie reguły najściślejszego związku również na polskich obywateli, którzy mają jeszcze inne obywatelstwo, byłoby celowe i logicznie uzasadnione. Za taką koncepcją, w szczególności w przypadku przysposobienia, przemawia szereg względów. Wskazanie *legis patriae* przysposabiającego wpływa również na sytuację przysposobionego w tym stosunku prawnym. Prawa i obowiązki stron w ramach stosunku przysposobienia podlegają prawu państwa, w którym strony nie mieszkają. Wyegzekwowanie ich realizacji, czy choćby kontrola nad nią jest z punktu widzenia prawa właściwego fikcyjna. Przysposabiającemu z całą pewnością bliższe jest prawo państwa obywatelstwa, z którym wiąże go również domicyl. Ponadto bardzo prawdopodobne jest,

77 Czy też nawet zwykły pobyt, którego zastosowanie pozwoli uniknąć komplikacji na etapie interpretacji pojęcia domicyl i oceny subiektywnego zamiaru, który jest jego elementem.

że przysposobiony po upływie odpowiedniego czasu lub nawet automatycznie jako skutek przysposobienia, nabeździe również obywatelstwo tego państwa. Oczywiście jest natomiast, że przeciwko tej koncepcji przemawia przede wszystkim interes państwa, którego obywatelami są obie osoby, który głównie przejawia się w teoretycznej, a jak już wspomniano, raczej fikcyjnej, możliwości kontroli. Ponadto argumentem *a contrario* jest przywiązanie do łącznika obywatelstwa, jako najbardziej trwałego, wywodzonego i wiążanego z szacunkiem dla państwa. Jednakże trwałość powiązania nie jest jednoznaczna z jego realnością, natomiast błędnie rozumiany interes państwa czy też szacunek dla państwa może osłabić możliwość sprawowania kontroli nad realizacją tej sztucznej relacji. Przedstawiona tu sytuacja nie jest tylko hipotetycznie możliwa, bowiem częstym powodem adopcji międzynarodowych są więzy pochodzenia z państwa, z którego przysposabiający wyjechał, pozostając jednak jego obywatelem.

Ustawa ppm wiąże zastosowanie łącznika domicylu z sytuacjami, kiedy obywatelstwa osoby, przy wskazaniu *legis patriae*, ustalić nie można lub gdy nie ma ona obywatelstwa żadnego państwa. Regułę tę, wyrażoną w art. 3, zastosować można również do stron przysposobienia. Jednak powstaje tutaj pytanie, znów związane z osobą lub osobami przysposabiającymi, czy stosowanie ich *legis domicilii*, przy braku państwa, które zapewnia swoistą ochronę swoim obywatelom, do stosunku przysposobienia będzie uważane za realizację zasady dobra dziecka? Można przyjąć, że dziecko adoptowane, wchodząc do nowej rodziny będzie dzieliło jej los, w tym prawny. Stąd zresztą rozciągnięcie *legis patriae* przysposabiającego na skutki adopcji, a co za tym idzie – uzależnienie sytuacji prawnej dziecka od sytuacji osób dorosłych, z którymi łączy je więzy adopcyjne. Jeśli zatem przyjąć, że fakt posiadania przez przysposabiającego obywatelstwa jakiegoś państwa skutkuje automatycznym nabyciem tegoż obywatelstwa przez przysposobionego lub możliwością szybszego jego nabycia niż w normalnym toku naturalizacji, można wysnuć i wniosek odwrotny. Brak obywatelstwa przysposabiającego nie przyczyni się w żadnym stopniu do nabycia obywatelstwa przez przysposobionego, ograniczy możliwość nawiązania tej więzi o charakterze prawnym właściwie tylko do naturalizacji. W sferze indywidualnej decyzji sędziego pozostawać powinno uznanie, czy prawo państwa miejsca zamieszkania osoby występującej z wnioskiem o przysposobienie chroni dobro dziecka i czy ochrona ta dotyczy jedynie obywateli, czy też ma charakter uniwersalny.

Wątpliwości podobnej natury wiążą się z zastosowaniem art. 7 ustawy ppm. Posiłkowość polskiego prawa, w sytuacji, gdy nie można ustalić okoliczności, od których zależy właściwość określonego prawa obcego lub gdy nie można ustalić treści tego prawa obcego, służyć może przy przysposobieniu jedynie uproszczeniu postępowania. Jednak czy zastosowanie polskiego prawa w sytuacjach określonych w przepisie może być traktowane jako realizacja zasady dobra dziecka? Wątpliwość

wzbudza przede wszystkim fakt zamiennego stosowania prawa polskiego, w przypadku braku zamieszkiwania stron w Polsce. Co prawda cel przysposobienia, jako element statutu adopcyjnego, podlega ocenie wskazanego prawa materialnego, jednak wydaje się, że w takim przypadku należy najpierw ocenić samą celowość zastosowania tego prawa z punktu widzenia osiągnięcia celu przysposobienia.

Drugą grupę przypadków zastosowania ogólnych reguł ppm do przysposobienia stanowią sytuacje związane z występowaniem różnic w prawach kolizyjnych lub materialnych państw, z którymi związane są podmioty adopcji. W procesie wskazywania prawa właściwego nie budzi wątpliwości zastosowanie art. 4 ustawy ppm. dotyczącego odesłania zwrotnego i dalszego oraz art. 5 dotyczącego postępowania w przypadkach niejednolitości prawa. Odesłania mogą wystąpić na gruncie kolizji polskiej ustawy z prawem kolizyjnym państwa, w którym łącznikiem odpowiedzialnym za wskazanie prawa właściwego dla przysposobienia jest domicyl. Na marginesie warto zauważyć, że najbardziej optymalnym w takich przypadkach będzie stosowanie prawa państwa, z którym podmiot wiąże zarówno obywatelstwo, jak i miejsce zamieszkania. Natomiast w przypadku niejednolitości prawa, sprawa może być o tyle skomplikowana, o ile w państwie o braku jednolitego systemu prawnego nie ma przepisów wskazujących właściwość któregoś z praw obowiązujących na tym obszarze⁷⁸. Zawsze brak jednolitości prawa wiąże się z występowaniem kolizji praw wewnętrznych danego państwa o charakterze interterytorialnym, interpersonalnym lub intertemporalnym. Kolizje interpersonalne we współczesnym świecie są stosunkowo rzadkie, występują z reguły w prawach państw wyznaniowych. Z punktu widzenia przysposobienia kolizje takie mają o tyle drugorzędne znaczenie, że z przyczyn wyznaniowych brak jest adopcji międzynarodowych, które dotyczyłyby Polski. Ponadto większość praw islamskich w ogóle nie przewiduje instytucji przysposobienia lub go zabrania. Stan taki jest konsekwencją powszechnej akceptacji interpretacji Koranu, z której wynika, że Koran zabrania sztucznego tworzenia więzi rodzinnych, w szczególności traktowania adoptowanych synów jak synów naturalnych i nadawania im nazwisk przysposabiających. Ponadto, jak już wcześniej wspomniano, sztuczne więzi rodzinne nie mogą skutkować powstaniem przeszkód w zawieraniu małżeństw oraz kreacją praw spadkowych⁷⁹. Kolizje inter-

78 Z taką sytuacją mamy do czynienia w państwach afrykańskich, które były koloniami brytyjskimi. Prawo angielskie, a więc *common law*, ale również zasady sprawiedliwości (*equity*) oraz akty prawa stanowionego, zostało wprowadzone w Ghanie (1874 r.), Nigerii (1900 r.), Sierra Leone (1880 r.), Ugandzie (1902 r.), Kenii (1897 r.), Zambii (1911 r.), Tanzanii (1920 r.), Gambii (1888 r.), Malawi (1902 r.) i Zanzibarze (1897 r.). Obok prawa angielskiego funkcjonuje szereg praw zwyczajowych obowiązujących Afrykańczyków i nie-Afrykańczyków, szczepowych oraz religijnych (obowiązujących muzułmanów i hinduistów). Oznacza to, że konfliktom intertemporalnym mogą towarzyszyć konflikty interpersonalne, brak jest natomiast (oprócz dwóch spośród tych państw) wskazania odnośnie do postępowania. Oznacza to, że decyzję co do zastosowania prawa pozostawiono w rękach sędziego prowadzącego sprawę. Za: K. Bagan-Kurluta, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2002, s. 17–18.

79 Report on intercountry adoption, drawn up by J.H.A. van Loon (Preliminary Document No 1 of April 1990), *Actes et documents de la Dix-septième session 10 au 29 mai 1993. Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – cooperation*, Hague Conference on private international law, edited by the Permanent Bureau of Conference, The Hague 1994, s. 25.

temporalne są rozstrzygane za pomocą norm prawa intertemporalnego, w którym należy poszukiwać wskazówek dotyczących stopnia aktualności określonych przepisów. Natomiast najbardziej skomplikowany proces wskazywania prawa właściwego może mieć miejsce w związku z występowaniem kolizji interterytorialnych. Są one charakterystyczne na przykład dla praw Stanów Zjednoczonych, Meksyku i Australii. O ile bez szczególnych komplikacji nastąpić powinno wskazanie prawa właściwego według federalnego prawa meksykańskiego⁸⁰, o tyle problemów przysporzyć może stosowanie norm zawartych w prawie australijskim i amerykańskim. Wynika to przede wszystkim ze znacznych odmienności systemowych pomiędzy tymi prawami a polskim prawem. Podstawą dla australijskiego systemu prawnego są brytyjskie rozwiązania, na które składa się system *common law* oraz tworzenie prawa przez sędziów w drodze wydawania orzeczeń precedensowych. Jednak w świetle przepisów australijskiej konstytucji, legislatura federalna władna jest do wydawania jednolitych aktów prawnych dla całej federacji, między innymi w zakresie spraw dotyczących dzieci⁸¹.

Teoretycznie najbliższe idei polskiego prawa prywatnego międzynarodowego jest amerykańskie prawo międzystanowe. Jego przepisy regulują również kolizje o charakterze międzynarodowym, bowiem amerykańskie prawo nie zawiera przepisów odrębnie regulujących kolizje praw różnych państw. Można zatem twierdzić, że prawo międzystanowe jest zarazem prawem międzynarodowym prywatnym. Amerykański system prawny tworzy 51 praw – 50 praw stanowych i prawo federalne. Prawo międzystanowe rozstrzyga kolizje tych praw, na mocy obowiązującego w całych Stanach Zjednoczonych zwyczajowego *common law*, a właściwie wielości stanowych *common law*. Ponieważ nie ma jednego powszechnego *common law* federalnego, regulacja kolizji praw uzależniona jest od regulacji przyjętej w poszczególnych stanach – najczęściej jednak od wyroków precedensowych zapadłych w sądach wyższych instancji. Jedynym stanem, który wprowadził kodyfikację przepisów dotyczących kolizji praw jest Luizjana. Jest to, ponadto, jedyny stan, którego prawo nie powstało w wyniku przejścia angielskiego *common law*, a w drodze recepcji Kodeksu Napoleona i prawa francuskiego. W 1991 r. na podstawie projektu *Louisiana State Law Institute* przyjęty został akt prawa stanowego (Act No 923), który odnosi się do kolizji praw⁸².

Prawo federalne jest w większości prawem stanowym, w drodze ustaw uregulowane zostały niektóre dziedziny prawa cywilnego, jednak poza regulacją pozostaje prawo rodzinne, w tym przysposobienie. W braku federalnej regulacji ustawowej stosowane jest *common law* obowiązujące w poszczególnych stanach

80 Por. S.A. Bayitch, J.L. Siqueiros, *Conflict of Laws: Mexico and the United States*, Coral Gables 1968, s. 1–8, s. 15.

81 K. Bagan–Kurluta, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2002, s. 16.

82 A. Ehrenzweig, *Conflicts in a nutshell*, St. Paul 1974, s. 24–39.

amerykańskich, w braku jednego, wspólnego dla wszystkich stanów, federalnego systemu *common law*. Drugorzędne znaczenie mają przyjęte wspólne dla kilku stanów kodyfikacje dotyczące prawa cywilnego, większe – prawo stanowione w postaci statutów, w których umieszczone zostały materialnoprawne regulacje przysposobienia oraz przepisy dotyczące jurysdykcji w sprawach adopcyjnych. Większe natomiast znaczenie mają opracowane przez *American Law Institute* dwie prywatne kodyfikacje prawa kolizyjnego – *Restatement of the Law of Conflict of Laws (Restatement I)* w 1934 r. i *Restatement II* w 1971 r. Podkreślić jednak należy, że z punktu widzenia polskiego prawa nie mają one charakteru obowiązujących aktów prawnych. Pierwsza z nich została opracowana przez zespół wybitnych wykładowców prawa prywatnego międzynarodowego z profesorem *Harvard Law School*, Josephem H. Bealem na czele. Był on zwolennikiem teorii praw nabytych, co znalazło odbicie w *Restatement I*. Druga odzwierciedla poglądy współczesnej doktryny amerykańskiej, ponieważ jednak głównym jej twórcą był W.L.M. Reese reprezentujący umiarkowane poglądy, *Restatement II* łączy w sobie klasyczne reguły kolizyjne z postulatami wprowadzonymi przez zwolenników metod ogólnie zwanych *interest analysis*. Według postulatów W.L.M. Reese’a, celem prawa międzynarodowego prywatnego miało być sprawiedliwe i harmonijne rozwiązywanie kolizji oraz dążenie do pewności, przewidywalności i jednolitości orzeczeń. Współcześnie w Stanach Zjednoczonych brak jest wypracowanych jednolitych reguł kolizyjnych. Trudno jest zatem mówić o jednolitym systemie kolizyjnym, a nawet o istnieniu jakiegось systemu kolizyjnego⁸³. Wynika z tego, że brak ten, z punktu widzenia konieczności zastosowania amerykańskiego prawa, jako prawa obcego, może przełożyć się na niemożność znalezienia źródła prawa jako podstawy do wskazania prawa właściwego⁸⁴. Jeśli nawet takie źródło zostanie znalezione, pozostaje wątpliwość, czy jeśli sprawę rozpatrywałby amerykański sędzia, posłużyłby się on tym samym źródłem, które umożliwiłoby wskazanie prawa. Oczywiście wątpliwość ta dotyczy

83 Według informacji podanych przez D. Chowa i H. Hill Kay, a w polskiej literaturze – przez M.A. Zachariasiewicz, w większości stanów sędziowie posługują się równocześnie przepisami zawartymi w *Restatement II* i jedną z metod określaną jako *interest analysis*, choć nie jest to regułą. Przykładowo w dziedzinie kontraktów (wg D. Chowa, *Limiting Erie in a New Age of International Law: Toward a Federal Common Law of International Choice of Law*, „*Iowa Law Review*” 1988, 1, s. 190) w 19 stanach stosowane są przepisy *Restatement I*, w 15 – *Restatement II*, w 3 stanach i w Dystrykcie Kolumbia – metoda *center of gravity*, w 3 – *interest analysis*, 1 stan – *better rule approach*, w kolejnych 9 stanach brak jest sprecyzowanego stanowiska. Pomimo zarzutów przedstawianych judykaturze, doktryna amerykańska również reprezentuje bardzo różne stanowiska, z czego większość pozostaje pod wpływem koncepcji powstałych w pierwszej połowie XX wieku. Wśród współczesnych autorów prac z znajdują się: R. Weintraub, L. Brilmayer, H. Hill Kay, W. Reese, F. Juenger, G.R. Shreve, B. Posnak, P.J. Kozyris, H.G. Maier, T.R. McCoy i wielu innych. Więcej na ten temat w: M.A. Zachariasiewicz, *Nowe prądy w kolizjonistyce Stanów Zjednoczonych i ich wpływ na naukę europejską*, KPP 1995, z. 2; *tenże*, *Nowe tendencje w prawie prywatnym międzynarodowym Stanów Zjednoczonych Ameryki (ze szczególnym uwzględnieniem stosunków umownych)*, SP 1980, z. 1–2; K. Bagan–Kurluta, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2002, s. 30–37.

84 W postanowieniu SN z dnia 9 lutego 1972 r., III CRN 115/71, OSNCP 1972, nr 7–8, poz. 147, SN wskazał jako właściwe prawo stanu Illinois, nie uzasadniając tego. Por. uwagi B. Gnela, *Przysposobienie obywateli polskich przez cudzoziemców w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, „*Paestra*” 1988, nr 10, s. 10 oraz A. Mączyński, *Glosa*, „*Nowe Prawo*” 1974, nr 3, s. 369–374; T. Ereciński, *Glosa*, „*Państwo i Prawo*” 1973, nr 5, s. 164–168.

w takiej samej mierze przysposobienia, jak i wszystkich innych spraw regulowanych polską ustawą ppm. Można teoretycznie przyjąć, że amerykańskiemu prawu, jako całości, bliższa jest koncepcja stosowania prawa domicylu osoby tam, gdzie polska ustawa zawiera łącznik obywatelstwa. Można również przyjąć, już nie hipotetycznie, że regułę tę można odnieść tak do kolizji międzystanowych, jak i międzynarodowych. Jednakże stosowanie na podstawie tych dwóch założeń prawa stanu domicylu określonej osoby zawodzi, jeśli wziąć pod uwagę możliwość posłużenia się jedną z metod analizy celowościowej, zważywszy, że w większości z nich postulowano odejście od klasycznych, sztywnych reguł wskazywania prawa. Takie stosowanie prawa amerykańskiego będzie możliwe tylko przy uwzględnieniu norm jurysdykcyjnych, a nie kolizyjnych.

Teoretycznie rzecz biorąc, w trakcie procesu wskazywania prawa właściwego może okazać się, że strona występująca z wnioskiem o przysposobienie działała *in fraudem legis*. Wydaje się to jednak o tyle prawdopodobne, o ile możliwe jest szybkie nabycie obywatelstwa jakiegoś państwa lub skuteczna zmiana miejsca zamieszkania, przy założeniu, że w wyniku odesłania zastosowanie znajdzie prawo wskazane łącznikiem domicylu. Przy założeniu, że celem, którego wnioskodawca nie mógł osiągnąć przy zastosowaniu przepisów wcześniej właściwego systemu, jest przysposobienie dziecka, wydaje się konieczne przeanalizowanie, jakie powody stały na przeszkodzie jego realizacji i czy nie miały one związku z prawdopodobieństwem wystąpienia sytuacji patologicznych. Być może stosowanie reguły najściślejszego związku, wyrażonej wobec cudzoziemców o wielokrotnym obywatelstwie we wspomnianym już art. 2 § 2 ustawy ppm lub analiza postępowania wnioskodawcy zmierzającego do zmiany miejsca zamieszkania mogą zapobiec patologiom. Trudno jest jednak już w trakcie wskazywania prawa właściwego ocenić, czy faktycznie doszło do zamierzonego, sztucznego działania nakierowanego na osiągnięcie określonego skutku. Wydaje się, że podstawą do twierdzenia o obejściu prawa może być postępowanie już po uzyskaniu orzeczenia w sprawie, a więc na przykład powrót do wcześniejszego domicylu. Bardziej uzasadnione wydaje się, że działanie *in fraudem legis*, a częściej działanie skutkujące zmianą statutu będzie miało miejsce już w trakcie trwania stosunku przysposobienia, a więc wówczas, gdy prawo właściwe dla tego stosunku zostało już wskazane i kiedy zostały spełnione przesłanki przysposobienia zawarte w tym lub w tych prawach. Wynika to z przyjęcia każdorazowości powiązania w dyspozycji normy z art. 22 § 1. Zmienność statutu adopcyjnego odnosi się zatem tak do treści stosunku przysposobienia, skutków adopcji, jak i do jej rozwiązania, choć, jak podkreślają to B. Wałaszek i M. Sośniak, doktryna prawa prywatnego międzynarodowego traktuje przysposobienie jako instytucję „o kompleksowych skutkach prawnych, wymagających jednolitego traktowania prawnego,

jakie może zapewnić niezmienny łącznik”⁸⁵. Zmiana statutu przez przysposabiającego skutkuje zastosowaniem do oceny stosunku adopcyjnego innego prawa niż do jego powstania. Dyskusyjne jest, czy taki sam skutek powstanie w przypadku działania *in fraudem legis*. Ustawa nie zawiera przepisu, uzasadniającego nierespektowanie sztucznie stworzonych stanów faktycznych, co więcej, zdania doktryny w kwestii sankcjonowania obejścia prawa są podzielone. Uzasadniony wydaje się jednak pogląd B. Walaszka, w świetle którego, jeśli dokonanie zmiany statutu nastąpiło w celu ułatwienia rozwiązania przysposobienia, rozwiązanie takiego stosunku nie będzie respektowane, nie tylko na gruncie polskiej ustawy ppm.⁸⁶ W doktrynie prawa prywatnego międzynarodowego znaleźć można również poglądy odnoszące się do konsekwencji zmiany statutu przez strony przysposobienia, szczególnie w aspekcie godzenia ich w zasadę ochrony praw nabytych⁸⁷. Podnoszony jest zarzut, że jeśli zmiana statutu nastąpiła tylko na skutek działania jednej strony, rozwiązanie przysposobienia w drodze umownej, możliwe w świetle nowego statutu, a nieprzewidziane statutem starym, odbędzie się z naruszeniem tej zasady wobec osoby, której prawo personalne nie uległo zmianie⁸⁸. Z drugiej jednak strony, na gruncie art. 22 ustawy ppm., o bycie stosunku przysposobienia decyduje wyłącznie *lex patriae* przysposabiającego, natomiast prawo ojczyście przysposobianego odnosi się tylko do jego tworzenia. A więc fakt zmiany prawa personalnego przysposobionego po dokonaniu aktu adopcji nie ma wpływu na prawo właściwe do oceny stosunku przysposobienia, a co za tym idzie, również do jego rozwiązania. Oczywiście kontrowersje budzić może zmiana reżimu prawnego, któremu podlega adopcja, prowadząca do zmiany sposobu możliwości rozwiązania przysposobienia, np. z systemu sądowego na umowny, jak również zmiana polegająca na wprowadzeniu możliwości rozwiązania przysposobienia, nieistniejąca za starego reżimu. Bez względu jednak na kontrowersje, wydaje się, że do wskazanych tu przypadków należy przyjąć, że konstrukcja normy z art. 22 § 1 ustawy ppm. uzasadnia stosowanie mechanizmu zmiany statutu do stosunku przysposobienia, w tym do adopcji wspólnych, gdy następuje zmiana powiązania rozstrzygającego o właściwości praw personalnych obojga przysposabiających lub prawa personalnego tylko jednego z nich. Kumulatywne stosowanie dwóch odmiennych praw personalnych przy przysposobieniu wspólnym może spowodować problemy nie tylko w związku z rozwiązaniem adopcji, ale w związku z oceną przesłanek oraz całości bytu stosunku prawnego. Już na etapie dokonywania przysposobienia po dwóch stronach zainteresowanych rozstrzygnięciem znajdu-

85 B. Walaszek, M. Sośniak, *op. cit.*, s. 249.

86 B. Walaszek, Rozwiązanie przysposobienia w polskim kodeksie rodzinnym i opiekuńczym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym, „Studia Cywilistyczne” 1966, t. VII, s. 144.

87 Na przykład B. Walaszek i M. Sośniak (*op. cit.*, s. 250) stwierdzili, że zmiana statutu nie dotyczy praw podmiotowych, które powstały pod poprzednim reżimem prawnym, gdyż skutkuje ona *ex nunc*.

88 B. Walaszek, Rozwiązanie przysposobienia w polskim kodeksie rodzinnym i opiekuńczym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym, „Studia Cywilistyczne” 1966, t. VII, s. 146; L. Raape, *Staudingers Kommentar zum bürgerlichen Gesetzbuch und dem Einführungsgesetz* 1931, t. VI, s. 587.

ją się trzy osoby, hipotetycznie o różnych prawach ojczystrych. Zakres zastosowania *legis patriae* przysposobianego jest ustawowo określony, choć jeśli statut adopcyjny wskazany art. 22 § 1, a więc *lex patriae* przysposabiającego, będzie wymagał spełnienia dodatkowych, a więc niewskazanych poprzez zastosowanie art. 22 § 2, przesłanek po stronie przysposobianego, ulegnie on rozszerzeniu. W pewnym zakresie zatem to prawo ojczystry przysposabiającego decyduje o zakresie zastosowania prawa ojczystrygo przysposobianego. W przypadku adopcji wspólnej o zakresie zastosowania decydują dwa prawa personalne przysposabiających, o ile są one różne. Według wspomnianej już teorii M. Pazdana, właściwość dwóch praw ojczystrych (przysposabiającego i przysposobianego) skutkuje równoległym i w pewnym sensie kumulatywnym ich stosowaniem, jednak są one stosowane zawsze oddzielnie. Mimo pewnej zależności, dotyczącej choćby wspomnianego wpływu na zakres zastosowania *legis patriae* przysposobianego, normy zawarte w tych prawach zachowują swą odrębność i nawet w przypadku wystąpienia znaczących różnic systemowych nie ma możliwości poddania ich syntezie⁸⁹. Wydaje się, że warto tu przywołać pewną analogię z sytuacją regulowaną art. 14 ustawy ppm., a więc dotyczącą możliwości zawarcia małżeństwa. Także tu prawa ojczystry nupturientów stosowane są kumulatywnie, lecz odrębnie. Przedmiotem oceny są okoliczności, które umożliwiają lub uniemożliwiają zawarcie małżeństwa zachodzące po każdej ze stron z osobna. Sformułowanie użyte w przepisie: „w stosunku do każdej ze stron” wydaje się nieco mylące, z racji występowania przesłanek małżeństwa, których istnienie skutkuje wobec obu stron⁹⁰.

Posługiwanie się analogiami z małżeństwem, już na etapie badania przesłanek dokonania przysposobienia i możliwości zawarcia małżeństwa oraz dalej – w odniesieniu do stosunku przysposobienia i skutków zawarcia małżeństwa, może budzić wątpliwości z racji odmienności obu stosunków, szczególnie w sferze podmiotowej. Wątpliwość ta odnosi się przede wszystkim do występowania w stosunku przysposobienia trzech uczestników, stojących po dwóch jego stronach. Ponadto, w świetle cytowanej przez B. Walaszka opinii L. Raapego, stosowanie analogii między aktem zawarcia małżeństwa a aktem przysposobieniem jest nie do przyjęcia, gdyż pierwszy z nich obejmuje tylko powstanie stosunku prawnego, a akt adopcji – powstanie i ukształtowanie stosunku prawnego, w tym jego rozwiązanie⁹¹. Jednak gdyby przeanalizować przepisy zawarte w części ustawy ppm dotyczącej małżeństwa,

89 M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 1996, s. 190–191. Na temat podlegania przysposobienia wspólnego przez małżonków o odmiennych obywatelstwach odrębnie dwóm odmiennym prawom również M. Sośniak, B. Walaszek, E. Wierzbowski, *op. cit.*, s. 292.

90 O podziale przeszkód na jednostronne i dwustronne, odnoszącego się do sposobu ich działania oraz o powinności ustalenia zakresu i wzajemnego stosunku przeszkód obszernie w: M. Sośniak, B. Walaszek, E. Wierzbowski, *op. cit.*, s. 13–21. Por. także K. Pietrzykowski, *Zawarcie małżeństwa i przesłanki jego ważności w prawie międzynarodowym prywatnym*, Warszawa 1985, s. 22–41; A. Mączyński, *Rozwód w prawie prywatnym międzynarodowym*, Warszawa 1983, s. 121–127.

91 B. Walaszek, *Rozwiązanie przysposobienia w polskim kodeksie rodzinnym i opiekuńczym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym*, „*Studia Cywilistyczne*” 1966, t. VII, s. 146 za: L. Raape, *op. cit.*,

można stwierdzić, że: 1) odrębne traktowanie nupturientów jako osób wywodzących się z odmiennych obszarów prawnych dotyczy tylko sfery możliwości zawarcia małżeństwa, a więc okoliczności, gdy stosunek małżeństwa między nimi jeszcze nie istnieje, 2) skutki małżeństwa zostały poddane jednemu, wspólnemu dla obojga małżonków prawu, 3) taka sama reguła dotyczy rozwiązania małżeństwa, gdzie dodatkowo wskazany moment wystąpienia z wnioskiem (żądaniem rozwodu lub separacji) decyduje o wskazaniu prawa właściwego. Wydaje się, że możliwe jest odniesienie tych rozwiązań konstrukcyjnych do przysposobienia. Pierwsze spostrzeżenie dotyczące odrębnego badania przesłanek powołania do życia stosunku prawnego w całej rozciągłości można odnieść do uczestników przyszłego stosunku przysposobienia. Drugie rozwiązanie, dotyczące poszukiwania wspólnego prawa dla oceny stosunku, z którym w takim samym stopniu związani byłiby wszyscy uczestnicy stosunku prawnego, również wydaje się uzasadnione. Z rozwiązania przyjętego w art. 22 § 1 ustawy ppm. wynika poddanie stosunku przysposobienia (w tym także jego zakończenia) jednemu prawu, które najprawdopodobniej stanie się prawem wspólnym dla obu uczestników stosunku. W okolicznościach występowania po stronie przysposabiającego dwóch osób o odmiennych prawach ojczyustych sprawa jest bardziej skomplikowana, ponieważ na mocy rozwiązania ustawowego oba prawa znajdują zastosowanie do oceny stosunku przysposobienia. Poszukiwanie wspólnego prawa dla wszystkich uczestników może napotkać na problemy związane z tym, że: 1) wszyscy uczestnicy stosunku nigdy nie będą związani z jednym państwem więzią obywatelstwa, stąd nie będzie możliwe posłużenie się jednym prawem, przy zastosowaniu łącznika obywatelstwa, w tym: przysposobiony nabędzie obywatelstwo jednego z przysposabiających, a wyniknie to z faktu przebywania (zamieszkiwania) na obszarze tego państwa przez określony jego ustawodawstwem czas; zanim do tego dojdzie, będzie on legitymował się obywatelstwem państwa, z którego został adoptowany, 2) przysposobiony automatycznie nabędzie obywatelstwa obu przysposabiających, jednak jego związek z jednym z tych obszarów będzie fikcyjny z braku zamieszkiwania tam. W powyższych przypadkach jedyna możliwość wskazania jednego wspólnego prawa, z którym związani będą wszyscy uczestnicy, będzie związana z przyjęciem dodatkowego powiązania. Wydaje się zatem, że optymalnym rozwiązaniem będzie zastosowanie łącznika domicylu, a więc na przykład przyjęcia konstrukcji stosowanej dla oceny skutków zawarcia małżeństwa. Jednakże stosowanie prawa polskiego, jako konsekwencji braku zarówno wspólnego prawa ojczyustego, jak i wspólnego domicylu, budzi wątpliwości. Chodzi tutaj o sytuacje związane z brakiem obywatelstwa, o których była mowa wcześniej, ale również o różne obywatelstwa i domicyły uczestników. Wydaje się, że w sytuacji, w której powiązanie uczestników z polskim obszarem prawnym jest minimalne,

s. 587 – choć w opinii B. Walaszka „paralela prawna między stosunkiem utworzonym przez małżeństwo a stosunkiem adopcyjnym nie jest wcale tak odległa”. *Ibidem*, s. 146.

należałoby raczej posłużyć się kombinacją łącznika obywatelstwa i pobytu zwykle-
go lub powrócić do koncepcji kumulatywnego stosowania przepisów pochodzących
z praw, z którymi uczestnicy są związani obywatelstwem lub obywatelstwem i do-
micylem. Dodatkowe problemy ze stosowaniem prawa może spowodować również
możliwość dokonywania zmian w statutach personalnych przez obojga przysposo-
biających. A zatem, zarówno w przypadku prezentowanego tutaj rozwiązania, za-
czerpniętego ze statutu małżeńskiego, czy raczej jego modyfikacji, jak i w świetle
reżimu art. 22 § 1 ustawy ppm., możliwe jest wystąpienie sprzeczności w przepi-
sach praw wskazanych, które uniemożliwią jednoczesne ich zastosowanie. Wynika
z tego, że nawet w drodze przyjęcia analogii między stosunkiem małżeństwa a przy-
sposobieniem nie jest możliwe wyeliminowanie dokonywania syntezy norm w pro-
cesie dostosowania. Oczywiście, jeżeli założymy, że ostatecznym rozwiązaniem
przedsięwziętym w celu zastosowania jednego prawa nie będzie stosowanie pra-
wa polskiego. Wracając jednak do kwestii poszukiwania jednego, wspólnego prawa
dla przysposobienia, to uzasadniać je może przekonanie o stworzeniu „ogniska do-
mowego”, w którym współliscie będą wszyscy biorący w nim udział, choćby na-
wet posiadali obywatelstwa innych państw. Wydaje się, że w rzeczywistości osoby
związane węzłem małżeńskim, choć niekoniecznie mają takie samo obywatelstwo,
łączy z reguły również miejsce zamieszkania. Logiczne wydaje się również, że oso-
by takie, decydując się na przysposobienie wspólne, wspólnie chcą zapewnić przy-
sposobianemu warunki rodzinne, dom, a co za tym z reguły idzie – miejsce zamiesz-
kania w jednym państwie, a nie w kilku. Stąd wydaje się, że wykorzystanie łącznika
domicyli mogłoby uprościć postępowanie, sprowadzając je do konieczności zasto-
sowania jednego lub dwóch maksymalnie systemów prawnych. Z drugiej jednak
strony, jeśli po stronie przysposabiającego występują dwie osoby, to każda z nich
dokonuje przysposobienia osobno, a więc między przysposobionym a przysposabia-
jącymi powstają dwa stosunki prawne⁹². O ich odrębności świadczy chociażby moż-
liwość wystąpienia z wnioskiem o rozwiązanie przysposobienia tylko przez jednego
przysposabiającego, skutkiem czego stosunek adopcyjny między nim a przysposo-
bionym ustanie, jednak fakt ten nie będzie miał wpływu na istnienie relacji między
drugim przysposabiającym a przysposobionym. Ponadto możliwa jest sytuacja, kie-
dy najpierw zawiązany jest stosunek adopcyjny między stronami i po stronie przy-
sposabiającej występuje jedna osoba, następnie osoba już przysposobiona przez jed-
nego małżonka, jest przysposabiana przez drugiego z nich. Wówczas za odrębnością
stosunków adopcyjnych przemawia chociażby różny czas ich zawiązania⁹³.

92 Por. B. Walaszek, M. Sośniak, *op. cit.*, s. 249.

93 To w zasadniczy sposób odróżnia stosunek wynikający z zawarcia małżeństwa od konsekwencji dwóch przyspo-
sobień i mogłoby, jak się wydaje, uzasadniać odrębne stosowanie dwóch praw personalnych dla każdej z adop-
cji. W świetle art. 115 § 1 k.r.o. takie przysposobienie ma skutki przysposobienia wspólnego. Jeśli jednak pierw-
sza z adopcji wiązała się ze zmianą miejsca zamieszkania przez przysposobionego, drugie przysposobienie nie
będzie miało cech adopcji międzynarodowej. Ponadto postępowanie może być prowadzone przed sądem inne-
go państwa.

W trakcie stosowania obcych norm merytorycznych, tak jak w przypadku innych stosunków prawnych, regulowanych ustawą ppm, może nastąpić konieczność zastosowania klauzuli porządku publicznego. Wydaje się, że może mieć to miejsce, jeśli w obcym prawie znajdują się przepisy, których zastosowanie w rażący sposób będzie godziło w zasadę dobra dziecka – na etapie badania przesłanek przysposobienia, ale również w odniesieniu do jego skutków, także w związku z przepisami rażąco niekorzystnymi dla dziecka odnoszącymi się do rozwiązania stosunku adopcyjnego. Nawiązując do twierdzenia J. Jakubowskiego, realizacja celu przysposobienia, jakim miałyby być wyłącznie zaspokojenie ekonomicznych interesów przysposabiającego, prowadzić może do zastosowania klauzuli porządku publicznego, która zadziałałaby w kierunku zabraniającym⁹⁴, to samo można powiedzieć o naruszeniu kierującej przysposobieniem zasady dobra dziecka⁹⁵. Jako kolidujące z podstawowymi zasadami naszego porządku prawnego, ale w związku z kwestią uznania orzeczenia dotyczącego przysposobienia wydanego przez obcy sąd, uznane zostały przysposobienie między rodzeństwem⁹⁶, przysposobienie orzeczone bez zgody współmałżonka przysposabiającego, która została zastąpiona decyzją zagranicznego sądu opiekuńczego oraz po śmierci przysposobianego⁹⁷, natomiast nie zostało uznane za sprzeczne przysposobienie osoby dorosłej⁹⁸. Jeśli zatem niedopuszczalne jest uznanie takich orzeczeń z racji ich sprzeczności z podstawowymi zasadami polskiego porządku prawnego, założyć można, że w sytuacjach stosowania obcego prawa przewidującego te rozwiązania, również zastosowana byłaby klauzula porządku publicznego.

W toku postępowania o przysposobienie może pojawić się konieczność rozstrzygnięcia pewnych kwestii, które wiążą się z przesłankami przysposobienia, jednak nie mieszczą się w zakresie statutu adopcyjnego. Z reguły dotyczyć mogą osoby lub osób przysposabiających, a konieczność ich stwierdzenia wynika z właściwe-

94 J. Jakubowski, *Prawo międzynarodowe prywatne*. Zarys wykładu, Warszawa 1984, s. 149. Tezę o możliwości wyłączenia obcego prawa w takiej sytuacji potwierdza również orzecznictwo, Postanowienie SN z dnia 26 kwietnia 1972 r., III CRN 20/72, OSNCP 1972, nr 10, poz. 186.

95 B. Gnela, *Przysposobienie obywateli polskich przez cudzoziemców w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, „Palestra” 1988, nr 10, s. 17, również w związku z postanowieniem SN z dnia 9 lutego 1972 r., III CRN 115/71, OSNCP 1972, nr 7–8, poz. 147; A. Mączyński, *Głosa*, „Nowe Prawo” 1974, nr 3, s. 369–374; T. Ereciński, *Głosa*, „Państwo i Prawo” 1973, nr 5, s. 164–168.

96 Por. J. Gudowski, *op. cit.*, s. 392 w związku z postanowieniem SN z dnia 21 czerwca 1985 r., III CRN 58/85, Lex nr 8722; „Nowe Prawo” 1988, nr 10–12, s. 248 z głosą B. Gneli.

97 *Ibidem*, s. 394 w związku z postanowieniem SN z dnia 12 grudnia 1986 r., I CR 368/86, Lex nr 8800; „Palestra” 1989, nr 3, s. 126–133 z głosą B. Gneli.

98 Por. uwagi B. Gneli, *Przysposobienie obywateli polskich przez cudzoziemców w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, „Palestra” 1988, nr 10, s. 10–11 w związku z postanowieniami SN z dnia 2 czerwca 1980 r., I CR 124/80, OSNCP 1981, nr 1, poz. 13 z głosą K. Potrzebowski, OSPIKA 1981, z. 6, poz. 103 z głosą B. Gneli, OSPIKA 1982, z. 12, poz. 212 oraz z dnia 12 grudnia 1986 r., I CR 368/86, niepubl., Lex nr 8800. Również we Włoszech kilkakrotnie odmawiano uznania (zarejestrowania) obcych orzeczeń dotyczących adopcji z racji na ich niezgodność z porządkiem publicznym, na przykład – adopcji dokonanej w Szwajcarii w formie kontraktowej (Court of Appeal, Milan, 20.02.1950, FI, 1950, I, 463), adopcji dokonanej w Czechach, rozwiązywalnej zgodną wolą stron (Court of Appeal, Ancona, 6.07.1960, RDI 1960, 721). Por. F. Ziccardi, *Italy. Public Policy In Family Law*, w: M. Rubino-Sammartano, C.G.J. Morse, *Public Policy In Transnational Relationships*, Deventer–Boston 1991, s. 34–35.

go prawa materialnego, np. stwierdzenie dotyczące stopnia zdolności do czynności prawnych, ustalenie istnienia węzła małżeńskiego lub ustalenia dotyczące braku potomstwa. Mogą być to również ustalenia odnoszące się do osób związanych z przysposobianym stosunkiem rodzicielskim lub opieki, choćby dotyczące wymogu wyrażenia przez takie osoby zgody na przysposobienie. Zasadne wydaje się twierdzenie, że w przypadku konieczności orzeczenia w tych kwestiach należy kierować się innymi niż w przypadku przysposobienia normami kolizyjnymi, a więc na przykład określającymi statut zdolności, za pomocą przepisu z art. 9 § 1 ustawy ppm., statut małżeński regulowany art. 14–15 lub dalszymi ustawy ppm., statut pokrewieństwa regulowany art. 19 § 1 i 2, statut opieki regulowany art. 23 ustawy ppm.⁹⁹ Jednakże z równym powodzeniem można twierdzić, że do określenia prawa właściwego do oceny wspomnianych okoliczności dojść może za pomocą sposobów stosowanych do rozstrzygnięcia kwestii wstępnej. Wówczas stosowanie powyżej wskazanych norm kolizyjnych forum (przy założeniu, że sprawa jest rozstrzygana w Polsce) będzie tylko jedną z propozycji rozstrzygnięcia. Mechanizmem kwestii wstępnej należy również posłużyć się, gdy istnieje konieczność ustalenia istnienia przysposobienia oraz stwierdzenia, kto jest przysposabiającym (przysposobionym) w sytuacji, gdy kwestią główną jest dziedziczenie w związku z adopcją¹⁰⁰. Oznacza to, że kwestia wstępna wystąpić może w sprawach adopcyjnych oraz w sprawach spadkowych gdy ze wskazanego normą kolizyjną właściwą dla dziedziczenia prawa materialnego wyniknie konieczność stwierdzenia o istnieniu okoliczności, które będą miały wpływ na określenie kręgu spadkobierców¹⁰¹. Wydaje się, że oprócz zastosowania mechanizmu kwestii wstępnej, do stwierdzenia o istnieniu przysposobienia takie samo działanie należy podjąć w odniesieniu do stwierdzenia ważności dokonanej adopcji, a nawet o istnieniu więzów między przysposobionym a jego rodziną biologiczną. Problem zastosowania prawa właściwego dla kwestii wstępnej właściwie sprowadza się nie do wyboru jednej z dwóch metod rozstrzygnięcia sprawy¹⁰², tyl-

99 Por. M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 1996, s. 193 i B. Walaszek, M. Sośniak, *Zarys prawa międzynarodowego prywatnego*, Warszawa 1973, s. 254.

100 Por. M. Pazdan, *Zagadnienia kolizyjnoprawne powołania do dziedziczenia*, „*Studia Prawnicze*” 1976, z. 1–2, s. 41–42 i 53.

101 A.E. Gottlieb (*The Incidental Question Revisited – Theory and Practice In the Conflict of Laws*, ICLQ 1977, vol. 26, s. 761–763), podając przykłady spraw, w których sąd rozstrzygał kwestie wstępne, wskazał sprawy spadkowe, w trakcie których konieczne były ustalenia co do legitymacji adoptowanych osób – *Re Wilby* [1956] P. 174, *Re Willson* [1954] Ch. 733, *Re Valentine’s Settlement* [1965] Ch. 831, *Brow v. Findley*, 157 Ala. 424 (1908).

102 Uważany za pierwszego uczonego, który odniósł się do kwestii wstępnej G. Melchior był zwolennikiem stosowania metody *lex causae* (*Die Grundlagen des deutschen internationalen Privatrechts*, Berlin 1932, s. 245, ale: „*Demjenigen Recht, welches nach deutschem internationalen Privatrecht für die Entscheidung der Hauptfrage massgebend ist, steht grundsätzlich auch die Entscheidung über das auf praesjudizielle Rechtsverhältnisse (die Vorfragen) anzuwendende Recht zu*”) lub *lex causae* z dopuszczeniem wyjątków na rzecz stosowania metody *lex fori*, natomiast L. Raape – *lex fori*. Por. T. S. Schmidt, *The Incidental Question in private international law*, *Rec. des Cours* 1992 II, vol. 233, s. 342; T. S. Schmidt, *The Preliminary Question and the Question of Substitution in Conflict of Laws*, „*Scandinavian Studies in Law*” 1968, vol. 12, s. 100–106. Za stosowaniem prawa wskazanego przez normę kolizyjną *legis fori* opowiada się również M. Pazdan (*Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2005, s. 62), dopuszczając jednak wyjątkowo stosowanie metody drugiej (dla zagwarantowania zgodności rozstrzygnięć własnych sądów z rozstrzygnięciami sądów państwa, którego prawu podlega sprawa główna lub dla osiągnięcia innych usprawiedliwionych celów).

ko do tego, że wyniki zastosowania tych metod mogą być różne¹⁰³. Oznacza to, że w świetle prawa wskazanego jako właściwe przez normę kolizyjną *legis fori*, adopcja może zostać uznana za ważnie dokonaną, podczas gdy na gruncie prawa wskazanego normą kolizyjną *legis causae* – za nieważną lub w ogóle niedokonaną. R. de Nova, ilustrując kwestię wstępną, przedstawił hipotetyczną sytuację, w której dziecko o duńskim obywatelstwie i miejscu zamieszkania w Anglii zostało tam adoptowane przez innego obywatela duńskiego, również mającego miejsce zamieszkania w Anglii. Orzeczenie o adopcji zostało wydane przez właściwy sąd brytyjski, który zastosował prawo brytyjskie jako *lex domicilii et fori*. W świetle tego prawa spełnione zostały przesłanki adopcji. Jeśliby w tym przypadku zastosować duńskie prawo jako właściwe, adopcja nie mogłaby zostać orzeczona, ponieważ nie zostałyby spełnione niektóre przesłanki adopcji z niego wynikające. Jednakże w myśl duńskich przepisów brytyjski sąd miał jurysdykcję do rozstrzygnięcia sprawy (*ratione domicilii*), a brytyjskie prawo zostało prawidłowo zastosowane (również *ratione domicilii*), stąd adopcja taka zostałaby uznana w Danii. Po upływie pewnego czasu przysposobiony wystąpił do włoskiego sądu o rozstrzygnięcie sprawy dotyczącej dziedziczenia majątku pozostawionego we Włoszech przez zmarłego przysposabiającego. Włoski sąd do rozstrzygnięcia sprawy zastosował prawo duńskie jako właściwe (*lex patriae* zmarłego), by określić, czy przysposobiony może dziedziczyć i jaki jest jego udział w spadku. Jeśli w związku z tym konieczna byłaby ocena, czy adopcja została ważnie dokonana, to możliwa byłaby sytuacja, gdy w świetle prawa wskazanego włoską normą kolizyjną jako *lex patriae* przysposabiającego była ona nieważna, a w świetle prawa wskazanego jako właściwe duńską normą kolizyjną jako *lex domicilii* przysposabiającego była ona ważna¹⁰⁴. Stąd konstatacja, że lepszym rozwiązaniem byłoby uznanie brytyjskiego orzeczenia, jako wywołującego skutki prawne wszędzie – także w Danii i we Włoszech. Takie postępowanie zgodne jest z reprezentowanym w doktrynie poglądem, że kwestia wstępna może być rozstrzygnięta na dwa sposoby: 1) poprzez rozstrzygnięcie kwestii praw i obowiązków stron stosunku prawnego lub innych okoliczności, których istnienie należy ustalić, 2) poprzez uznanie lub wzięcie pod uwagę orzeczenia lub decyzji, które już zostały wydane w sprawie¹⁰⁵. Jeśli zatem przyjąć, że dla rozstrzygnięcia sprawy spadkowej (czyli kwestii głównej) okaże się konieczne stwierdzenie, czy dziecko przysposobione przez spadkobiercę jest uprawnione do dziedziczenia, to sąd będzie zobligowany do oceny wzajemnych relacji między przysposobionym i przysposabiającym (a więc również ważności adopcji oraz jej rodzaju) lub po prostu do uzna-

103 D.F. Cavers (Contemporary conflicts law in American perspective, Académie de Droit International, "Recueil des Cours" 1970 III, vol. 131, s. 140–141) widzi w odmienności między normami kolizyjnymi prawa wskazanego dla rozstrzyganej sprawy (kwestii) głównej a normami kolizyjnymi źródło problemu.

104 Por. R. de Nova, Historical and Comparative introduction to Conflict of Laws, Rec. des Cours 1966 II, vol. 118, s. 558–563.

105 Por. J. Roklik, Preliminary and incidental questions in Czechoslovak Private International Law, „Acta Universitatis Carolinae” 1969, s. 45.

nia orzeczenia przysposobienia bez potrzeby analizowania, czy zostało ono ważne dokonane i czy zostały spełnione jego przesłanki wynikające z jakiegoś (wskazanego normą kolizyjną forum lub prawa właściwego dla rozstrzygnięcia kwestii głównej) prawa materialnego¹⁰⁶. Wynika z tego, że stwarzającym najmniej problemów rozwiązaniem w przypadku konieczności ustalenia kwestii dotyczących adopcji w związku z toczącą się sprawą spadkową jest zaakceptowanie stanu prawnego wykreowanego przez orzeczenie zapadłe wcześniej w sprawie adopcyjnej. Jednak trudno nadać tej koncepcji wymiar uniwersalny – będzie ona niemożliwa do zastosowania, gdy w sprawie, której dotyczy kwestia wstępna, żadne orzeczenie wcześniej nie zapadło (na przykład, jeśli przyjąć, że kwestia wstępna wystąpi również w sprawach adopcyjnych – w odniesieniu do kwestii wyżej wspomnianych). Co więcej, według W. Wenglera¹⁰⁷, uzasadnione jest nieuwzględnienie wydanego orzeczenia i pozabawienie sprawy powagi rzeczy osądzonej – powtórne rozpatrzenie sprawy może mieć miejsce, jeśli rozwiązanie wynikające z orzeczenia wydanego pod rządami jednego z dwóch (wskazanego przez normy kolizyjne forum lub prawa wskazanego dla sprawy głównej) różni się od tego, które przewiduje drugie z tych praw. Wówczas rzeczywiście można się zgodzić z przeciwnikami koncepcji kwestii wstępnej, że jej rozstrzygnięcie stanowi wybór między dwoma złami: wewnętrzną niekonsekwencją (gdy adopcja jest jednocześnie i ważna i nieważna) oraz brakiem międzynarodowej harmonii (gdy do wskazania określonej właściwości prawa nie doszłoby, gdyby sprawę rozstrzygał sąd innego państwa)¹⁰⁸ i jako takie uznać za schizofreniczne¹⁰⁹. Stąd też prawdopodobieństwo, że w niehipotetycznej sytuacji postępowanie charakterystyczne dla kwestii wstępnej w ogóle nie będzie miało miejsca, a sprawa zostanie rozstrzygnięta w inny sposób¹¹⁰.

Oprócz rozważań dotyczących wyżej opisanych instytucji ogólnej części prawa międzynarodowego prywatnego, należy przez chwilę zatrzymać się przy kwalifikacji pojęć. Samo pojęcie przysposobienia nie budzi wątpliwości w sferze treści pod nie podkładanych. Wynika to z faktu, że termin i treść pojęcia mają charakter uni-

106 *Ibidem*, s. 43–44.

107 Na przykład w sytuacji, gdy w świetle obcego prawa rządzącego kwestią główną określony stosunek prawny istnieje, a orzeczenie wydane przez sąd forum odmówiło uznania jego istnienia. Por. W. Wengler, *The Law Applicable to Preliminary (Incidental) Questions*, w: K. Lipstein (chief ed.), *International Encyclopedia of Comparative Law*, vol. 3 *Private International Law*, Chapter 7, Tübingen–Dordrecht–Boston–Lancaster 1987, s. 25.

108 Por. F.K. Juenger, *Choice of Law and Multistate Justice*, Dordrecht–Boston–London 1993, s. 75, co stanowi odwrócenie tezy o osiągnięciu wewnętrznej (w obrębie własnego porządku prawnego) harmonii – gdy do oceny kwestii wstępnej zastosujemy prawo wskazane normą kolizyjną *legis fori* lub międzynarodowej jednolitości rozstrzygnięć w danej sprawie – gdy zastosujemy drugą metodę wskazania prawa właściwego dla oceny kwestii wstępnej. Por. M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2005, s. 61.

109 Za W. Goldschmidtem, por. R. de Nova, *Historical and Comparative introduction to Conflict of Laws*, *Rec. des Cours* 1966 II, vol. 118, s. 569.

110 Jak pisał o kwestii wstępnej P.E. Nygh (*Conflict of Laws in Australia*, Sydney 1984, s. 180): "a problem which has agitated law professors for years though judges have remained blissfully unaware of its existence" oraz F.K. Juenger: "a rare flower which blooms almost exclusively in academic greenhouses" (por. T.S. Schmidt, *The Incidental Question in private international law*, *Rec. des Cours* 1992 II, vol. 233, s. 315).

wersalny. Nie budzi również wątpliwości zakres sytuacji lub stanów faktycznych poddawanych subsumcji pod pojęcie przysposobienia. Zatem subsumcją objęte są takie stany faktyczne, które polegają na stworzeniu sztucznej więzi rodzinnej, dla której wzorcem są stosunki między rodzicami a dziećmi. Wątpliwości, które mogą się pojawić w toku stosowania prawa kolizyjnego, dotyczą rozszerzenia stosowania norm dotyczących przysposobienia na obce instytucje lub stany faktyczne, które nie są adopcją, jednak w jakiejś mierze są do niej zbliżone. Czynnikiem decydującym o objęciu ich statutem adopcyjnym jest przewaga elementów świadczących o tworzeniu między stronami takiego stosunku więzi o charakterze rodzinnym. Ze statutu przysposobienia są przeto wyjęte instytucje, których celem jest poprawa sytuacji materialnej lub stworzenie lepszych warunków wychowawczych osobom małoletnim. Stany faktyczne o takim charakterze powinny zatem być oceniane z punktu widzenia przepisów prawa opiekuńczego, a biorąc pod uwagę ustawę ppm, z punktu widzenia statutu opiekuńczego wskazanego w wyniku zastosowania przepisu art. 23. W literaturze tematu zaprezentowano szereg obcych instytucji prawnych, których treść jest lub była w jakiś sposób zbliżona do treści przysposobienia, pod kątem zastosowania do nich statutu adopcyjnego. Analizie poddane zostały: *affiliazione*, inaczej zwana *piccolo adozone*, czyli małą adopcją, z włoskiego kodeksu cywilnego¹¹¹, peruwiańska *adopcion menos plena* (również nazywana małą adopcją), radziecki patronat i przyjęcie na wychowanie w charakterze członka rodziny, znana Kodeksowi Napoleona adopcja uprawniająca (*légitimation adoptive*), występująca w amerykańskich prawach stanowym adopcje na próbę, w odniesieniu do których zostało wydane orzeczenie tymczasowe¹¹² oraz obecne w prawach niektórych państw islamskich *al-igrar bil-bununwah* (uznanie dziecka), *kafalah* oraz irackie *El Dham*¹¹³.

111 Instytucja ta była uregulowana art. 400–413 kodeksu z 16 marca 1942 r., Gazzetta Ufficiale, n. 79 del 4 aprile 1942. Art. 404–413 zostały uchylone, w ich miejsce stosowane są przepisy ustawy n. 184 z 4 maggio 1983, Disciplina dell' adozione e dell' affidamento dei minori, L. 184/83, zmienione ustawą n. 149 z 28 marca 2001 r., Modifiche alla legge 4 maggio 1983, n. 184, recante „Disciplina dell' adozione e dell' affidamento dei minori”, nonche' al. Titolo VIII del libro prima del codice civile, L. 149/01.

112 Por. rozważania B. Walaszka w M. Sośniak, B. Walaszek, E. Wierzbowski, *op. cit.*, s. 300 i n.

113 Na temat islamskiego uznania dziecka szerzej w: M. Sośniak, B. Walaszek, E. Wierzbowski, *op. cit.*, s. 300 i n. na podstawie art. 361–364 egipskiego kodeksu cywilnego z 1875 r. Pozostałe instytucje zostały przedstawione w: Report on intercountry adoption, drawn up by J.H.A. van Loon (Preliminary Document No 1 of April 1990), Actes et documents de la Dix-septième session 10 au 29 mai 1993. Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – cooperation, Hague Conference on private international law, edited by the Permanent Bureau of Conference, The Hague 1994, s. 27 i n.

2. Przysposobienie w umowach bilateralnych zawartych przez Polskę

Kolizyjnoprawne rozstrzygnięcia dotyczące przysposobienia znalazły się w siedemnastu dwustronnych umowach dotyczących stosunków prawnych i pomocy prawnej zawartych przez Polskę.

W świetle art. 30 umowy z Austrią¹¹⁴, prawem właściwym dla przysposobienia jest prawo ojczyście przysposabiającego, o ile jest on obywatelem jednej z umawiających się stron. Jeśli przysposabiane dziecko jest obywatelstwa drugiej strony, przysposobienie nie jest skuteczne, gdy nie została udzielona wymagana przez prawo tej strony zgoda dziecka, osoby trzeciej lub właściwego organu. W konwencji znalazły się ponadto dwa postanowienia dodatkowe względem przepisów ustawy ppm. Po pierwsze, jeśli przysposobienia dokonują małżonkowie, z których jeden jest obywatelem jednej, a drugi – obywatelem drugiej umawiającej się strony, właściwe jest prawo państwa–strony, na obszarze którego dokonuje się przysposobienia. Po drugie, powyższe postanowienia stosuje się odpowiednio do rozwiązania przysposobienia.

Nieco odmienna i dość obszerna jednolita regulacja znalazła się w porozumieniach: z Białorusią (art. 32)¹¹⁵, Estonią (art. 32)¹¹⁶, Łotwą (art. 33)¹¹⁷, Litwą (art. 31)¹¹⁸, Rumunią (art. 35)¹¹⁹, Rosją (art. 30)¹²⁰ i z Ukrainą (art. 30)¹²¹. Do przysposobienia właściwe jest prawo tego państwa–strony, którego obywatelem jest przysposabiający w czasie zgłoszenia wniosku. Jeśli jednak ma on obywatelstwo jednego państwa–strony, a miejsce zamieszkania na terytorium drugiego – stosuje się to ostatnie prawo (ust. 1). W świetle ust. 2, w takim samym zakresie, jak wynika to z art. 22 § 2 ustawy, do przysposobienia stosowane jest prawo ojczyście przysposobianego, o ile jest on obywatelem jednej ze stron umowy. Jeżeli dziecko przysposabiają małżonkowie, a każdy z nich jest obywatelem innego państwa–strony,

114 Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Austrii o wzajemnych stosunkach w sprawach z zakresu prawa cywilnego oraz o dokumentach, podpisana w Wiedniu dnia 11 grudnia 1963 r., Dz.U. z 1974 r., Nr 6, poz. 33 z późniejszymi zmianami.

115 Umowa między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych, pracowniczych i karnych, sporządzona w Mińsku dnia 26 października 1994 r., Dz.U. z 1995 r., Nr 128, poz. 619.

116 Umowa z Estonią o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, pracowniczych i karnych, zawarta w Tallinie 27 listopada 1998 r., Dz.U. z 2000 r. Nr 5, poz. 49.

117 Umowa z Łotwą o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych, pracowniczych i karnych, zawarta w Rydze 23 lutego 1994 r., Dz.U. z 1995 r. Nr 110, poz. 534.

118 Umowa z Litwą o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych, pracowniczych i karnych, zawarta w Warszawie 26 stycznia 1993 r., Dz.U. z 1994 r. Nr 35, poz. 130.

119 Umowa z Rumunią o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, zawarta w Bukareszcie 15 maja 1999 r., Dz.U. z 2002 r. Nr 83, poz. 752.

120 Umowa z Rosją o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych i karnych, zawarta w Warszawie 16 września 1996 r., Dz.U. z 2002 r. Nr 83, poz. 750.

121 Umowa z Ukrainą o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych i karnych, zawarta w Kijowie 24 maja 1993 r., Dz.U. z 1994 r. Nr 96, poz. 465, z późniejszymi zmianami.

muszą być spełnione wymagania przewidziane przez oba prawa ojczyście (ust. 3), przy czym umowy z Estonią, Łotwą, Litwą, Rosją i Ukrainą dopuszczają stosowanie, w przypadku różnych obywatelstw małżonków oraz wspólnego im miejsca zamieszkania, *lex domicilii*. Na mocy ust. 4, postanowienia powyższe stosowane są odpowiednio do zmiany i rozwiązania przysposobienia, a według umów z Rumunią, Rosją i Ukrainą, również do jego unieważnienia. Ponadto w ust. 5 przyjęte zostały uzgodnienia dotyczące właściwości organów. W umowach z Białorusią, Litwą, Rumunią, Rosją i Ukrainą użyto w nim określenia „organ”, natomiast w umowach z Estonią i Łotwą – „sąd”. Generalnie jednak, właściwym w sprawach o przysposobienie, jego zmianę i jego rozwiązanie (oraz unieważnienie, w przypadku umów z Rumunią, Rosją i z Ukrainą) jest organ tego państwa–strony, którego obywatelem jest przysposabiany w czasie zgłoszenia wniosku. Jeśli przysposabiany jest obywatelem jednego państwa–strony, a ma miejsce zamieszkania na terytorium drugiego państwa–strony, na terytorium którego ma także miejsce zamieszkania przysposabiającego, organ tego państwa jest również właściwy.

Również w umowach zawartych z Wietnamem¹²² (art. 30–32), Mongolią¹²³ (art. 31–33) i Koreą Północną¹²⁴ (art. 21) przysposobienie poddano prawu ojczystemu przysposabiającego, a w przypadku przysposobienia przez małżonków o odmiennych obywatelstwach – obu ich prawom ojczystem. Jeśli natomiast dziecko jest obywatelem jednego z państw–stron, a przysposabiający – drugiego, do przysposobienia potrzebna jest, o ile tego wymaga *lex patriae* dziecka, jego zgoda, zgoda przedstawiciela ustawowego lub zgoda właściwego organu państwowego. Właściwe w sprawach o przysposobienie są organy państwa–strony, którego obywatelem jest przysposabiany. Powyższe postanowienia stosuje się odpowiednio do rozwiązania przysposobienia. W świetle art. 29 umowy z Kubą¹²⁵, przysposobienie lub rozwiązanie przysposobienia podlega *lex patriae* przysposabiającego z chwili dokonywania przysposobienia (ust. 1). Umowa przewiduje również stosowanie *legis patriae* przysposabianego, oczywiście, jeśli jest ono inne od prawa ojczystego przysposabiającego, w kwestii zgody przysposabianego, zgody jego przedstawiciela ustawowego i zgody właściwych organów państwowych (ust. 2). Jeśli do przysposobienia lub do jego rozwiązania dochodzi przy udziale współmałżonków o odmiennych

122 Umowa z Wietnamem o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, zawarta w Warszawie 22 marca 1993 r., Dz.U. z 1995 r. Nr 55, poz. 289.

123 Umowa z Mongolią o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych, pracowniczych i karnych, zawarta w Warszawie 14 września 1971 r., Dz.U. z 1972 r. Nr 36, poz. 244 (w kolejnej umowie zawartej z Mongolią brak jest norm kolizyjnych, ponadto nie narusza ona zobowiązań wynikających z innych umów obowiązujących jedną lub obie umawiające się strony (art. 88 konwencji), stąd można przyjąć, że postanowienia pierwszej z umów w tym zakresie są ciągle w mocy. Por. umowa między Rzeczpospolitą Polską a Mongolią o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych, pracowniczych i karnych, z 19 października 1998 r., Dz.U. z 2003 r. Nr 43, poz. 370.

124 Umowa z KRL–D o pomocy prawnej w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, zawarta w Phenianie 28 września 1986 r., Dz.U. z 1987 r. Nr 24, poz. 135.

125 Umowa z Kubą o pomocy prawnej w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, zawarta w Hawanie 18 listopada 1982 r., Dz.U. z 1984 r. Nr 47, poz. 247.

obywatelstwach państw–stron konwencji, wówczas powinno być ono zgodne z prawem obu państw (ust. 3). Na mocy ust. 4, w sprawach o przysposobienie i o rozwiązanie przysposobienia właściwe są organy państwa–strony, którego obywatelem jest przysposabiający w chwili dokonywania przysposobienia. W przypadku przysposobienia przez małżonków, regulowanym ust. 3, właściwy jest organ państwa, na którego terytorium małżonkowie mają lub mieli ostatnie wspólne miejsce zamieszkania lub stałego pobytu.

Na mocy art. 28 umowy z Bułgarią¹²⁶, do przysposobienia stosuje się *lex patriae* przysposabiającego z chwili przysposobienia (ust. 1). Jeśli jednak prawo ojczyste przysposabianego wymaga jego zgody, zgody jego przedstawicieli ustawowych lub zezwolenia właściwego organu, konieczne jest spełnienie tych wymagań (ust. 2). W przypadku adopcji przez małżonków, z których każdy ma obywatelstwo innego państwa–strony, powinny być dopełnione warunki wynikające z obu praw ojczystych (ust. 3). W sprawach o przysposobienie właściwy jest organ państwa, którego obywatelem jest przysposabiający w chwili przysposobienia. W przypadku przewidzianym ustępem 3, właściwy jest organ państwa–strony, na którego obszarze małżonkowie mają lub mieli wspólne miejsce zamieszkania (ust. 4). Na mocy ust. 5 powyższe postanowienia stosuje się odpowiednio do rozwiązania przysposobienia.

Na mocy umowy z Czechosłowacją¹²⁷, do przysposobienia właściwe jest *lex patriae* przysposabiającego z czasu zgłoszenia wniosku (art. 31 ust. 1), jednak jeśli *lex patriae* przysposabianego wymaga tego, do przysposobienia potrzebna jest zgoda przysposabianego, jego przedstawiciela ustawowego i organu państwowego państwa–strony (ust. 2). Jeśli dziecko jest przysposabiane przez małżonków, a mają oni różne obywatelstwa państw–stron konwencji, muszą być spełnione wymagania przewidziane przez oba prawa ojczyste (ust. 3). Postanowienia te stosuje się odpowiednio do zmiany i rozwiązania przysposobienia (ust. 4). Właściwy w sprawach o przysposobienie, jego zmianę i rozwiązanie, jest sąd tego państwa–strony, którego obywatelem jest przysposabiający w czasie zgłoszenia wniosku. W wypadku przewidzianym w ust. 3, właściwy jest sąd tego państwa–strony, na terytorium którego małżonkowie mają lub mieli ostatnie wspólne miejsce zamieszkania (ust. 5). Analogiczne postanowienia znalazły się również w art. 36 umowy z Węgrami¹²⁸, z drobnymi różnicami w postaci inaczej sformułowanego subokreślnika tempo-

126 Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Ludową Republiką Bułgarii o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, podpisana w Warszawie dnia 4 grudnia 1961r, Dz.U. z 1963 r., Nr 17, poz. 88 z późniejszymi zmianami.

127 Umowa z Czechosłowacją o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych, pracowniczych i karnych, zawarta w Warszawie 21 grudnia 1987 r. (Dz.U. z 1989 r. Nr 39, poz. 210) zmieniona i uzupełniona przez Umowę między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czeską o zmianie i uzupełnieniu umowy o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych, pracowniczych i karnych podpisanej w Warszawie dnia 21 grudnia 1987 r., zawartą 14 maja 2004 r., Dz.U. Nr 158, poz. 1644.

128 Umowa z Węgrami o obrocie prawnym w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, zawarta w Budapeszcie 6 marca 1959 r., Dz.U. z 1960 r. Nr 8, poz. 54, z późniejszymi zmianami.

ralnego (w ust. 1 zamiast *legis patriae* przysposabiającego z czasu złożenia wniosku – w chwili przysposobienia) oraz odmiennego określenia organów właściwych do wyrażenia zgody na adopcję (w ust. 2 umowy z Węgry jest to właściwy organ opiekuńczy) oraz do prowadzenia postępowania. W świetle ust. 4, w przypadku, gdy małżonkowie przysposabiający mają odmienne obywatelstwa państw–stron konwencji, dla postępowania o przysposobienie właściwy jest organ, w którego okręgu małżonkowie mają wspólne miejsce zamieszkania lub mieli ostatnie wspólne miejsce zamieszkania. Ponadto w świetle ust. 5, postanowienia poprzednich ustępów stosuje się odpowiednio przy rozwiązaniu przysposobienia.

Natomiast w świetle art. 30 umowy z Jugosławią¹²⁹, jeżeli przysposabiający jest obywatelem jednego państwa–strony, a przysposabiany – drugiego, dla przysposobienia i jego rozwiązania konieczne jest zachowanie materialnych warunków przewidzianych przez prawo obu państw (ust. 1). Do orzekania o przysposobieniu i jego rozwiązaniu właściwy jest organ państwa–strony, którego obywatelem jest przysposabiany. Jeśli przysposabiany i przysposabiający zamieszkują w jednym państwie, którego obywatelem jest przysposabiający, właściwy jest również organ tego państwa (ust. 2).

W polsko–francuskiej umowie¹³⁰ przysposobieniu poświęcony został rozdział IV, na który składają się art. 12–14. Odmienne niż w poprzednich konwencjach, przyjęto tu priorytet łącznika domicylu. Natomiast miejsce zamieszkania osoby na terytorium jednego z państw–stron zostało zdefiniowane w art. 1 konwencji jako miejsce stałego pobytu na terytorium tej strony¹³¹. Warunki i skutki przysposobienia poddano prawu obowiązującemu w miejscu zamieszkania przysposabianego i przysposabiającego lub małżonków wspólnie przysposabiających. Jeśli jednak przysposabiający lub małżonkowie wspólnie przysposabiający i przysposabiany mają odmienne miejsca zamieszkania, tzn. na terytoriach innych państw–stron konwencji, wówczas warunki i skutki przysposobienia podlegają *lex patriae* przysposabianego. O formach przysposobienia decyduje natomiast prawo państwa, na terytorium którego następuje przysposobienie (art. 12). Na mocy art. 13, sprawy dotyczące przysposobienia należą do jurysdykcji organów tego państwa–strony, w którym zamieszkuje przysposabiany, natomiast w świetle art. 14 powyższe postanowienia stosowane są również do rozwiązania przysposobienia.

129 Umowa z Jugosławią o obrocie prawnym w sprawach cywilnych i karnych, zawarta w Warszawie 6 lutego 1960 r., Dz.U. z 1963 r. Nr 27, poz. 162 z późniejszymi zmianami.

130 Umowa z Francją o prawie właściwym, jurysdykcji i wykonywaniu orzeczeń w zakresie prawa osobowego i rodzinnego, zawarta w Warszawie 5 kwietnia 1967 r., Dz.U. z 1969 r., zm.: Dz.U. z 2000 r. Nr 10, poz. 132.

131 W świetle wyroku wydanego w związku ze stosowaniem konwencji: "O stałości pobytu osoby fizycznej na danym terytorium decyduje przede wszystkim takie przebywanie tej osoby, które ma cechy założenia tam ośrodka swoich osobistych i majątkowych interesów.", Orzeczenie SN z 25 listopada 1975 r., OSNC III CRN 53/75 z uzasadnieniem.

Z analizy rozwiązań przyjętych w umowach bilateralnych wyłania się szereg wniosków, dotyczących tak konstrukcji postanowień, jak i trafności rozstrzygnięć. Ich stosowanie sprowadza się do sytuacji, gdy w stosunku o charakterze eksterytorialnym występują osoby pochodzące z dwóch państw–stron konwencji. W przypadku adopcji międzynarodowej osobami pochodzącymi z różnych obszarów prawnych będą przysposabiający i przysposabiani. Po stronie przysposabiającego może wystąpić jedna osoba, jak i dwie, jednak pod warunkiem, że są małżeństwem. Umowy są stosowane w przypadkach, gdy: 1) przysposabiający pochodzi z jednego obszaru prawnego (państwa–strony konwencji), a przysposabiani z drugiego, 2) po stronie przysposabiającego występuje małżeństwo, przy czym oboje pochodzą z jednego obszaru prawnego (państwa–strony konwencji), a przysposabiani z drugiego, 3) po stronie przysposabiającego występuje małżeństwo, przy czym każdy z małżonków pochodzi z innego obszaru prawnego, ale obszaru państwa–strony danej konwencji, przysposabiani pochodzi z jednego z dwóch państw konwencyjnych. W związku z trzecią ewentualnością powstaje pytanie, jak będzie wyglądało zastosowanie konwencji, jeśli tylko jeden z małżonków będzie pochodził z obszaru prawnego państwa–strony danej konwencji, natomiast drugi z: 1) innego państwa, z którym Polska zawarła analogiczną umowę lub 2) innego państwa, z którym Polska nie zawarła umowy bilateralnej? Podstawowe znaczenie dla rozstrzygnięcia tych wątpliwości będzie miała odpowiedź na pytanie czy w przedstawionych powyżej sytuacjach umowa bilateralna w ogóle będzie miała zastosowanie. Wydaje się, że należy na pytanie to odpowiedzieć twierdząco, przyjmując jednak, że do rozstrzygnięcia sprawy potrzebne będzie dodatkowe posłużenie się innymi aktami normatywnymi. W pierwszym przypadku będzie to kolejna umowa dwustronna, w drugim – ustawa ppm. A zatem, jeśli wystąpią przesłanki zastosowania tylko jednej umowy bilateralnej, bez względu na okoliczność występowania w przysposobieniu dwóch lub trzech osób, właściwe do rozstrzygnięcia będą maksymalnie dwa prawa. Ponadto często stosowanie jednego z nich ograniczone będzie do oceny warunków przysposobienia. Co więcej, jedno z tych praw będzie równocześnie *lege fori*. Natomiast konsekwencją zastosowania norm kolizyjnych zawartych w dodatkowych aktach normatywnych może być konieczność posłużenia się do oceny przysposobienia kolejnym prawem materialnym, stosowanym łącznie z prawem wskazanym za pośrednictwem pierwszej z umów lub na przykład rozciągnięciem stosowania prawa ojczystego przysposabianego na całość przysposobienia.

Przynależność do obszaru prawnego wyrażona jest w konwencjach za pomocą łączników personalnych. W szesnastu, spośród siedemnastu, umów posłużono się łącznikiem obywatelstwa. Jedynie umowa z Francją przewiduje poddanie przysposobienia *lex domicilii* (domicyl przysposabianego i przysposabiającego lub małżonków wspólnie przysposabiających), jednakże gdy strony przysposobienia mają miejsca zamieszkania w różnych państwach, posiłkowo posłużono się powiązaniem

w postaci obywatelstwa przysposobianego. W pozostałych umowach przysposobienie poddane zostało *lex patriae* przysposabiającego, z uwzględnieniem w pewnym, określonym umowami, zakresie, prawa ojczystego przysposobianego. Zakres zastosowania tego prawa w większości umów pokrywa się z zakresem wskazanym art. 22 § 2 ustawy ppm. Jednak w kilku umowach posłużono się nieco węższym, czy też raczej ogólniejszym, określeniem – zgody dziecka, osoby trzeciej lub właściwego organu. Natomiast w umowie z Jugosławią przyjęto konieczność zachowania materialnych warunków przewidzianych przez prawo obu państw i to zarówno do adopcji, jak i do jej rozwiązania.

Uwzględnienie adopcji wspólnej przez małżonków i poddanie jej ich prawom ojczystym powoduje w większości przypadków obowiązek kumulatywnego zastosowania przepisów dwóch systemów prawnych. Jedynie ze sformułowań zawartych w kilku umowach można wnioskować, że kumulatywne stosowanie dwóch systemów odnosi się do przesłanek przysposobienia¹³². Brak jest w nich jednak wskazówek, jakie prawo, jeśli nie dwa łącznie, ma być właściwe do oceny stosunku przysposobienia. W kilku z umów dopuszczono posiłkowe stosowanie łącznika domicylu, jeśli małżonkowie mają odmienne obywatelstwa, a miejsce zamieszkania w jednym państwie. Natomiast w umowie z Austrią wprowadzono ciekawe rozwiązanie, dopuszczające stosowanie prawa państwa, na obszarze którego dokonuje się przysposobienia, jeśli adopcji dokonują małżonkowie o różnych obywatelstwach.

Nic nie wskazuje na to, aby zakres statutów adopcyjnych określanych za pomocą postanowień konwencyjnych odbiegał od zakresu tego statutu, określonego za pomocą art. 22 ustawy ppm. Jednakże w kilku umowach wymienione zostały jego elementy, jako mu podlegające (warunki i skutki w umowie z Francją, rozwiązanie w umowie z Kubą). Ponadto w szeregu umów przyjęto odpowiednie stosowanie postanowień dotyczących przysposobienia do jego rozwiązania, zmiany lub unieważnienia, które wydają się być ewidentnie elementami statutu adopcyjnego.

W większości umów znajdują się postanowienia dotyczące właściwości organów (zwanych organami lub sądami). Przyjęto w nich różnorodne rozwiązania. Najczęściej jednak właściwe są organy państwa obywatelstwa przysposobianego lub przysposabiającego (w umowie z Francją są to organy państwa domicylu przysposobianego). Dopuszczono również właściwość organów państwa domicylu obu stron przysposobienia, a w niektórych umowach do wskazania właściwości organów przy adopcji wspólnej posłużono się kilkoma łącznikami, np. w umowie z Kubą o właściwości organów przy adopcji decyduje obywatelstwo przysposabiającego, a przy

132 Por. umowy z Węgrami i Czechosłowacją, w których są wyraźne odniesienia do dopuszczalności przysposobienia lub wymagań go dotyczących, co słusznie zauważa M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 1996, s. 188–189.

adopcji wspólnej – miejsce zamieszkania, ostatnie wspólne miejsce zamieszkania lub stały pobyt.

Według B. Gneli, na szczególną aprobatę zasługują w umowach dwustronnych następujące sposoby wskazywania prawa właściwego dla przysposobienia: 1) wyznaczenie właściwości prawa za pomocą łącznika miejsca zamieszkania (obojga małżonków – w przypadku przysposobienia wspólnego przez małżonków o różnych obywatelstwach), 2) uwzględnienie prawa ojczystego przysposobianego dla oceny zgody (jego oraz innych osób) na przysposobienie oraz zezwolenia właściwego organu, 3) poszukiwanie jednego prawa właściwego dla poszczególnych kwestii z zakresu przysposobienia, które jest ściśle związane z przysposobieniem¹³³.

W postanowieniach niektórych umów znalazły się określenia wskazujące na chęć usztywnienia statutu adopcyjnego i przyjęcia jego niezmienności. Chodzi tutaj o postanowienia, w których przysposobienie poddano określonemu prawu „z czasu zgłoszenia wniosku” lub „z chwili przysposobienia”. Nie wydaje się, aby określenia te znalazły zastosowanie tylko w odniesieniu do oceny przesłanek przysposobienia. Ciekawostką stanowi natomiast rozwiązanie zawarte w umowie z Kubą, w którym o właściwości organów w sprawach o adopcję i jej rozwiązanie decyduje obywatelstwo przysposabiającego w chwili dokonywania przysposobienia.

Postanowienia umowy polsko–francuskiej najbardziej w treści swej odbiegają od rozwiązań przyjętych w pozostałych umowach. Jedynie w niej uwzględniono postanowienie dotyczące form przysposobienia, poddając je prawu państwa, na terytorium którego ono następuje¹³⁴.

3. W drodze do przyjęcia uniwersalnych rozwiązań. Przysposobienie w multilateralnych umowach międzynarodowych

Projekty międzynarodowego uregulowania problematyki przysposobienia pojawiły się już w latach 60-tych XX w.¹³⁵, o czym świadczą konwencje przyjęte w ra-

133 W tym ostatnim przypadku autorka powołuje przykład norm kolizyjnych zawartych w umowie zawartej z Francją. Por. B. Gnela, *Kolizyjna problematyka przysposobienia w konwencjach międzynarodowych*, w: L. Ogiegło, W. Popiołek, M. Szpunar (red.), *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, Kraków 2005, s. 87–88.

134 Choć wydaje się, że w zamierzeniu miało być to postanowienie dotyczące formy przysposobienia, to na podstawie jego polskiego tekstu można powziąć wątpliwość, czy chodzi w nim o rodzaje przysposobienia, czy o formę w sensie zdarzenia, które powoduje powstanie stosunku (umowa, orzeczenie sądu).

135 Wspomnieć również należy o 12 zasadach dotyczących przysposobienia międzynarodowego sformułowanych na konferencji w Leysin w 1960 r. i o nieco późniejszej rezolucji nr 3028 (XXVII) gromadzenia Ogólnego ONZ z 18 grudnia 1972 r., w konsekwencji której Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło 3 grudnia 1986 r. Deklarację

mach Haskiej Konferencji Prawa Międzynarodowego Prywatnego – Konwencja haska o jurysdykcji, prawie właściwym i uznawaniu zagranicznych orzeczeń w przedmiocie przysposobienia (*Convention on Jurisdiction, Applicable Law and Recognition of Decrees Relating to Adoptions*) z 15 listopada 1965 r.¹³⁶ i Rady Europy – Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci z 24 kwietnia 1967 r. Znaczenie pierwszej z nich jest marginalne, a znikomość zainteresowania nią ze strony państw była najprawdopodobniej podyktowana zbyt sztywnymi rozwiązaniami w niej przyjętymi i uprzywilejowaniem prawa i organów państwa osoby, która przysposabia¹³⁷. Weszła w życie 23 października 1978 r. po ratyfikacji przez trzy państwa (Austria, Szwajcaria i Wielka Brytania) i pozostaje w mocy do 23 października 2008 r., lecz jedynie w stosunku do Austrii, która wypowiedziała konwencję z tą datą. Zatem w chwili obecnej jej stroną jest tylko jedno państwo, ponieważ Szwajcaria i Wielka Brytania wypowiedziały konwencję z wcześniejszą datą (23 października 2003 r.)¹³⁸.

Na uwagę zasługuje fakt, że mimo prac nad międzynarodową kodyfikacją przysposobienia, pierwszy znaczący z punktu widzenia praktyki dokument miał charakter regionalny, a nie uniwersalny¹³⁹. Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci z 24 kwietnia 1967 r.¹⁴⁰ została przygotowana przez podkomitet ekspertów do spraw socjalnych i prawnych oraz Komitet Socjalny i Europejski Komitet do spraw Współpracy Prawnej (*European Committee on Legal Co-operation – CCJ*) Rady Europy. W trakcie prac nad konwencją największą troską ekspertów było uregulowanie przysposobienia międzynarodowego, rozumianego jako adopcja przez osoby, które mają inne obywatelstwo lub miejsce zamieszkania niż dziecko, którego dotyczy postępowanie adopcyjne. To zainteresowanie wynikało przede wszystkim z Rekomendacji nr 292 z 1961 r. Zgromadzenia Parlamentarnego (wówczas Zgromadzenia Konsultacyjnego)¹⁴¹ Rady Europy oraz z wyrażonej przez Haską Konferencję Prawa Międzynarodowego Prywatnego intencji uregulowania właśnie tego rodzaju przysposobienia. Finalne uregulowanie całości problematyki adopcyjnej było skutkiem przeświadczenia ekspertów, że przysposobienie międzynarodowe jest tylko częścią adopcji, co więcej – stosowane jest stosunkowo rzadziej niż adopcje między osobami pochodzącymi z jednego obszaru prawnego i z faktu, że wów-

o społecznych i prawnych zasadach ochrony i dobra dziecka ze szczególnym uwzględnieniem praktyki w zakresie krajowego i międzynarodowego przysposobienia oraz umieszczenia w rodzinie zastępczej. Por. A. Zieliński, Nowa konwencja haska w sprawie przysposobienia międzynarodowego, „Państwo i Prawo” 1993, z. 9, s. 3–4.

136 Tekst konwencji w: <http://www.hcch.net/e/conventions/text13e.html> (9.07.07).

137 Za: A. Zieliński, Nowa konwencja haska w sprawie przysposobienia międzynarodowego, „Państwo i Prawo” 1993, z. 9, s. 4; A. Zieliński, Przysposobienie międzynarodowe, „Studia Iuridica” 1994, t. XXI, s. 221.

138 Informacje dotyczące statusu konwencji z dnia 1 czerwca 2004 r. pochodzą z oficjalnej strony Haskiej Konferencji Prawa Międzynarodowego Prywatnego, <http://www.hcch.net/e/status/stat13e.html>.

139 Por. T. Smyczyński, Stosunki między rodzicami a dzieckiem w ustawodawstwie Rady Europy, „Państwo i Prawo” 1995, z. 1, s. 22.

140 Dz.U. z 1999 r., Nr 99, poz. 1157.

141 Z.M. Klepacki, Rada Europy 1949–1991, Białystok 1991, s. 22.

czas adopcje międzynarodowe między obywatelami państw członkowskich Rady Europy stanowiły mniejszość w stosunku do ogólnej liczby adopcji międzynarodowych¹⁴². Na etapie prac przygotowawczych zmagali się oni z dylematem, czy konwencja powinna ustanowić swoisty standard międzynarodowy, czy też minimum rozwiązań. W rezultacie instrukcji Komitetu Ministrów zadaniem podkomitetu i komitetów było przygotowanie konwencji, która miałaby zawierać: minimum podstawowych zasad postępowania adopcyjnego, które powinny być obligatoryjnie stosowane przez późniejsze państwa–strony konwencji oraz dodatkowy zestaw zasad stosowanych fakultatywnie¹⁴³. Stąd też w konstrukcji konwencji znalazły się części: „Postanowienia zasadnicze” (art. 4–16) i „Postanowienia dodatkowe” (art. 17–20).

Dwa pierwsze artykuły konwencji zostały poświęcone zobowiązaniom państw–stron. Mają one dwojaki charakter: na mocy art. 1 państwa zobowiązały się zapewnić zgodność przepisów prawa wewnętrznego, a jak wydaje się, również stałej, utrwalonej praktyki¹⁴⁴ z postanowieniami zasadniczymi konwencji i poinformować Sekretarza Generalnego Rady Europy o podjętych w tym celu środkach. Z kolei na podstawie art. 2 zobowiązały się rozważyć postanowienia dodatkowe, a w przypadku wprowadzenia ich w życie lub zawieszenia po wprowadzeniu w życie, również poinformować o tym Sekretarza Generalnego Rady Europy. Oznacza to, że w pierwszym przypadku państwa zobowiązane są do stosowania postanowień zasadniczych konwencji, natomiast w drugim brak jest formalnego zobowiązania się państw do wprowadzenia do swoich porządków prawnych postanowień dodatkowych¹⁴⁵, a co za tym idzie, również zapewnienia zgodności praw krajowych z tymi postanowieniami. Art. 3 wyznacza zakres przedmiotowy, a po części również podmiotowy stosowania konwencji. Jej postanowienia mają zastosowanie tylko w przypadkach prawnego przysposobienia dziecka, które, w czasie gdy przysposabiający ubiega się o jego przysposobienie nie osiągnęło 18 lat, nie zawarło małżeństwa i nie jest uważane według prawa za dorosłe. Oznacza to, że nie stosuje się ich do adopcji *de facto* ani do innych przypadków przeniesienia praw rodzicielskich¹⁴⁶. Ponadto możliwe jest stosowanie konwencji do adopcji osób starszych niż osiemnastoletnie (dorosłych), o ile postępowanie rozpoczęło się, gdy osoba taka nie ukończyła jeszcze wskazanego wieku.

142 Por. Komentarz do Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci, w: M. Safjan (red.), Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne, Warszawa 1994, s. 27.

143 Na podstawie Explanatory Report on the European Convention on the Adoption of Children, (ETS No. 058), Council of Europe, opublikowanego na oficjalnej stronie Rady Europy, poświęconej poszczególnym traktatom przyjętym w ramach tej organizacji. Por.: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/HTML/058.htm> (1.06.04).

144 Por. Komentarz do Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci, *op. cit.*, s. 28.

145 *Ibidem*, s. 29.

146 Article 3 – Commentary on the Articles of the Convention, Explanatory Report, 14. As the Convention only concerns legal adoption, this Article therefore confines the application of the Convention exclusively to *de jure* adoption as opposed to *de facto*. Indeed, in many countries the law provides for cases of transfer of parental responsibility which do not constitute actual adoptions and these are not covered by the Convention. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/HTML/058.htm> (1.06.04).

Pierwsze z postanowień o zasadniczym znaczeniu dla państw–stron dotyczy dopuszczalności przysposobień dokonywanych w trybie sądowym lub administracyjnym, a zatem przyjęcie, że decydują o nich organy sądowe lub administracyjne. W związku z tym niedopuszczalne jest zawarcie umowy adopcyjnej bez udziału czy też kontroli organu państwa¹⁴⁷. Przysposobienie nie może nastąpić bez uzyskania zgody matki dziecka i ojca¹⁴⁸, jeśli dziecko pochodzi z małżeństwa albo osoby lub organizacji, która sprawuje za nich prawa rodzicielskie, jeśli nie mogą oni wyrazić zgody oraz zgody małżonka przysposabiającego. Organ orzekający o przysposobieniu nie może pominąć zgody którejkolwiek z wymienionych osób lub organizacji albo odrzucić odmowy zgody wyrażonych przez którąkolwiek z nich, oprócz wyjątkowych przypadków, regulowanych ustawą. Ustawa może stanowić, że w przypadku pozbawienia ojca lub matki praw rodzicielskich lub przynajmniej prawa udzielenia zgody na przysposobienie, uzyskanie takiej zgody nie jest konieczne. Zgoda matki na przysposobienie dziecka zostanie przyjęta nie szybciej niż po sześciu tygodniach po urodzeniu się dziecka. Termin taki może być określony ustawą; w razie braku takiej regulacji, zgoda zostanie przyjęta po upływie czasu, w którym matka, według oceny organu orzekającego, była w stanie wystarczająco przewyciężyć skutki porodu. Postanowienie wprowadzono w celu zapobieżenia przedwczesnym, czy nieprzemysłanym adopcjom, na które zgodę wyraża matka w wyniku wywieranej na niej presji przed i zaraz po porodzie¹⁴⁹. Przysposabiać mogą, na mocy art. 6, tylko dwie osoby pozostające w związku małżeńskim, jednocześnie lub kolejno albo jedna osoba – w czym widoczna jest wyraźna preferencja adopcji przez małżeństwa¹⁵⁰ oraz brak intencji dopuszczenia możliwości adopcji przez pary pozostające w związkach niebędących małżeństwami. Nie jest dopuszczalne ponowne przysposobienie dziecka, z wyjątkiem przypadków, gdy dziecko jest przysposabiane przez małżonka osoby, która je przysposobiła, przysposabiający zmarł lub gdy wcześniejsze przysposobienie zostało rozwiązane lub zakończyło się – aby dziecko nie należało do więcej niż jednej rodziny¹⁵¹. Kolejne zasadnicze postanowienia konwencji dotyczą przesłanek wieku przysposabiającego (tak minimalnego, jak maksymalnego), dobra dziecka oraz powiązanej z nim przesłanki normalnej różnicy wieku między stronami przysposobienia. Wiek przysposabiającego, na mocy art. 7, nie powinien być niższy niż 21 i wyższy niż 35 lat. W opinii T. Smoczyńskiego, taka regulacja granic wieku uniemożliwia adopcję przez osoby o pełnej aktywności życiowej. Przyjęciu sztywnej granicy wieku przeciwstawić można przyjęcie reguły sto-

147 Aby przeciwdziałać zawieraniu takich cywilnoprawnych umów bez ingerencji organu państwowego. Por. Komentarz do Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci, *op. cit.*, s. 29.

148 W świetle art. 5 konwencji, ojciec i matka są to osoby, które zgodnie z prawem są rodzicami dziecka.

149 Por. Komentarz do Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci, *op. cit.*, s. 30.

150 Por. E. Holewińska–Łapińska, Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci a stan prawny obowiązujący w Polsce, w: M. Safjan (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne* Warszawa 1994, s. 44.

151 Por. Komentarz do Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci, *op. cit.*, s. 31.

sowania „odpowiedniej różnicy wieku” wraz z wyposażeniem organu orzekającego w kompetencje oceny i decydowania w konkretnych sprawach¹⁵². Możliwe jest odstąpienie od tego warunku, w drodze ustawy – w sytuacji, gdy przysposabiający jest ojcem lub matką dziecka lub z powodu wyjątkowych okoliczności (w komentarzu jako przykład takich okoliczności podano przypadek adopcji wspólnej, gdy żona nie ukończyła 21 lat, a zostało ustalone, że nie może zająć w ciążę¹⁵³). Organ orzekający powinien odmówić przysposobienia, jeśli nie będzie przekonany, że jest ono w interesie dziecka¹⁵⁴. Jego szczególna uwaga będzie skierowana na znaczenie przysposobienia dla zapewnienia dziecku trwałego i zgodnego domu rodzinnego. Co więcej, organ orzekający nie zostanie przekonany, że przysposobienie leży w interesie dziecka, jeśli różnica wieku między przysposabiającym a dzieckiem jest mniejsza niż normalna różnica wieku między rodzicami a dziećmi (art. 8). Decyzja lub orzeczenie o przysposobieniu nie może zapaść, jeśli nie zostanie przeprowadzony odpowiedni wywiad dotyczący tak przysposabiającego, jak dziecka i jego rodziny. Przeprowadzenie go powinno zostać powierzone upoważnionej ustawowo lub przez organ orzekający osobie lub organizacji, a przeprowadzony powinien być, o ile na to pozwolą warunki, przez wykwalifikowanych pracowników służb społecznych. Wywiad ma, między innymi, dotyczyć: osobowości, zdrowia i środków utrzymania przysposabiającego, jego sytuacji rodzinnej i mieszkaniowej oraz jego zdolności wychowywania dziecka, wskazania dlaczego przysposabiający chce adoptować dziecko, wskazania dlaczego drugi małżonek nie przyłączył się do wniosku, w sytuacji gdy tylko jedno z małżonków występuje o przysposobienie dziecka, wskazania, czy dziecko i przysposabiający odpowiadają sobie nawzajem, długości czasu, w jakim dziecko pozostawało pod opieką przysposabiającego, osobowości i zdrowia dziecka oraz, z zastrzeżeniem ustawowych ograniczeń, jego przodków, opinii dziecka co do proponowanego przysposobienia, przekonań religijnych, jeśli takie istnieją, przysposabiającego i dziecka. Katalog określony w art. 9 nie jest zamknięty, wywiad powinien dotyczyć wszystkich okoliczności czy też ustaleń, które organ orzekający w sprawie adopcji powinien wziąć pod uwagę rozważając, czy adopcja jest zgodna z dobrem dziecka¹⁵⁵. Co więcej, postanowienia konwencyjne nie mają wpływu na możliwość lub obowiązki organu orzekającego w sferze uzyskania informacji lub dowodów objętych lub nieobjętych wywiadem, a które uzna za pomocne. Gdy wywiad przeprowadzony zgodnie z art. 8 i 9 dotyczy osoby, która mieszka lub mieszkała na terytorium innego państwa–strony, państwo to, w wypadku otrzymania odpowiedniej prośby, postarać się powinno o niezwłoczne dostarczenie informacji – również w drodze bezpośredniego kontaktu odpowiednich organów (art. 14).

152 Por. uwagi T. Smyczyńskiego, Stosunki między rodzicami a dzieckiem w ustawodawstwie Rady Europy, „Państwo i Prawo” 1995, z. 1, s. 23.

153 Por. Komentarz do Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci, *op. cit.*, s. 31.

154 Terminy interes i dobro należy traktować jako synonimy. *Ibidem*, s. 31–32.

155 *Ibidem*, s. 32.

Skutki przysposobienia uregulowane w art. 10 konwencji są charakterystyczne dla adopcji niepełnej¹⁵⁶. Przysposobienie nakłada na przysposabiającego każde takie prawa i obowiązki w stosunku do przysposobionego, jakie ma ojciec lub matka wobec dziecka urodzonego w legalnym związku małżeńskim. Ta sama reguła znajduje zastosowanie do praw i obowiązków przysposobionego. W momencie ich ustanowienia, ustają prawa i obowiązki tego samego rodzaju istniejące między przysposobionym a jego ojcem lub matką albo jakąkolwiek osobą lub organizacją. Ustawa może jednak przewidywać, że małżonek przysposabiającego zachowuje swoje prawa i obowiązki względem przysposobionego, jeśli przysposobiony jest dzieckiem pochodzącym z jego małżeństwa, jego dzieckiem nie pochodzącym z małżeństwa lub dzieckiem przysposobionym. Jest również dopuszczalne wprowadzenie ustawowego obowiązku rodziców utrzymywania, wyposażenia na życie lub zapewnienia wyprawy przysposobionemu, jeśli przysposabiający nie wypełni takiego zobowiązania. Ustawą można ponadto ograniczyć prawo przysposabiającego do korzystania z własności przysposobionego, o ile rodzic biologiczny dziecka ma prawo do korzystania z tej własności, co, jak pisze T. Smoczyński, ma osłabić majątkową motywację dokonania adopcji przez przysposabiającego¹⁵⁷. Jako zasadę należy traktować, że przysposobiony będzie miał możliwość uzyskania nazwiska przysposabiającego lub dołączenia go do swojego nazwiska. W sprawach dotyczących dziedziczenia przysposobiony będzie traktowany tak, jak gdyby był dzieckiem przysposabiającego pochodzącym z małżeństwa. Postanowienie dotyczy tylko dziedziczenia przysposobionego po przysposabiającym, jednak nie tamuje możliwości wprowadzenia rozwiązań umożliwiających mu dziedziczenie po rodzinie przysposabiającego lub po członkach rodziny biologicznej. Celem jego wprowadzenia, w świetle komentarza do konwencji, było przeciwdziałanie dyskryminacji dzieci przysposobionych względem biologicznych w sferze praw do dziedziczenia¹⁵⁸. Co prawda konwencja nie przewiduje, że skutkiem adopcji powinno być nabycie obywatelstwa przysposabiającego przez dziecko, jednak na podstawie art. 11 państwo-strona, którego obywatelem lub obywatelami są przysposabiający powinno ułatwić dziecku, które nie ma takiego samego jak przysposabiający obywatelstwa, jego nabycie. Natomiast utrata obywatelstwa w wyniku przysposobienia będzie uzależniona od posiadania lub nabycia innego obywatelstwa. Na mocy art. 12 wprowadzone zostały zakazy: ograniczania ilości dzieci, jakie mogą być adoptowane przez przysposabiającego, przysposobiania dzieci przez osoby, które mają lub mogą mieć dziecko pochodzące z małżeństwa oraz ustawowej prohibicji przysposobień własnych dzieci niepochodzących z małżeństwa, o ile przysposobienie polepszy pozy-

156 Por. E. Holewińska-Łapińska, Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci a stan prawny obowiązujący w Polsce, w: M. Safjan (red.), Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 1994, s. 51–54.

157 T. Smoczyński, Stosunki między rodzicami a dzieckiem w ustawodawstwie Rady Europy, „Państwo i Prawo” 1995, z. 1, s. 23.

158 Por. Komentarz do Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci, *op. cit.*, s. 34.

cję prawną dziecka. Państwa zobowiązują się do podjęcia kroków w celu wprowadzenia zakazu czerpania jakichkolwiek korzyści pieniężnych z oddania dziecka do przysposobienia (art. 15). Część poświęconą postanowieniom zasadniczym kończy artykuł, na mocy którego postanowienia zawarte w konwencji nie wykluczają wprowadzenia przepisów korzystniejszych dla przysposobionego (art. 16).

Pierwsze z postanowień dodatkowych dotyczy okresu preadopcyjnego – przysposobienie nie może nastąpić, jeśli dziecko nie znajdowało się przed jego orzeczeniem pod opieką osób przysposabiających przez czas umożliwiający organowi orzekającemu dokonanie rozsądnej oceny ich potencjalnych przyszłych stosunków (art. 17). Okres ten powinien być „wystarczająco długi, aby właściwy organ mógł w sposób uzasadniony ocenić ich przyszłe stosunki”¹⁵⁹. Państwa zapewnią rozwój i prawidłowe funkcjonowanie państwowych i prywatnych agencji, do których mogą zwracać się po radę osoby chcące przysposobić dziecko lub spowodować przysposobienie (art. 18). Do programu szkolenia pracowników służb społecznych zostaną włączone aspekty społeczne i prawne przysposobienia (art. 19). Państwa zobowiązują się również do podjęcia kroków w celu umożliwienia dokonania przysposobienia bez ujawniania rodzinie przysposobionego tożsamości przysposabiającego, jak również w celu prowadzenia postępowania adopcyjnego przy drzwiach zamkniętych. Zarówno przysposabiający, jak i przysposobiony będą mieli możliwość otrzymania dokumentu zawierającego wypis z archiwów publicznych, stwierdzającego fakt, datę i miejsce urodzenia przysposobionego, bez ujawnienia jasno faktu przysposobienia lub tożsamości rodziców biologicznych. Natomiast archiwa publiczne powinny być prowadzone, a ich zawartość powielana, w taki sposób, aby zapobiec uzyskaniu informacji o fakcie przysposobienia przez osoby niemające prawnie uzasadnionego powodu, lub jeśli fakt ten został ujawniony, o tym, kim byli rodzice biologiczni przysposobionego (art. 20).

Konwencja została otwarta do podpisu dla państw członkowskich Rady Europy (art. 21 ust. 1). Jednak po jej wejściu w życie Komitet Ministrów Rady Europy jest kompetentny zwrócić się do państw niebędących członkami tej organizacji (na mocy art. 22 ust. 1 konwencji), o przystąpienie do konwencji¹⁶⁰, która weszła w życie 26 kwietnia 1968 r.¹⁶¹ Szereg państw, zgodnie z trybem przewidzianym w samej

159 *Ibidem*, s. 36.

160 Stronami jej jest 17 państw Rady Europy: Austria (ratyfikacja–1980), Czechy (2000), Dania (1978), Niemcy (1980), Grecja (1980), Irlandia (1968), Włochy (1976), Łotwa (2000), Lichtenstein (1981), Malta (1967), Norwegia (1972), Polska (1996), Portugalia (1990), Rumunia (1993), Szwajcaria (1972), Macedonia (2003) i Wielka Brytania (1967). Szwecja, która ratyfikowała konwencję w 1968 r., wypowiedziała ją w 2002 r., ze skutkiem od 4 stycznia 2003 r. Ponadto została ona podpisana bez dalszej ratyfikacji przez trzy państwa: Francję (1967), Islandię (1982) i Luksemburg (1967). Stan prawny na dzień 14 kwietnia 2008 r., na podstawie: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=058&CM=8&DF=7/31/04&CL=ENG> (13.04.08).

161 Stan prawny na dzień 31 lipca 2004 r., na podstawie: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=058&CM=8&DF=7/31/04&CL=ENG> (9.08.07).

konwencji, złożyła do niej zastrzeżenia¹⁶². Austria pozostawiła sobie prawo ustanowienia odmiennej niż w art. 10 ust. 2 regulacji dotyczącej wygaśnięcia obowiązków dziecka względem swoich naturalnych rodziców, szczególnie dotyczącej obowiązku alimentacyjnego i dziedziczenia¹⁶³, Czechy – prawo niestosowania art. 7 ust. 1 dotyczącego uzależnienia możliwości przysposobienia od osiągnięcia przez przysposabiającego minimalnego wieku określonego w konwencji. Ponadto, na podstawie art. 2, zadeklarowały stosowanie części III konwencji, zawierającej postanowienia dodatkowe¹⁶⁴. Stosowanie postanowień zawartych w III części konwencji potwierdziła również Irlandia¹⁶⁵. W świetle zastrzeżenia złożonego przez Danię, na tym obszarze prawnym nie będzie stosowany art. 6 ust. 1 zezwalający na przysposobienie tylko przez dwie osoby pozostające w związku małżeńskim¹⁶⁶. Włochy zadeklarowały niestosowanie art. 12 ust. 3 zezwalającego na przysposobienie własnego dziecka urodzonego poza węzłem małżeńskim, jeśli adopcja ta polepszy pozycję prawną dziecka¹⁶⁷. Polska w swej deklaracji zastrzegła sobie prawo niestosowania art. 7 konwencji, a w jego miejsce stosowanie uregulowania pochodzącego z prawa wewnętrznego, w świetle którego osoba, która posiada pełną zdolność do czynności prawnych, mimo że nie osiągnęła wieku 21 lat, może teoretycznie adoptować dziecko¹⁶⁸. Zastrzeżenie podobnej treści złożone zostało przez Macedonię. Skutkuje ono niestosowaniem art. 7 ust. 1 konwencji, w związku z niższym (18 lat) wiekiem minimalnym przysposabiającego przewidzianym przez prawo tego państwa¹⁶⁹. Portugalia w swej deklaracji ograniczyła stosowanie art. 10 ust. 1 i 2 tylko do przysposobienia pełnego (adopção plena)¹⁷⁰. Dwa państwa złożyły obszerne deklaracje dotyczące implementacji Konwencji do prawa wewnętrznego. Norwegia, odnosząc się do art. 4, wskazała, że na podstawie § 1 norweskiej ustawy adopcyjnej z 2 kwietnia 1917 r. monarcha posiada kompetencję decydowania o przysposobieniu, jednak

162 Na podstawie postanowień końcowych, państwa–strony mogą w chwili ostatecznego związania się konwencją złożyć deklarację dotyczącą jej terytorialnego obowiązywania (art. 23), jak również dokonać nie więcej niż dwóch zastrzeżeń do postanowień zasadniczych. Zastrzeżenia natury ogólnej nie są dozwolone, każde zastrzeżenie może dotyczyć tylko jednego postanowienia (art. 25). Ponadto państwa–strony, których prawo przewiduje więcej niż jedną formę przysposobienia, mają prawo do stosowania postanowień art. 10 ust. 1, 2, 3 i 4 oraz art. 12 ust. 2 i 3 do jednej z form – o czym we wskazanym już powyżej momencie powiadomią Sekretarza Generalnego Rady Europy (art. 24). Państwa–strony przedstawiają mu również nazwy i adresy organów, do których mogą być kierowane prośby na podstawie art. 14 (art. 26). Zastrzeżeń do poszczególnych artykułów Konwencji nie złożyły Niemcy, Grecja, Łotwa, Lichtenstein, Malta, Szwajcaria i Wielka Brytania.

163 Reservation contained in the instrument of ratification, deposited on 28 May 1980 – <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=058&CM=8&DF=7/31/04&CL=ENG&VL=1> (30.07.07).

164 Reservation contained in the instrument of ratification deposited on 8 September 2000. *Ibidem*.

165 Declaration contained in a letter from the Department of External Affairs, dated 25 January 1968, handed to the Secretary General at the time of signature and deposit of the instrument of ratification on the same day. *Ibidem*.

166 Reservation contained in a letter from the Permanent Representative of Denmark, dated 12 October 1978, handed to the Secretary General at the time of deposit of the instrument of ratification, on the same day. *Ibidem*.

167 Reservation contained in a letter from the Permanent Representative of Italy, dated 21 May 1976, handed to the Secretary General at the time of deposit of the instrument of ratification, on 25 May. *Ibidem*.

168 Reservation contained in a Note Verbale, handed to the Secretary General at the time of the deposit of the instrument of ratification, on 21 June 1996. *Ibidem*.

169 Reservation contained in the instrument of ratification deposited on 15 January 2003. *Ibidem*.

170 Declaration contained in the instrument of ratification deposited on 23 April 1990. *Ibidem*.

na mocy dekretu królewskiego z 13 lipca 1933 r. delegował on to uprawnienie na szefa krajowych służb administracyjnych (County Governor – fylkesmannen). W związku z art. 5 konwencji, wskazano, że z § 6 ustawy adopcyjnej wynika generalna zasada, że osoba poniżej 20 roku życia nie może być adoptowana bez zgody jej rodziców. Jeśli jedno z rodziców nie żyje, zaginęło, jest umyślowo chore lub niedorozwinięte umyślowo albo nie sprawuje władzy rodzicielskiej nad dzieckiem, wystarczy zgoda drugiego z rodziców. Jeżeli wskazane okoliczności dotyczą obojga rodziców, wymagana jest zgoda opiekuna prawnego. Prawo norweskie przewiduje ponadto możliwość wypowiedzenia się przez rodzica pozbawionego praw rodzicielskich na temat przysposobienia dziecka. Ustawa adopcyjna nie zawiera natomiast przepisu analogicznego do art. 5 ust. 4 konwencji, jednak w praktyce adopcyjnej stosowany jest termin na wyrażenie zgody na adopcję przez matkę dziecka nie wcześniejszy niż sześć tygodni po urodzeniu dziecka. Art. 6 konwencji koresponduje z przepisami art. 3 i 4 norweskiej ustawy adopcyjnej. W ich świetle osoba pozostająca w związku małżeńskim może adoptować dziecko tylko łącznie ze swoim współmałżonkiem, chyba że jest on chory psychicznie, opóźniony w rozwoju umysłowym lub zaginął. Małżonek może jednak, za zgodą drugiego współmałżonka, adoptować jego dziecko lub dziecko przez niego adoptowane. Dwie osoby niepozostające w związku małżeńskim nie mogą wspólnie adoptować dziecka. Niemożliwe jest również ponowne przysposobienie dziecka, jeśli adopcja nie została unieważniona lub odwołana przez osobę inną niż współmałżonek przysposabiającego. Do przysposobienia może dojść tylko wówczas, jeśli przysposabiający osiągnął wiek 25 lat (art. 7 konwencji i § 1 ustawy adopcyjnej) oraz o ile jest ono podyktowane interesem dziecka (art. 8 ust. 1 konwencji, § 8 ustawy adopcyjnej). Ponadto, tylko w wyjątkowych przypadkach może mieć ono miejsce, jeśli różnica wieku między przysposabiającym a dzieckiem jest mniejsza niż normalna różnica wieku między rodzicami a ich dziećmi biologicznymi. Norweskie prawo uzależnia adopcję od przeprowadzenia wywiadu określonego w art. 9 konwencji. Ponadto, w świetle § 5 ustawy adopcyjnej, przysposobienie może nie być orzeczone, jeśli uprawniony organ nie uzyska zgody dziecka powyżej 12 roku życia na adopcję, w przypadku dzieci powyżej 16 roku życia – uzyskanie zgody jest obligatoryjnym warunkiem orzeczenia o adopcji. Norweska ustawa nie ma odpowiedników art. 10 ust. 2 zd. 3 i ust. 4. Zawiera natomiast w § 17 przepis umożliwiający odstępstwo od reguły zrównania dzieci adoptowanych i dzieci urodzonych w związku małżeńskim w prawach do spadku po rodzicach i przysposabiających. W związku z instytucją Asetesrett (primogenitur) prawo do dziedziczenia rodzinnej farmy przechodzi z dzieci przysposobionych i ich potomstwa na biologiczne dzieci przysposabiającego i ich potomstwo. W odniesieniu do art. 13, przysposobienie może być rozwiązane w drodze decyzji wydanej przez Ministerstwo Sprawiedliwości, w związku z prośbą przysposabiającego i przysposobionego dziecka, chyba że dziecko jest niepełnoletnie. Ten sam organ może zadecydować o rozwiązaniu przysposobienia, jeśli przysposabiający

zmarł, a rozwiązanie przysposobienia będzie w interesie dziecka i jeśli przysposobiony lub jego opiekun prawny, jego biologiczni rodzice lub jedno z nich wystąpią z odpowiednią prośbą. W innych przypadkach do rozwiązania może dojść tylko w drodze orzeczenia sądu, gdy wystąpi jedna z następujących przesłanek: przysposabiający jest winny poważnego wykroczenia/przestępstwa lub poważnego zaniedbania obowiązków wobec przysposobionego dziecka albo gdy rozwiązanie przysposobienia jest konieczne ze względu na interesy dziecka, przysposobiony jest winny poważnego wykroczenia/przestępstwa przeciw przysposabiającemu lub jego krewnym albo jeśli złe sprawowanie przysposobionego powoduje, że dalsze istnienie stosunku przysposobienia jest oczywiście bezzasadne, przysposobiony jest psychicznie chory lub niedorozwinięty umysłowo albo jest dotknięty innym poważnym defektem umysłowym lub jakąś złośliwą i przewlekłą chorobą, do zachorowania doszło przed adopcją, a przysposabiający nie wiedział o nim. Postępowanie w celu rozwiązania przysposobienia w związku z tą przesłanką powinno być przeprowadzone nie później niż w okresie pięciu lat od orzeczenia adopcji (§ 21–25 ustawy adopcyjnej). W świetle art. 15 konwencji oraz § 9 ustawy adopcyjnej, przed orzeczeniem przysposobienia organ uprawniony powinien uzyskać informacje dotyczące korzyści majątkowych wypłaconych lub które mają być wypłacone którejsz ze stron. Jeżeli stroną, która przyjęła lub ma przyjąć zapłatę jest przysposabiający, to orzeczenie przysposobienia może mieć charakter warunkowy, uzależniony od zagwarantowania, że zapłata w całości lub części będzie spożytkowana na rzecz adoptowanego dziecka. Z kolei § 26 Child Welfare Act No 14 z 17 lipca 1953 r. zawiera zakaz zajmowania się poszukiwaniem rodziców adopcyjnych przez osoby prywatne i organizacje nieupoważnione do tego. Upoważnienie takie wydawane jest przez odpowiednie ministerstwo (Ministry of Social Affairs) i ono nadzoruje działalność takich organizacji. Spośród postanowień dodatkowych konwencji, jedynie art. 17 dotyczący okresu preadopcyjnego nie znajduje odzwierciedlenia w norweskim prawie lub praktyce¹⁷¹. Rumunia, oprócz informacji zawartych w nocie odnośnie do implementacji Konwencji, zadeklarowała stosowanie art. 18, 19 i 20 spośród postanowień dodatkowych konwencji. Ponadto zgłosiła zastrzeżenie do art. 7, w myśl którego minimalnym wiekiem przysposabiającego jest 18 lat, jak wynika to z Sekcji 2 rumuńskiej ustawy No. 15/1993. Rumuńskie prawo nie zawiera przepisów sprzecznych z konwencją. Oprócz wspomnianej powyżej ustawy, do adopcji znajdują zastosowanie przepisy Konstytucji chroniące życie rodzinne (art. 26) i rodzinę jako instytucję (art. 44), Kodeksu rodzinnego oraz ustawy No. 11/1990¹⁷². Wszystkie państwa złożyły również deklaracje wskazujące organy, do których mogą być kierowane prośby o przekazanie informacji w związku z przeprowadzonym wywiadem odnośnie do przysposobienia międzynarodowego, część z nich również deklaracje dotyczące te-

171 Declaration annexed to the instrument of ratification, deposited on 13 January 1972. *Ibidem*.

172 Declaration contained in the instrument of accession, deposited on 18 May 1999. *Ibidem*.

rytorialnego zastosowania konwencji¹⁷³. Konwencja jest krytykowana za sztywną regulację wieku przysposabiającego, a jej postanowienia są nazywane przestarzałymi ze względu na brak uwzględnienia prawa dziecka do wyrażenia swojej opinii i obowiązku organu wysłuchania dziecka¹⁷⁴. Za jej wadę uważa się również taką redakcję art. 5, która uniemożliwia stwierdzenie, kto jest uprawniony do wyrażenia zgody na adopcję dziecka, gdy oboje jego rodzice nie mogą jej wyrazić lub nie żyją, natomiast stanowi zachętę dla korupcji¹⁷⁵. Jednak, jak słusznie podkreśla E. Holewińska-Łapińska, celem regulacji konwencyjnej była ochrona dobra przysposobianego dziecka. W związku z tym podporządkowano mu dobro przysposabiających, a „ochronie praw osobistych podporządkowane było ukształtowanie praw majątkowych”.¹⁷⁶

Pomimo dość komplementarnej regulacji przysposobienia, Europejską konwencją o przysposobieniu dzieci wykazywało wyraźne zainteresowanie szereg organizacji międzynarodowych, szczególnie uwagę poświęcając przysposobieniu międzynarodowemu. W 1972 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło rezolucję wzywającą Sekretarza Generalnego do zebrania informacji od państw członkowskich ONZ dotyczących regulacji prawnych, polityki oraz programów realizowanych przez nie w celu ochrony dzieci w związku z przysposobieniem i umieszczaniem dzieci w rodzinach zastępczych. Został on również upoważniony do zebrania opinii ze strony przedstawicieli państw członkowskich w celu zorganizowania międzynarodowej konferencji dotyczącej prawa adopcyjnego. Jego wysiłki zaowocowały raportem¹⁷⁷ oraz rezolucjami Rady Gospodarczej i Społecznej (1975 r.¹⁷⁸) oraz Zgromadzenia Ogólnego ONZ (1986 r. – *Declaration on Social and Legal Principles Relating to Adoption and Foster Placement of Children Nationally and Internationally*¹⁷⁹).

173 Dane za: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=058&CM=8&DF=7/31/04&CL=ENG&VL=1> (31.07.04) i <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=058&CV=1&NA=&PO=999&CN=999&VL=1&CM=9&CL=ENG> (9.08.07).

174 T. Smyczyński, Stosunki między rodzicami a dzieckiem w ustawodawstwie Rady Europy, „Państwo i Prawo” 1995, z. 1, s. 23–24.

175 S.M. Bisignaro, Intercountry Adoption Today and the Implications of the 1993 Hague Convention on Tomorrow, 13 „Dick. J. Int'l L.” 1994–1995, s. 134; H.E. Bogard, Who are the Orphans?: Defining Orphan Status and the Need for an International Convention on Intercountry Adoption, 5 “Emory International Law Review” 1991, s. 591–592.

176 E. Holewińska-Łapińska, Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci a stan prawny obowiązujący w Polsce, w: M. Safjan (red.), Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne Warszawa 1994, s. 41.

177 E/CN.5/504 z 15 listopada 1974r.

178 1925 (LVIII) z 6 maja 1975 r. Wówczas jeszcze zakładano, że celowe i możliwe byłoby przyjęcie w ramach ONZ wielostronnej konwencji poświęconej prawu adopcyjnemu. Po spotkaniu ekspertów w Genewie w 1978 r. idea ta została zarzucona, por. Actes et documents de la Dix-septième session 10 au 29 mai 1993, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II, Adoption – coopération, Adoption – co-operation, Conférence de La Haye de droit international privé, Hague Conference on private international law, Edités par le Bureau Permanent de la Conférence, La Haye 1994, Edited by the Permanent Bureau of the Conference, The Hague 1994, Preliminary work, Report on intercountry adoption drawn up by J. H. A. van Loon, s. 19.

179 Declaration of the United Nations on Social and Legal Principles Relating to the Protection and Welfare of Children, with Special Reference to Foster Placement and Adoption Nationally and Internationally, United Nations, General Assembly, A/RES/41/85, 6 luty 1987 r., tekst w: J. Rosenblatt, International Adoption, London 1995, s. 109–113.

Przyjęcie deklaracji świadczyło o zainteresowaniu państw członkowskich ONZ problemami związanymi z adopcją międzynarodową i, przede wszystkim, o chęci ich wskazania. W deklarację wpisano zatem zakaz uzyskiwania nieuzasadnionych korzyści majątkowych w związku z adopcją, pomijając jednak wskazanie mechanizmów zwalczania handlu dziećmi. Ponadto wskazano, że metodą na zmniejszenie ilości adopcji międzynarodowych jest zwiększenie ilości adopcji krajowych¹⁸⁰, przy założeniu, że adopcje międzynarodowe będą stosowane jako alternatywa, tylko wówczas, gdy nie jest możliwe zapewnienie dziecku w kraju rodziny zastępczej lub adopcyjnej. Ponadto zauważono konieczność uwzględnienia przepisów praw ojczystych przysposabiającego i przysposabianego dziecka, o ile są one różne od siebie. Problemem adopcji dzieci z krajów Trzeciego Świata zajmowały się również UNIDROIT (podczas trzech kolejnych sesji Governing Council w latach 1986–1988) i Rada Europy (prace w latach 1977–1988 zakończone przyjęciem rezolucji (77)33 i rekomendacji no R(87)6, poświęconych głównie problematyce rodzin zastępczych). Finalnie organizacje te odeszły od projektu przyjęcia konwencji o prawie adopcyjnym. Głównym powodem rezygnacji było uniknięcie powielenia prac Haskiej Konferencji Prawa Międzynarodowego Prywatnego, której zaferowały swoje wsparcie. Z podobną ofertą wystąpiły również Sekretariat Brytyjskiej Wspólnoty (Commonwealth), International Commission on Civil Status i Inter-American Children's Institute¹⁸¹. W ramach tej ostatniej organizacji 24 maja 1984 r. na Trzeciej Międzyamerykańskiej Konferencji Prawa Międzynarodowego Prywatnego w La Paz przyjęta została Międzyamerykańska konwencja regulująca konflikt praw w odniesieniu do przysposobienia dzieci¹⁸².

Przygotowana w ramach Haskiej Konferencji Prawa Międzynarodowego Prywatnego Konwencja o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego z 29 maja 1993 r.¹⁸³ jest w istocie spełnieniem postulatu wprowadzenia międzynarodowych standardów, kontroli i certyfikacji adopcji międzynarodowych, wynikającego z art. 21e Konwencji praw dziecka. Aby uniknąć tworzenia rozwiązań martwych, które nie mają szansy zastosowania w praktyce, jak w przypadku poprzedniej konwencji haskiej z 1965 r., wysiłki jej twórców skierowane były na ujęcie w niej zagadnień najważniejszych z punktu widzenia ochrony

180 J.G. Stein, *op. cit.*, s. 71–72.

181 Actes et documents de la Dix-septième session 10 au 29 mai 1993, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II, Adoption – coopération, Adoption – co-operation, Conférence de La Haye de droit international privé, Hague Conference on private international law, Edités par le Bureau Permanent de la Conférence, La Haye 1994, Edited by the Permanent Bureau of the Conference, The Hague 1994, Preliminary work, Report on intercountry adoption drawn up by J.H.A. van Loon, s. 21.

182 Tekst konwencji dostępny na oficjalnej stronie OAS: <http://www.oas.org/main/main.asp?sLang=E&sLink=.../documents/eng/documents.asp> (7.07.07). Informacje dotyczące konwencji zostały przedstawione w części poświęconej prawom kolizyjnym wybranych państw.

183 Convention on Protection of Children and Co-operation in respect of Intercountry Adoption, która weszła w Polsce w życie w 1995 r. (Dz.U. z 2000 r., Nr 39, poz. 448); tekst angielski na stronie Haskiej Konferencji Prawa Międzynarodowego Prywatnego, http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&ci=69 (09.08.07) – dalej zwana konwencją haską z 1993 r.

dobra dziecka, co do których istniała szansa na osiągnięcie porozumienia między państwami różnych systemów prawnych, w tym państw, do których głównie wyjeżdżają adoptowane dzieci i tych, z których te dzieci głównie pochodzą, przy założeniu, że sztywne rozwiązania kolizyjne mogą stać się powodem braku ratyfikacji konwencji¹⁸⁴. Na przykład obawy w Stanach Zjednoczonych (jako państwie przyjmującym, ale również wysyłającym dzieci do innych państw do adopcji lub w wyniku adopcji) budziło traktowanie subsydiarności jako zasady przysposobienia międzynarodowego¹⁸⁵, ale również możliwość dokonywania tzw. prywatnych adopcji i sprzeczność między przyjętym w konwencji wiekiem adoptowanego dziecka (maksymalnie 18 lat) a amerykańskim prawem migracyjnym, które zezwala na wjazd do USA adoptowanych dzieci, które nie ukończyły 16 lat oraz kompatybilność proponowanych w konwencji rozwiązań z *Aliens and Nationality Act* (na jego podstawie dziecko nie otrzyma wizażowej do USA, jeśli nie będzie uznane za sierotę, w myśl definicji tam umieszczonej)¹⁸⁶. Konwencja nie miała być próbą stworzenia zunifikowanego prawa adopcyjnego, a raczej przyjęcia tzw. minimalnych standardów dotyczących adopcji¹⁸⁷. W świetle przygotowanego przez Stałe Biuro Haskiej Konferencji memorandum z listopada 1989 r., przeszłe rozwiązania konwencyjne powinny zagwarantować spełnienie potrzeb obserwowanych w związku z wzrastającą ilością adopcji międzynarodowych, a nie powielenie zasad, które już wcześniej zostały ustanowione w międzynarodowych konwencjach¹⁸⁸. Przyjęto, że potrzebą taką jest właśnie ustanowienie prawnie wiążących standardów dotyczących adopcji międzynarodowych, a ponadto stworzenie systemu kontroli realizacji tych standardów oraz kanałów komunikacji między władzami państw pochodzenia dzieci i państw, w których będą one mieszkać po dokonaniu adopcji i międzynarodowa współpraca między tymi państwami¹⁸⁹. Kwestie podlegające regulacji konwencyjnej zostały podzielone na siedem rozdziałów dotyczących: zakresu zastosowania konwencji, warunków przysposobień międzynarodowych, organów centralnych i instytucji upoważnionych, warunków proceduralnych przysposobienia międzynarodowego, uznania i skutków przysposobienia, postanowień ogólnych oraz postanowień końcowych. W preambule odwołano się do Konwencji praw dziecka i Deklaracji Narodów Zjednoczonych o społecznych i prawnych zasadach ochrony i dobra dzieci, ze szczególnym uwzględnieniem praktyki w zakresie przysposobienia i umiesz-

184 A. Zieliński, Nowa konwencja haska w sprawie przysposobienia międzynarodowego, „Państwo i Prawo” 1993, z. 9, s. 4.

185 Por. G. McKnight Beckman, New Treaty on Intercountry Adoption, 18 „International Legal Practitioner” 1993, s. 91.

186 Por. S.M. Bisignaro, *op. cit.*, s. 145–146, 148; H.E. Bogard, *op. cit.*, s. 586–589, 596–603.

187 W. Duncan, Conflict and Co-Operation. The Approach to Conflicts of Law in the 1993 Hague Convention on Intercountry Adoption, w: N. Lowe, G. Douglas (ed.), *op. cit.*, s. 578–579.

188 Według W. Duncana, twierdzenie to dotyczy przede wszystkim art. 21 Konwencji Praw Dziecka. *Ibidem*, s. 578–579.

189 Por. G. Parra–Aranguren, An Overview of the 1993 Hague Inter–Country Adoption Convention, w: N. Lowe, G. Douglas (ed.), *op. cit.*, s. 566 i 568.

czania w rodzinie zastępczej w skali krajowej i międzynarodowej¹⁹⁰, uznając jednocześnie, że dla pełnego, harmonijnego rozwoju osobowości dziecko powinno dorastać w środowisku rodziny, w atmosferze szczęścia, miłości i zrozumienia. Przysposobienie międzynarodowe może przynieść korzyść dziecku w postaci zapewnienia mu stałej rodziny, o ile nie można mu znaleźć odpowiedniej rodziny w państwie jego pochodzenia. Sprawą nadrzędną dla każdego państwa powinno być stosowanie odpowiednich środków w celu umożliwienia dziecku pozostania pod opieką jego naturalnej rodziny. Konieczne jest ponadto stosowanie środków gwarantujących, że przysposobienia międzynarodowe będą dokonywane w najlepszym interesie dziecka i z poszanowaniem jego fundamentalnych praw, jak również zapobiegających uprowadzaniu i sprzedaży dzieci oraz handlu nimi. Stąd właśnie celem konwencji, jak to wynika z art. 1, jest stworzenie zabezpieczeń gwarantujących, że przysposobienia międzynarodowe są dokonywane w najlepszym interesie dziecka i z poszanowaniem jego fundamentalnych praw, uznanych w prawie międzynarodowym, stworzenie systemu współpracy między państwami w celu zapewnienia korzystania z tych zabezpieczeń, a tym samym zapobiegania uprowadzaniu i sprzedaży dzieci oraz handlu nimi oraz zapewnienie uznawania w państwach–stronach konwencji przysposobień dokonanych zgodnie z jej postanowieniami. Zakres stosowania postanowień umownych został wyznaczony art. 2 i 3 konwencji. Konwencja jest stosowana, gdy dziecko, które ma miejsce zwykłego pobytu w jednym z państw–stron (państwie pochodzenia) zostało, jest lub będzie wywiezione do innego państwa–strony (państwa przyjmującego) po jego przysposobieniu w państwie pochodzenia przez małżonków lub osobę zwykle przebywającą w państwie przyjmującym albo w celu takiego przysposobienia w państwie przyjmującym lub w państwie pochodzenia (art. 2 pkt 1). Zakresem zastosowania konwencji są więc tylko takie przypadki, gdy strony przysposobienia mają miejsca zwykłego pobytu w innych państwach i gdy w związku z adopcją dziecko zmieni miejsce swojego zwykłego pobytu na miejsce w innym państwie, bez względu na to, czy wyjazd ten nastąpi przed, czy po przysposobieniu. Ponadto stosowana jest ona do adopcji przez małżonków (znów zaakcentowano priorytet takich adopcji) lub jedną osobę, a do przysposobienia może dojść tak w państwie pochodzenia dziecka, jak i w państwie przyjmującym, czyli takim, z którym związany jest przysposabiający. W świetle art. 2 pkt 2, postanowienia konwencyjne odnoszą się jedynie do tych przysposobień, które tworzą stosunek pokrewieństwa, jaki istnieje między rodzicami a dzieckiem, co oznacza, zdaniem A. Zielińskiego, brak pełnej definicji legalnej adopcji¹⁹¹. Nie stosuje się ich także, gdy organy centralne obu państw (pochodzenia i przyjmującego) nie wyraziły zgody na prowadzenie postępowania adopcyjnego przed ukończeniem

190 Powoływana już wcześniej Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego 41/85 z dnia 3 grudnia 1986 r.

191 A. Zieliński, Nowa konwencja haska w sprawie przysposobienia międzynarodowego, „Państwo i Prawo” 1993, z. 9, s. 5.

przez dziecko osiemnastego roku życia (art. 3). Stosowanie konwencji zostało ponadto uzależnione od wypełnienia przez organy tych państw warunków postawionych w art. 4 i 5, w których została wyrażona zasada współpracy obu zainteresowanych przysposobieniem państw¹⁹². Zatem, zanim adopcja zostanie dokonana, powinny być spełnione wynikające z ich praw materialnych warunki jej dotyczące: przez państwo pochodzenia dziecka – odnoszące się do możliwości adopcji konkretnego dziecka (*adoptability*), zastosowania zasady subsydiarności adopcji międzynarodowej, uzyskania wszystkich koniecznych zgód na adopcję, w tym zgody lub opinii dziecka, a przez państwo przyjmujące – dotyczące zdolności i kwalifikacji przysposabiających do adopcji, poradnictwa przedadopcijnego oraz autoryzacji wjazdu dziecka i stałego pobytu na jego terytorium¹⁹³. Co za tym idzie, na mocy art. 4, właściwe organy państwa pochodzenia powinny ustalić, że dziecko może być przysposobione, stwierdzić po należytym zbadaniu możliwości umieszczenia dziecka w państwie jego pochodzenia, że przysposobienie międzynarodowe pozostaje w najlepszym interesie dziecka, upewnić się, że: 1) osoby, instytucje i organy, których zgoda jest konieczna do przysposobienia, uzyskały niezbędne porady i właściwe informacje o konsekwencjach ich zgody, w szczególności o utrzymaniu lub ustaniu w wyniku przysposobienia stosunku prawnego między dzieckiem a jego biologiczną rodziną, 2) takie osoby, instytucje i organy udzieliły zgody dobrowolnie, w formie wymaganej przez prawo, i że zgoda ta została wyrażona lub potwierdzona na piśmie, 3) zgoda nie została uzyskana za zapłatą lub wynagrodzeniem jakiegokolwiek innego rodzaju i nie została odwołana, 4) zgoda matki, jeżeli jest wymagana, została wyrażona po urodzeniu dziecka oraz upewnić się, mając na względzie wiek i stopień dojrzałości dziecka, że: 1) dziecku udzielono porad i zostało ono należycie poinformowane o konsekwencjach przysposobienia i jego zgody na przysposobienie, jeżeli jest wymagana, 2) wzięto pod uwagę życzenia i opinię dziecka, 3) zgoda dziecka na przysposobienie, jeżeli jest wymagana, została wyrażona dobrowolnie, w formie wymaganej przez prawo i została wyrażona lub potwierdzona na piśmie oraz 4) zgoda ta nie została uzyskana za zapłatą lub wynagrodzeniem jakiegokolwiek rodzaju. Natomiast właściwe organy państwa przyjmującego powinny stwierdzić, że przyszli przysposabiający są odpowiedni i właściwi do przysposobienia, upewnić się, że udzielono im niezbędnych porad oraz stwierdzić, że dziecko jest lub będzie uprawnione do wyjazdu i stałego pobytu w tym państwie (art. 5). Formułując w ten sposób obowiązki państw, uniknięto w konwencji wyraźnego odniesienia się do jurysdykcji, a więc wskazania państwa, w którym adopcja powinna lub może być dokonana. Taki kształt został nadany postanowieniom, jak się wydaje, w związku z ożywioną dyskusją między przedstawi-

192 *Ibidem*, s. 6–8.

193 G. Parra–Aranguren, *An Overview of the 1993 Hague Inter–Country Adoption Convention*, w: N. Lowe, G. Douglas (ed.), *op. cit.*, s. 570.

cielami państw dotyczącą możliwości akceptacji bądź braku dopuszczalności sytuacji, gdy dziecko wyjeżdża do państwa, w którym mieszkają przysposabiający zanim zostanie orzeczone adopcja i w konsekwencji – dokonania przysposobienia w tym państwie. Przedstawiciele państw Ameryki Łacińskiej postulowali dopuszczenie jedynie możliwości orzekania adopcji przed wyjazdem dziecka przez organy państwa jego pochodzenia, natomiast Wielkiej Brytanii i Szwajcarii skłaniali się ku zaakceptowaniu odwrotnej sytuacji, podnosząc, że w najlepszym interesie dziecka jest, aby spędziło ono z przyszłymi przysposabiającymi okres preadopcyjny, który powinien poprzedzać orzeczenie finalne w sprawie. Wyraźnie zarysowały się w tym przypadku różnice w stanowiskach państw, z których pochodzą dzieci kierowane do adopcji (*countries of origin*) oraz tych, do których te dzieci trafiają w wyniku jej dokonania (*receiving states*)¹⁹⁴. Przyjęta regulacja umożliwia faktycznie dokonywanie adopcji w obu państwach, stąd pewna wątpliwość w związku z takim określeniem obowiązków obu państw może powstać na gruncie stosowania prawa właściwego. Nie zawsze bowiem prawem, które będzie stosowane do oceny warunków/przesłanek adopcji będzie prawo państwa pochodzenia dziecka, możliwe jest hipotetyczne stosowanie prawa państwa, w którym prowadzone jest postępowanie adopcyjne. Mechanizmem, który miałyby zapobiec adopcjom, które, mimo że dokonane w trybie konwencji, nie byłyby uznane w zainteresowanym państwie, jest, według W. Duncana, możliwość postawienia *veta* dotyczącego jakiegokolwiek decyzji odnośnie do powierzenia dziecka potencjalnym przysposabiającym, wynikająca z art. 17c konwencji¹⁹⁵, a właściwie braku wyrażenia zgody na rozpoczęcie postępowania adopcyjnego.

Każde z państw–stron konwencji jest ponadto zobowiązane do wyznaczenia organu centralnego do wykonywania zobowiązań, nałożonych przez konwencję¹⁹⁶. Organy centralne powinny współpracować między sobą i popierać współpracę między właściwymi organami ich państw dla zapewnienia ochrony dzieci i realizowania innych celów konwencji oraz bezpośrednio podejmować wszelkie odpowiednie kroki w celu dostarczania informacji o ustawodawstwie ich państw w zakresie przysposobienia i innych ogólnych informacji, takich jak dane statystyczne i wzory formularzy. Powinny ponadto wzajemnie informować się o funkcjonowaniu konwencji oraz możliwie najskuteczniej usuwać przeszkody w jej stosowaniu (art. 7). Powinny

194 Por. W. Duncan, Conflict and Co-Operation. The Approach to Conflicts of Law in the 1993 Hague Convention on Intercountry Adoption, w: N. Lowe, G. Douglas (ed.), *op. cit.*, s. 580 oraz J.H.A. van Loon, Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 373–398.

195 W. Duncan, Conflict and Co-Operation. The Approach to Conflicts of Law in the 1993 Hague Convention on Intercountry Adoption, w: N. Lowe, G. Douglas (ed.), *op. cit.*, s. 583.

196 Państwa związkowe, państwa o niejednolitym systemie prawnym lub posiadające autonomiczne jednostki terytorialne mogą wyznaczyć więcej niż jeden organ centralny, jednak wskazując również ten z organów centralnych, do którego może być kierowana cała korespondencja, w celu przekazania jej właściwemu organowi centralnemu w tym państwie (art. 6).

one również zajmować się¹⁹⁷ zapobieganiem uzyskiwaniu niestosownych korzyści (majątkowych lub innych) w związku z adopcją, przeciwdziałaniem wszelkim praktykom sprzecznym z celami konwencji (art. 8), a ponadto, na mocy art. 9¹⁹⁸, podejmowaniem wszelkich odpowiednich środków, w szczególności w celu: a) zbierania, przechowywania i wymiany informacji dotyczących sytuacji dziecka i przyszłych przysposabiających w zakresie niezbędnym dla dokonania przysposobienia, b) upraszczania, prowadzenia i przyspieszania postępowania adopcyjnego, c) popierania rozwoju poradnictwa dotyczącego przysposobienia i tworzenia placówek podopiecznych w ich państwach, d) wymiany między nimi sprawozdań oceniających doświadczenia w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego, e) udzielania informacji w zakresie, w jakim zezwala na to prawo ich państw, na uzasadnione zapytania innych organów centralnych lub władz publicznych, dotyczących sytuacji konkretnego przysposobienia. Upoważnienie do wykonywania funkcji organu centralnego może być udzielone jedynie instytucjom kompetentnym, a więc takim, które właściwie będą wykonywały powierzone im zadania. Taka upoważniona instytucja powinna realizować swe cele, z wyłączeniem pobierania korzyści majątkowych, na warunkach i w granicach określonych przez właściwe organy państwa upoważniającego. Ponadto powinna być kierowana i obsługiwana przez osoby charakteryzujące się nienaganną postawą moralną i wykształceniem lub doświadczeniem zawodowym w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego oraz podlegać nadzorowi właściwych organów tego państwa odnośnie do jej struktury, funkcjonowania i sytuacji finansowej. Instytucja upoważniona w jednym państwie–stronie konwencji może działać w innym państwie–stronie pod warunkiem, że zezwolą na to właściwe organy obu państw. Na mocy art. 13 państwa są zobowiązane zawiadomić Stałe Biuro Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego o wyznaczeniu organów centralnych oraz, w razie potrzeby, o zakresie ich zadań, jak również o nazwie i adresie upoważnionych instytucji.

W konwencji szeroko zostało uregulowane postępowanie adopcyjne. Określono, jakie warunki proceduralne powinny zostać spełnione, aby adopcja była dokonana w trybie konwencyjnym. W świetle art. 14 osoby zwykle przebywające w państwie–stronie konwencji, zamierzające przysposobić dziecko, które ma miejsce swego zwykłego pobytu w innym państwie–stronie, powinny zwrócić się do organu centralnego państwa ich zwykłego pobytu. Jeśli taki organ centralny uzna, że wnioskodawcy posiadają kwalifikacje i są zdolni do przysposobienia, sporządza sprawozdanie obejmujące informacje o ich tożsamości, kwalifikacjach, zdolności do przysposobienia, ich sytuacji osobistej, rodzinnej i zdrowotnej, ich środowisku społecznym, powodach, dla których chcą przysposobić dziecko, zdolności do podjęcia się przysposobienia międzynarodowego, jak również charakterystykę dzieci, nad

197 Bezpośrednio bądź za pośrednictwem władz publicznych lub należycie upoważnionych instytucji.

198 Również bezpośrednio bądź za pośrednictwem władz publicznych lub należycie upoważnionych instytucji.

którymi będą zdolni sprawować opiekę oraz przesyła sprawozdanie organowi centralnemu państwa pochodzenia (art. 15). Jeżeli ten organ uzna, że dziecko może być przysposobione, po pierwsze, sporządza sprawozdanie zawierające informacje o tożsamości dziecka, jego zdolności do przysposobienia, pochodzeniu, środowisku społecznym, sytuacji rodzinnej, historii zdrowia jego i jego rodziny, jak również o jego szczególnych potrzebach; po drugie, bierze należyte pod uwagę warunki wychowania dziecka, jak również jego pochodzenie etniczne, religijne i kulturowe; po trzecie, upewnia się, że zostały uzyskane zgody, o których mowa w artykule 4; po czwarte, stwierdza, w szczególności na podstawie sprawozdań dotyczących dziecka i przyszłych przysposabiających, że przewidywane umieszczenie dziecka u nich leży w jego nadrzędnym interesie i w końcu przekazuje organowi centralnemu państwa przyjmującego swoje sprawozdanie o dziecku, dowody uzyskania wymaganych zgód i uzasadnienie swojej decyzji dotyczącej umieszczenia dziecka, dbając, aby nie ujawnić tożsamości matki i ojca, jeśli w państwie pochodzenia ich tożsamość nie podlega ujawnieniu (art. 16). Podjęcie decyzji w państwie pochodzenia o powierzeniu dziecka przyszłym przysposabiającym jest uwarunkowane upewnieniem się przez organ centralny tego państwa, że przyszli przysposabiający wyrazili zgodę, zaaprobowaniem przez organ centralny państwa przyjmującego tej decyzji w przypadku, gdy jest to wymagane przez prawo tego państwa lub przez organ centralny państwa pochodzenia oraz wyrażeniem zgody przez organy centralne obu państw na prowadzenie postępowania o przysposobienie i stwierdzeniem, zgodnie z art. 5 konwencji, że przyszli przysposabiający są odpowiedni i właściwi do przysposobienia oraz że dziecko ma lub będzie miało pozwolenie na wjazd i zwykły pobyt w państwie przyjmującym (art. 17). Ponadto, organy centralne obu państw powinny podejmować wszelkie niezbędne kroki, aby dziecko otrzymało pozwolenie na opuszczenie państwa pochodzenia i na wjazd oraz zwykły pobyt w państwie przyjmującym (art. 18). Przekazanie dziecka do państwa przyjmującego może mieć miejsce jedynie wówczas, gdy zostaną spełnione warunki przewidziane w art. 17, a organy centralne obu państw zapewnią, że przekazanie będzie dokonane z zapewnieniem pełnego bezpieczeństwa, we właściwych warunkach i, jeżeli to możliwe, w towarzystwie przysposabiających lub przyszłych przysposabiających. Na mocy art. 20, organy centralne zostały zobowiązane do wzajemnego informowania się o przebiegu postępowania w sprawie przysposobienia oraz o środkach podjętych w celu jego zakończenia, jak również o przebiegu okresu próbnego, jeśli okres taki jest wymagany. Jeżeli przysposobienie ma mieć miejsce po przekazaniu dziecka do państwa przyjmującego, zaś organ centralny tego państwa uzna, że pozostawanie dziecka z przyszłymi przysposabiającymi nie leży już w jego najlepszym interesie, podejmie on środki niezbędne dla ochrony dziecka, jak w szczególności: odebranie dziecka od osób, które zamierzały je przysposobić i zorganizowanie opieki tymczasowej, bezzwłoczne zapewnienie w porozumieniu z organem centralnym państwa pochodzenia nowego miejsca pobytu dla dziecka w celu jego przysposobie-

nia lub, jeśli to niemożliwe, zastosowanie stałej opieki zastępczej (przysposobienie dziecka może mieć miejsce jedynie wówczas, gdy organ centralny państwa pochodzenia został właściwie poinformowany o nowych przyszłych przysposabiających), w ostateczności, zapewnienie powrotu dziecka, jeśli wymaga tego jego interes. W postępowaniu tym powinno być wzięte pod uwagę zdanie dziecka i, stosownie do okoliczności, uzyskana jego zgoda na podejmowanie środków, uwzględniając jego wiek i stopień dojrzałości (art. 21). Zadania powierzone organowi centralnemu mogą być wykonywane przez władze publiczne lub instytucje upoważnione zgodnie z postanowieniami konwencji (z rozdziału III), w granicach przewidzianych przez prawo tego państwa. Każde państwo–strona może oświadczyć wobec depozytariusza konwencji, że zadania powierzone organowi centralnemu w art. 15–21 mogą być wykonywane w tym państwie, w granicach przewidzianych przez prawo i pod kontrolą właściwych organów tego państwa, również przez instytucje i osoby, które spełniają warunki prawości, kompetencji zawodowej, doświadczenia i odpowiedzialności, wymagane przez to państwo oraz charakteryzują się nienaganną postawą moralną i wykształceniem lub doświadczeniem zawodowym w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego – o oświadczeniu takim powinno zostać zawiadomione Stałe Biuro Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego, łącznie z podaniem nazw i adresów tych instytucji i osób. Jednak państwo–strona konwencji może oświadczyć wobec jej depozytariusza, że przysposobienia dzieci mających miejsce zwykłego pobytu na jego terytorium mogą mieć miejsce jedynie wówczas, gdy funkcje powierzone organom centralnym są wykonywane przez te organy, które zostały upoważnione, zgodnie z postanowieniami III rozdziału konwencji. Bez względu na to, czy państwo złożyło oświadczenie dotyczące wykonywania funkcji powierzonych organom centralnym przez inne instytucje lub osoby, czy też nie, odpowiedzialność za sprawozdania, o których mowa w art. 15 i 16, w każdym przypadku ponosi organ centralny lub inne organy albo instytucje (art. 22).

Artykuły 23–27 rozdziału III konwencji odnoszą się do uznania i skutków przysposobienia. Jeżeli zostało ono potwierdzone przez właściwy organ państwa, w którym miało miejsce, jako dokonane zgodnie z konwencją, będzie uznane za posiadające obowiązującą moc prawną w innych państwach–stronach. W potwierdzeniu powinno być wskazane, kiedy i przez kogo zostały wyrażone zgody na rozpoczęcie postępowania adopcyjnego, określone w art. 17 punkt c). Każde państwo w chwili podpisania, ratyfikacji, przyjęcia, zatwierdzenia lub przystąpienia do konwencji powiadamia jej depozytariusza o nazwie i zadaniach organu lub organów, które w tym państwie są właściwe do wydawania takich potwierdzeń. Państwo ma obowiązek powiadomić depozytariusza także o każdej zmianie dotyczącej wyznaczonych organów (art. 23). Uznania przysposobienia, na mocy art. 24 konwencji, można odmówić w państwie–stronie jedynie wówczas, gdy jest ono oczywiście sprzeczne z porządkiem publicznym tego państwa, uwzględniając przy tym nadrzędny inte-

res dziecka. Mimo że z art. 39 ust. 2 wynika możliwość zawierania między państwami–stronami porozumień w celu ułatwienia stosowania konwencji w ich stosunkach wzajemnych, to każde państwo–strona może oświadczyć depozytariuszowi konwencji, że nie będzie na jej podstawie uznawało przysposobień dokonanych zgodnie z takimi porozumieniami (art. 25). Natomiast uznanie przysposobienia obejmuje uznanie prawnego stosunku pokrewieństwa między dzieckiem a przysposabiającymi, jaki istnieje między rodzicami a dzieckiem, odpowiedzialności rodzicielskiej za dziecko oraz ustania dotychczasowego stosunku prawnego między dzieckiem a jego rodzicami biologicznymi, jeśli przysposobienie wywołuje taki skutek w państwie–stronie, w którym zostało dokonane. W przypadku gdy przysposobienie powoduje ustanie dotychczasowego stosunku prawnego między rodzicami a dzieckiem, dziecko korzysta w państwie przyjmującym i w każdym innym państwie–stronie, w którym przysposobienie jest uznane, z praw równych tym, jakie są wynikiem przysposobienia wywołującego taki skutek w każdym z tych państw. Postanowienia te nie wyłączają możliwości zastosowania korzystniejszych dla dziecka przepisów obowiązujących w państwie–stronie, które uznaje przysposobienie (art. 26). Jeżeli natomiast przysposobienie dokonane w państwie pochodzenia nie powoduje ustania dotychczasowego stosunku prawnego między rodzicami a dzieckiem, może ono zostać w państwie przyjmującym, które uznaje przysposobienie zgodnie z konwencją, zmienione w przysposobienie powodujące taki skutek, o ile prawo państwa przyjmującego na to pozwala oraz jeśli zostały wyrażone zgody, na podstawie art. 4 punkt c) i d) konwencji, na takie przysposobienie. Do decyzji o zmianie przysposobienia stosuje się postanowienie art. 23 (art. 27). W ramach rozdziału IV znalazły się następujące postanowienia ogólne:

1. Konwencja nie narusza jakichkolwiek przepisów prawnych państwa pochodzenia, które wymagają, aby przysposobienie dziecka, które ma miejsce zwykłego pobytu w tym państwie, zostało tam właśnie dokonane lub które zakazują umieszczenia dziecka w państwie przyjmującym lub przekazania dziecka do państwa przyjmującego przed jego przysposobieniem (art. 28).
2. Żaden kontakt między przyszłymi przysposabiającymi i rodzicami dziecka lub jakąkolwiek inną osobą, która sprawuje opiekę nad dzieckiem, nie może mieć miejsca, dopóki nie zostaną spełnione warunki przewidziane w art. 4 punkt a), b) i c) oraz w art. 5 punkt a), chyba że przysposobienie ma miejsce między członkami rodziny lub spełnione zostały warunki ustalone przez właściwy organ państwa pochodzenia (art. 29).
3. Właściwe organy państwa–strony zapewnią zachowanie posiadanych informacji dotyczących pochodzenia dziecka, w szczególności dotyczących tożsamości jego matki i ojca, jak również przeszłości zdrowotnej dziecka i jego rodziny oraz zapewnią dziecku lub jego przedstawicielowi dostęp do tych in-

formacji wraz z udzieleniem stosownych porad w zakresie, w jakim zezwala na to prawo tego państwa (art. 30).

4. Z zastrzeżeniem art. 30, dane osobowe zebrane lub przekazane zgodnie z konwencją, a w szczególności dane, o których mowa w art. 15 i 16, nie mogą być wykorzystane w innych celach niż te, dla których zostały zebrane lub przekazane (art. 31).
5. Nikt nie może uzyskać niestosownej korzyści majątkowej lub innej z tytułu działania dotyczącego przysposobienia międzynarodowego. Dopuszczalne jest jedynie pokrywanie kosztów i wydatków, włącznie z rozsądnym wynagrodzeniem osób, które były zaangażowane w przeprowadzenie przysposobienia, a kierownicy, zarządzający i pracownicy instytucji działających przy przysposobieniu nie mogą otrzymywać wynagrodzeń zbyt wysokich w stosunku do wykonanych usług (art. 32).
6. Właściwy organ, który stwierdzi, iż jakiegokolwiek postanowienie konwencji nie jest przestrzegane lub że istnieje poważne ryzyko, iż może ono nie być przestrzegane, niezwłocznie powiadomi o tym organ centralny w swoim państwie. Ten organ centralny będzie odpowiedzialny za zapewnienie, iż zastosowane zostaną odpowiednie środki (art. 33).
7. Jeśli zażąda tego właściwy organ państwa, dla którego przeznaczony jest dokument, to do dokumentu załączone zostanie jego tłumaczenie wraz z potwierdzeniem zgodności z oryginałem. Jeżeli nie postanowiono inaczej, tłumaczenia dokonuje się na koszt przyszłych przysposabiających (art. 34).
8. Właściwe organy państw–stron konwencji będą niezwłocznie podejmowały działania w postępowaniu adopcyjnym (art. 35).
9. W stosunku do państwa, w którym w dziedzinie przysposobienia istnieją dwa (lub więcej) systemy prawne, mające zastosowanie w różnych jednostkach terytorialnych: a) każde odwołanie się do miejsca zwykłego pobytu w tym państwie dotyczy miejsca zwykłego pobytu w jednostce terytorialnej tego państwa, b) każde odwołanie się do prawa tego państwa dotyczy prawa obowiązującego w odpowiedniej jednostce terytorialnej, c) każde odwołanie się do właściwych organów lub do władz publicznych tego państwa dotyczy organów powołanych do działania w odpowiedniej jednostce terytorialnej, d) każde odwołanie się do upoważnionych instytucji w tym państwie dotyczy upoważnionych instytucji w odpowiedniej jednostce terytorialnej (art. 36).
10. W stosunku do państwa, w którym w dziedzinie przysposobienia istnieją dwa (lub więcej) systemy prawne mające zastosowanie do różnych kategorii

osób, każde odwołanie się do prawa tego państwa dotyczy systemu prawnego określonego przez prawo tego państwa (art. 37).

11. Państwo, w którym różne jednostki terytorialne posiadają własne zasady prawne w dziedzinie przysposobienia, nie będzie zobowiązane do stosowania konwencji, jeśli państwo, w którym istnieje jednolity system prawny, nie będzie również zobowiązane do jej stosowania (art. 38).
12. Konwencja nie uchyla dokumentów międzynarodowych, których stronami są państwa–strony konwencji, a które zawierają postanowienia dotyczące spraw nią uregulowanych, chyba że państwa związane takimi dokumentami złożą odmienne oświadczenie. Każde państwo–strona może zawrzeć z jednym lub z kilkoma innymi państwami–stronami konwencji porozumienia w celu ułatwienia stosowania konwencji w ich stosunkach wzajemnych. Porozumienia te mogą uchylać wyłącznie postanowienia art. 14–16 i 18–21 konwencji. Państwa, które zawarły takie porozumienie, przekażą jego kopię depozytariuszowi konwencji (art. 39).
13. Do konwencji nie mogą być składane żadne zastrzeżenia (art. 40).
14. Konwencja będzie stosowana do każdego wniosku, o którym mowa w art. 14, otrzymanym po wejściu w życie konwencji w stosunku do państwa przyjmującego i państwa pochodzenia (art. 41).
15. Sekretarz Generalny Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego będzie zwoływał w regularnych odstępach czasu Komisję Specjalną w celu oceny praktycznego funkcjonowania konwencji (art. 42).

Konwencja, zgodnie z art. 43 postanowień końcowych, została otwarta do podpisu przez państwa, które były członkami Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego w czasie jej XVII Sesji oraz przez inne państwa, które uczestniczyły w tej sesji. Podlega ona ratyfikacji, przyjęciu lub zatwierdzeniu, a dokumenty ratyfikacji, przyjęcia lub zatwierdzenia są składane w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Królestwa Niderlandów, które jest depozytariuszem konwencji. Przystąpienie do konwencji, jak wynika z art. 44, jest obowiązujące jedynie w stosunkach między państwem przystępującym a tymi państwami–stronami, które nie zgłoszą sprzeciwu do jego przystąpienia w ciągu 6 miesięcy po otrzymaniu zawiadomienia o tym od depozytariusza konwencji. Sprzeciw taki może być również zgłoszony przez państwa w chwili ratyfikacji, przyjęcia lub zatwierdzenia przez nie konwencji, późniejszych niż przystąpienie (o każdym sprzeciwie powiadamiany jest depozytariusz). Konwencja była przedmiotem dużego zainteresowania ze strony państw. Weszła w życie po upływie niecałych dwóch lat od przyjęcia jej ostateczne-

go tekstu¹⁹⁹ – z dniem 1 maja 1995 r.²⁰⁰, żadne z państw, jej stron dotąd jej nie wypowiedziało²⁰¹.

Celem wprowadzenia jednolitych rozwiązań konwencyjnych było wyeliminowanie problemów, jakie mogą powstać w związku z adopcjami międzynarodowymi, przyjmując, że podstawowymi celami ich przyjęcia było podkreślenie wagi dobra dziecka dla całego postępowania adopcyjnego, współpraca między państwami oraz stworzenie uniwersalnego systemu dotyczącego uznawania adopcji²⁰² lub, w innej kolejności – współpraca międzynarodowa, ochrona dzieci i regulacja przysposobień międzynarodowych. Zdaniem L. Frohn i H. Rieter–van den Bergh, taka kolejność celów konwencji została wyrażona w jej tytule²⁰³. Wydaje się zresztą, że takie twierdzenie uzasadnia również rola, jaka została wyznaczona w konwencji organom centralnym, przede wszystkim w zakresie współpracy z innymi analogicznymi organami ustanowionymi w państwach konwencyjnych. Znaczenie tej współpracy jest tym większe, że bez niej nie powinno dojść do przysposobienia (zgoda na rozpoczęcie postępowania) ani do jego uznania (potwierdzenie dokonania przysposobienia zgodnie z konwencją) w innych państwach.

Już na etapie stosowania konwencji w literaturze pojawiło się szereg uwag dotyczących luk, jakie się w niej znalazły. Wskazywano na brak nałożenia na państwa–strony konwencji obowiązku penalizacji handlu dziećmi, ograniczenia lub wyeliminowania możliwości przeprowadzania tzw. prywatnych adopcji, a więc przysposobień, w których pośredniczą prywatne, nieupoważnione przez państwo osoby. Wynegocjowane w trakcie obrad poprzedzających przyjęcie konwencji rozwiązania miały charakter kompromisowy: na przykład brak penalizacji handlu dziećmi wynikał z założenia, że prawidłowa współpraca między państwami w związku z art. 4 konwencji wyeliminuje proceder handlu dziećmi, natomiast udział pozapaństwowych podmiotów pośredniczących w adopcjach będzie możliwy, o ile zezwoli na to państwo, w którym one działają. Zezwolenie to będzie łączyło się z ich kon-

199 Por. P.H. Pfund, Contributing to progressive development of PIL: The international process and the United States approach, „Rec. des cours” 1994, V, vol. 249, s. 24–25.

200 Zgodnie z art. 46: 1. Konwencja wchodzi w życie pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie trzech miesięcy od dnia złożenia trzeciego dokumentu ratyfikacji, przyjęcia lub zatwierdzenia, przewidzianych w art. 43. 2. Następnie konwencja wejdzie w życie: a) w stosunku do każdego państwa, które odpowiednio ratyfikowało, przyjęło, zatwierdziło lub przystąpiło do niej, pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie trzech miesięcy od dnia złożenia przez nie dokumentu ratyfikacji, przyjęcia, zatwierdzenia lub przystąpienia, b) w stosunku do jednostek terytorialnych, na które konwencja została rozciągnięta zgodnie z art. 45, pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie trzech miesięcy od dnia złożenia oświadczenia, o którym mowa w tym artykule.

201 Jest to możliwe w świetle art. 47 konwencji: 1. Każde państwo–strona konwencji może ją wypowiedzieć w drodze pisemnej notyfikacji przekazanej do depozytariusza. 2. Wypowiedzenie nabiera mocy pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie dwunastu miesięcy od dnia otrzymania pisemnej notyfikacji przez depozytariusza. Jeżeli w pisemnej notyfikacji wskazano dłuższy okres, po jakim wypowiedzenie nabiera mocy, wypowiedzenie nabiera mocy po upływie tego okresu.

202 S.M. Bisignaro, *op. cit.*, s. 149.

203 Por. L. Frohn i H. Rieter–van den Bergh, Konwencja Haska o przysposobieniach międzynarodowych 1993, „Przebieg Sądowy” 1997, nr 2, s. 106.

trą i nadzorem państwowym, również w kwestii pobieranych przez nie opłat²⁰⁴. A. Moreno pisał jednak, że sama możliwość zawierania umów między potencjalnymi przysposabiającymi a pośrednikami stanowi o traktowaniu działań tych ostatnich jako działań o charakterze handlowym²⁰⁵. Krytykowano także brak wprowadzenia mechanizmów kontrolnych, dzięki którym możliwe jest odróżnienie adopcji przeprowadzonej zgodnie ze standardami międzynarodowymi od przysposobienia dokonanej z ich naruszeniami. W szczególności odnoszono się do przypadków wpłat na rzecz sierocińców lub rodziców biologicznych, jako ekwiwalentów za wyrażenie zgody na adopcję, a co za tym idzie – przypadków zakamuflowanego handlu dziećmi²⁰⁶. Postanowienia konwencyjne nie ograniczają lub nie eliminują wprost podmiotów trudniących się pośrednictwem adopcyjnym, a w świetle uchwały polskiego Sądu Najwyższego z 12 czerwca 1992 r.: „przepisy art. 21 lit. d i e oraz art. 35 Konwencji wymagają, by pośrednictwo adopcyjne prowadzone było przez organy kompetentne i wyspecjalizowane, współpracujące z odpowiednimi organizacjami międzynarodowymi na podstawie stosownych porozumień i umów; nie ograniczają natomiast wprost kręgu podmiotów zajmujących się pośrednictwem adopcyjnym”²⁰⁷. Krytykowany jest również brak wskazania w art. 4 konwencji, kto powinien wyrazić zgodę na adopcję dziecka, jako umożliwiający handel dziećmi²⁰⁸. Wątpliwości dotyczące jej stosowania może budzić przyjęcie, że kontrola sytuacji dziecka po przysposobieniu może mieć miejsce właściwie tylko wówczas, gdy pytanie jej dotyczące ze strony organu państwa jego pochodzenia będzie uzasadnione. Oznaczać to może, że tylko w razie uzasadnionych podejrzeń co do sytuacji dziecka organ taki wystąpi o informacje jego dotyczące. Jeśli natomiast organ ten nie poweźmie takich podejrzeń, sytuacja dziecka nie stanie się przedmiotem kontroli. Jako jej zaleta traktowane jest odejście od rozwiązania przyjętego w Konwencji praw dziecka, w świetle którego adopcja międzynarodowa mogła być stosowana właściwie jako środek ostateczny, w związku z mocno zaakcentowaną jej subsydiarnością. Natomiast przyjęte w konwencji rozwiązanie stanowi o konkurencyjności adopcji międzynarodowej względem wszystkich sposobów zapewnienia dziecku niestałej opieki w kraju, z którego ono pochodzi²⁰⁹, w tym w postaci rodzin zastępczych²¹⁰. Nie podniesiono w niej konieczności umieszczenia dziecka w odpowiednim etnicznym, religijnym,

204 Por. G. McKnight Beckman, Report on Third Special Commission on Intercountry Adoption of the Hague Conference on Private International Law, 17 „International Legal Practitioner” June 1992, s. 49–51.

205 A. Moreno, Aspects contractuels de l’adoption internationale, „Revue Critique de Droit International Privé” 2001, no. 2, s. 301–323 i Aspects contractuels de l’adoption internationale (suite), „Revue Critique de Droit International Privé” 2001, no. 3, s. 459–484.

206 J.G. Stein, *op. cit.*, s. 75–77.

207 Por. J. Gudowski, *op. cit.*, s. 392 w związku z uchwałą 7 sędziów SN z dnia 12 czerwca 1992 r., III CZP 48/92, OSNCP 1992, nr 10, poz. 179; PS 1997, nr 3, s. 108, z omówieniem S. Dmowskiego.

208 S.M. Bisignaro, *op. cit.*, s. 142.

209 L. Hillis, Intercountry Adoption Under the Hague Convention: Still Attractive Option for Homosexuals Seeking to Adopt?, 6 “Global Legal Studies Journal” 1998–1999, s. 241–242.

210 P.H. Pfund, Intercountry Adoption: The 1993 Hague Convention: Its Purpose, Implementation, and Promise, 28 “Family Law Quarterly” 1994, s. 56.

kulturalnym i językowym otoczeniu, natomiast wskazano na stałość związku, jaki powstaje w wyniku dokonania adopcji międzynarodowej²¹¹. Z drugiej jednak strony to właśnie zasada subsydiarności stanowić ma jej punkt wyjścia²¹², a sposób postępowania, który wyznaczony został jej postanowieniami umożliwia poszukiwanie adopcyjnych rodziców dla dziecka, które zostało skierowane do adopcji, a nie odwrotnie – poszukiwania dziecka dla osób, które deklarują chęć adopcji²¹³. Jako jej zaleta traktowany jest również brak lub raczej minimalne stosowanie reguł kolizyjnych dotyczących wskazania prawa i jurysdykcji organów, przyjęcie reguły automatycznego uznawania adopcji dokonanych w trybie konwencji przy minimalnym określeniu skutków tego uznania²¹⁴ oraz brak ingerencji w prawa materialne państw–stron, w tym określenia miejsca, w którym należy dokonać adopcji²¹⁵, przy jednoczesnym nadaniu jej charakteru umowy o pomocy prawnej²¹⁶. L. Frohn i H. Rieter–van den Bergh, w związku z tym ostatnim, piszą o wzorowaniu rozwiązań w niej przyjętych na Konwencji haskiej dotyczącej cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę z 1980 r. Na podkreślenie zasługuje, że celem konwencji, jak się wydaje, nie była popularyzacja adopcji międzynarodowych i zachęta do nich, a jedynie próba stworzenia rozwiązań, dzięki którym miałyby być one bezpieczne dla dzieci²¹⁷, czy raczej podstawy dla faktycznej współpracy między państwami w tym zakresie²¹⁸. Według J.H.A. van Loona, zaletą konwencji jest to, że stanowi wyzwanie dla poprawy krajowych systemów adopcyjnych i kontroli nad adopcjami, a także dla doskonalenia systemu współpracy między organami centralnymi. Ponadto, zauważa, że jest ona mostem między różnymi kulturami prawnymi²¹⁹. W związku z duchem tolerancji, w jakim powstała konwencja, i akcentowaniem w niej stałości sytuacji, jaka powstaje w związku z adopcją, pewne nadzieje z jej stosowaniem wiązą zwolennicy dopuszczalności adopcji przez homoseksualistów. Co prawda, z samego tekstu konwencji nie wynika taka możliwość, jednak upatruje się w niej bodźca do powstania takich rozwiązań prawnych. Ponadto, na gruncie amerykańskim, podkreślana jest możliwość uczestnictwa w postępowaniu, w trybie konwencyjnym, małych agencji adopcyjnych, które w mniej rygorystyczny sposób podchodzą do potencjalnych

211 L. Hillis, *op. cit.*, s. 242.

212 L. Frohn i H. Rieter–van den Bergh, *op. cit.*, s. 107.

213 N.B. Graff, *op. cit.*, s. 422.

214 W. Duncan, *Conflict and Co–Operation. The Approach to Conflicts of Law in the 1993 Hague Convention on Intercountry Adoption*, w: N. Lowe, G. Douglas (ed.), *op. cit.*, s. 577.

215 M. Hochwald, *op. cit.*, s. 356.

216 Za: L. Frohn i H. Rieter–van den Bergh, *op. cit.*, s. 106–107.

217 W. Duncan, *The Hague Convention on the Protection of Children and Co–operation in Respect of Intercountry Adoption 1993. Some issues of special relevance to sending countries*, w: E.D. Jaffe (ed.), *op. cit.*, s. 218–219.

218 A. Zieliński, *Przysposobienie międzynarodowe*, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI, s. 222; R.R. Carlson, *The Emerging Law of Intercountry Adoptions: An Analysis of the Hague Conference on Intercountry Adoption*, 30 „*Tulsa Law Journal*”, No. 2, Winter 1994, s. 251.

219 J.H.A. van Loon, *International co–operation and protection of children with regard to intercountry adoption*, „*Recueil des Cours*” 1993, VII (244), s. 373–374 oraz J.H.A. van Loon, *Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990*, w: Hague Conference on private international law, *Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co–operation*, The Hague 1994, Annex C, s. 101.

przysposabiających oraz mniejszy niż w przypadkach adopcji krajowych rygoryzm wywiadów dotyczących przysposabiających, przeprowadzanych w adopcjach w trybie konwencyjnym²²⁰.

Nadzieje, jakie wiązane są z wyeliminowaniem nielegalnych adopcji, znajdują pokrycie w dużej ilości państw (75²²¹), które ratyfikowały konwencję oraz skutkach tych ratyfikacji. Takim skutkiem była zmiana prawa adopcyjnego w Peru i znaczne zmniejszenie ilości dzieci adoptowanych do USA (z 800 rocznie do 17), wprowadzenie moratorium dotyczącego niestosowania adopcji międzynarodowych przez Paragwaj we wrześniu 1995 r. oraz wprowadzenie znaczących ograniczeń adopcji międzynarodowych w Rumunii i Wietnamie²²². Konsekwencją ratyfikacji konwencji było również czasowe zawieszenie adopcji międzynarodowych na Ukrainie, dekretem prezydenta Juszczenki, we wrześniu 2005 r. Towarzyszące mu zmiany w ukraińskim prawie mają na celu umocowanie Ministerstwa Zdrowia, Młodzieży i Sportu w kompetencjach organu centralnego oraz akredytację i kontrolę około 300 agencji adopcyjnych, których działania w wielu przypadkach mogłyby budzić podejrzenia o handel dziećmi²²³. Stany Zjednoczone²²⁴, do których jest adoptowane *gros* dzieci, podpisały konwencję 31 marca 1994 r.²²⁵, ratyfikując ją dopiero 12 grudnia 2007 r., ratyfikację odkładając do chwili implementacji *Intercountry Adoption Act* z 2000 r. W dokumencie tym znalazły się rozwiązania dotyczące postępowania adopcyjnego, odpowiadające standardom wynikającym z konwencji – między innymi umieszczono tam przepisy dotyczące powoływania organów odpowiedzialnych za postępowanie oraz ich funkcji (§§ 201–204). Ponadto, na skutek przepisów tego aktu zmienione zostały przepisy *Immigration and Nationality Act*. Przepisy tego aktu ograniczają adopcję i imigrację dzieci pochodzących z innych państw do USA do przypadków, gdy dziecko jest sierotą. Sierotą, w świetle przepisów aktu, jest dziecko pozbawione obojga rodziców, w wyniku ich śmierci, zaginięcia lub porzucenia albo też dziecko, które ma jednego żyjącego rodzica, który nie jest w stanie sprawować nad nim należytej opieki. Pierwsza zmiana, jaka została wprowadzona do aktu, dotyczy możliwości przyznania statusu sieroty, a więc umożliwienia adopcji i imigracji takich dzieci do USA, dzieciom, które w świetle przepisów aktu sierotami nie są – o ile pochodzą z państw związanych konwencją haską. Adopcję i imigrację warunkuje brak możliwości sprawowania należytej opieki przez biologicznych rodziców dziecka oraz ich nieodwołalna zgoda na zerwanie więzi rodzinnej z dzieckiem, adopcję

220 L. Hillis, *op. cit.*, s. 248–256.

221 Stan na 19.12.07, za: http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.status&cid=69.

222 N.B. Graff, *op. cit.*, s. 426–427.

223 Chodzi tutaj przede wszystkim o pobieranie opłat w wysokości 4–9 tys. euro za usługi takich agencji. „Forum, Ukrainian Internet Newspaper” 18.07.2005 r., www.for-ua.com, US State Department travel.state.gov/family/adoption/notices/notices_2544.html, (20.07.2005 r.).

224 Na temat wątpliwości dotyczących ratyfikacji Konwencji przez USA zob.: R.R. Carlson, *op. cit.*, s. 255–304.

225 Stan prawny na dzień 19.12.07, za: http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.status&cid=69. Konwencja w stosunku do USA wchodzi w życie 1 kwietnia 2008 r.

dziecka i jego wyjazd do USA (Art. 101(b)(1)(G)). Natomiast na mocy wprowadzonego aktem art. 204(d)(2), wystawienie przez organ centralny państwa pochodzenia dziecka certyfikatu adopcyjnego powoduje brak konieczności ponownego orzekania o niej w USA²²⁶. Podkreślić należy, że już po podpisaniu konwencji USA poczyniły kroki w celu ograniczenia adopcji międzynarodowych z państw, w których sposób prowadzenia postępowań adopcyjnych budził podejrzenia o handel dziećmi. 1 października 1998 r. Stany Zjednoczone wprowadziły obowiązkowe badania DNA u dzieci adoptowanych z Gwatemali²²⁷, a 21 grudnia 2001 r. – zakaz adopcji dzieci pochodzących z Kambodży, którego skutkiem były odmowy wydania wiz wjazdowych dzieciom adoptowanym tam przez Amerykanów²²⁸. Ratyfikacja konwencji przez USA wiąże się również z koniecznością wprowadzenia akredytacji agencji adopcyjnych, a więc z ograniczeniami tzw. adopcji prywatnych²²⁹. Być może na skutek przyjęcia wzorca konwencyjnego, Stany Zjednoczone i Kanada zawarły z Wietnamem w 2005 r. bilateralne umowy dotyczące adopcji międzynarodowych. Ich realizacja została uwarunkowana implementacją systemu licencjonowania agencji w Wietnamie, a w Kanadzie – również zgodą poszczególnych jej prowincji i uzgodnieniem warunków, na jakich adopcje będą przeprowadzane²³⁰.

226 K.M. Wittner, *Curbing Child-Trafficking in Intercountry Adoptions: Will International Treaties and Adoption Moratoriums Accomplish the Job in Cambodia?*, 12, "Pacific Rim Law & Policy Journal" 2003, s. 619–620.

227 N.B. Graff, *op. cit.*, s. 427.

228 K.M. Wittner, *op. cit.*, s. 595 i n, D. Rachford, *op. cit.*, s. 66.

229 Por. Informacje zawarte na stronie Adoption Council of Canada, dotyczące perspektyw adopcji amerykańskich dzieci przez Kanadyjczyków, <http://adoption.ca/> (8.05.07). Według amerykańskiego Departamentu Stanu, między kwietniem 2008 r. (kiedy to konwencja weszła w życie w stosunku do USA) a lipcem tego roku odmówiono akredytacji 18 amerykańskim agencjom, por. http://www.travel.state.gov/family/adoption/convention/convention_4240.html (6/10/08).

230 W sierpniu 2001 r. rząd kanadyjski zwrócił się do władz poszczególnych prowincji o zawieszenie adopcji międzynarodowych dzieci z Wietnamu, w związku z procederem handlu dziećmi oraz brakiem realizacji dobra dziecka. W styczniu 2003 r. w Wietnamie zostało wprowadzone moratorium na adopcje międzynarodowe. Por. US State Department travel.state.gov/family/adoption/notices/notices_2544.html, (20.07.2005 r.), Alberta Children's Services, www.child.gov.ab.ca/whatwedo/adoption/page.cfm, (czerwiec 2005 r.) British Columbia Ministry of Children and Family Development, www.mcf.gov.bc.ca/adoption/alerts_fact_sheets/vietnam.htm, "The Gazette", Montreal, 2.07.2005, www.canada.com.

Dwadzieścia państw eksportujących dzieci, o największej liczbie dzieci adoptowanych do USA w latach 2000–2006²³¹ oraz w latach 1994–1999²³²

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Chiny (06)	Chiny (06)	Chiny (06)	Chiny (06)	Chiny (06)	Chiny (06)	Chiny (06)
Rosja	Rosja	Rosja	Rosja	Rosja	Rosja	Gwatemala (03)
Korea Płd.	Korea Płd.	Gwatemala (03)	Gwatemala (03)	Gwatemala (03)	Gwatemala (03)	Rosja
Gwatemala (03)	Gwatemala (03)	Korea Płd.	Korea Płd.	Korea Płd.	Korea Płd.	Korea Płd.
Rumunia (95)	Ukraina	Ukraina	Kazachstan	Kazachstan	Ukraina	Etiopia
Wietnam	Rumunia (95)	Kazachstan	Ukraina	Ukraina	Kazachstan	Kazachstan
Ukraina	Wietnam	Wietnam	Indie (03)	Indie (03)	Etiopia	Ukraina
Indie (03)	Kazachstan	Indie (03)	Wietnam	Haiti	Indie (03)	Liberia
Kambodża	Indie (03)	Kolumbia (98)	Kolumbia (98)	Etiopia	Kolumbia (98)	Kolumbia (98)
Kazachstan	Kolumbia (98)	Bulgaria (02)	Haiti	Kolumbia (98)	Filipiny (96)	Indie (03)
Kolumbia (98)	Bulgaria (02)	Kambodża	Filipiny (96)	Białoruś (03)	Haiti	Haiti
Bulgaria (02)	Kambodża	Filipiny (96)	Rumunia (95)	Filipiny (96)	Liberia	Filipiny (96)
Filipiny (96)	Filipiny (96)	Haiti	Bulgaria (02)	Bulgaria (02)	Tajwan	Tajwan
Haiti	Haiti	Białoruś (03)	Białoruś (03)	Polska (95)	Meksyk (95)	Wietnam
Meksyk (95)	Etiopia	Rumunia (95)	Etiopia	Meksyk (95)	Polska (95)	Meksyk (95)
Etiopia	Białoruś (03)	Etiopia	Gruzja (99)	Liberia	Tajlandia (04)	Polska (95)
Tajlandia (04)	Polska (95)	Polska (95)	Kambodża	Nepal	Brazylia (99)	Brazylia (99)
Polska (95)	Tajlandia (04)	Tajlandia (04)	Tajwan	Nigeria	Nigeria	Nepal
Moldawia (98)	Meksyk (95)	Gruzja (99)	Polska (95)	Tajlandia (04) i Brazylia (99)	Jamajka	Nigeria
Boliwia (02)	Liberia	Meksyk (95)	Tajlandia (04)	Rumunia (95)	Nepal	Tajlandia (04)
6/20	5/20	7/20	9/20	11/20	8/20	9/20
8/20	9/20	8/20	8/20	9/20	10/20	10/20

1) kolorem zielonym oznaczone zostały państwa, które nie są stronami konwencji haskiej,

2) kolorem niebieskim oznaczono Tajwan, ponieważ brak jest informacji, czy adopcje miały miejsce w Chinach, czy na Tajwanie – dzieci urodziły się na Tajwanie,

3) kolorem czerwonym zostały oznaczone państwa, które są stronami konwencji haskiej (obok data wejścia w życie konwencji),

4) kolorem żółtym oznaczone są państwa, które są stronami konwencji, ale w analizowanym roku jeszcze stronami jej nie były (obok data wejścia konwencji w życie),

231 Dane za: The Evan B. Donaldson Adoption Institute, International Adoption Facts 2002, <http://www.adoptioninstitute.org/FactOverview/international.html> (22.03.07) i U.S. Department of State: http://travel.state.gov/family/adoption/stats/stats_451.html (22.03.07).

232 Za: U.S. Department of State http://travel.state.gov/family/adoption/stats/stats_451.html. (22.03.07)

Przysposobienie międzynarodowe dzieci

5) kolorem brązowym oznaczone zostały informacje dotyczące stosunku ilości państw–stron konwencji do liczby wszystkich państw,

6) kolorem szarym oznaczone zostały informacje dotyczące stosunku ilości państw, które nie są dotąd stronami konwencji do liczby wszystkich państw;

1999	1998	1997	1996	1995	1994
Rosja	Rosja	Rosja	Chiny (06)	Chiny (06)	Korea Płd.
Chiny (06)	Chiny (06)	Chiny (06)	Rosja	Rosja	Rosja
Korea Płd.	Korea Płd.	Korea Płd.	Korea Płd.	Korea Płd.	Chiny (06)
Gwatemala (03)	Gwatemala (03)	Gwatemala (03)	Rumunia (95)	Gwatemala (03)	Paragwaj (98)
Rumunia (95)	Wietnam	Rumunia (95)	Gwatemala (03)	Indie (03)	Gwatemala (03)
Wietnam	Indie (03)	Wietnam	Indie (03)	Paragwaj (98)	Indie (03)
Indie (03)	Rumunia (95)	Indie (03)	Wietnam	Kolumbia (98)	Kolumbia (98)
Ukraina	Kambodża	Kolumbia (98)	Paragwaj (98)	Wietnam	Filipiny (96)
Kambodża	Kolumbia (98)	Filipiny (96)	Kolumbia (98)	Filipiny (96)	Wietnam
Kolumbia (98)	Filipiny (96)	Meksyk (95)	Filipiny (96)	Rumunia (95)	Rumunia (95)
Bulgaria (02)	Ukraina	Bulgaria (02)	Bulgaria (02)	Brazylia (99)	Ukraina
Filipiny (96)	Meksyk (95)	Haiti	Brazylia (99)	Bulgaria (02)	Brazylia (99)
	Bulgaria (02)	Łotwa (02)	Łotwa (02)	Litwa (98)	Bulgaria (02)
	Haiti	Brazylia (99)	Litwa (98)	Chile (99)	Litwa (98)
	Etiopia	Etiopia	Gruzja (99)	Meksyk (95)	Polska (95)
	Brazylia (99)	Litwa (98)	Meksyk (95)	Ekwador (96)	Meksyk (95)
	Tajlandia (04)	Polska (95)	Haiti	Etiopia	Chile (99)
	Polska (95)	Boliwia (02)	Polska (95)	Japonia	Honduras
	Łotwa (02)	Węgry (05)	Chile (99)	Łotwa (02)	Haiti
	Boliwia (02)	Kambodża	Tajlandia (04)	Tajlandia (04)	Etiopia
3/12	5/20	4/20	4/20	2/20	0/20
5/12	7/20	6/20	4/20	5/20	7/20

Status konwencji na dzień 19.12.2007 r.²³³

- 1) podpis
- 2) ratyfikacja lub akcesja
- 3) ratyfikacja (R) lub akcesja (A)
- 4) wejście w życie konwencji

²³³ Wszystkie informacje dotyczące statusu konwencji, sprzeciwów wobec uczestnictwa w konwencji oraz wybranych deklaracji poszczególnych państw za: http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.status&cid=69 (19.12.2007).

Państwa–strony, członkowie organizacji

Państwa	1	2	3	4
Albania	12–IX–2000	12–IX–2000	R	1–I–2001
Australia	25–VIII–1998	25–VIII–1998	R	1–XII–1998
Austria	18–XII–1998	19–V–1999	R	1–IX–1999
Białoruś ¹	10–XII–1997	17–VII–2003	R	1–XI–2003
Belgia	27–I–1999	26–V–2005	R	1–IX–2005
Brazylia	29–V–1993	10–III–1999	R	1–VII–1999
Bułgaria ²	27–II–2001	15–V–2002	R	1–IX–2002
Kanada ³	12–IV–1994	19–XII–1996	R	1–IV–1997
Chile	13–VII–1999	13–VII–1999	R	1–XI–1999
Chiny	30–XI–2000	16–IX–2005	R	1–I–2006
Cypr	17–XI–1994	20–II–1995	R	1–VI–1995
Czechy	1–XII–1999	11–II–2000	R	1–VI–2000
Dania ⁴	2–VII–1997	2–VII–1997	R	1–XI–1997
Estonia		22–II–2002	A	1–VI–2002
Finlandia	19–IV–1994	27–III–1997	R	1–VII–1997
Francja	5–IV–1995	30–VI–1998	R	1–X–1998
Gruzja		9–IV–1999	A	1–VIII–1999
Niemcy	7–XI–1997	22–XI–2001	R	1–III–2002
Węgry	25–V–2004	6–IV–2005	R	1–VIII–2005
Islandia		17–I–2000	A	1–V–2000
Irlandia	19–VI–1996			
Izrael	2–XI–1993	3–II–1999	R	1–VI–1999
Włochy	11–XII–1995	18–I–2000	R	1–V–2000
Łotwa	29–V–2002	9–VIII–2002	R	1–XII–2002
Litwa		29–IV–1998	A	1–VIII–1998
Luksemburg	6–VI–1995	5–VII–2002	R	1–XI–2002
Malta		13–X–2004	A	1–II–2005
Meksyk ⁵	29–V–1993	14–IX–1994	R	1–V–1995
Monako		29–VI–1999	A	1–X–1999
Holandia	5–XII–1993	26–VI–1998	R	1–X–1998
Nowa Zelandia		18–IX–1998	A	1–I–1999
Norwegia	20–V–1996	25–IX–1997	R	1–I–1998
Panama	15–VI–1999	29–IX–1999	R	1–I–2000
Paragwaj		13–V–1998	A	1–IX–1998
Peru	16–XI–1994	14–IX–1995	R	1–I–1996

Przysposobienie międzynarodowe dzieci

Polska	12-VI-1995	12-VI-1995	R	1-X-1995
Portugalia	26-VIII-1999	19-III-2004	R	1-VII-2004
Rumunia	29-V-1993	28-XII-1994	R	1-V-1995
Rosja	7-IX-2000			
Słowacja	1-VI-1999	6-VI-2001	R	1-X-2001
Słowenia	24-I-2002	24-I-2002	R	1-V-2002
Południowa Afryka		21-VIII-2003	A	1-XII-2003
Hiszpania	27-III-1995	11-VII-1995	R	1-XI-1995
Sri Lanka	24-V-1994	23-I-1995	R	1-V-1995
Szwecja	10-X-1996	28-V-1997	R	1-IX-1997
Szwajcaria	16-I-1995	24-IX-2002	R	1-I-2003
Turcja	5-XII-2001	27-V-2004	R	1-IX-2004
Wielka Brytania	12-I-1994	27-II-2003	R	1-VI-2003
USA	31-III-1994	12-XII-2007	R	1-IV-2008
Urugwaj	1-IX-1993	3-XII-2003	R	1-IV-2004
Wenezuela	10-I-1997	10-I-1997	R	1-V-1997

Państwa-strony, które nie są członkami organizacji

Państwa	1	2	3	4
Andora		3-I-1997	A	1-V-1997
Armenia ⁶		1-III-2007	A	1-VI-2007
Azerbejdżan ⁷		22-VI-2004	A	1-X-2004
Belize		20-XII-2005	A	1-IV-2006
Bolivia ⁸	10-XI-2000	12-III-2002	R	1-VII-2002
Burkina Faso	19-IV-1994	11-I-1996	R	1-V-1996
Burundi		15-X-1998	A	1-II-1999
Kolumbia ⁹	1-IX-1993	13-VII-1998	R	1-XI-1998
Kostaryka	29-V-1993	30-X-1995	R	1-II-1996
Dominikana ¹⁰		22-XI-2006	A	1-III-2007
Ekwador	3-V-1994	7-IX-1995	R	1-I-1996
El Salvador ¹¹	21-XI-1996	17-XI-1998	R	1-III-1999
Gwatemala ¹²		26-XI-2002	A	1-III-2003
Gwinea ¹³		21-X-2003	A	1-II-2004
India	9-I-2003	6-VI-2003	R	1-X-2003
Kenia		12-II-2007	A	1-VI-2007
Madagaskar	12-V-2004	12-V-2004	R	1-IX-2004
Mali ¹⁴		2-V-2006	A	1-IX-2006

Przysposobienie w prawie kolizyjnym

Mauritius		28-IX-1998	A	1-I-1999
Moldawia		10-IV-1998	A	1-VIII-1998
Mongolia		25-IV-2000	A	1-VIII-2000
Filipiny	17-VII-1995	2-VII-1996	R	1-XI-1996
San Marino		6-X-2004	A	1-II-2005
Tajlandia	29-IV-2004	29-IV-2004	R	1-VIII-2004

Skutki ratyfikacji konwencji haskiej z 1993 r. przez USA będą możliwe do oceny wówczas, gdy zostaną przedstawione dane dotyczące liczby adopcji dzieci do tego państwa po dniu, w którym konwencja weszła w życie w stosunku USA (1 kwietnia 2008 r.). Natomiast porównanie dotychczas dostępnych danych²³⁴ daje podstawę do twierdzenia, że wejście w życie postanowień konwencyjnej nie ograniczyło ilości dokonywanych przysposobień międzynarodowych. Gdyby porównać ich ilość z 1994 r., kiedy konwencja haska nie weszła jeszcze w życie, z ilością przysposobień z 2007 r., to okazuje się, że w tym ostatnim roku jest ich ponad dwukrotnie więcej niż wcześniej i że na szczycie listy państw, z których pochodzą dzieci adoptowane do USA są dwa państwa, które ratyfikowały konwencję, a wśród dwudziestu państw, z których pochodzi najwięcej dzieci, które tam wyjechały w konsekwencji adopcji, takich państw jest dziewięć (w tym Polska, jako jedyne takie państwo z Europy).

1994	2007
Korea Płd. 1795	Chiny 5453
Rosja 1530	Gwatemala 4728
Chiny 787	Rosja 2310
Paragwaj 483	Etiopia 1255
Gwatemala 436	Korea Płd. 939
Indie 412	Wietnam 828
Kolumbia 351	Ukraina 606
Filipiny 314	Kazachstan 540
Wietnam 220	Indie 416
Rumunia 199	Liberia 314
Ukraina 164	Kolumbia 310

234 http://www.travel.state.gov/family/adoption/stats/stats_451.html (6/10/08).

Brazylia 149	Filipiny 265
Litwa 95	Haiti 190
Polska 94	Tajwan 184
Meksyk 85	Meksyk 89
Chile 79	Polska 84
Honduras 77	Tajlandia 67
Haiti 61	Kirgistan 61
Etiopia 54	Brazylia 55
Japonia 49	Uganda 54
Razem: 8 333	Razem: 18 748

1) kolorem zielonym oznaczono państwa, które nie są stronami konwencji haskiej z 1993 r.,

2) kolorem żółtym oznaczono państwa, które są stronami konwencji z 1993 r.

W związku z powyższymi danymi i biorąc pod uwagę pogląd, że konwencja nie miała popularyzować przysposobień międzynarodowych, można zastanawiać się, czy faktycznie zrealizowane zostały jej cele, a więc czy faktycznie w wyniku takich adopcji, traktowanych jako subsydiarne wobec przysposobień krajowych, realizowane jest dobro dziecka, a współpraca między państwami–stronami konwencji jest na tyle efektywna, że pozwala na upewnienie się, że tak jest w rzeczywistości oraz na wyeliminowanie wszystkich zagrożeń? Wydaje się, że w pewnym sensie oznaką niepewności co do skuteczności postanowień konwencyjnych oraz odzwierciedleniem przeświadczenia o dezaktualizacji części z nich stały się prace nad projektem rewizji Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci z 1967 r. Projekt został przyjęty podczas 118 spotkania Komitetu Ministrów Rady Europy w Strasbourgu 7 maja 2008 r. i najprawdopodobniej zostanie wyłożony do podpisu w połowie listopada tego roku²³⁵. Przyszła konwencja²³⁶ ma mieć zastosowanie do wszystkich adopcji osób, które nie ukończyły 18 lat, nie wstąpiły w związek małżeński lub zarejestrowany związek partnerski i nie uzyskały pełnoletności. Do projektu wprowadzono nowe rozwiązania, jak: konieczność uzyskania zgody ojca dziecka na adopcję, nawet w sytuacji, gdy dziecko urodziło się poza węzłem małżeńskim oraz konieczność uzyskania zgody dziecka na adopcję lub konsultacji z dzieckiem w kwestii przyszłej adopcji (w zależności od stopnia jego dojrzałości). Ponadto dopuszczono możliwość dokonywania wspólnych adopcji przez heteroseksualnych partnerów w za-

235 <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/projets/v3Projets.asp> (6/10/08).

236 Tekst projektu wraz z komentarzem do niego na stronie Rady Europy: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/AdopRev.htm> (6/10/08).

rejestrowanych związkach partnerskich (w państwach, w których istnieje instytucja rejestrowanego partnerstwa) oraz rozciągnięcia zastosowania postanowień konwencyjnych na adopcje wspólne dokonywane przez homoseksualistów – małżonków, partnerów w rejestrowanych związkach partnerskich, partnerów żyjących w stałych związkach (zresztą także heteroseksualnych). Dziecko może być adoptowane przez osobę, która osiągnęła wiek minimalny określony przepisami prawa – nie może być on niższy niż 18 lat, a wyższy niż 30 – poza tym między przysposabiającym a przysposobianym powinna być odpowiednia różnica wieku (najbardziej optymalną różnicą jest 16 lat). W projekcie zrezygnowano z istniejącego w konwencji z 1967 r. podziału na postanowienia obligatoryjnie wiążące strony oraz fakultatywnie do akceptacji przez sygnatariuszy, w porównaniu z konwencją haską z 1993 r. zakres zastosowania nowej konwencji jest szerszy – dotyczy ona wszystkich adopcji.

4. Kolizyjnoprawna regulacja przysposobienia w prawach wybranych państw

Generalnym założeniem przyświecającym przedstawienie rozwiązań normatywnych różnych państw było ukazanie ich różnorodności. Czy zatem największe różnice występują między systemami, które zostały ukształtowane na bazie innych teorii dotyczących stosowania prawa obcego, a więc między prawami tzw. Europy kontynentalnej i państwami systemu *common law*? Czy też odmienność rozwiązań ma inne źródła niż tylko ugruntowanie systemowych rozwiązań i implementacja ich w niezmienionej formie na terytoria byłych kolonii? Idąc tropem badań prowadzonych w przededniu przyjęcia konwencji haskiej z 1993 r., należy wskazać podział państw, jaki przyjęto dla zaprezentowania ich wyników – dotyczący systemów prawnych oraz podejścia do przysposobienia jako stosunku prawnego wykreowanego przez sąd lub inny odpowiedni organ. W pierwszej grupie państw przysposobienie postrzegane jest jako stosunek prawny, do którego przesłanek i skutków należy stosować prawo, które wcześniej należy w odpowiedni sposób wskazać. Stąd głównym celem, który wynika z rozwiązań systemowych, jest wskazanie prawa, podczas gdy określenie jurysdykcji organów decydujących o przysposobieniu ma charakter subsydiarny względem pierwszoplanowego celu. To podejście, wiążące wystąpienie sytuacji z elementem zagranicznym z koniecznością określenia właściwości prawa, które będzie nią rządzić, zwane jest *conflicts approach*. Dla drugiego podejścia, zwanego *jurisdictional approach*, charakterystyczne jest położenie głównego nacisku na określenie jurysdykcji organu, który mocą swojej decyzji kreuje stosunek przysposobienia. Kwestia wskazania prawa właściwego schodzi wówczas na drugi plan lub, częściej, jest w ogóle pominięta, gdyż organ właściwy stosuje do przysposobienia *lex fori*. Państwami, w których nacisk położono na wskazanie prawa, są Francja,

Niemcy, większość państw Ameryki Łacińskiej i Japonia. Natomiast w Wielkiej Brytanii, Irlandii, Australii, Indiach, Sri Lance, Izraelu, Cyprze, Kanadzie, Stanach Zjednoczonych, Szwajcarii i we Włoszech większy nacisk kładzie się na wskazanie jurysdykcji²³⁷. Z podziału tego można zatem wnioskować, że w większości państw systemu *common law* stosowane jest podejście jurysdykcyjne, a więc preferując stosowanie własnego prawa, bazuje się na określeniu jurysdykcji organów orzekających, a w państwach Europy kontynentalnej stosowane jest podejście polegające na konieczności wskazania prawa właściwego. Wówczas wskazanie istnienia lub braku jurysdykcji skutkuje możliwością prowadzenia postępowania, a nie ma związku ze stosowaniem prawa, a zatem jako takie, z punktu widzenia prawa kolizyjnego można je uznać za drugoplanowe.

Do pewnego stopnia twierdzenie to można potraktować jako prawdziwe, jednak z tej reguły wyłamują się chociażby takie państwa, jak Szwajcaria i Włochy (państwa tradycji *civil law*, a nie *common law*) – w ich systemach prawnych centralne miejsce zajmuje kwestia określenia jurysdykcji. Czy zatem granica między państwami o diametralnie różnych systemach, ugruntowana na bazie teorii holenderskiej szkoły statutowej Hubera i XIX-wiecznych teorii głoszonych przez von Savigny'ego i Manciniego, pozostała niezmieniona do czasów współczesnych? Czy, być może, jak twierdzi F.K. Juenger, europejskie prawo międzynarodowe prywatne ulega amerykańskizacji? Jego zdaniem, wpływ amerykańskiego prawa, a właściwie zawartej w *Restatement (Second) of Conflict of Laws* z 1971 r. reguły poszukiwania najściślejszego związku (*most significant relation*) widoczny jest w austriackim i szwajcarskim prawie kolizyjnym oraz w konwencji rzymskiej z 1980 r., a przychylność ku stosowaniu własnego prawa na gruncie prawa rodzinnego w dwóch konwencjach haskich – o właściwości organów i prawie właściwym w zakresie ochrony małoletnich z 1961 r. i dotyczącej prawa właściwego dla zobowiązań alimentacyjnych wobec dzieci z 1956 r.²³⁸

4.1. Conflicts approach

W świetle § 26 austriackiej ustawy związkowej o prawie prywatnym międzynarodowym z 15 czerwca 1978 r.²³⁹ przesłanki dokonania i ustania przysposobienia dziecka podlegają ocenie prawa personalnego każdego z przysposabiających, jeżeli ze statutu personalnego przysposobianego dziecka wynika konieczność uzyska-

237 J.H.A. van Loon, Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – cooperation, The Hague 1994, s. 65.

238 F.K. Juenger, American and European Conflicts Law, 30 Am. J. Comp. L. 1982, s. 118.

239 Bundesgesetz vom XXXXXXXXX über das internationale Privatrecht (IPR-Gesetz), 1978 02 08, 784 der Beilagen zu den stenographischen Protokollen des Nationalrates XIV. GP, s. 1–3; polski tekst w: J. Poczobut, Kodyfikacja prawa prywatnego międzynarodowego, Warszawa 1991, s. 17 i n.

nia zgody dziecka lub osoby trzeciej, z którą dziecko pozostaje w stosunku rodzinoprawnym, w tym zakresie stosuje się również statut personalny dziecka. Statutem personalnym osoby fizycznej, na podstawie § 9 ustawy, jest jej prawo ojczyście. Statutem personalnym obywatela austriackiego, mającego ponadto obywatelstwo innego państwa, jest prawo austriackie, cudzoziemca, którzy ma obywatelstwo więcej niż jednego państwa – prawo państwa, z którym istnieje najsilniejszy związek (1.), bezpaństwowca lub osoby, której obywatelstwa nie można ustalić – prawo państwa, w którym ma on miejsce zwykłego pobytu (2.), uchodźcy (w rozumieniu wiążących Austrię umów międzynarodowych) lub osoby, której związki z państwem jej obywatelstwa zostały zerwane ze stosunkowo ważnych powodów – prawo państwa, w którym ma on miejsce zamieszkania, a w jego braku – państwa, w którym ma on miejsce zwykłego pobytu (odesłania przez to prawo do prawa ojczyścistego nie uwzględnia się) – (3.). Skutki przysposobienia podlegają ocenie z punktu widzenia statutu personalnego przysposabiającego, a gdy przysposabiają małżonkowie – według prawa właściwego dla skutków osobistych małżeństwa (na podstawie § 18 ustawy jest to: 1) wspólny, a w jego braku, ostatni wspólny statut personalny małżonków, o ile jedno z nich go zachowało, 2) w pozostałych przypadkach – prawo państwa, w którym oboje mają miejsce zwykłego pobytu, a w jego braku, ostatniego wspólnego miejsca zwykłego pobytu, o ile jedno z nich go zachowało, 3) prawo austriackie, jeżeli małżeństwo nie zostało zawarte dla obszaru prawnego określonego w poprzednich punktach, ale dla austriackiego obszaru prawnego lub 4) prawo państwa, z którym małżonkowie pozostają w silniejszym związku, zamiast prawa austriackiego, o ile w świetle prawa tego państwa małżeństwo jest skuteczne), a po śmierci jednego z małżonków – według statutu personalnego drugiego małżonka. Według zasady najściślejszego związku, która została ujęta w pierwszym artykule części ogólnej ustawy, ustawowe reguły dotyczące wskazywania prawa właściwego odzwierciedlają najściślejsze powiązanie między sytuacją faktyczną a obszarem prawnym. Jednak, według pochodzącego od ustawodawcy komentarza towarzyszącego ustawie jeszcze na etapie projektu, stwierdzono, że stosowanie tej zasady może niekiedy prowadzić do zastosowania prawa austriackiego, pomimo istnienia łączników wskazujących inne prawo, co nie zawsze prowadzi do zadowalających rezultatów²⁴⁰.

Na mocy art. 22 niemieckiej ustawy z 1994 r.²⁴¹ do oceny przysposobienia stosuje się prawo ojczyście przysposabiającego z chwili przysposobienia. Innemu już

240 Por. E. Palmer, *The Austrian Codification of Conflict Law*, Washington 1978, s. 17–21. Zasada ta jest odzwierciedleniem teorii siedziby stosunku prawnego F.C. von Savigny'ego.

241 Ustawa z 18 sierpnia 1896 r. wprowadzająca Kodeks cywilny, w wersji ustawy z 21 września 1994 r. – BGBEG, 18.08.1896, Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche in der Fassung der Bekanntmachung vom 21. September 1994 (BGBl. I S. 2494; 1997 I S. 1061), zuletzt geändert durch Artikel 96 der Verordnung vom 31. Oktober 2006 (BGBl. I S. 2407), Stand: Neugefasst durch Bek. v. 21.9.1994 I 2494; 1997, 1061; zuletzt geändert durch Art. 96 V v. 31.10.2006 I 2407; Änderung durch Art. 5 Abs. 2 G v. 19.12.2006 I 3230 (Nr. 63)

reżimowi poddano przysposobienie wspólne przez małżonków lub przysposobienie przez jednego z małżonków. Odwołano się do przepisu art. 14 ust. 1, na podstawie którego określane są ogólne skutki małżeństwa. Zatem prawem rządzącym przysposobieniem w tych dwóch przypadkach jest, przede wszystkim, prawo państwa obywatelstwa obojga z nich, nawet jeśli jedno z nich nie jest już obywatelem tego państwa, drugie z nich zaś nadal nim jest, a oboje byli ostatnio, w czasie trwania małżeństwa. Gdy okoliczności te nie wystąpią, stosowane jest prawo państwa, w którym małżonkowie mają lub mieli ostatnio, w czasie trwania małżeństwa, zwykły pobyt, o ile jedno z nich nadal ma tam zwykły pobyt. Posiłkowo zaś stosowane jest prawo państwa, z którym małżonkowie są w inny sposób wspólnie najściślej związani – przed wprowadzeniem tego przepisu stosowane były jednocześnie oba prawa ojczyste małżonków, a nie jedno rządzące ich reżimem domowym²⁴². Jak podaje H. Oberloskamp, obowiązująca w tym przypadku „zasada drabiny” powoduje, że „z następnego szczebla można skorzystać tylko wówczas, jeśli nie można zastosować poprzedniego”²⁴³. W myśl art. 23 wymóg zgody na przysposobienie oraz jej udzielenie przez dziecko i osobę, z którą pozostaje ono w stosunku prawnorodzinym, podlegają dodatkowo prawu ojczystemu dziecka, a jeśli wymaga tego dobro dziecka – prawu niemieckiemu²⁴⁴. Najprościej zatem przyjąć, że jeśli przysposabiający jest cudzoziemcem, a przysposabiane dziecko – Niemcem, wówczas konieczność wyrażenia zgody przez dziecko i wszystkie inne osoby poddana jest ocenie prawa niemieckiego, jednak prawo niemieckie może być również stosowane wówczas, gdy dziecko mając obywatelstwo innego państwa, mieszka na terytorium Niemiec i to prawo, jako najściślej z nim związane, najlepiej chroni jego interesy. Wydaje się, że przyjęcie takiego rozwiązania ma związek z wcześniejszą tendencją do tworzenia jednostronnych norm kolizyjnych, wskazujących zakres stosowania materialnego prawa niemieckiego oraz stosowania łącznika prawa personalnego (obywatelstwa) dziecka tylko pomocniczo lub dodatkowo – co, według K. Siehra, charakteryzowało niemieckie prawo prywatne międzynarodowe. Pisał on o postulatach rezygnacji ze stosowania norm jednostronnych, rozszerzenia art. 22 EGBGB do normy wielostronnej, a co za tym idzie, równoczesne uwzględnianie prawa ojczystego dziecka i przysposabiającego oraz postulował zmianę idącą w kierunku powiązania łącznika wskazującego prawo właściwe z jurysdykcją krajową, czyli, jak się wydaje, przyjęcie jurysdykcyjnego podejścia do regulacji takich spraw. Zmiana ta miałaby skutkować stosowaniem *legis fori*, gdy przysposabiający lub przysposabiany mają oby-

noch nicht berücksichtigt, <http://bundesrecht.juris.de/bgbeg/BJNR006049896.html>. Por. K. Siehr, Internationales Privatrecht. Deutsches und europäisches Kollisionsrecht für Studium und Praxis, Heidelberg 2001, s. 43–47.

242 Por. B. Dickson, The Reform of Private International Law in the Federal Republic of Germany, "International and Comparative Law Quarterly" 1985, vol. 34, s. 258.

243 Drabiny Kegla, czy też raczej kaskady (kaskadowych wskazań prawa). Por. H. Oberloskamp, *op. cit.*, s. 22 i 28.

244 G.E. Glos, The Czechoslovak Law of Conflict of Laws, 3 "Review of Socialist Law", 1983, s. 288, R. Schnabel, Germany, w: International Social Service (ed.), Internal and Intercountry Adoption Law, Geneva–The Hague–London–Boston 1996.

watelstwo niemieckie lub stałe miejsce pobytu w Niemczech²⁴⁵. W zakres statutu adopcyjnego, oprócz przesłanek dokonania przysposobienia, wchodzi skutki orzeczenia, które wywołują pewien stan prawny, w tym możliwość rozwiązania adopcji. Oznacza to, że statut ten decyduje o zerwaniu więzów pokrewieństwa między przysposobionym dzieckiem a jego rodziną biologiczną i o ukształtowaniu relacji rodzinnej między przysposobionym a przysposabiającym. Natomiast nie kształtuje stosunków między przysposobionym a przysposabiającym, ponieważ stosuje się do nich przepisy z zakresu stosunków prawnych między rodzicami a dziećmi. Dotyczy to tak nazwiska, jak alimentacji, praw rodzicielskich, prawa spadkowego. Statut adopcyjny jest niezmienny, zmianom może natomiast ulegać statut stosunków między rodzicami a dziećmi²⁴⁶. Rozdział ten wynikać może z zauważonej i w polskiej doktrynie złożoności stosunku rodzinnoprawnego, gdzie pierwszym elementem jego struktury jest stosunek wyznaczający prawną więź rodzinną, która tworzy stan cywilny osoby, a inne elementy wynikają ze skutków stosunku filiacyjnego (prawa i obowiązki rodziców)²⁴⁷.

Do 1923 r., w świetle art. 11 francuskiego kodeksu cywilnego, adopcji nie mogli dokonywać cudzoziemcy (również niemożliwe było przysposobienie cudzoziemca), chyba że przewidywała to umowa międzynarodowa lub cudzoziemiec miał domicyl (*authorized domicyl*) we Francji²⁴⁸. We współczesnym francuskim prawie regulacja kwestii kolizyjnych dotyczących przysposobienia znalazła się w kodeksie cywilnym, w rozdziale poświęconym określeniu prawa właściwego dla przesłanek i skutków adopcji, z 6 lutego 2001 r. (art. 370–3 do 370–5). Przesłanki przysposobienia poddano w nim prawu ojczystemu przysposabiającego, a jeśli jest to przysposobienie wspólne przez współmałżonków – temu prawu, które jest właściwe dla oceny skutków związku przez nich zawartego. Adopcja może jednak nie zostać orzeczona, gdy zabraniają stosowania jej oba prawa ojczyste przysposabiających wspólnie. Również powodem odmowy orzeczenia adopcji może być to, że zabrania stosowania tej instytucji prawo personalne dziecka, chyba że dziecko urodziło się we Francji i zwykle w niej przebywa. Z jednego z orzeczeń francuskiego Sądu Kasacyjnego wynika, że może być ona orzeczona bez względu na zakaz istniejący w personalnym prawie dziecka, jeśli przedstawiciel ustawowy dziecka wyraził na nią zgodę, będąc świadomym jej skutków prawnych wynikających z prawa ojczystego wnioskodawcy²⁴⁹. Bez względu na to, jakie prawo jest właściwe dla przy-

245 K. Siehr, Równouprawnienie w zachodnioniemieckim międzynarodowym prawie dotyczącym stosunków między rodzicami a dziećmi, „Studia Prawnicze” 1978, z. 3, s. 97–98 i 119.

246 Por. H. Oberloskamp, *op. cit.*, s. 24 i 30.

247 Por. T. Smyczyński, Prawo rodzinne i stosunki rodzinnoprawne, „Studia Prawa Prywatnego” 2007, z. 1, s. 20–21.

248 Por. E. G. Lorenzen, The French Rules of the Conflict of Laws, 37 „Yale Law Journal” 1928, no. 7, s. 866–867.

249 Por. H. Muir Watt, Vers l’inadoptabilité de l’enfant Tanger de statut personel prohibitif? A propos de la circulaire du 16 février 1999 relative à l’adoption international (1), „Revue Critique de Droit International Privé” 1999, No. 3, s. 469–492.

sposobienia, nie może być ono orzeczone bez uzyskania zgody na adopcję ustawowego przedstawiciela dziecka. Zgoda powinna być swobodnie wyrażona, nie może być łączona z jakąkolwiek formą kompensacji, powinna być wyrażona po urodzeniu dziecka, a ustawowy przedstawiciel dziecka powinien zostać poinformowany o skutkach adopcji, w szczególności adopcji pełnej (*adoption plenière*), ze względu na jej szczególny charakter (całkowitość, nierozwiązywalność, całkowite zerwanie więzów z naturalnymi rodzicami) – art. 370–3²⁵⁰. Koncepcja przyjęta w kodeksie dla przysposobienia odpowiada w zasadzie rozwiązaniu zawartemu w orzeczeniu Sądu Kasacyjnego z dnia 7 listopada 1984 r. w sprawie Torlet²⁵¹, jednak, co ciekawe, wcześniejsze propozycje poszukiwania jednego wspólnego prawa dla oceny przysposobienia wyglądały inaczej, na przykład proponowano, by w sprawach z zakresu prawa rodzinnego, gdy obie strony mają odmienne obywatelstwa, stosować prawo obowiązujące w miejscu ich zamieszkania, a jeśli małżonkowie lub ojciec i dziecko mają różne obywatelstwa, by sędzia mógł zastosować prawo personalne tej osoby, która jest bardziej zainteresowana stosunkiem prawnym²⁵². Skutki adopcji orzeczonej we Francji są takie, jak przewiduje to francuskie prawo (art. 370–4). Natomiast na mocy art. 370–5, adopcja orzeczona poza granicami Francji wywołuje skutki francuskiej adopcji pełnej, jeśli całkowicie i nieodwołalnie zerwane zostały więzy z naturalnymi rodzicami lub adopcji niepełnej (*adoption simple*), powodującej powstanie więzów rodzinnych tylko między przysposabiającym a przysposobianym²⁵³, która może być przekształcona w pełną, jeśli uzyskana została wyraźna, przemyślana zgoda osób określonych we francuskim kodeksie cywilnym dla tego rodzaju przysposobienia: współmałżonka przysposabiającego (art. 343–1), przysposobionego dziecka, jeśli ma ono więcej niż 13 lat (art. 345), rodziców lub rodzica przysposobionego dziecka (art. 348, 348–1), rady rodzinnej po zaciągnięciu opinii

250 Civil Code, MISE A JOUR LEGIFRANCE 21 February 2004, Dernier texte modificateur : ordonnance n° 2004–164 du 20 Feb. 2004, Translated by Georges Rouhette, Professor of Law, with the assistance of Anne Berton, Research Assistant in English, CHAPTER III – OF THE CONFLICT OF LAWS RELATING TO ADOPTION AND OF THE EFFECTS IN FRANCE OF ADOPTIONS ORDERED ABROAD, (Act n° 2001–111 of 6 Feb. 2001), Art. 370–3 [http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_civil_textA.htm#CHAPTER%20III%20-%20OF%20THE%20CONFLICT%20OF%20LAWS%20RELATING%20\(12.01.07\)](http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_civil_textA.htm#CHAPTER%20III%20-%20OF%20THE%20CONFLICT%20OF%20LAWS%20RELATING%20(12.01.07)) oraz „Revue Critique de Droit International Privé” 2001, no. 2, s. 379–380 i P. Lagarde, La loi du 6 février 2001 relative à l'adoption internationale: une opportune clarification, „Revue Critique de Droit International Privé” 2001, no. 2, s. 275–300.

251 A. Machowska, K. Wojtyczek (red.), Prawo francuskie, Tom II, Kraków 2005, s. 502. Por. rozważania dotyczące stosowania prawa w związku z orzeczeniem, ale przed zmianą ustawy, w: J.H.A. van Loon, International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption, „Recueil des Cours” 1993, VII (244), s. 280–281, 282–283 oraz J.H.A. van Loon, Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 69–71.

252 Y. Loussouarn, French Draft on Private International Law and The French Conference on Codification of Private International Law, 5 „Int'l & Comp. L. Q.”, 1956, s. 391 oraz Y. Loussouarn, French Draft on Private International Law and The French Conference on Codification of Private International Law, 30 „Tulane Law Review” 1955–56, no 4, s. 536, za: Trib. Cib. Seine, April 8, 1949, Rev. cr. dr. int. pr. 1950.200 note Loussouarn.

253 A. Machowska, K. Wojtyczek (red.), Prawo francuskie, Tom I, Kraków 2004, s. 173.

osoby faktycznie sprawującej opiekę nad dzieckiem (art. 348–2) lub bez zasięgnięcia niczyjej opinii (art. 349)²⁵⁴.

W 1951 r. państwa Beneluksu podpisały konwencję, na mocy której powstały jednolite dla trzech państw normy kolizyjne. Przyjęto w niej priorytet prawa ojczystego w sprawach z zakresu prawa osobowego i rodzinnego, z pewnymi wyjątkami na rzecz stosowania prawa domicylu. W Konwencji brak jest osobnej regulacji dotyczącej adopcji, lecz przyjęto, w myśl zasady stosowania prawa ojczystego ojca do kwestii legitymacji, że powinna być ona poddana zarówno prawu ojczystemu przysposabiającego, jak i przysposobianego – w sferze jej dopuszczalności i przesłanek. Natomiast skutki należy poddać prawu ojczystemu przysposabiającego²⁵⁵.

W świetle art. 370 kodeksu cywilnego Luksemburga²⁵⁶, adopcje mogą być dokonywane przez Luksemburczyków oraz cudzoziemców. Przesłanki adopcji podlegają prawu ojczystemu przysposabiającego lub przysposabiających. W przypadku posiadania przez przysposabiających odmiennych obywatelstw lub braku obywatelstw (w tym braku obywatelstwa tylko jednego z przysposabiających), prawem właściwym jest prawo obowiązujące we wspólnym im w chwili wystąpienia z wnioskiem adopcyjnym miejscu zwykłego pobytu²⁵⁷. Do oceny warunków, jakie powinien spełnić przysposobiany, stosowane jest jego prawo ojczyste, chyba że skutkiem adopcji, w świetle prawa ojczystego przysposabiającego będzie uzyskanie przez przysposobionego obywatelstwa przysposabiającego. Również skutki adopcji podlegają prawu ojczystemu przysposabiającego lub przysposabiających, a w przypadku różnych obywatelstw lub ich braku (także gdy nie ma go tylko jeden z przysposabiających) – prawu obowiązującemu w miejscu wspólnego im zwykłego pobytu, z chwili wystąpienia skutków orzeczenia adopcyjnego. W przypadku konfliktu jurysdykcji między organami państw obywatelstwa przysposabiającego i przysposobianego, za adopcję prawomocnie orzeczoną uważa się taką, która została dokonana zgodnie z przepisami obowiązującymi w tym państwie, przez organ właściwy według prawa tam obowiązującego.

Adopcje stały się możliwe w Holandii w 1956 r., jednak jak dotąd brak jest przepisów kolizyjnych, które regulowałyby stosowanie prawa właściwego w przypadkach adopcji poza trybem konwencji haskiej z 1993 r. W 2002 r. został przygotowany projekt ustawy, który reguluje kwestie wskazania prawa właściwego oraz uznania orzeczeń adopcyjnych zapadłych poza trybem konwencyjnym. Do adopcji

254 Code Civil, TITLE VIII, OF ADOPTION, (Act n° 66–500 of 11 July 1966), http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_civil_textA.htm#CHAPTER%20III%20-%20OF%20THE%20CONFLICT%20OF%20LAWS%20RELATING (12.01.07).

255 E.M. Meijers, *The Benelux Convention on Private International Law*, 2 „Am. J. Comp.” 1953, s. 1–5.

256 Kodeks cywilny z 1807 r., zmieniony w 1989 r., L. 13 juin 1989, Mém. 1989, 876 oraz Legilux, *Le Gouvernement du Grand-Duché de Luxembourg*, http://www.legilux.public.lu/leg/textescoordonnes/codes/code_civil/L1_T8_adoption.pdf (12.07.07).

257 Résidence habituelle.

orzekanych w Holandii stosowane będzie prawo holenderskie, oprócz kwestii dotyczących zgody, konsultacji i informowania rodziców dziecka, innych osób i instytucji, które zostały poddane prawu ojczystemu dziecka, jeśli dziecko ma więcej niż jedno obywatelstwo, prawu tego państwa obywatelstwa dziecka, z którym jest ono najbardziej związane. Jeśli prawo to nie reguluje adopcji, wówczas stosowane będzie prawo holenderskie. W projekcie przesłanki dokonania przysposobienia oddzielono od jego skutków, poddając je postanowieniom konwencyjnym: Konwencji haskiej o prawie właściwym dla dziedziczenia majątków zmarłych osób z 1989 r.²⁵⁸ (prawa dziecka do dziedziczenia) oraz Konwencji haskiej o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń odnoszących się do obowiązków alimentacyjnych z 1973 r.²⁵⁹ – obowiązki alimentacyjne rodziców względem dzieci. Przesłanką uznania orzeczeń adopcyjnych jest wydanie ich przez kompetentny organ państwa, w którym zarówno przysposabiający, jak i przysposobiony mieli miejsce zwykłego pobytu w chwili wystąpienia z wnioskiem adopcyjnym i w chwili wydania orzeczenia, ewentualnie, w którym przysposabiający lub przysposobiony mieli miejsce zwykłego pobytu w tych dwóch momentach. Nie jest możliwe uznanie orzeczenia, jeśli jego wydanie nie było poprzedzone przeprowadzeniem wywiadu lub konsultacji, jeśli orzeczenie nie zostało uznane w państwie, w którym zwykle przebywał przysposobiony w dwóch wskazanych momentach i jeśli jest ono sprzeczne z porządkiem publicznym²⁶⁰.

Adopcja przez cudzoziemców nie była w Belgii dozwolona do 22 marca 1940 r. Belgijskie przepisy kolizyjne dotyczące adopcji zostały zreformowane w 1969 r. i w 1987 r.²⁶¹ Jednak przed wprowadzeniem kodyfikacji prawa prywatnego międzynarodowego w 2004 r. podstawowym źródłem prawa dla ustalenia właściwości prawa (a także uznawalności zagranicznych orzeczeń sądowych) było orzecznictwo sądowe. W kodeksie z 2004 r. umieszczono przepisy dotyczące przysposobienia, weszły one w życie później niż pozostałe przepisy kodeksowe – 1 września 2005 r., wraz z przepisami ustawy o reformie przysposobienia z 2003 r.²⁶² W świetle art. 67 oraz 70 belgijskiego *Loi portant le Code de droit international privé* z dnia 16 lipca 2004 r.²⁶³, ustanowienie przysposobienia oraz jego skutki w sferze więzów rodzinnych i określenia chwili zerwania więzów przysposobianego z rodziną biologiczną

258 Convention on the Law Applicable to Succession to the Estates of Deceased Persons.

259 Convention on the Recognition and Enforcement of Decisions relating to Maintenance Obligations (obowiązująca w Polsce – Dz.U. z 2000 r. Nr 2, poz. 13).

260 I. Sumner, C. Forder, Bumper Issue: All You Ever Wanted to Know About Dutch Family Law (And Were Afraid to Ask), w: A. Bainham (ed.), *The International Survey of Family Law*. 2003 Edition, Published on Behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2003, s. 287–288.

261 I. Lammerant, Belgium, w: *International Social Service* (ed.), *Internal and Intercountry Adoption Laws*, Geneva–The Hague–London–Boston 1996.

262 S. van der Bogaert, P. Tereszkievicz, *Belgijskie prawo prywatne międzynarodowe*. Wprowadzenie, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2005, z. 3, s. 861.

263 Ustawa utrzymująca przepisy kodeksu prawa międzynarodowego prywatnego, tekst francuski w: Banque Carrefour de la législation, <http://www.cass.be/loi/loi.htm> (30/07/07), polskie tłumaczenie dostępne w archiwach Ministerstwa Sprawiedliwości oraz w „Kwartalniku Prawa Prywatnego” 2005, z. 3, s. 863–898.

podlega prawu ojczystemu przysposabiającego lub przysposabiających. Jeżeli nie mają oni wspólnego prawa ojczystego, wówczas stosowane jest prawo obowiązujące w państwie wspólnego im miejsca pobytu, a w jego braku – prawo belgijskie. Dla celów ustawy przyjęto, że miejsce pobytu (art. 4 § 2, 1° kodeksu prawa międzynarodowego prywatnego) oznacza miejsce, w którym osoba fizyczna osiedliła się, nawet w przypadku braku wpisu do właściwego rejestru oraz niezależnie od zezwolenia na osiedlenie lub pobyt, a przy jego ustalaniu należy w szczególności uwzględnić okoliczności natury osobistej lub zawodowej wskazujące na trwałe więzy z tym miejscem lub na wolę stworzenia takich więzów. Ustanowienie przysposobienia nie może się odbyć bez uwzględnienia przepisów art. 357 i 344–1 belgijskiego kodeksu cywilnego²⁶⁴ (co w konsekwencji oznacza, że każda adopcja powinna opierać się na słusznych podstawach, a jeśli dotyczy dziecka, powinna być dokonana w jego interesie i z uwzględnieniem praw, jakie przysposabiającemu przysposobianemu oraz że przysposabiający powinien mieć kompetencje i zdolność do adoptowania dziecka). Ponadto sędzia może zastosować prawo belgijskie, jeżeli uzna, że stosowanie obcego prawa poważnie zaszkodziłoby interesom przysposobianego dziecka, gdy przysposabiający są ściśle z Belgią związani. Wyrażenie zgody i jego sposób, przez przysposobianego, jego rodziców lub przedstawiciela ustawowego poddane zostało, na mocy art. 68 ustawy, prawu obowiązującemu w miejscu zwykłego pobytu przysposobianego bezpośrednio przed przewiezieniem do innego państwa ze względu na adopcję, a gdy dziecko nie zostało przewiezione – z chwili adopcji, z uwzględnieniem przepisów art. 358 i 348–1 belgijskiego kodeksu cywilnego (konieczność uzyskania zgody osoby, która ma zostać przysposobiona, która ukończyła 12 lat, oprócz sytuacji, gdy jest ona ubezwłasnowolniona, pozostaje w stanie przedłużającej się niedojrzałości lub gdy, zdaniem sądu, jest ona pozbawiona zdolności rozpoznawania znaczenia swoich czynów oraz zgody rodziców dziecka lub jego przedstawiciela prawnego). Gdy prawo w ten sposób określone nie przewiduje wyrażenia zgody lub nie reguluje adopcji, stosowane jest prawo belgijskie. Sposób (formę) ustanowienia przysposobienia reguluje prawo belgijskie, a jeśli zostało ono ustanowione za granicą zgodnie z obcym prawem, które przewiduje sądową drogę ustanowienia adopcji – procedura może być kontynuowana w Belgii, zgodnie z prawem belgijskim (art. 69). Do przekształcenia oraz rozwiązania adopcji stosowane są przepisy art. 67–69 ustawy, biorąc pod uwagę stopień intensywności powiązania w chwili orzeczenia adopcji, natomiast ponowne rozpatrzenie adopcji poddano prawu belgijskiemu (art. 71). Aby obce orzeczenie lub dokument urzędowy dotyczący ustanowienia, przekształcenia, rozwiązania, powtórnego rozpatrzenia lub unieważnienia adopcji mógł być uznany w Belgii, nie powinien być on sprzeczny z art. 365–1 do 366–3 belgijskiego kodeksu cywilnego (dotyczących postępowania w sprawach

264 Kodeks cywilny z 1804 r., z późniejszymi zmianami, tekst francuski dostępny w: <http://www.cass.be/loi/loi.htm> (30/07/07), polskie tłumaczenie dostępne w archiwach Ministerstwa Sprawiedliwości.

o uznanie) oraz 367–1 i 2 (dotyczącego rejestracji adopcji). Belgia jest państwem przyjmującym adoptowane dzieci, jednak zasadnicze znaczenie w postępowaniu adopcyjnym ma tam zasada subsydiarności, wywodzona z Konwencji praw dziecka. Stąd belgijskie organy prowadzące takie postępowanie powinny stwierdzić, czy zagraniczne postępowanie toczyło się zgodnie z tą zasadą, tym samym zweryfikować działania obcych służb adopcyjnych²⁶⁵. Co do jurysdykcji belgijskich sądów, to jej istnienie zostało uzależnione od wskazanych w art. 66 kodeksu prawa prywatnego międzynarodowego okoliczności: 1) przysposabiający lub jeden z przysposabiających albo przysposobiany ma obywatelstwo belgijskie lub miejsce pobytu w Belgii w chwili złożenia wniosku (jurysdykcja do orzekania o przysposobieniu), 2) okoliczności określone w pkt 1 lub wcześniejsze orzeczenie przysposobienia w Belgii (jurysdykcja do orzekania o przekształceniu przysposobienia w pełne oraz o rozwiązaniu przysposobienia), 3) okoliczności określone w pkt 1 oraz wcześniejsze orzeczenie przysposobienia w Belgii lub uznanie orzeczenia sądu orzekającego przysposobienie albo uznanie jego wykonalności w Belgii (jurysdykcja do ponownego rozpatrzenia adopcji). Przepisy ustawy belgijskiej, oprócz określenia subsydiarnej roli belgijskiego prawa, przyznają sądowi znaczny zakres swobody interpretacji stanu faktycznego – oba zabiegi legislacyjne mogą mieć wpływ na określenie prawa właściwego w przypadku konkretnej adopcji²⁶⁶.

Na mocy art. 9 pkt 4–5 rozdziału IV hiszpańskiego kodeksu cywilnego, zawierającego normy międzynarodowego prawa prywatnego²⁶⁷, charakter i treść stosunku pokrewieństwa, łącznie ze stosunkami wynikającymi z adopcji i ze stosunkami między rodzicami a dziećmi, podlega prawu personalnemu dziecka, a gdy nie można go ustalić – prawu zwykłego pobytu²⁶⁸ dziecka²⁶⁹. Prawem personalnym osoby fizycz-

265 Także na podstawie French Community's Executive Decision z 19 lipca 1991 r., por. I. Lammerant, *op. cit.*

266 Por. uwagi dotyczące roli prawa sądowego w Belgii, elastyczności regulacji dotyczącej adopcji oraz posiłkowości belgijskiego prawa, w: P. Tereszkiwicz, Doświadczenie Belgii w kodyfikacji prawa prywatnego międzynarodowego, „Kwartalnik Prawa Prywatnego”, 2007, z. 4, s. 1008–1009, 1033.

267 J.L. Iriarte Ángel, J.A. Pérez Beviá, N. Comte Guillemet, Código de Derecho Internacional Privado, Colección Códigos Básicos, Thomson Aranzadi 2004, s. 713–719; A. Borrás Rodríguez, N. Bouza Vidal, J.D. Gonzalez Campos, M. Virgós Soriano, Legislación básica de Derecho internacional privado, Madrid 2001, s. 632–634; J.L. Iriarte Ángel, *op. cit.*, s. 140–157. Por. C. Espluegues, El „nuevo” regimen juridico de la adoption international en España, „Revista de Diritto Internazionale Privato e Processuale” 1997, no. 1, s. 33–74, A. Durán Ayago, El papel de las entidades colaboradoras de adopción international, w: A.L. Calvo Caravaca, J.L. Iriarte Ángel (ed.), Mundalización y familia, Madrid 2001, s. 325–346; A. Hernandez Rodriguez, Algunas reflexiones sobre la adopción international en la „sociedad de la información”, w: A.L. Calvo Caravaca, J.L. Iriarte Ángel (ed.), *op. cit.*, s. 313–323; M. Guzmán, Adopción international: cuánto queda del derecho international privado clásico?, w: A.L. Calvo Caravaca, J.L. Iriarte Ángel (ed.), *op. cit.*, s. 83–120.

268 Residencia habitual.

269 Przepis zmieniony przez Ley Orgánica 1/1996, de 15 enero, zgodny z przepisami ustaw: Ley 12/2001, de 2 julio, Ley de la Infancia y la Adolescencia (Aragonia), Leyes 73 i 74 de la Compilación Foral de Navarra y Decreto Foral 90/1986, de 25 marzo, sobre regimen de adopciones, acogimiento familiar, Ley Foral 6/2000, de 3 julio, para la igualdad juridical de las parejas estables (Navarra), Ley 3/1997, de 9 junio, de la familia, de la infancia y la adolescencia (Galicia), Ley 9/1998, de 15 julio, del Código de Familia (Katalonia), Ley 7/1999, de 28 abril, de Protección de la Infancia y la Adolescencia, Decreto 58/2002, de 30 mayo, por el que se desarrollan los procedimientos relativos a la protección de menores y a la adopción y se regula el Registro de Protección de la Infancia y la Adolescencia en Cantabria (Kantabria).

nej jest, w świetle art. 9 pkt 1, jej prawo ojczyście. Przesłanki adopcji, o której orzeka hiszpański sąd, podlegają prawu hiszpańskiemu, niemniej jednak do oceny zdolności prawnej, zdolności do czynności prawnych oraz niezbędnej zgody na przysposobienie stosowane jest prawo ojczyście osoby, która jest przysposabiana, gdy zwykle miejsce jej pobytu znajduje się poza Hiszpanią lub gdyby znajdowało się w Hiszpanii, ale osoba taka nie przyjmie w konsekwencji adopcji hiszpańskiego obywatelstwa. Sędzia, o ile jest to w interesie przysposabianego, może uwzględnić, na wniosek przysposabiającego lub prokuratora, przepisy prawa ojczyściego lub prawa obowiązującego w zwykłym miejscu pobytu przysposabiającego lub przysposabianego, dotyczące zgody, wysłuchania lub zezwolenia. Uprawnienia do orzekania o adopcji mają na równi z sędziami konsulowie hiszpańscy, o ile przysposabiający jest Hiszpanem, a przysposabiany zamieszkuje²⁷⁰ w okręgu konsularnym. Wspomnieć tu należy, że rozwiązanie to jest stosowane przez Hiszpanów nader często, a choć pochodzenie geograficzne dzieci adoptowanych przez nich jest różne, to przeważają dzieci z Kolumbii, Dominikany, Peru i Brazylii, dzieci z Europy Wschodniej i z państw azjatyckich. Zdarzają się przypadki, gdy obywatel hiszpański, nie korzystając z możliwości orzeczenia o adopcji przez konsula, przygarnia dziecko za granicą, przywozi je na terytorium kraju i rozpoczyna postępowanie adopcyjne w Hiszpanii²⁷¹. Na podstawie *Ordenes Circulares* 3.138 z 1 grudnia 1989 r. i 3.178 z 13 maja 1992 r., *Consulta de la DGRN*²⁷² z 3 września 1992 r. oraz art. 5 Konwencji wiedeńskiej o stosunkach konsularnych z 24 kwietnia 1963 r.²⁷³, konsul hiszpański jest uprawniony do orzeczenia o przysposobieniu, gdy nie jest to zabronione przez prawo państwa, którego adopcja dotyczy, co oznacza, zdaniem J.L. Iriarte Ángel, że państwo to powinno uznać kompetencje konsula do orzekania o przysposobieniu. Ponadto konsul zobowiązany jest respektować ograniczenia istniejące w prawie państwa przyjmującego, czyli w państwie, w którym znajduje się konsulat. Mogą one na przykład dotyczyć orzekania o przysposobieniach, w których przysposabiany pochodzi z tego państwa²⁷⁴. Orzeczenie poprzedza informacja instytucji publicznej ostatniego miejsca pobytu²⁷⁵ przysposabiającego w Hiszpanii, a jeśli nie przebywał on przez okres ostatnich dwóch lat w Hiszpanii, wystarcza zebranie przez konsula informacji od władz miejsca pobytu przysposabiającego wystarczających, aby ocenić jego przydatność do adopcji²⁷⁶. Jeśli o adopcji decyduje władza państwa obcego, wówczas o zdolności prawnej, zdolności do czynności prawnych i o koniecznych zgodach na adopcję decyduje prawo przysposabianego. Zgoda, która jest

270 Domiciliado.

271 J.L. Iriarte Ángel, *op. cit.*, s. 142 i 150.

272 Generalnej Dyrekcji Służb Rejestrowych i Notarialnych.

273 Artykuł ten zawiera katalog funkcji konsularnych. Tekst: Dz.U. z 1982 r. Nr 13, poz. 98, załącznik.

274 J.L. Iriarte Ángel, *op. cit.*, s. 150.

275 Residencia.

276 Przepis zmieniony przez Ley Orgánica 1/1996, de 15 enero, zgodny z przepisami: Decreto 58/2002, de 30 mayo, Título II relativo a la adopción (Kantabria), Decreto 263/2003, de 28 octubre, po El que Se regula la acreditación y el funcionamiento de las entidades colaboradoras de adopción internacional (Kraj Basków).

wymagana przez to prawo, może być wyrażona przed władzami państwa, w którym rozpoczęte zostało postępowanie lub później, przed jakąkolwiek kompetentną władzą. W przypadku adopcji obywatela hiszpańskiego, potrzebna jest zgoda instytucji publicznej ostatniego jego miejsca pobytu w Hiszpanii²⁷⁷. Nie będzie uznana w Hiszpanii adopcja dokonana za granicą przez obywatela hiszpańskiego, jeśli jej skutki nie odpowiadają skutkom adopcji wynikającym z hiszpańskiego prawa oraz dopóki nie przedstawi on oświadczenia wystawionego przez odpowiednią instytucję publiczną dotyczącego jego przydatności do przysposobienia, o ile w chwili adopcji miał on obywatelstwo hiszpańskie i miejsce zamieszkania w Hiszpanii²⁷⁸. Brak uznania adopcji w Hiszpanii, z racji przewidzianej przez obce prawo możliwości jej odwołania/rozwiązania, może być wyeliminowany poprzez rezygnację z uprawnienia w drodze aktu notarialnego lub stawiennictwa przed kierownikiem rejestru cywilnego (art. 9 pkt 5). Wynika z tego, że ustawodawca uznał, że przysposobienia, które są uważane za ważne w Hiszpanii, powinny być także ważne za granicą²⁷⁹. W przypadku posiadania przez osobę podwójnego obywatelstwa, w braku postanowień konwencyjnych, stosuje się jako właściwe prawo ojczyste zbieżne z miejscem ostatniego zwykłego pobytu, w razie braku takiego – ostatnie nabyte. W każdym przypadku, o ile inaczej nie regulują tej kwestii ustawy i umowy międzynarodowe, decydujące będzie jednak prawo hiszpańskie, jeśli osoba taka jest obywatelem hiszpańskim i ma jeszcze obywatelstwo innego państwa (art. 9 pkt 9). Prawem personalnym tych, którzy nie posiadają obywatelstwa żadnego państwa lub tych, których obywatelstwa nie da się ustalić, jest prawo obowiązujące w miejscu ich zwykłego pobytu (art. 9. 10).

W świetle art. 23 greckiej ustawy nr 2250 z 15 marca 1940 r. – Kodeks cywilny²⁸⁰, materialne przesłanki przysposobienia oraz jego rozwiązanie zostały poddane prawom ojczystym stron (każdej z nich). Prawa te stosowane są równolegle, stąd wykluczone jest ich kumulatywne stosowanie²⁸¹. Jeśli adoptowane jest greckie dziecko przez osobę, która oprócz greckiego ma jeszcze inne obywatelstwo, wówczas właściwe jest prawo greckie²⁸². W przypadku braku obywatelstwa stosowane jest prawo obowiązujące w miejscu zwykłego pobytu osoby, a w braku takiego miejsca – prawo obowiązujące w miejscu jej pobytu prostego (art. 30)²⁸³. Forma przysposobienia, jako umowy z zakresu prawa rodzinnego, podlega prawu wskazanemu w art. 11 dla formy czynności prawnych²⁸⁴ – prawu właściwemu dla jej treści (*lex causae*)

277 Przepis zmieniony przez *Ley Orgánica* 1/1996, de 15 enero.

278 Przepis zmieniony przez *Ley Orgánica* 11/1990, de 15 octubre.

279 J.L. Iriarte Ángel, *op. cit.*, s. 150.

280 Synopsis *Nomologias* 1940, ze zmianami (zmiana dotycząca przysposobienia została dokonana ustawą z 30 grudnia 1996 r.), tekst w: *Greek Civil Code*, Athens 2000, s. 8–9.

281 G.P. Nicoletopoulos, *Private International Law in the New Greek Civil Code*, 23 „*Tul. L. Rev.*” 1948–1949, s. 468.

282 A.A. Ehrenzweig, C. Fragistas, A. Yiannopoulos, *op. cit.*, s. 74.

283 *Résidence habituelle i résidence simple*. Por. P. Agallopoulou, *op. cit.*, s. 645.

284 G.P. Nicoletopoulos, *op. cit.*, s. 468 i P. Agallopoulou, *op. cit.*, s. 639 i n.

lub prawu miejsca jej dokonania (zawarcia umowy – *lex loci contractus*) albo prawu ojczystemu stron (*lex patriae*). Natomiast do stosunków prawnych między przysposabiającym a przysposobionym stosowane jest w kolejności: ich ostatnie wspólne prawo ojczyste w czasie trwania stosunku przysposobienia, prawo obowiązujące w ostatnim wspólnym im miejscu zwykłego pobytu w czasie trwania stosunku przysposobienia, a w ich braku – prawo ojczyste przysposabiającego z chwili przysposobienia, zaś w przypadku adopcji przez małżonków – prawo regulujące ich stosunki osobiste wynikające z małżeństwa. Na mocy art. 14 kodeksu, stosunki te poddano ostatniemu wspólnemu prawu ojczystemu małżonków, jeśli mieli wspólne obywatelstwo podczas trwania małżeństwa i o ile jeden z nich je zachował, w braku takiego prawa – prawu, które obowiązuje w ostatnim w czasie trwania ich małżeństwa wspólnym im miejscu zwykłego pobytu, a w jego braku – prawu, z którym małżonkowie są mocniej związani.

Na rosyjskie prawo prywatne międzynarodowe składają się ogólne przepisy umieszczone w kodeksie cywilnym oraz odrębne, szczegółowe przepisy umieszczone w innych aktach prawnych²⁸⁵. Normy zawarte w części ogólnej dotyczą między innymi sposobu wskazywania prawa właściwego, na podstawie jej przepisów, przepisów innych rosyjskich ustaw, postanowień międzynarodowych konwencji, których stroną jest Federacja Rosyjska oraz zwyczajów międzynarodowych przez nią uznawanych. Jeśli te sposoby wskazania prawa właściwego okażą się zawodne, wówczas stosowane będzie prawo, które jest najbardziej związane ze stosunkiem cywilnoprawnym z elementem zagranicznym²⁸⁶. Szczegółowa regulacja przysposobienia²⁸⁷ znalazła się w art. 165 Kodeksu rodzinnego Federacji Rosyjskiej z 1995 r.²⁸⁸ Przysposobienie dziecka, obywatela Federacji Rosyjskiej, na terytorium Federacji, odbywa się na podstawie prawa ojczystego przysposabiającego, a jeśli nie ma on obywatelstwa żadnego państwa – na podstawie prawa obowiązującego w miejscu jego zamieszkania²⁸⁹, z chwili wystąpienia z wnioskiem o przysposobienie. Przy ad-

285 V.P. Zvekov, The New Civil Code of the Russian Federation and Private International Law, "McGill Law Journal", 1998–99, vol. 44, s. 527, 536; A.K. Subczyńska–Łazarz, Rosyjskie prawo prywatne międzynarodowe, "Kwartalnik Prawa Prywatnego" 2002, z. 2, s. 513–516.

286 Draft. The Civil Code of the Russian Federation. Part III. Section VII. Private International Law, "Review of Central and East European Law" 1996, vol. 22, no 6, s. 661–671.

287 Usynowlenije lub udoczerenije.

288 Sobranije zakonodatelstwa Rosijskoj Federacji 1996, no 1, s. 16; Semejnij Kodeks Rosijskoj Federacji, Biblioteka Kodeksow, Moskwa 2002, s. 61–62. Por. rozważania dotyczące rozgraniczenia prawa międzynarodowego publicznego i prywatnego oraz miejsca prawa rodzinnego w rosyjskim prawie prywatnym międzynarodowym, w: M.W. Antokolskaja, Miasto siemiejnowo prawa w sistemie otrasiej czastnowo prawa (po trudam ciwilstow Rossii konca XIX–naczała XX wieka, „Gosudarstwo i prawo” 1995, nr 6, s. 30–40.

289 Choć w literaturze anglojęzycznej spotkać się można z tłumaczeniem terminu „mieście prożiwaniaja” jako „place of residence”, czyli zwykły pobyt (por: Draft. The Civil Code of the Russian Federation., *op. cit.*, s. 663, tłumaczony przez W.B. Simons i A.N. Zhiltsov), a termin „prożiwat” jest tłumaczony na język polski zarówno jako zamieszkiwać, jak i przebywać (J.H. Dworecki (red.), Podręczny słownik rosyjsko–polski, Warszawa 1980, s. 613), to wydaje się słuszne przyjęcie za G.K. Dmitrijewą, Międzynarodowe prawo, Moskwa 2004, s. 126, że należy je rozumieć jako miejsce zamieszkania („zakon miasta zitielstwa (lex domicilii) oznaczajut primienienije prawa towo gosudarstwa, na territorii kotorowo uczastnik czastnopradowowo odnoszenija prożiwajet”). Wynika to rów-

opcji rosyjskiego dziecka przez cudzoziemców powinny być jednak spełnione wymogi wynikające z przepisów kodeksu rodzinnego Federacji Rosyjskiej – zawarte w art. 124–126, 127 (z wyjątkiem punktu 8 pierwszego ustępu), 128, 129, 130 (bez punktu 5) oraz 131–133. W świetle art. 124 dopuszczalne jest tylko przysposobienie osoby niepełnoletniej i tylko w jej interesie, uwzględniając jej etniczne pochodzenie, religię, przynależność kulturową, język, możliwość zagwarantowania zgodnego z tym jej dziedzictwem wychowania i wykształcenia, a także w celu zagwarantowania jej pełnego fizycznego, psychicznego, duchowego i moralnego rozwoju. Niedopuszczalne jest, z wyjątkiem przypadków uzasadnionych interesem dzieci, rozdzielanie rodzeństw i przysposabianie ich przez różne osoby. Przysposobienie międzynarodowe dzieci, obywateli rosyjskich, dopuszczalne jest tylko wówczas, jeśli niemożliwe jest umieszczenie dziecka w rodzinie obywateli rosyjskich, mających miejsce zamieszkania na terytorium Federacji. Nie odnosi się to do przysposobienia przez krewnych dziecka. Dzieci mogą być oddane do adopcji obywatelom rosyjskim mającym miejsce zamieszkania poza terytorium Federacji, cudzoziemcom, a w tym osobom nieposiadającym obywatelstwa żadnego państwa, które nie są krewnymi dziecka, po upływie 6 miesięcy od umieszczenia danych dziecka w specjalnym banku danych. Na podstawie art. 125 postępowanie w sprawie toczy się przed sądem, po zawiadomieniu osoby wnioskującej o przysposobienie, na podstawie przepisów postępowania cywilnego. W postępowaniu obowiązkowo uczestniczą przysposabiający, przedstawiciel organu opiekuńczego i prokurator. Do ustanowienia przysposobienia dziecka konieczne jest uzyskanie opinii organu opiekuńczego o tym, że jest ono zgodne z interesami przysposabianego dziecka wraz z informacją o osobistym kontakcie przysposabiającego z przysposabianym dzieckiem. Prawo rosyjskie określa procedurę przekazywania dzieci przysposabiającym oraz metody sprawowania kontroli warunków życia i wychowania dzieci w rodzinach przysposabiających. Skutki przysposobienia, w postaci praw i obowiązków stron, następują w dniu uprawomocnienia się orzeczenia sądu. W ciągu trzech dni od uprawomocnienia się orzeczenia, sąd powinien wysłać odpis wyroku odpowiedniemu organowi zajmującemu się rejestracją stanu cywilnego, właściwemu ze względu na miejsce złożenia wniosku o adopcję. W art. 126 wskazano tryb umieszczania dzieci w specjalnych rejestrach dzieci przeznaczonych do przysposobienia i określono, że rejestry potencjalnych przysposabiających są tworzone w sposób określony przez organy władzy wykonawczej poszczególnych podmiotów Federacji Rosyjskiej. Ponadto organy te lub federalny organ władzy wykonawczej wskazują również sposób tworzenia rejestrów cudzoziemców chcących adoptować dzieci rosyjskiego obywatelstwa. Na mocy art. 127, przysposobić dziecka nie mogą osoby: pozbawione lub ograniczone przez sąd w zdolności do czynności prawnych; małżonkowie, z których jeden jest

niez z rozważań dotyczących stosowania prawa w stosunkach z zakresem prawa rodzinnego z elementem obcym przedstawionych przez A.M. Nieczajewą, Siemiejnoje prawo. Institutiones, Moskwa 2006, s. 320.

pozbawiony lub ograniczony przez sąd w zdolności do czynności prawnych; osoby ograniczone lub pozbawione przez sąd władzy rodzicielskiej (praw rodzicielskich); osoby zwolnione z funkcji opiekuna w związku z nienależytym wypełnianiem swoich obowiązków; osoby, które były przysposabiającymi, jeśli z ich winy przysposobienie zostało rozwiązane przez sąd; osoby, które ze względu na stan zdrowia nie mogą wykonywać władzy rodzicielskiej (praw rodzicielskich), gdy cierpią na chorobę określoną w odpowiednim spisie sporządzonym przez organy Federacji; osoby, które w momencie orzekania o przysposobieniu nie mają dochodów pozwalających na zabezpieczenie dziecku minimalnego poziomu życia; osoby skazane za umyślne przestępstwo przeciwko życiu lub zdrowiu; osoby mieszkające w pomieszczeniach, których warunki sanitarne i techniczne nie odpowiadają normom. Sąd może zdecydować o przysposobieniu w odniesieniu do ostatniej kategorii osób, jeśli przemawia za tym interes dziecka. Ostatnia okoliczność nie jest brana pod uwagę w przypadku adopcji przez ojczyma lub macochę. Przysposobić wspólnie może tylko małżeństwo. Jeśli jest kilka osób chętnych do przysposobienia tego samego dziecka, wówczas pierwszeństwo mają jego krewni, jeżeli jest to wskazane z punktu widzenia dobra dziecka. W świetle art. 129, różnica wieku między przysposabiającym niepozostającym w związku małżeńskim a dzieckiem powinna być nie mniejsza niż szesnaście lat, jednak sąd może, z przyczyn uznanych przez siebie za ważne, różnicę tę zmniejszyć. Przepisu tego nie stosuje się w przypadku przysposobienia przez ojczyma lub macochę. Do adopcji konieczna jest zgoda rodziców dziecka; jeśli są oni niepełnoletni i mają mniej niż 16 lat, dodatkowo wymagana jest zgoda ich rodziców lub opiekunów, a w braku (nieobecności) rodziców lub opiekunów – odpowiedniego organu opiekuńczego. Zgoda rodziców powinna być wyrażona poprzez oświadczenie poświadczone przez notariusza lub przez kierownika instytucji, w której znajduje się dziecko pozostające bez opieki rodziców albo przez organ opiekuńczy miejsca, w którym prowadzone jest postępowanie dotyczące przysposobienia lub miejsca zamieszkania rodziców. Zgoda może być także wyrażona przez nich bezpośrednio w sądzie podczas postępowania w sprawie przysposobienia. Rodzice do chwili wydania przez sąd orzeczenia o przysposobieniu mają prawo do odwołania wyrażonej przez siebie zgody. Rodzice mogą wyrazić zgodę na adopcję dziecka przez konkretne osoby lub bez ich wskazania. Zgoda może być wyrażona tylko po urodzeniu się dziecka (art. 129). W myśl art. 130, nie jest wymagana zgoda rodziców na przysposobienie dziecka, jeśli: są oni nieznani lub uznani przez sąd za zagnionych bez wieści, zostali przez sąd pozbawieni zdolności do czynności prawnych lub praw rodzicielskich. Na podstawie art. 131, do przysposobienia dziecka będącego pod opieką konieczna jest pisemna zgoda opiekuna. Do adopcji dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej konieczna jest pisemna zgoda rodziców zastępczych, a do przysposobienia dziecka pozbawionego opieki rodzicielskiej i pozostającego w instytucji opiekuńczej, konieczna jest pisemna zgoda jej kierownika. Sąd może, uwzględniając interes dziecka, orzec o przysposobieniu bez uzyskania zgody wy-

mienionych w tym artykule osób. Na mocy art. 132, do przysposobienia dziecka, które ukończyło 10 lat, konieczne jest także uzyskanie jego zgody. Wyjątkowo, jeśli do momentu wniesienia wniosku o adopcję, dziecko mieszkało razem z przysposabiającym i uważało go za swojego rodzica, sąd może orzec o adopcji bez uzyskania zgody dziecka. W świetle art. 133, do przysposobienia przez osobę pozostającą w związku małżeńskim potrzebna jest zgoda drugiego małżonka. Zgoda ta nie jest wymagana, jeśli: małżonkowie przestali utrzymywać stosunki rodzinne, nie mieszkają ze sobą od co najmniej 1 roku lub miejsce zamieszkania drugiego współmałżonka jest nieznanne.

Przysposobienie na terytorium Federacji Rosyjskiej dzieci, obywateli rosyjskich, przez obywateli innych państw lub bezpaństwowców pozostających w związku małżeńskim z obywatelami Federacji Rosyjskiej, odbywa się na podstawie przepisów rosyjskiego kodeksu rodzinnego, chyba że co innego wynika z umów międzynarodowych, których stroną jest Federacja Rosyjska. Do przysposobienia na terytorium Federacji dziecka, obywatela innego państwa, przez obywateli rosyjskich konieczne jest uzyskanie zgody ustawowego przedstawiciela dziecka i kompetentnego organu państwa obywatelstwa dziecka oraz, jeśli wymaga tego prawo ojczyste dziecka, zgody dziecka. W przypadku, gdy w wyniku przysposobienia mogą zostać naruszone prawa dziecka wynikające z ustawodawstwa rosyjskiego lub międzynarodowych konwencji, których stroną jest Federacja, nie może być ono orzeczone, bez względu na obywatelstwo przysposabiającego, a jeśli zostało orzeczone, powinno zostać uchylone przez sąd. Ochrona praw i prawnych interesów dzieci, obywateli rosyjskich, przysposobionych przez obywateli innych państw lub bezpaństwowców poza terytorium Federacji, jeśli inaczej nie wynika z umów międzynarodowych wiążących Federację, realizowana jest w granicach przewidzianych normami prawa międzynarodowego przez konsulaty Federacji Rosyjskiej, w których dzieci te zostały zarejestrowane, do osiągnięcia przez nie pełnoletności. Sposób takiej rejestracji dzieci określają przepisy rosyjskiego prawa. Przysposobienie dziecka rosyjskiego obywatelstwa mającego miejsce zamieszkania poza terytorium Federacji, dokonane przez kompetentny organ obcego państwa, obywatelstwa przysposabiającego uznaje się w Federacji Rosyjskiej za istniejące pod warunkiem uprzedniego uzyskania zezwolenia na przysposobienie organu władzy wykonawczej podmiotu Federacji Rosyjskiej, na którego terytorium dziecko lub jego rodzice (jedno z nich) zamieszkiwali do wyjazdu za granicę. W świetle art. 165 rosyjskiej ustawy, przysposobienie jest traktowane jako międzynarodowe w czterech przypadkach²⁹⁰ – do przypadków tych ograniczono zakres zastosowania norm kolizyjnych. Wydaje się, że regulacja zawarta w tym artykule stanowi ponadto próbę zdefiniowania przysposobienia, bez uciekania się do określenia jego skutku w postaci zmiany miejsca za-

290 G.K. Dmitrijewa, *op. cit.*, s. 587.

mieszkania dziecka, a raczej przez wskazanie cech stron w nim uczestniczących oraz miejsca, w którym jest ono dokonywane. Przysposobienie będzie zatem międzynarodowym, gdy stosunek ten powstanie między: przysposabiającym – cudzoziemcem (obywatelem obcego państwa lub bezpaństwowcem) a przysposabianym (dzieckiem, obywatelem Federacji Rosyjskiej) lub między: przysposabiającym – obywatelem Federacji Rosyjskiej a przysposabianym dzieckiem – obywatelem obcego państwa. W obu przypadkach przysposobienie będzie przedmiotem postępowania na terytorium Federacji. Ponadto będzie ono uważane za międzynarodowe w dwóch przypadkach: gdy będzie ono dokonane poza terytorium Federacji, a więc na terytorium innego, obcego państwa, przez obcy, odpowiedni organ. Jego stronami będą: przysposabiający – cudzoziemiec (czyli nie obywatel Federacji, a obywatel innego państwa lub bezpaństwowiec) oraz przysposabiany obywatel Federacji (dziecko) lub przysposabiający – obywatel Federacji i przysposabiane dziecko, obywatel innego państwa²⁹¹.

W związku z planowanym związaniem się Białorusi postanowieniami konwencji haskiej z 1993 r. oraz z wejściem jej w życie na Białorusi 1 listopada 2003 r. wprowadzonych zostało szereg zmian skutkujących ograniczeniem adopcji międzynarodowych. W pierwszej kolejności zostało wprowadzone moratorium dotyczące takich adopcji (październik 1997 r.), następnie w styczniu 2005 r. wprowadzono przepisy, uzależniające skierowanie dziecka do adopcji międzynarodowej przez Krajowe Centrum Adopcyjne i Ministra Edukacji od braku potencjalnych przysposabiających w kraju – przez okres 6 miesięcy, podczas których dane dziecko powinny znajdować się w centralnym rejestrze²⁹². Do białoruskiego prawa kolizyjnego przyjęte zostały reguły zaczerpnięte z konwencji haskiej z 1993 r. i w związku z tym czynnikiem kierującym przysposobieniem jest dobro dziecka, a przysposobienie międzynarodowe traktowane jest jako posiłkowe względem przysposobienia krajowego. Zostało ono poddane prawu ojczystemu przysposabiającego²⁹³, a w zakresie przesłanek przysposobienia (cech stron, zgody na przysposobienie) – również prawu ojczystemu przysposabianego. Na podstawie art. 120 Kodeksu Republiki Białorusi o małżeństwie i rodzinie przysposobić można tylko dziecko i tylko, jeśli jest to w jego interesie. Przysposabiać mogą osoby pełnoletnie lub takie, które mimo braku pełnoletności, według swego prawa ojczystego mają pełną zdolność do czynności prawnych. Analogicznie do rozwiązań rosyjskich, przysposobienie jest niedopuszczalne, jeśli przysposabiający nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych

291 Por. również: Por. O.A. Djużewa, *op. cit.*, s. 40 i n. i G.J. Fedosiejewa, K. Bagan–Kurluta, Prawowe regulowanie międzynarodowo usynowienia w Rosyjskiej Federacji u Republice Polska, „Prawo i Gosudarstwo. Teorija i praktika” 2007, no 5(29), s. 95–99.

292 U.S. State Department, travel.state.gov/family/adoption/notices/notices_2083.html, (14.02. 2005), Adoption Council of Canada <http://adoption.ca/> (8.05.07).

293 Ogólną regułą stosowaną w umowach o pomocy prawnej zawieranych przez Białoruś jest stosowanie do oceny przysposobienia prawa ojczystego przysposabiającego, a w przypadku przysposobienia wspólnego przez małżonków o różnych obywatelstwach – obu ich praw ojczystych.

(orzeczenie sądu o ubezwłasnowolnieniu całkowitym lub częściowym), w przeszłości nie wykonywał należycie praw i obowiązków wynikających ze stosunków między rodzicami a dziećmi, stosunku opieki lub przysposobienia (pozbawienie praw rodzicielskich, funkcji opiekuna, rozwiązanie przysposobienia z winy przysposabiającego), nie ma możliwości zapewnienia dziecku należytych warunków bytowych (brak dochodów lub odpowiednich warunków mieszkaniowych): cierpi na chorobę uniemożliwiającą wykonywanie praw i obowiązków rodzicielskich lub został skazany za przestępstwo umyślne. Do przysposobienia nie może dojść bez uzyskania na nie pisemnej zgody każdego z rodziców dziecka. Nie jest ona wymagana, gdy nie mieszkają oni z dzieckiem od co najmniej sześciu miesięcy i mimo czynności podjętych przez organy opieki, uchylają się od uczestnictwa w wychowaniu dziecka i łożenia na jego utrzymanie. Taka zgoda nie będzie wymagana również, gdy zostali pozbawieni praw rodzicielskich, ubezwłasnowolnieni, zaginęli bez wieści lub nie żyją. Przestanką przysposobienia jest również uzyskanie zgody przysposabianego dziecka, o ile w chwili orzekania ma ono więcej niż 10 lat²⁹⁴.

W ustawie Ukrainy o prawie prywatnym międzynarodowym z 2005 r.²⁹⁵ przysposobienie oraz jego rozwiązanie poddano prawu ojczystemu dziecka oraz prawu ojczystemu przysposabiającego, a w przypadku adopcji przez małżonków niemających wspólnego prawa ojczystego – prawu ojczystemu dziecka oraz prawu właściwemu dla skutków prawnych małżeństwa przysposabiających. Ponadto zdolność osoby do dokonania przysposobienia poddana została jej prawu ojczystemu, a nadzór oraz ewidencja dzieci przysposabianych na podstawie tych przepisów – prawu ojczystemu dziecka. Skutki prawne przysposobienia lub jego rozwiązania podlegają prawu ojczystemu przysposabiającego (art. 69).

W art. 30 pierwszej powojennej czechosłowackiej ustawy o prawie prywatnym międzynarodowym z 11 marca 1948 r.²⁹⁶ przysposobienie zostało poddane prawu ojczystemu przysposabiającego. Jednak do oceny, czy do przysposobienia konieczna jest zgoda dziecka lub innych osób stosowane było, na mocy art. 31 tej ustawy, prawo ojczyste przysposabianego. Ustawa ta została zastąpiona ustawą z 4 grudnia 1963 r. o międzynarodowym prawie prywatnym i procesowym²⁹⁷, obowiązującą obecnie w Czechach i na Słowacji²⁹⁸, w której pozostawiono rozwiązania wcześniej

294 W.G. Tichinia, *Miedzunarodnoje czastnoje prawo*, Minsk 2004, s. 141–142.

295 Polski tekst w: „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2008, z. 2, s. 571–590. W tym samym numerze KPP znajduje się ponadto omówienie ustawy (A. Dowgert, *Ukraińska kodyfikacja prawa prywatnego międzynarodowego*, s. 349–384).

296 31 „J. Comp. Legis & Int'l. L.”, 3rd ser., 1949, s. 78–88.

297 Zákon ze dne 4. prosince 1963 o mezinárodním právu soukromém a procesním, 97/1963 Sb.; změna: 158/1969 Sb.; změna: 234/1992 Sb.; změna: 264/1992 Sb.; změna: 125/2002 Sb.; změna: 37/2004 Sb.; změna: 257/2004 Sb.; změna: 361/2004 Sb.; změna: 377/2005 Sb.; změna: 57/2006 Sb.; změna: 70/2006 Sb.; změna: 233/2006 Sb.; Systém ASPI – stav k 16.1.2007 do částky 3/2007 Sb. a 4/2007 Sb.m.s., Obsah a text 97/1963 Sb. – poslední stav textu. Ponadto: G.E. Glos, *op. cit.*, s. 287; J. Poczobut, *op. cit.*, s. 31.

298 Por. Z. Králickova, *Adoption and Implementation of the U.N. Convention on the Rights of the Child in the Czech Republic and Slovakia*, „The Journal of East European Law” 2003 Vol. 10, No. 1, s. 107.

istniejące, wprowadzając dwa dodatkowe przepisy odnoszące się do reguły stosowania do oceny przysposobienia prawa ojczystego przysposabiającego, określonej w § 26.1. Mianowicie, w przypadku, gdy małżonkowie przysposabiający wspólnie mają odmienne obywatelstwa, konieczne jest spełnienie przesłanek wymaganych przez oba ich prawa ojczyste (2.). Ponadto, jeśli w wyniku wskazania prawa na podstawie § 26. 1 i 2., prawem właściwym będzie obce prawo ojczyste przysposabiającego, które nie dopuszcza przysposobienia lub zawiera nadzwyczaj zaostżone wymogi jego dokonania, wówczas, jeśli przysposabiający lub przynajmniej jedno z przysposabiających małżonków mieszka dłuższy czas w Czechosłowacji (Czechach/Słowacji) – stosowane będzie prawo czechosłowackie (czeskie/słowackie). Poszerzony został zakres zastosowania prawa wskazywanego na podstawie przepisu § 27. (prawa ojczystego przysposabianego) – oprócz dotychczasowego poddania mu zgody dziecka i innych osób, ponadto stosuje się je do oceny, czy konieczna jest zgoda innych organów²⁹⁹.

Na podstawie art. 1.33. litewskiego Kodeksu cywilnego z 2000 r.³⁰⁰, stosunkiem przysposobienia rządzi prawo państwa, w którym dziecko ma miejsce zamieszkania³⁰¹ (1), jeśli jednak jest oczywiste, że adopcja ustanowiona na podstawie tego prawa nie będzie uznana w państwie, w którym ma/mają miejsce zamieszkania przysposabiający lub w państwie jego/ich obywatelstwa, wówczas może zostać poddana prawu obowiązującemu w miejscu zamieszkania przysposabiającego/cych lub jego/ich prawu ojczystemu, o ile nie będzie to godziło w dobro dziecka. Adopcja, której uznanie nie jest pewne, nie może zostać orzeczona (2). Stosunki między przysposobionym z jednej strony a przysposabiającym/cymi i jego/ich krewnymi z drugiej strony, podporządkowane są prawu państwa, w którym przysposabiający ma/mają miejsce zamieszkania (3). Jurysdykcja sądów litewskich w sprawach adopcyjnych istnieje, jeśli przysposabiane dziecko lub przysposabiający ma/mają miejsce zamieszkania na Litwie (4).

299 Wbrew przyjęciu w ustawie decydującego znaczenia prawa ojczystego dziecka w odniesieniu do większości spraw dotyczących stosunków między rodzicami i dziećmi, por. J. Skąpski, *op. cit.*, s. 51.

300 Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, 2000, Valstybės žinios, no 74–2262. Polski tekst aktu opublikowany został w "Kwartalniku Prawa Prywatnego" 2008, z. 1, s. 278–302 wraz z wprowadzeniem K. Bogdziewicz.

301 Miejsce zamieszkania powinno zostać określone zgodnie z art. 2.12 kodeksu: 1. Miejsce zamieszkania osoby fizycznej, które znaczy prawny stosunek osoby i państwa albo części jego terytorium, znajduje się w tym państwie albo jego części, w której osoba stale albo najczęściej zamieszkuje przy tym uznaje to państwo lub część jego terytorium za miejsce, w którym są skupione jej interesy osobiste, socjalne oraz ekonomiczne. 2. Uznaje się, że osoba fizyczna posiada miejsce zamieszkania na terytorium Republiki Litewskiej, jeżeli na terytorium Republiki Litewskiej osoba z własnej woli zakłada i utrzymuje swoje jedyne albo główne miejsce zamieszkania albo ma zamiar tutaj założyć i utrzymywać centrum swoich interesów osobistych, socjalnych oraz ekonomicznych. Zamiar ten może być wyrażony między innymi poprzez przebywanie faktyczne na terytorium Republiki Litewskiej, poprzez ustalenie osobistych lub gospodarczych więzi pomiędzy osobą a Republiką Litewską albo poprzez ustalenie innych kryteriów. 3. Osoba może posiadać tylko jedno miejsce zamieszkania. Odbycie przez osobę obowiązkowej służby wojskowej nie zmienia jej miejsca zamieszkania. 4. Miejsce zamieszkania osoby fizycznej uznaje się za niezmienione aż do nabycia nowego miejsca zamieszkania. 5. Miejsce zamieszkania osoby pozostającej w związku małżeńskim nie zależy od miejsca zamieszkania współmałżonka, jednakże miejsce zamieszkania jednego ze współmałżonków może być brane pod uwagę przy ustalaniu miejsca zamieszkania drugiego współmałżonka. Por. K. Bogdziewicz, "Kwartalnik Prawa Prywatnego" 2008, z. 1, s. 276.

Z przepisów bułgarskiej ustawy kolizyjnej z 2005 r.³⁰² wynika, że organy tego państwa są właściwe do rozstrzygania spraw dotyczących przysposobienia, jeśli przysposabiający lub przysposabiany jest bułgarskim obywatelem lub ma w Bułgarii miejsce zwykłego pobytu. Przesłanki przysposobienia poddane zostały prawu ojczystemu przysposabiającego (przysposabiających) z chwili złożenia wniosku adopcyjnego. Jeśli obie strony przysposobienia mają bułgarskie obywatelstwo, a przysposabiający ma miejsce zwykłego pobytu w innym państwie, warunki adopcji określi prawo tego państwa. Skutki przysposobienia podlegają prawu ojczystemu przysposabiającego i przysposabianego; jeśli ich prawa ojczyste są różne – prawu państwa, w którym mają oni miejsce zwykłego pobytu. Ważność przysposobienia oceniana jest z punktu widzenia prawa, które było stosowane do oceny przesłanek jego dopuszczalności, natomiast przesłanki jego rozwiązania – prawa właściwego dla skutków przysposobienia.

W słoweńskiej ustawie kolizyjnej z 1999 r.³⁰³ przysposobienie zostało uregulowane w art. 46 i 47. W pierwszym z nich określono właściwość prawa dla warunków i rozwiązania przysposobienia. Poddano je prawom ojczystem przysposabiającego i przysposabianego (1), które, jeśli odmienne, stosowane są kumulatywnie (2). Rozwiązanie to dotyczy również adopcji wspólnej, także w sytuacji, gdy oboje przysposabiający mają różne obywatelstwa (3). W ostatnim ustępie przyjęto, że forma przysposobienia podlega prawu obowiązującemu w miejscu dokonania adopcji. Art. 47 w całości został poświęcony wskazaniu prawa właściwego dla skutków przysposobienia. Podlegają one prawu ojczystemu przysposabiającego i przysposabianego z chwili dokonania adopcji (1). Jeśli mają oni inne obywatelstwa, wówczas stosowane jest prawo obowiązujące we wspólnym ich miejscu zwykłego pobytu (2), a jeśli nie mają wspólnego miejsca pobytu – prawo ojczyste przysposobionego.

W świetle art. 35 ustawy kolizyjnej Tajlandii z 1938 r.³⁰⁴, jeśli przysposabiający i przysposabiany mają obywatelstwo tego samego państwa, adopcja będzie poddana ich prawu ojczystemu. Jeśli są oni obywatelami różnych państw, o zdolności do przysposobienia oraz jego warunkach decydować będą prawa ojczyste każdej ze stron. Skutki adopcji poddane zostały prawu ojczystemu przysposabiającego, natomiast prawa i obowiązki przysposobionego i jego rodziny biologicznej – prawu ojczystemu przysposobionego.

302 КОДЕКС НА МЕЖДУНАРОДНОТО ЧАСТНО ПРАВО, Обн. ДВ. бр.42 от 17 Май 2005 г., <http://lex.bg/laws/ldoc.php?IDNA=2135503651> (05.07.07). Na temat wcześniejszej, zmienionej regulacji zob.: T. Tzankova, *op. cit.*, s. 66–71.

303 Zakon o mednarodnem zasebnem pravu in postopku z 30 czerwca 1999r. Tekst w: <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=199956&dhid=16384> (5.11.07) oraz M. Geč-Korošek, *Mednarodno zasobno pravo*, Zbirka Učbeniki, Založna Uradni List RS, Prva knjiga – Spošni del, 2001 i M. Geč-Korošek, *Mednarodno zasobno pravo*, Zbirka Učbeniki, Založna Uradni List RS, Druga knjiga – Posebni del, 2002.

304 Conflict of Laws Act; B.E. 2481(1938), IN THE NAME OF HIS MAJESTY KING ANANDA MAHIDOL THE COUNCIL OF REGENCY (By notification of the President of the House of Representatives dated 4th August, B.E. 2480) ADITYA DIBABHA GEN. CHAO PHYA BIJAYENDRA YODHIN Enacted on the 10th Day of March, B.E. 2481; Being the 5th Year of the Present Reign, Tekst w: <http://www.thailaws.com/> (08.07.07).

W związku z art. 15 kodeksu cywilnego Filipin z 1949 r.³⁰⁵, do rozstrzygnięcia spraw obywateli Filipin, nawet mieszkających za granicą, dotyczących ich praw i obowiązków w rodzinie, statusu osób i zdolności, stosowane są przepisy ich prawa ojczystego (Filipin).

Prawo właściwe dla przysposobienia zostało określone w art. 20 japońskiego kodeksu *Horei*³⁰⁶ z 1898 r., zrewidowanego w 1990 r. oraz w art. 31 *Act on General Rules for Application of Laws* z 2006 r.³⁰⁷ Pierwotny *Horei* wzorowany był na rozwiązaniach przyjętych w Niemczech, a właściwie na niemieckim projekcie dotyczącym prawa kolizyjnego. Był zmieniany w 1942 r. (wycelowane zostało określenie: nieslubne dziecko), 1947r. (eliminacja dwóch instytucji prawa małżeńskiego – *Nyufu konin* i *Muko yoshi*), 1964 r., 1977 r. i 1980 r. (w związku z ratyfikacją przez Japonię trzech konwencji). W 1989 r. nastąpiła rewizja ustawy, ze skutkiem od 1 stycznia 1990 r.³⁰⁸ Adopcja podlega prawu ojczystemu przysposabiającego z chwili adopcji. Jeśli jednak z prawa ojczystego przysposobianego wynikają wymogi dotyczące wyrażenia zgody na przysposobienie lub zatwierdzenia adopcji przez przysposobianego lub jakąkolwiek osobę trzecią albo zezwolenia na adopcję lub inne postępowanie organu adopcyjnego, to powinny one zostać spełnione. Kwestią zerwania więzi między przysposobianym a jego rodziną biologiczną rządzi również prawo ojczyste przysposabiającego, z chwili adopcji. Formalności towarzyszące dokonaniu czynności prawnych z zakresu prawa rodzinnego poddano prawu obowiązującemu w miejscu dokonania czynności (art. 22)³⁰⁹, natomiast stosunki między rodzicami a dziećmi – prawu ojczystemu dziecka, o ile oboje jego rodzice lub jedyny żyjący rodzic mają to same obywatelstwo, w przeciwnych okolicznościach – prawu obowiązującemu w miejscu stałego (*permanent*) pobytu dziecka (art. 21)³¹⁰. W ustawie zastosowany został nowy łącznik – stałego (zwykłego) pobytu, który nie występował wcześniej w japońskim prawie kolizyjnym, obok tradycyjnie tam stosowanego łącznika obywatelstwa³¹¹. W przypadku wielorakiego obywatelstwa, jako ojczyste będzie traktowane prawo tego państwa, w którym osoba ma ponadto miejsce zwykłego pobytu, a w jego braku – tego państwa, z którym jest ona najbardziej

305 Republic Act No. 386, June 18, 1949, The Civil Code of the Philippines, AN ACT TO ORDAIN AND INSTITUTE THE CIVIL CODE OF THE PHILIPPINES, <http://www.chanrobles.com/civilcodeofthephilippines1.htm> (09.09.07).

306 Horei–Law Application Principles Act [Complete English Translation of Articles], <http://www.cs-trans.biz/J-Horei.htm> (10.07.07). Informacje również za: U.S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_406.html (18/07/07). Por. również Y. Terado, Intercountry Adoption and Child Welfare In Japan, w: N. Lowe, G. Douglas (ed.), *op. cit.*, s. 628 i 634, gdzie autor zresztą postuluje się błędnym określeniem: the law of the home country of the foster parent at the time of the adoption.

307 Act No. 78 z 2006 r., tekst w: J. Basedow, H. Baum, Y. Nishitani (ed.), *Japanese and European Private International Law In Comparative Perspective*, Tübingen 2008, s. 405 i n.

308 Por. C. Kim, *New Japanese Private International Law: The 1990 Horei*, 40 „The American Journal of Comparative Law” 1992, s. 2.

309 W świetle art. 34 ust. 2 Act on General Rules for Application of Laws z 2006 r., akt dotyczący stosunków rodzinnych będzie ważny również, gdy zachowane zostaną wymogi dotyczące formy zawarte w prawie obowiązującym w miejscu wydania tego aktu.

310 Art. 32 Act on General Rules for Application of Laws z 2006 r.

311 A.A. Ehrenzweig, S. Ikehara, N. Jensen, *op. cit.*, s. 76 i n.; C. Kim, *op. cit.*, s. 22–24.

związana. Jeśli obywatel Japonii ma jeszcze inne obywatelstwo, jego prawem ojczystym będzie prawo japońskie, natomiast jeśli jest bezpaństwowcem, wówczas zamiast prawa ojczystego będzie stosowane prawo obowiązujące w miejscu jego zwykłego pobytu.

Na mocy art. 7 *The Marriage and Family Law (No. 22/2000/QH10 of June 9, 2000)*³¹² Wietnamu, do stosunków z elementem zagranicznym są stosowane wietnamskie przepisy dotyczące małżeństwa i rodziny, z wyjątkiem przypadków określonych przez prawo. Z kolei w świetle art. 105 powołanego aktu prawnego, cudzoziemiec wnoszący o adopcję wietnamskiego dziecka lub dziecka mającego miejsce swego stałego pobytu (*permanent residence*) w Wietnamie powinien przestrzegać przepisów zawartych w tym akcie oraz przepisów swego prawa ojczystego dotyczących warunków (przesłanek) adopcji. Adopcje dzieci pochodzących z innych państw przez obywateli Wietnamu są uznawane w Wietnamie, o ile zostały zarejestrowane przez właściwe obce władze. Prawa i obowiązki przysposabiającego i przysposabianego oraz rozwiązanie przysposobienia, w przypadku adopcji z elementem zagranicznym, która wywiera skutki prawne w Wietnamie, zostały poddane prawu wietnamskiemu, natomiast prawa i obowiązki przysposabiającego i przysposabianego oraz rozwiązanie przysposobienia, w przypadku adopcji skutkującej pomiędzy obywatelem Wietnamu a cudzoziemcem w obcym państwie – prawu obowiązującemu w miejscu pobytu przysposobionego dziecka.

Dopuszczalnością i warunkami przysposobienia, w świetle art. 994 *Loi No 2002–07 portant code des personnes et de la famille* z 2002 r.³¹³ Beninu, rządzą kumulatywnie stosowane prawa ojczyste przysposabiającego i przysposabianego z chwili przysposobienia. Jeśli z wnioskiem o przysposobienie występują małżonkowie, wówczas dopuszczalność przysposobienia i jego warunki oceniane są z punktu widzenia kumulatywnie stosowanych praw z chwili przysposobienia: ojczystych obojga małżonków oraz prawa rządzącego skutkami ich małżeństwa, tj. wspólnego prawa ojczystego małżonków, a w jego braku – prawa obowiązującego w państwie, w którym oboje mają miejsce zamieszkania, a gdy nie mają miejsca zamieszkania w tym samym państwie – prawa obowiązującego w państwie, w którym oboje mieli ostatnie miejsce zamieszkania, o ile jeden z nich nadal je zachował, a gdy nigdy nie mieli miejsca zamieszkania w tym samym państwie – *lex fori*. Wynika to z art. 983 ustawy (*les effets personnels et patrimoniaux du mariage*). Dla oceny skutków przysposobienia właściwe jest prawo ojczyste przysposabiającego, a jeśli przysposabiają oboje małżonkowie – prawo właściwe dla skutków małżeństwa³¹⁴ (art. 995). Warunki rozwiązania (*révocation*) przysposobienia podlegają pra-

312 http://vbqpp.law.moj.gov.vn/law/en/1991_to_2000/2000/200006/200006090007_en (08.07.07).

313 République du Bénin, Présidence de la République, Code des personnes et de la famille, s. 120–122.

314 Jest to wspólne prawo ojczyste małżonków, a w jego braku prawo obowiązujące w państwie, w którym oboje mają miejsce zamieszkania, a gdy nie mają miejsca zamieszkania w tym samym państwie – prawo obowiązują-

wu właściwemu dla skutków adopcji, a skutki jego rozwiązania – prawu ojczystemu przysposobionego (art. 996).

W świetle art. 25 wenezuelskiej ustawy o prawie prywatnym międzynarodowym z 1998 r.³¹⁵, materialnymi przesłankami przysposobienia rządzą prawa obowiązujące w miejscu zamieszkania jego stron. Z art. 7 ustawy wynika, że państwo domicylu osoby fizycznej jest to państwo, w którym osoba ta ma miejsce zwykłego pobytu. Natomiast ustanowienie statusu dziecka, czyli ustanowienie określonej relacji między dzieckiem a biologicznym lub adopcyjnym rodzicem, którą reguluje prawo rodzinne oraz stosunki między rodzicami a dziećmi podlegają prawu obowiązującemu w miejscu zamieszkania dziecka (art. 24). Ponadto, jak wynika z przepisu art. 443 § 1 *The Organic Act for the Protection of the Child and the Adolescent* z 2 października 1988 r.³¹⁶, adopcja międzynarodowa ma miejsce wówczas, gdy dziecko, które ma zostać przysposobione oraz potencjalni przysposabiający mają miejsca zamieszkania w różnych państwach. Przepisy wenezuelskiego prawa adopcyjnego będą stosowane wówczas, jeśli przysposabiającym jest cudzoziemiec, który ma od 3 lat miejsce zamieszkania w Wenezueli (art. 443 § 2) oraz gdy dziecko, które ma zostać przysposobione, mające miejsce zamieszkania w Wenezueli, zostało przed orzeczeniem adopcji przewiezione do innego państwa (art. 443 § 1). Taka adopcja podlega w całości i jedynie prawu wenezuelskiemu. Jak zauważa G. Parra–Aranguren, brak jest jasności w kwestii relacji między przepisem tego paragrafu a art. 25 ustawy o prawie prywatnym międzynarodowym³¹⁷ (wskazującym właściwość praw obowiązujących w miejscu zamieszkania stron przysposobienia). Natomiast na mocy art. 446, przysposabiający mający miejsce zamieszkania w innym niż Wenezuela państwie, powinni zademonstrować swą zdolność do adoptowania dziecka wynikającą z przepisów prawa obowiązującego w państwie ich domicylu.

Na podstawie przepisów art. 51–52 brazylijskiej Ustawy o dziecku i młodzieży dorastającej z 16.07.1990 r.,³¹⁸ przysposabiający powinien przedstawić dokument wystawiony przez kompetentne władze miejsca zamieszkania, potwierdzający, że jest należycie uprawniony do dokonania adopcji zgodnie z prawem tego państwa oraz analizę psychologiczną przygotowaną przez specjalistyczną, akredytowaną w kraju jego pochodzenia agencję. Adopcja międzynarodowa może być uzależniona od raportu państwowej sądowej komisji adopcyjnej w sprawie, która również

ce w państwie, w którym oboje mieli ostatnie miejsce zamieszkania, o ile jeden z nich nadal je zachował, a gdy nigdy nie mieli miejsca zamieszkania w tym samym państwie – *lex fori*.

315 Gaceta Oficial de la República de Venezuela, Nr. 36.511 6/08/1988. Zob.: G. Parra–Aranguren, General Provisions and Family Law Matters in the Venezuelan 1998 Act on Private International Law, w: P.J. Borchers, J. Zekoll (ed.), *op. cit.*, s. 99 i 106–107.

316 Gaceta Oficial de la República de Venezuela, Extraordinary Nr. 5266, 2/10/1988.

317 G. Parra–Aranguren, General Provisions and Family Law Matters in the Venezuelan 1998 Act on Private International Law, w: P.J. Borchers, J. Zekoll (ed.), *op. cit.*, s. 107.

318 Diário Oficial Federacyjnej Republiki Brazylii, s. 13563–13577.

prowadzi kartotekę cudzoziemców zainteresowanych adopcją. Przysposabiający nie może opuścić terytorium Brazylii przed dokonaniem adopcji.

W państwach Ameryki Łacińskiej trzykrotnie opracowywano rozwiązania zawierające jednolite postanowienia dotyczące adopcji. W 1928 r. przyjęty został Kodeks Bustamante, w którym warunki przysposobienia poddano rozdzielnie prawom personalnym przysposabiającego/cych i przysposobianego, bez doprecyzowania, kiedy jako prawo personalne traktować należy prawo ojczyście, a kiedy prawo obowiązujące w miejscu zamieszkania. Prawo personalne przysposobianego rządzić miało jego nazwiskiem oraz prawami i obowiązkami wobec rodziny biologicznej, prawo personalne zmarłego – skutkami adopcji w sferze dziedziczenia, natomiast nie przewidziano rozstrzygnięcia odnośnie do poddania określonemu prawu skutków adopcji dotyczących stosunków między jej stronami oraz statusu dziecka w rodzinie adopcyjnej³¹⁹. W 1940 r. postanowienia kodeksu zostały zmienione postanowieniami *Convention on International Civil Law* zawartej w Montevideo. Zarówno warunki, jak i skutki adopcji poddano kumulatywnie prawom personalnym stron, tj. prawom obowiązującym w ich miejscu/ach zamieszkania³²⁰. W wyniku współpracy państw skupionych w *Organization of American States* (OAS) powstała *Inter-American Convention on Conflict of Laws Concerning the Adoption of Minors* z 24 maja 1984 r.³²¹ Jej postanowienia znajdują zastosowanie do przysposobień pełnych, legitymacji adopcyjnych oraz innych podobnych instytucji prawnych, skutkujących ustanowieniem pochodzenia dziecka od rodziców adopcyjnych³²² w 6 państwach Ameryki Łacińskiej³²³ pod warunkiem, że przysposabiający ma miejsce zamieszka-

319 Stronami Código Bustamante są (według stanu prawnego z 1993 r.): Boliwia, Brazylia, Chile, Kostaryka, Kuba, Dominikana, Ekwador, El Salvador, Gwatemala, Haiti, Honduras, Nikaragua, Panama, Peru i Wenezuela. Za: J.H.A. van Loon, *International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption*, "Recueil des Cours" 1993, VII (244), s. 302 oraz J.H.A. van Loon, *Report on intercountry adoption*. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, *Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993*, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 83. Jest to obszerna (437 artykułów) kodyfikacja prawa międzynarodowego prywatnego – choć w istocie tylko 295 artykułów jest poświęconych kwestiom z zakresu tego prawa, reszta to przepisy dotyczące prawa karnego i procedury. Por. E. Rabel, *The Conflict of Laws, A Comparative Study*, vol. 1, Introduction: Family Law, Ann Arbor 1958, s. 36.

320 Stronami konwencji są trzy państwa (według stanu prawnego z 1993 r.): Argentyna, Paragwaj i Urugwaj. Por. J.H.A. van Loon, *International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption*, "Recueil des Cours" 1993, VII (244), s. 302–303 oraz J.H.A. van Loon, *Report on intercountry adoption*. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, *Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993*, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 83.

321 Tekst konwencji opublikowany na stronie Office of International Law, Organization of American States, <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/b-48.html> (7/08/07).

322 Wynika to z art. 1 konwencji, choć na podstawie postanowienia z art. 2 każde państwo w momencie składania podpisu pod tekstem konwencji, jej ratyfikacji lub akcesji do niej może zadeklarować stosowanie postanowień konwencyjnych do każdego innego rodzaju adopcji międzynarodowej dzieci. W związku z wynikającym z art. 2 uprawnienia, Chile, ratyfikując konwencję 10/26/2001 r., złożyło zastrzeżenie dotyczące zawężenia stosowania jej postanowień tylko do przysposobienia pełnego oraz instytucji powodujących powstanie podobnych, jak przysposobienie pełne, skutków. Por.: Office of International Law, Organization of American States, <http://www.oas.org/juridico/english/Sigs/b-48.html> (7/08/07).

323 Belize, Brazylia, Chile, Kolumbia, Meksyk, Panama, a została ona podpisana przez następnych 7 państw (Boliwia, Republika Dominikany, Ekwador, Haiti, Paragwaj, Urugwaj, Wenezuela), za: Office of International Law, Organization of American States, <http://www.oas.org/juridico/english/Sigs/b-48.html> (7/08/07). <http://www.oas.org/main/main.asp?sLang=E&Link=.../documents/eng/documents.asp> (12/12/2007).

nia w jednym z państw–stron konwencji, a przysposobiany – miejsce zwykłego pobytu w drugim³²⁴. Prawo obowiązujące w miejscu zwykłego pobytu dziecka, które ma być przysposobione, rządzi zdolnością, zgodą oraz innymi warunkami adopcji, jak również formą i procedurą ustanowienia stosunku przysposobienia (art. 3), natomiast prawo obowiązujące w miejscu zamieszkania przysposabiającego (lub przysposabiających) stosowane jest do oceny wymogów dotyczących jego wieku i stanu cywilnego, zgody na adopcję współmałżonka przysposabiającego, jeśli jest ona wymagana, i innych warunków, które powinny być spełnione przez przysposabiającego. Jeśli jednak wymagania wynikające z prawa obowiązującego w miejscu zamieszkania przysposabiającego są wyraźnie mniej rygorystyczne niż te, które wynikają z prawa obowiązującego w miejscu zwykłego pobytu przysposobianego, stosowane jest to drugie prawo (art. 4). W przypadku pełnego przysposobienia, legitymacji adopcyjnej lub podobnych instytucji, stosunki między przysposabiającym/mi i przysposobionym, w tym obowiązek wspierania i łożenia na utrzymanie, oraz między przysposobionym i rodziną przysposabiającego/cych podlegają temu samemu prawu, które rządziłoby stosunkami między przysposabiającym i jego rodziną biologiczną. Więzy między przysposobionym i jego rodziną biologiczną zostają zerwane, jednak pozostają jako przeszkoda w zawarciu małżeństwa (art. 9). W przypadku adopcji innych niż pełne, legitymacje adopcyjne lub podobne instytucje, stosunki między przysposabiającym/mi i przysposobionym podlegają prawu obowiązującemu w miejscu zamieszkania przysposabiającego/cych, a stosunki między przysposobionym i jego rodziną biologiczną – prawu obowiązującemu w miejscu jego zwykłego pobytu w chwili adopcji (art. 10). Prawa spadkowe przysposobionego lub przysposabiającego/cych oceniane są według prawa właściwego dla spraw spadkowych. W przypadku pełnego przysposobienia, legitymacji adopcyjnej lub podobnych instytucji, przysposobiony, przysposabiający i jego rodzina mają takie same prawa do dziedziczenia jak członkowie prawowitej (*legitimate*) rodziny (art. 11). Przysposobienia pełne, legitymacje adopcyjne i podobne instytucje są nierozwiązywalne, o rozwiązywalności innych, do których postanowienia konwencji stosowane są na podstawie jej art. 2, decyduje prawo obowiązujące w miejscu zwykłego pobytu przysposobionego z chwili adopcji (art. 12). Przekształcenie przysposobienia niepełnego w pełne, legitymację adopcyjną lub podobną instytucję (o ile jest ono dozwolone) podlega prawu obowiązującemu w miejscu zwykłego pobytu przysposobionego z chwili adopcji lub prawu państwa, w którym przysposabiający ma/mają miejsce zamieszkania w chwili wystąpienia z wnioskiem o przekształcenie – wyboru między tymi prawami dokonuje wnioskujący o przekształcenie. Jeśli

324 Na mocy art. 20 konwencji, każde państwo–strona konwencji może w każdym czasie zadeklarować rozszerzenie stosowania postanowień konwencyjnych w odniesieniu do adopcji, w których zarówno przysposobiany, jak i przysposabiający mają miejsce zwykłego pobytu na jego terytorium, jeśli odpowiednia władza na podstawie okoliczności sprawy poweźmie przekonanie, że przysposabiający ma/mają zamiar ustanowić miejsce swego zamieszkania w innym państwie–stronie konwencji. Stąd Meksyk razem z ratyfikacją konwencji 02/11/1987 r. zadeklarował takie rozszerzenie stosowania jej postanowień. *Ibidem*.

przysposobiony ukończył 14 lat, wymagana jest jego zgoda na przekształcenie przysposobienia (art. 13). Unieważnienie przysposobienia podlega temu prawu, na podstawie którego zostało orzeczone, może nastąpić tylko w wyniku orzeczenia sądu i w interesie dziecka (art. 14). Władze państwa–strony mogą odmówić stosowania prawa wskazanego jako właściwe na podstawie postanowień konwencji, jeśli prawo to jest wyraźnie sprzeczne z jego porządkiem publicznym (art. 18), a postanowienia konwencji i przepisy praw wskazanych na podstawie konwencji powinny być interpretowane na korzyść ważności adopcji i dobra przysposobianego dziecka (art. 19). Adopcje dokonane na podstawie prawa wewnętrznego, gdy przysposobiony i przysposabiający mają miejsce zamieszkania lub zwykłego pobytu w tym samym państwie–stronie konwencji, bezwarunkowo wywołują takie same skutki w innych państwach–stronach (art. 25).

W konwencji, oprócz norm kolizyjnych, umieszczono również postanowienia dotyczące jurysdykcji. Jurysdykcję do rozstrzygania spraw na podstawie postanowień konwencyjnych, dotyczących orzekania o adopcji oraz o jej unieważnieniu i rozwiązaniu, mają władze państwa, w którym przysposobiany ma (w przypadku orzekania o adopcji) lub miał w chwili orzekania o adopcji (w przypadku orzekania o unieważnieniu lub rozwiązaniu) miejsce zwykłego pobytu. Natomiast w sprawach dotyczących przekształcenia przysposobienia niepełnego w pełne, legitymację adopcijną lub podobną instytucję (o ile jest ono dozwolone) właściwe są władze: państwa miejsca zwykłego pobytu przysposobionego z chwili adopcji, państwa miejsca zamieszkania przysposabiającego/cych lub państwa miejsca zamieszkania przysposobionego, o ile ma on swój własny domicyl, z chwili złożenia wniosku o przekształcenie – wnioskodawca dokonuje wyboru forum spośród powyżej wskazanych (art. 15 i 16). W związku z przyjętą przez sześć państw Ameryki Łacińskiej 05/08/79 *Inter-American Convention on Domicile of Natural Persons in Private International Law*³²⁵, istnienie domicylu ocenia się na podstawie reguł tam zawartych³²⁶. Tekst konwencji został zmodyfikowany wobec dwóch spośród wymienionych państw, na skutek złożonych przez nie zastrzeżeń do konwencji: 1) domicyl osoby niezdolnej jest taki sam, jak jej przedstawiciela ustawowego (prawnego), w przypadku opuszczenia tej osoby przez przedstawiciela – jego istnienie ocena się według reguł zawartych w art. 2 konwencji (Meksyk), 2) niemożliwe jest przyznanie cudzoziemcowi domicylu tylko i wyłącznie na podstawie faktu jego przebywania (*location*) na terytorium państwa (Gwatemala). Sądy państwa miejsca zamiesz-

325 Ekwador, Gwatemala, Meksyk, Paragwaj, Peru, Urugwaj. <http://www.oas.org/juridico/english/signs/b-44.html> (10.12.2007).

326 Article 2. The domicile of a natural person shall be determined by the following circumstances in the order indicated: 1. The location of his habitual residence; 2. The location of his principal place of business; 3. In the absence of the foregoing, the place of mere residence; 4. In the absence of mere residence, the place where the person is located. Article 3. The domicile of incompetent persons is that of their legal representatives, except when they are abandoned by those representatives, in which case their former domicile shall continue.

kania przysposabiającego/cych są właściwe do orzekania w sprawach dotyczących stosunków między przysposobionym i przysposabiającym/mi oraz jego/ich rodzinami, a jeśli przysposobiony ma własny domicyl – również państwa miejsca jego zamieszkania (art. 17). Ponadto między Argentyną, Paragwajem i Urugwajem od 1940 r. obowiązuje Traktat dotyczący prawa cywilnego, na mocy którego niedopuszczalna jest adopcja w wyniku decyzji administracyjnej, a do adopcji stosowane jest prawo ojczyście przysposabiającego lub prawo obowiązujące w miejscu jego pobytu. Postanowienia te są zgodne z argentyńską regulacją wynikającą ze zmieniającego kodeks cywilny *Ley* 19134 z 21 lipca 1971 r. W jej świetle dopuszczalność wystąpienia z wnioskiem adopcyjnym poddana jest prawu argentyńskiemu, jeśli wnioskodawca jest obywatelem Argentyny oraz prawu obowiązującemu w jego miejscu zamieszkania, jeśli jest cudzoziemcem. Jednak jeśli cudzoziemiec jest, w świetle tego prawa, zdolny do adopcji, jednak nie spełnia warunków stawianych przysposabiającym przez prawo argentyńskie (*Ley* 19134), wówczas wniosek adopcyjny nie może zostać przyjęty. Skutki prawne adopcji poddano prawu obowiązującemu w miejscu zamieszkania przysposabiającego z chwili orzeczenia o adopcji³²⁷.

4.2. Jurisdictional approach

Adopcja, jako instytucja prawna, była nieznaną brytyjskiemu *common law* i sprzeczna z wykształconymi w nim zasadami dotyczącymi dziedziczenia w rodzinie. Zasady te zostały ukształtowane na przełomie XII i XIII w. i właściwie pozostały niezmienione do 1925 r. Dziedziczenie przez najstarszego syna (primogeniturę) spadkodawcy całości majątku eliminowało możliwość objęcia części spadku przez pozostałych krewnych, w tym jego młodszymi, biologicznymi dziećmi, nie wspominając o osobach, z którymi nie łączył go stosunek pokrewieństwa. Dopiero brak męskiego pierwotnego potomka jako spadkobiercy powodował konieczność stosowania innych reguł dotyczących dziedziczenia przez krewnych zmarłego³²⁸. W 1925 r. reguły te zostały zmienione, tym samym też otworzono drogę dla zalegalizowania odbywających się w praktyce adopcji. Ówczesne nierodzące skutków prawnych adopcje były raczej formą opieki nad dziećmi w rodzinach zastępczych. Ich popularność wiązana jest z kilkoma okolicznościami wynikającymi z obyczajowości tych czasów oraz ze skutkami I wojny światowej: sierocińcami pełnymi dziećmi porzuconych przez ubogich rodziców oraz niezamężne matki poddane ostracyzmowi i presji ze strony społeczeństwa, dość powszechnym zjawiskiem bezdomności oraz śmiercią na wojnie około 800 tysięcy Brytyjczyków. Jednocześnie osoby opiekujące się osieroconymi dziećmi nie były chronione przed chciwością i groźbami odebrania im dzieci przez biologicznych rodziców. W takich okolicznościach przyjęty został

327 C.P. Grosman, D.B. Inigo, *op. cit.*, s. 156–158.

328 C.M.A. McCauliff, *The First English Adoption Law and Its American Precursors*, 16 "Seton Hall Law Review" 1986, s. 659–665.

w 1926 r. pierwszy akt prawny regulujący adopcję – *Adoption of Children Act*³²⁹. Miał być on wzorowany na statucie stanu Nowy Jork, jednak zdecydowano się jedynie na zagwarantowanie w nim przysposabiającym prawa do opieki nad dzieckiem. Więzy między dzieckiem a biologiczną rodziną nie były zerwane, dziecko nie miało też prawa do dziedziczenia po przysposabiającym, a adopcja nie stanowiła przeszkody małżeńskiej. Zostało to zmienione w 1949 r. następnym *Adoption of Children Act*³³⁰, jednak w prawie brytyjskim najważniejszą kwestią było określenie jurysdykcji, a nie wskazanie prawa. Stąd, jeżeli przysposabiający miał domicyl w Anglii lub Szkocji, sądy brytyjskie były właściwe do rozstrzygnięcia sprawy, a gdy obie strony miały miejsce swojego zwykłego pobytu na tym obszarze jurysdykcja miała charakter wyłączny³³¹. Na mocy obecnie obowiązującego przepisu art. 49 *Adoption and Children Act* z 2002 r.³³², sąd brytyjski ma jurysdykcję w odniesieniu do spraw adopcyjnych, jeśli przysposabiający lub jeden z przysposabiających ma domicyl³³³ w jakiejś części Wysp Brytyjskich lub miejsce zwykłego pobytu, przez czas nie krótszy niż jeden rok przed złożeniem wniosku adopcyjnego³³⁴. Sądy stosują wówczas prawo obowiązujące na obszarze swojej jurysdykcji³³⁵. Przysposobienie podlega zatem *legi fori*³³⁶, które jest z reguły jednocześnie prawem domicylu przysposabiającego³³⁷ (należy tu wspomnieć, że od wielu lat trwają dyskusje nad podjęciem prac nad skorygowaniem koncepcji brytyjskiego domicylu³³⁸). Jednak na skutek związania się przez Wielką Brytanię postanowieniami konwencji haskich z 1965 r. i z 1993 r., do oceny zgody dziecka na przysposobienie stosowane jest jego prawo ojczyście³³⁹, o ile adopcja taka podlega postanowieniom konwen-

- 329 Za: M. Rheinstein, Book review of M. Kornitzer, (Child Adoption in the Modern World, New York, Philosophical Library, 1952), 1 "The Journal of Religion" 1955, s. 61–62. Akt ten nie zawierał norm dotyczących właściwości prawa i uznania orzeczeń adopcyjnych, przyjęto w nim natomiast rozwiązanie dotyczące jurysdykcji angielskich sądów. Por. M. Wolff, *Private International Law*, Oxford 1977, s. 400.
- 330 C.M.A. McCauliff, *op. cit.*, s. 670–677.
- 331 Na podstawie art. 12 (1) i 53 *Adoption Act* z 1958 r. oraz *English Adoption Act* z 1976 r. i *Adoption (Scotland) Act* z 1978 r.
- 332 Tekst w: J. Chuah, R. Earle, *Statutes and Conventions on Private International Law*, London–Sydney–Portland 2004, s. 6–15.
- 333 W przeciwieństwie do USA, w Wielkiej Brytanii domicyl nie bywa utożsamiany ze zwykłym pobytom. Por. A.N.J. Briggs, *Conflict of Laws In a Nutshell*, Nutshell Series, London, Sweet&Maxwell Ltd. 1970, s. 33–34.
- 334 R. Hayward, *Conflict of Laws*, Sydney–London 2006, s. 246–247.
- 335 K. Lipstein, *Adoption in Private International Law: Reflections on the Scope and the Limits of a Convention*, 12 *Int'l & Comp. L. Q.* 1963, s. 837–838; E. Crawford, *International Private Law in Scotland*, Green Concise Scots Law, Edinburgh 1998, s. 199 i 208.
- 336 „The English legislation creates the jurisdiction and provides in detail for the conditions and effect of its exercise” Re B. (S.) (an infant) [1968] Ch. 204, 210, za: Dicey & Morris, *The Conflict of Laws*, London 2000, s. 889.
- 337 O wyznaczniku istnienia jurysdykcji (*international jurisdiction*) w postaci domicylu przysposabiającego, zob. J.H.A. van Loon, *International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption*, "Recueil des Cours" 1993, VII (244), s. 276 oraz J.H.A. van Loon, *Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990*, w: Hague Conference on private international law, *Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993*, Tome II. *Adoption – co-operation*, The Hague 1994, Annex C, s. 67.
- 338 Por. P.M. North, *Problems of Codification In a Common Law System*, „*Rabels Zeitschrift*” 1982, 46. Jahrgang, s. 501.
- 339 G.E. Glos, *op. cit.*, s. 288. Do brytyjskiego porządku prawnego zostały wprowadzone poprawki do dotąd obowiązujących aktów prawnych, na podstawie których możliwe jest stosowanie postanowień konwencyjnych przez brytyjskie sądy. Por. w odniesieniu do Anglii i Walii – *Children and young persons, England and Wales, The Adoption (Amendment) Rules 2003*, 2003 No. 183 (L. 1) i *The Adoptions with a Foreign Element Regulations*

cyjnym lub przepisom wydanych na ich podstawie aktów prawnych. Następstwem związania się konwencją przez Wielką Brytanię była modyfikacja podstaw jurysdykcji sądów brytyjskich w sprawach adopcyjnych w *Adoption Act* z 1968 r. Wcześniej stosowany domicyl zastąpiony został obywatelstwem oraz miejscem zamieszkania w Wielkiej Brytanii lub w innym państwie–stronie konwencji. W ten sposób rozwiązane zostały problemy jurysdykcyjne wynikające z różnych regulacji prawnych na obszarach wchodzących w skład Wielkiej Brytanii (Anglia, Szkocja, Irlandia Płn., Wyspa Man i inne wyspy położone na Kanale La Manche)³⁴⁰. Co ciekawe, już w czasach obowiązywania *Adoption of Children Act* z 1949 r. w doktrynie brytyjskiej pojawiły się opinie o poddaniu adopcji prawu obowiązującemu w miejscu zamieszkania przysposabiającego i prawu domicylu przysposobianego z chwili adopcji³⁴¹. Problem uwzględnienia prawa personalnego dziecka był dyskutowany w doktrynie brytyjskiej wcześniej, zanim Wielka Brytania związała się konwencją haską z 1993 r. (w relacjach z Austrią i Szwajcarią była związana postanowieniami konwencji z 1965 r.). Proponowanym rozwiązaniem było uwzględnienie prawa domicylu dziecka, choć stosowanie go w stosunku do dzieci porzuconych, których domicyl jest niepewny, budziło kontrowersje (w orzecznictwie spotkać można również przykłady stosowania pobytu zwykłego dziecka, jako dodatkowego kryterium dla określenia jurysdykcji w sprawie – *Re P (GE) (an infant)*³⁴²). Równie duże kontrowersje budziło zastosowanie przesłanki jurysdykcyjnej, która zresztą nie wynikała z ówczesnych przepisów prawnych (*Adoption Act* z 1968 r. i z 1976 r.) do kwestii niezwiązanych ani z jurysdykcją, ani ze wskazaniem prawa właściwego, tylko z uznaniem orzeczeń brytyjskich sądów za granicą. Problem ten był również przedmiotem orzecznictwa³⁴³. Pomijając jednak tę wymuszoną postanowieniami konwencyjnymi akceptację stosowania prawa ojczystego dziecka, którym nie musi być *lex fori*, w świetle *common law* sprawy małżeńskie oraz dotyczące władzy rodzicielskiej są w całości poddane prawu angielskiemu, jako *lex fori*. Jeśli zatem sąd brytyjski ma jurysdykcję w sprawie, stosuje do jej rozstrzygnięcia automatycznie prawo brytyjskie. Jedynie jeśli sąd ma rozstrzygnąć odnośnie do ruchomości dziecka mającej domicyl w innym państwie, może w takim przypadku zastosować *lex domici-*

2005, 2005, No 392, The Adoption of Children from Overseas and Intercountry Adoption (Hague Convention) (Amendment) Regulations (Northern Ireland) 2006, No 336 i Adoption Agencies Regulations z 2005r. http://www.bailii.org/uk/legis/num_reg/2005/20050392.html.

340 Por. J.D. MacClean, K.W. Patchett, English Jurisdiction in Adoption, 19 "International and Comparative Law Quarterly" 1970, s. 1–2, 11–16.

341 Por. Dicey, Conflict of Laws, London 1949, s. 511, J. Delatre Falconbridge, Essays on the Conflict of Laws, Toronto 1954, s. 807–808.

342 [1965] Ch 568, [1964] 3 All ER 977.

343 Por. In re B. [1968] Ch. 204, Re Valentine's Settlement [1965] Ch. 831, [1965] 2 All ER 226 (Court of Appeal); J.D. McClean, Morris, The Conflict of Laws, Fourth Edition, London 1993, s. 246–248; J.H.C. Morris, P.M. North, Cases and Materials on Private International Law, London–Butterworths 1984, s. 425–428; J.G. Collier, Conflict of Laws, Cambridge Studies in International and Comparative Law, Cambridge 1996, s. 352–353; Dicey & Morris, The Conflict of Laws, London 2000, s. 888–890.

lii³⁴⁴. Należy jednak podkreślić, że z racji kierowania się brytyjskich sądów zasadą dobra dziecka również w kwestiach jurysdykcyjnych, możliwe jest uwzględnienie (jako faktu) personalnego prawa dziecka, aby uniknąć sytuacji, gdy przysposobienie nie zostanie uznane w państwie jego pochodzenia³⁴⁵. Ponadto kwestie dotyczące dziedziczenia poddane są *legi successionis*, czyli prawu obowiązującemu w miejscu zamieszkania spadkodawcy w chwili jego śmierci³⁴⁶ w odniesieniu do ruchomości oraz *lex rei situs* – w odniesieniu do nieruchomości³⁴⁷. O uznaniu adopcji międzynarodowych należy tutaj wspomnieć w związku z wprowadzeniem w Wielkiej Brytanii podziału na trzy typy tych adopcji, w zależności od trybu ich przeprowadzania i państw, w których są one dokonywane. Pierwsze z nich są przeprowadzane w trybie konwencji haskiej z 1993 r. i skutkują od 1 czerwca 2003 r., kiedy Wielka Brytania implementowała jej postanowienia do swojego prawa – są uznawane w tym państwie i skutkują przyznaniem adoptowanym dzieciom brytyjskiego obywatelstwa. Drugie z nich odbywają się w państwach, które zostały ujęte w *Adoption (Designation of Overseas Adoptions) Order* z 1973 r.³⁴⁸, są uznawane w Wielkiej Brytanii, ale nie skutkują automatycznym przyznaniem dziecku obywatelstwa – konieczne jest złożenie specjalnego wniosku, a decyzję w sprawie podejmuje *Home Secretary*. Pozostałe adopcje, a więc te, które odbywają się w innych państwach, nie są uznawane w Wielkiej Brytanii, czego konsekwencją jest konieczność przeprowadzenia powtórnego postępowania i orzeczenia o adopcji w Wielkiej Brytanii³⁴⁹. Wielka Brytania do 1968 r. pozostawała tzw. krajem eksportującym dzieci (np. do Kanady i Australii). Obecnie należy do drugiej grupy państw, a zainteresowanie adopcjami z zagranicy rozpoczęło się doniesieniami o dzieciach porzuconych w sie-

- 344 P.R.H. Webb, Some thoughts on the place of English law as *lex fori* in English private international law, "International and Comparative Law Quarterly" 1961, vol. 10, s. 834.
- 345 J.H.A. van Loon, Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, s. 67–69. Prawo personalne oznacza prawo obowiązujące w miejscu zamieszkania dziecka. Por. A.N.J. Briggs, *op. cit.*, s. 33.
- 346 J.K. Grodecki, Intertemporal Conflict of Laws, w: K. Lipstein (ed.), International Encyclopedia of Comparative Law, under the auspices of the International Association of Legal Science, Volume III, Private International Law, Chapter 8 Tübingen Dordrecht–Boston–Lancaster 1976, s. 20–21; J.K. Grodecki, Conflict of Laws in Time, 35 "British Year Book of International Law" 1959, s. 76–78; S. Cretney, Conflict of Laws in a Nutshell, London 1963, s. 25–26.
- 347 J. Delatre Falconbridge, *op. cit.*, s. 808.
- 348 SI 1973/19. Na tzw. Designated List znalazły się: państwa (i terytoria) – członkowie Brytyjskiej Wspólnoty Narodów (British Commonwealth): Anguilla, Australia, Wyspy Bahama, Barbados, Belize, Bermudy, Botswana, Brytyjskie Wyspy Dziewicze, Kanada, Kajmany, Cypr, Dominika, Fidzi, Ghana, Gibraltar, Gujana, Hong Kong, Jamajka, Kenia, Lesotho, Malawi, Malezja, Malta, Mauritius, Montserrat, Namibia, Nowa Zelandia, Nigeria, Wyspa Pitcairn, St. Christopher i Nevis, St. Vincent, Seszele, Singapur, RPA, Sri Lanka, Swaziland, Tanzania, Tonga, Trinidad i Tobago, Uganda, Zambia i Zimbabwe oraz inne państwa: Austria, Belgia, Chiny (tylko jeśli dziecko było adoptowane po 5 kwietnia 1993 r. i mieszkało w Anglii lub Walii po 10 lipca 1995 r. lub w Szkocji po 10 lutego 1996 r., lub będzie mieszkało w Irlandii Północnej), Dania (włączając Grenlandię i Faroese), Finlandia, Francja (włączając Reunion, Martinikę, Guadelupę i Francuską Gujanę), Niemcy, Grecja, Islandia, Irlandia, Izrael, Włochy, Luksemburg, Holandia (włączając Antyle), Norwegia, Portugalia (włączając Azory i Madere), Hiszpania (włączając Baleary i Wyspy Kanaryjskie), Surinam, Szwecja, Szwajcaria, Turcja, USA, Jugosławia.
- 349 HMCS – Her Majesty's Courts Service, <http://www.hmcourts-service.gov.uk/infoabout/adoption/index.htm>, UK Department of Education and Skills <http://www.dfes.gov.uk/intercountryadoption/faq.shtml#dlq2> (15.05.2007) i J. Rosenblatt, *op. cit.*, s. 23 i n.

rocińcach w Rumunii. Jednak ilość adoptowanych dzieci, w porównaniu z innymi państwami, nie jest duża. W okresie od marca 1990 r. do czerwca 1991 r. adoptowano 278 rumuńskich dzieci. Między 1993 r. a 1998 r. w Wielkiej Brytanii dokonano 1200 adopcji międzynarodowych³⁵⁰.

W świetle irlandzkiego *Adoption Act* decyzja w sprawie adopcji nie może być podjęta, jeśli przysposabiane dziecko nie przebywa na terytorium państwa³⁵¹, a przysposabiający nie mają tam zwykłego pobytu przez rok, w którym decyzja ta ma zostać wydana³⁵².

Na kształt amerykańskich rozwiązań prawnych zasadniczy wpływ miało brytyjskie *common law*, przywiezione przez przyjeżdżających do Ameryki mieszkańców Wielkiej Brytanii. Przenieśli oni na amerykański grunt brytyjskie zasady dziedziczenia, jednocześnie eliminując możliwość dziedziczenia przez osoby biologicznie niespokrewnione oraz wywodzony z brytyjskiego prawa zakaz dobrowolnego, permanentnego i całościowego przenoszenia władzy rodzicielskiej z rodziców na inne osoby³⁵³. Adopcja nieznana była amerykańskiemu prawu zwyczajowemu³⁵⁴, stąd kontrakty, które były w praktyce zawierane między biologicznymi rodzicami dziecka a osobami trzecimi (przysposabiającymi), dotyczące wykonywania przez nie władzy rodzicielskiej, były nieważne³⁵⁵. Przed instytucjonalizacją systemu adopcyjnego poszukiwaniem rodziców dla sierot zajmowali się lekarze, prawnicy i duchowni. W latach 20-tych XX w. Charles Loring Brace organizował pociągi jadące ze wschodu na zachód USA, którymi przewożono osierocone dzieci w celu znalezienia im rodziców. Dzieci były prezentowane publiczności po zatrzymaniu się pociągu na stacji. Każda rodzina mogła zabrać do domu dziecko, które przypadło jej do gustu. Jednakże taki sposób przeprowadzenia postępowania adopcyjnego nie skutkowało powstaniem między rodziną adopcyjną a dzieckiem żadnych więzów rodzinnych – był raczej sposobem naganiania służących³⁵⁶. Na skutek reform wprowadzonych w Wirginii przez Thomasa Jeffersona, pod koniec XVIII w. zniesiono tam regułę dziedziczenia przez primogeniturę, a na przełomie XVIII i XIX w. w części stanów wprowadzone zostały statutowe przepisy regulujące adopcję³⁵⁷. Jako pierwszy statut regulujący adopcję traktowany jest w literaturze amerykańskiej statut sta-

350 Por. J. Masson, *The 1999 Reform of Intercountry Adoption in the United Kingdom: New Solutions and Old Problems*, 34 "Family Law Quarterly" 2000–2001, s. 221–222 i 226.

351 *Adoption Act* z 1952 r. (No.25/1952), Irish Legislation [http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/ie/legis/num_act/1952/zza25y1952.1.html&query=title+\(+Adoption+\)+and+title+\(+Act+\)&method=boolean](http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/ie/legis/num_act/1952/zza25y1952.1.html&query=title+(+Adoption+)+and+title+(+Act+)&method=boolean) (12.07.07).

352 *Adoption Act* z 1991 r. (No. 14/1991), Irish Legislation http://www.bailii.org/ie/legis/num_act/1991/zza14y1991.1.html#zza14y1991s10 (12.07.07).

353 J.S. Zainaldin, *The Emergence of a Modern American Family Law: Child Custody, Adoption, and the Courts*, 1796–1851, 73 "Northwestern University Law Review" 1978–1979, s. 1042–1043.

354 Brak zwyczajowej genezy adopcji został nawet podkreślony w orzeczeniu w sprawie *Mills v. Atlantic City Dep't of Vital Statistics*, 372 A.2d 646, 649 (N.J.Ch. 1977), gdzie stwierdzono: „Adoption was unknown at common law. Adoption and its legal consequences are of statutory origin, to serve a sociofamilial policy of prime import”.

355 G.H. Jones, *Adoption in the Conflict of Laws*, 5 "International and Comparative Law Quarterly" 1956, s. 207.

356 J.G. Stein, *op. cit.*, s.48.

357 C.M.A. McCauliff, *op. cit.*, s. 665–667.

nu Massachusetts z 1851 r.³⁵⁸ (*Chapter 324*, § 6 zrównujący status prawny adoptowanego dziecka z pozycją prawną dziecka biologicznego urodzonego w związku małżeńskim, łącznie z przyznaniem mu prawa do dziedziczenia po przysposabiającym, z wyjątkiem ograniczeń na rzecz biologicznych krewnych³⁵⁹), choć wcześniej adopcja została uregulowana w przepisach prawnych dwóch stanów odmiennej niż *common law* tradycji prawnej – Teksasu i Luizjany³⁶⁰ oraz Missisipi³⁶¹. Powstał wówczas problem uznawania przysposobień w innych stanach, gdzie takich przepisów nie było. W rezultacie naukowych dysput w doktrynie przyjęto w miarę jednolitą koncepcję uznawania adopcji, jeśli są one zgodne z prawem obowiązującym w miejscu zamieszkania przysposobionego dziecka, choć za idealne rozwiązanie uważano sytuację, gdy obie strony mają domicyl w jednym stanie³⁶². Koncepcja taka wynikała z przyjęcia założenia, że w adopcji najważniejsze jest dobro dziecka, dopuszczano jednak uznawanie adopcji zgodnych z prawem obowiązującym w miejscu zamieszkania przysposabiającego (w związku z tym, że adoptowane były często dzieci porzucone przez rodziców, a dziecko samo nie mogło zmienić swojego domicylu)³⁶³ lub opiekuna prawnego dziecka (wychodząc z założenia, że dziecko nie może mieć domicylu innego niż osoba, od której jest ono zależne)³⁶⁴. Wkrótce zresztą adopcja została uregulowana statutami większej ilości stanów – w 1853 r. – Pennsylvanii, do 1876 r. – 24 stanów, do przełomu wieków – wszystkich stanów USA³⁶⁵; natomiast agencje adopcyjne pojawiły się w początkach XX w.³⁶⁶ O ile adopcja została uregulowana prawem materialnym poszczególnych stanów, o tyle nie wprowadzono regulacji kolizyjnych dotyczących wskazywania prawa dla niej właściwego. Ponieważ Stany Zjednoczone należą do grupy państw stosujących *jurisdictional approach*, kwestię wskazywania prawa właściwego można by właściwie pominąć, sprowadzając rozstrzygnięcie do wskazania właściwej jurysdykcji. Jednak kreacja szeregu teorii dotyczących metod wskazywania prawa właściwego w niezmiernie bogatej doktrynie amerykańskiej, między innymi manifestujących preferencje ku stosowaniu własnego prawa, jak *local law theory* W. Cooka, *governmental interest theory* B. Currie’go, *principles of preference theory* D. Caversa, *choice-influencing considerations theory* R. Leflara, *functional approach theory* A. von

358 D.R. Papke, *Pondering Past Purposes: A Critical History of American Adoption Law*, 102 “West Virginia Law Review” 1999–2002, s. 462.

359 C.M.A. McCauliff, *op. cit.*, s. 666–667.

360 W pierwszym z nich regulacja taka powstała, gdy był on częścią Meksyku, w Luizjanie natomiast regulacja taka została wprowadzona przez Hiszpanię, uchylona zaś w 1825 r. Por. C.M.A. McCauliff, *op. cit.*, s. 667.

361 W 1846 r. Por. R.U. Whitten, *Choice of Law, Jurisdiction, and Judgment Issues in Interstate Adoption Cases*, 31 “Capital University Law Review” 2003, s. 808.

362 Por. *The Inadequacy of Domicile as a Jurisdictional Base in Adoption Proceedings*, 17 “Rutgers Law Review” 1962–1963, s. 761 i n.

363 Por. G.H. Jones, *op. cit.*, s. 209–210.

364 Por. Ch.W. Tarnor II, *Adoption in the Conflict of Laws*, 15 U. Pitt. L. Rev., 1953–1954, s. 266.

365 D.R. Papke, *op. cit.*, s. 462.

366 Chociaż adopcje w praktyce były stosowane w Karolinie Południowej od lat 20–tych XVIII w. Por. J.G. Stein, *op. cit.*, s. 48, 58.

Mehrena i D. Trautmana i *lex fori approach theory* A. Ehrenzweiga³⁶⁷, a ponadto opracowanie przez *American Law Institute* dwóch prywatnych kodyfikacji prawa kolizyjnego – *Restatement of the Law of Conflict of Laws (Restatement I)* w 1934 i *Restatement II* w 1971 r., spowodowały pewien zamęt w kwestii – czy zachodzi potrzeba wskazywania prawa. Sędziowie, rozstrzygając w sprawach, w których należy wskazać prawo właściwe, posługują się obecnie nawet nie jedną metodą, lecz kilkoma, aby uniknąć tradycyjnego mechanicznego stosowania kolizyjnoprawnych reguł wskazywania prawa³⁶⁸. Czynione są też pewne wysiłki zmierzające z jednej strony do wprowadzenia ułatwień dotyczących adopcji międzynarodowych przez obywateli amerykańskich, z drugiej strony – do wprowadzenia środków lepszej kontroli nad takimi adopcjami. Ich przejawem jest wprowadzenie dwóch aktów prawnych prawa federalnego – *Intercountry Adoption Act* z 2000 r. oraz *Child Citizenship Act* z 2000 r. Pierwszy z nich miał stanowić przyczynek do implementacji przez USA konwencji haskiej z 1993 r., drugi – podstawę do przyznawania cudzoziemskim dzieciom adoptowanym przez Amerykanów amerykańskiego obywatelstwa³⁶⁹. Jednak generalną regułą wynikającą z prawa amerykańskiego jest poddanie adopcji prawu obowiązującemu w siedzibie sądu (*lex fori*)³⁷⁰, które jest również prawem obowiązującym w miejscu zamieszkania (*lex domicilii*) przysposabiającego, ponieważ przesłanką jurysdykcyjną jest z reguły domicyl³⁷¹ przysposabiającego w stanie, w którym sprawa ma być rozstrzygana. Wskazanie własnego prawa, jako właściwego do oceny przysposobienia, zostało przewidziane w § 289 (*Law Governing*

- 367 Por. W. Cook, *Logical and Legal Bases of the Conflict of Laws*, Cambridge 1942; B. Currie, *Selected Essays on the Conflict of Laws*, Durham 1963; D. Cavers, *A Critique of the Choice of Law Problem*, 47 "Harvard Law Review" 1933; tenże, *Contemporary conflicts law in American perspective*, "Recueil des Cours" 1970 III, vol. 131; tenże, *The choice-of-law Process*, Ann Arbor 1965; tenże, *The Two „Local Law” Theories*, "Harvard Law Review" 1950, vol. 63; R. Leflar, *American Conflicts Law*, Indianapolis–New York–Charlottesville 1977; A. von Mehren, *Recognition and enforcement of foreign judgments. General theory and the role of jurisdictional requirements*, "Recueil des Cours" 1980 II, vol. 167; A. von Mehren, D. Trautman, *The Law of Multistate Problems*, Boston–Toronto 1965; A. Ehrenzweig, *A counter-revolution in conflicts law? From Beale to Cavers*, "Harvard Law Review" 1966–1967, vol. 80; tenże, *A treatise on the Conflict of Laws*, St. Paul 1962; tenże, *Choice of Law: Current Doctrine and „True Rules”*, "California Law Review", 1961, vol. XLIX; tenże, *Comparative Conflicts Law „The American Journal of Comparative Law”* 1968, vol. 16; tenże, *Conflicts in a nutshell*, St. Paul 1974; tenże, *Private International Law, A Comparative Treatise on American International Conflicts Law, Including Law of Admiralty*, General Part, Leyden – Dobbs Ferry, NY, 1967, tenże, *Savigny and the lex fori, Story and jurisdiction: A Reply to Professor Briggs*, "California Law Review" 1965, vol. 53, tenże, *Specific Principles of Private Transnational Law*, Académie de Droit International, "Recueil des Cours" 1968 II, vol. 124. W polskiej literaturze do teorii tych odnoszą się M.A. Zachariasiewicz, *Nowe tendencje w prawie prywatnym międzynarodowym Stanów Zjednoczonych Ameryki (ze szczególnym uwzględnieniem stosunków umownych)*, „Studia Prawnicze” 1980, z. 1–2; *Nowe prądy w kolizjonistyce Stanów Zjednoczonych i ich wpływ na naukę europejską*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1995, z. 2, J. Jakubowski, *Niektóre współczesne koncepcje w nauce międzynarodowego prawa prywatnego i ich krytyka*, „Państwo i Prawo” 1975, z. 11; S. Sołtysiński, *Lex maximi in hac causa momenti: oczekiwana rewolucja czy niepożądany przyczynek w teorii prawa kolizyjnego?*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1974, z. 3.
- 368 F.K. Juenger, *op. cit.*, s. 123.
- 369 D. Rachford, *op. cit.*, s. 65.
- 370 Por. L. L. McDougal, *American Conflicts Law (5th edition)*, 2001, s. 786: "The substantive law applied in adoption cases has always been the law of the forum, as in divorce cases" za: R.U. Whitten, *op. cit.*, s. 805–806 oraz G.E. Glos, *op. cit.*, s. 288.
- 371 W świetle *The Inadequacy of Domicile as a Jurisdictional Base in Adoption Proceedings*, *op. cit.*, s. 765, pobyt był z reguły utożsamiany z domicylem.

Adoption) Restatement (Second) of Conflict of Laws (1971)³⁷², jednakże reguła stosowania *legis fori* może zostać zmodyfikowana przez dobro dziecka, jako zasada rządząca większością praw adopcyjnych poszczególnych stanów amerykańskich³⁷³. W obecnych czasach również kwestia uznawania orzeczeń adopcyjnych wydanych poza terytorium stanu nie budzi wątpliwości – są one uznawane, o ile są ważne. Orzeczenie powinno być wydane przez właściwy sąd, na podstawie właściwego prawa³⁷⁴. Ich uznawalność wywodzona jest z konstytucyjnej klauzuli *full faith and credit*³⁷⁵ i z kurtuazji międzynarodowej (*comity*)³⁷⁶. Choć zdarza się brak uznania orzeczenia, na przykład w przypadku stwierdzenia, że przyjęcie statusu dziecka jako zdolnego do adopcji godzi w porządek publiczny *forum*, na przykład w sprawie *Doulergis v. Bombacus*³⁷⁷, gdzie sąd Virginii nie uznał greckiego orzeczenia o adopcji, ponieważ zostało ono wydane z pominięciem zgody matki biologicznej dziecka. Akceptacji stosowania *legis fori* do oceny przesłanek adopcji oraz ważności wydanego orzeczenia adopcyjnego towarzyszy poddanie niektórych kwestii innym prawom – z reguły prawom obowiązującym w miejscu, w którym te kwestie wystąpią. Takim sposobem w zakresie statutu adopcyjnego nie mieszczą się kwestie związane z prawami rodziców adopcyjnych do dyscyplinowania dziecka i do otrzymywania przez nich jego zarobków oraz prawa spadkowe dziecka. Pierwsze z nich są regulowane prawem obowiązującym w miejscu, w którym osoby takie mieszkają, pra-

372 Restatement of the Law – Conflict of Laws, Restatement (Second) of Conflict of Laws, Current through June 2006, Copyright 1971–2007 by the American Law Institute, Chapter 11. Status, Topic 3. Adoption, § 289. Law Governing Adoption: A court applies its own local law in determining whether to grant an adoption. Dokument ten stosowany może być również do określenia istnienia lub braku jurysdykcji – zawiera przepis § 78 odnoszący się do jurysdykcji do orzekania odnośnie do adopcji (jurisdiction to grant an adoption): A state has power to exercise judicial jurisdiction to grant an adoption if (a) it is a state of domicile of either of the adopted child or the adoptive parent, and (b) the adoptive parent and either the adopted child or the person having legal custody of the child are subject to its personal jurisdiction. Oznacza to, że amerykańskie prawo międzynarodowe prywatne (*conflict of laws*) odnosi się w kwestii adopcji do określenia jurysdykcji określonego sądu do wydania orzeczenia w sprawie (także do skutków adopcji w innym forum), nie odnosi się do wskazania prawa właściwego, ponieważ amerykańskie sądy stosują w sprawach adopcyjnych prawo obowiązujące na obszarze ich jurysdykcji. Por. E.F. Scoles, P. Hay, P.J. Borchers, S.C. Symeonides, Conflict of Laws, Third Edition, St. Paul 2000, s. 675.

373 Por. E. Rabel, *op. cit.*, s. 681 oraz wiele spraw dotyczących adopcji, które toczyły się przed amerykańskimi sądami: *Huynh Thi Anh v. Levi*, 586 F.2d 625, 630 – C. A. 6, 1978, In re Adoption of C. L. W., 467 So.2d 1106, 1111 – Fla. App. 1985, Matter of Estate of Neuwirth, 155 N.J. Super. 410, 382 A.2d 972, 976 – N. J. County Ct. 1978, *K.N. v. Cades*, 288 Pa. Super. 555, 432 A.2d 1010, 1014 – Pa. Super. 1981, In re Adoption of MM, 652 P.2d 974, 980 – Wyo. 1982, In re Adoption No. 10087, 324 Md. 394, 597 A.2d 456, 474 – Md. 1991, Matter of Adoption of Child by T. W. C., 270 N. J. Super. 225, 238, 636 A.2d 1083, 1084, 1090 – N. J. Super. 1994, Matter of Female Infant F., 191 A. D.2d 437, 594 N. Y. S.2d 303, 304 – N. Y. Sup. Ct. App. Div. 1993, *Stubbs v. Weathersby*, 126 Or. App. 596, 869 P.2d 893, 899 – Or. App. 1994, Matter of Adoption of Baby Boy S., 22 Kan. App.2d 119, 912 P.2d 761, 762, 767 oraz 519 U. S. 870, 117 S. Ct. 185, 136 L. Ed.2d 123 (1996) – Kan. App. 1996, In re C. M. A., 557 N. W.2d 353, 356 – Minn. App. 1996, In re Baby Girl P., 147 N. H. 772, 774, 802 A.2d 1192, 1194 – N. H. 2002, In re Adoption of D., 769 A.2d 508, 510–511 – Pa. Super. 2001, In re Adoption of M. L. L., 810 N. E.2d 1088, 1095 – Ind. App. 2004.

374 Por. E.F. Scoles, P. Hay, P.J. Borchers, S.C. Symeonides, *op. cit.*, s. 678–680.

375 R.U. Whitten, *op. cit.*, s. 804–805. Ponieważ orzeczenie o adopcji wpływa na zmianę statusu dziecka, klauzula *full faith and credit* odnosi się do uznania skutku, jakie względem statusu dziecka wywołało orzeczenie oraz przyjęcia założenia o *res iudicata*. Por. *The Ellis Case – Some Aspects of Adoption In the Conflict of Laws*, Notes, 32 „St. John’s Law Review” 1957–1958, s. 293–296. O kreowaniu statusu adopcyjnego przez sąd, który ma jurysdykcję zob.: A.A. Ehrenzweig, D.W. Luisell, G.C. Hazard Jr., *Jurisdiction In a Nutshell*, State and Federal, St. Paul 1980, s. 124–125.

376 Por. C.J. Bell, *Consent Issues In Intercountry Adoption*, 6 „Child. Legal Rts. J.” 1985, s. 6–7.

377 203 Va. 670, 127 S.E.2d, 145 (1962).

wa spadkowe zaś – prawem rządzącym sprawami spadkowymi po zmarłej osobie. Z reguły będzie to *lex rei sitae* (w przypadku nieruchomości) i *lex domicilii* spadkodawcy – w odniesieniu do ruchomości. W doktrynie amerykańskiej kwestie te zwane są „*incidents*”. Pierwsze dwie tutaj wymienione nie zostały poddane ani prawu domicylu którejs ze stron, ani prawu miejsca ich zwykłego pobytu, a właśnie prawu obowiązującemu w miejscu, gdzie one mieszkają (żyją)³⁷⁸.

stan	źródło regulacji	przesłanki jurysdykcji
Alabama	The Code of Alabama z 1975 r., Title 26. Infants and Incompetents, Chapter 10. Adoption of children, Chapter 10A ALABAMA ADOPTION CODE. Section 26–10A–4 ¹	miejsce zamieszkania lub pobytu przysposobianego; miejsce pobytu przysposabiającego (lub miejsce odbywania przez niego służby wojskowej); siedziba biura lub agencji adopcyjnej, działającej na podstawie przepisów prawa stanowego, która sprawuje opiekę nad przysposobianym;
Alaska	Alaska Statutes, Title 25. Marital and Domestic Relations, Chapter 23. Adoption, Section 25.23.030 ²	miejsce pobytu przysposobianego lub przysposabiającego (lub miejsce odbywania przez niego służby wojskowej) albo siedziba agencji adopcyjnej, która sprawuje pieczę, opiekę lub kontrolę nad przysposobianym;
Arizona	Arizona Revised Statutes, Title 8 Chapter 1 – Adoption, art.1. General Provisions § 8–104 ³	miejsce pobytu przysposabiającego lub miejsce, w którym dziecko jest pod kuratelą/opieką;
Arkansas	Arkansas Code Title 9.Family Law. Chapter 9. Adoption ⁴	miejsce pobytu przysposabiającego lub przysposobianego dziecka; miejsce odbywania służby wojskowej przez przysposabiającego; siedziba agencji, która sprawuje opiekę, pieczę lub kontrolę nad dzieckiem; dziecko poniżej szóstego miesiąca życia ma miejsce pobytu w stanie, jeśli: 1) jego matka miała tam miejsce pobytu przez okres co najmniej 4 miesięcy poprzedzających urodzenie dziecka, 2) dziecko urodziło się w stanie lub w miejscowości granicznej i 3) dziecko pozostaje w stanie do czasu wydania orzeczenia tymczasowego (<i>interlocutory decree</i>) w sprawie; dziecko powyżej szóstego miesiąca życia ma miejsce pobytu w stanie, jeśli: 1) miało miejsce swego pobytu w stanie przez okres 6 miesięcy, 2) przebywa w stanie, i 3) jest obecne w stanie w chwili złożenia wniosku adopcyjnego i w momencie, gdy sąd ma wysłuchać jego opinii; przysposabiający ma miejsce pobytu w stanie, jeśli: 1) ma tam mieszkanie; 2) ma zamiar pozostać w nim przez jakiś okres czasu, 3) manifestuje prawdziwość swego zamiaru zachowaniami, które świadczą o tym, że jego obecność w stanie nie ma charakteru tymczasowego;

378 „*The law of the state in which a parent and child are living when the issue arises*”. Por. L.L. McDougal, *op. cit.*, s. 781, 787–788 i R.U. Whitten, *op. cit.*, s. 807.

Przysposobienie międzynarodowe dzieci

California	California Family Code, §§ 8500–9340 ⁵	<p>mieszkanie/życie dziecka w stanie, razem ze swym rodzicem, opiekunem, przyszłym przysposabiającym lub inną osobą występującą w roli rodzica, przez okres 6 kolejnych miesięcy bezpośrednio poprzedzających wszczęcie postępowania, a w przypadku dzieci w wieku poniżej 6 miesięcy życia – mieszkanie/życie tam z którąś z wymienionych osób od momentu wkrótce po urodzeniu oraz obecność w tym stanie materialnych dowodów dotyczących wykonywania opieki nad dzieckiem;</p> <p>mieszkanie przyszłego przysposabiającego w stanie przez okres co najmniej 6 kolejnych miesięcy bezpośrednio poprzedzających wszczęcie postępowania oraz obecność w tym stanie materialnych dowodów dotyczących wykonywania opieki nad dzieckiem;</p> <p>siedziba agencji kierującej dziecko do adopcji, pod warunkiem, że dziecko i jego rodzice lub dziecko i potencjalny przysposabiający są w sposób istotny związani z tym stanem i w tym stanie są materialne dowody dotyczące wykonywania opieki nad dzieckiem;</p> <p>fizyczna obecność dziecka i potencjalnego przysposabiającego w stanie oraz fakt, że dziecko zostało porzucone lub nagle konieczność wprowadzenia środków ochrony dziecka, w związku z jego złym traktowaniem, wykorzystywaniem lub zaniedbywaniem;</p> <p>brak jurysdykcji innego stanu lub odmowa wykonania jurysdykcji przez inny stan, z racji uznania innego stanu za bardziej właściwe forum do rozstrzygnięcia sprawy i obecność materialnych dowodów dotyczących wykonywania opieki nad dzieckiem;</p>
Colorado	Colorado Revised Statutes, Title 19. Children's Code, Article 5. Relinquishment and Adoption, Part 2. Adoption (art. 19–5–200 do 19–5–216) ⁶	<p>miejsce pobytu przysposabiającego;</p> <p>siedziba agencji, kierującej dziecko do adopcji;</p>
Delaware	Delaware Code, Title 13. Domestic Relations, Chapter 9. Adoption (§§ 901–965) ⁷	<p>siedziba licencjonowanej agencji, kierującej dziecko do adopcji;</p> <p>miejsce pobytu przysposabiającego;</p>
Georgia	Georgia Code, Title 19. Domestic Relations, Chapter 8 (§§ 19–8–1 do 19–8–26) ⁸	<p>miejsce pobytu przysposabiającego, za wyjątkiem przypadków istnienia uzasadnionej przyczyny dla uwzględnienia: 1) domicylu dziecka, 2) siedziby agencji kierującej dziecko do adopcji, która sprawuje opiekę nad nim;</p> <p>miejsce odbywania służby wojskowej przez przysposabiającego przez okres 6 miesięcy poprzedzających złożenie wniosku adopcyjnego;</p>
Hawaii	Hawaii Revised Statutes z 2003 r., Chapter 578, § 578–1 ⁹	<p>miejsce pobytu przysposabiającego;</p> <p>miejsce odbywania przez przysposabiającego służby wojskowej;</p> <p>miejsce pobytu przysposobianego lub miejsce jego urodzenia;</p> <p>siedziba organizacji licencjonowanej przez Department of human services sprawującej opiekę nad przysposobianym dzieckiem;</p>

Przysposobienie w prawie kolizyjnym

Idaho	Idaho Statutes, Title 16. Juvenile Proceedings, Chapter 15. Adoption of Children, §§ 16–1501 do 16–1515 ¹⁰	miejsce pobytu przysposabiającego; w przypadku adopcji dzieci urodzonych za granicą – miejsce pobytu przysposabiającego przez okres przynajmniej 6 kolejnych miesięcy poprzedzających złożenie wniosku adopcyjnego;
Illinois	Illinois Compiled Statutes, Families (750 ILCS 50/) Adoption Act., Chapter 40, §§ 1500–1529 ¹¹	miejsce pobytu przysposabiającego; miejsce pobytu przysposobianego lub miejsca jego urodzenia; miejsce pobytu rodziców przysposobianego dziecka;
Iowa	Iowa Code 2007 and Merged Supplement, Chapter 600. Adoption, art. 600.1 do 600.25 ¹²	domicyl lub miejsce pobytu pełnoletniego przysposobianego; domicyl lub miejsce pobytu opiekuna przysposobianego dziecka lub przysposabiającego;
Kansas	Kansas Statutes, Chapter 59. Probate Code, Article 21. Adoption, §§ 59–2101 do 59–2144 ¹³	przy adopcjach nie organizowanych przez agencje adopcyjne (independent adoptions): 1) miejsce pobytu przysposabiającego, 2) miejsce pobytu przysposobianego; przy adopcjach nie organizowanych przez agencje adopcyjne: 1) miejsce pobytu przysposabiającego, 2) miejsce pobytu przysposobianego przed ustanowieniem nad nim opieki agencji; 3) siedziba agencji adopcyjnej; przy adopcjach przez małżonka rodzica biologicznego dziecka: 1) miejsce pobytu przysposabiającego, 2) miejsce pobytu przysposobianego; miejsce, w którym ulokowana/położona jest jednostka wojskowa, w której służbę odbywa przysposabiający, jeśli przysposobiane dziecko przebywa z nim;
Kentucky	Kentucky Revised Statutes, Title XVII, Chapter 199.00, Adoption (§ 199.470 do 199.590) i Interstate Compacts on Subsidized Adoptions (§ 199.595 do 199.630) ¹⁴	miejsce pobytu przysposabiającego przez okres 12 miesięcy poprzedzających złożenie wniosku; miejsce pobytu przysposobianego;
Maine	Maine Revised Statutes z 2003 r., Title 18–A: Probate Code, Art. IX. Adoption ¹⁵	przy adopcjach nie organizowanych przez agencje adopcyjne: 1) miejsce pobytu przysposabiającego, 2) miejsce pobytu przysposobianego lub miejsce jego urodzenia; 3) siedziba biura agencji adopcyjnej; przy adopcjach nie organizowanych przez agencje adopcyjne: 1) miejsce pobytu przysposobianego, 2) miejsce pobytu przysposabiającego;
Massachusetts	General Laws of Massachusetts, Chapter 210. Adoption of children and change of names. Adoption of children, Section 1–11A ¹⁶ ,	miejsce pobytu przysposabiającego; miejsce pobytu przysposobianego;
Michigan	Michigan Compiled Laws, Probate Code z 1939 r., Act 288 z 1939 r., Chapter X. Michigan Adoption Code, §§ 710.1 do 710.70 ¹⁷	miejsce pobytu przysposabiającego; miejsce, w którym zostało znalezione przysposobiane dziecko; jeśli zarówno przysposabiający, jak i przysposobiany mają miejsce pobytu poza stanem – miejsce, w którym nastąpiło pozbawienie praw rodzicielskich rodziców przysposobianego dziecka lub miejsce, gdzie toczy się to postępowanie;

Przysposobienie międzynarodowe dzieci

Minnesota	Minnesota Statutes z 2003 r. Chapter 259, Change of name, adoption ¹⁸ ,	miejsce pobytu przysposabiającego przez 1 rok lub dłużej (30 dni, jeśli jest to w najlepszym interesie dziecka);
Mississippi	Mississippi Code z 1972, Title 93. Domestic Relations, Chapter 17. Adoption, Change of Name and Legitimation of Children ¹⁹	<p>mieszkanie/życie dziecka w stanie, razem ze swym rodzicem, opiekunem, przyszłym przysposabiającym lub inną osobą występującą w roli rodzica, przez okres 6 kolejnych miesięcy bezpośrednio poprzedzających wszczęcie postępowania, a w przypadku dzieci w wieku poniżej 6 miesięcy życia – mieszkanie/życie tam z którąś z wymienionych osób od momentu wkrótce po urodzeniu oraz obecność w tym stanie materialnych dowodów dotyczących wykonywania opieki nad dzieckiem;</p> <p>mieszkanie/życie przysposabiającego w stanie przez okres co najmniej 6 kolejnych miesięcy bezpośrednio poprzedzających wszczęcie postępowania oraz obecność w tym stanie materialnych dowodów dotyczących wykonywania opieki nad dzieckiem;</p> <p>miejsce licencjonowania agencji kierującej dziecko do adopcji, jeśli jurysdykcja w tym przypadku jest w najlepszym interesie dziecka, ponieważ: dziecko i jego rodzice lub dziecko i potencjalny przysposabiający są w sposób istotny związani ze stanem i że w tym stanie są materialne dowody dotyczące wykonywania opieki nad dzieckiem;</p> <p>fizyczna obecność dziecka i potencjalnego przysposabiającego w stanie oraz fakt, że dziecko zostało porzucone lub nagła konieczność wprowadzenia środków ochrony dziecka, w związku z jego złym traktowaniem, wykorzystywaniem lub zaniedbywaniem;</p> <p>brak jurysdykcji innego stanu lub odmowa wykonania jurysdykcji przez inny stan, z racji uznania innego stanu za bardziej właściwe forum do rozstrzygnięcia sprawy i obecność materialnych dowodów dotyczących wykonywania opieki nad dzieckiem;</p> <p>wniosek adopcyjny jest składany w sądzie hrabstwa, w którym mają miejsce pobytu przysposabiający lub przysposobiony, w którym urodziło się dziecko lub zostało znalezione, jeśli jest to dziecko porzucone lub w którym znajduje się dom, do którego dziecko zostało skierowane przez osobę do tego upoważnioną;</p>
Missouri	Missouri Revised Statutes, Title XXX. Domestic Relations, Chapter 453, Adoption and Foster Care, Sections: 453.005.do 453.503. ²⁰	<p>miejsce pobytu przysposabiającego;</p> <p>miejsce urodzenia dziecka (lub jego pobytu) lub miejsce, w którym zostało ulokowane, w momencie złożenia wniosku adopcyjnego;</p>
Montana	Montana Code Annotated 2005, Title 42. Adoption, §§ 42–1–101 do 42–10–128 ²¹	miejsce pobytu przysposabiającego;
Nebraska	Nebraska Revised Statutes, Chapter 43. Infants and Juveniles, §§ 43–100 do 43–165 ²²	miejsce pobytu przysposabiającego;

Przysposobienie w prawie kolizyjnym

Nevada	Nevada Revised Statutes, Title 11, Domestic Relations, Chapter 127, §§ 127-003 do 127-420 ²³	miejsce pobytu przysposabiającego przez okres 6 miesięcy poprzedzających orzeczenie w sprawie adopcji;
New Jersey	New Jersey Permanent Statutes, Title 9, Children – Juvenile and Domestic Relations Courts ²⁴	miejsce pobytu przysposabiającego; miejsce pobytu przysposobianego, bezpośrednio przed skierowaniem do adopcji; miejsce urodzenia dziecka, jeśli jest ono młodsze niż 3 miesiące; miejsce, w którym znajduje się biuro agencji adopcyjnej, o ile dziecko zostało umieszczone przez nią w domu przysposabiającego;
North Carolina	North Carolina General Statutes z 2003 r., Chapter 48. Adoptions. § 48-1-100. do § 48-10-105. ²⁵	miejsce, w którym przysposobiany żył/mieszkał przez 6 kolejnych miesięcy poprzedzających złożenie wniosku adopcyjnego oraz domicyl przysposabiającego lub miejsce, w którym żył/mieszkał lub domicyl przysposabiającego przez 6 miesięcy poprzedzających wystąpienie z wnioskiem adopcyjnym; wniosek adopcyjny składany jest w sądzie właściwym ze względu na: miejsce, gdzie mieszka/żyje wnioskodawca lub na jego miejsce zamieszkania (w chwili składania wniosku), miejsce, gdzie mieszka/żyje przysposobiany, siedzibę agencji adopcyjnej, która skierowała dziecko do adopcji;
North Dakota	North Dakota Century Code, Title 14, Domestic Relations and Persons Chapter 14-11 (uchylony), nowy statut: Chapter 14-15, Revised Uniform Adoption Act (§ 14-15-01 do 14-15-23), Chapter 14-15.1, Child Relinquishment to Identified Adoptive Parents (§ 14-15.1-01 do 14-15.1-07) ²⁶	miejsce pobytu lub odbywania służby wojskowej przysposabiającego lub przysposobianego; siedziba agencji adopcyjnej, która sprawuje opiekę, pieczę lub kontrolę nad dzieckiem, które ma być adoptowane;
Ohio	Ohio Revised Code, Title [31] XXXI. Domestic Relations – Children, Chapter 3107: Adoption, §§ 3107.01 do 3107.99 ²⁷	wniosek adopcyjny jest składany w sądzie właściwym, ze względu na: miejsce urodzenia dziecka, które ma być przysposobione, miejsce pobytu wnioskodawcy, przysposobianego dziecka lub rodziców biologicznych przysposobianego dziecka – w chwili składania wniosku, miejsce odbywania służby wojskowej przez przysposabiającego, siedzibę agencji adopcyjnej, która sprawuje opiekę nad dzieckiem, które ma być przysposobione;

Przysposobienie międzynarodowe dzieci

Oregon	Oregon Revised Statutes z 2005 r., Title 11. Domestic Relations, Chapter 109, Parent and Child Rights and Relationships ²⁸	<p>miejsce pobytu dziecka od przynajmniej 6 kolejnych miesięcy poprzedzających złożenie wniosku w sprawie jego adopcji;</p> <p>miejsce pobytu jednego z rodziców biologicznych lub innej osoby (ale nie agencji adopcyjnej), której zgoda na adopcję jest wymagana, przez okres co najmniej 6 kolejnych miesięcy przed złożeniem wniosku adopcyjnego;</p> <p>miejsce pobytu przysposabiającego przez okres co najmniej 6 miesięcy przed złożeniem wniosku adopcyjnego i miejsce, w którym znajdują się dowody dotyczące obecnego i przyszłego sprawowania opieki nad dzieckiem, które ma być przysposobione;</p> <p>brak jurysdykcji innego stanu lub odmowa wykonania jurysdykcji przez inny stan, z racji uznania innego stanu za bardziej właściwe forum do rozstrzygnięcia sprawy i obecność materialnych dowodów dotyczących wykonywania opieki nad dzieckiem;</p> <p>wniosek adopcyjny jest składany w sądzie hrabstwa, z którym dziecko jest najbardziej związane (<i>the most significant connection</i>) lub w którym siedzibę ma licencjonowana agencja adopcyjna;</p>
Rhode Island	State of Rhode Island General Laws, Title 15, Domestic Relations, Chapter 15–7, Adoption of children (§ 15–7–1 do 15–7–26) ²⁹	<p>miejsce pobytu przysposabiającego,</p> <p>siedziba rządowej agencji adopcyjnej, która sprawuje opiekę i pieczę nad dzieckiem, które ma zostać przysposobione;</p>

Przysposobienie w prawie kolizyjnym

<p>South Carolina</p>	<p>South Carolina Code of Laws, Title 20. Domestic Relations, Chapter 7. Children's Code, Article 11. Disposition of Cases before the Family Court, Subarticle 7. Adoption, Sec. 20-7-1646 do 20-7-2070³⁰</p>	<p>miejsce, w którym dziecko jest obecne, bez względu na jego miejsce urodzenia lub miejsce pobytu;</p> <p>miejsce pobytu³¹ przysposabiającego;</p> <p>wyjątkowo sąd może rozstrzygać sprawę, jeśli przysposobić ma osobę, która nie przebywa na terytorium stanu, w przypadkach: 1) gdy przysposobione ma być dziecko specjalnej troski, tzn. dziecko, które jest jednym z grupy rodzeństwa lub pochodzi z rodziny mieszanej rasowo albo ma 6 lub więcej lat, ewentualnie jest upośledzone fizycznie, psychicznie lub emocjonalnie; 2) gdy dziecko lub jego rodzina były przedmiotem publicznego zainteresowania i w interesie dziecka jest, aby zostało oddane do adopcji w innym stanie; 3) gdy dziecko ma zostać adoptowane przez krewnego (również osobę, która weszła do rodziny przez małżeństwo); 4) gdy przynajmniej jeden z przysposabiających odbywa służbę wojskową w stanie; 5) gdy istnieją nadzwyczajne okoliczności, w świetle których w interesie dziecka jest, aby było adoptowane przez osobę, która nie przebywa na terytorium stanu; 6) gdy dziecko było w rodzinie zastępczej przez co najmniej 6 miesięcy od momentu skierowania go do adopcji i nie znalazł się wśród osób przebywających na terenie stanu kandydat, który został zaakceptowany jako przysposabiający;</p> <p>wniosek adopcyjny wnoszony jest przed sąd hrabstwa, w którym wnioskodawca: przebywa lub służy w wojsku albo w którym dziecko: przebywa lub się urodziło; jeśli wnioskodawca nie przebywa na terytorium stanu, wówczas wniosek wnoszony jest przed sąd hrabstwa, w którym dziecko: przebywa lub urodziło się albo w którym znajduje się siedziba agencji adopcyjnej sprawującej opiekę nad dzieckiem;</p>
<p>South Dakota</p>	<p>South Dakota Codified Laws, Title 25. Domestic Relations, Chapter 25-6. Adoption of Children, §§ 25-6-1 do 25-6-24³²</p>	<p>miejsce pobytu (<i>legal residence</i>) dziecka,</p> <p>miejsce pobytu (<i>legal residence</i>) przysposabiającego;</p>
<p>Tennessee</p>	<p>Tennessee Code, Title 36. Domestic Relations, Chapter 1. Adoption, §§ 36-1-101 do ³³</p>	<p>miejsce pobytu wnioskodawcy (przez 6 miesięcy bezpośrednio poprzedzających wystąpienie z wnioskiem adopcyjnym) lub odbywania przez niego służby wojskowej (również przez 6 miesięcy bezpośrednio poprzedzających wystąpienie z wnioskiem adopcyjnym),</p> <p>miejsce pobytu dziecka, które ma być przysposobione,</p> <p>miejsce pobytu dziecka w chwili, gdy znalazło się pod opieką prywatnej lub publicznej agencji adopcyjnej,</p> <p>siedziba agencji lub instytucji sprawującej opiekę nad dzieckiem, działającej na podstawie przepisów obowiązujących w stanie,</p>
<p>Texas</p>	<p>Texas Statutes, Family Code, Title 5. The Parent-Child Relationship and the Suit Affecting the Parent-Child Relationship, Chapter 162. Adoption, §§ 162.001 do 162.662³⁴</p>	<p>miejsce pobytu przysposobianego dziecka;</p>

Przysposobienie międzynarodowe dzieci

Utah	Utah Code, Title 78. Judicial Code, Chapter 30. Adoption, §§ 78–30–1 do 78–30–19 ³⁵	wniosek adopcyjny jest rozpatrywany przez sąd dystryktu, w którym wnioskujący przebywa; jeśli przysposabiający nie przebywa w stanie, wówczas: dystryktu, w którym dziecko urodziło się lub w którym ma siedzibę agencja adopcyjna, która sprawuje opiekę nad dzieckiem;
Vermont	Vermont Statutes, Title 15A. Adoption, §§ 1–101 do 3 ³⁶	miejsce, w którym przed wszczęciem postępowania dziecko mieszkało/żyło z rodzicem, opiekunem, potencjalnym przysposabiającym lub inną osobą działającą w charakterze rodzica przez okres co najmniej 6 kolejnych miesięcy poprzedzających wystąpienie z wnioskiem adopcyjnym (gdy dziecko nie skończyło jeszcze 6 miesięcy – od momentu wkrótce po urodzeniu); miejsce pobytu przysposabiającego przez okres co najmniej 6 kolejnych miesięcy poprzedzających wystąpienie z wnioskiem adopcyjnym; gdy dziecko zostało skierowane do adopcji przez agencję i jest w interesie dziecka, aby sąd tego stanu posiadał jurysdykcję w sprawie, ponieważ: 1) dziecko i jego biologiczni rodzice lub dziecko i przysposabiający są w istotny sposób związani ze stanem, 2) są w tym stanie materialne dowody odnoszące się do teraźniejszej lub przyszłej opieki nad dzieckiem; obecność dziecka i przysposabiającego w stanie i fakt porzucenia dziecka lub konieczność zapewnienia mu ochrony z przyczyny złego traktowania, zaniedbania, wykorzystywania; brak jurysdykcji innego stanu lub odmowa wykonania jurysdykcji przez inny stan, z racji uznania innego stanu za bardziej właściwe forum do rozstrzygnięcia sprawy i obecność materialnych dowodów dotyczących wykonywania opieki nad dzieckiem; wniosek adopcyjny składany jest w sądzie dystryktu miejsca pobytu przysposabiającego lub przysposabianego, ewentualnie siedziby agencji adopcyjnej;
Virginia	Virginia Statutes, Title 63.1, Chapter 11, §§ 63.2–1100 do 63.2–1405 ³⁷	wniosek adopcyjny może być złożony do sądu właściwego ze względu na: miejsce pobytu wnioskodawcy; siedzibę agencji adopcyjnej, która skierowała dziecko do adopcji; miejsce, w którym biologiczni rodzice wyrazili zgodę na adopcję; wniosek może złożyć osoba mająca miejsce pobytu w Commonwealth lub sprawująca opiekę nad dzieckiem w wyniku przekazania dziecka pod jej opiekę przez agencję adopcyjną;
Washington	Revised Code of Washington, Title 26. Domestic Relations, Chapter 33. Adoption, §§ 26.33.010 do 26.33.901 ³⁸	miejsce pobytu przysposabiającego; miejsce zamieszkania przysposabianego;
West Virginia	West Virginia Code, Chapter 48. Domestic Relations, Article 22. Adoption ³⁹	miejsce pobytu wnioskodawcy;

Przypodobienie w prawie kolizyjnym

Wisconsin	Wisconsin Statutes, Charitable, Curative, Reformatory and Penal Institutions and Agencies, Chapter 48. Children's Code, §§ 48.81 do 48.9985 ⁴⁰	obecność dziecka na terenie stanu w momencie złożenia wniosku adopcyjnego oraz miejsce pobytu przysposabiającego; miejsce pobytu dziecka;
Wyoming	Wyoming Statutes, Title 1. Code of Civil Procedure, Chapter 22, §§ 1–2–101 do ⁴¹	obecność dziecka na terenie stanu w momencie złożenia wniosku adopcyjnego; miejsce pobytu przysposabiającego w stanie przez 60 dni bezpośrednio poprzedzających złożenie wniosku adopcyjnego;

1. <http://www.legislature.state.al.us/CodeofAlabama/1975/coatoc.htm> (20.05.07)
2. http://www.legis.state.ak.us/cgi-bin/folioisa.dll/stattx06/query=*doc%7B@11536%7D? (20.05.07)
3. <http://www.azleg.state.az.us/ars/8/title8.htm>, (11.03.2003r.) i <http://www.azleg.state.az.us/ArizonaRevisedStatutes.asp?Title=8> (20.05.07)
4. <http://www.arkleg.state.ar.us/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm&vid=blr:code> (20.05.07)
5. <http://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/calawquery?codesection=fam&codebody=&hits=20> (20.05.07)
6. <http://198.187.128.12/colorado/lpext.dll?f=templates&fn=fs-main.htm&2.0> (20.05.07)
7. http://delcode.delaware.gov/title13/c009/index.shtml#P-1_0 (20.05.07)
8. <http://www.legis.state.ga.us/legis/GaCode/Title19.pdf>, (24.08.2004r.) i <http://www.lexis-nexis.com/hottopics/gacode/default.asp> (20.05.07)
9. http://www.capitol.hawaii.gov/hrscurrent/vol12_ch0501-0588/hrs0578/hrs_0578-.htm, (24.08.2004r.) i 20.05.07
10. <http://www3.state.id.us/idstat/TOC/16015KTOC.html> (1.06.07)
11. <http://www.ilga.gov/legislation/ilcs/ilcs3.asp?ActID=2098&ChapAct=750%26nbsp%3BILCS%26nbsp%3B50%2F&chapterID=59&ChapterName=FAMILIES&ActName=Adoption+Act%2E> (1.06.07)
12. <http://www.legis.state.ia.us/IACODE/Current/>, (23.08.2004r.) i <http://nxtsearch.legis.state.ia.us/NXT/gateway.dll/2007%20Iowa%20Code/2007code/1/27534?f=templates&fn=defaultURLquerylink.htm> (12.06.07)
13. <http://www.kslegislature.org/legsvr-statutes/getStatute.do?number=23013> (12.06.07)
14. <http://www.lrc.state.ky.us/KRS/199-00/CHAPTER.HTM>, 24 sierpnia 2004r., (12.06.07)
15. <http://janus.state.me.us/legis/statutes/18-A/title18-Ach9sec0.html> (12.06.07)
16. <http://www.mass.gov/legis/laws/mgl/gl-210-toc.htm>, (24.08.2004r.)
17. [http://www.legislature.mi.gov/\(S\(d4hzlvuewfwzswj45ij2pysb1\)\)/mleg.aspx?page=getobject&objectname=mcl-288-1939-X&queryid=18387043&highlight=michigan%20AND%20adoption%20AND%20code](http://www.legislature.mi.gov/(S(d4hzlvuewfwzswj45ij2pysb1))/mleg.aspx?page=getobject&objectname=mcl-288-1939-X&queryid=18387043&highlight=michigan%20AND%20adoption%20AND%20code) (12.06.07)
18. <http://www.revisor.leg.state.mn.us/stats/259/>, 24 sierpnia 2004r. http://ros.leg.mn/revisor/pages/statute/statute_chapter.php?year=2006&start=245&close=267&history=&border=0 (12.06.07)
19. <http://michie.lexisnexis.com/mississippi/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&cp=> (12.06.07)
20. <http://www.moga.state.mo.us/STATUTES/C453.HTM>, (24.08.2004r.)
21. http://data.opi.state.mt.us/bills/mca_toc/index.htm (12.06.07)
22. <http://uniweb.legislature.ne.gov/LegalDocs/view.php?page=s43index> (13.06.07)
23. <http://www.leg.state.nv.us/NRS/NRS-127.html> (13.06.07)
24. http://lis.njleg.state.nj.us/cgi-bin/om_isapi.dll?clientID=23337616&Depth=2&depth=2&expandheadings=on&headingwithhits=on&hitsperheading=on&infobase=statutes.info&record={3349}&softpage=Doc_Frame_PG42 (13.06.07)
25. http://www.ncga.state.nc.us/Statutes/GeneralStatutes/HTML/ByChapter/Chapter_48.html, (24.08.2004r.) i <http://www.ncga.state.nc.us/gascripts/Statutes/StatutesTOC.pl?Chapter=0048> (18.06.07)
26. <http://www.state.nd.us/lr/cencode/t14.html>, (25.08.2004r.) i <http://www.legis.nd.gov/cencode/t14c15.pdf> (18.06.07)
27. <http://codes.ohio.gov/orc/3107> (18.06.07)
28. <http://landru.leg.state.or.us/ors/109.html>, 25 sierpnia 2004r., <http://www.leg.state.or.us/ors/109.html> (18.06.07)
29. <http://www.rilin.state.ri.us/Statutes/TITLE15/15-7/INDEX.HTM>, (25.08.2004r.) i 19.06.07
30. <http://www.scstatehouse.net/code/statmast.htm> (19.06.07)

31. Można je rozumieć jako miejsce, w którym osoba przebywa i w którym głównie skupione są jej życiowe interesy – z wyłączeniem ulokowania tych interesów w innym stanie, nawet w przypadku wyjazdu – w którym ma zamiar pozostać lub powrócić po wyjeździe. Na ustanowienie pobytu w stanie nie mają wpływu krótkie okresy w nim nieobecności. (South Carolina resident means a person who has established a true, fixed principal residence and place of habitation in this State, and who intends to remain or expects to return upon leaving without establishing residence in another state. Temporary absences for short periods of time do not affect the establishment of residency). Ibidem
32. <http://legis.state.sd.us/statutes/DisplayStatute.aspx?Type=Statute&Statute=25-6> (19.06.07)
33. <http://michie.lexisnexis.com/tennessee/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&cp=> (19.06.07)
34. <http://tlo2.tlc.state.tx.us/statutes/fa.toc.htm> (20.06.07)
35. http://le.utah.gov/~code/TITLE78/78_29.htm (20.06.07)
36. <http://michie.lexisnexis.com/vermont/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&cp=> (20.06.07)
37. <http://leg1.state.va.us/cgi-bin/legp504.exe?000+cod+63.2-1201> (21.06.07)
38. <http://apps.leg.wa.gov/RCW/default.aspx?cite=26.33> (21.06.07)
39. <http://www.legis.state.wv.us/WVCODE/48/masterfrmFrm.htm> (21.06.07)
40. <http://nxt.legis.state.wi.us/nxt/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm&vid=WI:Default&d=index&jd=top> (21.06.07)
41. <http://legisweb.state.wy.us/statutes/statutes.aspx?file=titles/Title1/T1CH22.htm> (21.06.07)

W związku z ochroną dzieci, które przemieszczają się między stanami, we wszystkich stanach USA wprowadzone zostały przepisy *Interstate Compact on the Placement of Children*³⁷⁹. Mają one pierwszeństwo przed stanowym prawem statutowym³⁸⁰ i odnoszą się do adopcji, które organizowane są przez agencje adopcyjne oraz do prywatnych adopcji (*private adoptions*)³⁸¹ – akt jednak nie zawiera regulacji dotyczącej jurysdykcji ani wskazania prawa właściwego.

W Kanadzie brak jest norm zwyczajowych dotyczących przysposobienia³⁸². Jego źródłem są przepisy zawarte w statutach poszczególnych prowincji. Adopcja została po raz pierwszy uregulowana w statucie Nowego Brunswiku w 1890 r., po czym stopniowo regulacje jej dotyczące wprowadzono w Nowej Szkocji (1896), Albercie (1913), Kolumbii Brytyjskiej (1920), Ontario (1921), Manitobie (1922), Saskatchewan (1922), Quebecu (1924) i na Wyspie Księcia Edwarda (1930)³⁸³. Sądy, orzekając w sprawach adopcyjnych określają swoją jurysdykcję na podstawie przesłanek wskazanych w statutach prowincjonalnych. Punktem wyjścia dla pierwszych kanadyjskich regulacji były rozwiązania zaczerpnięte z brytyjskiego systemu prawnego, a więc stosowanie prawa obowiązującego w forum, o ile przysposabiający miał w nim domicyl – do oceny przysposobienia, a więc jego przesłanek i w zasadzie skutków, ponieważ skutki w zakresie prawa spadkowego nie mieściły się³⁸⁴ w zakresie statutu adopcyjnego. Oceniano je z punktu widzenia prawa obowiązującego w miejscu zamieszkania spadkodawcy z chwili jego śmierci (dziedziczenie ruchomości) oraz z punktu widzenia *legis rei sitae* (dziedziczenie nieruchomości)³⁸⁵.

379 Por. <http://www.legislature.state.al.us/CodeofAlabama/1975/coatoc.htm> (11/11/07), gdzie akt ten umieszczony jest jako jeden z rozdziałów Code of Alabama.

380 *United States Steel Corp. v. Multistate Tax Comm'n*, 434 U.S. 452, 468 (1978).

381 *In re Baby Girl*, 850 S.W.2d 64, 68 n.6 (Mo. 1993). Por. D.E. Abrams, S.H. Ramsey, *op. cit.*, s. 32.

382 O statutowej genezie przysposobienia zob. J. Delatre Falconbridge, *op. cit.*, s. 807.

383 Ch.W. Tarntor II, *op. cit.*, s. 222.

384 I dotąd się nie mieszczą.

385 J. Delatre Falconbridge, *op. cit.*, s. 807–808.

Obecnie generalnie można mówić o istnieniu jurysdykcji sądu prowincjonalnego, jeżeli jedna ze stron postępowania (wnioskujący o przysposobienie albo dziecko) zwykle przebywają (*residence*) na terytorium danej prowincji, choć poszczególne rozwiązania nieco się różnią³⁸⁶. W Ontario³⁸⁷ przesłanką jurysdykcji sądu jest zwykły pobyt stron na obszarze prowincji. W Saskatchewan o jurysdykcji w sprawie adopcyjnej decyduje zwykły pobyt przysposabiającego, jednak okoliczność ta może nie być brana pod uwagę w określeniu jurysdykcji, jeśli w opinii sądu jest to zgodne z dobrem dziecka³⁸⁸. Również miejsce zwykłego pobytu wnioskodawcy z chwili wystąpienia z wnioskiem o adopcję decyduje o jurysdykcji sądów prowincji Yukon, jednak sąd może uznać za właściwe wydanie orzeczenia w sprawie adopcyjnej, jeśli wnioskodawca w tym momencie nie przebywa w tej prowincji, jednak wcześniej stanowiła ona jego miejsce zwykłego pobytu i dzielił je z niepełnoletnim przysposobianym³⁸⁹. W Północnozachodnich Terytoriach³⁹⁰ i w Kolumbii Brytyjskiej³⁹¹ okolicznością przesądzającą o jurysdykcji jest miejsce zwykłego pobytu wnioskodawcy na obszarze prowincji, jednak sądy w Kolumbii Brytyjskiej mogą nie brać jej pod uwagę, uwzględniając odpowiedni wniosek dyrektora agencji adopcyjnej. Z kolei statut Manitoby³⁹² ogranicza jurysdykcję do przypadków, gdy zarówno wnioskodawca, jak i dziecko mają w tej prowincji miejsce zwykłego pobytu oraz gdy dziecko zamieszkiwało z przysposabiającym przed wystąpienia przez niego z wnioskiem o adopcję. Podobne przepisy określają jurysdykcję sądów prowincjonalnych w Nowej Funlandii³⁹³. W ich świetle wnioskodawca powinien mieć miejsce zwykłego pobytu w prowincji od co najmniej 6 miesięcy przed złożeniem wniosku adopcyjnego, a dziecko, które ma być adoptowane, powinno mieszkać razem z nim w jego domu również przez co najmniej 6 miesięcy. Na wniosek dyrektora agencji adopcyjnej, sąd może jednak odstąpić od stosowania tych przesłanek jurysdykcji. Statuty Wyspy Księcia Edwarda³⁹⁴ nie zawierają przesłanek miejsca zwykłego pobytu ani domicylu którejkolwiek ze stron, a Nowego Brunswiku warunkują jurysdykcję od domicylu stron lub ich miejsca zamieszkania na obszarze prowincji. Jeśli przysposobiany jest niepełnoletni, wówczas okolicznością warunkującą jurysdykcję będzie również domicyl lub miejsce zwykłego pobytu biologicznego rodzica dziecka³⁹⁵. W Nowej

386 J.G. Pastel, Canadian private international law rules relating to domestic relations, "The McGill Law Journal", 1958, vol. 5, no 1, s. 30–31.

387 Consolidated Statutes of Ontario, Child and Family Services Act, R.S.O. 1990, c. C.11, s. 146 (5).

388 The court may waive the residency requirement of subsection (3) if, in the opinion of the court, it is in the best interests of the child to do so, Consolidated Statutes of Saskatchewan, Adoption Act, 1998, S.S. 1998, c. A–5.2, 16(1).

389 Revised Statutes of Yukon, 2002, Children's Act, R.S.Y. 2002, c. 31, 90.

390 The Consolidated Statutes of the Northwest Territories, Adoption Act, S.N.W.T. 1998, c. 9, 5(2).

391 Status and Regulations, Adoption Act, R.S.B.C., 1996, Chapter 5, 29(3), 35(3).

392 Statutes and Regulations of Manitoba, Adoption Act, C.C.S.M. c. A2, 10, 11.

393 Consolidated Statutes of Newfoundland and Labrador, Adoption Act, S.N.L. 1999, c. A–2.1, 20(3), 25(3).

394 Consolidated Statutes of Prince Edward Island, Adoption Act, R.S.P.E.I., 1988, c. 4.1.

395 Statutes and Regulations of New-Brunswick, Family Services Act, S.N.B. 1980, c. F–2.2, 87(1).

Szkocji³⁹⁶ jurysdykcja istnieje, jeśli wnioskodawca ma miejsce zwykłego pobytu lub domicyl w tej prowincji, a przysposabiany urodził się, ma miejsce zwykłego pobytu lub domicyl w prowincji albo znajduje się tam pod opieką. Sądy Alberty mają jurysdykcję w sprawach adopcyjnych, w których przysposabiający ma zwykły pobyt w prowincji, a dziecko, które ma być adoptowane, jest obywatelem kanadyjskim lub jest stałym rezydentem w Kanadzie³⁹⁷. W Quebecu sprawy dotyczące dzieci są rozstrzygane przez sądy miejsca ich domicylu lub zwykłego pobytu. Jednak w sprawach adopcyjnych okolicznością określającą istnienie jurysdykcji jest domicyl wnioskodawcy lub dziecka³⁹⁸. We wprowadzonej w 1991 r. do Kodeksu cywilnego tej prowincji księdze dziesiątej dotyczącej prawa międzynarodowego prywatnego znajduje się artykuł 3092 dotyczący adopcji. Prawem właściwym do oceny przesłanek adopcji (zgody na przysposobienie i wyboru określonego dziecka) jest, w jego świetle, prawo domicylu dziecka. Z kolei prawo domicylu przysposabiającego stosuje się do oceny skutków przysposobienia³⁹⁹. Wcześniej, na skutek tendencji stosowania tych samych reguł we wszystkich prowincjach Kanady, również w Quebecu sądy stosowały reguły zaczerpnięte z *common law*. Taką regułą jest stosowanie *legis fori* do wielu spraw rodzinnych⁴⁰⁰. Stąd, mimo braku regulacji kolizyjnych we wszystkich prowincjach, poza Quebeciem, okazać się może, że prawem właściwym dla spraw adopcyjnych jest prawo obowiązujące w *forum*. Chociaż, jeśli sąd orzeka w oparciu o przesłankę miejsca zwykłego pobytu, możliwe jest też zastosowanie wspólnego dla przysposabiającego i przysposabianego prawa domicylu, jeśli dzięki temu możliwa będzie realizacja wspólnej dla wszystkich systemów zasady dobra dziecka⁴⁰¹.

Australijskie prawo statutowe uzależnia istnienie jurysdykcji w sprawach adopcyjnych od zwykłego pobytu lub domicylu przysposabiającego na terytorium pro-

396 Consolidated Statutes of Nova Scotia, Children and Family Services Act, S.N.S. 1990, c. 5, 72(1). Adoption Act, R.S.N.S., 1954, c. 4, am. 1957, c. 12, s. 3.

397 Consolidated Statutes of Alberta, Child, Youth and Family Enhancement Act, R.S.A. 2000, c. C-12, 62.

398 Consolidated Statutes of Quebec, Youth Protection Act, R.S.Q. c. P-34.1. W dwóch innych aktach prawnych znajdują się odniesienia do adopcji przez osoby mające miejsce zamieszkania w Quebecu, kiedy przysposabiany nie ma tam domicylu – Order respecting the adoption without a certified body of a child domiciled outside Québec by a person domiciled in Québec, R.Q. c. P-34.1, r.0.02. i Civil Code of Quebec, (L.Q., 1991, c. 64), art. 564 w zbiorze Consolidated Statutes of Quebec. Przesłanki jurysdykcji zostały wyraźnie wskazane w części Kodeksu cywilnego poświęconej kolizji jurysdykcji: 3147. A Québec authority has jurisdiction in matters of filiation if the child or one of his parents is domiciled in Québec. It has jurisdiction in matters of adoption if the child or plaintiff is domiciled in Québec. Consolidated Statutes of Quebec, Civil Code of Quebec, (L.Q., 1991, c. 64).

399 Consolidated Statutes of Quebec, Code civil du Québec (L.Q., 1991, c. 64).

400 Rozwiązania prawne przyjęte w Quebecu przypominają te, które istnieją w państwach Europy kontynentalnej, a doktryna podkreśla związki prawa prywatnego międzynarodowego z prawem francuskim i szwajcarskim oraz z teorią von Savigny'ego. Stąd nadzwyczaj mocno podkreślana odmiennosc od pozostałych prowincjonalnych systemów *common law*. Por: J. Talpis, Material rules of private international law in force in the province of Quebec, (1973) 8 R. J.T. no 2, s. 223 i J.A. Talpis, The Civil Law Heritage in the Transformation of Québec Private International Law, "Law Library Journal" 1992, vol. 84, s. 180.

401 J.G. Pastel, *op. cit.*, s. 31.

wincji⁴⁰² (albo państwa⁴⁰³), ewentualnie – od obecności tam dziecka⁴⁰⁴ lub osoby przysposabianej⁴⁰⁵. Sądy nie stosują norm kolizyjnych do wskazania prawa właściwego⁴⁰⁶, stosując własne prawo materialne do rozstrzygnięcia sprawy, za wyjątkiem spraw, które rozstrzygane są na gruncie konwencji haskiej z 1993 r. – dotyczą one adopcji dzieci, które mają miejsce zwykłego pobytu w Australii przez osoby mające miejsce zwykłego pobytu w którymś z państw–stron konwencji oraz adopcji dzieci mających miejsce zwykłego pobytu na terenie państwa–strony konwencji przez przysposabiających mających miejsce zwykłego pobytu na terytorium Australii⁴⁰⁷.

- 402 Por. Art. 12 Australian Capital Territory, Adoption Act 1993, A1993–20, http://www.austlii.edu.au/au/legis/act/consol_act/aa1993107/, Art. 6 Adoption of Children Act, An Act to provide for the adoption of children and for related purposes, Northern Territory Consolidated Acts, http://www.austlii.edu.au/au/legis/nt/consol_act/toc-A.html, Art. 7A Adoption of Children Act 1964, An Act to consolidate and amend the law relating to the adoption of children, Queensland Consolidated Acts, http://www.austlii.edu.au/au/legis/qld/consol_act/toc-A.html, Art. 6 Adoption Act 1988, Act 41 of 1988, Royal Assent 10 NOVEMBER 1988, Tasmanian Consolidated Acts, http://www.austlii.edu.au/au/legis/tas/consol_act/aa1988107/, Art. 7 Adoption Act 1984, Act No. 10150/1984, Version incorporating amendments as at 12 December 2005 Victorian Consolidated Acts, http://www.austlii.edu.au/au/legis/vic/consol_act/toc-A.html. Dopuszczono w nim możliwość przysposobiania wspólnego przez pary pozostające w związkach *de facto* oraz w tradycyjnych małżeństwach aborygeńskich. Dodatkową okolicznością określoną w ustawie, jako przesłanka jurysdykcji sądów, jest fakt, że dziecko urodzone na terytorium Victorii w chwili, gdy złożony został wniosek adopcyjny znajduje się pod opieką odpowiedniego uprawnionego organu państwowego.
- 403 Por. Art. 23 Adoption Act 2000, No 75 w New South Wales Consolidated Acts, przy czym dopuszczalna jest adopcja wspólna również przez parę pozostającą w związku *de facto*, <http://www.legislation.nsw.gov.au/mainop/scanact/inforce/NONE/0>, art. 8 Adoption Act 1988, An Act to provide for the adoption of children; and for other purposes w South Australia Consolidated Acts, 1988, 90 Adoption Act 1.12.1988, 17.8.1989 (Gazette 17.8.1989, p.566), Art. 65 Adoption Act 1994 (zmieniony przez akt No. 8 z 2003 r., art. 34 (1)), Western Australian Consolidated Acts, http://www.austlii.edu.au/au/legis/wa/consol_act/toc-A.html, jednak, ponieważ na podstawie art. 66 (zmienionego przez akt No. 3 z 2002 r., art. 15; No. 8 z 2003 r., art. 35) dopuszczona została adopcja osób powyżej 18 roku życia, to dodatkową przesłanką jurysdykcyjną jest w ich przypadku zezwolenie na pobyt na terytorium Australii.
- 404 Por. Art. 12 Adoption Act 1993, A1993–20 w Australian Capital Territory Consolidated Acts, art. 6 Adoption of Children Act, An Act to provide for the adoption of children and for related purposes, w Northern Territory Consolidated Acts, art. 7A Adoption of Children Act 1964, An Act to consolidate and amend the law relating to the adoption of children w Queensland Consolidated Acts, art. 6 Adoption Act 1988, Act 41 of 1988, Royal Assent 10 November 1988, w Tasmanian Consolidated Acts, art. 7 Adoption Act 1984, Act No. 10150/1984, Version incorporating amendments as at 12 December 2005, w Victorian Consolidated Acts, http://www.austlii.edu.au/au/legis/act/consol_act/aa1993107/.
- 405 Por. art. 65 Adoption Act 1994 w Western Australian Consolidated Acts. Przysposobione może być dziecko lub osoba dorosła, jeśli przebywa legalnie jako rezydent, na terytorium państwa w chwili przysposobienia lub urodziła się w tym państwie i tam przebywa w chwili przysposobienia. Przysposabiać mogą osoby mające zwykły pobyt lub domicyl w Australii, http://www.austlii.edu.au/au/legis/wa/consol_act/toc-A.html.
- 406 Art. 8 (Rules of private international law not to apply) 1. The jurisdiction of the Supreme Court under this Act is not dependent on any fact or circumstance not specified in this Act. 2. Without limiting subsection (1), the common law rules of private international law do not apply in relation to matters arising under this Act. Adoption Act 1993, A1993–20 w Australian Capital Territory Consolidated Acts, http://www.austlii.edu.au/au/legis/act/consol_act/aa1993107/, Art. 7. Rules of private international law not to apply: The jurisdiction of the Court to make an order for adoption is not dependent on any fact or circumstances not expressly specified in this Act. Adoption of Children Act, An Act to provide for the adoption of children and for related purposes, Northern Territory Consolidated Acts, http://www.austlii.edu.au/au/legis/nt/consol_act/toc-A.html, Art. 7B Adoption of Children Act 1964, An Act to consolidate and amend the law relating to the adoption of children, Queensland Consolidated Acts, http://www.austlii.edu.au/au/legis/qld/consol_act/toc-A.html, Art. 7 Adoption Act 1988, Act 41 of 1988, Royal Assent 10 November 1988, Tasmanian Consolidated Acts, http://www.austlii.edu.au/au/legis/tas/consol_act/aa1988107/, Art. 8 Adoption Act 1984, Act No. 10150/1984, Version incorporating amendments as at 12 December 2005 Victorian Consolidated Acts, http://www.austlii.edu.au/au/legis/vic/consol_act/toc-A.html.
- 407 Art. 14, 15, 24 Family Law (Hague Convention on Intercountry Adoption) Regulations 1998, Statutory Rules 1998 No. 249 as amended made under the Family Law Act 1975, Art. 18C i 18D Adoption of Children Act 1964, An Act to consolidate and amend the law relating to the adoption of children, Queensland Consolidated Acts, http://www.austlii.edu.au/au/legis/qld/consol_act/toc-A.html, Art. 69 A i 69 B Adoption Act 1984, Act No. 10150/1984,

Również w Izraelu źródłem rozstrzygnięć jest *common law*, choć system prawny tego kraju jest dość skomplikowany i można go nazwać hybrydalnym. Pierwszym historycznie źródłem dla wskazywania prawa właściwego w sprawach statusu osoby i w sprawach rodzinnych jest zaczerpnięta z prawa imperium otomańskiego zasada stosowania prawa personalnego oraz palestyński *Order-in-Council* z lat 1922–1947. Na podstawie art. 51 tego aktu, sprawy dotyczące statusu cudzoziemców, w tym sprawy adopcyjne, były rozstrzygane przez sądy cywilne stosujące prawo ojczyście cudzoziemca. Na mocy tego artykułu dopuszczalne było stosowanie, w wyniku odesłania, prawa domicylu cudzoziemca, o ile jego prawo ojczyście przewidywało właściwość takiego prawa⁴⁰⁸. Wyjątkiem od tej reguły było, i jest do tej pory, stosowanie praw religijnych obowiązujących na terytorium Izraela przez sądy religijne (rabiniczne, muzułmańskie, druzyjskie i chrześcijańskie). Mają one jurysdykcję w sprawach dotyczących zawarcia małżeństwa i rozwodu. Jednak jurysdykcja sądów muzułmańskich, stosujących prawo *Sharia*, jest wyłączna w odniesieniu do szerszej kategorii spraw, zwanych sprawami dotyczącymi statusu osoby. Również sprawy Żydów (zarówno obywateli, jak i rezydentów Izraela) i osób należących do społeczności chrześcijańskich mogą być rozstrzygane przez sądy religijne. Jednak w sprawach rodzinnych, poza zawarciem małżeństwa i rozwodem, strony powinny wyrazić zgodę na jurysdykcję sądu religijnego. W odmiennym przypadku sprawę rozstrzygać będzie sąd cywilny⁴⁰⁹. Ponadto adopcja została uregulowana aktem prawa stanowionego, *Adoption of Children Act* z 1981 r. (5741)⁴¹⁰. Na jego mocy, sądem właściwym do orzekania w sprawach adopcyjnych jest sąd religijny, o ile spełnione są następujące warunki: rodzice dziecka lub przysposabiający wyrazili pisemną zgodę na poddanie się jego właściwości oraz pisemną zgodę na poddanie się właściwości takiego sądu wyraził przysposabiany, a jeśli nie jest on w stanie pojąć znaczenia tej czynności lub ma mniej niż 9 lat, zgodę powinien wyrazić prokurator generalny (art. 27). Jurysdykcja krajowa izraelskich sądów istnieje, jeśli przysposabiający jest mieszkańcem Izraela (w świetle ustawy oznacza to: obywatel tego państwa lub osoba, która otrzymała wizę imigracyjną, legitymację imigranta lub zezwolenie na pobyt stały i mieszka w Izraelu co najmniej trzy lata spośród 5 lat poprzedzających złożenie wniosku lub co najmniej 12 miesięcy spośród 18 miesięcy poprzedzających złożenie wniosku), a do przysposobienia międzynarodowego stosowane są przepisy wspomnianej ustawy (*lex fori*) – art. 28.

Version incorporating amendments as at 12 December 2005 Victorian Consolidated Acts, http://www.austlii.edu.au/au/legis/vic/consol_act/toc-A.html.

408 E. Vitta, Codification of Private International Law in Israel?, "Israel Law Review" 1977, vol. 12, no 2, s. 129–132.

409 R. Levush, A guide to the Israeli Legal System, published January 12, 2001, <http://www.llrx.com/features/israel.htm#Introduction>.

410 Księga ustaw z roku 5741 (1981), 293, z roku 5755 (1995), 399, z roku 5756 (1996), 354, z roku 5758 (1998), 20, 295, 296, z roku 5764 (2004), 445, 476.

Na mocy art. 3 ust. 3 *Adoption Law* z 1995 r., jurysdykcję w sprawach adopcyjnych mają sądy na Cyprze, jeśli jeden z wnioskodawców jest stałym rezydentem Cypru (*permanent resident*) lub przez okres dwóch lat poprzedzający złożenie wniosku adopcyjnego przebywał tam oraz gdy przysposabiany w chwili złożenia wniosku ma tam swój pobyt⁴¹¹.

W świetle prawa Antiquy i Barbudy (*Adoption of Children Act* z 1944 r.) nie jest możliwe orzeczenie adopcji wobec przysposabiającego, który nie ma tam miejsca zamieszkania oraz pobytu lub wobec dziecka, które nie jest obywatelem *Commonwealth* i nie przebywa na Antiquie i Barbudzie (art. 3(5))⁴¹².

Na mocy art. 3 *Adoption of Children Act* z 1968 r. (No 8 of 1969)⁴¹³ Papui i Nowej Gwincii, jurysdykcja sądów tego państwa w sprawach adopcyjnych uwarunkowana jest istnieniem w chwili wystąpienia z wnioskiem adopcyjnym przesłanek: pobytu lub miejsca zamieszkania wnioskodawcy lub, w przypadku wspólnego wniosku, każdego z wnioskodawców na terytorium państwa oraz obecności tam dziecka, które ma zostać przysposobione. Sąd prowadząc postępowanie nie będzie stosował przepisów prawa prywatnego międzynarodowego (art. 4). Przesłanką pobytu (wnioskodawcy i dziecka, które ma być przysposobione) uwarunkowana jest również, na mocy art. 6 *Adoption Ordinance* z 1956 r. z późniejszymi zmianami⁴¹⁴, jurysdykcja sądów Hong Kongu. Na podstawie *Adoption of Children Ordinance* z 1944 r.⁴¹⁵, w Sri Lance jurysdykcję do rozstrzygnięcia w sprawach adopcyjnych mają sądy miejsca pobytu wnioskodawcy lub przysposabianego dziecka.

Na podstawie szwedzkiego *Act on International Legal Relations Concerning Adoption* z 1971 r.⁴¹⁶, sąd (to jest sąd miejsca pobytu przysposabiającego⁴¹⁷) posiada jurysdykcję w sprawach dotyczących adopcji, jeśli wnioskodawca lub wnioskodawcy (przysposabiający) są obywatelami tego państwa lub mają w nim miejsce zamieszkania, ewentualnie jeśli Król w Radzie (*King in Council*) wyrazi zgodę na rozpatrzenie wniosku adopcyjnego. Wniosek będzie rozpatrzony na podstawie

411 Republic of Cyprus, The Adoption Law of 1995, No. 19(I) of 1995, English translation prepared by the Service for the Revision and Consolidation of the Cyprus Legislation, AEN (A) – L. 267, Nicosia, Printing Office of the Republic of Cyprus.

412 <http://www.laws.gov.ag/acts/chapters/cap-9.pdf> (9.05.07).

413 Tekst w: http://www.paclii.org/pg/legis/consol_act/aoca1968191/ (15/07/07) oraz J.Y. Luluaki, Incest and Marriage Prohibitions: Implications of Recent Changes to the Law Against Incest Under Papua New Guinea's Criminal Code, w: A. Bainham (ed.), *The International Survey of Family Law*, 2003 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2003, s. 372.

414 Bilingual Laws Information System (BLIS) of the Department of Justice of the Hong Kong Special Administrative Region (HKSAR) of the People's Republic of China Government: <http://www.hkii.org/hk/legis/en/ord/290/s5.html> (15/07/07).

415 Zmieniony przez *Adoption of Children (Amendment) Act* z 1977 r., zmieniony w 1979 r., por.: http://www.commonlii.org/llk/legis/consol_act/aoc76234.pdf (08.07.07).

416 SFS 1971:796 Lag om internationella rättsförhållanden rörande adoption, w: Legal provisions concerning adoption (excerpts), MIA Swedish Intercountry Adoptions Authority, Stockholm, October 2006, s. 5–6.

417 Art. 9 Children and Parents Code z 1949r., SFS 1949:381 Föräldrabalk 6 kap, 21 kap., w: Legal provisions concerning adoption (excerpts), MIA Swedish Intercountry Adoptions Authority, Stockholm, October 2006, s. 3–5.

szwedzkiego prawa, sąd jednak weźmie pod uwagę okoliczność, że przysposabiające dziecko związane jest obywatelstwem, domicyłem lub w inny sposób z innym państwem, w którym orzeczenie wydane tylko na podstawie szwedzkiego prawa może nie być ważne⁴¹⁸. Orzeczenie, które zostało wydane przez zagraniczny organ, będzie wykonane w Szwecji, o ile wnioskodawca/wnioskodawcy byli obywatelami państwa, w którym zostało wydane orzeczenie lub mieli w tym państwie miejsce zamieszkania. W przypadku orzeczenia dotyczącego dziecka, które jest szwedzkim obywatelem lub które ma miejsce zamieszkania w Szwecji, orzeczenie będzie skuteczne, jeśli zostanie zatwierdzone przez Króla w Radzie lub organ przez niego upoważniony (tryb konwencji haskiej z 1993 r. stosowany jest do przypadków, gdy dziecko, które ma miejsce zamieszkania za granicą jest przysposabiane przez osobę lub osoby mające miejsce zamieszkania w Szwecji⁴¹⁹)⁴²⁰.

W świetle art. 34 fińskiej ustawy adopcyjnej (*Adoption Act (153/1985)* z 1985r.⁴²¹), sądy tego państwa mają jurysdykcję w sprawach adopcyjnych, o ile przysposabiający lub przysposabiany ma miejsce pobytu w Finlandii (ustawa w art. 29 wyznacza właściwość sądów miejsca pobytu osoby występującej z wnioskiem adopcyjnym). Ponadto posiadają one jurysdykcję, gdy przysposabiany lub jeden z przysposabiających mają fińskie obywatelstwo, a władze państwa, w którym przysposabiający lub przysposabiany mają miejsce zwykłego pobytu, nie posiadają jurysdykcji w sprawie lub gdy jest inny ważny powód, aby fińskie sądy taką jurysdykcję posiadały. Jeśli przysposabiany i przysposabiający są obywatelami Finlandii, Szwecji, Norwegii, Danii lub Islandii, sądom fińskim przysługuje jurysdykcja tylko jeśli któryś z przysposabiających ma miejsce zamieszkania w Finlandii. Postępowanie w sprawie rozpatrzenia wniosku adopcyjnego oraz przesłanki adopcji poddane zostały prawu fińskiemu. Jeśli jest oczywiste, że dziecko w następstwie adopcji wyjedzie do państwa, w którym fińskie orzeczenie o adopcji będzie nieważne i będzie z tego powodu narażone na poważne niedogodności, adopcja taka nie zostanie orzeczona. Zgoda rodziców biologicznych na adopcję może być wyrażona w obcym państwie zgodnie z przepisami prawa tego państwa. Jeżeli zgoda taka nie została wyrażona z powodu braku prawnej regulacji adopcji w tym państwie, przysposobienie może zostać orzeczone, jeśli wyraźnie koresponduje to z wolą biologicznych rodziców dziecka.

418 Zob. również rozważania w: J.H.A. van Loon, International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption, "Recueil des Cours" 1993, VII (244), s. 279 oraz J.H.A. van Loon, Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 69.

419 Art. 1 Intercountry Adoption Intermediation Act 1997:192, SFS 1997:192 Lag om internationell adoptionsförmedling, w: Legal provisions concerning adoption (excerpts), MIA Swedish Intercountry Adoptions Authority, Stockholm, October 2006, s. 8–10.

420 Por. K. Potrzebowski, Adopcja w ustawodawstwie szwedzkim, „Nowe Prawo” 1980, nr 5, s. 96–97.

421 <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1985/en19850153.pdf> (06.07.07).

W świetle przepisów norweskiego *Adoption Act* z 1986 r.⁴²², Ministerstwo Sprawiedliwości może decydować w sprawach adopcyjnych, jeśli wnioskodawca (przysposabiający) ma miejsce pobytu w Norwegii lub w innym przypadku, jeśli Ministerstwo wyrazi zgodę na wydanie rozstrzygnięcia w sprawie. Do rozstrzygnięcia sprawy stosowane jest norweskie prawo, jednak wpływ na rozstrzygnięcie będzie miała okoliczność, że decyzja o adopcji nie będzie ważna w obcym państwie, z którym wnioskodawca lub przysposabiane dziecko są w zasadniczy sposób związani poprzez miejsce zamieszkania, obywatelstwo lub w inny sposób, brak ważności decyzji spowoduje niekorzystne dla dziecka skutki.

W 1931 r. państwa nordyckie zawarły *Convention of Finland, Denmark, Iceland, Norway and Sweden on Rules of Private International Law Relating to Marriage, Adoption and Guardianship*; została ona następnie poddana rewizji w 1953 r.⁴²³ Jurysdykcja w sprawach adopcyjnych należy do organów państwa domicylu przysposabiającego, które rozstrzygając sprawę stosują własne prawo (*lex fori*), jednakże wydaje się, że dotyczy to tylko warunków dokonania przysposobienia. Gdy dziecko przebywa na terytorium innego ze związanych konwencją państw nordyckich i ma obywatelstwo tego państwa, adopcja może być orzeczona (lub może co do niej zapaść decyzja) tylko po konsultacji z organami socjalnymi/opiekuńczymi (*child welfare authorities*) z państwa obywatelstwa dziecka (art. 11–12). Adopcje dokonane w jednym z państw–stron konwencji, zgodnie z jej postanowieniami, powinny być uznane w pozostałych państwach–stronach (art. 22). W konwencji pominięto zatem kwestię prawa właściwego do oceny skutków przysposobienia oraz uznania skutków adopcji międzynarodowych⁴²⁴.

W pierwszej części zmienionej w 1995 r. włoskiego prawa międzynarodowego prywatnego⁴²⁵ uregulowana została jurysdykcja włoskich sądów. Na mocy art. 37 i 40, mają one jurysdykcję krajową w sprawach adopcyjnych, gdy jeden z przysposabiających lub przysposabiany mają obywatelstwo włoskie lub są włoskimi rezydentami oraz gdy przysposabianym jest dziecko, które zostało porzucone na terytorium Włoch. W ustawie odstąpiono od konsekwentnego zastosowania łącznika obywatelstwa do wszystkich spraw z zakresu prawa osobowego, rodzinnego, spad-

422 <http://www.ub.uio.no/cgi-bin/ujur/ulov/sok.cgi?type=LOV> (06.07.07).

423 Jest to jedna z czterech konwencji zawartych w latach 30-tych XX w. przez państwa skandynawskie, uregulowano ponadto kwestie: uznawania i wykonywania orzeczeń (1931 r.), bankructwa (1933 r.) oraz majątków osób zmarłych (1934r.). Por. H. Eek, *The Swedish Conflict of Laws*, The Hague 1965, s. 22.

424 J.H.A. van Loon, *International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption*, "Recueil des Cours" 1993, VII (244), s. 301 oraz J.H.A. van Loon, *Report on intercountry adoption*. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, *Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993*, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 83.

425 Ustawa nr 218 z 31 maja 1995 r., *Gazzetta Ufficiale*, Supplemento Ordynario No 128 z 3 czerwca 1995 r., 35 I.L.M., 1996, s. 760; A. Montenari, V.A. Narcisi, *Conflict of Laws in Italy*. The text and an English translation of Italian Law No. 218 of May 31, 1995 (Reform of the Italian System of Conflict of Laws), The Hague–London–Boston 1997, s. 45–47. Na temat prac nad ustawą zob. A. Mączyński, *Materiały. Włoskie prawo prywatne międzynarodowe*. Wprowadzenie, "Kwartalnik Prawa Prywatnego" 1995, z. 2, s. 253–255.

kowego, a nawet umów i spraw dotyczących formy czynności prawnych (na dzie- sięć przepisów kolizyjnych, które znalazły się w Dekrecie nr 262 z 16 marca 1942 r. – Kodeks cywilny⁴²⁶, osiem zawiera wskazanie prawa za pomocą powiązania w po- staci obywatelstwa⁴²⁷). Jednak przysposobienie poddane zostało wspólnemu prawu ojczystemu przysposabiających, z tym że w jego braku stosuje się prawo obowiąz- zujące w miejscu ich wspólnego pobytu lub w miejscu, w którym głównie toczy się ich życie małżeńskie⁴²⁸. Wynika to z przyjęcia w artykule 29 ustawy, że stosunki między małżonkami, którzy mają odmienne lub wspólne wielokrotne obywatelstwa, podlegają prawu państwa, w którym głównie toczy się ich życie małżeńskie⁴²⁹.

Na mocy art. 75 *Loi fédérale sur le droit international privé (LDIP)* z 18 grud- nia 1987 r.⁴³⁰, do orzekania o adopcji co do zasady właściwe są szwajcarskie organy sądowe lub administracyjne w miejscu zamieszkania przysposabiającego (przypo- sabiających małżonków), z kolei dla zaskarżenia adopcji – w miejscu zwykłego po- bytu dziecka lub w miejscu zamieszkania matki lub dziecka, a gdy nie mają oni w Szwajcarii miejsca zamieszkania, a dziecko – miejsca pobytu zwykłego, wówczas – w szwajcarskim miejscu pochodzenia matki lub ojca (jurysdykcja ojczysta), o ile nie jest możliwe lub nie można rozsądnie wymagać wniesienia powództwa w miej- scu zamieszkania matki albo w miejscu pobytu zwykłego dziecka. Jednakże, jeśli przysposabiający lub oboje z nich nie mają miejsca zamieszkania w Szwajcarii, sądy lub organy administracji tego państwa będą właściwe, o ile jest on lub jeden z nich, obywatelem szwajcarskim i o ile nie jest możliwe lub nie można rozsądnie wyma- gać dokonania adopcji w miejscu jego/ich zamieszkania (art. 76). Prawem właści- wym dla oceny przesłanek przysposobienia oraz dla jego zaskarżenia jest prawo szwajcarskie. Jeśli jednak w państwie, w którym ma/mają miejsce zamieszkania przysposabiający lub w państwie jego/ich obywatelstwa adopcja nie będzie uznana, a wskutek braku uznania wynikłaby duża szkoda dla dziecka, wówczas organ orze- kający (decydujący o adopcji) uwzględni również przesłanki wynikające z tego pra- wa. Jeśli uwzględnienie przepisów tego prawa nie zapewni uznania adopcji, przy- sposobienie takie nie może zostać orzeczone. Adopcję, która nie została orzeczona w Szwajcarii, można tam zaskarżyć tylko, gdy powód zaskarżenia istnieje również według prawa szwajcarskiego (art. 77). Skutki adopcji poddano regulacji właściwej dla stosunku rodzicielstwa⁴³¹: 1) jurysdykcja sądów szwajcarskich ze względu na

426 Gazzetta Ufficiale 1942, nr 26.

427 Por. G. Morelli, *Elementi di Diritto Internazionale Privato Italiano*, Napoli 1982, s. 40 i n.

428 I. Grassi, *The Reform of Italian Private International Law*, 1 „Eur. J.L. Reform”, 1999, s. 157–159.

429 A. Bonomi, *The Italian Statute of Private International Law*, 27” *International Journal of Legal Information*” 1999, s. 262.

430 *Amtliche Sammlung des Bundesrechts* 1988, nr 44, s. 1776 i n., RS 0.211.213.01; A. Bucher, P.Y. Tschanz (ed.), *Private International Law and Arbitration, Basic Documents, Switzerland, Besle and Frankfurt on the Main* 1996, s. 17–18; tekst polski w: J. Poczubot, *op. cit.*, s. 89 i n. Por. B. Dutoit, *Le droit international privé ou le respect de l'altérité*, Genève–Zürich–Bâle 2006, s. 113–122 i s. A. Furrer, D. Girsberger, D. Schramm, *Internationales Privatrecht I*, Zürich–Basel–Genf 2006, s. 83–92.

431 Section 4: Effets de la filiation.

miejsce zwykłego pobytu dziecka lub jego miejsce zamieszkania, a w ich braku w Szwajcarii, ze względu na miejsce zwykłego pobytu pozwanego rodzica – w odniesieniu do powództw dotyczących stosunków między rodzicami a dziećmi, a w szczególności powództw dotyczących utrzymania dzieci (art. 79.1); 2) odrębne stosowanie przepisów ustawy dotyczących nazwiska, ochrony małoletnich i spadkobrania (art. 79.2); 3) jurysdykcja ojczyzna, jeśli ani dziecko, ani pozwany rodzic nie mają miejsca zwykłego pobytu w Szwajcarii, a jedno z nich jest obywatelem tego państwa (art. 80); 4) stosowanie prawa obowiązującego w miejscu zwykłego pobytu dziecka co do zasady – do oceny stosunków między rodzicami a dziećmi, a w braku miejsca zamieszkania rodziców w państwie, w którym dziecko ma miejsce zwykłego pobytu i przy jednoczesnym takim samym obywatelstwie rodziców i dziecka – stosowanie ich prawa ojczyznego (art. 82. 1. i 2.); 5) odrębne stosowanie przepisów kolizyjnych ustawy dotyczących nazwiska, ochrony małoletnich i spadkobrania (art. 82.3); 6) stosowanie postanowień konwencji haskiej z 1973 r. o prawie właściwym dla obowiązków alimentacyjnych⁴³² do obowiązku alimentacyjnego między rodzicami a dzieckiem; 7) uznanie zagranicznych orzeczeń dotyczących stosunków między rodzicami a dziećmi, o ile zostały wydane w państwie, w którym dziecko ma miejsce zwykłego pobytu lub w którym miejsce zamieszkania albo miejsce zwykłego pobytu ma pozwany rodzic (art. 84.1.); 8) odrębne stosowanie przepisów ustawy dotyczących uznawania orzeczeń w sprawach dotyczących nazwiska, ochrony małoletnich i spadkobrania (art. 84.2). W kwestiach związanych z nazwiskiem, przesłanką jurysdykcyjną jest miejsce zamieszkania osoby fizycznej, szwajcarskie sądy lub organy administracyjne stosują prawo obowiązujące w miejscu jej zamieszkania (art. 33.1.)⁴³³. Na mocy art. 37 ustawy, nazwisko osoby mającej miejsce zamieszkania w Szwajcarii reguluje prawo szwajcarskie, natomiast dla osoby mającej miejsce zamieszkania za granicą – prawo właściwe do oceny jest wskazywane przez przepisy prawa kolizyjnego obowiązującego w państwie, w którym ma ona miejsce zamieszkania. Osoba ma prawo żądać, aby nazwisko podlegało jej prawu ojcystemu. Do zmiany nazwiska osoby mającej miejsce zamieszkania w Szwajcarii uprawnione są władze szwajcarskie (w miejscu jej zamieszkania), a obywatel szwajcarski, który nie ma miejsca zamieszkania w Szwajcarii, może żądać zmiany nazwiska od władz swego ojczyznego kantonu. Przesłanki i skutki zmiany nazwiska podlegają prawu szwajcarskiemu (art. 38). Uznanie zmiany nazwiska za granicą uzależnione jest od tego, czy zmiana ta jest ważna w państwie miejsca zamieszkania lub obywatelstwa wnioskodawcy (art. 39). Nazwisko wpisywane jest do rejestru stanu cywilnego według szwajcarskich zasad prowadzenia tego rejestru (art. 40). Do

432 Convention on the Law Applicable to Maintenance Obligations, obowiązująca w Polsce od 1996 r. (Dz.U. z 2000 r., Nr 39, poz. 444).

433 Zasada ta stosowana jest dla stosunków z zakresu prawa osobowego, o ile ustawa nie stanowi inaczej. Do rozstrzeżeń z tytułu naruszenia dóbr osobistych stosowane są przepisy ustawy o czynach niedozwolonych (art. 129 i n.).

ochrony małoletnich stosowane są postanowienia konwencji haskiej z 1961 r. o właściwości organów i prawie właściwym w zakresie ochrony małoletnich⁴³⁴ (odpowiednio do: pełnoletnich, osób, które są małoletnie tylko według prawa szwajcarskiego oraz osób, które nie mają miejsca zwykłego pobytu w państwie–stronie konwencji). Poza tym szwajcarskie władze sądowe lub administracyjne są właściwe w przypadkach konieczności zapewnienia ochrony osobie lub jej majątkowi (art. 85). Regulacja dziedziczenia dotyczy: 1) jako zasady – jurysdykcji szwajcarskich sądów lub organów administracyjnych w ostatnim miejscu zamieszkania spadkodawcy oraz jurysdykcji państwa, którego organy mają wyłączną jurysdykcję dla nieruchomości, które położone są na jego terytorium – dla postępowania spadkowego i sporów spadkowych (art. 86); 2) jurysdykcji ojczystej w odniesieniu do tych spraw, jeśli spadkodawca był obywatelem szwajcarskim, który miał ostatnie miejsce zamieszkania za granicą (szwajcarskich sądów lub organów administracyjnych w miejscu pochodzenia), o ile zagraniczne władze nie zajmują się jego spadkiem lub zawsze, jeśli poddał on swój majątek położony w Szwajcarii lub cały spadek w rozrządzeniu ostatniej woli lub w umowie dziedziczenia szwajcarskiej jurysdykcji lub szwajcarskiemu prawu (z zastrzeżeniem jurysdykcji państwa, którego organy mają wyłączną jurysdykcję w sprawach dotyczących nieruchomości położonych na jego terytorium) – art. 87; 3) jurysdykcji szwajcarskich sądów i organów administracji w miejscu położenia rzeczy, gdy spadkodawca był cudzoziemcem mającym ostatnie miejsce zamieszkania za granicą, a władze zagraniczne nie zajmują się tym spadkiem – do spadku położonego w Szwajcarii (właściwość szwajcarskiego sądu lub organu administracji, który pierwszy rozpoczął postępowanie, jeśli majątek położony jest w wielu miejscach) – art. 88; 4) właściwości szwajcarskich organów sądowych i administracyjnych w miejscu położenia rzeczy do wydania zarządzeń zabezpieczających dla tymczasowej ochrony wartości majątkowych pozostawionych w Szwajcarii przez spadkodawcę, który miał ostatnie miejsce zamieszkania za granicą (art. 89). Jeśli zaś chodzi o wskazanie właściwości prawa, to spadek po osobie, która miała ostatnie miejsce zamieszkania w Szwajcarii, poddano prawu szwajcarskiemu (cudzoziemiec może poddać go w rozrządzeniu ostatniej woli lub w umowie dziedziczenia swojemu prawu ojczystemu, poddanie to nie wywołuje skutku prawnego, jeśli w chwili śmierci nie był on obywatelem tego państwa lub miał szwajcarskie obywatelstwo) – art. 90. Jeśli osoba miała ostatnie miejsce zamieszkania za granicą, wówczas do wskazania prawa właściwego stosuje się prawo kolizyjne obowiązujące w tym miejscu, jednak gdy szwajcarskie organy sądowe lub administracyjne miejsca urodzenia spadkodawcy są właściwe do rozstrzygnięcia sprawy, na mocy art. 87 ustawy, stosowane jest prawo szwajcarskie – chyba że spadkodawca wyraźnie zastrzegł w rozrządzeniu ostatniej woli lub w umowie dziedziczenia

434 *Convention concerning the powers of authorities and the law applicable in respect of the protection of minors*, w Polsce opublikowana w: Dz.U. z 1995 r., Nr 106, poz. 519.

poddanie jej prawu obowiązującemu w jego ostatnim miejscu zamieszkania (art. 91). W art. 92 ustawy określono zakres statutu spadkowego (co należy do spadku, kto i w jakim zakresie jest do niego uprawniony, kogo obciążają długi spadkowe, dopuszczalność środków prawnych i zarządzeń i przesłanki ich podejmowania; wykonanie poszczególnych zarządzeń poddano *lex fori*), w art. 93 odniesiono się do formy rozrządzenia ostatniej woli (stosowanie postanowień konwencji haskiej z 1961 r. dotyczącej kolizji praw w przedmiocie rozporządzeń testamentowych⁴³⁵) i innych rozrządzeń na wypadek śmierci (postanowienia konwencji haskiej z 1961 r. dotyczącej kolizji praw w przedmiocie rozporządzeń testamentowych stosowane są odpowiednio); w art. 94 wskazano prawo właściwe dla oceny zdolności do rozrządzenia (prawo obowiązujące w miejscu zamieszkania osoby dokonującej rozrządzenia lub w miejscu jej zwykłego pobytu lub jej prawo ojczyście – z chwili dokonania rozrządzenia), a w art. 95 – prawo właściwe dla umów dziedziczenia i wzajemnych rozporządzeń na wypadek śmierci (prawo obowiązujące w miejscu zamieszkania spadkodawcy w chwili zawarcia umowy lub ojczyście, jeśli poddał on mu w umowie cały spadek oraz prawo obowiązujące w miejscu zamieszkania każdego z rozrządzających lub wybrane przez nich wspólne prawo ojczyście – z zastrzeżeniem stosowania przepisów ustawy dotyczących formy i zdolności rozrządzenia). Uznanie zagranicznych orzeczeń, zarządzeń, dokumentów urzędowych i praw ze spadku otwartego za granicą, na mocy art. 96, uwarunkowane jest w Szwajcarii wydaniem, wystawieniem lub ustaleniem (w państwie ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy lub w państwie, prawo którego zostało przez niego wybrane) albo uznaniem ich w jednym z tych państw, ewentualnie – w sprawach dotyczących nieruchomości, w państwie, w którym położona jest nieruchomość, o ile uznaje się je w tym państwie. Jeżeli państwo miejsca położenia nieruchomości spadkobiercy rości sobie wyłączną jurysdykcję w odniesieniu do spraw jej dotyczących, uznawane są tylko orzeczenia, zarządzenia i dokumenty urzędowe tego państwa, natomiast uznawane są zarządzenia zabezpieczające państwa, w którym położony jest majątek spadkodawcy.

Na podstawie art. 78 ustawy adopcję międzynarodową uznaje się w Szwajcarii, jeśli została orzeczona w państwie, w którym przysposabiający ma/mają miejsce zamieszkania lub w państwie jego/ich obywatelstwa. Adopcja międzynarodowa (lub podobny akt prawny), która ma skutki istotnie odmienne od szwajcarskiego reżimu stosunku rodzicielstwa, podlega uznaniu ze skutkami takimi, jakie rodzi w państwie jej dokonania. Jako przykład braku uznania za *Volladoption* (adopcję pełną) i odmowy wpisu do szwajcarskiego rejestru rodzinnego służyć może sprawa adopcji dokonanej na Filipinach przez szwajcarskiego obywatela mającego tam miejsce zamieszkania wobec trójki dzieci pozamażeńskich jego filipińskiej żony. Ponieważ

435 Convention on the conflicts of laws relating to the form of testamentary dispositions, weszła w Polsce w życie w 1969 r., Dz.U. Nr 34, poz. 284, załącznik.

po orzeczeniu adopcji dzieci miały prawo do dziedziczenia po swoim biologicznym ojcu/ojcach, uznano tę adopcję za niepełną⁴³⁶. W Szwajcarii, w związku z ratyfikacją konwencji haskiej z 1993 r.⁴³⁷, wprowadzono w sprawie szereg rozwiązań uznania orzeczeń zagranicznych dotyczących adopcji przeprowadzonych w trybie konwencyjnym i pozakonwencyjnym. Jeśli adopcja została przeprowadzona w trybie konwencyjnym i orzeczenie może być uznane w Szwajcarii, wówczas powoływany jest kurator dla przysposobionego dziecka, który wspomaga przysposabiających, natomiast w drugim przypadku, jeśli orzeczenie o adopcji uznane być nie może, wówczas powoływany jest dla dziecka opiekun, który wykonuje swoje funkcje do momentu, gdy zostanie zakończone postępowanie adopcyjne na podstawie szwajcarskiego prawa i orzeczona adopcja. Gdy dziecko przebywa na terytorium Szwajcarii, przysposabiający (przyszli przysposabiający) zobowiązani są dołożenia na utrzymanie dziecka, mimo że nie przysługuje im jeszcze władza rodzicielska⁴³⁸.

5. Treść pojęcia przysposobienie międzynarodowe

Pomimo przemian w zakresie jego funkcji, treść pojęcia przysposobienia w zasadzie pozostała niezmienna od czasów rzymskich. Bez względu na to, czy dla zdefiniowania przysposobienie zostanie użyte określenie „przyjęcie do rodziny w charakterze dziecka”, czy „usynowienie”, czy „stworzenie związku imitującego związku występujące w naturze”, wszystkie one oznaczać będą, że jest to instytucja, poprzez którą ustanowione zostają sztuczne więzy rodzinne, dla których wzorem są więzy istniejące w rodzinie naturalnej – między rodzicami a dziećmi. W definicjach tych brak jest elementów, które wskazywałyby, gdzie miałyby ono nastąpić lub kogo dotyczyć. Wynika z nich jedynie, że źródłem przysposobienia powinny być przepisy zawarte w prawie państwa, gdzie dochodzi ono do skutku, w drodze procedury również zaczerpniętej z tego prawa. Czy, zatem, dla przysposobienia międzynarodowego konieczne jest stworzenie odrębnej definicji, czy tylko wskazanie elementów, które odróżniają je od tzw. przysposobienia krajowego? Właściwie problem ten może być postrzegany analogicznie do problemu traktowania przysposobienia całkowitego jako osobnego rodzaju przysposobienia lub odmiany przysposobienia pełnego⁴³⁹. Różnica dotycząca wagi tych problemów sprowadzać się jednak może do

436 BG 27.8.1991, E. und A. F.–M. gegen Regierungsrat des Kantons Aargau, BGE 117 II 340. Za: T.S. Schmidt, *The Incidental Question In Private International Law*, „Rec. des Cours” 1992 II, vol. 233, s. 338–339.

437 W czerwcu 2001 r., FF 2001 2770 www.admin.ch/ch/ff/ff/2001.

438 O. Guillod, *Abortion, Registered Partnership and Other Matters*, w: A. Bainham (ed.), *The International Survey of Family Law*, 2003 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2003, s. 424–425.

439 Por. zdania: J. Ignatowicz, w: K. Pietrzykowski (red.), *op. cit.*, s. 963; J. Panowicz–Lipska, *Przysposobienie całkowite po nowelizacji kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 1995 r.*, w: *Księga pamiątkowa ku czci prof. L. Steckiego*, Toruń 1997, s. 209; T. Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2005, s. 245; J. Gajda, *Przysposobienie dziecka w prawie polskim*, w: P. Kasprzyk (red.), *op. cit.*, s. 251.

konstatacji, że przyjęcie przysposobienia za międzynarodowe implikuje zastosowanie do niego przepisów prawa prywatnego międzynarodowego, a być może i przepisów obcego prawa. Dyskusyjne wydaje się sięgnięcie do autonomicznej siatki pojęciowej właściwej dla prawa prywatnego międzynarodowego, z tego powodu, że istnieje ona tylko w sferze idei, a raczej w teorii kwalifikacji. Ciekawe jest również to, że przedstawiciele doktryny prawa prywatnego międzynarodowego, definiując przysposobienie, odwołują się do doktryny prawa rodzinnego (termin „przysposobienie” występujący w zakresie normy z art. 22 ppm. obejmuje „wszystkie instytucje, których celem jest doprowadzenie do powstania pomiędzy zainteresowanymi osobami stosunku podobnego do tego, jaki istnieje pomiędzy rodzicami a dziećmi, jednakże stosunku nie opartego na pochodzeniu”)⁴⁴⁰, uwzględniając określenie zawarte w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym (na przykład wiążąc konieczność zastosowania ograniczeń przysposobienia wynikających z art. 114 polskiego kodeksu rodzinnego i opiekuńczego ze stosowaniem art. 22 § 2 polskiego prawa prywatnego międzynarodowego w przypadku adopcji polskiego dziecka przez cudzoziemca⁴⁴¹). Czy określenie to stanowi rodzaj definicji, czy umieszczenie go w przepisie służyć ma jedynie wskazaniu sytuacji, w której mamy do czynienia z przysposobieniem międzynarodowym? Gdyby zastanowić się co zatem oznacza termin przysposobienie międzynarodowe, można by wysnuć wniosek, że jest to adopcja, która ma miejsce za granicą lub że osoby, których ona dotyczy (a przynajmniej jedna z nich) są cudzoziemcami. Z określeniem przysposobienie międzynarodowe (zagraniczne) wiązana jest, w świetle przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, sytuacja, w której – na skutek orzeczenia – dziecko zmienia dotychczasowe miejsce zamieszkania w Polsce na miejsce zamieszkania w innym państwie lub, według T. Smyczyńskiego, gdy skutkiem przysposobienia jest przeniesienie miejsca zamieszkania dziecka za granicę – jednak używa on również określenia „przysposobienie dzieci z zagranicy”⁴⁴². Może być to także sytuacja, gdy przysposabia osoba zamieszkała za granicą⁴⁴³ czy, jak wskazuje E. Holewińska-Łapińska, gdy wniosek

440 Zob. M. Sośniak, B. Walaszek, E. Wierzbowski, *op. cit.*, s. 300 i n.; B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym. Dokonania i skutki*, Warszawa 1966, s. 91 i n.; M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 1996, s. 191.

441 „§ 1. Przysposobienie, które spowoduje zmianę dotychczasowego miejsca zamieszkania przysposobianego w Rzeczypospolitej Polskiej na miejsce zamieszkania w innym państwie, może nastąpić wówczas, gdy tylko w ten sposób można zapewnić przysposobianemu odpowiednie zastępcze środowisko rodzinne. § 2. Przepis § 1 nie ma zastosowania, jeżeli między przysposabiającym a przysposobianym istnieje stosunek pokrewieństwa lub powinowactwa albo, gdy przysposabiający już przysposobił siostrę lub brata przysposobianego” oraz „Jednakże przysposobienie nie może nastąpić bez zachowania przepisów prawa ojczystego osoby, która ma być przysposobiona, o ile dotyczą one zgody tej osoby, zgody jej przedstawiciela ustawowego oraz zezwolenia właściwego organu państwowego, a także ograniczeń przysposobienia z powodu zmiany dotychczasowego miejsca zamieszkania na miejsce zamieszkania w innym państwie”. Por. M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 1996, s. 188.

442 Por. T. Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze. Analiza i wykładnia*, Warszawa 2001, s. 348.

443 Takie rozumienie pojęcia przysposobienia zagranicznego w świetle przepisów polskiego kro wynika z rozważań E. Holewińskiej-Łapińskiej zawartych w: T. Smyczyński (red.), *System Prawa Prywatnego*, Tom 12, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2003, s. 547.

o przysposobienie obywatela polskiego mającego w Polsce miejsce zamieszkania wniosła osoba stale zamieszkała za granicą⁴⁴⁴ lub gdy przysposobienie małoletniego obywatela polskiego zamieszkałego w kraju powoduje przeniesienie dziecka na stałe za granicę⁴⁴⁵. W opinii E. Holewińskiej-Łapińskiej, termin przysposobienie zagraniczne, w ostatnim tu przedstawionym znaczeniu, nie jest ścisły, jest jednak w powszechnym użyciu w środowisku prawniczym, mimo że w aktach prawa międzynarodowych zastosowane były terminy: adopcja do innego kraju, między państwami, międzynarodowa⁴⁴⁶. Jak pisze A. Zieliński⁴⁴⁷, stosowane przez niego określenie „przysposobienie zagraniczne”, choć nie do końca ścisłe, jest najbardziej zbliżone do terminologii stosowanej przez Haską Konferencję Prawa Międzynarodowego Prywatnego. Używa go również A. Mączyński na określenie sytuacji, w której przysposabiający jest osobą zamieszkałą w innym państwie niż przysposabiany, w związku z czym przysposobienie skutkuje przeniesieniem tego ostatniego za granicę. Pojęcie to użyte zostało zresztą w celu uproszczenia, dla oddania terminu *adoption à l'étranger* zastosowanego we francuskim tekście art. 21 Konwencji praw dziecka⁴⁴⁸. Zatem nie tylko treść pojęcia, a samo pojęcie budzi uzasadniony z pewnością sprzeciw. Wydaje się, że dużo bardziej fortunnym byłoby określenie przysposobienie za granicę czy do innego kraju – w szczególności w odniesieniu do znaczeń, jakie się z nim wiąże w polskiej doktrynie, natomiast między państwami lub międzynarodowe – w odniesieniu do szerszego kręgu sytuacji. Według J. Strzebińczyka, adopcja zagraniczna, obok adopcji syngularnej i wspólnej jest podmiotowym typem/postacią przysposobienia, w której obywatelstwo przysposabiającego nie ma znaczenia, natomiast przedmiotowymi rodzajami przysposobienia są adopcja pełna zwykła, przysposobienie całkowite i adopcja niepełna⁴⁴⁹. J. Panowicz-Lipska pisze, w związku z wprowadzeniem zmianą kro z 1995 r. odrębnych przepisów dotyczących adopcji zagranicznej, „o rozwarstwieniu w obrębie zasadniczych rodzajów adopcji”, przyjmując, że przykładem takiego rozwarstwienia jest również adopcja pasierba⁴⁵⁰, natomiast A. Zieliński o narodzinach nowej instytucji prawnej⁴⁵¹. Co ciekawe, w brytyjskiej doktrynie zaobserwować można wyraźne oddzielenie pojęcia przysposobienia zagranicznego (*foreign adoption*) od przysposobienia międzynarodowego/międzypaństwowego (*intercountry adoption*). Pierwsze z nich

444 E. Holewińska-Łapińska, Adopcja po nowelizacji, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1996, nr 2, s. 21.

445 E. Holewińska-Łapińska, Nowelizacja norm o przysposobieniu – adopcje zagraniczne, „Monitor Prawniczy” 1995, nr 11, s. 324; J. Winiarz, J. Gajda, *op. cit.*, s. 233 i tenże, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz, Warszawa 2002, s. 448.

446 E. Holewińska-Łapińska, Nowelizacja norm o przysposobieniu – adopcje zagraniczne, „Monitor Prawniczy” 1995, nr 11, s. 324.

447 A. Zieliński, Przysposobienie międzynarodowe, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI, s. 222.

448 Por. A. Mączyński, Konwencja o prawach dziecka a polskie przepisy o przysposobieniu, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI, s. 231.

449 Por. J. Strzebińczyk, Prawo rodzinne, Kraków 2002, s. 341–347.

450 J. Panowicz-Lipska, Przysposobienie całkowite po nowelizacji kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 1995 r., Księga Pamiątkowa Ku Czci Profesora Leopolda Steckiego, Toruń 1997, s. 221.

451 A. Zieliński, Przysposobienie międzynarodowe, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI, s. 219.

oznacza adopcję, która została orzeczona poza granicami Anglii i Walii, drugi termin odnosi się do adopcji dokonywanych między państwami, które zawarły między sobą bilateralne lub multilateralne konwencje, dzięki którym przeprowadzenie postępowania adopcyjnego w jednym państwie eliminuje potrzebę przeprowadzenia kolejnego postępowania w państwie drugim. J. Rosenblatt⁴⁵², twierdząc, że jest szeregiem różnych typów adopcji międzynarodowych zawierających element zagraniczny, dzieli je na: zagraniczne (*foreign*); zamorskie (*overseas* – dokonywane w państwach wymienionych w *Adoption (Designation of Overseas Adoption) Order* z 1973 r. i uznawane automatycznie przez angielskie sądy, tak jakby były orzeczone w Anglii); konwencyjne (*convention* – dokonywane w trybie konwencji haskich z 1965 r. i z 1993 r.); międzynarodowe/międzypaństwowe (*intercountry*); adopcje ze wskazanego państwa (*adoptions from a designated country*, co oznacza adopcje, które są automatycznie uznawane w Anglii i Walii, z racji akceptacji postępowań adopcyjnych prowadzonych w tych państwach; adopcje z niewskazanego państwa (*adoptions from a non-designated country*, co oznacza sytuację odwrotną), adopcje dokonane na podstawie prawa zwyczajowego innego państwa (*common law adoptions*), również uznawane w Anglii i Walii – w przypadku, gdy zarówno przysposabiane dziecko, jak i przysposabiający mieli miejsce zamieszkania w tym państwie w chwili dokonania adopcji; legalne (*legal adoptions*, dokonywane w państwach, których systemy prawne są uznawane w Anglii i w Walii); faktyczne (*de facto adoptions*, które dokonywane są w państwach, których systemy prawne nie przewidują przeprowadzenia postępowania adopcyjnego, pod warunkiem faktycznego transferu władzy rodzicielskiej między rodzicami dziecka a inną osobą (przysposabiającym); agencyjne (*agency adoptions*, dokonane w innym państwie na mocy decyzji agencji adopcyjnej); rodzinne (*family adoptions*, dokonywane przez członków rodziny dziecka, jego przyjaciół lub przyjaciół rodziny); prywatne (*private adoptions*, zaaranżowane przez przysposabiających, którzy wyjechali w tym celu do innego państwa, także z pomocą agencji adopcyjnych); dokonywane przez ambasadę (*embassy adoptions*, w których ambasada działa jako agencja adopcyjna). Natomiast w Indiach oba te pojęcia traktowane są synonimicznie i oznaczają przysposobienie dziecka urodzonego w jednym państwie przez osoby, które są rezydentami innego państwa⁴⁵³. W trakcie prac nad konwencją haską z 1993 r. dyskutowana była również kwestia terminu, jaki ma być w niej użyty. Angielskie określenie *intercountry adoption* nie budziło zastrzeżeń z racji jego zgodności z terminem zastosowanym w art. 21 Konwencji praw dziecka. Jednak podniesiono brak odniesienia w konwencji do wszystkich przypadków międzynarodowych adopcji (*international adoption cases*), regulację tylko takich, które orzekane są względem dziecka mającego miejsce zwykłego pobytu w jednym państwie i przysposabiającego(cych), mającego miejsce

452 J. Rosenblatt, *op. cit.*, s. 5–8.

453 K. Lilani, *op. cit.*, s. 28.

zwykłego pobytu w państwie innym. Ponadto wątpliwości w tym kontekście budziło jego tłumaczenie na język francuski jako *adoption sur le plan international*. Stąd też pojawiły się propozycje użycia francuskich terminów: *adoption transfrontière*, ponieważ adopcja wykracza poza geograficzne granice zainteresowanego państwa, *adoption interétatique*, gdyż osoby zainteresowane adopcją mają miejsca pobytu w różnych państwach i w końcu *adoption internationale*, który to termin finalnie został zaakceptowany⁴⁵⁴.

Bez względu na to, czy ustawodawca dokonał próby zdefiniowania tego pojęcia, czy wymienił okoliczność, która decyduje o uznaniu przysposobienia za międzynarodowe, to oba te działania będą miały istotne znaczenie tylko z punktu widzenia prawa rodzinnego⁴⁵⁵. Przykładowo, okolicznościami wymienionymi w art. 2 ust.1 konwencji haskiej z 1993 r. są: 1) wywiezienie dziecka stale zamieszkałego w tzw. państwie pochodzenia do tzw. państwa przyjmującego po przysposobieniu go w państwie pochodzenia przez małżonków lub osobę na stałe zamieszkałą w państwie przyjmującym, 2) wywiezienie dziecka stale zamieszkałego w państwie pochodzenia do państwa przyjmującego w celu dokonania tam (lub w państwie pochodzenia) przysposobienia przez małżonków lub osobę na stałe zamieszkałą w państwie przyjmującym. Według A. Zielińskiego, przysposobienie międzynarodowe na gruncie konwencji określają łącznie dwa elementy: różnica w miejscu zwykłego pobytu dziecka i przysposabiającego oraz wywiezienie dziecka w związku z przysposobieniem do innego państwa⁴⁵⁶. Z punktu widzenia prawa prywatnego międzynarodowego⁴⁵⁷ – do przysposobienia będziemy stosować przepisy tego prawa, o ile w stanie faktycznym wystąpi element zagraniczny, czyli okoliczność, która będzie go wiązała z innym niż prawo obowiązujące w forum, systemem praw-

454 G. Parra–Aranguren, *Explanatory Report on the Convention on Protection of Children and Co-operation In Respect of Intercountry Adoption*, op. cit., s. 5.

455 Na przykład z punktu widzenia stosowania art. 114² § 1 k.r.o. (Przysposobienie, które spowoduje zmianę dotychczasowego miejsca zamieszkania przysposobianego w Rzeczypospolitej Polskiej na miejsce zamieszkania w innym państwie, może nastąpić wówczas, gdy tylko w ten sposób można zapewnić przysposobianemu odpowiednio zastępcze środowisko rodzinne) zasadnicze znaczenie będzie miała okoliczność miejsca zamieszkania wnioskodawcy za granicą, w sytuacji, gdy dziecko stale za granicą przebywające ma rodziców, którym przysługuje wobec niego władza rodzicielska, którzy mają miejsce zamieszkania w Polsce (przepis jest stosowany) i w sytuacji, gdy jest on opiekunem dziecka przebywającego w Polsce (przepis nie jest stosowany). Por. H. Ciepła, B. Czech, T. Domińczyk, S. Kalus, K. Piasecki, M. Sychowicz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, pod redakcją K. Piaseckiego, Warszawa 2000, s. 643.

456 A. Zieliński, Nowa konwencja haska w sprawie przysposobienia międzynarodowego, „Państwo i Prawo” 1993, z. 9, s. 6. Por. uwagi dotyczące stosowania tego szerszego znaczeniowo pojęcia tylko do przypadków określonych w konwencji: N. Meyer–Fabre, *La Convention de La Haye du 29 mai 1993 sur la protection des enfants et la coopération en matière d’adoption international*, „Revue Critique de Droit International Privé” 1994, no. 2, s. 265–267. Por. rozważania dotyczące definiowania pojęcia prawa cywilnego i modeli prawidłowej regulacji, z czego jeden dotyczy sformułowania jego definicji klasycznej lub „wskazania pewnych wyróżniających ten typ norm właściwości szczególnych”: Z. Radwański (red), *Zielona księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2006, s. 19.

457 W rozważaniach przytoczona została treść przepisów dotyczących przysposobienia zawartych w jednym z podstawowych źródeł polskiego prawa prywatnego międzynarodowego, czyli ustawy z dnia 12 listopada 1965 r. Prawo prywatne międzynarodowe, co nie oznacza, że nie można ich wiązać z regulacjami dotyczącymi przysposobienia zawartymi w innych źródłach polskiego prawa prywatnego międzynarodowego.

nym⁴⁵⁸. W przypadku przysposobienia, okolicznością decydującą o wskazaniu prawa jest obywatelstwo przysposabiającego i w pewnym zakresie – obywatelstwo przysposobianego⁴⁵⁹. Wskazana w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym okoliczność zmiany miejsca zamieszkania przez przysposobionego po orzeczeniu adopcji być może powinna być brana pod uwagę jako element, który będzie łączył w przyszłości przysposobionego z innym obszarem prawnym, ale bardziej sensowne wydaje się przyjęcie, że okoliczność ta powstanie wówczas, gdy w owym państwie miejsce zamieszkania w chwili orzekania o adopcji ma również przysposabiający. Stąd, obok obywatelstwa, elementem obcym, tym razem nie decydującym o wskazaniu prawa właściwego dla przysposobienia międzynarodowego, może być miejsce zamieszkania przysposabiającego. Wynika z tego, że przysposobienie będzie traktowane jako międzynarodowe z punktu widzenia prawa prywatnego międzynarodowego, jeśli jego stroną będzie osoba mająca miejsce zamieszkania w innym niż *forum*, czyli Polska, państwie. Takie rozumienie przysposobienia międzynarodowego pokrywa się z pojmowaniem go na gruncie prawa rodzinnego. Jednak inne jeszcze, oprócz miejsca zamieszkania, okoliczności mogą stanowić wspomniany już element obcy w stanie faktycznym, do którego będzie stosowana norma kolizyjna dotycząca przysposobienia międzynarodowego. Obowiązek stosowania norm kolizyjnych w przypadku przysposobienia z elementem obcym został określony w postanowieniu SN z 19 kwietnia 1984 r.⁴⁶⁰ Zatem, z koniecznością stosowania przepisów kolizyjnych mamy do czynienia wówczas, jeżeli przysposabiający lub jeden z nich jest cudzoziemcem lub gdy przysposobiany jest cudzoziemcem. Wydaje się również możliwe stosowanie norm kolizyjnych do sytuacji, gdy obie strony przysposobienia są cudzoziemcami. Czy zatem przysposobienie międzynarodowe będzie miało miejsce wówczas, jeśli któraś ze stron nie ma polskiego obywatelstwa, w sytuacji, gdy dziecko w wyniku orzeczenia pozostanie w Polsce i nie zmieni swojego miejsca zamieszkania na miejsce zamieszkania w innym państwie? Ponieważ, jak już wspomniano, kwestia zmiany miejsca zamieszkania dziecka po orzeczeniu adopcji nie ma z punktu widzenia prawa prywatnego międzynarodowego znaczenia, nie może być okolicznością decydującą o zastosowaniu norm kolizyjnych. Jeśli zastanowić się nad okolicznościami stosowania norm kolizyjnych dotyczących przysposobienia, będą to: 1) postępowanie przed polskim sądem dotyczące przysposobienia polskiego dziecka przez cudzoziemca lub przez parę cudzoziemców o tym samym obywatelstwie, 2) postępowanie przed polskim sądem dotyczące przysposobienia polskiego dzie-

458 Przychylając się do twierdzenia, że przepisy prawa prywatnego międzynarodowego są stosowane tylko wtedy, gdy w stanie faktycznym, który ma być przedmiotem rozstrzygnięcia, jest element obcy.

459 Jak wynika to z art. 22 ppm. Jednak, co ciekawe w doktrynie polskiego prawa rodzinnego można również spotkać się z definicją przysposobienia międzynarodowego, w której (obok dość marginalnie potraktowanego miejsca zamieszkania) jego wyznacznikiem jest obywatelstwo przysposabiającego – adopcja międzynarodowa jest to w jej świetle przysposobienie dzieci polskich przez cudzoziemców lub przez obywateli polskich zamieszkałych za granicą. Zob. H. Ciepła, B. Czech, T. Domińczyk, S. Kalus, K. Piasecki, M. Sychowicz, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2006, s. 712.

460 III CRN 297/83, Lex nr 8598.

cka przez cudzoziemca lub przez parę cudzoziemców o różnych obywatelstwach, 3) postępowanie przed polskim sądem dotyczące przysposobienia polskiego dziecka przez parę, w której jedna osoba jest cudzoziemcem, a druga Polakiem, 4) postępowanie przed obcym sądem dotyczące przysposobienia polskiego dziecka przez cudzoziemca lub przez parę cudzoziemców o tym samym obywatelstwie, 5) postępowanie przed obcym sądem dotyczące przysposobienia polskiego dziecka przez cudzoziemca lub przez parę cudzoziemców o różnych obywatelstwach, 6) postępowanie przed obcym sądem dotyczące przysposobienia polskiego dziecka przez parę, w której jedna osoba jest cudzoziemcem, a druga Polakiem, 7) postępowanie przed polskim sądem dotyczące przysposobienia cudzoziemskiego dziecka przez przysposabiającego o polskim obywatelstwie lub przez parę osób o polskim obywatelstwie, 8) postępowanie przed polskim sądem dotyczące przysposobienia cudzoziemskiego dziecka przez parę osób, z których jedna jest Polakiem, a druga – cudzoziemcem, 9) postępowanie przed obcym sądem dotyczące przysposobienia cudzoziemskiego dziecka przez Polaka lub przez parę osób, z których oboje są Polakami, 10) postępowanie przed obcym sądem dotyczące przysposobienia cudzoziemskiego dziecka przez parę osób, z których jedna jest Polakiem, a druga – cudzoziemcem.

W sytuacji, gdy polscy obywatele mający miejsce zamieszkania w innym państwie mają zamiar adoptować polskie dziecko i wyjechać z nim za granicę – okolicznością, która zadecyduje o uznaniu przysposobienia za międzynarodowe będzie miejsce zamieszkania przysposabiających, ale okoliczność ta nie będzie miała wpływu na wskazanie prawa właściwego. Prawo polskie będzie stosowane do oceny przysposobienia nawet wówczas, jeżeli o wskazaniu prawa w tym obcym państwie (państwie miejsca zamieszkania przysposabiających) decyduje łącznik miejsca zamieszkania, a nawet wówczas, jeśli ta ukształtowana w wyniku przysposobienia rodzina przez długi czas (potencjalnie przez całe życie przysposabiających) będzie miała miejsce zamieszkania w tym obcym państwie.

W amerykańskiej doktrynie pojęcie przysposobienia międzynarodowego jest konstruowane w oparciu o jedno kryterium – obywatelstwa. Jest to przysposobienie obywatela jednego państwa przez obywatela państwa drugiego⁴⁶¹, choć można się spotkać również z nazwaniem go adopcją dotyczącą dzieci urodzonych za granicą danego kraju⁴⁶². Natomiast w świetle art. 1 szwajcarskiej Ustawy Federalnej z dnia 22 czerwca 2001 r. o Haskiej Konwencji o Przysposobieniu oraz o działaniach służących ochronie dziecka w przysposobieniu międzynarodowym⁴⁶³, regulującej postępowanie w sprawach przyjmowania dzieci zgodnie z konwencją, przysposobie-

461 S.J. Rhodes, *Intercountry Adoptions: Its History, Problems and Hints for Practitioners and Prospective Parents*, 10 "American Journal of Family Law" 1996; s. 153–155, J.G. Stein, *op. cit.*, s. 44; M.A. Candelario McMillan, *Comment, International Adoption: A Step Towards a Uniform Process*, 5 "Pace International Law Review" 1993, s. 137.

462 M. Berry, *op. cit.*, s. 234–235.

463 Obowiązująca od 1 stycznia 2003 r., RS 211. 221. 31

niem międzynarodowym (z punktu widzenia państwa przyjmującego) jest sytuacja, w której dzieci pochodzące z zagranicy są przyjmowane w celu przysposobienia przez osoby posiadające stałe miejsce zamieszkania w Szwajcarii. W rosyjskiej doktrynie termin przysposobienie międzynarodowe pojmowany jest jako pojęcie charakteryzujące dwie sytuacje: przysposobienie cudzoziemskich dzieci i przysposobienie dzieci przez cudzoziemców⁴⁶⁴. Natomiast próba definicji przysposobienia została dokonana również w rosyjskim prawie⁴⁶⁵. Wzięto w niej pod uwagę dwa czynniki – przynależność państwową (obywatelstwo) stron i miejsce dokonania przysposobienia. Gdyby zastosować tę koncepcję w Polsce, przysposobienie byłoby międzynarodowym, jeśli byłoby orzekane na terytorium Polski wobec: 1) przysposabiającego – cudzoziemca (obywatela obcego państwa lub bezpaństwowca) i przysposobianego (dziecka o polskim obywatelstwie), 2) przysposabiającego – obywatela polskiego i przysposobianego dziecka – obywatela obcego państwa oraz, jeśli byłoby orzekane za granicą, w odniesieniu do: 1) przysposabiającego – cudzoziemca (czyli nie obywatela Polski) i obywatela innego państwa lub bezpaństwowca oraz przysposobianego dziecka – polskiego obywatela, 2) przysposabiającego – polskiego obywatela i przysposobianego dziecka, obywatela innego państwa.

Reasumując, odniesienie do pojęcia „przysposobienie” w prawie prywatnym międzynarodowym zawsze jest odniesieniem do przysposobienia międzynarodowego, z racji takiej, że prawo międzynarodowe z reguły reguluje stosunki wykraczające poza jeden obszar prawny. Oznacza to, że przysposobienie będzie międzynarodowe z punktu widzenia tego prawa, kiedy wystąpi w nim element obcy. Analizę treści tego pojęcia można ograniczyć do określenia zakresu zastosowania normy kolizyjnej regulującej przysposobienie. Uzasadnionym wydaje się jednak odniesienie do okoliczności, które powodują, że przysposobienie może być traktowane jak międzynarodowe. I na tym etapie uzasadnione wydaje się twierdzenie, że to, co z punktu widzenia polskiego prawa rodzinnego jest uważane za okoliczność decydującą o uznaniu przysposobienia za międzynarodowe (zagraniczne), z punktu widzenia prawa prywatnego międzynarodowego jest tylko jedną, i to nie jedyną, okolicznością, która decyduje o zastosowaniu norm kolizyjnych do wskazania prawa właściwego dla przysposobienia.

464 O.A. Djużewa, *op. cit.*, s. 41.

465 Art. 165 Kodeksu rodzinnego Federacji Rosyjskiej z 1995 r., *Sobranije zakonodatielstwa Rosijskoj Federacji*, 1996, No 1, s. 16, *Semejnij Kodeks Rosijskoj Federacji*, Biblioteka Kodeksow, Moskwa 2002, s. 61–62.

DZIECKO I RODZINA JAKO PODMIOTY OCHRONY

1. Ochrona rodziny i dzieci w konstytucjach

Większość konstytucji¹ zawiera normy chroniące rodzinę, jako podstawową komórkę społeczną oraz dzieci, jako osoby stanowiące o przyszłości społeczeństwa. Jest jednak spora grupa państw i terytoriów, których konstytucje pozbawione są takich norm². W pozostałych konstytucjach najczęściej powtarzającym się rozwiąza-

- 1 Teksty zagranicznych konstytucji zostały przedstawione lub zaktualizowane na podstawie informacji dostępnych między 28 lipca 2004 r. a 1 czerwca 2007 r., zawartych na stronach internetowych International Constitutional Law Project, realizowanego przy współpracy z Berne University, Cornell Law School, Massachusetts Institute of Technology, Hamburg University, Wuerzburg University, <http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/index.html>.
- 2 Australii z 1900 r. (por. S. Bożyk (opr.), *Konstytucja Związku Australijskiego*, Białystok 1993, s. 42–105), Kanady z 1867 i 1982 r. (por. J. Osiński, I. Zawiślańska (wst., tł.), *Konstytucja Kanady*, Warszawa 1998, s. 45–111), Czech z 1992 r. (jednakże już w Karcie Podstawowych Praw i Wolności z 1992 r., która jest częścią porządku konstytucyjnego Republiki Czeskiej, przyznano każdemu człowiekowi, jako podstawowe, prawo do ochrony przed nieuprawnioną ingerencją w życie prywatne i rodzinne (art. 10 (2) kobietom, młodocianym i zdrowotnie upośledzonym (już w ramach praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych) – do zwiększonej ochrony zdrowia przy pracy, szczególnych warunków pracy, młodocianym i zdrowotnie upośledzonym – do szczególnej ochrony stosunków pracy i do pomocy w przygotowaniu się do zawodu (art. 29). Prawo chroni macierzyństwo i rodzinę, szczególnie – dzieci i młodocianych. Szczególna opieka, ochrona stosunku pracy i właściwe warunki pracy przysługują kobietom ciężarnym, równouprawnione są wszystkie dzieci, bez względu na to, czy urodziły się w małżeństwie, czy też nie. Uprawnieniem rodziców jest opieka nad dziećmi i ich wychowanie, dzieciom przysługuje prawo do rodzicielskiego wychowania i opieki. Ograniczanie praw rodziców i odłączanie nieletnich dzieci od rodziców wbrew ich woli może mieć miejsce tylko na podstawie orzeczenia sądu wydanego na podstawie przepisów ustawowych. Rodzicom sprawującym opiekę nad dziećmi przysługuje prawo do pomocy ze strony państwa. Por. M. Kruk (tł., wst.), *Konstytucja Republiki Czeskiej z 16 grudnia 1992 r.*, Warszawa 1994, s. 71, 78–79), Izraela (Declaration of Establishment) z 1948 r. (jak również Ustawy Zasadnicze państwa Izrael: o Knesecie z 1958 r., o gruntach izraelskich z 1960 r., o Prezydencie Państwa z 1964r., o Rządzie z 1992 r., o gospodarce finansowej państwa z 1975 r., o siłach zbrojnych z 1976 r., o Jerozolimie, stolicy Izraela z 1980 r., o sądownictwie z 1984 r., o Kontrolerze Państwowym z 1988 r., o wolności zawodowej z 1994 r. i o godności ludzkiej i wolności z 1994 r. Por. K. Wojtyczek (wst., tł.), *Konstytucja państwa Izrael*, Warszawa, 2001, s. 39–109), Belgii z 1831 r./1994 r. (por. W. Skrzydło (wst., tł.), *Konstytucja Belgii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1996, s. 21–78), Francji z 1958 r. (brak jest ich również w Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z 1789 r., natomiast we Wstępie do Konstytucji z 1946 r. – są to, wraz z Konstytucją z 1958r., części składowe "bloku konstytucyjnego" – przyjęto, że naród zapewnia jednostce i rodzinie warunki niezbędne do rozwoju, gwarantuje matkom, dzieciom, pracownikom w starszym wieku ochronę zdrowia, bezpieczeństwo materialne, wypoczynek, rozrywkę oraz środki egzystencji w sytuacji niezdolności do pracy. Zapewnia również równy dostęp dzieci do edukacji, przygotowania zawodowego oraz kultury, a obowiązkiem państwa jest organizacja bezpłatnego i świeckiego szkolnictwa wszystkich szczebli. Por. Z. Jarosz (tł., opr.), *Konstytucja V Republiki Francuskiej*, Warszawa 1997, s. 6–89 i W. Skrzydło (tł., wst.), *Konstytucja Republiki Francuskiej*, Warszawa 2005, s. 33–73), Lichtensteinu z 1921 r., Holandii z 1814 r. (por. A. Głowacki (tł., wst.), *Konstytucja Królestwa Holandii*, Warszawa 2003, s. 33–64), Saint Kitts i Nevis z 1983 r., Saint Vincent i Grenadines z 1979 r., Dominiki z 1978 r., Grenady z 1973 r., Argentyny z 1853/1983 r., Fidzi z 1997 r. (choć odniesiono się w niej dwukrotnie do spraw dotyczących rodziny: w związku z prawami osób

niem jest umiejscowienie norm dotyczących rodziny w rozdziałach poświęconych prawom i wolnościom jednostki lub usytuowanie ich w części poświęconej zasadom konstytucyjnym. Jest to jednak rozwiązanie zdecydowanie rzadsze³. Pierwsze z rozwiązań jest powszechniejsze, przy czym wspomniane normy są często, a można nawet twierdzić, że z reguły, składnikiem części konstytucji poświęconej prawom socjalnym, gospodarczym i kulturalnym. Zastosowano je w polskiej konsty-

zatrzymanych i aresztowanych – prawo do kontaktu ze współmałżonkiem, partnerem lub krewnym – oraz w związku ze swobodą wyznania – tylko za zgodą rodzica lub opiekuna możliwe jest, aby osoba, która nie ukończyła 18 lat nie uczestniczyła w ceremoniach religijnych lub nie była nauczana religii w miejscu, gdzie jest kształcona – jeśli jest innego lub żadnego wyznania. Oba przepisy znajdują się w 4 rozdziale konstytucji, o nazwie Bill of Rights; <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Fijilands.pdf>), Nowej Zelandii z 1987 r., Indonezji z 1945 r., Singapuru z 1963/1965 r., Iraku (Interim Constitution) z 2004 r., Jordanii z 1952 r., Libanu z 1926 r., Kenii z 1963 r., Liberii z 1986 r. (w konstytucji tej również znalazły się odniesienia do rodziny w rozdziale III poświęconym podstawowemu prawom, w art. 16 – w związku z prawem do prywatności (zakaz ingerencji w życie rodzinne, za wyjątkiem przypadków, gdy wydany został nakaz sądowy), w art. 23a, b i 24c – w związku z prawem własności (majątek małżonka nabyty przed zawarciem małżeństwa lub po jego zawarciu, ale w wyniku jego pracy, nie powinien być mu odebrany w celu spłaty długów jego współmałżonka, a kontrola współmałżonka nad tym majątkiem uzależniona jest od dobrowolnej zgody na to uprawnionego małżonka; ustawodawca zobowiązuje się wprowadzić przepisy gwarantujące dziedziczenie przez małżonków (w tym, gdy małżeństwo zostało zawarte na podstawie prawa zwyczajowego), aby w ten sposób chronić pozostających przy życiu małżonków oraz dzieci pochodzące z takich małżeństw; skazanie za zdradę lub inną zbrodnię lub przestępstwo nie powinno pociągać za sobą konfiskaty majątku lub prawa utraty prawa do dziedziczenia przez jego spadkobierców, aczkolwiek w trakcie wykonywania kary skazany nie powinien korzystać ze swojej własności, a powinien nią administrować jego współmałżonek lub krewni, o ile skazany ma dzieci i małżonka), <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/liberia.pdf>), Mauritiusu z 1968 r., Maroka z 1972/1996 r., Somalii (Draft Constitution) z 1995 r., Gwinei Bissau z 1984 r., Zimbabwe z 1979 r., Kiribati i Wysp Marshalla z 1979 r., Samoa z 1960/1962 r., Wysp Cooka z 1965 r., Mikronezji z 1975 r., Nauru z 1968 r., Niue z 1974 r., Wysp Solomona z 1978 r., Tonga z 1875 r., Tuvalu z 1978 r., Maleszji z 1957 r. oraz Barbadosu z 1966 r., Bangladeszu z 1972 r. i Wysp Bahama z 1973 r. (na podstawie tekstów konstytucji dostępnych dzięki projektowi (International Constitutional Law Project), realizowanego przy współpracy Berne University, Cornell Law School, Massachusetts Institute of Technology, Hamburg University, Wuerzburg University: <http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/index.html>, internetowym zasobom University of Richmond – Constitution Finder: <http://confinder.richmond.edu/> oraz Legal Information Institute LI: <http://www.law.cornell.edu/world>). Ponadto, na przykład, Konstytucja Austrii (tak z 1920 r. jak i w świetle jej zmian z lat 1929, 1934, 1945, 1983, 2000 i 2002) odnosi się do jej funkcjonowania, jako państwa federalnego, odsyłając do ustawy z 27 października 1862 o ochronie praw domu, jako do źródła prawa konstytucyjnego, w której zresztą również brak jest przepisów dotyczących ochrony rodziny (Protection of the rights of the home, <http://www.vescc.com/constitution/austria-constitution-eng.html> i http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/au__indx.html). Por. P. Czarny, B. Naleziński (tł., wst.), *Federalna Ustawa Konstytucyjna Republik Austrii*, Warszawa 2004, s. 37–147). W świetle danych opublikowanych przez Centralę ds. Rodziny Federalnego Urzędu Ubezpieczeń Społecznych w Bernie w Szwajcarii w 1990 r., artykułu dotyczącego rodziny nie zawierały ustawy następujących państw: Andory, Arabii Saudyjskiej, Australii, Bangladeszu, Barbados, Belgii, Boliwii, Botswany, Brunei, Burkina Faso, Czadu, Danii, Dżibuti, Finlandii, Gambii, Grenady, Gujany, Haiti, Holandii, Indii, Indonezji, Islandii, Kampancy, Kanady, Kataru, Kenii, Kiribati, Kolumbii, Komorów, Laosu, Lesoto, Maleszji, Malawi, Mauretanii, Meksyku, Nepalu, Nigerii, Norwegii, Omanu, RPA (cały art. 28 konstytucji dotyczy dzieci; są w nim wymienione prawa dziecka, tj. według konstytucji, osoby, która nie ukończyła 18 lat): do nazwiska i obywatelstwa przez urodzenie, do opieki rodziny/rodziców lub odpowiedniej zastępczej, jeśli zostanie zabrane ze środowiska rodzinnego, do ochrony przed złym traktowaniem, zaniedbaniem, wykorzystywaniem (w tym w pracy i w konfliktach zbrojnych), poniżaniem, pozbawieniem wolności, do posiadania adwokata wyznaczonego przez państwo i działającego na jego koszt w sprawach cywilnych dotyczących dziecka, jeśli brak adwokata mógłby narazić dziecko na rażącą niesprawiedliwość oraz wskazanie priorytetu słuszych interesów dziecka we wszystkich sprawach jego dotyczących. Por. K. Wojtyczek (wst., tł.), A. Wojtyczek–Bonnard (tł.), *Konstytucja Republiki Południowej Afryki*, Warszawa 2006, s. 60), Republiki Dominikany, Saint Vincent, Singapuru, Sri Lanki, Sudanu, Szeszeli, Tajwanu, Tunezji, Ugandy, USA (por. A. Pułto (wst., tł.), *Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Warszawa 2002, s. 39–66), Wybrzeża Kości Słoniowej, Wyspy Fidzji, Wyspy Mauritius, Wyspy Salomona, Wyspy Św. Tomasza i Książęcej, Wyspy Tonga i Zimbabwe. Za: B. i S. Rostworowscy (opr.), *Rodzina w konstytucjach państw i dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 1994, s. 13.

3 Por. L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz III*, Warszawa 2003, s. 1. Podano tam przykładowe konstytucje, w których jest ono zawarte – Węgier z 1949 r. (§ 13), Bułgarii z 1991 r. (art. 14) oraz Rosji z 1993 r. (art. 7 ust. 2).

tucji z 22 lipca 1952 r. (art. 67⁴, a po zmianie ustawą z 10 lutego 1976 r. o zmianie Konstytucji PRL – art. 79 rozdziału 8 – Podstawowe prawa i obowiązki obywateli⁵, utrzymany w mocy na podstawie art. 77 Ustawy konstytucyjnej z 17 października 1992 r.⁶): 1. *Małżeństwo, macierzyństwo i rodzina znajdują się pod opieką i ochroną Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Rodziny o licznym potomstwie państwo otacza szczególną troską.* 2. *Obowiązkiem rodziców jest wychowanie dzieci na prawych i świadomych swych obowiązków obywateli Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.* 3. *Polska Rzeczypospolita Ludowa zapewnia realizację praw i obowiązków alimentacyjnych.* 4. *Dzieci urodzone poza małżeństwem mają te same prawa, co dzieci urodzone w małżeństwie.* 5. *W trosce o dobro rodziny Polska Rzeczypospolita Ludowa dąży do poprawy sytuacji mieszkaniowej, przy współudziale obywateli rozwija i popiera różne formy budownictwa mieszkaniowego, szczególnie budownictwa spółdzielczego, oraz dba o racjonalną gospodarkę zasobami mieszkaniowymi.*

Podobne rozwiązania znajdują się w szeregu konstytucji⁷. Podobieństwa te w szczególności polegają na przyznaniu rodzinie szczególnej ochrony ze względu na jej rolę podstawowej komórki społecznej oraz na włączeniu do konstytucji prze-

4 Dz.U. Nr 33, poz. 232.

5 Dz.U. Nr 5, poz. 29.

6 Dz.U. Nr 84, poz. 426.

7 Albanii z 1998 r., Angoli z 1992 r. (dla porównania, w Konstytucji z 1980 r. zawarta została jedynie deklaracja państwa o zapewnieniu pomocy ze strony państwa: dziecku, kobiecie w okresie macierzyństwa, inwalidom, osobom starszym i innym w przypadku niezdolności do pracy oraz zapewnienia obywatelom prawa do opieki lekarskiej (art. 27). Por. B. i S. Rostworowscy (opr.), *Rodzina w konstytucjach państw i dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 1994, s. 14), Kambodży z 1993 r., Białorusi z 1994 r., Litwy z 1992 r., Czeczenii z 2003 r. (http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/cc00000_.html), Cypru z 1960 r. (http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/cy00000_.html), B. i S. Rostworowscy (opr.), *Rodzina w konstytucjach państw i dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 1994, s. 16), Grecji z 1975 r., zrewidowanej w 2001 r. (http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/gr00000_.html), B. i S. Rostworowscy (opr.), *Rodzina w konstytucjach państw i dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 1994, s. 18, G. i W. Uliccy (tł.), *Konstytucja Grecji 1975/1986*, Warszawa 1992, s. 18–19, J. Kamiński (wst.), G. i W. Uliccy, B. Zdaniuk (tł.), *Konstytucja Grecji*, Warszawa 2005, s. 50–51), Paragwaju z 1992 r., Kongo z 2002 r., Senegalu z 2001 r., Turcji z 1982 r., Kostaryki z 1949 r., Wysp Zielonego Przylądka (Cape Verde) z 1992/1999 r., Kolumbii z 1991 r., etiopskiej Konstytucji z 1994 r., Południowej Afryki z 1996 r., Ruandy z 30 maja 1991 r. (W 2003 r. przyjęty został w referendum tekst nowej konstytucji Ruandy (informacja za CIA The World Factbook – <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2063.html>). Jej tekst jest niedostępny), Bhutanu z 2005 r., Bahrainu z 2002 r., Zambii z 1991/1996 r., Surinamu z 1987 r. (<http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Suriname/english.html>), Włoch z 1947 r. (Konstytucje Finlandii, Włoch, Niemieckiej Republiki Federalnej, Francji. Zbiór tekstów pod red. A. Burdy, M. Rybickiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 162–163 oraz Z. Witkowski (tł., wst.), *Konstytucja Republiki Włoskiej*, Warszawa 2004, s. 64–67, http://www.servat.unibe.ch/law/icl/it00000_.html oraz B. i S. Rostworowscy (opr.), *op. cit.*, s. 32–33), Niemiec z 1949 r., Chorwacji z 1990/2001 r. (http://www.usud.hr/htdocs/en/the_constitution.htm). Por. A. i L. Garliccy (wst.), T.M. Wójcik (tł.), *Konstytucja Republiki Chorwacji z 22 grudnia 1990 r.*, Warszawa 1995, s. 30–32 oraz A. i L. Garliccy (wst.), T.M. Wójcik, M. Petryńska (tł.), *Konstytucja Republiki Chorwacji*, Warszawa 2007, s. 34), Ghany z 1992 r., Irlandii z 1937 r., Rumunii z 1991/2003 r., Słowacji z 1992 r., Hiszpanii z 1978 r., Namibii z 1990 r., Madagaskaru z 19 sierpnia 1992 r. (http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ma00000_.html), Ukrainy z 1996 r., Macedonii z 1991 r., Chin z 1982 r., Filipin z 1987 r., Portugalii z 1976 r., Słowenii z 1991 r., Szwajcarii z 1999 r. (http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/sz00000_.html). Por. Z. Czeszejko–Sochacki (wst., tł.), *Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej, z dnia 1999 r.*, Warszawa 2000, s. 45, 53, 77), Arabii Saudyjskiej z 1992 r., Tajlandii z 1991 r. (<http://www.parliament.go.th/files/library/b05-b.htm>). W 2006 r. opracowano projekt nowej konstytucji Tajlandii, która nie ma dotąd charakteru obowiązującego. Jej tekst dostępny jest w: <http://rspas.anu.edu.au/rmap/newmandala/wp-content/uploads/2006/10/Constitution%20Thailand%20Interim%20092006.pdf>), Kataru z 2003 r., Mołdawii z 1994 r.

pisów uzupełniających i konkretyzujących tę ochronę, poprzez przyznanie członkom rodziny, w tym również dzieciom, określonych praw.

W świetle Konstytucji Kongo z 2002 r.⁸ państwo chroni rodzinę w jej misji strażnika moralności i wartości republikańskich, Konstytucji Senegal z 2001 r.⁹ – małżeństwo i rodzinę, ponieważ tworzą naturalne i moralne podstawy ludzkiej społeczności, a Konstytucja Filipin z 1987 r.¹⁰ – jako fundament narodu. W Konstytucji Angoli z 1992 r. rozszerzone zostało pojęcie rodziny, jako związku opartego tak na małżeństwie, jak i na związku *de facto* (*de facto union*)¹¹. W świetle niektórych przepisów konstytucyjnych pod opieką państwa, oprócz małżeństwa, rodziny, macierzyństwa i dzieciństwa, znajduje się również ojcostwo¹² lub odpowiedzialne ojcostwo i macierzyństwo (państwo uwzględni prawo każdego do swobodnego i odpowiedzialnego określenia liczby własnych dzieci, jak i różnicy wieku między nimi¹³, para (nie małżeństwo) ma prawo swobodnie i odpowiedzialnie decydować o ilości posiadanych dzieci, z założeniem że będzie zobowiązana je utrzymywać i kształcić¹⁴, państwo upowszechnia wiedzę dotyczącą metod planowania rodziny oraz prawnie i technicznie wspiera świadome rodzicielstwo¹⁵). Konstytucja Macedonii z 1991 r. przewiduje szczególną opiekę i ochronę rodziny i dzieci pozbawionych rodziców lub opieki rodzicielskiej. Wskazuje, że stosunki prawne w małżeństwie, rodzinie oraz dotyczące współżycia (*cohabitation*) są uregulowane prawem. Konstytucja zawiera ponadto przepis dotyczący planowania rodziny – w art. 41 ustawodawca przyjął, że swobodne decydowanie o prokreacji jest prawem człowieka. Państwo prowadzi politykę ludnościową, aby zapewnić zrównoważony rozwój ekonomiczny i społeczny¹⁶. Odmienne w sferze swobody decyzji odnośnie do prokreacji stanowi Konstytucja Chin z 1982 r. Wśród ogólnych zasad ustrojowych znalazł się przepis art. 25 poświęcony planowaniu rodziny. Państwo popiera planowanie rodziny w ten sposób, aby wzrost populacji ludności zgadzał się z planem społecznego i ekonomicznego rozwoju. W dalszej części konstytucji, wśród przepisów do-

8 <http://www.congo-site.net/v4x/instit/home.php>.

9 <http://confinder.richmond.edu/country.php>.

10 <http://www.chanrobles.com/philsupremelaw1.htm>.

11 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ao00000_.html i http://www.servat.unibe.ch/law/icl/ao00000_.html.

12 Konstytucje: Białorusi z 1994 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/bo00000_.html, Litwy z 1992 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/h000000_.html. Por. A.B. Zakrzewski (wst.), H. Wisner (tł.), Konstytucja Republiki Litewskiej, Warszawa 2006, s. 40–41, Ukrainy z 1996 r., <http://www.rada.kiev.ua/const/conengl.htm#r4>. Por. E. Toczek (wst., tł.), Konstytucja Ukrainy, Warszawa 1999, s. 37, 46, Słowenii z 1991 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/si00000_.html. Por. P. Winczorek (wst., tł.), Konstytucja Republiki Słowenii z 23 grudnia 1991 r., Warszawa 1994, s. 37–38.

13 Konstytucja Paragwaju z 1992 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/pa00000_.html.

14 Konstytucja Kolumbii z 1991 r. (http://confinder.richmond.edu/columbia_const2.html). Por. Konstytucja Kolumbii 1991, Ambasada Kolumbii w Warszawie, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2000, s. 20–22).

15 Konstytucja Portugalii z 1976r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/po00000_.html. Por. J. Miranda, P. Kownacki (wst.), A. Wojtyczek–Bonnand (tł.), Konstytucja Republiki Portugalskiej z dnia 2 kwietnia 1976 r., Warszawa 2000, s. 53–72.

16 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/mk00000_.html. Por. J. Jackowicz (wst.), T. Wójcik (tł.), Konstytucja Republiki Macedonii, Warszawa 1999, s. 28–29.

tyczących małżeństwa, rodziny i rodzicielstwa zawarty jest przepis przewidujący obowiązek ciąży na obojgu współmałżonkach realizacji planowania rodziny¹⁷. Według przepisów Konstytucji Paragwaju z 1992 r., rodzina jest stałym związkiem kobiety i mężczyzny, ich dzieci i społecznością zbudowaną przez przodków lub ich potomków – skutki pozostawania w stabilnych i monogamicznych związkach nieformalnych są takie same, jak skutki zawarcia małżeństwa. Rodzina jest podstawą tureckiego społeczeństwa, a państwo podejmuje konieczne środki, by zapewnić jej pokój i dobrobyt, w szczególności przez ochronę matek i dzieci oraz prowadzenie polityki i edukacji świadomego planowania rodziny (art. 41). Szczególną troską państwa jest kształcenie i rozwój młodzieży, w imię przyszłości narodu i państwa, w duchu osiągnięć współczesnej nauki i zasad reform Atatürka oraz wbrew ideom zmierzającym do rozbicia integralności państwa i narodu. Państwo podejmuje również wszelkie konieczne środki, aby ochronić młodzież od nałogów alkoholizmu, narkomanii, hazardu i podobnych oraz od przestępczości i ignorancji (art. 58)¹⁸. Rodzina jest również podstawą społeczeństwa, czerpiącą siłę z religii, moralności i miłości ojczyzny¹⁹ oraz pierwszym i naturalnym nauczycielem dziecka²⁰. W świetle Konstytucji Irlandii z 1937 r., w sytuacji, gdy rodzina, a raczej rodzice, nie wykonują swoich obowiązków wobec dzieci, państwo jako strażnik powszechnego dobra przejmując zadania rodziców, ale zawsze z uwzględnieniem naturalnych praw dziecka, które w Konstytucji nie zostały jednak sprecyzowane. Na szczególną ochronę tradycyjnej rodziny²¹ wskazuje również przepis mówiący o tym, że matki nie będą zmuszane ekonomiczną koniecznością do podjęcia zatrudnienia i z tej racji zaniebywania swoich obowiązków domowych²². Rodzinę w Konstytucji Arabii Saudyjskiej z 1992 r. określono mianem jądra saudyjskiego społeczeństwa, a jej członków poddano islamskiej wierze, lojalności i posłuszeństwu wobec boga i jego wysłanników na ziemi. Powinni oni szanować prawo, kochać ojczyznę i być dumnymi z niej oraz z jej wspaniałej historii, tak jak przewiduje to islam. Państwo podejmie wysiłki w celu umocnienia więzów rodzinnych, w duchu arabskich i islamskich wartości oraz zagwarantowania opieki członkom rodziny, zapewniając im dobre warunki rozwoju. Podstawami funkcjonowania saudyjskiej rodziny są: zasada stosowania się do boskiego rozkazu, wzajemna współpraca w czynieniu dobrych uczynków, pobożność, wzajemne wsparcie oraz nierozłączność. Wzmacnianie jedności narodowej jest obowiązkiem, stąd państwo uczyni wszystko, by zapobiegać działaniom, które mogą prowadzić do braku jedności, podburzania i separacji. Celem kształcenia jest,

17 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ch00000_.html.

18 Turecka konstytucja z 1982 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/tu00000_.html.

19 Konstytucji Bahrajnu z 2002 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ba00000_.html.

20 Konstytucja Irlandii z 1937 r., <http://www.taoiseach.gov.ie/upload/publications/297.htm>.

21 W świetle orzeczenia w sprawie WO'R v. EH (Guardianship) [1996] 2 IR 248, rodzina *de facto* (nie taka, której podstawą jest małżeństwo) nie korzysta z konstytucyjnych praw i ochrony wynikających z art. 41 konstytucji. Por. P. Ward, *Involuntary Adoption*, w: A. Bainham, *The International Survey of Family Law*, 2004 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2004, s. 237.

22 <http://www.taoiseach.gov.ie/upload/publications/297.htm>.

oprócz zdobycia wiedzy i umiejętności, wdrożenie młodej generacji w wiarę islamu. W ten sposób wykształceni stają się oni użytecznymi członkami budującego się społeczeństwa, członkami kochającymi ojczyznę, dumnymi z jej historii. Ponadto na podstawie przepisu artykułu odnoszącego się do kwestii ekonomicznych, państwo gwarantuje obywatelom i ich rodzinom prawa socjalne, związane z ich zabezpieczeniem społecznym na wypadek wyjątkowych sytuacji, choroby, niepełnosprawności i starszego wieku. Zachęca również do prowadzenia przez instytucje i osoby fizyczne działań charytatywnych na rzecz realizacji tych praw²³. Rodzina, jako fundament społeczeństwa, jest chroniona również na podstawie przepisów Konstytucji Kataru z 2003 r., a Konstytucja łączy funkcjonowanie rodziny z religią, etyką i patriotyzmem.

Przepisy konstytucyjne najczęściej chronią dzieci przed przemocą, złym traktowaniem, dyskryminacją, wykorzystywaniem lub wyzyskiem²⁴, sporadycznie przed nadużyciem władzy w rodzinie i w innych instytucjach²⁵. W niektórych konstytucjach umieszczony został wyraźnie sformułowany katalog praw dziecka²⁶, w innych wskazano również inne źródło ochrony, w postaci Konwencji praw dziecka lub innych konwencji międzynarodowych²⁷. Przykładowo w świetle Konstytucji Kostaryki z 1949 r.²⁸, każde dziecko ma prawo wiedzieć, kim są jego rodzice (art. 53), a pełna odpowiedzialność za utrzymanie, wychowanie i wykształcenie sierot i dzieci pozbawionych rodzicielskiej opieki spoczywa na państwie i społeczeństwie – państwo promuje i wspiera działania charytatywne na rzecz takich dzieci (art. 49 Konstytucja Mołdawii z 1994 r.). Równie często stosowanym rozwiązaniem jest umieszczenie w konstytucji przepisu dotyczącego wzajemnych relacji między rodzicami a dziećmi, z reguły więc ochrona nad dziećmi jest prawem i obowiązkiem rodziców – osoby te są równie uprawnione, co zobowiązane do wychowywania dzieci i troszczenia się o ich zdrowie, rozwój i wykształcenie, otrzymując w zamian wsparcie ze strony dzieci²⁹. Ustawodawcy znacznie rzadziej zdecydowali o nadaniu rangi nor-

23 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/sa00000_.html.

24 Konstytucja Albanii z 1998 r., <http://confinder.richmond.edu/alb-oct21.htm>. Por. W. Milanowski (wst.), D. Horodyska, E. Lloha (tł.), Konstytucja Republiki Albanii, Warszawa 2001, s. 43–44, Białorusi z 1994 r., Paragwaju z 1992 r., Kongo z 2002 r., Wysp Zielonego Przylądka (Cape Verde) z 1992/1999 r., <http://www.parlamento.cv/constituicao/const08.htm>, Kolumbii z 1991 r., projekt Konstytucji Bhutanu z 2005 r., <http://www.constitution.bt/html/constitution/articles.htm>, Zambii z 1991/1996 r., <http://www.zamlii.ac.zm/const/1996/const91.htm#parti>, Pld. Afryki z 1996 r., <http://www.polity.org.za/html/govdocs/constitution/saconst.html?rebookmark=1#PREAMBL>, Bahrainu z 2002 r., Rumunii z 1991/2003 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ro00000_.html i http://www.presidency.ro/?_RID=htm&id=16, W. Brodziński (wst.), A. Kosma (tł.), Konstytucja Rumunii z 21 listopada 1991 r., Warszawa 1996, 39–40, Ukrainy z 1996 r., Słowenii z 1991 r., Kataru z 2003 r., Mołdawii z 1994 r., <http://www.moldova.md/>.

25 Por. Konstytucja Portugalii z 1976 r.

26 Konstytucje: Kolumbii z 1991 r., Etiopii z 1994 r., http://www.africa.upenn.edu/Hornet/Ethiopian_Constitution.html, Pld. Afryki z 1996 r., Namibii z 1990 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/wa00000_.html, Filipin z 1987 r.

27 Konstytucja Kambodży z 1993 r., <http://www.cambodia.org/facts/constitution.html>, Hiszpanii z 1978 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/sp00000_.html.

28 http://www.costaricalaw.com/legalnet/constitutional_law/engtit5.html; B. i S. Rostworowscy (opr.), *op. cit.*, s. 23.

29 Por. Konstytucja Białorusi z 1994 r.

my konstytucyjnej normie dotyczącej konsekwencji braku realizacji obowiązków rodzicielskich, jednak: 1) w przypadku braku realizacji uprawnień rodzicielskich lub w przypadku istnienia innych powodów grożących zaniedbaniem dzieci, ustawa decyduje o możliwości ich odłączenia od rodziny wbrew jej woli (Konstytucja Niemiec z 1949 r.³⁰); 2) ograniczenie praw rodzicielskich oraz odseparowanie dzieci od rodziców wbrew ich woli może mieć miejsce tylko na podstawie orzeczenia sądu podjętego zgodnie z prawem (Konstytucja Słowacji z 1992 r.³¹); 3) prawem i obowiązkiem rodziców jest wychowanie i utrzymanie swoich dzieci, a odebranie im dzieci może mieć miejsce tylko, gdy nie wypełniają wobec nich podstawowych obowiązków i tylko na podstawie orzeczenia sądu (portugalska Konstytucja z 1976 r.); 4) rodzice mają prawo i obowiązek utrzymywać, wykształcić i wychować swoje dzieci; mogą być pozbawieni lub ograniczeni w możliwości ich realizacji, zgodnie z prawem i w trosce o interesy dziecka (Konstytucji Słowenii z 1991 r.). Równie rzadko konstytucyjnie określony został priorytet praw dziecka nad prawami innych osób³² lub szerzej, praw przysługujących rodzinie przed prawem pozytywnym³³. Kilkakrotnie w konstytucjach pojawiły się przepisy dotyczące przysposobienia dzieci, w tym dwukrotnie w związku z równouprawnieniem wszystkich dzieci. W świetle Konstytucji Paragwaju z 1992 r. wszystkie dzieci są równe wobec prawa i mogą dochodzić, kim są ich rodzice, jednak zabronione jest czynienie w dokumentach osobistych wzmianek dotyczących afiliacji/adopcji (art. 53). Z kolei Konstytucja Kolumbii z 1991 r. ustanawia równość praw i obowiązków wszystkich dzieci, bez względu na to, czy pochodzą one z małżeństwa, czy urodziły się poza węzłem małżeńskim, czy zostały przysposobione, czy poczęte w sposób naturalny, czy w drodze zabiegów medycznych. Ponadto Konstytucja Irlandii z 1937 r., która została uzupełniona szeregiem poprawek, w wyniku wprowadzenia 3 sierpnia 1979 r. szóstej z nich, zapewnia ważność decyzjom adopcyjnym wydanym przez organ pozasądowy (*Adoption Board*)³⁴, a portugalska Konstytucja z 1976 r. gwarantuje, że adopcja jest regulowana prawem i przez nie chroniona. Także w kilku konstytucjach z tej grupy przyjęto rozwiązania, w których zmanifestowano znaczenie dobra dziecka, jako wyznacznika postępowania publicznych lub prywatnych instytucji opieki społecznej, sądów, organów administracyjnych lub organów legislacyjnych, podejmujących jakiegokolwiek działania dotyczące dzieci³⁵ w kwestii opieki rodziny lub ro-

30 <http://www.jura.uni-sb.de/BIJUS/grundgesetz/>, tekst polski w: Konstytucje Finlandii, Włoch, Niemieckiej Republiki Federalnej, Francji. Zbiór tekstów pod red. A. Burdy, M. Rybickiego, Wrocław-Warszawa-Kraków 1971, s. 255. Por. także I. von Münch, Wpływ prawa konstytucyjnego na małżeństwo i rodzinę, Księga Pamiątkowa Ku Czci Profesora Leopolda Steckiego, Toruń 1997, s. 557–558 oraz S. Bożyk (opr.), Konstytucja Niemiec, Warszawa 1993, s. 34–35.

31 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/lo00000_.html. Por. K. Skotnicki (tł., wst.), Konstytucja Republiki Słowackiej, Warszawa 2003, s. 54–55.

32 Konstytucja Paragwaju z 1992 r., Kolumbii z 1991 r.

33 Konstytucja Irlandii z 1937 r.

34 Sixth Amendment of the Constitution (Adoption) Act, 1979, <http://www.taoiseach.gov.ie/upload/publications/297.htm>. Por. S. Sagan (wst.), S. Grabowska (tł.), Konstytucja Irlandii, Warszawa 2006, s. 75–76.

35 Konstytucja Etiopii z 1994 r.

dziców, opieki zastępczej – jeśli dziecko zostało odebrane rodzinie, opieki prawnej ze strony państwa i na jego koszt w trakcie postępowania cywilnego, którego wynik mógłby wpłynąć na sytuację dziecka³⁶. W szerokiej regulacji dotyczącej praw dzieci, która znalazła się w art. 28 Konstytucji Ghany z 1992 r., dwukrotnie w ustępie 1 tego artykułu powołano się na dobro dziecka. Po raz pierwszy w przepisie: *Rodzice realizują swoje naturalne prawa i obowiązki opieki, utrzymania i wychowania swoich dzieci we współpracy z takimi instytucjami, które według ustanowionego przez Parlament prawa będą dbały o dobro dziecka, jako najwyższy cel*. Po raz drugi: *Opieka i doskonalenie rodziny jako składnika społeczeństwa są zabezpieczone realizacją dobra dzieci*³⁷. Natomiast Konstytucji Namibii z 1990 r. gwarantuje dzieciom bycie podmiotem praw ustanawianych w ich najlepszym interesie.

Powyżej przedstawione zostały przykłady szerokiej lub stosunkowo szerokiej regulacji dotyczącej rodziny i dzieci. Wśród wielości rozwiązań konstytucyjnych zdarzają się takie, które w sposób bardziej ograniczony lub zgoła fragmentaryczny regulują te kwestie. Na przykład w Konstytucji Algierii z 1976 r., oprócz ogólnych zapisów dotyczących ochrony rodziny sprawowanej przez państwo i społeczeństwo i realizacji wszystkich osobistych wolności z poszanowaniem, między innymi, ochrony rodziny, zaakcentowano jedynie rodzicielski obowiązek kształcenia i opieki nad dziećmi oraz obowiązek pomocy i wspierania rodziców ciężący na dzieciach³⁸. W świetle art. 13 Konstytucji Andory z 1993 r. władze publiczne będą wspierać politykę ochrony rodziny jako podstawy społeczeństwa, a wszystkie dzieci są równe wobec prawa³⁹. W art. 32–5 z sekcji odnoszącej się do edukacji i szkoleń Konstytucji Haiti z 1987 r. znalazło się ogólne stwierdzenie, że państwo zachęca do edukacji przedszkolnej, macierzyńskiej oraz nieformalnej⁴⁰. W Konstytucji Meksyku z 1917 r. wspomniano o rodzinie jedynie w kontekście realizacji prawa do nauki w oderwaniu od przekonań religijnych i doktryn religijnych. Nauka, w świetle art. 3 rozdziału I poświęconego gwarancjom praw jednostki, ma służyć wzmocnieniu więzi międzyludzkich, poszanowaniu godności jednostki i integralności rodziny⁴¹. W Królewskim Dekrecie Nr 101/96 z 1996 r., spełniającym rolę konstytucji Omanu, wśród zasad polityki państwowej, odnoszących się do sfery socjalnej, znalazło się odniesienie do rodziny. Rodzina jako podstawa społeczeństwa jest chroniona przez prawo, które określa i zabezpiecza jej strukturę, umacnia więzy i wartości, na których się ona opiera, chroni jej członków oraz stwarza odpowiednie warunki do jej rozwoju. Ponadto państwo gwarantuje pomoc obywatelom oraz ich rodzinom w przypadkach zagrożenia, choroby, niezdolności i starszego wieku, zgodnie z sy-

36 Konstytucja Południowej Afryki z 1996 r.

37 <http://www.ghanareview.com/Gconst.html>.

38 <http://www.conseilconstitutionnel-dz.org/English/Constitution/1989/Const89-5.htm>.

39 http://www.andorramania.com/constit_gb.htm.

40 <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Haiti/haiti1987.html>.

41 http://www.ilstu.edu/class/hist263/docs/1917const.html#N_1_.

stemem zabezpieczenia społecznego⁴². W świetle Konstytucji syryjskiej z 1973 r., rodzina jako podstawowa komórka społeczna korzysta z ochrony państwa. Państwo chroni małżeństwa i zachęca do ich zawierania oraz eliminuje przeszkody natury majątkowej i społecznej, które utrudniają ich zawieranie. Chroni również matki i dzieci, od niemowlęctwa do wieku młodzieńczego – wspomagając ich właściwy rozwój⁴³. Wśród społecznych i kulturalnych fundamentów państwa i społeczeństwa w Konstytucji Jemenu z 1991/1994 r. została wymieniona również rodzina. Jej filarami są religia, zwyczaje oraz miłość do ojczyzny. Jemeńskie prawo wzmacnia jedność rodziny oraz więzy między jej członkami, a państwo chroni ponadto matki i dzieci oraz wspomaga finansowo młodzież⁴⁴. Wśród fundamentalnych praw, które przyznane zostały każdej osobie Konstytucją Antigui i Barbudy z 1981 r. jest prawo do ochrony życia rodzinnego⁴⁵. Analogiczne rozwiązanie występuje w Konstytucji Belize z 1981 r., z dodatkowym potwierdzeniem wagi pozycji rodziny w społeczeństwie w preambule⁴⁶. W art. II ust. 3 Konstytucji Bośni i Hercegowiny z 1995 r., wśród wymienionych praw człowieka i podstawowych wolności znalazło się prawo do zawarcia związku małżeńskiego i założenia rodziny⁴⁷. Z kolei w Konstytucji Brazylii z 1988 r. w artykule poświęconym głównym zasadom odnoszonym do praw socjalnych znalazła się ochrona macierzyństwa i dzieciństwa⁴⁸. Konstytucja Danii z 1953 r. odnosi się do dzieci i rodziny tylko w zakresie przyznania dzieciom prawa do bezpłatnego obowiązkowego kształcenia w zakresie szkoły podstawowej oraz zdjęcia z rodziców lub opiekunów obowiązku posyłania dzieci do szkoły, o ile zapewnią im kształcenie odpowiadające szkolnym standardom⁴⁹. Konstytucja Nigerii z 1999 r. w części poświęconej podstawowym celom i zasadom kierującym polityką państwa, wydającej się jednak mieć wymiar praw o charakterze socjalnym, zawiera krótki przepis dotyczący ochrony dzieci. Mianowicie, państwo zapewni, że dzieci i młode osoby będą chronione przed jakąkolwiek formą wykorzystania i przed moralnym i majątkowym zaniedbaniem⁵⁰. Podobnie w Konstytucji Sri Lanki z 1978 r. przepisy dotyczące rodziny i dzieci znalazły się wśród zasad dotyczących polityki państwa, jednak o wymiarze praw socjalnych. Państwo uznaje i chroni rodzinę jako podstawową jednostkę społeczeństwa oraz promuje i specjalnie troszczy się o interesy dzieci i młodzieży, aby zapewnić im wszechstronny rozwój i ochronić je przed

42 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/mu00000_.html.

43 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/sy00000_.html oraz B. i S. Rostworowscy (opr.), *op. cit.*, s. 31.

44 <http://www.al-bab.com/yemen/gov/con94.htm>.

45 The Antigua and Barbuda Constitution Order 1981, <http://www.georgetown.edu/pdba/Constitutions/Antigua/ab81.html>.

46 <http://www.georgetown.edu/pdba/Constitutions/Belize/belize81.html>.

47 <http://www.ccbh.ba/?lang=en&page=texts/constitution/article02>.

48 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/br00000_.html. Por. K. Wojtyczek (wst.), A. Wojtyczek-Bonnand (tł.), Konstytucja Federacyjnej Republiki Brazylii, Warszawa 2004, s. 54–55.

49 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/da00000_.html. Por. S. Grzybowski (wst., tł.), Konstytucja Królestwa Danii, Warszawa 2002, s. 59.

50 http://www.nigeria-law.org/ConstitutionOfTheFederalRepublicOfNigeria.htm#Chapter_4.

wyzyskiem i dyskryminacją⁵¹. Stosunkowo wąsko regulują kwestie rodziny również konstytucje estońska, fińska, gruzińska, islandzka, indyjska i południowokoreańska. Konstytucja Estonii z 1992 r. zawiera dwa przepisy poświęcone rodzinie, przy czym pierwszy z nich odnosi się do ochrony życia rodzinnego w aspekcie prawa do prywatności. W drugim, w bardzo ogólny sposób zakreślono ramy ochrony rodziny (równe prawa współmałżonków, prawo rodziców do wychowania i opieki dzieci oraz odpowiedzialność za nie, ochrona dzieci i rodziców)⁵². Na podstawie przepisu Konstytucji Finlandii z 1999 r., zawartego w ustępie 3 sekcji 6, dotyczącej równości, wszystkie dzieci są traktowane jednakowo i umożliwia się im wpływanie na ich własne sprawy w stopniu odpowiadającym poziomowi ich rozwoju⁵³. Z kolei Konstytucja Gruzji z 1995 r. w art. 36 stanowi o małżeństwie jako instytucji opartej na równych prawach i swobodnej woli współmałżonków, wspieraniu dobrobytu rodziny przez państwo i o prawnej ochronie praw matki i dziecka⁵⁴. Konstytucja Islandii z 1944 r. w art. 76 gwarantuje dzieciom ochronę i opiekę konieczną dla ich dobrobytu⁵⁵. Konstytucja Indii z 1950 r. w art. 24 zabrania zatrudniania dzieci poniżej czternastego roku życia w fabrykach i kopalniach oraz przy innych szkodliwych pracach. Natomiast w art. 39, określającym zasady polityki państwa, ustawodawca przyjął, że państwo powinno kierować się ochroną wrażliwego wieku dzieci, w szczególności w odniesieniu do podejmowanych przez nie działań nieadekwatnych do ich wieku i sił, wymuszonych ekonomiczną koniecznością. Ponadto dzieci mają możliwości zdrowego rozwoju w warunkach wolności i godności, a dzieciństwo i młodość są chronione przed wykorzystywaniem i porzuceniem⁵⁶. W świetle japońskiej konstytucji z 1946 r. małżeństwo opiera się na obopólnej zgodzie obu płci i będzie podtrzymywane przez współdziałanie oraz realizację równych praw męża i żony, jako jego fundamentu. Przepisy dotyczące wyboru małżonka, prawa własności, dziedziczenia, wyboru domicylu, rozwodu i innych spraw związanych z małżeństwem i rodziną powinny być ustanawiane z uwzględnieniem godności jednostki oraz równości płci (art. 24). Ponadto w art. 27 ustawy, dotyczącej prawa do pracy, zapisano zakaz wykorzystywania dzieci⁵⁷. W Konstytucji Mongolii z 1992 r. wśród praw obywatelskich w art. 16 wymieniono prawo do pomocy finansowej państwa w starszym wieku, w związku z niepełnosprawnością, urodzeniem dziecka, opieką nad dzieckiem i innymi przypadkami przewidzianymi przez prawo oraz rów-

51 <http://www.priu.gov.lk/Cons/1978Constitution/Introduction.htm>.

52 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/en00000_.html. Por. L. Garlicki, P. Łossowski (wst.), A. Puu (tł.), Konstytucja Estonii, Warszawa 1997, s. 35.

53 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/fi00000_.html. Por. J. Osiński (wst., tł.), Konstytucja Republiki Finlandii z 11 czerwca 1999 r., Warszawa 2003, s. 66.

54 http://www.parliament.ge/LEGAL_ACTS/CONSTITUTION/consten.html.

55 http://confinder.richmond.edu/local_iceland.doc.

56 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/in00000_.html.

57 http://www.solon.org/Constitutions/Japan/English/english-Constitution.html#CHAPTER_I oraz The Constitution of Japan (November 3, 1946), Enforced as from May 3, 1947, EHS Law Bulletin Series, EHS Vol. I, AA, No. 1000.

nouprawnienie mężczyzn i kobiet, również w związku z małżeństwem. Małżeństwo opiera się na równości i wzajemnej zgodzie nupturientów, którzy osiągnęli wymagany przez prawo wiek. Państwo chroni interesy rodziny, macierzyństwo i dziecko⁵⁸. Rodzina jako podstawowa komórka społeczna, ojcostwo, macierzyństwo i dzieciństwo są chronione przez społeczeństwo i prawo, na podstawie art. 16 Konstytucji Kirgizji z 1993 r. Opieka nad dziećmi i ich wychowanie jest prawem naturalnym i cywilnym obowiązkiem rodziców. Pełnoletnie i pełnosprawne dzieci są zobowiązane do opieki nad swymi rodzicami. Państwo zapewnia utrzymanie, wychowanie i edukację sierotom oraz dzieciom bez rodzicielskiego wsparcia. Uświęconymi obowiązkami narodu kirgiskiego są szacunek dla starszych i troska o krewnych i przyjaciół⁵⁹. Na mocy przepisów Konstytucji Kazachstanu z 1995 r., państwo jest odpowiedzialne za ochronę rodziny, macierzyństwa, ojcostwa, dzieciństwa oraz małżeństwa, natomiast opiekę nad dziećmi i ich wychowanie powierzono rodzicom, jako ich naturalne prawo i obowiązek. W konstytucji znalazł się ponadto nakaz opieki nad niepełnosprawnymi rodzicami, która powinna być sprawowana przez ich dorosłe, pełnosprawne dzieci⁶⁰. Z kolei w świetle art. 33 Konstytucji Tadżykistanu z 1994 r., rodzina, jako fundament społeczeństwa, jest chroniona przez rząd. Każdy ma prawo założyć rodzinę. Mężczyźni i kobiety, którzy osiągnęli wiek małżeński, mają prawo zawrzeć małżeństwo, w którym przysługują im równe prawa, również dotyczące jego rozwiązania. Poligamia jest zabroniona. Podstawą dla ochrony i wsparcia matek i dzieci jest art. 34 ustawy zasadniczej. Rodzice są odpowiedzialni za wychowanie dzieci; dorosłe, zdolne do pracy dzieci są zobowiązane do opieki nad swoimi rodzicami. Rząd chroni również sieroty i osoby niepełnosprawne oraz zapewnia im wychowanie i edukację⁶¹. Z kolei w Konstytucji Burundi z 1992 r., kwestie związane z rodziną zostały podzielone pomiędzy prawa i obowiązki jednostki i obywatela. Wśród praw znalazło się uprawnienie do szczególnej, państwowej ochrony rodziny, jako naturalnej podstawy społeczeństwa, małżeństwa oraz dzieci, a ponadto prawo i obowiązek rodziców do wychowania swych dzieci (art. 30), natomiast wśród obowiązków obywateli – ochrona rodziny i jej harmonijnego rozwoju (art. 41 i 44)⁶². Konstytucja Południowej Korei z 1948 r. chroni wartości, jakie mają być realizowane w małżeństwie i rodzinie – godność osobistą i równouprawienia płci, ponadto chroni matki⁶³. Konstytucja Hong Kongu z 1990 r. gwarantuje swobodę zawierania małżeństw przez rezydentów tego terytorium oraz

58 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/mg00000_.html.

59 <http://confinder.richmond.edu/country.php>. Por. T. Bodio, T. Mołdawa, *Konstytucje państw Azji Centralnej. Tradycje i współczesność*, Warszawa 2007, s. 230.

60 <http://www.kazakhstanembassy.org.uk/cgi-bin/index/225>. Por. T. Bodio, T. Mołdawa, *op. cit.*, s. 118–119.

61 <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan003670.htm>. Por. T. Bodio, T. Mołdawa, *op. cit.*, s. 326.

62 <http://confinder.richmond.edu/country.php>. W 2005 r. został przyjęty w drodze referendum tekst nowej konstytucji, jednak jest niedostępny. Informacja za CIA The World Factbook: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2063.html> (12/09/07).

63 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ks00000_.html.

ich prawo do swobodnego zakładania rodziny⁶⁴. Z kolei w Konstytucjach Jamajki z 1962 r.⁶⁵ i St. Lucia z 1978 r.⁶⁶ wspomniano jedynie o respektowaniu lub ochronie życia rodzinnego, w obu przypadkach w kontekście prawa do prywatności. W Konstytucjach Trinidadu i Tobago z 1976 r., Armenii z 1995 r. i Malty z 1964 r. wymienione zostało również prawo jednostki do respektowania jej życia rodzinnego. Ponadto w pierwszej z nich, w tym samym artykule dotyczącym uznania i deklaracji praw i wolności, zostało wymienione prawo rodzica lub opiekuna do wyboru szkoły dla swego dziecka lub wychowanka⁶⁷. W drugiej z nich zawarty jest przepis dotyczący rodziny jako naturalnej i podstawowej komórki społeczeństwa, chronionej i otoczonej opieką społeczeństwa i państwa, razem z macierzyństwem i dzieciństwem. Kobiety i mężczyźni korzystają z równych praw co do zawarcia małżeństwa, w jego trakcie oraz w związku z rozwodem⁶⁸. W trzeciej znalazł się dodatkowo przepis odnoszący się do pracujących dzieci, które są chronione przez państwo w szczególności w związku z realizacją prawa do równej płacy za równą pracę⁶⁹. Natomiast w Konstytucji Vanuatu z 1980 r. w odniesieniu do równości wobec prawa i działań administracji, która została wymieniona wśród praw i wolności, stwierdzono, że wprowadzenie przepisów określających szczególne traktowanie (między innymi ochronę) kobiet, dzieci i młodych osób nie będzie godziło w ten przepis ustawy zasadniczej⁷⁰. Podobne rozwiązanie, dotyczące szczególnego traktowania kobiet i dzieci znajduje się w art. 11 Konstytucji Królestwa Nepalu z 1990 r. Poza tym, państwo w ramach polityki skierowanej na umożliwienie realizacji fundamentalnych praw poczyni niezbędne kroki, aby zagwarantować realizację praw dzieci i ich interesów oraz zapewni, że nie są one wykorzystywane oraz mogą korzystać z bezpłatnego szkolnictwa⁷¹. W Konstytucji Laosu z 1991 r. przyjęto, że państwo otacza opieką jedynie rodziny poległych bohaterów i osób zasłużonych dla narodu oraz prowadzi politykę dotyczącą matek i dzieci. Ponadto obywatele Laosu korzystają z równych praw, również w życiu rodzinnym⁷². Z przepisów ustawy zasadniczej Rosji z 1993 r. wynika ochrona macierzyństwa, dzieciństwa i rodziny, określono w nich jednocześnie, że opieka nad dziećmi i ich wychowanie są równymi prawami i obowiązkami rodziców, a obowiązkiem zdolnych do pracy, pełnoletnich dzieci jest

64 Chapter III. Fundamental Rights and Duties of the Residents, Article 37 [Marriage] The freedom of marriage of Hong Kong residents and their right to raise a family freely shall be protected by law; http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/hk00000_.html.

65 <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Jamaica/jam62.html>.

66 <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Lucia/Luc78.html>.

67 <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Trinidad/trinidad76.html>.

68 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/am00000_.html. Por. S. Sagan, V. Serzhanova (wst., tł.), Konstytucja Republiki Armenii, Rzeszów 2004, s. 53.

69 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/mt00000_.html.

70 <http://www.vanuatugovernment.gov.vu/government/library/constitution.html>.

71 <http://asnic.utexas.edu/asnic/countries/nepal/nepalconstitution.html>.

72 <http://www.laoembassy.com/news/constitution/constitution.htm>.

opieka nad niezdolnymi do pracy rodzicami⁷³. W Konstytucji Luksemburga z 1868 r. zostało zapisane, że państwo gwarantuje naturalne prawa jednostki i rodziny⁷⁴, w Konstytucji Łotwy z 1922 r., że państwo chroni i wspiera małżeństwo, rodzinę, prawa rodziców i dzieci, a szczególnie dzieci niepełnosprawne, pozbawione opieki rodzicielskiej lub dzieci – ofiary przemocy⁷⁵, a w Konstytucji Norwegii z 1814 r., że państwo utrzymuje prawo primogenitury⁷⁶. Wspomnieć należy, że w Konstytucji Wybrzeża Kości Słoniowej z 2000 r.⁷⁷ przepisy odnoszące się do ochrony rodziny znajdują się w pierwszym tytule i rozdziale, która zawiera wolności i prawa, a ustawa ta pozbawiona jest części poświęconej wskazaniu zasad konstytucyjnych. W świetle przepisów jej art. 5–6 i 8, rodzina jest podstawową komórką społeczeństwa, która jest chroniona przez państwo. Państwo chroni również dzieci, osoby starsze i niepełnosprawne oraz gwarantuje dzieciom i młodzieży odpowiednie warunki rozwoju i ochronę przed eksploatacją.

Drugą grupę stanowią państwa, które normom dotyczącym rodziny i dzieci nadają rangę zasad konstytucyjnych lub umiejscawiają je wśród norm o najważniejszym znaczeniu dla państwa. W tej grupie znajduje się Polska z obecnie obowiązującą Konstytucją z 6 kwietnia 1997 r.⁷⁸ Art. 18 z rozdziału Rzeczpospolita przewiduje, że: *Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej*. Ten zapis jest uzupełniony szeregiem innym przepisów umieszczonych w części konstytucji zawierającej wolności i prawa człowieka i obywatela⁷⁹:

- 1) art. 33 zawierającym ogólną zasadę równouprawnienia kobiety i mężczyzny, w tym w życiu rodzinnym,
- 2) art. 41 ust. 2 zd. 2 zobowiązującym organ władzy publicznej w przypadku pozbawienia jakiegokolwiek osoby wolności – do niezwłocznego powiadomienia o tym fakcie jej rodziny lub osoby przez nią wskazanej,

73 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/rs00000_.html. Por. A. Kubik (tł.), A. Bosiacki (wst.), Konstytucja Federacji Rosyjskiej, Warszawa 2000, s. 49.

74 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/lu00000_.html. Por. K. Wojtyczek (wst., tł.), A. Wojtyczek–Bonnand (tł.), Konstytucja Wielkiego Księstwa Luksemburga, Warszawa 2006, s. 49. W 2004 r. do ust. 6 dodane zostały dwa zdania.

75 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/lg00000_.html#A110_. Por. P. Kierończyk (wst.), L. Golubiec (tł.), Konstytucja Republiki Łotewskiej, Warszawa 2001, s. 54.

76 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/no00000_.html. Por. J. Osiński (wst., tł.), Konstytucja Królestwa Norwegii, Warszawa 1996, s. 51.

77 Tekst w: <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/rsd/rsddocview.pdf?tbl=RSDLEGAL&id=4524fbb34>. Co ciekawe, poprzednia konstytucja z 1960 r. nie zawierała w ogóle odniesień do rodziny.

78 Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483.

79 Interesujący podział na trzy grupy przepisów rozwijających ochronę rodziny (w części wykraczających poza rozdział II Konstytucji., poświęcony wolnościom i prawom człowieka i obywatela): 1) przepisy wspierające więzi rodzinne i sferę prywatności rodziny, w tym przekonania moralne i religijne jej członków, 2) przepisy gwarantujące prawa socjalne dziecka i rodziny, 3) przepisy zawierające gwarancje prawno–instytucjonalne zapewniające ochronę praw przyznanych Konstytucją zawiera publikacja L. Wiśniewskiego, Rodzina i dziecko w Konstytucji RP z 1997 roku – głos w dyskusji, w: T. Jasudowicz (red.), Prawa rodziny–prawa w rodzinie w świetle standardów międzynarodowych. Materiały Krajowej Konferencji Naukowej Toruń, 22–23 X 1998 r., Toruń 1999, s. 174–177.

- 3) art. 47 dotyczącym prawa do ochrony prywatności, w tym życia rodzinnego,
- 4) art. 48 konstytuującym prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem, z uwzględnieniem stopnia dojrzałości dziecka, wolności jego sumienia, wyznania i przekonań (dodatkowo na podstawie art. 53 ust. 3 – z prawem do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniem), jak również limitującym możliwość ograniczenia lub pozbawienia praw rodzicielskich do przypadków określonych w ustawie i tylko na podstawie orzeczenia sądu,
- 5) art. 65 ust. 3 zakazującym stałego zatrudniania dzieci do lat szesnastu,
- 6) art. 68 ust. 3 zobowiązującym władze publiczne do zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej dzieciom,
- 7) art. 68 ust. 5 zawierającym deklarację wsparcia przez władze publiczne kultury fizycznej wśród dzieci i młodzieży,
- 8) art. 70 konstytuującym prawo do nauki wraz z obowiązkiem szkolnym do 18 roku życia,
- 9) art. 71 ust. 1 zawierającym deklarację uwzględnienia przez państwo dobra rodziny w polityce społecznej i gospodarczej, w tym objęcia specjalną pomocą rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, szczególnie rodzin wielodzietnych i niepełnych,
- 10) art. 71 ust. 2 zapewniającym szczególną pomoc matce przed i po urodzeniu dziecka ze strony władz publicznych wraz z odesłaniem do ustawy w kwestii zakresu tej pomocy,
- 11) art. 72 w całości odnoszącym się do praw dziecka: *1. Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka. Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją. 2. Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych. 3. W toku ustalania praw dziecka organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są obowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka. 4. Ustawa określa kompetencje i sposób powoływania Rzecznika Praw Dziecka*⁸⁰.

Podobne rozwiązania zawarte zostały w konstytucjach węgierskiej i bułgarskiej. W Konstytucji Węgier z 1949 r., jako zasadę ogólną przyjęto ochronę instytucji małżeństwa i rodziny (art. 15)⁸¹. Z regulacji zawartej w Konstytucji Bułgarii z 1991 r. (art. 14, spośród przepisów zawierających ogólne zasady) wynika ochrona

80 Oprócz tego w art. 23 podkreślono znaczenie rodzinnych gospodarstw rolnych, a w art. 64 – zagwarantowano prawo dziedziczenia.

81 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/hu00000_.html. Por. W. Brodziński (wst.), H. Donath (tł.), Konstytucja Republiki Węgierskiej, Warszawa 2002, s. 36, 73, 77.

rodziny, macierzyństwa i dzieciństwa ze strony państwa i społeczeństwa⁸². W konstytucji Gwinei Równikowej z 1996 r. ochrona rodziny, jako podstawy gwinejskiego społeczeństwa, została zapisana jako jedna z podstawowych zasad, które mają rządzić tym społeczeństwem, obok, między innymi, respektowania jednostki, jej godności, wolności i praw podstawowych. Ponadto, w dalszej części ustawy znalazły się przepisy, z których wynika, że: 1) państwo zagwarantuje objęcie ochroną rodziny, jako fundamentu społeczeństwa i zapewni odpowiednie warunki dla jej rozwoju; państwo będzie w równej mierze chroniło każdy związek matrymonialny, w tym tradycyjnie pojmowaną rodzinę; 2) państwo zapewni również ochronę każdej osoby od urodzenia, włącznie ze stworzeniem jej normalnych warunków wychowania oraz pełnego i integralnego (moralnego, psychologicznego i fizycznego) rozwoju i życia rodzinnego; 3) państwo obejmie ochroną odpowiedzialne rodzicielstwo (ojcostwo) i zapewni odpowiednią edukację, aby promować rodzinę⁸³. Pośród wiodących zasad dotyczących państwa sudańskiego znalazły się takie, które dotyczą rodziny i dzieci. Przepis art. 14 Konstytucji Sudanu z 1998 r. nakłada na państwo obowiązek opieki nad dziećmi i młodzieżą, ochrony ich przed psychiczną i fizyczną eksploatacją i zaniedbaniem oraz wprowadzenia polityki promującej odpowiednie wartości moralne, kształcenie i wartości religijne, aby zapewnić właściwy rozwój przyszłych pokoleń⁸⁴. Na podstawie art. 17, z rozdziału dotyczącego fundamentów państwa, Konstytucji Azerbejdżanu z 1995 r., rodzina jako podstawowy element społeczeństwa znajduje się pod ochroną państwa. Ponadto wśród podstawowych praw i wolności jednostki i obywatela zapisane zostało w art. 34 ustawy prawo do zawarcia małżeństwa. Przysługuje ono każdemu, kto osiągnął prawem przewidziany wiek. Małżeństwo jest zawierane dobrowolnie i nikt nie powinien być zmuszany do jego zawarcia. Państwo chroni rodzinę i małżeństwo, a prawo – macierzyństwo, ojcostwo i dzieciństwo⁸⁵. Szeroka regulacja zawarta została w Konstytucji Kuby z 1976 r. W rozdziale poświęconym politycznym, socjalnym i ekonomicznym zasadom państwa, ustawodawca zagwarantował w imieniu państwa, że żadne dziecko nie będzie pozostawione bez nauki, pożywienia i ubrania, ponadto państwo podejmuje kroki, aby żadna rodzina nie była pozostawiona bez wygodnego miejsca do życia. Konstytucja zawiera ponadto rozdział poświęcony rodzinie – świetle art. 35, państwo chroni rodzinę (jako jądro społeczeństwa), macierzyństwo i stan małżeński⁸⁶. Dość podobne rozwiązania zawarte zostały w Konstytucjach Iranu z 1979 r. i w Konstytucji Egiptu z 1971 r. W obu z nich odwołano się jednak do tradycji lub religii (islam), które w zasadniczy sposób wpływają na kształt rodziny i jej ochrony. W pierwszej z nich rodzina określona została jako fundamentalny element is-

82 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/bu00000_.html.

83 http://www.ceiba-guinea-ecuatorial.org/guineeanagl/nvelle_const.htm.

84 <http://www.sudan.net/government/constitution/english.html>.

85 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/aj00000_.html.

86 http://64.21.33.164/ref/dis/const_92_e.htm. Umieszczenie Konstytucji w tej grupie może budzić pewne wątpliwości, ponieważ znaczna część zasad i praw zawartych w tej części aktu ma charakter socjalny i ekonomiczny.

lamskiego społeczeństwa. Jej założenie oraz zabezpieczenie świętości i stabilności powinno wynikać z prawa i etyki islamu (art. 10). Przepis ten uzupełniono prezentacją celów, które mają być osiągnięte w związku z realizacją praw kobiet (art. 21). Są wśród nich: ochrona matek, szczególnie podczas ciąży i wychowywania dzieci oraz dzieci pozostawionych bez opieki, ustanowienie kompetentnych sądów w celu zabezpieczenia rodziny, przyznanie opieki nad dziećmi wartościowym matkom, w celu ochrony interesów dzieci i w braku opiekunów prawnych⁸⁷. W egipskiej konstytucji rodzina jawi się natomiast jako podstawa społeczeństwa opartego na religii, moralności i patriotyzmie. Państwo zdecydowane jest zachować swoisty charakter egipskiej rodziny razem z wartościami i tradycjami, które ona reprezentuje (art. 9). Ponadto państwo gwarantuje ochronę macierzyństwa i dzieciństwa, sprawuje opiekę nad dziećmi i młodymi ludźmi i zapewnia odpowiednie warunki dla rozwoju ich talentów (art. 10). Przepisy te zawarte zostały w drugiej części konstytucji poświęconej podstawowym składnikom społeczeństwa⁸⁸. Analogiczne przepisy znalazły się również w drugiej części (Fundamentalne składniki kuwejckiego społeczeństwa) Konstytucji Kuwejtu z 1962 r.⁸⁹ Szeroka regulacja dotycząca dzieci i rodziny jest w Konstytucji Malawi z 1994 r. Po pierwsze wśród podstawowych zasad wymienionych w jej trzecim rozdziale znalazło się wskazanie celów polityki państwa, a więc: promowanie warunków odpowiednich do rozwoju dzieci jako zdrowych, produktywnych i odpowiedzialnych członków społeczeństwa oraz uznanie i ochrona rodziny jako podstawowego i zasadniczego elementu społeczeństwa. Po drugie, poświęcono im odrębne artykuły w rozdziale IV dotyczącym praw człowieka. Art. 22 odnosi się do rodziny i małżeństwa. Rodzina jako naturalna i podstawowa grupa i element społeczeństwa jest uprawniona do opieki ze strony społeczeństwa i państwa (1). Każdy z członków rodziny będzie równie szanowany i chroniony prawem przed jakąkolwiek formą zaniedbania, okrucieństwa lub wykorzystania (2). Wszyscy mężczyźni i kobiety mają prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny, ale nikt nie powinien być zmuszany do zawarcia małżeństwa (3 i 4) – dotyczy to tak małżeństw zawieranych na podstawie prawa, jak również małżeństw, które doszły do skutku na innych podstawach, jak stałe wspólne zamieszkiwanie (*permanent cohabitation*) (5). Żadna osoba, która ukończyła 18 lat nie będzie chroniona przed zawarciem małżeństwa (6), osoby w wieku między 15 a 18 rokiem życia będą mogły zawrzeć małżeństwo jedynie za zgodą rodziców lub opiekunów (7), natomiast państwo będzie zniechęcać do zawierania małżeństw przez osoby, z których przynajmniej jedna ma mniej niż 15 lat (8). Prawa dzieci zostały zapisane w art. 23 konstytucji. Przyjęto jednakową ochronę prawną wszystkich dzieci, bez względu na okoliczności ich urodzenia (1). Wszystkie dzieci są uprawnione do imienia i nazwi-

87 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ir00000_.html.

88 <http://www.parliament.gov.eg/EPA/en/Levels.jsp?levelid=6&levelno=1&parentlevel=0>.

89 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ku00000_.html.

ska oraz obywatelstwa (*nationality*) (2). Mają prawo znać swych rodziców i być przez nich wychowywane (3) oraz są uprawnione do ochrony przed ekonomicznym wykorzystaniem lub jakimkolwiek traktowaniem, pracą lub karą, która byłaby lub mogłaby być niebezpieczna, kolidować z nauką lub być szkodliwa dla ich zdrowia bądź ich psychicznego, umysłowego lub duchowego albo społecznego rozwoju (4). Przepisy tego artykułu znajdują zastosowanie do dzieci rozumianych jako osoby, które nie ukończyły 16 lat (5)⁹⁰. Również szerokie regulacje dotyczące rodziny znajdują się w Konstytucjach: Mozambiku z 1990 r. i Ugandy z 1995 r. W pierwszej z nich poświęcono jej przepisy art. 55–58 dotyczące ekonomicznej i społecznej organizacji państwa, z części ustawy zawierającej podstawowe zasady. Rodzina jest podstawową komórką społeczeństwa, natomiast małżeństwo zabezpiecza wartości reprezentowane przez rodzinę. Macierzyństwo jest chronione i szanowane. Rodzina jest odpowiedzialna za harmonijne wychowanie dzieci i wpojenie im wartości moralnych i społecznych, a razem z państwem zapewni dzieciom odpowiednie wykształcenie, wychowując je w duchu wartości narodowej jedności, miłości do ojczyzny, równości, szacunku i solidarności. Państwo i społeczeństwo otaczają ochroną sieroty i dzieci porzucone. Młodzież, podtrzymująca patriotyczne tradycje ludu Mozambiku, która odegrała zasadniczą rolę w walce o wyzwolenie narodowe, decyduje o sile odnowy społeczeństwa Mozambiku. Wśród głównych celów polityki państwowej jest harmonijne kształtowanie charakterów młodych ludzi oraz pomoc w zdobyciu przez nich możliwości zasmakowania w kreatywnej pracy, rozwijającej w nich poczucie społecznej świadomości i zapewniającej im warunki wejścia w aktywne życie. Państwo promuje, wspiera i zachęca młodych ludzi do wychodzenia z inicjatywami dotyczącymi konsolidacji jedności narodowej i rekonstrukcji, rozwoju i obrony państwa⁹¹. W drugiej z nich, ochrona rodziny jako naturalnej i podstawowej komórki społeczeństwa, chronionej przez społeczeństwo i państwo, została zapisana wśród narodowych celów i zasad kierujących polityką państwa. Ponadto wśród obowiązków obywatela, umieszczonych w tym samym rozdziale, znalazły się: zaangażowanie w owocną pracę na swoją rzecz, na rzecz rodziny i na rzecz wspólną, co wpływa na narodowy rozwój oraz promowanie odpowiedzialnego rodzicielstwa. Dzieci nie mogą być odebrane rodzinom lub osobom uprawnionym do ich wychowania bez ich zgody, z wyjątkiem przypadków przewidzianych prawem. W artykule dotyczącym praw dziecka położony został nacisk na realizację dobra dziecka (*best interest*), w związku z prawem do poznania swoich rodziców i prawem do bycia przez nich wychowywanym (lub przez tych, którzy z mocy prawa są uprawnieni do ich wychowania). Z przepisów prawa powinien wynikać priorytet ochrony sierot i innych szczególnie wrażliwych dzieci⁹². Wśród podstawowych za-

90 http://www.africa.upenn.edu/Govern_Political/mlwi_const.html.

91 <http://confinder.richmond.edu/country.php>.

92 <http://www.parliament.go.ug/chapt4.htm>.

sad państwowej polityki wskazanych w Konstytucji Sierra Leone z 1991 r. znalazła się ochrona zdrowia, bezpieczeństwa i dobra pracowników, w tym kobiet i dzieci oraz opieka nad osobami w podeszłym wieku, młodymi i niepełnosprawnymi. Ponadto jedną z zasad dotyczących edukacji stanowi zapewnienia równych praw i odpowiednich możliwości wszystkim obywatelom. Jest ona realizowana między innymi przez zagwarantowanie praw osób szczególnie wrażliwych, jak dzieci i kobiety. Natomiast wśród obowiązków obywateli znalazło się zapewnienie właściwej kontroli i wychowania swoim dzieciom i wychowankom. Ustawa zasadnicza chroni obywateli przed działaniami godzącymi w sferę ich prywatności i przed dyskryminacją. Zakazuje wprowadzania przepisów dyskryminujących lub o dyskryminujących skutkach; wyjątkiem od tej zasady są jednak przepisy dotyczące między innymi adopcji, małżeństwa i rozwodu⁹³. W dwóch częściach Konstytucji Wietnamu z 1992 r. dotyczących systemu państwowego znalazły się dwa przepisy, w których odniesiono się do rodziny. Po pierwsze, w świetle art. 21 dotyczącym systemu ekonomicznego, państwo zachęca do rozwoju rodzinnych przedsięwzięć. Po drugie, w części dotyczącej kultury, edukacji, nauki i technologii, jest przepis dotyczący odpowiedzialności państwa, społeczeństwa, rodziny i jednostki za ochronę i opiekę nad matkami i dziećmi oraz za realizację programu dotyczącego populacji i planowania rodziny. Dopełnieniem tej regulacji są przepisy zawarte w rozdziale dotyczącym podstawowych praw i obowiązków obywatela. Rodzina jest komórką społeczeństwa, a państwo chroni ją i małżeństwo. Do małżeństwa odnoszą się zasady: swobodnego wyrażenia zgody przez nupturientów na jego zawarcie, progresywnego związku między małżonkami, monogamii i równości praw małżonków. Rodzice są odpowiedzialni za wychowanie swych dzieci na dobrych obywateli. Dzieci i wnuki mają obowiązek okazywania szacunku rodzicom i dziadkom i opieki nad nimi. Dzieci są ponadto uprawnione do ochrony, opieki i wykształcenia, realizację tych praw zapewnia rodzina, państwo i społeczeństwo (art. 65), natomiast młodzież – do korzystania z dobrych warunków nauki, pracy, odpoczynku, rozwoju ciała i umysłu, kształcenia w duchu moralności, narodowych tradycji, odpowiedzialności cywilnej i socjalistycznych idei, aby stać się kreatywnymi pracownikami i obrońcami kraju⁹⁴. W Konstytucji Pakistanu z 1973 r. prawa podstawowe zostały umieszczone razem z zasadami polityki państwa – jako jedną z zasad polityki państwa zapisano ochronę małżeństwa, rodziny, matek i dzieci (art. 35)⁹⁵.

Warto również wspomnieć o ustawach zasadniczych, w których uznanie szczególnej roli rodziny przekłada się na umiejscowienie takiej regulacji już w pierwszych artykułach konstytucji, a zatem uznanie zasady jej ochrony jako jednej z pierwszych spośród podstawowych zasad ustrojowych. Takie rozwiązanie zostało zastosowa-

93 <http://www.statehouse-sl.org/constitution/>.

94 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/vm00000_.html.

95 <http://www.pakistani.org/pakistan/constitution/part2.ch2.html>.

ne w Konstytucji Libii z 1969 r.⁹⁶, Konstytucji Chile z 1980 r.⁹⁷ i Konstytucji Szwecji z 1974 r., choć w tej ostatniej odniesiono się raczej do ochrony życia prywatnego i rodzinnego jednostki, zresztą wprowadzonej w artykule, który odnosi się również do praw socjalnych⁹⁸. W Konstytucjach Erytrei z 1996 r. i Mauretanii z 1991 r. odniesiono się do rodziny już w preambule. W pierwszej z nich podkreślono, że rozwój i zdrowie społeczeństwa zależą od realizacji tradycyjnych wartości, jakimi między innymi są miłość do rodziny oraz szacunek dla osób starszych. Natomiast w przepisie art. 11, poświęconego zasadom dotyczącym państwa i dyrektywom postępowania w odniesieniu do kultury, wskazano na odpowiedzialność państwa w sferze kreowania i utrzymywania koniecznych warunków wzbogacania narodowej kultury, która stanowi wyraz tożsamości narodowej, jedności i postępu narodu Erytrei. W tym samym przepisie wskazano, że państwo wspierać będzie wartości społecznej solidarności oraz miłości i szacunku dla rodziny. Te ogólne sformułowania, zawarte jednak w części konstytucji poświęconej zasadom ustrojowym, zostały uzupełnione art. 22 dotyczącym rodziny, a umieszczonym w rozdziale o podstawowych prawach, wolnościach i obowiązkach. Rodzina jest naturalnym i podstawowym elementem społeczeństwa. Jest uprawniona do ochrony i szczególnej troski ze strony państwa i społeczeństwa (1). Wszyscy mężczyźni i kobiety, bez dyskryminacji, w wieku przewidzianym przez prawo będą uprawnieni do swobodnego i będącego konsekwencją wyrażenia przez nich zgody, zawarcia małżeństwa i założenia rodziny. W odniesieniu do wszystkich spraw małżeńskich będą im przysługiwać równe prawa oraz obowiązki (2). Rodzice są uprawnieni i zobowiązani do wychowywania swoich dzieci z odpowiednią troską i uczuciem, a w zamian za to dzieci mają prawo i obowiązek szanować swoich rodziców i wspomagać ich na stare lata (3)⁹⁹. W preambule Konstytucji Mauretanii z 1991 r. prawa związane z rodziną, jako podstawową jednostką islamskiego społeczeństwa, zostały określone jako podstawy społeczeństwa rządzącego się prawem oraz regułami islamu, obok prawa do równości, podstawowych wolności i praw człowieka, prawa do własności, politycznych wolności, wolności tworzenia związków zawodowych oraz praw ekonomicznych i socjalnych. Ten zapis został uzupełniony lakonicznym sformułowaniem użytym w art. 16 (Rodzina) z tytułu dotyczącego ogólnych postanowień i podstawowych zasad: Państwo i społeczeństwo będą chroniły rodzinę¹⁰⁰. Natomiast w Konstytucji Kamerunu z 1972 r. deklaracja ochrony i wspierania rodziny, kobiet i osób młodych oraz zagwarantowania dzieciom prawa do nauki znalazła się w preambule, podczas gdy

96 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ly00000_.html.

97 <http://confinder.richmond.edu/Chile.htm>.

98 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/sw00000_.html. Treść artykułu została zmieniona nowelą (ustawa nr 871) z 1976 r. Por. S. Grzybowski (wst., tł.), K. Dembiński (tł.), Konstytucja Królestwa Szwecji, Warszawa 2000, s. 23–24.

99 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/er00000_.html.

100 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/mr00000_.html.

w dalszych częściach konstytucji brak jest już takich treści¹⁰¹. Podobne rozwiązanie przyjęto w Konstytucji Tunezji z 1959 r., której preambuła stanowi podstawę dla prowadzenia polityki ochrony rodziny, razem z zagwarantowaniem każdemu obywatelowi pracy, zdrowia i edukacji¹⁰² oraz w Konstytucji Mali z 1992 r., gdzie napisano o determinacji ludu Mali w walce o prawa kobiet i dzieci¹⁰³. W Konstytucji Tajwanu z 1946 r. zagwarantowano szczególną ochronę matkom i dzieciom (podczas pracy fizycznej, macierzyństwa i dzieciom, jako przyszłości narodowej egzystencji) oraz dzieciom w wieku między 6 a 12 rokiem życia prawo dostępu do bezpłatnego szkolnictwa¹⁰⁴. Ponadto warto zauważyć, że przepisy zawarte w Konstytucji Gujany z 1980 r. nie chronią rodziny, natomiast w części dotyczącej zasad i podstaw systemu politycznego, ekonomicznego i społecznego znajduje się przepis wprowadzający zrównanie w prawach i w statusie dzieci pozamażeńskich z dziećmi małżeńskimi oraz zakazujący wszelkich form dyskryminacji z powodu pochodzenia dziecka, jako nielegalnych¹⁰⁵.

Z analizy tekstów ustaw zasadniczych wyłaniają się uniwersalne wnioski dotyczące kształtu ochrony, jaką państwa otaczają rodzinę i dzieci. Główny nacisk położony został w tych aktach prawnych przede wszystkim na ochronę rodziny, w tym także jako środowiska, w którym kształtowane jest nowe pokolenie obywateli państwa. W znacznie mniejszej mierze w konstytucjach odniesiono się do praw dziecka, choć istnieją przykłady ich dość szerokiej regulacji (Etiopia, RPA), wskazania praw podstawowych dziecka, np. prawa do rodziny (Kolumbia), czy też określenia ich prawnonaturalnej genezy (Irlandia). Większość przepisów konstytucyjnych chroni dzieci w sytuacjach niekorzystnych dla ich przyszłego rozwoju, na przykład przed ich wykorzystywaniem do pracy – przepisy te spełniają funkcję ochronną, jednak właściwie nie odzwierciedlają istnienia dziecka jako podmiotu praw, oprócz prawa do bycia wychowywanym przez rodziców. W znikomej liczbie konstytucji uwzględnione zostało dobro dziecka jako przesłanka podejmowania działań, które mają z nim związek (Uganda). Również w niewielu konstytucjach odniesiono się do adopcji i to z reguły w związku z jakimś jej aspektem (Irlandia, Portugalia, Sierra Leone). Biorąc pod uwagę te cechy wspólne konstytucji, można zastanawiać się, czy kosztem dobra dziecka eksponowane jest w nich wychowanie na dobrego obywatela, członka społeczeństwa – czyli interes państwa (społeczny)? Biorąc pod uwagę polską regulację, a w szczególności art. 72 konstytucji z 1997 r., można twierdzić o możliwości wywiedzenia z niego obowiązku kierowania się dobrem dziecka, w szczególności w związku z ustanowieniem ustawą zasadniczą instytucji Rzecznika Praw Dziecka, który ma w swoich działaniach tym dobrem się kierować. Czyli,

101 <http://confinder.richmond.edu/Cameroon.htm>, B. i S. Rostworowscy (opr.), *op. cit.*, s. 23.

102 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ts00000_.html.

103 <http://confinder.richmond.edu/country.php>.

104 http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/tw00000_.html.

105 <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Guyana/guyana96.html>.

że normy konstytucyjne, choć nie odnoszą się wprost do dobra dziecka, to mają mu służyć¹⁰⁶, stąd też brak jego uwzględnienia w konstytucji nie jest przeszkodą do odniesienia się do niego w normach aktów prawnych konkretyzujących konstytucyjną regulację, a raczej bodźcem do takiego odniesienia. Z drugiej jednak strony, w konstytucjach ewidentnie jest manifestowany interes państwa (społeczny) przejawiający się w ochronie określonych instytucji (na przykład tradycyjnie pojmowanej rodziny) lub wartości (np. patriotyzmu lub wartości religijnych), nawet w odniesieniu do sfer życia ludzkiego, które zwykle się uważa za intymne (np. regulacje dotyczące prokreacji). W tym kontekście brak uwzględnienia interesu (dobra) dziecka może trochę dziwić, oczywiście w związku ze sprawami, które właśnie dziecka mogą dotyczyć, ponieważ można odnieść wrażenie, że odmiennie niż akty prawne niższego rzędu konstytucje bardziej chronią interes państwa niż dobro dziecka, wartość gdzie indziej priorytetową.

Polskie normy konstytucyjne dotyczące ochrony rodziny nie odbiegają od rozwiązań przyjętych w innych państwach. Zarówno sam przepis art. 18, jak i jego umiejscowienie, wyrażają szczególną intencję ustawodawcy nadania szczególnej ochrony rodzinie. Ponadto, poza wskazanymi już przepisami, w konstytucji znajduje się szereg uregulowań, które znajdują zastosowanie do rodziny albo jej członków lub, jak się wydaje, na których kształt wpłynęło umiejscowienie ochrony rodziny w rozdziale poświęconym podstawom ustroju Rzeczypospolitej. Centralne miejsce wśród nich zajmuje ochrona własności i prawa dziedziczenia zawarta w art. 21 wraz z ukształtowaniem pozycji gospodarstwa rodzinnego jako podstawy ustroju rolnego państwa (art. 23) oraz zasada prawa krwi przyjęta dla nabywania obywatelstwa polskiego (art. 34 ust. 1) wraz z zapisem dotyczącym opieki ze strony państwa nad obywatelem przebywającym za granicą (art. 36). Ponadto w świetle art. 233, ustawowe ograniczenia wolności i praw człowieka i obywatela w czasie stanu wojennego i wyjątkowego nie mogą dotyczyć uprawnień wynikających z cytowanego już art. 72.

Stanowisko doktryny co do traktowania ochrony rodziny jako zasady konstytucyjnej nie jest jednolite¹⁰⁷, choć w świetle poglądu reprezentowanego przez L. Garlickiego, obecnie obowiązująca Konstytucja sytuuje Polskę w grupie państw, które normom dotyczącym rodziny i dzieci nadają rangę takich zasad. Akt ten wyznacza podstawowe wartości związane z rodziną i jej pozycją społeczną oraz cele i zadania państwa¹⁰⁸, a jak podaje T. Smyczyński, również określa wartości, preferencje,

106 S. Łakoma, Pojęcie, priorytet i treść dobra dziecka, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2004, t. LXIX, s. 93–94.

107 Por. M. Kruk, Konstytucyjne zasady podstawowe – ich znaczenie prawne i katalog, w: W. Sokolewicz (red.), *Zasady podstawowe polskiej Konstytucji*, Warszawa 1998, s. 7–13; W. Skrzydło (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, Lublin 1998, s. 120 i n. Jednak za wyraźnym przyznaniem ochronie rodziny rangi zasady ustrojowej opowiada się L. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 174.

108 Por. L. Garlicki (red.), *op. cit.*, s. 2. Oznacza to, że wszystkie pozostałe przepisy (w tym konstytucyjne) należy interpretować i stosować tak, aby uwzględnić realizację tych podstawowych wartości. Por. M. Dobrowolski, Sta-

kierunki polityki społecznej, zadania i dyrektywy dla ustawodawstwa niższego rzędu¹⁰⁹. Potwierdza to stanowisko W. Stojanowskiej, w świetle którego w art. 18 konstytucji zawarta została ogólna zasada konstytucyjna, która jest przedmiotem konkretyzacji w dalszych przepisach konstytucyjnych¹¹⁰. Konsekwencją uznania jej za zasadę konstytucyjną jest przyjęcie, że przepisy zawarte w ustawach są jej wyrazem i stanowią jej rozwinięcie i konkretyzację¹¹¹. Uzasadnione zatem wydaje się twierdzenie, że ochrona rodziny została wyrażona normą konstytucyjną jako podstawowa wartość konstytucyjna. Norma ta natomiast przekłada się na zasadę prawa rodzinnego. Jako konstytucyjna „norma programowa”¹¹² nie stanowi jednak podstawy do bezpośredniego wywiedzenia praw podmiotowych¹¹³, czyli nie może stanowić podstawy do dochodzenia roszczeń, być podstawą skargi konstytucyjnej, jednak może być samoistną podstawą oceny konstytucyjności w postępowaniach na podstawie lub dotyczących innych przepisów. Przepisy konstytucyjne dotyczące stosunków rodzinnych, według M. Nazara, „wyrażają podstawowe zasady ustrojowe obowiązujące w sferze stosunków rodzinnych i wyznaczają kierunki regulacji w trybie ustawodawstwa zwykłego”¹¹⁴. Ochrona rodziny, posługując się definicją J. Bocia, oznacza sytuację, w której państwo działając przez swoje organy, tak w sferze stanowienia, jak i stosowania prawa nie dopuszcza do zagrożenia rodziny ze strony obcych podmiotów w sferze moralnej, społecznej, gospodarczej, obyczajowej czy religijnej¹¹⁵. Zarówno Konstytucja, jak i prawo rodzinne chronią małżeństwo, jako związek ko-

tus prawny rodziny w świetle nowej Konstytucji RP, PS 1999, nr 4, s. 26 oraz wyrok TK z 8 maja 2001 r., P.15/00, OTK ZU 2001, nr 4, poz. 83, s. 494.

- 109 T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i stosunki rodzinnoprawne*, „Studia Prawa Prywatnego” 2007, z. 1, s. 27. Według autora jest to nawet zasada szczególnej ochrony rodziny, wyrażona w przepisach konstytucji, kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i w przepisach socjalnych (s. 29).
- 110 W. Stojanowska, *Dobro dziecka jako instrument wykładni norm konwencji o prawach dziecka oraz prawa polskiego i jako dyrektywa jego stosowania*, w: T. Smoczyński (red.), *Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia*, Poznań 1999, s. 90.
- 111 Jeszcze na gruncie konstytucji z 1952 r., za: M. Wawilowa, *Konstytucyjna ochrona małżeństwa i rodziny w PRL*, „Państwo i Prawo” 1969, nr 12, s. 1028–1029. Por. dyskusję, na jaką powołuje się w artykule autorka, dotyczącą uznania, że przepisy prawne stanowią jedynie właśnie rozwinięcie i konkretyzację podstawowych zasad prawa rodzinnego, które zostały zawarte w Konstytucji: S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1952, s. 17–18; A. Szpunar, *Rozkład pożycia jako podstawa rozwodu*, „Nowe Prawo” 1954, nr 4, s. 48 i n.; J. Gwiazdomorski w: J. Wasilkowski (red.), *Zagadnienia prawne Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, t. III, Warszawa 1954, s. 52 i n.; S. Rozmaryn, *Konstytucja jako ustawa zasadnicza PRL*, Warszawa 1967, s. 172–173, natomiast na temat konstytucyjnej zasady trwałości małżeństwa, wywodzonej z art. 67 ust. 1, zd. 1 Konstytucji z 1952 r. (Małżeństwo i rodzina znajdują się pod opieką i ochroną Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej) i stanowiących jej rozwinięcie przepisów rozwodowych: S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1952, s. 49 i n.; A. Szpunar, *Rozkład pożycia jako podstawa rozwodu*, „Nowe Prawo” 1954, nr 4, s. 49 i n.; J. Gwiazdomorski w: J. Wasilkowski (red.), *Zagadnienia prawne Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, t. III, Warszawa 1954, s. 59 i n.; J. Gwiazdomorski, *W sprawie wytycznych S.N. do art. 29 k.r.*, „Nowe Prawo” 1957, nr 1, s. 12–13; A. Wolter, *op. cit.*, s. 281 i n.; J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, pod redakcją J. Pietrzykowskiego, Warszawa 1993, s. 8.
- 112 Tak przepis art. 18 został określony w wyrokach TK z 27 stycznia 1999 r., K.1/98, OTK ZU 1999, nr 1, poz. 3, s. 46 i z 10 lipca 2000 r., SK.21/99, OTK ZU 2000, nr 5, poz. 144, s. 834.
- 113 T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i stosunki rodzinnoprawne*, „Studia Prawa Prywatnego” 2007, z.1, s. 27, za: Wyrok TK z 10 lipca 2000 r., SK 21/99, OTK 2000, Nr 5, poz. 144.
- 114 M. Nazar, *Niektóre zagadnienia małżeństwa i rodziny w świetle unormowań Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, „Rejent” 1997, nr 5, s. 101.
- 115 Por. J. Boć (red.), *Konstytucje Rzeczypospolitej oraz komentarz do Konstytucji RP z 1997 r.*, Wrocław 1998, s. 48.

biety i mężczyzny oraz rodzinę, a każda regulacja, która godziłaby w konstytucyjnie wykreowaną ochronę rodziny może zostać uznana za niekonstytucyjną¹¹⁶. Co więcej, normy konstytucyjne zobowiązują organy państwa do realizacji zapisanych w nich praw (człowieka) bez względu na to, jaki charakter mają te prawa¹¹⁷.

2. Prawnomiędzynarodowa ochrona praw dziecka

1.1. Prawa dziecka a prawa człowieka

Na ukształtowanie odrębnych rozwiązań dotyczących praw dzieci niewątpliwie wpływ miało powstanie oraz ewolucja międzynarodowej ochrony praw człowieka. Zarówno w uniwersalnym systemie ochrony stworzonym w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych, jak i systemach regionalnych powstały dokumenty różnej mocy wiążącej, które zawierają postanowienia regulujące status osób, w tym w pewnym zakresie status dzieci. Ponadto znalazły się w tam odrębne postanowienia dotyczące tylko dzieci, w sposób fragmentaryczny regulując ich sytuację prawnomiędzynarodową. Wywiedzenie praw dziecka od praw człowieka wydaje się oczywiste, zważywszy choćby chronologię przyjmowanych konwencji, jednak relacje między tymi prawami mogą stać się przyczynkiem do dyskusji. Na tym tle słuszny wydaje się pogląd, reprezentowany w polskiej literaturze przez T. Smyczyńskiego, że większość podstawowych praw przysługuje człowiekowi od chwili urodzenia, a co z tego wynika – prawa dziecka są nierozdzielne od praw człowieka¹¹⁸. Stanowisko to znajduje potwierdzenie w stwierdzeniu użytym w tekście Deklaracji Wiedeńskiej z 1993 r., przyjętej przez Światową Konferencję Praw Człowieka: „Prawa człowieka i podstawowe wolności są wrodzonymi prawami, jakie posiadają wszystkie istoty ludzkie [...]”¹¹⁹. Uwzględniając jednak szczególną sytuację dzieci, jako istot wrażliwych, niesamodzielnych i niedojrzałych¹²⁰, które korzystać mogą ze swych praw za pośrednictwem osób dorosłych, przyjąć można, że dotyczą ich, jako grupy, osobiste przesłanki różnicowania, a więc odmiennego kształtowania zakresu i charakteru uprawnień, ze względu na wiek¹²¹, objęte są one jako kategoria osób, specjal-

116 L. Garlicki (red.), *op. cit.*, s. 2.

117 A. Michalska, *Podstawowe prawa człowieka w prawie wewnętrznym a paktów praw człowieka*, Warszawa 1976, s. 99.

118 T. Smyczyński, *Ochrona praw dziecka*, w: *Prawa człowieka. Model prawny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 112, za: M. Torelli, *La protection internationale des droits de l'enfant*, w: M. Torelli (red.), *Collection travaux et recherches de l'Institut du Droit de la Paix et du Developpement de l'Université de Nice*, 1983, s. 9.

119 *The Vienne Declaration and Programme of Action: June 1993*, U.N. Department of Public Information, New York 1993, polski tekst w: F. Compagnoni, *Prawa człowieka. Geneza, historia i zaangażowanie chrześcijańskie*, Kraków 2000, s. 323–342.

120 I. Wagner, *Reakcje instytucjonalne wobec sieroctwa społecznego i adopcji*, Częstochowa 1995/1996, s. 45, pisze o niedojrzałości bio–psycho–społecznej dziecka, która uzasadnia przyznanie mu statusu ochronnego.

121 Por. M. Jabłoński, S. Jarosz–Żukowska, *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Zarys wykładu*, Wrocław 2004, s. 68, 74–75. Autorzy wywody swoje prowadzą w oparciu o regulacje praw wewnętrznych dotyczące zdolności do czynności prawnych dzieci, które mają wpływ na ich możliwość korzystania z praw człowieka. Jednak

nym standardem ochrony¹²² lub w końcu, że ich prawa są swoiste względem praw człowieka¹²³. Swoistość tę można sprowadzić do kwestii możliwości korzystania ze swoich praw przez osoby niedojrzałe, można też sprowadzić do uwzględnienia konieczności wprowadzenia dodatkowej regulacji, chroniącej już tylko takie niedojrzałe osoby. Należy zastanowić się nad możliwością korzystania z praw człowieka przez dzieci z punktu widzenia prawa międzynarodowego publicznego, rządzącego również konwencjami z zakresu międzynarodowej ochrony praw człowieka. Właściwie brak jest wątpliwości co do takiej samej podmiotowości wszystkich jednostek w świetle tego prawa¹²⁴. Nie uzależnia ono ani możliwości bycia podmiotem praw, ani możliwości dochodzenia swoich praw człowieka od osiągnięcia określonego wieku. Postanowienia umowne, adresowane do jednostek, a zaakceptowane przez państwa-strony są w takim samym stopniu stosowane do wszystkich jednostek, nie z tego zatem wynika swoistość praw dziecka wobec praw człowieka. Wydaje się, że wynika ona raczej z uświadomionej konieczności określenia ram szczególnej, względem osób dorosłych, ochrony dzieci. Na tę szczególną ochronę składa się odniesienie praw człowieka do dziecka, przyjęcie katalogu praw dziecka oraz odniesienie tych praw do praw człowieka. Zatem swoistość praw dziecka przekłada się na przyjęcie szczególnej ochrony dziecka, poprzez przyjęcie katalogu jego praw, które zakotwiczone są w prawach człowieka, przy jednoczesnym wyraźnym uznaniu dziecka za odrębny podmiot praw, w grupie rodzinnej lub w innej, społecznej¹²⁵. To zakotwiczenie oznacza wywiedzenie ich z praw człowieka i przyjęcie, że są nierozdzielne od praw człowieka, a zatem, że stanowią jeden z elementów mię-

w płaszczyźnie międzynarodowej ochrony praw człowieka, słusznie zauważają, że spośród typowych praw politycznych, dzieci mogą korzystać jedynie z wolności zrzeszania się.

122 B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2005, s. 56 i n.

123 T. Smoczyński, *Ochrona praw dziecka*, w: *Prawa człowieka. Model prawny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 112, za: M. Torelli, *op. cit.*, s. 9.

124 Koncepcja rozszerzenia katalogu podmiotów prawa międzynarodowego publicznego i przyznania podmiotowości jednostce była przedmiotem szeregu kontrowersji, głównie z racji godzenia jej w istotę tego prawa, które tworzone jest przez jego podmioty. Kwestia cech jednostek, jako podmiotów, nie była podnoszona. Kontrowersyjna była sama ich obecność w katalogu podmiotów, bez względu na ich kwalifikacje osobiste, takie jak wiek, dojrzałość etc. Pojawienie się tej koncepcji było zbieżne z tworzeniem swobodnego systemu międzynarodowej ochrony praw człowieka, w którym jednostka jest adresatem praw określonych w międzynarodowych konwencjach oraz może, na podstawie postanowień konwencyjnych, dochodzić realizacji tych praw względem siebie. Ta dwoistość uprawnień przyczyniła się do przeniesienia na grunt prawa międzynarodowego cywilistycznych instytucji zdolności prawnej i zdolności do czynności prawnych i próby uczynienia z nich wyznacznika podmiotowości międzynarodowej. W doktrynie pojawiły się koncepcje skrajne, wywodzące podmiotowość międzynarodową wyłącznie od jednostki lub łączące ją wyłącznie z nią (L. Duguit, *Traité de droit constitutionnelle*, t. I, Paryż 1921, s. 560 i n.), jednak były to głosy odosobnione. Por.: C. Berezowski, *Prawo międzynarodowe publiczne*, cz. I, Warszawa 1966, s. 125 i n.; A. Klafkowski, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1969, s. 58 i n.; L. Ehrlich, *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 1958, s. 13; R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1994, s. 121 i n.; W. Czaplinski, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne*. Zagadnienia systemowe, Warszawa 1999, s. 110 i n.; Z. Resich, *Ochrona praw człowieka w prawie międzynarodowym*, Warszawa 1973, s. 29–31; W. Góralczyk, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 1983, s. 114 i n.; L. Gelberg, *Zarys prawa międzynarodowego*, Warszawa 1979, s. 118–120; K. Bagan–Kurluta, *Podmioty prawa międzynarodowego*, w: B. Wierzbicki (red.), *Prawo międzynarodowe publiczne*, Białystok 2001, s. 51 i n.

125 T. Smoczyński, *Pojęcie dziecka i jego podmiotowość*, w: T. Smoczyński (red.), *Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia*, Poznań 1999, s. 42.

dzynarodowej ochrony praw człowieka. Z drugiej jednak strony dzieci nie stanowią jedynej grupy specjalnie chronionej¹²⁶, ich prawa obok praw kobiet i uchodźców są chronione konwencjami o charakterze szczegółowym, wyspecjalizowanym¹²⁷. Przyznanie szczególnej ochrony konwencyjnej jakiemuś elementowi substancji już chronionej umowami o charakterze uniwersalnym wydaje się powodować powstanie swoistych praw. Czym zatem różni się swoistość praw dzieci od swoistości praw kobiet czy uchodźców? Wydaje się, że na szczególne traktowanie dzieci zasadniczy wpływ miał fakt niemożności samodzielnego korzystania przez nie z praw, ich podleganie kompetencji innych osób (uprawnienia władcze¹²⁸ rodziców i ich korelat w postaci obowiązku posłuszeństwa dziecka) i zależność ich sytuacji, losów od innych osób¹²⁹, jednak niewywodzone z prawa międzynarodowego, a z krajowych porządków prawnych, w których uregulowano kwestie związane ze zdolnością prawną i zdolnością do czynności prawnych, z władzą rodzicielską oraz konieczność podkreślenia szczególnego znaczenia odpowiedniego traktowania dzieci dla ich przyszłego bytu. A. Jacewicz i W. Rokoszewski, pisząc o ograniczeniach dziecka w zakresie jego praw obywatelskich i politycznych oraz jego braku zdolności do czynności prawnych, które nie mają, ich zdaniem, nic wspólnego z dobrem dziecka, stwierdzają: „Powyższe ograniczenia mają o tyle istotny charakter, że uniemożliwiają dochodzenie bezpośrednio przez dziecko tych praw, które mu przysługują. Czy jest zatem sens mówić o prawach w sytuacji, w której podmiot jest niekompetentny do ich egzekwowania?”¹³⁰

Z perspektywy historycznej, traktowanie dzieci jako grupy społecznej rozpoczęło się dopiero w epoce XVI-wiecznego racjonalizmu, czy też nawet XVIII-wieczne-

126 Z racji szczególnej podatności na brak poszanowania ich praw człowieka (por. A. Łopátka, Okoliczności powstania Konwencji o Prawach Dziecka, w: J. Bińczycka (red.), *Humaniszi o prawach dziecka*, Kraków 2000, s. 17) lub słabości, stałego życia w warunkach ograniczających możliwość korzystania z praw człowieka (por. A. Łopátka, Polska a „Konwencja o prawach dziecka”, *Pediatrics Polska* 1993, nr 5, s. 60).

127 Te standardy ochrony w systemie uniwersalnym, w odróżnieniu od ogólnych, zwane są specjalnymi. Por. M. Lubiszewski, *Kodyfikacja ochrony praw człowieka w systemie uniwersalnym*, w: B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *op. cit.*, s. 56.

128 Por. uwagi dotyczące nieadekwatności terminu „władza rodzicielska”, kojarzonego z podporządkowaniem i propozycji zastąpienia go terminem innym, jak „pieczęć rodziców” lub „odpowiedzialność rodzicielska”. Por. *Wokół praw dziecka, op. cit.*, s. 6 i 19.

129 Por. T. Smyczyński, *Stosunki między rodzicami a dzieckiem w ustawodawstwie Rady Europy*, „Państwo i Prawo” 1995, z. 1, s. 11 i 14. G. Firlit (Kwestia ochrony praw dziecka w Polsce, w: J. Komorowska (red.), *Dziecko we współczesnej Polsce. Tom I*, Warszawa 1991, s. 27–28), pisząc o zdolności do czynności prawnej dziecka łączy je ze swoistym przeniesieniem uprawnień podmiotowych dziecka na rodziców lub opiekunów, które „stwarza w konsekwencji nietypowy status dziecka jako obywatela, ograniczający jego prawa wolnościowe, zmniejszający jego odpowiedzialność w obliczu prawa, ale także narażający dziecko na nadużycia ze strony rodziców i opiekunów, których działalności nie zawsze przyświeca idea „dobra dziecka”.

130 A. Jacewicz, W. Rokoszewski, *Ochrona dziecka w prawie międzynarodowym*, „Sprawy Międzynarodowe” 1981, nr 6, s. 100. Co ciekawe, cytują oni dalej propozycje H. Rodham (Clinton), *Children under the Law*, „Harvard Educational Review” 1973, nr 4, s. 507, poprawy sytuacji dzieci: zniesienia statusu niemowlęcia lub małoletności, obalenia domniemania niekompetencji, przyznania dzieciom wszystkich praw proceduralnych gwarantowanych dorosłym konstytucją w sytuacji, gdy państwo lub osoba występuje przeciwko nim na drodze sądowej lub administracyjnej, uchylenia domniemania identyczności interesów rodziców i ich dzieci, w sytuacji, gdy dziecko posiada interesy wyraźnie niezależne od interesów swoich rodziców (na przykład w sporze między nimi), zezwolenia na dochodzenie własnych interesów przez kompetentne dziecko (*ibidem*, s. 100–101).

go oświecenia. Wcześniej dziecko, jako istota, nie istniało dopóki nie weszło w dorosłe życie lub było przedmiotem własności i władzy ojcowskiej. Paradoksalnie jednak postrzeżenie dzieci jako grupy społecznej nie przyczyniło się do uznania ich za beneficjentów określonych praw, natomiast skutkowało przejęciem przez państwo kontroli nad ich wykształceniem i uspołecznieniem. Z racji dostrzeżenia ich znaczenia dla przyszłości państwa, stały się one w pewnym stopniu przedmiotem własności tego państwa, nawet kosztem uprawnień ich rodziców względem nich¹³¹.

Takie przedstawienie problemu swoistości praw dziecka koresponduje zarówno z postulatami ochrony osób słabszych jak i z wyraźnie podkreślanymi, przede wszystkim w prawach wewnętrznych, potrzebami ochrony dzieci, jako przyszłości narodu lub społeczeństwa. Ponadto ustanowienie praw dziecka miało również inny wymiar, związany ze zmianą ich statusu w rodzinie i społeczeństwie, wynikającego z braku samodzielności i poddania całkowitej władzy osób dorosłych. Przyznanie im praw oznaczało zasadniczą zmianę w postrzeganiu dziecka, nie jako przedmiotu praw osób dorosłych czy też obiektu posiadania lub instrumentalnego traktowania¹³², a jako podmiotu własnych praw, a co za tym idzie, w relacjach między osobami dorosłymi a dziećmi, poprzez ograniczenie praw dorosłych do dzieci.¹³³ Z kolei konsekwencją przyznania dziecku roli podmiotu praw była możliwość stworzenia ich katalogu, który, jak pisze M. Balcerek, „nie jest niczym innym jak wzorcem potrzeb dziecka [...], które powinny być zaspokajane przez dorosłych dla dobra dziecka i w jego interesie”¹³⁴.

131 E. Verhellen, Prawa dziecka w Europie. Perspektywa ogólna i zakres problematyki, w: Z. W. Stelmaszuk (red.), Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem, Warszawa 1999, s. 14–15.

132 T. Smyczyński, Stosunki między rodzicami a dzieckiem w ustawodawstwie Rady Europy, „Państwo i Prawo” 1995, z. 1, s. 15.

133 M. Balcerek, Prawa dziecka, Warszawa 1986, s. 25.

134 Za: M. Balcerek, Międzynarodowa ochrona praw dziecka, Warszawa 1988, s. 18. Autor postulował zresztą, co trzeba podkreślić – przed powstaniem Konwencji praw dziecka, stworzenie katalogu praw dziecka jako obywatela, który mógłby funkcjonować jako krajowy dokument, w którym wszystkie prawa zostałyby zebrane: 1) prawo do korzystania ze wszystkich praw bez względu na płeć, urodzenie, wykształcenie, zawód, narodowość, rasę, wyznanie, pochodzenie i położenie społeczne, 2) prawo do szczególnej ochrony, jakiej wymaga status dziecka ze strony rodziny, społeczeństwa i państwa, 3) prawo do nazwiska i obywatelstwa, 4) prawo do życia i zabezpieczenia społecznego, 5) prawo do ochrony zdrowia, wypoczynku i rozrywki, 6) prawo do harmonijnego rozwoju w warunkach bezpieczeństwa moralnego i materialnego w rodzinie oraz opieki społeczeństwa w wypadku braku rodziny, 7) prawo do ochrony przed zaniedbaniem, demoralizacją i okrucieństwem, 8) prawo do nauki i wychowania w duchu zrozumienia, tolerancji, braterstwa i pokoju, 9) prawo do korzystania ze zdobyczy kultury i do twórczego udziału w rozwoju kultury narodowej, 10) prawo do szczególnej opieki i wychowania z powodu upośledzenia fizycznego, umysłowego lub niedostosowania społecznego, 11) prawo do ochrony przed wyzyskiem i podejmowaniem pracy przed osiągnięciem odpowiedniego, minimalnego wieku oraz specjalnej ochrony pracy w okresie niepełnoletności (*ibidem*, s. 18–19).

2.2. Prawa dziecka jako prawa człowieka

W pierwszym uniwersalnym dokumencie, Powszechnej deklaracji praw człowieka z 10 grudnia 1948 r.¹³⁵, kwestia praw dziecka została potraktowana dość marginalnie, wieku nie potraktowano zresztą jako kryterium braku dyskryminacji¹³⁶. W części deklaracji zawierającej prawa socjalne, umieszczono prawo do poziomu życia odpowiadającego potrzebom zdrowia i dobrobytu osoby i jej rodziny. W tym samym artykule przyjęto, że macierzyństwo i dzieciństwo korzystają z prawa do specjalnej opieki i pomocy. Jednakowa ochrona socjalna dotyczy wszystkich dzieci, bez względu na to, czy pochodzą z małżeństwa, czy urodziły się poza węzłem małżeńskim (art. 25)¹³⁷. Ponadto, na podstawie art. 16, ochrona ze strony społeczeństwa i państwa rozciągnięta została również na dzieci, jako członków rodziny traktowanej jako naturalna i podstawowa komórka społeczeństwa. Również w Międzynarodowym pakcie praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych z 16 grudnia 1966 r.¹³⁸ szczególna ochrona dzieci wynika z artykułu proklamującego obowiązek ochrony i pomocy rodzinie (art. 10). Obowiązek ten dotyczy okresu trwania odpowiedzialności rodziny za opiekę i wychowanie dzieci pozostających na jej utrzymaniu (ust. 1), jak również podjęcia specjalnych środków ochrony i pomocy w stosunku do wszystkich dzieci i młodzieży, bez dyskryminacji z jakiegokolwiek przyczyny. W szczególności jednak odnosi się do ochrony dzieci i młodzieży przed wyzyskiem gospodarczym i społecznym, w tym głównie przed zatrudnianiem ich przy pracy szkodliwej dla moralności, zdrowia, normalnego rozwoju lub niebezpiecznej dla życia. Państwa–strony paktu powinny ustalić granice wieku, poniżej których zatrudnianie dzieci jest zabronione i sankcjonowane przez prawo (ust. 3). Rozwiązanie o nieco odmiennej konstrukcji znalazło się w Międzynarodowym pakcie praw obywatelskich i politycznych z 16 grudnia 1966 r.¹³⁹ Komplementarnie do artykułu dotyczącego praw rodziny, gdzie szczególnie akcentowane są prawa do założenia rodziny i równouprawnienia współmałżonków i gdzie o możliwości podjęcia środków ochrony dzieci mowa jest tylko w przypadku rozwiązania związku małżeńskiego (art. 23), w pakcie znalazło się również odrębne postanowienie art. 24¹⁴⁰ odnoszące się do dzieci, właściwie bez względu na ich przynależność do rodziny. Na mocy tego

135 Tekst polski w: B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe*, Toruń 1996, s. 15–20.

136 E. Verhellen, *op. cit.*, s. 16.

137 Równouprawnienie dzieci, nie tylko w sferze socjalnej, było przedmiotem największych kontrowersji na etapie przygotowywania projektu Deklaracji. W rezultacie nie zdecydowano się na przyjęcie przepisu dotyczącego zrównania wszystkich dzieci w prawach cywilnych. Por. A. Michalska, *Międzynarodowa ochrona praw dziecka w ONZ*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1985, z. 1, s. 2–3.

138 Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169.

139 Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.

140 Jest ono traktowane jako pierwsza prawno międzynarodowa gwarancja ochrony praw dziecka. Por. A. Cisek, *Ochrona dóbr osobistych dziecka w Konwencji praw dziecka*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 1524, *Przeгляд Prawa i Administracji XXX* 1993, s. 48, za: Z. Resich, *Polska w obronie praw człowieka*, „Sprawy Międzynarodowe” 1967, nr 7–8, s. 100 i n.

artykułu każde dziecko bez względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, pochodzenie narodowe lub społeczne, sytuację majątkową lub urodzenie ma prawo do odpowiednich środków ochrony ze strony rodziny, społeczeństwa i państwa (ust. 1). Przysługuje mu również prawo do nazwiska, do rejestracji niezwłocznie po urodzeniu (ust. 2) oraz prawo do nabycia obywatelstwa (ust. 3). Ponadto w trzech innych artykułach paktu w szczególny sposób uregulowano sytuację dzieci. Po pierwsze, na podstawie art. 6 ust. 5 wyroki śmierci, w państwach, które jeszcze nie zniosły tej kary, nie będą wydawane za przestępstwa popełnione przez osoby poniżej osiemnastego roku życia. Po drugie, nieletni pozbawieni wolności będą oddzieleni od dorosłych i w możliwie jak najszybszym czasie postawieni przed sądem (art. 10 ust. 2b). W końcu, w trakcie postępowania przed sądami i trybunałami powinno się brać pod uwagę wiek osoby nieletniej oraz potrzebę pozytywnego wpływania na jej reedukację (art. 14 ust. 4).

Rozwiązania przyjęte w regionalnych systemach są równie, jeśli nie mniej, fragmentaryczne i z tej racji nie odbiegają szczególnie od uniwersalnych. Z aktów prawnych powstałych w systemie Rady Europy¹⁴¹ na wspomnienie zasługuje Protokół siódmy do Europejskiej konwencji praw człowieka i podstawowych wolności z 22 listopada 1984 r.¹⁴² i Europejska karta społeczna z 18 października 1961 r.¹⁴³ W odróżnieniu od Europejskiej konwencji praw człowieka i podstawowych wolności, która przewiduje jedynie ochronę prawa do zawarcia małżeństwa¹⁴⁴, Protokół w art. 5 proklamuje równość pomiędzy małżonkami – tak w stosunkach pomiędzy nimi, jak i w ich relacjach z dziećmi, zarówno odnośnie do małżeństwa, jego trwania, jak i rozwiązania związku. Artykuł ten nie odbiera jednak państwom–stronom Protokołu możliwości podejmowania takich środków, które są konieczne dla dobra dzieci¹⁴⁵. Z kolei w Europejskiej karcie społecznej znalazły się: prawo dzieci i młodocianych do specjalnej ochrony przed niebezpieczeństwami fizycznymi i moralnymi, w szczególności wynikającymi bezpośrednio lub pośrednio z ich pracy wraz z wprowadzeniem minimalnego wieku (15 lat) zatrudnienia (art. 7) i prawo do stosownej ochrony socjalnej, prawnej i ekonomicznej rodziny jako podstawowej komórki społecznej, w celu zapewnienia jej pełnego rozwoju (art. 16). Towarzyszy im prawo matki i dziecka, bez względu na ich sytuację matrymonialną i stosunki ro-

141 Poza zakresem pracy znalazły się kwestie dotyczące istnienia specjalistycznych systemów ochronnych, stworzonych przez organizacje międzynarodowe, jak Międzynarodowa Organizacja Pracy (ILO – MOP), Organizacja NZ do spraw Oświaty, Nauki i Kultury UNESCO) czy Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża (MKCK) chroniących dziecko jako potencjalnego pracownika, ucznia lub ofiarę międzynarodowego lub niemiędzynarodowego konfliktu zbrojnego. Fakt ich pominięcia wynika przede wszystkim z niewielkiego związku z tematem opracowania.

142 Dz.U. z 2003 r. Nr 42, poz. 364.

143 Dz.U. z 1999 r. Nr 8, poz. 67.

144 Art. 12 konwencji: Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284–286.

145 Ponadto w konwencji bezpośrednio odniesiono się do dzieci w kontekście nielegalnego pozbawienia wolności (art. 5), ochrony w przypadku sprawozdania z rozprawy sądowej (art. 6 ust. 1), pośrednio – w związku z prawem do życia prywatnego (art. 8 ust. 1 i 2) oraz w art. 2 pierwszego protokołu do konwencji – w kwestii prawa do edukacji. Por. E. Verhellen, *op. cit.*, s. 31.

dzinne, do ochrony socjalnej i ekonomicznej (art.17). W świetle art. 4, poświęconego prawu do życia, porozumienia będącego częścią składową innego systemu regionalnego – Amerykańskiej konwencji praw człowieka uchwalonej w ramach Organizacji Państw Amerykańskich na Międzyamerykańskiej Wyspecjalizowanej Konferencji Praw Człowieka w San José w Kostaryce 22 listopada 1969 r.¹⁴⁶, kara śmierci nie będzie stosowana wobec osób, które w momencie popełnienia przestępstwa nie ukończyły 18 lat (ust. 5). W ramach prawa do humanitarnego traktowania, nieletni w trakcie postępowania karnego będą oddzieleni od osób dorosłych i tak szybko, jak to możliwe postawieni przed wyspecjalizowanymi trybunałami (art. 5 ust. 5). W zakresie praw rodziny i jej ochrony ze strony społeczeństwa i państwa, konwencja umożliwia podjęcie przez państwa–strony środków zapewniających niezbędną ochronę dzieci z uwzględnieniem ich najlepszych interesów w przypadku rozwiązania małżeństwa. Zrównuje również status dzieci małżeńskich i pozamałżeńskich (art. 17 ust. 4 i 5). Na podstawie art. 19, każde małoletnie dziecko ma prawo do środków ochrony, uzasadnionych jego małoletnością. Środki te powinny być realizowane przez rodziców, społeczeństwo i państwo. Ponadto w Protokole dodatkowym do konwencji, dotyczącym praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych z 17 listopada 1988 r.¹⁴⁷, obok potwierdzenia praw rodziny i jej ochrony, znalazł się przepis rozszerzający zakres ochrony dzieci (art. 16). Uwzględniono w nim prawo dziecka do wzrastania pod ochroną i odpowiedzialnością swoich rodziców. Dziecko nie może być odłączone od matki, oprócz wyjątkowych sytuacji, kiedy zasadność takiego odłączenia potwierdzona jest przez sąd. Każdemu dziecku przysługuje prawo do obowiązkowego i nieodpłatnego nauczania przynajmniej na poziomie podstawowym oraz do dalszego kształcenia¹⁴⁸.

Z kolei w Afrykańskiej karcie praw człowieka i ludów z Nairobi z 27 czerwca 1981 r.¹⁴⁹, przyjętej w ramach Organizacji Jedności Afryki, znalazło się postano-

146 Tekst wraz z informacjami dotyczącymi statusu konwencji i protokołów znajduje się na stronie internetowej Międzyamerykańskiej Komisji Praw Człowieka (Inter-American Commission on Human Rights): <http://www.cidh.org/Basicos/basic3.htm>, polski tekst w: B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *op. cit.*, s. 311 i n.

147 Tzw. Protokół z San Salvador, OAS. Treaty Series, No 69, <http://www.cidh.org/Basicos/basic6.htm>.

148 Konwencja weszła w życie 18 lipca 1978 r., jej stronami jest 25 państw: Argentyna (1984), Barbados (1982), Boliwia (1979), Brazylia (1992), Chile (1990), Kolumbia (1973), Kostaryka (1970), Dominika (1993), Dominikana (1978), Ekwador (1977), Salwador (1978), Grenada (1978), Gwatemala (1978), Haiti (1977), Honduras (1977), Jamajka (1978), Meksyk (1982), Nikaragua (1979), Panama (1978), Paragwaj (1989), Peru (1978), Surinam (1987), Trynidad i Tobago (1991), Urugwaj (1985) i Wenezuela (1977). Stany Zjednoczone konwencję podpisały (1977), jednak jak dotąd brak jest ratyfikacji. Ratyfikacjom konwencji towarzyszyło szereg zastrzeżeń składanych do tekstu poszczególnych jej artykułów. Z zastrzeżenia modyfikującego art. 4 ust. 4 i 5, złożonego przez Barbados, wynika, że w państwie tym dopuszczalne jest wykonywanie kary śmierci na osobach powyżej 16 roku życia. Protokół do konwencji wszedł w życie 16 listopada 1999 r. Jego stronami jest 13 państw: Argentyna (2003), Brazylia (1996), Kolumbia (1997), Kostaryka (1999), Ekwador (1993), Salwador (1995), Gwatemala (2000), Meksyk (1999), Panama (1993), Paragwaj (1997), Peru (1995), Surinam (1990) i Urugwaj (1996). Został również podpisany przez kolejnych pięć państw (Boliwię, Chile, Dominikanę, Haiti, Nikaraguę i Wenezuelę), jednak jak dotąd brak jest ratyfikacji.

149 African (Banjul) Chapter on Human and Peoples' Rights, OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I. L. M. 58(1982), UN reg. 10/09/1991, No. 26363. Polski tekst w: B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *op. cit.*, s. 344 i n. Weszła w życie 21 października 1986 r.

wienie chroniące rodzinę, jako naturalną i podstawową komórkę społeczeństwa oraz strażnika moralności i tradycyjnych wartości uznanych przez społeczeństwo. Państwa będą troszczyć się o jej fizyczne i moralne zdrowie oraz są zobowiązane do jej wspomagania (art. 18 ust. 1 i 2). Są również zobowiązane do zapewnienia praw kobiet i dzieci przewidzianych w międzynarodowych deklaracjach i konwencjach (ust. 3)¹⁵⁰.

2.3. Dziecko jako podmiot szczególnej ochrony

Pierwszy projekt konwencji poświęconej prawom dziecka przygotowała w 1923 r. założycielka organizacji *Save the Children*, Englantyne Jebb¹⁵¹. Projekt ten został przedstawiony Lidze Narodów i przyjęty przez nią, lecz nie w formie aktu o mocy wiążącej, tylko w formie Deklaracji praw dziecka, zwanej Deklaracją genewską¹⁵². W deklarację wpisanych zostało pięć obowiązków mężczyzn i kobiet wobec dzieci, a raczej postulatów dotyczących zapewnienia im opieki¹⁵³, w związku z wyrażonym w niej przekonaniem, że ludzkość powinna dać dziecku wszystko, co najlepsze: 1) umożliwienie normalnego rozwoju fizycznego i duchowego, 2) zapew-

150 Według stanu na 31 marca 1999 r. stronami konwencji są 53 państwa: Algieria (od –1987), Angola (1990), Benin (1986), Botswana (1986), Burkina Faso (1984), Burundi (1989), Kamerun (1989), Wyspy Zielonego Przylądka (1987), Republika Środkowej Afryki (1986), Komory (1986), Kongo (1982), Kongo (RD) (1987), Wybrzeże Kości Słoniowej (1992), Dżibuti (1991), Egipt (1984), Gwinea Równikowa (1986), Erytrea (1999), Etiopia (1998), Gabon (1986), Gambia (1983), Ghana (1989), Gwinea (1982), Gwinea Bissau (1985), Kenia (1992), Lesoto (1992), Liberia (1982), Libia (1986), Madagaskar (1992), Malawi (1989), Mali (1981), Mauretania (1986), Mauritius (1992), Mozambik (1989), Namibia (1992), Niger (1986), Nigeria (1983), Uganda (1986), Rwanda (1983), Arabska Republika Demokratyczna Saharawi (1986), Sao Tome i Principe (1986), Senegal (1982), Seszele (1992), Sierra Leone (1983), Somalia (1985), Afryka Południowa (1996), Sudan (1982), Suaziland (1995), Tanzania (1984), Czad (1986), Togo (1982), Tunezja (1983), Zambia (1984), Zimbabwe (1986). Dane pochodzą z Twelfth Annual Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights, 1998–1999, Twenty fourth and Twenty fifth Ordinary Session, 26 April–5 May, 1999, Banjul, Gambia, Annex 1: <http://www1.umn.edu/humanrts/africa/12thannex1.html>.

151 Projekt ten w pewnym stopniu odzwierciedlał głoszone od końca XIX wieku opinie o potrzebie ochrony dzieci przed nędzą i wyzyskiem, ale także o złagodzeniu wobec nich surowości prawa karnego. Por. E. Stawowy, *Ochrona dziecka w prawie międzynarodowym*, w: J. Pluta, E. Stawowy, S. Wilkanowicz (red.), *Demokracja dla wszystkich*, Kraków 1994, s. 199. Jednak na początku XX w. przedmiotem międzynarodowej współpracy było przeciwdziałanie międzynarodowemu handlowi dziewczętami i wykorzystywaniu ich do prostytucji, por. A. Michalska, *Międzynarodowa ochrona praw dziecka w ONZ*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1985, z. 1, s. 1. W Polsce koncepcja dziecka, jako osoby autonomicznej posiadającej potrzeby, interesy i prawa, a zarazem podmiotem praw, z którymi należy się liczyć oraz przedmiotem opieki i troski powstała w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Najlepszym jej wyrazicielem był dr Janusz Korczak. Por. A. Łopatka, *Okoliczności powstania Konwencji o Prawach Dziecka*, w: J. Bińczycka (red.), *Humanści o prawach dziecka*, Kraków 2000, s. 18; A. Lewin, *Korczak niedosłyszany (kilka przypomnień)*, w: J. Bińczycka (red.), *Humanści o prawach dziecka*, Kraków 2000, s. 29–35; A. Lewin, *Czy ustawodawcy genewscy pomiesza li obowiązki i prawa?*, w: J. Bińczycka (red.), *Prawa dziecka. Deklaracje i rzeczywistość*, Warszawa 1993, s. 61–69; A. Mencwel, *Kiedy nadejdzie stulecie dziecka?*, w: J. Bińczycka (red.), *Humanści o prawach dziecka*, Kraków 2000, s. 49–52. Sama organizacja, a raczej unia organizacji, *Save the children*, miała charakter pomocowy, założona w 1920 r., z czasem skupiła 40 organizacji z różnych państw. Niosła pomoc dzieciom austriackim, bułgarskim i greckim (po trzęsieniach ziemi), niemieckim, ormiańskim, polskim, rosyjskim, węgierskim, japońskim (po trzęsieniu ziemi w 1925 r. i po tajfunie w 1934 r.), łotewskim, francuskim i chińskim (po powodziach), abisyńskim i hiszpańskim (podczas wojny). Por. J. Starczewski, *Z historii opieki nad dzieckiem*. Karta Praw Dziecka, „Dom Dziecka” 1958, nr 4, s. 194.

152 T. Jasudowicz, *Prawa człowieka w Kartie Narodów Zjednoczonych*, w: B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *op. cit.*, s. 61.

153 A. Kelm, *op. cit.*, s. 56.

nienie dzieciom głodnym pożywienia, chorym pielęgnać, wykojejonym zawróce-
nia na właściwą drogę, sierotom i dzieciom opuszczonym – opieki i wspomżenia,
3) pomoce w czasie klęski, 4) przygotowanie do zarobkowania na życie i zabezpie-
czenie przed wszelkim wyzyskiem, 5) wychowanie w wierze, że jego (dziecka) naj-
lepsze cechy powinny być oddane na usługi współbraci¹⁵⁴. W tym pierwszym doku-
mencie nie pojawiło się pojęcie praw dziecka. Jego uprawnienia wynikały pośrednio
z obowiązków osób starszych wobec niego, a określenie „dziecku nadaje się” świad-
czyło o traktowaniu dziecka raczej jako przedmiot, a nie podmiot praw¹⁵⁵. Obecnie
oczywiste wydaje się, że taka redakcja tekstu powinna prowadzić do określenia sta-
tusu dzieci, poprzez przyznanie im szeregu uprawnień wobec osób dorosłych – od-
wrotności obowiązków tych ostatnich wobec dzieci. Jednak w czasach, kiedy dopie-
ro uświadamiano sobie potrzebę ochrony dzieci jako istot słabszych i gdy kwestią
dyskusyjną była w ogóle podmiotowość dziecka, w związku z właściwie nieogranic-
zoną władzą nad nimi osób starszych, taki dokument stanowił raczej próbę godze-
nia w tę nieograniczoność władzy, ustanowienia pewnych jej granic i, być może,
kontroli nad postępowaniem wobec dzieci. Próba ta, choć w zamierzeniu prowadzą-
ca do przyjęcia wiążącej regulacji międzynarodowej, okazała się nieudana. Z per-
spektywy czasu patrząc, stanowiła jednak przyczynek do dalszych prac nad kon-
cepcją ochrony dziecka. Prace te były kontynuowane w czasach, gdy tworzony był
już system międzynarodowej ochrony praw człowieka, a jego składnikami stawały
się postanowienia o uniwersalności praw człowieka i zakazie dyskryminacji. Stąd
w Deklaracji praw dziecka z 20 listopada 1959 r.¹⁵⁶, uchwalonej przez Zgromadzenie
Ogólne ONZ, w której zresztą potwierdzono wagę rozwiązań przyjętych w Genew-
skiej Deklaracji Praw Dziecka z 1924 r. oraz w Powszechnej Deklaracji Praw Czło-
wieka z 1948 r., możliwe było, mimo echa przedmiotowego traktowania dziecka¹⁵⁷,
proklamowanie dziesięciu zasad chroniących dzieci, ujętych właściwie w formę ich
uprawnień. Są to: 1) zasada powszechności stosowania wszystkich praw zawartych
w deklaracji w stosunku do wszystkich dzieci oraz zakaz dyskryminacji ze wzglę-
du na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, przekonania polityczne lub inne, pocho-
dzenie narodowe lub społeczne, własność, urodzenie lub inne; 2) zasada szczególnej
ochrony dziecka oraz zagwarantowania mu prawnych i pozaprawnych możliwo-
ści i środków zdrowego i normalnego rozwoju fizycznego, psychicznego, moralne-

154 Por. J.Cz. Babicki, *Opuszczone*, Warszawa 1929; J. Suchodolska, *Międzynarodowy Związek Pomocy Dzieciom, „Opiekun Społeczny”* 1946, nr 7–8; J. Starczewski, *Karta Praw Dziecka, „Dom Dziecka”* 1958, nr 4; M. Balcerk, *Prawa dziecka*, Warszawa 1968, s. 108–110.

155 E. Verhellen, *op. cit.*, s. 15.

156 Declaration of the Rights of the Child, G.A. res. 1386 (XIV), 14 U.N. GAOR Supp. (No. 16) at 19, U.N. Doc. A/4354 (1959). Prace nad nią podjęto już w 1946 r., a po dziesięciu latach projekt przekazano państwom członkowskim ONZ z zapytaniami dotyczącymi jego treści, formy (wiążącej lub nie) oraz środków kontroli. Państwa zdecydowały o formie deklaracji oraz o pominięciu postanowień dotyczących kontroli jej realizacji. Por. A. Michalska, *Międzynarodowa ochrona praw dziecka w ONZ, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”* 1985, z. 1, s. 7.

157 E. Verhellen, *op. cit.*, s. 15.

go, duchowego i społecznego, uwarunkowanych jego wolnością i godnością; dobro dziecka ma być głównym punktem odniesienia dla ustaw, których celem ma być z kolei realizacja tej zasady; 3) zasada przyrodzonego prawa dziecka do nazwiska i obywatelstwa; 4) zasada korzystania z dobrodziejstw zabezpieczenia społecznego, włącznie z prawem do zdrowego wzrastania i rozwoju oraz do specjalnej opieki i ochrony dziecka i jego matki, w szczególności prenatalnej i postnatalnej, do odpowiedniego wyżywienia, zamieszkania, wypoczynku i usług medycznych; 5) zasada specjalnego traktowania, kształcenia i opieki uzasadnionych potrzebami dziecka upośledzonego fizycznie, psychicznie lub społecznie; 6) zasada pełnego i harmonijnego rozwoju dziecka w miłości i zrozumieniu, wzrastania, o ile to możliwe, pod opieką i odpowiedzialnością rodziców i w każdym przypadku w atmosferze uczucia i psychicznego oraz majątkowego bezpieczeństwa; dziecko w okresie największej wrażliwości nie powinno być, poza wyjątkowymi okolicznościami, odłączane od matki; na społeczeństwie oraz władzach publicznych ciąży obowiązek rozciągnięcia szczególnej opieki nad dziećmi bez rodzin oraz nad dziećmi, które nie mają odpowiednich środków utrzymania; wskazane jest również, aby państwo wspomagało finansowo oraz w inny sposób utrzymanie dzieci w dużych rodzinach; 7) zasada prawa dziecka do wykształcenia, bezpłatnego i przymusowego przynajmniej w zakresie szkoły podstawowej; dziecko powinno otrzymać wykształcenie, które podniesie jego ogólną kulturę i umożliwi, na zasadzie równych możliwości, rozwój jego zdolności, osobistych ocen, poczucia odpowiedzialności w wymiarze psychicznym i społecznym oraz stanie się użytecznym członkiem społeczeństwa; dobro dziecka będzie przewodnią zasadą dla osób odpowiedzialnych za jego wykształcenie i ukierunkowanie, w tym głównie dla rodziców; dziecko powinno mieć pełną możliwość zabawy i wypoczynku, które powinny służyć tym samym celom, co edukacja; społeczeństwo i władze publiczne powinny promować korzystanie z tego prawa przez dziecko; 8) zasada pierwszeństwa w zapewnieniu opieki i ochrony, w każdych okolicznościach; 9) zasada ochrony dziecka przed wszelkimi formami odrzucenia (lekceważenia), okrucieństwa i wyzysku oraz bycia przedmiotem handlu w jakiegokolwiek postaci; dziecko nie powinno być dopuszczone do pracy przed osiągnięciem odpowiedniego minimalnego wieku, w żadnym zaś przypadku do takiej pracy lub zajęcia, które szkodliwie wpłynęłoby na jego zdrowie lub edukację albo kolidowało z jego fizycznym, psychicznym lub moralnym rozwojem; 10) zasada ochrony dziecka przed praktykami zachęcającymi do rasowej, religijnej lub jakiegokolwiek innej dyskryminacji; dziecko powinno być wychowywane w duchu zrozumienia, tolerancji, międzyludzkiej przyjaźni, pokoju i powszechnego braterstwa i z pełną świadomością, że jego energia i uzdolnienia powinny być wykorzystane dla dobra innych członków społeczeństwa.

Pierwszy wiążący dokument – Konwencja praw dziecka z 20 listopada 1989 r.¹⁵⁸ stanowi już przykład ujęcia praw dziecka jako elementu „całości” praw człowieka, a więc konwencyjnie określonego katalogu praw, choćby poprzez odwołanie się do praw człowieka, w sferze ich rekonstrukcji lub interpretacji¹⁵⁹. Ma ona charakter szczególnie wobec umów o charakterze generalnym – podmiotowo uniwersalnych. Odniesiono się w niej tylko do jednego z elementów całej substancji chronionej prawem międzynarodowej ochrony praw człowieka – dzieci¹⁶⁰. Zakres praw w niej ujętych jest szerszy niż w poprzedzającej ją deklaracji, wprowadzono poza tym mechanizmy kontroli realizacji tych praw. Akcentowana jest w niej podmiotowość dziecka, a nie, jak wcześniej, konieczność jego ochrony, z racji jego szczególnych potrzeb¹⁶¹, a więc na tym etapie można już mówić o swoistej ewolucji pojmowania dziecka od przedmiotu opieki ze strony dorosłych po podmiot praw¹⁶². Wynika to z języka użytego w konwencji: użycia określeń „przyrodzone prawo” lub „naturalnoprawne” oraz określenia roli państwa jako gwaranta realizacji tych praw wobec dziecka, a nie ich dawcy¹⁶³. Jak pisze A. Łopatka, dziecko w świetle postanowień konwencji jest człowiekiem, a nie przyszłym człowiekiem¹⁶⁴, jednostką, której przysługują prawa. Ochrona praw dziecka została w niej podporządkowana czterem ogólnym zasadom: niedyskryminacji, dobra dziecka, prawa dziecka do życia, przeżycia i rozwoju oraz respektowania poglądów dziecka¹⁶⁵. Konwencja, która została uchwalona w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych, składa się z 54 artykułów rozmieszczonych w trzech częściach. Część pierwsza (art.1–41) przeznaczona została na przedstawienie praw dziecka oraz zobowiązań państw-stron konwencji związanych z realizacją tych praw. Część druga (art. 42–45) od-

158 Convention on the Rights of the Child, G.A. res. 44/25, annex, 44 U.N. GAOR Supp. (No. 49) at 167, U.N. Doc. A/44/49 (1989). Na temat polskiego projektu konwencji oraz okoliczności negocjacji tekstu zob.: A. Łopatka, Długotrwały poród, „Prawo i Życie” 1983, nr 10 i tenże, Spór o dziecko, „Prawo i Życie” 1983, nr 11 oraz tenże, Okoliczności powstania Konwencji o Prawach Dziecka, w: J. Bińczycka (red.), *Humaniszczy o prawach dziecka*, Kraków 2000, s. 17–27.

159 T. Smoczyński, *Ochrona praw dziecka*, w: *Prawa człowieka. Model prawny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 113.

160 Por. B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *op. cit.*, s. 56 i n. To ograniczenie ochrony do jednego z elementów, wycinka, substancji chronionej dotyczyć może tak jej zakresu przedmiotowego (poszczególne prawa), jak zakresu podmiotowego (kategorie osób). Przyjmując tezę o tego typu ograniczeniach, bierzemy za punkt odniesienia konwencje, które adresowane są do wszystkich kategorii osób i zawierają potencjalnie cały katalog praw i wolności im przysługujących. Z tej racji można by zatem nazwać je konwencjami uniwersalnymi, abstrahując od uniwersalności lub partykularyzmu systemu, którego są składnikiem.

161 D. Wójcik, *Rozwój psychiczny dzieci i młodzieży a prawa gwarantowane przez Konwencję o Prawach Dziecka*, w: T. Smoczyński (red.), *Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia*, Poznań 1999, s. 70–71.

162 Podmiotowość ta została potem jeszcze wzmocniona przyznaniem dzieciom uprawnień proceduralnych, dotyczących realizacji przez nie ich praw, na mocy Konwencji o wykonywaniu praw dziecka. Za: M. Jabłoński, S. Jarosz–Żukowska, *Prawa człowieka i systemy ich ochrony*. Zarys wykładu, Wrocław 2004, s. 211.

163 T. Smoczyński, *Pojęcie i status osobowy dziecka w świetle konwencji praw dziecka i prawa polskiego*, „Państwo i Prawo” 1991, z. 4, s. 48.

164 A. Łopatka, *Międzynarodowe prawo praw człowieka*. Zarys, Warszawa 1998, s. 103.

165 N.B. Graff, *op. cit.*; J. Karp, *Concepts Underlying the Implementation of the Convention on the Rights of the Child*, 4 Loy. Poverty. L.J. 1998, s. 113–114. Według A. Łopatki (*Dziecko. Jego prawa człowieka*, Warszawa 2000, s. 27–40), są trzy zasady korzystania przez dziecko z jego praw: wymóg kierowania się dobrem dziecka, zakaz dyskryminacji i zakaz wyzyskiwania dziecka.

nosi się do instrumentu kontroli ich realizacji, a więc do Komitetu Praw Dziecka. Część trzecia (art. 46–54) zawiera postanowienia dotyczące ratyfikacji, przystąpienia i wejścia w życie konwencji oraz dopuszczalności poprawek, zastrzeżeń i wypowiedzenia konwencji. Konwencja weszła w życie 2 września 1990 r., Polska ratyfikowała ją 30 września 1991 r. W chwili obecnej jej stronami są 193 państwa¹⁶⁶. Niewątpliwą zaletą konwencji jest objęcie nią dwóch generacji praw i brak różnicowania stopnia ich ważności, co w odniesieniu do dzieci wydaje się uzasadnione, przy założeniu, że przyjęte w konwencji rozwiązania stanowią standard minimalny¹⁶⁷. Jest ona obecnie instrumentem najszerszej ochrony, zwanym światową konstytucją praw dziecka¹⁶⁸. Ujęto w niej nowe prawa, ale również istniejące już fragmentaryczne międzynarodowe uregulowania¹⁶⁹. Dość chaotyczne poukładanie praw w tekście konwencji stawia pod znakiem zapytania zastosowanie do niej klasycznego podziału praw, opartego zresztą na nazewnictwie przyjętym dla międzynarodowych paktów praw człowieka. Zadania pogrupowania praw podjęli się B. Gronowska, T. Jasudowicz i C. Mik¹⁷⁰. Jako prawa osobiste dziecka, lokowane wśród praw politycznych i obywatelskich (publicznych), widzą: 1) prawo do życia (art. 6); 2) prawo do uzyskania i zachowania swej tożsamości (art. 7 i 8); 3) prawa związane ze stosunkami między rodzicami a dziećmi (art. 9, 10, 18, 19, 20, 21); 4) prawo do wolności od tortur, okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karnia (art. 37 lit. a); 5) prawo do wolności przed niewolnictwem, poddaństwem i handlem (art. 11 i 35); 6) prawo do poszanowania życia prywatnego, rodzinnego, miru domowego i korespondencji oraz honoru i reputacji (art. 16), natomiast jako prawa z pogranicza praw osobistych i publicznych widzą prawo do wolności osobistej (art. 37) i prawo do słusznego procesu sądowego (art. 40). W grupie praw publicznych lokują natomiast: 1) prawo do swobodnego wyrażania swoich poglądów (art. 12)¹⁷¹; 2) prawo do wolności wypowiedzi (art. 13)¹⁷²; 3) prawo do wolności myśli, sumienia i religii (art. 14), prawo do wolności zrzeszania się i pokojowych

166 Informacje za: <http://www.unhcr.ch/pdf/report.pdf>, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/ratification/11.htm> (11.12.2007).

167 Takie rozwiązanie było zarówno krytykowane (zbyt niskie standardy ochrony), jak i chwalone (możliwość osiągnięcia consensusu między państwami). Por. A. Łopátka, Okoliczności powstania Konwencji o Prawach Dziecka, w: J. Bińczycka (red.), *Humanisanci o prawach dziecka*, Kraków 2000, s. 17, 25–27. Niemniej jednak otwiera ono drogę do wprowadzenia bardziej korzystnych dla dziecka rozwiązań, przy zachowaniu pierwszeństwa stosowania postanowień konwencyjnych, gdy rozwiązania obowiązujące w danym państwie są mniej korzystne, por. A. Łopátka, *Konwencja Praw Dziecka w Polsce*, w: J. Bińczycka (red.), *Prawa dziecka. Deklaracje i rzeczywistość*, Warszawa 1993, s. 24.

168 Por. A. Łopátka, *Dziecko. Jego prawa człowieka*, Warszawa 2000, s. 19 i n.

169 A. Łopátka, *Konwencja praw dziecka*, „Państwo i Prawo” 1990, z. 3, s. 3.

170 B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *O prawach dziecka*, Toruń 1994, s. 19–28; J. Panowicz–Lipska, *Przysposobienie dziecka*, w: T. Smyczyński (red.), *Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia*, Poznań 1999, s. 201. Por. podział na prawa i wolności osobiste (w tej grupie prawo dziecka do rodziny), prawa socjalne i prawa kulturalne zaproponowany przez E. Stawowy, *Ochrona dziecka w prawie międzynarodowym*, w: J. Pluta, E. Stawowy, S. Wilkanowicz (red.), *Demokracja dla wszystkich*, Kraków 1994, s. 202–203.

171 Lub inaczej: prawo do wyrażania opinii, występowania w sądzie we własnych sprawach, za: E. Czyż, *Prawa dziecka*, Warszawa 2000, s. 48.

172 Określone również, na podstawie art. 13 i 17 konwencji, jako prawo do informacji. Por. *ibidem*, s. 43.

zgrupowań (art. 15). Prawa polityczne i obywatelskie powinny być zagwarantowane wszystkim dzieciom, nadto szczególnie nacisk w konwencji położony został na konieczność zagwarantowania takich uprawnień również uchodźcom (art. 22), niepełnosprawnym psychicznie lub fizycznie (art. 23) oraz członkom mniejszości lub wspólnot tubylczych (art. 30). W drugiej grupie praw – gospodarczych, socjalnych i kulturalnych znalazły się natomiast: 1) prawo do korzystania z możliwie najlepszego stanu zdrowia oraz do korzystania z usług medycznych i rehabilitacyjnych (art. 24) wraz z gwarancją dotyczącą prawa do okresowego przeglądu leczenia dziecka wraz z innymi okolicznościami umieszczenia go w zakładzie (art. 25); 2) prawo do korzystania z zabezpieczenia społecznego, w tym z ubezpieczeń społecznych (art. 26); 3) prawo do odpowiedniego poziomu życia (art. 27), prawo do nauki (art. 28); 4) prawo do wypoczynku i czasu wolnego (art. 31); 5) prawo do ochrony przed wyzyskiem gospodarczym i przed zmuszaniem do szkodliwej lub kolidującej z wykształceniem pracy (art. 32)¹⁷³. Również tutaj podkreślona została konieczność szczególnej ochrony dzieci niepełnosprawnych (art. 23) oraz ofiar jakichkolwiek form zaniedbania, wyzysku, wykorzystywania, tortur lub jakiegokolwiek formy okrutnego, nieludzkiego albo poniżającego traktowania lub karnia, ewentualnie konfliktu zbrojnego (art. 39).

Już w preambule do konwencji znajdują się odniesienia do wcześniej powstałych aktów prawa międzynarodowego, tak o charakterze niewiążącym (Deklaracji genewskiej, Deklaracji praw Dziecka, Deklaracji zasad społecznych i prawnych odnoszących się do ochrony i dobrobytu dzieci, Zbioru podstawowych reguł Narodów Zjednoczonych w zakresie wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich, Deklaracji o ochronie kobiet i dzieci w sytuacjach nadzwyczajnych oraz w czasie konfliktu zbrojnego i w końcu – Powszechnej deklaracji praw człowieka), jak i wiążącym (Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych, Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych). Odniesienia te znajdują również wyraz w przedmiotowym zakresie ochrony dziecka przewidzianym konwencją. W konwencji, biorąc pod uwagę kryterium małoletności i nie wskazując momentu, od którego zaczyna się ochrona¹⁷⁴, zdefiniowano dziecko jako istotę ludzką w wieku poniżej osiemnastu lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do niej uzyskała

173 Rozwinięcie postanowień dotyczących ochrony dzieci przed wyzyskiem gospodarczym znalazły się w Konwencji Nr 182 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej zakazu i natychmiastowych działań na rzecz eliminowania najgorszych form pracy dzieci, przyjętej w Genewie 17 czerwca 1999 r. – Convention concerning the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labour (ILO No. 182), 38 I.L.M. 1207 (1999), która weszła w życie 19 listopada 2000 r. (Dz.U. z 2004 r. Nr 139, poz. 1474).

174 Według T. Smoczyńskiego (Pojęcie dziecka i jego podmiotowość, w: T. Smoczyński (red.), Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia, Poznań 1999, s. 41), wykładnia postanowień konwencji daje podstawę do ochrony życia poczętego, biorąc pod uwagę szerokie pojęcie dziecka, ale również odwołanie się w preambule do Deklaracji praw dziecka z 1959 r., gdzie znalazło się uznanie konieczności troski o dziecko i jego ochrony przed urodzeniem. Za rozszerzeniem ochrony dziecka na fazę prenatalną, w świetle konwencji, optował również Trybunał Konstytucyjny w uzasadnieniu do orzeczenia z dnia 28 maja 1997 r. (Uzasadnienie, p. 3, Sygn. K. 26/96). Z drugiej jednak strony, w trakcie prac nad konwencją wielokrotnie podnoszono konieczność usunięcia postanowień ochronnych dotyczących okresu prenatalnego, z racji dopuszczalności aborcji w wielu państwach. Por. Marek

ona wcześniej pełnoletność (art. 1). Odniesiono do niego szereg praw, które znalazły się już wcześniej w dokumentach o charakterze uniwersalnym i z tej racji dotyczą wszystkich osób. Niektóre z tych praw, z racji ograniczeń w sferze samodzielności dzieci i podejmowania przez nie decyzji, mają jednak nieco inny zakres. Przykładowo, prawo do opuszczenia każdego kraju, w tym własnego oraz powrotu do własnego kraju jest łączone z przemieszczaniem się dziecka w celu połączenia rodziny oraz z realizacją prawa do utrzymywania regularnych stosunków osobistych i bezpośrednich kontaktów z obojgiem rodziców (art. 10). W konwencji ponadto znalazły się prawa, które dotyczą tylko dzieci, jako istot słabszych i wymagających szczególnej ochrony. Wśród nich zapisane zostały również zobowiązania państw–stron w stosunku do dzieci, które znalazły się w szczególnej sytuacji lub położeniu, między innymi w art. 11 – do zwalczania nielegalnego transferu dzieci oraz ich nielegalnego wywozu za granicę, w art. 34 – do ochrony dzieci przed wszystkimi formami wyzysku seksualnego i nadużyć seksualnych oraz w art. 35 – do podjęcia wszelkich środków w celu zapobieżenia uprowadzeniom, sprzedaży lub wywozowi dzieci, dokonywanych dla jakichkolwiek celów i w jakiegokolwiek formie.

Nie mniejsze znaczenie ma poddanie życia dziecka, nie w związku z tak ekstremalnymi, jak powyżej wyliczone, sytuacjami, kontroli i opiece państwowej. Państwa zobowiązały się do zabezpieczenia nadrzędnego interesu dziecka we wszystkich decyzjach dotyczących dzieci, podejmowanych przez publiczne lub prywatne instytucje opieki społecznej, sądy, władze administracyjne lub organy ustawodawcze, jak również do dbałości o zgodne z prawem wewnętrznym postępowanie instytucji odpowiedzialnych za opiekę i ochronę dzieci. Proklamowana została zasada ochrony dziecka i opieki nad nim w zakresie koniecznym dla jego dobra i z uwzględnieniem praw i obowiązków jego rodziców, opiekunów lub innych osób prawnie za nie odpowiedzialnych (art. 3). Odpowiedzialność za wychowanie i zabezpieczenie rozwoju dziecka spoczywa na rodzicach lub opiekunach prawnych. W swoich działaniach winni się oni kierować nadrzędnym interesem dziecka. Państwa zobowiązały się do świadczenia pomocy osobom odpowiedzialnym za wychowanie dzieci, przede wszystkim poprzez tworzenie specjalnych instytucji, zakładów i służb (art. 18). Ponadto państwa szanują odpowiedzialność, prawa i obowiązki rodziców i opiekunów prawnych w sferze ukierunkowania dziecka i udzielania właściwych rad przy korzystaniu z praw zapewnionych konwencją (art. 5) oraz w zakresie korzystania z prawa do wolności myśli, sumienia i religii (art. 14 ust. 2).

Niezwłocznie po urodzeniu dziecka sporządzany jest akt urodzenia. Dziecku przysługuje od urodzenia prawo do nazwiska, prawo do uzyskania obywatelstwa oraz, tak dalece, jak to możliwe, prawo poznania swoich rodziców i bycia przez

Piechowiak, Preambuła, w: T. Smoczyński (red.), *Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia*, Poznań 1999, s. 28–32.

nich wychowywanym. Strony konwencji zobowiązały się do czuwania nad urzeczywistnieniem tych praw, w szczególności do przeciwdziałania przypadkom, gdy brak uregulowań wewnętrznych powoduje, że dziecko staje się bezpaństwowcem (art. 7). Dziecko ma prawo do zachowania swej tożsamości, włącznie z obywatelstwem, nazwiskiem i stosunkami rodzinnymi, w zakresie zgodnym z prawem. W przypadkach bezprawnych ingerencji w tę sferę życia dziecka, państwa przyznają mu pomoc i ochronę w celu jak najszybszego przywrócenia mu tożsamości (art. 8). Ze względu na nadrzędny interes dziecka możliwe jest w wyjątkowych sytuacjach, po podjęciu decyzji przez odpowiednią władzę podlegającą nadzorowi sądowemu, odłączenie dziecka od rodziców, wbrew ich woli. Pomimo przymusowego odłączenia i jeśli nie sprzeciwia się to nadrzędnemu interesowi dziecka, dziecku odłączonemu od rodzica lub rodziców przysługuje prawo do utrzymywania regularnych stosunków osobistych i bezpośrednich kontaktów z obojgiem rodziców. Jeśli odłączenie jest skutkiem zatrzymania, uwięzienia, zesłania, wydalenia lub śmierci któregoś z rodziców lub dziecka, państwa powinny udzielić (na wniosek) rodzicom, dziecku lub innemu członkowi rodziny informacji o miejscu przebywania takiej osoby, chyba że informacja taka przyniesie szkodę dobru dziecka (art. 9). Można zatem twierdzić, że w kontekście art. 7–9 konwencji, dziecko ma prawo do życia w rodzinie i że prawo to dotyczy przede wszystkim życia w rodzinie własnej, biologicznej¹⁷⁵. Ponadto dziecku o dostatecznym stopniu rozeznania, w ramach prawa swobodnego wyrażania swoich poglądów na każdy temat z należyтым uwzględnieniem wieku dziecka i stopnia jego dojrzałości, przysługuje możliwość bycia wysłuchanym w każdym dotyczącym go postępowaniu sądowym lub administracyjnym, czy to bezpośrednio, czy za pośrednictwem przedstawiciela lub odpowiedniego uprawnionego organu (art. 12) – doniosłość tego postanowienia sprowadza się do uznania dziecka za uczestnika życia społecznego¹⁷⁶, a nie tylko osobę, wokół której to życie się toczy. W ramach ochrony dziecka przed wszelkimi formami gwałtu, brutalności fizycznej lub psychicznej, porzucenia lub zaniedbania, złego traktowania lub wyzysku, włącznie z wykorzystywaniem w celach seksualnych, państwa będą podejmowały wszelkie środki ustawodawcze, administracyjne, socjalne i wychowawcze, ze szczególnym naciskiem na tworzenie programów socjalnych zmierzających do dostarczenia koniecznego wsparcia dziecku i osobom sprawującym nad nim opiekę oraz na stosowanie innych form prewencyjnych o charakterze sądowym i pozasądowym (art. 19). Każdemu dziecku¹⁷⁷ czasowo lub na stałe pozbawionemu środowiska rodzinnego

175 Por. uwagi dotyczące tzw. myślenia dystrybucyjnego, polegającego na przyjęciu, że dziecko należy w jak najszybszym czasie odebrać złej rodzinie i przekazać je rodzinie zastępczej, w: M. Andrzejewski, Prawo dziecka do pieczy zastępczej a prawo do życia w rodzinie, „Problemy Opiekuńczo–Wychowawcze” 1997, nr 4, s. 6–9. O próbach oddziaływania środowiska opiekuńczego na zaostrzenie prawa rodzinnego w kierunku szybszego odbierania dzieci rodzinom pisze S. Drzażdżewski, Czy dzieci wymuszają reformę systemu opieki?, Część II, „Problemy Opiekuńczo–Wychowawcze” 1997, nr 4, s. 17.

176 E. Verhellen, *op. cit.*, s. 16.

177 To znaczy takiemu, które znajduje się w zasięgu jurysdykcji państwa. Por. A. Maczyński, Konwencja o prawach dziecka a polskie przepisy o przysposobieniu, „Studia Iuridica” 1994, t. XXI s. 230, w związku z art. 2 ust. 1 konwencji.

lub takiemu, które we własnym interesie nie może pozostawać w takim środowisku przysługuje prawo do specjalnej ochrony i pomocy ze strony państwa. Ochrona taka może obejmować umieszczenie w rodzinie zastępczej, zastosowanie instytucji islamskiego prawa – *kafala*, adopcję lub umieszczenie w instytucji powołanej do sprawowania opieki nad dziećmi, czyli realizację wobec dziecka, wyłaniającego się z tego przepisu prawa do zapewnienia pieczy zastępczej, subsydiarnego względem jego prawa do życia w rodzinie¹⁷⁸. Wybór zastosowanego środka powinien być podyktowany potrzebą uwzględnienia ciągłości w wychowaniu dziecka oraz jego pochodzeniem etnicznym, religijnym, kulturalnym i językowym (art. 20). Nadrzędny interes dziecka jest czynnikiem o podstawowym znaczeniu w postępowaniu adopcyjnym, w państwach, których prawo przewiduje lub uznaje stosowanie tej instytucji. Adopcja powinna być przeprowadzana tylko na podstawie upoważnienia kompetentnych władz, zgodnie z obowiązującym prawem. Powinna być dopuszczalna tylko ze względu na sytuację dziecka w rodzinie (rodzice, krewni, opiekunowie prawni) i, gdy jest to wymagane, jeśli osoby zainteresowane, po przeprowadzeniu z nimi niezbędnych konsultacji, świadomie wyrażą na nią zgodę. Adopcja międzynarodowa może być traktowana jako zastępczy środek zapewnienia dziecku niezbędnej opieki, pod warunkiem, że nie może ono w państwie swego pochodzenia być umieszczone w rodzinie zastępczej, adoptowane lub odpowiednio wychowane. Sytuacja prawna dziecka, które zostało adoptowane z przeniesieniem do innego kraju, nie powinna być gorsza¹⁷⁹ niż dziecka poddanego adopcji krajowej – powinno ono korzystać z analogicznych gwarancji i norm prawnych. Co więcej, adopcja międzynarodowa pociąga za sobą obowiązek państw podjęcia wszelkich właściwych środków w celu zapobieżenia sytuacjom, w których osoby odpowiedzialne za adopcję czerpią z tego powodu nienależyte korzyści majątkowe. Środkiem, który ma sprzyjać realizacji tych postanowień, przede wszystkim zaś zapewnienia, aby umieszczanie dzieci w innych krajach odbywało się za zgodą kompetentnych władz lub organów, mają być dwustronne lub wielostronne umowy międzynarodowe (art. 21). Ponadto państwa zobowiązały się do ochrony dzieci przed wszelkimi formami wyzysku, które w jakikolwiek sposób naruszałoby dobro dziecka (art. 36) oraz do podejmowania wszelkich środków dla rehabilitacji fizycznej i psychicznej lub reintegracji społecznej dziecka, które ucierpiało w związku z zaniedbaniem, wyzyskiem, wykorzystywaniem, torturami lub jakąkolwiek formą okrutnego, nieludzkiego albo poniżającego traktowania lub karania bądź konfliktem zbrojnym (art. 39).

Według B. Gronowskiej, T. Jasudowicza i C. Mika, prawa dziecka stanowią subsystem ochronny i „składają się na standard poszerzony i wzmocniony” wzglę-

178 Por. M. Andrzejewski, Prawo dziecka do pieczy zastępczej a prawo do życia w rodzinie, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 4, s. 9.

179 Por. E. Holewińska-Łapińska, „Adopcja zagraniczna” – projektowana zmiana prawa polskiego, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI, s. 240.

dem standardu ochrony praw człowieka¹⁸⁰, co znaczy, że dziecku przysługują wszystkie uniwersalne wolności i prawa człowieka oraz dodatkowe, które zapisano w Konwencji¹⁸¹. Koncepcja uprawnień dziecka jako ochrona–pomoc–uczestnictwo, może skutkować przekonaniem o konieczności ochrony praw dziecka, a nie dziecka poprzez przyznanie mu praw¹⁸², a co za tym idzie – całkowite odejście od przedmiotowego i uznaniowego traktowania tej istoty ludzkiej w kierunku analogicznego jak w przypadku człowieka, przekonania o konieczności ochrony jego praw. Ponadto z postanowień konwencji wyłania się przyjęcie służebnej roli państwa wobec prymatu rodziny w sferze zapewnienia dziecku jego uprawnień jako wyraz zasady pomocniczości, co jest szczególnie istotne w sprawach dotyczących relacji w rodzinie¹⁸³, a – jak twierdzi Z.W. Stelmaszuk – zaakcentowanie prawa dziecka do rodziny z uwzględnieniem równowagi praw rodziców i dzieci¹⁸⁴. Rola państwa sprowadza się do zapewnienia realizacji obowiązków wynikających z konwencji: realizacji dobra dziecka, stworzenia odpowiednich warunków do wyrażenia swobodnej zgody na adopcję oraz pozbawienia wszystkich działań dotyczących przysposobienia charakteru komercyjnego¹⁸⁵. Głosy krytyki, jakie pojawiły się w odniesieniu do konwencji oraz regulacji w niej uprawnień dziecka w związku z adopcją międzynarodową, dotyczą sformułowań użytych w preambule do niej, z których można wywnioskować, że podmiotem ochrony nie jest dziecko, a rodzina w której ono rodzi się i wychowuje, nieostre, niezobowiązujące do podejmowania konkretnych działań sformułowania użyte w art. 8 dotyczącym adopcji – zobowiązania do respektowania tożsamości dziecka oraz pomocy i ochrony w celu przywrócenia mu tej tożsamości, gdyby zostało jej pozbawione, dyskusyjne z punktu widzenia niemowląt lub małych dzieci sformułowanie użyte w art. 9 – dotyczące odłączenia dziecka od rodziców wbrew jego woli oraz przyjęcie w art. 21b subsydiarności adopcji międzynarodowej względem środków zapewnienia mu opieki w kraju, tym samym ustanawiając pierwszeństwo wszystkich krajowych sposobów przed adopcjami międzynarodowymi¹⁸⁶. Krytyce poddano również brak penalizacji handlu dziećmi i pozostawienie prawom krajowym kompetencji w kwestii podejmowania odpowiednich środków w tej materii oraz brak dookreślenia, jakie to kompetentne organy mają zajmować się sprawami adopcyjnymi, co stwarza zagrożenie korupcją i brakiem dbałości o dobro dziecka¹⁸⁷. Ponadto, wynikająca z konwencji intencja ograniczenia ilości adop-

180 B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, O prawach dziecka, Toruń 1994, s. 27.

181 Por. A Łopátka, Konwencja Praw Dziecka w Polsce, w: J. Bińczycka (red.), Prawa dziecka. Deklaracje i rzeczywistość, Warszawa 1993, s. 22.

182 E. Verhellen, *op. cit.*, s. 28–29.

183 M. Andrzejewski, Pomocnicza rola państwa w świetle Konwencji o prawach dziecka i prawa polskiego, w: Z.W. Stelmaszuk (red.), *op. cit.*, s. 101; A. Michalska, Międzynarodowa ochrona praw dziecka w ONZ, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1985, z. 1, s. 12.

184 Z. W. Stelmaszuk, Nowe spojrzenie na rodzinę, w: Z. W. Stelmaszuk (red.), *op. cit.*, s. 163–164.

185 E. Holewińska–Łapińska, Wykładnia norm o przysposobieniu w świetle Konwencji Praw Dziecka, „Palestra” 19991, nr 5/7, s. 27.

186 N.B. Graff, *op. cit.*, s. 414–417.

187 S.M. Bisignaro, *op. cit.*, s. 134–136.

cji międzynarodowych¹⁸⁸ nie została w praktyce zrealizowana, a ich ilość wzrasta¹⁸⁹. Trudno jednak zakładać, że ilość adopcji spadnie w związku ze stosowaniem konwencji, której stroną wówczas nie były Stany Zjednoczone, państwo, do którego jest adoptowanych najwięcej dzieci. Krytyczne stanowisko wobec regulacji adopcji zostało wyrażone również w zastrzeżeniach składanych do art. 20 i 21 konwencji – świadczyły one o niezadowoleniu z dotychczasowych mechanizmów adopcji międzynarodowych oraz możliwości stosowania tej instytucji jako narzędzia osiągnięcia korzyści majątkowych. W konwencji, jako całościowej regulacji praw dziecka, znalazły się postanowienia dotyczące jego ochrony w instytucjach w niektórych państwach nieistniejących. Stąd też zastrzeżenia państw islamskich dotyczące niestosowania postanowień odnoszących się do przysposobienia¹⁹⁰. Krytykowane są także jej mechanizmy kontrolne¹⁹¹.

Konwencja praw dziecka została uzupełniona dwoma protokołami fakultatywnymi z 25 maja 2000 r., opracowanymi przez Komisję Praw Człowieka: Protokołem w sprawie angażowania dzieci w konflikty zbrojne¹⁹² oraz Protokołem w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii¹⁹³. W obu z nich znajduje się potwierdzenie pierwszoplanowej roli zasady nadrzędnego interesu dziecka, która powinna być realizowana we wszystkich działaniach dotyczących dziecka.

W Protokole dotyczącym handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii strony przyznały, że ciągle zwiększa się międzynarodowy wywóz dzieci w celu sprzedaży oraz wykorzystania ich w prostytucji i pornografii, coraz częściej występuje również zjawisko sex-turystyki. Zjawiska te najczęściej dotyczą jedną z najbardziej zagrożonych grup – małe dziewczynki. Państwa-strony, dostrzegając zagrożenia związane z rozwojem Internetu, odwołały się do apelu kończącego Międzynarodową konferencję dotyczącą zwalczania dziecięcej pornografii w Internecie (Wiedeń, 1999 r.) o wszechświatową kryminalizację produkcji, dystrybucji, eksportu, importu, przesyłu, posiadania i reklamowania dziecięcej pornogra-

188 Zdania, że stosowanie postanowień konwencji powinno wyeliminować przysposobienia międzynarodowe małych i zdrowych dzieci, jest E. Holewińska-Lapińska, Wykładnia norm o przysposobieniu w świetle Konwencji Praw Dziecka, „Palestra” 19991, nr 5/7, s.26.

189 N.B. Graff, *op. cit.*, s. 417.

190 Por. A. Łopatka, Zastrzeżenia do Konwencji o prawach dziecka, „Państwo i Prawo” 1992, z. 9, s. 61. Już na etapie prac nad projektem konwencji przedstawiciele państw islamskich artykułowali sprzeciw przeciw akceptacji rozwiązania proponowanego w art. 21. Również jedno z państw Ameryki Łacińskiej było przeciwne postanowieniu o niestosowaniu korzyści dla pośredników w adopcji międzynarodowej. Por. A. Łopatka, Okoliczności powstania Konwencji o Prawach Dziecka, w: J. Bińczycka (red.), *Humaniści o prawach dziecka*, Kraków 2000, s. 25.

191 E. Verhellen, *op. cit.*, s. 29.

192 Dz.U. z 2007 r. Nr 91, poz. 608 (Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflicts, G.A. Res. 54/263, Annex I, 54 U.N. GAOR Supp. (No. 49) at 7, U.N. Doc. A/54/49, Vol. III (2000), wszedł w życie 12 lutego 2002 r., <http://www.unhcr.ch/html/menu2/6/protocolchild.htm>).

193 Dz.U. z 2007 r. Nr 76, poz. 494 (Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography, G.A. Res. 54/263, Annex II, 54 U.N. GAOR Supp. (No. 49) at 6, U.N. Doc. A/54/49, Vol. III (2000), wszedł w życie 18 stycznia 2002 r., <http://www1.umn.edu/humanrts/instreet/auok.htm> i <http://www.unhcr.ch/html/menu2/dopchild.htm>).

fii, jak również o bliższą współpracę między rządami państw a przemysłem internetowym. Całkowita eliminacja zjawisk wskazanych w protokole będzie ułatwiona w rezultacie całościowego podejścia, między innymi do kwestii zacofania, ubóstwa, nierówności gospodarczej i społecznej, ale również dysfunkcyjności rodzin, braku wykształcenia, dyskryminacji ze względu na płeć, nieodpowiedzialnych zachowań seksualnych osób dorosłych i szkodliwych tradycyjnych praktyk. W protokole przywołano również postanowienia zawarte w Konwencji Nr 182 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej zakazu i natychmiastowych działań na rzecz eliminowania najgorszych form pracy dzieci, jak również w trzech konwencjach haskich: Konwencji o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia zagranicznego z 29 maja 1993 r., Konwencji dotyczącej cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę z 25 października 1980 r.¹⁹⁴ i Konwencji dotyczącej jurysdykcji, właściwości prawa, uznania i wykonywania oraz współpracy w zakresie odpowiedzialności rodzicielskiej i środków podejmowanych w celu opieki nad dziećmi z 9 października 1996 r.¹⁹⁵ W art. 1 protokołu strony zobowiązały się do wprowadzenia zakazu sprzedaży dzieci, dziecięcej prostytucji oraz dziecięcej pornografii, zdefiniowanych następnie dla celów protokołu w art. 2¹⁹⁶. Minimalne środki, które będą podjęte przez państwa, sprowadzają się do penalizacji czynów, bez względu na to, czy mają wymiar międzynarodowy, czy wewnętrzny oraz czy dokonywane są przez pojedyncze osoby, czy przez zorganizowane grupy. W kontekście sprzedaży dzieci, penalizacja dotyczy oferowania, dostarczania czy akceptowania w jakikolwiek sposób dziecka w celu seksualnego wykorzystania, handlu organami oraz przymusowej pracy, jak również nieodpowiedniego skłonienia do wyrażenia zgody na adopcję dziecka, z pogwałceniem międzynarodowych instrumentów dotyczących przysposobienia. Obejmuje ona również oferowanie, uzyskiwanie, dostarczanie i umożliwianie dziecięcej prostytucji oraz produkcję, dystrybucję, rozpowszechnianie, import, eksport, oferowanie, sprzedaż lub posiadanie pornografii dziecięcej (art. 3 ust. 1). Karane będzie dokonywanie któregokolwiek z wymienionych czynów, jak i usiłowanie oraz współudział (ust. 2). Stosownie do wskazanych czynów, państwa ustanowią również odpowiedzialność osób prawnych w ramach prawa karnego, cywilnego lub administracyjnego (ust. 4) oraz podejmą wszelkie stosowne prawne i administracyjne środki w celu zapewnienia, aby działania wszystkich osób uczestniczących w przysposobieniu dziecka były zgodne z normami międzynarodowymi

194 The Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction, Dz.U. z 1995 r. Nr 108, poz. 528.

195 The Hague Convention on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Cooperation in Respect of Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children. Polska podpisała konwencję 22 listopada 2000 r., jak dotąd brak jest ratyfikacji. Za http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.status&cid=70 (11.12.2007).

196 Article 2: For the purpose of the present Protocol: (a) Sale of children means any act or transaction whereby a child is transferred by any person or group of persons to another for remuneration or any other consideration; (b) Child prostitution means the use of a child in sexual activities for remuneration or any other form of consideration; (c) Child pornography means any representation, by whatever means, of a child engaged in real or simulated explicit sexual activities or any representation of the sexual parts of a child for primarily sexual purposes.

stosowanymi do adopcji (ust. 5). W dalszych postanowieniach państwa zobowiązały się między innymi traktować wskazane czyny jako przestępstwa ekstradycyjne (art. 5), podejmować współpracę w zakresie postępowania karnego, ekstradycyjnego (art. 6) oraz ogólnie – w zakresie przeciwdziałania wskazanym czynom (art.10), jak również stosować środki w celu konfiskaty rzeczy wykorzystywanych do dokonywania wskazanych czynów oraz korzyści wynikłych z ich dokonania (art. 7) oraz w różnorodny sposób chronić dzieci – ofiary wskazanych czynów (art. 8). W ramach tego ostatniego punktu, strony zobowiązały się do zapewnienia realizacji nadrzędnego interesu dziecka–ofiary w zetknięciu z państwowym systemem karnym.

Państwa–strony konwencji ONZ regulujących status dzieci (stan na 7 grudnia 2007 r.), z uwzględnieniem dat ratyfikacji lub przystąpienia¹⁹⁷:

- 1. Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych;**
- 2. Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych;**
- 3. Konwencja praw dziecka;**
- 4. Protokół dodatkowy dotyczący zaangażowania dzieci w konfliktach zbrojnych;**
- 5. Protokół dodatkowy dotyczący handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii;**

p – konwencja została podpisana przez państwo, bez późniejszej ratyfikacji.

Państwo	1	2	3	4	5
Afganistan	1983	1983	1994	2003	2002
Afryka Centralna	1981	1981	1992	————	————
Afryka Płd.	p.1994	1998	1995	p. 2002	2003
Albania	1991	1991	1992	————	————
Algieria	1989	1989	1993	————	2006
Andora	————	2006	1996	2001	2001
Angola	1992	1992	1990	2007	2005
Antigua i Barbuda	————	————	1993	————	2002
Arabia Saudyjska	————	————	1996	————	————
Argentyna	1986	1986	1990	2002	2003
Armenia	1993	1993	1993	2005	2005
Australia	1975	1980	1990	2006	2007
Austria	1978	1978	1992	2002	2004

197 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Status of ratifications of the principal international human rights treaties, as of 9 June 2004, <http://www.unhcr.ch/pdf/report.pdf> oraz <http://www2.ohchr.org/english/bodies/ratification/11.htm> (11.12.2007).

Przysposobienie międzynarodowe dzieci

Azerbejdżan	1992	1992	1992	2002	2002
Bahrain	2007	2006	1992	2004	2004
Bangladesz	1998	2000	1990	2000	2000
Barbados	1973	1973	1990	————	————
Belgia	1983	1983	1991	2002	2006
Belize	p.2000	1996	1990	2003	2003
Benin	1992	1992	1990	2005	2005
Bhutan	————	————	1990	p.2005	p.2005
Białoruś	1973	1973	1990	2006	2002
Boliwia	1982	1982	1990	2004	2003
Bośnia i Hercegowina	1993	1993	1993	2003	2002
Botswana	————	2000	1995	2004	2003
Brazylia	1992	1992	1990	2004	2004
Brunei Darussalam	————	————	1995	————	2006
Bułgaria	1970	1970	1991	2002	2002
Burkina Faso	1999	1999	1990	2007	2006
Burundi	1990	1990	1990	p. 2001	2007
Chile	1972	1972	1990	2003	2003
Chiny	2001	p. 1998	1992	p. 2001	2002
Chorwacja	1992	1992	1992	2002	2002
Cypr	1969	1969	1991	————	2006
Czad	1995	1995	1990	2002	2002
Czarnogóra	2006	2006	2006	2007	2003
Czechy	1993	1993	1993	2001	p.2005
Dania	1972	1972	1991	2002	2003
Demokratyczna Republika Kongo	1977	1977	1990	2002	2002
Dominika	1993	1993	1991	2002	2002
Dominikana	1978	1978	1991	2004	2006
Dżibuti	2002	2002	1990	p.2006	p.2006
Egipt	1982	1982	1990	2007	2002
Ekwador	1969	1969	1990	p. 2000	2004
El Salvador	1979	1979	1990	2002	2004
Emiraty Arabskie	————	————	1997	————	————
Erytrea	2001	2002	1994	2005	2005
Estonia	1991	1991	1991	p. 2003	2004
Etiopia	1993	1993	1991	————	————
Federacja Rosyjska	1973	1973	1990	p. 2001	————

Dziecko i rodzina jako podmioty ochrony

Fidżi	————	————	1993	p.2005	p.2005
Filipiny	1974	1986	1990	2003	2002
Finlandia	1975	1975	1991	2002	p. 2000
Francja	1980	1980	1990	2003	2003
Gabon	1983	1983	1994	p. 2000	2007
Gambia	1978	1979	1990	p. 2000	p. 2000
Ghana	2000	2000	1990	p.2003	p. 2003
Grecja	1985	1997	1993	2003	p. 2000
Grenada	1991	1991	1990	————	————
Gruzja	1994	1994	1994	————	2005
Gujana	1977	1977	1991	————	————
Gwatemala	1988	1992	1990	2002	2002
Gwinea	1978	1978	1990	————	————
Gwinea Równikowa	1987	1987	1992	————	2003
Gwinea–Bissau	1992	p. 2000	1990	p. 2000	p. 2000
Haiti	————	1991	1995	p. 2002	p. 2002
Hiszpania	1977	1977	1990	2002	2001
Holandia	1978	1978	1995	p. 2000	2005
Holy See	————	————	1990	2001	2001
Honduras	1981	1997	1990	2002	2002
Indie	1979	1979	1992	2005	2005
Indonezja	2006	2006	1990	p. 2001	p. 2001
Irak	1971	1971	1994	————	————
Iran	1975	1975	1994	————	2007
Irlandia	1989	1989	1992	2002	p. 2000
Islandia	1979	1979	1992	2001	2001
Izrael	1991	1991	1991	2005	p. 2001
Jamajka	1975	1975	1991	2002	p. 2000
Japonia	1979	1979	1994	2004	2005
Jemen	1987	1987	1991	2007	2004
Jordania	1975	1975	1991	2007	2006
Kambodża	1992	1992	1992	2004	2002
Kamerun	1984	1984	1993	p. 2001	p. 2001
Kanada	1976	1976	1991	2000	2005
Katar	————	————	1995	2002	2001
Kazachstan	2006	2006	1994	2003	2001
Kenia	1972	1972	1990	2002	p. 2000

Przysposobienie międzynarodowe dzieci

Kirgistan	1994	1994	1994	2003	2004
Kiribati	————	————	1995	————	————
Kolumbia	1979	1969	1991	2005	2003
Komory	————	————	1993	1993	2007
Kongo	1976	1976	1993	2001	2001
Korea Pld.	1990	1990	1991	2004	2004
Korea Pln.	1981	1981	1990	————	————
Kostaryka	1968	1968	1990	2003	2002
Kuba	————	————	1991	2007	2001
Kuwejt	1996	1996	1991	2004	2004
Laos	2007	p. 2000	1991	2006	2006
Lesotho	1992	1992	1992	2003	2003
Liban	1972	1972	1991	p.2002	2004
Liberia	2004	2004	1993	p.2004	p.2004
Libia	1970	1970	1993	2004	2004
Lichtenstein	1998	1998	1995	2005	p. 2000
Litwa	1991	1991	1992	2003	2004
Luksemburg	1983	1983	1994	2004	p. 2000
Łotwa	1992	1992	1992	2005	2006
Macedonia	1994	1994	1993	2004	2003
Madagaskar	1971	1971	1991	2004	2004
Malawi	1993	1993	1991	p. 2000	p. 2000
Malediwy	2006	2006	1991	2004	2002
Malezja	————	————	1995	————	————
Mali	1974	1974	1990	2002	2002
Malta	1990	1990	1990	2002	p. 2000
Maroko	1979	1979	1993	2002	2001
Mauretania	2004	2004	1991	————	2007
Mauritius	1973	1973	1990	p. 2001	p. 2001
Meksyk	1981	1981	1990	2002	2002
Mikronezja	————	————	1993	p.2002	p.2002
Mołdawia	1993	1993	1993	2004	2007
Monako	1997	1997	1993	2001	p. 2000
Mongolia	1974	1974	1990	2004	2003
Mozambik	————	1993	1994	2004	2003
Myanmar	————	————	1991	————	————
Namibia	1994	1994	1990	2002	2002

Dziecko i rodzina jako podmioty ochrony

Nauru	————	p. 2001	1994	p. 2000	p. 2000
Nepal	1991	1991	1990	2007	2006
Niemcy	1973	1973	1992	2004	p. 2000
Niger	1986	1986	1990	————	2004
Nigeria	1993	1993	1991	p. 2000	p. 2000
Nikaragua	1980	1980	1990	2005	2004
Niue	————	————	1995	————	————
Norwegia	1972	1972	1991	2003	2001
Nowa Zelandia	1978	1978	1993	2001	p. 2000
Oman	————	————	1996	2004	2004
Pakistan	p.2004	————	1990	p. 2001	p. 2001
Palau	————	————	1995	————	————
Panama	1977	1977	1990	2001	2001
Papua Nowa Gwinea	————	————	1993	————	————
Paragwaj	1992	1992	1990	2002	2003
Peru	1978	1978	1990	2002	2002
Polska	1977	1977	1991	2005	2005
Portugalia	1978	1978	1990	2003	2003
Rumunia	1974	1974	1990	2001	2001
Rwanda	1975	1975	1991	2002	2002
Saint Kitts i Nevis	————	————	1990	————	————
Saint Lucia	————	————	1993	————	————
Saint Vincent i the Grenadines	1981	1981	1993	————	2005
Samoa	————	————	1994	————	————
San Marino	1985	1985	1991	p. 2000	p. 2000
Sao Tome i Principe	p.1995	p.1995	1991	————	————
Senegal	1978	1978	1990	2004	2003
Serbia	2001	2001	2001	2003	2002
Seszele	1992	1992	1990	p. 2001	p. 2001
Sierra Leone	1996	1996	1990	2002	2001
Singapur	————	————	1995	p. 2000	————
Słowacja	1993	1993	1993	2006	2004
Słowenia	1992	1992	1992	2004	2004
Somalia	1990	1990	p. 2002	p. 2005	————
Sri Lanka	1980	1980	1991	2000	2006
Suaziland	2004	2004	1995	————	————
Sudan	1986	1986	1990	2005	2004

Przysposobienie międzynarodowe dzieci

Surinam	1976	1976	1993	p. 2002	p. 2002
Syria	1969	1969	1993	2003	2003
Szwajcaria	1992	1992	1997	2002	2006
Szwecja	1971	1971	1990	2003	2007
Tadżykistan	1999	1999	1993	2002	2002
Tajlandia	1999	1996	1992	2006	2006
Tanzania	1976	1976	1991	2004	2003
Timor–Leste	2003	2003	2003	2004	2003
Togo	1984	1984	1990	2005	2004
Tonga	————	————	1995	————	————
Trynidad i Tobago	1978	1978	1991	————	————
Tunezja	1969	1969	1992	2003	2002
Turcja	2003	2003	1995	2004	2002
Turkmenia	1997	1997	1993	2005	2005
Tuwalu	————	————	1995	————	————
Uganda	1987	1995	1990	2002	2001
Ukraina	1973	1973	1991	2005	2003
Urugwaj	1970	1970	1990	2003	2003
USA	p. 1977	1992	p. 1995	2002	2002
Uzbekistan	1995	1995	1994	————	————
Vanuatu	————	————	1993	2007	2007
Wenezuela	1978	1978	1990	2003	2002
Węgry	1974	1974	1991	p.2002	p.2002
Wielka Brytania	1976	1976	1991	2003	p. 2000
Wietnam	1982	1982	1990	2001	2001
Włochy	1978	1978	1991	2002	2002
Wybrzeże Kości Słoniowej	1992	1992	1991	————	————
Wyspy Bahama	————	————	1991	————	————
Wyspy Cooka	————	————	1997	————	————
Wyspy Marshalla	————	————	1993	————	————
Wyspy Salomona	1982	————	1995	————	————
Wyspy Zielonego Przylądka	1993	1993	1992	2002	2002
Zambia	1984	1984	1991	————	————
Zimbabwe	1991	1991	1990	————	————
Łącznie stron	157	160	193	119	124

Konwencja praw dziecka, oprócz dania początku pracom nad następnymi aktami opracowanymi w ramach ONZ lub organizacji wyspecjalizowanych, stała się przyczynkiem do opracowania regionalnych rozwiązań dotyczących praw dziecka. W ramach systemu Rady Europy powstała Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci z 25 stycznia 1996 r.¹⁹⁸ Jej celem, poza promowaniem wykonywania praw dziecka, jest przyznanie dzieciom uprawnień procesowych¹⁹⁹ oraz ułatwienie ich wykonywania w postępowaniach przed organami sądowymi lub administracyjnymi o takich samych kompetencjach (art. 1 ust. 2), co miało stanowić przyczynek do wzmocnienia zdolności prawnej dziecka, choć okazało się to w praktyce dość dyskusyjne²⁰⁰. Uprawnienia te odnoszą się do postępowań w sprawach rodzinnych, w tym dotyczących wykonywania odpowiedzialności rodzicielskiej, w szczególności odnośnie do miejsca pobytu dziecka i prawa do styczności z nim (art. 1 ust. 3). Na podstawie art. 1 ust. 4, każde państwo powinno w momencie podpisania, składania dokumentów ratyfikacyjnych, przyjęcia, zatwierdzenia lub przystąpienia złożyć oświadczenie ze wskazaniem co najmniej trzech rodzajów spraw rodzinnych, do których będzie stosowana konwencja²⁰¹. Konwencja odróżnia dzieci, które w świetle prawa wewnętrznego

198 Dz.U. z 2000 r., Nr 107, poz. 1128.

199 Jest to pierwszy międzynarodowy akt normatywny przyznający dzieciom prawa proceduralne. Por. E. Czyż, *Prawa dziecka*, Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów, Zeszyt 5, 1998, s. 153.

200 Krytycznie na ten temat E. Verhellen, *op. cit.*, s. 36–37, twierdzący zresztą, że konwencja ta osłabia Konwencję Praw Dziecka.

201 Z dotychczasowej praktyki państw wynika, że najczęściej stosują się one do minimalnego wymogu wskazania trzech rodzajów spraw, jednak zdarza się wskazanie znaczenie większej ich liczby (np. Niemcy – 23 rodzaje spraw): List of declarations made with respect to treaty No. 160, Status as of: 18/7/2004, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=160&CM=8&DF=7/18/04&CL=ENG&VL=1>: Czech Republic: Declaration contained in the instrument of ratification, deposited on 7 March 2001 – adoption proceedings, foster placement proceedings and proceedings relating to the limitation or deprivation of parental responsibilities, as well as to any other family proceedings affecting the rights of the child. Germany: Declaration contained in the instrument of ratification deposited on 10 April 2002 – 1. transfer of the right to determine the child's name; 2. substitution for the other parent's consent in respect of conferment of the name; 3. transfer of the right to decide in cases where there are differences of opinion between the parents concerning the exercise of parental custody; 4. withdrawal of a parent's, guardian's or curator's power to represent the child; 5. decisions on differences of opinion between the parents and a curator; 6. transfer of matters relating to parental custody to the person charged with the child's care; 7. assistance of parents in caring for the child; 8. placement of a child involving deprivation of liberty; 9. surrender of the child, determination of access to third persons, removal from the person charged with care or from the spouse or person entitled to access; 10. risk to the child's welfare; 11. parental custody on separation of the parents; 12. suspension of parental custody; 13. parental custody following the death of a parent; 14. parental custody following withdrawal of custody; 15. access to the child; 16. restriction or exclusion of the power to decide on matters affecting everyday life or actual care; 17. measures where the parents are unable to take action; 18. appointment of a guardian, a supervisory guardian or a curator; 19. decision on difference of opinion or on the allocation of duties between several guardians or curators; 20. withdrawal of custody of a guardian or a curator in respect of the religious education of the ward or the person in the guardian's or curator's charge; 21. measures prior to appointment of a guardian or curator, or where a guardian or a curator is unable to take action; 22. dismissal of a guardian, a supervisory guardian or a curator; 23. amendment and review of court orders (section 1696). Greece: Declaration contained in a Note Verbale handed to the Secretary General at the time of deposit of the instrument of ratification, on 11 September 1997 – cases concerning the custody of children; cases concerning the communication between parents and children; adoption cases. Italy: Declaration contained in a letter from the Permanent Representative of Italy, dated 23 June 2003, handed over to the Deputy Secretary General of the Council of Europe at the time of deposit of the instrument of ratification, on 4 July 2003 – on parental authority; on natural affiliation; on the son's opposition to certain acts regarding the administration of property accomplished by his parents. Latvia: Declaration contained in the instrument of ratification deposited on 30 May 2001 – 1. Divorce cases; 2. Cases concerning parental power; 3. Adoption cases; 4. Cases concerning conclusion of transactions related to children's assets; 5. Cases concerning child's separation from family; 6. Cases

mają wystarczające rozeznanie od dzieci niemających takiego rozeznania, przyznając tym pierwszym prawo do bycia informowanym i do wyrażania swojego stanowiska w toku postępowania (art. 3). Stosowanie prawa do żądania wyznaczenia specjalnego przedstawiciela, wynikającego z art. 4 konwencji, może być także ograniczone do tej grupy dzieci. Ponadto w sprawach dotyczących dzieci organ sądowy ma obowiązek szybkiego działania, niezbędne jest istnienie przepisów zapewniających bezwzględne wykonanie orzeczeń. W sprawach pilnych organowi prowadzącemu postępowanie powinno przysługiwać prawo zarządzenia natychmiastowego wykonania decyzji (art. 7), a w przypadkach poważnego zagrożenia dobra dziecka wskazanych w prawie wewnętrznym państwa – prawo do wszczynania sprawy z urzędu (art. 8). W konwencji kilkakrotnie powołano się na dobro dziecka, czyniąc z niego główny wyznacznik realizacji lub braku realizacji praw oraz postępowania organu sądowego lub administracyjnego i pełnomocnika²⁰².

Na wzmiankę zasługuje także Afrykańska karta praw i dobra dziecka z 1990 r.,²⁰³ która zawiera szeroki, porównywalny do zakresu Konwencji praw dziecka, katalog praw. Uwzględniono w niej specyficzną sytuację dzieci w tym regionie świata, rozszerzając treść niektórych praw²⁰⁴ oraz umieszczając w niej odrębne postanowienia dotyczące ochrony przed szkodliwymi praktykami społecznymi i kulturowymi (art. 21), ochrony przed apartheidem i dyskryminacją (art. 26). W konwencji kilkakrotnie odwołano się do dobra dziecka²⁰⁵, umieszczając w niej również art. 4, jemu

concerning the custody of children. Malta: Declaration appended to the full powers handed at the time of signature, on 20 January 1999 – 1. Separation Proceedings; 2. Nullity of Marriage; 3. Adoption Proceedings. Poland: Declaration contained in the instrument of ratification, deposited on 28 November 1997 – request for adoption; – guardianship; decisions on important matters relating to the person of the child in the absence of an agreement between the parents. Slovenia: Declaration contained in a Note Verbale handed to the Secretary General at the time of deposit of the instrument of ratification, on 28 March 2000 – the procedure of deciding on upbringing of a child; the procedure of adoption; the procedure of custody; the procedure of managing the child's assets and the procedure of determining the level of maintenance. Macedonia: Declaration contained in the instrument of ratification deposited on 15 January 2003 – adoption proceedings, cases concerning the custody of children, the proceedings while deciding on the custody and upbringing of children and proceedings concerning establishment of parental affiliation (paternity and maternity), as well as in the proceedings when parental affiliation is contested. Turkey: Declaration contained in the instrument of ratification deposited on 10 June 2002 – 1. Cases relating to divorce; 2. Cases relating to separation; 3. Cases concerning the custody of children; 4. Cases concerning parental rights of access to the child; 5. Cases relating to establishment of paternal affiliation by means of judicial decision.

202 Konwencja weszła w życie 1 lipca 2000 r., została ratyfikowana przez 9 państw (Czechy–2001, Niemcy–2002, Grecję – 1997, Włochy–2003, Łotwę–2001, Polskę–1997, Słowację–2000, Macedonię–2003 i Turcję–2002), następnych 15 państw ją podpisało, za: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=160&CM=8&DF=7/18/04&CL=ENG>.

203 African Charter on the Rights and Welfare of the Child, OAU Doc. CAB/LEG/24.9/49 (1990), konwencja weszła w życie 29 listopada 1999 r., tekst polski: A. Łopatka, Dziecko. Jego prawa człowieka, Warszawa 2000, s. 175–199.

204 Na przykład prawa do nauki, wyrażonego w art. 11. Znajdują się w nim, między innymi takie postanowienia: 5. Państwa–Strony niniejszej Karty podejmą wszelkie stosowne kroki, aby dziecko, które podlega dyscyplinie szkolnej lub rodzicielskiej, było traktowane w sposób humanitarny, z poszanowaniem wrodzonej godności, oraz zgodnie z postanowieniami niniejszej Karty. 6. Państwa–Strony niniejszej Karty podejmą wszelkie stosowne kroki, aby dzieci, które zająd w ciężar przed zakończeniem edukacji miały możliwość kontynuowania nauki odpowiednio do indywidualnych zdolności.

205 W art. 9, dotyczącym wolności myśli, sumienia i religii, art. 19, dotyczącym opieki i ochrony rodzicielskiej, w art. 20, odnośnie do obowiązków rodzicielskich, dwukrotnie w art. 24 (adopcja) i 25 (oddzielenie od rodziców).

poświęcony. W jego świetle dobro dziecka będzie uwzględniane w pierwszej kolejności we wszystkich poczynaniach dotyczących dziecka, podejmowanych przez jakąkolwiek osobę lub władzę. We wszystkich postępowaniach (prawnych i administracyjnych) dotyczących dziecka, które jest zdolne do wyrażania własnych poglądów, państwa—strony zagwarantują, że jego poglądy zostaną wysłuchane bezpośrednio lub pośrednio przez bezstronnego reprezentanta i uznane za wypowiedź strony uczestniczącej w postępowaniu. Władze wezmą wspomniane poglądy pod uwagę, zgodnie z przepisami prawa wewnętrznego.

3. Pojęcie rodziny. Podmiotowość prawna rodziny

Z punktu widzenia historyka, rodzina jest kategorią historyczną zmieniającą się z upływem czasu, w zależności od epoki²⁰⁶. Z punktu widzenia socjologa, jest ona natomiast grupą pierwotną (tj. małą, ściśle współpracującą grupą powiązaną bezpośrednimi, osobistymi stosunkami o dużym natężeniu emocjonalnym²⁰⁷), ze względu na fundamentalną rolę w kształtowaniu społecznej natury ideałów jednostki lub jednością współdziałających osobowości²⁰⁸. Ponadto jest ona postrzegana przez socjologów i psychologów jako grupa ludzi: bliskich sobie, zjednoczonych jakąś formą regularnego współuczestnictwa w życiu lub wzajemnej zależności²⁰⁹, powiązanych ze sobą różnymi relacjami i zależnościami ustanawiającymi obowiązki względem siebie i określającymi charakterystyczne role w niej pełnione²¹⁰, związanych specjalnymi więzami obowiązków i odpowiedzialności²¹¹, w której człowiek przychodzi na świat i od której uzależniony jest przez szereg lat²¹². Została również określona jako miejsce główne, w którym uspołecznia się nowo na świat przychodzący człowiek²¹³ oraz jako zbiór interaktywnych elementów ewaluujących w czasie, kreujących się zgodnie ze swoimi potrzebami i z otoczeniem (środowiskiem)²¹⁴. Wieloelementową definicję rodziny opracował Z. Bauman. Jest to, według niego, społecznie aprobowana forma trwałego współżycia, składająca się z osób połączonych tym, co panujący obyczaj społeczny uznaje za związek krwi, małżeństwo lub adopcję, zamieszkująca pod wspólnym dachem. W jej skład wchodzi członkowie

206 Za Z. Tyszką, *Rodzina w ustroju kapitalistycznym i socjalistycznym*, w: J. Komorowska (red.), *Przemiany rodziny polskiej*, Warszawa 1975, s. 361.

207 A. Kłosowska, *Socjologiczne aspekty prawnej ochrony rodziny*, „Państwo i Prawo” 1968, z. 2, s. 244.

208 S. Gład SJ, K. Grzeszek, I. Wiśniewska, *Rodzina. Biologiczne i psychiczne podstawy jej funkcjonowania*, Kraków 1996, s. 10–11.

209 Za J. Rembowski, w: S. Gład SJ, K. Grzeszek, I. Wiśniewska, *op. cit.*, s. 11.

210 Por. Z. Tyszką, *Socjologia rodziny*, Warszawa 1979, s. 19.

211 Za M. Braun–Gałkowską, w: S. Gład SJ, K. Grzeszek, I. Wiśniewska, *op. cit.*, s. 11.

212 Za J. Szczepańskim, w: S. Gład SJ, K. Grzeszek, I. Wiśniewska, *op. cit.*, s. 12.

213 A. Olszewska–Ladyka, *Rodzina*, Warszawa 1961, s. 10.

214 G.C. Groeninga, *The Family: A Kaleidoscope of Relationships*, w: A. Bainham (ed.), *The International Survey of Family Law, 2004 Edition*, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2004, s. 92–93, za: G. Ausloos, *La compétence des Familles*, Èrès, France, 1995, s. 49.

współpracujący ze sobą w ramach uznanego społecznie wewnętrznego podziału ról, w tym najistotniejszych – rodzenia, utrzymywania i wychowywania dzieci. Można ich nazwać, używając określeń związanych ze społecznie uznaną metodą mierzenia pokrewieństwa i pochodzenia²¹⁵. Na kształt rodziny miały z jednej strony wpływ przesłanki społeczno–ekonomiczne, wraz z ewolucją ról społecznych małżonków i rodziców²¹⁶, z drugiej strony, odzwierciedla ona w dużym stopniu stosunki religijne oraz wartości moralne przyjęte na kolejnych stopniach rozwoju społecznego²¹⁷. Jako „jakość” społeczna jest zarówno związkiem o charakterze prywatnym, jak i instytucją, w której są ustanowione relacje o charakterze prywatnym, tak emocjonalne, jak ekonomiczne – istnieje w niej podział zadań, odpowiedzialności i władzy. Struktura każdej rodziny może być odmienna (oryginalna), a relacje między jej członkami są asymetryczne, jednak istnieją prawne standardy określające prawa i obowiązki każdego z jej członków, które muszą być gwarantowane przez społeczeństwo, bez względu na to jaka jest konfiguracja rodziny²¹⁸. Wydaje się jednak, że w swej istocie rodzina, jako instytucja immanentnie związana z egzystencją człowieka, do końca XX wieku pozostała niezmienna, zmieniały się natomiast jej modele²¹⁹, co z reguły pociągało za sobą zmiany w zakresie podmiotowym. Doktryna socjologiczna wyróżnia trzy takie modele²²⁰. Pierwszy z nich stanowi rodzina mała, inaczej zwana nuklearną lub dwupokoleniową, w skład której wchodzi ojciec, matka i ich potomstwo. Rodziną wielką (trójpokoleniową) jest grupa składająca się co najmniej z trzech pokoleń krewnych w linii prostej i ich współmałżonków (dziadkowie, rodzice, dzieci). Rodem natomiast, nazywanym również rodziną rozszerzoną, jest grupa krewnych w linii prostej i w linii bocznej, pochodzących od wspólnego przodka lub kilka niewielkich gospodarstw połączonych więziami rodzinnymi i utrzymujących ze sobą bliskie kontakty. O ile doktryna nauk społecznych obfituje w definicje rodziny, o tyle w doktrynie prawnej nie poświęcono jej aż tak wiele miejsca – co, być może, wynika z braku legalnej definicji rodziny. Jak zauważa E. Wiśniowska, jej brak może być podyktowany dwojakim sposobem postrzegania znaczenia pojęcia rodziny: przekonaniem, że znaczenie to jest oczywiste i dobrze znane, a zatem jego potoczne znaczenie pokrywa się z jego znaczeniem w prawie lub przeświadczeniem, że potoczne znaczenie tego pojęcia nie odpowiada jego znaczeniu w prawie²²¹. S. Grzybowski zdefiniował rodzinę jako drobną lub też najdrobniejszą grupę społeczną, związaną wewnątrznie przesłankami wywodzącymi się z łączącego jej członków poczucia bliskości i wspólności, osobistej i gospodarczej, w zasadzie i w przeważającej mierze, ale niekoniecznie, uzasadnione go pokre-

215 Por. A. Olszewska–Ładyka, *op. cit.*, s. 11, za: Z. Bauman, *Zarys socjologii*, Warszawa 1962, s. 250.

216 Por. J. Winiarz, *Ochrona praw matki, dziecka i rodziny*, Warszawa 1965, s. 9.

217 Por. I. von Münch, *op. cit.*, s. 559.

218 Za: G.C. Groeninga, *op. cit.*, s. 93.

219 Inaczej w literaturze zwane typami.

220 Por. S. Głaz SJ, K. Grzeszek, I. Wiśniowska, *op. cit.*, s. 15 i A. Olszewska–Ładyka, *op. cit.*, s. 14–15.

221 E. Wiśniowska, *Pojęcie rodziny w ustawodawstwie polskim*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 1152, Prawo CLXXXVI, 1990, s. 352.

wieństwem, „węzłem krwi”²²². J. Winiarz, pisząc o modelu współczesnej rodziny polskiej (w 1986 r.) określał ją jako „małą grupę społeczną opartą na trwałym, złączonym więzią uczuciową i gospodarczą, monogamicznym związku małżeńskim”, konstatując, że „u podłoża współczesnej rodziny tkwi więc związek małżeński, którego już samo zawarcie powoduje wejście w pierwszą fazę życia rodziny”, bez tego byłoby małżeństwo „zwykłym stosunkiem społecznym, znajdującym się poza sferą zainteresowań prawa”²²³. Szesnaście lat wcześniej B. Walaszek przyjmował, że rodzina powstaje w wyniku małżeństwa i tworzą ją małżonkowie wraz ze wspólnymi dziećmi oraz w zasadzie dzieci jednego z małżonków²²⁴. Natomiast T. Smoczyński pisze: „W języku prawnym i prawniczym spotykamy termin „rodzina”, „potrzeby rodziny” i „dobro rodziny” [...] W świetle socjologii rodziną jest grupa rodzinna pozostająca w faktycznym pożyciu. Przepisy KRO odnoszą się do rodziny małżeńskiej, rzadziej do pozamałżeńskiej, stosownie do kontekstu sytuacyjnego i stanu faktycznego, który normują”, opytując za istnieniem obecnie ochrony prawnej rodziny, również jako nieformalnej grupy społecznej – wychowującej dziecko²²⁵, ewentualnie nazywając rodziną, w zależności od sytuacji, albo tylko rodziców i ich dzieci, albo również szersze grono ludzi połączonych więzami krwi lub „wspólnością bytu pod jednym dachem”²²⁶. L. Garlicki²²⁷, powołując się na T. Smoczyńskiego²²⁸, określa rodzinę jako każdy trwały związek dwóch lub więcej osób, który zazwyczaj jest oparty na małżeństwie oraz na więzach pokrewieństwa lub powinowactwa. Kontynuując stwierdza, że co prawda istnienie między członkami rodziny więzów, które są sankcjonowane przez prawo, jest zjawiskiem typowym, jednak nie stanowi koniecznej przesłanki do uznania takiej wspólnoty za rodzinę. T. Smoczyński pisze dalej o prawnym modelu rodziny rekonstruowanym na podstawie więzi prawno-rodziny powstających w wyniku określonych zdarzeń prawnych, czyli wynikających z małżeństwa, pokrewieństwa, powinowactwa i przysposobienia²²⁹ oraz o tym, że ustawodawca nie używa jednolitego pojęcia rodziny, a jego treść rekonstruuje w zależności od określonego kontekstu normowanego stanu faktycznego²³⁰. Według M. Wawiłowej, przez rodzinę można rozumieć zespół osób niestanowiący żadnej grupy społecznej, a powiązany jedynie węzłami biologicznego pokrewieństwa (rodzina wielka), jak i grupę sformalizowaną, złożoną w zasadzie z rodziców i dzieci i spełniającą, jako podstawowa komórka społeczna, określone funkcje spo-

222 S. Grzybowski, *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Warszawa 1980, s. 11.

223 J. Winiarz, *Rodzina w przepisach polskiego prawa*, w: M. Ziemska (red.), *Rodzina i dziecko*, Warszawa 1986, s. 438–439.

224 B. Walaszek, *Dobro dziecka jako przesłanka niektórych uregulowań kodeksu rodzinnego i opiekuńczego PRL*, „*Studia Prawnicze*” 1970, z. 26–27, s. 279.

225 T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i stosunki rodzinnoprawne*, „*Studia Prawa Prywatnego*” 2007, z. 1, s. 29.

226 T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze. Analiza i wykładnia*, Warszawa 2001, s. 4.

227 L. Garlicki (red.), *op. cit.*, s. 3–4.

228 T. Smoczyński, *Rodzina i prawo rodzinne w świetle nowej Konstytucji*, „*Państwo i Prawo*” 1997, nr 11–12, s. 191.

229 T. Smoczyński, *Rodzina w świetle badań interdyscyplinarnych*, w: T. Smoczyński (red.), *Rodzina w świetle prawa i polityki społecznej*, Poznań 1990, s. 255.

230 *Ibidem*.

łeczne (rodzina mała)²³¹. Współcześni jej autorzy komentarza do kodeksu rodzinnego (lata 60-te XX w.) wyrażali opinie o ograniczeniu stosowania pojęcia „rodzina” tylko do małżonków i ich wspólnych dzieci (w tym przysposobionych)²³², choć również współczesny jej S. Szer twierdził, że prawo rodzinne odnosi się tak do rodziny, która powstaje w wyniku małżeństwa, jak i do rodziny naturalnej, czyli na przykład tworzonej przez rodziców niepozostających w związku małżeńskim i ich dzieci²³³. Rodzina jest również definiowana, a raczej jej prawne pojęcie jest budowane przez wskazanie kryteriów przynależności do niej – inaczej mówiąc więzów, które łączą jej członków. W prezentowanym w doktrynie katalogu znalazło się sześć kryteriów przynależności do rodziny, wyznaczonych w oparciu o przepisy polskiego prawa, przy czym niektóre z nich mogą występować łącznie, a każde z nich stanowi samodzielną podstawę wskazania przynależności do rodziny. Są to pokrewieństwo, małżeństwo, przysposobienie, powinowactwo, rodzina zastępcza oraz pozostawanie we wspólnym gospodarstwie domowym²³⁴.

Charakterystyczną cechą praw licznych państw przełomu XX i XXI wieku stały się przemiany zmierzające ku usankcjonowaniu związków dotąd uznawanych za nieformalne, a w konsekwencji wprowadzenie zmian instytucjonalnych, tak w zakresie podmiotowym, jak i odnoszących się do funkcji²³⁵ i modeli²³⁶ rodziny. I stąd,

-
- 231 M. Wawilowa, Konstytucyjna ochrona małżeństwa i rodziny w PRL, „Państwo i Prawo” 1969, nr 12, s. 1034.
- 232 Dotyczyło to pojmowania pojęcia na gruncie prawa rodzinnego (B. Dobrzański (s. 548–549), J. Ignatowicz (s. 331), S. Breyer i S. Gross (s. 61), w: Komentarz do kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, Warszawa 1966), choć według J. Ignatowicza (*ibidem*), istnienie między rodzicami węzła małżeńskiego nie miało znaczenia przy określeniu stanu cywilnego, stąd bez względu na tę okoliczność rodzice i dzieci stanowili rodzinę.
- 233 S. Szer, Prawo rodzinne, Warszawa 1966, s. 12.
- 234 E. Wiśniowska, Pojęcie rodziny w ustawodawstwie polskim, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 1152, Prawo CLXXXVI, 1990, s. 360.
- 235 J. Sirjamaki, (w: Z. Tyszka, Socjologia rodziny, Warszawa 1979, s. 54) wskazał cztery funkcje rodziny: zaspokajanie popędu seksualnego, elementarnych potrzeb życiowych oraz rodzenie i wychowywanie dzieci. H.D. Krause (Family Law In a Nutshell, St. Paul 1977, s. 26–27), pisząc o zmieniającej się rodzinie uznał, że w najlepszy sposób spełnia ona, a w szczególności małżeństwo, społeczne funkcje: seksualną, prokreacyjną, socjalizacji dzieci, zapewnienia towarzystwa i wsparcia psychicznego oraz zabezpieczenia społecznego i ekonomicznego. Według A. Kłoskowskiej (Zagadnienie małych grup społecznych w socjologii, „Przegląd Socjologiczny” 1953, nr 1), rodzina realizuje funkcje: prokreacyjną, w dziedzinie ekspresji osobowości, odprężenia, poczucia bezpieczeństwa i wzajemności, natomiast w opinii N. W. Ackermana (w: N. Han-Ilgiewicz, Więź rodzinna w aspekcie pedagogiki specjalnej, Warszawa 1966, s. 32–33, za: N.W. Ackerman, The Psychodynamics of Family Life. Diagnosis and Treatment of Family Relationships, New York 1959), katalog funkcji rodziny jest szerszy: dostarczanie pożywienia, mieszkania i niezbędnych do utrzymania się przy życiu warunków, umożliwienie społecznego współistnienia, wytworzenia i realizacji poczucia więzi oraz kształtowania osobowości i tożsamości, w tym tożsamości rodzinnej, ukształtowanie ról seksualnych adekwatnych do wieku i sytuacji rodzinnej, przygotowanie do odgrywania roli społecznej wraz z ukształtowaniem poczucia odpowiedzialności oraz edukacja w sferze zadań życiowych, postaw, twórczości indywidualnej i inicjatyw społecznych, choć, według Z. Tyszki (Socjologia rodziny, Warszawa 1979, s. 61–70) jest ich jeszcze więcej: 1) materialno–ekonomiczna, 2) opiekuńczo–zabezpieczająca, 3) prokreacyjna, 4) seksualna, 5) legalizacyjno–kontrolna, 6) socjalizacyjna, 7) klasowa, 8) kulturalna, 9) rekreacyjno–towarzyska, 10) emocjonalno–ekspresyjna. T. Smyczyński (Prawo rodzinne i opiekuńcze. Analiza i wykładnia, Warszawa 2001, s. 5–6) wskazuje na funkcje emocjonalno–ekspresyjną, seksualną i prokreacyjną, gospodarczą, wychowawczą socjalizacyjną i opiekuńczą.
- 236 Model rodziny i małżeństwa, scharakteryzowany za pomocą zasad, według stanu prawnego z 1976 r. przedstawiał się następująco: zasada monogamii, świeckości małżeństwa, trwałości małżeństwa i rodziny, ograniczonej dopuszczalności rozwodów, równouprawnienia małżonków, ochrony dziecka, interesów matki i macierzyństwa. Za: Z. Wasilkowska, Prawna ochrona rodziny, w: D. Graniewska (red.), Socjalne i prawne środki ochrony macierzyństwa i rodziny, Warszawa 1976, s. 154. Trzydzieści lat później można mówić o następujących zasadach: au-

przy zachowaniu wyjątkowego związku rodziny z tradycyjnymi wartościami wywodzonymi z reguły z religii i z moralności, pojawia się wątpliwość, jak mocno treść pojęcia „rodzina” powinna odzwierciedlać liberalne tendencje właśnie w sferze moralności. Szczególnie, że, jak podkreśla to I. von Münch, tradycyjne, stare instytucje małżeństwa i rodziny kreują konserwatywny model życia i wiąże się je z wartościami moralnymi w dużo większym stopniu niż inne instytucje²³⁷. Na potwierdzenie tradycyjnego powiązania tych dwóch pojęć i niechęci do akceptacji innych relacji między partnerami, które nie są małżeństwem, przytacza przykłady przepisów dotyczących penalizacji konkubinatu: § 72 Kodeksu karnego Badenii z 1923 r: „Osoby, które utrzymują stosunki seksualne w związkach pozamałżeńskich, podlegają karze grzywny lub aresztu do dni 14 oraz karze oddzielenia od partnera” i § 25 bawarskiej krajowej ustawy karnej i rozporządzenia o ładzie i bezpieczeństwie publicznym z 1956 r.: „Osoby, które na skutek utrzymywania pozamałżeńskich stosunków seksualnych budzą istotne zgorszenie publiczne, podlegają karze grzywny do 150 marek niemieckich lub karze aresztu do 14 dni”

W polskiej literaturze pojawiły się dwa pojęcia, w pewnym stopniu odzwierciedlające niektóre funkcje rodziny, mianowicie rodzina pochodzenia i rodzina prokreacji. Pierwsze z nich oznacza rodzinę macierzystą, w której się dojrzewa, która przygotowuje do przyszłego dorosłego życia, kierunkuje postawę życiową i społeczną. Drugim natomiast, odzwierciedlającym główną funkcję przypisywaną małżeństwu, a poprzez nie rodzinie – funkcję prokreacji, określa się rodzinę zakładaną w późniejszym czasie przez osoby wychowane w rodzinie pochodzenia. Powstanie rodziny prokreacji wiąże się z chwilą zawarcia małżeństwa i z posiadaniem potomstwa²³⁸. Co jest charakterystyczne dla tej klasyfikacji, wyznacza ona moment oddzielający istnienie jednej rodziny od drugiej. Do momentu zawarcia małżeństwa istnieje tylko rodzina pochodzenia, po tym momencie pojawia się druga – rodzina prokreacji. Od sposobu pojmowania instytucji rodziny w społeczeństwie zależy, czy w momencie zawarcia małżeństwa powstaje jedna duża rodzina, która na przykład staje się rodziną trzypokoleniową, czy też mamy do czynienia z dwiema, odrębnymi rodzinami podstawowymi (nuklearnymi). Moment zawarcia małżeństwa wyznacza zmianę powiązań również o charakterze prawnym, ale przede wszystkim emocjonalnym, między członkami obu rodzin. Jedyne instytucjonalno-emocjonalne powiązania, jakie istnieją w rodzinie pochodzenia wiążą jej członków – a więc dziecko z rodzicami. Natomiast zawarcie małżeństwa przez dziecko powoduje powstanie powiązań między jego małżonkiem, a później potomstwem. Pierwsze z tych

tonomii i szczególnej ochrony rodziny, dobra dziecka, monogamiczności i trwałości małżeństwa, równouprawnienia małżonków i świeckości prawa rodzinnego. Por. T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze. Analiza i wykładnia*, Warszawa 2001, s. 24, 31–33 i 38–41.

237 I. von Münch, *op. cit.*, s. 557–558 i 565–566.

238 Pojęcia te wprowadza J. Rembowski, *Rodzina jako system powiązań*, w: M. Ziemska (red.), *op. cit.*, s. 127 i n.

więzów ustępują drugim, wynika to zresztą z rozwiązań instytucjonalnych przyjętych w systemach prawnych²³⁹.

Wydaje się, że taki rozdział na rodzinę pochodzenia i prokreacji znajduje również uzasadnienie w treści uniwersalnych konwencji międzynarodowych z zakresu ochrony praw człowieka. W szczególności twierdzenie to odnosi się do Europejskiej konwencji praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r. i jej postanowienia z art. 12 dotyczącego prawa do zawarcia małżeństwa²⁴⁰ oraz z art. 8 odnoszącego się do prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, w tym do prawa do życia rodzinnego²⁴¹. Z wykładni treści artykułu 12, jak również z orzecznictwa organów strasburskich²⁴² wynika, że dotyczy on jedynie osób odmiennej płci oraz możliwości zawierania przez nie małżeństwa. Sama analiza tekstu przepisu może skutkować wnioskiem, jak przedstawia to T. Jasudowicz, o świadomym zawężeniu kręgu podmiotów uprawnionych (względem występującej w art. 8 formuły wszyscy), a co za tym idzie, umocowaniu heteroseksualnego modelu małżeństwa²⁴³. A zatem art. 12 należy traktować jako wyraz ochrony tradycyjnych wartości reprezentowanych przez rodzinę powstałą w drodze zawarcia małżeństwa oraz akceptacji prokreacji jako istoty związku małżeńskiego²⁴⁴. Literalnie zatem, pojęcie rodziny w ujęciu art. 12 konwencji związane jest z formalnie zawartym związkiem małżeńskim. Równie wąsko, jednak już bez odniesienia do małżeństwa, można traktować rodzinę na podstawie art. 8 konwencji. Wydaje się, że dotyczy on w największym stopniu relacji między rodzicami a dziećmi, co zresztą znalazło swój wyraz w głosach doktryny i licznych orzecznictwie²⁴⁵. W takim ujęciu art. 8 chroni życie rodzinne osób, które nie muszą pozostawać w formalnym związku oraz ich dzieci. Można byłoby zatem twierdzić, że chroni on tzw. rodzinę pochodzenia, w oderwaniu od

239 *Ibidem*.

240 „Mężczyźni i kobiety w wieku małżeńskim mają prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tego prawa.”

241 „1. Każda osoba ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego domicylu oraz swojej korespondencji. 2. Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa z wyjątkiem przypadków, które są zgodne z prawem i konieczne w demokratycznym społeczeństwie ze względu na interesy bezpieczeństwa narodowego, bezpieczeństwa publicznego lub dobrobytu gospodarczego kraju, zapobieganie zamieszkom lub przestępczości, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.”

242 Por. orzeczenia: Rees przeciwko Wielkiej Brytanii z 18 października 1989 r., A.106, Cossey przeciwko Wielkiej Brytanii z 27 września 1990 r., A.184.

243 T. Jasudowicz, Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny, w: B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *op. cit.*, s. 367.

244 Por. Van Oostervijck przeciwko Belgii, 6 listopada 1980 r., A.40. Założenie o takiej relacji między prokreacją a związkiem małżeńskim stanowiło podstawę szeregu orzeczeń organów strasburskich, co słusznie zauważyli A. Michalska, J. Sandorski, Rodzina jako podmiot międzynarodowo chronionych praw człowieka. Traktaty generalne, w: T. Jasudowicz (red.), Prawa rodziny – prawa w rodzinie w świetle standardów międzynarodowych, Toruń 1999, s. 97.

245 Marckx przeciwko Belgii, 13 czerwca 1979 r., A.31. Na stanowisku odnoszenia pojęcia rodziny wyłącznie do stosunków między rodzicami a dziećmi, na gruncie art. 6 ust. 1 niemieckiej Konstytucji i orzecznictwa, stoi I. von Münch, Wpływ prawa konstytucyjnego na małżeństwo i rodzinę, w: Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leopolda Steckiego, Toruń 1997, s. 568. Choć art. 12 konwencji uprawnia również do prokreacji dzieci i w tym kontekście założenie rodziny może także oznaczać przysposobienie dziecka. Por. T. Jasudowicz, Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny, w: B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *op. cit.*, s. 371–372.

rodziny prokreacji. W orzecznictwie podkreślona została istota więzów innego rodzaju niż formalne, które przesądzają, że relacje mają charakter rodzinny²⁴⁶. Co więcej, na podstawie art. 8 konwencji, prawo do życia rodzinnego przysługuje również homoseksualistom i transseksualistom²⁴⁷. W takim ujęciu mamy do czynienia z dwoma różnymi rodzajami więzów, formalnymi i nieformalnymi – chronionymi konwencją. Wydaje się jednak, że twierdzenie o celowym rozszerzeniu pojmowania rodziny i zdefiniowanie jej jako komórki, którą tworzą osoby pozostające ze sobą w różnego rodzaju więzach (między osobami dorosłymi i między osobami dorosłymi a dziećmi) jest nieprawdziwe i przedwczesne. Powodem jest w szczególności niezmierna ilość kontrowersji wokół wychowywania dzieci przez pary homoseksualne lub adopcję dzieci przez takie pary lub osoby. Przedwczesna wydaje się również teza, że dzięki art. 8 konwencji możliwe jest odejście od tradycyjnego pojmowania rodziny i przyjęcie, że osoby, które korzystają z prawa do życia rodzinnego mogą być jednocześnie członkami nietradycyjnie rozumianej rodziny. Tym bardziej, że sformułowania użyte w art. 8 dają podstawę do rozpatrywania uprawnień par homoseksualnych w kontekście prawa do prywatności, a nie prawa do życia rodzinnego²⁴⁸, a prawo do adopcji nie wynika ani z art. 8, ani z 14 konwencji, ani z żadnego artykułu Konwencji praw dziecka i konwencji haskiej z 1993 r.²⁴⁹ Jednak nieco inaczej przedstawia się, w świetle orzeczenia w sprawie E.B. przeciwko Francji z 22 stycznia 2008 r., możliwość adopcji przez jedną osobę homoseksualną. Niedopuszczalna jest dyskryminacja ze względu na orientację seksualną, skoro prawo (francuskie) dopuszcza, obok adopcji wspólnej, również adopcję przez jedną oso-

246 Por. Keegan przeciwko Irlandii, 26 maja 1994 r., A.290 oraz Kroon i inni przeciwko Holandii, 27 października 1994r., A.297–C, również w: T. Jasudowicz (opr.), Orzecznictwo Strasburskie. Zbiór orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka 1990–1997. Tom II, Toruń 1998, s. 583–585 oraz 593–597. Według C. Russo, na podstawie orzecznictwa, są to rzeczywiste więzy: wspólne życie, zależność finansowa, regularne utrzymywanie kontaktów, za A. Michalska, J. Sandorski, *op. cit.*, s. 103.

247 Por. Orzeczenie B. przeciwko Francji, 25 marca 1992 (choć w dwóch wcześniejszych sprawach – Rees przeciwko Wielkiej Brytanii, 17 października 1986 r., A.106 i Cossey przeciwko Wielkiej Brytanii, 27 września 1990 r., A.184 – orzeczenia Trybunału były odmienne); A.232–C, również w: M.A. Nowicki, Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka 1991–1993. Biuletyn: wydanie specjalne 2/94, s. 90–91, X. i Y. i Z. przeciwko Wielkiej Brytanii, 22 kwietnia 1997 r., w: T. Jasudowicz (opr.), Orzecznictwo Strasburskie. Zbiór orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka 1990–1997. Tom II, Toruń 1998, s. 605–612.

248 Za: T. Jasudowicz, Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny, w: B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *op. cit.*, s. 368, a na podstawie stanowiska przyjętego przez Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawie związku lesbijskiego, orzeczeń w sprawach: Dudgeon przeciwko Wielkiej Brytanii, 22 października 1981 r., A.45 i Norris przeciwko Irlandii, 26 października 1988 r., A.142. Ani postanowienie art. 8, ani 12 konwencji nie konstytuuje, w świetle orzecznictwa Trybunału, prawa do rozwodu (Johnston przeciwko Irlandii, 18 grudnia 1986 r., A.112), prawa do zawarcia małżeństwa i posiadania dzieci przez osoby tej samej płci – zwłaszcza w drodze adopcji (Fretté przeciwko Francji, 26 lutego 2002 r. *Appf. no 36515/97*), prawa do wspomaganej prokreacji, ani też obowiązku państwa do zagwarantowania legalizacji związków nieformalnych (Johnston przeciwko Irlandii, 18 grudnia 1986 r., A.112). Por. M.T. Meulders–Klein, *Family Law, Human Rights and Judicial Review in Europe*, w: P. Lødrup, E. Modvar (ed.), *Family Life and Human Rights, Papers presented at the 11th World Conference of the International Society of Family Law*, Oslo 2004, s. 486–487.

249 Takie sformułowania znalazły się w orzeczeniu w sprawie Wagner i J.M.W.L. przeciwko Luksemburgowi z 28 czerwca 2007 r., [Section I] – No. 98, No. 76240/01.

bę²⁵⁰. Wobec powyższego, Trybunał przyjął, że w tej sytuacji doszło do pogwałcenia art. 14 konwencji²⁵¹ w powiązaniu z jej art. 8.

Zmiany społeczne, które dotyczą również rodziny i jej pojmowania zostały dostrzeżone w doktrynie pedagogicznej. Przeciwwstawiono w niej tradycyjną, liczną, bo skupiającą kilka małych rodzin, rodzinę patriarchalną charakteryzującą się instytucjonalnym charakterem i podporządkowaniem jej członków woli głowy rodziny²⁵², tzw. rodzinie typu koleżeńskiego współżycia, nazywanej zresztą rodziną współczesną. Rodzinę tę, oprócz mniejszej liczebności i dwupokoleniowości, cechuje malejąca władza rodzicielska nad dziećmi, a właściwie młodym pokoleniem oraz zwiększenie stopnia kontroli nad nią ze strony państwa i społeczeństwa, którego przejawem może być na przykład pozbawienie rodziców władzy rodzicielskiej nad dzieckiem, jednak z drugiej strony – zwiększenie pierwiastka emocjonalnego we wzajemnych relacjach – szczęścia, przywiązania, wzajemnej akceptacji oraz dostosowania się czy ustępstw dla wspólnego dobra²⁵³.

Tak z punktu widzenia uniwersalnych konwencji z zakresu międzynarodowej ochrony praw człowieka, jak z punktu widzenia prawa polskiego nietrudno jest wyliczyć osoby, które są chronione jako członkowie rodziny. Wątpliwości nie budzi fakt, że są nimi małżonkowie i ich potomstwo, matki, jak również ojcowie wychowujący dzieci, osoby pozostające w stosunku przysposobienia – a szerzej również wstępni, zstępni i krewni w linii bocznej²⁵⁴. Oczywiście jest, że każdej z tych osób przysługuje prawo do poszanowania życia rodzinnego. Co więcej, jak się wydaje, przysługuje ono innym osobom, nawet mimo braku prawnego zakwalifikowania ich jako członków rodziny i bez możliwości korzystania przez nie z prawa do zawarcia małżeństwa. W tym kontekście dość wyraźnym krokiem w kierunku poszerzenia znaczenia terminu „członek rodziny” wydaje się być Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Wspólnot z 29 kwietnia 2004 r. dotycząca prawa obywateli Unii i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się i zamieszkania na tery-

250 *Application no. 43546/02*. W sprawie tej osobą skarżącą była kobieta, której odmówiono adopcji. W trakcie postępowania adopcyjnego ujawniła swą orientację seksualną. Co zasadnicze dla sprawy: mieszkała z partnerką – związek był stały, choć nie uznawały się za parę, a jej partnerka nie akceptowała zamiaru adopcji. Adopcja miała dotyczyć dziecka z Azji, Ameryki Południowej lub Madagaskaru.

251 „Korzystanie z praw i wolności zawartych w niniejszej konwencji będzie zapewnione bez jakiegokolwiek dyskryminacji ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, język, religię, poglądy polityczne lub jakiegokolwiek inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie lub jakąkolwiek inną przyczynę.”

252 Tak charakteryzuje rodzinę patriarchalną Z. Tyszka, *Socjologia rodziny*, Warszawa 1979, s. 84.

253 Teorie dotyczące zmian w rodzinie nie są znowu tak nowe. Wydaje się, że w polskiej literaturze pojawiły się dzięki amerykańskim publikacjom z lat 50-tych XX w. Por. N. Han-Ilgiewicz, *op. cit.*, s. 38–42, gdzie przedstawione zostały poglądy N.W. Ackermana, W.F. Ogburn i E. W. Burgess dotyczące rodziny typu *companionship*.

254 Wynika ona między innymi z prawa rodzinnego i opiekuńczego oraz spadkowego. Wnioskować można również na podstawie niektórych postanowień konwencji międzynarodowych (art. 23 i art. 17 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, art. 10 i 11 Międzynarodowego Paktu Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych, art. 16 Europejskiej Karty Społecznej), choć na ogół nie dają one asumptu do tak daleko idących uogólnień.

torium państw unijnych²⁵⁵. W art. 2, zawierającym definicje pojęć użytych w dyrektywie, jako członków rodziny wskazano: 1) współmałżonka, 2) partnera, z którym obywatel Unii zawarł umowę o związku partnerskim, zgodnie z prawem państwa członkowskiego, jeżeli prawo państwa członkowskiego goszczącego tę osobę traktuje związki partnerskie ekwiwalentnie do małżeństwa i zgodnie z warunkami ustanowionymi w stosownych przepisach tego państwa, 3) bezpośrednich zstępnych obywatela Unii, jego współmałżonka lub partnera, poniżej 21-go roku życia lub pozostających na jego utrzymaniu, 4) pozostających na utrzymaniu bezpośrednich krewnych obywatela, jego współmałżonka lub partnera w linii wstępnej. Ponadto w świetle art. 3 pkt 2, beneficjentem dyrektywy mogą być także 1) inni niż wymienieni w art. 2 członkowie rodziny obywatela Unii, niezależnie od ich narodowości, którzy w państwie, z którego przyjechali pozostają na utrzymaniu lub we wspólnym gospodarstwie domowym i przysługują im uprawnienia w tym zakresie lub gdy z poważnych powodów zdrowotnych wymagają osobistej opieki obywatela Unii oraz 2) partner, z którym obywatel Unii pozostaje w trwałym, należycie poświadczonym związku. Ponadto w Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej²⁵⁶ prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny²⁵⁷ potraktowane zostało jako wyraz wolności, przy czym brak jest definicji małżeństwa lub określenia płci nupturientów. Stąd powiązanie tak sprecyzowanego prawa do zawarcia małżeństwa z zakazem dyskryminacji ze względu na orientację seksualną²⁵⁸ traktowane jest jak nowe ujęcie małżeństwa²⁵⁹ lub środek wymuszający akceptację pozamałżeńskich związków w państwach członkowskich Unii Europejskiej²⁶⁰, ewentualnie powód do zastanowienia się, jaki wpływ może ono mieć na orzecznictwo Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości i Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu²⁶¹.

255 Directive 2004/38/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the territory of the Member States amending Regulation (EEC) No 1612/68 and repealing Directives 64/221/EEC, 68/360/EEC, 72/194/EEC, 73/148/EEC, 75/34/EEC, 75/35/EEC, 90/364/EEC, 90/365/EEC and 93/96/EEC, Official Journal L 158, 30/04/2004 P. 0077 – 0123. Dyrektywa weszła w życie z dniem publikacji. Na podstawie art. 40 państwa członkowskie w okresie dwóch lat od publikacji powinny wprowadzić rozwiązania prawne i administracyjne pozwalające na jej realizację.

256 Dziennik Urzędowy C 310 z 16 grudnia 2004.

257 TYTUŁ II. WOLNOŚCI, Artykuł II–69. Prawo do zawarcia małżeństwa i prawo do założenia rodziny. Prawo do zawarcia małżeństwa i prawo do założenia rodziny są gwarantowane zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tych praw.

258 TYTUŁ III. RÓWNOŚĆ, Artykuł II–81. Niedyskryminacja 1. Zakazana jest wszelka dyskryminacja w szczególności ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub przekonania, opinie polityczne lub wszelkie inne opinie, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną. 2. W zakresie zastosowania Konstytucji i bez uszczerbku dla jej postanowień szczególnych, zakazana jest wszelka dyskryminacja ze względu na przynależność państwową.

259 Por. B. Drzewicka, Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, w: Z. Brodecki (red.), Ochrona praw jednostki, Warszawa 2004, s. 85.

260 K. Kańska, Karta Praw Podstawowych a przestrzeganie praw człowieka przez instytucje Unii Europejskiej, Warszawa 2003, s. 30 i R. Mańko, Prawo prywatne w Unii Europejskiej. Perspektywy na przyszłość, Warszawa 2004, s. 12.

261 I. Sumner, The Charter of Fundamental Rights of the European Union, w: P. Lødrup, E. Modvar (ed.), *op. cit.*, s. 870–871.

Publicznoprawna i cywilnoprawna podmiotowość rodziny budzi wiele kontrowersji. Na temat pierwszej z nich, w świetle norm międzynarodowej ochrony praw człowieka, wypowiedział się T. Jasudowicz, widząc w rodzinie pierwszy i niewątpliwy zbiorowy podmiot praw człowieka, a także jednoznacznie uznaną wartość. Twierdzenie to, jego zdaniem, znajduje potwierdzenie w postanowieniach art. 16 Powszechnej deklaracji praw człowieka, art. 23 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych, art. 10 Międzynarodowego paktu praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych i art. 16 Europejskiej karty społecznej oraz w licznych gwarancjach ochrony praw rodziny w prawie humanitarnym oraz sposobie określenia podmiotu uprawnionego do wniesienia skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka²⁶². B. Gronowska twierdzi, że rodzina, obok dzieci, podlega szczególnej ochronie w sferze praw socjalnych²⁶³. Źródłem jej ochrony nie jest jeden akt prawny, gdyż jej prawa nie zostały dotąd skodyfikowane, w przeciwieństwie do praw dzieci²⁶⁴. W preambule do Konwencji praw dziecka wyrażone zostało przekonanie, że rodzina jako podstawowa komórka społeczeństwa oraz naturalne środowisko rozwoju i dobrobytu wszystkich jej członków, powinna być otoczona ochroną i wspierana, aby wypełniać swoje obowiązki w społeczeństwie, przy czym w trakcie prac przygotowawczych nad tekstem konwencji odrzucono propozycję wskazania, że w wielu częściach świata rola i funkcja rodziny się zmienia²⁶⁵. W konwencji kierowano się przede wszystkim zasadą dobra dziecka. Jednak obok niej, zdaniem M. Jabłońskiego i S. Jarosz–Żukowskiej, zapisano zasady: poszanowania praw i odpowiedzialności rodziców, rozumianej jako poszanowanie autonomii rodziny oraz ingerencja państwa tylko w szczególnie uzasadnionych przypadkach i według określonych procedur oraz pomocy państwa, sprowadzającej się do podejmowania przez nie działań administracyjno–ustawodawczych²⁶⁶. Ochrona rodziny i jej interesów została w konwencji w istocie przeciwstawiona dobru (interesom) dziecka – wartości te mogą stać do siebie w opozycji²⁶⁷. Również tezę o publicznoprawnej, jak się wydaje, podmiotowości rodziny potwierdzają przedstawiciele katolickiej nauki społecznej. Przyjmują, że rodzinie przysługują w państwie demokratycznym naturalne prawa podmiotowe, wywodzone z godności rodziny, jako wspólnoty osób, których katalog zawarty został w dokumentach Kościoła (Adhortacji apostołskiej *Familiaris consortio* (n. 46), Karcie Praw Rodziny i Katechizmie Kościoła Katoli-

262 T. Jasudowicz, Konstrukcja normatywna międzynarodowo chronionych praw człowieka, w: B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *op. cit.*, s. 97.

263 B. Gronowska, Ochrona praw społecznych wybranych kategorii osób, w: B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *op. cit.*, s. 437.

264 T. Jasudowicz, Ochrona rodziny, w: B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *op. cit.*, s. 433.

265 M. Piechowiak, *op. cit.*, s. 25.

266 M. Jabłoński, S. Jarosz–Żukowska, *op. cit.*, s. 213.

267 N.B. Graff, *op. cit.*, s. 421.

ckiego (n. 2211)²⁶⁸. Karta Praw Rodziny, wydana w 1983 r. stanowi próbę stworzenia uniwersalnego modelu rodziny oraz upodmiotowienia jej poprzez przyjęcie, że ma ona swoje niezbywalne, samoistne prawa jako struktura, a prawa w jej obrębie przysługują także jej członkom²⁶⁹. W Preambule do Karty stwierdzono, że rodzina, jako społeczność naturalna, istniejąca wcześniej niż państwo i jakiegokolwiek inna wspólnota, posiada też przyrodzone niezbywalne prawa. Ponadto jest czymś więcej niż tylko komórką prawną, społeczną i gospodarczą, ponieważ stanowi wspólnotę miłości i solidarności, która jako jedyna jest przystosowana do nauczania oraz przekazywania wartości kulturalnych, etycznych, społecznych, duchowych i religijnych, istotnych dla rozwoju i dla dobrobytu jej własnych członków oraz społeczeństwa²⁷⁰. Niektórzy inni przedstawiciele doktryny²⁷¹ widzą w rodzinie, postrzeganej również jako nieformalny związek osób prowadzących wspólne gospodarstwo domowe i wychowujących dzieci, podmiot praw kolektywnych, jak prawo rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniem, obowiązek opieki państwa nad rodzinami wielodzietnymi lub rozbitymi, prawo do pomocy materialnej przysługujące rodzinom w trudnej sytuacji materialnej, ale, co ciekawe, jako najmniejszy podmiot kolektywny określają również małżeństwo²⁷². Jako byt rodzinny o własnej osobowości, która została zrodzona we wspólnocie życia, odpowiedzialności wobec prawa i wspólnocie interesów i jako podmiot życia obywatelskiego, wychowawczego, społecznego, ekonomicznego i kulturalnego, całkowicie ponoszący odpowiedzialność, ciężary i realizację interesów, a zatem w konsekwencji mający specyficzny zakres zobowiązań i praw widzą ją również przedstawiciele organizacji rodzinnych²⁷³. Choć wielu jest zwolenników tezy o istnieniu publicznoprawnej podmiotowości rodziny, są też głosy świadczące o potrzebie przyznania jej praw kolektywnych – a co za tym idzie, negujące jej istnienie w obecnym stanie prawnym²⁷⁴.

268 Ks. H. Skorowski SDB, *Problematyka praw człowieka*, Warszawa 2005, s. 223, za: Cz. Strzeszewskim, *Katolicka nauka społeczna*, Warszawa 1985, s. 226 i n. i Ks. H. Skorowski, *Problematyka praw człowieka. Studium z nauki społecznej Kościoła*, Warszawa 1996, s. 15.

269 A. Grzeškowiak, *Karta Praw Rodziny Stolicy Apostolskiej na tle międzynarodowych aktów praw człowieka*, „Ethos” 1992, nr 1, s. 107–112. Prawa te przysługują rodzinie „mocą jej własnej wartości” (*ibidem*, s. 127).

270 Tekst Karty Praw Rodziny, w: T. Jasudowicz, *Prawa rodziny – prawa w rodzinie*. Jan Paweł II o małżeństwie i rodzinie. Wypisy z nauczania Ojca Świętego, Toruń 1999, s. 103–117. W art. 4f Karty przyjęto, że: „Sieroty bądź dzieci, które są pozbawione pomocy swoich rodziców lub opiekunów, muszą otrzymywać ze strony społeczeństwa ochronę szczególną. Państwo – jeśli chodzi o opiekę zastępczą oraz adopcję – musi zapewnić ustawodawstwo, które wspiera dogodne rodziny w zakresie przyjmowania do swych domów dzieci, potrzebujących opieki stałej bądź czasowej. Ustawodawstwo takie musi jednocześnie szanować naturalne prawa rodziców.

271 Na przykład S. Rostworowski, *Problematyka praw rodziny*, w: B. i S. Rostworowscy (opr.), *op. cit.*, s. 43–50, 56–66.

272 M. Jabłoński, S. Jarosz–Żukowska, *op. cit.*, s. 59–60.

273 Fragment publikacji Narodowej Unii Stowarzyszeń Rodzinnych (UNAF) we Francji. Za: R. Burnel, *Powszechna polityka rodzinna jako droga prowadząca do akceptacji praw człowieka*, w: B. i S. Rostworowscy (opr.), *op. cit.*, s. 7 i 9.

274 Por. J. Sandorski, *Autorski projekt konwencji o prawach rodziny*, w: T. Smoczyński (red.), *Rodzina w świetle prawa i polityki społecznej*, Poznań 1990, s. 110–112 (pisze on o potrzebie międzynarodowego uznania praw kolektywnych rodziny – autor pisze również o ochronie małżeństwa); T. Smoczyński, *Rodzina w świetle badań interdyscyplinarnych*, w: T. Smoczyński (red.), *Rodzina w świetle prawa i polityki społecznej*, Poznań 1990, s. 250–251 (autor pisze o niewystarczającej ochronie rodziny i o niesłusznej koncepcji przeciwstawiania sobie praw kolektywnych i indywidualnych).

W ich świetle rodzina jest na gruncie prawa międzynarodowego publicznego chroniona w sposób pośredni – przez ochronę jej elementów składowych, matek, dzieci²⁷⁵. Ta pośrednia ochrona dotyczy więc struktury, w której realizowane są prawa jednostek – jej członków²⁷⁶. O ile istnienie regulacji dotyczących rodziny w prawie międzynarodowym publicznym i w prawie konstytucyjnym może uzasadniać tezę o publicznoprawnej podmiotowości rodziny, to brak jest podstaw do twierdzenia o podmiotowości rodziny na gruncie prawa cywilnego. Strukturami, czy inaczej kolektywami, o których można mówić w związku z zakresem regulacji polskiego prawa rodzinnego, są rodzina i małżeństwo (poza regulacją pozostają kwestie związane z funkcjonowaniem innych związków, które małżeństwami nie są). Stąd też można byłoby zastanawiać się, czy jakakolwiek regulacja prawna uprawnia do twierdzenia o przyznaniu tym strukturom (jako podmiotowi kolektywnemu) praw i obowiązków na gruncie prawa rodzinnego? Podmiotem praw i obowiązków majątkowych i osobistych w małżeństwie są małżonkowie – a nie związek małżeński, a w rodzinie – poszczególni jej członkowie. Dobro rodziny, według J. Winiarza, realizowane jest za pośrednictwem ochrony prawnej tych praw i obowiązków²⁷⁷, a więc praw i obowiązków poszczególnych członków rodziny, a nie rodziny jako kolektywu.

275 J. Sandorski, Autorski projekt konwencji o prawach rodziny, w: T. Smyczyński (red.), *Rodzina w świetle prawa i polityki społecznej*, Poznań 1990, s. 110–112.

276 T. Smyczyński, *Rodzina w świetle badań interdyscyplinarnych*, w: T. Smyczyński (red.), *Rodzina w świetle prawa i polityki społecznej*, Poznań 1990, s. 250–251.

277 J. Winiarz, *Rodzina w przepisach polskiego prawa*, w: M. Ziemska (red.), *op. cit.*, s. 442.

DOBRO DZIECKA JAKO PODSTAWOWA ZASADA PRZYSPOSOBIENIA

*„życie rodzinne jest wzorem życia społecznego,
w rodzinie wypracowuje się wartości społeczne,
bez których społeczeństwo nie może istnieć”*

1. Relacje między pojęciami interes dziecka, interes rodziny, interes państwa

1.1. Dobro dziecka jako wartość prawem chroniona

Act to Provide Adoption of Children z Massachussets z 1851 r. był pierwszym amerykańskim aktem prawa stanowionego dotyczącym adopcji² i jest traktowany przez amerykańską doktrynę jako pierwsza nowożytna ustawa, w której wzięto pod uwagę dobro dziecka i kwalifikacje osób starających się o adopcję dziecka³. Zanim jednak doszło do przyjęcia pewnych statutowych standardów, które wzorem tego pierwszego aktu zostały przyjęte w innych stanach, XIX-wieczne sądy amerykańskie wielokrotnie odnosiły się do kwestii dobra dziecka. Jak wynika z orzeczeń podejmowanych w okresie między 1840 r. a 1850 r., wyodrębnić można nawet pewne zasady orzekania w sprawach dotyczących dobra dziecka: 1) dzieci w tzw. „czułym wieku” (do 12 roku życia) lub o słabym zdrowiu powinny być umieszczane pod opieką kobiet, 2) chłopcy w starszym wieku, powyżej 11 roku życia, powinni pozostawać pod opieką ojców, 3) sąd powinien uwzględnić więzy emocjonalne i uczuciowe, jakimi dziecko związane jest z innymi osobami, 4) sąd powinien wysłuchać dziecka i wziąć pod uwagę jego zdanie⁴. Pierwszą międzynarodową konwencją, w której pojawiło się pojęcie najlepszego interesu dziecka (art. 7) była Kon-

1 Ks. Henryk Skorowski SDB, *Problematyka praw człowieka*, Warszawa 2005, s. 223 za: Cz. Strzeszewskim, *op. cit.*, s. 407.

2 Uwagi dotyczące innych amerykańskich regulacji powstałych mniej więcej w tym samym czasie zostały zawarte w innej części rozprawy.

3 J.S. Zainaldin, *op. cit.*, s. 1042 i n.

4 *Ibidem*, s. 1072–1074.

wencja haska dotycząca uregulowania opieki nad małoletnimi z 1902 r.⁵ Natomiast w maoryskim *Native Land Act (No 15)* z 1909 r., obowiązującym w Nowej Zelandii, którym uregulowana została adopcja dzieci przez osoby z tego plemienia, przeszkodą w orzeczeniu jej przez sąd była jej sprzeczność z dobrem dziecka (*contrary to the welfare and interests of the child*)⁶. Z kolei ze sponsorowanym przez ONZ seminarium w Leysin z 1960 r. dotyczącym przysposobienia międzynarodowego łączona jest zmiana podejścia do tej adopcji – odtąd zarówno w regulacjach międzynarodowych, jak i krajowych manifestowano wagę ochrony i dobra rodziny i dziecka⁷. Dobro dziecka, jako przesłankę przysposobienia, wprowadzono do prawa duńskiego, greckiego, włoskiego i holenderskiego w 1956 r., do austriackiego w 1960 r., a do niemieckiego – w 1961 r.⁸

W Konwencji praw dziecka pojęcia „dobro dziecka” i „interes dziecka” stosowane są zamiennie⁹. T. Smyczyński, odnosząc się do konwencji, wskazuje że najlepiej pojęte dobro dziecka jest naturalnym nakazem troski o osobę niedojrzałą i zależną od innych, z myślą o niej samej¹⁰. Natomiast D. Wójcik łączy pojęcie dobra dziecka z pojęciem jego najlepszego interesu, twierdząc, że podmioty zobowiązane do działania zgodnie z zasadą dobra dziecka powinny kierować się najlepiej pojętym interesem dziecka¹¹. Odnosząc tę myśl do relacji dziecko–rodzice wskazuje, że stosunki te oraz wychowanie dziecka przez rodziców jest uzależnione od tradycji i obyczajów, które panują w danym państwie, jednak nie mogą być sprzeczne z najlepiej pojętym interesem dziecka, a interwencja państwa w sferę władzy rodzicielskiej następuje wówczas, gdy jej wykonywanie zagraża dobru dziecka¹². W. Stojanowska przyjmuje, że dobro dziecka należy brać pod uwagę jako dobro nadrzędne, stosując każdy przepis prawny mający związek z sytuacją dziecka. Pojęcie dobra dziecka jest punktem centralnym Konwencji praw dziecka, stanowi instrument wykładni norm konwencyjnych oraz norm krajowych w państwach–stronach konwencji, jest dyrektywą stosowania prawa oraz kryterium oceny w procesie decyzyjnym związanym z rozstrzygnięciem kolizji interesów dziecka i innych osób. Zasada ochrony dobra dziecka zawarta w art. 3 konwencji ma podstawowe znaczenie dla prawa konwen-

5 Za: E. Verhellen, *op. cit.*, s. 27. Polska jest stroną tej konwencji od 1929 r. (Dz.U. R.P. Nr 80, poz. 596).

6 F.O.V. Acheson, *op. cit.*, s. 69.

7 J.H.A. van Loon, International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption, "Recueil des Cours" 1993, VII (244), s. 215.

8 E. Holewińska–Łapińska, Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci a stan prawny obowiązujący w Polsce, w: M. Saffjan (red.), Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne, Warszawa 1994, s. 39.

9 To samo dotyczy Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci. Por. European Convention on the Adoption of Children (ETS No. 058), Explanatory Report, 29. In the English text the word "interest" (intérêt) has been used rather than "welfare" (bien) to avoid any misunderstanding. The same meaning should be attributed to the word "interest" in the English and the word "bien" in the French text of the Convention.

10 T. Smyczyński, Pojęcie dziecka i jego podmiotowość, w: T. Smyczyński (red.), Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia, Poznań 1999, s. 47.

11 D. Wójcik, Rozwój psychiczny dzieci i młodzieży a prawa gwarantowane przez Konwencję o Prawach Dziecka, w: T. Smyczyński (red.), Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia, Poznań 1999, s. 49.

12 *Ibidem*, s. 68–69.

cyjnego oraz charakter klauzuli generalnej. W. Stojanowska nazwała ją klauzulą generalną¹³ mniejszego zasięgu, wywodząc ją, czy raczej lokując w ramach szerszej, co do zakresu, klauzuli zasad współżycia społecznego, na gruncie polskim wynikającej z art. 56 § 2 k.r.o.¹⁴ Idąc dalej, wskazała, że z art. 3 konwencji wynika bezwzględna preferencja dobra dziecka w porównaniu z interesami innych osób, w tym z interesem państwa lub interesem społecznym. Ponadto, próbując zrekonstruować jego definicję, odniosła zawarte w art. 3 kryterium postępowania do modelowej sytuacji przedstawionej w preambule konwencji. Tym kryterium postępowania jest opieka i ochrona dziecka realizowana w imię jego dobra, natomiast najlepszym zabezpieczeniem tego dobra czy interesu, w świetle art. 3 ust. 1 konwencji, jest wskazane w preambule zapewnienie mu pełnego i harmonijnego rozwoju osobowości, realizowane poprzez wychowanie w środowisku rodzinnym, w atmosferze szczęścia, miłości i zrozumienia¹⁵. M. Łopatkowa, odwołując się do preambuły Konwencji praw dziecka, pisze o wpisaniu dobra dziecka do dokumentów międzynarodowych najwyższej wagi oraz o włączeniu w jego zakres treści psychologicznych i moralnych, jak wolność, sprawiedliwość, pokój, godność, bezpieczeństwo, miłość, zrozumienie, szczęście, tolerancja i braterstwo¹⁶, w szczególności zresztą apelując o uznanie prawa dziecka do miłości czy inaczej uczuciowych związków, jako jednego z dóbr osobistych oraz elementu dobra dziecka – a w konsekwencji umieszczenia odpowiedniej regulacji w kodeksie rodzinnym¹⁷. W preambule do Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci zawartej w Strasburgu 24 kwietnia 1967 r. znalazło się odniesienie do celowości przyjęcia wspólnych zasad i praktyki w sprawach o przysposobienie, które wpłynie na zmniejszenie różnic systemowych, a tym samym będzie sprzyjać dobru przysposabianych dzieci. Ponadto w art. 8 konwencji przyjęto przesłankę dobra dziecka, której wystąpienie warunkuje możliwość orzeczenia o przysposobieniu przez właściwy organ. Przysposobienie może być orzeczone tylko dla dobra dziecka, a najlepszym zabezpieczeniem tego dobra, jak się wydaje, jest za-

- 13 Według Z. Radwańskiego, Pojęcie i funkcja „dobra dziecka” w polskim prawie rodzinnym i opiekuńczym, „Studia Cywilistyczne” 1981, t. XXXI, s. 5–6, charakterystyczne dla klauzul generalnych jest to, że odsyłają do jakiegoś systemu ocen lub norm pozaprawnych, a mierniki powołane w klauzulach nie wskazują reguł bezpośrednio precyzujących treść normy, tylko określają wartości albo system preferencji, którym organ stosujący prawo ma się kierować. Jego zdaniem, klauzula generalna dobra dziecka odsyła w pewnym zakresie do wartości precyzowanych w systemie panującej doktryny moralnej i mieści się w kręgu najszerzej klauzuli generalnej – zasad współżycia społecznego. Według T. Smoczyńskiego (Prawo rodzinne i stosunki rodzinnoprawne, „Studia Prawa Prywatnego” 2007, z. 1, s. 17), dobro dziecka jest klauzulą generalną, dzięki której możliwe jest „elastyczne, stosowne do sytuacji faktycznej rozwiązanie konfliktu”.
- 14 W. Stojanowska, Dobro dziecka jako instrument wykładni norm konwencji o prawach dziecka oraz prawa polskiego i jako dyrektywa jego stosowania, w: T. Smoczyński (red.), Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia, Poznań 1999, s. 81.
- 15 Ten stan zaprezentowany w preambule został określony jako model idealizacyjny. W. Stojanowska, Dobro dziecka jako instrument wykładni norm konwencji o prawach dziecka oraz prawa polskiego i jako dyrektywa jego stosowania, w: T. Smoczyński (red.), Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia, Poznań 1999, s. 83–84.
- 16 Por. M. Łopatkowa, Miłość i bezpieczeństwo – elementarne potrzeby dziecka w aspekcie prawnym, społecznym i wychowawczym, w: J. Komorowska (red.), Dziecko we współczesnej Polsce, Tom II, Warszawa 1991, s. 31–32.
- 17 M. Łopatkowa, Ścigane z mocy prawa, Warszawa 1986, s. 7–16 i 185–195.

pewnienie dziecku w drodze przysposobienia stabilnego i harmonijnego środowiska rodzinnego, zakładając, że różnica wieku między nim a przysposabiającym nie jest mniejsza niż w rodzinie naturalnej. O ile w Europejskiej konwencji o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego, podpisanej w Strasburgu w 1975 r.¹⁸, nie ma wyraźnych odniesień do dobra dziecka, to już w preambule Europejskiej konwencji o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz o przywracaniu pieczy nad dzieckiem podpisanej w Luksemburgu w 1980 r.¹⁹ uznano, że państwach członkowskich Rady Europy dobro dziecka ma zasadniczy wpływ na orzekanie w sprawach pieczy nad dzieckiem i że ustanowienie środków zapewniających w większej mierze uznawanie i wykonywanie orzeczeń dotyczących pieczy nad dzieckiem zapewni lepszą ochronę interesów dziecka. Na podstawie art. 5 organ centralny w państwie wezwanym w celu zapobieżenia naruszenia interesów dziecka lub wnioskodawcy podejmuje lub powoduje podjęcie wszelkich stosownych działań, jak zastosowanie środków tymczasowych oraz wszczyna, jeśli to konieczne, postępowanie przed odpowiednimi organami. Odpowiedni organ może odmówić uznania lub wykonania orzeczenia, jeśli stwierdzi, że skutki orzeczenia są w sposób oczywisty sprzeczne z podstawowymi zasadami prawa rodzinnego obowiązującego w państwie wezwanym lub że orzeczenie to również w sposób oczywisty nie pozostaje w zgodzie z dobrem dziecka, w związku ze zmianą okoliczności, w tym z upływem czasu od chwili wydania orzeczenia lub gdy orzeczenie to jest sprzeczne z innym wcześniejszym orzeczeniem wykonalnym w państwie wezwanym, jeśli odmowa ta nie będzie sprzeczna z dobrem dziecka (art. 10). W preambule konwencji haskiej z 1993 r. wskazano na konieczność podjęcia środków gwarantujących dokonywanie przysposobień międzynarodowych w najlepszym interesie dziecka i z poszanowaniem jego fundamentalnych praw, aby w art. 1 powtórzyć te sformułowania jako cel konwencji.

Dobro dziecka zostało także uwzględnione w pozakonwencyjnych regulacjach o charakterze międzynarodowym, czego przykładem są akty przyjęte w ramach Rady Europy. W świetle zasad ogólnych Rezolucji Nr (77)33 w sprawie umieszczenia dzieci poza rodziną²⁰, wszelkie decyzje, które są podejmowane w interesie dziecka, czy to dotyczące pozostawienia go w jego rodzinie, czy też umieszczenia poza nią, powinny być wyrazem troski o zaspokojenie jego rozwijających się potrzeb życia uczuciowego, zdrowia fizycznego, zapewnienie leczenia zapo-

18 Dz.U. z 1999 r. Nr 79, poz. 888.

19 Dz.U. z 1996 r. Nr 31, poz. 134.

20 Przyjętej przez Komitet Ministrów Rady Europy 3 listopada 1977 r., Council of Europe Committee of Ministers Resolution (77) 33 on Placement of Children (Adopted by the Committee of Ministers on 3 November 1977, at the 27th meeting of the Ministers' Deputies), <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=670295&Site=CM&BackColorIntranet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>, tekst polski w: M. Safjan (red.), Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne, Warszawa 1994, s. 161–168. Por. E. Czyż (opr.), Prawa wychowanków domów dziecka. Raport z monitoringu, Raporty, Ekspertyzy, Opinie, Kraków 2000, s. 9.

biegawczego, kształcenia, rozwiązywania jego szczególnych problemów, ale również powinny gwarantować utrzymanie związków dziecka z rodziną, poszanowanie osobowości dziecka, odpowiednie i społecznie akceptowane środowisko kulturalne i społeczne, zintegrowanie ze środowiskiem i, co najkorzystniejsze, z rodziną, możliwość przyjmowania na siebie odpowiedzialności przez młodych ludzi, rozwijania ich samodzielności i przygotowania do dorosłości oraz być wyrazem troski o więzy uczuciowe dziecka, z uwzględnieniem jego stopnia przywiązania do rodziny (1.3). W Rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy nr R (84)4 w sprawie odpowiedzialności rodzicielskiej z 28 lutego 1984 r.²¹ zaproponowano ulepszenie przepisów dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej²² w celu promowania rozwoju osobowości dziecka i ochrony jego osoby oraz jego interesów – moralnych i majątkowych. Elementem pierwszej zasady umieszczonej w załączniku do rekomendacji jest określenie treści pojęcia „odpowiedzialność rodzicielska”, jako zbioru obowiązków i praw skierowanych na zapewnienie moralnego i majątkowego dobra dziecka, w szczególności poprzez opiekę nad nim, osobiste kontakty, zapewnienie mu wykształcenia, utrzymania, reprezentacji jego interesów i administrowanie jego majątkiem. Podstawą decyzji kompetentnych organów dotyczącej zakresu odpowiedzialności rodzicielskiej albo sposobu wykonywania obowiązków powinno być dobro dziecka (zasada 2). Jeżeli decyzja taka wpływa na zasadnicze interesy dziecka, powinno mieć ono możliwość wypowiedzenia się w tej sprawie, jeśli pozwala na to stopień jego dojrzałości (zasada 3). Jeśli osoba, której przysługuje odpowiedzialność rodzicielska wykonuje ją w sposób godzący w zasadnicze interesy dziecka, odpowiedni organ powinien z urzędu lub na wniosek, podjąć wszelkie właściwe środki (zasada 4). W przypadku rozwiązania małżeństwa lub separacji, odpowiedni organ, do którego zwrócono się o interwencję, określi w jaki sposób będzie realizowana odpowiedzialność rodzicielska. W przypadku umowy między rodzicami, może być ona wykonywana przez nich wspólnie, jednak organ oceni, czy jakakolwiek umowa między rodzicami dotycząca realizacji odpowiedzialności rodzicielskiej względem dziecka nie jest sprzeczna z jego interesem (zasada 6). Treścią zasady 8 jest od-

21 Przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy, Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (84) 4 of the Committee of Ministers to Member States on Parental Responsibilities (Adopted by the Committee of Ministers on 28 February 1984 at the 367th meeting of the Ministers' Deputies), <http://www.coe.int/t/cm/System/WCDsearch.asp?ShowRes=yes&BeginDate=01/01/2007&DocType=docRecommendation&Sector=secCM&Language=lanEnglish&ShowFullTextSearch=no&ShowCrit=top&ShowPeriodBox=dates&ShowKeywordBox=yes&ShowFileRefBox=no&ShowDocTypeBox=no&ShowEntityBox=no&ShowEventBox=no&ShowGeoBox=no&ShowLanguageBox=no&ShowThemeBox=yes&ShowSectorBox=no&ShowSectorLevelBox=no&ShowPaginationBox=no&SortBy=serie&ShowBreak=yes&CritTitle=Recommendations%20of%20the%20Committee%20of%20Ministers%20to%20member%20states&ResultTitle=none#>, tekst polski w: M. Safjan (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne*, Warszawa 1994, s. 201 i n. Por. E. Czyż, *Prawa dziecka, Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów*, Zeszyt 5, 1998, s. 151.

22 Termin ten, według T. Smyczyńskiego (*Stosunki między rodzicami a dzieckiem w ustawodawstwie Rady Europy, „Państwo i Prawo”* 1995, z. 1, s. 13) należy rozumieć jako całokształt obowiązków rodzicielskich względem dziecka, wykraczających poza treść pojęcia władzy rodzicielskiej i poza stosunek prawny między rodzicami a dzieckiem.

powiedzialność obojga rodziców za utrzymanie dziecka. Rodzic, który nie mieszka razem z dzieckiem, powinien mieć zapewnioną przynajmniej możliwość utrzymywania osobistych kontaktów z dzieckiem, o ile poważnie nie szkodzą one jego interesom. W Rekomendacji Nr R (87)6 w sprawie rodzin zastępczych²³ przyjęto, że: 1) dobro dziecka powinno być wartością chronioną prawem, 2) z reguły dobro dziecka wymaga, aby dziecko pozostało w rodzinie biologicznej, 3) poprawa sytuacji rodziców zastępczych mogłaby pozytywnie wpłynąć na dobro dziecka, 4) konsekwencją zasady nadzoru odpowiednich, prawem upoważnionych organów nad rodzinami zastępczymi, jest obowiązek podjęcia przez nie odpowiednich działań (interwencja, pomoc²⁴) – w każdym przypadku, gdy wymaga tego dobro dziecka, 5) zasadą powinno być utrzymywanie przez dziecko kontaktów z jego rodziną biologiczną i informowanie jej o rozwoju dziecka, o ile nie jest to sprzeczne z dobrem dziecka²⁵, 6) zasadą powinno być, że w oparciu o dobro dziecka i z uwzględnieniem jego związków z rodzicami biologicznymi i zastępczymi należy podejmować decyzje o przyznaniu rodzinie zastępczej wykonywania określonych praw i obowiązków z zakresu odpowiedzialności rodzicielskiej, w tym sprawowania opieki, ewentualnie o uchyleniu decyzji w sprawie umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej, w sytuacjach, gdy dziecko zintegrowało się z rodziną zastępczą, zwłaszcza po upływie długiego okresu pobytu w niej. W komentarzu do rekomendacji²⁶ wskazano, że w sytuacji umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej, jego interes należy chronić wszelkimi dostępnymi metodami, natomiast M. Safjan, odnosząc jej zasady do polskiego prawa słusznie nazwał ochronę dobra dziecka podstawową dyrektywą interpretacyjną w niej zawartą i jej dotyczącą²⁷. W świetle Rekomendacji Nr R (91)9E w sprawie środków nadzwyczajnych dotyczących rodziny²⁸, uzasadnieniem przyznania sądom

- 23 Przyjętej przez Komitet Ministrów Rady Europy 20 marca 1987 r., Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (87) 6 of the Committee of Ministers to Member States on Foster Families (Adopted by the Committee of Ministers on 20 March 1987 at the 405th meeting of the Ministers' Deputies), <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=703761&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>, tekst polski w: M. Safjan (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne*, Warszawa 1994, s. 180–182.
- 24 Np. odwiedzin rodziny zastępczej przez pracowników socjalnych, odebranie dziecka. Por. Komentarz [do Rekomendacji nr R (87)6 w sprawie rodzin zastępczych, tekst polski w: M. Safjan (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne*, Warszawa 1994, s. 186.
- 25 Por. uwagi dotyczące subsydiarności stosowania zastępczych środków zapewnienia dziecku pieczy w: M. Andrzejewski, *Prawo dziecka do pieczy zastępczej a prawo do życia w rodzinie*, „Problemy Opiekuńczo–Wychowawcze” 1997, nr 4, s. 8–9.
- 26 Komentarz [do Rekomendacji nr R (87)6 w sprawie rodzin zastępczych, tekst polski w: M. Safjan (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne*, Warszawa 1994, s. 183–190.
- 27 M. Safjan, Rekomendacja nr R (87)6 w sprawie rodzin zastępczych a stan prawny obowiązujący w Polsce, w: M. Safjan (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne*, Warszawa 1994, s. 199.
- 28 Przyjętej przez Komitet Ministrów Rady Europy 9 września 1991 r., Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (91) 9 of the Committee of Ministers to Member States on Emergency Measures in Family Matters (Adopted by the Committee of Ministers on 9 September 1991 at the 461st meeting of the Ministers' Deputies), <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=608419&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>, tekst polski w: M. Safjan (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne*, Warszawa 1994, s. 234–236.

i innym organom właściwym w sprawach rodzinnych kompetencji i środków²⁹ niezbędnych do ochrony dzieci i interesów rodziny jest zagrożenie dobra dzieci i innych osób potrzebujących pomocy, ewentualnie osób, których interesy są zagrożone³⁰. W Rezolucji nr 2 w sprawie nadrzędności interesu dziecka w dziedzinie prawa prywatnego³¹ stwierdzono, że we wszystkich systemach prawnych państw członkowskich Rady Europy interes dziecka jest na pierwszym planie, poszanowanie tego interesu jest jednym z ideałów i zasad stanowiących wspólne dziedzictwo tych państw, a dziecko jest osobą, którą należy traktować z pełnym szacunkiem należnym godności ludzkiej i której dobry stan fizyczny, umysłowy i moralny wymaga pełnej ochrony w łonie rodziny i społeczeństwa. Ponadto ochrona interesów dziecka jest szczególnie istotna w sprawach przysposobienia, a przede wszystkim przysposobienia międzynarodowego i z tego względu wezwano państwa do podjęcia szeregu działań prawnych chroniący te interesy, w tym uczestnictwa w międzynarodowych traktatach i usprawnienia postępowań sądowych. W Rekomendacji 874 (1979) w sprawie Europejskiej karty praw dziecka³² podniesiono konieczność poprawy pozycji prawnej dziecka, w szczególności realizacji przez nie prawa do wyrażenie opinii w przypadkach konfliktu między rodzicami (rozwód, separacja), w których dobro dziecka powinno mieć znaczenie decydujące. Natomiast w świetle Rekomendacji 1443 (2000) dotyczącej międzynarodowych adopcji i respektowania praw dzieci³³, konieczne jest zaalarmowanie europejskiej opinii publicznej o możliwości łamania praw dzieci w związku z takimi adopcjami oraz o tym, że przysposobienia międzynarodowe nie zawsze służą dobru dzieci.

-
- 29 Przykładami środków wymienionych w komentarzu do rekomendacji są: 1) postanowienia dotyczące ochrony zdrowia dziecka, 2) postanowienia dotyczące opieki, pieczy oraz kontaktów z dzieckiem, 3) postanowienia zapobiegające bezprawnemu przejęciu pieczy nad dzieckiem i nakazujące wydanie dziecka, 4) postanowienia w sprawie szczególnej ochrony dzieci lub dorosłych, niezdolnych do prowadzenia własnych spraw, ochrony majątku takich osób lub ochrony osób wykazujących skłonności do samookaleczenia się, 5) postanowienia w sprawie ochrony dzieci lub innych osób wobec groźby przemocy, 6) postanowienia zapobiegające rozporządzeniu majątkiem lub zniszczeniu go. Por. Komentarz [do Rekomendacji nr R (91)9 w sprawie środków nadzwyczajnych dotyczących rodziny, tekst polski w: M. Safjan (red.), Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne, Warszawa 1994, s. 239–240.
- 30 Na przykład młodocianych, niepełnosprawnych, małżonków, konkubentów. Por. Komentarz [do Rekomendacji nr R (91)9 w sprawie środków nadzwyczajnych dotyczących rodziny, tekst polski w: M. Safjan (red.), Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne, Warszawa 1994, s. 238.
- 31 Tekst polski w: M. Safjan (red.), Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne, Warszawa 1994, s. 267–268.
- 32 Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 874 (1979) on a European Charter on the Rights of the Child, text adopted by the Assembly on 4 October 1979 (10th Sitting), <http://assembly.coe.int/documents/adoptedtext/ta79/erec874.htm>.
- 33 Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1443 (2000) International adoption: respecting children's rights, text adopted by the Assembly on 26 January 2000 (5th Sitting), <http://assembly.coe.int/documents/adoptedtext/ta00/erec1443.htm>.

1.2. Pojęcie dobra dziecka – potrzeba definicji?

W polskiej doktrynie prawa rodzinnego nie wypracowano jednolitego stanowiska dotyczącego definicji dobra³⁴ dziecka i potrzeby definiowania tego pojęcia. W większości przypadków rozważaniom dotyczącym dobra dziecka towarzyszy próba jego definicji. Z. Radwański³⁵ nazywa je stanem rzeczy lub postulowaną, w świetle dominującej doktryny moralnej w naszym społeczeństwie, a bliżej określona w przepisach prawnych i ustalonej judykaturze sądowej, sytuacją dziecka oraz modelem idealizacyjnym, którego realizacja wymaga indywidualnej oceny dziecka³⁶. H. Haak, odwołując się do Z. Radwańskiego, twierdzi, że realizacja tego modelu jest możliwa w przypadku indywidualnej oceny dziecka, w szczególności jego wieku, płci, stanu zdrowia, uzdolnień, cech charakterologicznych, wrażliwości psychicznej, faktycznie istniejących więzi uczuciowych łączących z otoczeniem oraz realnych możliwości postępowania z dzieckiem, aktualnej wiedzy o skuteczności określonych środków i przy rozważeniu prawdopodobnych negatywnych rezultatów decyzji dotyczącej jego sytuacji³⁷. Z kolei M. Balcerek wskazuje, również za Z. Radwańskim, że dobro dziecka powinno być rozumiane jako „jego sytuacja postulowana w świetle przyjętej doktryny moralnej w społeczeństwie (socjalistycznym), znajdująca również wyraz w przepisach prawnych i praktyce życia codziennego – jest to idealistyczny model, odnoszący się do aktualnej sytuacji dziecka oraz do jego przyszłości, a w tym kontekście, do ideału dojrzałego członka społeczeństwa”. Najbardziej optymalnym środowiskiem rozwoju dziecka jest rodzina – „dziecko najlepiej wychowuje się w rodzinie, w atmosferze miłości, w warunkach pozwalających zaspokoić rozsądnie rozumiane jego potrzeby i najpełniej rozwijać jego talenty i zainteresowania oraz kształtować jego charakter w duchu ideałów humanistycznych.”³⁸ Jak dalej wskazuje M. Balcerek, dobro dziecka postrzegane jako klauzula generalna, wprowadzona do kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, „odsyła” we wszystkich sprawach dziecka do wartości moralnych, sprecyzowanych w doktrynie³⁹. Jako jedna

34 Dobro to, według Słownika języka polskiego, wszelkie wartości potrzebne do rozwoju człowieka i sprzyjające jego rozwojowi, por. M. Szymczak (red.), Słownik języka polskiego, t. I, Warszawa 1993, s. 404 lub to, co w kontekście moralnym człowieka jest oceniane jako pomyślne, pożyteczne, wartościowe, ideał moralny por. S. Dubisz (red.), Uniwersalny słownik języka polskiego, Tom 1 (A–J), Warszawa 2003, s. 625, W. Doroszewski (red.), Słownik języka polskiego, Tom 2, Warszawa 1960 s. 164; M. Szymczak (opr. i red.), Słownik języka polskiego PWN, Warszawa 1995, s. 378, ewentualnie pożytek, korzyść, pomyślność, szczęście, J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), Słownik języka polskiego, Tom 1, Warszawa 1900, s. 472, czy rzecz dobra, pożyteczna, pożytek przynosząca, M.S.B. Linde, Słownik języka polskiego, Tom I, Lwów 1854, s. 445.

35 Z. Radwański, Pojęcie i funkcja „dobra dziecka” w polskim prawie rodzinnym i opiekuńczym, „Studia Cywilistyczne” 1981, t. XXXI s. 18.

36 *Ibidem*, s. 18–19.

37 Tak w odniesieniu do przesłanki dobra dziecka przy przysposobieniu pisze H. Haak, *op. cit.*, s. 8, 13, wskazując też, że w granicach postępowania w imię dobra dziecka mieści się wydanie przez sędziego decyzji dotyczącej przysposobienia, o ile będzie ona optymalna z racji troski o fizyczny i duchowy rozwój dziecka i należyte przygotowanie dziecka do pracy dla dobra społeczeństwa, odpowiednio do jego uzdolnień (*ibidem*, s. 13).

38 M. Balcerek, Prawa dziecka, Warszawa 1986, s. 95–96, za: Z. Radwański, Pojęcie i funkcje „dobra dziecka” w polskim prawie rodzinnym i opiekuńczym, Warszawa 1978 (referat powielony na prawach rękopisu).

39 Za Z. Radwańskim, Pojęcie i funkcje „dobra dziecka” w polskim prawie rodzinnym i opiekuńczym, Warszawa 1978 (referat powielony na prawach rękopisu).

z głównych zasad prawa rodzinnego⁴⁰, „wyznacza strukturę, treść oraz funkcjonalne działanie norm kodeksu, jest praktyczną próbą wyegzekwowania zasady podmiotowości dziecka w koncepcji praw człowieka.”⁴¹ Również A. Bałandynowicz łączy konkretyzację pojęcia z katalogiem praw dziecka, który odzwierciedla potrzeby dziecka, które należy zaspokoić. Pisze on ponadto, że pojęcie to jest rozumiane jako postulowana sytuacja w świetle dominującej w naszym społeczeństwie doktryny moralnej, dodając, że dziecko, z racji swojej niedojrzałości i braku samodzielności, powinno mieć prawnie zagwarantowane minimum bezpieczeństwa, odnosząc tę gwarancję do realizacji podstawowych potrzeb dziecka – bieżących oraz takich „które najlepiej rozwiną jego talenty oraz zdolność samodzielnego działania i współistnienia w społeczeństwie”⁴². Również na stanowisku rozpatrywania dobra dziecka w kategoriach przysługujących mu i zagwarantowanych praw i wolności (praw i wolności osobistych), przy założeniu konieczności zobiektywizowania tego pojęcia właśnie w ten sposób, w imię odejścia od subiektywizmu i relatywizmu w jego interpretacji oraz braku utożsamiania go z interesem społecznym stoją również autorki publikacji na temat praw dziecka w rodzinie, opracowanej w ramach Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka⁴³. W. Stojanowska, oprócz ogólnego odniesienia do dobra dziecka jako tego, co jest oceniane jako pomyślne, pożyteczne, wartościowe (interes, pomyślność, szczęście, pożytek, korzyść) i środków potrzebnych do rozwoju człowieka i jednocześnie sprzyjających temu rozwojowi⁴⁴, wprowadza koncepcję definiowania kontekstowego na podstawie rozważenia znaczenia terminu użytego w różnych przepisach (art. 95 i 96 kro). Twierdzi ona, że „termin dobro dziecka w rozumieniu przepisów prawa rodzinnego oznacza kompleks wartości o charakterze niematerialnym i materialnym niezbędnym do zapewnienia prawidłowego rozwoju fizycznego i duchowego dziecka oraz do należytego przygotowania go do pracy odpowiednio do jego uzdolnień, przy czym wartości te są zdeterminowane przez wiele różnorodnych czynników, których struktura zależy od treści stosowanej normy prawnej i konkretnej, aktualnie istniejącej sytuacji dziecka, zakładając zbieżność tak pojętego dobra dziecka z interesem społecznym”⁴⁵. Przykładowo, definicja

40 Za S. Walaszkiem, *Dobro dziecka jako przesłanka niektórych uregulowań kodeksu rodzinnego i opiekuńczego PRL*, „*Studia Prawnicze*” 1970, nr 26/27, s. 278.

41 M. Balcerk, *Prawa dziecka*, Warszawa 1986, s. 97.

42 Por. A. Bałandynowicz, *Adopcja form kompensacji sieroctwa społecznego*, w: K. Ostrowska, E. Milewska (red.), *op. cit.*, s. 13–14.

43 *Wokół praw dziecka*, *op. cit.*, s. 7 i 18.

44 W. Stojanowska, *Rozwód a dobro dziecka*, Warszawa 1979, s. 22, a za nią: A. Szymanowska, *Rozumienie pojęcia „dobro dziecka” przez pracowników rodzinnych ośrodków diagnostyczno–konsultacyjnych*, „*Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego*” 1989, nr 31, Warszawa 1991, s. 165. W wyniku przeprowadzonych badań nad pojmowaniem tego pojęcia przez biegłych występujących w sprawach rozwodowych: 50% badanych rozumiało je jako zaspokojenie podstawowych potrzeb biologicznych, psychologicznych i społecznych dziecka (w szczególności potrzeby miłości, bezpieczeństwa i akceptacji), 30,6% – jako stworzenie dziecku optymalnych warunków do pełnego rozwoju i osiągnięcia dojrzałości, 13,9% – jako zaspokojenie potrzeb dziecka oraz konsekwentne kształtowanie jego osobowości i przygotowanie do życia w społeczeństwie (*ibidem*, s. 166).

45 W. Stojanowska, *Rozwód a dobro dziecka*, Warszawa 1979, s. 23–27 oraz też: *Dobro dziecka jako instrument wykładni norm konwencji o prawach dziecka oraz prawa polskiego i jako dyrektywa jego stosowania*, w: T. Smyczyński (red.), *Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia*, Poznań 1999, s. 98. Z. Radwański, (Pojęcie

ochrony dobra dziecka na gruncie poszczególnych norm prawnych zawartych w prawie rozwodowym sprowadza się do konstatacji, że ochrona dobra dziecka w prawie rozwodowym polega na „ustaleniu, za pomocą odpowiednio dobranych i zastosowanych środków dowodowych, wszystkich okoliczności faktycznych sprawy, a w szczególności charakteryzujących sytuację dziecka, i na prognozowaniu przez porównanie jego obecnej sytuacji z sytuacją po ewentualnym rozwodzie, oraz na dokonaniu wyboru rozstrzygnięcia (wariantu optymalnego) najbardziej korzystnego dla dziecka w wyniku przeprowadzonej analizy czynników determinujących jego dobro w ujęciu wieloaspektowym – przy założeniu wyczerpania wszelkich obiektywnie możliwych do zastosowania środków w celu pojednania rodziców i pewności co do istnienia zupełnego i trwałego rozkładu ich pożycia”⁴⁶. A. Strzembosz, pisząc, że jest to „podstawowa wartość stanowiąca źródło nakazu uwzględnienia dobra dziecka we wszystkich sytuacjach, w których dochodzi do konfliktu między interesami różnych członków rodziny uregulowanymi w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym”, próbuje je ponadto zdefiniować, nie odchodząc zresztą daleko od definicji W. Stojanowskiej. Nawiązując do art. 96, 95 § 3 i 101 § 1 k.r.o. twierdzi, że dobro dziecka, według ustawodawcy, polega na prawidłowym, optymalnym w danych warunkach rozwoju fizycznym i duchowym, przygotowaniu dziecka do pracy na rzecz społeczeństwa w sposób uwzględniający ogół jego uzdolnień i na zabezpieczeniu jego majątku, który może stanowić zarówno teraz, jak i w przyszłości, źródło zaspokojenia w całości, a częściej w pewnym zakresie, jego potrzeb materialnych⁴⁷ i że termin ten należy tak samo rozumieć na gruncie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, bez względu na miejsce w kro, w którym został użyty⁴⁸. J. Marciniak pisząc o podstawowych założeniach opieki prawnej nad dzieckiem, przyjął, że pojęcie dobra dziecka oznacza przede wszystkim interesy osobiste dziecka – realizowane przez troskę o jego rozwój fizyczny i duchowy, należyte przygotowanie do pracy, odpowiednie ze względu na jego uzdolnienia i zgodne z interesem społecznym oraz jego interesy majątkowe – realizowane przez prawidłowe zarządzanie majątkiem dziecka, właściwe przeznaczenie płynących z niego dochodów i pozostawienie w miarę możliwości nienaruszonej substancji jego majątku. Podkreślił on służebność interesów majątkowych dziecka względem jego interesów osobistych – majątek służyć ma do zaspokojenia tych potrzeb, szczególnie zaś prawidłowego rozwoju fizycznego i duchowego dziecka oraz niemożność rozpatrywania dobra dziecka w oderwa-

i funkcja „dobra dziecka” w polskim prawie rodzinnym i opiekuńczym, „Studia Cywilistyczne” 1981, tom. XXXI, s. 17–18) krytycznie ocenia próbę zdefiniowania pojęcia przez W. Stojanowską, wskazując, że utożsamione w nim jest ono z „wartościami instrumentalnie przyporządkowanymi realizacji czegoś, co pozostaje nadal niewiadome („dobre dziecka)” – oznacza to utożsamienie środków z celem.

46 W. Stojanowska, *Rozwód a dobro dziecka*, Warszawa 1979, s. 35 oraz teje, *Dobro dziecka jako instrument wykładni norm konwencji o prawach dziecka oraz prawa polskiego i jako dyrektywa jego stosowania*, w: T. Smyczyński (red.), *Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia*, Poznań 1999, s. 99.

47 A. Strzembosz, *op. cit.*, s. 108–109.

48 *Ibidem*, s. 112.

niu od interesu społecznego⁴⁹. S. Kołodziejcki, a za nim B. Walaszek⁵⁰, Z. Wiszniewski⁵¹, S. Gross, B. Dobrzański⁵² i A. Łapiński⁵³, próbując zbudować uniwersalną definicję dobra dziecka, bez wywodzenia jej z konkretnych norm prawnych, stwierdził, że pod tym terminem kryje się zespół wartości, zarówno duchowych jak i materialnych, jakie konieczne są do prawidłowego rozwoju fizycznego i duchowego (w tym intelektualnego i moralnego) dziecka oraz do należytego przygotowania go do pracy dla dobra społeczeństwa⁵⁴. Według S. Łakomej, pojęcie to obejmuje wszystko to, co w zobiektywizowanej skali wartości służy prawidłowemu rozwojowi dziecka, zarówno fizycznemu, jak i psychicznemu, przy uwzględnieniu indywidualnych potrzeb dziecka oraz konkretnej sytuacji, w jakiej się ono znajduje⁵⁵. M. Łopatkowa łączy pojęcie dobra dziecka z takimi wartościami, jak wolność, sprawiedliwość, pokój, godność, bezpieczeństwo, miłość, zrozumienie, szczęście, tolerancja, braterstwo i poczucie przynależności, nazywając je treściami psychologicznymi i moralnymi dotyczącymi dóbr osobistych dziecka mieszczącymi się w zakresie dobra dziecka⁵⁶, G. Firlit – z prawem dziecka do miłości, związków uczuciowych i przywiązania⁵⁷, a A. Cisek, J. Mazurkiewicz i J. Strzebińczyk – z prawem do uwzględnienia jego więzi uczuciowych z bliskimi mu osobami, które niekoniecznie są jego krewnymi lub prawem do miłości, traktowanymi jak dobra osobiste dziecka⁵⁸, ale również wskazują na tradycyjne ujmowanie go w dwóch podstawowych aspektach

- 49 J. Marciniak, Treść i sprawowanie opieki nad małoletnim, Warszawa 1975, s. 19–20 i n.
- 50 B. Walaszek, Dobro dziecka jako przesłanka niektórych uregulowań kodeksu rodzinnego i opiekuńczego PRL, „Studia Prawnicze” 1970, z. 26/27, s. 281.
- 51 Z. Wiszniewski i S. Gross, w: B. Dobrzański i J. Ignatowicz (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy – Komentarz, Warszawa 1975, s. 281.
- 52 B. Dobrzański, Jakie zmiany wprowadził kodeks rodzinny i opiekuńczy, „Palestra” 1964, z. 5, s. 51.
- 53 A. Łapiński, Ograniczenia władzy rodzicielskiej w polskim prawie rodzinnym, Warszawa 1975, s. 131.
- 54 S. Kołodziejcki, Dobro wspólnych nieletnich dzieci – jako przesłanka odmowy orzeczenia rozvodu, „Palestra” 1965, nr 9, s. 30.
- 55 S. Łakoma, *op. cit.*, s. 90–91.
- 56 M. Łopatkowa, Miłość i bezpieczeństwo – elementarne potrzeby dziecka w aspekcie prawnym, społecznym i wychowawczym, w: J. Komorowska (red.), Dziecko we współczesnej Polsce, Tom II, Warszawa 1991, s. 32 i 44; M. Łopatkowa, Stan i możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb dziecka w świetle obowiązujących przepisów prawnych, w: J. Bińczycka (red.), Polityka opiekuńcza PRL w świetle Deklaracji praw dziecka, Katowice 1981, s. 62–66, 70.
- 57 G. Firlit, *op. cit.*, s. 29. Również powstały w Polsce w 1981 r. z inicjatywy M. Łopatkowej, jako pierwsza organizacja pozarządowa zajmująca się prawami dziecka w Europie Wschodniej, Komitet Praw Dziecka zajmował się prowadzeniem kampanii na rzecz prawa dziecka do miłości, której zasadniczym elementem było uświadomienie konieczności podejmowania decyzji dotyczących dziecka, kierując się jego związkami emocjonalnymi z rodzicami lub opiekunami. Por. T. Bach-Olasik, W trosce o zagwarantowanie praw dziecka, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1994, nr 3, s. 15 oraz T. Pióro, Czy prawo chroni dziecko?, „Społeczeństwo Otwarte” 1991, nr 6, s. 41–43. T. Smyczyński (Reforma kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w świetle konwencji o prawach dziecka, Księga Pamiątkowa Ku Czci Profesora Leopolda Steckiego, Toruń 1997, s. 302) pisze o potrzebie normatywnej ochronie więzów uczuciowych dziecka z osobami mu bliskimi.
- 58 A. Cisek, J. Mazurkiewicz, J. Strzebińczyk, Prawo do godności, prawo do miłości, „Gazeta Prawnicza” 1987, nr 7, s. 3, 11; A. Cisek, J. Mazurkiewicz, J. Strzebińczyk, O rozszerzenie ochrony dóbr osobistych dziecka i macierzyństwa prenatalnego, „Nowe Prawo” 1988, nr 10–12, s. 73–86; J. Mazurkiewicz, Wrocławski projekt ustawy o rozszerzeniu ochrony dóbr osobistych i innych praw dziecka oraz jego rodziców, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 1931, Przegląd Prawa i Administracji XXXVI, Wrocław 1997, s. 47–64, J. Mazurkiewicz, Wrocławskie propozycje rozszerzenia ochrony praw dziecka, w: J. Bińczycka (red.), Prawa dziecka. Deklaracje i rzeczywistość, Warszawa 1993, s. 272 i n.

– osobistym (duchowym) i majątkowym⁵⁹. T. Sokołowski pisze, że zarówno dobro dziecka, jak i interes dziecka, to są dotyczące go stany rzeczy nietożsame, gdyż dobro dziecka jest sumą cząstkową interesów i stanowi optymalną dla danego dziecka konfigurację elementów jego interesu⁶⁰. J. Maciaszkowa przez dobro dziecka rozumie szereg praw, często sprzecznych z interesami osób dorosłych, jak prawo do bezpiecznego i radosnego rozwoju, prawo do miłości i opieki sprawowanej przez najbliższych, prawo do zaspokajania potrzeb, które pozwalają na tworzenie kształtu osobowości harmonijnie rozwiniętej⁶¹. B. Czech określa dobro dziecka mianem wartości etycznej, pozytywnej, autotelicznej, podlegającej jednak ciągłemu „rozwojowi”, która możliwa jest do osiągnięcia jedynie jako wynik realizacji dóbr o charakterze instrumentalnym, niemożliwa – w wyniku bezpośredniego do niego dążenia⁶². H. Dolecki pisze o nim jako o pojęciu ogólnym, przesłance wielu uregulowań w prawie rodzinnym, negatywnej przesłance rozwodowej, klauzuli generalnej i zasadzie polskiego prawa rodzinnego i opiekuńczego⁶³. J. Gajda, pisząc o pojęciu dobra osoby przysposabianej, stwierdził, że obejmuje ono możliwość uzyskania przez tę osobę godziwych warunków wychowania i utrzymania. Pojęcie to odnosi zatem tak do sfery majątkowej, jak i niemajątkowej oraz do kwestii powstania między stronami przysposobienia więzi uczuciowej, jak między rodzicem a dzieckiem⁶⁴, a według E. Płonki, również do obopólnej chęci związania się węzłem prawnym w postaci przysposobienia⁶⁵.

Czy można zatem, za W. Stojanowską, twierdzić, że dobro dziecka jest swoistym pojęciem prawnym, które nie ma żadnego semantycznego odniesienia, nie oznacza faktów, relacji, procesów, czy też, również przyjmując jej koncepcję definiowania kontekstowego, rozważyć znaczenie tego terminu użytego w przepisach i orzecznictwie dotyczącym przysposobienia, czyli choćby na podstawie poniższych orzeczeń:

- 1) „właściwie rozumiane dobro dziecka i interes społeczny wymagają nie tylko troski o zapewnienie dziecku ubrania i wyżywienia, lecz co najmniej w równej mierze starań o jego zdrowie fizyczne i psychiczne, polegające na właś-

59 A. Cisek, J. Mazurkiewicz, J. Strzebińczyk, O zmiany w prawie rodzinnym w celu wzmocnienia ochrony dobra dziecka, „Nowe Prawo” 1990, z. 10–12, s. 81.

60 T. Sokołowski, Ochrona interesu majątkowego dziecka, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1985, z. 2, s. 115.

61 Za: I. Wagner, *op. cit.*, s. 45.

62 B. Czech, Wybrane prawne i aksjologiczne aspekty opiniowania w sprawach rodzinnych (problem „dobra dziecka”), „Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego”, 1989, nr 31, s. 275–276.

63 H. Dolecki, Dobro dziecka a zarządzenia z art. 109 kro., „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 582, Prawo CII 1981, s. 10.

64 J. Gajda, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz, Warszawa 2002, s. 441.

65 E. Płonka, Przysposobienie całkowite w prawie polskim, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 798, Prawo CXXXII, Wrocław 1986, s. 39.

ciwym ukształtowaniu jego charakteru i przygotowaniu do życia społecznego⁶⁶;

- 2) nie jest zgodne z dobrem dziecka przysposobienie go przez nieuleczalnie chorego dziadka, gdy rodzice dziecka mogą mu zapewnić należyte wychowanie i utrzymanie; nie można uznać za odpowiednią różnicę wieku 64 lata między 4-letnim dzieckiem a 68 letnią mężczyzną pragnącym je przysposobić, gdy poza tym mężczyzna dotknięty jest nieuleczalną chorobą⁶⁷;
- 3) „ocenę, czy przysposobienie zgodne byłoby z dobrem dziecka winna władza opiekuńcza przeprowadzić nie tylko z punktu widzenia sytuacji materialnej, jaką dziecku mógłby zapewnić przysposabiający w zestawieniu z sytuacją dotychczasową, lecz przy uwzględnieniu wszelkich nasuwających się w tej mierze kryteriów, w szczególności zagadnienia, czy wychowanie dotychczasowe, czy też ewentualne wychowanie dziecka przez przysposabiającego mogłoby przygotować dziecko lepiej do pracy dla dobra społeczeństwa, odpowiednio do jego uzdolnień (art. 35 k.r.o.), czy przeciwko przysposobieniu nie przemawiają silne więzy z zakresu uczuć rodzinnych wiążące dziecko z matką czy ojcem⁶⁸;
- 4) zgoda osoby mającej zamiar przysposobić jest tylko jedną, niezbędną zresztą, z przesłanek przysposobienia. Władza opiekuńcza wydając orzeczenie o przysposobieniu, nie może jednak ograniczać się do stwierdzenia woli przysposabiającego, lecz powinna przede wszystkim, kierując się dobrem dziecka (art. 65 § 1 k.r.o.) i celem społecznym instytucji przysposobienia, ustalić, czy i w jakim stopniu przysposabiający daje gwarancję, iż należycie wypełniać będzie zadania i obowiązki starania o rozwój, utrzymanie i wychowanie małoletniego zgodnie z art. 35 k.r.o.; argumenty eliminujące moment osobistego stosunku między przysposobionym a przysposabiającym, sprowadzające istotę przysposobienia wyłącznie do zagadnień materialnych, są nie do przy-

66 Orzeczenie SN z 21 grudnia 1957 r., OSN 1959, poz. 76. W regulaminie sądowym obowiązującym w latach 60-tych XX wieku, jako element, który należy brać pod uwagę oceniając, czy przysposobienie przez konkretną osobę jest zgodne z dobrem dziecka, wskazano postawę ideową tej osoby, która gwarantuje „wychowanie małoletniego na pełnowartościowego obywatela Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”, za: I. Bielicka, A. Stelmachowski, E. Sztekiel, *op. cit.*, s. 83. Przyjmując takie założenie, przysposobienie przez osobę o światopoglądzie pacyfistycznym nie byłoby możliwe, gdyż nie byłaby ona w stanie wychować przysposobionego na świadomego swych obowiązków obrońcy ojczyzny obywatela. Rozważania te zresztą nie mają zastosowania do przysposobienia międzynarodowego, gdyż nawet zakładając, że adoptowane do innego państwa dziecko będzie świadome swego pochodzenia i będzie utrzymywało kontakt z państwem, z którego pochodzi, to stanie się obywatelem innego państwa. Zatem logika powiązania dobra dziecka z interesem państwa (społecznym), miała sens tylko o tyle, o ile dotyczyło ono przysposobienia krajowego.

67 Postanowienie SN z dnia 13 lutego 1980 r., III CRN 181/79, OSNCP 1980, nr 10, poz. 193.

68 Orzeczenie z 15 września 1951 r., C 717/51, OSNCK 1953, nr 2, poz. 37, „Państwo i Prawo” 1952, nr 2, s. 325 (uzasadnienie).

jęcia z punktu widzenia celów i istoty instytucji przysposobienia w prawie rodzinnym Polski Ludowej⁶⁹;

- 5) odnalezienie się biologicznych rodziców dziecka, którzy w chwili przysposobienia nie byli znani, może stanowić ważny powód rozwiązania stosunku przysposobienia. Założenie prawa rodzinnego, polegające na dążeniu do realizacji w każdej sprawie dobra małoletniego dziecka, nie eliminuje całkowicie interesu rodziców jako jednej z przesłanek rozstrzygnięcia spraw z zakresu stosunków między rodzicami a dziećmi. Jeżeli ochrona dobra dziecka da się pogodzić z interesem rodziców, to sąd nie może interesu rodziców nie wziąć pod uwagę nawet przy założeniu, że rozstrzygnięcie wywoła pewne przejściowe skutki ujemne dla dziecka⁷⁰;
- 6) znaczna nawet różnica wieku między przysposabiającym a przysposabianym sama przez się nie może stanowić przeszkody w dojściu przysposobienia do skutku, chyba że jakieś szczególne okoliczności związane z zaawansowanym wiekiem przysposabiającego przemawiają – ze względu na dobro dziecka – przeciwko przysposobieniu⁷¹;
- 7) przysposabiający nie może skutecznie żądać rozwiązania przysposobienia z przyczyn zachodzących po jego stronie, w szczególności niechęci do przysposobionego dziecka, choćby nawet przyczyny te mogły uzasadniać żądanie rozwiązania przysposobienia przez samo dziecko⁷²;
- 8) jeżeli po przysposobieniu dziecka – niemowlęcia okazało się, że jest ono upośledzone psychofizycznie i upośledzenie to pomimo osiągnięcia przez dziecko odpowiedniego wieku nie rokuje nadziei nawiązania przez nie uczuciowej więzi z otoczeniem, stan taki jako sprzeczny z założeniami i celami instytucji przysposobienia może uzasadniać rozwiązanie przysposobienia⁷³;
- 9) rozwód przysposabiającego z matką dziecka pozbawia w dużym stopniu przysposobienie zamierzonych przez ustawę skutków i może być uznane za ważny jego powód. W tym jednak wypadku, tak zresztą, jak i we wszystkich innych gdy chodzi o rozwiązanie przysposobienia, nie może ono nastąpić jeśli sprzeciwiłoby się dobru dziecka⁷⁴ (w przypadku trudności wychowawczych tylko wówczas, kiedy wytworzą one taką sytuację między przypo-

69 Orzeczenie SN z dnia 3 września 1952 r., OSN 1954, nr 5, „Państwo i Prawo”, 1953, nr 5–6, s. 814, „Nowe Prawo” 1953, nr 6, s. 376 – (uzasadnienie).

70 Wyrok SN z 17 grudnia 1965 r., I CR 309/65, OSNCP 1966, nr 7–8, poz. 132.

71 Wyrok SN z 8 sierpnia 1967 r., I CR 120/67 OSNC 1968, nr 12, poz. 210.

72 Wyrok SN z 2 czerwca 1966 r., II CR 167/66, OSNC 1967, nr 3, poz. 55.

73 Wyrok SN z 16 listopada 1966 r., I CR 385/66, OSP 1968, nr 5, poz. 86 z głosem B. Walaszka, „Nowe Prawo” 1971, nr 4, s. 598 z omówieniem B. Dobrzańskiego.

74 Orzeczenie SN z dnia 5 lutego 1966 r., II CR 473/65, OSP 1966, nr 11, poz. 249, RPEiS 1967, nr 1, s. 329.

sabiającym a przysposobionym, że dobro dziecka będzie przemawiać za rozwiązaniem przysposobienia⁷⁵);

- 10) rozwiązanie przysposobienia może być uzasadnione wówczas, gdy z jednej strony zachodzą dostateczne przesłanki do uznania istniejącego rozkładu więzi rodzinnej za trwałe, a z drugiej – dobro dziecka nie będzie narażone na szwank, np. gdy zapewniona jest możliwość umieszczenia dziecka w innej normalnie funkcjonującej rodzinie⁷⁶;
- 11) różnica w przesłankach dotyczących rozwiązania przysposobienia osoby dorosłej i małoletniej polega na tym, że w stosunku do małoletniego można rozwiązać przysposobienie z przyczyn, które uzasadniają takie rozwiązanie ze względu na dobro przysposobionego – w stosunku zaś do osoby dorosłej, gdy dalsze trwanie przysposobienia narusza godny ochrony interes żądającego rozwiązania, a także gdy uzasadniony jest wniosek o ostatecznym zerwaniu więzi rodzinnej⁷⁷;
- 12) sam fakt rozwiązania przysposobienia w interesie dziecka nie może przesądzać o konieczności utrzymania obowiązku alimentacyjnego na jego rzecz⁷⁸;
- 13) rozwiązanie stosunku przysposobienia może nastąpić przede wszystkim wtedy, gdy nastąpił rozkład więzi rodzinnej wynikającej z przysposobienia. W razie więc okazania się, że uległa rozkładowi więź rodzinna, a dobro małoletniego ucierpiałooby wskutek rozwiązania przysposobienia, sąd powinien oddalić powództwo o rozwiązanie stosunku przysposobienia⁷⁹;
- 14) chociaż dopuszczenie się przez przysposabiającego czynów nierządnych względem małoletniej przysposobionej rażąco narusza istotę stosunku przysposobienia, jego rozwiązanie na żądanie przysposabiającego byłoby w takiej sytuacji dopuszczalne tylko wówczas, gdyby przeciwko kontynuowaniu przysposobienia przemawiały inne przyczyny niż niechęć przysposabiającego, a zwłaszcza względy natury moralnej lub dobro osoby przysposobionej⁸⁰;
- 15) w interesie dziecka jest przede wszystkim stabilizacja jego pozycji jako członka rodziny, do której weszło na skutek przysposobienia. Dlatego nawet w wypadku, gdy przysposobienie orzeczone zostało z rażącym naruszeniem prawa, orzeczenie takie, samo przez się, nie narusza interesu PRL, jeżeli nie zachodzą powody do rozwiązania stosunku przysposobienia⁸¹, a wadli-

75 Wyrok SN z dnia 5 kwietnia 1972 r., I CR 679/71, niepubl., LEX nr 7079. Por. J. Gudowski, *op. cit.*, s. 416.

76 Wyrok SN z 9 lutego 1968 r., I CR 664/67 niepubl., LEX nr 6281.

77 Wyrok SN z 20 czerwca 1968 r., III CR 229/68 niepubl., LEX nr 6360, por. J. Gudowski, *op. cit.*, s. 412.

78 Wyrok SN z 28 sierpnia 1968 r., II CR 286/68 niepubl., LEX nr 6383, por. *ibidem*, s. 412.

79 Wyrok SN z 10 kwietnia 1969 r., II CR 78/69, OSNPG 1969, nr 9, poz. 66.

80 Wyrok SN z 21 maja 1970 r., I CR 165/70 niepubl., LEX nr 6745, por. J. Gudowski, *op. cit.*, s. 392, 415.

81 Postanowienie SN z 23 grudnia 1971 r., III CRN 422/71 niepubl., LEX nr 7042, *ibidem*, s. 416.

- wość postępowania w sprawie o przysposobienie (takie jak brak uczestnictwa w sprawie przysposabiającego) może stanowić ważny powód rozwiązania przysposobienia, chyba że mimo tych uchybień doszłoby do nawiązania więzi rodzinnej między przysposabiającym i przysposobionym, a zerwanie tej więzi przez rozwiązanie przysposobienia godziłoby w interes dziecka⁸²;
- 16) zasada prymatu dobra przysposobionego nie ma zastosowania przy ocenie żądania rozwiązania przysposobienia osoby pełnoletniej⁸³;
- 17) oceny pojęcia dobra dziecka nie można dokonywać w oderwaniu od wieku osoby przysposobionej i od uzasadnionego i prawnie chronionego interesu jej przybranych rodziców⁸⁴;
- 18) orzeczenie przysposobienia obywatela polskiego przez osoby zamieszkałe za granicą, które z powodu naruszenia przepisów obowiązujących w myśl prawa międzynarodowego prywatnego nie spełnia warunków dla uznania go na terytorium państwa, w którym stale zamieszkują przysposabiający, narusza interes PRL⁸⁵;
- 19) celem, jakiemu ma służyć instytucja przysposobienia, jest nie interes i zaspokojenie potrzeb uczuciowych i rodzinnych przysposabiających, lecz tylko i wyłącznie dobro małoletniego dziecka⁸⁶;
- 20) konieczność respektowania nadrzędnej zasady dobra dziecka w związku z ograniczeniami dotyczącymi adopcji międzynarodowych oraz uwzględnienia potrzeby ochrony więzi emocjonalnej między dzieckiem a osobami, z którymi ono długo przebywało⁸⁷;
- 21) nie można w wykładni pojęcia dobro osoby małoletniej pomijać, z uwagi na systemową wykładnię, rozumienia dobra dziecka i jego nadrzędnego interesu, o jakim mowa w wiążących Polskę konwencjach międzynarodowych, wskazując jednocześnie na artykułowane przez SN postulaty jednolitego rozumienia pojęcia dobra dziecka⁸⁸.

82 Wyrok SN z dnia 6 października 1972 r., I CR 450/72 niepubl., LEX nr 7146, *ibidem*, s. 417.

83 Wyrok SN z dnia 16 czerwca 1981 r., IV CR 574/80, niepubl., LEX nr 8333, *ibidem*, s. 422.

84 Wyrok SN z 12 października 1977 r., II CR 390/77 niepubl., LEX nr 8010, *ibidem*, s. 420.

85 Postanowienie SN z dnia 9 lutego 1972 r., III CRN 115/71, OSNCP 1972, nr 7–8, poz. 147. Glosy: T. Erecińskiego („Państwo i Prawo” 1973, nr 5, s. 168) i A. Mączyńskiego („Nowe Prawo” 1974, nr 3, s. 369–374). Krytycznie na ten temat A. Zieliński, Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich, Warszawa 1975, s. 250, gdyż sąd nie może uzależniać orzeczenia od uznania lub wykonania go w innym państwie.

86 Wyrok SN z dnia 6 września 1968 r., I CR 249/68, OSNPG 1969, nr 5, poz. 32.

87 Uchwała 7 sędziów SN z dnia 12 czerwca 1992 r., III CZP 48/92, OSNCP 1992, nr 10, poz. 179.

88 Postanowienie SN z dnia 5 lipca 2006 r., IV CSK 127/06, LEX nr 232819. To jednolite rozumienie dotyczy zarówno wykładni norm kro, jak i postanowień wiążących Polskę konwencji. W świetle postanowienia SN z dnia 12 grudnia 2000 r., V CKN 1805/00, LEX nr 52400, przyjęta w Konwencji haskiej dotyczącej cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę z 1980 r., Konwencji praw dziecka z 1989 r., innych aktach normatywnych krajowego porządku prawnego, a w szczególności w kro i w kodeksie postępowania cywilnego zasada ochrony dobra (interesu) dziecka ma jednakową treść.

Z racji swej blankietowości pojęcie dobra dziecka jest trudne do zdefiniowania, łatwiejsze jest traktowanie go jako mechanizmu chroniącego przed przedmiotowym traktowaniem dziecka (choć w swoich sprawach może wypowiadać się dziecko posiadające z reguły świadomość tego, co się z nim dzieje – w pozostałych przypadkach decyzję pozostawiono innym, zatem może być ona hipotetycznie różna z uświadomionym lub na poły uświadomionym przez dziecko własnym dobrem).

Czy przyjąć za słuszną koncepcję pozostawienia tego pojęcia niedookreślonym, aby umożliwić elastyczne stosowanie go w przeróżnych sytuacjach, w jakich dziecko się znajdzie⁸⁹ lub, bazując zresztą na głoszonych w doktrynie propozycjach definicji, przyjąć nieostrą i pozbawioną wskazania zamkniętego katalogu czynników, jakie powinny być wzięte pod uwagę w procesie jego realizacji, definicję dobra dziecka?

Rozważania dotyczące potrzeby zdefiniowania dobra dziecka prowadzą do zastanowienia się, czy byłaby ona przydatna i komu miałyby służyć. Jeśli założyć, że instytucjom lub organom decydującym w sprawach dzieci, to czy przydatniejsze będzie pozostawienie tego pojęcia jako abstrakcyjnego, niedookreślonego i zdanie się na subiektywne jego rozumienie przez osoby się nim posługujące, czy też bardziej lub mniej sztywne określenie elementów, które powinny być wzięte pod uwagę w momencie decydowania o losie dziecka. Wydaje się, że wskazanie takiego minimalnego katalogu elementów byłoby przydatne. Z jednej strony nie ograniczałoby możliwości analizowania jeszcze innych czynników, z drugiej strony zapobiegłoby pominięciu tych wskazanych. Na przykład, bez względu na metodę definiowania tego pojęcia, można je odnieść przynajmniej do jednego aspektu wychowania dziecka w normalnej rodzinie, to znaczy: zapewnienia mu prawidłowego rozwoju psychofizycznego poprzez stworzenie optymalnych warunków wychowawczych. Istnienie takich warunków zapobiegnie psychopatyzacji dziecka w instytucji opiekuńczej i jej przeniesieniu na następne pokolenia w wyniku tzw. dziedzictwa społecznego⁹⁰. Następstwa porzucenia dziecka i umieszczenia go w placówce opiekuńczej, szczególnie we wczesnym okresie jego rozwoju, jak podaje A. Bałandynowicz, są przyczyną trwałego i trudnego do usunięcia uszkodzenia zrębów jego struktury psychicznej. Dodaje, że wynikającą z tego samego powodu chorobę sierocą cechuje „defekt uczuć wyższych” a konsekwencji – agresywność, skłonność do kłamstw i popadania w konflikty z prawem⁹¹.

89 S. Łakoma, *op. cit.*, s. 108.

90 K. Kotlarski (O niektórych problemach adopcji, „Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego” 1988, nr 27/28, s. 184) odnosi dobro dziecka do 2 aspektów – dotyczących zapewnienia prawidłowego rozwoju psychofizycznego oraz stworzenia warunków wychowawczych. W istocie jednak z jednego aspektu normalnego życia w rodzinie wynika drugi – trudno jest mówić o optymalnym rozwoju dziecka bez istnienia odpowiednich warunków wychowawczych. Ponadto kwestię psychopatyzacji, czy patologizacji dziecka w instytucji opiekuńczej trudno jest odnosić do normalnego życia w rodzinie, gdyż dziecko nie znajduje się już w rodzinie, jedynie w zastępczym środowisku, które w jakimś stopniu powinno realizować funkcje rodziny.

91 A. Bałandynowicz, *op. cit.*, s. 10.

Przykładem rozwiązań, w których wskazano, co organ decydujący powinien wziąć pod uwagę decydując w imię dobra dziecka, są regulacje statutowe w systemie *common law*. Sędzia rozważając, czy w wyniku orzeczenia w sprawie adopcyjnej wydanego na podstawie statutu kanadyjskiej prowincji Ontario⁹², zrealizowane zostanie dobro dziecka (*best interests of child*), powinien wziąć pod uwagę takie okoliczności sprawy, jak: 1) fizyczne, mentalne i emocjonalne potrzeby dziecka oraz odpowiednią opiekę nad nim i podejmowanie odpowiednich środków ku realizacji tych potrzeb, 2) poziom fizycznego, mentalnego i emocjonalnego rozwoju dziecka, 3) kulturowe pochodzenie/otoczenie dziecka, 4) religia, w której dziecko zostało wychowane, 5) znaczenie dla rozwoju dziecka istnienia pozytywnej relacji z rodzicem i bezpiecznego miejsca w rodzinie, jako jej członek, 6) biologiczne pokrewieństwo dziecka lub więzy stworzone przez adopcję, 7) znaczenie ciągłości opieki nad dzieckiem i potencjalny skutek przerwania tej ciągłości, 8) opinia i zdanie dziecka, o ile mogą być one rozsądnie wyrażone, 9) skutki dla dziecka opóźnienia wydania orzeczenia w sprawie, 10) wszystkie inne stosowne okoliczności. W analogicznym statucie prowincji Saskatchewan, zamiast oceny wpływu opóźnienia w orzeczeniu na dziecko, sędzia powinien ocenić, jaki będzie skutek odmowy orzeczenia adopcji. Ponadto sąd, biorąc pod uwagę dobro dziecka, może zezwolić na adopcję przez każdą osobę lub osoby, inne niż małżeństwo adoptujące wspólnie lub osoba stanu wolnego. Ta sama okoliczność może mieć wpływ na możliwość wystąpienia z wnioskiem adopcijnym przez osobę, która nie ma miejsca zwykłego pobytu w tej prowincji, mimo że tylko takie osoby są uprawnione do składania wniosków⁹³. Z kolei w statucie Northwest Territories, oprócz obowiązku wzięcia w ocenę pod uwagę wymienionych już okoliczności czy realizowane jest dobro dziecka (potrzeby dziecka i sposób ich należytej realizacji, znaczenie istnienia pozytywnej więzi z rodzicem i miejsca w rodzinie jako jej członek dla rozwoju dziecka, opinie i preferencje dziecka, o ile mogą być one rozsądnie wyrażone), sędzia powinien uwzględnić również: kulturowe, lingwistyczne i duchowe lub religijne więzi lub wychowanie i znaczenie środowiska rodzinnego, które by respektowało kulturalną i językową spuściznę i tradycje dziecka oraz religijne lub duchowe jego pochodzenie, opinie i preferencje rodziców dziecka oraz związku dziecka z rodziną w szerokim znaczeniu, a w szczególności z każdą osobą z tego kręgu, która chce dziecko adoptować lub ubiega się o jego umieszczenie w jej rodzinie⁹⁴. W statucie British Columbia dodatkową okolicznością jest bezpieczeństwo dziecka⁹⁵, natomiast w statucie Manitoby, odmiennie niż w pozostałych, przedmiotem oceny sędziego powinna być możliwość stworzenia więzi rodzic–dziecko i traktowania dziecka jako członka rodziny⁹⁶,

92 Consolidated Statutes of Ontario, Child and Family Services Act, R.S.O., 1990, Charter c. 11, Part VII. Adoption, 136(2), <http://www.canlii.org/on/laws/sta/c-11/20060718/whole.html> (7.07.07).

93 Adoption Act, 1998, S.S. 1998, c. A-5.2, 16(1).

94 The Consolidated Statutes of the Northwest Territories, Adoption Act, S.N.W.T. 1998, c. 9, 3.

95 British Columbia – Status and Regulations, Adoption Act, R.S.B.C., 1996, Chapter 5, 29(3), 35(3).

96 Statutes and Regulations of Manitoba, Adoption Act, C.C.S.M. c. A2, 3.

a Nowej Funlandii i Labradoru – jakość relacji dziecka z biologicznym rodzicem lub inną osobą i skutek utrzymania tej więzi⁹⁷. Z kolei w świetle statutu Prince Edward Island, dobro dziecko jest realizowane, gdy wzięte są pod uwagę następujące okoliczności (oraz wszystkie inne, które mogą mieć znaczenie): 1) potrzeba ciągłej opieki rodzicielskiej nad dzieckiem, 2) psychiczne, emocjonalne i fizyczne zdrowie dziecka i poziom jego rozwoju, w tym szczególnie jego potrzeby związane opieką nad nim i z jego leczeniem, 3) opinie i preferencje dziecka, rozsądnie wyrażone, 4) miłość, uczucie i więzy, które istnieją między dzieckiem a każdą osobą, której opieka nad dzieckiem została lub mogłaby być powierzona, 5) zdolność osób zaangażowanych w sprawę należytego wypełniania obowiązków rodzicielskich, 6) materialny, intelektualny i duchowy dobrobyt dziecka, 7) kulturowe pochodzenie dziecka, 8) znaczenie istnienia więzi rodzinnej dla życia i rozwoju dziecka, 9) znaczenie ciągłości wychowania dziecka i wpływ, jaki może mieć na dziecko przerwanie tej ciągłości, 10) skutki dla dziecka opóźnienia w podjęciu decyzji w sprawie⁹⁸. W statucie Nowej Szkocji dodano ponadto takie okoliczności, jak: więzy, jakie istnieją między dzieckiem a jego opiekunem, treść planu sporządzonego przez agencję adopcyjną dotyczącego opieki nad dzieckiem oraz propozycji jego adopcji w porównaniu z planem pozostania dziecka z rodzicem lub opiekunem lub powrotu do nich, ryzyko wyrządzenia dziecku krzywdy w wyniku odebrania, odseparowania, powrotu lub pozwolenia na jego pozostawanie pod opieką rodzica lub opiekuna, stopień ryzyka związany z odkryciem, że dziecko potrzebuje zastosowania środków ochrony⁹⁹. Ponadto w Kanadzie dobro dziecka powinno być wzięte pod uwagę w procesie określania, który z sądów mających jurysdykcję do orzekania w sprawie, w związku z przebywaniem (*residence*) lub domicylem w prowincji dziecka, przysposabiającego albo biologicznego rodzica, będzie najwłaściwszy¹⁰⁰. W świetle prawa amerykańskiego stanu Illinois¹⁰¹, podstawowym względem, z racji którego orzekane jest przysposobienie, powinno być dobro dziecka, z niego też wynika przyjęcie, że sąd powinien orzec o adopcji przez osobę tej samej religii co dziecko, które ma być przysposobione. Ponadto okolicznościami, które należy wziąć pod uwagę w orzekaniu o adopcji są: życzenia dziecka, relacje, jakie istnieją między dzieckiem a osobą, która ma je przysposobić, potrzeba stabilności i ciągłości związku z rodzicem, życzenia rodzica dziecka, ocena dziecka domu, szkoły i środowiska, fizyczne i psychiczne zdrowie wszystkich osób zaangażowanych w sprawę, więzy rodzinne między dzieckiem a potencjalnym przysposabiającym oraz znaczenie zachowania

97 Consolidated Statutes of Newfoundland and Labrador, Adoption Act, S.N.L. 1999, c. A-2.1, 20(3), 25(3).

98 Consolidated Statutes of Prince Edward Island, Adoption Act, R.S.P.E.I., 1988, c. 4.1, 1(d).

99 Consolidated Statutes of Nova Scotia, Children and Family Services Act, S.N.S. 1990, c. 5, 72(1).

100 J.G. Pastel, Canadian private international law rules relating to domestic relations, *The McGill Law Journal*, 1958, vol. 5, no 1, s. 31.

101 Illinois Compiled Statutes 750 ILCS 50/Adoption Act. FAMILIES (750 ILCS 50/) Adoption Act <http://www.ilga.gov/legislation/ilcs/ilcs3.asp?ActID=2098&ChapAct=750%26nbsp%3BILCS%26nbsp%3B50%2F&ChapterID=59&chapterName=FAMILIES&ActName=Adoption+Act%2E> (1.06.07).

więzów rodzinnych dziecka z rodziną, w tym jego więzów z rodzeństwem, otoczenie/pochodzenie, wiek i sytuacja życiowa potencjalnego przysposabiającego, raport dotyczący kryminalnej przeszłości przysposabiającego. Względ na dobro dziecko może wpłynąć na odmowę orzeczenia adopcji, jak również na odstąpienie od sześciomiesięcznego okresu preadopcyjnego, warunkującego adopcję. Natomiast w statucie Maine¹⁰² przewidziano, że sąd decydując o wydaniu orzeczenia w sprawie, powinien wziąć pod uwagę i ocenić następujące czynniki, które mają wpływ na zagwarantowanie przysposobianemu stałego domu w jak najkrótszym czasie: miłość, uczucie i inne emocjonalne więzy istniejące między przysposobianym a przysposabiającym/mi, biologicznym rodzicem/rodzicami lub domnianym ojcem, zdolność i skłonność przysposabiającego/cych, biologicznego rodzica/rodziców lub domnianego ojca dziecka do zapewnienia dziecku edukacji, okazania mu miłości, uczucia i pomocy oraz spełnienia jego potrzeb (nie można opóźnić lub odmówić adopcji z przyczyny odmiennej rasy, koloru lub pochodzenia narodowego przysposabiającego i przysposobianego), zdolność i skłonność przysposabiającego/cych, biologicznego rodzica/rodziców lub domnianego ojca dziecka do zapewnienia dziecku pożywienia, ubrania i innych potrzeb materialnych, wykształcenia, stabilności oraz opieki medycznej i rehabilitacji. W statucie Michigan¹⁰³ dobro dziecka (*best interests of the child/best interests of the adoptee*) zdefiniowano jako sumę czynników, które powinny być wzięte pod uwagę, ocenione i które skłaniają sąd do orzeczenia w sprawie w jak najkrótszym czasie. Oprócz trzech pierwszych, które zostały uwzględnione w statucie stanu Maine, znalazły się w nim również: długość okresu czasu, w którym przysposobiany żył w stałym i satysfakcjonującym otoczeniu i jego chęć utrzymania nadal tego stanu, stałość relacji w domu przysposabiającego, odpowiednia postawa moralna przysposabiającego, fizyczne i psychiczne zdrowie przysposabiającego i przysposobianego, wywiad dotyczący domu, szkoły i społeczności przysposobianego, rozsądne preferencje przysposobianego, jeśli ukończył on 14 lat lub mniej, ale w opinii sądu jest w wystarczającym wieku do wyrażenia swojego zdania, zdolność i chęć przysposabiającego do adopcji rodzeństwa przysposobianego dziecka. Natomiast według *Ohio Revised Code*¹⁰⁴, sąd orzekający o przysposobieniu powinien ocenić, która z możliwych sytuacji, w których dziecko może znaleźć się na skutek orzeczenia, będzie miała najmniej negatywny wpływ na dziecko (*the least detrimental available alternative*). We wszystkich tych regula-

102 Maine Revised Statutes z 2003 r., Title 18–A: Probate Code, Art. IX. Adoption, Title 18–A: PROBATE CODE, Article IX: Adoption (HEADING: PL 1995, c. 694, Pt. C, § 7 (new)), Part 3: ADOPTION PROCEDURES (HEADING: PL 1995, c. 694, Pt. C, § 7 (new)), § 9–308. Final decree; dispositional hearing, [http://janus.state.me.us/legis/statutes/18–A/title18–Ach9sec0.html](http://janus.state.me.us/legis/statutes/18-A/title18-Ach9sec0.html) (12.06.07).

103 Michigan Compiled Laws, Probate Code z 1939 r., Act 288 z 1939 r., Chapter X. Michigan Adoption Code, § 710.22 Definitions, Sec. 22. (g). [http://www.legislature.mi.gov/\(S\(d4hzlvuefwzswj45ij2pysb1\)\)/mileg.aspx?page=getobject&objectname=mcl-288-1939-X&queryid=18387043&highlight=michigan%20AND%20adoption%20AND%20code](http://www.legislature.mi.gov/(S(d4hzlvuefwzswj45ij2pysb1))/mileg.aspx?page=getobject&objectname=mcl-288-1939-X&queryid=18387043&highlight=michigan%20AND%20adoption%20AND%20code) (12.06.07).

104 Title [31] XXXI. Domestic Relations — Children, Chapter 3107: Adoption, §§ 3107.161, <http://codes.ohio.gov/orc/3107> (18.06.07).

cyjach przyjęto, że należy wziąć pod uwagę wszystkie inne, nieokreślone czynniki, które mogą mieć wpływ na sytuację dziecka. Słusznie zauważa Z. Radwański, w odniesieniu do regulacji zawartej w statucie stanu Michigan, że zawiera ona definicję z odesłaniem właściwie donikąd, bo do owych bliżej nieokreślonych okoliczności. Wydaje się jednak, że nie chodzi tu raczej o stworzenie definicji dobra dziecka, a wprowadzenie obowiązku uwzględnienia określonych w ustawie okoliczności, lub raczej – zakazu ich pominięcia. W sytuacji przysposabianych dzieci wydaje się niestety najbardziej realne uwzględnienie ostatniego przykładu wskazanej tu regulacji, a więc ocena, która z sytuacji, w których potencjalnie może znaleźć się dziecko, będzie miała na nie najmniej negatywny wpływ, stąd też popularność w USA tzw. *nexus test*, który polega na eliminowaniu z życia dziecka potencjalnie szkodliwych sytuacji, w których mogłoby się ono znaleźć na skutek orzeczenia adopcyjnego.

W drugim ujęciu, dobro dziecka może być zdefiniowane jako stan idealny, w którym dziecko może normalnie rozwijać się, przy założeniu, że określenie „normalnie” oznacza odniesienie do systemu wartości moralnych, a ponadto wartość idealna, do której realizacji należy dążyć. Można o nim zatem mówić jako o wartości, jak i o elemencie wartościującym (czynnikiem ocennym wszystkich działań dotyczących dzieci). Idąc dalej, można je traktować jako kompleks wartości lub jedną wartość, na realizację której składają się liczne, niemożliwe do umieszczenia w zamkniętym katalogu elementy, jak: poczucie komfortu psychicznego i emocjonalnego, poczucie komfortu majątkowego (może być subiektywne), możliwość rozwoju prowadzącego do znalezienia sobie miejsca w społeczeństwie jako dorosły człowiek. Zakłada się, że choćby z racji na ten ostatni element powinno być ono zbieżne z interesem społecznym, stąd możliwość reakcji państwa, jeśli brak jest realizacji obiektywnie możliwych do oceny elementów. Obiektywnie pojmowane i powszechnie akceptowane elementy tworzą uniwersalny wzorzec (ramy), w którym powinny mieścić się subiektywne odczucia dziecka. Jako wartość, dobro dziecka jest przeciwstawiane dobru (interesowi) rodziców lub rodziny¹⁰⁵, choć wartości te powinny być realizowane łącznie. Z punktu widzenia praw dziecka jest to wartość nadrzędna, której nadrzędność znajduje wyraz w przyjęciu jej jako zasady.

Przyjmując, że dobro dziecka jest jedną wartością, a nie ich kompleksem, można przyjąć, że jego realizacja doprowadzi do osiągnięcia przez dziecko stanu komfortu psychicznego, emocjonalnego (subiektywnego stosunku emocjonalnego do rzeczywistości, w miarę wzrostu świadomości dziecka – do bycia członkiem spo-

105 Najlepszym przykładem przeciwstawienia dobra dziecka interesowi jego biologicznych rodziców jest amerykańska sprawa Baby Jessica, w której sąd (In Re Clausen, 502 N. W. 2d 649 (Mich. 1993), In re B. G. C., 496 N. W.2d 239 (Iowa 1992)) zdecydował o oddaniu rodzicom biologicznym dziecka, które przez dwa i pół roku bezpośrednio po urodzeniu mieszkało z potencjalnymi przysposabiającymi. Por. E. Bartholet, *Taking Adoption Seriously: Radical Revolution Or Modest Revisionism?*, 28 "Capital University Law Review" 1999–2000, s. 83–84.

leczeństwa i jednostką podlegającą władzy państwowej), uczuciowego i materialnego.

Analizując pojęcie dobra dziecka i jego realizację w związku z poszczególnymi instytucjami prawa rodzinnego, trudno jest uciec od odniesień do katalogu praw dziecka, być może dlatego, że zakres tych uprawnień jest szeroki i korespondujący z sytuacjami, w jakich dziecko realnie może się znaleźć. Czyli można powiedzieć, że zamiast definiować dobro dziecka, można przyjąć, że jest ono realizowane wówczas, gdy możliwe jest wykonywanie przez dziecko jego praw człowieka. Zatem pojęcie dobra dziecka oznaczać może po prostu możliwość realizacji określonych prawem międzynarodowej ochrony praw człowieka uprawnień dziecka.

1.3. Dobro dziecka jako zasada

Konsekwencją przyjęcia pojęć prawnych jest kreacja naczelných zasad prawnych¹⁰⁶. Zasadę prawa traktować można jako normę lub konsekwencję normy prawa pozytywnego, której przypisuje się zasadniczy charakter w odniesieniu do pozostałych norm systemu lub odmiennie, jako postulat prawa¹⁰⁷. W pierwszym znaczeniu jest ona bezpośrednio, literalnie obecna w systemie prawa lub możliwe jest jej wyinterpretowanie w drodze wykładni lub też pośrednio da się ją wyprowadzić z innej normy lub grupy norm, według reguł logiki formalnej. W takim rozumieniu odgrywa zasadniczą rolę w procesie tworzenia i stosowania prawa¹⁰⁸. Służy właściwemu zinterpretowaniu szczegółowych rozwiązań¹⁰⁹. Zasady prawa rodzinnego pojmować można jako „podstawowe założenia unormowań prawnych odnoszących się do rodziny, które znajdują podstawę z reguły w treści odpowiednich przepisów Konstytucji, a niekiedy również w ustawach zwykłych i wyznaczają zgodny z nimi generalny kierunek wykładni i stosowania obowiązujących w danej dziedzinie przepisów”¹¹⁰. W wyniku konkretyzacji konstytucyjnych zasad dotyczących rodziny (w tym zasady dobra dziecka), jeszcze na gruncie obowiązywania konstytucji z 1952 r., do kodeksu rodzinnego wpisane zostały tzw. zasady przewodnie, wśród których były: zasada dobra dziecka i równych praw dzieci bez względu na ich pochodzenie małżeńskie lub pozamałżeńskie oraz zasada ochrony rodziny przez państwo, natomiast konstytucyjna zasada dobra dziecka traktowana jest jako „przewodnia dyrektywa treści unormowań prawa rodzinnego i opiekuńczego i tkwi u podstaw konkretnych roz-

106 A. Peretiatkowicz, *Wstęp do nauk prawnych*, Poznań, 1949, s. 79.

107 J. Wróblewski, *Prawo obowiązujące a „ogólne zasady prawa”*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego*, 1965 r., t. 66, z. 42, s. 18–19; R. Mizerski, *Rodzina w perspektywie zasady solidarności*, w: T. Jasudowicz (red.), *Prawa rodziny—prawa w rodzinie w świetle standardów międzynarodowych. Materiały Krajowej Konferencji Naukowej Toruń, 22–23 X 1998 r.*, Toruń 1999, s. 157.

108 R. Mizerski, *op. cit.*, s. 158.

109 M. Andrzejewski, *Prawna ochrona rodziny*, Warszawa 1999, s. 17.

110 J. Winiarz, *Rodzina w przepisach polskiego prawa*, w: M. Ziemska (red.), *op. cit.*, s. 448–449.

wiązań zawartych w tym prawie”¹¹¹. Obecnie ogólną zasadę ochrony dobra dziecka wywieść można z art. 18 konstytucji z 1997 r. W socjalistycznej doktrynie zasada dobra dziecka była odnoszona do regulacji prawnych zawartych w wewnętrznym, polskim prawie, w szczególności do przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Bardzo ciekawym było przyjęcie, że stanowiła ona w prawie wewnętrznym odzwierciedlenie prawnomiędzynarodowej zasady ochrony praw człowieka. Co zatem z rozwiązaniami o charakterze międzynarodowym? Czy zasada międzynarodowej ochrony praw człowieka przekłada się również na istniejącą w konwencjach międzynarodowych zasadę dobra dziecka? Czy taka jest jej geneza i czy takie powiązanie tych dwóch instytucji oraz idei umożliwia realizację praw dziecka w wyraźnie skonkretyzowanym i skatalogowanym w konwencjach zakresie? Czy też może jest to instytucja pochodna, ale nie ograniczona w swej treści, katalogiem praw dziecka? Z Konwencji praw dziecka wyinterpretowane zostało kilka zasad ogólnych dotyczących praw dziecka, czy raczej korzystania przez dziecko z jego praw. Wśród nich znalazła się zasada nadrzędnego interesu dziecka lub inaczej kierowania się dobrem dziecka¹¹² wywodzona z art. 3 § 1 i 3, która jednak nie ma, sądząc po sformułowaniu art. 3 § 2 bezwzględniego charakteru. Wynika z niego bowiem, że zapewniając należytą opiekę i ochronę dzieciom, powinno się również uwzględniać prawa i obowiązki jego rodziców, opiekunów lub innych osób prawnie za dziecko odpowiedzialnych. Również na podstawie art. 5 można stwierdzić, że oprócz nadrzędnego interesu dziecka, należy uwzględnić inne okoliczności, przede wszystkim zaś przynależność dziecka do rodziny lub wspólnoty. Może zatem dojść do sytuacji, w której pierwszeństwo realizacji nadrzędnego interesu dziecka ustąpić będzie musiało ochronie innych wartości, ewidentnie zresztą wiązanych z rodziną i społecznością (grupą, państwem)¹¹³, czy po prostu dobru społeczeństwa¹¹⁴. W świetle komentarza do Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci istnieje tylko jedna zasada o kardynalnym znaczeniu dla praktyki adopcyjnej – wyrażona w art. 8 konwencji zasada dobra dziecka. Jest ona konieczna, jednak dopiero jej uzupełnienie, doprecyzowanie i określenie zakresu zastosowania gwarantuje jej skuteczność¹¹⁵. Ogólny charakter zasad powoduje niemożność samodzielnego ich powoływania przed organami krajowymi i międzynarodowymi, brak samodzielnej podstawy odpowie-

111 J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem, pod redakcją J. Pietrzykowskiego, Warszawa 1993, s. 10, 12.

112 Oprócz niej, według B. Gronowskiej, T. Jasudowicza, C. Mika, O prawach dziecka, Toruń 1994, s. 14 i n., są to zasady: pełnej i skutecznej ochrony praw dziecka, niedyskryminacji i praw nabytych, natomiast według A. Łopatk, Dziecko. Jego prawa człowieka, Warszawa 2000, s. 27 i n. – zakaz dyskryminacji dziecka i zakaz wyzyskiwania dziecka.

113 Por.: „Dziecko więc winno wykonywać swe prawa mając świadomość przynależności do rodziny, wspólnoty i korzyści, jakie z tego faktu dla niego płyną”, jednak: „rodzice i wspólnota powinny wykonywać swą władzę nad dzieckiem nie dla zaspokojenia interesów grupowych, lecz w interesie dziecka i na jego rzecz”. Za: B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, O prawach dziecka, Toruń 1994, s. 17.

114 A. Łopatk, Dziecko. Jego prawa człowieka, Warszawa 2000, s. 27. Jednak dalej: „Dobro dziecka jednak, poza sytuacjami szczególnymi, powinno mieć pierwszeństwo przed innym ważnym w danej sytuacji dobrem.”

115 <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/HTML/058.htm>.

działności państw, są one natomiast postrzegane jako nadzwyczaj istotne i pomocne w procesie interpretacji i stosowania norm dotyczących konkretnych praw dziecka¹¹⁶.

Jak pisze M. Andrzejewski, charakterystyczne dla zasad prawa rodzinnego, a w szczególności zasady dobra dziecka, jest ich ładunek moralny¹¹⁷, a według I. Wagner, zasada dobra dziecka powinna być pojmowana jako troska o jego fizyczny i duchowy rozwój, a przy okazji stanowić fundamentalną zasadę prawa rodzinnego i przesłankę wprowadzania określonych przepisów oraz wskazówkę interpretacyjną wówczas, gdy brak jest precyzyjnej (*expressis verbis*) regulacji¹¹⁸. Według Sądu Najwyższego, dobro małoletnich dzieci zajmuje w społecznej hierarchii wartości miejsce nadrzędne i jest szczególnie chronione¹¹⁹, a w prawie rodzinnym oznacza, że interes dziecka rozstrzyga w kwestiach wykonywania władzy rodzicielskiej oraz sprawowania opieki, a także wskazuje, w jakim kierunku powinno iść orzecznictwo sądów w sprawach rodzinnych¹²⁰. Stąd przepisy kro zawierające termin dobro dziecka są normatywnym źródłem zasady ochrony tego dobra (np. art. 114 § 1, 118 § 3, 119 § 2, 120, 125 § 1), natomiast celem przepisów niezawierających go jest realizacja jego ochrony (np. art. 114¹ § 1 i 2, 116, 119², 124, 124¹, 125¹, 127)¹²¹.

1.4. Interes państwa i dobro rodziny

W doktrynie z czasów gospodarki uspołecznionej pojawiło się pojęcie interesu społecznego, który był zawsze zbieżny z interesem jednostki. Przytaczając zdanie R. Moszyńskiego, „chroniąc rodzinę ustawodawstwo socjalistyczne popiera zarówno interesy jednostki, jak i całego społeczeństwa, nie może więc tu być sprzeczności między interesem rodziny a interesem przysposobionego lub interesem społeczeństwa”¹²² i dalej, powtarzając za G. Swierdłowem:” Tak jak i całe radzieckie socjalistyczne prawo rodzinne, radzieckie prawo o przysposobieniu wyraża wolę pracujących, skierowaną na zaspokojenie osobistych potrzeb obywateli, w całkowitej zgodzie z interesami socjalistycznego społeczeństwa jako całości. Wielkie zasady socjalistycznego humanizmu, które charakteryzują stosunki pomiędzy ludźmi w naszym kraju, znajdują swój wyraz w tej instytucji”¹²³. Nawiązując do tych tez, można

116 B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, O prawach dziecka, Toruń 1994, s. 17.

117 M. Andrzejewski, Prawna ochrona rodziny, Warszawa 1999, s. 17.

118 I. Wagner, *op. cit.*, s. 46–47.

119 Sąd Najwyższy Wytyczne Wymiaru Sprawiedliwości i praktyki sądowej z 26 kwietnia 1952 r., (C. Prez. 798/51, OSN 1952, nr 1, poz. 1).

120 Sąd Najwyższy Zalecenia kierunkowe w sprawie wzmożenia ochrony rodziny z 9 czerwca 1976 r., III CZP 46/75, OSN CP 1976, nr 9, poz. 184. Por. J. Marciniak, *op. cit.*, s. 20–22.

121 Por. W. Stojanowska, Rozwód a dobro dziecka, Warszawa 1979, s. 17, tabl. 1; też: Dobro dziecka jako instrument wykładni norm konwencji o prawach dziecka oraz prawa polskiego i jako dyrektywa jego stosowania, w: T. Smoczyński (red.), Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia, Poznań 1999, s. 87–93.

122 R. Moszyński, *op. cit.*, s. 13.

123 *Ibidem*, s. 15.

również przytoczyć zdanie K. Jagielskiego dotyczące wskazań co do sposobu sprawowania władzy rodzicielskiej przez rodziców: „Społeczeństwo nowoczesne powierzając rodzicom (biologicznym) swoje młode pokolenie jednocześnie nie chce i nie może wyrzec się wpływu na sprawowanie przez nich władzy rodzicielskiej” i dalej: „W społeczeństwie socjalistycznym „dobro dziecka” jest zawsze zgodne z „interese społecznym” i dlatego umieszczenie w kodeksie rodzinnym obu tych wskazań jest w zasadzie zbędne”¹²⁴.

Trudno jest stwierdzić, czy pojęcie to jest synonimem pojęcia interesu państwa, czy odnosi się faktycznie do społeczeństwa jako grupy jednostek. Wydaje się jednak, że zasadne jest przyjęcie pierwszego rozwiązania, a więc utożsamianie interesu społecznego z interesem państwa. Przemawia za tym po pierwsze, socjalistyczne pojmowanie nierozdzielności państwa i społeczeństwa i nieomyślności państwa w sferze decyzji dotyczących społeczeństwa, po drugie – prawnonaturalne wywiedzenie instytucji państwa od teorii umowy społecznej i koncepcji społeczeństwa i po trzecie, przekonanie, że co jest dobre dla państwa, powinno być również dobre dla społeczeństwa. Według A. Olejniczaka, w socjalistycznym prawie dobro dziecka było preferowane, jeśli pozostawało w konflikcie z inną wartością. Ta preferencja doprowadziła do całkowitego wyeliminowania w latach 50-tych XX w. interesu rodziców czy małżonków, w przypadku kolizji dóbr, a o dekadę później powrócono do oceniania spraw na podstawie szczegółowej analizy stanu faktycznego, bez sztywnego przyjmowania preferencji¹²⁵. M. Wawiłowa również nazwała dobro dziecka dobrem, które „w społecznej skali wartości zajmuje hierarchicznie nadrzędne stanowisko”¹²⁶. Także w późniejszych publikacjach pojawiały się odniesienia do interesu społecznego. Jednak obok głosów za łączeniem go z dobrem dziecka, pojawiały się też opinie przeciwnie. Według J. Winiarza, dobro dziecka nie może być rozpatrywane w oderwaniu od interesów społeczeństwa¹²⁷. Według M. Balcerka, dobro dziecka jest jednoznaczne z interesem społecznym¹²⁸, zgodne z interesem

124 K. Jagielski, *Istota i treść władzy rodzicielskiej*, „Studia Cywilistyczne” 1963, t. III, s. 143–144. Rozważania autora sprawdzają się do władzy rodzicielskiej sprawowanej przez rodziców biologicznych. Tym bardziej budzi zdziwienie przyznanie społeczeństwu (a co za tym idzie, chyba, państwu) roli dysponenta biologicznym potomstwem rodziców. Treści te nie budziłyby wątpliwości w odniesieniu do rodziców i dzieci adopcyjnych, natomiast w takiej postaci świadczą o podporządkowaniu całości życia człowieka interesowi społecznemu. O tym samym zresztą świadczy przyjęcie zgodności dwóch pojęć i wartości – o ile twierdzenie, że dobro dziecka jest zawsze zgodne z interesem społecznym, wydaje się być jednak nie do końca prawdziwe, to twierdzenie odwrotne: interes społeczny jest zawsze zgodny z dobrem dziecka, może prowadzić do zgubnych skutków. Autor używa dalej określenia „dobro rodziców”, traktując je jako dodatkowe wskazanie w sprawowaniu władzy rodzicielskiej i wskazuje, że na gruncie wówczas obowiązującego prawa rodzinnego jest ono „podporządkowane wskazaniom osiągnięcia „dobra dziecka” i zbieżnego z nim „interesu społeczeństwa” (s. 149).

125 Uwagi te odnosiły się przede wszystkim do stanowiska reprezentowanego przez Sąd Najwyższy, w kontekście rozwodów, por. A. Olejniczak, *System preferencji społecznych a prawo rozwodowe*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1977, z. 2, s. 63.

126 W. Wawiłowa, *Jeszcze o interesie dziecka w procesie rozwodowym*, „Nowe Prawo” 1954, nr 2, s. 52.

127 J. Winiarz, *Rodzina w przepisach polskiego prawa*, w: M. Ziemska (red.), *op. cit.*, s. 460.

128 M. Balcerka, *Prawa dziecka*, Warszawa 1986, s. 101, za: M. Regent–Lechowicz, *Ochrona dobra dziecka w Polsce w aspekcie prawa międzynarodowego*, Warszawa 1979 (referat powielony na prawach rękopisu).

społecznym, ponieważ kryterium rozstrzygającym o interesie społecznym jest dobro dziecka¹²⁹, a dobro dziecka i ochrona dziecka i rodziny jest wartością nadrzędną¹³⁰. Jak pisze H. Haak¹³¹, właściwie rozumiane dobro dziecka (w związku z art. 114 kro) jest zbieżne z interesem społecznym, i dalej – interes dziecka jest kryterium rozstrzygającym o interesie społecznym¹³². Jednak J. Mazurkiewicz pisał już, że „dobro dziecka nie powinno być pochłonięte przez enigmatyczny interes narodu lub państwa”¹³³. Natomiast S. Łakoma, pisząc o relacjach między interesem dziecka i interesem społecznym, zauważyła, że zacieranie różnicy między nimi „kryje w sobie niebezpieczeństwo takiego interpretowania dobra dziecka, jak wymaga tego interes społeczny”¹³⁴.

Na gruncie kodeksu z 1964 r. upatrywano istnienia zasady, w myśl której prawo powinno stać na straży interesów wszystkich członków rodziny (obok zasady dobra dziecka i państwowego nadzoru nad przysposobieniem, w której miernikiem dozwolenia na dokonanie przysposobienia i jego rozwiązanie był interes ogółu). Wynikało z niej, że przysposobienie nie mogło być orzeczone, jeśli byłoby zbyt uciążliwe dla przysposabiającego¹³⁵. W odniesieniu natomiast do kwestii rozwiązania przysposobienia, w komentarzu do kodeksu wskazano, że przesłanka dobra dziecka nie wyklucza uwzględnienia interesu innych osób, na przykład jego rodziców¹³⁶. Rozumowanie to znajduje potwierdzenie w orzeczeniu Sądu Najwyższego z 1965 r., w którym przyjęto, że „jeżeli ochrona dobra dziecka da się pogodzić z interesem rodziców, to sąd nie może interesu rodziców nie wziąć pod uwagę nawet przy założeniu, że rozstrzygnięcie wywoła pewne przejściowe skutki ujemne dla dziecka”¹³⁷. J. Sauk w aspekcie praw i obowiązków rodziców względem dzieci pisał o pierwszoplanowym miejscu dobra dziecka i interesu społecznego oraz konieczności uwzględnienia praw rodziców. Według niego te prawa nie powinny pozostawać w sprzeczności „z należyte pojętym interesem dziecka”. Stwierdził ponadto, że dziecko jest uprawnione do zajęcia najodpowiedniejszego miejsca w społeczeństwie, a prawo to nie może kolidować z interesem społecznym, *a contrario* – powinno z nim współgrać¹³⁸. Tę koncepcję zdaje się potwierdzać zawarte w Dekla-

129 M. Balcerek, *Prawa dziecka*, Warszawa 1986, s. 99.

130 *Ibidem*, s. 101.

131 H. Haak, *op. cit.*, s. 16.

132 Uchwała SN z dnia 9 czerwca 1976 r., III CZP 46/75, OSNCP 1976, nr 9, poz. 184.

133 J. Mazurkiewicz, Nie wylewać dziecka z kąpielą, „Rzeczpospolita” 8/11/1993.

134 S. Łakoma, *op. cit.*, s. 98, co wydaje się szczególnie aktualne w związku z przysposobieniem międzynarodowym.

135 J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem pod redakcją J. Pietrzykowskiego*, Warszawa 1990, s. 479 i 474–475.

136 *Ibidem*, s. 516.

137 Wyrok SN z dnia 17 grudnia 1965 r., I CR 309/65, OSNCP 1966, nr 7–8, poz. 132, w: J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, pod red. J. Pietrzykowskiego, Warszawa 1990, s. 516 i J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, pod red. J. Pietrzykowskiego, Warszawa 1993, s. 591.

138 J. Sauk, *Granice obowiązków i praw rodziców wobec dzieci i społeczeństwa: studium prawno-porównawcze*, Toruń 1967, s. 143.

racji praw dziecka z 1959 r. odniesienie dobra dziecka do ustaw: dobro dziecka będzie głównym punktem odniesienia dla ustaw, których celem ma być realizacja tej zasady. B. Dobrzański jeszcze na gruncie dekretu z 1946 r. pisał o tym, że dobro dziecka, *notabene* obok interesu społeczeństwa, jest naczelną wskazówką wykładni prawa rodzinnego, podczas gdy interes przysposabiającego jest uwzględniany „na dalszym planie”¹³⁹. K. Jagielski i A. Łapiński stosowali określenie „dobro rodziców”. Pierwszy z nich traktował je jako dodatkowe wskazanie w sprawowaniu władzy rodzicielskiej i twierdził, że w świetle obowiązujących w 1963 r. przepisów prawa rodzinnego było ono „podporządkowane wskazaniom osiągnięcia „dobra dziecka” i zbieżnego z nim „interesu społeczeństwa”¹⁴⁰, natomiast A. Łapiński pisał o niekwestionowanej zasadzie przyjęcia priorytetu dobra dziecka w przypadkach konfliktu między interesem dziecka a interesem któregoś z rodziców, o ile kolidujące interesy można uznać za mniej więcej równoważne. Dodawał jednak, że „fetyszyzowanie – w pewnych sytuacjach – dobra dziecka, może czasami prowadzić do nie najlepszych rozwiązań z punktu widzenia całości interesu społecznego”¹⁴¹. W świetle wyroku SN z 1968 r., przysposobienie ma służyć tylko i wyłącznie dobru dziecka, a nie interesowi i zaspokojeniu potrzeb uczuciowych i rodzinnych przysposabiających¹⁴², a swoistość i odrębność interesu dziecka wyłania się z Konwencji praw dziecka szczególnie wówczas, gdy porówna się go z innymi konkurencyjnymi interesami – konwencja wyraźnie uznaje w pewnych sytuacjach odrębność interesów dzieci i rodziców¹⁴³.

W kontekście zaprezentowanych głosów doktryny i stanowisk judykatury najcelniejszy wydaje się sąd J. Panowicz–Lipskiej. O dopuszczalności przysposobienia decyduje dobro dziecka, pozwala ono jednak na zaspokojenie interesu rodziców adopcyjnych (stanowi on motywację adopcji), czyli zaspokojenie obu tych dóbr, a więc, według J. Panowicz–Lipskiej, posługiwanie się indywidualnymi interesami jest metodą osiągnięcia celu społecznie akceptowanego (jak wydaje się, można go utożsamiać z interesem społecznym), jakim jest zapewnienie dziecku rodziny.¹⁴⁴ E. Holewińska–Łapińska, pisząc o zbieżności dobra dziecka z interesem społecznym wskazuje, że przysposobienie zgodne z dobrem dziecka stwarza możliwość pomyślnej adaptacji dziecka w rodzinie adopcyjnej, a rodzina ta powinna wpoić dziecku zasady, których przestrzegania oczekuje społeczeństwo od swego członka¹⁴⁵ oraz

139 B. Dobrzański, Komentarz do prawa rodzinnego, Łódź 1947, s. 138.

140 K. Jagielski, *op. cit.*, s. 149.

141 A. Łapiński, *op. cit.*, s. 136–137.

142 Wyrok SN z dnia 6 września 1968 r., I CR 249/68, OSNPG 1969, nr 5, poz. 32.

143 Uchwała SN z dnia 12 czerwca 1992 r., III CZP 48/92, OSNCP 1992, nr 10, poz. 179.

144 J. Panowicz–Lipska, Przysposobienie dziecka, w: T. Smoczyński (red.), Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia, Poznań 1999, s. 212.

145 Dotyczących: odpowiedzialności za swoje działania, które powinny być zgodne z powszechnie akceptowanymi wzorcami moralnymi, uczciwości, rzetelności w nauce i życiu zawodowym, szacunku dla innych, udzielania każdemu, w granicach własnych możliwości, pomocy w potrzebie, zachowań zgodnych z powszechnie akceptowa-

państwo od swego obywatela.¹⁴⁶ W związku z tym niemożliwa wydaje się sytuacja kiedy dobro dziecka nie będzie realizowane jako wartość najwyższa, w imię realizacji dobra rodziny, czy interesu państwa. Zatem w hierarchii wartości dobro dziecka zajmuje pierwsze miejsce¹⁴⁷, a obok niego są również te wartości, które zasługują na ochronę, jak dobro rodziny, czy też interes społeczny. W odniesieniu do przysposobienia i w związku z dobrem rodziny nasuwają się dwie refleksje. Po pierwsze, dobro której rodziny powinno być chronione, biologicznej rodziny dziecka, czy też rodziny przysposabiającej, a więc takiej, do której dziecko wchodzi na skutek przysposobienia? W polskiej literaturze na ogół pomija się kwestię ochrony biologicznej rodziny dziecka, ponieważ słusznie, w końcu bowiem kierowane do adopcji dziecko z reguły albo w niej już nie jest, albo z niej wychodzi – i stąd nie ma potrzeby jej ochrony w związku z przysposobieniem. Z takiego rozumowania wynikałoby, że chronione powinno być raczej dobro rodziny przysposabiającej, a jak wydaje się, tylko przyjęcie, że w wyniku przysposobienia realizowane są zarówno dobro dziecka, jak i rodziny przysposabiającej, może gwarantować pomyślność powstałej relacji. Idąc dalej, można również przyjąć, że pomyślność przysposobienia jest również podyktowana interesem biologicznej rodziny dziecka, interesem polegającym na usunięciu niechcianego dziecka z kręgu rodzinnego. Przykładem odniesienia się do innych, niż dobro dziecka, dóbr i interesów w związku z przysposobieniem i wskazywania relacji między nimi są przepisy kanadyjskie i amerykańskie. W świetle regulacji obowiązującej w Jukonie, obok nadrzędnego dobra dziecka, mogą być uwzględnione interesy jego rodziców i innych osób¹⁴⁸, w Montanie i Południowej Karolinie należy uwzględnić potrzeby i interesy biologicznych rodziców dziecka oraz przysposabiających, jednak nad nimi oraz interesem państwa (*state*), zawsze przeważa dobro dziecka¹⁴⁹.

nym wzorcem obyczajowym, współuczestniczenia w zaspokajaniu potrzeb wspólnych zbiorowości lokalnej. Za: E. Holewińska–Łapińska, w: T. Smyczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 12. Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2003, s. 531.

146 To jest: przestrzegania prawa, patriotyzmu, gotowości do walki o zachowanie niepodległości, szacunku dla wartości kultury, języka ojczystego, tradycji narodowych, godnego zachowania w kraju i za granicą świadczącego o dumie z przynależności do narodu i państwa. Za: E. Holewińska–Łapińska, w: T. Smyczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 12. Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2003, s. 531.

147 Priorytet dobra dziecka wynika również z postanowień Konwencji praw dziecka, Rezolucji nr 2 w sprawie nadrzędności interesu dziecka w dziedzinie prawa prywatnego, Konwencji haskiej dotyczącej cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę z 1980 r., Europejskiej konwencji o wykonywaniu praw dzieci z 1996 r., Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci z 1967 r., Karty praw podstawowych UE z 2000 r.

148 Revised Statutes of Yukon, 2002, Children's Act, R.S.Y. 2002, c. 31, 1.

149 Montana Code Annotated 2005, Title 42. Adoption, §§ 42–1–101 do 42, http://data.opi.state.mt.us/bills/mca_toc/index.htm (12.06.07), South Carolina Code of Laws, Title 20. Domestic Relations, Chapter 7. Children's Code, Article 11. Disposition of Cases before the Family Court, Subarticle 7. Adoption, Sec. 20–7–1646 do 20–7–2070, <http://www.scstatehouse.net/code/statmast.htm> (19.06.07).

2. Interes państwa jako przesłanka ingerencji władzy państwowej w sferze przysposobienia

Złożoność relacji powstających w związku z adopcją międzynarodową odnosi się do dwóch kwestii – podmiotów, które w niej uczestniczą lub które są z nią związane oraz wpływu, jaki mogą mieć na kształt przysposobienia i możliwość dokonywania go. Przysposobienie międzynarodowe powoduje powstanie więzi o charakterze rodzinnym między przysposabianym a przysposabiającym (lub szerzej, również między tym pierwszym a rodziną przysposabiającego). Można zatem stwierdzić, że pierwszy rodzaj relacji wiąże dziecko (przysposobionego) oraz rodzinę adopcyjną. Z drugiej strony, przysposobienie powoduje powstanie zmian w sferze więzów rodzinnych dziecka z rodziną biologiczną, o ile dziecko nie jest całkowitą sierotą, bez rodziny lub dzieckiem porzuconym niewiadomego pochodzenia. Najdalej idące zmiany polegają na wyjściu dziecka z rodziny biologicznej, najmniej – na utrzymaniu więzów między nim a rodziną biologiczną przy jednoczesnym stworzeniu sztucznych rodzicielskich więzów między dzieckiem i przysposabiającym. Sytuacja taka, w istocie swej dość osobliwa, polega na funkcjonowaniu w stosunkach między przysposobionym dzieckiem a osobami dorosłymi dwóch rodzin równocześnie. Co więcej, w amerykańskiej doktrynie prawa rodzinnego opisywana jest tzw. adopcja otwarta (*open adoption*), która polega na utrzymaniu między dzieckiem a jego rodzicami i innymi członkami rodziny biologicznej więzów rodzinnych i przyznaniu im prawa do kontaktów z dzieckiem (realizowanego przez wizyty, korespondencję, rozmowy telefoniczne lub w inny sposób). Ponieważ amerykańskie prawo stanowione nie reguluje takiej adopcji, a tym samym nie ogranicza jej stosowania tylko do przypadków adopcji krajowych lub stanowych, nic nie stoi na przeszkodzie, aby była ona orzekana również w przypadkach adopcji międzynarodowych. Jednakże w niektórych statutach znajdują się przepisy warunkujące ustanowienie kontaktów między dzieckiem a osobami innymi niż przysposabiający dobrem dziecka¹⁵⁰

150 Por. 2005–2006 Wisconsin Statutes and Annotations, § 48.92(2) After the order of adoption is entered the relationship of parent and child between the adopted person and the adopted person's birth parents and the relationship between the adopted person and all persons whose relationship to the adopted person is derived through those birth parents shall be completely altered and all the rights, duties, and other legal consequences of those relationships shall cease to exist, unless the birth parent is the spouse of the adoptive parent, in which case those relationships shall be completely altered and those rights, duties, and other legal consequences shall cease to exist only with respect to the birth parent who is not the spouse of the adoptive parent and all persons whose relationship to the adopted person is derived through that birth parent. Notwithstanding the extinction of all parental rights under this subsection, a court may order reasonable visitation under s. 48.925. § 48.925(1) Upon petition by a relative who has maintained a relationship similar to a parent-child relationship with a child who has been adopted by a stepparent or relative, the court, subject to subs. (1m) and (2), may grant reasonable visitation rights to that person if the petitioner has maintained such a relationship within 2 years prior to the filing of the petition, if the adoptive parent or parents, or, if a birth parent is the spouse of an adoptive parent, the adoptive parent and birth parent, have notice of the hearing and if the court determines all of the following: § 48.925(1)(a) That visitation is in the best interest of the child. § 48.925(1) (b) That the petitioner will not undermine the adoptive parent's or parents' relationship with the child or, if a birth parent is the spouse of an adoptive parent, the adoptive parent's and birth parent's relationship with the child. § 48.925(1) (c) That the petitioner will not act in a manner that is contrary to parenting decisions that are related to the child's physical, emotional, educational or spiri-

lub zgodą przysposabiających¹⁵¹. Dotychczasowa praktyka sądowa nie jest jednolita¹⁵², przedmiotem rozstrzygnięć jest sama kwestia dopuszczalności otwartych adopcji oraz dopuszczalności umów między rodzicami biologicznymi a potencjalnymi przysposabiającymi, których elementem (zresztą warunkującym wyrażenie zgody na adopcję dziecka) jest pozostawienie rodzicom prawa do kontaktów z dzieckiem. Genezy otwartej adopcji poszukuje się w czasach, gdy adopcja w połowie XIX wieku została uregulowana prawem stanowionym. Nieformalne porozumienia, które wówczas powstawały między rodzicami adopcyjnymi a biologicznymi, dotyczyły utrzymania kontaktów z dzieckiem przez tych ostatnich. Obecnie popularność otwartych adopcji wynika z dwóch powodów. Pierwszym z nich jest niewielka ilość niemowląt i małych dzieci i stąd wynikają zabiegi potencjalnych przysposabiających o pozyskanie takich dzieci od ich matek, nawet kosztem rezygnacji z tajemnicy przysposobienia i umożliwienia biologicznej matce kontaktów z dzieckiem, drugim – zmiany dotyczące wieku adoptowanych dzieci – z dzieci małych na większe, które są świadome swego pochodzenia¹⁵³. Na tym tle interesujące wydaje się orzeczenie w sprawie: *In re S.A.H.* wydane w 1995 r., wiążące ustanowienie prawa do osobistych kontaktów z biologiczną rodziną z realizacją dobra dziecka. Sąd w orzeczeniu stwierdził, że kontakty takie mogą mieć miejsce, jeśli z analizy trzech czynników wyraźnie i jasno wynika, że kontakty takie służą dobru dziecka. Pierwszym z analizowanych czynników jest psychologiczna potrzeba dziecka poznania swego pochodzenia od przodków, jak również etnicznego i kulturowego pochodzenia, drugim – skutek otwartej adopcji na integrację dziecka z rodziną adopcyjną, trzecim zaś – wpływ takiej adopcji na przysposabiających¹⁵⁴.

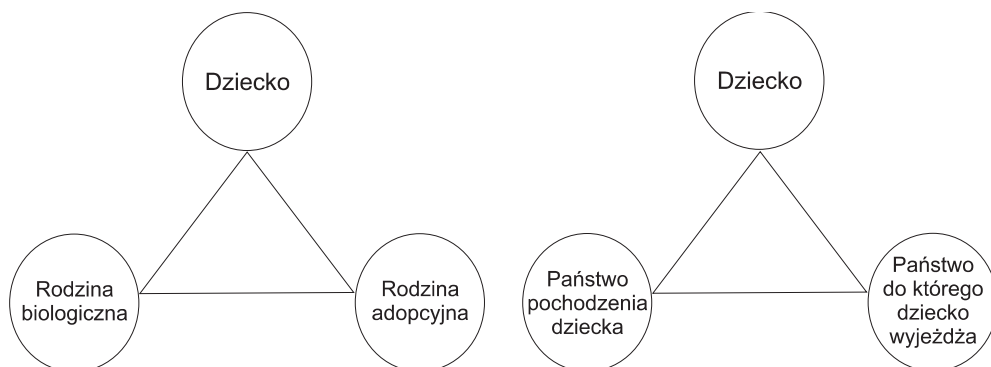
tual welfare and that are made by the adoptive parent or parents or, if a birth parent is the spouse of an adoptive parent, by the adoptive parent and birth parent. <http://nxt.legis.state.wi.us/nxt/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm&vid=WI:Default&d=index&jd=top>.

- 151 Tennessee Code : Title 36. Domestic Relations. Chapter 1 Adoption. Part 1. General Provisions. §36-1–121. Effect of adoption on relationship (f) The adoptive parents of a child shall not be required by any order of the adoption court to permit visitation by any other person, nor shall the order of the adoption court place any conditions on the adoption of the child by the adoptive parents. Any provision in an order of the court or in any written agreement or contract between the parent or guardian of the child and the adoptive parents requiring visitation or otherwise placing any conditions on the adoption shall be void and of no effect whatsoever; provided, that nothing under this part shall be construed to prohibit open adoptions where the adoptive parents permit, in their sole discretion, the parent or guardian of the child who surrendered the child or whose rights to the child were otherwise terminated, or the siblings or other persons related to the adopted child, to visit or otherwise continue or maintain a relationship with the adopted child; and provided further, that the permission or agreement to permit visitation or contact shall not, in any manner whatsoever, establish any enforceable rights in the parent or guardian, the siblings or other related persons. <http://198.187.128.12/tennessee/lpext.dll?f=templates&fn=fs-main.htm&2.0>.
- 152 *In re Adoption of C.H.*, 544 N.W.2d 737 (Minn. 1996) – orzeczenie adopcji powoduje ustanie więzów i wygaśnięcie praw między przysposobionym a innymi osobami niż przysposabiający, *Troxel v. Granville*, 530 U. S. 57 (2000) – ustanowienie kontaktów biologicznych rodziców i innych członków biologicznej rodziny z dzieckiem, po orzeczeniu adopcji, *Michaud v. Wawruk*, 551 A.2d 738 (Conn. 1988) – pisemne porozumienie między biologicznymi rodzicami dziecka a przysposabiającymi może być wykonywane, o ile służy to dobru dziecka, *Hill v. Moorman*, 525 So.2d 681 (La. Ct. App. 1988) – porozumienie między biologiczną matką dziecka a przysposabiającymi dotyczące jej kontaktów z dzieckiem nie może być wykonywane.
- 153 Por. D.A. Abrams, S.H. Ramsey, *op. cit.*, s. 37–38.
- 154 *In re S.A.H.*, 537 N.W.2d 1,7 (S.D. 1995).

Podmiotami, które można nazwać związanymi z adopcją międzynarodową lub bardziej precyzyjnie, decydującymi o jej kształcie, są państwa. Jeśli wiązać instytucję adopcji międzynarodowej tylko z krajowymi aktami prawnymi, wówczas jej prawna regulacja oraz wprowadzenie rozwiązań legislacyjnych, które umożliwiłyby jej prawidłową i zgodną z jej funkcjami realizację należy do państw, w których jest ona orzekana i realizowana. Przy założeniu, że orzeczenie o niej i realizacja jej skutków ma miejsce na obszarach dwóch różnych państw, wprowadzenie odpowiednich rozwiązań legislacyjnych stanowi domenę tych państw i leży w ich interesie. Jeśli przyjąć, że adopcja międzynarodowa jest instytucją zunifikowanego prawa konwencyjnego, wówczas w procesie tworzenia jednolitego prawa uczestniczy większa ilość podmiotów instytucjonalnych, choć przy umowach bilateralnych są to oczywiście tylko dwa państwa. Związek takich podmiotów z adopcją międzynarodową jest zatem inny niż osób związanych z dzieckiem biologicznymi lub sztucznymi więzami o charakterze rodzinnym. Istnieje on w sferze legislacyjnej – tworzenia praw, w sferze instytucjonalnej związanej z powoływaniem odpowiednich organów państwowych lub upoważnieniem innych instytucji do podejmowania działań w trakcie procesu adopcyjnego, w sferze kontroli stosowania prawa i działania takich organów i instytucji. Zatem związki między dzieckiem a rodzicami biologicznymi i adopcyjnymi kształtowane są przez odpowiednie działania państwa i dzięki nim istnieją. Oczywiście nonsensem byłoby twierdzenie, że związki rodzinne istnieją dzięki działaniom państwa jako ustawodawcy. Jednak, patrząc na adopcję z punktu widzenia związków adoptowanego dziecka z rodziną biologiczną, można stwierdzić, że dzięki odpowiedniej działalności państwa przestają one istnieć lub zostają zmodyfikowane¹⁵⁵. Określenie podmiotów związanych z przysposobieniem, bądź w nim uczestniczących może zatem wyglądać następująco¹⁵⁶:

155 W ten sposób państwo, chroniąc dzieci lub realizując ich interesy, do czego same nie są zdolne, realizuje swój interes jako *parens patriae*. Por. A.R. Appell, B.A. Boyer, Parental Rights vs. Best Interests of the Child: A False Dichotomy in the Context of Adoption, 2 "Duke Journal of Gender Law & Policy" 1995, s. 64. Odwróceniem tej teorii jest koncepcja zakładająca możliwość wyboru rodziców adopcyjnych przez rodziców biologicznych, w imię ich konstytucyjnego prawa do decydowania o sposobie wychowania i przyszłości dzieci. Por. Survey of New Jersey Adoption Law, 16 „Rutgers L. Rev.” 1961–1962, s. 403.

156 Pomysł ujęcia relacji zachodzących w adopcji międzynarodowej w formę dwóch trójkątów występuje w amerykańskiej i kanadyjskiej literaturze tematu, jak i pojęcie triady (triad) lub trójkąta (triangle) adopcyjnego. Za: D.M. Smolin, Intercountry adoption as child trafficking, 39 "Valparaiso University Law Review" 2004–2005, s. 284 i n.; D. Goubau, Balancing rights and interests in adoption: The case for Quebec's "mixed bank" program, w: L. Wardle, C.S. Williams (ed.), *op. cit.*, s. 235. Również w formę trójkąta ujmuje relacje podmiotów związanych z adopcją A. Behme (Balancing the Adoption Triangle: The State, the Adoptive Parents and the Birth Parents – Where Does the Adoptee Fit in? 15 "In the Public Interest" 1996–1997, s. 53–56), raz wskazując na trójkąt w postaci: rodzice biologiczni–rodzice adopcyjni–dziecko, gdzie indziej na: państwo–rodzice biologiczni–rodzice adopcyjni, powołując się na orzeczenie w sprawie *Sorenson v. Churchill*, 212 N.W. 488, 489 (S.D. 1927), w myśl którego: "the state enters into a contractual relationship with the birth parents and adoptive parents".

Przyjęcie, że centralne miejsce w obu przedstawionych tutaj diagramach zajmuje dziecko i wpisanie go w oba wynika, jak się wydaje, z kilku okoliczności. Z jednej strony jest centralnym podmiotem w przysposobieniu, z racji poszukiwania dla niego odpowiedniego środowiska zastępczego, a nie poszukiwania odpowiedniego dziecka dla potencjalnych przysposabiających. Przesłanką reglamentacji władzy rodzicielskiej nad dzieckiem jest również dobro dziecka. Z drugiej strony państwa ochrona dziecka wynika z przyjęcia kierującej przysposobieniem zasady dobra dziecka oraz wprowadzenia konstytucyjnych norm kształtujących status dziecka zgodnie z prawnomiędzynarodowymi standardami ochronnymi. W przysposobieniu międzynarodowym realizowanym zgodnie z dobrem dziecka powinny być uszanowane interesy oraz prawa rodzin adopcyjnych i biologicznych¹⁵⁷. Interesy rodziców (rodzin) adopcyjnych można zidentyfikować poprzez określenie motywacji, jakie kierują nimi przy podejmowaniu decyzji o przysposobieniu dziecka: bezdzietność i utracone nadzieje na posiadanie potomstwa, połączone z pragnieniem jego posiadania, chęć sprawowania opieki nad dzieckiem i wychowywania go, ukształtowania jego charakteru i przekazania mu swego dorobku życiowego, ale również zapewnienia sobie opieki, podpory na stare lata, alimentacji ze strony przysposobionego. Jest sprawą dyskusyjną, czy na uszanowanie zasługuje ostatni tu interes/intencja przysposabiających, o ile oczywiście nie towarzyszą mu pozostałe¹⁵⁸. Według polskich badań dotyczących 27 par potencjalnych przysposabiających, w 89% przypadków motywacją przysposobienia była chęć posiadania pełnej rodziny (zapewnienia pustki, poczucia mniejszej wartości, potrzeby podzielenia się uczuciami, spełnieniem marzeń), w 8% – koncepcja życiowa, często związana z przekonaniami religijnymi, w 3% – wyznaczenie określonej roli przysposobianemu dziecku (spadkobiercy,

157 D.M. Smolin, Intercountry adoption as child trafficking, 39 "Valparaiso University Law Review", 2004–2005, s. 285.

158 Por. I. Bielicka, A. Stelmachowski, E. Sztekiel, *op. cit.*, s. 49–50.

opiekuna na starość, środka do zatrzymania partnera)¹⁵⁹. Możliwość realizacji tych interesów oraz zakres praw wyznaczają państwa pochodzenia dziecka oraz to, do którego dziecko wyjeżdża w konsekwencji adopcji.

Pytaniem o zasadniczym znaczeniu dla rozważań dotyczących dopuszczalności przysposobienia międzynarodowego jest, czy decydujące dla orzekania o nim znaczenie ma interes (dobro) dziecka, czy interes państwa (społeczny)? Jakie znaczenie należy podłożyć pod pojęcie interesu państwa w związku z realizacją tej instytucji? Czy chodzi tutaj o czynniki demograficzne, które odgrywają decydującą rolę w kształtowaniu polityki społecznej państwa? Czy chodzi tutaj o dopuszczenie adopcji pod warunkiem zagwarantowania utrzymania więzi z państwem, językiem, religią, tożsamości narodowej dziecka? Czy pojęcie interesu państwa interpretować należy również jako odnoszące się do zagwarantowania dzieciom odpowiednich warunków rozwoju, gdy państwo nie jest tego w stanie tego uczynić we własnym zakresie – poprzez różne instytucjonalne formy opieki? Czy można je odnosić także do kwestii „opróżnienia” instytucji opiekuńczych z dzieci cierpiących na chorobę sierocą lub do porównania celowości posługiwania się instytucjonalnymi formami opieki, rodzinami zastępczymi i adopcjami międzynarodowymi? W świetle przepisów dotyczących postępowania w sprawach adopcji międzynarodowych w latach 70-tych i 80-tych XX w., obowiązkiem sądu było wnikliwe rozważenie, czy przysposobienie takie jest zgodne z dobrem dziecka oraz ze zbieżnym z nim interesem społecznym¹⁶⁰. Później, zamiast akcentować konieczność realizacji interesu państwa, twierdzono o konieczności przyjęcia jako zasady subsydiarności działań państwa względem rodziny (o ile da się ją zastosować do przysposobienia)¹⁶¹, w końcu pojawiła się teza, że interes państwa przejawia się w tzw. upublicznieniu przysposobienia, czyli odejściu od jego prywatnego charakteru, między innymi poprzez rezygnację z jego kontraktowej formy i przyznaniu władzom publicznym kompetencji kształtowania sytuacji stron. J.L. Iriarte Ángel, pisząc o tym zjawisku używa określenia *publificación*, które stanowi hiszpański neologizm, oznaczający nowoczesny fenomen polegający na przekształceniu się spraw do niedawna prywatnych w sprawy publiczne¹⁶². Jednakże, jak się wydaje, upublicznienie to jest wyrazem ochrony, jaką państwo otacza przysposobianego.

159 Za: J. Trepka–Starosta, Motywacja do podjęcia decyzji o adopcji, w: K. Ostrowska, E. Milewska (red.), *op. cit.*, s. 70.

160 R. Pawłowska, Wybrane elementy przysposobienia w polskim prawie prywatnym. Rys historyczny, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego, Pedagogika. Historia wychowania”, 1988, nr 17, s. 71 za: § 92 Rozporządzenia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 23 listopada 1982 r. w sprawie przysposobienia rodzinom zamieszkałym za granicą dzieci polskich, w: Zbiór przepisów i informacji Ministerstwa Sprawiedliwości z zakresu obrotu prawnego z zagranicą. Sprawy dotyczące przysposobienia, Warszawa 1971, s. 28–29.

161 M. Andrzejewski, Pomocnicza rola państwa w świetle Konwencji o prawach dziecka i prawa polskiego, w: Z.W. Stelmaszuk (red.), *op. cit.*, s. 94 i n.

162 L. Iriarte Ángel, *op. cit.*, s. 140–141.

A. Zieliński, pisząc w 1975 r. na temat powszechnego uzależniania ingerencji państwa w sferę władzy rodzicielskiej od zagrożenia dobra dziecka, wskazywał na stosowane w ustawach współczesnych odwołania do kryterium dobra dziecka, bądź równoczesnego odwołania do dwóch kryteriów: dobra dziecka i interesu społecznego. W tym kontekście tłumaczył, że stosowanie kryterium dobra dziecka w sensie *largo* skutkować miało ingerencją „uzasadnioną potrzebą ochrony interesów dziecka, która uwzględnia fakt, że dziecko żyje w określonych warunkach społecznych”. Ingerencja ta miała uwzględniać także interesy innych osób, w tym interes całego społeczeństwa, czyli miała być w interesie społecznym. Kryterium dziecka sensu *stricte* natomiast dotyczyć miało tylko osoby dziecka i jego interesów, bez uwzględnienia jakichkolwiek innych interesów, co zdaniem autora wiązało się z koniecznością uzupełnienia go właśnie kryterium interesu społecznego i dalszymi konstatacjami na temat zgodności interesów: obywatela (szczególnie egoistycznie pojmowanego) ze społecznym¹⁶³. O zagwarantowaniu realizacji dobra dziecka i interesu społecznego pisali w 1999 r. J. Winiarz i J. Gajda, w związku z odejściem od kontraktowej formy przysposobienia i przekazaniem sądom kompetencji do decydowania w sprawach adopcyjnych¹⁶⁴. W świetle koncepcji personalistycznej, na podstawie której zostały ukształtowały konstytucyjne normy chroniące rodzinę, prawa rodzinne osób oceniane są według ich interesów, w związku ich interesów z interesem (dobrem) rodziny, a nie przez przyporządkowanie czy determinację ich interesów przez interes społeczny, stąd ten ostatni brany jest pod uwagę w wyjątkowych sytuacjach związanych z naruszeniem głównych zasad porządku prawnego¹⁶⁵.

3. Realizacja dobra dziecka

Wydaje się słuszne, aby z realizacją dobra dziecka połączyć trzy podstawowe zasady modelowe tzw. modelu opiekuńczego, czyli podmiotowego traktowania dziecka (druga z nich znajduje zastosowanie w odniesieniu do adopcji). Po pierwsze, jeżeli dziecku zagraża utrata rodzinnego domu, należy zrobić wszystko, co leży w możliwościach państwa i społeczeństwa, by ten dom dla niego ocalić. Po drugie, jeżeli dziecko dom rodzinny utraciło i znalazło się w placówce opieki całkowitej, trzeba mu pomóc, by w tej placówce było jak najkrócej i odzyskało dom rodzinny – naturalny, adopcyjny, zastępczy. Po trzecie, jeżeli dziecko przebywa w placówce opieki całkowitej, zwłaszcza to, które ma małe szanse na pójście do rodziny, należy mu stworzyć podobne warunki, rodzinne eliminujące poczucie zagrożenia, sa-

163 A. Zieliński, *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*, Warszawa 1975, s. 20–21.

164 J. Winiarz, J. Gajda, *op. cit.*, s. 228.

165 T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i stosunki rodzinnoprawne*, „*Studia Prawa Prywatnego*”, z. 1, 2007, s. 27.

motności i odrębności sierocj¹⁶⁶. W tym kontekście należy także zauważyć opinie skłaniających się ku większemu wykorzystaniu w procesie zapewniania dziecku zastępczego środowiska rodzinnego mechanizmu rodzin zastępczych, a nie adopcji, a nawet twierdzenia, że im większa jest liczba adopcji, tym gorzej funkcjonuje system pomocy dziecku i rodzinie¹⁶⁷.

Jak pisał w 1990 r. W. Patulski, wadliwość orzeczeń adopcyjnych, które w późniejszym czasie są rozwiązywane, polega na tym, że stosunek przysposobienia jest błędnie traktowany jako identyczny lub prawie identyczny ze stosunkiem rodzicielskim, co nie wynika ani z przepisów prawnych, ani z realiów życiowych. A więc kierowanie się dobrem dziecka (i złączonym z nim interesem społecznym) powinno doprowadzić do analizy konkretnych spraw także pod kątem tej tożsamości lub odmienności sytuacji dziecka w stosunku do normalnej sytuacji, w jakiej dziecko znajduje się w rodzinie biologicznej¹⁶⁸. Z. Ziemiński, jeszcze na gruncie ustawy z 1950 r., pisał o konieczności przeprowadzenia odpowiednich dochodzeń w celu ustalenia, czy potencjalni przysposabiający dają gwarancje wychowania dziecka na dobrego obywatela PRL, ale również, czy zapewnią mu lepsze warunki wychowawcze od tych, które miał wcześniej. Oznacza to, według autora, że orzeczenie o przysposobieniu powinno być rozwiązaniem najlepszym w określonych okolicznościach konkretnego przypadku dla dziecka, a nie wyborem lepszej z dwóch niekorzystnych opcji. Nie chodzi zatem tylko o to, że ma ono być orzeczone, jeśli sąd upewni się, że przysposabiający nie jest przestępcą, alkoholikiem lub chętnym do pozyskania taniej siły roboczej¹⁶⁹. Ponadto, jak się wydaje, interpretacja pojęcia dobra dziecka powinna zależeć od podmiotu, który jej dokonuje i od okoliczności sprawy, można zatem mówić o relatywizmie tego pojęcia¹⁷⁰.

A.R. Appell i B.A. Boyer¹⁷¹, pisząc o konflikcie między prawami rodziców biologicznych i dobrem dzieci podnoszą najważniejszą kwestię – w jaki sposób decydować o tym, co jest dobre dla dziecka. Rozważania swoje odnoszą do sytuacji, gdy trzeba dokonać wyboru między rodziną biologiczną i adopcyjną, co wydaje się mało realne w przypadku dzieci sierot lub nawet sierot społecznych. Natomiast z całą pewnością taka wątpliwość powstanie we wszystkich innych sytuacjach, gdy trzeba dokonać wyboru między kilkoma sytuacjami, w których dziecko może zna-

166 Za: M. Łopatkowa, Miłość i bezpieczeństwo – elementarne potrzeby dziecka w aspekcie prawnym, społecznym i wychowawczym, w: J. Komorowska (red.), Dziecko we współczesnej Polsce, Tom II, Warszawa 1991, s. 54.

167 Por. S. Drzażdżewski, *op. cit.*, s. 17, który za przykład podając Danię, w której w latach 50-tych XX w. było adoptowanych 1000 duńskich dzieci rocznie, a w latach 90-tych adopcji było 20–25 rocznie. Z kolei na temat idei tworzenia rodzin zastępczych kontraktowych w: W. Klominek, Pro familia realizuje program prawo dziecka do rodziny, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 9, s. 11–13.

168 W. Patulski, Adopcja po adopcji, „Gazeta Prawnicza” 16 stycznia 1990, nr 2, s. 3.

169 Z. Ziemiński, Zadania i technika wywiadu środowiskowego w sprawach o przysposobienie, „Nowe Prawo” 1955, nr 5, s. 109–110.

170 S. Łakoma, *op. cit.*, s. 88.

171 A.R. Appell, B. A. Boyer, Parental Rights vs. Best Interests of the Child: A False Dichotomy in the Context of Adoption, 2 “Duke Journal of Gender Law & Policy” 1995, s. 76–78.

leżć się (wybór między dwiema rodzinami adopcyjnymi, rodziną adopcyjną a rodziną zastępczą, w końcu – między rodziną adopcyjną a instytucjonalną formą opieki). Znalezienie odpowiednich determinantów realizacji dobra dziecka jest trudne, z jednej strony ich znalezienie może prowadzić do dyskryminacji osób mniej majątnych, wykształconych etc. kosztem innych, których sytuacja życiowa wydaje się być gwarancją zapewnienia dziecku normalnego domu. Z drugiej strony, jak podkreślają autorzy, wynikiem długoletnich badań nad rozwojem dzieci jest konstatacja, że 2/3 przewidywań dotyczących rozwoju konkretnych dzieci w konkretnych warunkach nie sprawdziło się¹⁷². Stąd można wnioskować, że rokowania dotyczące realizacji dobra dziecka adoptowanego przez konkretną rodzinę wcale nie muszą okazać się prawdziwe.

Przysposobienie służyć powinno spełnieniu na ogół zbieżnych ze sobą oczekiwań trzech grup osób: biologicznych rodziców, dzieci (sierot naturalnych lub społecznych) oraz potencjalnych przysposabiających (np. bezdzietnych małżeństw)¹⁷³, nie zapominając jednak o tym, że w rodzinach przysposabiających też mogą być dzieci, których interes także powinien być chroniony.

Godnym zainteresowania narzędziem służącym podejmowaniu decyzji w kwestii przyszłości dziecka jest amerykański *nexus test*. Na jego podstawie sąd ustala, biorąc pod uwagę w wszystkie okoliczności oraz potencjalne sytuacje, w których dziecko może się znaleźć, w jaki sposób możliwa jest w największym stopniu realizacja dobra dziecka, a co za tym idzie, jak się wydaje, w związku z którą z analizowanych sytuacji dziecko najmniej ucierpi. Sięgając do obcych wzorów, wspomnieć trzeba o szkockiej regulacji, na podstawie której sąd nie orzecze o adopcji, jeśli uzna, że będzie to lepsze dla dziecka¹⁷⁴. Tak amerykańskie, jak szkockie rozwiązanie wymaga od organu orzekającego analizy sytuacji dziecka pod kątem potencjalnej realizacji jego dobra.

Według holenderskiego modelu opieki nad dzieckiem, dobru dziecka służy jego pozostanie w rodzinie biologicznej i wspieranie tej rodziny przez państwo. Do adopcji oddawane są dzieci najmłodsze, które nie mają szans na pozostanie w swoich rodzinach, natomiast dzieci w wieku 11–13 lat kierowane są do innych form opieki zastępczej (rodzin zastępczych)¹⁷⁵. Jednak również wobec dzieci starszych, ponad

172 *Ibidem*, s. 78 za: J. Stein, T.L. Rzepnicki, Decisionmaking in Child Welfare: Current Issues and Future Directions, w: B.G. McGowan, W. Meezan (ed.), Child Welfare, Current Dilemmas – Future Directions, Peacock Publishers 1983, s. 267–269.

173 A. Zachuta, Odpowiedzialność za czyjeś życie. Rozmowa z dr Wandą Kominek – kierownikiem Krakowskiego Ośrodka Adopcyjnego TPD, „Gazeta Sądowa” 1975, nr 10, s. 1 i 4.

174 Adoption and Children (Scotland) Act 2007, asp 4, 2) The court must not make an adoption order unless it considers that it would be better for the child that the order be made than not. [http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/scot/legis/num_act/2007/20070004.html&query=title+\(+Adoption+\)+and+title+\(+Act+\)&method=boolean#28](http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/scot/legis/num_act/2007/20070004.html&query=title+(+Adoption+)+and+title+(+Act+)&method=boolean#28) (12.07.07).

175 U. Kamińska, Możliwości wyboru koncepcji systemu opieki nad dzieckiem – przykład holenderski, w: E. Górnkowska-Zwolak, A. Radziejewicz-Winnicki (red.), A. Czerkawski (współpr.), Pedagogika społeczna w Polsce – między stagnacją a zaangażowaniem, Tom II, Katowice 1999, s. 153.

13-letnich, stosowane są środki mające na celu całkowitą izolację od rodziny biologicznej, w tym adopcję, gdy wyczerpane zostaną wszystkie metody prowadzące do pozostania dziecka w rodzinie¹⁷⁶. Zasadnicze znaczenie ma szybkość interwencji, a więc wczesna adopcja, która traktowana jest zresztą jako jeden ze standardów opiekuńczych w państwach Unii Europejskiej¹⁷⁷.

“When one has a stronger sense of confidence in what another nation will do with respect to a child who leaves its country of origin, the more faith one has in the credit of the country who will assume the responsibility for that child.”

*William L. Pierce*¹⁷⁸

4. Rodzicielstwo, sieroctwo, adopcja – zjawiska powiązane

Adopcja, jako instytucja genetycznie związana z początkami prawa rodzinnego, nie budzi zastrzeżeń co do użyteczności i celowości jej prawnej regulacji. Przemiany funkcji przysposobienia na przestrzeni wieków obrazują zmiany w świadomości społecznej oraz w sposobie postrzegania rodziny czy rodu i ich pozycji. Na popularność adopcji w praktyce wpływają również te czynniki, które kształtują tzw. rodzinę ryzyka – ubożenie społeczeństwa, bezrobocie, rozłąki członków rodziny (np. zagraniczna emigracja zarobkowa), ale również liberalizacja postaw i poglądów etycznych, która skutkuje zwiększeniem ilości rozwodów i nieformalnych związków oraz rodzin niepełnych i traktowaniem rodziny jako sprawy prywatnej¹⁷⁹, a także czynniki destabilizujące rodzinę, jak, między innymi, niedostatek, bezrobocie, dezintegracja społeczna i wzrost przestępczości, wzrost liczby osób niepełnosprawnych, migracje rodzin lub ich członków w poszukiwaniu pracy, duża liczba małżeństw zawierania

176 W. Łuszczuk, A. Czerkawski, D. Dziuba, A. Roter, System opieki nad dzieckiem – stan w wybranych gminach województwa katowickiego a rozwiązania państw Unii Europejskiej, w: E. Górnikowska-Zwolak, A. Radziejewicz-Winnicki (red.), A. Czerkawski (współpr.), *op. cit.*, s. 167. Autorzy przywołują również przykład Danii, w której pojęcie sieroctwa nie istnieje, między innymi dzięki prawidłowo prowadzonej polityce opieki nad dzieckiem, rozbudowanemu systemowi rodzin zastępczych i gdzie adoptowane są dzieci z zagranicy.

177 W. Łuszczuk, A. Czerkawski, D. Dziuba, A. Roter, *op. cit.*, s. 168.

178 President of National (American) Council for Adoption. Za: W.L. Pierce, Accreditation of Those Who Arrange Adoptions Under the Hague Convention on Intercountry Adoption as a Mean of Protecting, Through Private International Law, The Rights of Children, 12 „J. Contemp. Health L. & Pol’y” 1996, s. 535.

179 Por. S. Kawula, Wsparcie społeczne wobec rodziny ryzyka a zasada pomocniczości, w: E. Górnikowska-Zwolak, A. Radziejewicz-Winnicki (red.), A. Czerkawski (współpr.), *op. cit.*, s. 163.

nych w konsekwencji ciąży oraz młodocianych matek i dzieci pozamażeńskich¹⁸⁰. Obecnie, analizując kwestie związane z adopcją, trudno jest uciec od przeciwstawienia sobie trzech sposobów postrzegania rodzicielstwa: w sensie biologicznym, społecznym i prawnym. Pierwszy z nich odnosi się jedynie do fizycznego aktu urodzenia dziecka, inaczej mówiąc – wydania na świat potomka. W tym pojęciu brak jest odniesienia do funkcji społeczno–wychowawczych, jakie rodzice powinni realizować wobec dziecka. O pełnieniu funkcji rodzica, zaspokajaniu potrzeb dziecka i jego socjalizacji mówić można dopiero w związku z pojęciem rodzicielstwa w sensie społecznym¹⁸¹. Regułą, w stosunkach między rodzicami a dzieckiem, powinien być brak oddzielenia od siebie tych dwóch znaczeń rodzicielstwa. Jednak szereg zjawisk społecznych, wśród których wymienić można urbanizację, uprzemysłowienie, patologię rodziny i spadek jej zamożności w połączeniu z przeświadczeniem o braku perspektyw na przyszłość oraz z pewnością wiele innych czynników przyczyniło się do częstego odseparowywania od siebie tych dwóch znaczeń. Stąd obok pojęcia sieroty, pojmowanego jako dziecko, którego rodzice nie żyją, pojawiło się pojęcie sieroty społecznej, a więc takiego dziecka, którego rodzice co prawda żyją, ale nie wykonują wobec niego swoich funkcji rodzicielskich – społecznych oraz sieroctwa społecznego, pojęcia zdefiniowanego przez A. Szymborską jako sytuacji, dla której charakterystyczny jest brak opieki i oddziaływań wychowawczych ze strony żyjących rodziców w stosunku do swojego dziecka oraz fakt długotrwałego pobytu dziecka w środowisku innym niż dom jego rodziców, połączony z brakiem kontaktów lub kontaktem niewystarczającym pomiędzy dzieckiem a rodzicami¹⁸², a przez J. Maciaszkową, jako sytuację, w której dzieci, które pozbawione są naturalnego środowiska rodzinnego, nie utrzymują z nim systematycznego kontaktu i przebywają pod stałą lub okresową opieką całkowitą poza rodziną własną¹⁸³. Pojęcie to można odnosić do wszystkich dzieci, które z różnych przyczyn wychowywane są poza

180 Por. A.M. Grzywacka, P. Kowolik, M. Pindera, w: E. Górnikowska–Zwolak, A. Radziejewicz–Winnicki (red.), A. Czerkawski (współpr.), *op. cit.*, s. 197 oraz Kierunki reformy systemu opieki nad dzieckiem, Departament Opieki, Wychowania i Młodzieży MEN, „Problemy Opiekunczo–Wychowawcze 1997, nr 7, s. 9 – według danych podanych w publikacji (1997 r.), 200 tys. małoletnich pozostawało wówczas w Polsce pod nadzorem sądów, ok. 40 tys. wychowywało się w rodzinach niepełnych, a około 7 tys. w rodzinach matek zajmujących się uprawianiem nierządu, a odsetek ludności żyjącej poniżej tzw. relatywnej linii ubóstwa wynosił: 12% w 1993 r., 13,5% – w 1994 r. i 12,8% w 1995 r.

181 K. Kotlarski, *op. cit.*, s. 172–173. O zupełnym braku powiązania między więzami biologicznymi i prawnymi między niezamężną matką a jej dzieckiem świadczyły belgijskie przepisy obowiązujące do wejścia w życie ustawy z 31 marca 1987 r. Na ich podstawie, przesłanką uzyskania statusu prawnego opiekuna dziecka, było uznanie go przez niezamężną matkę, zaś – uzyskania pozycji rodzica, a więc stworzenia więzów prawnych między matką a dzieckiem, przysposobienie przez nią dziecka. Por. rozważania dotyczące sprawy belgijskiej dziennikarki Pauli Marckx oraz jej skargi do Europejskiej Komisji Praw Człowieka i orzeczenia Trybunału z 13 czerwca 1979 r., w kontekście zarzucanych przez nią i jej córkę naruszeń przez Belgię art. 3 (zakaz nieludzkiego i poniżającego traktowania), art. 8 (prawo do poszanowania życia rodzinnego) i art. 14 (zakaz dyskryminacji, tutaj – dzieci pozamażeńskich i ich matek) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r., w: M.A. Nowicki, *Matka adoptuje swoje dziecko*, „Rzeczpospolita” 15.02.1994.

182 Definicja cytowana za: A. Szymborska, *Sieroctwo społeczne*, Warszawa 1969, s. 16 (w szerszym znaczeniu pisze ona również o sieroctwie społecznym dzieci, które są pozbawione opieki, ale utrzymują z rodzicami kontakt emocjonalny), A. Baładynowicz, *op. cit.*, s. 7; M. Safjan, *Instytucja rodzin zastępczych. Problemy prawno–organizacyjne*, Warszawa 1982, s. 14.

183 Za: I. Wagner, *op. cit.*, s. 20.

rodziną, można też rozumieć je szerzej, jako zjawisko, które dotyka także dzieci mieszkających z rodzicami, jednak pozbawionych ich należytej opieki. Jest to zjawisko trudne do ujęcia w liczby, często ukryte¹⁸⁴. Ponadto zdarza się, że dzieci pozbawione opieki ze strony rodziców, na skutek wystąpienia okoliczności uniemożliwiających jej wykonywanie, wracają do rodziców – stąd można twierdzić, że stan sieroctwa społecznego nie zawsze jest stanem trwałym¹⁸⁵. Początki sieroctwa, jako zjawiska społecznego, są związane z ukształtowaniem rodziny jako komórki społecznej wyodrębnionej z większych wspólnot (na przykład rodu) oraz małżeństwa monogamicznego. Przed wyodrębnieniem rodziny role rodziców wobec dziecka, którego rodzice zmarli, spełniane były przez członków większej wspólnoty o charakterze rodzinnym¹⁸⁶. Wzmianki dotyczące wzrostu ilości sierot społecznych w Polsce odnotować można już w odniesieniu do lat 50-tych XX wieku¹⁸⁷. Na podstawie danych przedstawionych przez M. Łopatkową, w połowie lat 70-tych XX w., 10% dzieci znajdujących się w domach dziecka stanowiły sieroty naturalne, 90% – sieroty społeczne¹⁸⁸, a kilka lat później, według informacji władz oświatowych z 1979 r.¹⁸⁹, powodami pobytu dzieci w domach dziecka w Polsce były: 1) alkoholizm rodziców – 35,14%, 2) nieudolność rodziców – 14,44%, 3) bardzo trudne warunki materialne – 10,97%, 4) długotrwała choroba rodziców – 9,45%, 5) prostytutka – 7,78%, 6) pobyt rodziców w więzieniu – 5,77%, 7) śmierć rodziców – 5,46% oraz inne przyczyny – 6,94%. Z kolei, według I. Wagner¹⁹⁰, w 1947 r. w domach dziecka przebywało 7,7% sierot społecznych, w 1958 r. – 27,1%, w 1970 r. – 51,8%, w latach 80-tych było ich 68,5%, a w 1990 r. – 65,2%. O odwróceniu proporcji w odniesieniu do stosunku liczby sierot naturalnych do społecznych pisze również M. Safjan. Z danych przytoczonych przez niego wynika, że nastąpiła ona na przełomie 10 lat, między 1956 a 1966 rokiem: w 1956 r. w domach dziecka znajdowało się 17% dzieci, które miały rodziców, w 1966 r. było ich 45,8%¹⁹¹ – przy utrzymującej się bardzo wysokiej stopie urodzeń¹⁹².

184 T. Perzanowski, Praca z personelem domu dziecka, „Problemy Opiekuńczo–Wychowawcze” 1997, nr 2, s. 32 pisał: „do domów dziecka kierowani są wychowankowie zdemoralizowani, chorzy psychicznie, uzależnieni, a także ci, których jedyną „winą” jest brak opieki rodziców, te dzieci „karze się” umieszczeniem w domu dziecka, a ich rodziców „pozostawia w spokoju swoich patologii”. Natomiast o rozmiarach sieroctwa społecznego i liczbie dzieci nim zagrożonych pisały E. Łuczak, K. Szewetowska, Rozmiary sieroctwa społecznego, „Problemy Opiekuńczo–Wychowawcze” 1997, nr 2, s. 33–35.

185 Por. I. Lewandowska, Dzieci bez rodziców, „Gazeta Prawnicza” 1989, nr 13, s. 3.

186 Por. R. Pawłowska, *op. cit.*, s. 67.

187 Por. B. Dobrzański, Przysposobienie w projekcie kodeksu cywilnego, „Nowe Prawo” 1960, nr 5, s. 640.

188 M. Łopatkowa, Sieroctwo i metody społecznego przeciwdziałania, w: D. Graniewska (red.), Socjalne i prawne środki ochrony macierzyństwa i rodziny, Warszawa 1976, s. 247.

189 M. Łopatkowa, Miłość i bezpieczeństwo – elementarne potrzeby dziecka w aspekcie prawnym, społecznym i wychowawczym, w: J. Komorowska (red.), Dziecko we współczesnej Polsce, Tom II, Warszawa 1991, s. 45–46.

190 I. Wagner, *op. cit.*, s. 13 i 18.

191 M. Safjan, Instytucja rodzin zastępczych. Problemy prawno–organizacyjne, Warszawa 1982, s. 13.

192 Według L. Frąckiewicz, Rola polityki społecznej w realizacji Deklaracji praw dziecka, w: J. Bińczycka (red.), Polityka opiekuńcza PRL w świetle Deklaracji praw dziecka, Katowice 1981, s. 41, stopa ta w latach 1951–1957 wynosiła około 30% (jedna z najwyższych w Europie), natomiast z upływem lat spadała do ciągle prawie rekordowej (wyrzuciła nas tylko Rumunia – 19,5%) stopy urodzeń – 19,1%.

Prawny sens rodzicielstwa może być postrzegany jako swojego rodzaju łącznik wiążący biologiczne wydanie na świat dziecka ze sferą działań, które rodzic wobec dziecka powinien wykonywać, poprzez regulację kwestii związanych z pochodzeniem dziecka oraz z władzą rodzicielską. Z drugiej jednak strony może być postrzegany na sposób zgoła odwrotny – jako oderwanie biologicznego sensu rodzicielstwa od jego społecznej postaci i związanie dziecka więzami o charakterze społecznym (prawnym również) z osobą – biorąc pod uwagę więzy rodzinne – obcą. Wydaje się, że procesom, które powodują oderwanie więzów biologicznych od społecznych między rodzicami a dzieckiem przeciwstawić można zjawisko bezdzietności małżeństw¹⁹³, któremu towarzyszy zainteresowanie wykonywaniem funkcji rodzicielskich wobec cudzych dzieci i stąd, względna zresztą, popularność adopcji jako instytucji prawnej. O tej względnej popularności świadczą statystyki dotyczące stosunkowej relacji między ilością dzieci przebywających w domach dziecka a ilością dokonywanych przysposobień.

Rok	Liczba dzieci przebywających w domach małego dziecka ¹	Liczba adopcji	Adopcje procentowo
1981	5481	837	15,27
1982	4921	780	15,85
1983	4889	770	15,74

** W tej odnoszącej się do początku lat 80-tych XX wieku tabeli ilustrującej polską rzeczywistość jeszcze przedindustrialną odniesiono się jedynie do sytuacji dzieci przebywających w domach małego dziecka, z tej racji, że dzieci do trzeciego roku życia były wówczas najczęściej adoptowane. Dla porównania, w tym samym okresie w trzech domach dziecka, dla dzieci starszych niż te, których sytuacja została przedstawiona w tabeli, na terenie województwa poznańskiego doszło do 1 (1981/82), 5 (1982/83) i 1 (1983/84) adopcji – wszystkie dzieci były w wieku od 4 do 6 lat. Za: K. Kotlarski, op. cit., s. 180-182. Na podstawie badań przeprowadzonych nad 100 adopcjami przeprowadzonymi przy współdziałaniu Krakowskiego Ośrodka Adopcyjnego TPD w latach 70-tych XX w. stwierdzono, że 28% dzieci zostało adoptowanych do drugiego miesiąca życia, 18% – pomiędzy 2 a 12 miesiącem życia, 35% – w okresie, kiedy dziecko było w wieku między 1 rokiem a trzema latami, a 15% – w wieku przedszkolnym. Jeśli zatem przyjąć, że wyniki te dotyczą wszystkich dzieci, których sytuacja była przedmiotem analizy, oznacza to, że jedynie 4% dzieci zostało adoptowanych w wieku starszym, niż przedszkolny. Autorka badań podkreśliła jednak, że największym zainteresowaniem, z racji możliwości ujawnienia ukrytych wad lub chorób, w owych czasach cieszyły się dzieci około trzyletnie. Za: A. Zachuta, op. cit., s. 4. Zainteresowanie adopcjami małych dzieci pozostało od lat niezmiennie. Dowodem na to mogą być amerykańskie dane, według których 90% dzieci przysposobionych w drodze adopcji międzynarodowej jest w wieku do czterech lat, z czego prawie połowa to są niemowlęta. Por. D. Rachford, op. cit., s. 65. O największej popularności w Polsce niemowląt i małych dzieci do 3-go roku życia pisze również B. Passini, Rozwiązywanie problemów sieroctwa przez ośrodki adopcyjno-opiekuńcze, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1992, nr 3, s. 108.*

193 A. Jarmołowska (Psychologiczne aspekty procesu adopcji dziecka, w: P. Kasprzyk (red.), op. cit., s. 279) podaje informację o bezpłodności co piątego małżeństwa w Polsce.

Dane przedstawione powyżej dotyczą adopcji jako takich, bez przeprowadzenia podziału na adopcje krajowe i międzynarodowe. Same adopcje międzynarodowe odnotowano na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w., w szczególności dokonywane przez cudzoziemców polskiego pochodzenia i polskich obywateli mających miejsce zamieszkania za granicą¹⁹⁴, często o charakterze wewnątrzrodzinnym¹⁹⁵. Z całą pewnością trudno byłoby zakładać, że adopcje takie, szczególnie do państw zachodnich, mogły pojawić się jeszcze w czasach stalinowskich, ponieważ, jak pisze M. Łopatkowa¹⁹⁶, sieroty były wówczas traktowane jako dzieci państwowe i wychowywane na tzw. „janczarów komunizmu”, którym wychowanie rodzinne, a nawet kontakt z rodziną nie był potrzebny, co stanowiło konsekwencje porewolucyjnej koncepcji wyższości wychowania społecznego nad rodzinnym¹⁹⁷. Wzrost ilości adopcji nastąpił w latach siedemdziesiątych XX w., jak pisał w 1975 r., w odniesieniu do ostatnich lat, A. Stelmachowski¹⁹⁸. Stąd pewnie przekonanie, że pojawiły się one w Polsce wówczas¹⁹⁹, podczas gdy umiędzynarodowienie przysposobienia w innych krajach nastąpiło po I wojnie światowej²⁰⁰. Jednakże zdecydowany wzrost ilości adopcji międzynarodowych odnotowano na świecie pod koniec II wojny światowej. Miał on związek z udziałem amerykańskich wojsk w tym konflikcie i w konsekwencji – zainteresowaniem amerykańskich rodzin adopcjami sierot z Europy (Niemcy, Włochy, Grecja) i Azji (Japonia, Chiny), podyktowanym w dużej mierze współczuciem dla nich²⁰¹. Wówczas to w żadnym państwie nie istniały przepisy odrębnie regulujące przysposobienie międzynarodowe, stąd też traktowanie tego przysposobienia jak krajowego, cudzoziemskich dzieci jako obywateli własnego państwa lub apatrydów, a w braku możliwości dokonania przysposobienia w świetle obowiązującego prawa – liczne adopcje *de facto*²⁰². Z danych Ministerstwa Sprawiedliwości wynika,

194 O takich adopcjach, w szczególności do USA, pisały E. Mądrycka, K. Olejniczak, Praktyka sądów w zakresie spraw z wniosków cudzoziemców i obywateli polskich zamieszkałych za granicą o przysposobienie obywateli polskich, „Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości” 1960, nr 5–6, s. 39–55 i Przysposobienie dzieci polskich przez cudzoziemców, „Palestra” 1960, nr 9, s. 3 i n.

195 M. Kolankiewicz, Adopcja, w: M. Kolankiewicz (red.), Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki, Warszawa 1998, s. 233.

196 M. Łopatkowa, Miłość i bezpieczeństwo – elementarne potrzeby dziecka w aspekcie prawnym, społecznym i wychowawczym, w: J. Komorowska (red.), Dziecko we współczesnej Polsce, Tom II, Warszawa 1991, s. 45.

197 Por. I. Andrejew, Oceny prawne karcenia nieletnich, Warszawa 1964, s. 75, za: A.I. Gojchbarg, Pierwszy kodeks zakonow RSFSR, „Proletarskaja rewolucja i prawo” 1918, nr 7, s. 6. Krytycznie na ten temat A. Zieliński, Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich, Warszawa 1975, s. 22. Wydaje się, że takie założenie rzutowało również na przyjęcie w państwach bloku komunistycznego rozwiązań dotyczących stworzenia systemów opieki nad dziećmi w oparciu o organy państwowe. Por. J. Marciniak, *op. cit.*, s. 13.

198 Por. S. Breyer, B. Dobrzański, S. Gross, M. Grudziński, J. Ignatowicz, A. Stelmachowski, Z. Wiszniewski, Kodeks rodzinny. Komentarz. Praca zbiorowa pod red. M. Grudzińskiego i J. Ignatowicza, Warszawa 1975, s. 703.

199 A. Zieliński, Przysposobienie międzynarodowe, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI, s. 219.

200 R. Pawłowska, *op. cit.*, s. 69.

201 Por. J.H.A. van Loon, International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption, „Recueil des Cours” 1993, VII (244), s. 229 oraz J.H.A. van Loon, Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 37–39.

202 Por. O.A. Djużewa, *op. cit.*, s. 40–41. Píše ona o trzech etapach w historii przysposobienia międzynarodowego. Pierwszym z nich są właśnie czasy powojenne, drugim – okres po wojnie w Korei, trzecim – lata 60-te XX w., kiedy zaobserwowano nasilone zainteresowanie adopcjami z państw, które wcześniej były koloniami.

że na przestrzeni kilkunastu lat (lata 70-te i 80-te XX w.) ilość dokonywanych w Polsce adopcji międzynarodowych w znaczny sposób wzrosła, choć ogólna liczba orzeczeń o przysposobieniu pozostawała do połowy lat 80-tych XX w. na mniej więcej takim samym poziomie²⁰³. Natomiast A. Baładynowicz wskazał na skokowy wzrost ilości adopcji międzynarodowych w latach 1987 i 1989 oraz ich kulminację w 1991 r. i stopniowy spadek ilości takich adopcji po 1993 r., łącząc go z ratyfikacją przez Polskę Konwencji praw dziecka w 1991 r. oraz wydaniem rozporządzenia²⁰⁴ MEN z dnia 17 sierpnia 1993 r. w sprawie ośrodków adopcyjno-opiekuńczych²⁰⁵ oraz decyzji Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 października 1993 r. w sprawie wyznaczenia ośrodka adopcyjnego prowadzącego Centralny Bank Danych o Dzieciach i pośredniczącego w pozyskiwaniu kandydatów do zastępczej formy opieki oraz wskazania ośrodków upoważnionych do kwalifikowania dzieci do przysposobienia związanego z przeniesieniem do innego kraju²⁰⁶. W latach, gdy notowano już spadek ilości adopcji (1995–1997) najwięcej dzieci wyjechało do Francji (łącznie 125), USA (122), Włoch (100) i Szwecji (97)²⁰⁷.

Rok	Ilość wykonanych orzeczeń o umieszczeniu dziecka w placówce opiek.–wych.	Ilość składanych wniosków adopcyjnych	Ilość orzeczonych adopcji	W tym adopcji międzynarod.	Procentowy udział adopcji międzynarod. w stosunku do adopcji ogółem	Ilość dzieci, których ubyło z placówek na skutek adopcji
1951		6258				
1952		6100				
1953		6478				

203 Dane za: A. Zieliński, *Przysposobienie międzynarodowe*, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI, s. 219, za: J. Szymańczak, *Adopcja*. Kancelaria Sejmu. Biuro Studiów i Ekspertyz, Informacja nr 70; I. Lewandowska, *Adopcje – kontrowersje, niepokoje, wątpliwości*, „*Gazeta Prawnicza*” 1986, nr 16, s. 5; K. Klimek, *Adopcja. Jedni rodzą, drudzy wychowują*, „*Prawo i Życie*” 1984, nr 38, s. 6; I. Lewandowska, *W kolejce po dziecko*, „*Gazeta Prawnicza*” 1984, nr 24; Z. Ziemiński, *Podłoże społeczne przysposobienia dziecka*, Warszawa 1956, s. 49; A. Baładynowicz, *op. cit.*, s. 28–31 oraz E. Holewińska-Łapińska, *The legal procedures for adopting children in Poland by local citizens and by foreign national*, w: E. D. Jaffe (ed.), *op. cit.*, s. 81; tejsze, „*Adopcja zagraniczna*” w świetle Konwencji Praw Dziecka, „*Palestra*” 1991, nr ¼, s. 20; A. Zieliński, *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*, Warszawa 1975, s. 241 i 255; E. Czyż (opr.), *Prawa wychowanków domów dziecka. Raport z monitoringu, Raporty, Ekspertyzy, Opinie*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Kraków 2000, s. 14; T. Cysek, *Orzecznictwo sądowe w sprawach adopcyjnych*, w: K. Ostrowska, E. Milewska (red.), *op. cit.*, s. 34–35 (różniące się nieznacznie dane podano w nawiasach); M. Safjan, *Instytucja rodzin zastępczych. Problemy prawno-organizacyjne*, Warszawa 1982, s. 73 i M. Kolankiewicz, *op. cit.*, s. 222 i 233–237. Ponieważ jednak liczba wydanych orzeczeń nie równa się ilości adoptowanych dzieci z racji możliwości wydania orzeczenia dotyczącego więcej niż jednego dziecka (rodzeństwa), zatem dzieci adoptowanych ogółem w Polsce było: w 1989 r. – 4289, 1990 r. – 4299, 1991 r. – 3827, 1992 r. – 3468, 1993 r. – 3281, 1994 r. – 3069, 1995 r. – 2978 (A. Zieliński, *Przysposobienie międzynarodowe*, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI, s. 223). Dla porównania, w 1991 r. w USA mieszkało ponad 5 milionów adoptowanych dzieci, a rocznie wydawane było między 140 a 160 tysięcy orzeczeń o adopcji. Za: J.S. Loomis, *Adoption by Homosexuals*, 18 „*Ohio Northern University Law Review*” 1991–1992, s. 647.

204 Dz.U. z 1993 r., Nr 84, poz. 394.

205 A. Baładynowicz, *op. cit.*, s. 25.

206 Za: M. Kolankiewicz, *op. cit.*, s. 235.

207 *Ibidem*, s. 235–236. W dalszej kolejności polskie dzieci wyjechały do: Holandii (42), Niemiec (23), Kanady (9), Hiszpanii (5), Szwajcarii (4), Australii, Austrii i Danii (po 3), Luksemburga i Norwegii (po 2) i Słowenii (1).

Dobro dziecka jako podstawowa zasada przysposobienia

1955			2719			
1957				ok. 60		
1958				ok. 60		
1959				ok. 60		
1960			2795			
1963			3942			
1965			1991			
1967		3816	3800			
1969		3561				
1970			1992	ok. 40		
1971		3794				
1973			3119			
1974			3164	57	2	
1975			3111			
1976			3700 (3182)			
1977			3294	68		
1978			3354	72		
1979			3704	86		
1980		4096	3572	93	2,6	
1981		4112	3484	65	1,86	
1982		4189	3711	60	1,41	
1983		4133	3517	100 (166)	(4,71)	
1984		4094	3474	125	3,59	
1985		3934	3419	136 (137)	4	
1986		4094	3461	168	4,85	
1987		4000	3481	259 (258)	7,4	
1988		4035	3343 (3348)	261	7,8	
1989		4289	3599	412	11,4	
1990	31684	4249	3629 ²	506 (410)	13,9	828
1991	31986	3827	3360	523	15,6	952
1992	31007	3468	3021	480 ³	15,8	1064
1993	29538	3281	2810	404	14,3	967
1994	29284	3069	2600	274	10,5	878
1995	29731	3054	2495	238	9,5	848
1996	30277	3008	2519 (2529)	248 (242)	9,8 (9,6)	926
1997	30777	2877	2441	205	8,3	850
1998						1088

Czy wzrost ilości adopcji międzynarodowych spowodowany był stopniowo coraz większym otwarciem Polski na świat, czy uświadomioną przez czynniki państwowo-decyzyjne potrzebą poszukiwania metody zapewnienia dzieciom zastępczego środowiska rodzinnego również za granicą? Być może na wzrost ilości adopcji międzynarodowych wpłynęło, wynikające z pogarszającej się sytuacji materialnej wielu polskich rodzin²⁰⁸, zainteresowanie sprawowaniem opieki nad dziećmi jako rodziny zastępcze otrzymujące pomoc materialną od państwa, kosztem adopcji dzieci, których państwo nie dotowało.²⁰⁹ W tych czasach krytykowano przewlekłość postępowania w sprawach o pozbawienie władzy rodzicielskiej rodziców dzieci przebywających w domach dziecka²¹⁰ oraz „pośpiech i skwapliwość” postępowań w sprawach adopcji międzynarodowych, wskazując jednocześnie, że zadaniem pracowników instytucji opiekuńczych (tzw. ośrodków adopcyjno-opiekuńczych) jest dobranie dla każdego dziecka najbardziej optymalnej formy opieki, a nie wyjście naprzeciw oczekiwaniom bezdzietnych rodzin i wyszukanie im dziecka odpowiadającego ich marzeniom²¹¹.

- 208 Na temat skutków społecznych transformacji ustrojowej zob. D. Graniewska, B. Balcerzak-Paradowska, Transformacja społeczno-gospodarcza w kontekście warunków życia rodzin, w: D. Graniewska (red.), *op. cit.*, s. 15 i n.
- 209 K. Klimek w 1984 r. pisała o 24 tysiącach dzieci, które trafiły w czasie kilku lat do rodzin zastępczych. Jednak stwierdziła również, że na adopcję każdego małego dziecka czekało wówczas po kilka małżeństw, często przez 2–3 lata (*op. cit.*, s. 6). I. Lewandowska (Dzieci bez rodziców, „Gazeta Prawnicza” 1989, nr 13, s. 3) potwierdza wzrost ilości dzieci w rodzinach zastępczych (1974 r. – ok. 5 tys., 1979 r. – 18 tys., 1988 r. – 37,7 tys.), utrzymanie ilości adopcji na mniej więcej takim samym poziomie, przy znacznym zainteresowaniu adopcjami dzieci małych i jednoczesnym spadku ilości takich dzieci w placówkach opiekuńczych. Wspomnieć należy, że instytucja rodziny zastępczej otrzymującej pomoc materialną była również popularna w okresie międzywojennym oraz powojennym. W 1938 r. w 8447 rodzinach zastępczych wychowywane było ok. 15 tysięcy dzieci (liczby te nie uwzględniają wychowanców wiejskich), w 1946r. dzieci zarejestrowanych w rodzinach zastępczych było 68 tysięcy, w 1949 r. – 73 tys. W 1955 r. ich liczba spadła do 49 tys. i spadała dalej, aby w 1974 r. wynieść 9400 dzieci, po czym nastąpił stopniowy wzrost liczby dzieci w rodzinach zastępczych – w 1980 r. było ich 20 402. Za: M. Safjan, Instytucja rodzin zastępczych. Problemy prawno-organizacyjne, Warszawa 1982, s. 13 i 16.
- 210 Por. G. Pisarski, Trzeba wybrać złoty środek, „Gazeta Prawnicza” 1989, nr 13; I. Lewandowska, W kolejce po dziecko, „Gazeta Prawnicza” 1984, nr 24.
- 211 O wyraźnie zwiększonej liczbie osób zainteresowanych adopcjami międzynarodowymi, przy jednoczesnym zmniejszaniu się liczby dzieci, które miały największe szanse na przysposobienie pisała w odniesieniu do lat 80-tych I. Lewandowska (Adopcje – kontrowersje, niepokoje, wątpliwości, „Gazeta Prawnicza” 1986, nr 16, s. 5), sygnalizując czynniki spowalniające lub uniemożliwiające prowadzenie postępowania adopcyjnego – przewlekłość postępowania w sprawach o pozbawienie władzy rodzicielskiej oraz „nadmierną troskę o wyimaginowane często interesy rodziny naturalnej kosztem oczywistego interesu dziecka”. Jednocześnie wprowadzenie blankietowej zgody rodziców na adopcję, skutkujące jej ułatwieniem, przyjęte było z zadowoleniem uzasadnionym zapewnieniem „większej liczbie dzieci normalnych warunków życia w rodzinie”. Por. Z. Wasilkowska, Prawna ochrona rodziny, w: D. Graniewska (red.), *op. cit.*, s. 158. Z kolei w 1995 r. na tle senatorskiego projektu nowelizacji art. 111 kro dotyczącego pozbawienia władzy rodzicielskiej doszło do polemiki między J. Zaporowską i J. Mazurkiewiczem a M. Andrzejewskim. Wydaje się, że istotą sporu były konsekwencje pozbawienia władzy rodzicielskiej – z jednej strony wzrost ilości dzieci przebywających w domach dziecka, z drugiej – możliwość znalezienia rodziny adopcyjnej. Por. J. Zaporowska, J. Mazurkiewicz, Coś zrobimy, coś zarobimy, „Rzeczpospolita”, 14/11/1995 oraz J. Zaporowska, J. Mazurkiewicz, Dywagacje bez końca, „Rzeczpospolita” 02/10/1995. O koniunkturalnym nasileniu się ilości adopcji międzynarodowych – pewnej modzie na przysposobienia polskich dzieci za granicę oraz o patologicznych metodach i formach pozyskiwania dzieci do adopcji w celach komercyjnych pisze, na podstawie ankiet wypełnianych w sądach rodzinnych w 1992, I. Wagner, *op. cit.*, s. 76. Z kolei T. Polkowski, Dlaczego nie można zreformować systemu opieki nad dziećmi?, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 5, s. 16 pisał o tym, że 90% rodzin zastępczych stanowią rodziny spokrewnione, które reprezentują podobny poziom moralny do rodziców dzieci. Wspomniał również o biologicznej matce dziecka, która wyraziła chęć stania się jego rodziną zastępczą, w imię uzyskania pomocy finansowej w wysokości 40% tzw. średniej krajowej na jedno dziecko.

5. Subsidiarność przysposobienia międzynarodowego

Sąd Najwyższy w uchwale z 12 czerwca 1992 r.,²¹² dotyczącej dostosowania polskiego prawa do postanowień Konwencji praw dziecka, stwierdził, że przysposobienie dziecka polskiego związane z jego przeniesieniem do innego kraju może nastąpić tylko wówczas, jeżeli brak jest możliwości umieszczenia go na równorzędnych warunkach²¹³ w rodzinie zastępczej lub adopcyjnej w Polsce. Decydujące znaczenie ma podczas tego postępowania nadrzędny interes dziecka. Odnosząc się do postanowienia art. 21 pkt b konwencji²¹⁴, Sąd Najwyższy stwierdził, że jego dosłowna wykładnia mogłaby prowadzić do wyłączenia orzeczenia adopcji międzynarodowej w sytuacji, gdy możliwe jest umieszczenie dziecka w polskiej placówce opiekuńczej. Natomiast wzgląd na nadrzędny interes dziecka przemawia za przyjęciem zasady pierwszeństwa zastępczych ośrodków rodzinnych przed ośrodkami opieki typu zakładowego. Zasada pierwszeństwa wynika przede wszystkim stąd, że placówki opiekuńcze typu zakładowego nie zapewniają dziecku zastępczego, ale normalnego (to jest wzorowanego na rodzinnym) domu i rodziców, z którymi wejdzie ono w relacje uczuciowe i emocjonalne²¹⁵. Trudno nie podzielić poglądu wyrażonego w orzeczeniu i nie przyjąć niedopuszczalności rozszerzania pojęcia zastępczego środowiska rodzinnego na placówki opiekuńcze typu zakładowego. Nie wydaje się również właściwe zawężanie zasady pierwszeństwa jedynie do krajowych rodzin adopcyjnych²¹⁶, rodziny zastępcze traktując na równi z ośrodkami opieki typu za-

- 212 Sygn. III CZP 48/92, OSNCP 1992r., nr 10, poz. 179. SN wypowiedział się w niej również na temat bezpośredniego stosowania postanowień konwencji w stosunkach wewnętrznych – uchwalenie ustawy o zgodzie na ratyfikację konwencji i publikacja konwencji w Dzienniku Ustaw zrównuje ją z ustawą ze wszelkimi konsekwencjami, por. E. Holewińska-Łapińska, „Adopcja zagraniczna” – projektowana zmiana prawa polskiego, „Studia Iuridica” 1994, t. XXI, s. 237–238; teże, „Adopcja zagraniczna” w świetle Konwencji Praw Dziecka, „Palestra” 1991, nr 3–4, s. 18–19. A. Mączyński (Konwencja o prawach dziecka a polskie przepisy o przysposobieniu, „Studia Iuridica” XXI/1994, s. 234) wskazuje, że postanowienia te mają charakter *legis specialis* w stosunku do regulacji ustawowej.
- 213 Oznacza to, że sytuacja prawna i materialna dziecka nie powinna być w żadnym razie gorsza od sytuacji, w której znalazłoby się ono w wyniku adopcji krajowej. Por. E. Holewińska-Łapińska, „Adopcja zagraniczna” – projektowana zmiana prawa polskiego, „Studia Iuridica” 1994, t. XXI, s. 240.
- 214 Na gruncie art. 21 pkt b. o odpowiednim zastępczym środowisku pisze J. Panowicz-Lipska (T. Smoczyński (red.), Konwencja o prawach dziecka. Analiza i wykładnia, Poznań 1999, s. 204–227), odnosząc to pojęcie do krajowych form pieczy rodzinnej odpowiedniej ze względu na sytuację dziecka.
- 215 Por. H. Ciepła, B. Czech, T. Domińczyk, S. Kalus, K. Piasecki, M. Sychowicz, Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem, pod red. K. Piaseckiego, Warszawa 2000, s. 645. Przedstawiciele doktryny zgodni są co do preferencji form najbliższych modelowi rodziny naturalnej nad formami opieki instytucjonalnej. Por. S. Łakoma, *op. cit.*, s. 103 i literatura tam powołana. Według I. Obuchowskiej, Dziecko w rodzinie i instytucji, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 3, s. 6, przewaga wychowania w środowisku rodzinnym wynika głównie z wartości, jakie są realizowane w rodzinie, wzajemnej więzi uczuciowej, pełnionych ról rodzinnych oraz sposobów wzajemnego komunikowania się.
- 216 Za ograniczeniem pojmowania terminu „zastępcze środowisko rodzinne” do krajowych rodzin adopcyjnych opowiedziała E. Holewińska-Łapińska, „Adopcje zagraniczne” w praktyce polskich sądów, Warszawa 1998, s. 134 i n. i w zasadzie J. Gajda (Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz, Warszawa 2002, s. 449–451), choć pisze on o pierwszoplanowym ustaleniu, czy rodzina adopcyjna, a nie na przykład rodzina zastępcza jest właściwym zastępczym środowiskiem rodzinnym, przeciwko zaś: H. Ciepła, B. Czech, T. Domińczyk, S. Kalus, K. Piasecki, M. Sychowicz, Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem, pod red. K. Piaseckiego, Warszawa 2000, s. 646.

kładowego, co skutkowałoby ograniczeniem stosowania przepisu art. 114² § 1 k.r.o. Podstawą do takiego twierdzenia, zakładając, że w każdym postępowaniu adopcyjnym decydującą rolę odgrywa dobro dziecka, jest szereg okoliczności, wśród których należy wymienić ustanawianie rodzinami zastępczymi krewnych dziecka lub osób mu bliskich, możliwość wnioskowania rodziców zastępczych o adopcję dziecka oraz częste w zagranicznych ustawodawstwach uzależnienie możliwości wystąpienia z wnioskiem adopcyjnym od określonego, dość długiego, okresu czasu, w którym dziecko powinno mieszkać w domu wnioskodawcy i być przez niego wychowywane, co w praktyce sprowadza się do ustanowienia go rodzicem zastępczym. Jednak analizując treść uchwały SN z 12 czerwca 1992 r. i zastanawiając się nad jej znaczeniem dla praktyki adopcyjnej, można twierdzić, że adopcja międzynarodowa jest ostatecznym (poza pozostawieniem w instytucji opiekuńczej) środkiem zapewnienia dziecku zastępczego środowiska rodzinnego. Czynnikiem, które należy brać pod uwagę podczas postępowania adopcyjnego są: równoważność warunków, w jakich dziecko powinno zostać umieszczone w rodzinie adopcyjnej lub zastępczej i dobro dziecka. W związku z pierwszym z nich można zastanawiać się, o jakie warunki tutaj chodzi – czy o takie, dzięki którym sytuacja dziecka zostanie w pewien sposób ukształtowana (czyli na przykład sytuacja finansowa przysposabiających lub rodziców zastępczych, perspektywy dotyczące przyszłości dziecka), czy również o trwałość powstałej relacji. Powstaje zatem pytanie, czy można porównywać warunki, w jakich potencjalnie znajdzie się dziecko w wyniku adopcji, z tymi, w jakich będzie w wyniku umieszczenia go w rodzinie zastępczej? Bez względu bowiem na jakość warunków, w przypadku umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej, będą one miały charakter nietrwały. Czy zatem dla dobra dziecka, jako podstawowego wyznacznika postępowania z dzieckiem w sprawach adopcyjnych, a przy okazji drugiego czynnika uwzględnionego w uchwale, nie jest celowe przyjęcie, że jedynie adopcja zapewni dziecku stałe zastępcze środowisko rodzinne?

Rozważania dotyczące subsydiarności adopcji międzynarodowych dotyczą w największej mierze dzieci z wadami lub deformacjami fizycznymi, dla których przedłużający się pobyt w instytucji opiekuńczej może stać się przeszkodą dla przeprowadzenia zabiegów operacyjnych lub kuracji poprawiających ich stan zdrowia²¹⁷, a nie dzieci przebywających w rodzinach zastępczych.

Pierwszeństwo „rodzin krajowych” przed cudzoziemcami chcącymi adoptować dzieci w Polsce przewidziano już w obowiązujących w latach 80-tych XX wieku zasadach przygotowania przysposobienia dzieci, które przebywały w ośrodkach opiekuńczo-wychowawczych podlegających Ministerstwu Zdrowia²¹⁸. Zasada subsydiarności adopcji międzynarodowej wynika również, oprócz postanowień kon-

217 W. Bugajny, *Przysposobienie przez cudzoziemca*, „Gazeta Sądowa” 1997, nr 23, s. 4 i 15.

218 E. Holewińska-Lapińska, *Nowelizacja norm o przysposobieniu – adopcje zagraniczne*, „Monitor Prawniczy” 1995, nr 11, s. 324.

wencyjnych, z art. 114 k.r.o., wprowadzonego ustawą z 26 maja 1995 r. Rozwiązanie to polega na przyjęciu, jako reguły, istnienia pierwszeństwa przysposobienia krajowego przed międzynarodowym. Oznacza to, że do adopcji międzynarodowej może trafić dziecko, dla którego nie znaleziono kandydatów na przysposabiających w kraju. Oznacza to, że zanim rozpocznie się postępowanie dotyczące adopcji międzynarodowej, odpowiednie organy odpowiedzialne za dziecko i poszukiwania dla niego rodziców adopcyjnych powinny zakończyć działania związane z poszukiwaniem przysposabiających w kraju. W związku z tym, prawie niemożliwe wydaje się powstanie sytuacji, gdy o adoptowanie jednego dziecka starają się równocześnie dwie osoby (rodziny), jedna z kraju, a druga – z zagranicy. Właściwie to w takiej sytuacji jedynie, o ile postępowanie oceniające kandydatów jest prowadzone rzetelnie, można dokonać porównania i stwierdzić, biorąc pod uwagę wszelkie okoliczności, która z tych osób jest w stanie stworzyć bardziej optymalne (nie tylko pod względem materialnym) warunki rozwoju²¹⁹. Z drugiej jednak strony, zdarzyć się mogą sytuacje, gdy zagraniczna rodzina adopcyjna zostanie potraktowana jako lepsza od krajowej, nawet spokrewnionej z dzieckiem, w imię zasady dobra dziecka. Sąd Najwyższy w postanowieniu z 5 lipca 2006 r. uznał, że jakkolwiek w świetle art. 114² § 1 k.r.o. adopcja międzynarodowa rzeczywiście powinna być traktowana jako *ultima ratio*, to jednak w konkretnym przypadku nadrzędny interes dziecka, jego dobro, możliwość pełnego i harmonijnego rozwoju może wymagać odrzucenia zasady pierwszeństwa adopcji krajowej. Uznał, że zasady tej nie można stosować mechanicznie – wykluczając stosowanie adopcji międzynarodowych w każdym przypadku, gdy zaistnieje możliwość zapewnienia dziecku opieki w kraju. W świetle art. 114 § 1 k.r.o. ogólną przesłanką przysposobienia jest wymóg, aby następowało ono dla dobra osoby małoletniej – ma ona znaczenie rozstrzygające dla ustalenia, czy przysposobienie może nastąpić. Dobro (interes) dziecka ma znaczenie nadrzędne i wymaga rozważenia w każdej sprawie dotyczącej opieki nad małoletnim, a więc również w sprawie o jego przysposobienie i to zarówno krajowe, jak i międzynarodowe²²⁰.

O subsydiarnym charakterze adopcji międzynarodowej świadczą przepisy określające sposób postępowania organów odpowiedzialnych za poszukiwanie kandydatów do przysposobienia. Został on określony Rozporządzeniem Ministra Polityki Społecznej z dnia 30 września 2005 r. w sprawie ośrodków adopcyjno-opiekuńczych²²¹, na podstawie delegacji wynikającej z art. 83 ust. 13 ustawy z dnia 12 mar-

219 E. Holewińska–Łapińska, Wykładnia norm o przysposobieniu w świetle Konwencji Praw Dziecka, „Palestra” 1991, nr 5/7, s. 21 pisze o tym, że regułą jest składanie wniosku przez jednego przysposabiającego, stąd właściwie brak jest możliwości dokonania wyboru najlepszego kandydata, jednak stosowanie art. 21 Konwencji praw dziecka powinno wyeliminować konkurencję między rodzinami polskimi i zagranicznymi i zaowocować stosowaniem adopcji międzynarodowych tylko w ostateczności, jako „rozwiązanie ostatniej szansy” (por. E. Holewińska–Łapińska, „Adopcja zagraniczna” w świetle Konwencji praw dziecka, „Palestra” 1991, nr ¼, s. 21).

220 IV CSK 127/06, LEX nr 232819. Sąd oddalił skargę kasacyjną dotyczącą orzeczenia przysposobienia na rzecz francuskiego małżeństwa, z którą wystąpiła siostra matki dziecka już po rozpoczęciu postępowania adopcyjnego przed sądem.

221 Dz.U. Nr 205, poz. 1700 i 1701.

ca 2004 r. o pomocy społecznej²²². Postępowanie jest kilkietapowe – pierwszy etap polega na ocenie, czy dziecko nadaje się do adopcji, następne polegają na poszukiwaniu dla niego potencjalnych przysposabiających najpierw na terenie województwa, a potem w kraju. Dopiero jeśli poszukiwania takie okażą się bezskuteczne, dziecko może trafić do adopcji międzynarodowej. Pierwszym etapem postępowania jest kwalifikacja do przysposobienia przez ośrodek adopcyjno–opiekuńczy dziecka zgłoszonego przez matkę biologiczną, szpital lub inny zakład opieki zdrowotnej albo placówkę opiekuńczo–wychowawczą, ośrodek pomocy społecznej, ewentualnie inną osobę lub instytucję, które powzięły informację o takim dziecku. Obejmuje on ustalenie sytuacji prawnej dziecka, psychologiczną ocenę stopnia nawiązania w nowej rodzinie więzi emocjonalnych oraz określenie specyfiki potrzeb dziecka w celu prawidłowego doboru rodziny (§ 8 pkt 1 i 2). Dla dziecka zakwalifikowanego do przysposobienia ośrodek sporządza diagnozę psychologiczną i pedagogiczną, ponadto gromadzi informacje o jego stanie zdrowia (§ 8 pkt 3). Następnym etapem postępowania jest umieszczenie danych dziecka zakwalifikowanego do adopcji w tzw. wojewódzkim banku danych, prowadzonym przez wyznaczony przez wojewodę, na podstawie § 9 rozporządzenia i art. 22 pkt 6 ustawy o pomocy społecznej, ośrodek oraz poszukiwanie dla niego potencjalnego przysposabiającego. Poszukiwania kandydatów²²³ na przysposabiających prowadzone są przez ośrodek adopcyjno–opiekuńczy przez miesiąc od dnia zakwalifikowania dziecka do adopcji. Jeśli w tym terminie ośrodek, który zakwalifikował dziecko do adopcji, nie znajdzie chętnych kandydatów, przekazuje informacje o dziecku:²²⁴ imię, nazwisko, adres zamieszkania dziecka oraz daty urodzenia jego i jego rodziców, informacje o sytuacji prawnej dziecka oraz o jego stanie zdrowia i o rozwoju psychofizycznym do wojewódzkiego banku danych (§§ 10 pkt 1 i 2, 2 pkt 1b i 3). Przekazanie tych informacji powinno nastąpić w ciągu siedmiu dni od upływu terminu, a więc miesiąc od dnia zakwalifikowania dziecka do adopcji. Natomiast jeżeli w terminie miesiąca od uzyskania przez wojewódzki bank danych informacji o dziecku nie pozyskano dla niego potencjalnych przysposabiających, wówczas ośrodek prowadzący wojewódzki bank danych w ciągu 7 dni od upływu tego terminu przekazuje informację o takim dziecku dalej – do innych wojewódzkich banków danych. Mają one dwa miesiące od dnia przyjęcia informacji na poszukiwanie przysposabiających, jeśli zaś poszukiwania okażą się bezskuteczne – 7 dni od upływu tego terminu na przekazanie informacji o dziecku do centralnego banku danych o dzieciach oczekujących na przysposobienie, którym nie można zapewnić opieki w rodzinie przysposabiają-

222 Dz.U. Nr 64, poz. 593, z późn. zm.

223 W rozporządzeniu użyte zostało określenie: rodzin zgłaszających gotowość przysposobienia dziecka. Wydaje się jednak, że zamiarem ustawodawcy nie było odniesienie tych przepisów tylko do rodzin (choć pewnie w największej mierze), ale także do pojedynczych osób.

224 Takie same informacje są wymagane przy przysposobieniu skutkującym zmianą jego miejsca zamieszkania na miejsce zamieszkania w innym państwie.

cej na terytorium Polski²²⁵ (§ 10 pkt 3 i 4). Do momentu zakwalifikowania do przysposobienia międzynarodowego, czyli, jak można mniemać, do momentu wpisania dziecka do centralnego banku danych, ośrodek nie ujawnia informacji o dziecku, ani nie umożliwia kontaktu z nim potencjalnym przysposabiającym, pełnomocnikom organizacji lub ośrodków adopcyjnych licencjonowanych przez rządy innych państw (§ 12). W rozporządzeniu wyraźnie określono, że dziecko może być zakwalifikowane do adopcji międzynarodowej²²⁶ po wyczerpaniu wszystkich możliwości znalezienia rodziny przysposabiającej na terenie kraju (§ 11). Od generalnej reguły pierwszeństwa adopcji krajowej są dwa wyjątki. Procedura poszukiwania rodziców adopcyjnych w kraju nie jest więc stosowana, jeśli przysposabiający w drodze adopcji międzynarodowej są krewnymi lub powinowatymi dziecka lub jeśli wcześniej adoptowali już jego brata lub siostrę²²⁷. Jak wynika z uchwały 7 sędziów SN z dnia 12 czerwca 1992 r., sąd jest zobowiązany do ustalenia w przypadku każdego wniosku adopcyjnego złożonego przez osobę stale mieszkającą za granicą, czy były podejmowane próby umieszczenia dziecka, którego dotyczy wniosek, w rodzinie adopcyjnej lub zastępczej²²⁸. W praktyce, w latach 1994–1997 najczęściej dzieci zostało zgłoszonych do centralnego banku danych z sześciu województw: katowickiego (427), warszawskiego (294), gdańskiego (158), szczecińskiego (118), bydgoskiego (115) i białostockiego (100) i nie wszystkie dzieci zostały adoptowane. Z informacji o dzieciach oczekujących na rodziny adopcyjne wynika, że było ich w centralnym banku danych na koniec każdego roku kalendarzowego: 386 (1995), 463 (1996) i 382 w 1997 r.²²⁹

Takie, w istocie dość rygorystyczne, potraktowanie adopcji międzynarodowej jako instytucji o drugoplanowym, ograniczonym znaczeniu, w założeniu stosowanej do przypadków dzieci chorych²³⁰, starszych, po prostu niechcianych, podyktowane było dwoma czynnikami – sytuacją demograficzną w Polsce oraz licznymi oczekującymi na adopcję bezdzietnymi małżeństwami²³¹. Stosowanie tych przepisów sta-

225 Ośrodek prowadzący taki bank danych oraz ośrodki upoważnione do współpracy z licencjonowanymi przez rządy innych państw organizacjami lub ośrodkami adopcyjnymi wskazane zostały w Rozporządzeniu Ministra Polityki Społecznej z dnia 5 października 2004 r. w sprawie centralnego banku danych o dzieciach oczekujących na przysposobienie oraz ośrodków adopcyjno-opiekuńczych upoważnionych do współpracy z licencjonowanymi przez rządy innych państw organizacjami lub ośrodkami adopcyjnymi (Dz.U. Nr 223, poz. 2266).

226 Adopcji związanej ze zmianą dotychczasowego miejsca zamieszkania dziecka na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na miejsce zamieszkania w innym państwie.

227 Połączenie rodzeństwa nie jest jednak okolicznością zwalniającą sąd z konieczności oceny, czy będzie ono zgodne z dobrem dziecka. Por. A. Gawrońska-Baran, *Przysposobienie zagraniczne dziecka*, „Gazeta Prawna” 2001, nr 24.

228 III CZP 48/92, OSNCP 1992, nr 10, poz. 179 – uzasadnienie.

229 Za: M. Kolankiewicz, *op. cit.*, s. 230.

230 Do tej grupy należałoby zaliczyć również dzieci opóźnione w rozwoju, a także takie, u których występuje tzw. ryzyko środowiskowe wynikające z pochodzenia dzieci ze środowisk patologicznych (dzieci alkoholików, osób z tzw. marginesu). O dużym procencie takich dzieci w domach dziecka i komplikacjach związanych z ich wychowaniem w: J. Konieczna, *Adopcje. Staramy się raczej zniechęcać*, „Prawo i Życie” 1987, nr 47, s. 6–7.

231 Ż. Semprich, *Los nie zawsze szczęśliwy*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości alarmuje, „Rzeczpospolita”, 10.07.1998.

nowi barierę dla adopcji międzynarodowych tylko wówczas, jeżeli w kraju są osoby chętne adoptować dzieci. Jeśli ich nie ma, adopcja międzynarodowa staje się takim samym środkiem zapewnienia dziecku środowiska rodzinnego jak adopcja krajowa – z tą tylko różnicą, że należy zachować dużo dalej idące środki ostrożności i kontroli, aby upewnić się, że w jej wyniku rzeczywiście nie ucierpi dobro dziecka.

6. Zerwanie więzów między dzieckiem a państwem jego pochodzenia (obywatelstwa)

Jednym z najbardziej kontrowersyjnych problemów powstających w związku z adopcją międzynarodową jest konieczność określenia, czy względnie zachowanie tożsamości dziecka może być powodem do odmowy orzeczenia adopcji, a nawet bezwzględna przesłanką oddalenia wniosku adopcyjnego? Sąd Najwyższy w uchwale z 12 czerwca 1992 r. wyraził stanowisko odrzucające możliwość mechanicznego stosowania zasady priorytetu adopcji krajowej i bezwzględnego respektowania przesłanki tożsamości narodowej, jeśli pozostaje to w kolizji z szeroko rozumianym dobrem dziecka. Jednak należy zwrócić uwagę na to, że jeszcze kilka lat przed uchwałą SN narodowość polska przysposabiającego (obok więzów rodzinnych łączących przysposabiającego i przysposabianego) była traktowana jako niemalże jedyna okoliczność uzasadniająca wyjątkowe przeprowadzenie adopcji międzynarodowej²³². Co więcej, towarzyszyć jej powinno utrzymywanie więzi z Polską, znajomość języka polskiego, prowadzenie domu w duchu i tradycji polskiej, ewentualnie posiadanie polskiego obywatelstwa. Wyjątkowo wnioskować o adopcję polskiego dziecka mogły osoby zasłużone dla rozwoju korzystnych stosunków między Polską a państwem ich zamieszkania²³³. Kwestia utrzymania tożsamości dziecka nie jest tylko wynikającym z polskich przepisów powodem ograniczeń adopcji dzieci²³⁴ lub przyczynkiem do wprowadzenia reguły subsydiarności do wielu systemów prawnych – choć wydaje się, że obowiązek kierowania się dobrem dziecka

232 Na podstawie też zawartych w pismach Ministerstwa Sprawiedliwości z 27 lipca 1970 r. i z 30 stycznia 1986 r. skierowanych do sędziów rodzinnych oraz projektu regulaminu sądów, w którym znalazł się przepis zobowiązujący sąd do ustalenia, czy możliwe jest przysposobienie dziecka przez obywateli polskich, zamieszkałych w kraju w sytuacji, gdy kandydatem na przysposabiającego jest osoba niebędąca polskim obywatelem. Por. I. Lewandowska, *Adopcje – kontrowersje, niepokoje, wątpliwości*, „Gazeta Prawnicza” 1986, nr 16, s. 5, 7.

233 R. Pawłowska, *op. cit.*, s. 67 za: Rozporządzeniem Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 23 listopada 1982 r. w sprawie przysposobienia rodzinom zamieszkałym za granicą dzieci polskich. Może to brzmieć kuriozalne, chociażby w powiązaniu z opiniami głoszonymi w okresie socjalizmu w Polsce, na przykład: „Przysposobienie nie może godzić w interes społeczny Polski Ludowej. Przysposabiający musi zatem wychowywać przysposobionego na dobrego obywatela „w duchu ofiarności dla ojczyzny i w duchu prawdziwego patriotyzmu, który jest nierozdzielnie związany z proletariackim internacjonalizmem” (Deklaracja Ideowa PZPR)”. Za: R. Moszyński, *op. cit.*, s. 23.

234 A. Zieliński (Przysposobienie międzynarodowe, „Studia Iuridica” 1994, t. XXI, s. 219), pisząc o problemach, jakie powstają w związku z przysposobieniem międzynarodowym łączy wynarodowianie dzieci ze zmniejszeniem możliwości dokonywania adopcji krajowych (czy raczej przez obywateli państw, których obywatelstwo mają także dzieci).

nie zawsze uzasadnia utrzymanie jego tożsamości narodowej, szczególnie gdy dziecko nie jest jej świadome – jest niemowlęciem²³⁵. Konieczność utrzymania tożsamości dziecka ewidentnie wynika z zasady przyjętej w słoweńskim prawie rodzinnym – słoweńskie dziecko może być adoptowane wyłącznie przez obywatela Słowenii.²³⁶ Zachowanie tożsamości dziecka, tym razem pod względem rasowym, ma również znaczenie w postępowaniach adopcyjnych prowadzonych w USA. Można dopatrzeć się w przypadkach takich adopcji, mimo że z reguły nie mają one charakteru międzynarodowego (mogą mieć natomiast charakter międzystanowy), pewnych analogii do postępowania adopcyjnych, gdzie przysposobienie międzynarodowe jest brane pod uwagę jako ostatnia ewentualność – w braku możliwości zapewnienia dziecku zastępczego środowiska rodzinnego w kraju. Względem na utrzymanie tożsamości rasowej wpłynął w zasadniczy sposób na ograniczenie ilości adopcji transrasowych. W świetle stanowiska *National Association of Black Social Workers* z 1972 r. adopcja transrasowa jest ostatnim sposobem zapewnienia kolorowemu dziecku rodziny, ponieważ rodzina taka nie jest w stanie przekazać mu odpowiednich umiejętności do życia w rasistowskim społeczeństwie, ani w sposób odpowiedni nauczyć czarnej kultury²³⁷. Konsekwencją tego stanowiska jest po pierwsze, bardzo niewielka ilość tego rodzaju adopcji, po drugie – dość burzliwa dyskusja na ich temat, której towarzyszyły zmiany w amerykańskich statutach stanowych dotyczące zakazów ograniczeń adopcji ze względu na rasę²³⁸.

Chęć utrzymania więzi z przysposobionym po orzeczeniu, a raczej jego tożsamości narodowej, kulturowej lub religijnej, czyli korzeni dziecka, może stać się powodem oczekiwania ze strony państwa pochodzenia dziecka zapewnienia spełnienia jego oczekiwań przez państwo, do którego dziecko wyjedzie w konsekwencji adopcji²³⁹.

7. Handel dziećmi

Przysposobienie międzynarodowe może potencjalnie wywoływać takie zjawiska patologiczne, jak wykorzystywanie dzieci jako taniej siły roboczej, do prostytucji lub jako dawców organów do przeszczepu²⁴⁰. Ponadto ograniczenia jego dotyczą-

235 Tak na ten temat E. Holewińska-Lapińska, *Opinia o projekcie ustawy „o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, kodeksu postępowania cywilnego oraz ustawy prawo prywatne międzynarodowe”* (druk sejmowy nr 540), w: *Opinie o projekcie ustawy o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego... – adopcja, separacja* (druk sejmowy nr 540), Biuro Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Zeszyt Nr 118 (O-93/92), s. 21–22.

236 S. Kraljić, *op. cit.*, s. 398.

237 M.F. Brinig, S.L. Nock, *How Much Does Legal Status Matter? Adoptions by Kin Caregivers*, w: P. Lødrup, E. Modvar (ed.), *op. cit.*, s. 124–125.

238 *Ibidem*, s. 125.

239 J.L. Iriarte Ángel, *op. cit.*, s. 141.

240 A. Zieliński, *Przysposobienie międzynarodowe*, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI, s. 219.

ce mogą powodować chęć przyspieszenia postępowania lub omińnięcia przeszkód, nawet nie w związku ze zjawiskami patologicznymi. Właściwie nie jest istotne, czy inicjatywa wychodzi od potencjalnych przysposabiających, czy od osób, które mają do czynienia z osieroconymi dziećmi, ewentualnie rodzicami chętnymi do oddania dziecka do adopcji, czy od osób, które mogą w jakiś sposób wpływać na przebieg procesu adopcyjnego – położnych, lekarzy, adwokatów, pracowników placówek adopcyjnych²⁴¹. Każdy przypadek handlu dziećmi, w tym również opłacenie osoby, która z adopcji nie powinna uzyskać żadnych korzyści majątkowych, w imię najlepszych intencji przysposabiającego, może potencjalnie mieć związek z jakimś zjawiskiem patologicznym, w którym dobro dziecka, jako przesłanka postępowania z nim, ustępuje miejsca innym czynnikom.

Być może to polskie realia lat 80-tych i 90-tych XX w. spowodowały wzrost zainteresowania polskimi dziećmi jako potencjalnym podmiotem stosunku adopcyjnego, czy raczej – jak wynikało z licznych relacji prasowych – jako przedmiotu swego rodzaju transakcji²⁴². Od 1983 r. nastąpił wyraźny wzrost ilości spraw o adopcje międzynarodowe, a Polska, jako kraj pochodzenia dziecka (tzw. kraj eksportujący dzieci) była traktowana jako „dość bogaty rynek białych dzieci”²⁴³, z drugiej jednak strony, według statystyk sądowych z 1985 r., sądy orzekały o pozbawieniu władzy rodzicielskiej w stosunkowo niewielu przypadkach (18 232 orzeczenia dotyczące pozbawienia względem 6 281 orzeczeń dotyczących zawieszenia i 139 629 orzeczeń dotyczących ograniczenia władzy rodzicielskiej)²⁴⁴. Na przełomie lat 1994 i 1995 na łamach „Rzeczpospolitej”²⁴⁵ toczyła się dyskusja dotycząca pojęcia handlu dziećmi i jego odniesienia do organizowania adopcji międzynarodowych w celu uzyskania korzyści majątkowych. Została ona wywołana informacją o przedstawieniu zarzutów popełnienia przestępstwa z art. IX § 2 przepisów wprowadzających kodeks karny (uczestniczenia w handlu dziećmi i przyjęciu korzyści majątkowych)²⁴⁶ dwóm krakowskim adwokatom²⁴⁷. Sprawa dotyczyła przypadków

241 O osobach takich profesji w związku z handlem dziećmi wspomina I. Lewandowska, Adopcje – kontrowersje, niepokoje, wątpliwości, „Gazeta Prawnicza” 1986, nr 16, s. 5.

242 Np. Jak się sprzedaje polskie dzieci. Adopcja dolarami podszyta, „Express Wieczorny”, 30.01.1992, Niemowlę – towar poszukiwany, „Dziennik Lubelski”, 6.07.1993; Polak za pieniądze. Zostać Niemcem lub Francuzem, „Super Express”, 15.06.1993. Zjawisko handlu dziećmi (w związku z adopcjami krajowymi, a raczej w zastępstwie adopcji – rejestracja kupionych dzieci jako własnych) nie było w Polsce nowe, w odniesieniu do okresu międzywojennego i powojennego pisał o nim J. Starczewski, Handel niemowlętami wczoraj i dziś, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1948, nr 4, s. 29–33, przytaczając nawet przykłady ogłoszeń prasowych, poprzez jakie potencjalni rodzice poszukiwali dzieci.

243 Ż. Semprich, Los nie zawsze szczęśliwy. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości alarmuje, „Rzeczpospolita”, 10.07.1998.

244 M. Łopatkowa, Miłość i bezpieczeństwo – elementarne potrzeby dziecka w aspekcie prawnym, społecznym i wychowawczym, w: J. Komorowska (red.), Dziecko we współczesnej Polsce, Tom II, Warszawa 1991, s. 52.

245 Artykuły ukazały się także w „Gazecie Wyborczej” i w „Palestrze”.

246 § 1. Kto dostarcza, zwabia lub uprowadza w celu uprawiania nierządu inną osobę nawet za jej zgodą, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od trzech lat. § 2. Tej samej karze podlega, kto uprawia handel kobietami, nawet za ich zgodą, albo dziećmi.

247 H. Pasek, Adwokaci i handel dziećmi, „Rzeczpospolita”, 22.09.1994; Dzieci za dolary, „Gazeta Wyborcza”, 22.09.1994.

dziesięciu adopcji międzynarodowych przeprowadzonych przed polskimi sądami, w których adwokaci ci, oprócz wynagrodzenia za reprezentowanie klientów, uzyskali od nich dodatkowe kwoty na załatwienie adopcji. Konsekwencją prowadzonego postępowania było z jednej strony przeprowadzenie monitoringu dalszych losów adoptowanych dzieci, które zresztą nie budziły zastrzeżeń²⁴⁸, z drugiej zaś – doniesieniami o kolejnej sprawie, tym razem prowadzonej wobec pięciu osób przez prokuraturę w Zamościu oraz o procederze handlu dziećmi prowadzonym na masową skalę przez adwokatów, położników, pediatrów, położne, pracowników pomocy socjalnej, domów małego dziecka, ośrodków adopcyjnych i zgromadzeń zakonnych²⁴⁹. W prasowej dyskusji L. Gardocki był zwolennikiem odwołania się do historii w interpretacji pojęcia „handel dziećmi” użytego we wspomnianym już przepisie. Jego zdaniem, termin ten, biorąc pod uwagę jego interpretację na gruncie konwencji międzynarodowych dotyczących handlu żywym towarem, należało łączyć ze zjawiskiem prostytucji²⁵⁰. A więc, dotyczył miał sytuacji, gdy dziecko było wywożone za granicę w celu uprawiania prostytucji, a nie, gdy było ono wywożone za granicę w związku z adopcją. Szczególny sprzeciw L. Gardockiego, w związku z adopcją, jako „zdarzeniem pozytywnym zarówno dla adoptujących, jak i dla dzieci” budziło zagrożenie karą pozbawienia wolności od 3 do 15 lat, bliskie wymiarowi kary za zabójstwo, jednak był on zdania, że również należy poddać dyskusji, jego zdaniem pochopną, propozycję regulacji dotyczącej organizowania adopcji w celu osiągnięcia korzyści zawartej w art. 255 § 2 projektu kk²⁵¹ – choć zagrożenie znacznie niższą karą wydawało się bardziej możliwe do zaakceptowania²⁵². W opinii J. Mazurkiewiczza i J. Zaporowskiej, przepis dotyczył po prostu handlu, bez odniesienia do celu transakcji. W związku z tym, handlował dziećmi „ten, kto wyszukiwał „towar”, namawiał „właściciela” na jego „sprzedaż”, uiszczał umówioną „zapłatę”, wybierał „nabywców” i pobierał od nich pieniądze za zamówiony „produkt”²⁵³. Pogląd ten

248 L. Gardocki, Czy rzeczywiście handel dziećmi, „Rzeczpospolita”, 30.09.1994.

249 Z informacji docierających do Terenowego Komitetu Ochrony Praw Dziecka we Wrocławiu wynikało, że dzieci z Gdańska były wysyłane do Holandii, z Poznania do Szwecji, z Wrocławia i Dolnego Śląska – do Francji i Belgii. Zapłatą za zorganizowanie adopcji, oprócz pieniędzy, były przeróżne inne dobra (samochody, sprzęt komputerowy), jak i pobyty za granicą. Por. J. Mazurkiewicz, J. Zaporowska, Dziećmi handlują krasnoludki, „Rzeczpospolita”, 15.11.1995, wcześniej – J. Mazurkiewicz, Nie wylewać dziecka z kąpielą, „Rzeczpospolita” 8/11/1993.

250 Np. Konwencji o zwalczaniu handlu kobietami lub dziećmi z 1921 r. (Dz.U. z 1925 r. Nr 125, poz. 893), Konwencji o zwalczaniu handlu kobietami pełnoletnimi z 1933r. (Dz.U. z 1938 r. Nr 7, poz. 37), Konwencji o zwalczaniu handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji z 1950 r. (Dz.U. z 1952 r. Nr 41, poz. 278). Por. L. Gardocki, Czy rzeczywiście handel dziećmi, „Rzeczpospolita”, 30.09.1994; tenże, Adopcja zagraniczna a handel dziećmi, „Rzeczpospolita”, 24.11.1995; tenże, Organizowanie adopcji a handel dziećmi „Palestra” 1994, nr 11, s. 44–46. Podnosił on również, że M. Filar, (Przestępstwa seksualne w polskim prawie karnym, Toruń 1985, s. 134) i A. Ratajczak (w: I. Andrejew, L. Kubicki, J. Waszczyński (red.), System prawa karnego, t. IV, cz. II, Warszawa 1989, s. 339) omawiają powołany przepis art. IX jedynie w kontekście prostytucji.

251 Kto w celu osiągnięcia korzyści materialnej zajmuje się organizowaniem adopcji dzieci wbrew przepisom ustawy, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech. Za: L. Gardocki, Adopcja zagraniczna a handel dziećmi, „Rzeczpospolita”, 24.11.1995; tenże, Organizowanie adopcji a handel dziećmi „Palestra” 1994, nr 11, s. 46. Przepis tej treści został wprowadzony do kodeksu karnego 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. Nr 88, poz. 553) jako art. 253 § 2.

252 L. Gardocki, Czy rzeczywiście handel dziećmi, „Rzeczpospolita”, 30.09.1994.

253 J. Mazurkiewicz, J. Zaporowska, Dziećmi handlują krasnoludki, „Rzeczpospolita”, 15.11.1995.

podzielił Sąd Najwyższy w orzeczeniu z 29 listopada 1995 r., wskazując, że przepięstwo handlu dziećmi nie ma charakteru kierunkowego i dopuszcza się go każdy, kto handluje dziećmi, bez względu na cel, jaki mu przyświeca²⁵⁴. Konsekwencją orzeczenia był powrót na wokandę sprawy pięciu osób oskarżonych o handel dziećmi, w tym, oprócz ich wyszukiwania i oferowania rodzicom pieniędzy za zrzeczenie się praw rodzicielskich, o nakłanianie tychże rodziców do składania fałszywych oświadczeń o pokrewieństwie z potencjalnymi przysposabiającymi z zagranicy. Takim sposobem do Kanady trafiło około 30 dzieci, a sąd wojewódzki wcześniej rozpatrujący sprawę uznał, że handel dziećmi jest karalny, o ile jego skutkiem jest pogorszenie losu dziecka. Ponieważ w przypadkach tych sąd nie dopatrył się pogorszenia losu dzieci, nie znalazł podstaw do ukarania oskarżonych osób²⁵⁵.

Podstawą do twierdzenia, że z adopcjami związane jest zjawisko handlu dziećmi, są wyniki badań dotyczących państw Europy południowo-wschodniej prowadzonych przez *International Organization for Migration (IOM)* i *NEXUS Institute to Combat Human Trafficking (NEXUS Institute)*, kontrowersje wokół procedur związanych z kierowaniem dzieci do adopcji w Stanach Zjednoczonych oraz dane dotyczące adopcji dzieci z niektórych państw. O skali handlu dziećmi świadczą dane z raportów UNICEF. Wynika z nich, że przedmiotem handlu jest 1,2 miliona dzieci rocznie. Z kolei według informacji amerykańskiego Departamentu Stanu, 600–800 tysięcy osób jest rocznie przewożonych przez granice USA w związku z handlem ludźmi – połowę z nich stanowią dzieci²⁵⁶. O wykorzystywaniu mechanizmów stosowanych w handlu do adopcji międzynarodowej świadczy ONZ-owski raport z 1999 r. dotyczący Gwatemali. Wynika z niego, że w roku tym 1500 gwatemalskich dzieci zostało sprzedanych za granicę, liczba ta stanowiła 95% wszystkich przeprowadzonych tam adopcji²⁵⁷. Szereg z nich było poprzedzone nielegalnymi działaniami, jak rejestracja urodzenia dziecka przez kobietę, która go nie urodziła – z podaniem fikcyjnych danych matki, kradzież lub kupno dziecka odpowiadającego temu zarejestrowanemu dziecku wiekiem, wynajęcie kobiety, która występując jako matka, zrzekała się praw rodzicielskich i wyrażała zgodę na adopcję – oddając jednocześnie dziecko do instytucji opiekuńczej, która dalej prowadziła postępowanie adopcyjne²⁵⁸. Informacje na temat fałszowania danych dzieci pojawiały się rów-

254 Organizowanie adopcji w przypadku oskarżonych o handel dziećmi adwokatów sprowadzało się do poszukiwania opuszczonych lub pozostających w ciężkiej sytuacji materialnej matek (lub rodzin), nakłaniania ich obietnicą otrzymania pieniędzy do oddania dzieci, przetrzymywania dzieci aż do orzeczenia adopcji, a po orzeczeniu i uzyskaniu zapłaty – przekazywania dzieci Brytyjczykom i Kanadyjczykom. Za: J. Mazurkiewicz, J. Zaporowska, Pośrednictwo adopcyjne a handel dziećmi, „Rzeczpospolita”, 05.02.1996.

255 Ż. Semprich, Los nie zawsze szczęśliwy. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości alarmuje, „Rzeczpospolita”, 10.07.1998.

256 K. Schulte, Statistically Speaking: Child Trafficking, Current Concerns, and the United States, 25 „Child. Legal Rts.” 2005, s. 55.

257 J.G. Stein, *op. cit.*, s. 66–69 i 77.

258 K.M. Wittner, *op. cit.*, s. 601, za: Report on the Mission to Guatemala, Commission on Human Rights, 56th Sess., Agenda Item 13, w: 4 U. N. Doc. E/CN.4/2000/73/Add.2 (2000).

nież w odniesieniu do połowy 90-tych lat XX w. w relacjach dotyczących Argentyny²⁵⁹ i Peru, gdzie po 1984 r. wielu nieuczciwych prawników zaczęło trudnić się handlem dziećmi²⁶⁰. W odniesieniu do Ekwadoru pisano o zadziwiających trudnościach w adopcjach krajowych i niezmiernej łatwości adopcji międzynarodowej dzieci – do 1990 r.²⁶¹ O nieco innym obliczu handlu dziećmi pisano w relacjach dotyczących Rosji. Uczestniczyć w nim mieli amerykańscy pośrednicy, którzy werbowali kobiety w ciąży, agencje adopcyjne, które płaciły im za to 15 tys. \$ oraz kobiety, które przyjeżdżały do USA, rodziły dzieci i opuszczały ten kraj już bez dzieci²⁶². Informacje o korupcji i handlu dziećmi dotyczyły również Brazylii w latach 90-tych XX w. Według D. Carvahlo da Silva, praktyka zajmującego się sprawami adopcyjnymi w San Paulo, brazylijskie służby socjalne odkryły szereg przypadków wymuszania przez sędziów na biologicznych matkach braku kontaktu z ich dziećmi. W konsekwencji matki były pozbawiane władzy rodzicielskiej w związku z porzuceniem swoich dzieci, a dzieci były kierowane do adopcji. Większość takich spraw dotyczyło dzieci z północno-wschodniej Brazylii, białych o niemieckim lub innym, europejskim, pochodzeniu. Ponadto, według brazylijskiej federalnej policji na 1500 dzieci adoptowanych zgodnie z prawem, z Brazylii nielegalnie wyjeżdżało w owym czasie 3000 dzieci²⁶³.

Dane z lat 90-tych XX w., przedstawione w tabeli, obrazują opłacalność transakcji handlu dziećmi oraz sposób, w jaki ten handel był prowadzony: dziecko było sprzedawane przez matkę (rodziców) pośrednikowi, który następnie sprzedawał je przysposabiającym – na „czarnym rynku”²⁶⁴.

państwo	cena, jaką otrzymuje matka za dziecko	cena za dziecko na „czarnym rynku”
Filipiny	40 \$	
El Salvador	65 \$	
Srilanka	50 \$	1 000 – 5 000 \$\$
Gwatemala	50 \$	

259 Falszerstwa te po części wynikały z chęci ukrycia faktu urodzenia dziecka przez niezamężne matki i wstydu z tym faktem związanego. Por. C.P. Grosman, D.B. Inigo, *op. cit.*, s. 164–165.

260 E.W. de Sztrancman, I. Sztrancman Waisblack, *op. cit.*, s. 185–187.

261 C. Maldonado, A. Marques, L. Hayes Vertulfo, B. Cordero, C. Valdez, *op. cit.*, s. 200–201.

262 J.G. Stein, *op. cit.*, s. 66–69 i 77. Autor powołuje również źródła, z których wynika, że handel dziećmi ma miejsce również na Węgrzech, w Korei Południowej i Chile, natomiast uniknięto go w Chinach, gdzie wprowadzone zostały rygorystyczne przepisy dotyczące zgody na adopcję. O dopuszczalności handlu dziećmi w Gwatemali, braku ustawowych zakazów i penalizacji handlu, minimalnej kontroli państwa nad postępowaniem adopcyjnym oraz sposobach pozyskiwania dzieci od ubogich, niepiśmiennych matek biologicznych pisze N.B. Graff, *op. cit.*, s. 407–411.

263 D. Carvalho da Silva, *op. cit.*, s. 129.

264 Dane umieszczone w: C. Maldonado, A. Marques, L. Hayes Vertulfo, B. Cordero, C. Valdez, *op. cit.*, s. 201, 206, podane za: “Expreso Newspaper”, Guayaquil, Ecuador, February 16, 1992 oraz “Time Magazine” Statistics 1990.

Przysposobienie międzynarodowe dzieci

Peru	40 \$	
Rumunia	200 \$	5 000 – 10 000 \$\$
Ekwador		8 000 – 10 000 \$\$

Działalność IOM i NEXUS *Institute* ogniskuje się wokół zjawiska współczesnego niewolnictwa, którego formą jest handel ludźmi oraz problemów związanych z ludzkimi migracjami²⁶⁵. Z badań dotyczących handlu ludźmi, które były prowadzone przez R. Surtees, wynika istnienie stosunkowo nowego lub po prostu niedawno odkrytego procederu handlu niemowlętami w celu dokonania nielegalnych adopcji w różnych państwach Unii Europejskiej²⁶⁶. Wśród przebadanych przez nią przypadków handlu dziećmi w Bułgarii, Rumunii, Mołdawii, Albanii, Bośni i Hercegowinie, Chorwacji, Macedonii, Serbii i Czarnogórze oraz w Kosowie znalazło się 8 udokumentowanych przypadków handlu w celu oddania dziecka do adopcji. Wszystkie one miały miejsce w 2004 r.²⁶⁷ i dotyczyły obywateli Bułgarii. Jednak, według podawanych przez nią informacji, następne przypadki takich adopcji lub ich prób zostały ujawnione przez policję włoską, grecką i francuską. Wszystkie one dotyczyły ciężarnych bułgarskich kobiet, które były wywożone do innych państw, aby tam urodzić dzieci i przekazać je gangom trudniącym się organizowaniem adopcji. Oprócz spraw, które toczyły się poza granicami Bułgarii, bułgarskie służby graniczne prowadziły 30 spraw handlu dziećmi dla celów adopcji w państwach UE. Autorka w badaniach wykorzystała, między innymi, informacje prasowe dotyczące wyników postępowania paryskiej policji, rozpoczętego w związku z informacją matki o porwaniu jej dziecka. Sprawa o tyle ciekawa, że, jak się okazało, dziecko zostało porwane ponad dwa miesiące przed poinformowaniem o tym fakcie policji, a matka, na początku ofiara procederu, w trakcie śledztwa okazała się jednym z ogniw w gangu, którego działalność została ujawniona i zakończona przez policję²⁶⁸. Choć informacje te dotyczą stosunkowo niewielkiej ilości dzieci pochodzących wyłącznie z jednego państwa, to można przypuszczać, że stanowią wierzchołek góry lodowej, pod którą kryje się znacznie większa liczba przypadków, niekoniecznie tylko bułgarskich dzieci. Sama R. Surtees wspomina o prowadzonych postępowaniach w sprawach: sprzedaży dziecka przez matkę w Mołdawii, ośmiorga dzieci (7 albańskich i 1 białoruskiego) wywiezionych do Włoch do adopcji, podejrzenia o handel dziećmi z Bośni i Hercegowiny w celu ich adopcji w Niemczech i Austrii, sprzedaży albańskiego dziecka do adopcji we Włoszech²⁶⁹.

265 Informacje dotyczące ich działalności znajdują się na stronach internetowych: www.nexusinstitute.net oraz www.iom.int. (12.03.07)

266 Zob. R. Surtees, *Child Trafficking in Southeastern Europe: Different Forms of Trafficking and Alternative Interventions*, 14 "Tulane Journal of International & Comparative Law" 2005–2006, s. 459.

267 Badania dotyczyły głównie lat 2003 i 2004, choć autorka artykułu prezentującego wyniki przeprowadzonych przez nią badań przedstawia również dane dotyczące ilości sprzedanych osób w latach 2000–2004.

268 Por. S. Bell, *Police Break up baby-trafficking ring*, "The Scotsman", 24.07.2004.

269 R. Surtees, *op. cit.*, s. 478 i n.

W USA kontrowersje związane z adopcjami dotyczą w szczególności pośrednictwa w nich prywatnych instytucji i osób fizycznych, obok agencji umocowanych przez państwo do tego typu działalności. Z jednej strony podnoszone jest, że z konstytucyjnego prawa rodziców do decydowania o sposobie wychowania i przyszłości swych dzieci wynika możliwość wytypowania i znalezienia swemu potomstwu rodziny adopcyjnej, bez udziału instytucji publicznej²⁷⁰ oraz że każdy powinien mieć prawo do takich działań, o ile będą one prowadzone pod kontrolą sądu²⁷¹. Z drugiej strony, za udziałem instytucji publicznej, czyli odpowiednio umocowanej agencji, przemawia zasada, w imię której państwo, w związku z *parens patriae*, ma interes w ochronie dobra dzieci, nawet kosztem zerwania lub naruszenia ich więzów z biologicznymi rodzicami²⁷² oraz przekonanie, że określenie „umieszczanie dzieci w rodzinach adopcyjnych przez prywatne osoby” jest synonimem pojęcia „czarny rynek”²⁷³. Ta ostatnia opinia znajduje zresztą potwierdzenie w amerykańskiej literaturze poświęconej handlowi dziećmi, gdzie można spotkać się z twierdzeniem, że amerykańskie agencje (bez skonkretyzowania, czy tylko rządowe, czy również inne) zatrudniają w Ameryce Łacińskiej, Azji i Europie Wschodniej osoby pozyskujące dzieci do adopcji, płacąc im co najmniej 10 tysięcy dolarów za dziecko i nie biorąc pod uwagę sposobu, w jaki dziecko zostało pozyskane²⁷⁴. Prawa większości stanów amerykańskich zezwalają na umieszczanie dzieci w rodzinach adopcyjnych bez udziału upoważnionej agencji, jeśli dziecko jest adoptowane przez małżonka jednego z rodziców lub przez kogoś z rodziny, jedynie niektórych stanów – gdy chodzi o adopcję przez osoby niespokrewnione z dzieckiem²⁷⁵. Jednak w niektórych stanach, gdzie zabronione są tego typu działania w odniesieniu do niespokrewnionych ze sobą stron przysposobienia, dopuszczalne jest zawarcie umowy dotyczącej adopcji między biologicznymi rodzicami dziecka i jego potencjalnymi przysposabiającymi, która skutkuje przeprowadzeniem postępowania adopcyjnego przez upoważnioną do tego agencję²⁷⁶. Również większość statutów stanowych zabrania handlu dziećmi, równocześnie ograniczając koszty, jakie w związku z adopcją może ponosić przysposabiający²⁷⁷. Dopuszczalnymi kosztami z reguły są: opłaty

270 Survey of New Jersey Adoption Law, 16 „Rutgers L. Rev.” 1961–1962, s. 403.

271 R.I. Aaron, *op. cit.*, s. 325.

272 Za: Survey of New Jersey Adoption Law, *op. cit.*, s. 403, między innymi na podstawie orzeczeń w sprawach: In re Jacques, 48 N.J. Super. 523, 138 A.2d 581 (CH. Div. 1958), Richard v. Collins, 45 N. J. Eq. 283, 17 Atl. 831 (E&A. 1889) i przepisów art. 9.2–9 do 12 New Jersey Revised Statutes z 1953 r.

273 R.I. Aaron, *op. cit.*, s. 325, A Road with Good Intentions. Following An Adoption Proceeding, 2 „Child. Legal RTs. J.” 1980–1981, s. 26.

274 D.M. Smolin, Intercountry adoption as child trafficking, 39 „Valparaiso University Law Review” 2004–2005, s. 288.

275 Według stanu prawnego z początku lat 90-tych XX w. w 44 stanach i w Dystrykcie Kolumbia dopuszczalne było umieszczanie dzieci przez rodziców w wybranych przez siebie samodzielnie lub przy współpracy z prawnikiem, lekarzem, pielęgniarką lub pracownikiem socjalnym, niespokrewnionych z dzieckiem rodzinach adopcyjnych. W 6 stanach (Kolorado, Connecticut, Delaware, Massachusetts, Michigan, Minnesota) było to niedopuszczalne. Za: J.S. Loomis, *op. cit.*, s. 633.

276 D.E. Abrams, S.H. Ramsey, *op. cit.*, s. 29.

277 Na przykład na mocy § 7–105 Vermont Statutes zakazane jest wypłacanie, przyjmowanie lub żądanie pieniędzy za umieszczenie dziecka w rodzinie adopcyjnej, wyrażenie zgody na adopcję przez rodzica, opiekuna lub

za działanie pośrednika (w przypadku agencji jest to kwota między 7 a 10 tys. dolarów lub kwota wyższa, w przypadku prywatnych osób – około 20 tys. dolarów)²⁷⁸, opłaty na rzecz adwokata lub doradcy, rekompensata wydatków na cele medyczne biologicznej matki i dziecka oraz koszty utrzymania biologicznej matki w okresie ciąży²⁷⁹. Pomimo prawnego upoważnienia do ponoszenia uzasadnionych kosztów przez przysposabiającego, adopcja nigdy nie powinna być traktowana jako komercyjna transakcja, w której matka lub pośrednik sprzedaje produkt w postaci dziecka dla korzyści majątkowych. W związku z tym traktowanie tej instytucji jako narzędzia umożliwiającego uzyskiwanie nieuzasadnionych korzyści jest zakazane. Jednak dyskusyjną sprawą są konsekwencje podejmowania działań niezgodnych z prawem w konkretnych przypadkach handlu dziećmi. Z jednej strony, sądy generalnie odmawiają wycofania zgody na adopcję²⁸⁰, z drugiej – orzekają o sankcjach, które spotykają osoby trudniące się handlem dziećmi. Jednak z orzeczenia zapadłego w 1994 r. w odniesieniu do prawnika, który działając jako pośrednik w postępowaniu adopcyjnym wręczył matce biologicznej kwotę 12 tys. dolarów za oddanie do adopcji piątki jej dzieci, w tym jeszcze nienarodzonych bliźniaków, wynika, że sankcje w takich przypadkach mają charakter dyscyplinarny²⁸¹. Trudno zatem mówić o nakładaniu sankcji dyscyplinarnych, takich jak wykluczenie z korporacji prawniczej, w odniesieniu do osób niewykonujących zawodów prawniczych, czy też niezajmujących się w ramach instytucjonalnych sprawami adopcyjnymi. W amerykańskich realiach pytanie o to, czy istnieje zjawisko handlu dziećmi i o jego powszechność odnoszone jest z reguły do adopcji, które mają miejsce na terenie USA. Adopcje dzieci z tzw. czarnego rynku (*black market adoptions*) mają w tym kraju długie tradycje – się-

agencję adopcyjną, zaniechanie poszukiwania przez agencję rodziny adopcyjnej, werbunek ciężarnych kobiet zamieszkałych poza stanem w celu pozyskania ich dzieci do adopcji, <http://198.187.128.12/vermont/lpext.dll?f=templates&fn=fs-main.htm&2.0>. (2.03.07)

278 Za: J.H. Hollinger, *Introduction to Adoption Law and Practice*, § 1.05[3][a], w: J.H. Hollinger, *Adoption Law and Practice*, 2000.

279 D.E. Abrams, S.H. Ramsey, *op. cit.*, s. 30. Według D.M. Smolin'a (*Intercountry adoption as child trafficking*, 39 "Valparaiso University Law Review" 2004–2005, s. 320–323), kwestią problematyczną jest łączenie adopcji z handlem dziećmi, jeśli akceptowane i niezakazane prawem jest wręczenie przez przysposabiających biologicznej matce dziecka pieniędzy, które są traktowane jako dar, a nie na przykład opłata za zgodę na przysposobienie. Autor przytacza bardzo kontrowersyjną wypowiedź sędziego Richarda Posnera, z której wynika, że handel dziećmi nie powinien być zabroniony, jeśli w jego efekcie dziecko nie staje się niewolnikiem. Ponadto właściwie nie jest to handel dziećmi, a prawami rodzicielskimi lub opiekuńczymi. Nie chodzi więc o handel osobą, lecz prawami, który odbywa się również, gdy w związku z rozwodem sąd wyznacza sposób realizacji kontaktów między dzieckiem a rodzicem, z którym nie będzie ono mieszkać, w zamian za alimenty płacone na rzecz dziecka drugiemu rodzicowi. Sam D.M. Smolin nazywa zresztą adopcję międzynarodową handlem dziećmi, twierdząc, że dzięki współczesnym prawom i systemom adopcyjnym te dwa pojęcia można traktować jako tożsame. Wbrew pozorom nie dzieje się tak tylko dlatego, że rodziny z bogatych państw adoptują biedne dzieci z państw rozwijających się. Na potwierdzenie swojej tezy przytacza informację o tym, że w 40% państw eksportujących dzieci w ciągu ostatnich 15 lat nastąpiło czasowe, ale całkowite, wstrzymanie adopcji międzynarodowych z powodu korupcji i handlu dziećmi.

280 Postępowanie przed sądem jest właściwie dwuetapowe. Po wyrażeniu przez sąd zgody na przysposobienie następuje tzw. *probationary period*, który należy chyba traktować jak okres preadopcyjny (próbny), który może trwać od trzech miesięcy do roku, w zależności od stanu. Dopiero po upływie tego czasu i po przeprowadzeniu odpowiedniego wywiadu (*home investigation*) sąd wydaje finalne orzeczenie o adopcji. Por. D.E. Abrams, S.H. Ramsey, *op. cit.*, s. 30–32.

281 In re Thacker, 881 S.W.2d 307 (Tex. 1994) i Thacker v. State, 889 S.W.2d 380, 384–85 (Tex. Ct. App. 1994).

gają lat 20-tych XX w. Ponieważ nie było wówczas przepisów zakazujących handlu dziećmi, a państwowych domów dziecka było niewiele, handel dziećmi rozwijał się bardzo dynamicznie. Dzieci były sprzedawane za kwoty od 100 \$ do 10 000 \$, głównie przez prawników i lekarzy, którzy organizowali adopcje w ten sposób, że noworodkowi wcześniej kupionemu od biologicznej matki wpisywano w metryce urodzenia rodziców adopcyjnych. Amerykańskiej literaturze znane są postacie, które całymi latami trudniły się takim pośrednictwem adopcyjnym – na przykład Georgia Tann (Tennessee) czy Katharine Cole (Floryda), która zajmowała się nim przez 34 lata²⁸².

W amerykańskim kontekście powiązanie handlu z dziećmi z instytucją przysposobienia międzynarodowego ma sens o tyle, o ile prawo państwa, z którego pochodzi dziecko zezwala na to, aby o przysposobieniu orzekały sądy amerykańskie, ewentualnie, gdy orzeczenie obcego sądu nie jest traktowane w USA jako finalne, czego konsekwencją jest konieczność wydania takiego orzeczenia przez sąd amerykański. W tym ostatnim przypadku wątpliwość budzić może prawdopodobieństwo uzyskania informacji o procederze handlu dziećmi przez amerykańskie sądy. Wydaje się bowiem, że fakty dotyczące handlu dziećmi mogą wyjść na jaw podczas postępowania (które toczy się na obszarze innego państwa) lub mogą być ujawnione przez biologicznych rodziców dziecka, ale skoro to oni uczestniczą w procederze i czerpią z niego korzyści majątkowe, wystąpienie takiej sytuacji wydaje się wątpliwe z punktu widzenia ich interesów. Zdarza się jednak, że proceder taki jest ujawniony lub udaremniony, jak miało to miejsce w przypadku tzw. skandali w Andhra Pradesh w Indiach²⁸³. Historia podwójnego (lub nawet potrójnego) handlu dziećmi rozpoczęła się najprawdopodobniej w 1995 r., natomiast dwa skandale, w które zamieszani byli pracownicy licznych hinduskich sierocińców w Andhra Pradesh, amerykańskie i kanadyjskie agencje adopcyjne oraz rodzice dzieci pochodzący z koczowniczego plemienia Lambada wybuchły w 1999 i w 2001 r. Przedmiotem obu były transakcje handlowe dotyczące dzieci. Były one dokonywane przez rodziców niechcianych dziewczynek i wysłanników sierocińców, cena dziecka w 1999 r. wynosiła od 15 do 45 \$. Następnie dziecko po raz drugi było przedmiotem analogicznej transakcji, tyle że miała ona miejsce między wysłannikiem sierocińca, czyli pośrednikiem, a sierocińcem i opłata wynosiła już od 220 do 440 \$ za dziecko. Następnie sierocińce z powodzeniem kierowały dzieci do adopcji międzynarodowych, uzyskując za swoje usługi od 2000 do 3000 \$. W 1999 r. co najmniej 228 dzieci zostało w ten sposób sprzedanych, dwa lata później dzieci zostały uwolnione z sierocińców, podjęto próby oddania ich rodzicom. Trudno jednak mówić o sukcesie operacji polegającej na zwrocie dzieci biologicznym rodzicom, gdyż część dzieci zmarło, a czę-

282 J.G. Stein, *op. cit.*, s.51–52.

283 D.M. Smolin, *Intercountry adoption as child trafficking*, 39 "Valparaiso University Law Review" 2004–2005, s. 288.

ści rodzice nie chcieli. Ponadto w trakcie prowadzonego w sprawie postępowania karnego okazało się, że część z dzieci została ukradziona rodzicom, a ich dane zostały zmienione. Znalezienie w jednym sierocińcu, w grupie innych 60 dzieci, dziecka z usuniętą z obu oczu rogówką nasunęło podejrzenia odnośnie do rzeczywistych zamiarów sprawców procederu wobec dzieci²⁸⁴.

Problem handlu dziećmi inaczej przedstawia się w kontekście amerykańskich przysposobień międzystanowych. Mimo że w amerykańskim prawie brak jest wyraźnego odróżnienia traktowania stosunków wykraczających poza obszar prawny stanu od takich, które wykraczają poza granicę państwa, to w odniesieniu do adopcji podejmowane były pewne działania, których celem było zapewnienie w relacjach międzystanowych odpowiedniego środowiska rodzinnego dzieciom, przy równoczesnym wprowadzeniu pewnych sposobów kontroli nad instytucjami, które działają w charakterze pośrednika, zajmując się poszukiwaniem rodzin adopcyjnych dla dzieci. Taką próbę stanowiło przygotowanie przez *National Conference of Commissioners on Uniform State Laws* dokumentu o nazwie *Uniform Adoption Act*.²⁸⁵ Został on zatwierdzony i zarekomendowany do wprowadzenia we wszystkich stanach w 1953 r. W części 9 poświęconej obligatoryjnemu wywiadowi dotyczącemu określenia, czy dziecko może zostać przeznaczone do adopcji, czy potencjalni przysposabiający będą dla niego odpowiednią rodziną oraz czy istnieją jakiegokolwiek okoliczności, które mogą mieć wpływ na adopcję, wskazano, że przeprowadzić ją mogą wymienione w nim państwowe instytucje lub agencje. W taki sposób, jak wydaje się, próbowano ograniczyć możliwość uczestniczenia w postępowaniu adopcyjnym osób i instytucji, które nie zostały do tego upoważnione przez państwo. W kolejnej wersji *Uniform Adoption Act* z 1994 r. położono natomiast nacisk na jednolitą regulację kwestii związanych ze zgodą biologicznych rodziców na zrzeczenie się praw rodzicielskich i z pisemną zgodą na adopcję dziecka wyrażoną w obecności świadka przez biologicznych rodziców lub agencję adopcyjną, której przysługuje prawo do opieki nad dzieckiem, wyznaczeniem terminu, do którego możliwe jest odwołanie zgody (192 godziny od jej udzielenia) oraz na wskazanie kosztów, jakie mogą być poniesione przez potencjalnych przysposabiających (§ 7–103(a) do (f): kosztów usług agencji adopcyjnej, ogłoszeń, leczenia i pobytu w szpitalu matki i dziecka, po-

284 D.M. Smolin, *The Two Faces of Intercountry Adoption: The Significance of the Indian Adoption Scandals*, 35 "Seton Hall Law Review" 2004–2005, s. 455 i n. Podejrzenia, że adopcja miałaby służyć handlowi organami były wysuwane kilkakrotnie, między innymi do stosunku do adopcji z państw Ameryki Łacińskiej, jednak nigdy nie zostały one potwierdzone. Por. J.L. Iriarte Ángel, *op. cit.*, s. 141–142; J.H.A. van Loon, *International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption*, "Recueil des Cours" 1993, VII (244), s. 254–255, 282–283 oraz J.H.A. van Loon, *Report on intercountry adoption*. Preliminary Document No 1 of April 1990, w: Hague Conference on private international law, *Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993*, Tome II. Adoption – co-operation, The Hague 1994, Annex C, s. 53.

285 Tekst dokumentu wraz z komentarzem w: 40 „Iowa L. Rev.”, 1954–1955, s. 329–335. Był kilkakrotnie zmieniany, a w obecnej postaci (po zmianach wprowadzonych w 1994 r.) obowiązuje w pięciu stanach: Alaska, Arkansas, Pn. Dakota, Ohio i Vermont. Informacje za: <http://www.law.cornell.edu/uniform/vol9.html#adopt> (22.02.07). W jednym stanie obowiązuje natomiast w niezmienionej od 1953r. wersji. Za: J. S. Loomis, *op. cit.*, s. 633.

radnictwa – obligatoryjnego lub uzgodnionego przez rodziny, adopcyjną i biologiczną, utrzymania matki przez uzasadniony okres czasu przed porodem i przez 6 tygodni po porodzie dziecka, prawnych oraz innych uzasadnionych – na przykład kosztów wizyty pracownika socjalnego)²⁸⁶. Ponadto w 1960 r. przygotowano kolejny projekt pod nazwą *Interstate Compact on the Placement of Children*, który został włączony do statutów wszystkich stanów amerykańskich. Reguluje on, między innymi, kwestie kosztów adopcji i działania pośredników, nie ograniczając możliwości działania osób i instytucji prywatnych, jednak wprowadzając dość rygorystyczne reguły ich postępowania wraz z określeniem odpowiedzialności za postępowanie niezgodne z prawem²⁸⁷.

8. Kontrola statusu dziecka po orzeczeniu o przysposobieniu międzynarodowym

Z badań przeprowadzonych przez E. Holewińską-Łapińską nad kilkuset aktami spraw rozpoznanych przez polskie sądy w okresie od 1 lipca 1992 r. do 30 czerwca 1993 r. dotyczących adopcji międzynarodowych wynika, że sądy polskie orzekające adopcję w 76,5% przypadków zwróciły się do polskich konsulatów z zapytaniem o dalsze losy adoptowanych dzieci, na przykład w 1991 r. było to w 372 przypadkach na 523 wydanych orzeczeń²⁸⁸. Z uzyskanych, zresztą niepełnych, odpowiedzi na pytania postawione przez sądy wynikało, że w 16% przypadków polskie orzeczenia adopcji zostały uznane w państwach, do których dzieci wyjechały. W 6,5% przypadków potrzebne były kolejne postępowania adopcyjne, ponieważ polskie orzeczenia potraktowano jako zezwolenia na przebywanie dzieci pod pieczę przysposabiających. Ponadto odnotowano również sytuacje, gdy przysposabiający poniechali jakiegokolwiek uregulowania sytuacji prawnej dzieci²⁸⁹. Brak uznania orzeczeń adopcyjnych²⁹⁰ na innym niż ten, gdzie adopcja została orzeczona, obszarze prawnym,

286 J.G. Stein, *op. cit.*, s. 51–58 i 80–81.

287 D.E. Abrams, S.H. Ramsey, *op. cit.*, s. 32. Na przykład w Code of Alabama (1975 r.) w tytule 26 (Infants and Incompetents) obok rozdziałów dotyczących adopcji znalazł się rozdział pod nazwą Interstate Adoption Assistance Compacts, w którym uregulowano kwestie odpowiedzialności instytucji za swoją działalność (Penalty for false, misleading, or fraudulent claim or statement). Tekst statutu na stronie: <http://www.legislature.state.al.us/CodeofAlabama/1975/coatoc.htm> (22.02.07).

288 Co daje nieco ponad 71,1%. Por. Wokół praw dziecka, *op. cit.*, s. 10.

289 E. Holewińska-Łapińska, „Adopcje zagraniczne” w praktyce polskich sądów, Warszawa 1998, s. 291–292; Ż. Semprich, Los nie zawsze szczęśliwy. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości alarmuje, „Rzeczpospolita”, 10.07.1998.

290 Nie wydaje się, żeby powodem braku uznania orzeczeń wydanych przez polskie sądy były naruszenia prawa, jakie powinno być na podstawie art. 22 ustawy ppm stosowane w konkretnych przypadkach lub sprzeczność z tym prawem, a więc brak ustalenia treści tego prawa, ale również – mylne przyjęcia istnienia jakiejś normy, błędne przyjęcia jej treści lub znaczenia, błędna ocena związku między stanem faktycznym a normą prawną (por. K. Bagan-Kurluta, Prawo prywatne międzynarodowe, Warszawa 2006, s. 108), choć rzeczywiście mogło tak zdarzyć się w niektórych przypadkach. Sprzeczność z prawem takiego orzeczenia jako podstawa do braku uznania, nie budzi wątpliwości w polskiej doktrynie i orzecznictwie, por.: postanowienie SN z dnia 9 lutego 1972 r., III CRN

nie był problemem dotyczącym tylko i wyłącznie polskich dzieci – zresztą paradoksalnie w 1972 r. Sąd Najwyższy uznał za niezgodne z interesem PRL orzeczenia adopcyjne, które nie mogły być uznane w państwie, w którym zamieszkiwali przysposabiający²⁹¹. Również różnice w regulacji adopcji w amerykańskich statutach były przez szereg lat źródłem problemów z uznaniem orzeczeń sądów stanowych w innych stanach²⁹², często również kwestią problematyczną było uznanie zagranicznych orzeczeń dotyczących adopcji²⁹³. Obecnie, choć możliwa jest, w myśl kolizyjnoprawnej reguły dotyczącej ochrony porządku publicznego forum, odmowa uznania orzeczenia wydanego poza stanem, to współczesne stosowanie klauzuli *full faith and credit* powoduje uznawanie we wszystkich stanach orzeczeń adopcyjnych wydanych przez amerykańskie sądy posiadające jurysdykcję. Klauzula nie ma zastosowania do orzeczeń sądów zagranicznych, stąd może zdarzyć się odmowa uznania takiego orzeczenia, wówczas gdy orzeczenie to godzi w porządek publiczny forum.²⁹⁴

- 115/71, OSN 1972, nr 7–8, poz. 147 z glosami A. Mączyńskiego („Nowe Prawo” 1974, nr 3, s. 369–374) i T. Ercińskiego („Państwo i Prawo” 1973, nr 5, s. 164–168); orzeczenie SN z dnia 2 marca 1955 r., II CR 1749/55, OSNCK 1956, nr 2, poz. 36; wyrok SN z dnia 8 sierpnia 1967 r., I CR 120/67, OSNC 1968, nr 12, poz. 210, postanowienie SN z dnia 26 kwietnia 1972 r., III CRN 20/72, OSNCP 1972, nr 10, poz. 186, B. Gnela, Przysposobienie obywateli polskich przez cudzoziemców w świetle orzecznictwa SN, „Palestra” 1988, nr 10, poz. 6–21; H. Ciepła, B. Czech, T. Domińczyk, S. Kalus, K. Piasecki, M. Sychowicz, Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem, pod red. K. Piaseckiego, Warszawa 2000, s. 649. O szeregu przypadkach błędnego zastosowania prawa w latach 1957–1959 w sprawach adopcyjnych, por. E. Mądrzycka, K. Olejniczak, Praktyka sądów w zakresie spraw z wniosków cudzoziemców i obywateli polskich zamieszkałych za granicą o przysposobienie obywateli polskich, „Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości” 1960, nr 5–6, s. 41–55 oraz E. Mądrzycka, K. Olejniczak, Przysposobienie dzieci polskich przez cudzoziemców, „Palestra” 1960, nr 9, s. 8 i 14–15.
- 291 Postanowienie z dnia 9 lutego 1972 r., III CRN 115/71, OSNCP 1972, nr 7–8, poz. 147. Chodziło w nim o orzeczenia wydane z naruszeniem przepisów obowiązujących w myśl prawa międzynarodowego prywatnego. Jak słusznie zauważył A. Mączyński, sformułowanie to nie jest precyzyjne, gdyż „jeżeli chodzi o przepisy obce, właściwe według prawa prywatnego międzynarodowego, to przez sam fakt stosowania ich przez sąd polski nie stają się one przepisami obowiązującymi w Polsce, natomiast w państwie, gdzie zostały wydane, obowiązują one, oczywiście, bez względu na stanowisko naszych norm kolizyjnych”. Por. glosa do orzeczenia „Nowe Prawo” 1974, nr 3, s. 374.
- 292 Np. w orzeczeniu z 1926 r. w sprawie *Frey v. Nielson*, sąd stanu New Jersey odmówił uznania orzeczenia sądu nowojorskiego, w kwestii dziedziczenia przez przysposobionego po przysposabiającym – nieruchomości tam położonej (99 N. J. Eq. 135, 132 Atl. 765 (Ch. 1925)), natomiast w sprawie *Graves v. Fogel*, toczonej się ówczesnego roku później przed sądem apelacyjnym stanu New Jersey, dotyczącej uznania orzeczenia wydanego w Pensylwanii, w odniesieniu do analogicznej kwestii doszło do uznania orzeczenia (12 N. J. Super. 5, 78 A.2d 719 (App. Div. 1951)). Orzeczenie to stało się podstawą do włączenia w 1952 r. do statutów tego stanu przepisu art. 9.3–15, na podstawie którego orzeczenie dotyczące adopcji wydane w jakimkolwiek stanie amerykańskim (w tym również terytorium, które stanem nie jest, jednak należy ono do USA) ma w New Jersey taką samą moc i skutki, jak w miejscu, gdzie zostało wydane. Jednak w zmienionym ponownie w 1954 r. statucie tego stanu przepis ten już się nie znalazł. Za: *Survey of New Jersey Adoption Law*, *op. cit.*, s. 398–399.
- 293 Przykładowo w odstępie czterech lat sąd stanu New Jersey dwukrotnie odmiennie orzekał w kwestii uznania zagranicznych orzeczeń adopcyjnych. Po raz pierwszy, w 1951 r., w sprawie *Guarantee Bank & Trust Co. v. Gillies* odmówił uznania orzeczenia greckiego sądu, ponieważ przysposobiony nie mieszkał wystarczająco długo z przysposabiającym, w tym nigdy – na terytorium Stanów Zjednoczonych (8 N. J. 88, 83 A.2d at 721), aby w 1955 r. uznać orzeczenie sądu włoskiego w sprawie *Zanconico v. Neeld* (17 N. J. 490, 111 A.2d 772), przyjmując, że podstawą uznania jest fakt posiadania jurysdykcji nad osobami, których orzeczenie dotyczyło, przez sąd włoski oraz brak podstaw do twierdzenia, że uznanie orzeczenia godzi w porządek publiczny tego stanu. Za: *Survey of New Jersey Adoption Law*, *op. cit.*, s. 399–400.
- 294 D. Mishra, *The Road to Concord: Resolving the Conflict of Law Over Adoption By Gays and Lesbians*, 30 „Colum J.L. & Soc. Probs.”, 1996, s. 91.

Przewidywanie konsekwencji orzeczenia przysposobienia dla dziecka i ocena czy nowa sytuacja będzie zgodna z jego dobrem, jest możliwe dzięki wprowadzeniu ustawowych ograniczeń w stosunku do przysposabiających, określonej procedury oceny przysposabiających realizowanej przez instytucje organizujące adopcje oraz ustawowemu nakazowi kierowania się dobrem dziecka podczas orzekania o adopcji przez sędziego²⁹⁵. Stąd też wysunięty w połowie lat 70-tych XX w. przez A. Stelmachowskiego postulat o potrzebie wyrażenia zgody przez polski sąd opiekuńczy lub nawet przeprowadzenia całego postępowania adopcyjnego przez ten sąd, w imię realizacji ustawowego obowiązku zastosowania prawa ojczystego przysposobianego do kwestii zezwolenia na adopcję właściwego organu państwowego wynikającego z art. 22 § 2 ustawy p.p.m. W opinii A. Stelmachowskiego, w sytuacji gdy istnieje jurysdykcja sądów polskich, zezwolenie sądu na adopcję jest uzasadnione choćby z tego względu, że wymagane jest ono w odniesieniu do czynności majątkowych rodziców, które przekraczają zwykły zarząd majątkiem dziecka, których skutki mają mniejsze znaczenie dla dziecka niż adopcja. Jego zdaniem, na każde przysposobienie dziecka – polskiego obywatela potrzebna jest zgoda polskiego sądu²⁹⁶. Oznacza to, że w każdym przypadku adopcji międzynarodowej polskiego dziecka należy uzyskać zgodę sądu polskiego, czyli: 1) orzeczenie sądu o przysposobieniu jest jednoznaczne z wyrażeniem przez ten sąd zgody na adopcję (w sytuacji, gdy sprawa toczy się przed polskim sądem), 2) zgoda powinna być również wymagana, gdy postępowanie toczy się przed sądem zagranicznym. Z całą pewnością koncepcja ta była podyktowana troską o dobro dziecka, jednakże potencjalne skutki jej realizacji można oceniać dwojako. Pozytywnie należy ocenić podyktowaną dbałością o dziecko i chęcią zapewnienia mu trwałego środowiska rodzinnego chęć wprowadzenia podwójnych mechanizmów kontrolnych, dzięki którym teoretycznie można byłoby uniknąć adopcji nieudanych lub dokonanych wbrew dobru dziecka (lub zmniejszyć ich liczbę). Negatywnym skutkiem mogłoby być przedłużenie postępowań w sprawach adopcyjnych, gdy o adopcji w rzeczywistości miałyby orzekać dwa sądy (polski przeprowadzający postępowanie adopcyjne, aby podjąć decyzję w kwestii wyrażenia zgody na adopcję oraz zagraniczny – orzekający o adopcji). W związku z tak

295 Tak postrzegane są również sposoby kontroli nad adopcjami w USA. Na trzy poziomy kontroli składają się: pierwszy wynikający z ograniczeń ustawowych (prawa materialnego) i dwa następne związane z procedurą adopcyjną. J.F. Sims, *Homosexuals Battling the Barriers of Mainstream Adoption—And Winning*, 23 *Thurgood Marshall Law Review* 1997–1998, s. 556. Przy czym na gruncie amerykańskim łatwiej jest monitorować sytuację dziecka, gdyż z reguły pomiędzy pierwszym orzeczeniem sądu, w którym sąd wyraża zgodę na przysposobienie dziecka przez określoną osobę, a finalnym orzeczeniem sądu upływa co najmniej 3 miesiące, a nawet pół roku (do 1 roku – w zależności od stanu). W tym czasie relacje między dzieckiem a przysposabiającym są poddane kontroli, a sądowa ocena tych relacji stanowi podstawę dla finalnego orzeczenia. Możliwe jest jednak wydanie od razu finalnego orzeczenia. Por. J.S. Loomis, *op. cit.*, s. 634.

296 Por. S. Breyer, B. Dobrzański, S. Gross, M. Grudziński, J. Ignatowicz, A. Stelmachowski, Z. Wiszniewski, *Kodeks rodzinny. Komentarz. Praca zbiorowa pod red. M. Grudzińskiego i J. Ignatowicza*, Warszawa 1975, s. 704. Natomiast na temat braku w świetle polskiego prawa wymogu uzyskania zezwolenia określonego organu na adopcję polskiego dziecka przez cudzoziemca, por. J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, pod red. J. Pietrzykowskiego, Warszawa 1990, s. 478.

widzianym postępowaniem powstaje zresztą szereg wątpliwości: kiedy polski sąd miałby wyrazić zgodę na adopcję dziecka? – a) gdy dziecko jeszcze pozostawałoby w Polsce? (czy wówczas tę zgodę należałoby traktować jako okoliczność warunkującą wyjazd dziecka za granicę?) b) gdy dziecko byłoby już za granicą? (czy wówczas polski sąd bez możliwości kontaktu z dzieckiem mógłby ocenić sytuację na tyle, aby zdecydować o wyrażeniu zgody na adopcję?) Jeśli rozważyć pierwszą ewentualność, to konieczność przeprowadzenia całego postępowania adopcyjnego mogłaby spowodować przedłużenie pobytu dziecka w instytucji opiekuńczej, co nie byłoby dla niego korzystne. Natomiast analizując drugą sytuację, można dojść do wniosku, że paradoksalnie przedłużenie postępowania w sytuacji, gdy dziecko jest już z potencjalnymi przysposabiającymi, mogłoby być dla niego korzystne. Okres oczekiwania na decyzję polskiego sądu mógłby być potraktowany jak *quasi* okres preadopcyjny. Po jego upływie (a więc po wyrażeniu zgody na adopcję przez polski sąd), sąd zagraniczny mógłby lepiej ocenić, jak ułożyły się relacje między potencjalnym przysposabiającym i dzieckiem. Z drugiej strony powstaje pytanie, jaki miałby być w tej sytuacji skutek odmowy wyrażenia zgody na adopcję przez polski sąd – odesłanie dziecka do Polski, czy rozpoczęcie za granicą poszukiwań następnym rodziców adopcyjnych? W odniesieniu do każdej sytuacji, w której o adopcji polskiego dziecka miałby orzekać zagraniczny sąd, można zresztą zadać pytanie, czy uzasadnione jest prowadzenie dwóch postępowań w tej samej sprawie w dwóch państwach?

Kontrola zgodności powstałej w wyniku orzeczenia o adopcji sytuacji z dobrem dziecka²⁹⁷ to również, jak się wydaje, ocena, czy adopcja okazała się korzystna dla dziecka, a więc, czy relacje między nim a rodzicami adopcyjnymi układają się tak, jak w normalnej rodzinie. Problemy z tego typu oceną rodzą dwojakie problemy. Po pierwsze, należałoby jej dokonać w jakiś czas po orzeczeniu, kiedy domowe relacje między stronami przysposobienia nie mają waloru nowości²⁹⁸. Po drugie, mimo że

297 Obowiązek rozważenia wszystkich aspektów dobra dziecka w związku z orzeczeniem oraz niedopuszczalność orzekania w sytuacji, gdy ma być ono środkiem do osiągnięcia celów majątkowych wynikały z orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia 26 kwietnia 1972r., III CRN 20/72, OSNCP 1972, nr 10, poz. 186.

298 Badania nad niewielką grupą (100 rodzin adopcyjnych) w pięć lat po adopcji zostały w latach 70-tych XX w. przeprowadzone przez W. Kominek. Na ich podstawie określiła ona, w jakim stopniu adopcje (brak danych, ile wśród nich było adopcji międzynarodowych i czy w ogóle były) okazały się udane, to znaczy, czy dziecku przebywającemu w nowej rodzinie rzeczywiście zagwarantowano odpowiednie warunki wychowawcze. Oceniane rodziny zostały zakwalifikowane do jednej z czterech kategorii (A,B,C,D), przy czym D należy potraktować jako adopcję nieudaną, A – jako idealną. W kategorii D znalazły się 2 rodziny, w A – 28, w pośrednich: B – 54, C – 16. Za: A. Zachuta, *op. cit.*, s. 4. Pomimo niewielkiej ilości przebadanych rodzin, przyjęć należy, że również nie wszystkie adopcje międzynarodowe muszą być udane. O braku powodzenia adopcji świadczyć może wystąpienie z wnioskiem o jej rozwiązanie. Z danych Ministerstwa Sprawiedliwości wynika, że w 1995 r. takich wniosków było 82, z czego 19 uwzględniono, a 6 oddalono, w 1996 r. – 112 (35 uwzględniono, 19 oddalono), a w 1997 r. – 113 (35 uwzględniono, 12 oddalono), w tym samym czasie sądy orzekły średnio o około 2,5 tys. adopcji rocznie. Dane za: T. Cysek, *op. cit.*, s. 36. Z kolei wśród akt 98 spraw o rozwiązanie przysposobienia w latach 1985–1995 z województw: warszawskiego, wrocławskiego, krakowskiego i bydgoskiego, przebadanych przez E. Milewską (Psychologiczny i prawny kontekst spraw o rozwiązanie przysposobienia, w: K. Ostrowska, E. Milewska (red.), *op. cit.*, s. 53 i n.) były tylko 3 dotyczące adopcji międzynarodowych, ale, co ciekawe, 13,3% wszystkich tych spraw dotyczyło rozwiązania adopcji, które trwały ponad 20 lat, w tym najdłużej – 38 lat. Z kolei J. L. Iriarte

polskie dziecko w wyniku przysposobienia międzynarodowego nie traci polskiego obywatelstwa, a co za tym idzie – jako polski obywatel jest uprawnione do opieki ze strony państwa, to jednak powstaje pytanie – kto miałby dokonywać tej oceny i czy nie byłaby ona potraktowana jak ingerowanie w wewnętrzne sprawy, autonomię rodziny i państwa, w którym ona mieszka, zważywszy, że skutki przysposobienia zostały w świetle naszego prawa kolizyjnego poddane prawu ojczystemu przysposabiającego. Wpływ polskich instytucji opiekuńczych, sądu orzekającego w sprawie na sytuację dziecka po orzeczeniu jest żaden, to samo można powiedzieć na temat możliwości sprawowania kontroli nad tą sytuacją²⁹⁹. Próba ustanowienia kontroli statusu dziecka w państwie i w rodzinie był ustanowiony na mocy Zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 maja 1970 r., zawierającego instrukcję o obrocie prawnym z zagranicą w sprawach cywilnych i karnych, obowiązek sądu opiekuńczego zawiadomienia z urzędu odpowiedniego polskiego urzędu zagranicznego o przysposobieniu, który skutkował obowiązkiem takiego urzędu zbadania sytuacji dziecka³⁰⁰. Ponadto B. Passini, pisząc w 1992 r. o zasadach adopcji międzynarodowych, wskazywała, że pośredniczyć w adopcji polskich dzieci mogły tylko odpowiednio upoważnione organizacje zagraniczne, które miały czuwać nad opieką i wychowaniem tych dzieci oraz zobowiązać się do przysyłania pisanych przez przysposabiających okresowych sprawozdań dotyczących rozwoju dzieci – nie rzadziej niż raz w roku przez pierwsze 3 lata i nie rzadziej niż raz na 3 lata, aż do uzyskania przez dziecko pełnoletności³⁰¹. Obecnie taką funkcję spełniać ma przepis rosyjskiego kodeksu rodzinnego nakazujący rejestrację rosyjskich dzieci adoptowanych za granicę w konsulatach WNP na terenie państw, do których dzieci wyjechały w wyniku adopcji³⁰². Ponadto wymagane jest, aby po orzeczeniu przysposobienia rodziny adopcyjne wraz z adoptowanymi rosyjskimi dziećmi odbyły cztery wizyty w Rosji w celu wypełnienia odpowiednich raportów (po 6, 12, 24 i 36 miesiącach po orzeczeniu) oraz zarejestrowały dzieci w konsulatach WNP w ciągu 30 dni od przysposobienia, jeśli nie zostało to dokonane wcześniej – na przykład podczas podróży z dzieckiem do państwa obywatelstwa przysposabiających³⁰³. Konsekwencją braku sporządzenia raportu przez przysposabiających (często w ściśle określonej formie)

Ángel (*op. cit.*, s. 141) pisze o wynikach analizy zagranicznych statystyk: ilość adopcji międzynarodowych zakończonych niepowodzeniem nie jest znacząco większa niż nieudanych adopcji krajowych.

- 299 Kwestia ta była podniesiona przez G. Pisarskiego w artykule prezentującym punkty widzenia na adopcję międzynarodową sędziego, kierowniczki placówki opiekuńczej prowadzonej przez siostry zakonne oraz przedstawicielki specjalistycznej placówki służby zdrowia (Trzeba wybrać złoty środek, „Gazeta Prawnicza” 1989, nr 13).
- 300 Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości 1970, nr 4, poz. 14. Instrukcja upoważniała również sądy do zasięgnięcia jeszcze w trakcie postępowania adopcyjnego opinii odpowiedniego organu (np. Ministerstwa Sprawiedliwości) w sprawie zgodności przysposobienia z interesem społecznym. Por. Wokół praw dziecka, *op. cit.*, s. 10.
- 301 B. Passini, Rozwiązywanie problemów sierotwa przez ośrodki adopcyjno-opiekuńcze, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1992, nr 3, s. 111. Miały one jeszcze dokładać starań, aby dzieci były wychowywane w duchu przyjaźni do Polski.
- 302 Art. 165 ust. 3, Sobranije zakonodatelstwa Rosijskoj Federacji 1996, No 1, s. 16. Semejnij Kodeks Rosijskoj Federacji, Biblioteka Kodeksow, Moskwa 2002, s. 62.
- 303 Za: http://www.adoptivefamilies.com/russia_adoption.php (15.03.07).

jest możliwość utraty akredytacji przez zagraniczną agencję adopcyjną pośredniczącą w adopcjach międzynarodowych³⁰⁴. Zaostrzenie rosyjskich przepisów dotyczących adopcji międzynarodowych nastąpiło w styczniu 2005 r., ponadto przedłużony został okres, przez który dane osieroconych dzieci powinny znajdować się w rejestrze federalnym, zanim dzieci te zostaną skierowane do adopcji międzynarodowej – z wcześniejszych 3 miesięcy do pół roku. Zmiana ta została podyktowana zabójstwem w stanie Illinois adoptowanego rosyjskiego dziecka przez jego amerykańskiego przysposabiającego, w grudniu 2003 r., dwunastego takiego przypadku od 1991 r.³⁰⁵ Również w 2005 r. rozpoczęto działania zmierzające w kierunku reakredytacji 52 zagranicznych agencji adopcyjnych i braku przyzwolenia na zajmowanie się sprawami adopcyjnymi przez osoby do tego nieupoważnione. W konsekwencji procesy adopcyjne zostały spowolnione, a trzy amerykańskie agencje nie uzyskały ponownej akredytacji z powodu niezłożenia raportów dotyczących sytuacji adoptowanych dzieci po orzeczeniu przysposobienia³⁰⁶. Nie były to zresztą pierwsze próby wprowadzenia restrykcji dotyczących adopcji z Rosji. Już w 1995 r., w związku z informacjami o morderstwach na rosyjskich dzieciach, powstało szereg projektów dotyczących między innymi: wprowadzenia zakazu adopcji organizowanych przez pośredników (w tym przez organizacje pozarządowe), ograniczenia przysposobień do przypadków, gdy potencjalni przysposabiający pochodzą z państw, z którymi Rosja zawarła bilateralne umowy adopcyjne – wówczas przesłanką adopcji byłoby istnienie i obowiązywanie umowy między tymi państwami, obecność w sądzie podczas postępowania adopcyjnego najbliższego krewnego dziecka, który miałby zapobiec każdej decyzji dotyczącej dziecka oraz wymogu, aby dziecko pozostało rosyjskim obywatelem do ukończenia 18 lat. W konsekwencji zmiany wprowadzone do kodeksu rodzinnego Federacji 27 lipca 1998 r. dotyczyły zwiększenia kontroli nad adopcjami, między innymi poprzez stworzenie federalnej bazy danych dzieci kierowanych do adopcji i ograniczenie działalności pośredników, w tym zakaz działania pośredników, którzy komercyjnie zajmują się organizowaniem adopcji oraz obowiązek osobistej obecności przysposabiającego w sądzie i jego osobistych kontaktów z dzieckiem przed orzeczeniem o adopcji.³⁰⁷

Białoruskie prawo również wymaga rejestracji dzieci w białoruskim konsulacie w państwie, do którego dziecko wyjechało w wyniku adopcji. Obowiązek ten spoczywa na przysposabiającym, ponadto jest on zobowiązany (w zastępstwie agencji zajmującej się sprawami socjalnymi państwa pobytu dziecka) do przygotowywania

304 Na stronie internetowej ambasady WNP w Waszyngtonie, wśród informacji konsularnych dotyczących adopcji znalazła się informacja dotycząca obowiązku rejestracji dziecka w konsulacie WNP wraz ze wskazaniem koniecznych do tego dokumentów i opłaty oraz o 13 amerykańskich akredytowanych w WNP agencjach adopcyjnych. Por. <http://www.russianembassy.org/>. (15.03.07)

305 D. Rachford, *op. cit.*, s. 66.

306 Department of State travel.state.gov/family/adoption/notices/notices_2011.html (24.05.05), RIA Novosti, en.rian.ru (19.07.05), The Adoption Council of Canada <http://adoption.ca/> (8.05.07).

307 S. Thompson, *op. cit.*, s. 709–710 i 712–713.

i dostarczania białoruskiej placówce dyplomatycznej lub urzędowi konsularnemu rocznych raportów dotyczących dziecka, przez okres 5 lat od orzeczenia o przysposobieniu³⁰⁸. Obowiązek złożenia co najmniej dwóch raportów po dokonaniu adopcji przewiduje również chińskie prawo. Na mocy *The Restriction on the Preparation of Adoption Reports Regulation* z 2005 roku, powinny być one sporządzone przez pracownika socjalnego z trzyletnim doświadczeniem w sprawach dzieci i adopcyjnych (lub nadzorowanego przez takiego pracownika), zatrudnionego przez władzę lokalną lub akredytowaną agencję adopcyjną. Pierwszy raport powinien być sporządzony 6 miesięcy po dokonaniu adopcji, drugi – po kolejnych 6-ciu miesiącach. Jeśli jednak dziecko nie nabędzie w tym czasie obywatelstwa państwa, do którego wyjechało w wyniku adopcji, obowiązek składania raportów w odstępach półrocznych będzie istniał aż do momentu uzyskania przez dziecko takiego obywatelstwa³⁰⁹. Z kolei kirgiskie prawo pozwala na adopcje międzynarodowe kirgiskich dzieci przez obywateli innych państw tylko w przypadku uzyskania zezwolenia wydanego przez rząd w każdym konkretnym przypadku. Doniesienia prasowe z lat 1995–1997 o tym, że dzieci stamtąd adoptowane były traktowane jako dawcy organów do transplantacji, spowodowały zawieszenie wydawania takich zezwoleń³¹⁰. Ponadto prawo tego państwa wymaga składania przez przysposabiających dwa razy w roku raportów po adopcyjnych – za pośrednictwem agencji adopcyjnych, które pośredniczyły w adopcji – do kirgiskiego Ministerstwa Edukacji³¹¹. Etiopskie prawo wymaga składania raportów dotyczących przysposobionego dziecka, 3, 6 i 12 miesięcy po orzeczeniu adopcji. Oprócz nich wymagane jest składanie corocznych sprawozdań aż do ukończenia przez przysposobionego 18 lat³¹². Kenijskie prawo nakazuje składanie raportów dotyczących statusu i realizacji dobra przysposobionego dziecka (łącznie ze zdjęciami) przez okres 5 lat po orzeczeniu adopcji – co 3 miesiące w okresie pierwszych 2 lat i co 6 miesięcy w czasie następnych 3 lat³¹³. Co ciekawe natomiast, że w konwencji haskiej z 1993 r., poza uregulowaniem kwestii dotyczących uznawa-

308 US Department of State, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_354.html (9.05.07).

309 Zmiany, które zostały wprowadzone do chińskiego prawa od 1 maja 2007 r. potwierdziły obowiązek składania tzw. *post-placement reports*. Informacje za: UK Department of Education and Skills, <http://www.dfes.gov.uk/intercountryadoption/index.shtml> (15.05.2007).

310 Ilość dzieci adoptowanych w Kirgizji jest stosunkowo duża: w 1996 r. adoptowanych zostało 9431 dzieci, w roku następnym – 8742 dzieci, jednak adopcji międzynarodowych było bardzo niewiele: 12 w 1996 r., 3 w 1997 r. i 8 w 1999 r. Zdaniem przedstawicieli doktryny kirgiskiej, stopień kontroli nad sytuacją dzieci po adopcji międzynarodowej, mimo tak nikłej ilości adopcji, jest niewystarczający, a kirgiska Commission on Youth Affairs, która może mieć wgląd w dokumenty dotyczące sytuacji dzieci adoptowanych (również za granicę) nie prowadzi żadnych działań kontrolnych – mimo informacji, że część adopcji krajowych służy wykorzystywaniu dzieci do pracy na wsi. Por. K. I. Asanova, *The Rights of the Child in the Kyrgyz Republic*, w: A. Bainham, *The International Survey of Family Law*, 2004 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2004, s. 310–313.

311 Informacje za U. S. Department of State, *Intercountry Adoption*, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_2808.html (18/07/07).

312 Za: U. S. Department of State, *Intercountry Adoption*, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_380.html (18/07/07).

313 Za: U. S. Department of State, *Intercountry Adoption*, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_409.html (18/07/07).

nia orzeczeń zapadłych w trybie konwencyjnym, poniechano regulacji dotyczącej kontroli sytuacji dziecka po orzeczeniu przysposobieniu za wyjątkiem zobligowania organów centralnych do udzielenia, na podstawie art. 9, lit. E, informacji na temat konkretnego przysposobienia, jako odpowiedzi na uzasadnione zapytania organów centralnych lub publicznych innego państwa w zakresie, w jakim pozwala na to prawo tego państwa³¹⁴.

Próba, która miała zaowocować większą kontrolą sądu orzekającego nad procesem adaptacji dziecka w nowej rodzinie³¹⁵, było wprowadzenie ustawą z 26 maja 1995 r. okresu preadopcyjnego. W ustawie nie określono długości tego okresu, ani literalnie, ani co do minimum³¹⁶, w związku z czym sąd może zdecydować o kilkudniowej, dwutygodniowej lub trzytygodniowej osobistej styczności stron przyszłego przysposobienia ze sobą. Można przypuszczać, że celem wprowadzenia okresu preadopcyjnego jest próba oceny, czy strony przyszłego przysposobienia akceptują się na tyle, aby funkcjonować we wspólnej rodzinie i czy wytworzyła się między nimi jakaś więź emocjonalna. Próba ta jest podejmowana jeszcze przed orzeczeniem adopcji, co jest o tyle zrozumiałe, że trudno byłoby jej dokonać po nim. Ocena skutku okresu preadopcyjnego jest jedną z okoliczności decydujących o orzeczeniu adopcji. Oznacza to, że brak wytworzenia się więzi emocjonalnej między stronami może być powodem do odmowy przysposobienia dziecka przez wnioskodawcę. Oznacza to również, że w czasie krótkiego okresu trudno rzetelnie ocenić tę więź i przewidzieć, czy relacje między stronami ułożą się pomyślnie. Można z pewną dozą prawdopodobieństwa stwierdzić, że każde dziecko pozbawione rodziców i przebywające w domu dziecka garnie się do wszystkich i jest w stanie natychmiast ich zaakceptować. Do tego niepotrzebny jest czas, a jedynie chęci, czy też raczej potrzeba miłości z czyjejkolwiek strony. Dopiero dłuższy okres preadopcyjny pozwala, po pierwsze, na odrzucenie emocji i po drugie, na poznanie przyszłego przysposabiającego i świadomą jego akceptację lub odrzucenie. Krótki okres preadopcyjny, jak wydaje się, może służyć jedynie przysposabiającym i to też tylko do upewnienia się, czy nie odrzucą wybranego przez siebie dziecka. Wynika z tego, że krótki okres preadopcyjny służyć może tylko upewnieniu się, czy przypadkiem między stronami nie wytworzą się negatywne emocje, a raczej, czy przysposabiający nie odrzucą dziecka. Z drugiej jednak strony decyzja o długim, kilkumiesięcznym, rocznym okresie preadopcyjnym spowodować musi faktyczne przeniesienie się po-

314 Regulacja taka nie stwarza podstawy do ingerencji w prawnie chronioną sferę intymności nowej rodziny. Por. A. Zieliński, Nowa konwencja haska w sprawie przysposobienia międzynarodowego, „Państwo i Prawo” 1993, z. 9, s. 5.

315 Tzn. wymusić na wnioskodawcy spędzenie określonego, dłuższego czasu z dzieckiem oraz zmaksymalizować szanse trwałości przyszłego przysposobienia. Por. E. Holewińska–Lapińska, Adopcja po nowelizacji, „Problemy Opiekuńczo–Wychowawcze” 1996, nr 2, s. 23.

316 Dla przykładu w art. 46 § 2 brazylijskiej Ustawy o dziecku i młodzieży dorastającej z 16.07.1990 r. (Diario Oficial Federacyjnej Republiki Brazylii, s. 13563–13577) przyjęto, że w przypadku adopcji przez cudzoziemców przebywających za granicą, okres próbny wspólnego życia trwać ma przynajmniej 15 dni w przypadku dzieci w wieku do dwóch lat i przynajmniej 30 dni, jeżeli przysposobiany ma więcej niż 2 lata.

tencjalnego przysposabiającego do Polski, co wydaje się mało realne, a, jak słusznie podkreśla M. Safjan, w interesie dziecka jest jak najszybsze uregulowanie czy też ustabilizowanie jego sytuacji prawnej³¹⁷. Jeśli jednak założyć, że tylko po upływie tak długiego okresu jest możliwa rzetelna ocena relacji między przysposabiającym a przysposabianym i wydanie orzeczenia w sprawie adopcji, należałoby zastanowić się, czy tak skonstruowany przepis, który nakazuje, by osobisty kontakt między nimi miał miejsce na terytorium Polski, ma uzasadnienie z punktu widzenia celu wprowadzenia tego przepisu. Z drugiej strony, wprowadzenie obligatoryjnego długiego okresu preadopcyjnego spowodować może szereg komplikacji, czego przykładem były przepisy włoskiej ustawy nr 184 z dnia 4 maja 1983 r. w sprawie przysposobienia i powierzania małoletnich. Na mocy art. 33 ustawy orzeczenie wydane przez sąd zagraniczny nie mogło być uznane za posiadające moc prawną dla przeprowadzenia adopcji, jeśli nie zostało potwierdzone odbycie okresu preadopcyjnego o długości co najmniej 1 roku. Gdy wymóg ten nie został spełniony, orzeczenie takie było podstawą do rozpoczęcia okresu preadopcyjnego, czego konsekwencją była konieczność powtórnego orzeczenia o adopcji przez sąd włoski, po rocznym pobycie dziecka we Włoszech. Jeśli w wyniku orzeczenia, na skutek negatywnego przebiegu okresu preadopcyjnego, adopcja nie doszłaby do skutku, dziecko (jako nieletni pochodzenia zagranicznego znajdujący się w stanie porzucenia i przebywający na terenie Włoch) podlegałoby prawu włoskiemu w przedmiocie adopcji i innych zarządzeń niezbędnych w sytuacjach wymagających nagłego działania³¹⁸. Komplikacje, jakie wynikały ze stosowania tego przepisu można odnieść do kwestii dobra dziecka, którego realizacja stawała pod znakiem zapytania, w konsekwencji orzeczenia adopcyjnego, zmiany danych dziecka, wyjazdu za granicę, przebywania tam i powtórnej oceny przysposobienia, jeśli niekorzystnej, to kończącej się umieszczeniem takiego dziecka we włoskim domu dziecka. Przepisy ustawy zostały zmienione³¹⁹, a w obecnej jej postaci nie ma określenia długości okresu preadopcyjnego. Również w szwajcarskim prawie odstąpiono od długiego okresu opieki nad dzieckiem poprzedzającym adopcję. Co prawda nie określono go literalnie jako okresu preadopcyjnego, ale wprowadzony w 1976 r. wymóg dwuletniej opieki i wychowywania dziecka przez przyszłych przysposabiających stanowił przesłankę adopcji³²⁰.

317 M. Safjan, Instytucja rodzin zastępczych. Problemy prawno-organizacyjne, Warszawa 1982, s. 81.

318 Wynikało to z art. 37 ustawy, a jedynym obowiązkiem państwa w takiej sytuacji było przekazanie informacji za pośrednictwem MSZ do kraju pochodzenia dziecka.

319 Dwukrotnie: Ustawą nr 149 z dnia 28 marca 2001 r. – Zmiany w ustawie nr 184 z dnia 4 maja 1983 roku o „Przepisach w sprawie przysposobienia i powierzania małoletnich” oraz w Dziale VIII Księgi Pierwszej Kodeksu Cywilnego oraz Ustawą nr 476 z dnia 31 grudnia 1998 r. – Ratyfikacja i akt wykonawczy Konwencji w sprawie opieki nad małoletnimi i współpracy w zakresie adopcji zagranicznych podpisanej w Hadze 29 maja 1993 r. Zmiany ustawy nr 184 z 4 maja 1983 r. w zakresie przysposobienia małoletnich obcokrajowców, Dziennik Ustaw Republiki Włoskiej, 26.04. 2001, Seria ogólna nr 96.

320 Wynikało to z art. 264 kodeksu cywilnego z 10 grudnia 1907 r. Wydaje się, że ta pierwotna regulacja, choć znacznie ograniczająca możliwość adopcji, była w interesie dzieci, które mogły być przysposabiane tylko przez osoby, z którymi były związane długotrwałymi więzami – na przykład przez rodziców zastępczych. O zgodności adopcji przez rodziców zastępczych z dobrem dziecka zob. M. Safjan, Osamotnione dzieci. Rodziny zastępcze i rodzin-

W następstwie zmiany ustawy, okres ten został skrócony o połowę, na użytek adopcji międzynarodowych przyjęto zaś, że jeżeli kraj pochodzenia dziecka nie wymaga okresu pieczy (przebywania dziecka w rodzinie zastępczej przez określony czas) przed przysposobieniem, a strony nie miały ze sobą dotychczas osobistego kontaktu, to Kantonalny Organ Centralny wyda zgodę na przysposobienie tylko pod warunkiem, że przysposabiający pozna wcześniej dziecko³²¹.

9. Adopcje przez pary nie będące małżeństwami i przez homoseksualistów

Gdyby zastanowić się nad okolicznościami, które decydują o wyznaczeniu przesłanek, którymi może kierować się ustawodawca decydując o tym, kto może być przysposabiającym, trzeba wziąć pod uwagę: 1) trwałość rodziny, 2) rodzaj „przykładu” czy wzoru rodziny, jaki dziecko wnosi z domu i realizuje w swoim dalszym, dorosłym życiu, 3) ochronę dziecka przed zagrożeniami natury seksualnej. Okoliczności te właściwie można też nazwać postulatami, których odpowiednia realizacja w adopcji powodować powinna uznanie przysposobienia za korzystne z punktu widzenia dziecka.

W powszechnym przekonaniu celem adopcji jest stworzenie dziecku warunków do normalnego rozwoju. Funkcja społeczna, jaka realizowana jest przez rodzinę adopcyjną, jest odzwierciedleniem funkcji, jaką spełnia rodzina naturalna. Dziecko wychowywane w rodzinie, bez względu na to, czy jest to rodzina adopcyjna czy naturalna, nabywa umiejętności życia w społeczności, uczy się od swoich rodziców pewnych zachowań, przejmuje ich sposób patrzenia na świat i rzeczywistość. Innymi słowy, sposób realizacji przez rodziców funkcji społecznej wobec dziecka oraz fakt, kim są rodzice wpływa na to, jak zostanie ukształtowane dziecko i jakim dorosłym się stanie. Stąd jednym z problemów o najbardziej doniosłym znaczeniu dla instytucji przysposobienia jest wskazanie osób, które mogą być przysposabiającymi, często również poprzez określenie związków, jakie powinny ich łączyć. Biorąc pod uwagę trwałość przysposobienia i niechęć do narażania dziecka na komplikacje natury emocjonalnej wynikające ze zmian partnerów przysposabiającego, najkorzyst-

ne domy dziecka, Warszawa 1983, s. 16–17. Zgodnie z tym poglądem wydaje się wydzielenie rodzin preadopcyjnych jako jednego z typów rodzin zastępczych (M. Safjan, Instytucja rodzin zastępczych. Problemy prawno–organizacyjne, Warszawa 1982, s. 35 i A. Stelmachowski, Formy organizacyjno–prawne rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka, „Zagadnienia Wychowawcze a Zdrowie Psychiczne” 1973, nr 4–5, s. 102) i uwaga M. Safjana dotycząca traktowania przysposobienia (choć z pewnymi zastrzeżeniami i tylko z punktu widzenia socjologii i pedagogiki, a nie prawa) jako jednej z form umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej i środka opieki rodzinnej nad dzieckiem (*ibidem*, s. 22).

321 Por. art. 9 ust. 2 Ustawy Federalnej z dnia 22 czerwca 2001 r. o Haskiej Konwencji o Przysposobieniu oraz o działaniach służących ochronie dziecka w przysposobieniu międzynarodowym, RS 211. 221. 31.

niejszym i wszędzie akceptowanym rozwiązaniem jest adopcja przez małżeństwo³²². Dość niejednoznaczne dane dotyczące adopcji przez małżeństwa i osoby samotne, dotyczące przełomu lat 60-tych i 70-tych XX w., opublikowano w amerykańskiej literaturze. Wnioskować z nich można, że samotni rodzice są znacznie bardziej dojrzałi emocjonalni i odporni na frustracje oraz są z reguły ludźmi niezależnymi, ale wspieranymi przez rodziny. Natomiast w połowie lat 80-tych stwierdzono, że adopcje przez małżeństwa są bardziej stabilne, choć z drugiej strony adopcje przez samotne osoby nie są bardziej narażone na niepowodzenia³²³. Abstrahując jednak od tych socjologicznych konstatacji, przyjąć należy, że korzystna dla dziecka jest sytuacja, w której w wyniku adopcji przez małżeństwo „nabywa” ono i matkę i ojca, z którymi łączy je trwałe więzy emocjonalne. Dość osobliwą sytuacją w tym kontekście jest adopcja przez jednego z małżonków, za zgodą drugiego z nich. Rozwiązanie takie, co prawda również wszędzie akceptowane, powoduje wątpliwości co do chęci przynajmniej jednego z małżonków do związania się na stałe więzami o charakterze rodzinnym z dzieckiem³²⁴. W wątpliwość można również poddać zamiar tworzenia przez taką parę trwałego związku, chyba że brak chęci przysposobienia dziecka przez małżonka przy jednoczesnej akceptacji przysposobienia go przez współmałżonka wynika z przekonań lub okoliczności związanych z tym małżonkiem, które nie mają zupełnie wpływu na trwałość rodziny. Wydaje się zresztą, że adopcja taka jest najkorzystniejsza z punktu widzenia rodziny, w przypadkach, gdy dziecko jest adoptowane przez małżonka jednego z jego rodziców biologicznych i że takiemu celowi wprowadzenie regulacji prawnych na nią pozwalających ma służyć. W takiej sytuacji przysposobienie powinno pogłębić więzy rodzinne, wpłynąć pozytywnie na wzajemne relacje między członkami rodziny³²⁵. W obu powyżej przedstawionych sytuacjach dziecko w wyniku adopcji trafia do pełnej rodziny lub już w niej jest. W obu sytuacjach również jest największe prawdopodobieństwo spełnienia wszystkich trzech wymienionych tu postulatów. Nie oznacza to oczywiście, że zgodne dotąd małżeństwo nie może zostać rozwiązane, a ojczym dziecka nie okaże się osobnikiem wykorzystującym je seksualnie³²⁶.

322 Por. rozważania dotyczące kwestii dopuszczalności prowadzenia rodzinnych domów dziecka przez osoby samotne, gdzie argumentem za przyjęciem takiego rozwiązania jest empirycznie sprawdzona możliwość zapewnienia dzieciom odpowiedniego środowiska wychowawczego przez osoby samotne, jednak podnoszone jest, że za jego dopuszczalnością powinno przemawiać dobro dziecka. R. Michalska-Badziak, *Rodzinny dom dziecka jako forma opieki nad dzieckiem osieroconym*, "Acta Universitatis Lodzianensis" 1992, Folia Iuridica 52, s. 140; M. Safjan, *Osamotnione dzieci. Rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka*, Warszawa 1983, s. 65.

323 M. Berry, *op. cit.*, s. 248.

324 Według opinii A. Stelmachowskiego, okoliczność braku chęci przysposobienia dziecka przez jednego z małżonków poddaje w wątpliwość, czy takie przysposobienie będzie zgodne z dobrem dziecka, stąd możliwość odmowy orzeczenia adopcji przez sąd. Por. I. Bielicka, A. Stelmachowski, E. Sztekiel, *op. cit.*, s. 91–92.

325 Według postanowienia SN z 25 października 1984 r. (III CRN 234/83), orzeczenie przysposobienia po zawarciu związku małżeńskiego przez matkę biologiczną dziecka i jej konkubenta jest „zawsze zgodne z dobrem dziecka, gdyż doprowadzi do stworzenia mu normalnej rodziny”.

326 Takie zagrożenie może wystąpić wówczas, jeżeli prawo różnicuje sposób postępowania w sprawach adopcyjnych, w sytuacjach gdy adopcja jest tylko potwierdzeniem stanu, który i tak istnieje (oraz więzów między stronami przysposobienia). Z taką sytuacją mamy do czynienia, gdy amerykańskie prawo adopcyjne nie przewiduje

Jeżeli przeanalizować komu prawa większości państw nie przyznają czynnej zdolności do przysposobienia, to okazuje się, że są to osoby pozostające w związkach, które są jakby ekwiwalentami małżeństwa³²⁷. Wydzielenie ich i ich doktrynalna klasyfikacja jest podyktowana różnymi kryteriami, między innymi stopniem podobieństwa ich skutków do skutków małżeństwa lub kryterium podmiotowym. Biorąc pod uwagę to ostatnie, regulowane prawem związku odmienne niż małżeństwa podzielić można na związki partnerskie powszechnie dostępne (a więc w takim samym stopniu dostępne dla osób heteroseksualnych, jak homoseksualnych), rejestrowane partnerstwo dla osób homoseksualnych i małżeństwa homoseksualne³²⁸. Poza tą klasyfikacją znajdują się związki nieformalne, a więc takie, których – tak jak konkubinatu w Polsce – prawo nie reguluje. Wszystkie te związki różnią się od małżeństw albo całkowitym brakiem formalnych więzów, albo istnieniem więzów, ale z reguły nie o charakterze rodzinnym lub płcią jednego z partnerów. Jako że są to inne niż małżeństwa związki, można przypuszczać, że sposób kształtowania świadomości dziecka na temat rodziny przez osoby żyjące w takim związku jest nieco inny niż w tradycyjnym małżeństwie. Stąd pierwsza wątpliwość związana z kształtowaniem pewnego wzorca osobowości dziecka. Oczywiście, ta wątpliwość powstaje w największej mierze w stosunku do związków homoseksualnych³²⁹, innych niż tradycyjnie pojmowane małżeństwa heteroseksualne, ponieważ faktu, że heteroseksualni rodzice pozostają w związku innym niż małżeństwo dziecko może po prostu nie zauważyć. Jeżeli rozważać możliwość spełnienia postulatu trwałości rodziny tworzonej przez osoby będące w takim związku, to z jednej strony można twierdzić, że jeżeli ktoś chce być w trwałym związku, ten zawiera małżeństwo. Z drugiej jednak strony można twierdzić, że możliwe są wieloletnie związki, trwalsze niż małżeństwa – w tym związki formalne, które można rozwiązać łatwiej niż małżeństwo oraz nieformalne, których istnienie znajduje uzasadnienie jedynie w chęci partnerów do wspólnego życia, a nie w przepisach prawa regulujących powstanie, skutki i rozwiązanie związku. Osobną kwestią jest stopień społecznej akceptacji związków, które nie są małżeństwami, w tym przede wszystkim związków homoseksualnych. Tradycyjne pojmowanie związków między kobietą i mężczyzną wyklucza akceptację innej, poza małżeństwem, formy ich kohabitacji. Brak prawnego uregulowania statusu takich związków stanowi potwierdzenie braku ich akceptacji. Materialnoprawne

orzekania o okresie preadopcyjnym lub przeprowadzenia wywiadu (*home study*). Por. rozważania na ten temat w: D.E. Abrams, S.H. Ramsey, *op. cit.*, s. 25.

- 327 Na temat niedopuszczalności przysposobienia przez dwie osoby niebędące małżonkami w świetle przepisów polskiego kodeksu rodzinnego wypowiedział się SN w orzeczeniu z 30 marca 1962 r., III CR124/62, OSNC 1962, nr 2, poz. 47.
- 328 Klasyfikacja za: K. Bagan–Kurluta, M. Stus, Stosowanie klauzuli porządku publicznego w Polsce w odniesieniu do europejskiego ustawodawstwa partnerskiego, „Kwartalnik Prawa Publicznego”, 2005, nr 1–2, s. 227–228. Podział ten został powstał na bazie analizy przepisów prawnych obowiązujących w państwach europejskich. Wydaje się jednak, że z dużym powodzeniem można go odnieść również do regulacji pozaeuropejskich.
- 329 Por. krytyczne stanowisko T. Smyczyńskiego (Czy potrzebna jest regulacja prawna pożycia konkubentkiego (heteroseksualnego i homoseksualnego)?, w: P. Kasprzyk (red.), *op. cit.*, s. 466–467) w kwestii dopuszczalności adopcji przez pary homoseksualne, między innymi w związku z potrzebą dziecka posiadania w domu wzorca męskiego i wzorca żeńskiego.

ograniczenia przysposobienia wspólnego sprowadzają się do przyznania zdolności do występowania po stronie przysposabiającego jedynie par pozostających w związkach małżeńskich, co eliminuje partnerów innych, pozamałżeńskich związków³³⁰.

Osobnym problemem jest przysposobienie przez homoseksualistów, bez względu na to, czy pozostają oni w związkach, czy też nie. Z opisanych przez amerykańską doktrynę przypadków wynika, że chęć adopcji dzieci wyrażają zarówno pojedyncze osoby, w tym homoseksualni partnerzy jednego z rodziców dziecka, jak też pary homoseksualne. Adopcje przez pary możliwe są tylko wówczas, gdy brak jest przepisów przyznających czynną zdolność do przysposobienia jedynie małżonkom lub gdy sąd uzna, że w świetle obowiązujących przepisów para (heteroseksualna lub homoseksualna) pozostająca w związku może wystąpić z wnioskiem adopcyjnym³³¹. Choć brak jest statystyk dotyczących ilości przysposobień przez homoseksualistów niepozostających w związkach, to często ich orientacja seksualna pozostaje nieznana osobom organizującym adopcje w ramach agencji i osobom orzekającym o adopcjach³³². Wzrastająca liczba wniosków o adopcję składanych przez homoseksualistów łączona jest ze wzrastającym poczuciem ich tożsamości seksualnej oraz politycznej siły³³³. Ponadto w ciągu ostatnich kilku dekad doszło do zasadniczych przemian społecznych, które zaowocowały odejściem od pojmowania rodziny w kategoriach: mąż–żona–dziecko, czy nawet: matka–ojciec–dziecko. W konsekwencji termin „rodzina”³³⁴ jest w orzecznictwie amerykańskim odnoszony również do związków pozamałżeńskich, w tym do par homoseksualnych. Praktyka orzecznicza stanowi zaś odzwierciedlenie faktu, że 49% ognisk domowych stanowią nietradycyjne rodziny, a w grupie 10% społeczeństwa amerykańskiego (tj. około 25 milionów osób), jaką stanowią homoseksualiści, znajdują się osoby lub pary, które wychowu-

330 Por. przepisy statutu stanu Utah, w świetle których przysposobić dziecko mogą jedynie małżonkowie lub osoba, która nie pozostaje w pozamałżeńskim związku (§ 78–30–1(3)), http://le.utah.gov/~code/TITLE78/htm/78_29002.htm. (26.02.07).

331 Tak się stało w sprawie M.M.D. & B.H.M., 662 A.2d 837, 840 (the District of Columbia Court of Appeals 1995), w której sąd orzekł, na podstawie przepisów § 16–302 i 305 District of Columbia Official Code. W pierwszym z nich brak jest ograniczeń dotyczących osób, które mogą złożyć wniosek adopcyjny (Any person may petition the court for a decree of adoption). W drugim, gdzie wymienione zostały informacje, jakie powinny znaleźć się w wniosku, dopuszczono możliwość przysposobienia przez więcej niż jedną osobę (If more than one petitioner joins in a petition, the requirements of this section apply to each). Teksty statutów w: http://weblinks.westlaw.com/Find/Default.wl?DB=DC%2DST%2DTC%3BSTADCTOC&DocName=DCCODES16%2D305&FindType=W&AP=&fn_top&rs=WEBL7.02&vr=2.0&spa=DCC–1000&trailtype=26.

332 Za: K.J. Starr, Adoption by Homosexuals: A Look at Differing State Court Opinions, 40 „Ariz. L. Rev.” 1998, s.1504. Stąd można wnosić, że na podstawie statystyk (nawet, gdyby takie istniały) nie można ocenić skali zjawiska.

333 E. Michael, Approaching Same–Sex Marriage: How Second Parent Adoption Cases Can Help Courts Achieve the “Best Interest of the Same–Sex Family”, 36 “Connecticut Law Review” 2003–2004, s. 1439.

334 W doktrynie amerykańskiej można spotkać się ze zdaniem, że dość powszechną społeczną akceptacją cieszy się pojmowanie rodziny jako grupy ludzi, którzy się kochają i troszczą o siebie nawzajem, a takie jej postrzeganie odbiega od ustawowych przesłanek jej powstania w postaci urodzenia, małżeństwa i adopcji. Por.: M.P. Treutheart, Adopting a More Realistic Definition of Family, 26 „Gonz. L. Rev.” 1990/1991, s. 91, 96 i J.L. Bell, Prohibiting Adoption by Same–Sex Couples: Is It in the “Best Interest of the Child”?, 49 “Drake Law Review” 2000–2001, s. 345–346.

ją 6–8 milionów dzieci³³⁵. Z drugiej jednak strony, okoliczności te nie miały wpływu na brak akceptacji dla homoseksualnych małżeństw, zalegalizowanych homoseksualnych związków partnerskich i adopcji dzieci przez homoseksualistów – ze strony części społeczeństwa amerykańskiego. W sondażu przeprowadzonym w 1993 r. 73% respondentów sprzeciwiło się legalizacji homoseksualnych małżeństw, 60% – związków partnerskich, a 70% – adopcji przez homoseksualistów³³⁶. Wspomnieć ponadto należy, że do 1973 r. homoseksualizm był wpisany na listę zaburzeń psychicznych *American Psychiatric Association*, co uniemożliwiało osobom tej orientacji seksualnej występowanie z wnioskami adopcyjnymi lub dawało podstawę do automatycznego ich odrzucania przez sądy³³⁷. Pierwsze sprawy, w których orzekano o adopcji przez homoseksualistów, pojawiły się w 1987 r.³³⁸ W większości stanów dopuszczalność przysposobienia przez homoseksualistów warunkowana jest dobrem dziecka³³⁹. Miernikiem dopuszczalności takiego przysposobienia z punktu wi-

- 335 Dane za: C. Nash, *The New American Family*, "Newsday", 13 września 1997, s. B01; D. Mishra, *op. cit.*, s. 91, J.F. Sims, *op. cit.*, s. 551–552. Choć liczba dzieci wychowywanych przez homoseksualistów nie jest pewna. W świetle informacji przytoczonych przez T.E. Lin (*Social Norms and Judicial Decisionmaking: Examining the Role of Narratives in Same-Sex Adoption Cases*, 99 "Columbia Law Review" 1999, s. 740 i literatura tam wskazana) ich liczba wynosi między 1,5 miliona a 14 milionów, a przez M. E. Liebermann (*The Status of Same Sex Adoption In the Keystone State Subsequent to the State Supreme Court's Decision In Adoption of R.B.F. and R.C.G.*, 12 "Journal of Law and Policy" 2003–2004, s. 288) – między 1 a 9 milionami.
- 336 Za: J.F. Sims, *op. cit.*, s. 552–553. Jednak brak jest danych dotyczących stopnia wiarygodności wyników.
- 337 K.J. Starr, *op. cit.*, s. 1499–1500. W 1994 r. homoseksualizm został usunięty z listy zaburzeń osobowościowych. Od 1980 r. homoseksualizm wymieniany jest w *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* niejako wtórnie – chodzi o osoby, które cierpią z powodu homoseksualizmu, czyli nie akceptują swojej orientacji seksualnej. Por. R. Sobański, *Związki partnerskie*, "Forum Iuridicum" 2003, nr 2, s. 223. W Europie w 1994 r. Parlament Europejski uznał za niezgodne z prawem wspólnotowym przepisy prawne penalizujące lub dyskryminujące związki między osobami tej samej płci, przepisy w świetle których zachowania homoseksualne były traktowane jako działania godzące w porządek publiczny i moralność lub takie, które umożliwiały elektroniczne przechowywanie danych dotyczących orientacji seksualnej osoby, bez jej zgody lub dyskryminację w prawach: pracy, karnym, cywilnym, handlowym, zobowiązań. Za: P.A. Monroy, *Legal Update from Colombia: The Project for a Law Giving Equal Status to Same-Sex Couples is Finally Sunk*, w: A. Bainham, *The International Survey of Family Law*, 2004 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2004, s. 102.
- 338 Na przykład In re Adoption of Caitlin, 1994 WL 157949 (Ill. Cook Cty. Mar. 14, 1994), In re Adoption of Evan, 583 N.Y.S.2d 997 (Sur. Ct. 1992), In re M.M.D. & B.H.M., 662 A.2d 837, 840 (the District of Columbia Court of Appeals 1995), In re Adoption of Charles B., 552 N.E.2d 884 (Ohio 1990), In the Matter of the Adoption of Two Children by H.N.R., 666 A.2d 535, 536 (N.J. Super. Ct. App. Div. 1995), In re Adoption of B.L.V.B. and E.L.V.B., 628 A.2d 1271 (Vermont Supreme Court 1993), In re Adoption of Tammy, 619 N.E.2d 315 (Mass. 1993), In re Jacob, 660 N.E.2d 397 (N.Y. 1995), In re Adoption of Doe, 719 N.E.2d 1071 (Ohio Ct. App. 1996), In re Adoption of T.K.J., 931 P.2d 488 (Colo. Ct. App. 1996), In re Angel Lace M., 516 N.W.2d 678 (Wis. 1994), In re Baby Z, 724 A.2d 1035 (Conn. 1999), In re Adoption of R.B.F., 762 A.2d 739 (Pa. Super. Ct. 2000) i 803 A.2d 1195 (Pa. 2002), In re Hart, 806 A.2d 1179, 1183 (Del. Fam. Ct. 2001), In Re Adoption of Luke, 640 N.W.2d 374 (Neb. 2002). Według J. S. Loomis, *Adoption by Homosexuals*, 18 "Ohio Northern University Law Review" 1991–1992, s. 648–653, pierwsza taka adopcja miała miejsce w 1979 r., po czym miały miejsca adopcje w 1982 r. (Kalifornia), 1985 r. (Teksas) oraz adopcja na podstawie orzeczenia: In Re Appeal In Pima County Juvenile Action B–10489, 727 P.2d 830 (Ariz. Ct. App. 1986).
- 339 Przepisy nie odnoszą się wprost do przysposobienia przez homoseksualistów. Por. §25.23.005 The Alaska Statutes 2006 <http://www.legis.state.ak.us/cgi-bin/folioioa.dll?statx06/query=?doc%7B@11536%7D?>, Chapter 750 Illinois Compiled Statutes, Families (750 ILCS 50) Adoption Act [412](http://www.ilga.gov/legislation/ilcs/ilcs3.asp?ActID=2098&ChapAct=750%26nbsp%3BILCS%26nbsp%3B50%2F&ChapterID=59&ChapterName=FAMILIES&ActName=Adoption+Act%2E, Title 42, Chapter 1, 42–1–102 Montana Code Annotated 2006, http://data.opi.state.mt.us/bills/mca/42/1/42–1–102.htm, §9:3–37 New Jersey Permanent Statutes, http://lis.njleg.state.nj.us/cgi-bin/om_isapi.dll?clientID=20289425&Depth=2&depth=2&expandheadings=on&headingswithhits=on&hitsperheading=on&infobase=statutes.nfo&record={3343}&softpage=Doc_Frame_PG42, §36–1–101(d) Tennessee Code, http://198.187.128.12/tennessee/lpext.dll?f=templates&fn=fs–main.htm&2.0.</p>
</div>
<div data-bbox=)

dzenia dobra dziecka stał się tzw. *nexus test* (czasem łączony z nim lub inaczej nazywany *best interests of a child test* albo *best interest of a child standard*), stosowany już w latach 70-tych XX w.³⁴⁰, a powszechnie od 1988 r. Sprowadza się on do dokonania przez sędzię wyboru takiego rozwiązania, dzięki któremu możliwa będzie najpełniejsza realizacja dobra dziecka, między innymi przez dokonanie oceny, jaki wpływ na dziecko mogą mieć potencjalnie implikacje adopcji przez osoby homoseksualne. Różne pojmowanie tego dobra prowadziło często do uznania, że dobro dziecka wymaga wykluczenia homoseksualnego rodzica z życia dziecka³⁴¹, ewentualnie przyjęcia, że realizacja dobra dziecka może nie mieć nic wspólnego z ochroną tradycyjnej struktury rodziny przez społeczeństwo³⁴². Potwierdza to brak jednolitego orzecznictwa w sprawach dotyczących adopcji dziecka homoseksualnego partnera. Na przykład w sprawach: *In re Adoption of T.K.J. & K.A.K.*, 931 P.2d 488 (*Colo. App.* 1996) i *In re Angel Lace M.*, 516 N.W.2d 678 (*Wis.* 1994) sąd odmówił partnerce matki prawa do występowania w roli potencjalnego przysposabiającego, bez względu na dobro dziecka, podczas gdy w sprawach: *In re Jacob*, 660 N.E.2d 397 (*N.Y.* 1995) i *Adoption of Tammy*, 619 N.E.2d 315 (*Mass.* 1993) sądy wyrokowały odmiennie³⁴³. Obecnie coraz częściej przyjmuje się, że orientacja seksualna jest jednym z czynników, które należy wziąć pod uwagę dążąc do realizacji standardu dobra dziecka. Obok niego powinny być brane pod uwagę: pragnienia dziecka, obecne i przyszłe skutki adopcji wraz ze szkodliwymi skutkami pozbawienia rodziców praw rodzicielskich, terażniejsze i przyszłe emocjonalne i fizyczne potrzeby dziecka, emocjonalne więzy z potencjalnymi przysposabiającymi i ich oponentami, terażniejsze i przyszłe emocjonalne i fizyczne zagrożenia dziecka, zdolność do bycia rodzicem przyszłych przysposabiających, programy pomocy dla takich osób, dzięki którym możliwe jest zapewnienie dobra dziecka, plany potencjalnych przysposabiających związane z dzieckiem, warunki życia przyszłych przysposabiających, ustabilizowana sytuacja życiowa lub rodzinna, adaptacja dziecka do sytuacji życiowej, zachowanie przysposabiających, działania lub zaniechania rodziców, które powodu-

340 Np. w sprawie *People v. Brown*, 212 N.W. 2d 55 (*Mich. App.* 1973).

341 F.E. Lucious, *Adoption of Tammy: Should Homosexuals Adopt Children?*, 21 *Southern University Law Review* 1994, s. 175.

342 S.E. Smith, "Second Parent" Same-Sex Adoptions Are Valid if in the Best Interest of the Child: *In re Adoption of R.B.F. and R.C.F.*, 41 *Duquesne Law Review* 2002–2003, s. 663.

343 Por. D.E. Abrams, S.H. Ramsey, *op. cit.*, s. 27. Są to tzw. *second parent adoptions*. W latach 1985–1990 uznano ich dopuszczalność w czterech stanach (Alaska, Kalifornia, Oregon i Washington). Nie powodują zerwania biologicznych więzów między dzieckiem a rodzicem, który jest partnerem przysposabiającego. Por. J.S. Loomis, *op. cit.*, s. 645–646. Różnorodność amerykańskich orzeczeń wynika po części z systemowych rozwiązań dotyczących sądownictwa. O ile orzeczenie, a w zasadzie interpretacja przepisów statutów stanowych, *lower trial court* wiąże strony postępowania, o tyle orzeczenie *state appellate court* staje się elementem prawa stanowego, które wiąże nie tylko strony postępowania, ale i sądy niższej instancji. Stąd między 1993 r. a 1999 r. sądy apelacyjne trzech stanów odmówiły orzeczenia adopcji w stosunku do homoseksualistów (Colorado, Connecticut, Wisconsin), a sześciu orzekły zgodnie z wnioskiem adopcyjnym (District Columbia, Illinois, Massachusetts, New Jersey, New York, Vermont). W tym samym czasie sądy niższych instancji wielokrotnie orzekały na korzyść przysposabiających, było także szereg orzeczeń odmawiających adopcji (np. dwa orzeczenia sądów w Pennsylvanii). Ilość oraz treść orzeczeń sądów niższych instancji jest o tyle trudna do oszacowania, że nie są one z reguły publikowane. Por. N.G. Maxwell, A.A.M. Mattijssen, C. Smith, *Legal protection for all the children: Dutch–American comparison of lesbian and Gay parent adoptions*, EJCL 1999, Vol. 3.

ją, że istniejące między nimi a dzieckiem stosunki nie są właściwe, wyjaśnienia rodziców dotyczące takich działań lub zaniechań, wiek dziecka, informacje dotyczące domu, szkoły i środowiska dziecka, wiek przysposabiających, postawa moralna przyszłych przysposabiających, wyznaczenie przysposabiających i dziecka, psychiczny i fizyczny stan zdrowia stron i wszystkich uczestników postępowania oraz pochodzenie, rasa, przynależność etniczna przysposabiających³⁴⁴.

Różnice w orzecznictwie stanowym podyktowane są w dużej mierze odmiennością rozwiązań dotyczących przysposobienia przyjętych w statutach stanowych. Próby ujednoczenia prawa podejmowane były wielokrotnie, na przykład w 1980 r. w ramach *American Bar Association* przygotowano projekt modelowego prawa adopcyjnego. Proponowany przepis dotyczący określenia osób, które mają czynną zdolność do adopcji był bardzo lakoniczny. W jego świetle każda osoba mogła wystąpić z wnioskiem do sądu o adopcję każdej innej osoby. Wynika z tego, że sądowi pozostawiono decyzję, jakie wartości chronić, a przez to, jakich adopcji uniknąć³⁴⁵. W 1994 r. *National Conference of Commissioners of Uniform State Laws* przyjęła tekst nowego *Uniform Adoption Act*, który został rozesłany do wszystkich 50 legislatur stanowych z wnioskiem odnośnie do włączenia go do statutów stanowych. Tekst stanowi również przykład prawa modelowego, którego celem jest realizacja dobra dziecka poprzez wychowanie go w kochającej rodzinie, w tym w takiej, którą tworzy para osób tej samej płci³⁴⁶. Dotychczas jednak przepisy dwóch statutów stanowych *expressis verbis* zabraniają adopcji przez homoseksualistów lub pary tej samej płci³⁴⁷ (*The 2006 Florida Statutes, Title VI, Chapter 63.042(3)*: “No person eligible to adopt under this statute may adopt if that person is a homosexual”³⁴⁸ oraz *Mississippi Code of 1972, Title 93, Chapter 17–3 (2)*: “Adoption by couples of the same gender is prohibited”³⁴⁹). Na Florydzie zakaz został wprowadzony

344 E. Michael, *op. cit.*, s. 1447.

345 Por. D. Samuels, Draft ABA Model State Adoption Act, 19 “Family Law Quarterly”, 1985–1986, No. 2, s. 103–130.

346 M.E. Liebermann, *op. cit.*, s. 301.

347 W 2001 r. uchylony został przepis statutu stanu New Hampshire zabraniający adopcji (New Hampshire Revised Statutes § 170–B:4). Za: M.R. Gardner, Adoption by Homosexuals in the Wake of Lawrence v. Texas, 6 “Journal of Law & Family Studies” 2004, s. 30. Tekst zmienionego statute w: <http://www.gencourt.state.nh.us/rsa/html/XII/170-B/170-B-4.htm>. Do końca lat 90-tych XX w. uważano, że statuty kolejnych dwóch stanów (Wisconsin i Kolorado) zawierają zakazy adopcji przez homoseksualistów lub że przepisy w nich zawarte, mimo braku wyraźnych zakazów, można tak interpretować. Por. J.F. Sims, *op. cit.*, s. 564–565; K.J. Starr, *op. cit.*, s. 1512–1513. Z przepisów statutu stanu Connecticut wynika, że orientacja seksualna przysposabiającego może stać się przeszkodą w adopcji: General Statutes of Connecticut, Title 45a, Sec. 45a–726a. Consideration of sexual orientation of prospective adoptive or foster parent. Notwithstanding any provision of sections 4a–60a and 46a–81a to 46a–81p, inclusive, the Commissioner of Children and Families or a child-placing agency may consider the sexual orientation of the prospective adoptive or foster parent or parents when placing a child for adoption or in foster care. Nothing in this section shall be deemed to require the Commissioner of Children and Families or a child-placing agency to place a child for adoption or in foster care with a prospective adoptive or foster parent or parents who are homosexual or bisexual, <http://www.cga.ct.gov/2005/pub/titles.htm>. (2.03.07) Ponadto przytoczony już (patrz przypis 80) przepis statutu stanu Utah uniemożliwia adopcję przez homoseksualistów.

348 http://www.leg.state.fl.us/statutes/index.cfm?App_mode=Display_Statute&Search_String=&URL=Ch0063/SEC042.HTM&Title=%3E2006-%3ECh0063-%3ESection%20042%0063.042.

349 <http://www.mscode.com/free/statutes/93/017/0003.htm>.

w 1977 r., a w 1991 r. przepis wprowadzający ten zakaz został uznany za niezgodny z konstytucją stanu Floryda i amerykańską konstytucją, w świetle orzeczenia w sprawie Seebol³⁵⁰. Sprawa została wniesiona przed sąd przez mężczyznę, który wystąpił z wnioskiem o adopcję dziecka szczególnej troski (*a special needs child*). Według *The 2006 Florida Statutes, § 409.166(2)(a)1–2 (1991)* jest to dziecko, którego szanse na adopcję są niewielkie, ponieważ: 1) ma więcej niż 8 lat, 2) jest opóźnione w rozwoju psychicznym, 3) jest upośledzone fizycznie lub emocjonalnie, 4) jest czarne lub pochodzi z mieszanej rasowo rodziny, 5) ma rodzeństwo, z którego dwoje lub więcej dzieci powinno być adoptowane przez tę samą osobę. Mężczyzna ten w swoim wniosku oświadczył, że jest homoseksualistą i z tego względu odmówiono mu prawa do starania się o adopcję dziecka. Z powodu tej odmowy, która zakończyła postępowanie w jego sprawie, nie przeprowadzono wywiadu środowiskowego ani oceny jego osoby pod kątem zdolności do bycia przysposabiającym. Sąd w orzeczeniu, oprócz odniesienia się do konstytucyjnego zakazu dyskryminacji³⁵¹ i prawa do prywatności, stwierdził, że brak jest podstaw do twierdzenia, że istnieje jakikolwiek związek między orientacją seksualną a zdolnością do bycia rodzicem³⁵².

Z kolei przepisy statutów stanów Kalifornia i Vermont zezwalają na adopcję dzieci homoseksualnego partnera, z którym potencjalny przysposabiający pozostaje w związku zwanym *domestic partnership* (§ 9000(b) i 297(a)(b) *California Family Code*³⁵³) oraz niespokrewnionych i homoseksualnego partnera (Title 15A, § 1–102 *Vermont Statutes*³⁵⁴).

We wszystkich przypadkach adopcji przez homoseksualistów potencjalnymi zagrożeniami są nietrwałość związków i związane z tym częste zmiany partnerów przysposabiającego oraz seksualne wykorzystywanie przysposobionego dziecka. Je-

350 16 Fla. L. Weekly at C53 i Seebol v. Farie, 16 Fla. L. Weekly C52 (16th Cir. Ct. 1991). C.L. Worsnop, *op. cit.*, s. 983–1007.

351 Czy raczej zasady równej ochrony.

352 Por. C.L. Worsnop, *op. cit.*, s. 983–988.

353 9000. (b) A domestic partner, as defined in Section 297, desiring to adopt a child of his or her domestic partner may for that purpose file a petition in the county in which the petitioner resides. 297. (a) Domestic partners are two adults who have chosen to share one another's lives in an intimate and committed relationship of mutual caring. (b) A domestic partnership shall be established in California when both persons file a Declaration of Domestic Partnership with the Secretary of State pursuant to this division, and, at the time of filing, all of the following requirements are met: (1) Both persons have a common residence. (2) Neither person is married to someone else or is a member of another domestic partnership with someone else that has not been terminated, dissolved, or adjudged a nullity. (3) The two persons are not related by blood in a way that would prevent them from being married to each other in this state. (4) Both persons are at least 18 years of age. (5) Either of the following: (A) Both persons are members of the same sex. (B) One or both of the persons meet the eligibility criteria under Title II of the Social Security Act as defined in 42 U.S.C. Section 402(a) for old-age insurance benefits or Title XVI of the Social Security Act as defined in 42 U.S.C. Section 1381 for aged individuals. Notwithstanding any other provision of this section, persons of opposite sexes may not constitute a domestic partnership unless one or both of the persons are over the age of 62. (6) Both persons are capable of consenting to the domestic partnership, <http://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/calawquery?codesection=fam&codebody=&hits=20>. (2.03.07)

354 § 1–102. Who may adopt or be adopted. (a) Subject to this title, any person may adopt or be adopted by another person for the purpose of creating the relationship of parent and child between them. (b) If a family unit consists of a parent and the parent's partner, and adoption is in the best interest of the child, the partner of a parent may adopt a child of the parent. Termination of the parent's parental rights is unnecessary in an adoption under this subsection, <http://198.187.128.12/vermont/lpext.dll?f=templates&fn=fs-main.htm&2.0>. (2.03.07)

śli dołożyć do tego przekazywanie dziecku skrzywionego obrazu rodziny, ilość negatywnych czynników związanych z adopcją przez homoseksualistów³⁵⁵ czyni z niej narzędzie, którego użyteczność w realizacji dobra dziecka jest wątpliwa. Dodatkowymi argumentami przeciwko adopcjom przez homoseksualistów przytaczanymi w amerykańskiej literaturze były: zagrożenie, że dziecko zostanie homoseksualistą lub będzie narażone na zwiększone ryzyko zarażenia AIDS³⁵⁶, zaburzona identyfikacja płciowa dziecka, jego problemy psychiatryczne, behawioralne i emocjonalne oraz w kontaktach z rówieśnikami i osobami dorosłymi, konieczność ochrony dziecka przed skutkami mieszkania z rodzicami, którzy oddają się niemoralnym czynnościom lub czynnościom o charakterze kryminalnym (sodomia)³⁵⁷, ryzyko niskiej samooceny dziecka, jego hyperaktywność i problemy z socjalizacją³⁵⁸, przekonanie, że zachowania homoseksualne są niezgodne z religią lub że są oznakami choroby³⁵⁹. Natomiast zwolennicy takich adopcji postulowali przede wszystkim rezygnację z dyskryminacji osób orientacji homoseksualnej³⁶⁰ oraz podnosili szereg innych argumentów, jak: 1) jakikolwiek rodzic jest lepszy niż brak rodzica, 2) dobro dziecka znaczy więcej niż struktura rodziny, i w końcu: 3) jeśli adoptować mogą samotne osoby heteroseksualne, to dlaczego nie pozwolić na to samotnym homoseksualistom³⁶¹. Twierdzili również, że dzieci rodziców tej samej płci nie przejmują od rodziców stereotypowego spojrzenia na płęć, a ich doświadczenia czynią z nich osoby czułe i empatyczne na odmienności społeczne oraz dają im zdolność wyrażania swoich uczuć³⁶².

Adopcja przez heteroseksualne osoby samotne może powodować również takie zagrożenia jak wielość partnerów, skrzywiony obraz rodziny oraz wykorzystywanie seksualne dziecka. Wydaje się zatem, że przyjęcie sztywnych ograniczeń w odniesieniu do przysposabiających nie zawsze powoduje, że dziecko nie zostanie narażo-

355 Warte wspomnienia wydają się przypadki, kiedy to adopcja służyć miała stworzeniu więzów między dwoma partnerami homoseksualnymi, jako narzędzie prawnego uregulowania ich wspólnych losów, gdy tworzenie między nimi związków formalnych było sprzeczne z prawem. Takim sposobem była ona narzędziem dla wykreowania związku, który z punktu widzenia relacji między rodzicem a dzieckiem jest patologiczny, bo jego element stanowi współżycie seksualne. Por. G. L. Snodgrass, *Creating Family without Marriage: The Advantages and Disadvantages of Adult Adoption among Gay and Lesbian Partners*, 36 „*Brandeis J. Fam. L.*” 1997–1998, s. 75–76.

356 Por.: J.S. Loomis, *op. cit.*, s. 661.

357 Za: M.R. Gardner, *op. cit.*, s. 25, 51.

358 A.L. Finch, *Choosing Reality: Homosexuals and Adoptions*, „*Holly Cross Journal of Law and Public Policy*” 1996, s. 161.

359 T.E. Lin, *op. cit.*, s. 751–758.

360 W związku z orzeczeniem szcockiego sądu: re W (a minor) (adoption: homosexual adopter), 26, 27 lutego, 11 kwietnia 1997, Family Division (Singer J) [1997] 3 All ER 620, w: A. Davenport, *Freedom from Discrimination on the Grounds of Sexual Orientation*, 2 J. C. L., 1997, s. 195–198. W odniesieniu do orzeczenia sądu stanu Massachusetts: B. A. Booth, *Survey of First Circuit Law 1993–1994, Family Law – Massachusetts Adoption Statute Does Not Preclude Same Sex Cohabitants from Jointly Adopting Child – Adoption of Tammy*, 416 Mass. 205, 619 N.E.2d 315 (1993), 28 „*Suffolk University Law Review*” 1994, s. 804.

361 L.M. Kohm, *Moral realism and the Adoption of Children by Homosexuals*, 38 „*New England Law Review*” 2003–2004, s. 652–660.

362 J. Stacey, T.J. Biblarz, (How) Does the Sexual Orientation of Parents Matter?, 66 „*Am. Soc. Rev.*” 2001, s. 159; H. Bueth, *Second-Parent Adoption and the Equitable Parent Doctrine: The Future of Custody and Visitation Rights for Same-Sex Partners in Missouri*, 20 „*Washington Journal of Law & Policy*” 2006, s. 284.

ne na zagrożenia, których nie spodziewa się po nowych rodzicach. W tym kontekście być może słuszne jest przyjęcie, jak w wielu amerykańskich stanach, że adopcja przez homoseksualistów dopuszczalna jest w imię realizacji dobra dziecka³⁶³, przy wprowadzeniu niezwykle wysokich standardów kontroli sytuacji dziecka po orzeczeniu adopcji. Jednakże przy adopcji międzynarodowej to właśnie sposoby wykonywania kontroli po orzeczeniu stanowią najsłabsze ogniwo procesu zapewniania dziecku odpowiedniego zastępczego środowiska rodzinnego. Poza tym kontrola taka wydaje się konieczna choćby z tego względu, że w niewielu państwach³⁶⁴ dozwolona jest adopcja przez homoseksualistów, a adopcja międzynarodowa stwarzać może okazję do przysposobienia dzieci przez osoby, których orientacja seksualna pozostanie nieujawniona³⁶⁵, do celów patologicznych.

363 To samo dotyczy adopcji przez osoby starsze wiekiem, w tym dziadków dziecka, osoby upośledzone fizycznie, niewidome, głuche (Por. D.E. Abrams, S.H. Ramsey, *op. cit.*, s. 25–27), osoby wyznające inną niż dziecko religię lub osoby innej niż dziecko rasy (J.F. Sims, *op. cit.*, s. 578).

364 Na przykład, w 1996 r. zalegalizowano ją w Vancouver w Kanadzie (J.F. Sims, *op. cit.*, s. 565), w 2001 r. w Holandii (P. Vlaardingerbroek, *New Family Forms: Parents and Authority*, w: P. Lødrup, E. Modvar (ed.), *op. cit.*, s. 965–966), w 2003 r. w Szwecji – w odniesieniu do adopcji wspólnej partnerów – (Å. Saldeen, *The Children's Ombudsman, Adoption by Homosexual Partners and Assisted Reproduction*, w: A. Bainham, *The International Survey of Family Law, 2004 Edition*, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2004, s. 439–444), w RPA na skutek orzeczenia sądu z 2002 r. w sprawie niekonstytucyjności przepisów the Child Care Act i the Guardianship Act w związku ze sprawą wspólnej adopcji przez partnerów tej samej płci Du Toit and Another v. The Minister of Welfare and Population Development and Others (2201 (12) BCLR 1225 (T)) (C. Himonga, *Transforming the Family Law Landscape: The Role of the Courts*, w: A. Bainham, *The International Survey of Family Law, 2004 Edition*, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2004, s. 430 i *Court rules gays, lesbians can adopt children*, „Legalbrief Today”, Wed., 11 September 2002) – notabene obie zainteresowane adopcją pozostające w związku homoseksualnym panie wykonywały zawód sędziego, w Hiszpanii (Nawarra – na mocy ustawy z 2000 r. Por.: G. Garcia Cantero, *De Facto Unions Revisited*, w: A. Bainham (ed.), *The International Survey of Family Law, 2003 Edition*, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2003, s. 403–405. W Argentynie homoseksualiści są zachęceni do adopcji dzieci opuszczonych (M.B. Dias, *op. cit.*, s. 75–77). W Danii (od 1999 r.), Islandii, Norwegii i w Niemczech (od 2005 r.) możliwe jest przysposobienie dziecka partnera homoseksualnego przez współpartnera (M. Stus, *op. cit.*, s. 83–85). We Francji, na podstawie orzeczenia Tribunal de grande instance de Paris z 7 lipca 2004 r., *adoption simple* może być dokonywana przez partnerów, którzy zawarli *pacte civil de solidarité* (I. Schwenzer, *Convergence and Divergence in the Law on Same-Sex Partnerships*, w: M. Antokolskaia (ed.), *op. cit.*, s. 153).

365 Przepisy adopcyjne wielu państw nie nakazują badania orientacji seksualnej potencjalnego przysposabiającego. Przykładem takiego państwa jest Francja, gdzie adopcja wspólna jest zastrzeżona dla małżonków, jednak osoby stanu wolnego mogą adoptować dzieci, bez względu na swoją orientację seksualną, która nie jest przedmiotem postępowania. Sąd rozstrzyga, czy osoba taka, biorąc pod uwagę znane mu okoliczności, może przysposobić dziecko. Por.: M. Stus, *op. cit.*, s. 80.

PODSUMOWANIE

W toku rozważań zawartych w rozprawie możliwe było całościowe przeanalizowanie instytucji przysposobienia międzynarodowego jako jednej z postaci przysposobienia oraz określenie zagrożeń charakterystycznych tylko dla tej postaci. Dzięki wykorzystaniu znacznej liczby materiałów źródłowych możliwe stało się stworzenie wniosków o charakterze uniwersalnym. W efekcie, obok wniosków dotyczących kształtowania się instytucji przysposobienia międzynarodowego oraz jej charakteru, uzasadnione jest wskazanie szeregu konkluzji adresowanych do prawodawcy i podmiotów stosujących prawo.

Wyniki przeprowadzonych badań nad krajowymi i międzynarodowymi normami regulującymi przysposobienie międzynarodowe oraz ocena praktyki w traktowaniu dziecka przysposobianego w wielu państwach pokazały, że w pełni potwierdzona została teza, w świetle której: **przysposobienie międzynarodowe powinno być dokonywane dla dobra dziecka – w jego wyniku powinno dojść do realizacji zasady dobra dziecka. Przysposobienie międzynarodowe jest ponadto uwarunkowane interesem państwa (państw, z których pochodzą strony), stąd istnieje zagrożenie traktowania go jako narzędzia realizacji konkretnych interesów państwa, którym podporządkowane będzie dobro dziecka.** W tym kontekście istnieje możliwość: 1) interpretacji pojęcia dobra dziecka w taki sposób, w jaki wymaga tego interes państwa, 2) postawienia między tymi pojęciami i wartościami znaku równości. Postępowanie takie jest z gruntu niesłuszne i prowadzi do spostponowania wartości, która powinna być chroniona przede wszystkim, a idąc dalej – samego dziecka jako podmiotu przysposobienia międzynarodowego.

1. Przemiany w zakresie funkcji i charakteru prawnego przysposobienia uczyliły z niego instytucję prawa rodzinnego. Zapewnienie potrzeb majątkowych dziecka wiązane jest z zapewnieniem mu odpowiednich warunków rozwoju psychofizycznego. Tym sposobem, traktowane jest instrumentalnie i nie może stanowić celu przysposobienia. Jednakże przysposobiony dziedziczy po przysposabiającym, a wchodząc do jego rodziny nabywa wszystkie prawa (w tym majątkowe) jego dziecka biologicznego. Stąd oddzielanie sfery stosunków osobistych i osobistych motywów adopcji od stosunków majątkowych i takich motywacji stron wydaje się zabiegiem sztucznym.

W pierwotnej postaci przysposobienia (*adrogatio*) trudno dopatrywać się pierwiastków ochrony dobra dziecka, ponieważ właściwie możliwa była tylko adroga-

cja dojrzałych mężczyzn. Jednak już w adrogacji można zauważyć elementy ochrony interesów adrogowanego.

W wyniku przemian w zakresie skutków przysposobienia, doszło do rozluźnienia pierwotnie bardzo silnej relacji między przysposabiającym a przysposabianym. Paradoksalnie to właśnie Justynian, który przyczynił się do ukształtowania współczesnej koncepcji przysposobienia, umożliwił również powoływanie do życia relacji mniej intensywnych, gdzie zubożony został pierwiastek rodzinny adopcji.

W związku z renesansem zainteresowania przysposobieniem w XIX wieku, opracowany został pierwszy projekt Kodeksu Napoleona, w którym przyjęto koncepcję przysposobienia pełnego dzieci. Koncepcji tej nie zrealizowano, projekt stanowił jednak jedyną XIX-wieczną próbę stworzenia silnego powiązania między przysposabiającym a niepełnoletnim przysposabianym. Natomiast w AGBG znalazła się po raz pierwszy regulacja dotycząca sytuacji, która w późniejszym czasie mogłaby być nazwana przysposobieniem międzynarodowym (adopcja następowała za granicą, przysposabiający był obcym poddanym, przysposabiany natomiast mógł być poddanym austriackim), a nawet wskazane zostało prawo właściwe dla takiej umowy adopcyjnej, którym było prawo obowiązujące w miejscu jej zawarcia.

Ewolucja w zakresie funkcji przysposobienia przyczyniła się do jego wykorzystania do różnorodnych celów, od realizacji interesu przysposabiającego i jego rodziny, rodu, poprzez polityczne sterowanie wychowaniem dziecka (na przykład w ZSRR można było mówić o jego wymiarze politycznym – „w początkowych trudnych politycznie i gospodarczo czasach istniało poważne niebezpieczeństwo wykorzystania instytucji przysposobienia przez elementy nieprzyjazne młodej republice radzieckiej, jako instrumentu ułatwiającego legalne wyzyskiwanie w charakterze siły roboczej sierot wojennych, których sytuacja w tym czasie była bardzo trudna. Kontrola zaś tej dziedziny stosunków społecznych ze strony władzy radzieckiej nie mogła być dostateczna ze względu na konieczność spełnienia innych istotniejszych zadań państwowych”¹), po realizację interesów przysposabianego dziecka, przy jednoczesnym pozbawieniu przysposobienia elementów majątkowych (w ten sposób o pewnym zubożeniu sfery stosunków między rodzicami a dziećmi) i uniemożliwieniu adopcji osób dorosłych.

Obecnie w stosunkowo niewielu państwach stosowana jest kontraktowa forma adopcji. Nawet w przypadkach, gdy taka jej forma jest przewidziana prawem, umowa jest przedmiotem kontroli sądu. Uzasadnione wydaje się twierdzenie, że wcześniej sądy, oprócz oceny, czy zostały spełnione przesłanki adopcji, dbały o ochronę rodziny przysposabiającego, obecnie – o ochronę dobra przysposabianego dziecka.

1 Por. B. Walaszek, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym. Dokonanie i skutki*, Warszawa 1966, s. 27.

Stąd wniosek o zmianie funkcji, jaką spełnia organ zatwierdzający adopcję lub ją orzekający.

2. W kontekście powiązania definicji rodziny oraz paremii *adoptio naturam imitatur*, stwierdzić należy, że to ustawodawca określa legitymację adopcyjną czynną i bierną oraz ustala, jakiego charakteru więzy powinny być „imitowane” w stosunku przysposobienia. We współczesnych czasach nastąpiło odejście od pierwotnego odnoszenia paremii tylko do kwestii różnicy wieku i bezdzietności przysposabiającego. Obecnie jest ona raczej odnoszona do rodzaju więzów, jakie powstają w wyniku przysposobienia. W związku z tym rola ustawodawcy polega na uzależnieniu możliwości powstania więzów rodzinnych między przysposobionym a przysposabiającym od istnienia więzów łączących przysposabiającego z inną osobą (współmałżonkiem, partnerem) lub od ich braku.

W świetle doktryny socjologicznej typy więzi, jakie istnieją w rodzinie, odpowiadają funkcjom rodziny. Wynika z tego, że między członkami rodziny powinny istnieć więzi: ekonomiczna, opiekuńcza, krwi, seksualna, kontrolna, klasowa, socjalizacyjno–wychowawcza, kulturalna, towarzyska i emocjonalno–ekspresyjna. Odniesienie istnienia wszystkich z nich do stron przysposobienia nie jest możliwe, tak jak odniesienie ich tylko do stosunków między rodzicami a dziećmi – część z nich wszak dotyczy relacji między małżonkami lub partnerami.

W związku z pojęciem rodziny możliwe jest przeciwstawienie sobie dwóch koncepcji. W świetle pierwszej z nich, rodziną jest wąska grupa społeczna, oparta w zasadzie na formalnym związku mężczyzny i kobiety, którą łączą osobiste więzi uczuciowe, kulturowe, socjalne i majątkowe². Konsekwencją ochrony tradycyjnych wartości jest przyjęcie wyraźnego formalnego powiązania między małżeństwem a rodziną³. Stąd też więzy rodzinne łączące bliższych i dalszych krewnych są zapoczątkowane lub wzmocnione zawarciem związku małżeńskiego, którego podstawową funkcją jest prokreacja. Więzy rodzinne w świetle tej koncepcji znajdują swe oparcie w podstawach biologicznych, formalno–prawnych i psychicznych, a charakterystyczne dla nich jest poczucie wspólnoty członków rodziny, świadomość wzajemnej łączności i jedności⁴. Rodzina będzie zatem najmniejszą, „molekularną” organizacją społeczną opartą na małżeństwie, stanowiącą społeczną formę, w której odbywa się proces zachowania gatunku ludzkiego, scementowaną uczu-

2 C. Mik, Ochrona rodziny w europejskim prawie wspólnotowym, w: T. Jasudowicz (red.), Prawa rodziny–prawa w rodzinie w świetle standardów międzynarodowych. Materiały Krajowej Konferencji Naukowej Toruń, 22–23 X 1998 r., Toruń 1999, s. 137.

3 Humorystycznie w kontekście ochrony tradycyjnych wartości brzmi twierdzenie K. Marksa (w: K. Marks, F. Engels, Socjologia, t. I, Moskwa 1955, s. 162): „gdyby małżeństwo nie było podstawą rodziny, byłoby w równie małym stopniu przedmiotem zainteresowania ustawodawcy, co na przykład przyjaźń”.

4 S.L. Stadniczeńko, Rodzina i jej prawa w świetle Karty Praw Rodziny 1983, w: T. Jasudowicz (red.), Prawa rodziny–prawa w rodzinie w świetle standardów międzynarodowych. Materiały Krajowej Konferencji Naukowej Toruń, 22–23 X 1998 r., Toruń 1999, s. 21.

ciami miłości, przyjaźni i przywiązania, której członkowie udzielają sobie moralnego wsparcia i pomocy oraz darzą się wzajemnym szacunkiem⁵. Ta definicja okazuje się nieadekwatna do rozszerzającej się stopniowo interpretacji pojęcia „członkowie rodziny” w prawie wspólnotowym oraz licznych obcych regulacjach prawnych dotyczących związków partnerskich. Dlatego też tradycyjnemu pojmowaniu rodziny można przeciwstawić szerszą podmiotowo koncepcję, odzwierciedlającą rzeczywiste pozaformalne więzy między osobami, które nie tworzą rodziny w tradycyjnym pojęciu. Rodzinę w sensie nuklearnym można by zatem zdefiniować jako wspólnotę, którą tworzą małżonkowie i ich potomstwo, ale również osoby związane rzeczywistymi więzami ekwiwalentnymi do więzów wynikających z małżeństwa i ich potomstwo. W takim kontekście, obok więzów małżeńskich będziemy mieli do czynienia z rzeczywistymi więzami, najczęściej nieformalnymi lub ujętymi w ramy związku partnerskiego i w takim zakresie chronionymi prawem. Te dwa rodzaje więzów będą składały się na więzy rodzinne. Fakt istnienia lub nieistnienia więzów małżeńskich nie ma wpływu na istnienie więzów między rodzicami a dziećmi. W końcu żadnej kontrowersji nie budzi istnienie więzów rodzinnych między dzieckiem a samotną matką, a nawet samotnym ojcem. Kontrowersji nie budzi również traktowanie rodziny jako optymalnego środowiska rozwoju dziecka⁶. Bez względu jednak na rozszerzoną (nietradycyjną) lub zawężoną (tradycyjną) koncepcję rodziny, podstawowym ograniczeniem w relacjach między przysposobionym a przysposabiającym powinna być możliwość wystąpienia więzów o charakterze seksualnym (stąd też wątpliwości dotyczące adopcji przez homoseksualistów). Ponadto relacje między członkami rodziny powinny mieć charakter trwały. Stąd też większym zagrożeniem dla dziecka może być niestałość związków, w których będzie się znajdował przysposabiający, niż jego orientacja seksualna. Słuszna jest zatem stosowana w wielu regulacjach prawnych preferencja adopcji przez małżeństwa lub przez małżonków biologicznych rodziców dzieci.

3. W polskim kodeksie rodzinnym znajduje się odrębna regulacja przysposobienia związanego ze zmianą miejsca zamieszkania polskiego dziecka na miejsce zamieszkania w innym państwie. Ta zmiana jest konsekwencją orzeczenia sądu o adopcji, który (oprócz wskazanych w ustawie sytuacji) jest zobowiązany do poprzedzającego i warunkującego orzeczenie finalne w sprawie ustanowienia okresu osobistej styczności przysposabiającego z przysposobianym dzieckiem (okresu preadopcyjnego). Brak ustawowego określenia długości tego okresu skutkuje dowolnością podejmowanych decyzji. Generalnie jednak krótkie okresy preadopcyjne z pewnością nie służą realizacji celu, dla którego ta instytucja została do kodeksu włączona. Celem nie jest zrealizowanie obowiązku normatywnego, tylko możliwość

5 Definicja J. Winiarza, *Ochrona praw matki, dziecka i rodziny*, Warszawa 1965, s. 17.

6 Por. T. Smyczyński, *Reforma kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w świetle konwencji o prawach dziecka*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leopolda Steckiego*, Toruń 1997, s. 297.

oceny, czy w okresie poprzedzającym adopcję (odpowiedniej, to znaczy gwarantującej możliwość rzetelnej oceny stosunków między dzieckiem a przysposabiającym, długości) między jej przyszłymi stronami ukształtowały się relacje rokujące powodzenie przyszłej adopcji. Nałożenie na sąd obowiązku określenia długości okresu preadopcyjnego i rodzaju kontaktów między potencjalnymi stronami przysposobienia, a zatem wprowadzenie obligatoryjności okresu preadopcyjnego przy adopcjach związanych ze zmianą miejsca zamieszkania polskiego dziecka na miejsce zamieszkania w innym państwie, przeciwstawiono w kodeksie upoważnieniu sądów do fakultatywnego orzekania o tym okresie przy adopcjach krajowych. Oznacza to odmienne traktowanie adopcji związanej ze zmianą miejsca zamieszkania polskiego dziecka na miejsce zamieszkania w innym państwie od przysposobienia krajowego. Jako przesłankę pierwszego z nich należałoby chyba traktować powstanie emocjonalnych więzów między jego przyszłymi stronami w czasie wyznaczonego przez sąd okresu osobistej ich styczności. Wydaje się bowiem, że przesłanką takiej adopcji nie jest wyznaczenie okresu preadopcyjnego przez sąd, a właśnie uzyskanie w tym okresie pewnego efektu w postaci wykształcenia się między przysposabiającym a przysposabianym określonych relacji emocjonalnych, które dają szansę na powodzenie takiej adopcji w przyszłości.

W kontekście kodeksowej regulacji można zastanowić się nad odpowiedzią na następujące pytania: 1) czy założeniem ustawodawcy była większa ochrona dzieci, które w konsekwencji adopcji opuszczą terytorium Polski niż tych, które tutaj pozostaną? 2) czy regulacja ta daje podstawę do twierdzenia, że dobro dziecka w adopcjach jest wartością, która została podporządkowana interesom państwa? Twierdzenie, że wskazane byłoby orzekanie o każdej adopcji tylko po pozytywnym przejściu przez strony okresu preadopcyjnego, bez względu na to, z jakim terytorium państwowym będą wiązane losy dziecka po adopcji, jest jak najbardziej uzasadnione. Wprowadzenie takiego rozwiązania świadczyłoby o intencji ustawodawcy realizacji zasady dobra dziecka w przypadku każdej adopcji. Istniejąca regulacja świadczyć może o pewnej przewrotności w podejściu ustawodawcy do adopcji: niechęci do adopcji międzynarodowych i traktowania ich jako ostatecznego środka zapewnienia dziecku zastępczego środowiska rodzinnego, a przy okazji zaniechania zagwarantowania dzieciom, które pozostają w kraju postępowania, które powinno być przeprowadzone w ich interesie. Wydaje się, że zdecydowanie lepszym rozwiązaniem byłoby przyjęcie obligatoryjności orzekania okresu preadopcyjnego w odniesieniu do wszystkich adopcji oraz subsydiarności adopcji międzynarodowych względem krajowych (co w wystarczającym stopniu odzwierciedlałoby interes państwa w traktowaniu takich adopcji, jako rozwiązanie ostateczne – w odniesieniu do dzieci, którym nie można znaleźć rodziców adopcyjnych w kraju).

Próba identyfikacji interesów, które należy brać pod uwagę w związku z adopcją prowadzi do stwierdzenia: w interesie dziecka jest mieć stabilną i kochającą

je rodzinę, natomiast w interesie państwa jest mieć dobrych, świadomych swojego związku z ojczyzną obywateli. Stwierdzenie to nie oznacza, że interesy te powinny być sobie przeciwstawiane. Proponowane powyżej rozwiązanie świadczyłoby właśnie o niechęci do konfrontowania ich ze sobą – a raczej o intencji ich pogodzenia i realizacji obu w związku z adopcją. Wątpliwości dotyczące długości okresu preadopcyjnego powstają tylko w odniesieniu do adopcji międzynarodowych.

W świetle obecnej praktyki, zresztą wynikającej z art. 120¹ § 3 k.r.o., orzeczona przez sąd osobista styczność przysposabiającego z dzieckiem ma mieć miejsce jedynie na terytorium Polski. W konsekwencji: 1) przysposabiający powinni przebywać w tym okresie z dzieckiem w Polsce, 2) polski sąd finalnie orzeka o adopcji. Oznacza to, że celem wprowadzenia takiego uregulowania jest albo zmniejszenie ilości adopcji polskich dzieci za granicę (zakładając, że niewielu przysposabiających zdecyduje się na spędzenie długiego okresu czasu poza terytorium własnego kraju), albo dopuszczenie do adopcji bez rzetelnego sprawdzenia ich rokowań na przyszłość (krótkie okresy preadopcyjne).

Z konwencji haskiej z 1993 r. wynika, że o adopcji może decydować organ państwa pochodzenia dziecka oraz organ państwa przyjmującego. Korzystniejszym dla dziecka rozwiązaniem jest ustanowienie długiego okresu preadopcyjnego przez sąd państwa pochodzenia dziecka i dopuszczenie, że ta osobista styczność przysposabiającego z dzieckiem miałaby mieć miejsce w państwie przyjmującym (a więc przy okazji w warunkach, w jakich dziecko będzie hipotetycznie w przyszłości mieszkać) oraz że o adopcji zdecyduje sąd tego ostatniego państwa.

4. Istnieje duża różnorodność rozwiązań kolizyjnych dotyczących przysposobienia. Można jednak mówić o dwóch zasadniczych koncepcjach dotyczących jego uregulowania. Ich odmienność związana jest przede wszystkim z przyjęciem podziału na państwa, w których realizowane są: *conflicts approach* i *jurisdictional approach*. W pierwszych z nich do oceny przysposobienia stosowane jest z reguły prawo ojcyste obu jego stron (choć w różnym zakresie), ponadto widoczne jest oddzielenie przesłanek przysposobienia od jego skutków, przy jednoczesnym trendzie ku poddaniu skutków przysposobienia temu samemu prawu, które kieruje przesłankami oraz ku wyznaczeniu właściwości jednego prawa (oprócz prawa personalnego przysposobianego) dla przysposobień wspólnych. Natomiast w państwach *jurisdictional approach* podstawą dla określenia właściwości prawa są przesłanki jurysdykcyjne, w postaci domicylu lub miejsca zwykłego pobytu którejś lub obu stron, przy jednoczesnym trendzie ku częstszemu stosowaniu przesłanki pobytu zwykle, zastępowaniu nią domicylu lub interpretacji domicylu jako zwykłego pobytu, co wydaje się zdecydowanie uzasadnione z racji na skomplikowane, niejednolite koncepcje domicylu. Wyznaczenie za pomocą tych przesłanek jurysdykcji powoduje konieczność stosowania *legis fori* lub *legis fori* z uwzględnieniem prawa per-

sonalnego dziecka, w szczególności w odniesieniu do przesłanek przysposobienia, i w trosce o uznanie adopcji w kraju pochodzenia dziecka. Takie rozwiązania zostały uwarunkowane ewolucją prawa kolizyjnego, a właściwie realizacją poszczególnych powstałych w ramach tej ewolucji teorii dotyczących stosowania prawa. W państwach systemu *common law* preferowane jest stosowanie prawa własnego, w nich też zdecydowanie częściej niż gdzie indziej stosowane jest powiązanie w postaci domicylu niż obywatelstwa, tyle że jako okoliczność determinująca wystąpienie jurysdykcji, a nie wskazanie prawa. Jednak również w niektórych z państw spoza tego systemu wprowadzone zostały rozwiązania podobne (Włochy, gdzie jednak nadal istotne jest wskazanie właściwości prawa za pomocą norm kolizyjnych) lub takie same (np. w Skandynawii). Zdecydowanie również częściej tam, niż w drugiej grupie państw, podnoszona jest kwestia stosowania prawa najbardziej związanego ze sprawą (orzekania przez organy, które mają siedzibę na terytorium, z którym sprawa jest najbardziej związana), a na etapie jeszcze przed zastosowaniem prawa materialnego – dobra dziecka. Z koniecznością realizacji dobra dziecka wiąże się rezygnacja z preferencji w stosowaniu wyłącznie własnego prawa, ale również dbałość o to, aby orzeczenie było skuteczne poza terytorium państwa, gdzie zostało wydane. W państwach drugiej grupy, czyli państwach systemu *civil law*, zdecydowanie częściej kryterium wskazania właściwości prawa jest powiązanie w postaci obywatelstwa. Wskazywanie prawa z reguły nie jest łączone z zasadą dobra dziecka, ponieważ wynikać ma ona ze wskazanego prawa materialnego. Jeśli zasada ta nie wynika z prawa materialnego, możliwy jest powrót na płaszczyznę stosowania prawa kolizyjnego – w celu eliminacji rażąco sprzecznych z tą zasadą skutków zastosowania przepisów w wyniku zastosowania mechanizmu klauzuli porządku publicznego. Nasuwającym się wnioskiem jest, że rozwiązania te mają charakter bardziej mechaniczny, co w jakiejś mierze zgodne jest z twierdzeniami przedstawicieli amerykańskiej doktryny, zwolenników odejścia od sztywnych reguł stosowania prawa kolizyjnego.

W nowszych rozwiązaniach kolizyjnych dotyczących adopcji zaobserwować można tendencję odchodzenia od stosowania łącznika obywatelstwa, jako jedyne kryterium powiązania stanu faktycznego z państwem i jego prawem (ustawa niemiecka, włoska, belgijska). Uwaga ta w największej mierze odnosi się do przysposobień wspólnych, w których przysposabiający nie mają takiego samego obywatelstwa. Zabieg legislacyjny zastosowany w tych ustawach sprowadza się do wskazania kolejności poszczególnych łączników, czyli tzw. kaskadowych wskazań prawa – najczęściej analogicznego do wskazania prawa właściwego dla skutków małżeństwa. Oznacza to, że spełnienie kryterium określonego przez podstawę pierwszego z łączników wyłącza stosowanie łącznika kolejnego. W tradycyjnym ujęciu kaskada taka polega na przyjęciu pierwszoplanowej roli kryterium, które świadczy o najsilniejszym związku. W sferze pytania pozostaje natomiast, czy najsilniejszy związek

oznacza związek najbardziej trwały (czyli obywatelstwo), czy też najbardziej realny, odzwierciedlający rzeczywiste powiązanie (czyli na przykład miejsce zamieszkania lub pobyt zwykły)? W związku z tą wątpliwością, jak wydaje się, wprowadzane są rozwiązania polegające na odwróceniu kolejności podstaw łączników, czyli wybór kryterium o mniejszej intensywności przed tym o większej trwałości. I tutaj pojawia się kolejna wątpliwość dotycząca wyboru kryteriów powiązania, który z dwóch łączników jest lepszy, czy też mniej zawodny? Posługiwanie się kryterium domicylu może być zawodne z dwóch powodów – różnych treści przypisywanych temu pojęciu na różnych obszarach prawnych i, jeśli uwzględnić prawo personalne przysposobianego, braku odrębnego domicylu dziecka. Wątpliwości dotyczące pierwszej kwestii odnoszą się w największym stopniu do państw systemu *common law*, a właściwie do kolizji praw systemu prawa cywilnego i systemu *common law*, gdzie z reguły za pomocą kryterium domicylu określane nie jest prawo właściwe, a jurysdykcja krajowa. Zauważyć należy, że w ustawach tych państw często unika się używania określenia domicyl, czy też nawet pobyt na rzecz przyjęcia terminologii – osoba mieszka, jest obecna itp. Zdarza się również utożsamianie pojęcia domicylu z pojęciem pobytu zwykłego, co eliminuje potrzebę określenia treści tego pojęcia, oceny, o który z rodzajów domicylu chodzi, czy też oceny istnienia zamiaru przebywania na danym obszarze. Z kolei łącznik pobytu zwykłego, jako najmniej stabilny, budzi wątpliwość dotyczącą określenia, które państwo będzie chroniło przysposobiane dziecko, jeśli związek przysposabiających z tym państwem ma charakter nietrwały i przejściowy. Popularność tego łącznika, jak się wydaje, zainicjowana została uwzględnieniem takiego kryterium w konwencji haskiej z 1993 r. Problem jednak w tym, że adopcje dokonane w trybie konwencji, to w założeniu jej twórców, adopcje funkcjonujące w swoistym systemie kontroli i współpracy sygnatariuszy konwencji. Nie wszystkie państwa na świecie są jej stronami, a system kontrolny także nie jest doskonały. Stąd też refleksja – nie wydaje się wskazane posługiwanie się pierwszoplanowym łącznikiem pobytu zwykłego bez stworzenia systemu gwarancji ochrony dziecka w związku z przysposobieniem międzynarodowym. Potwierdzeniem tej konstatacji może być fakt, że w ustawie belgijskiej dla skutków małżeństwa (a w szczególności dla oceny małżeńskiej umowy majątkowej, w braku wyboru prawa właściwego przez jej strony) przyjęto odwróconą kolejność łączników (pobyt zwykły, obywatelstwo, prawo belgijskie), a w regulacji dotyczącej przysposobienia już nie (obywatelstwo, pobyt zwykły, prawo belgijskie).

W związku z planowaną zmianą polskiej ustawy kolizyjnej⁷, w projekcie nowej ustawy prawo prywatne międzynarodowe z dnia 23 stycznia 2007 r. przysposobie-

7 Na temat potrzeby zmian i ich przedmiotowego zakresu por. A. Kozakiewicz, W. Kurowski, Co dalej z kodyfikacją prawa prywatnego międzynarodowego w Polsce?, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2003, z. 4, s. 927–936 oraz „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2000, z. 3. Por. M. Pazdan, Założenia i główne kierunki reformy prawa prywatnego międzynarodowego w Polsce, „Państwo i Prawo” 1999, z. 3, s. 20 i n.; tenże, O potrzebie reformy polskiego prawa prywatnego międzynarodowego i niektórych proponowanych rozwiązaniach, „Kwartalnik Prawa Prywat-

nie (rozdział 13, art. 54–55) zostało uregulowane tylko nieco odmiennie niż przewiduje to obecnie obowiązująca ustawa. W pierwszym artykule w całości powtórzono obecne brzmienie art. 22, a drugi poświęcono przysposobieniu wspólnemu przez małżonków. Poddano je wspólnemu im prawu ojczystemu, w jego braku – prawu państwa, w którym oboje mają miejsce zwykłego pobytu, a w braku takiego miejsca – prawu państwa, z którym małżonkowie są w inny sposób najściślej związani. Ta sama reguła została zastosowana w odniesieniu do regulacji skutków małżeństwa (art. 50). Oznacza to, że został zachowany priorytet *legis patriae*, natomiast zauważono potrzebę zmodyfikowania dyskusyjnego w odniesieniu do przysposobienia wspólnego, § 1 art. 22. Ponadto swoistym *novum* jest wprowadzenie łącznika dotąd w ustawie niewystępującego – zwykłego pobytu. Zaproponowane przeze mnie poniżej rozwiązania są nieco odmiennie od przyjętego w projekcie. Zastosowano w nich również łącznik obywatelstwa. Mimo wielu wątpliwości co do jego użyteczności i realności powiązania, zadecydowało o tym przekonanie o konieczności ochrony dziecka i kontroli nad dokonaniem i następstwami adopcji. Wydaje się, że państwo obywatelstwa osoby (dziecka) jest w największym stopniu władne o to zadbać, również zakładając, że dziecko z czasem nabywa obywatelstwo państwa, którego obywatelem jest przysposabiający. Wszystkie pozostałe propozycje wynikają z przekonania o konieczności utrzymania pewnej równowagi między stosowaniem prawa najbardziej związanego z sytuacją a prawem, które gwarantuje realną ochronę oraz z przeświadczenia o konieczności dokonywania przysposobień, które będą uznawane również w innych państwach. W obu zaprezentowanych rozwiązaniach przyjęto regułę wskazania jednego prawa właściwego do oceny skutków przysposobienia, w obu zastosowano również kombinację łączników, przy czym w pierwszym, bardziej elastyczne rozwiązanie polegające na stosowaniu prawa, które faktycznie łączy osobę (osoby) z państwem, w drugim – miejsca zamieszkania, rozwiązania, jak wydaje się mniej praktycznego, z racji możliwości przysporzenia problemów z interpretacją pojęcia domicyliu i z jego wieloznacznością.

Rozwiązanie 1:

§ 1. O przesłankach dokonania adopcji i wymaganiach, które muszą być spełnione przez jej strony decyduje w odniesieniu do każdej z nich – jej prawo ojczyste z chwili rozpoczęcia przez organ decydujący o adopcji postępowania w sprawie. Je-

nego” 2000, z. 3, s. 501–527; tenże, Dylematy towarzyszące kodyfikacji prawa prywatnego międzynarodowego, w: W kierunku europeizacji prawa prywatnego. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Jerzemu Rajskiemu, Warszawa 2007, s. 459–466; tenże, O projekcie nowej ustawy o prawie prywatnym międzynarodowym, PPPM, t. 1, Katowice 2007, s. 11–19; A. Maczyński, O potrzebie, zakresie i sposobie reformy polskiego prawa prywatnego międzynarodowego, w: Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Stanisławowi Sołtyśińskiemu, Poznań 2005, s. 869–876; tenże, Polskie prawo prywatne międzynarodowe u progu XXI wieku, w: Prawo w XXI wieku. Księga pamiątkowa 50-lecia Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2006, s. 563–581; tenże, Stosunki rodzinne w projekcie nowej ustawy o prawie prywatnym międzynarodowym, w: H. Cioch, P. Kasprzyk (red.), Z zagadnień prawa rodzinnego i rejestracji stanu cywilnego, Lublin 2007, s. 93–106.

żeli z któregoś z w ten sposób wskazanych praw wynikają wymagania, które dotyczą drugiego z podmiotów lub relacji pomiędzy podmiotami, do ich oceny stosowane jest to prawo.

§ 2. Do skutków adopcji stosowane jest prawo ojczyste przysposabiającego, o ile z państwem obywatelstwa łączy go również ześrodkowanie tam jego życiowych interesów. Do oceny przysposobienia wspólnego stosowane jest wspólne prawo ojczyste przysposabiających, a w jego braku – prawo państwa, w którym ześrodkowane są ich życiowe interesy, o ile jeden z nich jest obywatelem tego państwa.

§ 3. Rozwiązanie przysposobienia podlega prawu ojczystemu przysposabiającego z chwili rozpoczęcia postępowania w sprawie rozwiązania, o ile w państwie obywatelstwa ześrodkowane są jego życiowe interesy.

§ 4. W braku możliwości wskazania na podstawie paragrafów poprzednich prawa właściwego dla skutków przysposobienia oraz jego rozwiązania, stosowane jest prawo państwa, z którym najsilniej związany jest przysposabiający lub związani są oboje przysposabiający.

Rozwiązanie 2:

§ 1. Przepis o przysposobieniu podlega prawu ojczystemu przysposabiającego. Przesłanki przysposobienia określa prawo państwa, którego obywatelem jest przysposabiający w czasie zgłoszenia wniosku.

§ 2. Jeśli jednak przysposabiający ma obywatelstwo jednego państwa, a miejsce zamieszkania na terytorium innego państwa, stosuje się prawo państwa, w którym znajduje się jego miejsce zamieszkania.

§ 3. Jeśli do przysposobienia dochodzi przy udziale współmałżonków o odmiennych obywatelstwach, podlega ono prawom ojczystem obojga małżonków. Jednakże w przypadku różnych obywatelstw małżonków oraz wspólnego ich miejsca zamieszkania w jednym państwie, stosuje się prawo obowiązujące w miejscu ich zamieszkania.

§ 4. Przepis o przysposobieniu nie może nastąpić bez zachowania przepisów prawa ojczystego osoby, która ma być przysposobiona, z czasu zgłoszenia wniosku, o ile dotyczą one zgody tej osoby, zgody jej przedstawiciela ustawowego oraz zezwolenia właściwego organu państwowego, a także ograniczeń przysposobienia z powodu zmiany dotychczasowego miejsca zamieszkania na miejsce zamieszkania w innym państwie.

§ 5. Jeżeli jednak osoba, która ma być przysposobiona ma w czasie złożenia wniosku o przysposobienie obywatelstwo jednego państwa, a miejsce zamieszkania na terytorium innego państwa, przed którego organ wniesiony został ten wniosek,

wystarczy zachowanie wymogów dotyczących zgody tej osoby, zgody jej przedstawiciela ustawowego oraz zezwolenia właściwego organu państwowego, a także ograniczeń przysposobienia z powodu zmiany dotychczasowego miejsca zamieszkania na miejsce zamieszkania w innym państwie zawartych w tym prawie.

5. W konstytucjach ochrona dziecka łączona jest z odniesieniem do jego sytuacji w rodzinie. Dziecko, jako członek rodziny, powinno być w niej wychowywane na dobrego obywatela (dziecko jako przyszłość narodu). W tym kontekście można odnieść wrażenie, że najistotniejsza jest ochrona dziecka jako przyszłego dorosłego członka społeczeństwa (a nie dziecka jako istoty autonomicznej), a narzędziem służącym odpowiedniemu ukształtowaniu dziecka jest rodzina. Co za tym idzie, dziecko powinno być wychowywane we właściwy sposób. Nad sposobem wychowania oraz nad tym, kto je wychowuje, sprawuje kontrolę państwo. Wynika to z interesu (lub obowiązku) państwa przejęcia odpowiedzialności za dziecko od rodziców źle spełniających swoje funkcje rodzicielskie oraz z manifestowanego w niektórych ustawach zasadniczych przekonania, że cechy i umiejętności dziecka powinny być wykorzystane dla dobra społeczeństwa. Natomiast z Konwencji praw dziecka wynika prymat rodziny oraz służebna względem rodziny rola państwa w sferze realizacji praw dziecka. Ta służebność roli państwa ulega zmianie w przypadku, gdy dziecko jest pozbawione rodziny. Wówczas to państwo jest jedynym podmiotem decydującym o losach dziecka. Autonomia rodziny zostaje w takich sytuacjach zamieniona w autonomię państwa.

6. Dobro dziecka jest wartością chronioną prawem. Dobro dziecka jest równocześnie dobrem człowieka. Zasada dobra dziecka wywodzona jest z norm konstytucyjnych, obok zasady ochrony rodziny. Wydaje się, że bardziej precyzyjne byłoby nazwanie jej zasadą realizacji dobra dziecka, ponieważ jej treścią nie jest obowiązek zdefiniowania abstrakcyjnego pojęcia, ale podejmowania działań skierowanych na realizację tej wartości. Obok dobra dziecka chronione są także takie wartości, jak dobro rodziny i interes społeczny. Pomimo przyjęcia priorytetu ochrony dobra dziecka względem innych dóbr, gdy są one w kolizji – trudno zakładać, że możliwa jest pomyślna adopcja dziecka, jeśli nie jest dokonana zgodnie z dobrem przysposabiającego dziecka i dobrem przysposabiającej rodziny.

Kwestia dobra rodziny i realizacji jej interesów poprzez adopcję jest często pomijana w związku z przyjęciem priorytetu zasady dobra dziecka. Jednak bez motywacji (najczęściej w postaci chęci zadośćuczynienia uczuciom rodzicielskim), której realizację można przełożyć na interes rodziców adopcyjnych, nie doszłoby do adopcji. Gdyby porównać relacje w rodzinie biologicznej i adopcyjnej oraz motywacje kierujące osobami decydującymi się na posiadanie dziecka (biologicznego lub adoptowanego), to wydaje się, że nie powinny się one od siebie różnić. Wydaje się zatem, że chęcią posiadania dziecka kieruje przede wszystkim potrzeba, instynkt

macierzyński lub szerzej – rodzicielski, a nie chęć stworzenia dziecka dobrych warunków lub pomagania mu. Te motywacje wydają się mieć charakter wtórny wobec emocjonalnej potrzeby posiadania dziecka, a w późniejszym czasie – wobec więzów uczuciowych czy też emocjonalnych, jakie wiążą rodziców z dzieckiem.

Kryterium dobra dziecka stosowane powinno być również do oceny sytuacji biologicznego lub wcześniej adoptowanego dziecka przysposabiającego. Nie wydaje się możliwa pomyślna adopcja, której wyznacznikiem miałyby być dobro przysposobianego dziecka, jeśli w jej wyniku ucierpiałoby inne dziecko, a stosunki w rodzinie uległyby pogorszeniu. Taka adopcja nie byłaby ani zgodna z dobrem dziecka, ani z dobrem rodziny. Istniejąca jeszcze w nielicznych systemach prawnych przesłanka bezdzietności przysposabiających wydaje się wskazywać na uwzględnienie potencjalnie niekorzystnych dla dzieci biologicznych skutków adopcji, tak w sferze emocjonalnej, jak majątkowej.

Błędne jest przekonanie o utożsamianiu interesu państwa z dobrem dziecka. Ingerencja państwa w sfery życia rodzinnego dziecka nie musi być koniecznie zgodna z dobrem dziecka. W interesie dziecka pozbawionego środowiska rodzinnego jest, aby państwo stworzyło mu możliwości życia w rodzinie adopcyjnej oraz mechanizmy kontrolne, dzięki którym możliwa byłaby kontrola sytuacji dziecka, które nie ingerowałyby zbyt mocno w autonomię rodziny adopcyjnej.

7. Ochronę dobra dziecka można wywodzić z międzynarodowej ochrony praw człowieka, przede wszystkim z ukształtowanej przez Konwencję praw dziecka podmiotowości dziecka i z tam wyartykułowanej konieczności jego całościowej, szczególnej ochrony. Jako wyjątkowe rozwiązania należy potraktować te, które powstały zanim ukształtowany został system ochronny, a więc amerykańską i maoryską. Na uwagę zasługuje jednak fakt, że obowiązek dbałości, ciążyący na członkach rodziny w stosunku do osieroconych dzieci pochodzących z tej rodziny, który istnieje przede wszystkim w państwach muzułmańskich, ma genezę znacznie starszą niż jakiegokolwiek regulacje dotyczące praw człowieka. Międzynarodowe regulacje dotyczące przysposobienia międzynarodowego należy traktować jako chroniące dziecko, a słuszne jest traktowanie ich jako wycinka (elementu) ochrony praw człowieka.

Dziecku przysługuje prawo do życia w rodzinie (inaczej – do rodziny lub do wychowania we własnej rodzinie) i subsydiarne względem niego prawo do zapewnienia mu pieczy zastępczej. Pierwsze z nich nie ma bezpośredniego odpowiednika w katalogu wolności i praw człowieka, zostało natomiast przewidziane w Konwencji praw dziecka. Jako prawo podstawowe można traktować je z dwóch przyczyn: wywiedzenia go z prawa natury jako niezbywalnego, przyrodzonego prawa przysługującego jednostce oraz wywiedzenia go z konstytucyjnego porządku prawnego (art. 72), zakładając, że wszystkie prawa konstytucyjne, w imię bezpośredniości stosowania przepisów ustawy zasadniczej i możliwości ich dochodzenia, są prawa-

mi podstawowymi. Z całą pewnością sytuacja wykreowana jako konsekwencja tego prawa powinna być (z racji konieczności realizacji zasady dobra dziecka) dobra, pożądana i korzystna dla dziecka. Jeśli traktować to prawo jako podmiotowe, to należy podkreślić, że koncepcja prawa podmiotowego związana jest z wyznaczeniem katalogu dóbr uważanych za cenne, ich hierarchii – przy założeniu, że są one chronione prawem pozytywnym w określony sposób (treść norm, sposób ich stosowania) oraz stwierdzeniem treści norm prawnych, czyli wskazaniem sytuacji prawnych przez nie wyznaczonych podmiotom⁸, a więc konkretyzacji prawa. Konsekwencją przyjęcia, że odpowiednikiem uprawnienia dziecka wynikającego z prawa podmiotowego jest obowiązek państwa do podejmowania konkretnych działań, zresztą przez to państwo określonych przepisami prawnymi oraz w związku z uprawnieniem do bycia adoptowanym, jest uznanie podmiotowego prawa do rodziny za prawo publiczne⁹. Jednostka korzysta ze swojego prawa wyznaczonego prawem pozytywnym (czy też wyinterpretowanego z przepisów prawa pozytywnego) w ramach stosunku istniejącego między nią a państwem, co jest oczywiste w odniesieniu do praw obywatelskich, ale również uzasadnione w przypadku praw człowieka.

Prawo dziecka do rodziny wywodzić można również z przyjętej w dokumentach międzynarodowej ochrony praw człowieka, ale również w konstytucjach, koncepcji rodziny – jako naturalnej, podstawowej komórki społeczeństwa. Prawo do zapewnienia dziecku pieczy zastępczej w przypadku niemożności wychowania w rodzinie zostało zapisane w art. 20 Konwencji praw dziecka. Obok tych dwóch praw brak jest prawa dziecka do adopcji. Oznacza to, że w katalogu praw człowieka nie istnieje takie prawo i że na podstawie prawa międzynarodowego dzieciom ono nie przysługuje (pisze o nim co prawda E. Czyż, lokując je w art. 21 Konwencji praw dziecka), nie istnieje ono także w świetle konwencji haskiej z 1993 r. Jednak zastanowić się można nad tym, czy z prawa dziecka do rodziny i obowiązku państwa zapewnienia dziecku pozbawionemu środowiska rodzinnego zastępczego środowiska nie wynika uprawnienie dziecka do bycia adoptowanym, które ograniczone jest ramami przepisów dotyczących warunków, jakie powinny być spełnione, aby adopcja doszła do skutku, również odnoszącymi się do przysposobień międzynarodowych – wprowadzanych przez państwo w ramach jego kompetencji, ale również obowiązku ochrony dobra dziecka.

8. Nie ma potrzeby tworzenia definicji dobra dziecka, która zawierałaby zamknięty katalog elementów składających się na to pojęcie. Taki zabieg jedynie

8 Por. S. Wronkowska, *Analiza pojęcia prawa podmiotowego*, Poznań 1973, s. 6–7 i teźże, *O definiowaniu praw podmiotowych*, „Państwo i Prawo” 1971, z. 1, s. 70–79; Z. Ziemiński, *Logiczne podstawy prawoznawstwa*, Warszawa 1966, s. 117 przez termin prawo podmiotowe rozumie zespół powiązanych ze sobą funkcjonalnie uprawnień, kompetencji i wolności.

9 Według Z. Ziemińskiego, *Polski słownik prawniczy, Hasła podstawowe*, Warszawa 1969, s. 75, przez prawo podmiotowe publiczne należy rozumieć uprawnienia, jakie przysługują obywatelom wobec państwa. Prawo podmiotowe, jako gwarantowane konstytucją, jest prawem publicznoprawnym.

ograniczyć może osobę podejmującą decyzję w sprawie, tworząc fałszywą wizję istnienia jednego uniwersalnego znaczenia tego pojęcia dla wszystkich potencjalnych przypadków zastosowania go, jako kryterium postępowania z dzieckiem. Nic nie stoi jednak na przeszkodzie, aby wskazać, jakie okoliczności powinny być brane pod uwagę – a zatem możliwe jest wyznaczenie minimalnego katalogu elementów, których uwzględnienie składałoby się na realizację tego dobra.

Dobro dziecka jest kryterium, które wyznacza sposób postępowania na każdym etapie postępowania adopcyjnego i kryterium, ze względu na które adopcja powinna być dokonana. Standardem w postępowaniu powinno być przewidywanie, jakie konsekwencje powstaną dla dziecka w związku ze wszystkimi rozwiązaniami, jakie w jego sytuacji mogą być zastosowane. To przewidywanie jest jednak najbardziej zawodnym elementem postępowania, gdyż zakładany wynik nie musi przełożyć się na rzeczywiste konsekwencje podjętej w sprawie decyzji. Dla dobra dziecka konieczne jest stworzenie dziecku pozbawionemu środowiska rodzinnego warunków do normalnego, szczęśliwego życia w rodzinie, a wykreowany związek powinien być trwały i stały – taki jak w rodzinie biologicznej. Stąd odchodzenie od stosowania adopcji niepełnych, w kierunku adopcji pełnych i dalej – całkowitych. Stąd też do niedawna silnie manifestowane przekonanie o potrzebie zatarcia śladów po adopcji, stworzenia warunków dla całkowitej tajemnicy przysposobienia i tworzenia pozorów biologicznego pochodzenia dziecka od przysposabiających. Stąd też obecnie przeważający sąd o konieczności poinformowania dziecka o tym, że zostało przysposobione oraz umożliwienia mu uzyskania informacji o swoich rodzicach biologicznych. Zmiana stanowiska, jak się wydaje, nie wynika tylko z zaakcentowania prawa dziecka do poznania swojej tożsamości, podyktowana jest również uzasadnionym praktyką przekonaniem, że informacja o adopcji przekazana dziecku w nieodpowiednim momencie przez nieodpowiednie osoby może jedynie zaszkodzić relacjom, jakie zostały ukształtowane w wyniku przysposobienia – a więc trwałości emocjonalnych, rodzinnych więzi między jego stronami.

Kryterium dobra dziecka stosowane w odpowiedni sposób może wyłączyć konieczność stosowania szczególnych przepisów ograniczających adopcje międzynarodowe. Oznacza to konieczność obligatoryjnego ustanawiania okresu preadopcyjnego w przypadku każdej adopcji wraz z wyznaczeniem odpowiedniej długości tego okresu, aby móc z powodzeniem ocenić, czy powstały między przysposabiającym a przysposabianym więzy emocjonalne i czy sposób sprawowania przez przysposabiającego opieki nad dzieckiem nie odbiega od normalnych, akceptowalnych społecznie standardów. Oznacza to również, że powinny istnieć mechanizmy kontrolne oraz instytucje doradcze, które realizować będą swoje funkcje w okresie postadopcyjnym, bez względu na to, czy doszło do adopcji krajowej czy międzynarodowej.

Dobro dziecka powinno determinować również sposób postępowania państw i ich organów po orzeczeniu adopcji. Najślabszym elementem ochrony dziecka i realizacji jego dobra w związku z adopcją międzynarodową jest brak mechanizmów kontrolnych właśnie w okresie postadopcijnym. Wcześniej istniejący w polskim prawie obowiązek zasięgnięcia za pośrednictwem urzędu konsularnego informacji o sytuacji dziecka za granicą nie jest obecnie, z braku podstawy prawnej, realizowany. Pewne możliwości stwarzają postanowienia konwencji haskiej z 1993 r., jednak tylko w odniesieniu do adopcji dokonanych w trybie konwencji oraz tylko w związku z uzasadnionym zapytaniem dotyczącym sytuacji konkretnego dziecka, a nie we wszystkich przypadkach adopcji, których zresztą nie jest aż tak wiele.

Z polskiego prawa nie wynika, analogiczny do wprowadzonego do innych systemów prawnych, ciężący na przysposabiającym obowiązek rejestracji dziecka w urzędzie konsularnym państwa obywatelstwa dziecka oraz obowiązek dostarczania, przy udziale agencji adopcyjnej uczestniczącej w przysposobieniu, raportów o sytuacji dziecka i towarzysząca mu sankcja pozbawienia akredytacji takiej agencji w przypadku zaniechania podjęcia takiego działania. Te rozwiązania służą dwóm celom: kontroli nad sytuacją dziecka przez państwo jego obywatelstwa oraz kontroli nad działalnością instytucji pośredniczących w przysposobieniach i eliminacji tych, których sposób działania budzi zastrzeżenia. Osiągnięcie obu tych celów ma zasadnicze znaczenie z punktu widzenia dobra dziecka i rezygnacja z ich realizacji nie wydaje się uzasadniona żadnymi względami.

9. Znaczenie trwałości w sytuacji dziecka pozbawionego środowiska rodzinnego zostało zaakcentowane w tekście konwencji haskiej z 1993 r. – kosztem subsydiarności przysposobienia międzynarodowego wobec krajowego. Taka redakcja tekstu konwencji pozwala na – bardziej niż wynikałoby to z polskiego prawa – swobodne stosowanie przysposobień międzynarodowych, nawet w przypadkach, gdy nie poszukiwano dla dziecka rodziny adopcyjnej w kraju – jedynie rodziny zastępczej. Biorąc pod uwagę konieczność porównania dwóch sytuacji, w których dziecko potencjalnie mogłoby się znaleźć, a więc przebywanie w rodzinie zastępczej w kraju, z założenia niezwiązane z wykreowaniem jakichś stałych więzów, i orzeczenie adopcji międzynarodowej, które skutkuje powstaniem stałej relacji między stronami – wniosek nasuwa się jeden: właśnie z racji na trwałość stosunku, sytuacja dziecka adoptowanego będzie korzystniejsza. Stąd też można twierdzić, wbrew sądom, że postanowienia konwencyjne nie stanowią zachęty do stosowania adopcji międzynarodowych, że umożliwiają one częstsze ich wykorzystywanie – stąd też jakąś zachętę jednak stanowią.

10. W rozwiązaniach konwencyjnych dotyczących adopcji znajduje się zachęta do zawierania dwustronnych lub nawet wielostronnych umów, które dotyczyłyby ułatwień w postępowaniach adopcyjnych. Przykładem takich umów są umowy za-

warte przez państwa Ameryki Łacińskiej i przez państwa skandynawskie oraz amerykańskie *compacts*, które służą ochronie dzieci w sytuacjach, gdy w związku z adopcją lub skierowaniem do rodziny zastępczej, które może się zakończyć adopcją, przemieszczają się one do innych stanów. Oprócz rozwiązań natury kolizyjnej, znajdują się w nich przepisy dotyczące jurysdykcji, subsydiowania adopcji oraz środków ochronnych, które należy podjąć z wskazaniem organów, które są do tego zobowiązane. Wprowadzenie tego typu regulacji, choćby dotyczących wskazania organów sprawujących kontrolę nad sytuacją dziecka i wyznaczenia im konkretnych funkcji, wydaje się uzasadnione w związku z zagwarantowaniem realizacji dobra dziecka.

11. Kwestia zerwania więzów dziecka z jego rodziną naturalną nie dotyczy jedynie przysposobienia międzynarodowego. Jednak w jego przypadku szczególnie istotne wydaje się zastanowienie się, który z systemów przysposobienia byłby bardziej optymalny w przypadku konkretnej adopcji. Adopcja pełna, w wyniku której, jak wydaje się, w pełni realizowana jest funkcja zapewnienia dziecku nowego środowiska rodzinnego, powoduje całkowite zerwanie więzów również z dalszą rodziną dziecka. Z tej racji realizacja postulatu zachowania tożsamości narodowej dziecka i jego związków z poprzednią ojczyzną staje się mniej możliwa niż przy adopcji niepełnej, gdy utrzymana zostaje więź z biologiczną rodziną. Z drugiej strony pojawia się pytanie, czy system adopcji niepełnej stanowi może narzędzie uzyskania przyszłych świadczeń alimentacyjnych od przysposobionego, który będzie miał znacznie lepsze warunki materialne niż jego naturalna rodzina, z którą cały czas wiąże go więzy natury rodzinnej i prawnej?

Coraz większa jest popularność tzw. *open adoptions*¹⁰ (czy też ich odmiany w postaci *cooperative adoptions*, których źródłem jest umowa, a polegają one na ścisłej współpracy rodziców biologicznych dziecka z przysposabiającym, przed i po dokonaniu adopcji), zwanych również *full disclosure adoptions*, umożliwiających utrzymywanie przez dziecko lub rodziców adopcyjnych kontaktów z biologicznymi rodzicami dziecka lub jego biologicznymi krewnymi. Jest to swego rodzaju fenomen, który sprowadza nas właściwie do realiów adopcji niepełnych i pod znakiem zapytania stawia zasadność stosowania adopcji zamiast rodzin zastępczych. Choć, z drugiej strony, w pewnym stopniu zasadne wydaje się twierdzenie, że otwartość może pozytywnie wpłynąć na powodzenie adopcji – zmniejszyć opór dzieci i biologicznych rodziców wobec adopcji oraz wpłynąć na wyeliminowanie problemów behawioralnych adoptowanych dzieci – ale równie prawdopodobne jest, że wpłynie ona na zachwianie poczucia stabilności adopcji.

10 Por. A.R. Appell, *The Move Toward Legally Sanctioned Cooperative Adoption: Can It Survive the Uniform Adoption Act?*, 30 "Family Law Quarterly" 1996, no. 2, s. 500–501; A.R. Appell, *Increasing Options To Improve Permanency: Considerations In Drafting An Adoption With Contact Statute*, 18 „Children's Legal Rights Journal” 1998, no. 4, s. 24.

Analizując zmiany w polskim prawie dotyczące przysposobienia, można stwierdzić, że zmierzały one w kierunku wzmocnienia więzi między przysposobianym a przysposabiającym i jego rodziną. Konieczność ich dokonania była z reguły wcześniej sygnalizowana i uzasadniana przez przedstawicieli doktryny. Wydaje się, że część zmian zostało dokonanych w związku ze społecznym zapotrzebowaniem na odmienną treść wykreowanej na skutek adopcji relacji między stronami, część – jako konsekwencja ratyfikacji umów międzynarodowych. Wydaje się, że wnioski dotyczące powiązania ewolucji instytucji prawnej ze społecznym zapotrzebowaniem na zmiany da się odnieść również do innych państw. Wydaje się zatem, że wprowadzenie rozwiązań pozwalających na dokonywanie w USA *open adoptions* było również podyktowane względami społecznymi – przede wszystkim małą liczbą dostępnych do adopcji nieświadomych swego pochodzenia, małych dzieci oraz dużą liczbą dorosłych osób chętnych do adoptowania dziecka, nawet kosztem akceptacji pewnej roli biologicznych rodziców dziecka w kształtowaniu ich przyszłej z nim relacji. Okazuje się zatem, że przyczyny natury społecznej mogą spowodować odejście od stosowania typu adopcji, który wydaje się najkorzystniejszy dla obu stron (*adoptio plena*) w kierunku stworzenia swego rodzaju hybrydy – w idei swej bliższej rozwiązaniom przyjętym dla adopcji niepełnej. Zresztą, mimo że znaczenie adopcji niepełnych zostało w wielu państwach zmarginalizowane, nie oznacza, że zniknęły one z praw rodzinnych. Przykładem państwa, w którym adopcje niepełne są orzekane w stosunku do dzieci starszych, świadomych swojej tożsamości, są Włochy, natomiast w Szwecji w związku z niepokojącymi wynikami badań psychologicznych nad dziećmi przebywającymi w rodzinach zastępczych, planowane jest wprowadzenie takiego przysposobienia do prawa rodzinnego¹¹.

12. Przeprowadzona analiza wyników badań ukazuje niezmiernie duży wpływ państwa na ukształtowanie instytucji przysposobienia międzynarodowego oraz na jego realizację w praktyce. Wpływ ten można uzasadniać interesem państwa, można również wywodzić ze specyfiki stosunków rodzinnoprawnych – niestety nie zawsze działania państwa w sferze legislacyjnej zbieżne są z interesem dziecka, wartością o podstawowym znaczeniu dla stosunków rodzinnoprawnych. Na przykład brak okresu preadopcyjnego jest w interesie przysposabiającej rodziny (z racji na szybkość postępowania), ułatwienia w przysposobieniu mogą wynikać z interesu państwa pozbycia się zbyt wielu sierot. Z kolei zbyt rygorystyczne ograniczenia jego dotyczące mogą wynikać z interesu państwa w utrzymaniu tożsamości narodowej dzieci, bez względu na to, czy państwo jest w stanie zagwarantować im zastępcze środowisko rodzinne czy też nie. Przykłady realizacji interesów w przysposobieniu można mnożyć. Jednak jedynie literalne wskazanie priorytetu dobra dziecka i rzetel-

11 Por. A. Saldeen, *Minor Amendments and Statutory Proposals: Brussels II, Same-Sex Adoption and Other Matters*, w: A. Bainham (ed.), *The International Survey of Family Law*, 2003 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2003, s. 415.

ne podejmowanie działań w kierunku jego realizacji umożliwi zdjęcie z przysposobienia międzynarodowego odium instytucji „podejrzanej”, wyeliminuje zagrożenia, jakie są z nim związane.

13. Jeśli zastanawiać się nad przyszłością adopcji na świecie, przyjmując istnienie międzynarodowego standardu, jakim przy adopcji jest dobro dziecka oraz założenie, że jej konsekwencją jest kreacja stałej relacji między jej stronami, można przypuszczać, że: 1) w państwach bogatszych może nastąpić powrót zainteresowania krajowymi adopcjami niepełnymi dziećmi starszych lub dotąd przebywającymi w rodzinach zastępczych – natomiast remedium na brak małych dzieci dostępnych do adopcji pełnych będą nadal adopcje międzynarodowe, 2) w państwach biedniejszych zmiany dotyczące adopcji mogą dotyczyć wprowadzenia gwarancji realizacji dobra dziecka, w szczególności w odniesieniu do adopcji międzynarodowych, w związku z czym może nastąpić zmniejszenie ich ilości.

Nad przyszłością adopcji można zastanawiać się również w związku z potencjalnymi kierunkami ewolucji regulacji międzynarodowych – w tym kontekście nad ewentualnością wprowadzenia konwencyjnych regulacji: kolizyjnoprawnej regulacji adopcji międzynarodowej, ewentualnie całościowej materialnoprawnej regulacji adopcji (w tym międzynarodowej). Czy zatem zasadnicze znaczenie dla przyszłości adopcji będzie miało stworzenie jednolitego prawa materialnego, czy też jednolitych reguł wskazywania właściwości prawa (dla adopcji międzynarodowych)? Sądząc po obecnie istniejących rozwiązaniach, trudno jest przewidywać akceptację przez państwa systemów *civil law* i *common law* jednolitych norm kolizyjnych dotyczących adopcji międzynarodowych. Wydaje się, że w związku z przyjętymi już standardami wynikającymi z konwencji haskiej z 1993 r. i dostosowaniem do nich praw wielu państw, bardziej prawdopodobne wydaje się dalsze modyfikowanie rozwiązań wprowadzonych właśnie przez tę konwencję lub pozostanie przy tych już istniejących. Czy można mówić o innej przyszłości adopcji międzynarodowych w Unii Europejskiej lub w Europie? Nad pierwszą ewentualnością należy zastanawiać się chyba w kontekście celowości i perspektyw przyjęcia europejskiego kodeksu cywilnego. Z różnych względów, hipoteza o stopniowym zaprzestaniu traktowania się państw unijnych we wzajemnych stosunkach dotyczących przysposobienia jak zagranica, wydaje się przedwczesna. Względami, które najprawdopodobniej mogłyby wpłynąć na zahamowanie prac dotyczących wprowadzenia takiej regulacji, byłyby interes państwa oraz konieczność utrzymania tożsamości narodowej dziecka – poza tym jej wprowadzenie równałoby się z rezygnacją z subsydiarności adopcji międzynarodowych w stosunkach między państwami unijnymi. Przyjęcie tekstu nowej konwencji przez Radę Europy, dotyczącego prawa materialnego dla adopcji (nie tylko międzynarodowej), wydaje się być próbą zaproponowania jednolitych rozwiązań europejskich, niekoniecznie w obrębie Unii Europejskiej. Skutkiem przy-

sposobienia jest w świetle projektu zerwanie więzów między przysposobionym a jego rodziną biologiczną, dziecko staje się członkiem rodziny przysposabiającego, ma takie prawa i obowiązki, jak biologiczne dziecko przysposabiającego. Podstawowym rodzajem przysposobienia, w świetle projektu, jest więc adopcja pełna, która nie wyklucza jednak stosowania w poszczególnych państwach przepisów przewidujących bardziej ograniczone skutki przysposobienia. Projekt nie zawiera szczególnie rewolucyjnych rozwiązań, oprócz jednego – dopuszczenia możliwości dokonywania wspólnych adopcji przez heteroseksualnych partnerów w zarejestrowanych związkach partnerskich (w państwach, w których istnieje instytucja rejestrowanego partnerstwa) oraz możliwości rozciągnięcia stosowania postanowień konwencyjnych na adopcje wspólne dokonywane przez heteroseksualistów żyjących w stałych związkach oraz homoseksualistów – małżonków, partnerów w rejestrowanych związkach partnerskich oraz partnerów żyjących w stałych związkach. Przyjęcie takiej regulacji oznacza w istocie akceptację kontrowersyjnej idei adopcji wspólnych przez osoby niebędące małżonkami. Jednak na gruncie postanowień projektu konwencji możliwe jest przyjęcie tekstu konwencji przez państwo bez wyrażenia zgody na związanie się tym kontrowersyjnym postanowieniem. W projekcie dopuszczono bowiem składanie zastrzeżeń do wyraźnie wskazanych postanowień – są to postanowienia art. 5.1b (adopcja nie zostanie orzeczona bez uzyskania zgody na nią dziecka, które w świetle prawa może pojąć znaczenie przysposobienia – za takie w świetle prawa uważane będzie dziecko nie starsze niż czternastoletnie), art. 7.1a.ii (dopuszczalna jest adopcja przez dwie osoby odmiennej płci, które są partnerami w związku partnerskim, o ile taka instytucja istnieje w danym państwie istnieje), art. 7.1.b (dopuszczalna jest adopcja przez jedną osobę), art. 22.3 (przysposobiony powinien mieć dostęp do informacji dotyczących swojego pochodzenia, przechowywanych przez kompetentną władzę; jeśli rodzicom biologicznym dziecka przysługuje prawo do nieujawniania ich tożsamości, to kompetentna władza decyduje (w granicach określonych prawem) o ujawnieniu tych informacji, uwzględniając okoliczności oraz prawa dziecka i jego biologicznych rodziców; w tym względzie dziecko, które nie uzyskało pełnoletności może otrzymać odpowiednie pouczenie). Oznacza to, że państwo, akceptując tekst konwencji, nie musi wyrazić zgody na adopcje wspólne przez partnerów w związkach niebędących małżeństwami, a co za tym idzie nie jest w żadnym stopniu zobligowane do wprowadzenia regulacji prawnej dopuszczającej takie adopcje. Jednakże już sama próba dopuszczenia takiej możliwości w konwencji międzynarodowej jest znaczącym krokiem w kierunku wprowadzenia powszechniejszych regulacji tego typu w poszczególnych państwach. Poza tym konsekwencją takiego rozwiązania jest konieczność rozważenia przyjęcia jakiegoś stanowiska w kwestii uznawalności takich adopcji w państwach, w których adopcja taka nie jest dopuszczalna. O ile samo dozwoleństwo na takie adopcje jest kwestią dyskusyjną, o tyle uznanie dokonanej już adopcji nie powinno budzić kontrowersji. Bez względu na to, przez kogo została ona dokonana, brak jej uznania godziłby w dobro dziecka,

które jest stroną nawiązanego już stosunku przysposobienia. Co prawda można zastanawiać się nad celowością takich adopcji, nad trwałością związków, w których znajdują się potencjalni przysposabiający oraz nad emocjonalnymi skutkami takiej adopcji dla dziecka i wpływem jej na ukształtowanie przysposobionego, jednak czas na takie wątpliwości jest przed dopuszczeniem takich adopcji lub przed ich orzeczeniem, a nie na etapie istnienia już relacji między stronami, gdy brak uznania adopcji powoduje powrót do sytuacji sprzed orzeczenia adopcji.

AKTY PRAWNE I DOKUMENTY

Akty prawa krajowego

Albania

Konstytucja z 1998 r., <http://confinder.richmond.edu/alb-oct21.htm>, Milanowski W. (wst.), Horodyska D., Lloha E. (tł.), Konstytucja Republik Albanii, Warszawa 2001.

Algieria

Kodeks rodzinny z 1984 r., Ustawa nr 84-11 z 9.06.1984 r., JORA no 24 du 12-06-1984, Par l'Ordonance no 05-02 du 27 février 2005, ONTE 2005, s. 25 bis, <http://www.lexalgeria.net/droitdelafamille.htm>.

Konstytucja z 1976 r., <http://www.conseilconstitutionnel-dz.org/English/Constitution/1989/Const89-5.htm>.

Andora

Konstytucja z 1993 r., http://www.andorramania.com/constit_gb.htm.

Angola

Konstytucje z 1980 r. i 1992 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ao00000_.html i http://www.servat.unibe.ch/law/icl/ao00000_.html, Rostworowscy B. i S. (opr.), Rodzina w konstytucjach państw i dokumentach międzynarodowych, Warszawa 1994.

Antiqua i Barbuda

Adoption of Children Act z 1944 r., <http://www.laws.gov.ag/acts/chapters/cap-9.pdf>.

The Antigua and Barbuda Constitution Order 1981, <http://www.georgetown.edu/pdba/Constitutions/Antigua/ab81.html>.

Arabia Saudyjska

Konstytucja z 1992 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/sa00000_.html.

Argentyna

Código Civil de la República Argentina, Actualizado al 20-9-05, Biblioteca del Tribunal Superior de Justicia, http://www.jusneuquen.gov.ar/share/legislacion/leyes/codigos/codigo_civil/CC_art0311a0340.htm.

Armenia

Konstytucja z 1995 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/am00000_.html, Sagan S., Serzhanova V. (wst., tł.), Konstytucja Republiki Armenii, Rzeszów 2004.

Australia

Australian Capital Territory Consolidated Acts, ADOPTION ACT z 1993 r., Australasian Legal Information Institute, A joint facility of University of Technology, Sidney and University of New South Wales Faculties of Law: http://www.austlii.edu.au/au/legis/act/consol_act/aa1993107/.

- Konstytucja z 1900 r., Bożyk S. (opr.), Konstytucja Związku Australijskiego, Białystok 1993.
- New South Wales Consolidated Acts, ADOPTION ACT z 2000 r., Australasian Legal Information Institute, A joint facility of University of Technology, Sidney and University of New South Wales Faculties of Law: http://www.austlii.edu.au/au/legis/nsw/consol_act/aa2000107/.
- Northern Territory Consolidated Acts, ADOPTION OF CHILDREN ACT, Australasian Legal Information Institute, A joint facility of University of Technology, Sidney and University of New South Wales Faculties of Law: http://www.austlii.edu.au/au/legis/nt/consol_act/aoca191/.
- Queensland Consolidated Acts, ADOPTION OF CHILDREN ACT z 1964 r., Australasian Legal Information Institute, A joint facility of University of Technology, Sidney and University of New South Wales Faculties of Law: http://www.austlii.edu.au/au/legis/qld/consol_act/aoca1964191/.
- South Australian Consolidated Acts, ADOPTION ACT z 1988 r., Australasian Legal Information Institute, A joint facility of University of Technology, Sidney and University of New South Wales Faculties of Law: http://www.austlii.edu.au/au/legis/sa/consol_act/aa1988107/.
- Tasmanian Consolidated Acts, ADOPTION ACT z 1988 r., Australasian Legal Information Institute, A joint facility of University of Technology, Sidney and University of New South Wales Faculties of Law: http://www.austlii.edu.au/au/legis/ta/consol_act/aa1988107/, Filiation and Adoption, 15 Ann. Rev. Population L. 1988.
- Victorian Consolidated Legislation, ADOPTION ACT z 1984 r., Australasian Legal Information Institute, A joint facility of University of Technology, Sidney and University of New South Wales Faculties of Law: http://www.austlii.edu.au/au/legis/vic/consol_act/aa1984107/.
- Western Australian Consolidated Acts, ADOPTION ACT z 1994 r., Australasian Legal Information Institute, A joint facility of University of Technology, Sidney and University of New South Wales Faculties of Law: http://www.austlii.edu.au/au/legis/wa/consol_act/aa1994107/.

Austria

- Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch z 1811 r., Bundeskanzleramt Österreich <http://ris1.bka.gv.at/bgbl-pdf/index.aspx> i <http://www.ibiblio.org/ais/abgb1.htm#t1h3>.
- Allgemeines Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer de Österreichischen Monarchie, w: Powszechny austriacki kodeks cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego przez prof. dra St. Wróblewskiego. Część pierwsza (§§ 1–937), Kraków 1914.
- Bundesgesetz vom XXXXXXXXX über das internationale Privatrecht (IPR–Gesetz), 1978 02 08, 784 der Beilagen zu den stenographischen Protokollen des Nationalrates XIV. GP, s. 1–3, polski tekst w: Poczobut J., Kodyfikacje prawa prywatnego międzynarodowego, Warszawa 1991.
- Konstytucja z 1920 r. z późn. zm., ustawy z 27 października 1862 o ochronie praw domu Protection of the rights of the home, <http://www.vescc.com/constitution/austria-constitution-eng.html> i http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/au__indx.html, Czarny P., Naleziński B. (tł., wst.), Federalna Ustawa Konstytucyjna Republik Austrii, Warszawa 2004.

Azerbejdżan

- Konstytucja z 1995 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/aj00000_.html.

Bahrain

Konstytucja z 2002 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ba00000_.html.

Belgia

Kodeks cywilny z 1804 r., Banque Carrefour de la législation, <http://www.cass.be/loi/loi.htm>, zmiany: z 26 stycznia 1987 r., Moniteur Belge–Belgish Staatsblad, Publié le: 1987–04–01 fin Service Public Federal Justice, s. 4831–4832 oraz Filiation and Adoption, 14 Ann. Rev. Population L. 1987, s. 119, 31 marca 1987 r., Moniteur Belge–Belgish Staatsblad, Publié le: 1987–05–27 fin Service Public Federal Justice, s. 8250–8270 oraz Revue de droit international et de droit comparé, No. 4, 1988, s. 354–357, Revue régionale de droit, No. 43, August 1987, s. 320, Filiation and Adoption, 14 Ann. Rev. Population L. 1987, s. 118–119, 27 kwietnia 1987 r., Moniteur Belge–Belgish Staatsblad, Publié le: 1987–05–27 fin Service Public Federal Justice, s. 8270–8274 oraz "Revue de droit international et de droit comparé", No. 4, 1988, s. 353–354, Revue régionale de droit, No. 43, August 1987, s. 320, Filiation and Adoption, 14 Ann. Rev. Population L. 1987, s. 119, 20 maja 1987 r., Moniteur Belge–Belgish Staatsblad, Publié le: 1987–05–27 fin Service Public Federal Justice, s. 8274–8276 oraz Revue de droit international et de droit comparé, No. 4, 1988, s. 351–352, 361, Filiation and Adoption, 14 Ann. Rev. Population L. 1987, s. 119, i z 18 maja 2006 r. (Loi modifiant certaines dispositions du Code civil en vue de permettre l'adoption par des personnes de même sexe (1)), Moniteur Belge–Belgish Staatsblad, Publié le: 2006–06–20 fin Service Public Federal Justice.

Konstytucja z 1831 r./1994 r., Skrzydło W. (wst., tł.), Konstytucja Belgii, Warszawa 1996.

Loi portant le Code de droit international privé z dnia 16 lipca 2004 r., Ustawa utrzymująca przepisy kodeksu prawa międzynarodowego prywatnego, tekst francuski w: Banque Carrefour de la législation, <http://www.cass.be/loi/loi.htm> (30/07/07), polskie tłumaczenie dostępne w archiwach Ministerstwa Sprawiedliwości i w Kwartalniku Prawa Prywatnego 2005, z. 3, s. 863–898.

Belize

Konstytucja z 1981 r., <http://www.georgetown.edu/pdba/Constitutions/Belize/belize81.html>.

Benin

Loi No 2002–07 portant code des personnes et de la famille z 2002 r., République du Bénin, Présidence de la République, Code des personnes et de la famille, s. 120–122.

Bhutan

Konstytucja z 2005 r., <http://www.constitution.bt/html/constitution/articles.htm>.

Białoruś

Kodeks Republiki Białorusi o małżeństwie i rodzinie z 1999 r., Vedomosti Natsionalnogo Sobrania Respubliki Belarus, 1999.#23 St 16, Tichinia W. G., Gołowanow W. G. (red.), Komentarj k Kodeksu Respubliki Biełaruś o brakie i semje, Minsk 2000.

Konstytucja z 1994 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/bo00000_.html.

Boliwia

Kodeks rodzinny z 1972 r., Ley No. 996 z 4 kwietnia 1988 r. (Codigo de Familia), Título III. De la adopción de menores y de la arrogación de hijos, art. 215–243, Tekst

w: Red de Información Jurídica LEGISLACION ANDINA, <http://www.cajpe.org.pe/rij/bases/legisla/bolivia/codfamilia.HTML>.

Bośnia i Hercegowina

Konstytucja z 1995 r., <http://www.ccbh.ba/?lang=en&page=texts/constitution/article02>.

Brazylia

Código de Menores z 1979 r., tekst udostępniony przez Ministerstwo Sprawiedliwości RP.

Kodeks cywilny z 1916 r., zmieniony w 1985 r., Ustawa o dziecku i młodzieży dorastającej z 16.07.1990 r., Diario Oficial Federacyjnej Republiki Brazylii, s. 13563–13577.

Konstytucja z 1988r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/br00000_.html, Wojtyczek K. (wst.), Wojtyczek–Bonnand A. (tł.), Konstytucja Federacyjnej Republiki Brazylii, Warszawa 2004.

Ustawa o dziecku i młodzieży dorastającej z 16.07.1990 r., Diario Oficial Federacyjnej Republiki Brazylii, s. 13563–13577.

Bułgaria

КОДЕКС НА МЕЖДУНАРОДНОТО ЧАСТНО ПРАВО, Обн. ДВ. бр.42 от 17 Май 2005 г., <http://lex.bg/laws/ldoc.php?IDNA=2135503651>.

Konstytucja z 1991 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/bu00000_.html.

СЕМЕЕН КОДЕКС z 1968 r., Art. 49–67B, 136B–136Z, Обн. ДВ. бр.41 от 28 Май 1985 г., изм. ДВ. бр.11 от 7 Февруари 1992 г., попр. ДВ. бр.15 от 21 Февруари 1992 г., изм. ДВ. бр.63 от 15 Юли 2003 г., доп. ДВ. бр.84 от 23 Септември 2003 г., изм. ДВ. бр.42 от 17 Май 2005 г., изм. ДВ. бр.30 от 11 Април 2006 г., <http://lex.bg/laws/ldoc.php?IDNA=1594118657>.

Burundi

Konstytucja z 1992 r., <http://confinder.richmond.edu/country.php>.

Chile

Konstytucja z 1980 r., <http://confinder.richmond.edu/Chile.htm>.

Ley 24.779 Adopción z 1997 r., Legislación Argentina, No. 626, April 1997, s. 3–8, Filiation and Adoption, 23 Ann. Rev. Population L. 1996–1997.

Ley sobre Adopción de Menores z 1988 r. –Ley No 18.703, Ley No 7613 z 1943 r., Diario Oficial, No. 33.067, 10/05/1988, Filiation and Adoption, 15 Ann. Rev. Population L. 1988.

Chiny

Konstytucja z 1982 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ch00000_.html.

Marriage Act z 1980 r., zmieniony w 1998 r., Adopted at the 5th Meeting of the Standing Committee of the 9th National People’s Congress on November 4, 1998 and promulgated by Order No. 10 of the President of the People’s Republic of China on November 4, 1998, http://www.goldenlawyer.com/eng/law/adoption_law.htm.

Chorwacja

Family Code z 2003 r., Narodne novine, no 116/2003.

Konstytucja z 1990 r./2001 r., http://www.usud.hr/htdocs/en/the_constitution.htm, Garlicy A. i L. (wst.), Wójcik T. M. (tł.), Konstytucja Republiki Chorwacji z 22 grudnia 1990r., Warszawa 1995, Garlicy A. i L. (wst.), Wójcik T. M., Petryńska M. (tł.), Konstytucja Republiki Chorwacji, Warszawa 2007.

Zakon o istospolnim zajednicama, Narodne novine, no 116/2003.

Cypr

Konstytucja z 1960 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/cy00000_.html, Rostworowscy B. i S. (opr.), Rodzina w konstytucjach państw i dokumentach międzynarodowych, Warszawa 1994.

Republic of Cyprus, The Adoption Law of 1995, No. 19(I) of 1995, English translation prepared by the Service for the Revision and Consolidation of the Cyprus Legislation, AEN (A) – L. 267, Nicosia, Printing Office of the Republic of Cyprus.

Czechy

Konstytucja z 1992 r. i Karta Podstawowych Praw i Wolności z 1992 r., Kruk M. (tł., wst.), Konstytucja Republiki Czeskiej z 16 grudnia 1992 r., Warszawa 1994.

Ustawa o prawie prywatnym międzynarodowym z 11 marca 1948 r., 31 J. Comp. Legis & Int'l. L., 3rd ser., 1949.

Ustawa z 4 grudnia 1963 r. o międzynarodowym prawie prywatnym i procesowym, Zákon ze dne 4.prosinec 1963 o mezinárodním právu soukromém a procesním, 97/1963 Sb., změna: 158/1969 Sb., změna: 234/1992 Sb., změna: 264/1992 Sb., změna: 125/2002 Sb., změna: 37/2004 Sb. změna:, 257/2004 Sb., změna: 361/2004 Sb., změna: 377/2005 Sb., změna: 57/2006 Sb. změna: 70/2006 Sb., změna: 233/2006 Sb.,: Systém ASPI – stav k 16.1.2007 do částky 3/2007 Sb. a 4/2007 Sb.m.s., Obsah a text 97/1963 Sb. – poslední stav textu.

Zákon o rodině z 4 grudnia 1963 r. §§ 63 do 77, 94/1963 Sb., změna: 132/1982 Sb., změna: 234/1992 Sb., změna: 72/1995 Sb., změna: 91/1998 Sb., změna: 360/1999 Sb., změna: 301/2000 Sb., změna: 109/2002 Sb., změna: 320/2002 Sb., 321/2002 Sb., změna: 315/2004 Sb., změna: 383/2005 Sb., změna: 134/2006 Sb. , 227/2006 Sb., změna: 115/2006 Sb., změna: 342/2006 Sb., změna: 112/2006 Sb.

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí z 1999 r., 359/1999 Sb., změna: 257/2000 Sb., změna: 272/2001 Sb., změna: 320/2002 Sb., změna: 518/2002 Sb., změna: 222/2003 Sb., změna: 52/2004 Sb., změna: 315/2004 Sb., změna: 436/2004 Sb., změna: 501/2004 Sb., změna: 57/2005 Sb., změna: 381/2005 Sb., změna: 134/2006 Sb., změna: 373/2006 Sb.

Czeczenia

Konstytucja z 2003 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/cc00000_.html.

Dania

Adoption Act z 1972 r., z późniejszymi zmianami, Consolidated act no. 928 from 2004, The Libraries of the Faculty of Law, <http://www.familiestyrelsen.dk/adoption/lovgivning/love/the-danish-adoption-consolidation-act/>.

Konstytucja z 1953 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/da00000_.html, Grzybowski S. (wst., tł.), Konstytucja Królestwa Danii, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2002.

Egipt

Konstytucja z 1971 r., <http://www.parliament.gov.eg/EPA/en/Levels.jsp?levelid=6&levelno=1&parentlevel=0>.

Ekwador

Código de Menores z 1976 r., zmieniony przez Decree No. 1177 z 8 stycznia 1990 r., Registro Oficial, No. 354, 12/01/1990, s. 2–5. Por. Filiation and Adoption, 17 Ann. Rev. Population L. 1990.

Kodeks cywilny z 1869 r., zmieniony w 1984 r., i w 1990 r., Act No. 83 z 19 lipca 1990 r., Registro Oficial, No. 486, 25/07/1990, s. 3. Por. Filiation and Adoption, 17 Ann. Rev. Population L. 1990.

Estonia

Konstytucja z 1992 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/en00000_.html, Garlicki L., Łosowski P. (wst.), Puu A. (tł.), Konstytucja Estonii, Warszawa 1997.

Erytrea

Konstytucja z 1996 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/er00000_.html.

Etiopia

Konstytucja z 1994 r., http://www.africa.upenn.edu/Hornet/Ethiopian_Constitution.html.

Fidżi

Konstytucja z 1997 r., <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/FijiIslands.pdf>.

Filipiny

Intercountry Adoptions Act z 1995 r. (Republic Act No. 8043), Official Gazette, Vol. 91, No. 32, 7/08/1995.

Kodeks cywilny z 1987 r., Executive Order No. 209, July 6, 1987, as amended by Executive Order No. 227, July 17, 1987, http://www.weddingsatwork.com/culture_laws_familycode01.shtml, <http://www.abogadomo.com/main.html>.

Konstytucja z 1987 r., <http://www.chanrobles.com/philsupremelaw1.htm>.

Republic Act No. 386, June 18, 1949, The Civil Code of the Philippines, AN ACT TO ORDAIN AND INSTITUTE THE CIVIL CODE OF THE PHILIPPINES, <http://www.chanrobles.com/civilcodeofthephilippines1.htm>.

The Child and Youth Welfare Code z 1974 r., Presidential Decree No. 603, December 10, 1974, <http://www.chanrobles.com/childandyouthwelfarecodeofthephilippines.htm>.

Finlandia

Adoption Act (153/1985) z 8 lutego 1985 r. N:o 153 Laki lapseksiottamisesta, Annettu Helsingissä 8 päivänä helmikuuta 1985, <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1985/en19850153.pdf>, 25 Journal of Family Law 1986–1987, Vol. 1, Filiation and Adoption, 13 Ann. Rev. Population L. 1986, Filiation and Adoption, 23 Ann. Rev. Population L. 1996–1997.

Adoption Decree (508/1997) z 1997 r., <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1997/en19970508.pdf>, 25 Journal of Family Law 1986–1987, Vol. 1, Filiation and Adoption, 13 Ann. Rev. Population L. 1986, Filiation and Adoption, 23 Ann. Rev. Population L. 1996–1997.

Konstytucja z 1999 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/fi00000_.html, Osiński J. (wst., tł.), Konstytucja Republiki Finlandii z 11 czerwca 1999 r., Warszawa 2003.

Francja

Decree No. 85–938 z 23 sierpnia 1985 r. (dotycząca postępowania adopcyjnego w odniesieniu do wychowanków państwa), Journal Officiel de la République Française, 5 September 1985, p. 10273.

http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_civil_textA.htm#CHAPTER%20III%20-%20OF%20THE%20CONFLICT%20OF%20LAWS%20RELATING (12.01.07) oraz Revue Critique de Droit International Privé 2001, No. 2, s. 379–380.

Kodeks cywilny z 1804 r., zmieniony w 1976 r., Legifrance.gouv.fr, Le service public de la diffusion du droit, <http://195.83.177.9/code/liste.phtml?lang=uk&c=22&r=314>.

Law No. 96–604 z 5 lipca 1996 r., Journal Officiel de la République Française, 6 July 1996, p. 10208, Recueil Dalloz Sirey, No. 28, 1996, Filiation and Adoption, 23 Ann. Rev. Population L. 1996–1997.

Kodeks Napoleona z 1804 r., w: Bałtruszajtys G., Kolarzowski J., Paszkowska M., Rajewski K., Wybór źródeł do historii prawa sądowego czasów nowożytnych, Warszawa 1996.

Civil Code, MISE A JOUR LEGIFRANCE 21 February 2004, Dernier texte modificateur : ordonnance n° 2004–164 du 20 Feb. 2004, Translated by Georges Rouhette, Professor of Law, with the assistance of Anne Berton, Research Assistant in English, CHAPTER III – OF THE CONFLICT OF LAWS RELATING TO ADOPTION AND OF THE EFFECTS IN FRANCE OF ADOPTIONS ORDERED ABROAD, (Act n° 2001–111 of 6 Feb. 2001), Art. 370–3

Code Civil, TITLE VIII, OF ADOPTION, (Act n° 66–500 of 11 July 1966), http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_civil_textA.htm#CHAPTER%20III%20-%20OF%20THE%20CONFLICT%20OF%20LAWS%20RELATING.

Konstytucja z 1958 r., Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z 1789 r., Jarosz Z. (tł., opr.), Konstytucja V Republiki Francuskiej, Warszawa 1997; Skrzydło W. (tł., wst.), Konstytucja Republiki Francuskiej, Warszawa 2005.

Ghana

Konstytucja z 1992 r., <http://www.ghanareview.com/Gconst.html>.

Grecja

Konstytucja z 1975 r. /2001 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/gr00000_.html, Rostworowscy B. i S. (opr.), Rodzina w konstytucjach państw i dokumentach międzynarodowych, Warszawa 1994; Uliccy G. i W. (tł.), Konstytucja Grecji 1975/1986, Warszawa 1992; Kamiński J. (wst.), Uliccy G. i W., Zdaniuk B. (tł.), Konstytucja Grecji, Warszawa 2005.

Ustawa nr 2250 z 15 marca 1940 r. – Kodeks cywilny, <http://www.adopting.org/adoptions/adoption-law-greece.html> (29/07/07), Greek Civil Code, Ant. N. Sakkoulas Publishers, Athens 2000.

Gruzja

Konstytucja z 1995 r., http://www.parliament.ge/LEGAL_ACTS/CONSTITUTION/consten.html.

Gujana

Konstytucja z 1980 r., <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Guyana/guyana96.html>.

Gwinea Równikowa

Konstytucja z 1996 r., http://www.ceiba-guinea-ecuatorial.org/guineeangl/nvelle_const.htm.

Haiti

Konstytucja z 1987 r., <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Haiti/haiti1987.html>.

Hiszpania

Kodeks cywilny z 1889 r. zmieniony w 1987 r., Real Decreto de 24 de Julio de 1889, oraz Ley 21/1987, de 11 de noviembre, por la que Se modifican determinados artículos del Código Civil y de la Ley de Enjuiciamiento Civil en materia de adopción, Ley de Enjuiciamiento Civil, aprobata por Real Decreto de 3 de febrero de 1881, Ley 1/2000, de 7 de enero de Enjuiciamiento Civil, Ley Orgánica 1/1996, de 15 de enero, de Protección Jurídica del Menor, de modificación parcial del Código Civil y de la Ley de Enjuiciamiento Civil, Ley Orgánica 4/2000, de 11 de enero, sobre derechos y libertades de los extranjeros en España y su integración social, reformada por Ley 8/2000, de 22 de diciembre, Real Decreto 864/2001 de 20 de Julio, por el que se aprueba el Reglamento de ejecución de la Ley Orgánica 4/2000, de 11 de enero, Ley General de la Seguridad Social aprobada por Real Decreto Legislativo 1/1994 de 20 de junio, www.mtas.es/SGAS/FamiliaInfanc/infancia/Adopcion/LegisAdop.htm (12.10.07), Filiation and Adoption, 14 Ann. Rev. Population L. 1987 oraz Iriarte Ángel J. L., Pérez Beviá J. A., Comte Guillemet N., Código de Derecho Internacional Privado, Colección Códigos Básicos, Thomson Aranzandi 2004.

Konstytucja z 1978 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/sp00000_.html.

Holandia

Konstytucja z 1814 r., Głowacki A. (tł., wst.), Konstytucja Królestwa Holandii, Warszawa 2003.

Honduras

Kodeks cywilny, art. 120–184, Decree No. 61–89 z 15 maja 1989 r., La Gaceta, No. 25.839, 24/05/1989, s. 5–6, Filiation and Adoption, 16 Ann. Rev. Population L. 1989.

Hong Kong

Adoption Ordinance z 1956 r. z późniejszymi zmianami, Bilingual Laws Information System (BLIS) of the Department of Justice of the Hong Kong Special Administrative Region (HKSAR) of the People's Republic of China Government: <http://www.hkii.org/hk/legis/en/ord/290/s5.html>.

Konstytucja z 1990 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/hk00000_.html.

Indie

Konstytucja z 1950 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/in00000_.html.

The Hindu Adoption and Maintenance Act, Act nr 78 z 1956 r., India Code, Legislative Department, <http://indiacode.nic.in/>, <http://www.vakilno1.com/bareacts/hindu-adoptionsact/hinduadoptionsact.htm>.

Iran

Konstytucja z 1979 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ir00000_.html.

Irlandia

Adoption Act z 1952 r. (No.25/1952), Irish Legislation [http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/ie/legis/num_act/1952/zza25y1952.1.html&query=title+\(+Adoption+\)+and+title+\(+Act+\)&method=boolean](http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/ie/legis/num_act/1952/zza25y1952.1.html&query=title+(+Adoption+)+and+title+(+Act+)&method=boolean).

Adoption Act z 1991 r. (No. 14/1991), Irish Legislation http://www.bailii.org/ie/legis/num_act/1991/zza14y1991.1.html#zza14y1991s10.

Konstytucja z 1937 r., <http://www.taoiseach.gov.ie/upload/publications/297.htm>, Sagan S. (wst.), Grabowska S. (tł.), Konstytucja Irlandii, Warszawa 2006.

Islandia

Konstytucja z 1944 r., <http://confinder.richmond.edu/local/iceland.doc>.

Izrael

Adoption of Children Act z 1981 r. (5741), Księga ustaw z roku 5741 (1981), 293, z roku 5755 (1995), 399, z roku 5756 (1996), 354, z roku 5758 (1998), 20, 295, 296, z roku 5764 (2004), 445, 476.

Declaration of Establishment z 1948 r., Ustawy Zasadnicze państwa Izrael: o Knesecie z 1958 r., o gruntach izraelskich z 1960 r., o Prezydencie Państwa z 1964 r., o Rządzie z 1992 r., o gospodarce finansowej państwa z 1975 r., o siłach zbrojnych z 1976 r., o Jerozolimie, stolicy Izraela z 1980 r., o sądownictwie z 1984 r., o Kontrolerze Państwowym z 1988 r., o wolności zawodowej z 1994 r. i o godności ludzkiej i wolności z 1994 r., Wojtyczek K. (wst., tł.), Konstytucja Państwa Izrael, Warszawa 2001.

Jamajka

Konstytucja z 1962 r., <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Jamaica/jam62.html>.

Japonia

Act on General Rules for Application of Laws z 2006 r., Act No. 78 z 2006 r., w: Basedow J., Baum H., Nishitani Y. (ed.), Japanese and European Private International Law In Comparative Perspective, Tübingen 2008.

Kodeks Horei, w: C. Kim C., New Japanese Private International Law: The 1990 Horei, 40 The American Journal of Comparative Law 1992.

Konstytucja z 1946 r., http://www.solon.org/Constitutions/Japan/English/english-Constitution.html#CHAPTER_I oraz The Constitution of Japan (November 3, 1946), Enforced as from May 3, 1947, EHS Law Bulletin Series, EHS Vol. I, AA, No. 1000.

Jemen

Konstytucja z 1991 r. /1994 r., <http://www.al-bab.com/yemen/gov/con94.htm>.

Kambodża

Konstytucja z 1993 r., <http://www.cambodia.org/facts/constitution.html>.

Kamerun

Konstytucja z 1972 r., <http://confinder.richmond.edu/Cameroon.htm>, Rostworowscy B. i S. (opr.), Rodzina w konstytucjach państw i dokumentach międzynarodowych, Warszawa 1994.

Kanada

- British Columbia – Status and Regulations, Adoption Act, R.S.B.C., 1996, Chapter 5, 29(3), 35(3).
- Consolidated Statutes of Alberta, Child, Youth and Family Enhancement Act, R.S.A. 2000, c. C-12, 62.
- Consolidated Statutes of Newfoundland and Labrador, Adoption Act, S.N.L. 1999, c. A-2.1, 20(3), 25(3).
- Consolidated Statutes of Nova Scotia, Children and Family Services Act, S.N.S. 1990, c. 5, 72(1). Adoption Act, R.S. N.S., 1954, c. 4, am. 1957, c. 12, s. 3.
- Consolidated Statutes of Ontario, Child and Family Services Act, R.S.O. 1990, c. C.11, s. 146 (5).
- Consolidated Statutes of Prince Edward Island, Adoption Act, R.S.P.E.I., 1988, c. 4.1.
- Consolidated Statutes of Quebec, Civil Code of Quebec, (L.Q., 1991, c. 64).
- Consolidated Statutes of Saskatchewan, Adoption Act, 1998, S.S. 1998, c. A-5.2, 16(1).
- Consolidated Statutes of the Northwest Territories, Adoption Act, S.N.W.T. 1998, c. 9, 5(2).
- Konstytucje z 1867 i 1982 r., Osiński J., Zawiślańska I. (wst., tł.), Konstytucja Kanady, Warszawa 1998.
- Revised Statutes of Yukon, 2002, Children's Act, R.S.Y. 2002, c. 31, 90.
- Status and Regulations, Adoption Act, R.S.B.C., 1996, Chapter 5, 29(3), 35(3).
- Statutes and Regulations of Manitoba, Adoption Act, C.C.S.M. c. A2, 10, 11.
- Statutes and Regulations of New-Brunswick, Family Services Act, S.N.B. 1980, c. F-2.2, 87(1).

Katar

Konstytucja z 2003 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/qa00000_.html.

Kazachstan

Konstytucja z 1995 r., <http://www.kazakhstanembassy.org.uk/cgi-bin/index/225>, Bodio T., Mołdawa T., Konstytucje państw Azji Centralnej. Tradycje i współczesność, Warszawa 2007.

Kirgizja

Konstytucja z 1993 r., <http://confinder.richmond.edu/country.php>, Bodio T., Mołdawa T., Konstytucje państw Azji Centralnej. Tradycje i współczesność, Warszawa 2007.

Kolumbia

- Código de Menores z 1989 r., Decree No. 2737, 27 November 1989, Diario Oficial, 27/11/1989, s. 5-23. Por. Filiation and Adoption, 16 Ann. Rev. Population L. 1989.
- Konstytucja z 1991 r., http://confinder.richmond.edu/columbia_const2.html, Konstytucja Kolumbii 1991, Warszawa 2000.

Korea Płd.

Kodeks cywilny z 1958 r., zmieniony w 1990 r., Current Laws of the Republic of Korea, Release No. 14, 1990, Filiation and Adoption, 17 Ann. Rev. Population L. 1990.

Law No. 4913 of 5 January 1995, Current Laws of the Republic of Korea, Release 32, 1995, s. 556[11]–[18], Filiation and Adoption, 21 Ann. Rev. Population L. 1994–1995.

Konstytucja z 1948 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ks00000_.html.

Kostaryka

Kodeks rodzinny z 1973 r., w: Bergmann A., Ferid M., Henrich D., Internationales Ehe und Kinderschaftsrecht mit Staatsangehörigkeitsrecht, Frankfurt am Main/Berlin 1983, Costa Rica.

Konstytucja z 1949 r., http://www.costaricalaw.com/legalnet/constitutional_law/engtit5.html, Rostworowscy B. i S. (opr.), Rodzina w konstytucjach państw i dokumentach międzynarodowych, Warszawa 1994.

Kuba

Kodeks rodzinny, Ustawa nr 1289 z 14 lutego 1975 r., Gaseta Oficial z 15 lutego 1975 r.

Konstytucja z 1976 r., http://64.21.33.164/ref/dis/const_92_e.htm.

Kuwejt

Konstytucja z 1962 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ku00000_.html.

Laos

Konstytucja z 1991 r., <http://www.laoembassy.com/news/constitution/constitution.htm>.

Liberia

Konstytucja z 1986 r., <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/liberia.pdf>.

Libia

Konstytucja z 1969 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ly00000_.html.

Litwa

Kodeks cywilny z 2000 r., Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, 2000, Valstybės žinios, no 74–2262, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2008, z. 1, s. 278–302.

Konstytucja z 1992 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/lh00000_.html, Zakrzewski A. B. (wst.), Wisner H. (tł.), Konstytucja Republiki Litewskiej, Warszawa 2006.

Luksemburg

Kodeks cywilny z 1807 r., zmieniony w 1989 r., L. 13 juin 1989, Mém. 1989, 876 oraz Legilux, Le Gouvernement du Grand-Duché de Luxembourg, http://www.legilux.public.lu/leg/textescoordonnes/codes/code_civil/L1_T8_adoption.pdf.

Konstytucja z 1868 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/lu00000_.html, Wojtyczek K. (wst., tł.), Wojtyczek–Bonnand A. (tł.), Konstytucja Wielkiego Księstwa Luksemburga, Warszawa 2006.

Łotwa

Konstytucja z 1922 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/lg00000_.html#A110, Kierończyk P. (wst.), Gołubiec L. (tł.), Konstytucja Republiki Łotewskiej, Warszawa 2001.

Macedonia

Konstytucja z 1991 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/mk00000_.html, Jackowicz J. (wst.), Wójcik T. (tł.), Konstytucja Republiki Macedonii, Warszawa 1999.

Madagaskar

Konstytucja z 1992 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ma00000_.html.

Mali

Konstytucja z 1992 r., <http://confinder.richmond.edu/country.php>.

Malawi

Konstytucja z 1994 r., http://www.africa.upenn.edu/Govern_Political/mlwi_const.html.

Malta

Konstytucja z 1964 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/mt00000_.html.

Mauretania

Konstytucja z 1991 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/mr00000_.html.

Meksyk

Código civil del estado de Mexico, Toluca de Lerdo, México, a 29 de abril de 2002, <http://www.diputados.gob.mx/LeyesBiblio/gobiernos.htm>.

Código Civil Federal, Nuevo Código publicado en el Diario Oficial de la Federación en cuatro partes los días 26 de mayo, 14 de julio, 3 y 31 de agosto de 1928, TEXTO VI-GENTE, Última reforma publicada DOF 13-04-2007, Cámara de Diputados del H. Congreso de la Unión, Secretaría General, Secretaría de Servicios Parlamentarios, Centro de Documentación y Análisis, Diario Oficial de la Federación 29/05/2000, <http://www.diputados.gob.mx/LeyesBiblio/index.htm>.

Konstytucja z 1917 r., http://www.ilstu.edu/class/hist263/docs/1917const.html#N_1_.

Mołdawia

Konstytucja z 1994 r., <http://www.moldova.md/>.

Mongolia

Konstytucja z 1992 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/mg00000_.html.

Mozambik

Konstytucja z 1990 r., <http://confinder.richmond.edu/country.php>.

Namibia

Konstytucja z 1990 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/wa00000_.html.

Nepal

Konstytucja z 1990 r., <http://asnic.utexas.edu/asnic/countries/nepal/nepalconstitution.html>.

Niemcy

Allgemeines Landrecht für die Königlich Preussischen Staaten z 1794 r., w: Bałtruszajtys G., Kolarzowski J., Paszkowska M., Rajewski K., Wybór źródeł do historii prawa sądowego czasów nowożytnych, Warszawa 1996.

Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) z 1896 r., Gesetz zur Beendigung der Disriminierung gleichgeschlechtlicher Gemeinschaften z 2001 r., BGB1, I, 2001, 266, zmieniony 4 grudnia 1992 r. (Sammelblatt, Vol. 44, No. 3, 11.01.1993, s. 89), 1 stycz-

nia 2002 r., (Neugefasst durch Bek. V. 2.1.2002 I 42, 2909; 2003, 738; zuletzt geändert durch Art. 11 G v. 5.9.2006 I 2098), Federalny Dziennik Ustaw, 2002 r., część I, nr 2, Bonn, 8 stycznia 2002.

Bürgerliches Gesetzbuch (BGB), w: Jaworski W. L., Prawo cywilne na ziemiach polskich, Tom II. Część I. Rodzice i dzieci, Warszawa–Kraków 1921?.

Konstytucja z 1949 r., <http://www.jura.uni-sb.de/BIJUS/grundgesetz/>, Konstytucje Finlandii, Włoch, Niemieckiej Republiki Federalnej, Francji. Zbiór tekstów pod red. A. Burdy, M. Rybickiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971; Bożyk S. (opr.), Konstytucja Niemiec, Warszawa 1993.

Ustawa z 18 sierpnia 1896 r. wprowadzająca Kodeks cywilny, w wersji ustawy z 21 września 1994 r. – BGBEG, 18.08.1896, Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche in der Fassung der Bekanntmachung vom 21. September 1994 (BGBl. I S. 2494; 1997 I S. 1061), zuletzt geändert durch Artikel 96 der Verordnung vom 31. Oktober 2006 (BGBl. I S. 2407), Stand: Neugefasst durch Bek. v. 21.9.1994 I 2494; 1997, 1061; zuletzt geändert durch Art. 96 V v. 31.10.2006 I 2407; Änderung durch Art. 5 Abs. 2 G v. 19.12.2006 I 3230 (Nr. 63) noch nicht berücksichtigt, <http://bundesrecht.juris.de/bgbeg/BJNR006049896.html>.

Nigeria

Konstytucja z 1999 r., http://www.nigeria-law.org/ConstitutionOfTheFederalRepublicOfNigeria.htm#Chapter_4.

Norwegia

Adoption Act z 1986 r., Act no. 40 of 30 April 1993 relating to registered partnership <http://www.ub.uio.no/cgi-bin/ujur/ulov/sok.cgi?type=LOV>.

Konstytucja z 1814 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/no00000_.html, Osiński J. (wst., tł.), Konstytucja Królestwa Norwegii, Warszawa 1996.

Nowa Zelandia

Adoption (Intercountry) Act 1997, New Zealand's Research Archive, <http://rangi.knowledge-basket.co.nz/gpacts/reprint/text/2006/an/009.html>.

Oman

Królewski Dekret Nr 101/96 z 1996 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/mu00000_.html.

Pakistan

Konstytucja z 1973 r., <http://www.pakistani.org/pakistan/constitution/part2.ch2.html>.

Papua i Nowa Gwinea

Adoption of Children Act z 1968 r. (No 8 of 1969), http://www.paclii.org/pg/legis/consol_act/aoca1968191/.

Paragwaj

Konstytucja z 1992 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/pa00000_.html.

Polska

Dekret Prawo rodzinne z 22 stycznia 1946 r., Dz.U. nr 6, poz. 52.

Dekret z 21 maja 1946 r. o postępowaniu przed Władzą Opiekuńczą, Dz.U. z 1946 r., Nr 22, poz. 140.

- Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz przepisy wprowadzające kodeks z 25 lutego 1964r. Dz.U. Nr 9, poz. 59 i 60.
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz przepisy wprowadzające z 25 lutego 1964 r., Dz.U. Nr 9, poz. 59 i 60.
- Kodeks rodzinny oraz przepisy wprowadzające kodeks z 27 czerwca 1950 r., Dz.U. Nr 34, poz. 308.
- Konstytucja marcowa Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921 r., tekst na podstawie Dz.U. R.P., Nr 44, poz. 267.
- Konstytucja z 22 lipca 1952 r., Dz.U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232.
- Konstytucja z 6 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.
- Rozporządzenia MEN z dnia 17 sierpnia 1993 r. w sprawie ośrodków adopcyjno-opiekuńczych Dz.U. Nr 84, poz. 394.
- Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 5 października 2004 r. w sprawie centralnego banku danych o dzieciach oczekujących na przysposobienie oraz ośrodków adopcyjno-opiekuńczych upoważnionych do współpracy z licencjonowanymi przez rządy innych państw organizacjami lub ośrodkami adopcyjnymi, Dz.U. Nr 223, poz. 2266.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r. o uchyleniu odębności stanowych, Dz. U. Nr 92, poz. 824, ogłosz. 25 października 1927 r.
- Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 30 września 2005 r. w sprawie ośrodków adopcyjno-opiekuńczych, Dz.U. Nr 205, poz. 1700 i 1701.
- Ustawa z 13 lipca 1939 r. o ułatwieniu przysposobienia małoletnich, Dz.U. R.P. Nr 63, poz. 416.
- Ustawa z 2 sierpnia 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych międzynarodowych (Prawo prywatne międzynarodowe Dz.U. R.P. Nr 101, poz. 581.
- Ustawa z 2 sierpnia 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych wewnętrznych (Prawo prywatne międzydzielnicowe Dz.U. R.P. Nr 101, poz. 580.
- Ustawa z 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, Dz.U. Nr 12, poz. 61.
- Ustawa z dnia 12 listopada 1965 r. Prawo prywatne międzynarodowe, Dz.U. Nr 46, poz. 290; zm.: Dz.U. z 1995 r., Nr 83, poz. 417, Dz.U. z 1999 r., Nr 52, poz. 532.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz.U. Nr 64, poz. 593, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 19 grudnia 1975 r. o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz.U. Nr 45, poz. 234.
- Ustawa z dnia 26 maja 1995 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. Nr 83, poz. 417.

Portugalia

- Kodeks cywilny z 1966 r., zmieniony w 1977 r. i w 1993 r. (Decree-Law No. 185/93 of 22 May 1993, *Diário da República*, Series 1-A, No. 119, 22/05/1993, s. 2792–2801, *Filiation and Adoption*, 21 *Ann. Rev. Population L.* 1994–1995.
- Konstytucja z 1976 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/po00000_.html, Miranda J., Kownacki P. (wst.), Wojtyczek-Bonnand A. (tł.), *Konstytucja Republiki Portugalskiej z dnia 2 kwietnia 1976 r.*, Warszawa 2000.

Republika Kongo

- Konstytucja z 2002 r., <http://www.congo-site.net/v4x/instit/home.php>.

Rosja

Konstytucja z 1993r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/rs00000_.html, Kubik A. (tł.), Bosiacki A. (wst.), Konstytucja Federacji Rosyjskiej, Warszawa 2000.

Semejnij Kodeks Rosijskoj Federacji z 1995, Sobranije zakonodatelstwa Rosijskoj Federacji, 1996, No 1, cm. 16, Semejnij Kodeks Rosijskoj Federacji, Biblioteka Kodeksow, Moskwa 2002 oraz <http://base.consultant.ru/nbu/cgi/online.cgi?req=doc;base=NBU;n=51018>.

Zwód praw Cesarstwa Rosyjskiego (Tom X, cz. I) z 1832 r., w: Rymowicz Z., Świącicki W. (tł. i opr.), Prawo cywilne ziem wschodnich. Tom X, Cz. I Zводу Praw Rosyjskich, Tom pierwszy, Warszawa 1932.

RPA

Konstytucja z 1996 r., <http://www.polity.org.za/html/govdocs/constitution/saconst.html?rebookmark=1#PREAMBLE>.

Ruanda

Konstytucja z 1991 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/rw00000_.html.

Rumunia

Konstytucja z 1991 r. /2003 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ro00000_.html i http://www.presidency.ro/?_RID=htm&id=16, Brodziński W. (wst.), Kosma A. (tł.), Konstytucja Rumunii z 21 listopada 1991 r., Warszawa 1996.

St. Lucia

Konstytucja z 1978 r., <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Lucia/Luc78.html>.

Senegal

Konstytucja z 2001 r., <http://confinder.richmond.edu/country.php>.

Serbia

Serbian Family Act z 2005 r., Official Journal of the Republic of Serbia 2005, No. 18.

Sierra Leone

Konstytucja z 1991 r., <http://www.statehouse-sl.org/constitution/>.

Słowacja

Konstytucja z 1992 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/lo00000_.html, Skotnicki K. (tł., wst.), Konstytucja Republiki Słowackiej, Warszawa 2003.

Ustawa z 4 grudnia 1963 r. o międzynarodowym prawie prywatnym i procesowym, Zákon ze dne 4.prosince 1963 o mezinárodním právu soukromém a procesním, 97/1963 Sb., změna: 158/1969 Sb., změna: 234/1992 Sb., změna: 264/1992 Sb., změna: 125/2002 Sb., změna: 37/2004 Sb. změna:, 257/2004 Sb., změna: 361/2004 Sb., změna: 377/2005 Sb., změna: 57/2006 Sb. změna: 70/2006 Sb., změna: 233/2006 Sb.,: Systém ASPI – stav k 16.1.2007 do částky 3/2007 Sb. a 4/2007 Sb.m.s., Obsah a text 97/1963 Sb. – poslední stav textu.

Zákon o rodine a o zmene a doplneni niektorých zákonov z 19 stycznia 2005, §§ 97 do 109, 36/2005 Z.z., zmena: 36/2005 Z.z., zmena: 297/2005 Z.z., zmena: 615/2006 Z.z.

Słowenia

Konstytucja z 1991 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/si00000_.html, Winczorek P. (wst., tł.), Konstytucja Republiki Słowenii z 23 grudnia 1991r., Warszawa 1994.

Marriage and Family Relations Act z 1976 r., Ur 1 SRS, no 15/76, 30/86, 1/89, 14/89; Ur 1 RS, no 13/94, 82/94, 29/95, 26/99, 70/00, 64/01, 110/02, 42/03, 16/04.

Zakon o mednarodnem zasebnem pravu in postopku z 30 czerwca 1999 r., <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=199956&dhid=16384> oraz Geč-Korošek M., Mednarodno zasobno pravo, Zbirka Učbeniki, Založna Uradni List RS, Prva knjiga – Spošni del, 2001 i Geč-Korošek M., Mednarodno zasobno pravo, Zbirka Učbeniki, Založna Uradni List RS, Druga knjiga – Posebni del, 2002.

Srilanka

Adoption of Children Ordinance z 1944 r., zmieniony przez Adoption of Children (Amendment) Act z 1977 r., zmieniony w 1979 r., http://www.commonlii.org/lk/legis/consol_act/aoc76234.pdf.

Konstytucja z 1978 r., <http://www.priu.gov.lk/Cons/1978Constitution/Introduction.htm>.

Sudan

Konstytucja z 1998 r., <http://www.sudan.net/government/constitution/english.html>.

Surinam

Konstytucja z 1987 r., <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Suriname/english.html>.

Syria

Konstytucja z 1973 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/sy00000_.html, Rostworowscy B. i S. (opr.), Rodzina w konstytucjach państw i dokumentach międzynarodowych, Warszawa 1994.

Szwajcaria

Konstytucja z 1999 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/sz00000_.html, Czeszejko-Sochacki Z. (wst., tł.), Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej, z dnia 1999 r., Warszawa 2000.

Loi fédérale sur le droit international privé (LDIP) z 18 grudnia 1987 r., Amtliche Sammlung des Bundesrechts 1988, nr 44, s. 1776 i n., RS 0.211.213.01.

Ustawa Federalna z dnia 22 czerwca 2001 r. o Haskiej Konwencji o Przysposobieniu oraz o działaniach służących ochronie dziecka w przysposobieniu międzynarodowym, RS 211. 221. 31.

Szwecja

Act consequent upon Sweden's accession to The Haag Convention on Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption – 1997:191(SFS 1997:191 Lag med anledning av Sveriges tillträde till Haagkonventionen om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner, w: Legal provisions concerning adoption (excerpts), MIA Swedish Intercountry Adoptions Authority, Stockholm, October 2006.

Act on International Legal Relations Concerning Adoption z 1971 r., SFS 1971:796 Lag om internationella rättsförhållanden rörande adoption, w: Legal provisions concerning adoption (excerpts), MIA Swedish Intercountry Adoptions Authority, Stockholm, October 2006.

Children and Parents Code z 1949 r., (Föräldrabalken 1949:381).

Foreign Adoption Orders (Approval) Ordinance – 1976:834(SFS 1976:834 Förordning om prövning av utländskt beslut om adoption, w: Legal provisions concerning adoption (excerpts), MIA Swedish Intercountry Adoptions Authority, Stockholm, October 2006.

Government Bill 2001/02:123, Swedish Code of Statutes – SFS 2002:769.

Inter-country Adoption Affairs Bill 2003/04:131.

Inter-country Adoption Intermediation Act – 1997:192(SFS 1997:192 Lag om internationell adoptionsförmedling, w: Legal provisions concerning adoption (excerpts), MIA Swedish Inter-country Adoptions Authority, Stockholm, October 2006.

Konstytucja z 1974 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/sw00000_.html, Grzybowski S. (wst., tł.), Dembiński K. (tł.), Konstytucja Królestwa Szwecji, Warszawa 2000.

Ordinance containing Instructions for the Swedish Inter-country Adoptions Authority – 2004:1145 (SFS 2004:1145 Förordning med instruktion för Myndigheten för internationella adoptionsfrågor, w: Legal provisions concerning adoption (excerpts), MIA Swedish Inter-country Adoptions Authority, Stockholm, October 2006.

Registered Partnership Act – 1994:1117 (SFS 1994:1117 Lag om registrerat partnerskap, The Office of the Ombudsman Against Discrimination on Grounds of Sexual Orientation): <http://www.homo.se/o.o.i.s/1630>.

Tajlandia

Conflict of Laws Act; B.E. 2481(1938), <http://www.thailaws.com/>.

Konstytucja z 1991 r., <http://www.parliament.go.th/files/library/b05-b.htm>.

Tajwan

Konstytucja z 1946 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/tw00000_.html.

Tadżykistan

Konstytucja z 1994 r., <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan003670.htm>, Bodio T., Mołdawa T., Konstytucje państw Azji Centralnej. Tradycje i współczesność, Warszawa 2007.

Trinidad i Tobago

Konstytucja z 1976 r., <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Trinidad/trinidad76.html>.

Tunezja

Konstytucja z 1959 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ts00000_.html.

Turcja

Konstytucja z 1982 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/tu00000_.html.

Uganda

Konstytucja z 1995 r., <http://www.parliament.go.ug/chapt4.htm>.

Ukraina

Kodeks Rodzinny Ukrainy z 2002 r., Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy, 2002.#21–22. St 135, Siemiejnij kodeks Ukrainy, Informacjonno–prawwoj centr Ksilon, Char-ków 2005.

Konstytucja z 1996 r., <http://www.rada.kiev.ua/const/conengl.htm#r4>, Toczek E. (wst., tł.), Konstytucja Ukrainy, Warszawa 1999.

Ustawa Ukrainy o prawie prywatnym międzynarodowym z 2005 r., *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2008, z. 2, s. 571–590.

Urugwaj

Kodeks cywilny z 1869 r., zmieniony w 1990 r., Código de Menores z 1934 r., Ley de Legitimación adoptiva z 1945 r., zmienione w 1978r., No. 16.108 z 4 kwietnia 1990 r., *Diario Oficial*, No. 23087, 20/04/1990, s. 106A, Filiation and Adoption, 17 Ann. Rev. Population L. 1990.

USA

Alaska Statutes (2006). Title 25. Marital and Domestic Relations, Chapter 23. Adoption, http://www.legis.state.ak.us/cgi-bin/foioloisa.dll/stattx06/query=*/doc/%7B@11556%7D?.

Arizona Revised Statutes, Title 8. Chapter 1 – Adoption, art.1–4 (General Provisions , Adoption Subsidies, Nonrecurring Adoption Expenses, Interstate Adoption Assistance Compacts), <http://www.azleg.state.az.us/ArizonaRevisedStatutes.asp?Title=8>.

Arkansas Code, Title 9. Family Law. Chapter 9. Adoption, <http://www.arkleg.state.ar.us/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm&vid=blr:code>.

California Family Code <http://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/calawquery?codesection=fam&codebody=&hits=20>.

Colorado Revised Statutes, Title 19. Children's Code, Article 5. Relinquishment and Adoption, Part 2. Adoption, <http://198.187.128.12/colorado/lpext.dll?f=templates&fn=fs-main.htm&2.0>.

Delaware Code, Title 13. Domestic Relations, Chapter 9. Adoption http://delcode.delaware.gov/title13/c009/index.shtml#P-1_0.

General Laws of Massachusetts, Chapter 210. Adoption of children and change of names.

General Statutes of Connecticut, Revised to January 1, 2007, Chapter 803, Termination of parental rights and adoption, http://www.cga.ct.gov/lco/Statute_Web_Site_LCO.htm.

Georgia Code, Title 19. Domestic Relations, Chapter 8, <http://www.legis.state.ga.us/legis/GaCode/Title19.pdf> i <http://www.lexis-nexis.com/hottopics/gacode/default.asp>.

Hawaii Revised Statutes z 2003 r., Chapter 578, http://www.capitol.hawaii.gov/hrscurrent/vol12_ch0501-0588/hrs0578/hrs_0578-.htm.

Idaho Statutes, Title 16. Juvenile Proceedings, Chapter 15. Adoption of Children, <http://www3.state.id.us/idstat/TOC/16015KTOC.html>.

Illinois Compiled Statutes, 750 ILCS 50/ Adoption Act – FAMILIES (750 ILCS 50/) Adoption Act., Chapter 40, <http://www.ilga.gov/legislation/ilcs/ilcs3.asp?ActID=2098&ChapAct=750%26nbsp%3BILCS%26nbsp%3B50%2F&ChapterID=59&ChapterName=FAMILIES&ActName=Adoption+Act%2E>.

Indiana Code, Title 31, Art. 19. Family law: Adoption, <http://www.in.gov/legislative/ic/code/title31/ar19/>.

Interstate Compact on the Placement of Children, <http://www.legislature.state.al.us/Code-of-Alabama/1975/coatoc.htm>.

- Iowa Code 2007 and Merged Supplement, Chapter 600. Adoption, <http://www.legis.state.ia.us/IACODE/Current/>.
- Iowa Code 2007 and Merged Supplement, Chapter 600. Adoption, <http://nxtsearch.legis.state.ia.us/NXT/gateway.dll/2007%20Iowa%20Code/2007code/1/27534?f=templates&fn=defaultURLquerylink.htm>.
- Kansas Statutes, Chapter 59. Probate Code, Article 21. Adoption, <http://www.kslegislature.org/legsrv-statutes/getStatute.do?number=23013>.
- Kentucky Revised Statutes, Title XVII, Chapter 199.00, Adoption, <http://www.lrc.state.ky.us/KRS/199-00/CHAPTER.HTM>.
- Louisiana Children's Code <http://www.legis.state.la.us/lss/lss.asp?folder=200> i <http://www.legis.state.la.us/lss/search.htm>.
- Maine Revised Statutes z 2003 r., Title 18-A:Probate Code, Art. IX. Adoption, <http://janus.state.me.us/legis/statutes/18-A/title18-Ach9sec0.html>.
- Maryland Revised Statutes, Maryland Code, Family law, Title 5. Children, <http://michie.lexisnexis.com/maryland/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&cp=>.
- Michigan Compiled Laws, Probate Code z 1939 r., Act 288 z 1939 r., Chapter X. Michigan Adoption Code, [http://www.legislature.mi.gov/\(S\(d4h2lvuewfwzswj45ij2pysb1\)\)/mileg.aspx?page=getobject&objectname=mcl-288-1939-X&queryid=18387043&highlight=michigan%20AND%20adoption%20AND%20code](http://www.legislature.mi.gov/(S(d4h2lvuewfwzswj45ij2pysb1))/mileg.aspx?page=getobject&objectname=mcl-288-1939-X&queryid=18387043&highlight=michigan%20AND%20adoption%20AND%20code).
- Minnesota Statutes z 2003 r. Chapter 259, Change of name, adoption <http://www.revisor.leg.state.mn.us/stats/259/>.
- Mississippi Code z 1972, Title 93. Domestic Relations, Chapter 17. Adoption, Change of Name and Legitimation of Children, <http://michie.lexisnexis.com/mississippi/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&cp=>.
- Missouri Revised Statutes, Title XXX. Domestic Relations, Chapter 453, Adoption and Foster Care, <http://www.moga.state.mo.us/STATUTES/C453.HTM>.
- Montana Code Annotated 2005, Title 42. Adoption, http://data.opi.state.mt.us/bills/mca_toc/index.htm.
- Nebraska Revised Statutes, Chapter 43. Infants and Juveniles, <http://uniweb.legislature.ne.gov/LegalDocs/view.php?page=s43index>.
- Nevada Revised Statutes, Title 11. Domestic Relations, Chapter 127, <http://www.leg.state.nv.us/NRS/NRS-127.html>.
- New Hampshire Statutes, Title 10, Chapter 126D – Compact – Hard to place children, <http://www.gencourt.state.nh.us/rsa/html/xii/170-b/170-b-mrg.htm> oraz <http://www.gencourt.state.nh.us/rsa/html/NHTOC/NHTOC-X.htm>.
- New Jersey Permanent Statutes, Title 9. Children – Juvenile and Domestic Relations Courts, http://lis.njleg.state.nj.us/cgi-bin/om_isapi.dll?clientID=23337616&Depth=2&depth=2&expandheadings=on&headingswithhits=on&hitsperheading=on&infobase=statutes.nfo&record={3349}&softpage=Doc_Frame_PG42.
- New Mexico Statutes and Court Rules, Chapter 32A. Children's Code, Articles 5. Adoptions, <http://www.conwaygreene.com/nmsu/lpext.dll?f=templates&fn=main-hit-h.htm&2.0>.
- New York State Consolidated Laws, Domestic Relations Laws z 1909 r., Chapter 14, Article 7, Adoption <http://assembly.state.ny.us/leg/?cl=29&a=1>.
- North Carolina General Statutes z 2003 r., Chapter 48. Adoptions, <http://www.ncga.state.nc.us/gascripts/Statutes/StatutesTOC.pl?Chapter=0048>.
- North Dakota Century Code, <http://www.legis.nd.gov/cencode/t14c15.pdf>.

- Ohio Revised Code, Title [31] XXXI. Domestic Relations – Children, Chapter 3107: Adoption <http://codes.ohio.gov/orc/3107>.
- Oklahoma State Statutes z 1999 r., Chapter 10. Children, Oklahoma Adoption Code, <http://www.lsb.state.ok.us/>.
- Oregon Revised Statutes z 2005 r., Title 11. Domestic Relations, Chapter 109, Parent and Child Rights and Relationships <http://landru.leg.state.or.us/ors/109.html>.
- Restatement of the Law – Conflict of Laws, Restatement (Second) of Conflict of Laws, Current through June 2006, Copyright 1971–2007 by the American Law Institute, w: Scoles E. F., Hay P., Borchers P. J., Symeonides S. C., Conflict of Laws, Third Edition, St. Paul 2000.
- Revised Code of Washington,
- Revised Code of Washington, Title 26. Domestic Relations, Chapter 33. Adoption, <http://apps.leg.wa.gov/RCW/default.aspx?cite=26.33>.
- South Carolina Code of Laws, Title 20. Domestic Relations, Chapter 7. Children’s Code, Article 11. Disposition of Cases before the Family Court, Subarticle 7. Adoption, <http://www.scstatehouse.net/code/statmast.htm>.
- South Dakota Codified Laws, Title 25. Domestic Relations, Chapter 25–6. Adoption of Children <http://legis.state.sd.us/statutes/DisplayStatute.aspx?Type=Statute&Statute=25-6>.
- State of Rhode Island General Laws, Title 15, Domestic Relations, Chapter 15–7, Adoption of children, <http://www.rilin.state.ri.us/Statutes/TITLE15/15-7/INDEX.HTM>.
- Tennessee Code, Title 36. Domestic Relations, Chapter 1. Adoption, <http://michie.lexisnexis.com/tennessee/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&cp=>.
- Texas Statutes, Family Code, Title 5. The Parent–Child Relationship and the Suit Affecting the Parent–Child Relationship, Chapter 162. Adoption, <http://tlo2.tlc.state.tx.us/statutes/fa.toc.htm>.
- The 2007 Florida Statutes, Chapter 63, http://www.leg.state.fl.us/statutes/index.cfm?App_mode=Display_Statute&Search_String=&URL=Ch0063/SEC2325.HTM&Title=->2007->Ch0063->Section%202325#0063.2325.
- The Code of Alabama z 1975 r., Title 26. Infants and Incompetents, Chapter 10. Adoption of children, [http://www.legislature.state.al.us/CodeofAlabama/1975/coatoc.htm,\(20.05.07\)](http://www.legislature.state.al.us/CodeofAlabama/1975/coatoc.htm,(20.05.07)).
- Title 1. Code of Civil Procedure, Chapter 22, <http://legisweb.state.wy.us/statutes/statutes.aspx?file=titles/Title1/T1CH22.htm>.
- Title 26. Domestic Relations, Chapter 33. Adoption, <http://apps.leg.wa.gov/RCW/default.aspx?cite=26.33>.
- Uniform Adoption Act, 40 Iowa L. Rev. 1954–1955, s., <http://www.law.cornell.edu/uniform/vol9.html#adopt>.
- Utah Code, Title 78. Judicial Code, Chapter 30. Adoption, http://le.utah.gov/~code/TITLE78/78_29.htm.
- Vermont Statutes, Title 15A. Adoption, <http://michie.lexisnexis.com/vermont/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&cp=>.
- Virginia Statutes, Title 63.1, Chapter 11, <http://leg1.state.va.us/cgi-bin/legp504.exe?000+cod+63.2-1201>.
- West Virginia Code, Chapter 48. Domestic Relations, Article 22. Adoption, <http://www.legis.state.wv.us/WVCODE/48/masterfrmFrm.htm>.

Wisconsin Statutes, Charitable, Curative, Reformatory and Penal Institutions and Agencies, Chapter 48. Children's Code, <http://nxt.legis.state.wi.us/nxt/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm&vid=WI:Default&d=index&jd=top>.

Wyoming Statutes, <http://legisweb.state.wy.us/statutes/statutes.aspx?file=titles/Title1/T1CH22.htm>.

Vanuatu

Konstytucja z 1980 r., <http://www.vanuatugovernment.gov.vu/government/library/constitution.html>.

Węgry

Family Code z 1986 r., Act No. 15 z 6 marca 1990 r., Magyar Közlöny, No. 20, 6/03/1990, s. 403, oraz Recht In Ost Und West, No. 4, 15 July 1990, s. 213, Filiation and Adoption, 17 Ann. Rev. Population L. 1990.

Konstytucja z 1949r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/hu00000_.html, Brodziński W. (wst.), Donath H. (tł.), Konstytucja Republiki Węgierskiej, Warszawa 2002.

Wenezuela

Codigo Civil de Venezuela, Copia de la Gaceta Oficial No.2.990 extraordinario de 26 de Julio de 1982, Ley de Adopción z 1983 r.

The Organic Act for the Protection of the Child and the Adolescent z 2 października 1988 r., Gaceta Oficial de la República de Venezuela, Extraordinary Nr. 5266, 2/10/1988.

Ustawa o prawie prywatnym międzynarodowym z 1998 r., Gaceta Oficial de la República de Venezuela, Nr. 36.511 6/08/1988.

Wielka Brytania

Adoption and Children (Scotland) Act 2007 [http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/scot/legis/num_act/2007/20070004.html&query=title+\(+Adoption+\)+and+title+\(+Act+\)&method=boolean#28](http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/scot/legis/num_act/2007/20070004.html&query=title+(+Adoption+)+and+title+(+Act+)&method=boolean#28).

Adoption (Designation of Overseas Adoptions) Order z 1973 r., SI 1973/19.

Adoption and Children Act z 2002 r., Chuah J., Earle R., Statutes and Conventions on Private International Law, London–Sydney–Portland 2004.

Children and young persons, England and Wales, The Adoption (Amendment) Rules 2003, 2003 No. 183 (L. 1) i The Adoptions with a Foreign Element Regulations 2005, 2005, No 392, The Adoption of Children from Overseas and Inter-country Adoption (Hague Convention) (Amendment) Regulations (Northern Ireland) 2006, No 336 i Adoption Agencies Regulations z 2005 r. http://www.bailii.org/uk/legis/num_reg/2005/20050392.html.

Wietnam

Decree of the Government Stipulating the Procedure of Marriage, Adoption of Illegitimate Children, Adoption of Children and Tutorship of Children Between Vietnamese Citizens and Foreigners No.184/CP, Promulgated by Decree of the Central Government of the Socialist Republic of Vietnam on November 30, 1994, http://www.novexc.com/viet_adoption_law.html.

Konstytucja z 1992 r., http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/vm00000_.html.

The Marriage and Family Law (No. 22/2000/QH10 of June 9, 2000), http://vbqppl.moj.gov.vn/law/en/1991_to_2000/2000/200006/200006090007_en.

Włochy

Dekret nr 262 z 16 marca 1942 r. – Kodeks cywilny, Gazzetta Ufficiale 1942, nr 26.

Konstytucja z 1947 r., Konstytucje Finlandii, Włoch, Niemieckiej Republiki Federalnej, Francji. Zbiór tekstów pod red. A. Burdy, M. Rybickiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, Witkowski Z. (tł., wst.), Konstytucja Republiki Włoskiej, Warszawa 2004.

Ustawa nr 184 z dnia 4 maja 1983 r. w sprawie przysposobienia i powierzenia małoletnich, Ustawa nr 149 z dnia 28 marca 2001 r. – Zmiany w ustawie nr 184 z dnia 4 maja 1983 roku o „Przepisach w sprawie przysposobienia i powierzenia małoletnich” oraz w Dziale VIII Księgi Pierwszej Kodeksu Cywilnego, Dziennik Ustaw Republiki Włoskiej, 26.04. 2001, Seria ogólna nr 9.

Ustawa nr 218 z 31 maja 1995 r., Gazzetta Ufficiale, Supplemento Ordynario No 128 z 3 czerwca 1995 r., 35 I.L.M., 1996, s. 760.

Ustawa nr 476 z dnia 31 grudnia 1998 r. – Ratyfikacja i akt wykonawczy Konwencji w sprawie opieki nad małoletnimi i współpracy w zakresie adopcji zagranicznych podpisanej w Hadze 29 maja 1993 r. zmiany ustawy nr 184 z 4 maja 1983 r. w zakresie przysposobienia małoletnich obcokrajowców (tekst uzyskany dzięki uprzejmości Ministerstwa Sprawiedliwości RP).

Wybrzeże Kości Słoniowej

Konstytucja z 2000 r., <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/rsd/rsddocview.pdf?tbl=RSDLEGAL&id=4524fbb34>.

Wyspy Zielonego Przylądka

Konstytucja z 1992 r. /1999 r., <http://www.parlamento.cv/constituicao/const08.htm>.

Zambia

Konstytucja z 1991 r. /1996 r., <http://www.zamlii.ac.zm/const/1996/const91.htm#parti>.

Konwencje międzynarodowe

Konwencje bilateralne zawarte przez Polskę

Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Ludową Republiką Bułgarii o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, podpisana w Warszawie dnia 4 grudnia 1961 r., Dz.U. z 1963 r. Nr 17, poz. 88 z późniejszymi zmianami.

Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Austrii o wzajemnych stosunkach w sprawach z zakresu prawa cywilnego oraz o dokumentach, podpisana w Wiedniu dnia 11 grudnia 1963 r., Dz.U. z 1974 r. Nr 6, poz. 33 z późniejszymi zmianami.

Umowa między Rzeczpospolitą Polską a Mongolią o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych, pracowniczych i karnych, z 19 października 1998 r., Dz.U. z 2003 r. Nr 43, poz. 370.

Umowa między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych, pracowniczych i karnych, sporządzona w Mińsku dnia 26 października 1994 r., Dz.U. z 1995 r. Nr 128, poz. 619.

- Umowa z Czechosłowacją o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych, pracowniczych i karnych, zawarta w Warszawie 21 grudnia 1987 r. (Dz.U. z 1989 r. Nr 39, poz. 210) zmienione i uzupełnione przez Umowę między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czeską o zmianie i uzupełnieniu umowy o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych, pracowniczych i karnych podpisanej w Warszawie dnia 21 grudnia 1987 r., zawartą 14 maja 2004 r., Dz.U. z 2004 r. Nr 158, poz. 1644.
- Umowa z Estonią o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, pracowniczych i karnych, zawarta w Tallinie 27 listopada 1998 r., Dz.U. z 2000 r. Nr 5, poz. 49.
- Umowa z Francją o prawie właściwym, jurysdykcji i wykonywaniu orzeczeń w zakresie prawa osobowego i rodzinnego, zawarta w Warszawie 5 kwietnia 1967 r., Dz.U. z 1969 r., zm.: Dz.U. z 2000 r. Nr 10, poz. 132.
- Umowa z Jugosławią o obrocie prawnym w sprawach cywilnych i karnych, zawarta w Warszawie 6 lutego 1960 r., Dz.U. z 1963 r. Nr 27, poz. 162 z późniejszymi zmianami.
- Umowa z KRLD o pomocy prawnej w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, zawarta w Phenianie 28 września 1986 r., Dz.U. z 1987 r. Nr 24, poz. 135.
- Umowa z Kubą o pomocy prawnej w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, zawarta w Hawanie 18 listopada 1982 r., Dz.U. z 1984 r. Nr 47, poz. 247.
- Umowa z Litwą o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych, pracowniczych i karnych, zawarta w Warszawie 26 stycznia 1993 r., Dz.U. z 1994 r. Nr 35, poz. 130.
- Umowa z Łotwą o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych, pracowniczych i karnych, zawarta w Rydze 23 lutego 1994 r., Dz.U. z 1995 r. Nr 110, poz. 534.
- Umowa z Mongolią o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych, pracowniczych i karnych, zawarta w Warszawie 14 września 1971 r., Dz.U. z 1972 r. Nr 36, poz. 244.
- Umowa z Rosją o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych i karnych, zawarta w Warszawie 16 września 1996 r., Dz.U. z 2002 r. Nr 83, poz. 750.
- Umowa z Rumunią o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, zawarta w Bukareszcie 15 maja 1999 r., Dz.U. z 2002 r. Nr 83, poz. 752.
- Umowa z Ukrainą o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych i karnych, zawarta w Kijowie 24 maja 1993 r., Dz.U. z 1994 r. Nr 96, poz. 465, z późniejszymi zmianami.
- Umowa z Węgrami o obrocie prawnym w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, zawarta w Budapeszcie 6 marca 1959 r., Dz.U. z 1960 r. Nr 8, poz. 54, z późniejszymi zmianami.
- Umowa z Wietnamem o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, zawarta w Warszawie 22 marca 1993 r., Dz.U. z 1995 r. Nr 55, poz. 289.

Konwencje multilateralne

- Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów z Nairobi z 27 czerwca 1981 r., African (Banjul) Chapter on Human and Peoples' Rights, OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I. L. M. 58(1982), UN reg. 10/09/1991, No. 26363, polski tekst w: Gronow-

- ska B., Jasudowicz T., Mik C., Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe, Toruń 1996.
- Afrykańska Karta Praw i Dobra Dziecka z 1990 r., African Charter on the Rights and Welfare of the Child, OAU Doc. CAB/LEG/24.9/49 (1990), tekst polski: Łopatka A., Dziecko. Jego prawa człowieka, Warszawa 2000.
- A amerykańska Konwencja Praw Człowieka z 22 listopada 1969 r., Inter-American Commission on Human Rights): <http://www.cidh.org/Basicos/basic3.htm>, polski tekst w: Gronowska B., Jasudowicz J., Mik C., Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe, Toruń 1996.
- Europejska Karta Społeczna z 18 października 1961 r., Dz.U. z 1999 r. Nr 8, poz. 67.
- Europejska Konwencja o przysposobieniu dzieci z 24 kwietnia 1967 r., Dz.U. z 199 r. Nr 99, poz. 1157.
- Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci zawarta w Strasburgu 24 kwietnia 1967 r., Dz.U. z 1999r., Nr 99, poz. 1157.
- Europejska Konwencja o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego podpisana w Strasburgu w 1975 r., Dz.U. z 1999 r., Nr 79, poz. 888.
- Europejska Konwencja o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz o przywracaniu pieczy nad dzieckiem z 20 maja 1980 r., Dz.U. z 1996 r. Nr 31, poz. 134.
- Europejska Konwencja o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz o przywracaniu pieczy nad dzieckiem podpisana w Luksemburgu w 1980 r., Dz.U. z 1996 r. Nr 31, poz. 134.
- Europejska Konwencja o wykonywaniu praw dzieci z 25 stycznia 1996 r., Dz.U. z 2000 r. Nr 107, poz. 1128.
- Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r., Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284–286.
- Inter-American Convention on Conflict of Laws Concerning the Adoption of Minors (Międzypaństwowa Konwencja regulująca konflikt praw w odniesieniu do przysposobienia dzieci) z 24 maja 1984 r., tekst: Office of International Law, Organization of American States, <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/b-48.html>.
- Konwencja dotycząca cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę z 25 października 1980 r., Dz.U. z 1995 r. Nr 108, poz. 528.
- Konwencja dotycząca jurysdykcji, właściwości prawa, uznania i wykonywania oraz współpracy w zakresie odpowiedzialności rodzicielskiej i środków podejmowanych w celu opieki nad dziećmi z 9 października 1996 r., The Hague Convention on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Cooperation in Respect of Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children, w: http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.status&cid=70.
- Konwencja dotycząca kontaktów z dziećmi z 15 maja 2003 r., Convention on contact concerning children, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/192.htm>.
- Konwencja haska dotycząca uregulowania opieki nad małoletnimi z 1902 r., Dz.U. z 1929 r. Nr 80, poz. 596.
- Konwencja haska o jurysdykcji, prawie właściwym i uznawaniu zagranicznych orzeczeń w przedmiocie przysposobienia (Convention on Jurisdiction, Applicable Law and Recognition of Decrees Relating to Adoptions) z 15 listopada 1965 r., tekst konwencji w: <http://www.hcch.net/e/conventions/text13e.html>.

- Konwencja haska o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego z 1993 r., Dz.U. z 2000 r. Nr 39, poz. 448.
- Konwencja haska o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia zagranicznego z 29 maja 1993 r., Dz.U. z 2000 r. Nr 39, poz. 448.
- Konwencja haska o właściwości organów i prawie właściwym w zakresie ochrony małoletnich z 5 października 1961 r., Dz.U. z 1995 r. Nr 106, poz. 519.
- Konwencja Nr 182 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej zakazu i natychmiastowych działań na rzecz eliminowania najgorszych form pracy dzieci, przyjęta w Genewie 17 czerwca 1999 r. (ILO No. 182), 38 I.L.M. 1207 (1999), Dz.U. z 2004 r. Nr 139, poz. 1474.
- Konwencja o zwalczaniu handlu kobietami lub dziećmi z 1921 r., Dz.U. R.P. z 1925 r. Nr 125, poz. 893.
- Konwencja o zwalczaniu handlu kobietami pełnoletnimi z 1933 r., Dz.U. R.P. z 1938 r. Nr 7, poz. 37.
- Konwencja o zwalczaniu handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji z 1950 r., Dz. U. z 1952 r., Nr 41, poz. 278.
- Konwencja Praw Dziecka z 20 listopada 1989 r., Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526, polski tekst również w: Gronowska B., Jasudowicz T., Mik C., Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe, Toruń 1996.
- Konwencja wiedeńska o stosunkach konsularnych z 24 kwietnia 1963 r., Dz.U. z 1982 r. Nr 13, poz. 98, załącznik.
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych z 16 grudnia 1966 r., Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169.
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1966 r., Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.
- Protokół Dodatkowy do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka dotyczący praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych z 17 listopada 1988 r., OAS. Treaty Series, No 69, <http://www.cidh.org/Basicos/basic6.htm>.
- Protokół Fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii, przyjęty w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r., Dz.U. z 2007 r. Nr 76, poz. 494.
- Protokół Fakultatywny do Konwencji Praw Dziecka w sprawie angażowania dzieci w konflikty zbrojne, przyjęty w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r., Dz.U. z 2007 r. Nr 91, poz. 608.
- Protokół siódmy do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 22 listopada 1984 r., Dz.U. z 2003 r. Nr 42, poz. 364.

Dokumenty międzynarodowe

- Declaration on Social and Legal Principles Relating to Adoption and Foster Placement of Children Nationally and Internationally (1986 r.), Declaration of the United Nations on Social and Legal Principles Relating to the Protection and Welfare of Children, with Special Reference to Foster Placement and Adoption Nationally and Internationally, United Nations, General Assembly, A/RES/41/85, 6 luty 1987 r., tekst w : J. Rosenblatt, International Adoption, London 1995.
- Deklaracja Praw Dziecka z 20 listopada 1959 r., Declaration of the Rights of the Child, G.A. res. 1386 (XIV), 14 U.N. GAOR Supp. (No. 16) at 19, U.N. Doc. A/4354 (1959).

- Karta Praw Rodziny, wydana w 1983 r., w: Jasudowicz T., Prawa rodziny – prawa w rodzinie. Jan Paweł II o małżeństwie i rodzinie. Wypisy z nauczania Ojca Świętego, Toruń 1999.
- Komentarz do Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/HTML/058.htm>.
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r., tekst polski w: Gronowska B., Jasudowicz T., Mik C., Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe, Toruń 1996.
- Rekomendacja 1443 (2000) dotyczącej międzynarodowych adopcji i respektowania praw dzieci, Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1443 (2000) International adoption: respecting children's rights, text adopted by the Assembly on 26 January 2000 (5th Sitting), <http://assembly.coe.int/documents/adoptedtext/ta00/erec1443.htm>.
- Rekomendacja 874 (1979) w sprawie Europejskiej Karty Praw Dziecka, Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 874 (1979) on a European Charter on the Rights of the Child, text adopted by the Assembly on 4 October 1979 (10th Sitting), <http://assembly.coe.int/documents/adoptedtext/ta79/erec874.htm>.
- Rekomendacja Komitetu Ministrów Rady Europy nr R(84)4 w sprawie odpowiedzialności rodzicielskiej z 28 lutego 1984 r., Council of Europe Committee of Ministers Resolution (77) 33 on Placement of Children (Adopted by the Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (84) 4 of the Committee of Ministers to Member States on Parental Responsibilities (Adopted by the Committee of Ministers on 28 February 1984 at the 367th meeting of the Ministers' Deputies), <http://www.coe.int/t/cm/System/WCDsearch.asp?ShowRes=yes&BeginDate=01012007&DocType=docRecommandation&Sector=secC&Language=lanEnglish&ShowFullTextSearch=no&ShowCrit=top&ShowPeriodBox=dates&ShowKeywordBox=yes&ShowFileRefBox=no&ShowDocTypeBox=no&ShowEntityBox=no&ShowEventBox=no&ShowGeoBox=no&ShowLanguageBox=no&ShowThemeBox=yes&ShowSectorBox=no&ShowSectorLevelBox=no&ShowPaginationBox=no&SortBy=serie&ShowBreak=yes&CritTitle=Recommendations%20of%20the%20Committee%20of%20Ministers%20to%20Member%20states&ResultTitle=none#>, tekst polski w: M. Safjan (red.), Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne, Warszawa 1994, s. 201 i n. Por. E. Czyż, Prawa dziecka, Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów, Zeszyt 5, 1998.
- Rekomendacja Nr R(87)6 w sprawie rodzin zastępczych, Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (87) 6 of the Committee of Ministers to Member States on Foster Families (Adopted by the Committee of Ministers on 20 March 1987 at the 405th meeting of the Ministers' Deputies), <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=703761&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>, tekst polski w: M. Safjan (red.), Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 1994.
- Rekomendacja Nr R(91)9E w sprawie środków nadzwyczajnych dotyczących rodziny, Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (91) 9 of the Committee of Ministers to Member States on Emergency Measures in Family Matters (Adopted by the Committee of Ministers on 9 September 1991 at the 461st meeting of the Ministers' Deputies), <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=608419&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>, tekst polski w: M. Safjan (red.), Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne, Warszawa 1994.

Rezolucja Rady Europy Nr (77)33 w sprawie umieszczenia dzieci poza rodziną, Committee of Ministers on 3 November 1977, at the 27th meeting of the Ministers' Deputies), <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=670295&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>, tekst polski w: M. Safjan (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne*, Warszawa 1994, s. 161–168. Por. E. Czyż (opr.), *Prawa wychowanków domów dziecka. Raport z monitoringu, Raporty, Ekspertyzy, Opinie*, Kraków 2000.

Rezolucje Rady Gospodarczej i Społecznej (1975 r., 1925(LVIII) z 6 maja 1975 r., Actes et documents de la Dix-septième session 10 au 29 mai 1993, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II, Adoption – coopération, Adoption – co-operation, Conférence de La Haye de droit international privé, Hague Conference on private international law, Edités par le Bureau Permanent de la Conférence, Editions SDU/La Haye, Pays Bas/1994, Edited by the Permanent Bureau of the Conference, The Hague 1994, Preliminary work, Report on intercountry adoption drawn up by J. H. A. van Loon.

The Vienne Declaration and Programme of Action: June 1993, U.N. Department of Public Information, New York 1993.

Akty prawa wspólnotowego

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Wspólnot z 29 kwietnia 2004 r. dotycząca prawa obywateli Unii i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się i zamieszkania na terytorium państw unijnych, Directive 2004/38/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the territory of the Member States amending Regulation (EEC) No 1612/68 and repealing Directives 64/221/EEC, 68/360/EEC, 72/194/EEC, 73/148/EEC, 75/34/EEC, 75/35/EEC, 90/364/EEC, 90/365/EEC and 93/96/EEC, Official Journal L 158 , 30/04/2004 P. 0077 – 0123.

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Dziennik Urzędowy C 310 z 16 grudnia 2004.

LITERATURA

- A Road with Good Intentions. Following An Adoption Proceeding, 2 Child. Legal RTs. J., 1980–1981.
- Aaron R. I., Proposals For Truce In the Holy War: Utah Adoption, 1970 „Utah Law Review”.
- Abrams D. E., Ramsey S. H., *A Primer on Adoption Law*, 52 „*Juvenile and Family Court Journal*”, Summer 2001.
- Acheson F. O. V., *Adoption Among the Maoris of New Zealand*, 4 J. Comp. Legis. & Int'l L., 3rd ser. 1922.
- Ackerman N. W., *The Psychodynamics of Family Life. Diagnosis and Treatment of Family Relationships*, New York 1959.
- Agallopoulou P., *La Reglementation des Adoptions Internationales selon le Droit Hellénique*, w: Lowe N., Douglas G. (ed.), *Families Across Frontiers, The Hague–Boston–London* 1996.
- Ake F. Y., *Breaking the Seal: Ohio's Revised Adoption Law*, 20 „*Akron Law Review*” 1986–1987.
- Anderson N., *Islamic Family Law*, w: Chloros A., Rheinstejn M., Glendon M. A. (ed.), *International Encyclopedia of Comparative Law, Vol. IV. Persons and Family*, Tübingen–Leiden–Boston.
- Andrejew I., *Oceny prawne karcenia nieletnich*, Warszawa 1964.
- Andrejew I., Kubicki L., Waszczyński J. (red.), *System prawa karnego*, t. IV, cz. II, Warszawa 1989.
- Andrzejewski M., *Pomocnicza rola państwa w świetle Konwencji o prawach dziecka i prawa polskiego*, w: Stelmaszuk Z. W. (red.), *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem*, Warszawa 1999.
- Andrzejewski M., *Prawna ochrona rodziny*, Warszawa 1999.
- Andrzejewski M., *Prawo dziecka do pieczy zastępczej a prawo do życia w rodzinie*, „*Problemy Opiekuńczo–Wychowawcze*” 1997, nr 4.
- Andrzejewski M., *Sieroctwo przed sądem*, „*Problemy Opiekuńczo–Wychowawcze*” 1992, nr 3.
- Ankiewicz W., *O przysposobieniu*, GS, 1892, nr 6.
- Antokolskaia M. (ed.), *Convergence and Divergence of Family Law in Europe, Antwerpen–Oxford* 2007.
- Antokolskaia M. (ed.), *Harmonisation of Family Law in Europe: A Historical Perspective, Antwerpen–Oxford* 2006.
- Antokolskaia M. V., *The process of modernization of family law in Eastern and Western Europe, Electronic Journal of Comparative Law* 2000, vol. 4.2.

- Antokolskaja M. W., *Miasto siemiejnowo prawa w sistemiie otraslej czastnowo prawa (po trudam ciwilistow Rossii konca XIX–naczała XX wieka, „Gosudarstwo i prawo”* 1995, nr 6.
- Appell A. R., *Blending Families Through Adoption: Implications for Collaborative Adoption Law and Practice*, 75 „*Boston University Law Review*” 1995.
- Appell A. R., Boyer B. A., *Parental Rights vs. Best Interests of the Child: A False Dichotomy in the Context of Adoption*, 2 „*Duke Journal of Gender Law & Policy*” 1995.
- Appell A. R., *Increasing Options To Improve Permanency: Considerations In Drafting An Adoption With Contact Statute*, 18 „*Children’s Legal Rights Journal*” 1998, no. 4.
- Appell A. R., *The Move Toward Legally Sanctioned Cooperative Adoption: Can It Survive the Uniform Adoption Act?*, 30 „*Family Law Quarterly*” 1996, no. 2.
- Asanova K. I., *The Rights of the Child in the Kyrgyz Republic*, w: Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2004 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law*, Bristol 2004.
- Ash H., *A Critical Appraisal of Adoption In New York State*, 20 „*Brooklyn Law Review*” 1953–1954.
- Atwell B. L., *Surrogacy and Adoption: A Case of Incompatibility*, 20 „*Columbia Human Rights Law Review*” 1988–1989.
- Ausloos G., *La compétence des Familles, Érés, France*, 1995.
- Babicki J. Cz., *Opuszczone*, Warszawa 1929.
- Babiński L., *Zagadnienia współczesnego polskiego prawa międzynarodowego prywatnego*, Warszawa 1958.
- Babiński L., *Zarys wykładu prawa międzynarodowego prywatnego. I. Nauki ogólne. Prawo osobowe*, Warszawa 1935.
- Bach–Olasik T., *W trosce o zagwarantowanie praw dziecka, „Problemy Opiekunczo–Wychowawcze”* 1994, nr 3.
- Bagan–Kurluta K., *Podmioty prawa międzynarodowego*, w: Wierzbicki B. (red.), *Prawo międzynarodowe publiczne*, Białystok 2001.
- Bagan–Kurluta K., *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2002.
- Bagan–Kurluta K., *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2006.
- Bagan–Kurluta K., Stus M., *Stosowanie klauzuli porządku publicznego w Polsce w odniesieniu do europejskiego ustawodawstwa partnerskiego, „Kwartalnik Prawa Publicznego”* 2005, nr 1–2.
- Bahl A., *Color–Coordinated Families: Race Matching In Adoption In the States and Britain*, 28 „*Loyola University Chicago Law Journal*” 1996–1997.
- Bailey E. W., *Adoption „By Estoppel”*, 36 „*Texas Law Review*” 1957–1958.
- Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2003 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law*, Bristol 2003.

- Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2004 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol* 2004.
- Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2006 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol* 2006.
- Balcerek M., *Międzynarodowa ochrona praw dziecka*, Warszawa 1988.
- Balcerek M., *Prawa dziecka*, Warszawa 1986.
- Balcerek M., *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978.
- Bałandynowicz A., *Adopcja formą kompensacji sieroctwa społecznego*, w: Ostrowska K., Milewska E. (red.), *Adopcja. Teoria i praktyka*, Warszawa 1999.
- Bałtruszajtys G., Kolarzowski J., Paszkowska M., Rajewski K., *Wybór źródeł do historii prawa sądowego czasów nowożytnych*, Warszawa 1996.
- Bamberger J., *Adoption In Indiana*, 17 „*Indiana Law Journal*” 1941–1942.
- Barbier C. J., *A Historical Comment on the Substantive Adoption Law of Louisiana*, 15 „*Loyola Law Review*” 1968–1969.
- Bardach J., *Adopcja w prawie litewskim XV i XVI w.*, Wilno 1938.
- Bardach J., *Historia państwa i prawa Polski. Tom I. Do połowy XV wieku*, Warszawa 1965.
- Bardach J., Senkowska–Gluck M., *Historia państwa i prawa Polski. Tom III. Od rozbiorów do uwłaszczenia*, Warszawa 1981.
- Bartholet E., *Race Separatism in the Family: More on the Transracial Adoption Debate*, 2 „*Duke Journal of Gender Law & Policy*” 1995.
- Bartholet E., *Taking Adoption Seriously: Radical Revolution Or Modest Revisionism?*, 28 „*Capital University Law Review*” 1999–2000.
- Basedow A. J., Baum H., Nishitani Y. (ed.), *Japanese and European Private International Law In Comparative Perspective*, Tübingen 2008.
- Basseches J., Korkis I., Allerhand M., *Kodeks cywilny z roku 1811 obowiązujący w Małopolsce i na Śląsku Cieszyńskim oraz ustawy dodatkowe*, Lwów 1936.
- Bauman Z., *Zarys socjologii*, Warszawa 1962.
- Bayitch S.A., Siqueiros J. L., *Conflict of Laws: Mexico and the United States*, *Corral Gables* 1968.
- Beck M. M., *Juvenile & Adoption Law, Adoption of Children In Missouri*, 63 „*Missouri Law Review*” 1998.
- Becker S. J., *Second-Parent Adoption by Same-Sex Couples In Ohio: Unsettled and Unsettling Law*, 48 „*Cleveland State Law Review*” 2000.
- Beckstrom J. H., *Adoption in Ethiopia Ten Years After the Civil Code*, 16 *J. Afr. L.* 1972.
- Beerbower L. A., *Religious Matching In Adoption: New York’s Approach and the First Amendment*, 33 „*University of Pittsburgh Law Review*” 1971–1972.

- Behme A., *Balancing the Adoption Triangle: The State, the Adoptive Parents and the Birth Parents – Where Does the Adoptee Fit in?* 15 "In the Public Interest" 1996–1997.
- Bell C. J., *Consent Issues In Intercountry Adoption*, 6 *Child. Legal Rts. J.* 1985.
- Bell J. L., *Prohibiting Adoption by Same-Sex Couples: Is It in the "Best Interest of the Child"?*, 49 "Drake Law Review" 2000–2001.
- Bell S., *Police Break up baby-trafficking ring*, "The Scotsman", 24 lipca 2004.
- Bennett M., *Latest Developments In Intercountry Adoption*, 17 „International Legal Practitioner” 1992.
- Bennison K., *No Deposit No Return: The Adoption Dilemma*, 16 „Nova Law Review” 1991–1992.
- Benson C., Godsil Cooper C., Handler J., Walters R., *The Best Interests of the Child – The Illinois Adoption Act In Perspective*, 16 „DePaul Law Review” 1974–1975.
- Berezowski C., *Prawo międzynarodowe publiczne, cz. I*, Warszawa 1966.
- Berry M., *Współczesne problemy adopcji*, w: Stelmaszuk Z. W. (red.), *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem*, Warszawa 1999.
- Bielawska-Jackowska K., *Nowe elementy przysposobienia w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym*, „Palestra” 1968, nr 4.
- Bielicka I., Stelmachowski A., Sztekiel E., *O przysposobieniu (adopcji) dzieci mówią: lekarz, działacz społeczny, prawnik*, Warszawa 1966.
- Bierzanek R., Symonides J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1994.
- Bińczycka J. (red.), *Humanieści o prawach dziecka*, Kraków 2000.
- Bińczycka J. (red.), *Polityka opiekuńcza PRL w świetle Deklaracji praw dziecka*, Katowice 1981.
- Bińczycka J. (red.), *Prawa dziecka. Deklaracje i rzeczywistość*, Warszawa 1993.
- Bisignaro S. M., *Intercountry Adoption Today and the Implications of the 1993 Hague Convention on Tomorrow*, 13 *Dick. J. Int'l L.* 1994–1995.
- Boć J. (red.), *Konstytucje Rzeczypospolitej oraz komentarz do Konstytucji RP z 1997r.*, Wrocław 1998.
- Bodio T., Mołdawa T., *Konstytucje państw Azji Centralnej. Tradycje i współczesność*, Warszawa 2007.
- Boele-Woelki K. (ed.), *Restatement of European Family and Succession Law*, *Electronic Journal of Comparative Law* 2000, vol. 4.3.
- Boele-Woelki K., *The road towards a European family law*, *Electronic Journal of Comparative Law* 1997, vol. 1.1.
- Bogaert S. van der, Tereskiewicz P., *Belgijskie prawo prywatne międzynarodowe. Wprowadzenie*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2005, z. 3.
- Bogard H. E., *Who are the Orphans?: Defining Orphan Status and the Need for an International Convention on Intercountry Adoption*, 5 "Emory International Law Review" 1991.

- Bojarski W., Prawo rzymskie, Toruń 1999.
- Bonomi A., *The Italian Statute of Private International Law, 27" International Journal of Legal Information"* 1999.
- Booth B. A., *Survey of First Circuit Law 1993–1994, Family Law – Massachusetts Adoption Statute Does Not Preclude Same Sex Cohabitants from Jointly Adopting Child – Adoption of Tammy, 416 Mass. 205, 619 N.E.2d 315 (1993), 28 "Suffolk University Law Review"* 1994.
- Borchers P. J., Zekoll J. (ed.), *International Conflict of Laws for the Third Millennium, Essays in Honor of Friedrich K. Juenger, New York* 2001.
- Borrás Rodríguez A., Bouza Vidal N., Gonzalez Campos J. D., Virgós Soriano M., *Legislación básica de Derecho internacional privado, Madrid* 2001.
- Bożyk S. (opr.), Konstytucja Niemiec, Warszawa 1993.
- Bożyk S. (opr.), Konstytucja Związku Australijskiego, Białystok 1993, s. 42–105.
- Breyer S., Dobrzański B., Gross S., Grudziński M., Ignatowicz J., Stelmachowski A., Wiszniewski Z., Kodeks rodzinny. Komentarz. Praca zbiorowa pod red. M. Grudzińskiego i J. Ignatowicza, Warszawa 1959.
- Breyer S., Dobrzański B., Gross S., Grudziński M., Ignatowicz J., Stelmachowski A., Wiszniewski Z., Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Praca zbiorowa pod red. M. Grudzińskiego i J. Ignatowicza, Warszawa 1966.
- Breyer S., Dobrzański B., Gross S., Grudziński M., Ignatowicz J., Stelmachowski A., Wiszniewski Z., Kodeks rodzinny. Komentarz. Praca zbiorowa pod red. M. Grudzińskiego i J. Ignatowicza, Warszawa 1975.
- Briggs A. N. J., *Conflict of Laws In a Nutshell, London* 1970.
- Brinig M. F., Nock S. L., *How Much Does Legal Status Matter? Adoptions by Kin Caregivers*, w: Lødrup P., Modvar E. (ed.), *Family Life and Human Rights, Papers presented at the 11th World Conference of the International Society of Family Law, Oslo* 2004.
- Brodziński W. (wst.), Donath H. (tł.), Konstytucja Republiki Węgierskiej, Warszawa 2002.
- Brodziński W. (wst.), Kosma A. (tł.), Konstytucja Rumunii z 21 listopada 1991 r., Warszawa 1996.
- Bucher A., Tschanz P. Y. (ed.), *Private International Law and Arbitration, Basic Documents, Switzerland, Besle and Frankfurt on the Main, 1996.*
- Budna E., W sprawie charakteru prawnego zgody rodziców na przysposobienie anonimowe dziecka, "Przebieg Sądowy" 1996, z. 3.
- Bueth H., *Second-Parent Adoption and the Equitable Parent Doctrine: The Future of Custody and Visitation Rights for Same-Sex Partners in Missouri, 20 "Washington Journal of Law & Policy"* 2006.
- Bugajny W., Przysposobienie przez cudzoziemca, „Gazeta Sądowa” 1997, nr 2–3.
- Bukowska K., Miejskie prawo prywatne, w: Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B., Historia państwa i prawa Polski. Tom II. Od połowy XV wieku do r. 1795, Warszawa 1971.

- Burnel R., Powszechna polityka rodzinna jako droga prowadząca do akceptacji praw człowieka, w: Rostworowscy B. i S. (opr.), *Rodzina w konstytucjach państw i dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 1994.
- Bystroń J. S., *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII*, Warszawa 1976.
- Calvo Caravaca A. L., Carrascosa González J., Blanco Morales Limones P., Iriarte Ángel J. L., Eslava Rodríguez M., Angeles Sánchez Jiménez M., *Derecho Internacional Privado, Volumen II*, Granada 2000.
- Candelario McMillan M. A., *Comment, International Adoption: A Step Towards a Uniform Process*, 5 "Pace International Law Review" 1993.
- Carlson R. R., *The Emerging Law of Intercountry Adoptions: An Analysis of the Hague Conference on Intercountry Adoption*, 30 „Tulsa Law Journal” 1994, no. 2.
- Carvalho da Silva D., *The legal procedures for adopting children in Brazil by citizens and foreign nationals*, w: Jaffe E.D. (ed.), *Intercountry adoptions. Laws and Perspectives of "Sending" Countries*, Dordrecht–Boston–London 1995.
- Cavers D., *A Critique of the Choice of Law Problem*, 47 "Harvard Law Review" 1933.
- Cavers D., *Contemporary conflicts law in American perspective*, "Recueil des Cours" 1970 III, vol. 131.
- Cavers D., *The choice-of-law Process*, Ann Arbor 1965.
- Cavers D., *The Two „Local Law” Theories*, "Harvard Law Review" 1950, vol. 63.
- Chloros A., Rheinstein M., Glendon M. A. (ed.), *International Encyclopedia of Comparative Law, Vol. IV. Persons and Family*, Tübingen–Leiden–Boston 1973.
- Chuah J., Earle R., *Statutes and Conventions on Private International Law*, London–Sydney–Portland 2004.
- Ciepła H., Czech B., Domińczyk T., Kalus S., Piasecki K., Sychowicz M., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, pod red. K. Piaseckiego, Warszawa 2000.
- Ciepła H., Czech B., Domińczyk T., Kalus S., Piasecki K., Sychowicz M., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2006.
- Cioch H., Kasprzyk P. (red.), *Z zagadnień prawa rodzinnego i rejestracji stanu cywilnego*, Lublin 2007.
- Cisek A., Mazurkiewicz J., Strzebińczyk J., *O rozszerzenie ochrony dóbr osobistych dziecka i macierzyństwa prenatalnego*, „Nowe Prawo” 1988, nr 10–12.
- Cisek A., Mazurkiewicz J., Strzebińczyk J., *O zmiany w prawie rodzinnym w celu wzmocnienia ochrony dobra dziecka*, „Nowe Prawo” 1990, nr 10/12.
- Cisek A., Mazurkiewicz J., Strzebińczyk J., *Prawo do godności, prawo do miłości*, „Gazeta Prawnicza” 1987, nr 7.

- Cisek A., Ochrona dóbr osobistych dziecka w Konwencji praw dziecka, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*” No 1524, Przegląd Prawa i Administracji XXX, 1993.
- Ciszewski J., Nowe prawo adopcyjne w Republice Federalnej Niemiec, „*Palestra*” 1978, nr 2.
- Ciszewski J., Praktyka sądów w sprawach o przysposobienie obywateli polskich przez cudzoziemców i osoby zamieszkałe za granicą, „*Problemy Wymiaru Sprawiedliwości*” 1977, nr 1.
- Collier J. G., *Conflict of Laws, Cambridge Studies in International and Comparative Law, Cambridge* 1996.
- Compagnoni F., Prawa człowieka. Geneza, historia i zaangażowanie chrześcijańskie, Kraków 2000.
- Cook W., *Logical and Legal Bases of the Conflict of Laws, Cambridge* 1942.
- Court rules gays, lesbians can adopt children*, „*Legalbrief Today*”, Wed., 11 September 2002.
- Crawford E., *International Private Law in Scotland, Green Concise Scots Law, Edinburgh* 1998.
- Crawford R. R., *Symposium on the Child and the Law. Adoption*, 10 „*Kansas Law Review*” 1961–1962.
- Cretney S., *Conflict of Laws in a Nutshell, London* 1963.
- Currie B., *Selected Essays on the Conflict of Laws, Durham* 1963.
- Cvejić Jančić O., *Reform of adoption according to the new Serbian Family Act*, w: Wardle L., Williams C. S. (ed.), *Family Law: Balancing Interests and Pursuing Priorities, Buffalo–New York* 2007.
- Cybichowski Z., Prawo międzynarodowe publiczne i prywatne, Warszawa 1932.
- Cysek T., Orzecznictwo sądowe w sprawach adopcyjnych, w: Ostrowska K. Milewska E. (red.), *Adopcja. Teoria i praktyka, Warszawa* 1999.
- Czacki T., O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w Pierwszym Statucie dla Litwy 1529 Roku wydanem. Tom I, Warszawa 1800.
- Czapliński W., Wyrozumska A., Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe, Warszawa 1999.
- Czarny P., Naleziński B. (tł., wst.), *Federalna Ustawa Konstytucyjna Republik Austrii, Warszawa* 2004.
- Czech B., Wybrane prawne i aksjologiczne aspekty opiniowania w sprawach rodzinnych (problem „dobra dziecka”), „*Zeszyty Naukowe Instytutu Badań Prawa Sądowego*” 1989, nr 31.
- Czeszejko–Sochacki Z. (wst., tł.), *Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej, z dnia 1999 r., Warszawa* 2000.
- Czyż E. (opr.), *Prawa wychowanków domów dziecka. Raport z monitoringu, Kraków* 2000.
- Czyż E., *Prawa dziecka, Szkoła Praw Człowieka, Warszawa* 2000.

- Czyż E., *Prawa dziecka*, Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów, 1998, z. 5.
- Davenport A., *Freedom from Discrimination on the Grounds of Sexual Orientation*, 2 J. C. L. 1997.
- Dąbkowski P., *Prawo prywatne polskie*, Lwów 1910.
- Dbałowski W., Przeworski J., *Ustawy o prawie międzynarodowym i międzydzielnicowym*, Warszawa 1928.
- Dębiński A., *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, Warszawa 2005.
- Dębiński A., Szczot E. (red.), *Plenitudo Legis Dilecto*. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin, Lublin 2000.
- Delatre Falconbridge J., *Essays on the Conflict of Laws*, Toronto 1954.
- Dias M. B., *Same-Sex Couples*, w: Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law. 2003 Edition, Published on Behalf of the International Society of Family Law*, Bristol 2003.
- Dicey & Morris, *The Conflict of Laws*, London 2000.
- Dicey, *Conflict of Laws*, London 1949.
- Dickson B., *The Reform of Private International Law in the Federal Republic of Germany*, "International and Comparative Law Quarterly" 1985, vol. 34.
- Djużewa O. A., *Problemy zakonodatelstwa o miezdunarodnom usynowlienii*, „Gosudarstwo i Prawo” 1995, nr 6.
- Dmitrijewa G. K., *Miezdunarodnoje czastnoje prawo*, Moskwa 2004.
- Dobrowolski M., *Status prawny rodziny w świetle nowej Konstytucji RP*, PS 1999, nr 4.
- Dobrzański B., *Czy wymóg minimalnej różnicy wieku piętnastu lat w art. 76 § 1 pr. rodz. odnosi się także do przypadków przysposobienia przewidzianych w § 2 tegoż artykułu?*, „Państwo i Prawo” 1948, z. 1.
- Dobrzański B., Ignatowicz J. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy – Komentarz*, Warszawa 1975.
- Dobrzański B., *Jakie zmiany wprowadził kodeks rodzinny i opiekuńczy*, „Palestra” 1964, nr 5.
- Dobrzański B., *Jakie zmiany wprowadzi Kodeks rodzinny i opiekuńczy? (dokończenie)*, „Palestra” 1964, nr 6.
- Dobrzański B., *Komentarz do prawa rodzinnego*, Biblioteka Komentarzy, Nr 4, Łódź 1947.
- Dobrzański B., *Na marginesie projektu kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, „Nowe Prawo” 1963, nr 3.
- Dobrzański B., *Przysposobienie*, Katowice 1965/66.
- Dobrzański B., *Przysposobienie w projekcie kodeksu cywilnego*, „Nowe Prawo” 1960, nr 5.
- Dokowska A., *Przysposobienie a życie*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 7.

- Dolecki H., Dobro dziecka a zarządzenia z art. 109 kro., „*Acta Universitatis Wratislaviensis*” No 582, Prawo CII 1981.
- Dominik D., Kandydaci na rodziców adopcyjnych w Ośrodku Adopcyjno–Opiekuńczym w Rzeszowie, w: K. Ostrowska, E. Milewska (red.), *Adopcja. Teoria i praktyka*, Warszawa 1999.
- Doroszewski W. (red.), *Słownik języka polskiego*, Tom 2, Warszawa 1960.
- Dowgert A., Ukraińska kodyfikacja prawa prywatnego międzynarodowego, „*Kwartalnik Prawa Prywatnego*”, Rok XVII: 2008, z. 2.
- Draft. The Civil Code of the Russian Federation. Part III. Section VII. Private International Law*, „*Review of Central and East European Law*” 1996, vol. 22, no 6.
- Draškić M., Kovaček Stanić G., *The New Family Act of Serbia*, w: Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2006 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law*, Bristol 2006.
- Drzażdżewski S., Czy dzieci wymuszają reformę systemu opieki?, Część II, „*Problemy Opiekuńczo–Wychowawcze*” 1997, nr 4.
- Drzewicka B., Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, w: Brodecki Z. (red.), *Ochrona praw jednostki*, Warszawa 2004.
- Dubisz S. (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Tom 1 (A–J), Warszawa 2003.
- Duguit L., *Traité de droit constitutionelle*, t. I, Paryż 1921.
- Duncan W., *Conflict and Co–Operation. The Approach to Conflicts of Law in the 1993 Hague Convention on Intercountry Adoption*, w: Lowe N., Douglas G. (ed.), *Families Across Frontiers, The Hague–Boston–London* 1996.
- Duncan W., *The Hague Convention on the Protection of Children and Co–operation in Respect of Intercountry Adoption 1993. Some issues of special relevance to sending countries*, w: Jaffe E. D. (ed.), *Intercountry adoptions. Laws and Perspectives of “Sending” Countries, Dordrecht–Boston–London* 1995.
- Durán Ayago A., *El papel de las entidades colaboradoras de adopción internacional*, w: Calvo Caravaca A. L., Iriarte Ángel J. L. (ed.), *Mundalización y familia*, Madrid 2001.
- Dutoit B., *Le droit international privé ou le respect de l’altérité*, Genève–Zurich–Bâle 2006.
- Dworecki J. H. (red.), *Podręczny słownik rosyjsko–polski*, Warszawa 1980.
- Dzieci za dolary, „*Gazeta Wyborcza*”, 22.09.1994.
- Ebrahimi S. N., *Protective Institutions for Children under Iranian Family Law*, w: Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2004 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law*, Bristol 2004.
- Eek H., *The Swedish Conflict of Laws*, The Hague 1965.

- Ehrenzweig A., *A counter-revolution in conflicts law? From Beale to Cavers*, "Harvard Law Review" 1966–1967, vol. 80.
- Ehrenzweig A., *A treatise on the Conflict of Laws*, St. Paul 1962.
- Ehrenzweig A., *Choice of Law: Current Doctrine and „True Rules“*, "California Law Review" 1961, vol. XLIX.
- Ehrenzweig A., *Comparative Conflicts Law*, "The American Journal of Comparative Law" 1968, vol. 16.
- Ehrenzweig A., *Conflicts in a nutshell*, St. Paul 1974.
- Ehrenzweig A., Fragistas C., Yiannopoulos A., *American–Greek Private International Law, Bilateral Studies in Private International Law*, New York 1957.
- Ehrenzweig A., Ikehara S., Jensen N., *American–Japanese Private International Law, Bilateral Studies in Private International Law*, New York 1964.
- Ehrenzweig A., Luisell D. W., Hazard Jr. G. C., *Jurisdiction In a Nutshell, State and Federal*, St. Paul 1980.
- Ehrenzweig A., *Private International Law, A Comparative Treatise on American International Conflicts Law, Including Law of Admiralty, General Part*, Leyden–New York 1967.
- Ehrenzweig A., *Savigny and the lex fori, Story and jurisdiction: A Reply to Professor Briggs*, "California Law Review" 1965, vol. 53.
- Ehrenzweig A., *Specific Principles of Private Transnational Law, Académie de Droit International*, "Recueil des Cours" 1968 II, vol. 124.
- Ehrlich L., *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 1958.
- Erp van S. (ed.), *The European Union and Private Law, Electronic Journal of Comparative Law* 2001, vol. 5.3.
- Esplugues C., *El „nuevo“ regimen juridico de la adoption internacional en España*, „Revista di Diritto Internazionale Privato e Processuale" 1997, N. 1.
- Family Law. Information on the rules*, Regeringskanliet, Ministry of Justice Sweden, 2007.
- Fedosiejewa G. J., Bagan–Kurluta K., *Prawoweje regulowanie międzynarodowo usynowienia w Rossijskiej Federacji u Republice Polska*, „Prawo i Gosudarstwo. Tieorija i praktika" 2007, no 5.
- Fenichel Z., *Prawo prywatne międzynarodowe i międzydzielnicowe*, Kraków 1928.
- Fiedorczyk P., *Stosunki prawne z pokrewieństwa w pracach nad unifikacją prawa cywilnego w latach 1945–1946*, „Miscellanea Historico–Iuridica", Tom III, Białystok 2005.
- Filar M., *Przestępstwa seksualne w polskim prawie karnym*, Toruń 1985.
- Finch A. L., *Choosing Reality: Homosexuals and Adoptions*, "Holly Cross Journal of Law and Public Policy" 1996.
- Firlit G., *Kwestia ochrony praw dziecka w Polsce*, w: Komorowska J. (red.), *Dziecko we współczesnej Polsce*. Tom I, Warszawa 1991.

- Franaszczyk L., Przysposobienie dziecka nieznanymi rodziców, „Nowe Prawo” 1987, nr 6.
- Frąckiewicz L., Rola polityki społecznej w realizacji Deklaracji praw dziecka, w: Bińczycka J. (red.), Polityka opiekuńcza PRL w świetle Deklaracji praw dziecka, Katowice 1981.
- Frohn L., Rieter-van den Bergh H., Konwencja Haska o przysposobieniach międzynarodowych 1993, „Przebieg Sądowy” 1997, nr 2.
- Furrer A., Girsberger D., Schramm D., *Internationales Privatrecht I, Zürich-Basel-Genf* 2006.
- Gajda J., Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz, Warszawa 2002.
- Gajda J., Przysposobienie dziecka w prawie polskim, w: Kasprzyk P. (red.), Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane, Lublin 2005.
- Garcia Cantero G., *De Facto Unions Revisited*, w: Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2003 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law*, Bristol 2003.
- Gardner M. R., *Adoption by Homosexuals in the Wake of Lawrence v. Texas*, 6 „*Journal of Law & Family Studies*” 2004.
- Gardocki L., Adopcja zagraniczna a handel dziećmi, „Rzeczpospolita”, 24.11.1995.
- Gardocki L., Czy rzeczywiście handel dziećmi, „Rzeczpospolita”, 30.09.1994.
- Gardocki L., Organizowanie adopcji a handel dziećmi „Palestra” 1994, nr 11.
- Garliccy A. i L. (wst.), Wójcik T. M. (tł.), Konstytucja Republiki Chorwacji z 22 grudnia 1990 r., Warszawa 1995.
- Garliccy A. i L. (wst.), Wójcik T. M., Petryńska M. (tł.), Konstytucja Republiki Chorwacji, Warszawa 2007.
- Garlicki L. (red.), Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz III, Warszawa 2003.
- Garlicki L., Łossowski P. (wst.), Puu A. (tł.), Konstytucja Estonii, Warszawa 1997.
- Gawrońska-Baran A., Przysposobienie zagraniczne dziecka, „Gazeta Prawna” 2001, nr 24.
- Gelberg L., Zarys prawa międzynarodowego, Warszawa 1979.
- Gilewicz M., Przysposobienie całkowite w polskim prawie rodzinnym, „Studia Cywilistyczne” 1981, t. XXXI.
- Glos G. E., *The Czechoslovak Law of Conflict of Laws*, „*Review of Socialist Law*” 3, 1983.
- Głaz S. SJ, Grzeszek K., Wiśniewska I., Rodzina. Biologiczne i psychiczne podstawy jej funkcjonowania, Kraków 1996.
- Głowacki A. (tł., wst.), Konstytucja Królestwa Holandii, Warszawa 2003.

- Gnela B., Kolidyjna problematyka przysposobienia w konwencjach międzynarodowych, w: Ogiegło L., Popiołek W., Szpunar M. (red.), *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, Kraków 2005.
- Gnela B., *Przysposobienie obywateli polskich przez cudzoziemców w świetle orzecznictwa SN, „Palestra” 1988, nr 10.*
- Gnela B., *Przysposobienie w prawie prywatnym międzynarodowym (nieopublikowana praca doktorska napisana pod kier. prof. dr hab. A. Mączyńskiego)*, Kraków 1983, Uniwersytet Jagielloński, Wydział Prawa i Administracji.
- Goettel M., *W sprawie charakteru prawnego zgody rodziców na przysposobienie, „Nowe Prawo” 1990, nr 1/3.*
- Gojchbarg A. I., *Pierwyj kodeks zakonow RSFSR, „Proletarskaja rewolucja i prawo” 1918, no 7.*
- Gotlieb A. E., *The Incidental Question Revisited – Theory and Practice In the Conflict of Laws*, ICLQ 1977, vol. 26.
- Goubau D., *Balancing rights and interests in adoption: The case for Quebec’s “mixed bank” program*, w: Wardle L., Williams C. S. (ed.), *Family Law: Balancing Interests and Pursuing Priorities*, Buffalo–New York 2007.
- Góralczyk W., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 1983.
- Górnicki L., *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w Latach 1919–1939*, Wrocław 2000.
- Górnikowska–Zwolak E., Radziejewicz–Winnicki A. (red.), Czerkawski A. (współpr.), *Pedagogika społeczna w Polsce – między stagnacją a zaangażowaniem*, Tom I, Katowice 1999.
- Graff N. B., *Intercountry Adoption and the Convention of the Rights of a Child: Can the Free Market in Children Be Controlled?*, 27 „*Syracuse J. Int’l L. & Com.*” 2000.
- Graniewska D. (red.), *Socjalne i prawne środki ochrony macierzyństwa i rodziny*, Warszawa 1976.
- Graniewska D. (red.), *Współczesne zagrożenia realizacji podstawowych funkcji rodziny*, „*Studia i Materiały*”, Warszawa 1994, z. 2.
- Graniewska D., Balcerzak–Paradowska B., *Transformacja społeczno–gospodarcza w kontekście warunków życia rodzin*, w: Graniewska D. (red.), *Współczesne zagrożenia realizacji podstawowych funkcji rodziny*, „*Studia i Materiały*” 1994, z. 2.
- Grassi I., *The Reform of Italian Private International Law*, 1 *Eur. J. L. Reform*, 1999, s. 157–159.
- Griolet G., Vergé C., Bourdeaux M. H., *Code Civil. Annoté d’après la doctrine et la jurisprudence. Avec renvois aux ouvrages de MM. Paris* 1917.
- Grodecki J. K., *Conflict of Laws in Time*, 35 *“British Year Book of International Law”* 1959.
- Grodecki J. K., *Intertemporal Conflict of Laws*, w: Lipstein K. (ed.), *International Encyclopedia of Comparative Law, under the auspices of the Internation-*

- al Association of Legal Science, Volume III, Private International Law, Chapter 8, Tübingen–Dordrecht–Boston–Lancaster* 1976.
- Grodziski S., Prace nad kodyfikacją i unifikacją polskiego prawa prywatnego, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1992, z. 1–4.
- Groeninga G. C., *The Family: A Kaleidoscope of Relationships*, w: Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2004 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law*, Bristol 2004.
- Gromek K., Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2004.
- Gronowska B., Jasudowicz T., Balcerzak M., Lubiszewski M., Mizerski R., Prawa człowieka i ich ochrona, Toruń 2005.
- Gronowska B., Jasudowicz T., Mik C., O prawach dziecka, Toruń 1994.
- Gronowska B., Ochrona praw społecznych wybranych kategorii osób, w: Gronowska B., Jasudowicz T., Balcerzak M., Lubiszewski M., Mizerski R., Prawa człowieka i ich ochrona, Toruń 2005.
- Grosman C. P., Inigo D. B., *Adoption of children in Argentina by local citizens and foreign nationals*, w: Jaffe E. D. (ed.), *Intercountry adoptions. Laws and Perspectives of "Sending" Countries, Dordrecht–Boston–London* 1995.
- Grudziński M., Ignatowicz J. (red.), Kodeks rodzinny. Komentarz, Warszawa 1955.
- Grześkowiak A., Karta Praw Rodziny Stolicy Apostolskiej na tle międzynarodowych aktów praw człowieka, „Ethos” 1992, nr 1.
- Grzybowski S. (wst., tł.), Dembiński K. (tł.), Konstytucja Królestwa Szwecji, Warszawa 2000.
- Grzybowski S. (wst., tł.), Konstytucja Królestwa Danii, Warszawa 2002.
- Grzybowski S., „Ważne powody” jako przesłanka rozwiązania stosunku przysposobienia, „Państwo i Prawo” 1979, z. 6.
- Grzybowski S., Prawo rodzinne. Zarys wykładu, Warszawa 1980.
- Grzybowski S., Prawo rodzinne. Zarys wykładu, Warszawa 1982.
- Grzybowski S., Przysposobienie całkowite, „Państwo i Prawo” 1979, nr 2.
- Grzybowski S., Z problematyki usytuowania prawa rodzinnego w systemie prawa cywilnego (zagadnienia przepisów części ogólnej oraz oświadczeń o wstąpienie w związek małżeński), w: Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga poświęcona Tomaszowi Dybowskiemu, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI.
- Gudowski J., Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Orzecznictwo, Kraków 1998.
- Guillod O., *Abortion, Registered Partnership and Other Matters*, w: Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2003 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law*, Bristol 2003.
- Guzmán M., *Adopción internacional: cuánto queda del derecho internacional privado clásico?*, w: Calvo Caravaca A. L., Iriarte Ángel J. L. (ed.), *Mundialización y familia*, Madrid 2001.

- Gwiazdomorski J., W sprawie wytycznych S.N. do art. 29 k.r., „Nowe Prawo” 1957, nr 1.
- Haak H., Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Przystosowanie. Komentarz, Toruń 1996.
- Hall Armstrong L., *In the Courts: Gay Couples and Adoption*, 22 „Children’s Legal Rights Journal” 2002–2003, vol. 22, no 1.
- Han-Ilgiewicz N., Wiąż rodzinna w aspekcie pedagogiki specjalnej, Warszawa 1966.
- Hartkamp A., Hesselink M., Hondius E., Joustra C., Perron du E. (ed.), *Towards a European Civil Code, Ars Aequi Libri–Nijmegen, The Hague–London–Boston* 1998.
- Hayward R., *Conflict of Laws, CAVENDISHpublishing, Sydney–London* 2006.
- Hernandez Rodriguez A., *Algunas reflexiones sobre la adopción internacional en la „sociedad de la información”, w: Calvo Caravaca A. L., Iriarte Ángel J. L. (ed.), Mundalización y familia, Madrid* 2001.
- Hillis L., *Intercountry Adoption Under the Hague Convention: Still Attractive Option for Homosexuals Seeking to Adopt?*, 6 „Global Legal Studies Journal” 1998–1999.
- Himonga C., *Transforming the Family Law Landscape: The Role of the Courts*, w: Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2004 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol* 2004.
- Hochwald H., Zawarcie małżeństwa i przystosowanie dziecka w prawie niemieckim i prawie cywilnym międzynarodowym, w: Kasprzyk P. (red.), *Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane*, Lublin 2005.
- Holewińska-Łapińska E., „Adopcja zagraniczna” – projektowana zmiana prawa polskiego, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI.
- Holewińska-Łapińska E., „Adopcja zagraniczna” w świetle Konwencji Praw Dziecka, „*Palestra*” 1991, nr 3/4.
- Holewińska-Łapińska E., „Adopcje zagraniczne” w praktyce polskich sądów, Warszawa 1998.
- Holewińska-Łapińska E., Adopcja po nowelizacji, „*Problemy Opiekuńczo–Wychowawcze*” 1996, nr 2.
- Holewińska-Łapińska E., Europejska konwencja o przystosowaniu dzieci a stan prawny obowiązujący w Polsce, w: Safjan M. (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne*, Warszawa 1994.
- Holewińska-Łapińska E., Nowelizacja norm o przystosowaniu – adopcje zagraniczne, „*Monitor Prawniczy*” 1995, nr 11.
- Holewińska-Łapińska E., Opinia o projekcie ustawy „o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, kodeksu postępowania cywilnego oraz ustawy prawo prywatne międzynarodowe” (druk sejmowy nr 540), w: *Opinie o projekcie ustawy o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego...–adopcja, se-*

- paracja (druk sejmowy nr 540), Biuro Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Zeszyt Nr 118 (O-93/92).
- Holewińska-Łapińska E., Prawne przesłanki kwalifikowania „rodziców adopcyjnych” a praktyka sądowa w sprawach o przysposobienie, w: Ostrowska K., Milewska E. (red.), *Adopcja. Teoria i praktyka*, Warszawa 1999.
- Holewińska-Łapińska E., *Przysposobienie – projekty nowelizacji, „Państwo i Prawo” 1994.*
- Holewińska-Łapińska E., *Przysposobienie bez zgody rodziców, „Gazeta Prawnicza” 1989, nr 11.*
- Holewińska-Łapińska E., *Przysposobienie po nowelizacji, „Monitor Prawniczy” 1995, nr 12.*
- Holewińska-Łapińska E., *The legal procedures for adopting children in Poland by local citizens and by foreign national*, w: Jaffe E. D. (ed.), *Intercountry adoptions. Laws and Perspectives of “Sending” Countries, Dordrecht-Boston-London 1995.*
- Holewińska-Łapińska E., *Wykładnia norm o przysposobieniu w świetle Konwencji Praw Dziecka, „Palestra” 1991, nr 5/7.*
- Hollinger J. H., *Introduction to Adoption Law and Practice*, w: Hollinger J. H., *Adoption Law and Practice*, 2000.
- Hong K. E., *Parents Patri[archy]: Adoption, Eugenics, and Same-Sex Couples*, 40 „*California Western Law Review*” 2003–2004, no. 1.
- Hrabar D., *The Protection of Weaker Family Members: The Ombudsman for Children, Same-Sex Unions, Family Violence and Family Law*, w: Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2004 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2004.*
- Ignatowicz J., *Doniosłe zmiany w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, „Nowe Prawo” 1976, nr 4.*
- Ignatowicz J., Piasecki K., Pietrzykowski J., Winiarz J., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, pod red. J. Pietrzykowskiego J., Warszawa 1993.
- Ignatowicz J., Piasecki K., Pietrzykowski J., Winiarz J., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem* pod redakcją J. Pietrzykowskiego, Warszawa 1990.
- Ignatowicz J., *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Warszawa 1995.
- Instytucje Justyniana*, Warszawa 1986.
- Iriarte Ángel J. L., *Adopción internacional*, w: Calvo Caravaca A. L., Carrascosa González J., Blanco Morales Limones P., Iriarte Ángel J. L., Eslava Rodríguez M., Angeles Sánchez Jiménez M., *Derecho Internacional Privado, Volumen II, Granada 2000.*
- Iriarte Ángel J. L., Pérez Beviá J. A., Comte Guillemet N., *Código de Derecho Internacional Privado, Colección Códigos Básicos, Thomson Arazandi 2004.*
- Jabłoński M., Jarosz-Żukowska S., *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Zarys wykładu*, Wrocław 2004.
- Jacowicz A., Rokoszewski W., *Ochrona dziecka w prawie międzynarodowym, „Sprawy Międzynarodowe” 1981, nr 6.*

- Jackowicz J. (wst.), Wójcik T. (tł.), Konstytucja Republiki Macedonii, Warszawa 1999.
- Jaffe E.D. (ed.), *Intercountry adoptions. Laws and Perspectives of "Sending" Countries*, Dordrecht–Boston–London 1995.
- Jagielski K., Istota i treść władzy rodzicielskiej, „*Studia Cywilistyczne*” 1963, t. 3.
- Jak się sprzedaje polskie dzieci. Adopcja dolarami podszyta, „*Express Wieczorny*”, 30.01.1992.
- Jakubowski J., Niektóre współczesne koncepcje w nauce międzynarodowego prawa prywatnego i ich krytyka, „*Państwo i Prawo*” 1975, nr 11.
- Jakubowski J., Pakty Praw Człowieka a prawo międzynarodowe prywatne, „*Państwo i Prawo*” 1977, nr 11.
- Jakubowski J., *Prawo międzynarodowe prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 1984.
- Jarmołowska A., Psychologiczne aspekty procesu adopcji dziecka, w: Kasprzyk P. (red.), *Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane*, Lublin 2005.
- Jarosz Z. (tł., opr.), *Konstytucja V Republiki Francuskiej*, Warszawa 1997.
- Jasudowicz T. (opr.), *Orzecznictwo strasburskie. Zbiór orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka 1990–1997. Tom II*, Toruń 1998.
- Jasudowicz T., Konstrukcja normatywna międzynarodowo chronionych praw człowieka, w: Gronowska B., Jasudowicz T., Balcerzak M., Lubiszewski M., Mizerski R., *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2005.
- Jasudowicz T., Ochrona rodziny, w: Gronowska B., Jasudowicz T., Balcerzak M., Lubiszewski M., Mizerski R., *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2005.
- Jasudowicz T., Prawa człowieka w Karcie Narodów Zjednoczonych, w: Gronowska B., Jasudowicz T., Balcerzak M., Lubiszewski M., Mizerski R., *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2005.
- Jasudowicz T., *Prawa rodziny – prawa w rodzinie. Jan Paweł II o małżeństwie i rodzinie. Wypisy z nauczania Ojca Świętego*, Toruń 1999.
- Jasudowicz T., *Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny*, w: Gronowska B., Jasudowicz T., Balcerzak M., Lubiszewski M., Mizerski R., *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2005.
- Jaworski W. L., *Prawo cywilne na ziemiach polskich, Tom II. Część I. Rodzice i dzieci*, Warszawa–Kraków 1921.
- Joint Adoption: A Queer Option?*, Note, 15 „*Vermont Law Review*” 1990–1991.
- Jones G. H., *Adoption in the Conflict of Laws*, 5 „*International and Comparative Law Quarterly*” 1956.
- Juenger F. K., *American and European Conflicts Law*, 30 „*Am. J. Comp. L.*”, 1982.
- Juenger F. K., *Choice of Law and Multistate Justice*, Dordrecht–Boston–London 1993.
- Jurek P., *Historia państwa i prawa polskiego. Źródła prawa, sądownictwo*, Wrocław 1996.

- Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B., Historia państwa i prawa Polski. Tom II. Od połowy XV wieku do r. 1795, Warszawa 1957.
- Kallas M., Lityński A., Historia ustroju i prawa Polski Ludowej, Warszawa 2003.
- Kamińska U., Możliwości wyboru koncepcji systemu opieki nad dzieckiem – przykład holenderski, w: Górnikowska-Zwolak E., Radziejewicz-Winnicki A. (red.), Czerkawski A. (współpr.), Pedagogika społeczna w Polsce – między stagnacją a zaangażowaniem, Tom II, Katowice 1999.
- Kamiński J. (wst.), Ulicy G. i W., Zdaniuk B. (tł.), Konstytucja Grecji, Warszawa 2005.
- Kańska K., Karta Praw Podstawowych a przestrzeganie praw człowieka przez instytucje Unii Europejskiej, Warszawa 2003.
- Kantowicz E., Ochrona dziecka w świetle Konwencji praw dziecka, „Nowa Szkoła” 1991, nr 6.
- Kapiszewski H., Dyskolos Menandra i jego znaczenie dla prawa greckiego i rzymskiego, EOS 1962.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. (red.), Słownik języka polskiego, Tom 1, Warszawa 1900.
- Karp J., *Concepts Underlying the Implementation of the Convention on the Rights of the Child, 4 Loy. Poverty. L. J.* 1998.
- Kasprzyk P. (red.), Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane, Lublin 2005.
- Kawula S., Wsparcie społeczne wobec rodziny ryzyka a zasada pomocniczości, w: Górnikowska-Zwolak E., Radziejewicz-Winnicki A. (red.), A. Czerkawski (współpr.), Pedagogika społeczna w Polsce – między stagnacją a zaangażowaniem, Tom I, Katowice 1999.
- Kelm A., Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej, Warszawa 1983.
- Khazova O. A., *Family Law In the Former Soviet Union: More Differences or More Common?*, w: Antokolskaia M. (ed.), *Convergence and Divergence of Family Law in Europe*, Antwerpen-Oxford 2007.
- Kierończyk P. (wst.), Gołubiec L. (tł.), Konstytucja Republiki Łotewskiej, Warszawa 2001.
- Kierunki reformy systemu opieki nad dzieckiem, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 7.
- Kim C., *New Japanese Private International Law: The 1990 Horei*, 40 „*The American Journal of Comparative Law*” 1992.
- Klaftowski A., Prawo międzynarodowe publiczne, Warszawa 1969.
- Klang, *Kommentar zum allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch*, t. I, cz. I, Wiedeń 1933.
- Klepacki Z. M., Rada Europy 1949–1991, Białystok 1991.
- Klimek K., Adopcja. Jedni rodzą, drudzy wychowują, „Prawo i Życie” 1984, nr 38.
- Kłominek W., *Pro familia* realizuje program prawo dziecka do rodziny, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 9.

- Kłoskowska A., Socjologiczne aspekty prawnej ochrony rodziny, „Państwo i Prawo” 1968, z. 2.
- Kłoskowska A., Zagadnienie małych grup społecznych w socjologii, „Przegląd Socjologiczny” 1953, nr 1.
- Kohm L. M., *Moral realism and the Adoption of Children by Homosexuals*, 38 “*New England Law Review*” 2003–2004.
- Kolańczyk K., Prawo rzymskie, Warszawa 2000.
- Kolankiewicz M. (red.), Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki, Warszawa 1998.
- Kolankiewicz M., Adopcja, w: Kolankiewicz M. (red.), Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki, Warszawa 1998.
- Kołodziejcki S., Dobro wspólnych nieletnich dzieci – jako przesłanka odmowy orzeczenia rozwodu, „Palestra” 1965, nr 9.
- Komentarz do Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci, w: Safjan M. (red.), Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne, Warszawa 1994.
- Komorowska J. (red.), Dziecko we współczesnej Polsce, Tom II, Warszawa 1991.
- Komorowska J. (red.), Przemiany rodziny polskiej, Warszawa 1975.
- Konic H., Prawo osobowe. Wykład porównawczy na tle prawodawstw obowiązujących w Polsce w zestawieniu z kodeksem szwajcarskim, Warszawa 1924.
- Konieczna J., Adopcje. Staramy się raczej zniechęcać, „Prawo i Życie” 1987, nr 47.
- Konstytucje Finlandii, Włoch, Niemieckiej Republiki Federalnej, Francji. Zbiór tekstów pod red. A. Burdy, M. Rybickiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.
- Kosek M., Słyk J. (red.), W trosce o rodzinę. Księga pamiątkowa ku czci Prof. Wandy Stojanowskiej, Warszawa 2008.
- Kotlarski K., O niektórych problemach adopcji, „Zeszyty Naukowe Instytutu Badań Prawa Sądowego” 1988, nr 27/28.
- Kounougeri–Manoledaki E., *Difference of Religion and the Adoption of Minors in Greek Law (Marginal issues regarding adoption and parental care)*, w: Lowe N., Douglas G. (ed.), *Families Across Frontiers, The International Society of Family Law, The Hague–Boston–London* 1996.
- Kozakiewicz A., Kurowski W., Co dalej z kodyfikacją prawa prywatnego międzynarodowego w Polsce?, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2000, z. 4.
- Kozakiewicz A., Kurowski W., Co dalej z kodyfikacją prawa prywatnego międzynarodowego w Polsce?, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2003, z. 4.
- Kralickova Z., *Adoption and Implementation of the U.N. Convention on the Rights of the Child in the Czech Republic and Slovakia*, „*The Journal of East European Law*” 2003, Vol. 10, no. 1.

- Králíčková Z., *Adoption in the Czech Republic: Reform in the Light of the Child Welfare Laws*, w: Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2003 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2003*.
- Kraljić S., *Legal Regulation of Adoption in Slovenia – Do We Need Changes?*, w: Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2006 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2006*.
- Krause H. D., *Creation of Relationships of Kinship*, w: Chloros A., Rheinstejn M., Glendon M. A. (ed.), *International Encyclopedia of Comparative Law, Vol. IV. Persons and Family, Tübingen–Leiden–Boston 1973*.
- Krause H. D., *Family Law In a Nutshell, St. Paul 1977*.
- Kredátusova Z., *Zawarcie małżeństwa, pochodzenie dziecka oraz przysposobienie w Republice Słowackiej*, w: Kasprzyk P. (red.), *Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane, Lublin 2005*.
- Kruk M. (tł., wst.), *Konstytucja Republiki Czeskiej z 16 grudnia 1992 r.*, Warszawa 1994.
- Kruk M., *Konstytucyjne zasady podstawowe – ich znaczenie prawne i katalog*, w: Sokolewicz W. (red.), *Zasady podstawowe polskiej Konstytucji, Warszawa 1998*.
- Kubik A. (tł.), Bosiacki A. (wst.), *Konstytucja Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2000.
- Kuryłowicz M., *Adoptio prawa rzymskiego. Rozwój i zmiany w okresie poklasycznym i justyniańskim*, Lublin 1976.
- Kuryłowicz M., *Adrogacja własnych dzieci pozamałżeńskich w rzymskim prawie klasycznym*, *Czasopismo Prawno–Historyczne* 1969, z. 2.
- Kuryłowicz M., *Adrogacja własnych dzieci pozamałżeńskich w rzymskim prawie poklasycznym i justyniańskim*, „*Czasopismo Prawno–Historyczne*” 1974, z. 2.
- Kuryłowicz M., *Geneza i forma rzymskiej adopcji*, „*Annales Universitatis Mariae Curie–Skłodowska*” 1975, vol. XXII.
- Kuryłowicz M., *Marcus Tullius Cicero o rzymskiej adopcji*, w: Dębiński A., Górski G. (red.), *Historia et ius. Księga Pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Henryka Karbownika*, Lublin 1998.
- Kuryłowicz M., *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie*, Lublin 1994.
- Kuryłowicz M., Wiliński A., *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Kraków 2000.
- Kuryłowicz M., *Zasada „adoptio naturam imitatur” w prawie rzymskim*, w: Dębiński A., Szczot E. (red.), *Plenitudo Legis Dilecto*. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin, Lublin 2000.
- Kuryłowicz M., Żołnierczyk M., Kosioriewicz J., *Historia prawa państw antycznych (ze szczególnym uwzględnieniem prawa rzymskiego)*, Lublin 1980.

- Lagarde P., *La loi du 6 février 2001 relative à l'adoption internationale: une opportune clarification*, „Revue Critique de Droit International Privé” 2001, no. 2.
- Lammerant I., Belgium, w: *International Social Service (ed.), Internal and Inter-country Adoption Laws*, Geneva–The Hague–London–Boston 1996.
- Le C. N., *Asian Adoptions on the Rise*, „Asian Nation”, 18 stycznia 2006.
- Leflar R., *American Conflicts Law, The Bobbs–Merrill Company, Indianapolis–New York–Charlottesville* 1977.
- Lesiński B. (red.), *Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, Poznań 1995.
- Lewandowska I., *Adopcje – kontrowersje, niepokoje, wątpliwości*, „Gazeta Prawnicza” 1986, nr 16.
- Lewandowska I., *Dzieci bez rodziców*, „Gazeta Prawnicza” 1989, nr 13.
- Lewandowska I., *W kolejce po dziecko*, „Gazeta Prawnicza” 1984, nr 24.
- Lewin A., *Czy ustawodawcy genewscy pomieszczyli obowiązki i prawa?*, w: Bińczycka J. (red.), *Prawa dziecka. Deklaracje i rzeczywistość*, Warszawa 1993.
- Lewin A., *Korczak niedosłyszany (kilka przypomnień)*, w: Bińczycka J. (red.), *Humanieści o prawach dziecka*, Kraków 2000.
- Liebermann M. E., *The Status of Same Sex Adoption In the Keystone State Subsequent to the State Supreme Court’s Decision In Adoption of R.B.F. and R.C.G.*, 12 „Journal of Law and Policy” 2003–2004.
- Lilani K., *Adoption of children from India*, w: Jaffe E. D. (ed.), *Intercountry adoptions. Laws and Perspectives of “Sending” Countries*, Dordrecht–Boston–London 1995.
- Lin T. E., *Social Norms and Judicial Decisionmaking: Examining the Role of Narratives in Same–Sex Adoption Cases*, 99 „Columbia Law Review” 1999.
- Linde M. S. B., *Słownik języka polskiego*, Tom I, Lwów 1854.
- Lipstein K. (chief ed.), *International Encyclopedia of Comparative Law, vol. 3 Private International Law, Chapter 7*, Tübingen–Dordrecht–Boston–Lancaster 1987.
- Lipstein K. (ed.), *International Encyclopedia of Comparative Law, under the auspices of the International Association of Legal Science, Volume III, Private International Law, Chapter 8*, Tübingen–Dordrecht–Boston–Lancaster 1976.
- Lipstein K., *Adoption in Private International Law: Reflections on the Scope and the Limits of a Convention*, 12 *Int’l & Comp. L. Q.* 1963.
- Litewski W., *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001.
- Litewski W., *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2003.
- Litewski W., *Rzymskie prawo prywatne. I. Prawo materialne*, Kraków 1993.
- Lityński A., *Historia prawa radzieckiego 1917–1991. Krótki kurs*, „Miscellanea Historico–Iuridica”, Tom III, Białystok 2005.

- Lityński A., O prawie i sądach początków Polski Ludowej, Białystok 1999.
- Lityński A., Pół wieku kodyfikacji prawa w Polsce (1919–1969). Wybrane zagadnienia, Tychy 2001.
- Lødrup P., Modvar E. (ed.), *Family Life and Human Rights, Papers presented at the 11th World Conference of the International Society of Family Law*, Oslo 2004.
- Loomis J. S., *Adoption by Homosexuals*, 18 "Ohio Northern University Law Review" 1991–1992.
- Loon van J. H. A., *International co-operation and protection of children with regard to intercountry adoption*, "Recueil des Cours" 1993, VII (244).
- Loon van J. H. A., *Report on intercountry adoption. Preliminary Document No 1 of April 1990*, w: *Hague Conference on private international law, Proceedings of the Seventeenth Session 10 to 29 May 1993, Tome II. Adoption – co-operation*, The Hague 1994.
- Lorenzen E. G., *The French Rules of the Conflict of Laws*, 37 „Yale Law Journal” 1928, no. 7.
- Loussouarn Y., *French Draft on Private International Law and The French Conference on Codification of Private International Law*, 5 "Int'l & Comp. L. Q." 1956.
- Loussouarn Y., *French Draft on Private International Law and The French Conference on Codification of Private International Law*, 30 "Tulane Law Review" 1955–56, no 4.
- Lowe N., Douglas G. (ed.), *Families Across Frontiers, The International Society of Family Law, The Hague–Boston–London* 1996.
- Lubiszewski M., Kodyfikacja ochrony praw człowieka w systemie uniwersalnym, w: Gronowska B., Jasudowicz T., Balcerzak M., Lubiszewski M., Mizerski R., *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2005.
- Lucious F. E., *Adoption of Tammy: Should Homosexuals Adopt Children?*, 21 "Southern University Law Review" 1994.
- Ludwiczak W., *Międzynarodowe prawo prywatne*, Poznań 1996.
- Luluaki J. Y., *Incest and Marriage Prohibitions: Implications of Recent Changes to the Law Against Incest Under Papua New Guinea's Criminal Code*, w: Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2003 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol* 2003.
- Lutostański K., *Prawo cywilne rodzinne, pokrewieństwo i powinowactwo; uznanie, uprawnienie i wywód rodu; przysposobienie; opieka; ubezwłasnowolnienie*, Warszawa 1926.
- Ładyżyński A., *Uwarunkowania weryfikacji, przygotowania i przeprowadzenia procesu adopcyjnego w wybranych krajach*, w: Ostrowska K., Milewska E. (red.), *Adopcja. Teoria i praktyka*, Warszawa 1999.
- Łączyński Z., *Prawo cywilne obowiązujące w województwach centralnych*, Warszawa 1937.

- Łakoma S., Pojęcie, priorytet i treść dobra dziecka, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2004, t. LXIX.
- Łapiński A., Ograniczenia władzy rodzicielskiej w polskim prawie rodzinnym, Warszawa 1975.
- Łopatka A., Długotrwały poród, „Prawo i Życie” 1983, nr 10.
- Łopatka A., Dziecko. Jego prawa człowieka, Warszawa 2000.
- Łopatka A., Konwencja Praw Dziecka w Polsce, w: Bińczycka J. (red.), Prawa dziecka. Deklaracje i rzeczywistość, Warszawa 1993.
- Łopatka A., Konwencja praw dziecka, „Państwo i Prawo” 1990, z. 3.
- Łopatka A., Międzynarodowe prawo praw człowieka. Zarys, Warszawa 1998.
- Łopatka A., Okoliczności powstania Konwencji o Prawach Dziecka, w: Bińczycka J. (red.), Humaności o prawach dziecka, Kraków 2000.
- Łopatka A., Polska a „Konwencja o prawach dziecka”, „Pediatria Polska” 1993, nr 5.
- Łopatka A., Spór o dziecko, „Prawo i Życie” 1983, nr 11.
- Łopatka A., Zastrzeżenia do Konwencji o prawach dziecka, „Państwo i Prawo” 1992, z. 9.
- Łopatkowa M., Miłość i bezpieczeństwo – elementarne potrzeby dziecka w aspekcie prawnym, społecznym i wychowawczym, w: Komorowska J. (red.), Dziecko we współczesnej Polsce, Tom II, Warszawa 1991.
- Łopatkowa M., Ścigane z mocy prawa, Warszawa 1986.
- Łopatkowa M., Sieroctwo i metody społecznego przeciwdziałania, w: Graniewska D. (red.), Socjalne i prawne środki ochrony macierzyństwa i rodziny, Warszawa 1976.
- Łopatkowa M., Stan i możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb dziecka w świetle obowiązujących przepisów prawnych, w: Bińczycka J. (red.), Polityka opiekuńcza PRL w świetle Deklaracji praw dziecka, Katowice 1981.
- Łuczak E., Szewetowska K., Rozmiary sieroctwa społecznego, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 2.
- Łuszczuk W., Czerkawski A., Dziuba D., Roter A., System opieki nad dzieckiem – stan w wybranych gminach województwa katowickiego a rozwiązania państw Unii Europejskiej, w: Górnikowska-Zwolak E., Radziejewicz-Winnicki A. (red.), Czerkawski A. (współpr.), Pedagogika społeczna w Polsce – między stagnacją a zaangażowaniem, Tom II, Katowice 1999.
- MacClean J. D., Patchett K. W., *English Jurisdiction in Adoption*, 19 „*International and Comparative Law Quarterly*” 1970.
- Machowska A., Wojtyczek K. (red.), Prawo francuskie, Tom I, Kraków 2004.
- Machowska A., Wojtyczek K. (red.), Prawo francuskie, Tom II, Kraków 2005.
- Maciejewski T., Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2003.

- Maldonado C., Marques A., Hayes Vertulfo L., Cordero B., Valdez C., *Adoption in Ecuador*, w: Jaffe E. D. (ed.), *Intercountry adoptions. Laws and Perspectives of "Sending" Countries, Dordrecht–Boston–London* 1995.
- Maldonado S., *Racial hierarchy and international adoptions*, w: Wardle L., Williams C. S. (ed.), *Family Law: Balancing Interests and Pursuing Priorities, Buffalo–New York* 2007.
- Mańko R., *Prawo prywatne w Unii Europejskiej. Perspektywy na przyszłość*, Warszawa 2004.
- Mannino K., *Statistically Speaking*, 22 „*Children's Legal Rights Journal*” 2002–2003.
- Marciniak J., *Treść i sprawowanie opieki nad małoletnim*, Warszawa 1975.
- Marks K., Engels F., *Soczinienija*, t. I, Moskwa 1955.
- Marrou H. I., *Historia wychowania w starożytności*, Warszawa 1969.
- Martinek M., Poczobut J., Doświadczenia Niemiec i Szwajcarii w kodyfikacji prawa prywatnego międzynarodowego, „*Kwartalnik Prawa Prywatnego*” 2003, z. 4.
- Martinez Moncada Z., Aguilar Sanabria C., *Adoption In Costa Rica*, w: Jaffe E. D. (ed.), *Intercountry adoptions. Laws and Perspectives of "Sending" Countries, Dordrecht–Boston–London* 1995.
- Martiny D., *Is Unification of Family Law Feasible or Eden Desirable?*, w: A. Hartkamp, M. Hesselink, E. Hondius, C. Joustra, E. du Perron (ed.), *Towards a European Civil Code, The Hague–London–Boston* 1998.
- Maslov V. G., *Adoption of children from the Ukraine*, w: Jaffe E. D. (ed.), *Inter-country adoptions. Laws and Perspectives of "Sending" Countries, Dordrecht–Boston–London* 1995.
- Masson J., *The 1999 Reform of Intercountry Adoption in the United Kingdom: New Solutions and Old Problems*, 34 „*Family Law Quarterly*” 2000–2001.
- Maxwell N. G., Mattijssen A. A. M., Smith C., *Legal protection for all the children: Dutch–American comparison of lesbian and Gay parent adoptions*, *EJCL* 1999, vol. 3.
- Maziarzewska–Leszczyna U., Charakter prawny zgody rodziców na przysposobienie dziecka, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*” No 1194, *Przegląd Prawa i Administracji* XXVII, 1991.
- Mazurkiewicz J., Adopcja zamiast aborcji, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*” No 1152, *Prawo* CLXXXVI, 1990.
- Mazurkiewicz J., Limit na styczeń. Postępowanie adopcyjne, „*Rzeczpospolita*” 12/08/1996.
- Mazurkiewicz J., Nie wylewać dziecka z kąpielą, „*Rzeczpospolita*” 8/11/1993.
- Mazurkiewicz J., Opinia o rządowym projekcie ustawy o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, kodeksu postępowania cywilnego oraz ustawy prawo prywatne międzynarodowe (druk sejmowy nr 540), w: *Opinie o projekcie ustawy o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego...–adopcja*,

- separacja (druk sejmowy nr 540), Biuro Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Zeszyt Nr 118 (O-93/92).
- Mazurkiewicz J., Wrocławski projekt ustawy o rozszerzeniu ochrony dóbr osobistych i innych praw dziecka oraz jego rodziców, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*” No 1931, Przegląd Prawa i Administracji XXXVI, Wrocław 1997.
- Mazurkiewicz J., Wrocławskie propozycje rozszerzenia ochrony praw dziecka, w: Bińczycka J. (red.), *Prawa dziecka. Deklaracje i rzeczywistość*, Warszawa 1993.
- Mazurkiewicz J., Zaporowska J., Adopcja prenatalna, „*Rzeczpospolita*” 1/09/1995.
- Mazurkiewicz J., Zaporowska J., Czy pani senator jest *pro-life*, „*Rzeczpospolita*” 14/06/1995.
- Mazurkiewicz J., Zaporowska J., Dziećmi handlują krasnoludki, „*Rzeczpospolita*”, 15.11.1995.
- Mazurkiewicz J., Zaporowska J., Niewola europejskich standardów, „*Rzeczpospolita*” 16/02/1996.
- Mazurkiewicz J., Zaporowska J., Pośrednictwo adopcyjne a handel dziećmi, „*Rzeczpospolita*”, 05.02.1996.
- Mączyński A., Konwencja o prawach dziecka a polskie przepisy o przysposobieniu, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI.
- Mączyński A., Materiały. Włoskie prawo prywatne międzynarodowe. Wprowadzenie, „*Kwartalnik Prawa Prywatnego*” 1995, z. 2.
- Mączyński A., O potrzebie, zakresie i sposobie reformy polskiego prawa prywatnego międzynarodowego, w: *Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Stanisławowi Sołtysińskiemu*, Poznań 2005.
- Mączyński A., Polskie prawo prywatne międzynarodowe u progu XXI wieku, w: *Prawo w XXI wieku. Księga pamiątkowa 50-lecia Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk*, Warszawa 2006.
- Mączyński A., *Rozwód w prawie prywatnym międzynarodowym*, Warszawa 1983.
- Mączyński A., *Stosunki rodzinne w projekcie nowej ustawy o prawie prywatnym międzynarodowym*, w: Cioch H., Kasprzyk P. (red.), *Z zagadnień prawa rodzinnego i rejestracji stanu cywilnego*, Lublin 2007.
- Mądrzycka E., Olejniczak K., Praktyka sądów w zakresie spraw z wniosków cudzoziemców i obywateli polskich zamieszkałych za granicą o przysposobienie obywateli polskich, „*Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości*” 1960, nr 5-6.
- Mądrzycka E., Olejniczak K., *Przysposobienie dzieci polskich przez cudzoziemców*, „*Palestra*” 1960, nr 9.
- McCauliff C. M. A., *The First English Adoption Law and Its American Precursors*, 16 „*Seton Hall Law Review*” 1986.
- McClea J. D., Morris: *The Conflict of Laws, Fourth Edition*, London 1993.

- McDougal L. L., *American Conflicts Law (5th edition)*, Ardsley 2001.
- McKnight Beckman G., *New Treaty on Intercountry Adoption*, 18 „*International Legal Practitioner*” 1993.
- McKnight Beckman G., *Report on Third Special Commission on Intercountry Adoption of the Hague Conference on Private International Law*, 17 „*International Legal Practitioner*” June 1992.
- McL R. M., *Adoption In Virginia*, 38 „*Virginia Law Review*” 1952.
- Mehren von A., *Recognition and enforcement of foreign judgments. General theory and the role of jurisdictional requirements*, „*Recueil des Cours*” 1980 II, vol. 167.
- Mehren von A., Trautman D., *The Law of Multistate Problems*, Boston–Toronto–1965.
- Meijers E. M., *The Benelux Convention on Private International Law*, 2 *Am. J. Comp.* 1953.
- Melchior G., *Die Grundlagen des deutschen internationalen Privatrechts*, Berlin 1932.
- Mencwel A., *Kiedy nadejdzie stulecie dziecka?*, w: Bińczycka J. (red.), *Humanieści o prawach dziecka*, Kraków 2000.
- Meulders–Klein M. T., *Family Law, Human Rights and Judicial Review in Europe*, w: Lødrup P., Modvar E. (ed.), *Family Life and Human Rights, Papers presented at the 11th World Conference of the International Society of Family Law*, Oslo 2004.
- Meyer–Fabre N., *La Convention de La Haye du 29 mai 1993 sur la protection des enfants et la coopération en matière d’adoption internationale*, „*Revue Critique de Droit International Privé*” 1994, no. 2.
- Michael E., *Approaching Same–Sex Marriage: How Second Parent Adoption Cases Can Help Courts Achieve the “Best Interest of the Same–Sex Family”*, 36 „*Connecticut Law Review*” 2003–2004.
- Michalska A., *Międzynarodowa ochrona praw dziecka w ONZ*, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*” 1985, z. 1.
- Michalska A., *Podstawowe prawa człowieka w prawie wewnętrznym a paktów praw człowieka*, Warszawa 1976.
- Michalska A., Sandorski J., *Rodzina jako podmiot międzynarodowo chronionych praw człowieka. Traktaty generalne*, w: Jasudowicz T. (red.), *Prawa rodziny – prawa w rodzinie w świetle standardów międzynarodowych*, Toruń 1999.
- Michalska–Badziak R., *Rodzinny dom dziecka jako forma opieki nad dzieckiem osieroconym*, „*Acta Universitatis Lodzianensis*” 1992, *Folia Iuridica* 52.
- Mik C., *Ochrona rodziny w europejskim prawie wspólnotowym*, w: Jasudowicz T. (red.), *Prawa rodziny–prawa w rodzinie w świetle standardów międzynarodowych. Materiały Krajowej Konferencji Naukowej Toruń, 22–23 X 1998 r.*, Toruń 1999.

- Mi-Kyong Cho, *Recent reform of Korean family law*, w: Wardle L., Williams C. S. (ed.), *Family Law: Balancing Interests and Pursuing Priorities*, Buffalo–New York 2007.
- Milanowski W. (wst.), Horodyska D., Lloha E. (tł.), *Konstytucja Republiki Albanii*, Warszawa 2001.
- Milewska E., *Psychologiczny i prawny kontekst spraw o rozwiązanie przysposobienia*, w: Ostrowska K., Milewska E. (red.), *Adopcja. Teoria i praktyka*, Warszawa 1999.
- Miranda J., Kownacki P. (wst.), Wojtyczek–Bonnand A. (tł.), *Konstytucja Republiki Portugalskiej z dnia 2 kwietnia 1976 r.*, Warszawa 2000.
- Mishra D., *The Road to Concord: Resolving the Conflict of Law Over Adoption By Gays and Lesbians*, 30 *Colum J. L. & Soc. Probs.* 1996.
- Mizerski R., *Rodzina w perspektywie zasady solidarności*, w: Jasudowicz T. (red.), *Prawa rodziny–prawa w rodzinie w świetle standardów międzynarodowych. Materiały Krajowej Konferencji Naukowej Toruń, 22–23 X 1998 r.*, Toruń 1999.
- Mladenović M., Janjić–Komar M., Jessel–Holst Ch., *The Family in Post–Socialist Countries*, w: Chloros A., Rheinstein M., Glendon M. A. (ed.), *International Encyclopedia of Comparative Law, Vol. IV. Persons and Family*, Tübingen–Leiden–Boston 1973.
- Monroy P. A., *Legal Update from Colombia: The Project for a Law Giving Equal Status to Same–Sex Couples is Finally Sunk*, w: Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2004 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law*, Bristol 2004.
- Montenari A., Narcisi V.A., *Conflict of Laws In Italy. The text and an English translation of Italian Law No. 218 of May 31, 1995 (Reform of the Italian System of Conflict of Laws)*, The Hague–London–Boston 1997.
- Morelli G., *Elementi di Diritto Internazionale Privato Italiano*, Napoli 1982.
- Moreno A., *Aspects contractuels de l'adoption internationale*, „*Revue Critique de Droit International Privé*” 2001, no. 2, s. 301–323; no. 3.
- Morris J. H. C., North P. M., *Cases and Materials on Private International Law*, London 1984.
- Moszyński R., *Przysposobienie*, Warszawa 1954.
- Münch von I., *Wpływ prawa konstytucyjnego na małżeństwo i rodzinę*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leopolda Steckiego*, Toruń 1997.
- Muir Watt H., *Vers i'inaadoptabilité de l'enfant tanger de statut personel prohibitif? A propos de la circulaire du 16 février 1999 relative à l'adoption internationale* (1), „*Revue Critique de Droit International Privé*” 1999, no. 3.
- Nash C., *The New American Family*, „*Newsday*”, 13 września 1997.
- Nazar M., *Etapy i kierunki rozwoju radzieckiego prawa rodzinnego (1917–1987)*, *Annales Universitatis Mariae Curie–Skłodowska* 1988, vol. XXXV.
- Nazar M., *Niektóre zagadnienia małżeństwa i rodziny w świetle unormowań Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, „*Rejent*” 1997, nr 5.

- Nicoletopoulos G. P., *Private International Law in the New Greek Civil Code*, 23 *Tul. L. Rev.* 1948–1949.
- Nieczajewa A.M., *Siemiejnoje prawo. Institutiones*, Moskwa 2006.
- Niemowlę – towar poszukiwany, „Dziennik Lubelski”, 6.07.1993.
- North P. M., *Problems of Codification In a Common Law System*, „*Rabels Zeitschrift*” 1982, 46. Jahrgang.
- Nova de R., *Historical and Comparative introduction to Conflict of Laws*, *Rec. des Cours* 1966 II, vol. 118.
- Nowicki M. A., Matka adoptuje swoje dziecko, „Rzeczpospolita” 15.02.1994.
- Nowicki M. A., Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka 1991–1993, Warszawa 1994.
- Nygh P. E., *Conflict of Laws in Australia*, Sydney 1984.
- Oberloskamp H., *Adoption/Adopcja*, „Jurysta” 1995, nr 7.
- Ogiegło L., Popiołek W., Szpunar M. (red.), *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, Kraków 2005.
- Olejniczak A., System preferencji społecznych a prawo rozwodowe, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1977, z. 2.
- Olszewska– Ładyka A., *Rodzina*, Warszawa 1961.
- Orzechowski K., *Prawo cywilne*, w: Bardach J., Senkowska–Gluck M., *Historia państwa i prawa Polski. Tom III. Od rozbiorów do uwłaszczenia*, Warszawa 1981.
- Osiński J. i (wst., tł.), *Konstytucja Królestwa Norwegii*, Warszawa 1996.
- Osiński J. (wst., tł.), *Konstytucja Republiki Finlandii z 11 czerwca 1999 r.*, Warszawa 2003.
- Osiński J., Zawiślańska I. (wst., tł.), *Konstytucja Kanady*, Warszawa 1998.
- Ostrowska K, Milewska E. (red.), *Adopcja. Teoria i praktyka*, Warszawa 1999.
- Osuchowski W., *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu* pod red. W. Litewskiego i J. Sondla, Warszawa 1986.
- Palmer E., *The Austrian Codification of Conflict Law*, *Library of Congress Law Library*, Washington 1978.
- Panowicz–Lipska J., *Przysposobienie całkowite po nowelizacji kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 1995 r.*, Księga Pamiątkowa Ku Czci Profesora Leopolda Steckiego, Toruń 1997.
- Panowicz–Lipska J., *Przysposobienie dziecka*, w: Smoczyński T. (red.), *Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia*, Poznań 1999.
- Panowicz–Lipska J., *Przysposobienie. Zagadnienia wybrane*, w: Smoczyński T. (red.), *Rodzina w świetle prawa i polityki społecznej*, Poznań 1990.
- Panowicz–Lipska J., *Zgoda na przysposobienie*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1985, z. 1.
- Papke D. R., *Pondering Past Purposes: A Critical History of American Adoption Law*, 102 *West Virginia Law Review* 1999–2002.

- Parra-Aranguren G., *An Overview of the 1993 Hague Inter-Country Adoption Convention*, w: Lowe N., Douglas G. (ed.), *Families Across Frontiers, The International Society of Family Law, The Hague-Boston-London* 1996.
- Parra-Aranguren G., *General Provisions and Family Law Matters in the Venezuelan 1998 Act on Private International Law*, w: Borchers P. J., Zekoll J. (ed.), *International Conflict of Laws for the Third Millennium, Essays in Honor of Friedrich K. Juenger*, New York 2001.
- Parveen Ali S., *Homosexual Parenting: Child Custody and Adoption*, 22 „*University of California Davis Law Review*” 1988–1989.
- Pasek H., *Adwokaci i handel dziećmi*, „*Rzeczpospolita*”, 22.09.1994.
- Passini B., *Opinia o ustawie z dnia 26 maja 1995 r. „o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw” (druk senacki nr 231)*, w: *Opinie o ustawie z dnia 26 maja 1995 r. o zmianie ustawy kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw – adopcja (druk senacki nr 231)*, *Zeszyty Biura Studiów i Analiz Kancelarii Senatu*, Nr 256 (O-38/95), czerwiec 1995 r.
- Passini B., *Rozwiązywanie problemów sieroctwa przez ośrodki adopcyjno-opiekuńcze*, „*Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*” 1992, nr 3
- Passini B., *Zastępcze środowisko rodzinne – ich miejsce w systemie opieki nad dzieckiem*, „*Praca Socjalna*” 1992, nr 3.
- Pastel J. G., *Canadian private international law rules relating to domestic relations*, *The McGill Law Journal* 1958, vol. 5, no 1.
- Patterson Auld J., *Racial Matching vs. Transracial Adoption: Proposing a Compromise In the Best Interests of Minority Children*, 27 „*Family Law Quarterly*” 1993, Vol. 27, No 3.
- Patulski W., *Adopcja po adopcji*, „*Gazeta Prawnicza*” 1990, nr 2.
- Pawłowska R., *Wybrane elementy przysposobienia w polskim prawie prywatnym. Rys historyczny*, „*Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego*”, *Pedagogika. Historia wychowania* 1988, nr 17.
- Pazdan M., *Dylematy towarzyszące kodyfikacji prawa prywatnego międzynarodowego*, w: *W kierunku europeizacji prawa prywatnego. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Jerzemu Rajskiemu*, Warszawa 2007.
- Pazdan M., *O potrzebie reformy polskiego prawa prywatnego międzynarodowego i niektórych proponowanych rozwiązaniach*, „*Kwartalnik Prawa Prywatnego*” 2000, z. 3.
- Pazdan M., *O projekcie nowej ustawy o prawie prywatnym międzynarodowym*, PPM, t. 1, Katowice 2007.
- Pazdan M., *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 1996.
- Pazdan M., *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2005.
- Pazdan M., *Przysposobienie w konwencji polsko-jugosłowiańskiej z 1960 roku*, „*Studia Iuridica Silesiana*”, Katowice 1990, nr 14.
- Pazdan M., *Zagadnienia kolizyjnoprawne powołania do dziedziczenia*, „*Studia Prawnicze*” 1976, z. 1–2.

- Pazdan M., Założenia i główne kierunki reformy prawa prywatnego międzynarodowego w Polsce, „Państwo i Prawo” 1999, z. 3.
- Pazdan M., Zdolność do czynności prawnych osób fizycznych w polskim prawie prywatnym międzynarodowym, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego 1967, t. 158.
- Pazdan M., Zdolność przysposabiającego do „żądania przysposobienia”, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1962, Nr 49, Prace Prawnicze, z. 9.
- Peretiatkowicz A., Wstęp do nauk prawnych, Poznań, 1949.
- Perzanowski T., Praca z personelem domu dziecka, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 2.
- Pfund P. H., *Contributing to progressive development of PIL: The international process and the United States approach*, *Rec. des Cours* 1994.
- Pfund P. H., *Intercountry Adoption: The 1993 Hague Convention: Its Purpose, Implementation, and Promise*, 28 *“Family Law Quarterly”* 1994.
- Piątowski J. St. (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńczego, Część 1, Wrocław-Warszawa-Kraków 1985.
- Piątowski J. St., Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (za 1976 rok), „Nowe Prawo” 1977, nr 5.
- Piątowski J. St., Zmiany w prawie rodzinnym, „Państwo i Prawo” 1976, nr 4.
- Piechocki S. R., Ochrona tajemnicy przysposobienia, „Nowe Prawo” 1979, nr 1.
- Piechowiak M., Preambuła, w: Smoczyński T. (red.), Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia, Poznań 1999.
- Pierce W. L., *Accreditation of Those Who Arrange Adoptions Under the Hague Convention on Intercountry Adoption as a Mean of Protecting, Through Private International Law, The Rights of Children*, 12 *J. Contemp. Health L. & Pol’y* 1996.
- Pietrzykowski K. (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2003.
- Pietrzykowski K., Zawarcie małżeństwa i przesłanki jego ważności w prawie międzynarodowym prywatnym, Warszawa 1985.
- Pilichowski Cz. (red.), Dzieci i młodzież w latach drugiej wojny światowej, Warszawa 1982.
- Pilichowski Cz., Sytuacja dzieci polskich w latach drugiej wojny światowej, w: Pilichowski Cz. (red.), Dzieci i młodzież w latach drugiej wojny światowej, Warszawa 1982.
- Pióro T., Czy prawo chroni dziecko?, „Społeczeństwo Otwarte” 1991, nr 6.
- Pisarski G., Trzeba wybrać złoty środek, „Gazeta Prawnicza” 1989, nr 13.
- Płaza S., Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Cz. 3. Okres międzywojenny, Kraków 2001.
- Płaza S., Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Cz. I : X–XVIII w., Kraków 1997.

- Płaza S., Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Cz. II: Polska pod zaborem, Kraków 1998.
- Płonka E., Przystosowanie całkowite w prawie polskim, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 798, Prawo CXXXII, Wrocław 1986.
- Płonka E., Przystosowanie według prawa francuskiego po reformie z 1976 r., „Studia Cywilistyczne 1988, t. XXXIV.
- Poczobut J., Kodyfikacje prawa prywatnego międzynarodowego, Warszawa 1991.
- Pogonowski P., Postępowanie w sprawach o przystosowanie. Wybrane problemy, w: Kasprzyk P. (red.), Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane, Lublin 2005.
- Polak za pieniądze. Zostać Niemcem lub Francuzem, „Super Express”, 15.06.1993.
- Policiewicz K., Rozwiązanie adopcji, „Gazeta Prawnicza” 1986, nr 19.
- Polityka Społeczna Państwa Polskiego, Warszawa 1935.
- Polkowski T., Dlaczego nie można zreformować systemu opieki nad dziećmi?, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 5.
- Posłuszną-Owczar M., Wiciun E., Kontynuacja pracy psychologiczno-pedagogicznej z rodziną adopcyjną, w: Ostrowska K., Milewska E. (red.), Adopcja. Teoria i praktyka, Warszawa 1999.
- Potrzebowski K., Adopcja w ustawodawstwie francuskim, „Nowe Prawo” 1977, nr 9.
- Potrzebowski K., Adopcja w ustawodawstwie szwedzkim, „Nowe Prawo” 1980, nr 5.
- Potrzebowski K., Adopcja w ustawodawstwie USA, „Nowe Prawo” 1981, nr 5.
- Powszechny austriacki kodeks cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego przez prof. dra St. Wróblewskiego. Część pierwsza (§§ 1–937), Kraków 1914.
- Prawo cywilne (zunifikowane), Część I, Warszawa 1947.
- Projekt kodeksu cywilnego oraz przepisów wprowadzających, Warszawa 1962.
- Projekt kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1960.
- Projekt kodeksu cywilnego, Warszawa 1961.
- Projekt kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz przepisów wprowadzających, Warszawa 1962.
- Projekt ustawy prawo prywatne międzynarodowe, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1992, nr 1–4.
- Projekt ustawy prawo prywatne międzynarodowe, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1993, nr 4.
- Przybyłowski K., Bezpaństwowość i wielorakie obywatelstwo, „Czasopismo Sędziowskie 1934, z. 3 (osobna odbitka).
- Przybyłowski K., Kodyfikacyjne zagadnienia polskiego prawa prywatnego międzynarodowego, „Studia Cywilistyczne” 1964, t. V.

- Przybyłowski K., Prawo prywatne międzynarodowe. Część ogólna, Lwów 1935.
- Pułło A. (wst., tł.), Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki, Warszawa 2002.
- Raape L., *Staudingers Kommentar zum bürgerlichen Gesetzbuch und dem Einföhrungsgesetz 1931*, t. VI.
- Rabel E., *The Conflict of Laws, A Comparative Study, vol. one, Introduction: Family Law*, Ann Arbor 1958.
- Rachford D., *Statistically Speaking: Intercountry Adoption, Political Sensitivity, and the United States*, 25 *Child. Legal Rts. J.* 2005.
- Radwański Z. (red), Zielona księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2006.
- Radwański Z., Pojęcie i funkcja „dobra dziecka” w polskim prawie rodzinnym i opiekuńczym, „*Studia Cywilistyczne*”, t. XXXI.
- Rafacz J., Adopcja w Polsce w XVI w., Księga pamiątkowa celem uczczenia 350 rocznicy założenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Warszawa 1931.
- Rajski J., O projektowanych przepisach nowego prawa rodzinnego międzynarodowego, „*Nowe Prawo*” 1962, nr 6.
- Rajski J., Uwagi ogólne do projektu prawa prywatnego międzynarodowego, „*Nowe Prawo*” 1961, nr 3.
- Recent Development, Malpass v. Morgan: Determining when a Parent’s Consent to an Adoption is Withheld Contrary to the Best Interest of the Child*, 60 „*Virginia Law Review*” 1974.
- Religion as a Factor In Adoption, Guardianship and Custody, Notes*, 54 „*Columbia Law Review*” 1954.
- Religious Matching Statutes and Adoption*, 51, „*New York University Law Review*” 1976.
- Rembowski J., Rodzina jako system powiązań, w: Ziemska M. (red.), Rodzina i dziecko, Warszawa 1986.
- Resich Z., Ochrona praw człowieka w prawie międzynarodowym, Warszawa 1973.
- Resich Z., Polska w obronie praw człowieka, „*Sprawy Międzynarodowe*” 1967, nr 7–8.
- Reyes Duenas C., *Legal and social aspects of the adoption of Chilean children*, w: Jaffe E. D. (ed.), *Intercountry adoptions. Laws and Perspectives of “Sending” Countries*, Dordrecht–Boston–London 1995.
- Rheinstein M., *Book review of M. Kornitzer (Child Adoption in the Modern World, New York, Philosophical Library, 1952)*, 1 „*The Journal of Religion*”, 1955.
- Rhodes S. J., *Intercountry Adoptions: Its History, Problems and Hints for Practitioners and Prospective Parents*, 10 „*American Journal of Family Law*” 1996.

- Rodham (Clinton) H., *Children under the Law*, „*Harvard Educational Review*” 1973, nr 4.
- Rodzina. Projekt działu polskiego kodeksu cywilnego o stosunkach prawnych rodziców i dzieci opracowany przez prof. S. Gołęba Referenta Podkomisji, Komisja Kodyfikacyjna, Podkomisja Prawa o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki, Zeszyt 1, Warszawa 1934.
- Roklik J., *Preliminary and incidental questions in Czechoslovak Private International Law*, „*Acta Universitatis Carolinae*” 1969.
- Rominkiewicz J., Adopcja i dziedziczenie w mowach Isajosa, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*” No 1646, Prawo CCXXXV, 1995.
- Rosenblatt J., *International Adoption*, London 1995.
- Rosettenstein D. S., *Trans-Racial Adoption in the United States and the Impact of Considerations Relating to Minority Population Groups on International Adoptions into the United States*, w: Lowe N., Douglas G. (ed.), *Families Across Frontiers, The International Society of Family Law, The Hague-Boston-London* 1996.
- Rostworowscy B. i S. (opr.), *Rodzina w konstytucjach państw i dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 1994.
- Rostworowski S., *Problematyka praw rodziny*, w: Rostworowscy B. i S. (opr.), *Rodzina w konstytucjach państw i dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 1994.
- Rozmaryn S., *Konstytucja jako ustawa zasadnicza PRL*, Warszawa 1967.
- Rozwadowski W., *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł*, Poznań 1992.
- Rubino-Sammartano M., Morse C. G. J., *Public Policy In Transnational Relationships*, Deventer-Boston 1991.
- Rybicki M., Projekt kodeksu rodzinnego na forum Sejmu, „*Państwo i Prawo*” 1963, nr 8-9.
- Rymowicz Z., Świąćicki W. (tł. i opr.), *Prawo cywilne ziem wschodnich. Tom X, Cz. I Zwodu Praw Rosyjskich, Tom 1*, Warszawa 1932.
- Ryszka F. (red.), *Historia państwa i prawa Polski 1918-1939. Część II*, Warszawa 1968.
- Safjan M. (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne*, Warszawa 1994.
- Safjan M., *Instytucja rodzin zastępczych. Problemy prawno-organizacyjne*, Warszawa 1982.
- Safjan M., *Opinia o senackim projekcie ustawy zmieniającej kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz innych ustaw (druk senacki nr 103) oraz o poprawkach do projektu zgłoszonych przez senatora A. Darażę dotyczących zmian w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym*, w: *Opinie o senackim projekcie ustawy o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz innych ustaw (druk senacki nr 103)*, Zeszyty Biura Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Nr 225 (O-78/94), październik 1994 roku.

- Safjan M., *Osamotnione dzieci. Rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka*, Warszawa 1983.
- Safjan M., Rekomendacja nr R (87)6 w sprawie rodzin zastępczych a stan prawny obowiązujący w Polsce, w: Safjan M. (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne*, Warszawa 1994.
- Safjan M., Rezolucja nr (77)33 w sprawie umieszczania dzieci poza rodziną a stan prawny obowiązujący w Polsce, w: Safjan M. (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne*, Warszawa 1994.
- Sagan S. (wst.), Grabowska S. (tł.), *Konstytucja Irlandii*, Warszawa 2006.
- Sagan S., Serzhanova V. (wst., tł.), *Konstytucja Republiki Armenii*, Rzeszów 2004.
- Saldeen Å., *Legislation on Forced Marriage and Intercountry Adoption*, w: Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2006 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law*, Bristol 2006.
- Saldeen Å., *Minor Amendments and Statutory Proposals: Brussels II, Same-Sex Adoption and Other Matters*, w: Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2003 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law*, Bristol 2003.
- Saldeen Å., *The Children's Ombudsman, Adoption by Homosexual Partners and Assisted Reproduction*, w: Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law, 2004 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law*, Bristol 2004.
- Samuels D., *Draft ABA Model State Adoption Act*, 19 "Family Law Quarterly", No. 2, Summer 1985–1986.
- Sandorski J., Autorski projekt konwencji o prawach rodziny, w: T. Smoczyński T. (red.), *Rodzina w świetle prawa i polityki społecznej*, Poznań 1990.
- Sauk J., *Granice obowiązków i praw rodziców wobec dzieci i społeczeństwa: studium prawno-porównawcze*, Toruń 1967.
- Sawina N., *Przysposobienie dzieci według prawa ukraińskiego*, „Palestra” 1996, nr ¾.
- Schmidt T. S., *The Incidental Question In Private International Law*, *Rec. des Cours* 1992 II, vol. 233.
- Schmidt T. S., *The Preliminary Question and the Question of Substitution in Conflict of Laws*, "Scandinavian Studies in Law" 1968, vol. 12
- Schnabel R., Germany, w: International Social Service (ed.), *Internal and Intercountry Adoption Law*, Geneva–The Hague–London–Boston 1996.
- Schulte K., *Statistically Speaking: Child Trafficking, Current Concerns, and the United States*, 25 „Child. Legal Rts.” 2005.
- Schwenzer I., *Convergence and Divergence in the Law on Same-Sex Partnerships*, w: Antokolskaia M. (ed.), *Convergence and Divergence of Family Law In Europe, Antwerpen–Oxford* 2007.

- Scoles E. F., Hay P., Borchers P. J., Symeonides S. C., *Conflict of Laws, Third Edition*, St. Paul 2000.
- Semprich Ž., Los nie zawsze szczęśliwy. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości alarmuje, „Rzeczpospolita”, 10.07.1998.
- Siehr K., *Internationales Privatrecht. Deutsches und europäisches Kollisionsrecht für Studium und Praxis*, Heidelberg 2001.
- Siehr K., Równouprawnienie w zachodnioniemieckim międzynarodowym prawie dotyczącym stosunków między rodzicami a dziećmi, „Studia Prawnicze” 1978, z. 3.
- Sims J. F., *Homosexuals Battling the Barriers of Mainstream Adoption—And Winning*, 23 *“Thurgood Marshall Law Review”* 1997–1998.
- Skąpski J., Zasada równości płci w odniesieniu do stosunków między rodzicami a dziećmi (łącznie z adopcją) w socjalistycznych systemach prawa międzynarodowego prywatnego ze szczególnym uwzględnieniem prawa polskiego, „Studia Prawnicze” 1978, z. 3.
- Skierkowska W., Prawo rodzinne Republiki Kuby, „Nowe Prawo” 1983, nr 7–8.
- Skorowski H. Ks. SDB, *Problematyka praw człowieka*, Warszawa 2005.
- Skorowski H. Ks., *Problematyka praw człowieka. Studium z nauki społecznej Kościoła*, Warszawa 1996.
- Skotnicki K. (tł., wst.), *Konstytucja Republiki Słowackiej*, Warszawa 2003.
- Skrzydło W. (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, Lublin 1998.
- Skrzydło W. (tł., wst.), *Konstytucja Republiki Francuskiej*, Warszawa 2005.
- Smith S. E., *“Second Parent” Same-Sex Adoptions Are Valid if in the Best Interest of the Child: In re Adoption of R.B.F. and R.C.F.*, 41 *“Duquesne Law Review”*, 2002–2003.
- Smolin D. M., *Intercountry adoption as child trafficking*, 39 *“Valparaiso University Law Review”* 2004–2005.
- Smolin D. M., *The Two Faces of Intercountry Adoption: The Significance of the Indian Adoption Scandals*, 35 *“Seton Hall Law Review”* 2004–2005.
- Smyczyński T. (red.), *Konwencja o prawach dziecka. Analiza i wykładnia*, Poznań 1999.
- Smyczyński T. (red.), *Rodzina w świetle prawa i polityki społecznej*, Poznań 1990.
- Smyczyński T. (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 12. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2003.
- Smyczyński T., Czy potrzebna jest regulacja prawna pożycia konkubenckiego (heteroseksualnego i homoseksualnego)?, w: Kasprzyk P. (red.), *Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane*, Lublin 2005.
- Smyczyński T., *Ochrona praw dziecka*, w: *Prawa człowieka. Model prawny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.
- Smyczyński T., *Opinia o projekcie ustawy „o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, kodeksu postępowania cywilnego oraz ustawy prawo prywat-*

- ne międzynarodowe" (druk sejmowy nr 540), w: Opinie o projekcie ustawy o zmianie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego... – adopcja, separacja (druk sejmowy nr 540), Biuro Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Zeszyt Nr 118 (O–93/92).
- Smyczyński T., Opinia o ustawie z dnia 26 maja 1995r. „o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw” (druk senacki nr 231), w: Opinie o ustawie z dnia 26 maja 1995r. o zmianie ustawy kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw – adopcja (druk senacki nr 231), Zeszyty Biura Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Nr 256 (O–38/95), czerwiec 1995 roku.
- Smyczyński T., Pojęcie dziecka i jego podmiotowość, w: Smyczyński T. (red.), Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia, Poznań 1999.
- Smyczyński T., Pojęcie i status osobowy dziecka w świetle konwencji praw dziecka i prawa polskiego, „Państwo i Prawo” 1991, z. 4.
- Smyczyński T., Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 1997.
- Smyczyński T., Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2005.
- Smyczyński T., Prawo rodzinne i opiekuńcze. Analiza i wykładnia, Warszawa 2001.
- Smyczyński T., Prawo rodzinne i stosunki rodzinnoprawne, „Studia Prawa Prywatnego” 2007, z. 1.
- Smyczyński T., Reforma kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w świetle konwencji o prawach dziecka, w: Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leopolda Steckiego, Toruń 1997.
- Smyczyński T., Rodzina i prawo rodzinne w świetle nowej Konstytucji, „Państwo i Prawo” 1997, nr 11–12.
- Smyczyński T., Rodzina w świetle badań interdyscyplinarnych, w: Smyczyński T. (red.), Rodzina w świetle prawa i polityki społecznej, Poznań 1990.
- Smyczyński T., Stosunki między rodzicami a dzieckiem w ustawodawstwie Rady Europy, „Państwo i Prawo” 1995, z. 1.
- Snodgrass G. L., *Creating Family without Marriage: The Advantages and Disadvantages of Adult Adoption among Gay and Lesbian Partners*, 36 *Brandeis J. Fam. L.* 1997–1998.
- Sobociński W., Historia rządów opiekuńczych w Polsce, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1949, t. II.
- Sokołowski T., Ochrona interesu majątkowego dziecka, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1985, z. 2.
- Sokołowski T., Pojęcie europejskiego prawa rodzinnego, w: Cioch H., Kasprzyk P. (red.), *Z zagadnień prawa rodzinnego i rejestracji stanu cywilnego*, Lublin 2007.
- Sołtysiński S., *Lex maximi in hac causa momenti: oczekiwana rewolucja czy niepożądany przyczynek w teorii prawa kolizyjnego?*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1974, z. 3.

- Somogye T. M., *Opening Minds to Open Adoption*, 45 „*Kansas Law Review*” 1996–1997.
- Sośniak M., *Prawo cywilne i rodzinne w zarysie. Tom III. Prawo rzeczowe, rodzinne i spadkowe*, Katowice 1985.
- Sośniak M., *Prawo prywatne międzynarodowe*, Katowice 1978.
- Sośniak M., *Précis de droit international privé polonais*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
- Sośniak M., Walaszek B., Wierzbowski E., *Międzynarodowe prawo rodzinne*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.
- Sójka-Zielińska K., *Kodeks Napoleona, Historia i współczesność*, Warszawa 2008.
- Sójka-Zielińska K., *Prawo cywilne*, w: Bardach J., Senkowska-Gluck M., *Historia państwa i prawa Polski. Tom III. Od rozbiorów do uwłaszczenia*, Warszawa 1981.
- Sprawozdanie Komisji Kodyfikacyjnej, w: *Projekty ustaw w przedmiocie prawa prywatnego międzynarodowego i międzydzielnicowego uchwalone przez Komisję Kodyfikacyjną Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 9 kwietnia 1921 r.*
- St. Thomas More Institute for Legal Research, Matching for Adoption: A Study of Current Trends*, 22 „*Catholic Lawyer*”, Winter 1976.
- Stacey J., Biblarz T. J., *(How) Does the Sexual Orientation of Parents Matter?*, 66 *Am. Soc. Rev.* 2001.
- Stadniczeńko S. L., *Rodzina i jej prawa w świetle Karty Praw Rodziny 1983*, w: Jasudowicz T. (red.), *Prawa rodziny–prawa w rodzinie w świetle standardów międzynarodowych. Materiały Krajowej Konferencji Naukowej Toruń, 22–23 X 1998 r.*, Toruń 1999.
- Starczewski J., *Handel niemowlętami wczoraj i dziś*, „*Demokratyczny Przegląd Prawniczy*” 1948, nr 4.
- Starczewski J., *Karta Praw Dziecka*, „*Dom Dziecka*” 1958, nr 4.
- Starczewski J., *O nową instytucję prawa*, „*Opiekun Społeczny*” 1947, nr 5–6.
- Starczewski J., *Z historii opieki nad dzieckiem*. *Karta Praw Dziecka*, „*Dom Dziecka*” 1958, nr 4.
- Starr K. J., *Adoption by Homosexuals: A Look at Differing State Court Opinions*, 40 *Ariz. L. Rev.* 1998.
- Stawowy E., *Ochrona dziecka w prawie międzynarodowym*, w: Pluta J., Stawowy E., Wilkanowicz S. (red.), *Demokracja dla wszystkich*, Kraków 1994.
- Stein J. G., *A Call to End Baby Selling: Why the Hague Convention on Intercountry Adoption Should Be Modified to Include the Consent Provisions of the Uniform Adoption Act*, 24 „*Thomas Jefferson Law Review*” 2001–2002.
- Stein J., Rzepnicki T. L., *Decisionmaking in Child Welfare: Current Issues and Future Directions*, w: B. G. McGowan, W. Meezan (ed.), *Child Welfare, Current Dilemmas – Future Directions*, Peacock Publishers 1983.

- Stelmachowski A., Formy organizacyjno-prawne rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka, „Zagadnienia Wychowawcze a Zdrowie Psychiczne” 1973, nr 4–5.
- Stelmachowski A., O właściwe środki prawne w zakresie realizacji polityki rodzinnej, „Państwo i Prawo” 1976.
- Stelmachowski A., Przysposobienie w nowym kodeksie rodzinnym, „Nowe Prawo” 1950, nr 12.
- Stelmachowski A., Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym, Warszawa 1957.
- Stelmachowski A., System pełnej czy niepełnej adopcji, „Nowe Prawo” 1955, nr 11.
- Stelmaszuk Z. W. (red.), Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem, Warszawa 1999.
- Stelmaszuk Z. W., Nowe spojrzenie na rodzinę, w: Stelmaszuk Z. W. (red.), Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem, Warszawa 1999.
- Stojanowska W., Dobro dziecka jako instrument wykładni norm konwencji o prawach dziecka oraz prawa polskiego i jako dyrektywa jego stosowania, w: Smyczyński T. (red.), Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia, Poznań 1999.
- Stojanowska W., Rozwód a dobro dziecka, Warszawa 1979.
- Strzebińczyk J., Funkcje władzy rodzicielskiej w ustawodawstwie okresu II Rzeczypospolitej, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 1152, Prawo CLXXXVI, 1990.
- Strzebińczyk J., Prawo rodzinne, Kraków 2002.
- Strzembosz A., System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym, Lublin 1985.
- Strzeszewski Cz., Katolicka nauka społeczna, Warszawa 1985.
- Stus M., Instytucjonalizacja związków partnerskich i małżeństw homoseksualnych w ustawodawstwie państw europejskich, „Państwo i Prawo” 2005, z. 5.
- Subczyńska-Łazarz A. K., Rosyjskie prawo prywatne międzynarodowe, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2002, z. 2.
- Suchodolska J., Międzynarodowy Związek Pomocy Dzieciom, „Opiekun Społeczny” 1946, nr 7–8.
- Sułkowski J., *Conception du droit international privé d'après doctrine et la pratique en Pologne, Rec des Cours, Tom 41, 1932 – III.*
- Sumner I., Forder C., *Bumper Issue: All You Ever Wanted to Know About Dutch Family Law (And Were Afraid to Ask)*, w: Bainham A. (ed.), *The International Survey of Family Law. 2003 Edition, Published on Behalf of the International Society of Family Law*, Bristol 2003.
- Sumner I., *The Charter of Fundamental Rights of the European Union*, w: Lødrup P., Modvar E. (ed.), *Family Life and Human Rights, Papers presented at the 11th World Conference of the International Society of Family Law*, Oslo 2004.

- Surtees R., *Child Trafficking in Southeastern Europe: Different Forms of Trafficking and Alternative Interventions*, 14 "Tulane Journal of International & Comparative Law" 2005–2006.
- Survey of New Jersey Adoption Law, Editorial Notes, 16 "Rutgers Law Review" 1961–1962.
- Swierdłowski G. M., *Sowietskoje siemiejnoje prawo*, Moskwa 1951.
- Swierdłowski G. M., *Sowietskoje siemiejnoje prawo*, Moskwa 1958.
- Szer S., Pokrewieństwo i opieka w świetle kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, „Państwo i Prawo” 1964, z. 8–9.
- Szer S., *Prawo rodzinne*, Warszawa 1952.
- Szer S., *Prawo rodzinne*, Warszawa 1956.
- Szer S., *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966.
- Szpunar A., Opinia o ustawie z dnia 26 maja 1995 r. „o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw” (druk senacki nr 231), w: Opinie o ustawie z dnia 26 maja 1995 r. o zmianie ustawy kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw – adopcja (druk senacki nr 231), Zeszyty Biura Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Nr 256 (O–38/95), czerwiec 1995 roku.
- Szpunar A., Recenzja książki B. Walaszka, Przystosowanie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym. Dokonanie i skutki, Warszawa 1966, „Nowe Prawo” 1967, nr 2.
- Szpunar A., Rozkład pożycia jako podstawa rozwodu, „Nowe Prawo” 1954, nr 4.
- Sztrancman de E.W., Sztrancman Waisblack I., *Peruvian foreign adoptions*, w: Jaffe E. D. (ed.), *Intercountry adoptions. Laws and Perspectives of "Sending" Countries*, Dordrecht–Boston–London 1995.
- Szymańczak J., Adopcja. Kancelaria Sejmu. Biuro Studiów i Ekspertyz, Informacja nr 70.
- Szymanowska A., Rozumienie pojęcia „dobro dziecka” przez pracowników rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych, „Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego” 1989, nr 31.
- Szyborska A., *Sieroctwo społeczne*, Warszawa 1969.
- Szymczak M. (opr. i red.), *Słownik języka polskiego* Warszawa 1995.
- Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa 1993.
- Święcicka-Wystrychowska P. (red.), *Prawo rzymskie. Repetytorium* 2003.
- Talpis J. A., *The Civil Law Heritage in the Transformation of Québec Private International Law*, "Law Library Journal" 1992, vol. 84.
- Talpis J., *Material rules of private international law in force in the province of Quebec* (1973) 8 R. J. T. No 2.
- Tarntor II Ch. W., *Adoption in the Conflict of Laws*, 15 U. Pitt. L. Rev. 1953–1954.
- Taubenschlag R. *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1969.

- Taubenschlag R., *Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych*, Warszawa 1955.
- Taubenschlag R., W. Kozubski, *Historia i instytucje rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1947.
- Terado Y., *Intercountry Adoption and Child Welfare In Japan*, w: Lowe N., Douglas G. (ed.), *Families Across Frontiers, The International Society of Family Law, The Hague–Boston–London* 1996.
- Tereszkiewicz P., Doświadczenie Belgii w kodyfikacji prawa prywatnego międzynarodowego, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2007, z. 4.
- The Constitution of Japan (November 3, 1946), Enforced as from May 3, 1947*, *EHS Law Bulletin Series, EHS Vol. I, AA, No. 1000*.
- The Ellis Case – Some Aspects of Adoption In the Conflict of Laws, Notes*, 32 „*St. John’s Law Review*” 1957–1958.
- The Inadequacy of Domicile as a Jurisdictional Base in Adoption Proceedings*, 17 „*Rutgers Law Review*” 1962–1963.
- The Law of Adoption of Children*, 3 „*New York Law Review*” 1925.
- Thompson S., *The 1998 Russian Federation Family Code Provisions on Intercountry Adoption Break the Hague Convention Ratification Gridlock: What Next? An Analysis of Post–Ratification Ramifications on Securing an Uniform Process of International Adoption*, 9 „*Transnational Law & Contemporary Problems*” 1999.
- Tichinia W. G., Gołowanow W. G. (red.), *Komentarz do Kodeksu Respubliki Białoruś o braku i semje*, Minsk 2000.
- Tichinia W. G., *Mieżdunarodnoje czastnoje prawo*, Minsk 2004.
- Toczek E. (wst., tł.), *Konstytucja Ukrainy*, Warszawa 1999.
- Torelli M., *La protection internationale des droits de l’enfant*, w: Torelli M. (red.), *Collection travaux et recherches de l’Institut du Droit de la Paix et du Developpement de l’Université de Nice*, 1983.
- Trepka–Starosta J., *Motywacja do podjęcia decyzji o adopcji*, w: Ostrowska K., Milewska E. (red.), *Adopcja. Teoria i praktyka*, Warszawa 1999.
- Treuthart M. P., *Adopting a More Realistic Definition of Family*, 26 „*Gonz. L. Rev.*”, 1990/1991.
- Tyszka Z., *Rodzina w ustroju kapitalistycznym i socjalistycznym*, w: Komorowska J. (red.), *Przemiany rodziny polskiej*, Warszawa 1975.
- Tyszka Z., *Socjologia rodziny*, Warszawa 1979.
- Tzankova T., *Adoption according to Bulgarian family law*, w: Jaffe E.D. (ed.), *Intercountry adoptions. Laws and Perspectives of “Sending” Countries, Dordrecht–Boston–London* 1995.
- Ulicy G. i W. (tł.), *Konstytucja Grecji 1975/1986*, Warszawa 1992.
- Vasilev M. H., *Przysposobienie w SFRJ*, „*Studia Iuridica Silesiana*” 1990, nr 14.

- Vasiliauskas J., *Procedures for adopting children In Lithuania for local citizens and foreign nationals*, w: Jaffe E. D.(ed.), *Intercountry adoptions. Laws and Perspectives of "Sending" Countries, Dordrecht–Boston–London 1995*.
- Vecchio Verderame S., *International adoption in the Italian legal system*, w: Wardle L., Williams C. S. (ed.), *Family Law: Balancing Interests and Pursuing Priorities, Buffalo–New York 2007*.
- Verhellen E., *Prawa dziecka w Europie. Perspektywa ogólna i zakres problematyki*, w: Stelmazuk Z. W. (red.), *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem*, Warszawa 1999.
- Vitta E., *Codification of Private International Law in Israel?*, "Israel Law Review" 1977, vol. 12, No 2.
- Vlaardingerbroek P., *New Family Forms: Parents and Authority*, w: Lødrup P., Modvar E. (ed.), *Family Life and Human Rights, Papers presented at the 11th World Conference of the International Society of Family Law, Oslo 2004*.
- Wagner I., *Reakcje instytucjonalne wobec sieroctwa społecznego i adopcji*, Częstochowa 1995/1996.
- Walaszek B., *Dobro dziecka jako przesłanka niektórych uregulowań kodeksu rodzinnego i opiekuńczego PRL*, „Studia Prawnicze” 1970, z. 26–27.
- Walaszek B., *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym. Dokonania i skutki*, Warszawa 1966.
- Walaszek B., *Rozwiązanie przysposobienia w polskim kodeksie rodzinnym i opiekuńczym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym*, „Studia Cywilistyczne” 1966, t. VII.
- Walaszek B., Sośniak M., *Zarys prawa międzynarodowego prywatnego*, Warszawa 1973.
- Walaszek B., *W sprawie niektórych postanowień polskiego prawa prywatnego prawa międzynarodowego*, „Nowe Prawo” 1962, nr 9.
- Walaszek B., *Zarys prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Warszawa 1971.
- Ward P., *Involuntary Adoption*, w: Bainham A., *The International Survey of Family Law, 2004 Edition, Published on behalf of the International Society of Family Law, Bristol 2004*.
- Wardle L., Williams C. S. (ed.), *Family Law: Balancing Interests and Pursuing Priorities, Buffalo–New York 2007*.
- Wasilkowska Z., *Prawna ochrona rodziny*, w: Graniewska D. (red.), *Socjalne i prawne środki ochrony macierzyństwa i rodziny*, Warszawa 1976.
- Wasilkowski J. (red.), *Zagadnienia prawne Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej t. III*, Warszawa 1954.
- Wawiłowa M., *Konstytucyjna ochrona małżeństwa i rodziny w PRL*, „Państwo i Prawo” 1969, nr 12.
- Wawiłowa W., *Jeszcze o interesie dziecka w procesie rozwodowym*, „Nowe Prawo” 1954, nr 2.

- Web P.R.H., *Some thoughts on the place of English law as lex fori in English private international law*, "International and Comparative Law Quarterly" 1961, vol. 10.
- Wengler W., *The Law Applicable to Preliminary (Incidental) Questions*, w: Lipstein K. (chief ed.), *International Encyclopedia of Comparative Law, vol. 3 Private International Law, Chapter 7*, Tübingen–Dordrecht–Boston–Lancaster 1987.
- Whitten R. U., *Choice of Law, Jurisdiction, and Judgment Issues in Interstate Adoption Cases*, 31 "Capital University Law Review" 2003.
- Wierzbowski E. (opr.), *Prawo rodzinne i spadkowe europejskich państw socjalistycznych*, Tom I, Warszawa 1965.
- Wierzbowski E., Skierkowska W. (opr.), *Prawo rodzinne i spadkowe europejskich państw socjalistycznych*, Tom II, Warszawa 1976.
- Winczorek P. (wst., tł.), *Konstytucja Republiki Słowenii z 23 grudnia 1991 r.*, Warszawa 1994.
- Winiarz J., Gajda J., *Prawo rodzinne*, Warszawa 1999.
- Winiarz J., *O potrzebie i kierunku reformy prawa rodzinnego RP*, w: *Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga poświęcona Tomaszowi Dybowskemu*, *Studia Iuridica* 1994, tom 21.
- Winiarz J., *Ochrona praw matki, dziecka i rodziny*, Warszawa 1965.
- Winiarz J., *Prawo rodzinne*, Warszawa 1995.
- Winiarz J., *Rodzina w przepisach polskiego prawa*, w: Ziemska M. (red.), *Rodzina i dziecko*, Warszawa 1986.
- Wiśniewski L., *Rodzina i dziecko w Konstytucji RP z 1997 roku – głos w dyskusji*, w: Jasudowicz T. (red.), *Prawa rodziny–prawa w rodzinie w świetle standardów międzynarodowych. Materiały Krajowej Konferencji Naukowej Toruń, 22–23 X 1998 r.*, Toruń 1999.
- Wiśniowska E., *Pojęcie rodziny w ustawodawstwie polskim*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 1152, *Prawo CLXXXVI*, 1990.
- Wiśniowska E., *Przysposobienie anonimowe a zakaz ustalania pokrewieństwa przysposobionego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 665, *Przegląd Prawa i Administracji XVIII*, 1984.
- Witkowski Z. (tł., wst.), *Konstytucja Republiki Włoskiej*, Warszawa 2004.
- Wittner K. M., *Curbing Child-Trafficking in Intercountry Adoptions: Will International Treaties and Adoption Moratoriums Accomplish the Job in Cambodia?*, 12, "Pacific Rim Law & Policy Journal" 2003.
- Wojnarowicz K., *Kilka uwag dla praktyki na tle stosowania art. 125¹ kro*, „Problemy Praworzędności” 1979, nr 11.
- Wojtyczek K. (wst.), Wojtyczek–Bonnand A. (tł.), *Konstytucja Federacyjnej Republiki Brazylii*, Warszawa 2004.
- Wojtyczek K. (wst., tł.), *Konstytucja Państwa Izrael*, Warszawa, 2001.

- Wojtyczek K. (wst., tł.), Wojtyczek-Bonnand A. (tł.), *Konstytucja Republiki Południowej Afryki*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2006.
- Wojtyczek K. (wst., tł.), Wojtyczek-Bonnand A. (tł.), *Konstytucja Wielkiego Księstwa Luksemburga*, Warszawa 2006.
- Wojtyniak J., Radlińska H., *Sieroctwo. Zasięg i wyrównanie*, Wrocław-Warszawa 1946.
- Wokół praw dziecka, Cz. I, Raporty, Ekspertyzy, Opinie, Warszawa 1993.
- Wolff M., *Private International Law*, Scientia Verlag Aalen, Oxford 1977.
- Wołodkiewicz W., *Czy rzymskie prawo przestało istnieć?*, Kraków 2003.
- Wołodkiewicz W., *Rzymskie korzenie współczesnego prawa cywilnego*, Warszawa 1978.
- Wołodkiewicz W., Zabłocka M., *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2005.
- Wolter A., *Kierunki zmian polskiego prawa rodzinnego*, „Państwo i Prawo” 1958, nr 8–9.
- Worsnop C. L., *The Florida Statute Prohibiting Adoption by Homosexuals in View of Seebol v. Farie: Expressly Unconstitutional*, 16 “Nova Law Review” 1991–1992.
- Wójcik D., *Rozwój psychiczny dzieci i młodzieży a prawa gwarantowane przez Konwencję o Prawach Dziecka*, w: Smyczyński T.(red.), *Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia*, Poznań 1999.
- Wróblewski J., *Prawo obowiązujące a „ogólne zasady prawa”*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego 1965, t. 66, z. 42.
- Wronkowska S., *Analiza pojęcia prawa podmiotowego*, Poznań 1973.
- Wronkowska S., *O definiowaniu praw podmiotowych*, „Państwo i Prawo” 1971, z. 1.
- Zabłoccy M. i J., *Ustawa XII Tablic. Tekst, tłumaczenie, objaśnienia*, Warszawa 2003.
- Zabłocki J., *„Adrogatio” w prawie rzymskim*, w: Kosek M., Słyk J. (red.), *W trosce o rodzinę. Księga pamiątkowa ku czci Prof. Wandy Stojanowskiej*, Warszawa 2008.
- Zachariasiewicz M. A., *Nowe prądy w kolizjonistyce Stanów Zjednoczonych i ich wpływ na naukę europejską*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1995, z. 2.
- Zachariasiewicz M. A., *Nowe tendencje w prawie prywatnym międzynarodowym Stanów Zjednoczonych Ameryki (ze szczególnym uwzględnieniem stosunków umownych)*, „Studia Prawnicze” 1980, z. 1–2.
- Zachuta A., *Odpowiedzialność za czyjeś życie. Rozmowa z dr Wandą Kominek – kierownikiem Krakowskiego Ośrodka Adopcyjnego TPD*, „Gazeta Sądowa” 1975, nr 10.
- Zainaldin J. S., *The Emergence of a Modern American Family Law: Child Custody, Adoption, and the Courts, 1796–1851*, 73 “Northwestern University Law Review” 1978–1979.

- Zakrzewski A. B. (wst.), Wisner H. (tł.), *Konstytucja Republiki Litewskiej*, Warszawa 2006.
- Zaporowska J., Mazurkiewicz J., *Coś zróbmy, coś zaróbmy*, „Rzeczpospolita”, 14/11/1995.
- Zaporowska J., Mazurkiewicz J., *Dywagacje bez końca*, „Rzeczpospolita”, 02/10/1995.
- Zdrójkowski Z., *Ziemskie prawo prywatne*, w: Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B., *Historia państwa i prawa Polski. Tom II. Od połowy XV wieku do r. 1795*, Warszawa 1957.
- Ziccardi F., *Italy. Public Policy In Family Law*, w: Rubino-Sammartano M., Morse C. G. J., *Public Policy In Transnational Relationships*, Deventer-Boston 1991.
- Zieliński A., *Nowa konwencja haska w sprawie przysposobienia międzynarodowego*, „Państwo i Prawo” 1993, z. 9.
- Zieliński A., *O nowym kodeksie rodzinnym i opiekuńczym*, Warszawa 1965.
- Zieliński A., *Przysposobienie międzynarodowe*, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI.
- Zieliński A., *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*, Warszawa 1975.
- Ziemiński Z., *Logiczne podstawy prawoznawstwa*, Warszawa 1966.
- Ziemiński Z., *Podłoże społeczne przysposobienia dziecka w Polsce Ludowej*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1956.
- Ziemiński Z., *Polski słownik prawniczy, Hasła podstawowe*, Warszawa 1969.
- Ziemiński Z., *Prawo rodzinne Polski Ludowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1964, nr 4.
- Ziemiński Z., *Zadania i technika wywiadu środowiskowego w sprawach o przysposobienie*, „Nowe Prawo” 1955, nr 5.
- Ziemska M. (red.), *Rodzina i dziecko*, Warszawa 1986.
- Zoll F., *Gwiazdomorski, Oberlender, Sołtysik, Prawo cywilne*, t. IV, Poznań 1933.
- Zoll F., *Międzynarodowe międzydzielnicowe prawo prywatne w zarysie*, Kraków 1945.
- Zoll F., *Prawo cywilne w zarysie opracowane przy współudziale dra A. Szpunara*, t. IV. *Prawo familijne i spadkowe*, Kraków 1948.
- Zoll F., Wasilkowski J. (red.), *Encyklopedia Podręczna Prawa Prywatnego założona przez Henryka Konica, Zeszyt XXXI (Zeszyt pierwszy Tomu IV-go)*, Warszawa 1939.
- Zvekov V.P., *The New Civil Code of the Russian Federation and Private International Law*, „*McGill Law Journal*” 1998–99, vol. 44.

ORZECZNICTWO

Francja

Sprawa Torlet, *Trib. Cib. Seine, April 8, 1949, Rev. cr. dr. int. pr. 1950.200 note Loussouarn.*

Irlandia

WO'R v. EH (*Guardianship*) [1996] 2 IR 248.

Niemcy

Orzeczenie *Reichsgericht* z 11 lipca 1928 r., *Bulletin I. I. I.* nr 6571.

Orzeczenie *Reichsgericht* z 11 lipca 1929 r., *Bulletin I. I. I.* nr 6158.

Paragwaj

Supreme Court Resolution No. 121 z 31 maja 1994 r., *La Ley, Revista Juridica Paraguaya, Vol. 17, No. 2, 1994, s. 384-387, Filiation and Adoption, 21 Ann. Rev. Population L. 1994-1995.*

Peru

Supreme Decree No. 009-91-RE z 5 lipca 1991 r. *creating a special register for Peruvian minors who are adopted by persons who are not residents in the country. El Peruano, 12/07/1991, Normas Legales, Revista de Legislación y Jurisprudencia, No. 181, July 1991, s. 106-107, Filiation and Adoption, 19 Ann. Rev. Population L. 1992.*

Polska

Orzeczenie Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z 24 sierpnia 1923 r., IV. W. 27/23, OSP, t. II, poz. 629/1923.

Orzeczenie SN z 13 listopada 1958 r., „Państwo i Prawo” 1959, nr 7.

Orzeczenie SN z 13 września 1956 r., III CR 201/58, „Państwo i Prawo” 1959, nr 7.

Orzeczenie SN z 15 października 1954 r., I CR 1189/54, OSNCK 1954/1/23.

Orzeczenie SN z 15 września 1951 r., C 715/51, OSNCK 1953/2/37, „Państwo i Prawo” 1952, nr 2.

Orzeczenie SN z 15 września 1951 r., C 717/51, OSNCK 1953/2/37.

Orzeczenie SN z 16 maja 1958 r., I CR 529/57, OSNCK 1960/1/11.

Orzeczenie SN z 18 czerwca 1956 r., OSPiKA 1958, poz. 21.

Orzeczenie SN z 18 stycznia 1954 r., I C 1538/53, „Nowe Prawo” 1954, nr 5-6.

- Orzeczenie SN z 2 czerwca 1953 r., I C 464/53, OSNCK 1954/1/23, „Nowe Prawo” 1953, nr 11.
- Orzeczenie SN z 2 lipca 1953 r., I C 464/53, Zb. O. 1954, poz. 23.
- Orzeczenie SN z 2 marca 1955 r., II CR 1749/55, OSNCK 1956/2/36.
- Orzeczenie SN z 20 października 1961 r., „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1962, nr 3.
- Orzeczenie SN z 21 grudnia 1957 r., OSN 1959, poz. 76.
- Orzeczenie SN z 22 lutego 1954 r., I C 1669/53, „Nowe Prawo” 1954, nr 7-8.
- Orzeczenie SN z 23 stycznia 1962 r., „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1963, nr 1.
- Orzeczenie SN z 25 listopada 1975 r., III CRN 53/75, OSNC 1976/10/218.
- Orzeczenie SN z 3 września 1952 r., OSN 5/1954, „Państwo i Prawo” 1953, nr 5-6, „Nowe Prawo” 1953, nr 6.
- Orzeczenie SN z 30 marca 1962 r., III CR 124/62, OSNC 1962/2/47.
- Orzeczenie SN z 30 września 1952 r., C 1513/52, OSNCK 1954/1/5; „Państwo i Prawo” 1953, nr 5-6.
- Orzeczenie SN z 5 lutego 1966 r., II CR 473/65, OSP 1966/11/249; RPEiS 1967/1.
- Orzeczenie SN z 9 grudnia 1975 r., III CRN 307/75, OSNCP 1976/10/220.
- Orzeczenie SW w Krakowie z 8 lutego 1955 r., III CR 31/55, BMS 1955, nr 4.
- Postanowienie SN z 12 grudnia 1986 r., I CR 368/86, Lex nr 8800, „Palestra” 1989, nr 3 (z głosem B. Gneli).
- Postanowienie SN z 12 grudnia 2000 r., V CKN 1805/00, LEX nr 52400.
- Postanowienie SN z 13 lutego 1980 r., III CRN 181/79, OSNCP 1980/10/193.
- Postanowienie SN z 19 kwietnia 1984 r., III CRN 297/83, Lex nr 8598.
- Postanowienie SN z 2 czerwca 1980 r., I CR 124/80, OSNCP 1981/1/13 z glosami K. Potrzebowski (OSPiKA 1982/12/212) i B. Gneli (OSPiKA 1981/6/103).
- Postanowienie SN z 21 czerwca 1985 r., III CRN 58/85, Lex nr 8722, „Nowe Prawo” 1988, nr 10-12 (z głosem B. Gneli).
- Postanowienie SN z 22 czerwca 1972 r., III CRN 133/72, OSP 1972/6/123.
- Postanowienie SN z 23 grudnia 1971 r., III CRN 422/71 (niepublik.), LEX nr 7042.
- Postanowienie SN z 25 października 1984 r., III CRN 234/83.
- Postanowienie SN z 26 kwietnia 1972 r., III CRN 20/72, OSNCP 1972/ 10/186.
- Postanowienie SN z 29 listopada 1972 r., III CRN 284/72 (niepubl.), Lex nr 7190.
- Postanowienie SN z 5 lipca 2006 r., IV CSK 127/06, LEX nr 232819.

- Postanowienie SN z 9 lutego 1972 r., III CRN 115/71, OSNCP 1972/7-8/147 z glosami T. Erecińskiego („Państwo i Prawo” 1973, nr 5) i A. Mączyńskiego („Nowe Prawo” 1974, nr 3).
- Postanowienie SN z dnia 8 sierpnia 2003 r., V CK 6/02, OSNC 2004/7-8/131; Biul. SN 2004/1/11.
- Sąd Najwyższy, Wytyczne Wymiaru Sprawiedliwości i praktyki sądowej z 26 kwietnia 1952 r., C. Prez. 798/51, OSN 1952/1/1.
- Sąd Najwyższy, Zalecenia kierunkowe w sprawie wzmoczenia ochrony rodziny z 9 czerwca 1976 r., III CZP 46/75, OSN CP 1976/9/184.
- Uchwała 7 sędziów SN z 12 czerwca 1992 r., III CZP 48/92, OSNCP 1992/10/179; PS 1997/3 (z omówieniem S. Dmowskiego).
- Uchwała 7 sędziów SN z 17 marca 1969 r., III CZP 126/68, OSNCP 1969/12/209.
- Uchwała 7 sędziów SN z 20 marca 1976 r., III CZP 77/75, OSNCP 1976/9/185.
- Uchwała SN z 25 września 1955 r. – I Co 24/59, OSPiKA 1960/4/111.
- Uchwała SN z 25 września 1959 r., I Co 24/59, OSNCK 1960/3/85.
- Uchwała SN z 9 czerwca 1976 r., III CZP 46/75, OSNCP 1976/9/184.
- Wyrok SN z 10 kwietnia 1969 r., II CR 78/69, OSNPG 1969/9/66.
- Wyrok SN z 12 października 1977 r., II CR 390/77 (niepublik.), LEX nr 8010.
- Wyrok SN z 16 czerwca 1981 r., IV CR 574/80, (niepublik.), LEX nr 8333.
- Wyrok SN z 16 listopada 1966 r., I CR 385/66, OSP 1968/5/86 z glosą B. Walaszka, „Nowe Prawo” 1971, nr 4, z omówieniem B. Dobrzańskiego.
- Wyrok SN z 16 lutego 1976 r., IV CR 10/76, OSNC 1976/12/266.
- Wyrok SN z 17 grudnia 1965 r., I CR 309/65, OSNCP 1966/7-8/132.
- Wyrok SN z 17 listopada 1976 r., I CR 391/76 (niepublik.), Lex nr 7877.
- Wyrok SN z 2 czerwca 1966 r., II CR 167/66, OSNC 1967/3/55.
- Wyrok SN z 20 czerwca 1968 r., III CR 229/68 (niepublik.), LEX nr 6360.
- Wyrok SN z 20 września 1973 r., II CR 462/73, OSNC 1974/5/100.
- Wyrok SN z 21 lutego 1973 r., III CRN 332/72, OSNC 1973/12/224 z glosą B. Dobrzańskiego i z glosą E. Holewińskiej-Łapińskiej, „Nowe Prawo” 1974, nr 5.
- Wyrok SN z 21 maja 1970 r., I CR 165/70 (niepublik.), LEX nr 6745.
- Wyrok SN z 28 października 1969 r., II CR 439/69, OSP 1970/4/91.
- Wyrok SN z 28 sierpnia 1968 r., II CR 286/68 (niepublik.), LEX nr 6383.
- Wyrok SN z 5 kwietnia 1972 r., I CR 679/71, (niepublik.), LEX nr 7079.
- Wyrok SN z 6 października 1972 r., I CR 450/72 (niepublik.), LEX nr 7146.
- Wyrok SN z 6 września 1968 r., I CR 249/68, OSNPG 1969/5/32.
- Wyrok SN z 8 sierpnia 1967 r., I CR 120/67, OSNC 1968/12/210.
- Wyrok SN z 9 lutego 1968 r., I CR 664/67 (niepublik.), LEX nr 6281.

Wyrok TK z 10 lipca 2000 r., SK.21/99, OTK ZU 2000/5/144.

Wyrok TK z 27 stycznia 1999 r., K.1/98, OTK ZU 1999/1/3.

Wyrok TK z 8 maja 2001 r., P.15/00, OTK ZU 2001/4/83.

Rosja

Orzeczenie Sądu Najwyższego, zamieszczone w urzędowym Zbiorze Orzeczeń Izby I Cywilnej 188/1926.

Wyrok Cywilnego Kasacyjnego Departamentu Senatu Rządzącego 32/1898 pyt. 52.

Wyrok Cywilnego Kasacyjnego Departamentu Senatu Rządzącego 32/1898 pyt. 54.

Wyrok Cywilnego Kasacyjnego Departamentu Senatu Rządzącego 64/1912.

RPA

Du Toit and Another v. The Minister of Welfare and Population Development and Others (2201 (12) BCLR 1225 (T)).

Szwajcaria

BG 27.8.1991, E. und A. F.-M. gegen Regierungsrat des Kantons Aargau, BGE 117 II 340.

USA

Doulgeris v. Bombacus, 203 Va. 670, 127 S.E.2d, 145 (1962).

Frey v. Nielson, 99 N. J. Eq. 135, 132 Atl. 765 (Ch. 1925).

Graves v. Fogel, 12 N. J. Super. 5, 78 A.2d 719 (App. Div. 1951).

Guarantee Bank & Trust Co. v. Gillies, 8 N. J. 88, 83 A.2d at 721.

Hill v. Moorman, 525 So.2d 681 (La. Ct. App. 1988).

Huynh Thi Anh v. Levi, 586 F.2d 625, 630 – C. A. 6, 1978.

In re Adoption No. 10087, 324 Md. 394, 597 A.2d 456, 474 – Md. 1991.

In re Adoption of B.L.V.B and E.L.V.B., 628 A.2d 1271 (Vermont Supreme Court 1993).

In re Adoption of C. L. W., 467 So.2d 1106, 1111 – Fla. App. 1985.

In re Adoption of C.H., 544 N.W.2d 737 (Minn. 1996).

In re Adoption of Caitlin, 1994 WL 157949 (Ill. Cook Cty. Mar. 14, 1994).

In re Adoption of Charles B, 552 N.E.2d 884 (Ohio 1990).

In re Adoption of D., 769 A.2d 508, 510-511 – Pa. Super. 2001.

In re Adoption of Doe, 719 N.E.2d 1071 (Ohio Ct. App. 1996).

In re Adoption of Evan, 583 N.Y.S.2d 997 (Sur. Ct. 1992).

In Re Adoption of Luke, 640 N.W.2d 374 (Neb. 2002).

In re Adoption of M. L. L., 810 N. E.2d 1088, 1095 – Ind. App. 2004.

- In re Adoption of MM*, 652 P.2d 974, 980 – Wyo. 1982.
- In re Adoption of R.B.F.*, 762 A.2d 739 (*Pa. Super. Ct.* 2000) i 803 A.2d 1195 (*Pa.* 2002).
- In re Adoption of T.K.J.&K.A.K.*, 931 P.2d 488 (*Colo. App.* 1996).
- In re Adoption of Tammy*, 619 N.E.2d 315 (*Mass.* 1993).
- In re Angel Lace M*, 516 N.W.2d 678 (*Wis.* 1994).
- In Re Appeal In Pima County Juvenile Action B-10489*, 727 P.2d 830 (*Ariz. Ct. App.* 1986).
- In re B. G. C.*, 496 N. W.2d 239 (*Iowa* 1992).
- In re Baby Girl P.*, 147 N. H. 772, 774, 802 A.2d 1192, 1194 – N. H. 2002.
- In re Baby Girl*, 850 S.W.2d 64, 68 n.6 (*Mo.* 1993).
- In re Baby Z*, 724 A.2d 1035 (*Conn.* 1999).
- In re C. M. A.*, 557 N. W.2d 353, 356 – *Minn. App.* 1996.
- In Re Clausen*, 502 N. W. 2d 649 (*Mich.* 1993).
- In re Hart*, 806 A.2d 1179, 1183 (*Del. Fam. Ct.* 2001).
- In re Jacob*, 660 N.E.2d 397 (*N.Y.* 1995).
- In re Jacques*, 48 *N.J. Super.* 523, 138 A.2d 581 (*CH. Div.* 1958).
- In re M.M.D.& B.H.M.*, 662 A.2d 837, 840 (*the District of Columbia Court of Appeals* 1995).
- In re S.A.H.*, 537 N.W.2d 1,7 (*S.D.* 1995).
- In re Seebol*, 16 *Fla. L. Weekly* at C53.
- In re Thacker*, 881 S.W.2d 307 (*Tex.* 1994).
- In the Matter of the Adoption of Two Children by H.N.R.*, 666 A2d 535, 536 (*N.J. Super. Ct. App. Div.* 1995).
- K. N. v. Cades*, 288 *Pa. Super.* 555, 432 A.2d 1010, 1014 – *Pa. Super.* 1981.
- M.M.D. & B.H.M.*, 662 A.2d 837, 840 (*the District of Columbia Court of Appeals* 1995).
- Matter of Adoption of Baby Boy S.*, 22 *Kan. App.2d* 119, 912 P.2d 761, 762, 767 oraz 519 *U. S.* 870, 117 *S. Ct.* 185, 136 *L. Ed.2d* 123 (1996) – *Kan. App.* 1996.
- Matter of Adoption of Child by T. W. C.*, 270 *N. J. Super.* 225, 238, 636 A.2d 1083, 1084, 1090 – *N. J. Super.* 1994.
- Matter of Estate of Neuwirth*, 155 *N. J. Super.* 410, 382 A.2d 972, 976 – *N. J. County Ct.* 1978.
- Matter of Female Infant F.*, 191 *A. D.2d* 437, 594 *N. Y. S.2d* 303, 304 – *N. Y. Sup. Ct. App. Div.* 1993.
- Michaud v. Wawruk*, 551 A.2d 738 (*Conn.* 1988).
- Mills v. Atlantic City Dep't of Vital Statistics*, 372 A.2d 646, 649 (*N.J.Ch.* 1977)
- People v. Brown*, 212 *N.W. 2d* 55 (*Mich. App.* 1973).

Richard v. Collins, 45 N. J. Eq. 283, 17 Atl. 831 (E&A. 1889).
Seebol v. Farie, 16 Fla. L. Weekly C52 (16th Cir. Ct. 1991).
Sorenson v. Churchill, 212 N.W. 488, 489 (S.D. 1927).
Stubbs v. Weathersby, 126 Or. App. 596, 869 P.2d 893, 899 – Or. App. 1994.
Thacker v. State, 889 S.W.2d 380, 384-85 (Tex. Ct. App. 1994).
Troxel v. Granville, 530 U. S. 57 (2000).
United States Steel Corp. v. Multistate Tax Comm'n, 434 U.S. 452, 468 (1978).
Wulf v. Ibsen, 184 Neb. 314, 167 N.W.2d 181 (1969).
Zanconico v. Neeld, 17 N. J. 490, 111 A.2d 772.

Wielka Brytania

In re B. [1968] Ch. 204, *Re Valentine's Settlement* [1965] Ch. 831, [1965] 2 All ER 226 (Court of Appeal)
Re P (GE) (an infant) [1965] Ch 568, [1964] 3 All ER 977.
re W (a minor) (adoption: homosexual adopter), 26, 27 lutego, 11 kwietnia 1997, *Family Division (Singer J)* [1997] 3 All ER 620 (Szkocja).

Włochy

Orzeczenie dotyczące braku uznania adopcji dokonanej w Czechach, rozwiązywalnej zgodną wolą stron (Court of Appeal, Ancona, 6.07.1960, RDI 1960, 721).
Orzeczenie dotyczące braku uznania adopcji dokonanej w Szwajcarii w formie kontraktowej (Court of Appeal, Milan, 20.02.1950, FI, 1950, I, 463).

Trybunału Praw Człowieka w Strasbourgu

B. przeciwko Francji, 25 marca 1992 r., A.232-C.
Cossey przeciwko Wielkiej Brytanii z 27 września 1990 r., A.184.
Dudgeon przeciwko Wielkiej Brytanii, 22 października 1981 r., A.45.
E.B. przeciwko Francji, nr 43546/02, 22 stycznia 2008 r.
Fretté przeciwko Francji, 26 luty 2002 r. Appl. no 36515/97.
Johnston przeciwko Irlandii, 18 grudnia 1986 r., A.112.
Keegan przeciwko Irlandii, 26 maja 1994 r., A.290.
Kroon i inni przeciwko Holandii, 27 października 1994 r., A.297-C.
Marckx przeciwko Belgii, 13 czerwca 1979 r., A.31.
Norris przeciwko Irlandii, 26 października 1988 r., A.142.
Rees przeciwko Wielkiej Brytanii z 18 października 1989 r., A.106.
Van Oostervijck przeciwko Belgii, 6 listopada 1980 r., A.40.
X. i Y. i Z. przeciwko Wielkiej Brytanii, 22 kwietnia 1997 r., Reports of Judgments and Decisions 1997-II.

STRONY INTERNETOWE

- Adoption Council of Canada* <http://adoption.ca/>.
- Adoption Council of Canada*, <http://adoption.ca/>.
- Adoption Institute* <http://www.adoptioninstitute.org?FactOverview/international.html>.
- Alberta Children's Services*, www.child.gov.ab.ca/whatwedo/adoption/page.cfm.
- BC Families of Adoptive Children* <http://www.bcadoption.com/articles/intercountry/romania.htm>.
- British Columbia Ministry of Children and Family Development*, www.mcf.gov.bc.ca/adoption/alerts_fact_sheets/vietnam.htm.
- Citizenship and Immigration Canada 2005 international adoption statistics for the Adoption Council of Canada*, <http://adoption.ca/>.
- Delhi Newslne*, cities.expressindia.com/fullstory.php?newsid=119919.
- Department for Education and Skills*, <http://www.dfes.gov.uk/intercountryadoption/cambodia.shtml>.
- Explanatory Report on the European Convention on the Adoption of Children, (ETS No. 058), Council of Europe*, oficjalnej stronie Rady Europy: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/HTML/058.htm>.
- HMCS – Her Majesty's Courts Service*, <http://www.hmcourts-service.gov.uk/info-about/adoption/index.htm>.
- http://www.adoptivefamilies.com/russia_adoption.php.
- http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.status&cid=69.
- http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.status&cid=69.
- <http://www.unhcr.ch/pdf/report.pdf>, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/ratification/11.htm>.
- <http://www.vietnambabylift.org/>.
- India News*, news.newkerala.com.
- International Constitutional Law Project* realizowany przy współpracy z *Berne University, Cornell Law School, Massachusetts Institute of Technology, Hamburg University, Wuerzburg University*, <http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/index.html>.
- Legal Information Institute LII*: <http://www.law.cornell.edu/world>.
- M. Pereboom, *The European Union and International Adoption*, <http://www.adoptionpolicy.org/pdf/4-28-05-MPereboomTheEUandInternationalAdoption.pdf>.
- Measure Registering Adoption of Children by Foreigners in the People's Republic of China* z 1999r., *Approved by the State Council on May 12, 1999*,

- promulgated by Decree No.15 of the Ministry of Civil Affairs on May 25, 1999, http://www.goldenlawyer.com/eng/law/adoption_reg.htm.*
- Office of International Law, Organization of American States, <http://www.oas.org/juridico/english/Sigs/b-48.html>.*
- Oficjalna strona Haskiej Konferencji Prawa Międzynarodowego Prywatnego, <http://www.hcch.net/e/status/stat13e.html>.
- Parra-Aranguren G., *Explanatory Report on the Convention on Protection of Children and Co-operation In Respect of Intercountry Adoption*, <http://www.hcch.net/e/conventions/expl33e.html>.
- R. Levush, *A guide to the Israeli Legal System, published January 12, 2001, <http://www.llrx.com/features/israel.htm#Introduction>.*
- Romania & International Adoption. Press Information, Joint Council on International Children's Services, <http://www.jcics.org/JCICSPressInformation-Ro.pdf>.*
- Summary of Laws Regarding International Adoptions Finalized Abroad: 50 States and 5 U.S. Territories, National Clearinghouse on Child Abuse and Neglect Information, National Adoption Information Clearinghouse, July 2003, <http://naic.acf.hhs.gov/general/legal/statutes/international.pdf>.*
- The Evan B. Donaldson Adoption Institute, International Adoption Facts 2002, <http://www.adoptioninstitute.org/FactOverview/international.html>.*
- The World Factbook – <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2063.html>.*
- Twelfth Annual Activity Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights, 1998-1999, Twenty fourth and Twenty fifth Ordinary Session, 26 April-5 May, 1999, Banjul, Gambia, Annex 1: <http://www1.umn.edu/humanrts/africa/12thannex1.html>.*
- U. S. Department of State, Intercountry Adoption, http://travel.state.gov/family/adoption/country/country_441.html.*
- U.S. Law, the Hague Adoption Convention, and Guatemala (5/16/07), U.S. Department of State: <http://travel.state.gov/pdf/T0440HagueAdoption-schart051607.pdf>.*
- UK Department of Education and Skills, <http://www.dfes.gov.uk/intercountry-adoption/index.shtml>.*
- United Nations Treaty Collection [As of 5 February 2002], Declarations and Reservations, <http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/treaty17.htm>.*
- University of Richmond – Constitution Finder: <http://confinder.richmond.edu/>.*
- US Department of State <http://www.travel.state.gov/family/adoption/resources/02.html>.
- V. Crawley, U.S. Urges Parental Follow-up Reports for Intercountry Adoptions, State Department plans to implement Hague Convention in 2007, <http://usinfo.state.gov/gi/Archive/2006/Apr/21-866860.html>.
- www.iom.int.
- www.nexusinstitute.net.